

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**TUNA SAVUNMA HATTINDA BİR OSMANLI
İSTİHKÂMI: ASKERİ VE MÂLİ YÖNLERİYLE İBRAİL
KALESİ'NİN ORGANİZASYONU (1711-1829)**

HAKAN ENGİN

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. CENGİZ FEDAKAR

EDİRNE 2022

Tezin Adı: Tuna Savunma Hattında Bir Osmanlı İstihkâmı: Askeri ve Mâli Yönleriyle İbrail Kalesi'nin Organizasyonu (1711-1829)

Hazırlayan: Hakan ENGİN

ÖZET

Tuna Nehri, eski çağlardan itibaren birçok kültür ve medeniyetin iltisak ettiği ve siyasi teşekküllerin stratejik olarak birçok manada istifade ettiği doğal bir güzergâh olarak, her çağda önemini korumuştur. Osmanlı Devleti, bilhassa XIV. yüzyıl ortalarından itibaren Tuna Nehri'ni stratejik bir hedef olarak belirlemiştir. Ancak bu havzada Osmanlı ilerleyişi, belli bir sistematik içerisinde peyderpey devam eden faaliyetler silsilesiydi. Bu bağlamda İbrail, Tuna havzasının stratejik manada en anlamlı bölgelerinden biriydi. Osmanlılar, bu önemli şehri XVI. yüzyıl ortalarına doğru idaresine katmıştı. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren askeri mahiyeti ön plana çıkmış ve özellikle bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Aşağı Tuna savunma hattının en önemli kalelerinden biri olmuştu. Kale, 1711-1829 yılları arasında cereyan eden tüm Osmanlı-Rus savaşlarında, Rus ordularının temel harekât noktalarındandı. Bu suretle Osmanlılar, serhad bölgelerin tamamında olduğu gibi İbrail Kalesi'ni de büyük ölçüde tahkim etmiş ve teşkilatlandırmıştı. Dolayısıyla bu çalışma, 1711-1829 yılları arasında İbrail Kalesi'nin tahkimat yapısı, askeri tertibatı, savunma giderleri ve savaşlardaki pozisyonunu, birinci elden kaynaklar kullanılarak bir bütün olarak değerlendirmektedir. Bu sayede, Osmanlıların sınır hattındaki stratejik kalelerinin askeri yapılanmasının anlaşılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

İbrail Kalesi, Tuna Nehri, Osmanlı, Rusya, Kale Tahkimatı, Teşkilat

The Name of Thesis: An Ottoman Fortification on the Danube Line of Defence:
Organization of the Fortress of Braila from Military and Fiscal Aspects

Prepared by: Hakan ENGIN

ABSTRACT

The Danube river has maintained its importance in all ages as a natural route that many cultures and civilizations have joined together since ancient times and that political organizations benefited from strategically in many ways. Especially since the middle of the fourteenth century, the Ottoman empire had determined the Danube river as a strategic target. However, the Ottoman advance in this region was a series of activities that continued gradually in a certain systematic. In this context, Braille was one of the most strategically meaningful regions of the Danube basin. The Ottomans had captured this important city towards the middle of the sixteenth century. Since the beginning of the eighteenth century, its military nature has come to the forefront, and especially since the second half of this century, it has been one of the most important fortresses on the Lower Danube line of defence. It was one of the main operating points of the Russian armies during all the Ottoman-Russian wars that took place between 1711 and 1829. In this way, the Ottomans fortified and organized the fortress of Braille to a large extent as in all of the frontier regions. Therefore, this study evaluates the fortification structure, military equipment, defence expenses and position of the fortress of Braille between 1711 and 1829 as a whole by using primary sources. By this way, it is aimed to understand the military structure of the strategic fortresses of the Ottomans on the border line.

Keywords: Braila Fortress, Danube River, Ottoman, Russian, Castle Fortification, Organization.

ÖNSÖZ

Tez çalışmamız, 1711-1829 yılları arasında İbrail Kalesi'nin askeri teşkilatlanması, tahkimat yapısı, savunma giderleri ve savaşlardaki tertibatına odaklanmıştır. Uzun zaman dilimini ihtiva eden çalışma, akademik olarak belli başlı zorlukları beraberinde getirmiştir. Ancak zaman diliminin geniş tutulması, askeri manada Osmanlı kalelerinin yapısal olarak teşkilatlanmasını, idare ve işleyişi ile birlikte geçirdiği değişimleri müşahade etmeyi ve buna göre değerlendirmeyi mümkün kılmıştır.

Gerek yüksek lisans ve gerekse doktora tez çalışması boyunca danışmanlığımı üstlenerek beni yönlendiren, her daim duyduğu güven sayesinde bu sürecin olumsuz etkilerini asgari seviyeye indirgememi sağlayan değerli büyüğüm ve kıymetli Hocam Doç. Dr. Cengiz FEDAKAR'a sonsuz teşekkürü borç bilirim. Yaklaşık altı yıldır devam eden tez çalışması boyunca hem tez izleme komitesinde olan hem de savunma jürisinde bulunan, ilgi ve dikkatlerini eksik etmeden heyecanla anlattığım tez konularını sabırla dinleyen ve yaptıkları yönlendirmelerle çalışmanın şekillenmesine büyük katkı sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU, Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR, Doç. Dr. M. Mert SUNAR ve Dr. Öğretim Üyesi Saim Çağrı KOCAKAPLAN'a bilhassa minnet ve teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Ayrıca öğrenlik süresi boyunca bilgilerinden istifade ettiğim Tarih Bölümü'ndeki kıymetli hocalarım Prof. Dr. İbrahim SEZGİN, Dr. Öğretim Üyesi Süheyla YENİDÜNYA, Doç. Dr. Bülent YILDIRIM, Doç. Dr. Mehmet Kaan ÇELEN, Doç. Dr. Nurten ÇETİN'e ve ayrıca aynı bölümde sınıf arkadaşım ve kıymetli dostum Dr. Emin ÜNSAL'a, aynı bölümde Dr. Ferdi ERTEKİN, Dr. Işık ERTEKİN, Dr. Hakan ŞALLI ve Dr. Şeyma DERECİ'ye, öte yandan tez sürecinde muhabbetlerini ve eksikliklerini hissettirmeyen, gerek fikirleri ve gerekse maddi ve manevi olarak sağladıkları katkılardan dolayı kıymetli büyüklerim ve dostlarım Doç. Dr. H. Baha ÖZTUNÇ, Doç. Dr. Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI, Doç. Dr. Ömer GEZER, Dr. Ertuğrul DALMIŞ, Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ, Dr. Yakup AHBAB, Dr. Serkan KEÇECİ, Doç. Dr. Burcu KURT, Doç. Dr. İsmail YAŞAYANLAR, Aydın KURT, Gizem Kaytan ŞALLI, Güldane ÇOLAK, Orhan

ÇOLAK, Dr. Aydın ÇAKMAK, Dr. Mustafa YENİ, Seyfullah ASLAN, İbrahim MAKAM, Salih DEĞİRMENCİ, Adnan YILDIZ, Kemal GÜRÜLKAN, Turgay TEKDAL, Soner ERDOĞAN, Tülay TEKDAL, Murat GÜRELER ve Mehmet ÖZEN'e teşekkür ederim. Tez çalışma süreci boyunca Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde sağladıkları kolaylık ve nezaket dolayısıyla Salih KAHRİMAN ve Nalan AFACAN, Ülkü Yalçın DÖNMEZ nezdinde tüm arşiv personelini anmak isterim.

Ayrıca tezin neredeyse tamamını sıkılmadan okuyarak son şeklini almasını sağlayan değerli ağabeyim Sadık Müfit BİLGE'ye ve kıymetli eşi Özlem BİLGE'ye, aylarca gösterdiği fedakârlık ve sabırla Romence eserlerin çevirilerinde sonsuz desteğini gördüğüm İrina CALUGHER ve değerli ailesine, bu eserleri temin etmemde her daim yardımını gördüğüm kıymetli Doç. Dr. Adrian TERTECEL'e, İbrail Kalesi planlarını konu edinen makalesine tez elden ulaşmamı sağlayan Dr. Mariana ŞLAPAC'a sonsuz şükran ve teşekkürlerimi sunmaktan mutluluk duyarım. En nihayetinde vefat edene kadar, ısrarla İbrail Kalesi üzerinde çalışmalarımı devam ettirmemi isteyen, keyifli sohbetlerini devamlı olarak hatırlar ve özlemle yâd ettiğim kıymetli Hocam Prof. Dr. Mihai MAXİM'e ve Romanya'ya her gittiğimde yardım ve teşviklerini esirgemeyen Braila Müzesi Müdürü Arkeolog Prof. Dr. İonel CÂNDEA'yı saygı ve minnetle hatırlamaktayım.

“Son olarak aileme kelimelerin kıfayet edemeyeceği kadar teşekkürü de borç bilirim”.

Nisan 2022

Edirne

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	IX
HARİTALAR LİSTESİ	XII
PLANLAR LİSTESİ	XII
GRAFİKLER LİSTESİ	XIII
KISALTMALAR	XV
TEZİN KONUSU, YÖNTEMİ VE AMACI	XVI
GİRİŞ	1
A. İbrail Şehrinin Ortaya Çıkışı	4
B. Osmanlı Fethinden Önce Yerleşim Yerinin Tarihsel Gelişimi	7
C. 1538 Yılındaki Boğdan Seferi ve İbrail'in Osmanlılar Tarafından İlhakı Meselesi: Yeni Katkılar	8
D. Şehrin İktisadi Canlılığı ve Gelişimi	18
E. 1538 Seferi'nden Sonra İbrail Hinterlandı ve Osmanlılar Açısından Stratejik Önemi..	39
F. Karlofça Antlaşması'nı Müteakip Dönemlerde Osmanlı Sınırları; Tarihi Coğrafya Açısından Aşağı Tuna Havzasına Bir Tehdit: Rusya (1700-1830).....	42

I. BÖLÜM

İBRAİL KALESİ'NİN TAHKİMATI

A. Tahkimat ve Yerleşim Yeri İlişkisi Hakkında Bir Değerlendirme: Kale Sınırlamaları ve İstimlâk Meselesi	66
B. Modern Tabyalı Tahkimat Sistemleri ve Osmanlı Tatbiki	70
C. Bir Hudut İstihkâmı Olarak İbrail Kalesi'nin Gelişimi: Tamirat ve Yenileme Çalışmaları	96
1. 1709-1722 Yılları Arasındaki İnşaat Faaliyetleri.....	99
2. 1736 Yılındaki İnşaat Faaliyetleri.....	103
3. 1755-1757 Yılları Arasındaki İnşaat Faaliyetleri.....	106
4. 1768-1770 Yılları Arasındaki İnşaat Faaliyetleri.....	109

5. Osmanlı Kale Planlarının Kısa Bir Değerlendirmesi ve İbrail'e Ait Kartografik Veriler	118
6. 1775-1792 Yılları Arasındaki İnşaat Faaliyetleri: Şehrin Çevirme Sistemi'nin Oluşumu.....	124
7. 1812-1820 Yılları Arasındaki İnşaat Faaliyetleri: Kalenin Yeniden İnşâsı	137
D. Plan ve Keşif Rapolarına Göre Kalenin Birimleri.....	159
1. Kuleler.....	159
2. İç Kale.....	161
3. Dış Kale (Çevirme Sistemi)	164
4. Dış Kale Tabya Cephanelikleri	168
5. Yalı Tabyası	169
6. Şaranpolar	172
7. Tabyalar	175
8. Hendekler	181
9. Siperler (Topçu/Tüfengçi) ve Mazgallar.....	186
10. Kale Kapıları ve Köprüler.....	190
11. Kale İçindeki ve Dışındaki Müstakil Yapılar (1819-1820).....	196
E. 1820 Yılından Sonraki Tahkimat Faaliyetleri: Eksik Bölgelerin Tamamlanması	202
1. 1821 Yılındaki İnşaat Faaliyetleri.....	202
2. 1822 Yılındaki İnşaat Faaliyetleri.....	204
3. 1824 Yılındaki İnşaat Faaliyetleri.....	207

II. BÖLÜM

OSMANLI KALELERİNİN ASKERİ-İDARİ ORGANİZASYONU VE İBRAİL KALESİ'NİN TERTİBATI

A. Askeri Mevcuda Dair Bir Ön Değerlendirme: İbrail ve Civar Kaleler.....	214
B. Osmanlı Kale Organizasyonunun Askeri İdarecileri.....	241
1. Muhafız Paşalar.....	241
a. Muhafız Paşaların Kalelerde İstihdamlarının Usûl, Şart ve Yöntemleri	249
b. Muhafız Paşaların Görev ve Yetki Alanları	257
2. Dizdar.....	271
C. Kale Askerlerinin Tertibatı: Yerlikulu ve Kapıkulu Ocak Mensupları.....	283
1. Yerli Askeri Sınıflar.....	283
a. Gönüllüler	283

b. Beşlüler	286
c. Azebler	293
d. Cebeciler	296
e. Müstahfizlar	299
f. Fârisanlar	305
g. Yerli Yeniçeriler	310
h. Lağımcılar	316
ı. Humbaracılar	320
i. Topçular	324
2. Kapıkulu Ocakları Mensupları (Yeniçeriler-Topçular-Cebeciler-Humbaracılar).....	332
D. Diğer Kapıkulu efradı: Nüzul Eminleri ve Nazırlar	344
1. Nüzul Eminleri	344
2. Nazırlar.....	349
E. Kale Haricindeki Muhafaza Unsurları: Tampon Uygulamalar ve Hareketli Birlikler. 351	
1. İbrail Donanması: 1787-1829	351
2. İbrail Savunmasında Potkalı Kazakları'nın İstihdâmı	360
3. İbrail Seraskerliği	370
4. İbrail Başbuğluğu.....	374

III. BÖLÜM

SAVUNMA GİDERLERİ, BUNLARIN KARŞILANMASI VE GELİR KAYNAKLARININ YÖNETİMİ

A. Tahkimat Harcamaları ve Yönetimi: İbrail Bina Eminliği.....	381
B. Tayinat Giderleri ve Askerin İaşesi: İbrail Nüzul Eminliği.....	396
1. Tedarik ve Organizasyon	396
2. Asker İaşesinin Problemleri	413
C. Askerin Mevacibi ve İbrail Nezareti.....	422
1. İbrail Nezareti Mukataası ve Gelişimi	427
2. İbrail Askerlerinin Mevacibi	446
3. Nezaret Gelirlerinin Askeri Harcamalara Etkisi	454
D. İbrail Nazırlığı: Kale Askeri Faaliyetlerine Etkisi ve Nazır Ahmed Ağa'nın Yükselişi..	467
1. Nazır Ahmed Ağa'nın Eşkîyalık Hareketlerine Karşı Faaliyetleri	475
2. Potkalı Kazaklarının İdaresi.....	479
3. Nazır Ahmed Ağa'nın Yılıkoğlu ve Tirsiniklizâde Arasındaki Arabuluculuğu	484

4. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Nazır Ahmed Ağa'nın Faaliyetleri	489
5. Ahmed Ağa'nın Vezaret ve Sadareti Meselesi	495
6. Değerlendirme: İbrail Nezareti İdaresinin Muhafız-Vezir Rütbelilere İntibakı Meselesi	500

IV. BÖLÜM

İBRAİL'DE SAVAŞ: XVIII. VE XIX. YÜZYILLARDI OSMANLI-RUS SAVAŞLARINDA KALE'NİN ORGANİZASYONU

A. Prut Savaşı Sırasında İbrail Kalesi.....	510
1. Rusların Kaleyı İşgali.....	514
2. Prut Barışı'ndan Sonra İbrail Kalesi ve Teşkilatlanma Faaliyetleri.....	523
B. 1736-1739 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları Sırasında İbrail Kalesi'nin Organizasyonu ve Alınan Tedbirler.....	538
C. 1768-1774 Osmanlı – Rus Savaşı Sırasında İbrail Kalesi.....	547
1. Kalenin Muharasası ve Rus Ordusuna Teslimi (1770)	558
D. 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları'nda İbrail Kalesi.....	575
1. Rusların Başarısız İbrail Muharasası	593
E. 1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi ve İbrail Kalesi.....	600
1. İbrail Muharasası ve Kalenin Rus Ordusuna Teslimi	614
2. Bükreş Antlaşması'na Göre Kalenin Tahliye Meselesi ve Süreci	632
F. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda İbrail Kalesi'nin Son Savunması ve Şehrin Osmanlı İdaresinden Çıkması.....	644
1. Savaştan Önce Kalenin Askeri Açıda Genel Durumu	644
2. Savaşın Başlaması ve Rusya'nın Taarruz Planlarına Karşı Kalenin Tertibatı	652
3. Kalenin Rus Ordusu Tarafından Muhasara Edilmesi ve Teslimi.....	655
4. Süleyman Paşa'nın İhaneti Meselesi.....	667
G. Muhasaralarda İbrail Kalesi Müdafaasını Etkileyen Unsurlar: Mukayeseli Bir Askeri Tarih Çalışması.....	673
H. 1829 Edirne Antlaşması'na Göre Aşağı Tuna'da Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Eflak-Boğdan Sınırları ve İbrail.....	686
SONUÇ	695
KAYNAKÇA	701

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1 İbrail Kanunnamesinde Vergilendirilen Ürünler	35
Tablo 2 Yenilenen Tabya Ölçüleri (metre)	105
Tablo 3 İbrail Kalesi İnşası İçin Yakın Bölgelerden Gelen İşçiler.....	105
Tablo 4 İbrail Kalesi'nin Tabya Ölçüleri (1755).....	107
Tablo 5 Tamiratta Kullanılan Bazı Malzemeler.....	107
Tablo 6 25 Ocak 1770 tarihine kadar 81 Günde Tedarik Edilen Bazı İnşaat Malzemeleri.	115
Tablo 7 Mehmed Tahir Ağa'nın İbrail Kalesi'ndeki Tamirat Faaliyetleri	129
Tablo 8 Mehmed Tahir Ağa'nın İbrail Kalesi ile İlgili Tamamlanan ve Yapılması Gereken Bölgeleri Gösteren Keşif Raporu (1786-1787)	132
Tablo 9 İbrail Kalesi Tamiratında Çalışacak İşçiler ve Tertip Edilen Arabalar	141
Tablo 10 İşçilerin Çalışma Programı.....	142
Tablo 11 Tuna Kaleleri için Tertip Edilen Bazı İşçi Sayıları (1815)	144
Tablo 12 Aşağı Tuna Kaleleri Tamirata İçin Tertip Edilen Muhtelif Cins Kereste ve Miktarları (1814-1815)	145
Tablo 13 İç Kale Kuleleri.....	161
Tablo 14 1820 Tarihli Keşif Defterlerine Göre Dış Kale Tabyaları'nın Ölçüsü (mt)	167
Tablo 15 Perdeler (metre)	168
Tablo 16 Koltuk Cephanelikler (1820)	169
Tablo 17 Yalı Tabyası Birimlerinin Temel Duvarları	172
Tablo 18 İbrail Kalesi'nin 9 Tabyası Arasında Şaranpo Önünde Tüfenkçi Siperleri (1820)	174
Tablo 19 Tabya Ölçüleri (1736).....	177
Tablo 20 Tabya Ölçüleri (1755).....	178
Tablo 21 Tabyalar (metre).....	180
Tablo 22 Tabya Top Sundurmaları (1820).....	181
Tablo 23 Kale Etrafında Hendek Hattı (1820)	185
Tablo 24 Top Siperleri ve Mazgallar (1820).....	187
Tablo 25 Tüfengçi Siperleri	188
Tablo 26 Çim Siper Mazgalları.....	189
Tablo 27 Tüfengçi Perde Siperleri ve Top Döşemeleri (1820)	189
Tablo 28 İç Kale Siper Sepetlerinin Mazgal Mahalleri.....	190
Tablo 29 Kârgir Kale Kapıları (1820).....	192
Tablo 30 Gizli Parmak Kapılar (1820).....	194
Tablo 31 Büyük ve Zincirli Asma Köprüler (1820).....	195
Tablo 32 Şaranpo Mahallinin Kapıları.....	195
Tablo 33 Topçu Kışlası (1820).....	197
Tablo 34 İç Kale Siyah Barut Cepehanesi.....	198
Tablo 35 9 Yeniçeri Kışlasının Her Birinin Ölçüsü	199
Tablo 36 Paşa Kapısı Bölmeleri.....	199
Tablo 37 Ahır	200
Tablo 38 Gedikli Ağa Odaları.....	201
Tablo 39 Sekban Kışlası İçinde Bina Edine Yapılar	201
Tablo 40 Top Kundakları İçin Boğdan'dan Tertip Edilen Muhtelif Keresteler (1821)	203

Tablo 41 Kalas ve Boğdan'dan İnşaatın Eksik Mahalleri İçin Tertip Edilen Muhtelif Malzemeler (1821).....	204
Tablo 42 Yeniçeri, Acemi, Cebeci, Topçu, Top Arabacı ve Süvarilerin Sayısı.....	216
Tablo 43 Osmanlı Kalelerinin Yerli Askerlerinin Sayısı	220
Tablo 44 Osmanlı merkez ve kale kuvvetleri.....	222
Tablo 45 Muhtelif Vilayetlerin Kalelerinde İstihdam Edilen Toplam Yerli Kulu Personeli (1713).....	223
Tablo 46 İbrail Kalesi Yerli Askerinin Tertibatı (1722)	225
Tablo 47 Aşağı Tuna'da ve Bazı Kalelerdeki Yerli Kulu Personeli (1701).....	227
Tablo 48 Muhtelif Tarihlerde İbrail Kalesi Yerli Kulu Askeri Personeli.....	228
Tablo 49 Aşağı Tuna'da Bazı Kalelerin Tabya Topçu Bataryaları (İbrail, Rusçuk, Silistre 1787-1788)	229
Tablo 50 İbrail ve Aşağı Tuna Kalelerinin Yerli Askeri Tertibat (1814-1815)	230
Tablo 51 İbrail ve Aşağı Tuna Kalelerinin Yerli Askeri Tertibatı (1819).....	234
Tablo 52 Aşağı Tuna ve Muhtelif Kalelerin Yerli Askerleri (1826).....	236
Tablo 53 Muhtelif Kalelerdeki Yeniçeri Sayısı (1767).....	237
Tablo 54 Muhtelif Zamanlarda İbrail Kalesi 'nde Yeniçeri ve Yamaklar	239
Tablo 55 Bazı Eyalet ve Kale Muhafaza Hizmetinde Olan İdareciler	242
Tablo 56 Bazı Osmanlı Serhad Kalelerindeki Muhafız Paşalar	247
Tablo 57 XVIII. Yüzyıl İlk Yarisında Bazı Serhadlerdeki Kale Muhafızları	249
Tablo 58 İbrail Kalesi Muhafız Paşaları (1691-1829).....	253
Tablo 59 Silistre ve Akkirman Sancağındaki Bazı Kaleler ve Askeri Birliklerin sayısı....	278
Tablo 60 Dizdar.....	281
Tablo 61 Muhtelif Zamanlarda İbrail Yerli Kulu Askerleri.....	304
Tablo 62 Silistre ve Akkirman Sancağındaki Bazı Kaleler ve Askeri Birliklerin sayısı (XVI. yüzyıl ortaları).....	307
Tablo 63 Tuna ve Turla Hattında Bazı Kalelerde Yerli Kulu Birliklerinin Sayısı (1655) ..	308
Tablo 64 İbrail, Rusçuk, Silistre Kalelerinin Askeri Tertibatı	329
Tablo 65 İbrail Tophanesi'nde Mevcut Bazı Top ve Humbara Çeşitleri (1801).....	330
Tablo 66 Muhtelif Tarihlerde Yeniçeri, Acemi, Cebeci, Topçu, Top Arabacı, ve Süvarilerin Sayısı.....	337
Tablo 67 Bazı Kalelerde Mevcut Yeniçeri Sayıları	338
Tablo 68 İbrail Kalesi Muhafazasında Muhtelif Tarihlerde Tespit Edilen Yeniçeri ve Yamakların Mevcudu (1679-1823).....	338
Tablo 69 İbrail Kalesi Muhafazasında Bulunan Yeniçeri Cemaat ve Bölüklerine İçin Örnek (1761).....	340
Tablo 70 İbrail Muhafızı Vezir Seyyid El-hac Mustafa Paşa Tarafından Yapılan Sayıma Göre İbrail Donanmasının Tertibatı (1815)	358
Tablo 71 İbrail Nazırı Ahmed Ağa Maiyetindeki Potkalı Kazaklarının İki Aylık Mahiyeleri (Mart 1803)	366
Tablo 72 İbrail Başbuğu Abdi Paşa Maiyetine Gönderilen Askerler (Mayıs 1791)	375
Tablo 73 Tamirat İçin Tedarik Edilen Malzemeler (1736)	386
Tablo 74 Tuna Kaleleri için Tertip Edilen Bazı İşçi Grupları (1815)	386
Tablo 75 Aşağı Tuna Kaleleri Tamiratı İçin Tertip Edilen Muhtelif Cins Kereste ve Miktarları (1814-1815)	387

Tablo 76 Muhtelif Kalelerde Mevcut Zahire Cinsleri ve Miktarı (1782).....	398
Tablo 77 Silistre Sancağı'ndan Tertip Edilen ve İbrail Askerlerinin Tayinatı İçin Tahsis Edilen Bazı Müfredat (1822)	400
Tablo 78 İbrail Nüzul Eminliğinden, Muhafız Ebubekir Paşa Dairesine ve Maiyetindeki Askeri Gruplara Yapılan Tayinat ve Ücretleri (28 Ekim 1821-16 Aralık 1822)	402
Tablo 79 İbrail Muhafızlarının Nüzul Emni ve Kasapbaşı Zühdi Ömer Efendi Zamanında Kale Muhafazasında Olan Paşaların Tayinatları	405
Tablo 80 İbrail Kalesi ve Seraskerliği Tayinatı İçin Tertip Edilen Ürünler (1770).	406
Tablo 81 İbrail Muhafızı Şahin Ali Paşa'nın Maiyetindeki Ağalara Mutfak Giderleri	407
Tablo 82 Şahin Ali Paşa'nın Mutfağına Tertip Ettiği Ürünler	408
Tablo 83 İbrail Muhafızlarının Nüzul Emni Mustafa Nazif Efendi Zamanında 5 Aylık Asker Tayinatı (1822).....	411
Tablo 84 Bütçelere Göre Osmanlı Kalelerinin Yerli Askerlerinin Mevacibleri ile Diğer (mütakaidd vs) vazifelilerin Toplam Bütçe Harcamalarına Oranları.....	424
Tablo 85 Yeniçeri, Acemi, Cebeci, Topçu, Top Arabacı ve Süvarilerin Sayısı ve Yıllık Mevacibleri (akça)	425
Tablo 86 İbrail Şehrinde Ticaret İçin Uygulanan Vergilendirme (akça).....	429
Tablo 87 İbrail Cizye Mükellefleri (1793-1794).....	432
Tablo 88 İbrail Nezareti Gelirleri (1813)	445
Tablo 89 XVIII. Yüzyıl Başında Bazı Serhad Kalelerinde Mevcut Yerli Askerin Yevmiyeleri (Akça)	447
Tablo 90 İbrail Kalesi Yerli Askerinin Yevmiyeleri (1722/akça).....	449
Tablo 91 İbrail Kalesi Yerli Askerlerinin Maaş ve Yevmiyeleri (1819).....	450
Tablo 92 İbrail Kalesi Yerli Askerinin Ücretleri (1699-1826).....	453
Tablo 93 İbrail Muhafazasındaki Bazı Askeri Sınıfların Mevacibi ve Diğer Masraflarının Karşılandığı Mukataa Birimleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)	458
Tablo 94 İbrail Muhafazasında Bulunan Yeniçeri ve Yamaklarının Mevaciblerinin Tahsil Edildiği Bazı Kaynaklar (1797).....	464
Tablo 95 Nazır Ahmed Ağa Maiyetindeki Potkalı Kazakları (Mart 1803).....	480
Tablo 96 İsmail Paşa'nın 103 Günlük Nezaret Gelir-Gider Tablosu (14 Temmuz-23 Kasım 1813)	506
Tablo 97 İbrail Kalesi Yerli Askerinin Tertibatı (1722)	535
Tablo 98 İbrail Kalesi'ne Tertip Edine Muhtelif Serdengeçti Askerlerin Mevcudu (Ağustos 1737)	542
Tablo 99 Bazı Kale ve Seraskerliklerdeki Ocaklı Askerler (Nisan-Eylül 1738).....	544
Tablo 100 Rus Muhasarası Öncesinde Kalelerde Mevcut Bazı Top Çeşitleri ve Toplam Adetleri	549
Tablo 101 İbrail Kalesi'ne Gönderilen Bazı Top Çeşitleri ve Mühimmatı (Temmuz 1769)	555
Tablo 102 İbrail Muhafızı ve Seraskeri Abdi Paşa Zamanında 153 Günlük Tayinat Bedeli (Defterdâr ve Nüzul Emni Ali Ağa'nın Gider Defteri).....	558
Tablo 103 İbrail Kalesi ve Seraskerliği Tayinatı İçin Tertip Edilen Ürünler (1770).	559
Tablo 104 İbrail Askerinin Günlük Tayinat Tahsisatları (1770).....	561
Tablo 105 Savaşın İlk Yıllarında Bazı Hudut Kalelerinin Mevcut Askerleri	580

Tablo 106 1787-1792 Sefer Yıllarında İbrail Kalesi'ne Gönderilen Top Çeşitleri ve Adetleri	588
Tablo 107 İbrail Kalesi'ne Sevk Edilen Muhtelif Personel (Ekim 1789)	589
Tablo 108 Şubat 1790- Mart 1791 Arasında İbrail Kalesi Muhafazası İçin Gönderilen Bazı Askerler.....	591
Tablo 109 İbrail Nüzul Eminliğinden Kale Muhafazasında Olanlara Tahsis Edilen Tayinatın Cins ve Miktarları (1788 Haziran – 1790 Temmuz).....	593
Tablo 110 İbrail Kalesi Askeri ve Günlük Tayinatları (Haziran 1807).....	612
Tablo 111 İbrail Muhafızı Askeri Grupların 137 Günlük Tayinatı (21 Mart 1809).....	619
Tablo 112 İbrail ve Aşağı Tuna'da Bazı Kalelerin Yerli Askeri Mevcudu (1826).....	652
Tablo 113 Tuna Havzasını Kontrol Etmek Üzere Tertip Edilen ve Eflak-Boğdan'da Mevcut Bulunan Rus Birlikleri	653
Tablo 114 Çirmen Sancağı'ndan Tertip Edilerek İbrail Kalesi Takviyesine Gönderilen Bir Kısım Askerler.....	654
Tablo 115 Rusların İbrail Muhasarası 11 Mayıs-19 Haziran 1828.....	662

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1 Romanya Şehir ve Nehirleri	22
Harita 2 İstanbul Antlaşması'na Göre Osmanlı-Rus Sınırları	46
Harita 3 Osmanlı Devleti'nin Eflak ve Boğdan ile Lehistan ve Rusya arasındaki Batı Karadeniz Sınır Kuşağı (XVIII. yüzyıl).....	49
Harita 4 Belgrad Antlaşması Gereğince Yapılan Hudut Haritası ve Boş Kalacak Arazi (1739-1743).....	51
Harita 5 Kaynarca Antlaşması Gereğince Yapılan Hudut Haritası ve Rusya'ya Tasarrufunda Boş Kalacak Arazi (1774).....	52
Harita 6 Gayrimeskûn Hattı Belirleyen Hudutnâme Haritası ve Osmanlı-Rus Sınırı (1830)63	

PLANLAR LİSTESİ

Plan 1 Ortaçağ'da Tabyalı Tahkimat Sistemi'nden Yıldız Tabya'ya Geçişi Gösteren Modelleme	73
Plan 2 Yeni Model Tabyalı Tahkimatın Unsurları.....	74
Plan 3 Kandiye Kalesi Kuşatması (1667-1669)	75
Plan 4 Dinyeper Nehri (Özi) Kıyısında Herson Kalesi	80
Plan 5 Avlonya Kalesi (Arnavutluk)	82
Plan 6 Özi Kalesi (1737).....	84
Plan 7 Belgrad Kalesi.....	85
Plan 8 Tuna Sahilinde Yapılacak İsmail Kalesi Planı (1781)	87
Plan 9 Tuna Kıyısında Kulle Kalesi Planı.....	93

Plan 10 Tuna Kıyısında Maçın Kalesi (1813)	94
Plan 11 İbrail Kalesi Planı (1770)	122
Plan 12 İbrail Kalesi Planları 1770-1775	126
Plan 13 İbrail Kalesi Planı (Vermatti: 1788-1790).....	134
Plan 14 İbrail Kalesi ve Rus Kuşatması (1809)	139
Plan 15 İbrail Kalesi Planı (1816-1818).....	152
Plan 16 İbrail Kalesi (1819)	158
Plan 17 Kale İçindeki Kuleler (1770).....	160
Plan 18 İbrail İç Kalesi	162
Plan 19 İç Kale 1789-1819	163
Plan 20 İbrail Kalesi Planı (1770)	165
Plan 21 Mahmud Paşa'nın Verdiği Bilgiye Göre Tabyalar Arasındaki Mesafeyi Gösteren Tahmini Çizim	166
Plan 22 Sahil Bölgesindeki Tahkimatlar (1770-1775).....	170
Plan 23 1819 tarihinde Seyyid Ömer Efendi'nin çizdiği plana göre, Yalı Tabyası tamamen inşa edilmiş durumdaydı.	171
Plan 24 Şaranpo Hattı (1819)	175
Plan 25 Harbiye Mektebi'nde Çizilen Yıldız Kale Modellemesi.....	176
Plan 26 İbrail Kalesi'nin Bir Tabya Görüntüsü (1770)	178
Plan 27 İbrail Yalı Palankası Tabya Görünümü (1819)	179
Plan 28 Dış Kale Duvarlarının Bir Tabyası (1819)	180
Plan 29 Kale Önündeki Hendek Hatlarının Toplam Ölçüleri (14 Aralık 1788).....	185
Plan 30 Parmak Kapılara Örnek Bir Çizim (Özi Kalesi)	191
Plan 31 İbrail Kale Kapıları (1819).....	193
Plan 32 İbrail Kalesi Zincirli Asma Köprü ve Kapısı (1819).....	194
Plan 33 İbrail Şehri (1770-2012).....	213
Plan 34 İbrail Kalesi ve Rus Muhasara Birliklerinin Pozisyonu (1770)	551
Plan 35 İbrail Kalesi Planı (Vermatti: 1788-1789).....	587
Plan 36 Rus Ordusu'nun İbrail Kalesi'ni Muhasara Planı (1809).....	620
Plan 37 Rusların İbrail Muhasarası 11 Mayıs-19 Haziran 1828	663
Plan 38 1830 Yılındaki Sınır Protokollerinde Tespit Edilen Yeni Hudutlar	689

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1 İbrail Kalesi 'nde Yeniçeri ve Yamak Sayılarının Muhtelif Tarihlerle Göre Değişimi	238
Grafik 2 Tahkimat Masraflarının Dağılımı (1820)	388
Grafik 3 Muhtelif Tarihlerde Kalenin İnşaatı İçin Bina Eminliği'nce Sarfedilen Meblağ (1736-1828).....	391
Grafik 4 İbrail Nezareti Mukataa Gelirlerinin Yıllara Göre Dağılımı	444
Grafik 5 İbrail Kalesi'nde Bazı Yerli Askeri Grupların Yevmiyelerinin Değişimi (Akça) 451	
Grafik 6 İbrail Kalesi Yeniçerilerin Yıllara Göre Mevacib Dağılımları (Akça/Milyon)....	454

Grafik 7 İbrail Mukataa Gelirleri ve Sarfiyatı	456
Grafik 8 İbrail ve Bazı Nezaret Gelirlerinin Mevacib Tahsisatı 1728	461
Grafik 9 İbrail ve Bazı Nezaret Gelirlerinin Mevacib Tahsisatı 1734	461
Grafik 10 İbrail ve Bazı Nezaret Gelirlerinin Mevacib Tahsisatı 1748-1749.....	462
Grafik 11 İbrail ve Bazı Nezaret Gelirlerinin Mevacib Tahsisatı 1786	462

KISALTMALAR

age	:Adı geçen eser
B	:Receb
bkz.	:Bakınız
c.	:Cilt
Ca	:Cemaziyelevvel
C	:Cemaziyelahir
ev.	:eviren
der.	:Derleyen
haz.	:Hazırlayan
L	:Şevval
M	:Muharrem
N	:Ramazan
nr.	:Numara
Ra	:Rebiülevvel
R	:Rebiülâhir
S	:Safer
s.	:sayfa
Ş	:Şaban
terc.	:tercüme
vd.	:ve devamı
vol.	:volume
yay.	:yayınlayan
Za	:Zilkade
Z	:Zilhicce

TEZİN KONUSU, YÖNTEMİ VE AMACI

Avrupa'dan Karadeniz'e uzanan Tuna Nehri, eski çağlardan itibaren birçok kültür ve medeniyetin iltisak ettiği ve siyasi teşekküllerin çoğu yönleriyle stratejik olarak istifade ettiği doğal bir güzergâh ve hatta bir Avrupa Koridoru olarak her çağda önemini korumuştur. Sağladığı stratejik avantajlar dolayısıyla, Tuna havzasında hâkimiyetlerini tesis etmek isteyen tarihte birçok devletin temel hedefi olmuştur. Tuna havzası, bilhassa XIV. yüzyıl ortalarından itibaren de Balkan coğrafyasında hâkimiyetini tesis etmek, batı ve kuzey sınırlarında ilerleyişini sağlamak üzere, fonksiyonel olarak Osmanlı fütuhatının en stratejik hedefleri arasında yerini almıştı. Askeri ve siyasi koşullar sebebiyle Osmanlıların Tuna ve hinterlandında sağladığı hâkimiyet, sürekli ancak kontrollü bir ilerleyişle mümkün olmuştur. Nitekim kıyı hattında Kili, Tolcı, Hırsova, İbrail, İsakçı, Maçın, Niğbolu, Yergöğü, Belgrad ve Budin gibi birçok şehir, XVI. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı idaresi altına girmiş ve nihayet, Budin'den itibaren Karadeniz'e kadar Tuna Nehri üzerinde tam manasıyla bir Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmişti. Sağladığı ekonomik katkıların yanında Tuna hattı, XVIII. yüzyıla kadar Osmanlıların giriştiği tüm seferlerde, bilhassa askeri tedarik ve lojistik üs olarak kullanılmıştı. Bu yüzyıldan itibaren ise bahsi geçen katkılarının yanında, mevcutlarını güçlendirmek ya da yenilerin inşa etmek suretiyle askeri manada ön plana çıkan birçok tahkimatın sistematize edildiği bir savunma koridoru olarak Osmanlılar tarafından en yüksek seviyede istifade edilmiştir. Bu savunma zinciri içerisinde bulunan İbrail, Osmanlı idaresinde XVIII. yüzyıla kadar hem ekonomik hem de tedarik üssü olarak ön plana çıkmıştır. Bu yüzyılın başlarından itibaren de Tuna hattının en müstahkem istihkâmlarından biri haline getirilmiştir. 1538 yılındaki Boğdan Seferi'ni müteakiben Osmanlı idaresine giren İbrail, XVIII. yüzyıldan itibaren stratejik önem taşıyan kuzey ve batı sınırlarının tamamında olduğu gibi, askeri bakımdan son derece hassas bir şekilde teşkilat ve tahkimat olarak güçlendirilmiştir. Osmanlı fethini müteakiben taştan inşa edilen İbrail Kalesi, XVIII. yüzyıl başlarından 1829 yılında Osmanlı idaresinden çıkana kadar cereyan eden tüm savaşlarda, Rus ordusunun stratejik hedeflerinden biri haline gelmiştir. Bu suretle Osmanlı yönetimi, kalenin

tahkimat yapısını güçlendirmek zorunda kalmış ve askeri personelin teşkilatlanmasına da en üst zâviyeden bir önem atfetmiştir. Bu önem: kalenin tahkimatı, asker sayısı ve idarecilerin rütbesine kadar birçok alanda açık bir şekilde kendini göstermişti. Kale idaresine tayin edilen yöneticilerin XVIII. yüzyıl başlarından itibaren neredeyse tamamı vezir rütbesindeydi. Daimi personelin mevcudu ise tabya tahkimatlarının artışına paralel olarak inişli-çıkışlı bir grafik seyreitse de genellikle bir yükseliş halindeydi. 1774-1792 yılları arasında ana kale duvarlarının haricinde şehri kuşatan yeni bir çevirme sistemi inşa edilerek tahkimat yapısı daha da güçlendirilmişti. 1812 yılından itibaren de iç kale ve dış duvarlarının tamamı yeniden inşa edilerek Aşağı Tuna savunma hattının en güçlü kalesi konumuna getirilmişti. Buna rağmen 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında kale, Rus ordusunun istilasına uğramış ve Edirne Antlaşması'na bağlı olarak Tuna Nehri'nin öte yakasında kalan Yergöğü ve Kulle kaleleriyle birlikte Osmanlı idaresinden çıkmıştı. Osmanlı idaresinde iken İbrail, gerek şehrin fiziki yapısına etki eden tamirat ve yenileme faaliyetleri ve gerekse askeri organizasyonun idare ve işleyişinde birçok alanda büyük bir gelişim göstermişti. Bilhassa XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren bu değişim daha fazla müşahede edilebilmektedir. Dolayısıyla bu tez çalışmasının temel hedefi, 1711-1829 yılları arasında sürekli olarak cereyan eden Osmanlı-Rus savaşları sırasında kalenin askeri teşkilatlanmasına odaklanmak olmuştur. Bu sebeple bir Osmanlı şehri olması sebebiyle fiziki gelişimine tesir eden inşaat faaliyetlerinin, kale askeri yapılanmasının ve savunma giderleri ile bunların yönetiminin anlamlandırılması için, çalışmamızın askeri tarih çalışmalarına katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

İbrail Kalesi ile ilgili 2010-2013 yılları arasında Doç. Dr. Cengiz FEDAKAR danışmanlığında Yüksek Lisans¹ ve Prof. Dr. Mihai MAXİM ve Prof. Dr. İonel CÂNDEA'nın yönlendirmeleriyle tarafımdan yapılan çalışmalar², bu tez çalışmamızda daha fazla genişletilmiş ve bir bütün olarak Osmanlı kalelerinin

¹Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşları Sırasında İbrail Kalesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Edirne 2013.

² Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu (1736-1819)* Muzeul Braila & İstros, Braila, 2012.

değerlendirilmesine ve anlaşılmasına katkı sağlaması hedeflemiştir. Bu manada çalışmamız, giriş ve sonuç kısımları hariç, dört bölümden teşekkül etmiştir.

Giriş kısmında, İbrail şehrinin yerleşim birimi olarak gelişimi ve hangi amillerle tarihi kaynaklarda yer ettiği meselesi üzerinde durulmuştur. Bir ticaret merkezi olarak coğrafi koşulları ve ekonomik canlılığı, tarihi seyri içerisinde ele alınmış ve 1538 yılındaki Boğdan Seferi'ni müteakiben şehrin Osmanlı idaresine geçmesi ile ilgili yeni katkılar sunulmuştur. Zira İbrail'in Osmanlılar tarafından ilhakı meselesi, araştırmacılar tarafından tartışma konusu olmuştur. Doktora tez çalışması sürecinde Osmanlı Arşivi'nde yapılan taramalar, şimdilik en erken tarihli olduğu kabul edilebilecek resmi kayıtların tespitini mümkün kılmıştır. Şehrin Osmanlı idaresine geçişi ile ilgili yapılan tarihlendirmelerde, resmi evrakların sağladığı ölçüde tartışmalara yeni bir boyut kazandırması ve en azından ilmi manada bazı iddiaların dikkate alınmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Diğer taraftan İbrail Kalesi, 1711-1829 yılları arasında sürekli bir şekilde Rus ordularının temel harekât noktası olmuştur. Kuşkusuz bu durumun gerekçesi, İbrail'in Tuna Nehri kıyısında bulunan en kıymetli şehirlerden ve tahkimatlardan biri olmasından kaynaklanmaktaydı. Tuna savunma koridorunda İbrail, bilhassa XVIII. yüzyıl başlarından itibaren hem askeri üslerden biri hem de Osmanlı ordusu ve başkentinin en büyük tedarik merkezleri arasındaydı. Aslında Aşağı Tuna hattının neredeyse tüm kıyı şeridi aynı potansiyel ve fonksiyonlara sahipti. Ancak İbrail şehri, bunlar arasında en müstahkem bölgede bulunan ve en güçlü hinterlanda sahip bir konumdaydı. Bu suretle Rus ordularının ana hedefi, savaşlar cereyan ederken Osmanlı askeri sistemini kilitlemek maksadı taşıdığından, Tuna kıyı hattının sağladığı lojistik ve tedarik avantajları kendi lehine çevirmektir. Dolayısıyla, 1699 yılındaki Karlofça Antlaşması'ndan itibaren mütemâdiyem Rusların Tuna hattına ilerleyişi, 1830 yılında Osmanlılarla yapılan sınır antlaşmalarına kadar sürecekti. Bu süreç, tez çalışmamızın merkezini oluşturan İbrail Kalesi'ni doğrudan etkilediğinden, etraflı bir şekilde tarihi seyrine işaret edilmesini gerekli kıldı. Bu sebeple giriş kısmı, tez çalışmasının bağlamından kopmaması için geniş tutuldu.

Birinci bölümde, kalenin tahkimat yapısı ve tarihi süreç içindeki gelişimi değerlendirildi. İbrail Kalesi'nin ana ve bağlı birimlerinde yapılan değişiklikler,

bilhassa XVIII. yüzyılın son çeyreği ile XIX. yüzyılın başlarındaki faaliyetlerle şehrin fiziki yapısına büyük ölçüde tesir etmişti. Evvela kale sınırnâmelerinin mahiyeti ve askeri yapılarla yerleşim yerinin ilişkisi özetlendikten sonra, Osmanlı kalelerinde XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupa’da askeri devrimle gelişen yeni tabyalı tahkimatlarının tatbik edilmesi ile ilgili kısmen bir değerlendirme yapıldı. Zira bu başlıkta akademik bir çalışma, birkaç kıymetli örnek dışında araştırmacıların ilgisini cezbeden bir konu olmamıştı. Müteakiben, kalenin XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki tamirat ve yenileme faaliyetleri, Osmanlı arşivlerindeki keşif/muâyene raporları temel alınarak tahkimat yapısının tafsilatı yapıldı. Bahsi geçen inşa faaliyetleri neticesinde, Tuna kıyısındaki Osmanlı kale-kentlerinin askeri-mimari yapısı, modern zamanlara gelinceye yerleşim yerine ne derece etki ettiği açık bir şekilde müşahade edilebilmektedir. Rusya ve Ukrayna arşivlerinden Romen araştırmacıların tespit ederek yayınladığı kartografik veriler, Osmanlı mimarlarının basit çizimli kale planları ile birleştirilerek, İbrail’in inşa süreci resmi evraklarla desteklenmiş ve yapının teknik birim ve ölçümleri de detaylarıyla birlikte verilmiştir. Yaklaşık 120 yıllık bir sürece tekabül eden bu bölümdeki çalışma, özelde İbrail Kalesi genelde ise Osmanlı kalelerinin tahkimat yapısının ve gelişiminin anlamlandırılmasına katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

İkinci bölümde, Osmanlı kalelerinin idari ve askeri teşkilatlanması temel alınmıştır. Bu bağlamda, Ahmed Cevad Paşa’nın *Tarih-i Askeri-i Osmani*; Mahmud Şevket Paşa’nın *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi* gibi eserlerle birlikte, yakın tarihlerdeki literatür çalışmalarından Prof. Dr. Abdülkadir Özcan’ın Diyanet İslam Ansiklopedisi’ndeki serhad birlikleri ile ilgili maddeleri, Prof. Dr. Orhan Kılıç’ın Osmanlı doğu bölgelerindeki kalelerin askeri teşkilatlanmasını temel aldığı çalışması, teorik olarak bu bölüme büyük bir katkı sağladı. Bilhassa Tuna hattındaki Osmanlı kaleleri ile İbrail’deki askeri yapılanma, bahsi geçen kaynak ve literatür çalışmalarına ek olarak, Osmanlı arşiv vesikalarıyla desteklenerek genişletildi. Osmanlı kaleleri ve özelde İbrail Kalesi’nin teşkilat yapısı ve idaresi, böylelikle etraflıca değerlendirildi. Kalelerde teşkilatlanmış temelde iki sınıf mevcuttu. Bunlar yerelden tertip edilen ve *yerli kulu* olarak adlandırılan birliklerle, merkezi ordunun ocaklı unsurları olan yeniçeri, cebeci, topçu, humbaracı gibi sair askeri sınıflardan

oluşmaktaydı. Kalelerin daimi personeli sayılan *yerli kulu* birliklerinin teşkilatlanması, özel olarak irdelendi. Ayrıca 1711 yılından 1826 yılına gelene kadar, kalede muhafız olarak hizmet gören yeniçeri gruplarının sayıları ve yüzyıla dağılımı incelendi. Bunun yanında, kale idaresinde olan *dizdarlar* ve *muhafız paşalarla* ilgili detaylı bilgiler sunuldu. Çoğu zaman kale komutanı olarak bilinen dizdarların, geniş ölçüde XVIII. yüzyıldan itibaren kale idaresinde etkisizleştikleri görülmekteydi. Bu yüzyılda sınır savunmasının ön plana çıkması ile Osmanlı yönetiminin bu bölgeleri *vezir* ve *mirmiran* statüsündeki muhafız paşalara devrettiği görülmekteydi. Kalelerdeki bu yeni yönetim anlayışı, literatürde herhangi bir çalışmaya tabi tutulmamıştı. Bu sebeple ikinci bölümde, kaledeki askeri birimlerin teşkilatlanması ile birlikte, yönetimi ve özellikle muhafız paşaların göreve atanmalarının usul, şart ve yöntemleri ile yetkilerinin etraflıca değerlendirilmesini gerekli kıldı. Özetle bu bölüm, Osmanlı kale tertibatı ve idaresinin anlaşılmasını sağlamaya odaklandı.

Üçüncü bölüm, Osmanlı Maliyesi'ne büyük ölçüde tesir eden askeri harcamaların, kale özelinde değerlendirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Zira militarize bir sınır anlayışıyla tertibatlandırılan Osmanlı hudut kalelerinin savunma harcamaları da en büyük problemlerden birini teşkil etmişti. Hususen tek başına bir Osmanlı kalesinin savunma giderleri ve buna kaynaklık eden finansal araçların yönetimi ile ilgili akademik çalışmalar, maalesef bir bütün olarak değerlendirilmemiştir. Ancak Osmanlı iktisat tarihi ile ilgili yapılan çalışmalar, odak noktasını oluşturmasa da askeri giderlerin kalelere yansıyan detaylarıyla ilgili son derece kıymetli ara bilgiler sunmaktadır. Literatürdeki bu çalışmalardan istifade edilerek, Osmanlı arşiv kaynaklarından tespit edilen bulgular, İbrail Kalesi'nin askeri harcamaları ve bunun yönetimini bir bütün olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Asker maaşları, tamirat faaliyetleri ve iâşe, muazzam sayılardaki kalelerin ve özellikle sınır hatlarına yığılan askeri organizasyonun en temel gerekliliklerindendi. Bu bağlamda herhangi bir Osmanlı kalesinin savunma harcamaları, kaynakların yönetimi ve oluşturduğu problemlerin bir bütün olarak değerlendirilmesi, şimdiki koşullarda literatürde odak noktasına alınan herhangi bir çalışmaya tabi tutulmadığından, bir başlangıç olması gayesiyle, savunma giderlerine etki eden üç temel husus ve bunların yönetimine dikkat çekildi. İnşaat faaliyetleri, askerin tayinat ve maaşları, kalelerdeki askeri

harcamaların en büyük gider kalemleriydi. Zira bu giderlere kaynak sağlanamadığı ya da yönetilemediği her durum, şehrin muhasara unsurları tarafından istilasına gerekçe gösterilen en başat faktörleri oluşturuyordu. Bina ve Nüzul eminlikleri başlığı altında değerlendirmeye tabi tutulan birimler dışında, bilhassa İbrail Kalesi'nde yönetim anlayışının XIX. yüzyılda geçirdiği değişim gözden geçirildi. Nitekim XVIII. yüzyıldan itibaren kale idaresinin mutlak sorumlusu olan vezir rütbeli *muhafız paşalar*, XIX. yüzyıldan itibaren mukataa nezaretinin yönetimini de üstlenerek artık *İbrail Nazırı* ve *Muhafızı* hüviyeti taşımaya başlamışlardı. Bu durum, İbrail Kalesi'nin idare anlayışında bir kırılma noktasıydı. Dolayısıyla bu bölümde, İbrail Nezareti gelirleri ile bunun yönetimi, tarihi süreç içerisinde kaledeki askeri faaliyetlere etkisi ve bahsi geçen yönetim anlayışının bu süreçteki değişimi, ayrı başlıklar halinde değerlendirildi. Özetle bu bölümdeki çalışmamız, askeri tarih açısından Osmanlı kalelerin savunma harcamalarının temel unsurlarına, ne şekilde yönetildiğine ve nihayet idare usulünde benimsenen yeni değişimin anlamlandırılmasına odaklanmıştır.

Dördüncü bölümde ise 1711-1829 yılları arasında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşları sırasında, İbrail Kalesi'nin monografisi temel alınmıştır. Osmanlıların 1538 Seferi'ni müteakiben idaresine aldığı İbrail Kalesi, müstahkem bir mevkide olması sebebiyle bölgede yapılan tüm savaşlarda, düşman unsurlarının temel harekât noktası olmuştu. Yerleşim yerinin resmi kayıtlarda zikredildiği dönemden itibaren 1829 yılında Osmanlı idaresinden çıktığı ana kadar, çoğunlukla aynı akibete maruz kalmıştı. Önceleri Romen beylikleri arasındaki mücadelelerde hedefe alınan İbrail, Osmanlı fethini müteakiben bir süre yine Romen beylerinin; XVIII. yüzyıldan itibaren de Rus ordularının saldırılarına devamlı bir şekilde muhatap olmuştu. Dolayısıyla bu bölümde, Osmanlı kalelerinin sefer esnasında aldığı tedbirleri, tahkimat ve lojistiği, düşman muhasarası ve istilaları İbrail'e dair monografik bir incelemeye tabi tutuldu. Kendi bölgesi dışında savaşların genel seyri ile alakalı teferruatlara girilmeksizin, İbrail Kalesi'nin civardaki kontrol hatlarıyla irtibatı, askeri dengeler ve muhasara esnasındaki müdafaası, ayrı başlıklarda incelendi. Bu bölümde izlenen yöntem; kale monografilerini çoğunlukla savaş şartlarında inceleyen, tahkimat, teşkilat ve iaşe gibi unsurlarını bir bütün olarak değerlendiren

kıymetli Hocam Doç. Dr. Cengiz Fedakar'ın Turla Nehri ve Özi hattındaki kaleleri temel alarak yaptığı çalışmalar referans oldu. Böylelikle diğer bölümlerde İbrail Kalesi'nin tahkimat, teşkilat ve iaşesi ile ilgili tafsilatı verildiğinden, nihai olarak savaş koşullarındaki tertibat, tedarik, muhasara ve müdafaa etmenleri, tez çalışmasının son bölümü olarak etraflıca değerlendirildi.

Tez çalışmasında kullanılan materyaller, temelde kronolojik bir seyir halinde Osmanlı resmi evrakları ile dönemin kroniklerinden oluşmakta, Romen ve Türk tarih araştırmaları için literatürde yer eden çalışmalarla desteklenmektedir. Sonuç olarak bu tez çalışması, belli bir sıraya tabi tutularak kalenin tahkimat yapısı ile başlayıp, askeri teşkilatlanma ve idaresi, savunma harcamaları ve tedarikleri, olası bir savaşta savunma sisteminin ne derece belirleyici olduğunun anlaşılması gayesi taşımaktadır.

GİRİŞ

İbrail, Romanya'da Aşağı Tuna havzasının sol kıyısında, Siret (Seret) Nehri'nin Tuna'ya karıştığı yerin 20 km güneyinde bazı ticaret yollarının kesiştiği bir noktadadır³. Başkent Bükreş'e 165 km mesafede bulunan İbrail'e ait ilk tarihi verilere İspanyolca coğrafi bir açıklamada rastlandığı belirtilmektedir. Erken dönemlerde İbrail ve limanı, Eflak denizaşırı ticaretinin ithalat ve ihrâcat kapısı olarak ön plana çıkmış⁴ ve sadece Tuna kıyılarından değil, Akdeniz ve Karadeniz'den gelen gemilerin de ticari faaliyette bulunabilecekleri uğrak bir liman kenti olmuştur. Liman özelliğinin dışında İbrail, önemli bir hububat, balık, sığır ve esnaf merkezi olup, aynı zamanda Eflak bölgesinin hububat ambarı durumundaydı⁵. İbrail'in ana Eflak (Wallachia) Limanı olarak gelişimi, XIV. yüzyıl ortalarından itibaren Aşağı Tuna civarında önemli bir ticaret merkezi olan Vicina'nın⁶ düşüşünün ardından gelişti ve bu suretle dönemin kaynaklarında sıkça zikredilmeye başlandı⁷.

Türkçe İbrail (Romence *Brâila*) şekli ile telaffuz edilen ismin, onomastik olarak çıkış noktasına dair çeşitli bilgiler verilmektedir. Romen araştırmacılarından Mihaela Drăghicescu, Ortaçağ'da Venedik ve Cenevizlerin Aşağı Tuna ve Dobruca bölgesinde bazı tedarikleri için bir hat (koloni) oluşturduklarını belirtir. Bu bilgiye atıfla, eski İbrail yerleşim yerinin olduğu bölgenin "*Varelliana*" şeklinde ve Ceneviz lehçesinde ise "*Barilliana*" olarak tanımlandığını ve Romen diline geçişte bu isimden

³ Nicolea Beldiceanu, "İbrail", *Encyclopedie De L'İslam (EI)*, Leiden 1971, s. 1004.

⁴ Horia C. Matei, Marcel D. Popa, Nicolaie C. Nicolescu, Ioan Chiper, *Chronological History Of Romania*, Editura Enciclopedica Română, Bükreş 1974, s.64.

⁵ Mihai Maxim, "İbrail", *DİA (Diyamet İslam Ansiklopedisi)*, XXI, İstanbul 2000, s.364.

⁶ Vicina Kasabası, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Ceneviz ticaretinin önemli bir liman kenti ve ticaret noktasıydı. İbrail, Kili, İsakçı gibi şehir ve kasabaların gelişimi, Vicina'nın ticaret merkezi olarak öneminin azalmasına sebep olduğu bilinmektedir. Bu durumun nedenleri, şehrin Moğol istilasına uğraması ile ilişkilendirilse de aslında XIV. yüzyılım ortasında cereyan eden Bizans-Ceneviz çekişmesinden kaynaklandığı iddia edilmektedir. Bkz. Laurentiu Rădvan, *At Europe's Borders Medieval Towns in the Romanian Principalities*, Brill, (Translated by Valentin Cîrdei), Leiden-Boston 2010, s. 251. Ayrıca eskiden İsakçı kentine bağlı bir birim olup olmadığı da tartışma konusudur. Bkz. Boğdan Murcescu, "İsakçı", *DİA, C. XXII*, İstanbul 2000, s. 489. Diğer taraftan su altında kalan kalıntılara ait kasabayla ilgili arkeolojik çalışmaların devam ettiği bilinmektedir. Bkz. Elena Teodoreanu, "The Lower Danube In Pages Of History and Literature", *2nd International Conference - Water Resources and Wetlands*. 11-13 September, Tulcea (Romania) 2014 p. 578.

⁷ Laurentiu Rădvan, *a. g. e.*, s. 250.

türemiş olabileceğini ifade etmekte ve XV. yüzyılda “*Braila*” formuyla kullanılmış olabileceğini kabul etmektedir⁸. İ. Bilețchi Albescu, Romen araştırmacılarından Tacilescu’nun verdiği bilgilerden istifade ile *Braila* isminin çıkış noktasını, Tuna Nehri’nin öte yakasında aranması gerektiğini belirtmektedir. Albescu, Latince bu ismini edilmiş şekli ile (Yunanca) *Proilabum/Proilavon*, Slavca *Brailova* şeklinde kullanılmış olabileceğini işaret eder. Ayrıca Tuna Nehri’nin güney bölgelerinde önceleri *Braia/Braie* olarak zikredilen bir köyün varlığından bahisle, Slavca kullanılan son eklerle (-ina) ismin değişerek modern kullanım formu olan “*Braila*” ismi olabileceğine vurgu yapar⁹. Bazı araştırmacılar ise Eflak (*Muntenia*) bölgesindeki yerleşim birimlerinin, isimlerini çoğu zaman nehir adlarından ve bazı durumlarda da coğrafi koşullarından aldıklarını belirtmektedirler. Buna göre Olt (*Oltul*), Argeş (*Argetul*), Buzeu (*Buza*) gibi nehir örnekleri zikredilerek, bazen *Teleorman* ve bazen de *Ramnic/Rımnik* (Ramnicul: dağ ismi) gibi coğrafi koşullara göre yer isimlerinin şekillenebildiğine atıf yapmaktadırlar. Ancak *Braila* isminin ise Romence ve Slavca anlamı olmayan tek isim olduğu da iddia edilmektedir¹⁰. GH. T. Marinescu, XV. yüzyıl ortalarına doğru Fransız Jean de Wavrin’in (Waurin), 1444 yılında haçlıların Osmanlılara karşı mağlub olduğu savaşta (Varna) haçlı hizmetinde olduğunu hatırlatır. Wavrin’in Tuna Nehri gezintisini referans göstererek İbrail’in *Brilago* şeklinde isimlendirdiğine dikkat çeker¹¹. Aynı bilgiyi meşhur Romen tarihçi Nicolae Iorga da kullanmakta¹² ve *Braila* isminin Yunanca şekli *Proilavul* olduğunu da eklemektedir¹³. Mihai Maxim, elde edilen son çalışmalardan hareketle XIV. yüzyılda İtalyan ve İşpanyol haritacıların kullandığı formlarda *Drinago* şeklinde

⁸ Mihaela Drăghicescu, *İstoricul Principalelor puncte pe Dunăre dela Gura Tisei până la mare ři pe coastele mării dela Varna la Odesa*, București 1943, s. 302-303; Laurentiu Rădvan, *At Europe’s Borders Medieval Towns in the Romanian Principalities*, s. 248.

⁹ İ. Bilețchi Albescu, “Origina Brailei”, *Analele Brailei, ANUL II.- Nr. 3.*, Braila 1930, s. 22-23.

¹⁰ Alexandru Dimitrie Xenopol, *İstoria Romanilor (1601-1633)*, Vol. I/VI, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti 1928, s. 165.

¹¹ GH. T. Marinescu, “*Braila Veche: Schită a Evoluției İstorice*”, *Analele Brailei, ANUL I.-Nr. 4-5-6.*, Braila 1929, s. 46.

¹² İorga, Nicolae, *İstoria Românilor Prin Călători*, Vol. I, Editura Casa Școalelor, București 1928, s. 68.

¹³ *Aynı eser*, s. 151.

yanlış olarak zikredildiğini kabul etmektedir¹⁴. Aynı yüzyılda benzer kaynaklarda çeşitli etnik dillerin ekleri ve telaffuz baskısı ile *Brillago*, *Brelago*, *Brigala* (İtalyanca), *Prailovan* (Yunanca) ve *Brailova* (Slav) şeklindeki formlarla da bu ismin kullanıldığı ifade edilmektedir¹⁵. Iorga, Braila isminin kökenine onomastik bir değerlendirme yaparak, “*Braila’ya ait olan*” anlamında kullanılmış olabileceğini ve buna benzer örnekler göstererek Braila şehrinin isminin, köyünü kuran “*Brae*” isminden türemiş olabileceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla basit anlamda Braila, Brae, Brailoui, Braeşti/Braieşli, Braescu soyadları gibi aynı kaynaktan türemiş olabileceğini varsaymaktadır. Ona göre Braila, eski tarihlerde Tuna sularında mütevazı bir şekilde balık avlanarak geçimini sağlayan bir köydü. Bu köyde yaşayan insanlar, başkaları tarafından tutulan balık yerine kendi avladıkları balıkları satarak geçimlerini sağlıyordu. Tarihsel süreç içinde, yerleşim yerinde önceleri hangi ticari aktivitenin geliştiği belirgin değildi. Bu köyde bir panayır ve bununla beraber bir kıyı yerleşim birimi olduğu için bir liman gelişmişti. Iorga, Braila’daki ticari aktivitelerin gelişmesini sağlayan belli bir yerleşimi oluşturacak dükkânların bulunduğunu ve etrafındaki komşu köylerle ilişkili, caddelerle çevrili ortalama bir yerleşim kümelenmesine ulaştığını ifade etmektedir. Böylece bu yerleşim yeri, yavaş yavaş en önemli liman merkezi olmaya başlamış, hinterlandı sayesinde panayır ve limanın birleşimiyle birlikte, civardaki köylülerin ticareti, askeri ya da siyasi gerekçeler dolayısıyla gelişimini sürdürerek büyük bir kentin şeklini oluşturmaya başladığı belirtilmektedir¹⁶. Anlaşıldığı kadarıyla İbrail’in (Braila) ticari olarak gün geçtikçe dikkat çekmesi, yerleşim yerinin ismi ile ilgili çeşitli kaynaklarda eksik ya da farklı telaffuzlarla güncel adına dönüştüğü kabul edilmektedir. Şehrin tarihine dair kıymetli araştırmalar yapan Constantin C. Giurescu ise, Osmanlıların İbrail’i ele geçirdikten

¹⁴ Mihai Maxim, “İbrail”, *DIA*, XXI, İstanbul 2000, s.364; Prof. Dr. Mihai Maxim, İspanyolca “*Drinago*” adı ile zikredilen yerin İbrail olduğuna dair anlamlı bir kaydın bulunmadığını ifade eder. Kesin bilginin de 20 Ocak 1368 yılında Eflak Voyvodası tarafından Erdel’deki (Transilvanya) Braşov şehri tüccarlarına verilen bir ticari imtiyaz belgesinde rastlandığına atıfta bulunur. Bu imtiyaz belgesine göre İbrail isminin, Braşov tüccarları mallarını “*İbrail yolu ile ihraç etseler de Eflak Voyvodası’na gümrük ödemiylordı*” şeklinde geçtiğini belirtir.

¹⁵ Drinago formu, Angellino de Dalorto’nun 1325/1330, muhtemelen aynı kişi olduğu iddia edilen, Angelino Dulcert’in 1339’da Katalan Atlası’nda kullanılır. Laurentiu Rădvan, *At Europe’s Borders Medieval Towns in the Romanian Principalities*, s. 249.

¹⁶ Nicoela Iorga, *Din Trecutul Istoric al Oraşului Braila*, Editura Bibliotecii Petre Armencea din Braila 1925, s. 9-10.

sonra Bender, (*Tighina*) Akkirman (*Cetatea Alba/Beyaz Kale*) gibi ismini değiştirmediğine işaret etmektedir. Kullandıkları dilin telaffuz şekline göre, kısa bir ek yaptıklarını ve “*Brail*’den” “*İbrail*” isminin türediğini belirtmektedir. Gerçekten de Osmanlılar, XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca İbrail ismini, telaffuz edildiği formdan koparmadan *Berâyil/Brâyil* (برایل) şeklinde kullandılar. Bazen *Berayil* ” okutan “Ye” (ی) harfinden sonra Hemze (ء) kullanarak *Brâil/Berâil* (برائل) şeklinde yazdılar¹⁷. Ancak XVIII. yüzyılda çoğunlukla, ismin Türkçe dil baskısı ile önüne elif (l) ekleyip (برایل ve برائل) *İbrail/İbrayil* olarak yaygın şekilde kullanmaya başladılar.

A. İbrail şehrinin Ortaya ıkışı

İbrail’e ait ilk dokümanların kaynağını, İspanyol tüccarların XIV. yüzyıl ortalarında verdikleri coğrafi bilgilerin oluşturduğu bilinmektedir. Kentin ticari olarak 1368 yılından sonra öneminin arttığı ve Eflak’ın ana ithalat ve ihracat kapısı olarak gelişmeye başladığı da kaydedilmektedir¹⁸. XIV. yüzyılda İspanyol coğrafyacalarının haritalarında İbrail ismine *Drinago* adı ile rastlandığı ifade edilmekteyse de yanlış konumlandırılarak zikredildiği ve henüz buna dair kesin bilgilerin olmadığı da ifade edilmektedir¹⁹. Aynı yüzyılın 1330-1339-1375 ve 1385 yıllarında benzer harita, atlas ve kaynaklarda yerleşim yeri olarak zikredildiği, çeşitli etnik dillerde *Brillago*, *Brelago*, *Brigala* (İtalyanca), *Prailovan* (Yunanca) ve *Brailova* (Slav) şeklindeki formlarla tarihi metinlerde zikredilmiřti²⁰. İbrail’in yerleşim birimi olarak hangi tarihte ortaya çıktığına dair bir belirsizlik söz konusu olsa da arekolojik çalışmalardan anlaşıldığı üzere, 1300 tarihinden önce bile bir yerleşim yerinin varlığından söz edilmektedir. Bu arkeolojik çalışmalara önemli katkılar sunan Prof. Dr. İonel Cndea, yerleşim yerinin XIV. yüzyıl ortalarına doğru şehir statüsünde olmasa da bir kasaba vasfı taşıdığını ifade etmektedir²¹. Ancak

¹⁷Petra Kappert, *Tabakatü'l-Memalik ve derecatü'l-mesalik: Geschichte Sultan Süleyman Kanunis von 1520 bis 1557*, Wiesbaden: Franz Verlag GMBH, 1981, vr. 15a.

¹⁸ *Chronological History Of Romania*, s. 64.

¹⁹ Mihai Maxim, “İbrail”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s.364.

²⁰ Laurentiu Rıdvan, *At Europe’s Borders Medieval Towns in the Romanian Principalities*, s. 249.

²¹ İonel Cndea, “Geneza oraşului medieval Brâila,” *Analele Brilei, new series, vol. I, no. 1*, (1993), s. 27-28.

referans olarak kullanılan en belirgin ve açıklayıcı kayıtları, İbrail isminin zikredildiği ticari imtiyazları içeren belgeler oluşturmakta ve kaynaklarda *liman-gümrük* vasfı ile ön plana çıkmaktadır. Bu tarihten sonra da İbrail ve limanı Eflak denizaşırı ticaretinin ithalat ve ihrâcat kapısı olarak ön plana çıkmış²², sadece Tuna kıyılarından değil, Akdeniz ve Karadeniz'den gelen gemilerin de ticari faaliyet yapabilecekleri uğrak bir liman kenti olmuştur

İbrail'in yerleşim birimi ve limanı ile ilgili olarak ticari imtiyaz mahiyetinde ön plana çıkan tarihi kaynakların ilki, 1358 yılında Macar Kralı Ludovic tarafından Braşovlulara sağlanan ticari serbestiyetti. Buna göre Braşov tüccarlarına, *Buzau*²³ *Prahova* yolu arasında ve Tuna Nehri'ne dökülen *Ialomita-Siret/Siretiul* nehirlerine kadar ticari ayrıcalık tanınmıştı. Bu imtiyazda geçen *Braila* ifadesi, *Ialomita* ağzından *Siret* ağzına kadar bir bölgeden bahsedildiği için, İbrail yerleşim biriminin kapsadığı alanın tamamına işaret ettiği anlamına gelmemektedir. Ayrıca bu güzergâhın Macar Krallığı'nın hâkimiyeti altında olduğu kabul edilerek²⁴, belgeye atıfla bu tarihlerde İbrail'in henüz küçük bir iskeleden öteye geçemediği varsayılmaktadır. 1358 tarihli belgeye benzer bir ticari imtiyazın, 1368 yılında Eflak Prensi I. Vlad (Vladislav 1364-1377) tarafından verildiği bilinmekte ve dolayısıyla bu tarihten itibaren, yerleşim yerinin ilk kez Romen ülkesine aidiyeti söz konusu olduğu kabul görmektedir²⁵. I. Vlad tarafından verilen imtiyaza göre, *İbrail yolu ve İbrail Gümrüğü*, böylelikle Romen ülkesi hâkimiyetinde olarak resmi dokümanlara yansımış oluyordu. Ayrıca Braşov tüccarlarının gümrük vergilerinden muaf tutulduğu güzergâhlar belirtilmişti. İbrail'in buradaki konumu söz konusu olduğunda, bir *gümrük mevki* olması sebebiyle Romen vergi sistemine dâhil edilmişti. Bu

²² *Chronological History Of Romania*, s.64.

²³ Buzâu, Eflak bölgesinde kavşak bir noktada yer alan önemli şehirlerden biriydi. XVI. yüzyılın hemen başlarında kaynaklarda zikredildiği üzere İbrail'den ithal edilen balıklar, Buzau Nehri'ni takiben Braşov'a ulaşıyordu. Bkz. Ştefan Meteş, *Relatiile Comerciale ale Terii-Romaneşti cu Ardealul (pana în veacul al XVIII-lea)*, Topografia lui W. Krafft, Sighişoara (Romanya) 1920, s. 12.

²⁴ Eflak (Muntenia) bölgesinde bir devlet kurmayı başaran Basarab'ın II. Saltanatı döneminde (1330-1352), doğu bölgeleri üzerinde hâkimiyetini genişletmeye çalıştığı ve İbrail ile Ialomita ovalarını ele geçirerek Prut Nehri'nin öte yakasına geçtiği ifade edilmektedir. Tuna ağzının kuzeyindeki bölgenin, bu suretle Baserabya adını aldığı kaydedilmektedir (Prut ve Nistru arasındaki güney bölge). Bkz. Constantin C. Giurescu, *İstoria Romanilor*, Cugetarea-Georgescu Delafras S. A., Bucureşti, s. 159.

²⁵ GH. T. Marinescu, "Braila Veche: Schită a Evoluției Istorice", *Analele Brailei*, ANUL I.-Nr. 4-5-6., Braila 1929, s. 20.

suretle 1400 yılına kadar, İbrail'deki yerleşim yerinin artık bir kentsel statüye kavuştuğu ifade edilmektedir²⁶. Iorga, bu belgelere atıfla yerleşim birimi olarak gelişimini sürdüren İbrail'in liman özelliği ile ne zaman ortaya çıktığını sorgulamıştır. Ona göre, belgelerde ilk defa XIV. yüzyılda yerleşim yerine işaret edilmesine rağmen, limanın hangi tarihte ortaya çıktığının da kesin olarak bilinmemektedir. Çünkü bu dönemde Macar Kralı I. Ludovic tarafından Braşovlu tüccarlara, Karpatlar'dan Tuna'ya kadar belirli yerlerde ticari imtiyazlar verildiğini tekrarlayarak İbrail şehrine ait bir ayrıcalık olmadığını da peşinen vurgulamış ve “*Braşov'dan Braila'ya (İbrail) giden yol*” şeklindeki tanıma sadık kalarak temkinli yaklaşmıştır. Iorga, 1396 yılındaki Niğbolu Savaşı'nda yer alan Johannes Schilberger'in verdiği bilgilerle, kendi sorularına cevap aramıştır. Hristiyan ittifakın haçlı ordusu Osmanlılara yenildiğinde Schilberger, Osmanlı ordusuna esir düşmüştü. Dönemin Eflak Voyvodası Mircea cel Mare (*cel Bătrân/Koca Mircea*) ise bu haçlı ordusuna yardım etmişti. Schilberger, bu savaşta yenilen haçlı ordusuna gelen küçük bir Alman birliği arasındaydı²⁷. Kendi notlarını kaleme almış ve İbrail şehrinin içinde bulunduğu refahın kaynağına atıfta bulunmuştu. Iorga, Schilberger'in verdiği bilgilerin ilk dönem İbrail şehri hakkında bilgi vermesi bakımından önemli bir kaynak teşkil ettiğini ifade etmiştir²⁸. Schilberger eserinde İbrail'den kısaca bahsetmektedir; Tuna kıyısında konumlandığını ve orada “*Koggen*” adı verilen gemi

²⁶ Laurentiu Rădvan, *At Europe's Borders Medieval Towns in the Romanian Principalities*, s. 167.

²⁷ Johannes Schiltberger: 1396 yılındaki Niğbolu Savaşı'nda Macar kralı Sigismund idaresindeki orduda, Alman feodal beylerinden Leinhardt (Leonhard) R(e)ichartinger'in hizmetinde görev yaptığı belirtilmektedir. Osmanlılar savaşı kazandığında, Schiltberger de ele geçirilen esirler arasındaydı. Schiltberger, bu tarihte 20 yaşının altında olduğu için, kendi ifadesine göre Yıldırım Bayezid'in bir oğlu tarafından bu yaş altındakilerin idam edilmemeleri hakkında merhamet gösterilmişti. Osmanlılar Ankara savaşında Timur ordusuna yenik düşünce Schiltberger, bu kez Timur askerlerine esir düşmüştü (1402). Timur öldükten sonra oğlu Miran Şah'ın ve müteakiben Şahruh'un hizmetine girmişti. Schiltberger'in dört yazma nüshadan oluşan hatıratı büyük ilgi görmüştür. Bavyera'dan başlayarak Anadolu, Asya ve Sibirya'ya kadar bir coğrafyada gördükleri ile ilgili izlenim ve gözlemleri, hem İbrail şehrinin ilk dönemleri hem de Türk tarihi açısından önem arz etmektedir. Schiltberger ile alakalı bkz. Kemal Beydilli, “Hans Joannes Schiltberger”, *DİA, C. XXXVI*, İstanbul 2009, s. 228; Joannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, (Çev: Turgut Akpınar), İletişim Yay., İstanbul 1997.

²⁸ Nicoela Iorga, *Din Trecutul Istoric al Oraşului Braila*, Editura Bibliotecii “Petre Armencea din Braila 1925, s. 10-11.

ve kadirgalarla, Müslüman tüccarların buraya yanaşarak ticari faaliyetlerde bulunduğunu zikretmektedir²⁹.

B. Osmanlı Fethinden Önce Yerleşim Yerinin Tarihsel Gelişimi

Araştırmacılar, İbrail'in bulunduğu coğrafi konumu temel alarak yerleşim yerinin oluşumunu şehrin ilk yazılı kaynaklarından öncesine dayandığını belirtmekte ve XIV. yüzyıldan önce herhangi bir yerleşim bulunmadığını kabul etmenin mümkün olmadığını savunmaktadırlar. İbrail'in Tuna kıyısında, *Ialomita* ve *Siret* nehirleri arasında kavşak noktada bulunması, tabiatı itibariyle insan yerleşimlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştı³⁰. Ionel Câdea, bu bölgenin XIV. yüzyıl ortalarında tam bir şehir statüsünde olup olmadığına ihtiyatla yaklaşmasına rağmen, kesinlikle şehir öncesi bir statüye sahip olduğunu ifade etmektedir. Câdea, son yıllarda yapılan arkeolojik çalışmalar çerçevesinde, böyle bir gelişimin Tuna'nın güney ve kuzey bölgelerinde 1300 yılından önce bile yaygın olduğunu varsayarak Bizans veya Moğol kökenli çeşitli hazineler ortaya çıkarıldığını ve sikkelerin her iki nehir kıyısında da dolaştığının ispatlandığını vurgulamaktadır. Ayrıca İbrail'in Tuna'nın yüksek terasına yakın olan alanının, muhtemelen birçok kilise tarafından hizmet verilen en az üç Hristiyan nekropolünün XIV. ve XVI. yüzyıllara ait olduğunun keşfedildiğini belirtmektedir. Yerleşim yerinin Romen ülkesinin vergi sistemine entegre edilerek tanınan ayrıcalıklar sayesinde, ciddi bir gelişim sürecine girdiğini de eklemektedir³¹. Tuna Nehri'nin sol kıyısına bakan geniş bir platoda yer alan İbrail, bulunduğu konum itibariyle Tuna'da aktif şekilde cereyan eden ekonomik faaliyetlerde ön plana çıkmıştı. Bu suretle XIV. yüzyılda varlığına tesadüf edilen bölgenin, önceleri nehrin iki yakasında faaliyet gösteren balıkçılar ve tüccarların yaşadığı küçük bir köy olduğu, bu yüzyıldan itibaren de ticari manada ön plana

²⁹ Joannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, s. 99; Constantin C. Giurescu, *İstoricul Oraşului Braila*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti 1968, s. 48-49.

³⁰ GH. T. Marinescu, "Braila Veche: Schită a Evoluţiei Istorică", *Analele Brailei, ANUL I.-Nr. 4-5-6*, Braila 1929, s. 3.

³¹ Ionel Cădea, "Geneza Oraşului Medieval Brăila," *Analele Brăilei, new series, vol. I, no. 1* (1993), s. 27-28.

çıkmaya başladığı bilinmektedir³². XIV. yüzyılda bile İbrail, Tuna havzasının en önemli balıkçılık merkezilerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Bu yüzyıldan itibaren de hızla gelişmeye başlamış ve bu özelliğini devamlı bir şekilde sürdürmüştür³³. GH. T. Marinescu, İbrail'in yerleşim yerinin Tuna kıyısında tuttuğu cephede nehir suyundan yeteri kadar yükseklikte olduğunu, bu sebeple nehrin taşmasıyla bölgenin sular altında kalmasının engellendiğini ve aynı zamanda limana ulaşmaya çalışan gemilerin kıyıya rahatça yanaşmasını sağladığını belirtmektedir. Ona göre, uygun yükseklikte iskelenin karşısında geniş bir platform ve bunun en uç noktasında teraslar yükselir, bu ise şehrin kendiliğinden düzenli bir topografik görünümde olmasını sağlar. Bu özelliği, hem insan iletişimini, hem ticareti ve hem de yerleşimcilerin tedarikininin kolaylaşmasını sağlamıştır. İbrail'in bulunduğu konum itibariyle ekonomik olarak ticari etkileşime açık olduğundan, refah seviyesinin yükselmesine sebep olmuştur. Limana yakınlaşmayı sağlayan nehir suyu, buradan gelip geçen büyük tonajlı gemilerin kolayca yanaşmasını ve deniz yoluna ulaşmalarını sağlayan önemli bir vasıf kazandırmıştır. Böylelikle *Tuna Nehri İbrail şehrini aşağıdan, Eflak bölgesinin zengin ovaları yukardan ve ardından Avrupa merkezi ile ulaşım kolaylığı sağlayan önemli bir mevkide sabitlenmiş bir coğrafyada bulunduğu kabul edilmektedir*³⁴.

C. 1538 Yılındaki Boğdan Seferi ve İbrail'in Osmanlılar Tarafından İlhakı

Meselesi: Yeni Katkılar

Boğdan Voyvodası Petru Rareş'in ilk dönem idaresinde 1529'da Osmanlılarla yapılan anlaşmaya göre, bazı yükümlülükler karşılığında boyarlara hükümdarlıklarını serbestçe icra etme hakkı tanınmış, Osmanlı yönetimi yalnızca bu hükümdarı onaylama hakkını saklı tutmuştu³⁵. 1484 yılında Kili ve Akkirman kaleleri Osmanlılar tarafından zapt edildikten sonra Boğdan, sıkı bir surette bu devletin nüfuzuna girmiş ve yarım asırdan fazla bir süre Osmanlı Devleti'ni meşgul edecek

³² Laurentiu Rădvan, *At Europe's Borders Medieval Towns in the Romanian Principalities*, s.248.

³³ GH. T. Marinescu, "Braila Veche: Schită a Evolutivei İstorice", *Analele Brailei, ANUL I.-Nr. 4-5-6.*, Braila 1929, s. 9.

³⁴ Marinescu, *a.g.m.*, s. 4.

³⁵ Johan Wihelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s.121.

bir faaliyette bulunmamıştı. Fakat Voyvoda Petro Rareş, Macaristan tahtı üzerinde hak iddia eden Avusturya Arşidükü Ferdinand'la gizli görüşmelere başlamıştı. Budin taraflarında Sultan Süleyman'ın hesabına çalışan Venedik asilzâdesi Alessio Giritti'nin öldürülmesinde Rareş'in katkısı olduğu fark edilmişti³⁶. Diğer yandan voyvoda, Osmanlı Devleti'nin sulh içinde olduğu Polonya topraklarına Almanların teşvikiyle girmesi de bardağı taşırmıştı³⁷. Petru Rareş'in Osmanlılara karşı bu olumsuz hareketleri³⁸ ile birlikte, yükümlü olduğu ödemeleri aksatması³⁹ ve bu tavırlarını tekrar etmesi sebebiyle, Kanuni Sultan Süleyman Boğdan üzerine sefere karar vermişti (Hicri 945/M. 1538)⁴⁰. 1538 yılının bahar ayında Osmanlı donanması hazırlandı. Kırım Hanı Sahib Giray'a da Boğdan'a doğru hareket etmesi tenbih edildi⁴¹. Ordu Edirne'ye varıncaya kadar (8 Temmuz 1538)⁴² seferin hangi güzergâha olduğu gizli tutuldu. Osmanlı ordusu, Sadrazam Ayaz Paşa'nın komutasında Tuna üzerinden İsakçı'nın kuzeyine⁴³, ardından Boğdan'ın önemli merkezleri olan Yaş ve Suçava'ya (Suciova/Suceava) hareket etti. Kırım Hanı, yanında çok sayıda asker ile Osmanlı ordusuna katıldı⁴⁴. Eylül ayına doğru, Sultan Süleyman Siret ve İbrail'i geçti. Yol ve köprü yapımı için 3000 kadar Eflak birliği de Osmanlı ordusuna dâhil oldu. Fokşan tarafında pusu kurmak isteyen Petro Rareş, bundan bir sonuç elde edemeyeceğini anlayınca Transilvanya içlerine ve müteakiben Suceava'ya çekilmek zorunda kaldı. 17 Eylül 1538 tarihinde Suçava şehri, Osmanlılar tarafından ele

³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, TTK, Ankara 2011, s.343.

³⁷Nişancı Mehmed Paşa *Tarih-i Hadisât*, (Haz: Enver Yaşarbaş), Kamer Neşriyat ve Dağıtım, s. 206.

³⁸“*Meğer Boğdan Voyvodası olan Petro adlı habisin zahiren müti', amma gerçekte âsi olması pâdişahın aydınlık kalblerinde müşahede olunmuş idi...*”; *Solakzâde Tarihi*, C.2, (Haz: Vahid Çabuk), Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 195; Abdurahman Sağırılı, *Mehmed bin Mehmed er-Rûmi: Nuhbetüt't Tevârih ve'l Ahbar ve Târih-i Âl-i Osman*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s.187.

³⁹“*Vilayet-i Boğdanı Musahher fermân-ı şimşir teshir ettikleri beyânındadır Sultan Bayezid Han Saltanat-ı kahrlarında zarb-ı şimşir saika teemmür birle ab-ı ruvi vilâyet-i Boğdan Akkermanı müdafaat Memâlik-i âli Osmani edildikten sonra Boğdan Hâkimleri ibka ve Tâc için iltizam-ı cizye ve haraç idüb asude hal-ı zıl-ı zelil emân...*”. Karaçelebizâde Abdulaziz Efendi, *Kitab-ı Süleymannâme*, Bulak 1248, s. 126.

⁴⁰ Gr. G. Tocilescu, *Istoria Romanilor*, Editura Librăriei Soceciu, Bucuresti 1896, s. 47.

⁴¹ Kayhan Atik, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âli Osman*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996, s.115.

⁴² İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.II, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s. 203.

⁴³ Karaçelebizâde, *Kitab-ı Süleymannâme*, s.127.

⁴⁴İ.H.Uzunçarşılı, *a.g.e*, s.344.

geçirildi. Rareş, tekrar Transilvanya'ya çekildi. Osmanlılar, böylelikle bu seferde başarı sağlayarak Boğdan'ın tâbiliği esasıyla bu yönetim ile ilgili bazı düzenlemeler yaptı⁴⁵. Petro Rareş'in yerine Stefan Lâcustâ voyvoda tayin edildi (1538-1540)⁴⁶. Kısa bir süre sonra Bender (*Tighina*) kalesinin de ele geçirilmesi ile Osmanlılar, Tuna boyunca tam hâkimiyet sağlayarak, sınırlarını Prut'a kadar genişletmiş oldu⁴⁷.

Sultan Süleyman'ın Boğdan seferi ile ilgili ortaya çıkan temel sorulardan biri, tarihçileri İbrail şehrinin Osmanlılar tarafından ne zaman ilhak edildiği konusunu anlamlandırmaya yöneltmiştir. Osmanlı arşivi evrakları ile dönemin kroniklerinde, bu soruya doğrudan cevap bulmayı sağlayan açıklayıcı bilgiler maalesef mevcut değildir. Var olan bilgilerin yetersizliği de sadece yorumlamaya sebep olmaktadır. Romen tarihçiler, İbrail'in 1538 ile 1544 yılları arasında Osmanlı idaresine geçtiğine dair çeşitli görüşler öne sürmektedir. Iorga, 1913 yılında yayınladığı çalışmasına atıfta bulunarak, bu tarihe kadar İbrail şehrinin Türklerin eline ne zaman geçtiği hakkında herhangi bir bilgi bulunmadığını ifade etmektedir. Polonyalı Nicolae Sieniawsky'nin 30 Ekim 1540 tarihli raporuna atıf yaparak, Eflak Beyliği'ne ait Tuna'nın öte yakasında bulunan ve zengin bir şehir olarak tarif edilen İbrail'de, Türk Sultanı tarafından taştan bir duvar inşa edilmeye başlandığı bilgisini sunmaktadır. Boğdan Voyvodası Petru Rareş'in faaliyetleri, Sultan Süleyman'ın kızgınlığını

⁴⁵ Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK, Ankara 2011, s. 911.

⁴⁶ “A'yan-ı vilâyet-i Boğdan bâsırîhim gelüp itâat etmeleriyle ve cümlesinin rızâ ve ricâlarıyla kadimi Boğdan hâkimi oğullarından olub der-i devletde ulûfeye mutsarrîf olan İstefan voyvoda'ya vilâyet-i boğdan eyâleti tevcih olunup...”. Abdurrahman Sağır, *Mehmed bin Mehmed Er-rûmi, Nuhbetü't-Tevârih ve'l Ahbar ve Târih-i Âl-i Osman*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s.188; Ancak Petro Rareş, kısa bir müddet sonra haraç ödemeyi kabul ederek tekrar voyvodalığa tayin edildi.

⁴⁷ Nicola Iorga, *Cronicile Turcesii Ca Izvor Pentru Istoria Românilor*, Cvltvra Nationala, Bucureşti 1928, s. 19-21; Aynı yazar, “Cronicile Turceşti ca izvor pentru Istoria Românilor”, *Memoriile Sectiunii Istorice Seria III, Tomul IX*, Cvltvra Nationala 1928-29, s. 21; Ayrıca Bender Kalesi ve bu bölgedeki Moldova (Boğdan) topraklarının Osmanlı idaresine geçmesi ile ilgili Alexandru D. Xenopol, Boğdan boyarlarının Polonya Kralı'na gönderdiği mektuba atıf yapmaktadır. Ştefan Lacusta'nın (1538-1540), Dinyester havzasını Sultan Süleyman'a teslim edeceğini belirtir. Zaten bu sıralarda Türklerin Bender'i ele geçirdiğini ifade ederek hâkim olduğu bölgenin bir kısmının da zapt edildiğini işaret eder. Sultan Süleyman'ın ülke sınırlarını Prut'a kadar genişlettiğini vurgulayarak bununla övündüğünü zikreder. Ona göre İbrail ve Kalas limanları, Romen beyliklerinin bu çözümlerinden sonra, Osmanlı limanı olarak Romen limanlarından daha fazla ön plana çıkmış oluyordu. Bkz. Alexandru D. Xenopol, *Istoria Romanilor (1457-1546)*, Vol. IV, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti 1927, s. 252.

arttırmış ve onun tüm dikkatini Tuna gümrüklerine çekmesine yol açmıştı. Böylece Sultan Süleyman, Romen ülkesinin dayanak noktasını teşkil eden en zengin limanlarını görmezden gelmemişti. İbrail'in fethini müteakiben, Boğdan'a ait Bender Kalesi'ni ele geçirmiş ve buranın hinterlandını da kendi devletinin idaresine katarak buraya bir yeniçeri muhafız kıtasını yerleşirmişti⁴⁸. Romen tarihçilerinden Constantin C. Giurescu ve arkeolog Ionel Căndea, bu tarihten önce İbrail'de taş duvarlı bir kale olmadığını iddia etmektedirler. Giurescu, 1540 yılında Eflak Voyvodası olan Radu Paisie'nin (1535-1545), ülkede boyarlara karşı verdiği mücadelede Türklerin kendisine destek olması sebebiyle, İbrail'in Osmanlılara devredildiğini ve onların aynı sene içinde taştan bir kale inşa etmeye başladıklarını ve ⁴⁹ böylece İbrail'in Osmanlı Devleti'nin idaresine geçtiğini vurgulamaktadır⁵⁰. Iorga, Voyvoda Radu tarafından İbrail'in Türklere teslim edilmesini, beyliğini canlandırmak ve güçlendirmek istediğinin bir nişanesi olabileceğini belirtmektedir. Zira bu tarihlerde Eflak Voyvodalığı'na başka bir beyin tayin edilmesi hususunun İstanbul'da konuşulduğunu ve hatta bu voyvodanın kısa süre sonra azledilip Mısır'a gönderildiğini zikrederek iddiasını güçlendirmektedir⁵¹. Romen ülkesinin geniş ticari hareketliliğine atıfla GH. T. Marinescu, Iorga'nın iddiasına desteklemektedir⁵². Tarihi İbrail şehrini konu edinen diğer araştırmacılar da bunu benimsemektedir. Romen beylerinin XVI. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarını, bu devletin askeri amaçları için yeterli olduğunu vurgulayan bazı araştırmacılar, Osmanlıların stratejileri büyüdükçe İbrail şehrinin önem arz etmeye başladığını ifade

⁴⁸ Nicolae Iorga, "Când, cum și de ce s'a luat Braila de Turci?", *Analele Brailei "Revista De Studii Si Cercetari Regionale, ANUL V.-Nr. 1.*, Braila 1933, s. 3; Aynı yazar, *İstoria Universală sau İstoria Lumii După cădere Imperiului Roman de Apus I. (476-1648)*, Neamul Romanesc Editura, Tipografie; Legatorie de carti, Bucuresti 1912, s. 219.

⁴⁹ Constantin C. Giurescu, *İstoria românilor Vol. II: Dela Mircea cel Batrân și Alexandru cel Bun pâna la Mihai Viteazul*, București, Fundația Regală pentru Literatura și Arta, București 1943, s. 529; Bu rapora, İbrail şehrinin tarihiyle ilgilinen diğer Romen tarihçiler de sıkça atıf yapmıştır. Bkz. Ștefan Meteș, *Relatiile Comerciale ale Terii-Romanești cu Ardealul (pana in veacul al XVIII-lea)*, Topografia lui W. Krafft, Sighișoara (Romanya) 1920, s.13; GH. T. Marinescu, "Documente și informatii privitoare la Braila", *Analele Brailei, ANUL I. - Nr. 1.*

⁵⁰ Constantin C. Giurescu, *İstoria Romanilor*, Cugetarea-Georgescu Delafras S. A., București, s. 268.

⁵¹ Nicolae Iorga, "Când, cum și de ce s'a luat Braila de Turci?", *Analele Brailei, ANUL V.-Nr. 1.*, Braila 1933, s. 5.

⁵² GH. T. Marinescu, "Braila Veche: Schită a Evoluției İstorice", *Analele Brailei, ANUL I.-Nr. 4-5-6.*, Braila 1929, s. 24-25.

ederek, 1540 tarihinde ilhak edildiği tezini desteklemektedir⁵³. Diğer taraftan, İbrail'in yine bu voyvoda zamanında ihak edildiği, ancak 1544 yılında şehrin Osmanlılara teslim edildiğini savunan çalışmalar da mevcuttur⁵⁴. Nicolae Beldiceanu, 1539 yılının bahar aylarında Romen asilzâdelerinden Şerban'ın Eflak Voyvodası Radu Paisie'ye karşı başlattığı isyanda, Voyvoda Radu'ya yardım etmesi karşılığında İbrail'in Türklere verildiğini ve 1539 yılında bunların idaresine geçmiş olabileceğini belirtir. Ayrıca bu tarihten itibaren Osmanlıların burayı tahkim etmeye başladıkları ifade eder⁵⁵. Tahsin Gemil ise Osmanlıların Avrupa'da yayılma politikası bağlamında 1538 seferini değerlendirirken, şehrin bu tarihte Türklerin eline geçtiğini belirtmektedir⁵⁶. Yine Silistre Sancağı'nın idareresi ve gelişimini konu edinerek bölge ile alakalı önemli çalışmalar yapan Anca Popescu da 1538 yılına işaret etmektedir⁵⁷.

Yakın tarihlerde bazı araştırmacılar, şehrin Osmanlılar tarafından ilhakının 1538-1540 yıllarında gerçekleştiğini belirterek 1540 yılından sonraki bilgilere temkinli yaklaşmaktadırlar⁵⁸. İbrail ile ilgili Osmanlı resmi evraklarına sıkça atıf yapan ve bölge ile ilgili kıymetli çalışmaları bulunan Mihai Maxim, tüm iddialarla ilgili olarak kesin bir kaniye varacak birinci elden kaynaklar olmadığı için, bahsi geçen iddiaları doğrulamanın şimdilik mümkün olmadığını ifade etmektedir. Maxim, Osmanlıların Habsburglarla mücadele etmek için Aşağı Tuna hattının tam manasıyla kontrol sağlanması gerektiğini belirttikten sonra, Bender Kalesi'nin Boğdan'dan

⁵³İonel Manafu, "Contributiuni la İstoria Mitropolie Proilavie", *Analele Brailei, ANUL VIII.-Nr. 1*, Braila 1936, s. 48; Alexandru D. Xenopol, *Istoria Romanilor (1457-1546)*, Vol. IV, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti 1927, s. 252.

⁵⁴George İoan Lahovari- C.I. Bratianu, Grigore G. Tocilescu, *Marele Dicționar Geografic al României: Vol. I*, București, Stab. Grafic j.v. Socecü, București 1898, s. 620; MH. Drăghicescu, 1544 yılında İbrail şehrinin Buzâu psikposluğuna tabi olduğunu ve aynı tarihlerde Türklere teslim edildiğini ifade eder. Osmanlıların, Avrupa'da Hristiyan dünyasının zayıflığından istifade ederek Kulle, Yergöğü ve İbrail gibi Tuna hattında bulunan tahkimatlarını da güçlendirdiğine vurgu yapar. Bkz. LT. Colonel MİH. Drăghicescu, *Istoricul principalelor puncte pe Dunare de la Gura Tisei pana la mare si pe coastele marii de la Varna la Odesa*, Bucuresti, 1943, s. 305.

⁵⁵Nicolea Beldiceanu, "Braila", *EI, III*, s. 1004.

⁵⁶Tasin Gemil, *Romanians and Ottomans in The XIVth – XVIth Centuries*, Bucharest, 2009, s. 61.

⁵⁷Anca Popescu, "İntegrarea imperială otomană a teritoriilor din sud- estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV- XVI)", *Academia Română*, 2013, s. 54-55; Dobruca bölgesi tanımı ve teferruatı için bkz. Anca Popescu, *The Region of Dobruđja under Ottoman Rule, Encyclopaedia of the Hellenic World, Black Sea*, 2008.

⁵⁸Laurentiu Rădvan, *At Europe's Borders Medieval Towns in the Romanian Principalities*, s.224.

alınması ile birlikte Güneydoğu Boğdan'ın (Bucak) tam anlamıyla Osmanlı idaresine geçtiğine vurgu yapmaktadır⁵⁹. 1538 Seferi'nden hemen sonra İbrail ile ilgili tespit ettiği en eski evrakı yayınlayan Maxim, tartışmalara yeni boyut kazandırmış ve tartışmalara önemli katkılarda bulunmuştur. İbrail Kalesi'nin tahkimatını konu edinen tespit ettiği evrak, kalenin hendek ve hisarpeçesinin tadilatı, bunun için gerekli işçilerin teminiyle masraflarının karşılanması ile alakalıdır. 1538 Seferi'nin ardından, kalenin yapımının sürdürdüğünü ifade etmiştir⁶⁰. Tespit ettiği belge 11 Ekim 1546 tarihlidir⁶¹.

Mihai Maxim'in tespit ettiği evrak hariç tutularak, Osmanlı kroniklerinde İbrail şehrinin ilhakı ile ilgili neredeyse hiçbir bilgi tespit edilememiştir. Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi'ne iştirak ettiği sıralarda kaleme alınan özel tarihler ve sonradan bu seferle ilgili bilgiler veren muahhar tarihler de mevcuttur. Mufassal tarihler ve bu sefere dair Osmanlı kaynaklarını da etraflıca değerlendiren Mihai Guboğlu⁶², çalışmasının odak noktasını teşkil etmediğinden, İbrail ile ilgili detaylara değinmemiştir. Sultan Süleyman döneminin birinci elden kaynaklarından Lütfi Paşa⁶³, Matrakçı Nasuh⁶⁴, Celalzâde⁶⁵, Rüstem Paşa⁶⁶, biraz daha sonraki dönemlerde Hoca Saâdeddin Efendi⁶⁷, Gelibolulu Mustafa Âli⁶⁸, Peçevi⁶⁹, Karaçelebizâde Abdulaziz Efendi⁷⁰ ve daha bazı müverrihlerin eserlerinde bu seferle alakalı bilgiler sunulmuştur. Ancak Rüstem Paşa, Celalzâde ve Matrakçı Nasuh'un

⁵⁹ Mihai Maxim, "Braila'ya Ait Bilinen İlk Osmanlı Cizye Defteri (1587)", *XII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara 1999, s. 973-974.

⁶⁰ Mihai Maxim, *O Istorie A Relațiilor Româno-Otomane: Cu Documente Noi Din Arhivele Turcești. Vol. I. Perioada clasică (1400-1600)*, Muzeul Brailei & Editura Istros, Braila 2012, s. 60-64.

⁶¹ BOA, AE. SSLM. I 3/165 (Evâsıt-ı Şaban 953) naklen Maxim, "İbrayil", *a.g.m.*, s. 181; "Brâyil Kalesi için Eflak vilâyetinden emrolunan cerahorları ve lâzım olan ağaçları tedârik idüb gönderdiğini gereği gibi i'lâm eylediğini bildirmişsin...".

⁶² Mihail Guboğlu, "Kanuni'nin Boğdan seferi ve Zaferi", *Belleten*, C. L/198, s. 760, 1987

⁶³ Lütfi Paşa, *Târih-i Âl-i Osman*, Matbaâ-yı Âmire, İstanbul 1341.

⁶⁴ Matrakçı Nasuh, *Fetihnâm-i Karaboğdan*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan, nr: 1284/2.

⁶⁵ Petra Kappert, *Tabakatü'l-Memalik ve derecatü'l-mesalik: Geschichte Sultan Süleyman Kanunis von 1520 bis 1557*, Wiesbaden: Franz Verlag GMBH, 1981.

⁶⁶ Göker İnan, "Rüstem Paşa Tarihi", (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2011.

⁶⁷ Hoca Saâdeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, Tabhâne-i Âmire, İstanbul 1862.

⁶⁸ Gelibolulu Âli Mustafa Efendi, *Künhu'l-Ahbâr*, Takvimhâne-i Âmire, İstanbul 1277.

⁶⁹ Peçevi İbrahim Efendi, *Târih-i Peçevi*, Matbaâ-yı Âmire, İstanbul 1283.

⁷⁰ Karaçelebizâde Abdulaziz Efendi, *Kitab-ı Süleymannâme*, Bulak Matbaası, 1248.

eserleri hariç, diğerlerinde Boğdan Seferi sırasında İbrail ile ilgili hiçbir bilgi mevcut değildir. Rüstem Paşa, Celalzâde ve Matrakçı Nasuh'un tarihleri, 1538 Seferi ile alakalı önemli ayrıntı ve kronolojik detaylar içerse de İbrail'e dair verdikleri bilgiler, bu şehrin ilhakı ile alakalı değildir. Verilen bilgiler, sadece ordunun geçişi esnasında belirtilen güzergâhı ifade etmektedir. Bu eserlerden istifade eden Iorga, Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Rüstem Paşa adına yazıldığı tahmin edilen ve iddia edilen kroniğe atıf yapmıştır⁷¹. Bu eserde, teferruat verilmeden “*Nehr-i Esrat (Siret) kenârından ve Berâyil tarafından üzerlerine teveccüh gösterecek, ol isyân bâğının bâğîlerine kemâl derecede ızdırâb düşüp ve dîdelerine rûzgâr teng ü târ olup dahi müşâvere itdüklerinde dâmen*” şeklinde İbrail adı geçmektedir⁷². Diğer taraftan sefere doğrudan iştirak eden Matrakçı Nasuh'un⁷³ Boğdan Seferi'ne dair kaleme aldığı eserde ise, İbrail benzer şekilde ismen zikredilmiştir. Matrakçı'nın bu eseri “*Fetihnâme-i Karaboğdan*” adını taşır. Aurel Decei tarafından bir kısmı kısa bir değerlendirme ile yayınlanmıştır. Matrakçı tarafından yazılıp yazılmadığı ile ilgili olarak A. Decei'nin yayınladığı eserin doğruluğu, Hüseyin Gazi Yurdaydın tarafından tespit edilmiştir⁷⁴. Bu eserde zikredilen ifadeler, Rüstem Paşa Tarihi olup olmadığı ile ilgili tartışmaları devam eden eserle benzerlik göstermektedir. A. Decei'nin neşrettiği eserin orijinal nüshâsında Matrakçı, Boğdan Seferi'nde ordunun hareket noktalarını detaylandırarak İbrail ile ilgili “*Nehr-i Esret (Siret) kenarından Berayil/Brail (برائل) tarafından üzerlerine teveccüh göstericek nasr-ı rüsûm-ı zafer nakş-ı gazilerin savlet ve ol tугyân dağının tâğîlarına gazbân bağının bâğîlarına kemal derecede ızdırâb ve nihayet mertebede inkılâb....*” şeklinde bir ifade kullanmaktadır⁷⁵. Tüm bu bilgilerden hareketle Osmanlı ordusu, Boğdan Seferi sırasında bir şekilde İbrail'e temas ettiği anlaşılmaktadır. Kanuni döneminin diğer

⁷¹Nicola Iorga, *Cronicile Turcești Ca Izvor Pentru Istoria Românilor*, Cvltvra Nationala, București 1928, s. 19-21; Aynı yazar, “Cronicile Turcești ca izvor pentru Istoria Românilor”, *Memoriile Sectiunii Istorice Seria III, Tomul IX*, Cvltvra Nationala 1928-29, s. 21.

⁷²Göker İnan, *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihli 699-968/1299-1561)*, (İnceleme - Tenkitli Metin), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

⁷³Aurel Decei, “Un Fetih-nâme-i Karaboğdan” (1538) de Nasuh Matrakçı”, *Fuad Köprülü Armağanı (Melanges Fuad Köprülü)*, TTK, Ankara 2010, s.114.

⁷⁴Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Matrakçı Nasuh*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi 1963, s.7.

⁷⁵Matrakçı Nasuh, *Fetihnâme-i Karaboğdan*, vr. 116a.

önemli tarihçilerinden Celalzâde'nin eserinde de İbrail ismine rastlanmaktadır. Ancak herhangi bir teferruat, eserde mevcut değildir. İbrail, “برایل”⁷⁶ (*Berâyil-Brayil*) şeklinde geçmektedir. Celalzâde'nin eseri, 30 tabakadan (bölümden) oluşur. Her bir tabakayı belirli konu başlığı ile derecelendirmiştir. Mesela; 11. Bölümü “*Tabakâ-i hâdi-aşer Eflâk ve Boğdân vilâyetlerinin ahvâli Akkirman ve Kili kal'arının evsâfi beyânındadır. Bu tabaka dahi sekiz derecedir. Derece-i evvel dârü'l-mülk-i Boğdân şehr-i Seçav (Suçava) beyânındadır. Derece-i sâni kal'a-yı Bender beyânındadır...*”⁷⁷ şeklinde devâm etmektedir. En son derecede ise “*Derece-i sâmine Berâyil kal'ası ve iskelesi beyânındadır.*” şeklinde zikrettiği ifadelerle rağmen, asıl metni son tabaka olan 30. tabakadır. İlk 29 tabaka fihrist şeklindedir. Yani her tabakada zikr ettiği beyanlar mevcut değildir. İbrail isminin geçtiği tek yer burasıdır. Celalzâde'nin eseri ile ilgili yapılan çalışmalarda, ilk 29 tabakayı yani Osmanlı coğrafyası, idari taksimat, ordu ve kalelerinin anlatıldığı bölümleri ayrı bir cilt halinde yazmış olma ihtimalinin olduğu kabul edilmektedir⁷⁸. 1557 yılında yazılmaya başlandığı iddia edilen Tabakat'ın bazı bölümlerinin, özellikle Osmanlı sancaklarının ve kalelerinin anlatıldığı bölümleri, bu tarihten çok önceleri yazmaya başladığına dair tahminler yapılmaktadır⁷⁹. Dolayısıyla Celalzâde'nin eserine atfen Osmanlı idaresi, İbrail şehrinin idari ve askeri teşkilatlanmasını tamamlamış durumdadır. Ancak buna dair etraflı bilgiler, kuşkusuz eserin tespit edilerek ortaya çıkarılması ile mümkündür.

Ancak Romen tarihçilerinin verdiği bilgiler ile özellikle N. Iorga'nın tespit ettiği 1540 tarihli Polonya raporu, (*Türk, Eflâk'ta büyük ve zengin kent olan İbrail'i aldı ve orada taştan kaleyi inşa etmeye başladı*) ve Prof. Dr. Mihai Maxim'in 1546

⁷⁶Celalzâde, “*Berâyil*” okutan “Ye” (ع) harfinden sonra Hemze (ة) kullanmamıştır.

⁷⁷Petra Kappert, *a.g.e.*, vr. 15a.

⁷⁸Funda Demirtaş, *Celalzâde Mustafa Çelebi: Tabakatü'l memalik ve Derecâtü'l-mesâlik*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009, s.L.

⁷⁹F. Demirtaş, *a.g.t.*, s. LIII; Osmanlı coğrafyası, idari taksimat, ordu ve kalelerinin anlatıldığı bölümler için Celalzâde'nin çağdaşlarından olan dönemin şâirlerinden Latifi'nin (1491-1582) *Evsâf-ı İstanbul ve Tezkiretü'ş-Şuara (Mustafa İsen, Latifi Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1990) ve Edirneli Sehi'nin (Edirneli Sehi, *Tezkire-i Sehi*, Matbaa-i Âmedî, İstanbul 1325) tezkireleri, sırasıyla 1546 ve 1538 yılında tamamlandığını dikkate alarak bu iki şâirin Celalzâde'nin eseriyle ilgili takdir edici yorumlarda bulunmuşlardır. Bu durumda Celalzâde'nin eserini, 1557 yılından çok önce yazdığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

tarahinde tespit ettikleri bilgilere, çalışmamız kapsamında yeni bir katkı sunabilmektedir. Yine de bunun teferruatı, şehrin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi ile doğrudan alakalı olmasa da idari olarak teşkilatlanmasını doğrudan ilgilendirmektedir. Şöyle ki Yüksek Lisans tezimizde tespit ettiğimiz bilgilerde, 1538 Seferi'nden itibaren 1546 tarihine kadar İbrail şehrinin idari manada teşkilatlandığı açık şekilde müşahede edilebilmektedir. Muharrem 952 (31 Mart 1545) tarihli mühimme defterinde, “*Brail Emini*” sıfatıyla mevcut bir kadronun olduğu görülmektedir. Hükümler, Prof. Dr. Mihai Maxim'in İbrail Kalesi'ne dair tespit ettiği 1546 tarihli belgeden erkendir. Belgede *Brail Emini* olarak tayin edilen görevli⁸⁰, Eflak ve Boğdan memleketlerinden büyük ve küçükbaş hayvanların alım-satımında görevlendirilmiştir. *Emin* tabiri, Osmanlı bürokrasisi içersinde İskele Emini, Gümrük Emini, Nüzul Emini, Bina Emini vs. çeşitli görevler için kullanılmaktadır. Burada kullanılan “*Emin*” tâbiri ise muhtemelen, Mihai Maxim'in İbrail Kalesi ile ilgili tespit ettiği belgedeki aynı görevlidir. 1545 tarihli “*Brail Eminine Hüküm ki*” şeklinde başlayan hüküm (13 Nisan 1545) “*Vilâyet-i Eflâkda bu def'a siyâset olunan bolarların davarları satılmak için emr idüb bu bâbda dergâh-ı muâllam çavuşlarından kıdvetü'l emâsil ve'l-akrân Ali zide kadruhû ile Brail Emini Ahmed ta'yin olunup Eflak voyvodası ma'rifetiyle satılmak için...*”⁸¹ şeklinde devam eder. Yine diğerk hükümde “*defter idüb mühürleyüb akçasıyla südde-i saaditeme irsâl eylesün*”⁸² gibi ifadelerde Brail Emini Ahmed'e talimat verilir. M. Maxim'in tespit ettiği belgede ise Kale'nin yapımı için “*Silistre Sancağı Beyi ve Berayil Kadısı ve Emini Yüce Asitâneme mektub gönderüb*”⁸³ ifadesi; doğal olarak şehrin Osmanlı sistemi içersinde teşkilatlanmasının tamamlandığı ve Osmanlı taşra idaresinin bir birimi (kazâ) olarak yerini aldığını göstermektedir. Bu tarihlerden itibaren de İbrail

⁸⁰ E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, (Haz: Halil Sahillioğlu), IRCICA, İstanbul 2002; 435 Numaralı Hüküm :“*Brail Eminine hüküm ki: Sâbikan Eflak voyvodası olan Radul voyvodanın anda Eflakda olan esbâbları ve davarları dahi miri için zabt olunmağın ba'zı müfsidlerin dahi davarları ve esbâbları dahi miri için zabt olunmak emrolunmağın... değer bâhasıyla satub ne mikdâr akçe hâsıl olursa defter idüb mühürleyüb akçesiyle südde-i saâdetime irsâl iylesün.*”; naklen Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşları Sırasında İbrail Kalesi*, s. 38-39.

⁸¹ E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, hüküm nr: 513.

⁸² Aynı defter, hüküm nr: 533.

⁸³ M.Maxim, *a.g.m.*, s.181.

bir Osmanlı şehri haline getirilmeye çalışılmış ve Silistre Sancağı içerisindeki *kazâ*⁸⁴ hüviyetini kazanmıştır.

Ayrıca tüm bu bilgi ve katkılara ilaveten, Osmanlı arşivlerinden tespit ettiğimiz yeni bir belge, İbrail'in Osmanlı idaresine girdikten sonra tespiti yapılmış en erken resmi evrak hüviyetini taşımaktadır. Belge, Hicri 18 Rebiülevvel 948 (2 Temmuz 1541) ile 12 Rebiülevvel 959 (8 Mart 1552) tarihleri arasında İbrail Gümrüğü mukataasının gelirleri, kimlerin idaresinde olduğu, mukataanın bağlı birimleri ve taliplilerini bildiren icmalden oluşmakta ve Osmanlı mâli kaynaklarının en önemli defterlerinden olan *Maliyeden Müdevver* (MAD) fonunda yer almaktadır. Belge, İbrail İskelesi mukataa kaynakları ile kimlerin idaresinde olduğuna dair bilgiler sunar. Bilindiği üzere *Mukataa*, Osmanlı Devleti'nin askeri harcamalarına finansman teşkil eden en önemli mali kaynaklardandır. Devlete ait herhangi bir gelir kaynağının belirli bir bedel karşılığında icâr (kiralama) veya geçici bir süre için devredilmesidir. Vergi gelirlerinin toplanması işlemi bu yolla sağlanabilmektedir⁸⁵. Dolayısıyla 1541 tarihli kayda göre İbrail İskelesi, Osmanlı iktisadi sistemi içerisinde bir mukataa grubunda tanımlanmıştır. Buna göre 2 Temmuz 1541 tarihinde İbrail mukataası Yorgi, Dimitri ve Manol isimli gayrimüslimlerin uhdesindedir⁸⁶. 2 Kasım 1543 tarihinde, mukataaya emâneten (*ber-vech-i emânet*) Hacı Ahmed isimli bir şahıs emin olarak atanmış ve onun marifeti ile gelirler zapt edilmiştir⁸⁷. 1550 tarihli kayıta ise İbrail mukataasının kaynaklarını iskele gümrüğü, bâd-ı hevâ, resm-i ârus, cürm-ı cinâyet, mâl-ı gâyb, gebrân-ı bive, cizye- gebrân, ispenç ve beytül mâl gelirleri oluşturmaktadır. İbrail mukataası, sonraki bölümlerde etraflıca değerlendirileceği üzere, Başmukataa Kalemine bağlı en önemli gelir kalemlerinden biriydi. Hususen 1541 yılında mukataanın Osmanlı evraklarına yansımaları, şehrin bu tarih itibarı ile kati bir suretle Osmanlı idaresinde olduğunu göstermektedir. Bu sebeple İbrail'in Osmanlılar tarafından ilhakının tarihlendirilmesi ile ilgili olarak 1541 yılından sonrasına atıf yapılan tüm iddialar, tahminleri ve doğruluğunu kesin

⁸⁴Osmanlı taşra idaresi, en alt birimden başlayarak nahiye, kazâ, sancak ve eyâletlerden oluşmaktaydı. Bu idâri teşkilat içerisinde en fazla yere sahip birim ise, kazâlar ve sancaklardı.

⁸⁵Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 35-36.

⁸⁶*mukatâaa-yı mezbûr der-uhde-i Yorgi ve Dimitri ve Manol an-evvel Ağustos el-vaki fi 8 Ra948.*

⁸⁷BOA, MAD. d 141, s. 58; *mahsûl-ı mukatâa-yı mezbûr be-ma'rifet-i Hacı Ahmed Emin ki ber-vech-i emânet zabt-kerden est an-gurre-i N sene 952 ila 8 N 953 (28 Kasım 1543).*

bir şekilde çürütmüştür. Iorga'nın atıf yaptığı Polonyalı Nicolae Sieniawsky'nin 30 Ekim 1540 tarihli raporu ile Prof. Dr. Mihai Maxim'in tespit ettiği 1546 tarihli belgeye atfen şehirde askeri teşkilatlanmanın da sürdüğü anlaşılmaktadır. Bunlara ek olarak iskele ve mukataa gelirlerinin Osmanlı mali kaynaklarında yer alması, buranın idari ve mali organizasyonunu 1541 yılında belli bir örgütlenme içerisinde olduğunu ispatlamaktadır. Mukataaya kaynak oluşturan unsurlar değerlendirildiğinde, müteakip tarihlerdeki İbrail Kanunnamesi'nde zikredilen vergi kalemleri ile teferruatsız olarak aynı şekildedir. Sonuç olarak eldeki mevcut bilgi ve belgelere ilaveten tespit edilen bu yeni resmi evrak, Osmanlı idaresinde İbrail şehrinin ilk dönem teşkilatlanmasının sınırlarını anlamlandırmak bakımından önemlidir. Şehrin reayasının vergilendirilmesi (cizye-ispenç-ârus-beytümâl), 1541 yılında veya 1538 seferini müteakip zamanlarda bir sayım/tahrir yapıldığını, işlenen suçlara karşılık vergilendirmede adli bir sistemin teşkil edildiğini ve işlediğini ifade etmesi bakımından önemlidir. Ancak 1570 tarihinden önce bir sayım/tahrir ve kanunname henüz tespit edilemediğinden, şehrin sosyal ve ekonomik koşulları hakkında kesin tanımlamalar yapmak şimdilik mümkün değildir.

D. Şehrin İktisadi Canlılığı ve Gelişimi

Romen ülkesinin en önemli şehirleri, hem dini hem de idari olarak beyliklerin merkezi olmuşlardır. XIII ve XIV. yüzyıllarda Argeş⁸⁸, Câmpulung⁸⁹, Târgovişte ve Bükreş, Karadeniz ile Tuna irtibatını sağlayan ve ticaret merkezi haline gelmişti. İbrail de bunlardan birisiydi⁹⁰. XIV. yüzyılda ticaret, şehir gelişiminin temelindeydi ve sonraki dönemlere kadar önemli bir ekonomik bileşen olmaya devam etmişti. Macaristan'dan başlayıp, Transilvanya'dan itibaren Braşov-Câmpulung-

⁸⁸ Argeş/Curtea de Argeş, Karpat dağlarının güney kesiminde yer alıp, Eflak memleketinin en eski yerleşim yerlerinden biriydi. İlk arkeolojik kalıntılarının XIII. yüzyılda tespit edildiği kabul edilmektedir. XIV. ve XV. yüzyıllarda, Romanya memleketinin en gözde ticaret merkezlerinden biri olmuştu. Argeş Nehri ismini, bu yerleşim yerinden alır.

⁸⁹ XIV. yüzyılda meşhur Romen prensi Radu Negru ile ismi zikredilir. Ticari ve dini manada Eflak memleketinin en eski ve önemli merkezlerinden biri olmuştu. İlk yazılı kaynaklarının XIV. yüzyılın başlarına rastladığı ve Eflak memleketine ilk başkentlik yapan eski bir yerleşim yeri olduğu bilinmektedir.

⁹⁰ Mircea Brie, *O Istorie Socială A Spatului Românesc: De La Începuturile Statalității Dacice Până la Întrezărirea Modernității*, Editura Universității din Oradea 2005, s. 181.

Braila/Târgoviste-Târgsor-Gherghiña-Buzău/Arges-Pitesti-Slatina ve Turnu gibi rota ve güzergâhlar kullanılarak Tuna ve buradan Karadeniz'e bağlantı sağlayan önemli ticareti yolları kullanılmıştı. Eflak ve Boğdan hükümdarları, bu yol ve güzergâhlarda hâkimiyetlerini tesis edebilmek için uzun yıllar birbirleriyle mücadele etmişlerdi⁹¹.

Yine de Romen beyliklerinin yönetimi, gittikçe daha canlı bir şekilde devam eden ticareti, tahıl ve hayvanlardan elde edilen gelirleri belirli bir gelenekle vergilendirerek yoluna koymaya çalışıyorlardı. Ticari faaliyetlerin merkezinde olmaları hasebiyle sağlanan etkileşim sayesinde, Transilvanya'nın Sakson, Almanya'nın Galiçya kentlerinden daha fazla tüccarın Romen ürünlerini ve doğudan gelenleri almak için büyük bir güçle Tuna Nehri'ne ve denizlere inmeye çalışıyorlardı. Böylece ticari manada merkez iskeleler Braşov ve Sibiu, iki farklı nokta olarak bilhassa ön plan çıkmıştı. Tuna'da İbrail (Braila), Yergöğü (Giurgiu), Turnu, Kalafat (Calafat) ve Severin, diğeri Lioven (Lwow⁹² kasabasının sakinleri) ve Galiçya tüccarları deniz tarafında Akkirman ve Kili'ye ticaret yapıyorlardı. Gelişen bu ticaret sayesinde, kesişen yollar boyunca hem ticari noktalar hem de insan popülasyonları artmaya başlamıştı. Birçok köy fuar alanlarına dönüşmüştü. Voyvoda ve beyler hem daha güçlü hem de daha varlıklı hale gelmişlerdi⁹³.

Değişim ve gelişimine paralel olarak İbrail'in ekonomik kalkınması, 1358-1540 yılları arasında çok sayıda ticari ayrıcalık sayesinde mümkün olduğu anlaşılıyor. Bunlardan Romen ülkesi ile Erdel (*Ardeal*) arasında cereyan eden ekonomik faaliyetlerle ilgili imtiyazlar, araştırmacılar tarafından dikkatle

⁹¹ Laurentiu Rădvan, "On the Medieval Urban Economy in Wallachia", *Analele Stiintifice Ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi Tomul LVI, Stiinte Economice*, 2009, s. 490; Hükümdarlığının ikinci döneminde Muntenian Devleti'nin kurucusu olan Basarab, doğu tarafındaki bölgeler üzerinde de hâkimiyetini yaymıştı. İbrail ve İalomita ovalarının üzerine, Tuna ağzlarından Prut'un diğer taraflarına da geçerek, bu bölge o zamandan beri Basarabia ismiyle zikredilmişti. Çünkü başlangıçta Basarabia, ülkenin sadece Prut ile Dinyester arasındaki kısmını ifade etmiyordu. Bkz. Constantin C. Giurescu, *İstoria Românilor: Din Cele Mai Vechi Timpuri Pâna La Moartea Lui Alexandru cel Bun (1432)*, Fundatia Regala Pentru Literatura şi Arta, Bucureşti 1946, s. 379.

⁹² Ukrayna'da bir şehir. Tatarca İlbav, Ukraynaca: Львів [l'βiv], Almanca Lemberg, Lehçe: Lwów olarak zikredilmektedir

⁹³ Constantin C. Giurescu, *İstoria Romanilor*, Cugetarea-Georgescu Delafras S. A., Bucureşti, s. 149-151.

değerlendirilmiştir⁹⁴. Bunlardan ilki sayesinde XIV. yüzyıl ortalarında Macar Krallığı, Braşovlulara *Buzau ve Prahova arasında ve İalomîta ile Siret'in Tuna'ya* döküldükleri yere kadar mallarını teşhir etmelerine izin vermişti. Bu ilk belgede İbrail'e yapılan atıflara göre, yerleşim yerinin henüz tekâmül etmediği veya doğrudan İbrail ile ilgili olmadığı gerekçesiyle temkinle yaklaşıldığı önceki başlıklarda belirtmişti. Ancak İbrail'e ait en kesin kayıt, 1368 tarihli imtiyaznameye yapılan atıflarla özel bir durum arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu imtiyaznamede, Eflak Prensi Vlaicu (I. Vladislav 1364-1377), Braşov ticaretini düzenlemiş ve belirli bir sıraya göre gruplamıştı. Braşovlu tüccarlara sağlanan ticari ayrılmakla, kendi malları için %3 gümrük ödemesi yapmaları ve Slatina'daki beylik gümrüğünden muaf tutulmaları sağlanmıştı. Ayrıca İbrail içinde ticareti yapılacak mallar için hiçbir ödeme yapılmaması da eklenmişti⁹⁵. 20 Ocak 1368 tarihindeki bu imtiyaza atıf yapan araştırmacılar, Braşovluların Romen ülkesinde sahip oldukları ticari ayrılmakla'nın güçlendirildiğini ifade etmektedirler. Uygulanan gümrük rejimi ile Tuna limanlarının

⁹⁴ İlki, 1358 yılında Macar Krallığı'nın Braşovlulara *Buzau ve Prahova* arasında hiçbir engel olmadan herhangi bir yerden geçmelerine ve İalomîta ile Siret'in Tuna'ya döküldükleri yere kadar mallarını teşhir etmelerine izin vermişti. İkincisinde, 1368 yılında Vlaicu-Voda (I. Vladislav 1364-1377) Braşovlu tüccarlara ticari bir ayrılmakla verilmesini kabul etmiş, Romen ülkesinin tüm yollarından kendileri için sınırsız bir özgürlükle geçmelerini garanti etmişti. Gümrük rejimine saygı gösterme yükümlülüğü ile İbrail'e gideceklere sunulan gümrük avantajları da söz konusu olmuştur. 6 Ağustos 1413 tarihinde Mircea Cel Batrân, I. Vlad'ın tanıdığı ayrılmakla'yı yenilemiş, bu sayede Braşovlular Romen ülkesinde mallarını her şekilde teşhir ederek ya da uygun bulduklarını satın alma hakkı tanınarak her malın kategorisine göre gümrük tarifesi ilan edilmişti. 21 Kasım 1421 tarihinde Radu Praznaglava, Mircea Cel Batran tarafından da onaylanan I. Vlad'ın ticari ayrılmakla'yı tekrar yeniledi. 23 Ekim 1422 tarihinde II. Dan, Braşovluların Romen beyleriyle olan önceki ticari anlaşmalarını güçlendirdi. 30 Ocak 1431 tarihinde II. Dan, Braşov tüccarlarına Mircea Cel-Batrân zamanında tanınan imtiyazları yineledi ve transit geçen ürünler için %3 bir geçiş ücretini sabitleştirdi. 8 Nisan 1437 tarihinde Vlad Drakula, Braşovluların atalarından sahip oldukları ticari ayrılmakla'yı sürdürdü ve Braila'ya kadar olan Braşov yolundaki ticaret için yapılacak ödeme tutarlarını belirterek transit geçiş ücretini %3 olarak korudu. 6 Mart 1470 tarihinde Radu Cel-Frumos, Eflak tüccarlarının Macar ülkesinde rahatça seyahat edebilmeleri için bir serbestiyet talep etti. Karşılığında, Romen ülkesine girecek tüm Braşovluların yaptıkları ticaret için aynı muameleyi görmelerini kabul etti. 7 Ekim 1476 tarihinde Vlad Ţepeş, Braşov ve ülkesindeki tüm tüccarlara, Mircea Cel-Batrân ve babası Vlad Dracul zamanında yürürlükte olan ticari imtiyazları tanıdığını ifade etti. 1491-1492 tarihinde Vlad Călugărul, Romen vatandaşlarının Braşov ile olan ticari ilişkilerinde uğradıkları haksızlıklar ifade ederek, onların kendi ülkesinde icra ettikleri ticarete sınırsız özgürlükte olduklarından yakınmıştı. Şubat 1508'de Radu Cel-Mare, Braşovlulara Romen ülkesinde ticaret dürüst olmadıklarından şikâyet ediyor ve onları Dâmbovița, Prahova ve Teleajen yollarını kapatmakla tehdit ediyordu. Bilgiler için bkz. MH. Mihăilescu, "Importanta Comercială a Brăilei dela Întermeiere Până la Cădere Sub Turci și Relativile ei cu Braşovul (Epoca 1358-1540)" *Analele Brailei, ANUL VII.-Nr. 1*, Braila 1935, s. 12-13;

⁹⁵ Constantin C. Giurescu, *Istoria Romanilor*, Cugetarea-Georgescu Delafras S. A., București, s. 164.

gelişmesi hedeflenmekteydi. Bu sayede gerek ülke içinde ve gerekse ülke sınırlarında transit malların geçişi ve ticareti aktif hale getirebilmek için gümrük noktaları daha belirleyici bir kapasiteye ulaştı. İmtiyazlara paralel olarak İbrail'in bu bağlamda ortaya çıkması önem arz etmekteydi. Bununla birlikte Floci, Darstor, Lichireşti, Yergöğü, Turnu, Severin ve Kalafat, bu önemli gümrük ve ticaret noktalarından bazılarıydı. Bu ve benzer noktalarda gerek denizden gerekse karadan, doğudan ve batıdan gelen ithal mallar kadar tahıl, büyük ve küçükbaş hayvan, at, şarap, tuz vesair çok çeşitli ürünün ihracı yapılmaktaydı⁹⁶. 1368'de I. Vladislav tarafından Braşov tüccarları için sağlanan ticari imtiyazlara göre, Eflak'ı Transilvanya'ya bağlayan yolların en önemlisi “*Brăila yolu*” veya “*Braşov yolu*” olduğu belirtilmektedir⁹⁷. Tarihi seyri içinde İbrail şehri, bu tarihten itibaren limanın sağladığı ayrıcalıkla Transilvanya ticaretinde önemli bir güzergâh ve Tuna kenarında stratejik bir liman olarak ön plana çıkmaya başlamıştı⁹⁸. XV. yüzyıl başlarında Karadeniz'de Ceneviz ve İtalyanların ticari faaliyetleri azaldığında, İbrail limanının önemi azalsa da değerini kaybetmemişti. Avrupa'da Osmanlı ilerleyişi devam ederken Eflak, Boğdan ve Polonya bu duruma karşı harekete geçmiş ve Osmanlılara karşı birleşmişlerdi⁹⁹. Tocilescu'nun iddiasına göre 1413 tarihinde Sultan I. Mehmed, Yergöğü ve Severin'i kuşattı. Buna direnç gösteremeyen Romen Beyi, bu bölgeyi Türklere teslim etti. 1418 yılında Osmanlı yönetimi ile tamamladıkları anlaşmaya göre İbrail şehri, Yergöğü ve Kulle gibi Osmanlı idaresine geçti. Ancak bu, sadece geçici bir durum olarak kaldı. Bu tarihin hemen ardından İbrail'in Romen beyleri idaresinde olduğunu kanıtlayan bilgiler mevcuttu¹⁰⁰. Eflak Voyvodası Mircea cel Mare (*cel Bătrân/Koca*

⁹⁶ Constantın C. Giurescu, *Istoria românilor Vol. II: Dela Mircea cel Batrân și Alexandru cel Bun pâna la Mihai Viteazul*, Bucureşti, Fundația Regală pentru Literatura și Arta, Bucureşti 1943, s. 571-572.

⁹⁷ Laurentiu Rădvan, *At Europe's Borders Medieval Towns in the Romanian Principalities*, s.136.

⁹⁸ Aynı eser, s.250.

⁹⁹ Mihaela Drăghicescu, *Istoricul Principalelor puncte pe Dunăre dela Gura Tisei până la mare și pe coastele mării dela Varna la Odesa*, Bucureşti 1943, s. 302-303.

¹⁰⁰ George Ioan Lahovari- C.I. Bratianu, Grigore G. Tocilescu, *Marele Dicționar Geografic al României: Vol. I*, Bucureşti, Stab. Grafic j.v. Socecü, Bucureşti 1898, s. 620; Osmanlı kaynaklarında, I. Mehmed'in 1415 yılındaki Karamanoğulları üzerine yaptığı seferi müteakip zamanlarda, Eflak Voyvodası'nın isyanı üzerine Tuna yalılarına girdiği ifade edilmektedir. Sultan, bu seferle Eflak ordusunu bozguna uğratmıştı. Kendi döneminde olmasa da muahhar tarihlerde, Sultan I. Mehmed'in bu galibiyetin ardından Yergöğü adı ile bir kale bina ettirdiği ifade edilmektedir. Bkz. Solak-zâde

Mircea/1386-1418), Braşov tüccarlarının gümrük işlerinde ve Braşov ile İbrail arasındaki ticari faaliyetleri düzenleyen bir belge bahşetmişti.

Harita 1: Romanya Şehir ve Nehirleri¹⁰¹

Bu imtiyaz, gümrük ve Braşov-İbrail arasındaki ticaret için gelecek mallardan alınacak vergileri belirlemişti. Bu imtiyaz, Braşov kentinin olduğu kadar İbrail şehrinin önemine vurgu yapması bakımından önemliydi (6 Ağustos 1413)¹⁰². Buna

Mehmed Hemdemi, *Solak-zâde Târîhi*, (Vahid Çubuk), C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 176.

¹⁰¹ <https://www.shutterstock.com/tr/image-vector/romania-political-map-capital-bucharest-national-321930074>.

¹⁰² Ioan Bogdan, *Docemente Privitoare la Relaşule Ţării Româneşti cu Braşovul Şi cu Ţara Ungurească În Sec. XV Şi XVI, Volumul I 1413-1508*, Bucureşti 1905, s. 4; Belge Özetle; İsa'ya ve Tanrısına inanan ben ki büyük voyvoda Mircea, Eflak (aslında coğrafi olarak Transilva bölgesini de kapsayan Ungrovalahiei) ve dağların diğer tarafındaki bölgeler üzerinde ve Tatarlara doğru Tuna'nın iki kenarı boyunca büyük denize kadar ve Darstar şehrinin de sahibiyim. Temiz bir kalp ile bu belgeyi bağışladım. Hükümdarlığımdan, yerleşim yerlerini ve Braşov'daki ticari ilişkileri güçlendirmemi isteyenlerin ricalarını yerine getirdim. Onlara gümrük yönetimi ve Braila'ya kadar olan Braşov yolundaki ticaret için gelenlere; 1- Luvia'dan 1 fertun (Leuven-Belçika) 2- Colonia'dan (Köln-Almanya) 1 perper (Romen ülkesinde basılan altın Bizans parası) 3- Çek Cumhuriyeti'nden 12 duka 4- Fransız şapkasını getirenlerden hüçbirşey, 1 mied (bal ve sudan yapılan bir çeşit içki) varilinden 12 duka, 1 şarap varilinden 6 duka, 1 balmumu majesinden (eski bir ağırlık ölçüsü) 12 duka, karabiber, safran, pamuk, kuzu dersi ve deniz ürünlerin olarak gelen mallardan 100 perper üzerinden 3 perper, 1 domuzdan 2 duka, 1 öküzden 3 duka, 1 inekten 3 duka, 1 koçtan 1 duka, 1 geyik derisinden 1 duka ve bununla başka derisi varsa herhangi bir şey vermesin. 1 peynir körüğünden 1 duka, balıkla geçenler arabadan 1 balık, İbrail'de ise majesi 1 perper, Targşor'da ise arabadan 1

göre *İbrail yolunda*, ticari aktivitesi zikredilen yünlü kumaşlarla birlikte, bu güzergâhta yapılacak ticarete mallara %3'lük bir gümrük tarifesi uygulanması zorunluluğu getiriliyordu. İbrail'in gelişimini sağlayan ve bölgede ticari malların dolaşımına etki eden en temel faktörler, Romen ülkesi ve Ardeal (Erdel/Transilvanya) arasında cereyan eden ekonomik faaliyetlerdi. İbrail'in bulunduğu coğrafya ile birlikte ticari aktivitesi ve Tuna'da Osmanlı stratejisi, şüphesiz ki Osmanlıların bu şehir ve liman üzerine ilgisini arttırmaktaydı¹⁰³.

Voyvoda II. Dan (1420-1424 ve 1427-1431) dönemine ait diğer bir imtiyazda, Targovişte tüccarlarına İbrail ile beraber Severin'e ve saltanatının tüm ülkesinde rahatça ticaret yapma hakkını kazandırdı (1420-1424)¹⁰⁴. XV. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, İbrail ile ilgili bilgiler artmaya başladı. Varna Savaşı'nda (1444) Haçlı İttifakı hizmetinde yer alan Fransız Walerand de Wavrin, İbrail'i "*Romen Ülkesinin en iyi pazarı ve ülke idarecisinin en gözde şehri*" olarak tarif etmekteydi. Iorga'nın belirttiğine göre XV. yüzyılın sonlarına doğru, Venedik raporlarında da Kili Kalesi'nin düşüşünden sonra İbrail şehrinin gerçek bir metropol ve bölgeden yapılan tüm ticaretin odak noktası olduğu vurgulanıyordu. Dolayısıyla bu asır boyunca *İbrail-Braşov* yolu, yüklü malların alış-verişi ve çok sayıda tüccarın faaliyet gösterdiği gözde bir ticaret alanı haline gelmişti¹⁰⁵. Iorga, Boğdan Voyvodası

balık, Targovişte'de arabadan 1 balık, herhangi bir şey ile donatılmış at duka şeklinde vergilendirme yapılmıştır.

¹⁰³ GH. T. Marinescu, "Braila Veche: Schită a Evoluției Istorice", *Analele Brailei, ANUL I.-Nr. 4-5-6.*, Braila 1929, s. 24-25.

¹⁰⁴ Ioan Bogdan, *Docemente Privitoare la Relațiile Țării Românești cu Brașovul Și cu Țara Ungurească În Sec. XV Și XVI, Volumul I 1413-1508*, București 1905, s. 29; Belgede özetle; "*Ben, kendi kendine yeten büyük voyvoda ve bey Dan'ım dan. Targoviştelilere, saltanatım bu emri veriyor ve her türlü özgürlüğü sağlıyor. Gümrüğü Targoviştelilerden başkasına vermeyin, Severin civarında bütün ticari yerlere, Braila'ya ve saltanatımın tüm şehirlerinde dolaşın. Daha önce verdiğiniz gümrük gibi şimdi de aynısını verin. 1 balmumu majesinden 12 duka, karabiber, safran, demir, pamuk ve diğer mallardan eski beyler zamanında verildiği gibi gümrüğü az verin. Benim saltanatımda boyarlardan bu durumunuzu bozacak olan boyarlar olur ise her şeye hâkim İsa tanrısı tarafından lanetlenmiş olsun*" ifadeler zikredilmektedir. Ayrıca değerlendirme için bkz. Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor Vol. II: Dela Mircea cel Batrân și Alexandru cel Bun pâna la Mihai Viteazul*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București 1943, s. 529.

¹⁰⁵ GH. T. Marinescu, *Braila Veche: Schită a Evoluției Istorice*, s. 46; Ayrıca bu tarihlerde sekiz kadırgadan oluşan Hristiyan filosu, Romen voyvodası Vlad Drakul'un temsilcileri ile iletişimlerini İbrail şehri üzerinden kurduğu ifade edilmektedir. Bu iletişimde aktif rol oynayan mevcut voyvodanın

Stefan Cel Mare dönemini anlatırken, Tuna limanlarının Romen prenslikleri için ne derecede önemli olduğunu ifade etmektedir. Boğdan beylerinin zenginliklerine atıfta bulunarak Stefan Cel Mare zamanında büyük ve güzel manastırlar inşa edildiğini ve bunların finansmanının, Tuna üzerindeki şehirlerin gümrüklerinden karşılandığını belirtmektedir. Bu şehirlerde çok sayıda zengin Yunan, Alman, Ermeni, Levanten, Cenovalı tüccar gelip geçiyordu. Stefan'ın miras aldığı Akkirman ve Kili kaleleri, Moldova'yı (Boğdan) ayakta tutan Basarebya bölgesinin önemli unsurlarındandı ve bu şehirler için İbrail, ticari manada bir rekabet unsuruydu¹⁰⁶. Ayrıca bu yüzyılda Romen beylikleri için ticari olduğu kadar stratejik öneme sahipti. *İbrail-Braşov* ve *Buzâu-İbrail* yolu olarak bilinen güzergâhlar kullanılarak Tuna, Karadeniz ve Levant ticaret bölgesine ulaşılmaktaydı¹⁰⁷. Osmanlıların Karadeniz sahillerindeki Trabzon ve Sinop'un fethini müteakiben, 1462 yılında Fatih Sultan Mehmed'in Eflak Voyvodası Vlad "Kazıklı Voyvoda" (1456-1476) üzerine büyük bir ordu ile hareket ettiği bilinmektedir¹⁰⁸. İbrail şehri, bu seferden ciddi derecede olumsuz etkilenmişti. Fiziki yapısı itibari ile bu tarihlerde çoğu ahşap yapılardan oluşan İbrail'in, Osmanlı ordusu tarafından yakıldığından bahsedilmektedir¹⁰⁹. Demek ki iyi bir liman kenti

oğlu Vlad Tepeş idi. Radu Rosetti, *Istoria Artei Militare a Romanilor*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului Imprimeria Nationala, București 1947, s. 110.

¹⁰⁶ Nicoela Iorga, *Din Trecutul Istoric al Oraşului Braila*, Editura Bibliotecii "Petre Armencea din Braila 1925, s. 18-19. (Bu makale Romanya'da Petre Armenca Kütüphanesi tarafından Mayıs 1922 tarihinde düzenlenen konferans konuşmasıdır); Ayrıca Voyvoda Ştefan cel-Mâre ile Buzau, Rımnik ve İbrail boyarları arasında cereyan eden konuşmalar dikkat çekmektedir. 15 Şubat 1481 tarihli belgede Ştefan voyvoda, İbrail ileri gelenlerine hitaben; "*Romen ülkesi, tanrının ve sizin de bildiğiniz gibi öz memleketimdir. Size kesin olarak tenbih ediyorum: bu talimatımı gördüğümüz andan itibaren kendi yerlerinize dönün, daha önce bulunduğunuz ve kaldığınız yerlere, her birinizin nesi varsa sahip olduklarınızı koruyun ve daha önce ettiğiniz yerlerde hiçbir endişe ve korku taşımadan yine tarım yapın. Size bir kötülük yapmayacağız ve hiçbir şeyi kaybetmenize yol açmayacağız. Beslenin ve barış içinde yaşayın*" şeklinde ikaz yapıyordu. Ancak Braila, Rımnik ve Buzau bölgesinin boyarları ise Eflak yönetimine tabi olduklarını ifade ederek Ştefan voyvodaya ağır hakaretlerle karşılık vererek bu bölgelerden uzak durmasını istiyorlardı. Bunun için bkz. Stoica Nicolaescu, *Documente Slavo-Române cu Privire La Relatiile Tarii Româneşti și Moldovei cu Ardealul in Sec. XV și XVI*, Lito-Tipografia L. Motzatzeanu, s. 139-140.

¹⁰⁷ GH. T. Mammescu, "Documente și informatii privitoare la Braila", *Analele Brailei, ANUL I. - Nr. I.JAN.-FEBR. 1929.s.44.*

¹⁰⁸ *Chronological History Of Romania*, s. 90; Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, (Haz: Mertol Tulum), Baha Matbaası, İstanbul 1977, s. 111; Âşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Haz: Kemal Yavuz-Yekta Saraç), İstanbul 2003, s. 243-244.

¹⁰⁹ Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul 2002, s.188; Johan Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.II, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe

olmasına rağmen, şehrin iyi korunaklı bir savunma hattına sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Iorga, bu dönemin Romen yerleşim yerlerini tarif ederken az sayıdaki Saksonya ve Macarlıların kurduğu şehirler haricinde (Dağ eteklerinde geniş bir yarım daire şeklinde), küçük barakalarla çevrili, uzun ticaret yollarının dışında küçük çiftlik evlerinden oluştuğunu bildirmektedir. Savunma ise sadece hafif saldırılara karşı konulmak üzere tertip edilmiş küçük çitler ve alçak hendekler vasıtasıyla sağlanmaya çalışılıyordu. Iorga, bu şekilde oluşturulan yerleşim yerleri ve savunma anlayışına rağmen, bunlar arasında en iyi tahkim edilmiş bölgenin İbrail olduğuna işaret etmişti¹¹⁰. Bu yüzyılda İbrail ile ilgili bilgi veren dönem kroniklerinde de burada kale benzeri bir tahkimata atıf yapılmadığı da zikredilmektedir¹¹¹. Osmanlılar, III. Vlad'ın olumsuz tavrılarına karşı önlemler almıştı. İstanbul'un fethinden sonra Balkanlardaki hâkimiyetlerini kuvvetlendirmek için, büyük bir ordu ile Eflak'ı cezalandırmak istemişlerdi. Osmanlılara vergilerini ödemediği için, Niğbolu Sancakbeyi Çakırcı Hamza Bey Eflak prensi III. Vlad Dracul'a (Tepeş) gönderildi. Bu sebeple görüşmeler için Hamza Bey'in, voyvoda ile İbrail'de buluşmak istediğine dair Osmanlı kaynakları bilgi vermektedir. Ancak voyvoda, buna engel olarak Hamza Bey'i oyalamaya çalışmış ve ordusunu altı kola ayırıp Niğbolu, Tutrakan, Silistre, İsakçı ve Hırsova taraflarını yağma etmiş, onu ve maiyetindeki 40 kişiyi yakalayıp Tırgovişte Kalesi'ne yollamıştı. Sultan II. Mehmed, bunu haber alınca Tuna Nehri'nin öte yakasına geçmek istedi. Büyük bir ordu ile Vidin yakınlarına kadar geldi. Voyvoda, Eflak topraklarında takip edildiğinden Macaristan'a taraflarına kaçtı¹¹². Bu tarihte Osmanlı ordusunda görevli olan bir yeniçerinin Sultan II. Mehmed'in bölge ile alakalı stratejisine dair verdiği bilgiler önem arz etmektedir. Buna göre Sultan, Kili ve Akkirman kalelerini

Yayımları, İstanbul 2011, s.12; Ayrıca bu dönemde, Chalcocondila'nın verdiği bilgilere müracaat eden Romen tarihçi Xenopol, İbrail şehrinin bu tarihlerde tüm Dacia bölgesinin en anlamlı şehri olduğunu ifade eder. Bkz. Alexandru D. Xenopol, *İstoria Romanilor (1457-1546)*, Vol. IV, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti 1927, s. 22.

¹¹⁰ Nicolae Iorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.2, s.108, (Çev: Nilüfer Epeçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

¹¹¹ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor Vol. II: Dela Mircea cel Batrân și Alexandru cel Bun pâna la Mihai Viteazul*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București 1943, s. 529.

¹¹² Haz: Kemal Beydilli, *Bir Yeniçerinin Hâtıratı*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2003, s. 79-81. Bu yeniçeri, XV. yüzyılda yaşamış ve Fatih Sultan Mehmed'in 1462 yılındaki Eflak Seferi'ne bizzat katılmış bir devşirmedir.

Romenlerin; Belgrad ise Macarların elinde olduğu sürece, Osmanlıların bunlara karşı bir zafer kazanamayacağını ifade etmekteydi¹¹³. Romen tarihçiler de bu bilgiye ek olarak, aslında Sultan'ın Kili Kalesi'ni fethetmek amacıyla olduğunu belirtmektedirler¹¹⁴. İbrail şehrinin ismi geçmese de Oruç Beğ, bu bölgelerin Osmanlı ordusu tarafından yakıldığı ifade etmekteydi¹¹⁵.

İbrail şehri sadece dış müdahaleler ile değil, Romen beylerinin kendi aralarındaki mücadelelerinin de odak noktasında olup sürekli olarak tahrip edilmişti. 1469 yılında Boğdan memleketi Kırım Tatarlarının istilasına uğramıştı. Bu istilanın Eflak ve Tuna beylerinin izni ile yapıldığını düşünen Boğdan Voyvodası Ştefan Cel-Mâre (1457-1504), 1470 yılında Saline şehrinin de istilasını bahane ederek, Osmanlı himayesinde bulunan Radul (Radu Paisie) yönetimindeki Eflâk'a saldırdı ve bu suretle İbrail şehrini aldı¹¹⁶. Aslında Ştefan Cel-Mâre, Eflak'ın Tuna Nehri üzerinde en güçlü ticaret noktası olan İbrail'deki hareketliliği ve tüm ticari faaliyetleri, Boğdan idaresinde önemli bir merkez olan Kili'ye (Chilia) yönlendirmek

¹¹³ Kemal Beydilli, *Bir Yeniçerinin Hâtıratı*, s. 82; 1484 Seferi sırasında Kili, Akkirman ve müteakiben 1538 Seferi ile İbrail şehrinin Osmanlılar tarafından ilhakı, Romen beylikleri açısından ekonomik olarak ciddi bir düşüş olarak kaydedilmektedir. Zira XVI. yüzyılda Karadeniz ticaret hattının Osmanlı kontrolünde olması, bölgede stratejik limanların idaresi ile doğrudan ilişkiliydi. Erdel beyliği için de durum aynıydı. Mohaç Savaşı'ndan sonra (1526), Romen beyliklerinin batı dünyası ile ilişkileri daha zorlayıcı şartlar doğurdu ve bu suretle bu beyliklerin gerek Karadeniz üzerinden ve gerekse Orta Avrupa'dan sağladıkları ticaret gelirlerinin hacmi düşmeye başladı. Bunun için bkz. Constantin C. Giurescu, *İstoria Romanilor*, Cugetarea-Georgescu Delafraş S. A., Bucureşti, s. 286-287; Aynı yazar, *Istoricul Oraşului Brăila: din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Editura Ştiinţifică, 1968.

¹¹⁴Bu yüzyılda Kili ve Akkirman şehirlerinin ekonomisi, siyasi ve askeri tarih kadar önemliydi. Ticaret merkezi olarak Cenevizlerin elinde bulunması ile İtalyan tüccarlarının en uğrak limanları arasındaydı. Dolayısıyla XIV. ve XV. yüzyıllarda Karadeniz ticaret ağının en önemli tedarik noktalarındandı. 1484 yılında bu iki kalenin Osmanlılar tarafından ilhak edilmesi, kuşkusuz burada Romen beylerinin ticari faaliyetlerinin aksamasına sebep oldu. Bunun için bkz. Nicoela Iorga, *Studii Istoricе Asurpa Chilici şı cetatii-Albe* (Kili ve Akkirman Üzerine Tarihsel Araştırmalar), Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, Bucuresti 1900, s. 9.

¹¹⁵ Oruç Beğ, *Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz: Necdet Öztürk), Çamlıca, İstanbul 2008, s. 116-117; Ancak Kili ve Akkirman, sonraki tarihlerde Osmanlı stratejisini belirleyen önemli bir unsur haline gelmişti.

¹¹⁶ Jorga, *a.g.e.*, C. II, s.153; Alexander W. Hidden, *The Ottoman Dynasty*, Newyork, 1895, s. 86.

amacındaydı¹¹⁷. Bu suretle Eflak memleketi, Boğdan Voyvodası'na bağlı birlikler tarafından ciddi şekilde yağma edilmişti¹¹⁸. 1476 yılında Sultan II. Mehmed, Romen beyliğine tekrar bir sefer düzenledi. Edirne'den hareketle Sofya'ya ulaştı. Burada Macar sınırlarından gelebilecek tehlikeye karşı bazı tedbirler aldı. Ordunun büyük kısmı ise Varna tarafına yöneldi. Bu sırada Ştefan Voyvoda, Yaş şehrinde bulunuyordu. Osmanlılar, Kili ve Akkirman'a Tatarların yardımıyla bir filo gönderdi. 22 Mayıs'tan sonra Maçın'e ve buradan Tuna'yı aşip İbrail şehri ile tekrar temas ederek bu bölgeyi geçtikleri belirtilmektedir¹¹⁹. 1484 yılında Kili Kalesi'nin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi, Boğdan'ın (Moldova) siyasi ve ekonomik olarak çözülmesinde büyük bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Bölgede faaliyet gösteren Türk tüccarların da gerek Transilvanya gerekse Romen tüccarlar ile rekabet halinde oldukları ifade edilmektedir. Ayrıca XVI. yüzyıl, Romen hükümetleri açısından ekonomik manada bir düşüş olarak da kaydedilir. Bu yüzyılda deniz ticareti, onlar için daha ağır koşullar altında yapılmıştı. Karadeniz'in Türklerin kontrolünde olması ile birlikte Kili, Akkirman ve İbrail gibi önemli ve stratejik limanlar da bu defa Türklerin kontrolünde gelişmişti. Erdel'de de durum aynı şekildeydi. Mohaç Savaşı'ndan sonra Romen beylerinin batı ile ilişkilerinde daha zorlaştırıcı koşullar oluştu ve dolayısıyla ticaretteki iş hacmi azalmaya başladı¹²⁰. Aslında Tuna Nehri üzerindeki Osmanlı hedefi, sadece stratejik ve askeri amaçlar taşıymıyordu. Bir bakıma Eflak ve Boğdan (Memleketeyn) memleketlerinin verimli arazilerinden, Tuna ve kollarının sağladığı ulaşım kolaylığından, buna paralel olarak ticari faaliyetlerinin getirdiği kısmi kazançlardan istifade edebiliyordu. İbrail,

¹¹⁷ Teodora Artimon, "The Proto-Myth of Stephen the Great Moldavia", (Doctoral Dissertation) Mediaval Studies Department, and The Doctoral School of History Central European University, Budapest 2015, s. 199-200.

¹¹⁸ Ştefan Meteş, *Relatiile Comerciale ale Terii-Romaneşti cu Ardealul (pana in veacul al XVIII-lea)*, Topografia lui W. Krafft, Sighişoara (Romanya) 1920, s. 13; GH. T. Marnescu, "Documente şi informatii privitoare la Braila", *Analele Brailei, Anul I. - Nr.1*, 1929, s.13. Prusyalı Nicolae Sieniawsky'nin raporları, Nicoleta Iorga tarafından Kili ve Akkirman kalelerine ait tarihi çalışmalar şeklinde yayınlanmıştır. Bkz Nicolae Iorga, *Studii Istorice asupra Chilieii şi Cetăţii Albe, Bucureşti*, 1899, doc. nr. XXXII, s. 323-325.

¹¹⁹ Radu Rosetti, *İstoria Artei Militare a Romanilor*, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului Imprimeria Nationala, Bucureşti 1947, s.237-238.

¹²⁰ Constantin C. Giurescu, *İstoria Romanilor*, Cugetarea-Georgescu Delafras S. A., Bucureşti, s. 286-287.

Osmanlı ülkesinde başta İstanbul olmak üzere zahire ihtiyacının karşılanmasında önemli bir kaynak teşkil ediyordu. İbrail Liman'ının bu hareketliği, aynı zamanda Osmanlı ülkesinden gelen gemileri de kapsıyordu. Şehrin ele geçirilmesinden önce, 1520 yılında İstanbul, Trabzon, Sinop, Samsun, Kefe ve diğer bazı şehirlerden İbrail'e her yıl ortalama 70-80 kadar gemi, Karadeniz üzerinden İbrail Limanı'na varmakta¹²¹ ve burada pamuklu ürünler, ipekli kumaşlar, soğuk, incir, limon vesair malların satışını yapmaktaydılar. Buna mukabil Tuna iskelelerinden İbrail'e gelen hububatı yükleyerek, İstanbul'a ve diğer limanlara dönmekteydiler¹²².

XVI. yüzyıl ortalarına doğru gelindiğinde ise Osmanlılar, sınırlarını Prut Nehri'ne kadar genişleterek İbrail ve Bender'i ele geçirmişti. Bu durum, Eflak ve Boğdan memleketlerinin ekonomik olarak çözümlerine ve Osmanlı limanlarının, Romen limanlarından daha fazla ön plana çıkmasına sebep olmuştu¹²³. Bu limanlar ticari gelişimini, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki ekonomik faaliyetlerini güçlendirmek adına, Romen beyliklerini mecburi tuttuğu yönlendirmelerden sağlamıştı¹²⁴. XVI. yüzyıl ortalarına doğru İbrail, Tuna'nın en büyük limanı ve en önemli şehri olarak tarif edilmekteydi. 1538 Seferi'nin ardından, şehrin Osmanlı idaresine geçmesiyle Eflak yönetimi, doğu dünyasıyla yaptığı ticaretin kapısı sayılan bir limanı kaybetmiş oluyordu. Dolayısıyla bu durum, onların ana ticaret yönlerinin değişimine ve gerilemesine sebep olacaktı. Bu suretle Tuna üzerindeki önemli liman ve şehirlerin Osmanlı Devleti tarafından ilhak edilmesi, Romen beylikleri açısından Güney ve Doğu Avrupa'daki ekonomilerini, Akdeniz ve Karadeniz'den gelen akışkanlığı ile birlikte Orta Avrupa ticaret hattını olumsuz yönde etkilemişti¹²⁵. Zira XV. yüzyılda *İbrail-Buzau/İbrail-Braşov* yolu olarak bilinen hat, Romen beyleri için

¹²¹ Mihai Maxim, "Tuna'da Bir Osmanlı Liman Kenti: İbrayil", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: XII, İstanbul 1982-1998.

¹²² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s.230; Laurentiu Rădvan, *At Europe's Borders Medieval Towns in the Romanian Principalities*, s. 235.

¹²³ Alexandru D. Xenopol, *Istoria Romanilor (1457-1546)*, Vol. IV, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti 1927, s. 252.

¹²⁴ Alexandru D. Xenopol, *Istoria Romanilor (1812-1821)*, Vol. X, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti 1930, s. 115.

¹²⁵ M.H. Mihăilescu, "Importanța Comercială a Brăilei dela Intermeiere Până la Căderea Sub Turci și Relațiile ei cu Braşovul (Epoca 1358-1540)" *Analele Brailei, ANUL VII.-Nr. 1*, Braila 1935, s. 17; Laurentiu Rădvan, *At Europe's Borders Medieval Towns in the Romanian Principalities*, s. 224.

hem ticari hem stratejik öneme sahipti. Bu bağlamda İbrail hattı: Buzâu, İalomita ve Siret gibi nehirler arasında kavşak bir noktadaydı. Bu nehir ve güzergâhlarla, ana Tuna liman hattına bağlanmasını sağlıyordu. Böylece Karadeniz ve Levant bölgesi ile sağlanacak ticari etkileşim, bu hatta Eflak memleketinin aleyhine olarak değişmiş oluyordu¹²⁶. Diğer taraftan Polonya şehirlerinden Karadeniz ve Tuna limanlarına ulaşmayı sağlayan en kestirme yollarla, Macarista'nın kuzeyinden Tuna ve Karadeniz'e geçişi belirleyen en doğru yol, Boğdan Beyliği hâkimiyetinde olan Moldova'dan geçiyordu. Prut-Turla ve Siret nehirlerinin sağladığı ulaşım imkânları, ayrıca Kili ve Akkirman'ın Osmanlı idaresinde olması, Eflak ve Boğdan memleketlerinin ithalat ve ihracat akışına olumsuz etki yaratmıştı. Karpatlar ve Turla arasındaki transit bölgelerde ticari faaliyetler, Boğdan memleketinin aleyhinde gelişmelere sebep olmuştu¹²⁷.

İbrail şehrinin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi ile birlikte, limanın sağladığı ticari vasfın kısmen kaybolduğu ve tüccarların azaldığı iddia edilmektedir¹²⁸. Osmanlıların bölgede ticaret yapmadıkları ve bu faaliyetleri cesaretlendirmedikleri, ancak İbrail'in Tuna Nehri civarındaki hinterlandından istifade etmeyi tercih ettiği de diğer iddialar arasındadır¹²⁹. İlk iddianın gerçekliğini sorgulamak, kuşkusuz Osmanlı ilhakından önce ve sonrası için mâli kayıtların karşılıklı olarak değerlendirilmesiyle mümkündür. Ancak bu durum Osmanlı arşivleri temel alınarak değerlendirildiğinde, fetihten hemen sonra bu tarzda mali kayıtlara ulaşmak pek mümkün görünmemektedir. Yine de Mihai Maxim'in tespitlerine göre, 1549-1550 yılları arasında Braşov'a İbrail'den ihraç edilen balık miktarının, 1529-1530 tarihine göre %68 artış göstermiştir¹³⁰. Osmanlı resmi evraklarında İbrail şehrine ait ilk kayıtlar, mukataa icmallerinden ibarettir ve en erken belgeler 1541 tarihlidir¹³¹. Dolayısıyla arşivler tasnif edilip araştırmacılara

¹²⁶ GH. T. Mănescu, *Documente și informații privitoare la Braila*, s.4.

¹²⁷ Constantin C. Giurescu, *İstoria Românilor: Din Cele Mai Vechi Timpuri Până La Moartea Lui Alexandru cel Bun (1432)*, s. 524.

¹²⁸ GH. T. Marinescu, *Braila Veche: Schită a Evoluției Îstorice*, s. 46.

¹²⁹ MH. Mihăilescu, "Importanța Comercială a Brăilei dela Întemeiere Până la Căderea Sub Turci și Relațiile ei cu Braşovul (Epoca 1358-1540)", *Analele Brailei, ANUL VII.-Nr. 1*, Braila 1935, s. 17.

¹³⁰ Mihai Maxim, *Osmanlı Döneminin Bir Tuna Liman Kenti: İbrayil*, s. 175.

¹³¹ İbrail Nezareti başlığında mukataa kaynakları etraflıca değerlendirilmiştir.

sunuldukça, konuyla ilgili teferruatlar artacaktır. Ancak her iki iddiayı destekleyecek veya karşılık gelecek bilgiler sunmak mümkündür. Bu sebeple ikinci iddia, Osmanlı staretjisi açısından daha mütevazı görünmektedir. Çünkü 1538 Seferi ve neticesi, Osmanlıların bir yüzyılı aşkın süreçte peyderpey amaçladıkları hedeflerden birini teşkil ediyordu. Kaldı ki Kanuni Sultan Süleyman iktidarının genel karakteri, Avrupa ve bunu odak noktasına alarak Macaristan ile yapılan mücadeleydi¹³². Bunun olumlu neticelenmesi, hiç şüphesiz Tuna havzasında tam bir hâkimiyet sağlamaktan geçiyordu. Osmanlıların temel hedefi, bu bölgenin tam anlamıyla kontrol altında tutulmasını gerektiriyordu. Tarihi süreç içinde Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar Osmanlılar, Aşağı Tuna ve Dobruca hattındaki bölgelerde hâkimiyet sağlamıştı. Boğdan Voyvodalığı, XV. yüzyıl ortalarında vassal bir beylik olarak Osmanlılara tabi olmuştu.¹³³ Fakat buna rağmen Fatih Sultan Mehmed döneminde, bu beyliğe iki defa sefer açılmış¹³⁴ ve henüz tam bir hâkimiyet tesis edilememişti. Boğdan, hâlâ “*Dârülharp*” bölgesi olarak addediliyordu. Sultan II. Bayezid döneminde, Tuna’nın Karadeniz’e döküldüğü yerde en önemli limanlardan olan Kili ve Dinyester Nehri (Turla) ağzındaki Akkerman Kalesi Osmanlılar tarafından ele geçirilmişti. Bu suretle Boğdan, bazı askeri yükümlülükler karşılığında Osmanlı himayesini kabul etmek zorunda kalmıştı (1486-1487)¹³⁵. Fakat tüm bu faaliyetlere rağmen bölge üzerinde mutlak bir Osmanlı hâkimiyetinden henüz bahsedilemezdi. Kanuni Sultan Süleyman’ın 1538 Seferi ile birlikte, Turla ve Prut nehirleri arasındaki topraklar doğrudan Osmanlı hâkimiyetine dâhil oldu. Boğdan bölgesinin Baserabya (Bucak) arazisi¹³⁶, bir Osmanlı sancağı haline getirildi. Bölgenin en müstahkem kalelerinden olan Bender, bir süre sonra Osmanlı idaresine geçti. Bucak bölgesinin Boğdan ile sınırında, Boğdanlıların tahkimat yapması engellendi¹³⁷. Orta Macaristan’ın 1541 yılında fethi ile birlikte Budin Beylerbeyliği’nin kurulması, bu bölgeden Karadeniz’e

¹³² Tayyib Gökbilgin, ”Kanuni Sultan Süleyman’ın Macaristan ve Asupa Siyasetinin Sebep ve Amilleri, Geçirdiği Safhalar”, *Kanuni Armağanı*, TTK, Ankara 1970, s. 5.

¹³³ Aurel Decei, ”Boğdan”, *İA, C. II*, MEB, İstanbul 1979, s. 698.

¹³⁴ Bu seferlere ait kaynakçası bol önemli bir çalışma için bkz. Mihail Guboğlu, ”Fatih’in Ştefan Çel Mare Üzerine İki Boğdan Seferi (1474-1476)”, *Bellekten*, Sayı:185-188, TTK, Ankara 1984.

¹³⁵ Viorel Panaite, *a.g.m.*, s. 212.

¹³⁶ Boğdan memleketi ile Hudud tahdidi için ayrıca bkz İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II., s. 344.

¹³⁷ M.Cezar, *a.g.e.*, s. 911.

kadar Tuna'da Osmanlıların mutlak hâkimiyeti anlamına gelmekteydi¹³⁸. Bu suretle Osmanlılar, bölgede rakiplerine karşı anlamlı bir avantaj elde etmiş oldu. Dolayısıyla İbrail'in Osmanlı ilhakından hemen sonra tahkim edilmesi, hudutlarının *askeri sınır* olması ile ilişkilendirilebilir. İbrail hinterlandının sağladığı potansiyel, evvela şehrin ve civar bölgenin fetihten sonra muhafazasına, asayişin sağlanmasına, mevcut ticari faaliyetlerin devamına yönelik tedbirleri gerektirmekteydi. Bu suretle savaş şartlarının getirdiği tahribat düşünüldüğünde, Mh. Mihăilescu ve Gh. T. Marinescu'nun iddiaları kısmen doğrulanabilir. Ancak ticaretin yönlendirilmesi söz konusu olduğunda Osmanlılar, Tuna havzasında hâkimiyetinde olan tüm şehir ve limanları yüksek derecede muhafazayı ön planda tutmaya çalışmıştır. Ordunun ve merkezin et ve tahıl ihtiyacı, her şeyden önce İbrail İskeleyi'nin Tuna üzerinde en hareketli Osmanlı limanlardan biri olmasını sağlamıştır. Ayrıca tuz, hayvancılık, tahıl ve ticaret, şehrin en önemli ekonomik faaliyetlerini teşkil etmekteydi¹³⁹. Bu manada İstanbul'un ihtiyaçlarının da karşılanmasında önemli bir yer tutmuş ve âdeta Osmanlı merkezinin tahıl antreposu haline gelmişti. Tedarik ve ulaşımda ise yerine göre farklı metotlar ile uygun şartlar yaratılabilmekteydi. 1559 yılında İbrail kadısı himayesinde toplanılan zahire, önce Hırşova iskelesine, buradan arabalarla Köstence'ye, buradan da at gemilerine yüklenerak İstanbul'a ulaştırılıyordu¹⁴⁰. Eflâk ve civarından mübaşirler vasıtası ile toplanan zahire, çoğunlukla İbrail iskelesine yönlendirilerek İstanbul'a sevk ediliyordu¹⁴¹. Bu bölgelerden temin edilen büyük ve küçükbaş hayvanların tedarikini zorlaştıracak her türlü unsurun önüne geçilmeye çalışılıyor ve bu durum, kuşkusuz merkezin ihtiyaçlarının karşılanmasında öncelik haline geliyordu. Bu suretle Eflak halkının zarar göreceği her olumsuz hadise,

¹³⁸ M.Maxim, *Tuna'da Bir Osmanlı Liman Kenti: İbrayil*, s.175.

¹³⁹ M.Maxim, *a.g.m*, s.176.

¹⁴⁰3 *Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560*, Basbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arsivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993, hüküm nr: 47,48, Ankara 1993; "Berayil kadısına hüküm ki: Bundan akdem arpa cem' idüp _stanbul'a göndermen için sana hüküm-i serifüm gönderilmis idi. Hâliyâ zahîre husûsı ehemmi- mühimmâtdan olmagın taht-ı kazândan cem' olunan arpa, saykalara tahmîl olunup dahı Hırsova iskeleyi'ne gönderilmesin emr idüp buyurdum ki: Vardukda, emr-i sâbıkum üzre tedârük ü ihzâr olunan arpayı te'hîr ü terâhî itmeyüp saykalara tahmîl idüp zikr olunan iskeleye gönderüp ve ne mikdâr arpa tedârük olunup gönderildügin sûret-i defterin Südde-i saâdetüme gönderesiz".

¹⁴¹ 1560 yılında Eflak'tan toplanan 3.000 müdd (1 müdd yaklaşık 875 gram) arpa, Eflak voyvodalığının ödediği haraçtan düşürülerek gönderilmiştir. Bunun için İbrail iskelesinden İstanbul'a sevk edilen arpa mikdarı 1.515 müddür (yaklaşık 1 ton 300 kg) bkz. *Aynı defter*, hk. 720.

Osmanlı yönetimi tarafından ağır cezaları öngören bir yaptırıma tabi tutuluyordu¹⁴². Her halükarda İstanbul zahiresi için tanzim edilen faaliyetler, en fazla İbrail limanında hareketliliğe sebep olan organizasyonlardan oluşuyordu¹⁴³. Diğer yandan ordunun ihtiyacı olan zahirenin tedariki noktasında İbrail, birçok Tuna iskelesine nazaren daha aktif bir limandı. Örneğin Osmanlıların Şark Seferleri için Eflak ve Boğdan taraflarından temin edilen arpa, un, yağ, bal vesair ürünler, İbrail kadısına teslim edilerek Tranzon'a gönderilmişti. Nakil vasıtası bulunmadığında ise Balçık, Karaharman ve Varna gibi civar bölgelerden gemiler tertip edilerek İbrail iskelesine yanaşır, buradaki yüklemeler tamamlandıktan sonra Trabzon limanına yönlendirilirdi¹⁴⁴. Ancak, yerelde ticaretin mahiyetine müdahale edilmesine izin verilmez, İstanbul ve ordu zahiresinin tedarikinden hariç olarak tüccar ve esnafın korunmasına, asayişin sağlanmasına yönelik alınan tedbirler silsilesi cereyan ederdi¹⁴⁵. Hırsızlık ve eşkiyalık gibi bölgede düzeni bozan faaliyetlerde, kargaşaya mahal yaratan durumlarda her türlü ihmal, cezasız kalmıyordu¹⁴⁶. Yine de Osmanlı Devleti, Anadolu'da olduğu gibi bu bölgede ortaya çıkan olumsuz hadiseler için uzun bir müddet uğraşmak zorunda kalmıştı. Diğer yandan bölgede nüfusun yer

¹⁴²3 Numaralı Mühimme Defteri, s. 141.

¹⁴³Aynı defter, s. 715-716; Kili, Ahyolu, Aydos, İbrail, Yanbol, Tuzla ve Varna taraflarından İstanbul zahiresi için emirle gelen gemilerden başka mahsul verdirilmemesi hakkında 1607 numaralı hüküm (15 Ekim 1560).

¹⁴⁴Şuayib İzgi, 986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarih bilim Dalı, İstanbul 2006, s. 90-91; Zahirenin Şark Seferi için İbrail iskelesi vasıtasıyla Trabzon limanına gönderilmesi hakkında Eflak ve Boğdan voyvodaları ile İbrail kadısına yazılan hükümler (25 Ocak 1578).

¹⁴⁵5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1994, s. 115-116; Tuna kıyısında, tüccar ve reayayı yağma eden haramilerin üzerine gidilmesi hakkında İbrail kadısı ve dizdarına gönderilen hüküm (16 Ağustos 1565).

¹⁴⁶Aynı defter, hüküm nr: 308, 721, 722, 1247; 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm Nr: 112, 114, 125, 243, 294; Tuna üzerinde çete kayıkları ile faaliyet gösteren bazı eşkiya grupları, İbrail'den Akkirman'a ve buradan Özi'ye kadar birçok bölgeye yağma faaliyetine girişmişti. Osmanlılar, bu gruplarla uzun süre mücadele etmişti. Devlet mekanizmasını birçok yönden etkileyen bu eşkiyalık hareketlerinin mahiyeti ve alınan tedbirler için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, Eren Yayınları, İstanbul 1990; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009; Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev: Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999; Efkân Uzun, "Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyân ve Eşkiyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme", *TÜBAR S.XXV*, 2009, s. 185-214

değiştirmesine engel olmaya çalışıyorlardı. Örneğin Eflak vatandaşı olan bazı kimseler, muhtemelen vergi yükü sebebiyle İbrail'e iltica etmişlerdi. Bu tarzda bir nüfus hareketine engel olmak için, Eflak bölgesi sakinlerinin İbrail'den; İbrail sakinlerinin de Eflak'tan lüzumsuz arazi veya çiftlik edinmeleri yasaklanmıştı¹⁴⁷. Ayrıca Eflak'tan İbrail ve civarına izinsiz yerleşen Eflak Çingeneleleri ismiyle adlandırılan gruplar memleketlerine geri gönderilmişti. Diğer yandan Osmanlı yönetimi, İbrail içinde yaşayan gayrimüslim halkın gelirine göre vergilendirilerek, olası bir mağduriyet yaşanmasına engel olmaya çalışıyordu¹⁴⁸. Fakat çeşitli bahanelerle vergiden muaf tutulmak isteyenlerin tespiti yapılıyor, hatta aynı durumla karşılaşmamak için alınan önlemler, kalıcı hale getiriliyordu. Örneğin ödediği vergilerden kurtulmak için *azeb* ya da *beşli* (hisar erleri) yazılanların, diğer reâyanın haksızlığa uğradığı gerekçe gösterilerek haraç ödeyen reâyanın hisar eri olmaları yasaklanmıştı¹⁴⁹. İbrail'de asayişin ve idari düzenin sağlanması, ticari faaliyetlerle birlikte düşünüldüğünde, bir Osmanlı şehri olarak şer'i, örfi, hukûki ve iktisâdi manada teşkilatlandırılmasına ihtiyaç vardı. Bu durum, Osmanlı sisteminin klasik uygulamalarla zamanında konulan ileri düzeyde kanunlarla yakından alakalıydı. Osmanlı Devleti'nde neşredilmiş iki kısım kanun vardı. Birincisi, dini ve hukuk kâidelerin yanında, pâdişahların emir ve fermânları ile neşredilmiş olan cezâi, idâri, mâli ve diğer hukuk sahalarına ait kanun ve nizâmları içeren umûmi kanunnâmelerdi. Diğerleri ise livâlara ait tahrir defterlerinin baş kısmında yer alan, her livânın husûsi kanûnlarıydı¹⁵⁰. Bu kanûnlar, her pâdişah değiştiğinde ya da fethini müteâkip yapılması âdet olan umûmi nüfus ve arâzi tahrirleriyle birlikte şekillenirdi¹⁵¹. Bu suretle hazırlanan kanunnameler içerisinde, İbrail ve iskelesine âit olan Sultan II.

¹⁴⁷83 Numaralı Mühimme Defteri, hüküm nr: 11, 17 (20 Za 1036); “emrüm üzre kaldurup girü Eflak'a gönderüp iskân itdüresiz... Sonradan ihdâs olunan çiftlikleri men' ve Eflak reâyasın ref' idüb kadimi yirlerine gönderesiz”.

¹⁴⁸Aynı defter, hüküm nr: 47; “...herkesün kudret ü tahammüllerine göre çekdürüp sâyi fakirü'l-hâl olup tahammül olmayan reâya fukarâsına gadr ü te'addi itdürülmek ihtimâli olmaya.şöyle bilesin”.

¹⁴⁹Aynı defter, hüküm nr: 23.

¹⁵⁰Hüseyin Özdeğer, “1.Sultan Selim Kanunnâmesi ve Tahlili”, *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, Sayı:1, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İçtimâiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1987, s.129.

¹⁵¹Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâi Ekonominin Hukuki ve Mâli Esasları: *Kanunlar*, C. I, s. LXXII, İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İçtimâiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001; Aynı yazar “Kanunnâme”, *İA*, C. VI., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s.195.

Selim döneminde 1569-1570 yılında hazırlanan en büyük sancak kanunnamelerinden biri olan ¹⁵² “*Silistre Ve Akkirman Kanunnamesi*” içerisinde rastlanmaktaydı. Mufassal kanunnamede, Silistre livâsındaki vergi mükellefleri tarif edilmiş ve ayrıca birçok yeni vergi ismi ve tarifeleri zikredilmişti¹⁵³. Osmanlı arşivinde “*Tapu Tahrir defteri 483 numaralı*” kanunnamenin neşri, Prof. Dr. Ahmet Akgündüz tarafından yapılmıştır. Bu kanunnamenin tahrir kısmında İbrail’e ait veriler de Prof. Dr. M. Maxim tarafından yayınlanmıştır¹⁵⁴. Bunun yanı sıra yine aynı kanunnamenin bazı küçük değişiklikler ile bir nüshası daha vardır, ancak üzerinde tarih yoktur¹⁵⁵. İbrail’e ait kanunnameler, defterin 17. ile 20. varakları arasındadır. Fihrist kısmı “*Fihrist-i Nevâhi Der-Livâ-yı Silistre ve Akkirman*” şeklinde başlayan defterin içinde, İbrail ile birlikte 8 kazanın kanunname ve tahriri mevcuttur. İbrail, “*Kazâ-yı Berâyil*” şeklinde geçmektedir¹⁵⁶. İbrail’e ait tahrir “*Fihrist-i Kazâ-yı Berâyil*” şeklinde başlar¹⁵⁷, “*Nefs- i Kasabâ-yı Berâyil an-Hassihâ-yı Pâdişah-ı Alempenâh*”¹⁵⁸ başlığı ile devam eder¹⁵⁹. Kayıtlarda, İbrail’deki ticari faaliyetler ile belirli vergilendirmeler düzenlenmiştir. Pazara gelen ve vergi miktarı listelenen ürün sayısı ve İskele kanunnamesinde gümrüğü belirtilen metâlar Varna, Köstence, Bender, İsakçı, Maçın, Hırşova gibi birçok yerleşim yerinden daha fazladır. “*Kazâ*” olarak zikredilen İbrail’e Eflak ve civar bölgelerden gelenler (Misafir olarak tanımlanmaktadır) ve

¹⁵² Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukûki Tahlilleri*, C. VII, Osmanlı Tarih Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, s.712.

¹⁵³ Aydın Yalçın, *Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı İktisadında Büyüme ve Gerileme Süreci*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1979, s.123.

¹⁵⁴ MihaiMaxim, *Istoerie A Relatiilor Romano-Ottomane, Cu Documante Noi Din Arhivele Turcești: Vol. I Perioada Clasica (1400-1600)*, Muzeul Brailei-Editura Istros, Braila2012.

¹⁵⁵ BOA, TT. d 701; son yıllarda bu defter kullanılarak Akkirman ile alakalı bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada defterin tarihi, 1574 yılı olarak gösterilmiştir bkz. Mustafa Işık, “XVI. Yüzyılda Akkirman Sancağı”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 18, 2008, s. 23.

¹⁵⁶BOA, TT. d 701, s.1; 483 numaralı tahrir deftrinde olduğu gibi Akkirman, Cankirman, Kili, Bender, Berayil, Silistre, Hırşova, ve Tekfurgözü kazalarıdır.

¹⁵⁷ BOA, TT. d. 701,s.172.

¹⁵⁸ BOA, TT. d.701, s.174.

¹⁵⁹ Burada, Padişah hasları içinde gösterilen Nefs-i İbrail’e ait toplam 28 mahalle mevcuttur. Ancak geçen süre içerisinde bu mahallelerin gerek isim olarak gerekse vasıf olarak değiştiği görülmektedir. 1570 yılından itibaren İbrail şehri, Osmanlı hâkimiyetinde iken gittikçe büyüyen bir kent haline gelişmişti. Mahalle olarak zikredilen bazı yerler, sonraki dönemlerde nahiye-karye hüviyetindeydi. Bununla beraber Nefs-i İbrail’de mahalle sayısı azalmasına rağmen, köy sayısı artışıydı. Yer isimleri ise az miktarda Romenceydi. Hatta modern zamanlarda bile bu yer isimlerinden bazıları kullanılmaktadır.

“Harbi”¹⁶⁰ olarak tanımlanan, Osmanlı Devleti ile aralarında herhangi bir sulh ve muâhede olmayan devletlerin tebâası olan tüccârların getirdiği malların satışı ile ilgili vergilendirme, yerli sakinlerin ödediği vergiden ayrı tutulmuştur. Sakinlerinin ödediği vergiler, bazı ürünlerde Müslüman ve zimmi olarak ayrı tariflendirmelere tabi tutulmuştur. Bazı mallarda ise Müslüman ve zimmi ayrımı yapılmaksızın eşit miktarda vergi uygulanmıştır. Ürünlerin vergilendirme hesabı, malların katı ve sıvılığına ve cinsine göre tane, fuçu, tulum, demet, araba yükü, kantar ve kumaş ürünlerde “top” hesabı yapılarak düzenlenmiştir¹⁶¹. Satılmak için pazara çıkan ürünlerden, evlilikte alınan vergiye ve “İbrail Kilesi”nin İstanbul Kilesine olan karşılığına¹⁶² kadar detaylıca zikredilmiştir.

Tablo 1: İbrail Kanunnamesinde Vergilendirilen Ürünler¹⁶³

	Ürün	Kasaba ahâlisi olanlardan alınan Vergi ve cinsi (akçe)		Ahali sayılmayanların verdiği vergi ve cinsi (akçe)	
		Müslüman	Zimmi	Harbi	Misafir tâifesi
	Revgân-ı sâde Şem-i asel Revgân-ı şem Sâfi asel Çuka Sabun Ham halat Nacak	%3	%4	%5	
	Arâki Âb-ı asel Misket Mervezi Benefşe	Gümrük	Gümrük	Gümrük	

¹⁶⁰ Osmanlı Devleti topraklarında oturmalarına izin verilenlere ise “Müste'men” denilirdi. Bunların bu faaliyetlerini, bir sene için icra etmelerine müsâade olunur ve sonra “Zimmi” sıfatıyla cizye vergisiyle mükellef tutulurlardı. Bkz: Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kiitabevi, İstanbul 1986, s.135; Yabancı Tüccarlar ile ilgili daha detaylı bilgi için ise bkz: Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 1998; Halil İnalçık, “İmtiyazat”, *DİA. XXII*, İstanbul 2009, s.242-252.

¹⁶¹ Bu hesaplamalar genel olarak: tereyağı, bal ve meyvenin vergisini yük (bazen de araba yükü olarak) hesabı, yüklü miktardaki mallar için kantar hesabıyla, hayvanlarda baş hesabı yapılırdı. Pazar vergileri hakkında bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I., s.254-255.

¹⁶² “Ve kasab-i mezbûrede isti'mal olunan kile-i gallâta Eflak dilince “Hırdav” derler ayar olundukda altmış vukıyye olub ki, Mahrâsa-i İstanbul'un üç kilesidir” bkz. Ahmet Akgündüz, *a.g.e*, s.733.

¹⁶³ Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşları Sırasında İbrail Kalesi*, s. 43-44.

Bu mallar satılmayıp gemiye yüklenirse 6'şar akçe bâc, yarısı yada $\frac{1}{4}$ yüklenirse 50 akçe üzerinden kıyâs ile yarısı ya da $\frac{1}{4}$ alınır					
	Brince (fuçı) Mumlu-asel (1 fuçı için)	50	50	50	
	Peynir (1 tulum için)	2	2	2	4
	Kebe (bir top)	2	2	2	4
Eflak'tan gelenlerin sattığı	Gallat Hububat Me'kûlat Meyve Peynir Koyun Kuzu Hime Kıyâh Hatal Padavra Mertek Tahta Ağaç aletleri	Öşür (1/10)			
	Hamr		9		
	Karasığır				
1-49 koyundan öşür (1/10), 50 ve üzeri koyundan: her bir koyun için 1 akçe, 2 kuzu için 1 akçe alınır					
	Sığır	2	2		
	Elma Emrud (1000 adet için)	3	3	3	
	Keten (1 çuval için)	8	10	10	
	Çelik (1 demet için)	4	4	4	
	Şire (1 fuçı için)				

İskele kanunnamesi hariç otuzun üzerinde üründen vergi alındığı görülmektedir. İskelede tabi tutulan kurallar ise kanunnamede belirtildiği üzere Eflak, Tuna iskelelerinden, İstanbul ve Trabzon gibi önemli Osmanlı liman kentlerinden gelen ve hatta Macar vilayetinde olan Braşov tüccarlarının getirdiği malların cinsine göre vergi konulmuştu¹⁶⁴. Tüm bu bilgilerin yanı sıra, Osmanlı yönetimi bölgede aktif şekilde cereyan eden ticaretin, tüccarın ve esnafın olumsuz etkilenmesini engelleyen korumacı tedbirleri daha fazla ön plana çıkmaktaydı. XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı ülkesinin toprak kayıpları, Avrupa siyasetinde meydana gelen değişimlere

¹⁶⁴A. Akkündüz, *a.g.e.*, s.733-735.

sebepe olmuştur. Osmanlı ülkesinde ekonomik gerilemeler, kötü yönetim ve yozlaşmanın sonuçlarıydı. Bozulan düzen, tahıl ve gıda yüklü gemilerin Ege ve Karadeniz'den İstanbul'a akışını olumsuz yönde etkilemişti. Asya tahıl tüccarları, Boğdan (Moldova) için Kalas (Galatz) limanı, Eflak için ise İbrail limanına yanaşıyordu¹⁶⁵. Romen tarihçiler, İbrail ve Kalas şehirlerinin ortak noktaları olduğuna ve bu iki şehrin, hem ticari hem de tarihsel olarak birbiri ile ilişkisine vurgu yapmaktadırlar. Tuna da karşılıklı iki liman olması, birbirine yakınlığı ve gün geçtikçe gelişen ticaret akışı da bu bağlamda yukarıya doğru bir ivme kazanmıştı¹⁶⁶. XVIII. yüzyıl başlarında İbrail ve Kalas limanlarındaki ticari hareketlilik, Osmanlı yönetiminin Romen beyliklerini yönlendirmelerinden kaynaklanıyordu. Birçok tahıl kaynağı, buraya getirilerek İstanbul'a sevk ediliyordu. Benzer şekilde Kalas da her zaman çok sayıda geminin bulunduğu, oldukça büyük ve önemli bir liman olarak görülüyordu. 1692 yılında Boğdan'ı ziyaret eden Cizvitli Philippe D'Avril, Kalas şehrini Tuna Nehri kenarında yerleşmiş küçük bir şehir olarak nitelendirmiş ve 12.000 kadar nüfusunun dar ve çamurlu sokaklarda yaşadıklarını ve bu yönüyle Türk kökenini hatırlattığını ifade etmekteydi¹⁶⁷. Yaz ve sonbahar aylarındaki kuraklık, suların çekilmesi ile bu iki limandan hareket eden tahıl yüklü gemileri, tam kapasite ile doldurulmadan devam ediyor ve Sulina ağzında tamamlanarak İstanbul'a yönlendiriliyordu¹⁶⁸. Ancak Tuna üzerinde İbrail limanını hareketlendiren faktörler, XVIII. yüzyıl boyunca da aktif şekilde kullanıldı. Tahıl, hayvan, tuz, bal, deri, yağ ürünleri, kereste, şarap pastırma¹⁶⁹, yün, kumaş vesair ürünler, kanunnamelerde belirtilmiş usullerle Eflak sınırı boyunca yer alan İbrail, Tolcı (Tulcea), İsakçı (İsaccea), Macin, Hirşova, Silistre, Niğbolu (Nikopol), Yergöğü (Giurgiu), Ruscuk,

¹⁶⁵ Nicolae İorga, *İstoria Poporului Romanesc*, Vol. III, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti 1927, s. 186.

¹⁶⁶ Vasile Băncilă, "Oraş Dunarene", *Analele Brailei, ANUL XI*, Nr. 2-3, Braila 1939, s. 7.

¹⁶⁷ Alexandru D. Xenopol, *İstoria Romanilor (1812-1821)*, Vol. X, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti 1930, s. 114-115.

¹⁶⁸ Nicolae Petrescu-Comnène, *La Dobrogea (Dobroudja: Essai historique, Économique, Ethnographique et Politique)*, Librairie Payot & C-ie, Paris 1918, s. 190.

¹⁶⁹ *Călători străini despre Ţările Române*, vol. X, partea I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2000, s. 152; Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie, avec un Prospectus d'un Atlas Géographique et Militaire, publics par Monsieur de B***, À Francfort; et Leipsic, 1778, s. 26-27; İbrail karşısında bulunan ada *Căsăpici* (Kasap adası) olarak tarif edilir. Osmanlı belgelerinde *Selhâne* Adası olarak geçmektedir. Pastırma tarzı et ürünleri, buradan çoğunlukla İstanbul'a nakledilirdi.

Turnu (Magurele), Vidin, Fethülislam ve Irşova gibi limanlar aktif olarak birbiri ile etkileşim halindeydi¹⁷⁰. Ayrıca İstanbul'a nakledilecek tahıl, Tuna Nehri kenarında veya yakın bölgelerinde olan Rusçuk, Hazergrad, Şumnu, Eskicuma, Silistre, Çardak, Karasu, Yenipazar, Umurfakih, Maçın, Babadağı gibi kazalardan, zahire mübaşirleri tarafından temin edilirdi. Bu ürünler Zıştovi, Rusçuk, Silistre, İsakçı, Niğbolu ve İbrail limanlarında toplanıp depo edilir ve ardından gemilere yüklenerak İstanbul'a veya Avusturya ile Rusya sınırında bulunan kalelere gönderilirdi. Sevkiyatta çoğu zaman ücreti mukabilinde tüccar gemilerinden istifade edilirdi¹⁷¹. Tüm XVIII. yüzyıl boyunca İbrail limanı, gerek ordu ve İstanbul için ve gerekse tüccar için en önemli ticaret merkezlerindendi. 1768-1774 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşında, Rus ordusuna hizmet eden Friedrich Wilhelm von Bauer¹⁷² İbrail şehri ile ilgili önemli bilgiler vermekteydi. Ona göre Romanya ülkesinin en önemli limanı ve ana balıkçılık merkezi İbrail'di. Tuna etrafında cereyan eden ithalat ve ihracatın temel tedarikleri olan büyük ve küçükbaş hayvanlar, et, balık, meyve, şarap, bal, balmumu, tuz, tereyağı, deri, odun, kumaş vesair çok sayıda ürünün ticareti yapılmaktaydı. İbrail karşısındaki adada¹⁷³ tertip edilen et ürünlerinin İstanbul'a aktarıldığını da ifade etmekteydi. Bauer'in tahıl miktarlarını belirtirken verdiği rakamsal değerler yanıltıcı olsa da İbrail limanına atfettiği önem, şehrin ticarete ne derece kıymetli bir merkez olduğunu anlamaya yetiyordu. Ayrıca Romen ülkelerinden toplanan zahire, İbrail iskelesine gelmek zorundaydı ve buradan İstanbul'a yönlendiriliyordu¹⁷⁴. Dolayısıyla

¹⁷⁰ Mihai Maxim, "Ottoman Documents Concerning The Wallachian Salt in The Ports on The Lower Danube in The Second Half of The Sixteenth Century", *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, C. II, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985, s. 409.

¹⁷¹ Tahir Sevinç, "18. Yüzyılda Tuna Nehri'nde Ulaşım ve Nakliye Faaliyetleri", *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. I, Sakarya Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, s. 595.

¹⁷² Friedrich Wilhelm von Bauer: (1731-1783): Alman/Prusyalı subay, 1760 yılından sonra Rusların hizmetine girdi. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşlarında Mareşal Romanzoff komutasında Rusya lehine hizmet ederek Osmanlı ülkesindeki isyanları körüklemekte aktif görev aldı. Bauer'in *Memoires historiques et géographiques et militaires sur la Valachie* ismiyle XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Romanya tarihi için önemli bir coğrafi ve askeri çalışması mevcuttur. *Călători străini despre Țările Române*, Vol. X, partea I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2000, s. 143.

¹⁷³ Bauer, burayı Kasap Adası olarak tarif etmektedir. Daha önce zikredildiği üzere bu ada, Osmanlı belgelerinde Selhane Adası olarak zikredilmekteydi.

¹⁷⁴ Friedrich Wilhelm von Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie, avec un Prospectus d'un Atlas Géographique et Militaire*, Publics par Monsieur de B***, À Francfort; et

XVIII. yüzyıl boyunca İbrail limanının canlılığı ve hinterlandı, en azından Osmanlı yönetimi için hiçbir şekilde önemini kaybetmemişti. Fakat aynı yüzyılın son çeyreği ile XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde, Osmanlı ve Rusya ile yapılan savaşlar, gerek Karadeniz ticaretini ve gerekse Osmanlıların Batı Karadeniz kıyıları ile Tuna havzasını olumsuz yönde etkilemişti. 1812 Bükreş Antlaşması ile Baserabya bölgesi Osmanlı hâkimiyetinden çıktı. 1828-1829 Savaşı ile Tuna Nehri'nin öte yakasındaki Osmanlı hâkimiyeti sona erince, bu bölgelerde Osmanlı şehirleri için çözülme başladı. Ancak İbrail limanı, Osmanlı idaresinden çıktıktan sonra, bu defa Rusların yönlendirmeleri ile birlikte Kuzeybatı Karadeniz ve Tuna Deltası'nın en önemli limanı haline gelecekti¹⁷⁵.

E. 1538 Seferi'nden Sonra İbrail Hinterlandı ve Osmanlılar Açısından Stratejik Önemi

XV. yüzyıl sonlarına doğru Karadeniz'in bir Türk denizi haline gelmesi ile birlikte, Osmanlı yönetiminin etki alanı Tuna Nehri'nde gün geçtikçe artmaya başladı. Silistre, Yergöğü ve Turnu Severin gibi Romen şehirlerinin ele geçirilmesinin ardından 1484 yılındaki Kili ve Akkırman kalelerinin fethi, bu bağlamda Osmanlı sınır hatlarında oluşturulan savunma birimlerinin gün geçtikçe genişlemesi ve güçlenmesine olanak tanıyordu. XVI. yüzyıl ortalarına doğru gücünün zirvesinde olan Osmanlı Devleti'nin stratejik hedeflerinin, Güneydoğu ve Orta Avrupa'daki güç dengesini değiştirdiği kabul edilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında Osmanlılar, Güneydoğu Avrupa'nın ve Tuna havzasının en stratejik şehirlerinden biri olan Macaristan'ın Belgrad kentini ele geçirdi (1521). Yaklaşık beş yıl sonra Macaristan ordusunu Mohaç Meydan

Leipsic, 1778, s. 26-27; XVIII. yüzyıl ortalarında ilkbahar aylarında 15.000; sonbaharda 20.000 kilelik bir ürün miktarından bahsedilmektedir. İbrail Nazır'ın iradesiyle burada toplanan tahıl, kapan tüccarları vasıtasıyla İstanbul'a yönlendirilirdi. Constantin Giurescu bu miktarın, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde 89.750 İbrail kilesine kadar çıktığını belirtmektedir. Bkz. Constantin C. Giurescu, *İstoricul Oraşului Braila*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti 1968, s. 99-101; *Călători străini despre Ţările Române*, vol. X, partea I, s. 177-178.

¹⁷⁵Gelina Harlaftis, "Black Sea Maritime and Economic History; The Integration of the Port-Cities to The Global Economy", *Between grain and oil from the Azov to the Caucasus: the port-cities of the eastern coast of the Black Sea, late 18th-early 20th century*, Black Sea History Working Papers, Volume III, Rethymnon, 2020, s. 8-9.

Muharebesi'nde yendi (1526). 1529 yılındaki başarısız Viyana Kuşatması'nın ardından, Polonya ve Habsburg saldırıları nedeniyle Sultan Süleyman, Tuna'nın kuzeyindeki topraklar üzerinde Osmanlı kontrolünü kesin olarak kurmaya karar verdi. İlk olarak, 1538'de Boğdan üzerine düzenlediği sefer ile söz konusu planı gerçekleştirerek ülkeyi sıkı bir şekilde kontrol altına aldı. 1541'de yeniden Macaristan'a sefer düzenleyerek Budin'i ele geçirdi. Böylelikle Orta Macaristan'ı topraklarına dâhil ederek Budin Eyaleti'ni kurdu. Ayrıca Erdel (Transilvanya) yönetimini, büyük ölçüde vassal bir yapıya dönüştürdü¹⁷⁶. Bu suretle Macaristan Seferi bir kenara 1538 yılındaki Boğdan Seferi, Osmanlıların Avrupa'ya yayılması bağlamında bir politika olarak da değerlendirilir. Romen beylerine karşı Osmanlı hâkimiyetinin mahiyeti, Sultan Süleyman'ın faaliyetleri bağlamında daha da sağlam bir hale getirildi. İbrail şehrinin ilhakı, Transilvanya'dan akan canlı ticareti de dolaylı olarak etkiledi¹⁷⁷. Romanya-Osmanlı ilişkilerinin temel ilkesi, Romen beyliklerinin toprak bütünlüğü ile birlikte, idare etme yöntemlerine zımnen saygı gösterilmesini içeren ve siyasi olarak devlet yapısının korunmasına bağlı kalmaya dayalıydı. Romen voyvodaları etrafındaki Osmanlı askeri güvenlik hattı, yeni kalelerin (Bucak bölgesi, İbrail, Bender, Tımişvar vs.) ilhak edilmesi ile beraber güçlendirildi. Bu sayede Kırım Hanlığı ile ilişkilerde sağlanan irtibat, daha da zenginleşmiş oldu¹⁷⁸. 1538 Seferi'ne kadar Tuna üzerindeki Osmanlı savunma zincirine, İbrail dâhil değildi. Bazı araştırmacılar bunun sebebini, Osmanlıların stratejik olarak henüz böyle bir girişime ihtiyaç duymadıklarını göstererek aceleci davranmadıklarını ifade etmektedir. Romen beylerinin Babiâli'ye tabiiyetinin şimdilik yeterli olduğu, ancak bölgede Osmanlı stratejisi büyüdükçe İbrail şehrinin Osmanlılar için önem arz etmeye başladığı kabul edilir¹⁷⁹. Bu seferin ardından Osmanlı sınır hattı, Boğdan aleyhine bir ilerleme sağlamıştı. 1538 Seferi'ni takip eden yıllarda Osmanlılar, Tuna

¹⁷⁶ Viorel Panaite, "Power Relationships in The Ottoman Empire: Sultans and the Tribute Paying Princes of Wallachia and Moldavia (16th-18th Centuries)", *Rev. Etudes Sud-Est Europ.. XXXVII (n°51-2) XXXVIII (n°51-2)*, Bucearest. 1999-2000, s. 47; Budin'in ilhakı ve 1529-1541 arasındaki gelişmeler için bkz. Mustafa Işık, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Hâkimiyetinde Budin*, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Sakarya 2013, s. 20-56; Sadık Müft Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, Kitabevi, İstanbul 2010, s. 13-26.

¹⁷⁷ Tasin Gemil, *Romanians and Ottomans in The XIVth – XVIth Centuries*, Bucharest, 2009, s. 61.

¹⁷⁸ Aynı eser, s. 52.

¹⁷⁹ İonel Manafu, "Contributiuni la istoria Mitropolie Proilavie", *Analele Brailei, ANUL VIII.-Nr. 1*, Braila 1936, s. 48.

kalelerine ve Dinyeper'deki askeri garnizonlarına Tatarları yerleştirerek Akkirman, Bender ve Kili'nin yanı sıra, Dinyeper'deki Özi'yi güçlü bir savunma kalkanı haline getirdi. Aynı zamanda bu bölgeler, sık sık Osmanlı şehirlerine saldıran Kazakları engellemek üzere teçhiz edildi. Ayrıca Polonya tarafından gelebilecek tehditlere karşı ileri bir üs kurulmuş oldu¹⁸⁰. İbrail'in 1538 yılındaki Boğdan Seferi neticesinde ele geçirilmesi, Kuzey ve Orta Avrupa ticaretini dolaylı olarak etkilediyse de Osmanlıların Dobruca topraklarını güvence altına almasında önemli bir katkı sağladı. Askeri ve stratejik olarak Silistre Eyaleti, böylelikle gün geçtikçe genişlemiş¹⁸¹ ve Bender Kalesi'nin Osmanlı topraklarına katılması ile beraber, Prut ve Tuna nehirleri arasında bulunan savunma koridoru, Baserabya bölgesinin güvenliği ile Batı Karadeniz arazilerinin de korunmasına yönelik önemli bir katkı sağlamış oluyordu¹⁸². İbrail, Yergöğü ve Kulle gibi Osmanlı tahkimatlarının güçlendirilmesi, görece olarak Eflak ve Boğdan beyliklerinin hareket kabiliyetini de zorlamış oldu. Böylece Tuna Nehri'nin sol yakasındaki Osmanlı savunma koridoru, XVI. yüzyıl ortasındaki faaliyetlerle tamamlanmış oluyordu¹⁸³. Dolayısıyla 1538 Seferi ile İbrail ve müteakiben Bender Kalesi'nin ele geçirilmesi, Baserabya bölgesinin güvenliğine etki ettiği kadar Iorga'nın ifadesiyle; ayrıca *Romen beyleri bir Türk Muhafızı* olmak zorunda kaldılar¹⁸⁴. Böylelikle Romen ülkelerinin, batı ve kuzey bölgeleri için tampon bir bölge olarak kalması sağlanmış oldu.

İbrail'in bulunduğu yerleşim yeri, önceleri her şeyden evvel ticaret yollarının bir kesişme noktasıydı. Nehre yakınlığı, iskele ile doğrudan temas sağlayacak bir ayrıcalığa sahipti. Şehrin nehir ile teması, hem lojistik hem de ulaşım kontrolünün sağlanmasında son derece kıymetli bir yere sahipti. Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden itibaren şehre atfedilen önem, şüphesiz ki Tuna Nehri'nin sağladığı fonksiyonel özelliklerden kaynaklanmaktaydı. Şehrin mekân tasarımı ve

¹⁸⁰ Nicolae Iorga, *Istoria Poporului Românesc, Vol. III*, Editura Casei Școalelor, București 1927, s. 14.

¹⁸¹ Viorel Panaite, *Power Relationships in The Ottoman Empire: Sultans and The Tribute Paying Princes of Wallachia and Moldavia (16th-18th Centuries)*, s. 47.

¹⁸² Nicolae Iorga, *Istoria Armatei Românești*, Vol. I, Editura Ministeriului de Războiu, București 1929, s. 243-244.

¹⁸³ Iorga, Nicolae, *Istoria Românilor Prin Călători*, Vol. I, Editura Casa Școalelor, București 1928, s. 151.

¹⁸⁴ Nicoela Iorga, *Istoria Universala sau Istoria Lumii După căderea Imperiului Roman de Apus I. (476-1648)*, Neamul Romanesc Editura, Tipografie; Legatorie de Carti, București 1912, s. 219.

organizasyonu, inşa edildiği bölge itibariyle nehre sıkı sıkıya bağlıydı¹⁸⁵. Bu özelliği ile Polonya'dan Transilvanya'ya; Karadeniz'den Orta Avrupa'ya ve Tuna Nehri'nin güney ve kuzey taraflarına kadar önemli bir tedarik, ulaşım ve iletişim noktasıydı. Romen bölgesinin en önemli ticaret noktalarından Braşov ile vazgeçilemez bir irtibat sayesinde kıymetli bir ticaret ağı vardı. Osmanlılar, şehri ele geçirirdikten hemen sonra, burayı güçlendirdi ve kısmen içe dönük bir hale geldiği belirtildiyse de ana caddeler nehir kıyısına yakın hale getirildi ve şehrin liman hattına yanaşmak, gerek ticaret ve gerekse lojistik amaçla yanaşan gemilere kolaylık sağladı. Liman hattı, şehrin daha çok sol kıyı şeridinde hâkimdi ve sonradan bu bölge, askeri manada da güçlendirilecekti. Aşağı Tuna havzasının bu önemli kavşak noktası, Romen beyliklerine belirgin bir ölçüde ekonomik ve politik bir düşüş sağladığı bilinmektedir. Osmanlılar, bu manada Tuna havzasının sağladığı siyasi, stratejik ve ekonomik faydalardan istifade ile Avrupa içlerine kadar en önemli savunma koridorunu güçlendirerek büyük bir nüfuz elde etmiş oldu. Ayrıca Romen beyliklerini, bazı istisnalar haricinde gözetim ve itaat altına alarak, İbrail şehrinin tahkimatının güçlendirilmesine devam etti¹⁸⁶.

F. Karlofça Antlaşması'nı Müteakip Dönemlerde Osmanlı Sınırları; Tarihi

Coğrafya Açısından Aşağı Tuna Havzasına Bir Tehdit: Rusya (1700-1830)

Osmanlıların Balkanlarda hâkimiyetini tesis etmesi, onlara batı ve kuzey hattında kendi iktidarı dışında tek ve kudretli bir idarenin oluşumuna engel olma gayesini öğretmişti. Sultan I. Süleyman döneminden itibaren sürdürülen politika, gerek Polonya ve gerekse Habsburgların bu sahaya yayılmasına mani olmak, Transilvanya bölgesinde Macar nüfuzunu kırmak ve Eflak-Boğdan memleketleri üzerinde himâye esaslı tam bir hâkimiyet tesis etmek üzerine kurulmuştu¹⁸⁷. XVII. yüzyıl sonlarından itibaren gittikçe güçlenen Rusya ise Tuna Nehri'nin kuzey bölgelerinde ve Doğu Avrupa'da kuvvetli bir devlet olmaya başlamış ve bu suretle bölgede Osmanlılara önemli bir rakip olarak tam bir tehdit unsuru haline gelmişti.

¹⁸⁵ GH. T. Marinescu, *Braila Veche: Schită a Evolutiei Istoricе*, s. 4-9.

¹⁸⁶ Mihai Popescu, "Raiaua și Cetatea Brăilei," *Analele Brailei, ANUL I., Nr. 2-3*, Braila 1929, s. 7.

¹⁸⁷ Cevat Üstün, *1683 Viyana Seferi*, TTK, Ankara 2010, s. 3-4.

Aynı yüzyılın sonlarına doğru, Lehistan Krallığı'nın ısrarı ile Leh-Alman Çasarlığı ve Venedik ile birlikte oluşturulan Kutsal İttifak'a (Mukaddes Birlik), 1683 tarihinde başlayan savaşın müteakip zamanlarında Rusya da dâhil olmuştu. Avrupalı Devletler Koalisyonu'na dâhil olan Rusya, artık açıkça Osmanlılara karşı harekete geçme imkânı bulmuştu¹⁸⁸. XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlılarla girdiği birçok savaşta, Nemçe'yi (Avusturya) müttefik olarak görmüş ve Tuna kuzey hattında, Osmanlıları en fazla meşgul eden devlet olmuştu. Şu halde Avusturya ile birlikte Rusya'nın sivrilmesi, Osmanlı hâkimiyet sahası içinde Belgrad'dan Azak'a kadar uzanan savunma zincirinin büyük bir tehditle karşı karşıya kalmasına sebep olmuştu. Yüzyılın başlarından itibaren bu güvenlik koridoru içinde İbrail de dâhil olmak üzere Özi, Kili, Akkırman, İsmail, Hotin, Bender, Tulca, Rusçuk, Silistre gibi birçok önemli kale ve şehir, Osmanlıların lojistik, tedarik ve seferberlik unsurları olarak daha etkin bir şekilde kullanılmıştı¹⁸⁹. Dolayısıyla Aşağı Tuna hattında Belgrad'a kadar; Turla (Dinyester), Özi (Dinyeper) hattı ile Azak ve bağlı tahkimatları; Rumeli ve Karadeniz bölgesinin güvenliğini sağlamak üzere, Osmanlı maliyesine büyük bir külfet teşkil etmesine rağmen, hassas bir şekilde teşkilatlanmasını gerekli kılmıştı. 1683-1699 tarihleri arasında cereyan eden savaşların olumsuz neticeleri, kaybettiği topraklar sebebiyle Osmanlı sınır hatlarında yeni bir yapılanmayı mecbur hale getirmişti. 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlıların Habsburglarla 20, Venedik ile 16, Lehistan ile 11 ve nihayet 1700 yılında Rusya ile 14 maddelik bir uzlaşma ile sınırları büyük ölçüde yenilenmiş oluyordu. Karlofça Antlaşması'nın uygulanması bağlamında, müteakip zamanlarda Habsburg, Venedik, Lehistan ve Rusya ile olan Osmanlı sınırları, modern uygulamalar çerçevesinde sınır tahdid çalışmalarına şahit oldu. Antlaşma şartlarına göre şekillenen yeni sınırlar, Kont Marsigli'nin de başında bulunduğu heyetler tarafından evvela batı hududunda Sirem sınırlarını belirledi¹⁹⁰. Bosna sınırları ise Sirem hududunun bittiği yerden başlayıp,

¹⁸⁸ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, TTK, Ankara 1999, s.237.

¹⁸⁹ Virgina Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri: 1700-1870*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s.78.

¹⁹⁰ Turan Gökçe, "1699-1700 Tarihli Bosna Vilayet Hududnâmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XVI., 2001, s. 77-79; Osmanlı-Avusturya hududunun tayini ile ilgili çalışmaları yürütecek heyete Habsburgları temsilen İtalyan asıllı Luigi Fernando Marsigli; Osmanlı Devleti'ni ise Kapıcıbaşı İbrahim Ağa görevlendirilmişti. Marsigli, Avusturya'nın askeri ve ekonomik menfaatlerini ön planda tutarak hazırladığı raporlarında, hudut hattının bütün coğrafi özellikleri ve askeri potansiyelini ince

Bossut suyunun Sava Nehri'ne karıştığı bölgeden başlatıldı. Una Nehri ve civar bölgelerdeki araziler tespit edildi. Müteakiben Hırvatistan ve Tımişvar Eyaleti'nin tahdid işlemi tamamlandı. Lehistan ve Venedik hudutları da aynı şekilde tespit edilmiş oldu. Böylece Osmanlı Devleti'nin batı serhaddi, muhtemelen ilk kez bir bütünlük içinde kesin çizgilerle tesis edilerek resmi bir hüviyete tabi tutuldu¹⁹¹. Bu sınırlarda askeri gerekçeler her zaman ön plana çıktığından, özellikle 1556 tarihinden itibaren Habsburglular, Macaristan hattında modern tabyalı tahkimatlarla savunma sistemlerini güçlendirmiş ve müteakip zamanlarda Hırvatistan sınırlarında da askeri bölgeler ihdas etmişti. Buna mukabil Osmanlılar, Bosna hattında aynı yöntemi benimsemiş ve Macar sınırını daha fazla askeri garnizonlarla tahkim etmek durumunda kalmıştı¹⁹².

Karlofça Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin batı hattında yeni sınırları, az çok karara bağlanmıştı. Osmanlıların Habsburg hanedanlığı ile yapılan görüşmelerde gündeme gelen şartlar doğrultusunda Venedik, Polonya ve Rusya gibi ittifak halindeki devletlerle de bu yeni sınır hattı tertip edilecekti. Bu suretle antlaşma şartlarına bağlı olarak iki devletin sınırlarının belirlenmesinin yanında, aynı zamanda bazı istihkâmlarının yıkılması ve muhtelif bölgelerin boşaltılması da ön görülmekteydi¹⁹³. Erdel, Habsburg egemenliğinde; Temesköz ve Tımişvar ise Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştı. Habsburg idaresindeki *Becskerek*, *Becse*, *Kis-Kanizsa*, *Lugos*, *Karansebes*, *Csanad*, *Lippa* kaleleri boşaltılarak yıkılacaktı. Tuna ve Tisa arasındaki havza Habsburgların; Seremseg'in doğu kısmı ise Osmanlıların idaresine bırakılmıştı. Slovenya ve Hırvatistan üzerinde her iki devletin sınırları, Sava ve Una nehirleri kullanılarak belirlenmişti. 20 maddelik mütabakat, Tımişvar

ayrıntılılarına kadar Habsburg hükümetine aktarmıştı. Leh hududunun tespitine Kırım Hanı Devlet Giray nezaretinde Özi Muhafızı Yusuf Paşa, Mora hududunun tespitine Eğriboz Muhafızı İsmail Paşa, Sirem ve Tımişvar bölgesi hududunun tespitine Beograd Muhafızı Ali Paşa ile eski Anadolu muhasebecisi Sami İbrahim Efendi ve Bosna sınırının tespitine ise Bosna muhafızı Köseç Halil paşa ile birlikte Başbakıkulu Osman Ağa memur edilmişti. Hudutnâme metni örneği için ayrıca bkz. BOA, MAD. d 4157, s. 2 (25 N 1112/05 Mart 1705).

¹⁹¹ Feridun M. Eemecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Kapı Yayınları, İstanbul 2018, s. 207-208; Monika Molnar, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki Sınırlarının Tespiti (1699-1701)", *XIII. Türk Tarih Kongresi, C. III, TTK*, Ankara 1999, s.1.

¹⁹² Feridun M. Eemecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, s. 207.

¹⁹³ Monika Molnar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki Sınırlarının Tespiti (1699-1701)*, s. 2-3.

Eyaletti hariç, Erdel sınırlarının belirlenmesi ile birlikte Tissa, Moriş ve Tuna nehirlerinden Osmanlılarla eşit şartlarda faydalanılması kaydıyla bütün Macaristan'ın Habsburglulara bırakılması öngörülmekteydi. Böylece Tissa Nehri'nin Tuna'ya karıştığı yerden Bossut (Possut) suyunun Sava Nehri'ne döküldüğü yere kadar olan hat, yeni Macaristan sınırı olarak tayin edilmiş oluyordu. Bossut suyunun Sava Nehri'ne karıştığı yerden Brot Kalesi'ne kadar da Sava Nehri'nin oluşturduğu hatla tayin edilen Bosna hududu ise, sınıname metninde belirtilen Brot, Dobay (Debej), Yesanofça (Jasenowa), Dubiça (Dubica), Kostayniça (Kostajnica), Novi, Krupa ve Bihke kaleleri uzun süren bir tartışma konusu haline gelmişti. Nihayetinde Kostayniça'nın Habsburglulara bırakılması ve diğer kalelerin de boşaltılması ile Bosna hududu da belirlenmiş olacaktı¹⁹⁴. Tisa kıyısındaki Titel şehrinin karşı tarafından Tisa ile Tuna'nın kesiştiği yere kadar olan hat, Morovic'e (*Mitrovica*) kadar uzanacak ve böylelikle bu bölgenin Belgrad tarafı Osmanlılara, diğer tarafı da Habsburglara bırakılmıştı¹⁹⁵. Habsburglarla yapılan tahdid gereği, *mecrâ-yı kadim* olarak tarif edilen hat ve Sava Nehri, temelde bu iki devlet arasında kesin sınır olarak kabul edilmiş oluyordu. Diğer yandan doğal sınır olarak kabul edilen nehirler, üzerinde bulunan küçük büyük adalar vasıtasıyla devletlerarasında ciddi tartışmalara sebep olabilirdi. İki taraf bölgesinde yaşayan halkın yaşam biçimi, ekonomik vasıtaları ve geliş-gidişlerinin olumsuz etkilenmemesi düşüncesi ile boş ve müşterek kullanıma açık bırakılması gerekiyordu. Bu suretle Osmanlı-Habsburg sınınamelerinde, Sava Nehri üzerinde bulunan adalar, sulhte belirtildiği üzere müştereken kaydedilmiş ve gerek gemilerin ve gerekse iki taraf ahalisinin geliş-gidişleri tarif edilerek ilgili adalardaki istihkâm ve mühimmatların tahliye edilmesi kararlaştırılmıştı¹⁹⁶.

Lehistan ile tatbik edilen sınıname gereği, Ukrayna ve Podolya toprakları Lehistan'a bırakılmıştı. İlk maddede *Bender Kales, Memâlik-i İslâmiyye'nin intihâ-*

¹⁹⁴ Turan Gökçe, *1699-1700 Tarihli Bosna Vilayet Hududnâmesi*, s. 78-79.

¹⁹⁵ Konu ile ilgili detaylı bilgil için bkz. Ömer Gezer, *Kale ve nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askeri Gücünün Örgütlenmesi (1699-1715)*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2016, s. 31-32; Monika Molnar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki Sınırlarının Tespiti (1699-1701)*, s.7; Marsigli'nin de dahil olduğu sınıname örneği için ise ayrıca bkz. BOA, MAD. d 4157 (25 N 1112/5 Mart 1705).

¹⁹⁶ BOA, A.DVN. DVE. d 903 (3 Ra 1112/18.08.1700) s. 2.

yı serhaddi olarak tarif edilmişti. Bu suretle bu sınırdaki önemli bir serhad garnizonu olan Kamanıçe Kalesi, böylelikle Osmanlı idaresinden çıkmış oluyordu. Diğer yandan Osmanlı-Leh sınırlarının muhtelif bölgelerinde herhangi bir kale ya da istihkâm inşa edilmeyecek, iki tarafın serhad ahalisi ise kadim kaidelere uygun hareket edecek, birbirlerine herhangi bir müdahale ve taarruzda bulunmayacak ve Kaynar Suyu etrafında ihdas edilen köyler boşaltılacaktı. Ayrıca yine bu hatta Kırım Hanlığı'na tabi bir miktar Kazak taifesinin Osmanlı toprağında ihdas ettiği yerleşim birimleri de boşaltılacak, kale ve palanka gibi tahkimatlar inşa edilmeyecekti¹⁹⁷.

Harita 2: İstanbul Antlaşması'na Göre Osmanlı-Rus Sınırları

Öte yandan Rusya ile tespit edilen hudut, 1700 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması şartlarına göre belirlenmiş ve Ağustos 1702 tarihine gelince, yeni yüzyılın başlangıcı için son şeklini almıştı. Reisülküttap Rami Mehmed Efendi ve Divân-ı Humâyun Tercümânı İskerletzâde ve Rus murahhasları ile yapılan antlaşma gereğince 14 maddede uzlaşmıştı. 2. maddeye atfen Özi Suyu civarında Doğan/Togan ve Gazikirman, Şahinkirman, Nusretkirman kastleleri yıkılacak ve Osmanlılara terk edilmek suretiyle bundan sonra bu bölgede herhangi bir tahkimat

¹⁹⁷ HAT 1427/58427 (Gurre-i Ca 1115/12 Ekim1703); Lehistan ile yapılan hudutnamenin sureti.

inşa edilmeyecekti. Bu işlemin otuz gün içerisinde gerçekleşmesi beklenmekteydi. 3. maddede Özi Nehri taraflarında bulunan Doğan/Togan Kalesi yurdu ile nehir arasında olan Osmanlı hudut başı, varoş addolunacak ve uygun şekilde tertip olunacak hendek ve güvenlik önlemleri ile muhafaza edilecek, ancak Osmanlılar buraya herhangi bir tahkimat inşa edemeyecekti. Keza Osmanlıların Karadeniz güvenliği için en stratejik mevkielelerinden olan Azak Kalesi, 1711 yılında Prut'ta Rusların Osmanlılara yenilmesine kadar Rusya'nın hâkimiyetinde kalmış olacaktı. Antlaşmanın 4. maddesinde Azak ve bağlı kastleleri arasındaki arazi, Rusya'ya verilecekti. 5. Madede, Or Kalesi'nden başlayarak 12 saat mesafede olan Or Boğazı'nın son sınırından, Azak Kalesi'nin beri tarafı ile başlayıp, Moroş Suyu'nda bulunan Yenikale ya da cedid kastele varıncaya kadar arada kalan topraklar, cümle sakinlerinden arındırılarak gayrimeskun kalacaktı. Diğer maddelerde ise Özi tarafında Potkal şehri Ruslara ait olduğundan, buradan başlayıp Özi Kalesi'ne kadar nehrin iki tarafı ile Özi'ye bağlı küçük nehirlerde Moroş kasteli ve Or Boğazı toprağı tabir edilen mahallerin arası da boş kalacaktı. Yine bu sınır hattında iki taraftan, birbirlerine herhangi bir şekilde Kazak, Tatar ve sair serhad ahalileri tarafından müdahale olunmayacaktı¹⁹⁸.

Osmanlı ve Rusya arasında XVIII. ve XIX. yüzyıllarda müteaddid defalar devam eden savaşların bir sonucu olarak, XVIII. yüzyılın hemen başlarında tertip edilen sınır kuşağı sürekli olarak değişmişti. Bu değişimin temelini, Rusya'nın Osmanlı aleyhine olmak üzere Güney ve Kuzey Doğu Avrupa sınır kuşağı oluşturdu. 1711 yılında Azak Kalesi, Prut Savaşı'nın Osmanlı lehine sonuçlanması ile tekrar bu devlete terk edildi. Ancak 1736-1739 yılları arasındaki savaşı müteakiben belirlenen sınırlar, yaklaşık olarak tekrar İstanbul Antlaşması'nın oluşturduğu şartlara göre şekillendi ve Azak Kalesi yıkılmak suretiyle Ruslara teslim edildi¹⁹⁹. Osmanlı aleyhine Rus ilerlemesi, 1768-1774, 1787-1792, 1806-1812 ve nihayet 1830

¹⁹⁸ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât*, (Haz: Abdülkadir Özcan), TTK, Ankara 2000, s. 692-695.

¹⁹⁹ BOA, C. HR 72/3587 (Evail-i Za 1152/30 Ocak 1740); Osmanlı ve Rusya arasında yapılan tahdid işlemine, Haslar mukataacısı Mustafa tayin edilmişti. Tarafların birbirine verdikleri hudud temessüklerinde, mübadele edilen ahidname ve tasdiknamelerde şart konulan maddelere emsal olarak Özi Suyu'nun batı tarafında ve Leh civarında olan hudut hattının 1705 (H. 1118) yılında olduğu şekliye kalmasına karar verilmişti.

tarihinde mübadele edilen sınır antlaşmalarına yansımış olacaktı. Sınır alanının her iki taraf devlete ait olan arazisi, çoğunlukla Osmanlı sınırları içinde gayrimeskun hatlar belirlenerek, Rusya'nın müdahalesine açık hale geldi. Böylelikle 1700 yılından başlayarak 1829 tarihine gelene kadar Osmanlı ülkesinin Tuna havzası, sürekli bir Rus ilerlemesine şahit oldu. 1828-1829 yılları arasındaki Osmanlı-Rus harbinin ardından İbrail ve Yergöğü kalelerini de kaybetmesiyle birlikte, Osmanlıların tek başına Tuna hattındaki egemenliği neredeyse son bulmuş oldu. Söz konusu tarihe gelene kadar Rusya'nın Batı Karadeniz Kıyıları ile güneye doğru eğiliminde, bu bölgede Tuna savunma hattını en başat harekât noktalarından biri haline getirdi. Kuşkusuz bunun en önemli sebebi, bu arazi hattının jeostratejik ve jeopolitik konumundan kaynaklanıyordu. Bölgenin tarihi coğrafyası, Orta Avrupa'dan Karadeniz'e ekonomisi, nüfusu, ulaşım imkânları, sağladığı askeri avantaj vesair mahiyeti ile birlikte, idaresi altında olan devlete sınırlarda, boğazlarda ve nehirlerde askeri, ticari ve ulaşım üstünlüğü sağlayan büyük bir avantaj yaratıyordu. Yüzyıllardır Eflak ve Boğdan gibi vassal devletlerin sınır hattı ile Lehistan ve Rusya'nın siyasi sınırları: Tuna, Prut, Turla ve Özi nehirleri üzerindeki çoğu müstahkem yerleşim birimleri Osmanlı idari sistemine dâhil edilmişti. Bu suretle XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Rusya arasında cereyan eden her savaşta, bu hat üzerinde kalan stratejik bölgeler ve en nihayetinde Tuna hattı, batıda Avusturya ve kuzeyden gelen Rus ordusunun temel harekât noktaları olmuştu. Osmanlı Devleti'nin Rus ilerleyişinin farkında olmaması, kuşkusuz mümkün değildi. Ancak Tuna havzasının daha verimli bir şekilde kullanımını sağlayacak unsurları, ancak XVIII. yüzyıldan itibaren kendi imkân ve koşulları ile daha dikkatle değerlendirmeye çalışmıştı. Bilhassa Rusya ile yapılan her savaşta ve takip eden yıllarda tehlike hattını teşkil eden kale ve diğer tahkimatlarını, gerek personel gerekse lojistik ve ikmal koşullarını gün geçtikçe ileri bir seviyeye ulaştırmak durumunda kalmıştı. Örneğin, henüz 1702-1703 yıllarında, batı serhaddinde Tımsıvar, Bosna, Belgrad ve bunlara tabi kale ve palankalar, her geçen gün daha fazla askeri unsurların yığıldığı stratejik birer garnizon haline getirildi²⁰⁰. Müteakip zamanlarda batı ve kuzey hattındaki

²⁰⁰*Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, Haz: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 2000, s. 209-211; Tımsıvar ve bağlı palankalarında 5.292, Bosna Eyaleti'nde 16.312 ve Belgrad'a tabi kalelerde ise 5.611 yerli askeri unsur mevcut hale getirilmişti.

stratejik kalelerin tamir ve tahkimatları elden geçirildi²⁰¹. Tımışvar, Belgrad, Niş gibi kalelerin yenilenmesinin yanında, Rus sınırlarında Özi'ye tabi kaleler önemli ölçüde restore edildi. Azak tarafından düşman donanmasını engellemek amacıyla Kerç Boğazı civarında Akıntıburnu denilen bölgede Yenikale (Kale-i Cedid) adı ile yaklaşık birkaç senede stratejik bir kale inşa edildi ve 1706 tarihine gelindiğinde bu kale, tam manasıyla teşkilatlanmış durumdaydı²⁰². Osmanlıların Rusya'nın Tuna havzasına yaklaşmasını engelleyecek en stratejik üsleri, Özi havzasından başlayıp Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü yere kadar olan araziye kapsayan Bucak ve Baserabya bölgeleri üzerindeki kalelerdi.

Harita 3:Osmanlı Devleti'nin Eflak ve Boğdan ile Lehistan ve Rusya arasındaki Batı Karadeniz Sınır Kuşağı (XVIII. yüzyıl)²⁰³

Coğrafi olarak “Prut ve Turla nehirleri arasında kalan bölgenin güneyi” ya da “İsmail, Kahul, Akkirman ve Bender vilâyetlerini içeren Tuna Nehri Karadeniz ile Turla arasında bulunan bir sınır dâhilinde Prut’a kadar” olan bölge, tarihi Bucak

²⁰¹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât*, s. 726..

²⁰² *Aynı eser*, s. 743; BOA, AE. SMST. II 118/12925 (1115/1703-1704); BOA, A. DVNSMHH. d 115 hk 625 (1 M 1118/15 Nisan 1706); Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme, Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*; Haz: Mehmet Topal, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim dalı, İstanbul 2001, s. 439.

²⁰³ BOA, HRT 37.

havzası olarak tanımlanmaktaydı²⁰⁴. Lehistan ile yapılan savaşın ardından 1672'de *Bucas Antlaşması*'yla sınırı 10 km. kadar kuzeye kaydırılmıştı. XVIII. yüzyılın başından itibaren Osmanlı-Rus münasebetlerine bağlı olarak sık sık el değiştirmiş ve böylelikle yüzyıl boyunca Osmanlı-Rus rekabetinin en önemli unsurlarından biri haline gelmişti. Çar I. Petro, bu bölgeyi 1711 yılında kısa bir süre işgal ettikten sonra boşaltmak zorunda kalmıştı²⁰⁵. 1736-1739 yılları arasında cereyan eden savaşların ardından yapılan mutabakatla Ruslar, Özi Kırı havzasına kadar yaklaştı. 15 madde ve 1 hatime üzerinde akdedilen antlaşmanın 3. maddesi gereğince, Azak Kalesi yıkılacak ve arazisi 1700 (H.1113) yılında kabul edilen sınıname şartlarına göre belirlenerek her iki devlet tasarrufundan çıkarılmış ve gayrimeskûn kalmasına karar verilmişti. Osmanlılar ise eski Rus hududu olan *Don Nehri* üzerinde *Çerkaski* Adası, Azak Denizi'nde ve gerekse Karadeniz'de savaş gemileri yapamayacakları konusunda Rusya ile uzlaşmışlardı. Ahidnamede Azak'ın eski hududu olan *Çerkaski*²⁰⁶ yakınında herhangi bir yere kale yapımına müsaade edilmişti. Belgrad Antlaşması gereği yapılan tahdid işlemleri sonucunda, Kuban Suyu'nun bir tarafından Tirmurlenk Deresi, bir tarafta Kuban-Salğan tepesinin hudut olması ve Kuban tarafında 1701 yılında Acu Mutasarrıfı Hasan Paşa ile Rus muhaddidi Tolisim'in sınır olarak tespit ettikleri iki tepenin, aynı şekilde yine sınır olarak yenilenmesi ve işbu hudut dâhilinde olan bütün topraklar ile Don Nehri'nin Azak Denizi'ne döküldüğü yere kadar olan bölgenin tarafsız bölge olması, her iki tarafının taahhüdüyle kabul edilmişti²⁰⁷.

²⁰⁴ Alper Başer, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, (Doktora Tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Afyonkarahisar 2010, s. I.

²⁰⁵ KEMAL Karpat, *Bucak, DİA, C. VI.*, S.342.

²⁰⁶ Azak yakınlarında ve Don Nehri nde *Çerkaski* Adası ve Kalesi.

²⁰⁷ Ali İbrahim Savaş, *Takrir-i Ahmed Merâmi Efendi (Azak Muhaddidi Ahmed Merâmi Efendi'nin 1740/1741 Sınır Tespit Çalışmaları Hakkındaki Raporu) Belgeler, Sayı XX, C. XVI*, TTK, Ankara 1196, s. 166.

Harita 4: Belgrad Antlaşması Gereğince Yapılan Hudut Haritası ve Boş Kalacak Arazi (1739-1743)²⁰⁸

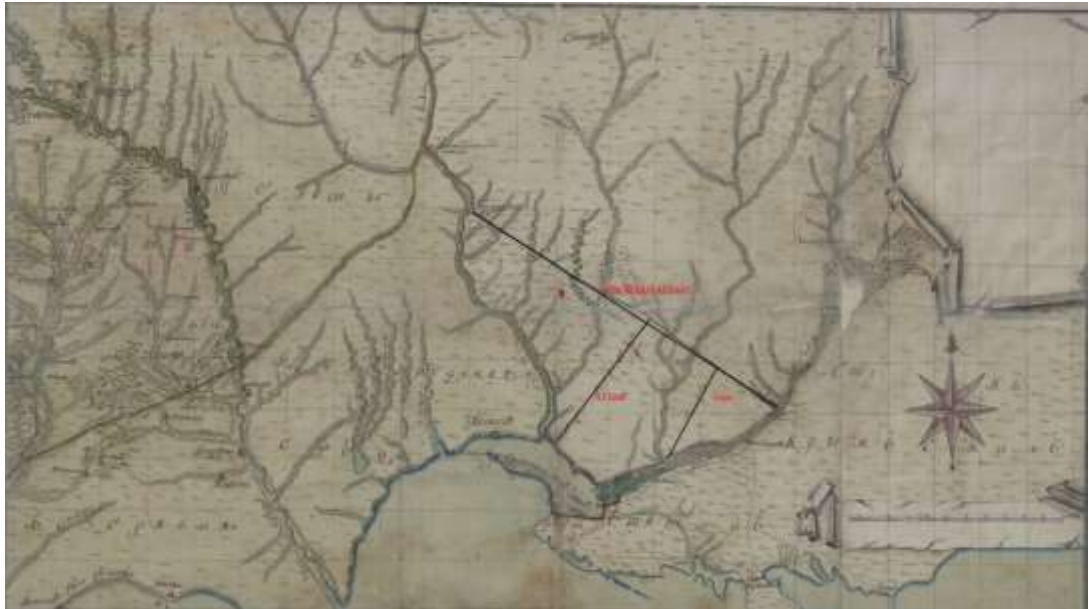

Osmanlı Devleti'nin Kuzeydoğu-Avrupası'nın tarihi coğrafyası, 1739-1768 yılları arasında küçük çaplı hudut antlaşmazlıkları haricinde herhangi bir tartışma konusu olarak gündem teşkil etmemiştir. 1768-1774 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşı sırasında, bütün Bucak kaleleri (Akkirman, Bender, Kili, İsmâil) ile Tuna havzasında İbrail dâhil olmak üzere birçok Osmanlı tahkimatı, Ruslar tarafından işgal edildilerse de 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile tekrar Osmanlılara iade edildi. Kaynarca Antlaşması'nın 15. maddesi, hudutlarda çıkacak problemlerin çözümüne dair bir yöntem belirliyordu. Sınırlarda iki devlet reayası arasında tartışmaya mahal bırakacak bir sorunun temelde gündemde olmadığı ve eğer ki beklenmeyen durumlar hâsıl olursa, önceden engellenmesini sağlayacak heyetler oluşturulması, Osmanlı ve Rus yetkilileri tarafından kabul edilmişti. Bu tarz durumların meydana gelmesi halinde, hudut başında teftiş edilmesi veya hususi olarak tayin edilecek memurlar marifetiyle araştırılarak problemin ortadan

²⁰⁸ BOA, HRT 190; Ayrıca Osmanlı ve Rus tahdid memurları tarafından tespit edilen hudutlara dair mübâdele edilen temessüklerin suretleri için bkz. BOA, A. DVNSNMH. d 7/629-630 (25 Ş 1155/25.20.1742).

kaldırılması sağlanacaktı²⁰⁹. Aynı antlaşmanın 19. maddesi ise belirgin bir hudut tayinini kapsamaktaydı. Tespit edilecek sınır hattına dair bir çalışmaya atıf yapmaksızın, doğrudan Rusya'ya iade edilecek hudut bölgesinin izahı yapılmıştı. Buna göre 19. madde, Kırım Adası'nda Yenikale ve Kerç limanları dâhilinde bulunan arazilerle, Karadeniz'den başlayıp Kerç bölgesinin eski hudutlarına vararak, düz bir hatt ile Azak Denizi'ne varıncaya kadar Rusların tasarrufunda kalacaktı²¹⁰.

Harita 5:Kaynarca Antlaşması Gereğince Yapılan Hudut Haritası ve Rusya'ya Tasarrufunda Boş Kalacak Arazi (1774)²¹¹

16. madde Bucak memleketi, Akkirman, Kili, İsmail kaleleriyle sair köy ve kasaba içlerinde mevcut bulunan tüm arazi ve emlakın Osmanlı Devleti'ne iadesini öngörüyordu. Eflak ve Boğdan memleketlerindeki cümle kale, şehir, kasaba ve köyler, Rusya tarafından Osmanlılara iade edilmişti²¹². Antlaşmanın 18. maddesinde izah edildiği üzere, Aksu ile Özi Suyu arasında bulunan boş sahranın birbiriyle

²⁰⁹BOA, TSMA. e 482 (Küçük Kaynarca Antlaşması'nın sureti 15. madde).

²¹⁰BOA, TSMA. e 482 (Küçük Kaynarca Antlaşması'nın sureti 19. madde), 22. Madde ise Azak ve Kuban bölgesinin tahdidine dairdi.

²¹¹ BOA, HRT 189.

²¹²BOA, TSMA. e 482, (Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 16. madde).

kesiştığı yere (köşe) kadar, ilelebet münazaaya mahal bırakmaksızın Rusya'ya teslim edilecekti²¹³.

Bukovina bölgesi, Avusturya'ya terk edildiğini tasdik eden Sadrazam senesinde (1775) ise, bu devletin sahip olduğu Galiçya ve Lodomirya Eyaletleri'ne Erdel tarafından ve Boğdan arazisinden geliş-geçiş hakkı ile Erdel Vilayeti kenarlarında iki devlet topraklarına ait sınırların bazı bölgelerin tayin ve tespiti hakkında bir düzenleme yapıldığı ifade edilmekteydi. Avusturya elçisi ve Osmanlı Reisülküttabı İsmail Raif'in onayladığı bu sınır tayini, mutabakat metninin ilk maddesi olarak Leh Krallığı'ndan kurtarılan ve bu defa Avusturya tasarrufunda olan Galiçya ve Lodomirya vilayetlerine Erdel memleketinden gidiş-geliş için, Turla Nehri ve Pokçaya/Pokçiya? ile Macar ve Erdel sınır bölgeleri, tüm mülkiyet hakları ile Avusturya'ya terk edilecekti. Erdel kenarından Hotin arazisine varınca, Avusturya elçisi vasıtasıyla arz edilecek harita Osmanlı tarafından kabul edilmiş ve iki nüsha tertip edilerek taraflara verilmişti. İkinci olarak, belirlenen bu hat üzerinde her iki devlette herhangi bir istihkâm inşa edemeyeceklerdi. 3. madde de Eflak ve Boğdan memleketlerinin Erdel ile olan sınırları, herhangi bir ihlale mahal bırakmamak için gerekli düzenlemelerin yapılması maksadıyla Osmanlı yönetimi tarafından talimat verilmişti.²¹⁴. Netice olarak, Aksu ve Turla nehirleri arasında bulunan ve Özi Kırı tabir edilen arazi, Kaynarca Antlaşması ile Tatar taifesine tahsis olunarak Osmanlı tasarrufunda kalacağı, Rusya tarafından da tasdik edilmişti. Ancak usulen tertip edilecek sınır hatt dâhilinde, mevcutlarının dışında herhangi bir yerleşim biriminin ihdası ile iskâna açık olmayacağı da Osmanlılar tarafından taahhüt edilmekteydi.

²¹³BOA, A.DVNSNMH. d 9- sayfa 62-63 (Kılburun Kalesi'nin Rusya'ya teslimine ve arazi tahdidine memur Hocagan-ı Divan-ı Humâyun'dan Anadolu muhasebeciliği payesiyle Mevkufâti Mehmed Şerif'e gönderilen hüküm).

²¹⁴BOA, A.DVNSNMH. d 9 s.70-71 (Bukavina bölgesinin Avusturya'ya terk edildiğini tasdik eden sadrazam senedi 18.05.1775/ 17 Ra 1189). Belge, Sadrazam İzzet Mehmed Paşa tarafından tasdik edilmişti. Bu tasdiknamenin 4. maddesi ise Avusturya ile varılan mutabakatın en önemli maddelerinden olup, Tuna Nehri'nin sol şeridi sahilinde olan Adakale'nin karşısında olan Atik-İrşova Kasabası tarafında iki taraf mülklerine müdahalelerin engellenmesiyle ilgiliydi. Buna göre Avusturya'nın gümrük nizamlarına ve sair iktisadi menfaatlerine hâlel getirilmeden, Atik-İrşova ahalisinin olası müdahalelerde bulunmayacağını Osmanlı Devleti taahhüd etmekteydi. İki devletin bu bölgedeki hududu, bu tarihlerdeki mevcut duruma göre kalmasına karar verilmişti. 4. madde ile iki devlet, bu suretle kararlaştırılan hududun daimi bir şekilde kalmasını sağlayacağı temennisindeydi. Muhaddidlerin yaptığı tahdid çalışmasının sonuçları için bkz. BOA, ADVNSNMH. d 9 s. 499-500 (15 Ca 1190).

Belirlenecek hattın beri yakasında kalan arazide ise Tatar, Rus ve Lehliler tarafından herhangi bir şekilde iskân söz konusu olmayacak ve doğrudan Osmanlı tasarrufunda kalacaktı²¹⁵. Böylelikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 3. maddesi ile Özi Kalesi Osmanlılara devredilmiş²¹⁶, 18. maddesi gereğince de Kılburun Kalesi Ruslara bırakılmış oluyor ve iki ülke arasındaki hudut, Aksu/Buğ Nehri olarak kabul ediliyordu²¹⁷. Özi Nehri'nin sol taraf sahilindeki arazi ve Aksu ile Özi Suyu arasında kalan boş arazi de gayrimeskun olarak belirlenmiş ve Rusya'nın tasarrufuna bırakılmıştı²¹⁸. Şu halde Ruslar, Kuzeydoğu Avrupa hattında Özi Kırını ve Bucak arazisine doğru hatırı sayılır bir ilerleme kaydetmiş oluyordu.

Tuna'nın kuzey tarafında oluşan bu önemli tehdit, Osmanlıların bu bölgedeki hâkimiyetini muhafaza etmek için farklı bir yol ve strateji belirlemesini gerekli kılmıştı. Bu duruma Avusturya'nın da hedefleri eklenince, Osmanlı hâkimiyet sahası içerisindeki Belgrad-Azak hattında, yeni bir yapılanma eğilimine girdiğini söylemek yerinde olacaktır. XVIII. yüzyıldan itibaren bu hat içerisinde bulunan Özi, Kili, Akkirman, İsmail, İbrail, Bender, Tulca, Rusçuk, Silistre gibi stratejik birçok kale ve şehir, Tuna seferlerinde lojistik ve seferberlik üsleri olarak kullanılmaktaydı. Dolayısıyla bu hattın Osmanlı Devleti tarafından daha etkin bir şekilde organize edilmesini gerekli kılmıştı²¹⁹. Bu güzergah üzerinde bulunan kaleleri mükemmel seviyeye ulaştırma gayesi, belirgin halde kendini göstermiş ve Osmanlı maliyesine büyük külfet teşkil etse de ehemmiyetinden dolayı bundan vazgeçilmemişti. Bundan

²¹⁵ BOA, C. HR 92/4559 (Evâil-i C 1193 tarihli Özi Muhafızı Vezir Seyyid El-Hac Mehmed Paşa ile Bender Kalesi Muhafızı'na ve Boğdan Voyvodası'na gönderilen hüküm). Ayrıca bkz. Ahmed Cavid Bey, *Müntehebât (Osmanlı-Rus İlişkileri Tarihi)*, (Ha: Adnan Baycar), Yeditepe Yay., İstanbul 2004, s. 500, "Özi Kırını denmekle ma'rûf mer'alaruncânib-i saltanat-ı seniyyeye redd olunmasıyla ...".

²¹⁶ Antlaşmanın 3. maddesinde, bölge ile ilgili olarak "Kırım, Bucak, Kuban Yedisian, Canboyluk ve Yediçkul Tatarları hiçbir devlete tabi olmadan tamamen serbest kalacakları" beyan edilmekteydi. Kerç ve Yenikale'den başka Özi Nehri'nin Aksu ve Turla nehirleri arasında kalan arazileri, Leh hududuna varıncaya kadar Tatarlara bırakılacaktı. Ancak Özi Kalesi Osmanlı Devleti'ne iade edilecekti. Bkz. Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, TTK, Ankara, s. 112.

²¹⁷ Cengiz Fedakâr, *1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi ve Hocabey Muharebeleri, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 46, Yaz 2015*, s. 129.

²¹⁸ A.DVNSNMH. d 9, s. 67-68 (H. 14 Safer 1189/4 Nisan 1775).

²¹⁹ Virginia Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri: 1700-1870*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s.78.

sonra Osmanlılar, bölgenin ekonomik ve stratejik avantajları ile birlikte, askeri organizasyon bağlamında daha işlevsel hale getirmeye çalışmıştı²²⁰.

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının başarısızlıkla sonuçlanması, Osmanlı dış siyasetinin de yeni bir boyut kazanmasına sebep olmuştu. Osmanlı Devleti, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile uğradığı toprak kayıpları bir yana, ağır yükümlülükler içeren maddelere imza atmış oluyordu. Antlaşma metninin en önemli maddelerinden olan Kırım'a bağımsızlık verilmesi meselesi, sonraki yıllar için tehlikeli gelişmelere sebep olmuştu. Osmanlı tarafının Kırım ile ilgili maddelerin sürüncemede bırakılmasına yönelik politikalar izlemesi, Rusya'nın yeni istekleri ile farklı yorumların bulunduğu birçok konunun tekrar görüşülmesini gerektirmişti. Kırım Hanlığı'nın bu yeni statüsü, Özi Nehri Boğazı'ndaki kalelerin teslimleri, esirler, ticari imtiyazlar ve deniz taşımacılığı ile çeşitli yerlerde açılması düşünülen konsolosluklar gibi başlıca görüşme konuları, 1779 yılının Mart ayı sonlarında imzalanan ve Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bir ilavesi niteliğinde olan "*Aynalıkavak Tenkihnâmesi*" ile sonuçlandı. Buna göre Kırım Hanlığı'nın istiklal ve serbestiyeti ile Rus yanlısı Şahin Giray'ın Hanlığı'nın kabulü ve atamanın Osmanlı padişahı tarafından tasdik edilmesi meseleleri kesin olarak kabul edilmiş oldu²²¹.

1787-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya savaşları devam ederken Özi Kalesi'nin düşmesi, askerî bakımdan Bucak/Baserabya bölgesini daha fazla ön plana çıkardı. Cezayirli Gazi Hasan Paşa, kaleyi kuşatan Rus kuvvetlerini bozup geri çekilmeye mecbur bıraktıysa da Özi kalesi Ruslar'ın eline geçti (Aralık 1790). Düşmez nazarıyla bakılan İsmâil'in elden çıkması da İstanbul'da büyük paniğe yol açtı. Ruslar, 1791 yılı bahar aylarına kadar Bucak, Basarabya bölgesini geçerek Tuna Nehri'nin öte yakasını aşmış ve Dobruca bölgesine dahi girmişti²²². Rusya, Osmanlı Devleti'ne bağlı Boğdan beylerinin yardımından da faydalanarak Bucak bölgesini tamamen işgal etmişti²²³. Fakat bir süre sonra burada tutunamayarak nehrin karşı

²²⁰ Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus Avusturya Savaşları'nda İbrail Kalesi*, s. 55.

²²¹ Fikret Sarıcaoğlu, "1774-1789 Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Dış Politikası", *Türkler*, XII, s. 545.

²²² Cengiz Fedakâr, "1787-1792 Osmanlı-Avusturya-Rus Savaşları'nda Bender Kalesi", *Erdoğan Merçil'e Armağan*, s. 393.

²²³ Kemal Karpat, "Bucak", *DİA*, Cilt VI., s. 342.

yakasına çekilmek durumunda kalmıştı. Kalas'ta yapılan barış görüşmeleri²²⁴, Ocak 1792 yılında imzalanan Yaş Antlaşması ile devletler hukuku açısından kesinlik kazandı (10 Şubat 1792)²²⁵. Antlaşmanın 3. maddesine göre Turla Nehri, Osmanlı ve Rusya arasında sınır kabul edilmişti. Rus hududu, bütün nehir boyunca uzanacak ve sol yakasında bulunan tüm arazi de tartışmasız bir şekilde ilelebet Rusya'nın tasarrufunda kalması hükme bağlanmıştı. Buna karşılık, nehrin sağ tarafında kalan tüm arazi ile birlikte, 4. maddede zikredilen ve Rusya tarafından istila edilen Bucak memleketi yani Bender, Akkirman, Kili ve İsmail kaleleri ile birlikte, işgale uğrayan tüm köy ve kasaba Osmanlı Devleti'ne iade edilecekti²²⁶. Rusya, bu antlaşmayla elde ettiği arazilerin kıyısında sonradan Karadeniz'de deniz kuvvetlerine merkez olacak *Odessa Limanını* geliştirecek ve bu faaliyetleri yeni anlaşmazlıklara sebep olacaktı. Dolayısıyla Rusya, Özi, Turla ve Prut arasındaki toprakların mülkiyetini kendi tasarrufuna almıştı. Özi Kalesi'ni alarak Karadeniz'de önemli bir ilerleme sağlamış olsa da henüz tam manasıyla bu bölgeden dışa açılmamıştı. Kısacası Küçük Kaynarca Antlaşması gibi Yaş Antlaşması da yeni savaşlar başlayıncaya kadar taraflar arasındaki problemleri, sadece bir süre için geciktirmiş olacaktı²²⁷.

Nitekim yaklaşık 15 yıl sonra Eflak ve Boğdan voyvodalarının değiştirilmesini bahane eden Rusya, Bucak bölgesini işgal etti (1806). Ruslar'ın amacı, Eflak ve Boğdan'ı tamamen ele geçirerek Tuna'ya ulaşmak ve oradan da ilk fırsatta İstanbul'a inmekti. Bu saldırı üzerine III. Selim, Rusya'ya karşı savaş ilân etmek zorunda kalmıştı. Altı yıl süren savaş, Napolyon'un Moskova Seferi'ne çıkmasıyla son buldu. Bütün kuvvetlerini Fransızlar'a karşı kullanmak zorunda kalan Rusya, Bükreş'te 28 Mayıs 1812'de Osmanlı Devleti ile bir barış antlaşması imzaladı. Ancak Osmanlı diplomasisinin yetersizliği ve tercüme işlerinde görevli Rum tercümanların ihaneti yüzünden Bükreş Antlaşması, Osmanlıların aleyhine sonuçlandı. Cevdet Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti Fransızlar'a asla güvenmediği gibi, Napolyon'un Rusya'yı mağlûp ettikten sonra İstanbul'a saldıracağını

²²⁴ Ağustos 1791. Bkz. Beydilli, “*Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*”, s. 72.

²²⁵ Kemal Beydilli, “Yaş Antlaşması”, *DİA, C. IV*, s. 347.

²²⁶ BOA, TSMA. d 9922/1 (Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan Yaş Antlaşması'nın Türkçe sureti, 3. ve 4. maddeleri, 15 Ca 1206/10.01.1792).

²²⁷ Zülfiye Koçak, “1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi XXXII / 2, 2017, 459-490*, s.484.

düşündüğünden, Ruslar'ın Anadolu toprakları üzerindeki isteklerinden vazgeçmesi üzerine hemen barışa razı olmuştu. Bükreş Antlaşması'na göre Prut Nehri'nin doğusunda kalan bütün arazi, Bucak dâhil Rusya'ya teslim edildi. Bu bölgede yaşayan müslüman halkın mallarıyla birlikte Osmanlı topraklarına göç etmelerine izin verildi. Savaşın başlarında Rusya Bucak'a girdiğinde, bu bölgede yaşayan müslüman halk yerlerinden çıkarıldı ve sahip olduğu araziler Rusya'nın mülkü sayıldı. Yerlerinden çıkarılan Müslümanların evlerine ve topraklarına iskân edilmek üzere, Tuna'nın güneyinde bulunan Hristiyan ahaliye çağrıda bulundu. Bunun üzerine Osmanlı idaresindeki birçok Bulgar, Gagauz; Bulgaristan ve Dobruca'dan Besarabya'ya göç etmiş ve bu arada Bucak'a yerleşmişlerdi.²²⁸ . Bükreş Antlaşması'nın 4. maddesinde, Prut Nehri'nin Boğdan memleketine girişinden Tuna Nehri'ne karıştığı mahalle kadar ve bu bölgeden, yine Tuna Nehri'nin sol tarafı, Kili Boğazı ile Karadeniz'e ulaşana kadar Osmanlı ve Rusya arasında hudut hattı olarak tanımlanmıştı. Kili Boğazı'nın ise bu iki devletin müşterek kullanımında kalması konusunda uzlaşmış, İsmail (*İzmayil*) şehrinden bu boğaza kadar Tuna Nehri'nin sol sahil şeridi, Rusya tasarrufunda kalmıştı. Ayrıca bu hatta yakın bulunan küçük adalar, her iki devlet tarafından zapt edilmeksizin *gayrimeskun* (*Hâliyetel-hâliye/hâliyen 'ani't-taraf*) kalması kararlaştırılmıştı²²⁹ . Bu adalara herhangi bir istihkâm ya da mesken inşa edilmeyecek, iki taraf vatandaşlarının geçim kaynağı olan unsurlar (odun, balık avcılığı vs.) için de serbest geçiş sağlanması hususunda mutabakata varılmıştı. İsmail ve Kili taraflarına yakın bulunan büyük adaların birer saatlik mesafelerine de hudut işaretleri konularak Eski Kili yerleşim birimi hariç olmak üzere, böylece boş ve *gayrimeskun* bırakılacaktı²³⁰ . Prut Nehri'nin sol yakasında bulunan arazide mevcut kale, kasaba, köy gibi tüm yerleşim birimleri, Rusya'ya terk ve teslim edilmiş ve nehrin vasatı, devletlerarasında sınır kabul edilmişti. Müşterek kullanımdaki Kili Boğazı ile Tuna sularında ticaret yapan tüccar

²²⁸KEMAL Karpat, "Bucak", *DİA, Cilt VI.*, s. 34.

²²⁹BOA, BOA, MHD 20 (Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yapılan 17 Ca 1227/16 Mayıs 1812 tarihli antlaşmanın Türkçe suretinin 4. maddesi). Osmanlı hudutlarında kalan *gayrimeskun* arazi bi-taraf ya da *nâ-meskûn* addedilmiştir. Bkz HAT 999/41943 (Sadrazam Hurşid Paşanın tahrirâtı).

²³⁰Daha önce bununla ilgili yapılan görüşmelerde, bu durum metnin ilk maddesini oluşturur. Ayrıca İsmail ve Kili kaleleri yıkılacak, bundan sonra Rusya tarafından herhangi bir şekilde askeri istihkâmlar yapılmayacak ve Rusya, yine bu kalelerin yıkımına mübaşeret edecekti. Bkz. BOA, MHD 19 s. 1.

gemileri, önceki gibi seyr ü sefer yapabilecek, ancak Rus askeri gemileri bu boğazdan sadece Prut Nehri'nin Tuna'ya karıştığı mahalle kadar gelip geçebilecekte²³¹. Anlaşma metninin 5. maddesi ise bu bölge dışında kalan Tuna adalarının, Rusya tarafından Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesini şart koşuyordu²³². Antlaşma metinlerine doğrudan dâhil edilmesine rağmen, öyle anlaşılıyor ki burada mevcut bulunan bazı adaların aidiyeti konusunda ciddi tartışma ve bu tartışmaların neticeye kavuşması için yıllarca süren bir çalışma söz konusu olmuştu. Buna rağmen, 4. maddenin tatbikinde kesin bir netice elde edilemediğini tarihi metinler göstermekteydi. Bahse konu tartışmalara sebep olan Tuna Nehri kıyısında daha önce zikredilen Kili ve Sünne kolları arasında kalan Çatal (*Tchatal*) ve Lati (*Leti*) gibi büyük adaların Osmanlı Devleti'ne ait olduğunun kabul edilmesi, ancak 1817 yılında varılan mutabakatla sağlanmıştı²³³. Bu mutabakatın temeli, bahsi geçen nehir kolları arasında bulunan Eski Kili Kasabası halkının, sınırın dışına nakledilmesi ve bunların ikamet ettikleri meskenlerin yıkılmasını müteakiben bu iki büyük adanın sahil şeridinde, Sünne hattı kıyısı boyunca birer saatlik mesafe uzatılarak boş ve gayrimeskun bırakılmasıydı. Bu işlemler için Rusya tarafından görevlendirilen Albay Bogdanovic'in yaptığı haritaya göre, tartışmaların her iki taraf halkına yansımaması için bir muvakele yapılmıştı. Buna göre “*Tuna Nehri hattı, iki kola yani Kili ve Sünne kollarına ayrılmasından meydana gelen açının başından başlayarak ve Kili kolunun sağ sahili hizasından geçerek, sahilden tam bir saatlik mesafede olan yere kadar uzadıktan sonra, adı geçen yerden de başlayıp Sünne kolunun sahiline paralel olarak Sünne kolununsahilinden bir saat mesafede ismi geçen Çatal ve Lati adalarını keserek, Sünne Boğazı'nın karşısında ve bir saat mesafesinde Karadeniz'e kadar*

²³¹BOA, MHD. 20, s. 1.

²³²Antlaşma gereği sonradan yapılacak tahdid işlemlerinde, bu maddenin yürürlüğe konulması için Osmanlı merkezi yönetiminin baskıları dikkat çekmektedir. Nitekim Bükreş Antlaşması'ndan evvel Rus General Kamenski'nin musalahaya varmak için teklif ettiği ağır antlaşma şartlarına kısmen de olsa uygunluk gösterir. Bu teklife göre ilk olarak Bucak, Boğdan ve Eflak bölgesi, yekûnu itibariyle Tuna suyu iki devlet arasında sınır kabul edilecek şekilde, nehrin sol kıyısında bulunan yerleşim birimleri Rusya tasarrufunda kalacaktı. Bunun için bkz. BOA, HAT 1100/44524 (Evâsıt-ı Zâ 1229), BOA, HAT 1010/24209-C; diğer teklif maddeleri için ise bkz BOA, HAT 1175/46438-A.

²³³BOA, HAT 1175/46438-A (20 Ağustos 1817 tarihli Anadolu sahilinde bulunan Beylerbeyi karyesinde Mükâleme Nazırı El-Hac Halil Efendinin sahilhanesinde akd olunan mükâleme mazbatası). Naklen Levent Düzcü, “Tuna Sınırını Yeni Baştan Düzenlemek/Tahdid-i Hudud: Osmanlı'nın Rusya İle İmtihani”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, Cilt:16, Yıl:16, Sayı: 3, 16: s. 204.

*boydan boya uzatılacaktı. Ve bu hat, başlangıcından sonuna kadar işaretlenecekti. Yine bu hat ile Kili kolu arasında etrafı çevrilmiş olan bütün arazinin mülkü Osmanlı'nın olup, fakat devamlı bir şekilde boş ve ve ayrıca Kili Boğazı önünde olan küçük adalar da açıklandığı şekilde gayrimeskûn olacaktı. Osmanlı Devleti, Eski Kili'nin başka bir yere naklini bir yıl süre içinde taahhüd etmiş, Sünne kolundan bir saat mesafede belirlenecek hattın ötesinde/arkasında bulunan araziye, türlü bahane ile tecavüz etmekten kendi tebaasını açık şekilde engelleyecekti. Buna karşılık Rusya Devleti de kendi tebaasını Kili Boğazı'nın sağ tarafına saldırmaktan uzak tutacaktı*²³⁴ ". Fakat Antlaşma maddesinin uygulanması için yapılacak tahdid çalışmalarındaki gecikme, sınırları ve gayrimeskun bölgeyi belirlemede ortaya bazı sorunların çıkmasına sebep oluyordu. Divan-ı Humayun Hocalarından tahdid işlemine memur olan Mustafa Nazif Efendi'nin gönderdiği rapordan anlaşıldığına göre, Osmanlı tarafı Rus murahhasların ve tahdid memurlarının işi geciktirdiklerini bildirerek nazikçe onları suçluyordu. Yine de Osmanlı tarafının bu işi acele olarak ele aldığı ve bir an evvel neticeye kavuşturmayı hedeflediği de dikkat çeken bir durumdu. Sınırların belirlenmesinde görevli olan Rusların Bucak Generali ile İsmail şehrindeki konağında bir mülakat yapılmıştı. Bu mülakatta Rus askeri gemileri, Eski Kili Kalesi ve Kazakların nizamı meseleleri konuşulmuştu. Rus generali, tahdid işini kendi üzerine alma konusunda ısrar etmediğini, durumu kralına yazdığını ve bu iş için talimat beklediğini ifade etmişti. Generalin bu ifadelerinden anlaşıldığına göre, sınır belirleme işlemlerinde Rus tarafının bu işi geciktirmek gayesinde olduğu düşünülebilir²³⁵. Özellikle gayrimeskun bölgenin belirlenmesi, bu tarz bahanelerle 1817 yılına kadar sürmüştü. Sonuçta bu tarihte geçici bir antlaşmaya varıldı. Fakat Tuna üzerindeki hak iddiaları, savaşı kazanan taraf olarak Rusya tarafından bu kez 1826 yılında imzalanan Akkirman Sözleşmesi'ne yansdı. Müteakiben 1828-1829 yılları arasındaki savaşta Osmanlıların yenilgisi, bahsi geçen adalar ve Tuna Nehri'nin sınır kabul edildiği 1830 yılındaki sınıname metinlerine yansımıştı. Zira

²³⁴Levent Düzcü, *Tuna Sınırını Yeni Baştan Düzenlemek/Tahdid-i Hudud: Osmanlı'nın Rusya İle İmtihani*, s. 207.

²³⁵ HAT 1099/44496 (14 c 1230/24 Mayıs 1815).

Ruslar, savaşın galibi olarak kendi lehine tahdid hususunun bir an evvel neticeye kavuşmasının ısrarcısı olmuştu²³⁶.

Böylelikle 1812 Bükreş Antlaşması ile Ruslar, ilk defa Tuna nehri üzerinde resmi manada söz hakkı bulmuştu²³⁷. 1826 yılında Osmanlı ve Rusya devletleri arasında imzalanan Akkirman Sözleşmesi'nde, bu konu tekraren gündeme gelmişti. Varılan mutabakatın ilk maddesi, 1812 tarihli Bükreş Antlaşması'nı aynen teyit etmekteydi. İkinci maddesi ise söz konusu adalar ve gayrimeskun arazinin 1817 yılında varılan uzlaşının neticeye bağlanamadığını göstermekteydi. Ancak "*Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna Nehri'ndeki sınırına dair ihtilaflı konularını gidermek için iki taraf sahilinde belli bir mesafe aralık verilecektir*"²³⁸ hükmü, bunun en belirgin göstergesidir. Buna göre bu madde; Osmanlı hâkimiyetinde kalan İsmail ve Kili kasabaları karşısında bulunan *Çatal* ve *Lati* adalarının mevcut durumunu korumuştur. Bu adalar Osmanlı tasarrufunda kalacak, muayyen bir bölgesi boş ve gayrimeskun kalacaktır. Önceki antlaşmada şartlı bir şekilde yapılan tahdid çalışması, karşılıklı olarak bu bölge sahillerinde yaşayan her iki taraf ahalisinin anlaşmazlıklarını gidermek gayesi taşıdığı iddia edilmekteydi²³⁹. Bu iki devlet idaresinde bulunan ve sınırları karşılıklı olan bölge halkı için belirlenecek uzaklık mesafesi, 1817 yılında yapılan mutabakata göre aynen kabul edilmişti²⁴⁰. Akkirman Sözleşmesi'nin 2. maddesi, Bükreş Antlaşması'nın 4. maddesinde yazıldığı üzere İsmail ve Kili önlerinde bulunan ve Osmanlı Devleti tasarrufunda kalan adalar için, bu tasarrufun devamını kabul görmüştü. İki taraf sahillerinde yaşayan ahalinin, *birbirine bitişik bir sınırda olması ve işbu yakınlıktan ortaya çıkan anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması için bu sınır hattına belirli bir derecede mesafe ile bir fasıla*

²³⁶ HAT 1053/43389 (Hicri 1245 tarihli tahdid işleminin bir an evvel icra edilmesi ve bunun için bir memur tayin edilmesi gerekmişti. Arif Zeki Efendi'nin bu işe ehil görülerek kendisine harcah tayin edilmesi hususunda hatt-ı humâyun).

²³⁷ Levent Düzcü, *Tuna Sınırını Yeni Baştan Düzenlemek/Tahdid-i Hudud: Osmanlı'nın Rusya İle İmtihani*, s. 183-184.

²³⁸ Selim Aslantaş, "Osmanlı-Rus İlişkilerinden Bir Kesit: 1826 Akkerman Antlaşması'nın Müzakereleri", *Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği, Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 36 (Kış 2013), s. 163.

²³⁹ Ahmed Lütf i Efendi, *Vak'aniims Ahmed Lütfi Efendi Tarihi I*, YKY Yayınları, İstanbul 1999, s.155.

²⁴⁰ BOA, MHD 33 (07.10.1826 tarihli Akkirman Sözleşmesi'nin Türkçe Sureti).

tayin edilmesine ihtiyaç duyulduğu ve 1817 senesi Ağustos'unun 21. gününde, İstanbul'da bu maddeye dair devlet memurları ve Rusya Devleti elçisiyle kararlaştırılan nizam göre tedavül edileceği taahhüd edildiği vurgulanmıştı. Söz konusu mazbatada, bu maddeye dair ibare konulması kararlaştırılmıştı²⁴¹. Yine Akkirman Sözleşmesi'nin münferid senedi gereğince, İsmail ve Kili şehirleri karşısındaki adaların tahdidi maddesini ve Tuna Nehri'nin sol tarafı Prut Nehri'nin Tuna'ya birleştiği mahalden itibaren Osmanlı ile Rusya arasında hudut hattı kabul edilmişti. Kili'nin sol tarafına daha yakın olan küçük adaların bu devletlerin herhangi biri tarafından zapt ve tasarruf edilmemesi ve Kili taraflarında olan iki büyük adanın birer saat mesafedeki mahallerine işaretler konularak Eski Kili hariç olmak üzere boş ve gayrimeskun olması maddeleri şart koşulmuştu. Sonradan Rusya tarafından gündeme getirilen itirazlar, İstanbul'da Rus elçisi ile defalarca müzakere edilmişti. Sonuçta karar mazbatasında yazıldığı üzere bahsi geçen adalar, Rus memurlarının çizdiği haritalarda tayin edilmişti. Buna göre, *Tuna hattının Kili ve Sünne kollarına ayrıldığı bölgeden başlayarak, Kili Kolu'nun sağ taraf sahili hizasında geçen, Sünne Kolu'nun sol sahilinde tam bir saat mesafede olan mahalle kadar uzanan bölgeden, yine Sünne Kolu'nun sol şeridine paralel sahilinde bir saat mesafede bulunan Çatal ve Lati adalarını keserek, Sünne Boğazı'nın karşı tarafında ve bir saat mesafeden Karadeniz'e kadar boydan boya uzatılacak ve bu hattın başlangıcından sonuna kadar sınır alametlerinin tertip edilmesi* kararlaştırılmıştı. Bu hat ile Kili kolu arasında kalan tüm arazinin mülkü, antlaşma gereğince Osmanlı Devleti tasarrufunda olmak kaydıyla, devamlı olarak boş ve gayrimeskûn bırakılması taraflarca kabul görmüştü. Böylece Kili Boğazı taraflarında olan küçük adalar dahi gayrimeskûn kalmış, ayrıca Sünne kolundan bir saat mesafede tayin edilecek hat ve arasında olan arazi de Osmanlı tasarrufunda bırakılmıştı. Bu arazide Osmanlı aleyhine herhangi bir müdahale söz konusu olmayacak ve Rusya tebaası dahi Kili Boğazı'ndan Çatal'a varıncaya kadar sağ taraf sahilinde olan büyük adalara tecavüz etmeyecekti²⁴². Netice olarak 1826 yılındaki Akkirman Sözleşmesi, 1812 yılında imzalanan Bükreş

²⁴¹ BOA, HAT 1097/44424 (Rusya ve Osmanlı Devleti arasında daha önce Bükreş'te imzalanan antlaşmayı teyid eden tenkihnâme müsveddesinin 2. maddesi: Hicri 1242/Milâdi 1826-1827). Eflak ile yaşanan sınır problemlerinin giderilmesi ve Yergöğü, İbrail ve civarında olan hudut tecavüzleri hakkında bkz. BOA, C. HR 23/1105.

²⁴² BOA, HAT 1095/44396.

Antlaşmasının tüm muğlâk tarafları gibi Rusya lehine açıklığa kavuşmuş²⁴³ ve gayrimeskûn araziler konusu da aynı doğrultuda sonuç bulmuştu.

Nihayet Rusya, mütemâdi faaliyetlerle Tuna hattına doğru inmeyi başarmış oluyordu. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Özi hattı ve Bucak bölgesinin işgaliyle Ruslar, bu hatta daha fazla yaklaşma imkânı bulmuş ve neticede 1812 yılında yapılan Bükreş Antlaşması'na göre, Tuna üzerinde kısmi manada hak sahibi olarak amacına ulaşmıştı. Osmanlıların da Tuna üzerindeki mutlak hâkimiyetini kaybetmesine temel teşkil etmişti. Bükreş Antlaşması'na göre Prut ve Turla arasındaki toprakları ilhak etmesiyle Ruslar, 1829 yılına kadar Turla gümrük koridoru²⁴⁴ ile Karadeniz'in batı kıyılarında hem ekonomik hem de stratejik anlamda ciddi ilerleme sağlamış oluyordu.

1828-1829 yılları arasındaki savaşın olumsuz neticeleri sebebiyle Osmanlı Devleti, Rusya ile Edirne Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Yapılan Antlaşmaya göre Osmanlıların, Ana Tuna suyunda Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Eflak-Boğdan toprakları arasında yeni sınırları belirlendi. Tuna Nehri'nin vasatı, bilhassa Eflak ve Boğdan memleketleri ile Osmanlı sınırlarını tayin etmiş oldu. Buna göre İbrail, Yergöğü ve Kulle kaleleri, Osmanlı idaresinden kesin bir şekilde çıkmış oluyordu. Osmanlı-Rusya sınırlarını belirleyecek hudut hattı ise aynı zamanda doğrudan gayrimeskun arazi olarak belirlenen sınır bölgesini de kapsıyordu. Rusya'nın stratejik hedefleri, Osmanlı toprakları üzerindeki mütemâdi ilerleyişleri neticesinde 1830 yılında yapılan hudut protokollerinde kendini bir kez daha göstermiş oldu. Tuna üzerindeki adaların tespit ve aidiyeti meselesinin ilk safhasından hariç olarak, sınır çalışmalarının diğer safhası için Prut Nehri'nin Boğdan arazisine ulaştığı bölgeden Tuna Nehri'ne karıştığı yere kadar (*Timârabad/Reni*) devletlerarasında sınır kabul edildi. Böylelikle bu bölge arazisi, 1812, 1817 ve 1826 mutabakatlarından sonra 1830 protokolleriyle Osmanlı ve Rusya arasındaki sınır hattının kesin çizgilerini belirledi. "*Hızırilyas veyâhud Tolcı kolu*

²⁴³ Selim Aslantaş, "Osmanlı-Rus İlişkilerinden Bir Kesit: 1826 Akkerman Andlaşması'nın "Müzakereleri", *Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği, Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 36 (Kış 2013), s. 165.

²⁴⁴ Valentin Tomuleț, *Basarabia În Epoca Modernă (1812-1918)*, Universitatea de Stat Din Moldova Facultatea de Istorie și Filosofie Catedra Istorie Universal, Chișinău – 2012, s. 10.

Devlet-i ‘Aliyye ile Rusya Devleti beyninde hadd-ı fasl olmağla”²⁴⁵ ibaresi, Tuna Nehri’nin Kili-Sünne ile Sünne-Hızırilyas şubeleri arasında Rus hâkimiyetini pekiştirdiği gibi, bu bölgede Osmanlı âdiyetini, Hızırilyas Tunası’nın güney tarafına çekmiş oldu. 1812 yılındaki Bükreş anlaşmasının 4. maddesi ve bu maddeyi tasdiken Akkirman Sözleşmesi’nin 2. maddesi, daha önce hususi bir münazaraya sebep olan İsmail ve Kili taraflarında bulunan adaların (*Çatal ve Lati*), yani Osmanlı tasarrufunda kalacak boş ve gayrimeskun²⁴⁶ ada ve araziyi, Osmanlı aleyhine olarak daha aşağı çekmiş oldu. *Çatal ve Lati* adaları Rusya’ya bırakıldı.

Harita 6: Gayrimeskûn Hattı Belirleyen Hudutnâme Haritası ve Osmanlı-Rus Sınırı (1830)²⁴⁷

Bu sınır hattının yani sağ taraf sahili, Hızırilyas Tunası’nın Sünne kolundan ayrıldığı yerden başlayıp, nehrin iki saat mesafesine kadar gayrimeskun kalmak üzere, mühendisler marifetiyle gerekli sınır işaretlerinin konulması kararlaştırıldı²⁴⁸. Böylelikle Prut Nehri’nin Tuna ile birleştiği yerden itibaren devletlerarası hudud kabul edilmesi ile aslında Tuna Nehri’nin Hızırilyas kolu ile cereyan eden akıntı, doğal sınır olarak kabul edilmiş oluyordu. Gayrimeskun bölge arazisi ise Osmanlı

²⁴⁵ BOA, MHD 42 s. 13-14.

²⁴⁶ BOA, MHD 33 (07.10.1826 tarihli Akkirman Sözleşmesi’nin Türkçe Sureti).

²⁴⁷ BOA, HR. T 182/3 (1830).

²⁴⁸ BOA, HAT 1100/44520 (1245).

tasarrufunda olmasına rağmen, her türlü tahkimattan arındırıldı. Edirne Antlaşması ile Ruslar Tuna Deltası'ndan Hızırilyas'a kadar tasarruf edebileceği topraklardaki hâkimiyetin dışında başka bir kazanım elde etmemiş olmasına rağmen Rusya²⁴⁹, Karadeniz'deki limanlarının iktisaden kalkınmaları için gereken imkânları yaratmış oluyordu²⁵⁰. Osmanlılar ise istihkâmları ve hâkimiyeti kısıtlanmış bir halde, her yönden Rusya'nın müdahalelerine açık bir hale geliyordu²⁵¹. Bununla birlikte Tuna hattı ve boğazlarında ortaya çıkan yeni fiili durum, uluslararası manada nehir üzerinde oluşan trafiğe de yeni bir bakış açısı ortaya koymuştu. Osmanlı idaresi altında bulunan vassal yapılarla birlikte, Yunan, Bulgar, İtalyan, Fransız, İngiliz ve sair tüccar taifeleri, Tuna Deltası üzerinde ticaret yapmak için birbiri ardına faaliyete girmişlerdi. Edirne Antlaşması ile Rusya, Eflak ve Boğdan beyliklerinin ve Tuna Deltası'nın şubelerinin kontrolünü ele geçirmesiyle Kalas ve İbrail limanlarında bilhassa hububat ticaretini de kontrolü altına almış oluyordu. Edirne Antlaşması'nda sınır, Osmanlı aleyhine güneye kayarak Hızırilyas kanalına tekabül edilmişse de Tuna üzerindeki seyr ü sefer hakkı, uluslararası bir mesele haline gelmiş, müteakiben oluşturulan Tuna komisyonları ile nehir trafiği düzenlenmiş ve 1856 tarihinde ise bu kez Rusya aleyhine gelişmeler söz konusu olmuştu²⁵².

Görüldüğü üzere Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki temel harekât noktaları, askeri manada en hareketli ve en stratejik bölgeleri kapsıyordu. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren peyderpey ele geçirdiği topraklar, Osmanlı Devleti'nin en güçlü tahkimatlarını ihtiva eden arazileri ihtiva etmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl başlarından itibaren büyük maliyetlere rağmen aldığı tedbirler, Rus orduları karşısında pek de işe yaramamıştı. Bilhassa 1812 tarihinden itibaren Baserabya arazinin kaybedilmesiyle Osmanlılar, Tuna hattında en önemli serhad bölgesi olarak İbrail'i muhafaza etmek zorundaydı. Yergöğü, Kulle ve İbrail, bu tarihlerde Tuna Nehri'nin karşı yakasında kalan son Osmanlı kaleleriydi. Tahkimat yapısı itibariyle İbrail, diğer iki kaleye nazaren daha fazla ön plandaydı. Bu suretle Bükreş Antlaşması gereğince Osmanlı Devleti'ne iade edilen İbrail Kalesi,

²⁴⁹ Şerafettin Turan, *Edirne Antlaşması*, s.136.

²⁵⁰ Aynı makale, s.147.

²⁵¹ Aynı makale, s.143.

²⁵² İlhan Ekinci, *Tuna Nehri'nde Diplomasi Oyunları*, Altınpost Yayıncılık, İstanbul 2014, s.131.

müteakip zamanlarda, bu tarihe gelene kadar yapılan faaliyetlere göre büyük ölçüde tahkim ve teçhiz edilmişti.

XVIII. yüzyıldan başlayıp 1829 yılına kadar Osmanlılarla giriştiği tüm savaşlarda Ruslar, Tuna savunma hattını sürekli bir şekilde tazyik etmişti. Söz konusu savaşların neredeyse tamamına muhatap olan İbrail Kalesi, bu manada bahsi geçen savunma zincirinin en müstahkem yapılarından biriydi. Kale, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren güçlendirilmiş, bilhassa aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük ölçüde bir değişim ve gelişim sürecine girmişti. İbrail'in tahkimi, askeri personelin organizasyonu, iaşe ve ikmalî, tamamen Rus ordularının saldırılarına karşı revize edilmişti. Bu maksatla çalışmamızın ana hedefi, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 1711 tarihinden 1829 tarihine gelinceye kadar yapılan savaşlarda, İbrail Kalesi merkeze alınarak tahkimatı, askeri organizasyonu ve Rus saldırılarına karşı alınan tedbirleri incelemektir. Bu sayede bilhassa Osmanlı serhad kalelerin tertibatının anlaşılması amaçlanmaktadır. Bu suretle tespit edilen bilgi ve belgelerin odak noktasını, Osmanlı Arşivleri'nde birçok tasnifi ihtiva eden resmi evraklarla birlikte, dönemin şahitlerinin kaleme aldığı kronikler oluşturmuş ve yine muhteviyatının el verdiği ölçüde literatürle desteklenmiştir.

I. BÖLÜM

İBRAİL KALESİ'NİN TAHKİMATI

A. Tahkimat ve Yerleşim Yeri İlişkisi Hakkında Bir Değerlendirme: Kale Sınırnemeleri ve İstimlâk Meselesi

Kalenin ana birimleri, tek başına askeri personelin hareketli olduğu ya da sosyal yaşantının sınırlarının dışında kaldığı bir fiziki yapı manasına gelmiyordu. İç kale haricinde şehri kuşatan çevirme sistemi arasında kalan alan, merkez ahalisinin sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerinin cereyan ettiği ve yaşam koşullarını biçimlendiren faktörlerin olduğu bir bölgeydi. Zira Osmanlı kalelerinde bu hareketlilik: muhafız paşa konağı, kışlalar, tabyalar, karakollar, cephanelik, ambar, ahır, mutfak, cami, kilise, sinagog, medrese, mektep, hamam, mahkeme, değirmen gibi sair askeri ve sivil yapıların iç içe geçtiği büyük bir kompleksi ifade ediyordu²⁵³. Osmanlılar, bu birimlere tekabül eden savunma mimarisinin askeri unsurlarını, az sayıdaki yazılı örneklerine rağmen *kale sınırnemeleri* ile belirlemişti. Bu tarz yazılı örnekler, kısmen tahrir defterlerinde sancağın merkez, nahiye, köy, mezra ve çiftlikler gibi birimlerin has, zeamet ve tımar hâsılatı belirtildikten sonra, defterin son kısmında tafsilatlı bir şekilde verilirdi. Mesela 1570-1571 tarihlerine ait Dukakin Sancağı tahrir defterinde Bar Kalesi ile ilgili verilen bilgiler, bahsi geçen *kale sınırnemelerine* örnek teşkil etmesi bakımından erken tarihli bir vesika sayılabilir. Söz konusu kale sınırnemesi, *der-beyan-ı sınır-ı kal'a-yı Bar* şeklinde başlar. Kale, deniz kıyısına yakın bir bölgede (Adriyatik) başlayan, yer şekillerinin ve üretim alanlarının bulunduğu bölgelerle, tahkimatına ait olan alanları ihtiva edecek şekilde isimlendirilmiştir²⁵⁴. Benzer bir kale sınırnemesi, Tuna havzasının en müstahkem kalelerinden olan Belgrad için de verilebilir. Bahsi geçen örnek bilgiler, Osmanlı

²⁵³ Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşları Sırasında İbrail Kalesi*, s. 9.

²⁵⁴ BOA, TT. d 499, (978/ 1571) s. 411; “Büyük Zelarlu nam pınara varırı andan Lasnoh? Nam tarlaya varır ki nısfı Barkodoya? ve nısf-ı âhârı kal'a-yı mezbûreye müte'allikdir, andan Harbal? Nam dağa varır andan Mankole nam mevrâya varır andan ...”.

mâli kaynakları içinde tespit edilmiştir. Sınırnâme, Bar Kalesi örneği ile benzerlik gösterse de tafsilatı bakımından farklılıklar arz eder. Kale içi ile ilgili verilen bilgiler, Belgrad topografyası ve istihkâmının genişliğine göre, tabiatı itibariyle daha detaylı bir muhteviyata sahiptir. Sınırnâme, *Hududname-i kal'a-yı Belgrad* şeklinde başlar. Kalenin top altı mahalleri tasvir edildikten sonra, hudutnamenin belirleyici unsuru olan sınır alametlerinin makbul görülen mahallere konulması konusunda kesin bir talimat verir. Kalenin şark tarafında top altı denilen bölgede, piyade ve süvari askeri gruplarının konuşlanabileceği geniş bir alanın kalması ve bu bölgelere menzil, han ve dükkân gibi muhtelif binalar ihdas edilmemesi için sınır alametlerinin konulması istenir. Diğer bilgiler de Bar kalesi örneğinde olduğu gibi benzerlik gösterir²⁵⁵. Bahsi geçen sivil yapıların kaleye yakınlığı mevzubahis olduğunda, usulen kale duvarlarına yakın bölgelerde bu şekilde bir yapılaşmaya müdahale edilir ve yıkılırdı. Bu müdahale, muhasarada ahalinin zarar görmesini engellemek kadar, kalenin muhtelif birimlerinin olumsuz etkilenmesinin önüne geçmekle ilgiliydi. Örneğin XVI. yüzyıl sonlarında Varna kadısı ve dizdarının belirttiğine göre, kalenin batı yakasında önceden mevcut olan hendeğin doldurularak üzerine dükkânlar bina edildiği tespit

²⁵⁵ BOA, MAD. d 10140 (18 Safer 1104/29 Ekim 1692) s. 1-2; “*Belgrad muhafazasında olan paşaya ve Belgrad monlasına hüküm ki: Belgrad kal'asının müceddeden feth ve teshiri müyesser olmakla Sava nehrinden Tuna nehrine varınca şark tarafından top altı denmekle ma'rud menziller ve dükkânlardan hâli piyade ve süvari askerlerin sığacakları geniş bir meydan edinilmesi ve varoş add olunan mahallat ile zikredilen meydan tarafı ve makbul bulunan mahallere tahdid ve alamet namıyla vaz' olunması babında ferman sadır olmağın ordu-yı humâyun seferinde bil-fiil vezâretle yeniçeri ağası olan İsmail Paşa ve bil-fiil Belgrad kal'ası muhafazasında memur bulunan vezir Cafer Paşa ve Belgrad kadısı Mustafa ve sair bu hususa vâkıf olanlar ile bu şehir kurbünde Sava nehri üzerinde hâla metin olan cisr-i azim üzerine varılarak tahdide mübaderet olundukda köprü başında kaldırım yokuşuna doğru arkasıyla araba yolu taş kaldırım ile yokuş başında bulunan alamete varınca ordan sağ tarafa meyl ile kaplı tarafta dörtyol ağzında vâki kahvehane ve bir berber dükkanına varınca buradan sol tarafa tarik-i amm ile böylece dört yol ağzında bulunan Mustafa Çavuş menzili köşesinde olan çeşmeye buradan sol taraftan tarik-i amm ile Mustafa Ağa mektebi denmekle ma'ruf mevzi'e varınca buradan Çukacı El-hac Ali Camii karşısında bulunan çeşmeye buradan Yenihamam köşesine varınca buradan Yenihan ensesiyle vaz' olunan alâim ile yirmi yedinci cemaat yamaklarından iki yoldaşların tasarrufunda olan bodruma varınca buradan yol boyunca kahvehanenin sol târikiyle Tuna nehrine varınca ordan yol aşırısı Rusçuk sakinlerinden Yemenli? Mustafa çavuş dükkanına varınca ordan Tuna nehrine müntehi oldukda işbu hudud ile tahdid ve alâim vaz' olunmak ehem ve elzem ve makbul olduğu cümlelerin ittifakıyla müşarünileyha işaretleriyle mahallinde tahrir ve terkim olunup işbu 1104 Safer 15. Tarihi ile müverrah hüccet-i şer'iyye olunmağla mucibince Belgrad kalesinin Topaltında olan mahallerinde bundan böyle dükkan ve han bina olunmamak üzere keşf ve hüccet olunup hudud tâyin ve alâmet vaz' olunmakla mucibince başmuhasbeye kayd olunup hüccet-i şer'iyye Belgrad kalesi dizdarının yedinde ibkâ olunmak babında ferman sadır olmağın emr-i şerif yazılmışdır...”.*

edilmiş, bu yapıların kalenin hisar ve kulelerine vereceği zarardan bahsedilmişti. Zira bu yapılardan bir kısmı yanmış ve kulelere ciddi derecede hasar vermişti. Bunun üzerine hendek ve hisar bölgelerine yakın yerlerde bu tarzda binaların inşa edilmesi yasaklanmıştı. Tapusu olduğunu iddia eden ahali mevcut olsa bile, sözüne itibar edilmeyerek belli bir mesafenin dışında kalenin sur ve hendeklerine yakın yerlerde herhangi bir imar faaliyetine müslüman ya da gayrimüslim ayırt edilmeksizin izin verilmemiş ve yasaklanmıştı²⁵⁶. Ancak kalenin çevirme sistemi duvarlarının genişletilmesi söz konusu olduğunda, surlara yakın olmayan muhtelif ev, dükkân, han ve gibi sair yapılar, bu defa yeni tahkimat bölgesine tekabül ediyordu. Osmanlı yönetimi böyle bir durumda, bu yapıların yıkılmasını zaruri bir gerekçe sayıyordu. Yine de tapusu olan ve bu bölgelerde ikamet eden ya da ticaret yapan esnafın, yıkım işlemleri için haklarının ödenmesini sağlardı. 1812 yılından itibaren İbrail Kalesi'nde yapılan tadilat ve genişletme çalışmaları, bu bağlamda verilebilecek en anlamlı örneklerden biri olabilir. 1815 yılına gelindiğinde, iç kale etrafında şekillenen yeni tahkimat alanının genişletilmesi gündeme gelmişti. Söz konusu durum ve koşullar, tam da böyle bir zaruri gerekçeye karşılık geliyordu. Nitekim İbrail Kalesi'nin şehri çevreleyen surları, tabya sayılarının artırılarak genişletilmesine paralel olarak eski kale binasının yakınında yer almayan ev ve dükkân gibi muhtelif yapılar, bu kez yeni tahkimatın yapılacağı alan üzerine ya da hemen yakınlarına tekabül ediyordu. Kale hizasına tesadüf eden ve yıkılması gereken 6 büyük, 59 orta ve 97 adet küçük çaplı hane ve ev, surların hemen önünde kazılacak hendek hattına denk geldiği için, duvarlar ve hendek mahalli inşa edilemiyordu. Osmanlı yönetimi, kale muhafızı Vezir Ahmed Paşa'ya, bu problemin çözülmesi için hane ve ev sahiplerine hak ettikleri *istimlâk bedellerinin* ödenerek zor durumda bırakılmamaları talimatını vermiş ve bunun için 20.175 guruşluk bir ödenek, bütçeden tahsis edilerek hak sahiplerine verilmişti²⁵⁷.

Diğer taraftan kaleler tamir edildiğinde ya da etrafı genişletildiğinde, boş ve temiz tutulması gerekmekteydi ki bu durum, bilhassa sur duvarları önündeki hendek hatlarını etkiliyor, vasfını yitirmesine ve içinde yığılmalara sebep oluyordu. Bu

²⁵⁶ BOA, A. DVNSMHM. d 55 hk 407 (16 Ra 993/18 Mart 1585).

²⁵⁷ BOA, C. AS 261/10880 (17 N 1230/23 Ağustos 1815).

durumun oluşmasına en fazla etki eden unsurlar, kuşatmalarda tahrip olan kale yığintıları ve askeri personelin dikkatsizliği olduğu kadar, kale varoşunda ikamet eden ahalden de kaynaklanmaktaydı. Örneğin, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Kili Kalesi'nin hendekleri, benzer bir gerekçe ile dolmuş ve vassını yitirmişti. Müslüman ve zımmi ahali, çöplerini (*mezbele*) hendeklere boşaltarak surlar önünde tepe şeklinde yığintılar oluşmasına sebep olmuştu. Donanma kapudanı Hasan Paşa, Kili Kalesi'ne vardığında şehrin ileri gelenlerini toplayarak durumu tetkik etmiş ve bu şekilde yığintıların kaleye verdiği hasara işaret etmişti. Bahsi geçen durum, kale etrafında biriken çöplerin varoş sakinleri tarafından *imece* usulüyle temizlenmesi ve bundan böyle bu şekilde bir yığılmaya sebep olan faktörlerin engellenmesi için gerekli uyarıların yapılması ile çözüme kavuşmuştu ²⁵⁸.

Söz konusu askeri alan ve yerleşim yeri ilişkisi, kuşkusuz burada değinilmeyen muhtelif bağlantılarla genişletilebilir. Ancak tez çalışmasının bu bölümü; Osmanlı kalelerinin tahkimat yapısı, modern tabya sistemi ile ilişkisi ve tarihi süreç içerisindeki fiziki değişimini yansıtmak gayesi taşıdığından, bu bölümde sadece İbrail Kalesi örneği üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Tespit edilen bilgi ve belgeler, olabildiğince kronolojik bir düzen içerisinde ve monografik bir çalışma yöntemi benimsenerek ele alınmıştır. Dolayısıyla bu bölüm, iki veçheden dolayı oluşturulmuştur. Birincisi, Osmanlı kalelerinin tahkimat yapısının anlamlandırılması için İbrail şehri temel alınarak 1711-1829 tarihleri arasında geçirdiği tamirat ve yenileme faaliyetlerinin anlamlandırılmasına odaklanmıştır. İkinci olarak da hâli hazırda şehirde devam etmekte olan arkeolojik çalışmalar söz konusudur. Bu suretle bu bölümde tespiti yapılarak verilen bilgiler, resmi evrakların belirlediği ölçüde, tarihi seyri içinde şehrin fiziki gelişimi, inşa edilen yapıların niteliği ve bunların ölçümlerinin anlaşılmasına kaynaklık etmesi amaçlanmaktadır.

²⁵⁸ 83 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037/ 1626-1628), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arsivi Daire Başkanlığı, Ankara 2001, s. 25; (Kale etrafında biriken mezbelenin kaleye verdiği hasar sebebiyle, bu durumun önüne geçilmesi hakkında Kili kadısına hüküm (12 L 1036/26 Haziran 1627).

B. Modern Tabyalı Tahkimat Sistemleri ve Osmanlı Tatbiki

Temelde bir kale-kent, içinde ihtiva ettiği yapılar hariç *iç kale* ve yerleşim yerini kuşatan çevirme sisteminden (*dış kale*) teşekkül etmekteydi. Savunma sistemi, önceleri *sur* ya da *beden* denilen taştan bir duvar, bu duvar boyunca dizilen aralıklı *burçlar* (sonradan tabya) ve önünde mümkün mertebe geniş ve derin kazılan *hendeklerden* oluşmaktaydı. Bu tarz tahkimatların en belirgin özelliği, olabildiğince yüksek duvarlar, aralıklar halinde dişli *mazgallar* ve siperleri ile genellikle dairesel bir kıvrım ve bazen de köşegen şeklinde inşa edilen kuvvetli burçlarıydı²⁵⁹. İç kale ve çevirme sistemi arasında kalan yerleşim yeri, askeri mahiyetinin dışında sosyal, kültürel, dini ve ekonomik faaliyetlerin cereyan ettiği kentsel bir mekâna tekabül ediyor; aynı zamanda kışla, konak, anbar, cephanelik gibi sair askeri tesislerin varlığı da söz konusu olabiliyordu. İç kale (önceleri Ahmedek), içindeki yapılar itibariyle tam bir askeri kompleksi ifade ediyor, bulunduğu konum ve kapasitesi itibariyle çevirme sisteminden daha yüksek bir mevzide, daha müstahkem ve müstakil bir hisar şeklinde inşa ediliyordu. Bu yönüyle iç kale, kentin aynı zamanda son savunma birimiydi. Şehrin mühimmat, cephane, askeri konakları, sığınak (*zir-i zemin veya serdâb*)²⁶⁰ ve sair yapılarıyla kısaca tüm savunma unsurlarını içinde barındıran askeri tesisler bütünüydü. Gerek iç kale ve gerekse dış kale, olabildiğince geniş ve derin hendeklerle ve bazen de su hendekleriyle paralel şekilde çevrenmekteydi. Duvarlar üzerinde muhtelif ölçü ve yükseklikte inşa edilen *kuleler*, gözetleme ya da atış menziline kolaylaştıran unsurlardı²⁶¹. Deniz ya da nehir gibi sahil kentlerinde, kalenin ana unsurları dışında kalan, genelde dış surların duvarlarına entegre edilen, bazen de bağımsız bir yapı olarak inşa edilen ve özellikle kıyı hattının muhtelif tehditlerden muhafazası ve kontrolü için *Yalı Kale/Yalı Palankası/Yalı Tabyası* ya da *Liman Kalesi* şeklinde isimlendirilen tahkimat yapılarına Osmanlı örneklerinde sıkça

²⁵⁹ Ali Boran, "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. X, Yeni Türkiye, Ankara 1999, s.347; Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş: 1500-1700*, s.137, (Çev: Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul 2007s.137; Hamza Gündoğdu, *Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan*, Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, Ankara 2000, s. 37; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, MEB, İstanbul 1983.

²⁶⁰ Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmâni*, (Haz: Recep Toparlı), TDK, Ankara 2000.

²⁶¹ Rhoads Murphey, *a.g.e.*, s. 139; Kuleler: dairevi, murabba ve çok köşeli olup eninden ziyade yüksekliği ile dikkat çeken taş veya ahşap binalardır. Kale duvarlarına aralıklı entegre edilen ve surları düşman hücumundan korumak için dışa çıkıntılı bir şekilde inşa olunan kısımlarına bu ad verilmektedir. Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 315.

rastlamak mümkündür ²⁶² . *Yalı Tabyası* adıyla tahkim edilmiş savunma mekanizmaları, genel manada dış kale surlarının devamı olarak hem bu hattan olası düşman saldırılarına, hem liman özelliği taşıyan kentlerin ticari canlılığını korumaya ve hem de genel sevkiyatın (erzak, mühimmat, asker) ulaşım kontrolünü sağlamak amacıyla inşa edilir ve etkili bir şekilde kullanılırdı²⁶³ .

Tarihi seyri içinde savunma mimarileri, yapısal olarak muhtelif şekilde değişkenlik göstermekteydi. Önceleri, çepeçevre dikilmiş kaba siper kazıklarından oluşan ve çitlerle muhafaza edilen palankalar, kuşatma kuvvetlerinin birkaç kazığı ateşe vermesine paralel olarak yangının yayılması ile rahatlıkla ele geçiriliyordu²⁶⁴ . Ortaçağ boyunca kale-kentlerin savunması ise genellikle yüksek taş duvarlarla şehrin etrafını saran dikey savunma mimarisiyle güçlendirilmişti²⁶⁵ . XI. yüzyıldan itibaren taştan yapılan istihkâmların artışı, bu bağlamda yeni taktik ve stratejileri oluşturacak altyapı gerektirmekteydi ve yüzyılın sonuna kadar cereyan eden askeri faaliyetlerin temel hedefi, güçlü bir şekilde tahkim edilen bu yapıların ele geçirilmesi ya da savunulmasıydı. Son yıllarda askeri tarih çalışmaları için oldukça referans alan Geoferry Parker, Batı Avrupa’da strateji ve askeri gelişmelere kaynaklık eden savunma ve saldırı tekniklerinin neredeyse tüm ortaçağ ordularında var olduğunu kabul etmektedir. Taştan inşa edilen istihkâmların artışı, bu manada yeni taktik ve

²⁶² Tuna’da Yergöğü ve Niğbolu kalelerinde *Yalı Tabyası* ve *Liman Tabyası* şeklinde isimlendirilmiş tahkimatlar mevcuttu. Bkz. BOA, PLK. p 1336; C. AS 71/3331 (4 L 1212/22 Mart 1798); Kafkasya’da Anapa kalesi *Yalı Tabyası* için bkz. Cengiz Fedakar, *Kafkasya’da İmparatorluklar Savaşı*, s. 52.

²⁶³ C.Fedakar, *a.g.t.*, s.264; Ayrıca bkz. İbrail Kalesi Planı.

²⁶⁴ Rhoads Murphey, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş: 1500-1700*, (Çev: M. Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s. 135-137.

²⁶⁵ Ortaçağ sonlarına kadar kaleler, belirli ilkelere göre tahkim edilmekteydi. Yüksek duvar, su dolu hendekler, dairesel kuleler (ya da burçlar) tahkimatın güçlendirilmesini sağlayan temel birimlerdendi. Top teknolojisinin gelişimine paralel olarak düz ve darp edici atışları, yüksek kule ve duvarları kolayca tahrip etmekteydi. Bu suretle büyük topların tahrip etkisini azaltmak için, dış yüzey görüş mesafesini kırmak üzere duvar yükseklikleri azaltılmıyordu. Yüksek duvarlı kalelerin kuşatma unsurlarının kale duvarlarına tırmanmasını engelleyen avantajı, yeni savunma anlayışında alçak duvarların hendeğe bitişik olması ve bu hendeğin olabildiğince derin ve genişlikte olmasıyla sağlanacaktı. Bu yeni tarz inşa modeli, yeni tahkimat anlayışının en belirgin özelliklerinden olacak ve yüksek duvarlı kalelerin sağladığı avantajlar, böylelikle bu yeni savunma modelinde değişkenlik gösterecekti. H. Burcu Özgüven, *Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmed Kaleleri*, (Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, s. 29.

stratejileri oluşturacak altyapıların hâlihazırda mevcut olduğunu, ancak güçlü kuşatma toplarının keşif ve kullanımıyla birlikte, savunmanın daha fazla ön plana çıktığı bir hâl aldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla gelişen istihkâm anlayışı, dikey savunma yöntemlerinden vazgeçilmesine zemin hazırlamıştı²⁶⁶. XV. yüzyılda İtalyan mühendislerin tahkimat anlayışıyla Avrupa’da kullanılmaya başlanan yeni model bir savunma mimarisi ortaya çıkmıştı. Kale ve şehirlerin yüksek duvarları, yerini geometrik olarak şekillendirilen alçak duvarlı ve toprakla desteklenen yeni tabyalı tahkimat sistemine bırakmıştı. Fransa Kralı XIV. Luis’in başmühendislerinden olan Sébastien Le Prestre de Vauban (1633-1707), bu yeni tahkimat anlayışını geliştirerek dikkatle yerleştirilmiş topçu bataryaları, zikzak hatlar ve paralel siperler aracılığı ile kale savunma ve kuşatma tekniklerine, geometrinin entegre edildiği bilimsel bir boyut kazandırmıştı²⁶⁷.

XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa’da askerlik ve silah teknolojisinde yaşanan bu gelişim, *Askeri Devrim* ya da *Barut Devrimi* olarak nitelendirilmektedir. XX. yüzyılın ortalarında Michael Roberts tarafından ortaya atılan bu tez, Geoferry Parker tarafından da etraflıca değerlendirilmiş, ateşli silahların gelişimi ve top atışlarına dayanaklı *yıldız tabya* (Trace Italienne) denilen modern savunma mimarisinin benimsenmesiyle, bu devrimin temel argümanlarının da oluştuğu kanaati hâkim olmuştur²⁶⁸. Parker, XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca Avrupa’da uygulanmaya devam eden askeri yöntemlerin, ateşli silahların kullanımındaki yaygınlık ve bunun ordu

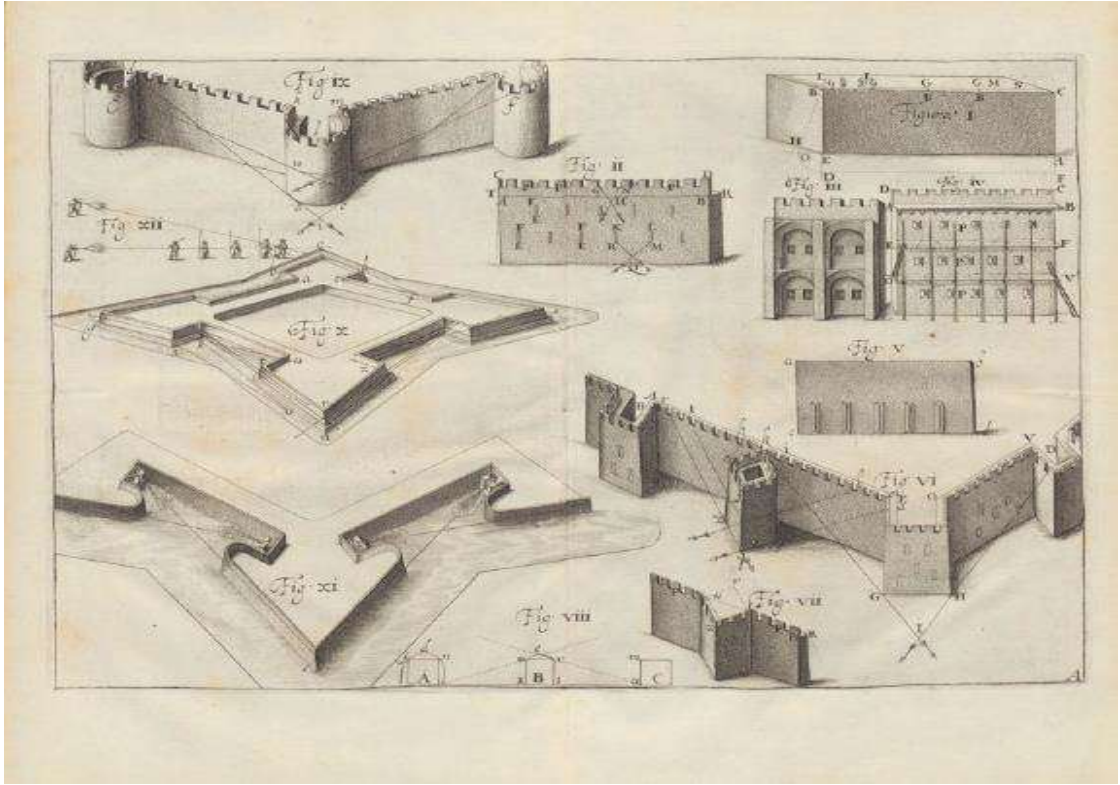
²⁶⁶ Geoffrey Parker, *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 34-39.

²⁶⁷ Christopher Duffy, *The Military Experience in the Age of Reason*, Routledge & Kegan Paul London and New York, 1987, s. 214; Toprakla desteklenen tabyaların savunma mimarisine sağladığı katkılara işaret eden Rhoads Murphey, XVII. yüzyılın ikinci çeyreğinde Osmanlıların Çehrin Kalesi’ni kuşatması sırasında karşılaştıkları zorlukları betimlemektedir. Çehrin Kalesi örneğinden hareketle, güvenlik mimarisinin en temel dayanaklarından birinin, kumlu toprak üzerinde bina edilen yapının doğal çevresi oluşturduğu görüşündedir. Zira dolma duvar ve alt zeminin toprak yapısı, lağımçı ve istihkâmcı muhasara birliklerinin işlerini oldukça zora sokuyordu. Hendekler ise kale ile kuşatma topları arasındaki mesafeyi muhafaza ederek, topun darp etkisini azaltıyordu. Nitekim Osmanlı istihkâmcılarının kaleye doğru ilerlemesi, bu sebeple 33 gün kadar gecikmişti. Bkz. Rhoads Murphey, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş: 1500-1700*, (Çev: M. Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s. 135-137.

²⁶⁸ Gabor Agoston, *Osmanlı’da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Haz: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015, s. 44-45.

saylarındaki kitlesel artış ile taktik ve stratejilerdeki köklü değişiklikleri beraberinde getirdiğini kabul etmektedir.

Plan 1:Ortaçağ'da Tabyalı Tahkimat Sistemi'nden Yıldız Tabya'ya Geçişi Gösteren Modelleme²⁶⁹

Bu suretle hem savunma hem de saldırı yöntemlerinde bu yeni taktik anlayışlar benimsenmiş ve geliştirilmişti. Tahkimatlı kale mimarisini de referans alarak Avrupa'da hem kara hem de donanma unsurlarında önemli bir artış yaşandığı da bilinmektedir²⁷⁰. Nitekim konuya ilgi duyan tarihçiler, bahsi geçen yüzyıllarda tüfengli piyade ve süvari birliklerin ön plana çıktığını ve kuşatma savaşlarında artık daha kalabalık orduların görev yaptıklarına işaret etmektedirler²⁷¹.

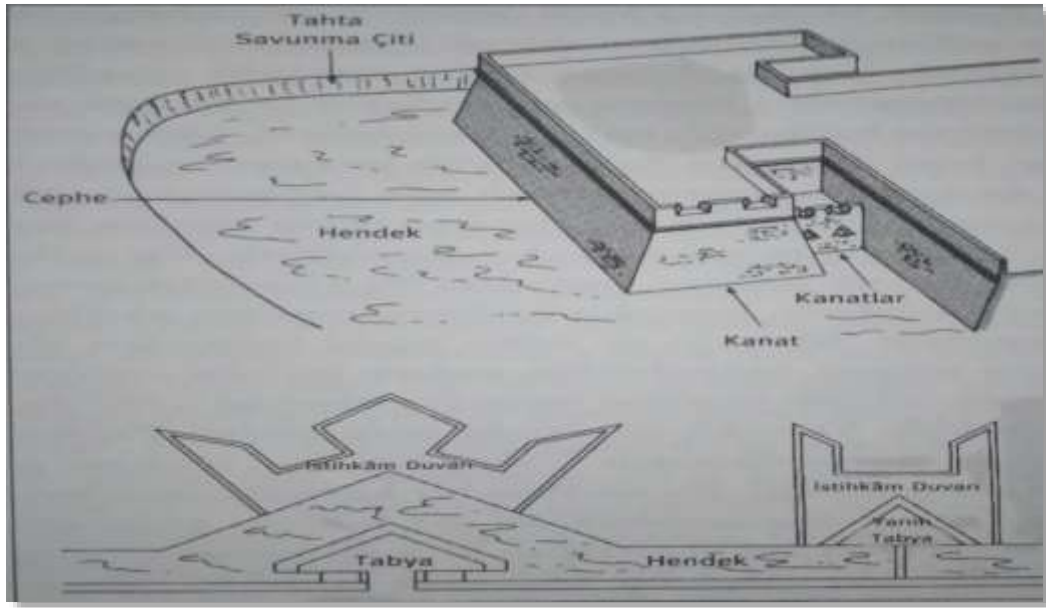
²⁶⁹ Kemal Ersanal, *Kaleden Yıldız Kale'ye: Lefkoşa ve Mağusa Kuşatmaları Örneğinde Kale Mimarisindeki Değişim*, (Yüksek Lisan Tezi) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2019, s. 40.

²⁷⁰ Geoffrey Parker, *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, s. 30-32; Gabor Agoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, s. 44-45.

²⁷¹ Feridun M. Emecen, *Osmanlıda Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 27; Halil İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa*, Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 221.

Parker'ın tetkiklerinde, bu yeni model savunma mimarisinin olabildiğince alçak ve kalın duvarlardan oluştuğuna işaret edilmektedir. Böylelikle tahkimat, hem daha güçlü bir savunmaya olanak tanıyacak hem de kuşatma toplarından daha az etkilenecekti. Müdafiler de kale surlarının ön cephelerini korumaya ihtiyaç duymayacak ve bu suretle kaleye ani saldırılar engellenecek, top atışları da etkisiz hale gelecekti. Ayrıca komşu tabyalar etrafındaki kör noktalarda top kulelerinin inşası da müdafilerin işini kolaylaştıracaktı. Kale surları önünde kazılan geniş ve derin hendekler, kuşatma toplarının daha uzakta tutulmasını sağlayarak top atışlarının isabet ve darp etkisini kırmış olacaktı. Diğer taraftan muhasara unsurlarının kale dibindeki istihkâm ve lağım faaliyetleriyle gedik açma teşebbüsleri, daha zor bir hale gelecekti. Hendeği savunmak üzere daha fazla istihkâm inşa edildiğinde ise müdafaa kuvvetlerinin avantajı da buna paralel olarak artacaktı. Parker'e göre temelde bir tabya, içi su dolu bir hendeğin arkasında bulunuyordu.

Plan 2: Yeni Model Tabyalı Tahkimatın Unsurları²⁷²

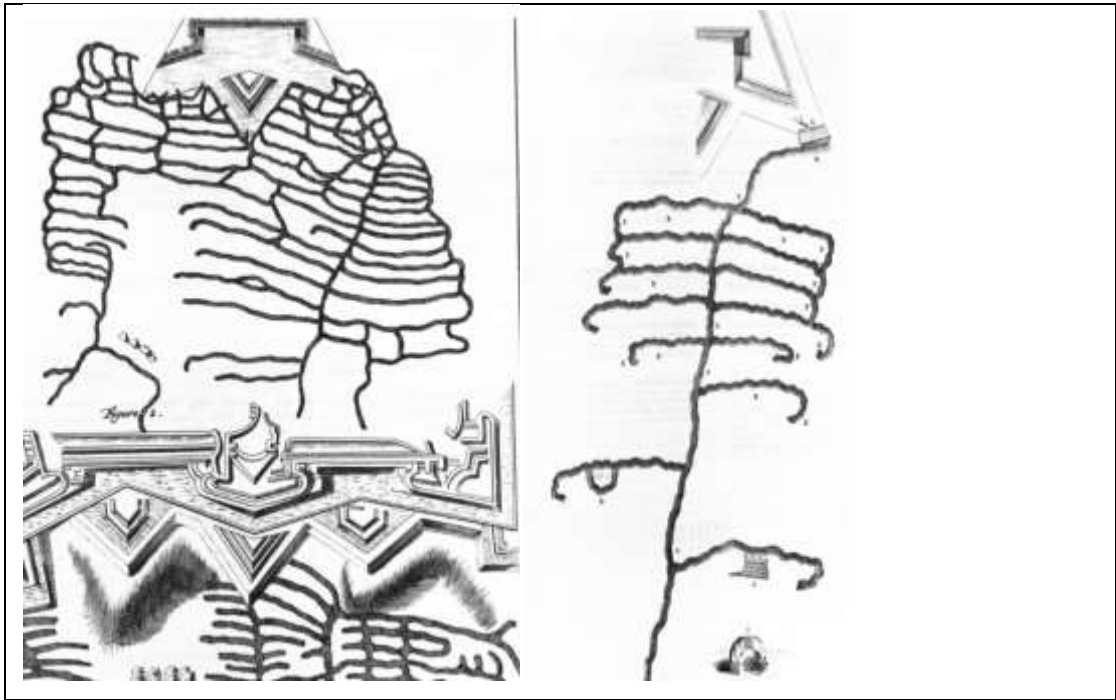
Bunların iki cephesi, dışarı doğru çıkıntı gösteren üçgen şeklini alıyor ve ağır toplarla donatılıyordu. Diğer iki tarafa, ana duvara dik açı yapacak şekilde inşa edilen yapılarda tahrip gücü yüksek silahlar konuşlandırılıyordu. Hendekler su ile

²⁷² Geoffrey Parker, *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, s. 40-42.

doldurulmamış ise küçük istihkâmlar eklenebilir, ancak su ile doldurulmuş ise bu hendekler dışında üçgen şeklinde tabyalar (ravelins) inşa edilebilirdi.

Fransız askeri mühendis Vauban (1633-1707) sistemi olarak da bilinen yeni tabyalı tahkimat sistemi, kuşatma unsurlarına karşı daha fazla korunaklı ve daha fazla ateş imkânı sağlayan bir istihkâm anlayışıydı. Bu yeni tarz savunma mimarisi, birbirine paralel birden fazla siperin varlığı ile kanatlardan yapılacak taarruzların önüne geçiyordu.

Plan 3: Kandiye Kalesi Kuşatması (1667-1669)²⁷³

Prof. Dr. Agoston'a göre, *Vauban'ın meşhur paralelleri, kuşatma unsurlarına korunaklı ateş imkânı veren sıçan yollu, domuz damlı, yükseltilmiş top rampalı siperlerin örneğini, Osmanlı ordusu Kandiye muhasarası sırasında tatbik etmişti. Osmanlı kuşatma birlikleri, bu muhasarada paralel siperlerle donatılmış istihkâm anlayışını taklit etmiş, geniş ve derin paralel siperler (metrisler) kazarak daha*

²⁷³ Graf Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zühur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, (Çev: M.Kaymakam Nazmi), Erkan-ı Harbiye Matbaası, Ankara 1934, s. 243; Harita, Marsigli'nin eserindeki 35. ve 36. şekillerdir. Osmanlı ordusunun bu tarihlerdeki Kandiye Kalesi kuşatmasının izahatı yapılmaktadır.

*korunaklı istihkâmlar oluşturmuşlardı. Zikzak hatlar, kaleye dik açı ile kazılır, duvarlara mümkün mertebe yaklaştıkça tek noktadan taarruza izin verilirdi. Bu yeni tarz metrisler, kanatlardan baskın görmez ve genellikle her iki uçtaki tabyalı tahkimatla muhafaza edilirdi*²⁷⁴.

Avrupa’da gelişen askeri devrimin Osmanlı pratiği söz konusu olduğunda, konuya ilgi duyan araştırmacıların odak noktasını genelde ateşli silahlar, ordu sayılarının artışı, taktik ve stratejilerin değişimi gibi askeri devrimin unsurları oluşturmaktadır. Genel kanaat ise bu devrimin esaslarının, Osmanlılar tarafından tam manasıyla benimsenmediği ya da kendi koşullarına göre hareket ettiği veya Avrupa’da tam manası ile uygulanırken, Osmanlılarda henüz olgunlaşmadığı yönündedir²⁷⁵. Prof. Dr. Halin İnalçık, Osmanlıların bu devrim standartlarını tatbik etmesinin genel bir kabulü söz konusu olmadığını, ancak kısmen uygulandığını ifade etmektedir. Zira ateşli silahlardaki gelişme, ordu sayılarındaki artış, taktik ve stratejilerin değişimi ve yeni tahkimat anlayışının benimsenmesi, bu devrimin esaslarını oluşturan temel unsurlardı. XVI. ve XVII. yüzyıl savaşlarının çoğunlukla kale muhasara ve müdafaaları olduğu düşünüldüğünde, Avrupa’daki yeni tabya sisteminin kullanımı, top teknolojisindeki ilerlemelere paralel olarak gelişmişti. Yeni istihkâm anlayışı, “*olabildiğince alçak duvarlar, arkası toprakla desteklenen ve yıldız şeklinde çevrelenmiş tabya tahkimatları*” olarak savunma mimarisinin merkezine oturan en önemli yapı biçimiydi. Osmanlılar, bu yöntemle yapılan tahkimatların bazılarını ele geçirmişti. Ancak yeni savunma sistemlerine yabancı kalmamasına rağmen Avrupa’daki gelişim, Osmanlılar için Viyana ve Avrupa harekâtlarını fiilen zorlayacak önemli bir gelişme olarak kaydedilmekteydi²⁷⁶.

²⁷⁴ Gabor Agoston, *Osmanlı’da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, s. 151.

²⁷⁵ XVII. yüzyıl Osmanlı askeri gelişimini 1660-1664 Osmanlı-Habsurb mücadeleleri ekseninde değerlendirilmesi için bkz. Özgür Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, (Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2012, s. 384.

²⁷⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı v Avrupa*, Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 221; Diğer taraftan Kandiye Kalesi’nin muhasarasını tetkik eden Prof. Dr. Gabor Agoston, Vauban sistemi örneklerinden olan bu kalenin Osmanlılar tarafından kuşatıldığı sırada uygulanan muhasara yöntemlerini izah etmektedir. Ona göre Osmanlılar, muhasara esnasında kalenin istihkâm anlayışını taklit ederek sonuca ulaşmıştır. Bkz. Gabor Agoston, *Osmanlı’da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, s. 151.

Kuşkusuz Osmanlı askeri-mimarisi bağlamında değerlendirildiğinde, ilmi olarak araştırılmaya gereksinim duyulan en önemli konuların başında kaleler gelmektedir. Askeri devrimin Osmanlı tahkimat anlayışına etkisi mevzubahis olduğunda, konu ile ilgili ihtiyaç duyulan tetkiklerin yapılmasını zorlaştıracak belli başlı sorunlara işaret etmek gerekmektedir. Öncelikle Osmanlıların askeri anlayışı ve potansiyeli bakımından, XVIII. yüzyıla kadar böyle bir tahkimat sisteminin gelişimine ihtiyaç duymuşlar mıydı? Hâlihazırda idaresi altında bulunan kalelerin, savunma mimarisi açısından fonksiyonel özellikleri ne durumdaydı ve muhasaralarda savunmaya elverişli miydi? Böyle bir gelişmenin takip edilebilmesi ve uygulanabilmesi için Osmanlı algısının mahiyeti neydi? Yeni tahkimat anlayışını benimseyerek bu tarz bir faaliyet içerisine girmişler miydi? Şayet varsa bile bunu ne zaman tatbik etmişlerdi? Örnekleri ve bu örneklerin güçlü bir saldırı neticesinde savunmaya katkısı ne şekilde anlamlandırılabilir? gibi muhtelif soruları akla getirmektedir.

Elbette XVII. yüzyılın sonlarına doğru yapılan büyük savaşa kadar Osmanlılar, kendi kale sistemlerini bir savunma mekanizması olarak değil, öncelikle askeri harekâtları için bir taarruz üssü ya da ileri harekât noktaları olarak kesif bir şekilde kullanmışlardı²⁷⁷. Osmanlılar, 1683-1699 yılları arasında Avusturya, Lehistan ve Venedik'in oluşturduğu, 1695'te Rusya'nın da katıldığı müttefik devletlere karşı, muhtelif cephelerde savaşmıştı. Bu büyük savaşı sonlandıran Karlofça Antlaşması, uğradığı toprak kayıpları itibari ile Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (1699)²⁷⁸. Karlofça Antlaşması'nı müteakiben kaybettiği toprakları geri alma temayülünde olsa da Osmanlılar, artık bir savunma pozisyonuna geçmiş ve serhad tahkimatlarının güçlendirilmesinin gerekliliğini daha fazla idrak etmiş durumdaydı. Tabiatı itibariyle her sefer öncesinde tahkimi yapılan sınır kaleleri, artık hudud devletlerinin artan tehditleriyle olası taarruz harekâtlarına karşı, yoğun bir şekilde tahkim faaliyetlerine tabi tutulmuş ve bu faaliyetler, yüzyılın seyri içerisinde yukarıya doğru bir ivme kazanmıştı. Kendi imkân ve koşulları ile Osmanlılar, sınır boylarını daha dikkatli bir tertiple organize etmeye başlamıştı. Henüz XVIII. yüzyıl

²⁷⁷ Abdulkadir Dündar, *Arşivdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2000, s. 52-53.

²⁷⁸ Abdulkadir Özcan, "Karlofça", *DİA, C. XXIV.*, İstanbul 2001, s. 504.

başlarında batı serhaddinde Tımişvar, Bosna, Belgrad ve bunlara tabi muhtelif ölçekteki tahkimatlar, her geçen gün daha fazla askeri unsurları barındıran stratejik garnizonlar haline getirilmişti²⁷⁹. Müteakip dönemlerde Osmanlılar, batı sınırlarında olduğu kadar, kuzey bölgelerdeki kalelerin tamir ve yenilenmesine de yoğunlaştı²⁸⁰. Tımişvar, Belgrad, Niş gibi müstahkem mevkihlerin modernize edilmesi ile birlikte batıda Avusturya'ya, kuzeyde büyüyen Rus tehlikesine karşılık olarak da Özi'ye tabi kaleler önemli ölçüde yenilendi. İstanbul Antlaşması ile Rusların kontrolüne bırakılan Azak hattından gelebilecek tehditleri engellemek amacıyla, Kerç Boğazı civarında Akıntıburnu denilen bölgede *Yenikale* (Kale-i Cedid) adı ile kısa bir süre içinde güçlü bir istihkâm inşa edildi ve bu kale, 1706 yılına gelindiğinde tam manasıyla teşkilatlanmış durumdaydı²⁸¹. Yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan büyük Rus tehdidi, Prut zaferine rağmen Osmanlıları kalelerin tahkim edilmesi konusunda daha fazla enerji sarf etmesine yol açmıştı. Zira Rus ordusu, tek başına Osmanlılara karşı giriştikleri bir savaşta Tuna'ya kadar ilerleme fırsatı bulmuştu. Rusya'nın Tuna havzasına yaklaşmasını önleyecek temel harekât noktaları, Özi havzasından başlayıp Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü yere kadar olan araziye kapsayan, Bucak ve Baserabya bölgeleri üzerindeki kilit bölgelerdi. Dolayısıyla Osmanlı yönetimi, sınırlarında muhtelif tehditlere karşı bir askeri algı olarak kalelerin tahkim ve teçhizi konusunda önceden bir hazırlığa gereksinim duymuştu. Rusya'nın Lehistan politikası, Eflak ve Boğdan meseleleri ve batıda Avusturya ile denizlerde Venediklerin Osmanlı topraklarına oluşturduğu tehditler, güçlü bir savunma mekanizmasını gerekli kılmıştı. Örneğin dönemin Osmanlı kaynaklarının Turla hattının önemli mevkihlerinden olan Hotin Kalesi'nde alınacak tedbirleri işaret ederken verdiği bilgiler, hudut tahkimatlarının önceden hazırlıklı bir pozisyonda olmasını sağlayacak önlemlerin ne şekilde alındığı ve nasıl bir algıyla hareket edildiğini yansıtmaları bakımından önemlidir. Zira imparatorluk coğrafyasında birçok

²⁷⁹ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, Haz: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 2000, s. 209-211.

²⁸⁰ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât*, s. 726.

²⁸¹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât*, s. 743; BOA, AE. SMST. II 118/12925 (1115/1703-1704); BOA, A. DVNSMHM. d 115 hk 625 (1 M 1118/15 Nisan 1706); Mehmet Topal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretname, Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*; (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim dalı, İstanbul 2001, s. 439.

unsur, Hotin Kalesi'nin inşa ve tahkimi için tam bir seferberlik halinde organize edilmişti. Osmanlılar, Prut Antlaşması'ndan sonra bahsi geçen gerekçelerden dolayı Ruslara tekrar savaş ilan etmiş ve 1713 yılında, bu devletle yeni bir antlaşma imzalamıştı²⁸². Antlaşmaya kadar bölgede biriken askeri kadrolar, mühimmat ve sair tedarikler, Hotin Kalesi'ni Turla sınırlarında önemli bir üs haline getirmek için kullanmıştı. Dolayısıyla Boğdan topraklarında olan Hotin Kalesi'nin, muazzam bir yapıda inşa edilmesine ihtiyaç duyulmuş, şayet bu mühimmat ve askerler oraya yönlendirilirse hem telef olmaktan kurtulacağı hem de düşman ordularına karşı hazır halde olacağı kanaati hâkim olmuştu. Bu suretle bölgede bulunan birçok askeri yönetici, bu işlem için seferber edilmişti. Vezir ve mirmiran seviyesindeki rütbeliler, kapı halkı ve maiyetindeki askerlerle birlikte Hotin Kalesi'nin inşasına katkı sağlamak için görevlendirilmişti. Haleb Valisi Vezîr Köse Halil Paşa, hem bina işlerine hem de bölgenin seraskerliğine tayin edilmişti. Diğer taraftan Avusturya tehlikesine karşı *dârü'l-cihâd* olarak tanımlanan Belgrad Kalesi'nin tahkimatı da güçlendirilmiş ve sair ihtiyaçları için maddi destek sağlanmıştı²⁸³. Anadolu Valisi Topal Yusuf Paşa Bender muhâfazasına, Rumeli Valisi Vezir Arnavud Abdi Paşa, Kırım Hânı Kaplan Giray, Bosna Valisi Dizdâroğlu Boşnak Sarı, Özü Valisi Bodur Mustafa Paşa ve Haleb Valisi Vezîr Kıbtî Ali Paşa, Diyarbakır Valisi Genç Ali Paşa, Karaman Valisi Sirke Osman Paşa, Sivas Valisi Baltacı İvaz Paşa gibi yöneticiler, cümle kapı halkı ve maiyetindeki askerler, merkezi ordunun yaya ve süvari unsurları, muhtelif top ve mühimmatla birlikte Hotin Kalesi'nin bina ve muhafazasına yönlendirilmişlerdi²⁸⁴. Benzer örneklerle Osmanlılar, kuzeyde Rusya; batıda

²⁸² Kemal Beydilli, "Prut Antlaşması", *DİA, C. XXXIV.*, İstanbul 2007, s. 361.

²⁸³ BOA, D. BŞM. BNE. d 15877 (5 N 1126/14 Eylül 1714).

²⁸⁴ Mehmet Topal, *Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa Nusretnâme: Tahlil ve Metin*, s. 795-796; Evvela kale hendeklerinin temizlenmesi ve muhtelif yerlerinin tamir edilmesi gündeme gelmişti. Rumeli Valisi Vezir Abdi Paşa'ya verilen talimatta, bölgede bulunan Haleb Valisi Vezir Halil Paşa ile ittifak halinde hareket etmesi ve Özi Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın, Bender Kalesi'nin muhafazasına memur edildiği için Hotin tarafına maiyetindeki askerlerle birlikte geçmesi istenmişti. Bkz. BOA, A. DVNSMHH. d 119 hk 1751 (Evâil-i Ca 1125/26 Mayıs 1713); Müteakiben Eflak Voyvodası Kostantin'e, Halil Paşa'nın koordinasyonunda inşa edilen Hotin Kalesi için cerahor, baltacı ve sair yaklaşık 2.000 işçi ile muhtelif malzemeleri Hotin'de Bina Emmini olan Ebubekir Efendi'ye gönderilmesi emredildi. Bkz. BOA, A. DVNSMHH. d 119 hk 1755 (Evâsıtl-i C 1125/9 Temmuz 1713). Diğer taraftan Boğdan Voyvodası'na, yaklaşık 1.000 nefer işçi tertip ederek bölgeye yönlendirilmesi talimatı da verildi. BOA, A. DVNSMHH. d 119 hk 1756 (Evâil-i C 1125/26 Mayıs 1713). Halil Paşa'nın görev mahiyeti, temelde Rusya'ya karşı alınmış bir tedbirdi. Halil Paşa,

Avusturya'nın artan tehditlerine karşı serhad bölgelerde tam bir savunma pozisyonunda, askeri kıtalarını hazır hale getirmek zorundaydı. Nitekim diğer bölümlerde tafsilatlı bir şekilde değerlendirildiği üzere 1713 yılındaki sayımlarda, sınır birliklerinin yerli unsurlarının artışı da dikkat çekmekteydi. Bu vaziyet ve alınan yeni askeri tedbirler, elbette fonksiyonel olarak işin başlangıç kısmıydı. Müteakip zamanlarda, başarısı tartışılır neticelerine rağmen, tahkimatların modernize edilmesi artarak devam edecekti.

Plan 4: Dinyeper Nehri (Özi) Kıyısında Herson Kalesi²⁸⁵

Herhalde Osmanlı kale mimarisinin mahiyetini anlamlandırmayı zorlaştıran en önemli gerekçelerden biri de XVIII. yüzyıla kadar geçen süreçte plan/kroki gibi

Anadolu ve Rumeli bölgelerinden buraya yönlendirilen askerlerin başına serasker tayin edilmişti. Ancak bu vazifenin yanında Hotin Kalesi'nin güçlü bir şekilde tahkim edilmesi ve Rusların tehdidi ile Lehistan serhad bölgesinin nizamını düzenlemek için faaliyetlerde bulunacaktı. “*işbu sene-i mübâreke de Moskof keferesi ile musâlaha ahvâli sammâ memâlik-i mahrûsada nehr-i Turla'nın berü cânibinde vâki' Hotin kal'asının binâsı ve ol- taraflarda bâzı serhad umûrünün nizâmı iktizâ itmekle ...*”. BOA, A. DVNSMHM. d 119 hk 1942, 1953 (Evâsıtı-l-i C 1125/9 Temmuz 1713). Öyle anlaşılıyor ki 1713 yılında başlayan ve Osmanlı ülkesinin birçok bölgesinden seferberlik derecesinde cereyan eden yoğun tamirat ve inşa faaliyetleri, yaklaşık üç yıl daha devam edecekti. Müteakip zamanlarda kalenin muhtelif yerlerinde eklemeler ve zamanla bozulan yerlerin bakımı da yapılacaktı. Yapılan tamiratın ücretleri ve yaklaşık üç yılda hizmet gören muhtelif işçilerin sayısı için bkz. BOA, D. BKL. d32338 (Gurre-i M 1128/27 Aralık 1715).

²⁸⁵ BOA, PLK. p 858.

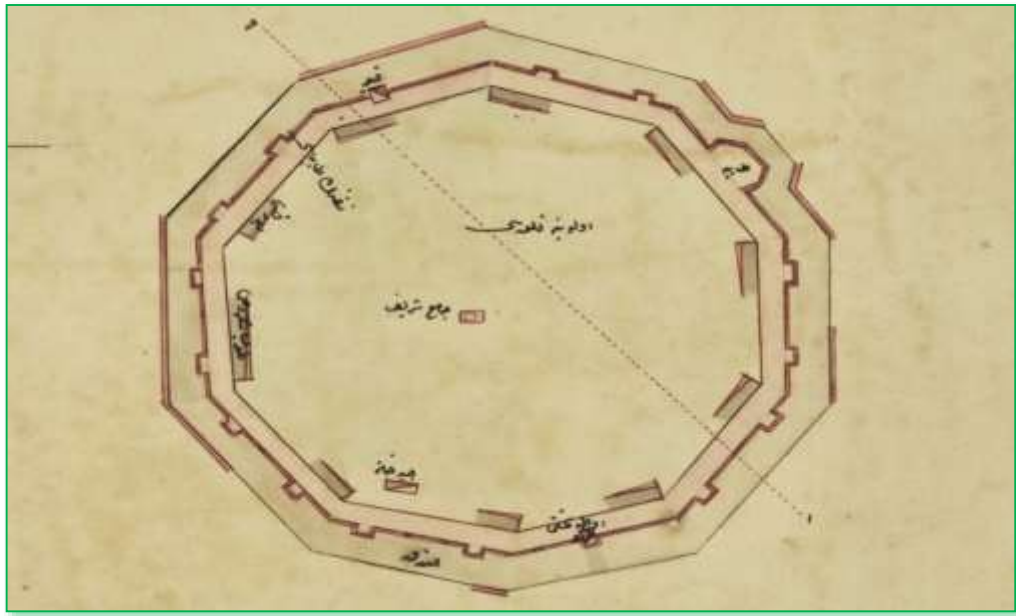
kartografik verilerle kalenin tahkimat yapısını incelemeyi sağlayan muayene/keşif defterlerinin yetersiz olmasıdır. Son yıllarda yapılan bazı çalışmalar, kuşkusuz bu soruların cevabını bulmaya yönelik kıymetli katkılar sunmaktadır. Osmanlıların batı ve kuzey sınırlarında, askeri devrimle gelen yeni tahkimat anlayışını benimsendiğini gösteren ve uygulanma örneklerini dönemin yazılı ve görsel kaynaklarına atıf yaparak iddialarını güçlendiren bazı araştırmacılar, bu durumu Eğri, Özi, Budin ve Belgrad gibi stratejik kalelerle örneklemiş ve Osmanlıların yeni tahkimat modellemelerinden geri kalmadığına işaret etmiştir. Bu tespitlerde sunulan görsel planlar, XVIII. yüzyılı kapsamaktadır²⁸⁶.

Bu manada Osmanlı kale ve istihkâmlarının çizimlerini içeren tasvirler, çoğunlukla bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlanan, ancak sıklığı XIX. yüzyıl boyunca artış gösteren ve genellikle basit çizimlerden oluşan kartografik verilerden oluşmaktadır. Şimdilik tespit edilebilen mevcut veriler, 1736-1739 tarihlerinde Osmanlıların askeri devrimle gelen yeni tahkimat anlayışıyla inşa edilen tabya modellerinin söz konusu olduğunu ve bu tarihten sonra da sınırlardaki birçok stratejik kalede, bu anlayışın tatbik edildiğine işaret etmektedir. Önceki tarihler için yapılan bakım ve inşa faaliyetlerinin tafsilatı mümkün olmadığından, bu genellemeyi yapmak şimdilik pek mümkün görünmemektedir. Yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğindeki kale planları, aslında Osmanlı idaresinde bulunan birçok kale-kentin fiziki tasarımlarının korunduğunu, ancak tahkimatlarının mevcut imkân ve koşullara göre son derece güçlü bir hale getirildiğini göstermektedir. Özellikle önceden fethedilen stratejik kalelerin mevcut mimari tasarımı, hâlihazırda zaten güçlü bir savunma mekanizmalarıydı. Bu askeri-mimari yapılar, içerisinde ihtiva ettiği birimler bakımından birçok askeri tesisi barındırmakla beraber, aynı zamanda yüzyıllardır sosyal hareketliliğin kısıtlanmadığı yerleşim birimleriydi. Dolayısıyla fiziki olarak bu savunma mekanizmaları, askeri özelliklerinin yanında gündelik hayatın canlı tutulduğu yaşam alanlarıydı. Bu suretle uzun yıllar boyunca gelişen şehrin mimari yapısının değiştirilmesindeki zorluk, herhalde anlaşılabilir bir durumdur. Kuşkusuz buna ek olarak, yeni tabya tahkimatlarının hazineye

²⁸⁶Osmanlı tahkimatlarının askeri devrim ile ilişkilendirilmesi ve buna dair tafsilatlı bir tartışma ve söz konusu örneklerin referansı için bkz. Ömer Gezer, *Kale ve Nefer...* s. 101-127.

oluşturduğu külfet eklenince, işin zorluğu daha da anlaşılmaktadır. Mevcut durumda XVI. yüzyıldan itibaren tabyalı tahkimatların kullanılması ve müteakip zamanlarda yaygınlaşması, savunma mimarisinin modernleştirilmesi ile ilgili son derece külfetli bir maliyet ortaya çıkardığı da zaten bilinmektedir²⁸⁷.

Plan 5: Avlonya Kalesi (Arnavutluk)²⁸⁸

Ayrıca yeni tahkimat yapısının tatbik edileceği kalelerin fiziki koşulları ile birlikte toprak yapısı, yer şekilleri ve bulunduğu konumun uygunluğu, bu sistemin pratik olarak uygulanmasını zorlaştıran en önemli faktörlerdendi. Nitekim Osmanlıların özellikle batı ve kuzey bölgelerde idaresi altına aldığı tüm yerleşim birimleri, neredeyse yüzyıllardır bulunduğu konumda duruyordu. Birkaç istisna hariç tutulursa Osmanlılar, bu yerleşim yerlerinin mekân tasarımlarını ve bulunduğu mevkileri değiştirmemişti. Yine de özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, hem yeni tabya modellemelerini hem de mevcutları güçlendirme faaliyetlerini, kendi döneminin oluşturduğu askeri ve politik koşullara göre önemli ölçüde ancak bu tarihlerde yoğun bir şekilde tatbik etmişti.

²⁸⁷ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş: 1500-1700*, s. 135-137.

²⁸⁸ BOA, PLK. p 830.

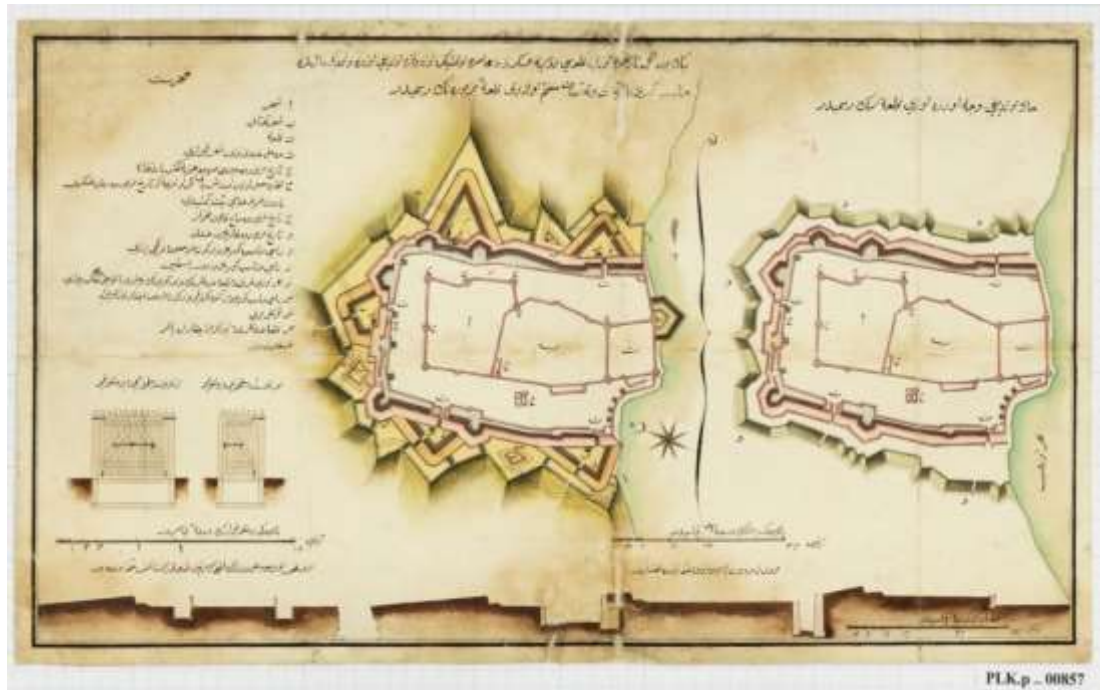
Diğer taraftan askeri devrimin tahkimat anlayışı ile geliştirilen Avrupa'daki muhtelif kaleler, son derece güçlü yapılarına rağmen doğru bir muhasara taktik ve stratejisiyle ele geçirilebilmekteydi ki bu manada Osmanlılar, bu tarz kalelere pek de yabancı sayılmazdı. XVI. yüzyıl boyunca cereyan eden Osmanlı muhasaralarını, askeri devrim bağlamında konu edinen bir çalışma, yüzyıl boyunca yapılan kuşatma savaşlarının birçoğunun Osmanlı fethiyle sonuçlandığına işaret etmektedir²⁸⁹. Söz konusu kuşatma altına alınan kalelerden Belgrad, Rodos, Magusa, Lefkoşa, Yanık, Eğri, Kanije, Cerbe gibi yeni model tahkimat anlayışına göre inşa edilen ya da edilmeyen birçok güçlü kalenin, ortalama 30 günlük sürede ele geçirildiğini ve bu yönü ile Parker'ın iddiasının desteklenemediğini savunmaktadır. Zira bahsi geçen yüzyılda Osmanlı muhasarası ve ilhak süreleri tetkik edildiğinde, Parker'ın bu tarzda inşa edilen tabyalı tahkimatların uzun süre boyunca ele geçirilemediği tezinin pek de anlam bulmadığını ifade etmektedir²⁹⁰. Ancak bu haklı tetkik ve tespitler, XVI. yüzyıl şartlarında değerlendirilmelidir. Elbette bir kalenin ele geçirilmesini kolaylaştıran ya da zorlaştıran en temel faktörler, savunma ve saldırı unsurlarının askeri potansiyeli, taktik ve strateji becerileriyle doğrudan ilişkiliydi. Muhasara kuvvetlerinin bu yönü, bu yüzyılda Osmanlıların askeri manada gücünün zirvesinde olduğu düşünüldüğünde, kuşatma savaşlarında başarıyı getiren en belirleyici etmenler olduğu anlaşılabilir bir durumdur. Nitekim bu etmenler, hem kuşatma hem

²⁸⁹ Kuşkusuz Osmanlılar, bu yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman idaresinde sürekli savaş halindeydi ve askeri gücünün hat safhada olduğu bir dönemeydi. Osmanlılar, Habsburg ve Macar seferlerini tedarik etmek ve Tuna havzasında tam manasıyla nüfuz sağlamak üzere, nehrin Karadeniz'e döküldüğü yerden Semendre Kalesi'ne kadar sol yakada bulunan Eflak memleketini kontrol altına almayı yeterli bulmamıştı. Budin ve Viyana'ya doğru yapılacak askeri harekâtlarını koordine etmek için Belgrad Kalesi'ni ele geçirmişti (1521). Güvercinlik Kalesi'nin de fethi ile Osmanlı ordusunun Macaristan üzerine yapacakları ileri harekâtları, daha planlı bir seviyede devam etmişti. Bkz. Yusuf Gülderen, "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde (1520-1566) Tuna Nehri ve Kolları Üzerinde Osmanlı Tersaneleri", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No: 1 (Balkanlar'da Türk Mührü)*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1988, s. 133; Öte yandan Estergon, Budin, Ciğerdelen, Vişegrad, Hamzabeg, Erçn, Cankuratan, Erçin, Föltvar, Seksar, Özek gibi Macar sınırındaki birçok kale ve palanka, XVI. yüzyıl ortalarına gelene kadar ele geçirilmişti. Bkz. Burcu Özgüven, *Osmanlı Macaristanı'nda Kentler ve Kaleler*, Ege Yayınları, İstanbul 2001, s. 81-138; Eflak ve Boğdan beyliklerinin kontrol altına alınması için 1538 yılında yapılan Boğdan Seferi ile Bucak havzası ve Bender Kalesi'ne doğru bir genişleme sağlanmıştı. Osmanlı Devleti, İbrail ve Bender kalelerini ele geçirmesiyle hem Tuna havzasında hem de Boğdan memleketinin güney bölgesinde tam manasıyla nüfuzunu sağlamıştı. Bkz. Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, s. 239-240.

²⁹⁰ Veysel Göger, "Askerî Devrim Kuramı ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi Cilt: 22 Sayı:42 (2017/1)*, s. 82-83.

de savunma unsurlarının sahip olduğu güç ve zamanın değişkenlik gösteren askeri ve politik koşullarına da bağlıydı. Örneğin XVII. yüzyılda Venediklerin hâkimiyetinde olan Girit Adası'ndaki kaleler, tahkimat yapısı ile son derece güçlü durumdaydı. Osmanlıların içinde bulunduğu dönemin politik ve askeri koşulları, uzun yıllar boyunca bu kalelerin fethini geciktirmiş ve muhasara sürecini uzatmıştı. Zamanının en güçlü tahkimatlarından olan Kandiye Kalesi, hem istihkâm yapısı itibariyle hem de kaleye gelen takviyelerle güçlenmişti. İstihkâm kuvvetlerinin tecrübe ve yeteneklerinin ileri seviyede olmasına rağmen içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık eklenince Osmanlılar, Kandiye Kalesi'ni uzun yıllar süren bir kuşatma neticesinde ancak 1669 yılında teslim alabilmişti²⁹¹. Dolayısıyla tahkimatın yapısı belirleyici olduğu kadar, kuşatma unsurlarının içinde bulunduğu durum ve koşullar da muhasara süresini etkilemekteydi. XVIII. yüzyılda Osmanlıların giriştiği tüm savaşlarda aynı şart ve değişkenlikler, kendi kalelerinin savunmasına ya da istilasına zemin hazırlamaktaydı.

Plan 6: Özi Kalesi (1737)²⁹²

²⁹¹ Muhasaranın detayları için bkz. Zayıf Mustafa b. Musa, *Târih-i Sefer ve Fethi-i Kandiye*, (Haz: Meltem Aydın), Demavend, İstanbul 2015, s. 14-64.

²⁹² BOA, PLK. p 857.

Nitekim 1736-1739 tarihlerinde cereyan eden Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşlarında Belgrad Kalesi (1739)²⁹³, son derece güçlü tahkimat yapısına rağmen Osmanlı ordusu tarafından sistematik bir muhasara planı ile ele geçirilmişti. Ancak diğer cephede Ruslar, kuzey hattının en güçlü Osmanlı garnizonlarından olan Özi Kalesi'ni, kısa bir kuşatma neticesinde istila etmişti (1737)²⁹⁴.

Plan 7: Belgrad Kalesi²⁹⁵

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı tabyalı tahkimatlarının en muazzam örneklerinden birisi, kuşkusuz İsmail Kalesi'ydi. Yakın tarihlerde benzer örneklerine rastlansa da İsmail Kalesi, Tuna kıyısı şeridinde inşa edilen en güçlü Osmanlı savunma unsurlarından biriydi. Osmanlı mimar ve mühendisleri, kalenin tabya tahkimatlarının modellemelerini sunarken askeri devrimle yaygınlaşan sistemi, Özi ve Belgrad kaleleri örneklerine benzer şekilde tatbik etmişlerdi. 1781 tarihli plan ve tamir için ortaya çıkan birkaç yıllık maliyet, Osmanlı yönetiminin İsmail Kalesi'nin modernizasyonunu ne derece önemseydiğini göstermesi bakımından önemlidir. Kapıcıbaşı Varnalızâde Selim Ağa'nın İsmail Kasabası'na Bina Emini tayin edildiği

²⁹³Hakan Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, (Doktora Tezi) Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Tarih Ana Bilim Dalı, Isparta 2008, s. 242.

²⁹⁴Mustafa Güler, "1737 Osmanlı-Rus Savaşında Özi'nin Elden Çıkması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIII, S. I, Temmuz 2008, s. 147-148.

²⁹⁵ BOA, PLK. p 22.

dönemde, Osmanlı merkezine kalenin yeni bir şekilde inşasını gösteren birkaç planın mimar ve mühendisler tarafından gönderildiği anlaşılıyor. Selim Ağa'nın raporuna göre, kalenin binası ve hendeklerinin temizlenmesi için Niğbolu, Silistre, İsakçı, Akkirman, Kili ve sair bölgelerden çok sayıda işçiye ihtiyaç duyulmuştu. Kalenin Tuna Nehri'ne bakan tarafı yeni bir tabyaya ihtiyaç duymuyordu, ancak İbrail Kalesi gibi bir kat *dizme şaranpo* ile bu bölgenin savunmasının yeterli olacağı belirtilse de kış mevsimlerinde bunların tahrip olabileceği varsayımıyla, iki kat dizme şaranpo ve ortası toprak imla edilerek desteklenmişti. Kale karşısında bulunan adaya da şayet izin verilirse *Şanz/Şans* şeklinde büyük bir tahkimat inşa edilecekti (Temmuz 1781)²⁹⁶. Yeni yapılacak kalenin modellemesi Osmanlı yönetimi tarafından kabul edildiği takdirde, yapımı birkaç yıl sürecekti. Yakınlığı sebebiyle Eflak ve Boğdan memleketleri, hem levazım hem de çalışacak personelin tedarikinde önemli bir kaynak olacak ve inşa sürecinin hızlanması sağlanacaktı²⁹⁷. Hassa Mimarlarından Mehmed Tahir Ağa'nın yaptığı muayeneye göre, 1784 yılına kadar kale için sonradan oluşan masraflar hariç 382.357,5 guruşluk bir bütçe ayrılmıştı²⁹⁸. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nı müteakiben Rus tehdidinin artması ile İsmail Kalesi, bölgenin en müstahkem askeri üslerinden biri olmuştu. Dönemin bazı kaynakları, İsmail'in karşı tarafında yapılması gereken tahkimatın, müstakil olarak 1784 yılında tam bir kale şeklinde bina edildiğini zikretmekteydi²⁹⁹. 1787-1792 harpleri sırasında, "*İsmail kalesinin tahkimatı o derece güçlüydü ki düşmez nazarıyla*" bakılıyordu. Hâlbuki Ruslar, büyük bir taarruzdan sonra İsmail şehrini ele geçirmişti (1790). Hatta asker ve sivil olarak yaklaşık 22.700 kişinin katledildiği tespit edilmişti. Ruslar ise yaklaşık 15.000 kişilik bir kayıp vermişti³⁰⁰. Yine 1806-1812 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasından cereyan eden savaşta İsmail Kalesi, Cevdet Paşa'nın ifadesine göre on yedi defa Rus saldırılarına maruz kalmış, ancak bir türlü ele geçirilememişti. Kale muhafızı Gazi Kasım Paşa ile Pehlivan İbrahim Ağa'nın

²⁹⁶ BOA, AE. SABH. I 67/4692 (11 B 1195/3 Temmuz 1781) s. 13.

²⁹⁷ BOA, AE. SABH. I 59/4144 (18 B 1196/29 Haziran 1782).

²⁹⁸ BOA, D. BŞM. BNE. d 16025.

²⁹⁹ L. İnciciyan ve H.D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisinin Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4-5, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1976, s. 121.

³⁰⁰ Feridun Emecen, "İsmail", *DİA*, C. XXIII, İstanbul 2001, s. 83.

gayretleri, her defasında Rusları geri çekilmek mecburiyetinde bırakmıştı³⁰¹. Yine de bu muazzam kale, uzun bir muhasaranın ardından zorda olsa Rus ordusu tarafından ele geçirilmişti.

Plan 8: Tuna Sahilinde Yapılacak İsmail Kalesi Planı (1781)³⁰²

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde İsmail gibi müstahkem mevkilerin tahkimatı, Avrupa'da uygulanan yeni tabya anlayışıyla inşa edildiği belirgin bir şekilde müşahede edilebilir bir hal almıştı. Yine de bu tarzda inşa edilen güçlü kalelerin muhafazası, Osmanlıların savunma anlayışını biçimlendiren koşul ve imkânlarla göre şekillenmekteydi. Kalelerin tamirat ve güçlendirme faaliyetleri, Osmanlı hazinesine ciddi maliyet oluştursa da serhaddin muhafazasında en temel unsurlardan olması sebebiyle bundan sakınmıyordu. Yüzyılın sonlarına doğru kale tahkimatları ile ilgili ortaya çıkan mevcut bilgi ve birikim, artık yazılı ve görsel olarak gün yüzüne

³⁰¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C. VIII., s. 178-179; Tuna Sereaskeri Alemdar Mustafa Paşa'nın bildirdiğine göre, Ruslar külliyetli asker ile Yergöğü ve İsmail kalelerine taarruz halindeydi. İsmail Kalesi'nde Rusların bozguna uğradığı haberi alınmıştı. Yergöğü Kalesi'ne yaklaşık iki saat mesafede bulunan diğer bir kısım Rus kuvveti, bu bölgede metrisler inşa ederek mevzi almışlardı. Mustafa Paşa, maiyetinde çok sayıda askerle bizzat Yergöğü tarafındaki bu Rus birliği üzerine hücum etmişti. Hatta Mustafa Paşa'nın geldiği haberi ulaşınca, Rusların bazı askerleri geceden firar etmeye başlamıştı. Öyle ki burada mukavemet edecek bir halde bulunmadıklarından Bükreş'e geri çekildikleri haberi alınmıştı. Bkz. BOA, HAT 149/6283 (18 S 1222/27 Nisan 1807).

³⁰² BOA, PLK. p 839.

çıkmaya başlıyordu. Nitekim dönemin Osmanlı Padişahı III. Selim, Seretibba Mehmed Sadık Efendi'den Fransız askeri mühendis Vauban'ın yeni tahkimat sistemi ile ilgili bazı eserlerini tercüme etmesini istemişti. Sadık Efendi ise bu vazifeyi, Divân-ı Humâyun tercümanlarından Konstantin İpsilanti'ye (Ö. 1806) havale etmiş ve Fransızca'dan tercüme ettirmişti. İpsilanti'nin eseri tercüme ederken resim ve şekilleri, kendisinin çizdiği bilinmektedir³⁰³. Diğer taraftan yeni usullere göre inşa edilecek tahkimatların özellikleri, inşa yerleri, dâhili ve harici istihkâmları, top batarya ve siperleri, muhasara ve müdafaa yöntemlerinin izahını yapan benzer eserler de ancak XIX. yüzyıl başlarından itibaren kısmi bir artış göstermişti. Nitekim Mühendishâne baş hocalarından İshak Efendi'nin tercümesi de bu bağlamda zikredilebilir³⁰⁴. Kuşkusuz bu tarz eserlerin basılması, Osmanlı tahkimat anlayışının henüz XIX. yüzyıla kadar bile pratikte uygulama örneklerine rağmen, yazılı bir hale gelmediğini ortaya koymaktaydı. Kaldı ki hakkını teslim etmekle birlikte bu eserler, henüz yeni yeni tercüme edilmeye başlanmıştı. Nitekim bir süre sonra benzer bir tercüme eser, Seyyid Ali Paşa tarafından hazırlanmış ve XIX. yüzyılın ortalarına doğru basılmıştı³⁰⁵. Öte yandan tahkimatların geliştirilmesi için XVIII. yüzyıl sonlarında Sultan III. Selim, Fransız askeri mühendislerden François Kauffer ile Joseph Gabriel Monnier'den istifade etmekten geri durmamıştı. Bunların, İstanbul Boğazı ile Karadeniz ve Tuna kıyılarındaki inşa faaliyetlerinin sürecini takip ettiği ve bu kalelerin tahkimat yapısıyla ilgili görüşlerini rapor halinde sundukları bilinmektedir³⁰⁶. Askeri devrimle ortaya çıkan yeni tahkimat anlayışının Osmanlı uygulamalarındaki gecikmesine sebep olarak, bazı çalışmalar Osmanlı mimarlarının yetersiz bilgi birikiminden kaynaklandığını zikretmektedir. Bu bağlamda Prof. Dr. Uğur Tanyeli, XVII. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla gelene kadar Osmanlı

³⁰³ Bu eser, *Darben ve Def'an Muhâsara ve Muhârese-i Kıla' ve Hüsûn-ı Müşeyyede* ya da *Fenn-i Muhâsara* adı ile bilinmektedir. Diğer taraftan muhasaralarda kullanılan lağım bağlama teknikleri için Vauban'ın *Traite de Mine* isimli eserini *Terceme-i Risâle-i Fenn-i Lağım* adı ile tercüme etmiştir. Bkz. *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, (Haz:Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen-M. Serdar Bekar-Gülcan Gündüz), C. I., İRCİCA, İstanbul 2004, s. 45-46.

³⁰⁴ Tabyalı tahkimat sistemlerinin görsellerle tasvir edilip açıklandığı tercüme eser, *Tuhfetü'l Umerâ* ya da *Usûl-ı İstihkâmat* olarak bilinmektedir. Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Başhoca İshak Efendi (Türkiye'de Modern Bilimin Öncüsü)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 38-39.

³⁰⁵ Seyyid Ali Paşa, *Usûl-ı İstihkâmat-ı Kıla'*, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1259.

³⁰⁶ Bunların faaliyetleri için bkz. Oya Şenyurt, "III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi XXVIII / 2*, 2013, 487-521.

askeri-mimarlarının tasvir ettikleri kale planlarının, modern ve matematiksel çizimlerle tasarlanmadıklarına, haklı gerekçelerle atıf yapmaktadır. Zira modern sisteme göre modellemeleri yapılan kale planları; *üçgen bastiyonlu, çokgen planlı ve toprak şevli* tahkimatlar olduğundan, Osmanlı mimarlarının geleneksel ve basit yöntemlerle çizilmiş kale planlarından farklılık göstermekteydi. Tanyeli buna gerekçe olarak, Osmanlıların XV. yüzyıl ortalarından itibaren Avrupa’da inşa edilmiş modern tahkimatlar kadar olmasa da azımsanmayacak ölçüde güçlü kaleler inşa etmelerine rağmen, mühendislerinin tahkimat konusunda matematiksel çizim ve tasarım modellemelerinden habersiz olduklarına işaret etmektedir³⁰⁷. Osmanlı kale plan ve krokilerin yetersizliği ve mevcut olanların da pratik usullerle tasvir edilmiş basit çizimli kartografik veriler olması, maalesef XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı mimar ve mühendislerinin istihkâm fenni ile ilgili tecrübe ve bilgilerinin tartışılmasına zemin hazırlamaktadır. Yine de Osmanlı askeri-mühendislerinin bahsi geçen yüzyıla kadar bu yapılarla ilgili bilgi ve becerilerden yoksun olduğu, tek başına kale planlarının modellemesi temel alınarak bir değerlendirmeye tabi tutulmamalıdır. Ancak şimdiye kadar tespit edilebilen askeri-mimari planların erken dönem örneklerinin henüz yetersiz oluşu, mevcut olan planların da basit çizimli olması, muhtelif kanaatlerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Aslında Osmanlı kalelerinin bu tarz plan ve krokileri, hem kalede hem de Osmanlıların başkenti İstanbul’da bulunmaktaydı. Nitekim 1683-1699 tarihinde cereyan eden savaşlarda, Habsburg ordusunda görevli olan ve bir süre Osmanlılarda tutsak bulunan Luigi Ferdinando Marsigli, buna şahit olduğunu bizzat ifade etmekteydi. Marsigli, Osmanlıların kendi kale ve tahkimatlarının müdafaa usullerini ve muhasara esnasında operasyonel taktik ve stratejilerini, bu istihkâmların plan ve şekilleriyle betimleyerek son derece kıymetli bilgiler paylaşmıştı. Ayrıca kendi ifadesiyle bu kaynakları, bizzat mahallinden temin etmişti. Ancak Osmanlıların idaresinde olan bir istihkâmı, Viyana muhasarasına kadar gerçek anlamda müdafaa etmeyi bir zaruret olarak görmediklerini de belirtiyordu. Nitekim 1683 yılından itibaren 1699 yılında imzalanan Kalofça Antlaşması’na kadar, askeri anlamda

³⁰⁷ Uğur Tanyeli, “Türkiye’de Modernleşmenin Unutulmuş Tanıkları: Askeri Mimarlık El Kitapları”, *Mimarlık* 95/263, s. 38.

düşükleri müşkül durum sebebiyle bu gerçekliği ancak kabullenebilmişlerdi. Türklerin istihkâm fenni ile alakalı olarak ciddi bir tecrübe edinmediklerini belirten Marsigli, onların fethettikleri kalelerden edindikleri bilgi ve birikimden istifade ederek bunları taklit etmeye başladıklarını da eklemekteydi. Osmanlıların yeni yaptıkları kalelerin önceleri *dört dilili* (çar-köşe) olduğunu ve her köşesinde birer *kule* olan basit yapılar şeklinde inşa edildiğini ifade eden Marsigli, Kandiye ve Çehrin kalelerinin alınması ile Çanakkale Boğazı'nda inşa ettikleri istihkâmlara atıf yaparak, tecrübelerini geliştirdikleri bilgisini paylaşıyordu. Bununla birlikte XVII. yüzyıl sonlarında İstanbul'da bulunduğu zamanlarda, Osmanlıların inşa ettiği bütün kalelere ait tasvirleri de temin ettiğini iddia ediyordu. Bir asker olması sebebiyle Viyana, Kandiye, Belgrad, Çanakkale Boğazı ve Rumeli bölgesinde bazı kaleleri kısmen tasvir etmişti. Elindeki plan ve krokiler üzerinden muhasara ve müdafaa tekniklerini; metrisler, hendekler, top bataryaları ve askeri personelin dizilişini betimleyerek ilmi olarak konunun ilgililerine, askeri-mimari açıdan en eski ve kıymetli başvuru kaynaklarından birinin oluşmasını sağlamıştı³⁰⁸.

³⁰⁸ Graf Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zühur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, (Çev: M. Kaymakam Nazmi), Erkan-ı Harbiye Matbaası, Ankara 1934, s. 249-256; Bu tarz eserler, Osmanlı müverrihlerinin pek fazla rağbet ettiği çalışmalardan değildi. Ancak Marsigli'nin eserine benzer çalışmalar, kısmen de olsa vücut bulmuştu. Örneğin, XVIII. yüzyıl başlarında yazıldığı tahmin edilen, Kandiye ve Çehrin kalelerinin fethinde bulunan ve 1693 yılındaki Belgrad Kalesi muhasarasında Osmanlı askeri olarak görev yapan Bayramoğlu Ali Ağa'nın eseri de Marsigli gibi savaş teknikleri bakımından önemli başvuru kaynaklarından biridir. Fakat Ali Ağa'nın basit ve sade çizimlerle yaptığı tasvirler, kısmen kale kuşatma ve savunması ile ilgiliydi. Bayramoğlu Ali Ağa ateşli silahların kullanımını, bunların tedbir ve tedariklerini kale plan ve krokileri ile değil, kısmen basit çizimlerle desteklemişti. Yine de muhasara ve müdafaa taktik ve stratejisi açısından değerlendirmek için hesaba katılması gereken bir kaynaktır. Bkz. Bayramoğlu Ali Ağa, *Ümmü'l Gazâ*, (Haz: Salim Aydüz-Şamil Can), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013; XVIII. yüzyıldan itibaren, Osmanlıların modern harp fennini benimseyip uygulaması ile birlikte, yüzyıl boyunca bu tarz eserlerin tercümelerinde bir ilerleme sağlanmıştı. XIX. yüzyıla kadar kısmen ve bilhassa bu tarihten itibaren de sayılarında anlamlı bir artış görülmüştü. Mesela XVII. yüzyılın Habsburg komutanlarından Raimond Monte Coccoli'nin (1608-1681) harp mimarisi ile ilgili *Comentarii Bellici* isimli eseri, I. Mahmud döneminde (1730-1754) *Fünûn al-Harb* ismiyle tercüme edilmişti. Humbaracı Ahmed Paşa'nın (Comte de Bonneval) öğrencilerinden Mustafa ibn İbrahim, top ve humbara gibi ateşli silahların kullanımı ile birlikte lağım galerileri, barutun kullanımı ve benzeri hususları, muhtelif çizimlerle desteklediği *Fenn-i Humbara ve Sanâyi-i Ateşbâzi* isimli eserinde kullanmıştı. Bunun için bkz. Şamil Çan, *Ümmü'l-Gazâ" ve Fenn-i Humbara ve Sanâyi-i Ateş-bâzi (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Doktora Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bursa, 2016; Mustafa b. İbrahim, *Fenn-i Humbara*, (Haz: Salim Aydüz-Şamil Çan), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015; 1768-1769 tarihlerinde

Mevzubahis Osmanlı askeri-mimarisinin geldiği noktada, XVIII. yüzyıla kadar belli başlı tartışmaların olduğu da aşikârdır. Zira XVII. yüzyılın meşhur simalarından Evliya Çelebi, konu ile ilgili izahat yapma gereği de görmüştü. Anlaşılan o ki kendi döneminde, Osmanlıların kale inşa etme geleneği hakkında bir takım olumsuz yorumlara şahit olmuştu. Buna karşılık verdiği bilgiler, Eğri taraflarında Segedin, Turla Nehri kenarında Bender ve Arnavutluk taraflarındaki Avlonya Kalesi'ne işaret etmekteydi. Bu kaleler, *kendi zamanının koşullarında o kadar güçlü bir tahkimat anlayışıyla inşa edilmişti ki Evliya Çelebi, bunları görmeyenlerin Osmanlıların kale inşa edemedikleri kanaatlerinin anlamsızlığına atıf yapmaktaydı*³⁰⁹. Müteakiben Marsigli'nin verdiği bilgileri de katarak, Viyana kuşatmasına kadar gerçek anlamda bir savunma mimarisine yönelmelerini zaruret olarak görmemelerine rağmen, hâlihazırda son derece güçlü tahkimatlara sahip oldukları ve hatta inşa ettikleri gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Gerçekten de Osmanlıların XVI. ve XVII. asırlarda ele geçirdikleri birçok kale, sonradan kendine has arazi koşullarına göre inşa edilmiş ve Yıldız Tabya (*Trace Italienne*) sistemiyle muazzam şekilde güçlendirilmiş savunma sistemleriydi. Bu manada Eğri, Zigetvar, Kandiye, Uyvar, Yanık, Tımışvar, Varad gibi Osmanlıların fethettiği kaleler, yeni modele uyarlanmış en müstahkem ve en anlamlı

devam eden Osmanlı-Rus savaşlarında Leh, Boğdan ve Macar sınırları boyunca Rus ordusunun manevralarını haritalarla destekleyen Mustafa al-Enderûni, diğer bir örnek olarak zikredilebilir. Öte yandan kale muhasara ve müdafaa teknikleri ve harp fenni ile ilgili malumatları içeren ve çok sayıda çizim ve hesaplamalarla desteklenen eserler, XVIII. yüzyılın sonlarında ve özellikle XIX. yüzyıl başlarından itibaren tercüme eserler olarak artış göstermişti. Bu konuda Mehmed Raşid'in, *Fenn-i Harbe Dair Risale*'si, Konstantin İpsilanti'nin *Darben ve Def'an Muhasara ve'l Kıl'a* ve *Muhasara-Kıla*, *Terceme-i Risale-i Fenn-i Harb*, *Tercüme-i Risale-i Fenn-i Lağım* gibi tercüme eserleri, harp teknikleri ve Vauban sisteminin anlaşılması bakımından önemlidir. Tafsilatlı bilgi için bkz. *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, (Haz: Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen-M. Serdar Bekar-Gülcan Gündüz), C. I., İRCİCA, İstanbul 2004, s. 3-36; Ayrıca Hoca İshak Efendi'nin *Tuhfetü'l Umerâ* ya da *Usûl-ı İstihkâmat* adı ile bilinen eseri, Fransız askeri mühendislerinden Mareşal Sebastien le Prestre de Vauban tarafından geliştirilen tabyalı tahkimatlara dair görselleri ile birlikte verilen önemli bir tercüme eserdir. Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Başhoca İshak Efendi (Türkiye'de Modern Bilimin Öncüsü)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 37.

³⁰⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. VIII., s. 306; “*Osmânlı kal'a binâ edemez derler. Eğre serhaddinde Segedin kal'ası ve Özü serhaddinde Turla Nehri kenârında Bender Kal'ası ve bu Avlonya kal'asın görmeyenler Âl-i Osmân nice kal'a yaptıkların bilmezler*”.

örneklerdendi³¹⁰. Dolayısıyla Osmanlıların bu kalelerin askeri-mimari özelliklerinden bi-haber olması, pek de akla yatkın görünmemektedir. Zira Osmanlı askeri sistemi içerisinde önemli üsler olarak kullanılan bu istihkâmlar, ihtiyaç halinde muhtelif zamanlarda kendi özelliklerine göre tamir edilerek güçlendirilmişti. Örneğin Uyvar Kalesi'nde, Osmanlı ilhakını müteakiben cami inşaatı ile birlikte bozulan bazı bölgelerin tadilatı yapılmıştı (1663)³¹¹. XVI. yüzyılın ikinci yarısında ele geçirilen Tımsıvar Kalesi, 1578 yılında yıldırım düşmesi ile harab olan muhtelif bölgeleri için taş, kireç ve sair malzemelerin tertip edilerek tamir edilmesi talimatı verilmişti³¹². Sonraki tarihlerde de elbette bu tarz güçlendirme ve yenileme faaliyetleri birçok kalede artarak devam edecekti.

Tüm bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki Osmanlılar, İtalya'da ortaya çıkan ve Fransız mühendis Vauban tarafından geliştirilen Avrupa'daki yeni tahkimat anlayışına zaten vakıf durumdaydı. XVI. ve XVII. yüzyıllarda ele geçirdikleri birçok kaleler, hâlihazırda bu tarz savunma mimarisi ile inşa edilmiş tahkimatlardı. Dolayısıyla sahip oldukları mimari yapının özellikleri ile ilgili bilgi sahibi olmamaları, devrinin en büyük ordularından biri olmaları sebebiyle pek mümkün görünmemektedir. Ancak XVIII. yüzyıla kadar idaresinde olan kaleleri bir savunma içgüdüsüyle değil, daha çok askeri taarruz üsler olarak operasyonel manada kullanmıştı. Osmanlılar, bu tahkimatları ihtiyaç duyulduğunda yenileme ve güçlendirme gayretinde bulunsa da şimdilik eldeki verilere göre, matematiksel biçimlerle tasarlanan askeri-mimari plan ve krokilere resmi manada pek de başvurmamıştı.

Diğer taraftan bir başka husus ifade etmekte fayda vardır ki Osmanlı kale tahkimatlarının birçoğu, tam manasıyla *Yıldız Kale* biçimindeki mimari tasarımlara uygun arazi koşullarına sahip değildi. Ancak yine de yeni tahkimat anlayışını, savunma sisteminin sahip olduğu fiziki şartlara göre uyarlamaktaydı. Zira kalelerin

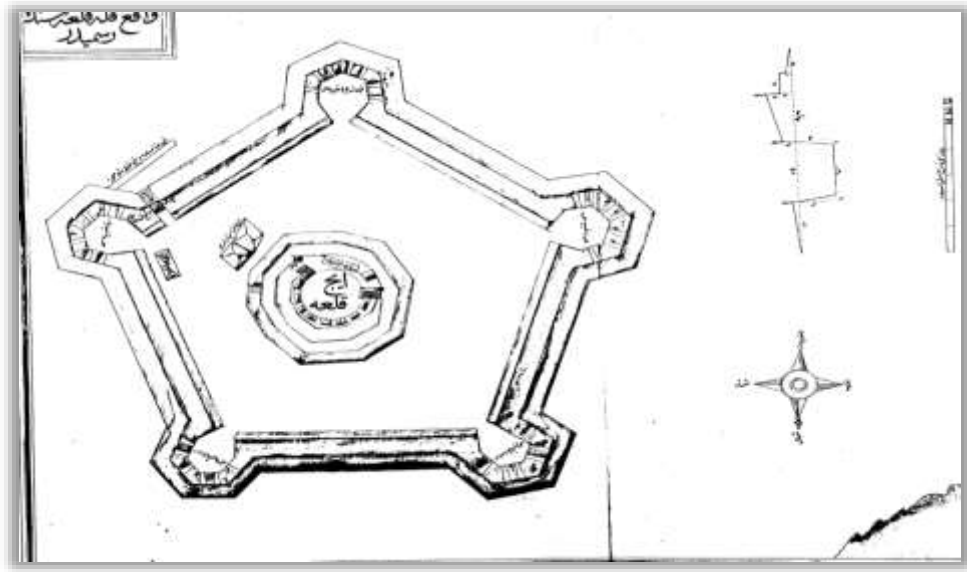
³¹⁰ M. Fatih Çalışır, *War and Peace in The Frontier: Ottoman Rule in The Uyvar Province, 1663-1685*, (Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s. 36-37.

³¹¹ BOA, İE. EV. 8/895 (26 S 1074/29 Eylül 1663).

³¹² BOA, A. DVN. SMHM. d 33 hk 645 (14 Z 985/22 Şubat 1578). "Tımsıvar beglerbegisine hüküm ki: mektub gönderüb Tımsıvar'ın yıldırımdan münhedim olan bârusı fermân olundığı üzere emi' binâya lâzım olan taş ve kire ve sair mühimmat ihzâr olunub...".

tabya sistemlerinde, XVIII. yüzyıl boyunca bu sistemi çoğunlukla uygulamıştı. Daha önce de ifade edildiği üzere birçok kale, hali hazırda mevcut bulunan yerleşim birimlerinin etrafında şekilleniyordu ve bu sebeple *Yıldız Tabya* örneklerini görmek, ancak arazi ve yerleşim koşullarının uygun olduğu durumlarda tatbiki söz konusuydu.

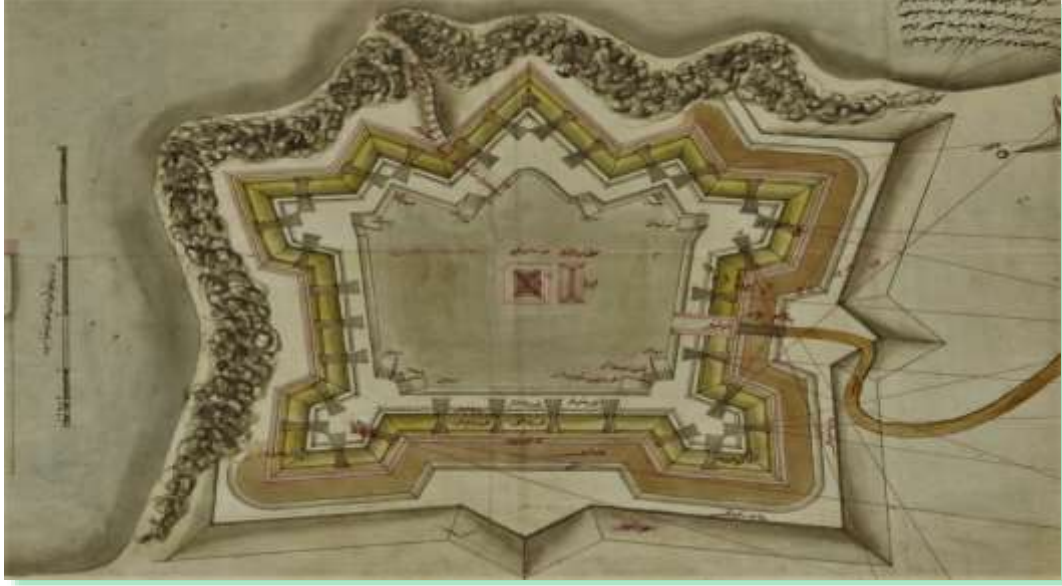
Plan 9:Tuna Kıyısında Kulle Kalesi Planı³¹³

Örneğin XIX. yüzyılın hemen başlarında Tuna kıyısında Maçın ve Kulle kaleleri, *Yıldız Tabya* sistemine uyarlanabilecek fiziki standartlara sahip en ilginç Osmanlı tahkimatlarındadı. Kulle Kalesi, Niğbolu Kalesi karşısında, Tuna Nehri ve Eflak yakasının önemli kontrol noktalarından biriydi. Kalenin fiziki tasarımı değişmeksizin, Eski Kulle ve Yeni Kulle kaleleri olarak XIX. yüzyılın başlarında tahkim edilmişti. Yeni kale, beşgen şeklindeki geometrik yapısı ile iç kale ve dış surlardan oluşmaktaydı. Karmaşık tabya tahkimat yapısına sahip değildi. Plan, İbrail Kalesi'nin iç kalesi gibi modernize edilmiş güçlü bir yapıdaydı ve her bir tabya, ön cephesi üçgen görünümlü olmak üzere ikişer kanattan oluşuyordu. Bu yönü ile Vauban'ın geliştirdiği tahkimat yapısından farklılık gösteriyordu. Planın tasarımı ise basit çizimli bir modellemeydi.

³¹³ BOA, HAT 598/29331; Kulle Kalesi, Niğbolu şehri karşısında inşa edilmiş olup, Tuna kıyıları ve Eflak tarafının güvenliğini sağlayan önemli bir kontrol noktasıydı. Yapısı itibarıyla, ayrıca Niğbolu Kalesi planında tasarım şekli verilmişti. Görsel hakkında fikir edinmek için bkz. BOA, PLK. p 1336.

Plan 10:Tuna Kıyısında Maçın Kalesi (1813)³¹⁴

Ayrıca Osmanlı askeri mühendislerinin tasvir ettiği özellikle Maçın Kalesi planı, diğer basit çizimli kale planlarının aksine görüş açılarının matematiksel biçimlemeleriyle, resmi manada tasarımı yapılmış en ilginç örneklerdendir. Şimdilik eldeki verilere göre Tuna kıyısında Vauban sisteminin uyarlandığı *Yıldız Tabya* şeklindeki mimari tasarımının en anlamlı resmi örneği, İbrail Kalesi'nin hemen karşısında bulunan Tuna kıyısındaki Maçın Kalesi'nin planıdır. 1813 tarihli plan, Maçın Kalesi Bina Emini Hassa Silahşorları'ndan ve sabık Cısr-i Ergene Mütevellisi İbrahim Ağa maiyetindeki mühendis ve mimarlar tarafından yapılmıştı. İbrahim Ağa'nın kalenin inşa sürecindeki gayreti, taşra yöneticileri tarafından da tahkik edilmiş ve bu suretle kendisine kapıcıbaşılık rütbesi verilmişti³¹⁵. Öyle anlaşılıyor ki üçüncü yılına girerken kalenin inşa süreci neredeyse tamamlanmış, sadece bazı bölgeleri kalmıştı³¹⁶. Yine de İbrahim Ağa, kalenin anahtarlarını İstanbul'a takdim emişti³¹⁷. Bu örneklerin benzerleri, Osmanlı mühendishane ve Mekteb-i Harbiye

³¹⁴ Kulle Kalesi'nin plan için bkz. BOA, PLK. p 850.

³¹⁵ BOA, HAT 474/23242 (1228/1813).

³¹⁶ BOA, 597/29311-A (7 R 1231/7 Mart 1816).

³¹⁷ BOA, 597/29311 (7 R 1231/7 Mart 1816).

personelleri tarafından artık sıkça uygulanan tasarım modellemelerine, XIX. yüzyılda daha fazla sayıda müşahede edilebilmektedir³¹⁸.

Askeri devrimin Avrupa'da gelişimi ve bu kuramdan yola çıkarak askeri sistemine etkisi tartışmaya açık bir konu olsa da Osmanlılar, zamanın koşullarına göre tedbirler almış ve uygulama modellerini de kendi şartlarına göre biçimlendirmişti. Karlofça Antlaşması ile topraklarının kaybedilmesine paralel olarak ortaya çıkan tedirginlik, Osmanlı tahkimat sistemleri bağlamında bu devrimin tatbikine ne derece ihtiyaç duyduğu ya da benimsediği de tartışmaya açık bir konudur. Avrupa orduları tarafından ateşli silahların yaygın bir şekilde kullanımı, muhakkak Osmanlı savunma sistemini etkilemişti. Ancak Osmanlı tahkimatlarında buna karşı askeri devrimle birlikte gelişen tahkimat anlayışının ne derece uygulandığı hesaba katılırsa, en azından tabya sistemlerini gösteren modellemelerden anlaşıldığı kadarıyla, XVIII. yüzyıldan itibaren kısmen de olsa stratejik kalelerde bu sistemi benimsediği ve uyguladığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda kale plan ve tasarımları, basit çizimli modellemelerdi. Zira bu yüzyıla kadar Osmanlıların harp siyaseti, daha çok saldırıya yönelikti. Karlofça Antlaşması'nın neticelerine bağlı olarak değişen şartlar, batıda Avusturya ve kuzeyde bilhassa Rus tehdidi bir faktör olunca, tahkimatlarının kuvvetlendirilmesi Osmanlı merkezi yönetimin içine düştüğü en büyük problemlerden birini teşkil etmişti. Kalelerdeki ağır ateşli silahların, yeniçeri ve yerli askerlerin, ücretli birliklerin sayısal artışı da göz önünde bulundurulduğunda, askeri harcamalara ne denli bir külfet oluşturduğunu anlamak pek de zor değildir. Bu suretle Osmanlı savunma mimarisinin askeri devrimle özdeşleşmesi, ihtimaldir ki bu sebeplerden dolayı merkezi yönetim tarafından XVIII. yüzyıla kadar pek de rağbet görmemişti. Ancak zaman, mekân ve koşullara uygun olarak bir gelişimin yaşandığını kabullenmek, Osmanlı pratiği açısından ancak XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kısmen; yüzyılın ikinci yarısından itibaren yukarı doğru ivme; aynı yüzyılın sonlarından itibaren de yaygın bir hal aldığı tasavvurunu doğurmaktadır. Bu gecikmenin sebebi, elbette Avrupa askeri devriminin

³¹⁸ Örnek modellemeler için bkz. BOA, PLK. p 936 (Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye'de inşa edilen Vauban tahkimat sisteminin modellemesidir). Diğer taraftan İstanbul Boğazı'nda Garipçe ve Poyraz Burnu mahallerinde inşa edilmek için tasarlanan yıldız tabya sistemi şeklinde tasvir edilmiş kale planı için bkz. BOA, PLK. p 685.

ortaya çıkardığı tahkimat sisteminden Osmanlıların habersiz olmaları değildi. Nitekim imparatorluk coğrafyasında idaresine kattığı XVI. ve XVII. yüzyılın en müstahkem kaleleri *Vauban sistemine* uyarlanmış tahkimatlardı. Yine de Osmanlıların yeni kale inşa etme geleneği, ilgili görsel kaynakların yetersizliği ve var olanların da basit çizimlerle tasvir edilmesi dolayısıyla, XVIII. yüzyıl sonlarına kadar belli başlı teorilere, eldeki bilgiler çerçevesinde şimdilik ihtiyatla yaklaşmayı gerektirmektedir. Nitekim Osmanlı kale planlarının musattah görüntülerinin bu tarihten önce birkaç istisnası hariç, görülme sıklığı daimi değildir. Ancak yüzyılın sonlarından itibaren resmi olarak yaygınlık kazanmıştır. XIX. yüzyıla gelince, mevcut tercüme eserler ve kale planlarının örneklerinden anlaşıldığına göre Osmanlılar, yeni tahkimat sisteminin anlayış ve prensiplerine tam manası ile hâkim durumdaydı. Yine de kendi savunma koşullarına göre, başarılı olup olmadıkları tartışmalı olsa da tabyalı tahkimat sistemini pratik olarak uyguladıkları görülmektedir.

C. Bir Hudut İstihkâmı Olarak İbrail Kalesi'nin Gelişimi: Tamirat ve Yenileme Çalışmaları

Genellikle bir kale-kentin tahkimatı, iç kale dışında şehri kuşatan çevirme sistemi ile birlikte düşünüldüğünde, yerleşim yerinin tarihsel süreç içinde hem askeri hem de fiziki manada değişim ve gelişimi ile doğrudan alakalıydı. Zira parça parça yapılan tamiratlar, eklentiler ve genişletmeler, yüzyıllar boyunca devam eden çalışmalar, yerleşim yeri olarak şehrin son zaviyesine ulaşmasını sağlayan faaliyetler silsilesiydi. Bu anlamda bir Osmanlı kalesinin askeri-mimari gelişimi, fiziken yerleşim yerinin şekillenmesinde kuşkusuz en büyük katkıyı sağlamaktaydı. Araştırmacılar, İbrail şehrinin tarihsel gelişimini, eski çağlardan itibaren birkaç sebebe bağlamaktadır. Yerleşim yeri, daha önce zikredildiği üzere bulunduğu konum itibariyle ticaret yollarının kesişme noktasındaydı. Bu yönü ile son derece kıymetli bir tedarik üssüydü³¹⁹. Erken dönemlerde şehir geliştikçe Romen prenslikleri için iktisadi ve politik bir mesele haline gelmiş ve bu gelişimine paralel olarak belirgin

³¹⁹ GH. T. Marinescu, "Braila Veche: Schită a Evolutiei Istorie", *Analele Brailei, ANUL I.-Nr. 4-5-6.*, Braila 1929, s. 3.

bir dönüşüm yaşamış ve hatta bu beylikler tarafından dini manada kıymetli bir merkez yapılmak istenmişti³²⁰. Ancak, erken dönemlerde yerleşim birimini muhafaza edecek ya da çevreleyecek bir tahkimatın varlığından söz edilmemekteydi³²¹. İbrail, Tuna Nehri'ne yakınlığı sebebiyle iskele ile doğrudan temas eden ve su ile bağlantı sağlayan bir ayrıcalığa sahipti. Nehrin derin suları sayesinde limana yanaşmaya çalışan büyük tonajlı gemiler, hem iletişim hem ticaret ve hem de gıda tedariklerinin sağlanmasına kolaylık sağlıyordu. Nehir ile yerleşim yeri arasında uygun yükseklikte yaklaşık yirmi metrelik bir eğim vardı ve bundan sonra geniş bir düzlük hâkimdi. Bu durum, şehrin topografik olarak gelişimini daha kolay şekillendirdiği gibi aynı zamanda nehrin taşması ile şehrin kolayca sular altında kalmasını engelliyor³²² ve ayrıca kente hem ulaşım hem de lojistik bakımından son derece kıymetli bir avantaj yaratıyordu. İbrail'in ilhâkı ile birlikte Osmanlılar, idari manada gerekli düzenlemeleri yaptıkları gibi aynı zamanda atfettikleri stratejik öneme binaen İbrail'i, *Serhadd-ı Cesim*, *Sedd-i Sugûr-ı İslâmiyye*, *Serhadd-ı Celil ve Tuna Nehri'nin Kufl-ı Metini*³²³ (kilidi) olarak tarif edeceklerdi. Tam da bu sebeple Tuna Nehri'nin sağladığı fonksiyonel özellik, şehrin mekânsal tasarımına etki edecek ve yaklaşık üç yüzyıl boyunca bu yerleşim yerinin oluşumuna katkı sağlayacak askeri-mimari faaliyetler, şehrin gelişiminde en başat rolü üstlenecekti. Nitekim Osmanlılar, yerleşim yerindeki ana caddeleri, kıyı hattına yakın hale getirerek şehri bir anlamda

³²⁰ Mihai Popescu, "Raiaua și Cetatea Brăilei," *Analele Brailei, ANUL I., Nr. 2-3*, Braila 1929, s. 6-7.

³²¹ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor Vol. II: Dela Mircea cel Batrân și Alexandru cel Bun pâna la Mihai Viteazul*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București 1943, s. 529.

³²² GH. T. Marinescu, "Braila Veche: Schită a Evoluției Istorică", *Analele Brailei, ANUL I.-Nr. 4-5-6.*, Braila 1929, s. 4.

³²³ BOA, C. DH 38/1884 (Evâil-i S 1215/24 Haziran 1800); Aslında bu tabir, Tuna Nehri kıyısında bulunan birçok kale-şehir için kullanılmaktaydı. Tehlike hattında kaldığında bu kaleler için, askeri bürokrasinin daha fazla ehemmiyet göstermesini sağlamak ve muhafazada daha fazla dirayet gösterilmesi gerektiği beyanıyla, Osmanlı merkezi yönetimi tarafından sıklıkla zikredilen bir atıf biçimiydi. Örneğin Adakale, 1792 yılında 36 tabyadan oluştuğu belirtilerek "*Tuna'nın kilidi*" şeklinde tarif edilmekteydi. Karasu mevki ve Kili Kalesi için de aynı tabir kullanılmaktaydı. Vidin ve Belgrad kaleleri, bazen *Rumeli'nin kilidi* mesabesinde şeklinde tanımlanıyordu. Hotin Kalesi, Eflak ve Boğdan memleketlerinin, Zıştovi ve Lofça kasabaları ise *Balkanların beri yakasının kilidi* olarak ifade edilmekteydi. Bkz. BOA, C. AS 32/1450 (7 C 1206/1 Şubat 1792); 32/1470 (29 B 1187/16 Ekim 1773); 784/33188 (8 S 1204/28 Ekim 1789); AS 918/39684(15 S 1193/4 Mart 1779); HAT, 273/16085 (29 Z 1204/9 Eylül 1790); 436/22048-D (27 N 1244/2 Nisan 1829); 1380/54407 (3 R 1203/1 Ocak 1789).

liman/iskele hattında tutmaya devam etmiş ve hatta nehir tarafına daha fazla yanaştırarak askeri mana da hassas bir şekilde güçlendirmişti.

Osmanlılar herhangi bir şehri fethettiklerinde ilk faaliyetlerinin başında, şüphesiz ki varsa tahkimatını güçlendirmek ya da yeni bir şekilde kale, hisar, palanka veya tabya gibi muhtelif istihkâmlar inşa ederek askeri manada ileri bir seviyeye taşımak gelirdi. Örneğin, Tuna üzerinde Yergöğü (*Giurgiu*) yerleşim yeri ilhak edildikten kısa bir süre sonra, dönemin kaynaklarında Çelebi Mehmed'in bu bölgeye gelerek Yergöğü Hisarı'nı inşa ettirdiği belirtilir (1413-1421)³²⁴. İbrail Kalesi, 1538 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi'ni müteakiben Osmanlı idaresine girmişti. Şehrin ilhakını takip eden yıllarda, Prof. Dr Mihai Maxim'in tespit ettiği belgelere göre Sultan Süleyman, burada *taştan bir kale inşası* için gerekli talimatı vermiş ve bu çalışma 1546 yılına kadar devam etmişti³²⁵. Zikredilen inşa faaliyetlerinin teferruatı ise maalesef mevcut değildi. Dolayısıyla fethini müteakiben kalenin duvarları ve tabyalarının tafsilatı ile ilgili tahminde bulunmak, eldeki mevcut bilgi ve belgelere göre şimdilik pek mümkün görünmemektedir. Dönemin müverrihlerinden Celalzâde'nin *Tabakatü'l-Memalik ve Derecatü'l-Mesalik* isimli eserinde, "*İbrail Kalesi ve İskelesi hakkındadır*" şeklinde bir başlık belirtilmiş olmasına rağmen, ayrıntılar zikredilememiştir³²⁶. Bu suretle XVIII. yüzyıla gelene kadar şehrin fiziki özellikleri ile savunma tesislerinin tafsilatına ulaşmak mümkün olmadığından, kalenin askeri-mimari açıdan anlamlandırılmasını zorlaştırmaktadır. Zikredilen yüzyıla kadar muhtelif tarihlerde kalenin bazı bölgeleri ile ilgili yapılan tamiratlar, parça-parça ve ayrıntısız bilgilerden ibarettir. Örneğin 1574 yılında Eflak Voyvodası'na verilen bir talimat, kalenin XVI. yüzyıldaki durumuna dair kısıtlı bilgiler sunmaktadır. Temmuz ayının başlarında merkeze ulaşan bilgilere göre, İbrail şehrinde şiddetli bir yağmur ve deprem (zelzele) sebebiyle *hisâr-peçesinin*

³²⁴Anonim Osmanlı Kroniği, (Haz: Necdet Öztürk), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. 63.

³²⁵Mihai Maxim,"İbrail", *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s.364; Mihai Maxim, "Tuna'da Bir Osmanlı Liman Kenti: İbrayil", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: XII, İstanbul 1982-1998; "Braila'ya Ait Bilinen İlk Cizye Defteri", *XII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara 1994.

³²⁶Petra Kappert, *Tabakatü'l-Memalik ve Derecatü'l-Mesalik: Geschichte Sultan Süleyman Kanunis von 1520 bis 1557*, Wiesbaden: Franz Verlag GMBH, 1981; Funda Demirtaş, *Celazâde Mustafa Çelebi: Tabakatü'l-Memalik ve Derecatü'l-Mesalik*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009, s. L.

(duvarları) doğu tarafı yıkılmıştı. Batı bölgesindeki duvarlar ise baştanbaşa harap durumdaydı. Dolayısıyla kale tamire ihtiyaç duymaktaydı. Eflak Voyvodası'na verilen talimat ise taş, kireç, kereste ve sair malzemelerin tertip edilerek şehre gönderilmesi yönündeydi³²⁷. Benzer şekilde bu istekler, Boğdan Voyvodası'na da iletilmiş ve bina işlerinde çalışacak işçi ve amelelerinin temin edilerek İbrail'e sevk edilmesi talep edilmişti. Boğdan Voyvodası, mevcut koşullarda taş ve kireç tertip edemediklerini bildirmiş, ancak lazım olan keresteleri temin ederek göndereceklerini ifade etmişti³²⁸.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru İbrail Kalesi'nin Yergöğü ve Kulle gibi basit fonksiyonlu bir tahkimattan ibaret olduğu tahmin edilmektedir. 1595 yılında Eflak Voyvodası Mihai Viteazul (1593-1601) tarafından şehir teslim alınmıştı³²⁹. Bu istiladan kısa bir süre önce İsmail Geçidi kadısının verdiği bilgiler, burada mevcut tahkimatın İbrail Kalesi gibi tanzim edilmesi gerektiği yönündeydi. Ona göre İbrail Kalesi, etrafı çitten bâru (kale duvarı/burç) şeklinde tahkim edilmiş bir istihkâmı ve İsmail Geçidi'nin de İbrail Kalesi örneği göz önünde bulundurulacak şekilde güçlendirilmesi gerekmekte, ayrıca bina işlerinin vakıf malları ile finanse edilmesi istenmekteydi (Ocak 1593)³³⁰.

1. 1709-1722 Yılları Arasındaki İnşaat Faaliyetleri

Bu tarihten itibaren İbrail Kalesi'nin teferruatı ile ilgili bilgiler, XVIII. yüzyıla gelene kadar neredeyse yok denecek kadar az ve ayrıntısız bilgilerden oluşmaktadır. Kaleye ait tamirat ve keşif defterleri, bahsi geçen yüzyıldan başlayarak zaman ilerledikçe artış göstermekteydi. 1711 yılında Osmanlı ve Rusya arasında cereyan eden Prut Savaşı'ndan kısa bir süre önce, kalenin muhtelif bölgelerinde kısmi bir tadilattan söz edilebilir. Ancak eldeki malzemeler, kalenin tahkimat yapısı

³²⁷ BOA, A. DVNSMHHM. d 26 hk 167, 168 (17 Ra 982/7 Temmuz 1574).

³²⁸ BOA, A. DVNSMHHM. d 26 hk 390, 168 (24 R 982/13 Ağustos 1574).

³²⁹ LT. Colonel Mih. Drăghicescu, *İstoricul principalelor puncte pe Dunare de la Gura Tisei pana la mare si pe coastele marii de la Varna la Odesa*, Bucuresti, 1943, s.307; Nicolea Beldiceanu, *EI, III*, s. 1004; Mihai Maxim, "İbrail", *a. g. m.*, s. 364.

³³⁰ BOA, ADVNSMHHM. d 69, hk 428 (29 Ra 1001/3 Ocak 1593); Şemsettin Sami, *Kâmus-ı Türki*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 263.

ve şehrin fiziki tafsilatına işaret edilebilecek bir yoğunlukta değildir. Bu yüzyılın başlarında şimdilik tespit edilebilen en erken kayıtlar, bu muharebeden kısa bir süre önce kalenin muhtelif yerlerinde yapılan tamirat faaliyetlerinden ibarettir. Mart 1709 tarihli mâli kayıtlarda İbrail kadısı, nazırı ve kale ağalarına, kalenin kuleleri ile birlikte bazı bölgelerinin tahrip olduğu gerekçesiyle bir an önce tamir edilmesi talimatı verilmişti. Buna göre kalenin iki büyük ve iki küçük kulesinden söz edilmektedir. Kaleye giriş ve çıkışlar, asma köprüler vasıtasıyla yapılmaktadır. Önemli ölçüde tahrip olan bu bölgelerin yenilenmesi için 115 adet büyük kiriş, 276 adet döşeme tahtası, 288 adet çatma kiriş, 2.520 mertek³³¹, bir miktar odun, 15 adet sırk çam, 30.000 tuğla, 9.000 kantar kireç, 30 araba kömür, top kundakları için 43 adet karaağaç tahtası, mesken topları için 6 adet tekerlek ve çivi, 50 kantar demir, muhtelif çeşit ve ölçülerde çivi, sair kereste ve malzemelerin Eflak bölgesinden tedarik edilmesi talimatı verilmişti. Farklı mahallerden temin edilecek malzemelerin naklinde sorunlar yaşanması ve Eflak'ın hem İbrail'e yakınlığı hem de bu bölgede özellikle kereste çeşitlerinde zengin kaynaklara sahip olması, bu malzemelerinin voyvodalık tarafından sevk edilmesini gerektiriyordu. Bahsi geçen kereste ve diğer levazımın ücreti de Eflak Cizyesi gelirlerinden tahsis edilmişti (Ekim 1709)³³². Bir yandan da Eflak Voyvodası'na, kalenin ehemmiyetine binaen bu malzemelerin derhal tertip etmesi talimatı verilmişti³³³. Yaklaşık bir yıl süre boyunca devam eden tamirat işlemleri, Eylül-Ekim 1710 tarihine gelindiğinde son bulmuştu. Keza Osman Ağa marifetiyle yapılan faaliyetler neticesinde, Eflak tarafından tedariki sağlanmak istenen malzemeler temin edilmiş ve kalenin bazı mahallerinin tamiri yapılarak top kundakları da güçlendirilmişti³³⁴.

³³¹ Köşegenli ya da yuvarlak kalın ağaç.

³³² BOA, MAD. d 9899 s. 382 (11 Ş 1121/16 Ekim 1709).

³³³ BOA, MAD. d 9899 s. 383 (11 Ş 1121/16 Ekim 1709).

³³⁴ BOA, İE. ML 113/10777 (29 B 1122/23 Eylül 1710); Bu tamirat işleminde muhtelif ebat ve kalınlıklarda kiriş, çatma kiriş, elvah döşeme, odun, sırklık çam, tuğla, kömür, kundaklar için ağaç, top arabalarının tamiri için kundaklar ve sair malzemeler için toplam 357.226 akçelik bir masraf yapılmıştı. Ekim ayındaki masraf defterlerine göre, iki büyük kule için 65 adet kiriş, 6 metrelik 144 adet döşeme tahtası, 160 adet çatma kiriş, 1.200 adet mertek, yaklaşık 205 kg çivi, tahta ve kirişler için 30 kantar demir çivi tertip edildi. İki küçük kule için ise 50 adet 9,75 metrelik döşeme kiriş, 6 metrelik ölçülerde 72 adet döşeme tahtası, 120 adet çatma kiriş, 80 adet mertek, 153,5 kg çivi, tahta ve kirişler için 20 kantar demir çivi, 500 adet hatıl (taş duvarları takviye etmek üzere bir iki metrede bir defa çekilen tuğla ya da kereste tabakası), 30 araba kömür, 30.000 adet tuğla, 9.000 kantar kireç tertip

Prut Seferi sırasında İbrail Kalesi'nin muhafazası için görevlendirilen Davud Paşa'ya, kalenin Ruslar tarafından muhasarasından kısa bir süre önce bir talimat verilmişti. Buna göre Davud Paşa, Boğdan Voyvodalığı'na vekâlet eden İskerletzâde Yenaki Bey ile birlikte, İbrail'in muhafazası için tayin edilen askerleri toplayacak, Kalas Kasabası ve etraf bölgeyi emniyet altına alacaktı³³⁵. Diğer taraftan İbrail kadısı Ahmed Efendi tarafından orduya sunduğu raporda, şehrin içinden Tuna Nehri'ne gelinceye kadar hendeklerin mevcut olduğu ve en fazla iki üç yerde kapısının bulunduğu belirtilmekteydi. Bu kapılardan başka bir yerden gerek kaleye ve gerekse varoşa girmeyi sağlayacak bir yol mevcut değildi. Zamanla bahsi geçen hendekler temizlenmediği için bozulmuştu. Kale varoşunun dahi hendeklerinin temizlenmesi gerekmektedir. Kalas ve İbrail'de olan kerestelerin tahsis edilmesi ve şaranpo mahallerinin de güçlendirilmesi isteniyordu. Bu suretle Kalas'tan 300 ve İbrail'de mevcut bulunan 2.000 kadar ağaç kiriş, sair levazımla birlikte bahsi geçen bölgelerin tamiri için kullanıma sunulmuştu. Ayrıca hendeklerin tamamı ahali tarafından temizlenmişti. Şaranpo ve sair mahallerin güçlendirilmesi için ise Davud Paşa'ya talimat verilmişti³³⁶. Kalenin etrafını çevreleyen hendeklerin temizleme çalışmaları, dönemin Türk kaynakları dışında da tespit edilen bilgilerle uyum sağlamaktaydı. Keza kale muhafızı Davud Paşa, 11 Temmuz'daki Rus muhasarasından bir süre önce şehrin etrafındaki hendek mahalline paralel bir hat çektirmiş ve bu alanları temizleterek şaranpo mahallerini de tahkim etmişti³³⁷. Dolayısıyla 1711 yılından kısa

edilmişti. Asma köprüler için 60 adet tahta, 8 adet kiriş ve 500 adet mertek kullanılmıştı. Bu kulelerin tavanları tamir edilmişti. Kalenin top döşemeleri için de 30 adet kundak tahtası, Kolonborna topları için yine 13 adet kundak tahtası temin edilmişti. 50 günlük bir çalışma süresinde 104 neccar, marangoz ve demirci hizmet etmişti. Bkz. BOA, MAD. d 3882 (7 Ş 1121/12 Ekim 1709) s. s. 64-68.

³³⁵ BOA, A.DVNSMHHM. d 116 hk 1476 (20 Ca 1123/6 Temmuz 1711).

³³⁶ BOA, MAD. d 9505 s. 170 (22 C 1123/7 Temmuz 1711) İstiladan kısa bir müddet sonra, kalenin zarar gören bazı mahalleri ile İbrail varoşunda bulunan Sultan Osman Camii, ahalinin talep ve ricasıyla 1711 Eylül ayında bazı onarımdan geçirilmişti. Bunun için bkz. BOA, MAD. d 9505 s. 207 (29 Za 1123/2 Eylül 1711).

³³⁷ İonel Candeâ, *Brăila 1711: Documente și studii, Editura Istros*, Brăila, 20 11, s. 121-122; Yeniçeri Katibi Hasan, *Prut Seferi'ni Beyanumdur...* s. 27; *Târih-i Râşid*, C. III, s. 365-366; Mihai Maxim, *Brăila 1711: Noi Documente Otomane, Editura Istros*, Brăila, 20 11 s. 67-70; *Romen Kaynak ve Esrelerinde Türk Tarihi: Kronikler*, s. 150; Ahmed bin Mahmud, *a.g.m.*, s.398; Constantin C. Giurescu, *İstoria Romanilor*, s. 352; Bazı kroniklerde, Rusların İbrail'i muhasaraya gelen ordusunun mevcudu 40.000 civarında gösterilmişse de bu doğru rakam değildir. Genel itibarıyla tüm kaynaklarda muhasara birliklerin 10-12 bin civarında olduğu kabul edilmektedir. Ahmed Câvid, *Muntehebât (Osmanlı-Rus İlişkileri Târîhi)*, (Haz: Adnan Baycar), Yeditepe, İstanbul 2004, s. 218.

bir süre önce ve bu savaş esnasında İbrail Kalesi'nin mevcut 4 kulesi ve asma köprülerin varlığından söz etmek mümkündür. Kale etrafındaki hendeklere, Davud Paşa'nın talimatı ile paralel bir hendek hattı daha eklenmiştir.

Kısa bir süre sonra, Prut Seferi sırasında kalenin zarar gören muhtelif bölgelerinin tadilatına başlanmıştır. Bu faaliyetler, Hotin Kalesi'nin yenilenme sürecine denk gelmiş³³⁸ ve öyle anlaşılıyor ki 1718 yılına kadar devam etmişti. Kale içinde zahire depolamak üzere miri anbar inşası için, İbrail Nazırı El-Hac Hüseyin marifetiyle muhtelif bölgelerden kereste vesair levazım tedarik edilmişti³³⁹. Süratle devam eden bölgedeki takviye çalışmaları, tabya sayılarının artırılarak askeri kadronun uygun yerlerdeki görev alanlarına taksimi şeklinde cereyan ediyordu. Bu suretle İbrail Kalesi'nde, yeniçeri askerlerinin dışında daimi ya da tehlike geçinceye kadar hazır bulundurulacak yerli askeri personelin sayılarını artırma yoluna gidilmiştir. Merkezden verilen bir talimat, kalenin sahip olduğu tabya sayısına işaret etmekteydi. Buna göre 1709-1711 tarihlerinde iki büyük ve iki küçük toplamda dört kuleden bahsedilirken, artık dört tabyanın varlığına dikkat çekiliyordu. Zira bu tabyalara azeb birlikleri yerleştirilmiş ve böylece İbrail Kalesi'nde, dört tabyada hizmet görecek azeb, gönüllü, atlı ve piyade unsurları tanzim edilmişti (1714)³⁴⁰. Bu dört tabyanın varlığı, kalenin askeri yoklamalarında yaklaşık sekiz yıl sonrasında da zikredilmekteydi. Müstahfiz, Azeb, fârisan, ve cebeci gibi askeri gruplarla birlikte *Tabya-i Evvel*, *Tabya-i Sani*, *Tabya-i Salis* ve *Tabya-i Râbi* şeklinde tabya kuvvetleri oluşturulmuş ve 900 kadar askeri personel kalede görevlendirilmişti (1722)³⁴¹.

Diğer taraftan kalenin tabyalarında yeni bir tadilat yapılmıştı. Ayrıca kale duvarlarının önündeki hendeklere dair detaylar, biraz daha belirginleşmişti ki bu, kale etrafının ölçümü hakkında kısmi bir bilgi sunmaktaydı. Buna göre duvarlar önünde kazılan hendeğin genişlik ölçüsü, 8 zira' (yaklaşık 6 metre), derinliği 7 zira' (5,25 metre), etraf ölçüsü ise 1.250 zira' (yaklaşık 937,5 metre) civarındaydı ve bu

³³⁸ BOA, AE. SAMD. III 201/19421 (Evâil-i Ra 1126/17 Mart 1714); Rumeli Valisi Mustafa Paşa'ya, Hotin Kalesi'nin inşasının ardından İbrail Kalesi'nin tamirat ve güçlendirilmesi için talimat verilmişti.

³³⁹ BOA, MAD. 3897 (Evâil-i Z 1130/26 Ekim 1718) s. 102.

³⁴⁰ BOA, AE. SAMD. III 111/10903 (Evail-i Ra 1126/17 Mart 1714).

³⁴¹ BOA, D. BKL. d 32424 (13 Z 1134/ Ekim 1716/17 Ağustos 1722).

ölçü, sadece hendeklerin kapladığı alan itibariyle ortalama 5,500 metrekarelik bir bölgeye tekabül ediyordu. Hendek hattının kale tarafı, 737,5 metrelik şarampo kazıkları ile desteklenmişti. Bu alanda açık kalan mahal ise 207 metre civarındaydı ki burası şaranzolar dizilmeden boş bırakılmıştı. Yine kale muhafızı Vezir Mirzâ Mehmed Paşa tarafından inşa edildiği anlaşılan iki yeni tabyadan bahsediliyordu. Kale içinde su hendeğinin olmaması, gerektiğinde Tuna Nehri'nden kaleye getirmek için ve nehir tarafını düşman saldırılarından muhafaza etmek üzere Paşa'nın iltimasıyla yeni bir hendek hattı açılmıştı. Buna göre bu hendek hattının kaleden nehre doğru genişliği 3,5 metre, derinliği yaklaşık 2,5 metre ve uzunluğu 375 metre civarındaydı. Yeni inşa edilecek tabya için, Hırsova, Maçın, İsakçı, Tolcı, Babadağı, Kili ve İsmail kazalarından 1000 kadar cerahor ve 50 neccar tertip edilmişti³⁴². Ayrıca bu yeni tabya ve zikredilen hendek hattı için, kale tarafına 2.030 adet balvan tahtası konularak, kuşak ve dirsek için 950 kiriş ve 20 kantar ham demir, yaklaşık 7,5 ton kömür temin edilmişti (1718)³⁴³.

Şimdilik tespit edilen belgeler, 1709-1718 tarihlerinde İbrail Kalesi'nin fiziki yapısının önceleri 4 kule ve sonradan 4 tabya ile kale duvarları önündeki hendek hattının yaklaşık 1.150 metrelik bir yürüyüş mesafesinin olduğunu göstermektedir. Bu bilgiler, kalenin tahkimat yapısına ve etraf ölçüsüne tam manası ile karşılık gelmese de şimdilik tespit edilebilen verilere göre, ihtiyatlı bir kanaate sahip olmayı gerektirmektedir. Yine de kesin bilgiler, daha detaylı tamirat defterleri ve kale planlarının tespit edilmesi ile mümkün hale gelecektir.

2. 1736 Yılındaki İnşaat Faaliyetleri

Bu tarihe kadar tamirat ve keşif defterlerinin yetersizliği, kalenin etraf ölçülerinin ve tahkimat yapısının anlamlandırılmasını zora sokmaktadır. Ancak bu tarz kaynaklar, 1736-1739 tarihlerindeki savaşı takip eden yıllarda yukarı doğru bir artış göstermektedir. Bu durumda kalenin sürekli bir şekilde güçlendirildiği ve

³⁴² BOA, MAD. 3897 (Evâil-i Z 1130/26 Ekim 1718) s. 103.

³⁴³ BOA, MAD. 3897 (Evâil-i Z 1130/26 Ekim 1718) s. 104-105.

geniştirildiği anlaşılmaktadır³⁴⁴. 1736 yılına ait veriler, İbrail Kalesi'nde 1718 yılına kadar yapılan güçlendirme faaliyetlerine benzerlik gösterse de bilgiler daha ayrıntılıdır. Zira mevcut dört tabyanın etraf ölçüleri, artık daha belirgin bir hale gelmiştir.

Bu tarihte yapılan tahkimat faaliyetleri, 1736-1739 yıllarındaki Osmanlıların Avusturya ve Rusya ile giriştiği savaşa hazırlık niteliğindedir. Kale idaresinin merkeze sunduğu raporlarda, İbrail Kalesi'nin özellikle barut kulelerinin tamamen harap bir halde olduğu belirtilmiştir. Kale duvarları ise zamanla bozulmuş ve muhtelif bölgeleri de yıkılmak üzere olduğundan süratle güçlendirilmesi ve tamir edilmesi talep edilmişti (Mayıs 1736)³⁴⁵. Tamirat işlemleri için civar bölgelerden marangoz, demirci, ırgat ve sair işçilerin tertip edilmesi gerektiği belirtilirken, çalışmaya kalenin yerli askerleri ve ahalisinin nöbetleşe katıldıkları müşahede edilmiştir³⁴⁶. Başbâkikulu (*sergulâm-ı bâki*) Ahmed Ağa yönetiminde başlayan tamirat, 1736 yılının Haziran ayında başlamış ve Ekim ayında tamamlanmıştı. Buradaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, bu tarihlerde sonradan iç kale olarak tarif edilen tahkimatin etrafında, şehri çevreleyen taştan bir duvarın varlığı söz konusu değildi. Taşra bölgesini muhafaza için yaklaşık 200 adet kuşaklama tahtası ile birbirine bağlanan 4.717 adet *dizme şaranpo* kazıkları, her biri yaklaşık 1.300 gram ağırlığındaki çivilerle desteklenerek oluşturulmuştu. İç kale şaranpolarının da aynı işleme tabi tutulması, kalenin şehri çevreleyen ve kazıklarla tahkim edilen *Varoş* bölgesinin tahkimatının, iç kalenin yaklaşık iki katı kadar bir ölçüye sahip olduğuna işaret etmektedir. Nitekim dizme şaranpo bölgesi, aynı malzemelerle varoş hattında oluşturulan ve toprakla desteklenen savunma mekanizmasının yarısı kadar bir malzeme ile vücuda getirilmişti³⁴⁷. Bahsi geçen taşra şaranpolarına, *kebir kapı* ve *su kapısı* adı ile iki giriş-çıkış bölgesi oluşturulmuştu. Taş kale içerisinde yaklaşık 26 metre uzunluğunda, 11 metre genişliğinde ve 8 metre yüksekliğinde sığınak şeklinde yeni bir cephane inşa edilmişti³⁴⁸. Taşra bölgesinden bahsi geçen cephane kapısına

³⁴⁴ Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 41.

³⁴⁵ BOA, C. AS 1215/54511 (22 Z 1148/4 Mayıs 1736).

³⁴⁶ BOA, C. AS 770/32578 (Gurre-i Ra 1149/10 Temmuz 1736).

³⁴⁷ BOA, D. BŞM. d 1970 (5 Ra 1149/14 Temmuz 1736) s. 4.

³⁴⁸ *Aynı belge* s. 5.

varıncaya kadar, *zir-i zemin* (sığınak), lağım ve sıçan yollarının iki tarafına yapılan taş duvar ve tavanı, büyük tabyalarla örtülerek güçlendirilmişti.

Tablo 2:Yenilenen Tabya Ölçüleri (metre)³⁴⁹

	Uzunluk	Yükseklik	Genişlik
1. Tabya	22,5	18	6
2. Tabya	22,5	18	6
3. Tabya	26,5	21	8
4. Tabya	26,5	21	8

Kalenin dört tabyasının sundurmaları (korunak) için 500 adet dört köşe balvan kullanılmış ve büyük kapı ile su kapısı üzerine 11,5 x 9 x 8 metre ölçülerinde iki karakolhane inşa edilmişti³⁵⁰. Bu hatta giriş-çıkışı sağlayacak dört kapı ve yeni bir şekilde tadilatı yapılan dört büyük tabya, cephaneye ve sığınaklarla taşra bölgesinin dizme şaranpo bölgesine, muhtelif ölçülerde asma köprüler ihdas edilmiş ve kapıları korunaklı hale getirilmişti³⁵¹.

Tablo 3: İbrail Kalesi İnşası İçin Yakın Bölgelerden Gelen İşçiler³⁵²

	Cerahor	Neccar
İbrail	300	
Ziştovi	50	15
Silistre	60	
Yergöğü	20	5
Ruşçuk	50	
Karasu	10	
Çardak	10	
Niğbolu	38	12
Maçin	20	5
Toplam	558	37

Görüldüğü üzere kalenin bu tarihlerdeki inşa faaliyetleri, dört tabyanın tamamının tahkimi ile birlikte, kale etrafında şehri çevreleyen şaranpo hattının toprakla desteklenmesi suretiyle yapılan güçlendirme faaliyetlerinden ibaretti. Ancak

³⁴⁹BOA, D. BŞM. d. 1970, s. 6-8; Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 44.

³⁵⁰Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 45.

³⁵¹ BOA, D. BŞM. d 1970 (5 Ra 1149/14 Temmuz 1736) s. 10/ek 9a.

³⁵²*Aynı belge*, s. 11.

yine de tahkimatın teferruatına dair sunduğu bilgiler önem arz etmektedir. Zira kalenin dış duvarları, bu bilgilere göre henüz taştan (kârgir) inşa edilmemişti. Ana kale tabyalarının yüksekliği ise dikkat çekmekte, yine de tahkimatın tafsilatı sonraki yıllara ait kayıtlarda genişleyecekti. Ayrıca şehir merkezinde bulunan *Çarşı* (Sûk), *Kale*, *Fârisan*, *Fârisan-ı Evvel* ve *Hüdâvendigar* camilerinin herhangi bir tadilat yapılmamasına rağmen isimlerinin zikredilmesi, yerleşim yerinde mevcut bulunan dini yapılara işaret etmesi bakımından kıymete mâtuftur.

3. 1755-1757 Yılları Arasındaki İnşaat Faaliyetleri

İbrail Kalesi'ne Bina Emmini tayin edilen Hâcegan-ı Divân-ı Humayun'dan Mehmed Tahir Ağa'nın faaliyetleri 1755 yılından itibaren başlamıştı. Yaklaşık olarak üç yıl devam eden yenileme işleminde, sadece 447 günlük bir çalışma programı işlemişti ve bu çalışma, 1757 yılında tamamlanmıştı. Buna göre bu tarihlerdeki inşaat faaliyetleri, iç kale (*derûn-ı kale*) ve dışında (*birûn*) kalan muhtelif bölgelerin tamirâtı ve yeni eklentileri ihtiva ediyordu. İç kalede bulunan cami, tamamen yenilenmişti. 12x11 metre ölçülerindeki bu cami, yaklaşık 18,5x4,5 metrelik minareye sahipti. Cami yakınlarında bulunan kapı-kulesi, zahire mahzeni ve mühimmat anbarları, kemankuş kulesi tamamen restore edilmişti³⁵³. Ayrıca 10,5x7,5 metre ölçüsünde yeni bir barut mahzeni inşa edilmiş ve buraya 1,5x18,75 metrelik bir yürüyüş yolu eklenmişti. Kale içinde bulunan hapishane ve namazgâh da tadilattan geçirilmişti. Kalenin iç tarafındaki hendek mazgallarının duvarları, 1,5x337,5 metre ile yeni bir şekilde güçlendirilmiş, 240 metrelik bir seğirdim yolu açılmıştı. İç kaledeki cami yakınında bulunan su kapısı civarında, dizdar odası önünde yeni bir su kuyusu kazılmıştı. İç kale kapısına yeni bir köprü inşa edilmişti ve bu köprünün korkulukları 10,5x3,75 metre ölçüsündeydi. Su kapısı etrafındaki karakol, nöbetçi kuleleri, 18x4,5 metre ölçüsündeki köprü ve kapıcı odasının muhtelif bölgeleri de yenilenmişti³⁵⁴.

³⁵³ BOA, D.BŞM. d 3364 (17 M 1173/10 Eylül 1759) s. 2; Naklen *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 47.

³⁵⁴ *Aynı defter*, s. 3.

Tablo 4: İbrail Kalesi'nin Tabya Ölçüleri (1755)³⁵⁵

		Uzunluk	Yükseklik	Genişlik
1.Tabya	Tahir Ağa Tabyası	18,75	13,5	6
2.Tabya	Hüseyin Ağa Tabyası	18,75	13,5	6
3.Tabya	Hançerlioğlu Halil Ağa Tabyası	18,75	13,5	6
4.Tabya	Halil Ağa Tabyası (Eski Tabya)	18,75	13,5	6
5.Tabya	Paşa Tabyası	18,75	13,5	6

Öte yandan kalenin varoş bölgesine çekilen dizme şaranpoların mevki, ölçümü itibariyle daha belirgin bir haldeydi. 5.030 kazıkla dizilen bu bölge, yaklaşık olarak 1.725 metrelik bir alana yayılmıştı. İç kale şaranpo hattı ise 2.182 kazıkla 682,5 metrelik bir ölçüye karşılık geliyordu. Tahir Ağa Tabyası (1. Tabya) olarak bilinen ve yeni bir şekilde inşa edilen tabya 58,5 metre uzunluğunda, 9 metre yüksekliğinde ve 2,6 metre bir genişlik verilerek inşa edilmişti. Hüseyin Ağa Tabyası (2.Tabya) 54,5 metre uzunluğunda, 2,6 metre genişlikte ve 9 metre yüksekliğindeydi. Halil Ağa Tabyası (Eski Tabya/4. Tabya Ağası), Hüseyin Ağa Tabyası'nın yaklaşık 1/3'ü kadar bir ölçüye sahipti. Yapılan çalışmalarda, kalenin iç ve dış duvarlarında 12.771 metrelik kârgir, 3.542 metre ahşap, 405,5 ton ham kireç ve taşra hattına 3.210 adet şaranpo kazığı kullanılmıştı³⁵⁶. Tabyaların tamamı, bu çalışma ile birlikte ölçüleri eşitlenmiş oluyordu.

Tablo 5: Tamiratta Kullanılan Bazı Malzemeler³⁵⁷

	Adet	Ağırlık (kg)
Ağaç kürek	600	
Kazma	235	
Su fiçisi	15	
Torba	370	
Elvah (meşe ve ihlamur)	1.700	
Elvah (muhteliff)	75.584	
Çivi		398.594
Kiriş	3.040	
Kazık	1.500	
Sepet (çibık)	6.000	

³⁵⁵ BOA, D. BŞM. d 3043 (17 Z 1168/24 Eylül 1755) s. 80.

³⁵⁶ BOA, D.BŞM. d 3364, s. 4-5; Hazine-i Âmiré tarafından sadece bu çalışmalar için toplam 12.500 guruşluk bir bütçe ayrılmıştı.

³⁵⁷ *Aym defter*, s. 12.

Ham kireç		882.483
Demirci Kömürü		2956,8
Zeytinyağı		11.289
Mertek	550	
Büyük çivi	28.000	
Muhtelif çivi		6.424
Mahzen için kömür		3.840
Yapağı		3.840
Tuğla	49.000	
Kiremit	6.000	
Demir		1.689

Kısa bir süre sonra Mehmed Tahir Ağa'nın yaptığı tamirat, tekrar bir keşfe tabi tutulmuş ve raporları da merkeze ulaşmıştı. Öyle anlaşılıyor ki bu faaliyetlerle ilgili olarak kale ileri gelenleriyle birlikte yapılan muâyene işlemi yeterli görülmemişti. Raporda belirtildiğine göre, faaliyet esnasında herhangi bir hata ya da yanlış bir şekilde tadilattan geçmiş bir mahal varsa, bunun tespiti için hassa mimarlarından birinin tayin edilmesi gerektiği belirtilmiş, ancak bu mümkün olmayınca eldeki keşif defterlerine müracaat edilerek her bir bölge tekrardan kontrolden geçirilmişti. Son tahlilde ortaya çıkan sonuç, Tahir Ağa'nın elindeki imkân ve mevcut levazımları uygun şekilde kullandığı ve kalenin kusursuz bir şekilde tamir edildiği yönündeydi. Kale içinde bulunan caminin tavanı, duvarları, döşemeleri, pencereleri ve çerçeveleri tamamen yenilenmiş, ayrıca iç ve dış duvarları beyaz sıva ile ziyadesiyle güçlendirilmişti. İç kalenin ana kapısının üst tarafında bulunan mescidin de sütunları kuvvetlendirilmiş, döşemeleri de değiştirilmişti. Zahire anbarının çatı, dökme ve bölmeleri düzenlenerek temeli toprakla doldurulmuş ve etrafı taş duvarla çevrelenmişti. Kemankeş Kulesi ve hapishanenin mazgalları da taş ve kireçle tamir edilmişti. Diğer yandan tamirata, Alemlî Kule adı ile zikredilen tahkimat da eklenmişti. İç kalenin seğirdim ve kuleleri arasındaki duvar; tuğla, taş ve kireçle yeniden tanzim edilmişti. İç kalenin demir kapıları, iç hendeğin mazgal duvarları, üç adet köprü, İstanbul Kapısı ve Su Kapısı'nın alt tarafında olan siper duvarları ve kapıların korunakları da tamamen elden geçirilmişti. Taşra şaranpolarının kuşakları ve iki adet kapısı güçlendirilmişti. İç kaleden Şaranpo kapısına varıncaya kadar olan bölge ile verilen bilgi ise şehrin fiziki özelliklerine

kısmen işaret etmekteydi. Rapora göre bu alan bataklık bir bölgeydi ve muhtelif çeşitlerde kereste ve tahtalar döşenerek düz bir zemin haline getirilmişti. Son olarak Tahir Ağa'nın tüm faaliyetlerde sarf ettiği harcamalar, malzemelerin râyic fiyatları ve işçilerin çalışma ücretleri belirtilerek sunulmuştu³⁵⁸. Bu tadilat sırasında eldeki diğer keşif defterleri de incelendiğinde Tahir Ağa, İbrail Kalesi'nde iki yeni tabyanın tamamını ve bir tabyanın da yarısını bitirmiş durumdaydı. Tamirat için kaleye tedariki yapılan malzemelerden bir kısmı da kalmıştı. Kereste, taş ve kireç gibi bu malzemelerin zamanla bozulma ihtimali gündeme geldiğinden, kale ileri gelenleri ve ahalinin tavsiyesiyle eksik kalan bölgelerin tamamlanması talep edilmişti. Bu yeni bilgilere göre kalede mevcut bulunan *beş adet tabyaya* işaret edilmekteydi. 3. Tabya (Hançerlioğlu Halil Ağa Tabyası) tadilatının kalan kısımları ile diğer 3. ve 4. tabyalara takviye gündeme gelmişti. Yapılan hesaba göre, kale tamirinin tamamlanması için 3.500 ton daha moloz taşına ve Eflak, Maçın ve sair bölgelerden tedarik edilecek yeni malzemeler ve işçilere ihtiyaç vardı. Özellikle bakaya kalan tabyalar, bu ihtiyaçlar giderilerek tamamlanmıştı. Maçın tarafından getirtilen 14.000 çeki (3.500 ton) taş ve diğer kereste, kireç ve sair malzemeler de tertip edilmiş, Eflak ve civar bölgelerden getirtilen yaklaşık 200 cerahor ve ırğat ile İstanbul'dan duvarcı, taş kırıcı ve demirci ustaları İbrail'e yönlendirilmiş ve eksik kaldığı bildirilen bölgeler de tekrar elden geçirilmişti³⁵⁹.

Sonuç olarak Tahir Ağa'nın faaliyetleri ile İbrail Kalesi, keşif ve tamirat defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla *5 tabyalı* bir tahkimat görünümünde olup, önceki kayıtlara göre daha fazla güçlendirilmiş ve eklentilerle kalenin fiziki yapısının değiştirilmişti.

4. 1768-1770 Yılları Arasındaki İnşaat Faaliyetleri

İbrail idarecileri ve ahalisi, uzun zamandır herhangi bir tadilat görmeyen kalenin oldukça harap bir durumda olduğunu İstanbul'a bildirmişlerdi. Temizlenmeyen hendekler ve tabyalardaki top siperleri vasfını yitirmiş, yağmurdan

³⁵⁸ BOA, 515/21524 (1173?/1759).

³⁵⁹ BOA, D. BŞM 4466/102 (16 N 1173/2 Mayıs 1760).

etkilenen ahşap kale kapıları ve köprüler de iş göremez duruma gelmişti. Diğer taraftan kale içindeki yeniçeri kışlası da harap durumdaydı. Bu yüzden Tophane personelinden bir ekip, harap vaziyette olan siper sepetleri, top döşemeleri ve sair tadilatın yapılması; kalenin muhtelif mahallerinin yenilenmesi ve tamirâtı için de İstanbul'dan ilgili mimar, mühendis ve bir bina emini tayin edilmesini gerektirmişti (Ağustos 1768)³⁶⁰. Ruslarla devam etmekte olan savaş, Osmanlıları Tuna savunma hattının en müstahkem garnizonlarından olan İbrail Kalesi'nin güçlendirilmesini öncelemek zorunda bırakmıştı. Bu bağlamda Topçubaşı Mustafa Ağa marifetiyle kalede mevcut bulunan topların ihtiyaç dâhilinde tamiri ve döşemelerinin yenilenmesi maksadıyla bir ekip gönderilmişti. Tamiri lazım gelen mahallerinin onarımı için tedarik edilmesi elzem olan muhtelif keresteler ve çalışacak işçilerin tertip edilmesi Eflak Voyvodalıği'na havale edilerek bir an evvel bunların İbrail'e ulaştırılması talimatı verilmişti³⁶¹.

Tamirat faaliyetlerinin başında bulunacak bina emini, Hâcegân-ı Divân-ı Humâyun'dan Mehmed Emin Efendi'ydi. Kendisi, göreve gelir gelmez merkeze sunduğu arzında, harcırah ve tayinatının temin edilmesini rica etmişti. Bu tarihe kadar kalenin inşasında görev yapan Mehmed Tahir Ağa'ya tahsis edilen 1.000 guruş kadar bir miktarın, yolluk olarak kendisine de verilmesini talep etmişti. Bu suretle Mehmed Emin Efendi'ye yevmiye 10 guruş, 15 çift ekmek, 9,5 kg et, yaklaşık 2 kg sadeyağ ve 20 kg arpa tayinat olarak tahsis edilmiş ve göreve başlamıştı (Ekim 1768)³⁶². Görevin başlangıcında Mehmed Emin Efendi, iç kale dışında bulunan taşra şaranpolarının kale savunma pozisyonuna katkı sağlayacak bir durumda olmadığını belirtmişti. Diğer bölümlerde tafsilatlı bir şekilde anlatıldığı üzere, Rus kuşatma birliklerinin bilhassa İbrail Kalesi ve ahalisinin direncinin kırılmasında etkili olan suyollarının kesilmesi meselesi, belli ki bu tarihteki tamirat faaliyetlerinde yöneticilerin, mimar ve mühendislerin farkında olduğu bir durumdu. Kaleye su sağlayacak hattın korunması için bir tabya ve düşmanla yapılacak bir meydan muharebesine hazırlıklı olmak üzere kârgir iki tabya inşa edilerek her birine beşer top döşemesi ve sahilden kale hattına varıncaya kadar yeni hendek ihdas edilmesi

³⁶⁰ BOA, C. AS 59/2771 (Gurre-i R 1182/15 Ağustos 1768).

³⁶¹ BOA, C. AS 1165/51845 (16 C 1182/28 Ekim 1768).

³⁶² BOA, C. AS 395/16284 (17 C 1182/29 Ekim 1768).

gerektiği bildirilmişti. Ayrıca olası bir muhasarada savunmasız ahalinin korunmasını sağlayacak bölge, kale içinde yeterli bir alana sahip değildi³⁶³. 1768 yılının sonlarına doğru İbrail Nazırı ve kalenin yerli ağalarına, yeni bina emini Seyyid Mehmed Emin Efendi ile ittifak halinde hareket ederek hendeklerin temizlenmesi, tabya top siperleri, kapı ve köprülerle muhtelif bölgelerin tadilat işlemlerinin bir an evvel halledilmesi talimatı verilmişti³⁶⁴. Faaliyetlerin hızlandırılması için Eflak haricinde İbrail, Rusçuk, Silistre, Yergöğü, Zıştovi gibi bölgelerden marangoz, kireççi, duvarcı, taş yontucu, demirci kalfa ve işçileri temin edilerek derhal Seyyid Mehmed Emin'e yönlendirilmesi gerekmişti³⁶⁵. Aynı tarihlerde Osmanlı mali kayıtlarından anlaşıldığı üzere, yılsonuna kadar İbrail Kalesi'nde iç kalede zahire anbarı, kapılar, beş adet kulenin top döşemeleri, siyah barut mahzeni, köprülerin tamiri ve kale dışında bulunan ve birbirine kârgir bağlantısı olmayan 4 tabyanın yaklaşık olarak birer metre yükseltilmesi sağlanmıştı. Kalenin taşra şaranpolarının zamanla harap olması sebebiyle 1.552, 5 metrelik kısmı yenilenmiş ve kuşakları ile birlikte bahsi geçen hat, toprak dolguyla desteklenmişti. Top bataryaları ile taşra şaranpoları arasındaki mesafe olan 847,5 metrelik bir bölgeye, 11,25 metre genişliğinde ve 2,25 metre derinliğinde yeni bir hendek hattı oluşturulmuş ve bu hatta iki yeni ahşap köprü inşa edilmişti. Köprülerin taban kısmı, dört kârgir ayak üzerine oturtulmuştu. Yeniçeri kışlası ve bu askeri gruba bağlı cemaat odaları, kapı ve müstemilatı ile birlikte onarılmıştı³⁶⁶. Kalenin arka bölgesinden Tuna sahiline varıncaya kadar, çifte kuşaklı 4.500 metrelik yeni bir şaranpo hattı ihdas edilmiş ve bu savunma bölgesinin sırt tarafı da 4.500 metre uzunluğunda, 3 metre genişliğinde ve yine 3 metre derinliğinde, kale savunma birimlerinin en uzun şaranpo istihkâmı meydana getirilmişti. Şaranpoların iç bölgesinde aynı mesafede bir seğirdim yolu inşa edilmişti. Aynı bölgede savunmasız ahalinin korunmasını sağlamak üzere 75x18,5 metre ölçüsünde bir sığınak yapı ihdas edilmişti. Ayrıca bu bölgeye 2,5x6,75x70 metre ölçüsünde yeni bir tabya inşa edilmesi planlanıyordu³⁶⁷.

³⁶³ BOA, C. AS 820/34871 (27 B 1182/7 Aralık 1768).

³⁶⁴ BOA, C. AS 793/33641 (28 B 1182/8 Aralık 1768).

³⁶⁵ BOA, C. AS 818/34778 (11 Ş 1182/21 Aralık 1768).

³⁶⁶ BOA, MAD. d 3160 (6 Ş 1182/16 Aralık 1768) s. 704-706.

³⁶⁷ BOA, MAD. d 3160 (6 Ş 1182/16 Aralık 1768) s. 711.

Öyle anlaşılıyor ki Seyyid Mehmed Efendi görevine başlamak üzere kaleye vardığında Muhafız Abdi Paşa ile yerli ağalar ve ahalinin ortak kanaati, su kapısı denilen ve aslında kaleye aktarılan su kaynağının kontrol altına alınması için bir an önce çalışmalara başlanması yönündeydi. Zira bu hattın korunmasını sağlamak için mevcut şaranpo bölgesinin dâhilinde ve haricinde kârgir olarak yapılacak iki yeni tabyaya ihtiyaç vardı. Kale muhafızı Abdi Paşa, özellikle bu tabyaların bir an önce inşasına başlaması için Seyyid Mehmed Emin Efendi'ye tenbih ve telkinde bulunuyordu (Kasım 1769)³⁶⁸.

Bina Emîni Ali Ağa'nın yönetiminde 8 Şubat-9 Nisan 1770 tarihleri arasında yapılan yaklaşık iki aylık tamirat faaliyetleri, çoğunlukla toprak destekli tahkimat yapısının, siperlerin ve top bataryalarının güçlendirilmesine, kale surlarından bağımsız olarak Tuna sahilinde ve varoşun şaranpo bölgesinde birkaç yeni tabya inşasına odaklanmıştı. Buna göre;

- İstanbul Kapısı'nın sağ tarafında içi toprak imlâlı, çunuk örme sepet 10,5 x 2 x 1,5 metre ölçüsünde piyâde seğirdimi,
- İstanbul Kapı bitişiğinde 14 x 7 metre ölçüsünde top döşemesi ve piyâde seğirdimi,
- İçi toprak dolma, çubuk örme 6 x 2,5 x 1,5 metrelik siper sepeti,
- Bu bölgedeki Baş Tabya'da bulunan eski siper sepetlerinin ve mazgallarının yenilenmesi,
- Baş Tabya kapısı bitişiğinde içi toprak dolma çubuk örme 8,25 x 2,25 x 2,25 metre ölçüsünde siper sepeti,
- Aynı bölgede 7,5 x 6,5 metre ölçüsünde *havan topu* döşemesi ve siper sepeti,
- Yine aynı bölgede kerpiçten 5,25 x 4,5 metre ölçüsünde top döşemesi,
- Bu bölge yakınına içi toprak dolma ve çifte bağlamalı 7,5 x 2,25 x 3 metrelik siper sepeti ve hemen bitişiğinde 6,75 x 6 metrelik meşe kerpiçten top döşemesi,

³⁶⁸ BOA, AE. SMST. III 302/24158 (3 B 1183/2 Kasım 1769).

- Top döşemesi bitişinde 7,5 x 1,5 x 1,5 metrelik piyade seğirdimi ve hemen yakınında içi toprak imlali ve çifte bağlama 8,25 x 2,25 x 3 metrelik siper sepeti,
- Bu bölge bitişinde 5,25 x 4,5 metre ölçüsünde meşe kerpiçten top döşemesi ve hemen yakınına piyade seğirdimi,
- Yakınında tahtadan 7 x 5,5 metre ölçüsünde *balyemez top döşemesi* ve bitişinde 11,25 x 2,25 x 3,75 metre ölçüsünde içi toprak imlali çifte bağlamalı siper sepeti ve bu bölgeye, toprak imlali piyade seğirdimi,
- Bu bölgedeki kapının tamiri ve hemen yakınına 6,75 x 6 metrelik top döşemesi ve 14,25 x 2,25 x 2,25 metre ölçüsünde piyade seğirdimi,
- Balyemez ve havan top döşemelerinin altına, 24,5 x 6 x 1,15 metrelik toprak imlası,
- Cebeci Kışlası karşısında buluna hendek varoşun *su kapısı*,
- İstanbul Kapısı karşısında buluna hendek varoşun *su kapısı*,
- Baş Tabya'dan *Hançerlioğlu Tabyası*'na varıncaya kadar hendek hattının 172,5 x 8,25 x 0,5 metre ölçüsünde genişletme,
- Hançerlioğlu Tabyası'nda 8 adet mazgal ve siper sepeti desteği,
- Hançerlioğlu Tabyası'ndan Öküz Tabya'ya varıncaya kadar 96 x 1,5 x 1,5 metrelik piyâde seğirdimi ve bu bölgede, 33 x 1,5 x 2,25 metrelik toprak dolmalı çit örme siper sepeti,
- Top arabacıları kışlası karşısında meşe tahtadan 5,25 x 4,5 metre ölçüsünde 3 adet top döşemesi,
- Öküz Tabya'dan Genç Ağa Tabyası'na varıncaya kadar 47,5 x 1,5 x 1,5 metrelik toprak dolma çit örmeli piyade seğirdimi,
- Genç Ağa Tabyası'nda 8 adet siper sepeti ve mazgalların tamiri,
- Baş Tabya'dan Hançerlioğlu Tabyası'na varıncaya kadar, 161 x 3 x 0,75 metrelik şaranpo hattının üzerine ve top mazgalları hizasına siper için toprak imlası ve 75 x 1,5 x 1,5 metrelik toprak dolmalı çit örme piyade seğirdimi,
- Su Kapısı bitişinde bulunan Tahir Ağa Tabyası'nın 8 adet siper sepeti ve mazgallarının tamiri,

- Tahir Ağa Tabyası'ndan İstanbul Kapısı tarafına varınca 67,5 x 1,5 x 1,5 metrelik toprak dolma çit örme piyade seğirdimi,
- İstanbul Kapısıbitişğinde meşe tahtadan 6 x 3 metrelik iki adet top döşemesi. Ayrıca hemen yakınında 18,75 x 2,25 x 2,25 ölçüsünde toprak dolma çit örme ve çifte bağlamalı siper sepeti ve piyâde seğirdimi,
- İç Kale içindeki Barut Cephanelisi'nin üstünde olan toprağın temizlenmesi,
- Tuna sahilinde bulunan yeni *Büyük Tabya* bitişğinde kale şaranpolarına kadar 258 x 3,75 x 3 metre ölçülerinde yeni hendek kazılması,
- Bu bölgenin hendek hattından başlayıp, taşra şaranpolarına kadar 1050 x 2,5 x 2,25 metre ölçüsünde yeni hendek kazılması,
- Bu bölgedeki su kapısı civarına 36,5 x 3,75 metre ölçüsünde dizme siper şaranpo ve toprak dolması ile 23,25 x 6,5 metrelik taş kaldırım,
- Kale içinde topçu ocağı mensupları için fırın ve tezgâhlarının inşası,
- Şaranpo civarında, muharebe esnasında bina edilen *yeni tabyanın* içine toprak imlası,

• İbrail Kalesi'nin Tuna sahilinde karşısında *Geçit Başı* isimli bölgede yeni bir şekilde bina edilen 24x12,75x1,1 metrelik tabyanın etrafının toprak imlası ve tabya temeli ile 54x1,15x1,5 metrelik hendek hattının kazılması³⁶⁹ gibi kalenin muhtelif bölgelerinde, çoğunlukla top bataryalarının ve bu bölgelerdeki yürüyüş hattının düzenlenmesi söz konusuydu. Tabyalar toprakla desteklenmiş ve gerekli tadilat çalışmaları yapılmıştı. Diğer önemli bir husus ise bu tarihte kalenin şehri çevreleyen duvarlarının henüz inşa edilmemiş olmasıydı. Nitekim kale haricinde şehri çevreleyen tahkimat hattı, birbirinden bağımsız olarak uzun aralıklarla zayıf bölgelere dizilen şaranpo kazıkları ve bunların toprakla desteklenmesi suretiyle muhafaza edilmekteydi. Bu şaranpo bölgesi de önünde hendeklere paralel bir şekilde tahkim edilmişti. Mevcut 5 tabyalı İbrail Kalesi, sadece askeri maksatla kullanılan ve ahalinin bu bölge dışında iskân ettiği ve sonradan iç kale denilecek tahkimattan ibaretti. Yine de 1770 yılında kale, inşa edildiği tarihten itibaren gücünün zirvesindeydi. Diğer taraftan birbirinden bağımsız ve iç kale dışında üç yeni

³⁶⁹BOA, D. BŞM. BNE. d 15974, (21 M 1184/17 Mayıs 1770) s.1-12; Naklen Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 51-59.

tabyadan bahsetmek mümkündür. Bunlar, Genç Tabya ve Öksüz Tabya adı ile tarif edilen varoş bölgesinde inşa edilmiş yeni yapılarıdır. Diğerleri ise Tuna sahilinde büyük bir yeni tabya (*Cedid Tabya-i Kebir*) olarak inşa edilmişti. Bu tabya, toprakla desteklenerek top bataryalarıyla güçlendirilmişti. Nehrin seyr ü sefer kontrolünü sağlamak ve düşman hattından gelebilecek tehdidi önlemek gayesiyle bina edilmişti³⁷⁰. Diğer tabya ise Selhâne Adası denilen ve Geçit Bölgesi adı ile tarif edilen, İbrail ve Maçın arasındaydı.

Tablo 6: 25 Ocak 1770 tarihine kadar 81 Günde Tedarik Edilen Bazı İnşaat Malzemeleri³⁷¹

Malzeme	Adet	Miktar (kg)
Büyük kiriş	2000	
Meşe Kiriş	2700	
Büyük elvah (çam)	860	
Roza çubuğu	300.000	
Muhtelif çivi	30.000	4.864
Şaranpo kazığı	220	
Elvah	2440	
Mertek	200	
Meşe kazık	770	
Kömür		7.360.
Yapağı		241.9
Taş		282.000
Kireç (kantar)	25.000	
Demir		4.876

Bazı mali kayıtlardan anlaşıldığına göre 1770 yılının Ocak ayına gelene kadar sadece 81 günde, 1.038,5 metrekarelik bir alanda top döşemeleri, 720 metrekarelik alanda şaranpo bölgesi, 4.492,5 metrekarelik bir alanda mevcut şaranpolara toprak imlası, 60 metrekarelik bir alanda top mazgalı, 870 metrekarelik bir alanda siper sepeti, 209 metrekarelik alanda oda ve mahzen, 8.617,5 metrekarelik bir alanda da hendek hatları inşa edilmişti³⁷².

³⁷⁰ BOA, C. AS 59/2754 (Selh-i Za 1183/26 Mart 1770).

³⁷¹ BOA, MAD. d 19369 (28 L 1183/24 Şubat 1770) s. 2-5.

³⁷² BOA, MAD. d 19369 (28 L 1183/24 Şubat 1770) s. 6.

Devam eden savaşta İbrail Kalesi, 1768-1770 tarihinde birkaç kez Rus muhasarasına maruz kalmış, ancak her defasında geri püskürtülmüştü. Bu muharebelerde kalenin muhtelif bölgeleri tekrar tahrip olmuş ve tamiri gerekmişti. Dönemin İbrail Muhafızı Vezir Mehmed Sadık Paşa ve kale ileri gelenlerine gönderilen hükümde, bu bölgelerle birlikte kalenin hendekleri, şaranpo kazıkları, tabya duvarlarının yenilenmesi istenmiş ve takviye edilecek askerlerin iskânını kolaylaştıracak yapıların inşa edilmesi talimatı verilmişti³⁷³. Maçın bölgesinin muhafazasında olan Vezir Abdi Paşa'ya ve Silistre, Hırsova, Razvan bölgesinin ileri gelenlerine de Rus ordusunun taarruzlarına maruz kalan kalenin zayıf bölgelerinin tamiri için gerekli olan tedariklerin bir an önce tertip edilerek gönderilmesi talimatı verilmişti³⁷⁴. Kısa bir süre sonra Boğdan Seraskeri olan Vezir Abdi Paşa, İbrail nâibi, nüzul ve bina emini olan Yakub Efendi'ye verilen talimatta, sabık bina emini olan Seyyid Mehmed Efendi'nin yaptığı inşaatın muayene ve masraf defterlerinin düzenlenerek İstanbul'a gönderilmesi istenmişti³⁷⁵.

Aslında 1768-1770 yılları arasında kaledeki inşa faaliyetleri ve talep edilen mevzilerin oluşturulması, bir anlamda Abdi Paşa ve kale ileri gelenlerinin savunma pozisyonu için en başta öngördüğü tehditler için fikirlerini doğrular nitelikteydi. Nitekim Rus ordusu, bahsi geçen mevzilerden kaleyi etkisizi hale getirmeye çalışmıştı. Son olarak 30 gündür devam eden İbrail muhasarasında yoğun top atışları ile kale surları ve şaranpoları önemli ölçüde tahrip edilmiş ve müdafiler de bir yandan kuşatmaya mukavemet gösterirken bir yandan da bu mevzileri onarmakla meşgul olmuşlardı. Kapanan hendekler de bir yandan temizleniyordu³⁷⁶. Rusların birçok taarruzu, kale müdafilerinin gayretleri ile geri püskürtülmüştü. Buna rağmen Rus kuşatma birlikleri, burç ve duvarlara merdivenler vasıtasıyla ulaşmaya çalışıyordu³⁷⁷. Tahkimat yapısı o derece kuvvetliydi ki Rus ordusu, kaleyi görünce uzun ömürlü bir kuşatma harekâtı olacağını ve zorlanacaklarının farkındaydı. Hatta

³⁷³ BOA, AE. SMST. III 2/84 (20 B 1184/9 Kasım 1770).

³⁷⁴ BOA, AE. SMST. III 2/91 (20 B 1184/9 Kasım 1770).

³⁷⁵ BOA, AE. SMST. III 312/25053 (Gurre-i Z 1183/28 Mart 1770).

³⁷⁶ BOA, A.DVNSMHHM. d 168s. 261 hk 1043.

³⁷⁷ BOA, A.DVNSMHHM. d 168s. 261 hk 1044; İbrail Kalesi'ni muhasara eden Rus ordusu hücumlarının geri püskürtüldüğü, kalenin hendek ve şaranpo hatlarında tedbirlerin alınarak güçlendirilmesi hakkında İbrail Kalesi muhafazasında olan askeri erkâna hüküm.

her geri püskürtüldüklerinde, kuşatmayı bırakmayı bile tartıştıkları bilinmektedir³⁷⁸. Kale kuvvetlerinin kusursuz savunmasına rağmen, İbrail Kalesi'nin *Su Kapısı* hattını zayıf gören Rus kuşatma birlikleri, ısrarla bu hattan kaleyi tazyik ediyordu³⁷⁹. Dolayısıyla bu tarihlerde Rumeli Valisi ve Boğdan Seraskeri olan Abdi Paşa, İbrail ve Maçin arasındaki adada inşa ettirdiği tabyalara ağır toplar konuşlandırmış ve özellikle *Su Kapısı* hattının muhafazasına odaklanmıştı³⁸⁰. Mehmed Sadık Paşa'nın raporlarına göre her türlü taarruza rağmen, kale etrafında şarapolara yakın bölgelerde şiddetli çatışmalar yaşanmış ve Ruslar, ağır kayıplar vererek geri püskürtülerek büyük kayıp vermişti (8 Kasım 1770)³⁸¹.

Son olarak yine Abdi Paşa'nın tahmin ettiği gibi, Rus ordusu kalenin tüm ulaşım ve iletişim hattını kesmişti. Buna rağmen sadece *Geçit Burnu* isimli mevzi tutulabilmiş, bundan başka İbrail'e takviye sağlanabilecek başka bir yol kalmamıştı. Rus ordusu bu bölgeyi de kapatma amacındaydı. Zira kaleyi etraftan görebilecek her mevzide, Rus tabyaları inşa edilmiş ve kaleye tedarik sağlayacak *Geçit Burnu* haricinde her bölge kapatılmıştı. Dolayısıyla *Su Kapısı*'nın zapt edilmesi, Maçin tarafından gelecek yolların kesilmesi ve kale içine su teminini sağlayacak her bir faaliyetin önüne geçerek kale askeri ve ahalisinin direncini kırmaya çalışmışlardı. Nitekim muhasara esnasında Osmanlı yönetimi, bu bölgenin dikkatle güçlendirilerek savunulmasını istiyordu. Abdi Paşa, İbrail Kalesi'nin nehre bakan tarafında inşa ettiği tabyalara, Maçin tarafından top ve cephaneler tanzim ederek buraya sevk edilmesini sağlamıştı. Rus ordusu da bahsedilen mevzide inşa edilen tabya ve buraya konulan toplardan son derece muzdarip olmuş ve bu bölgeyi tahrip etmeye çalışmıştı³⁸².

³⁷⁸ Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, "Noi Planuri ale oraşului și cetății Brăilei", *Miscellanea Historica et Archaeologica in honorem Professoris Ionel Căndea septuagenarii*, Editura Acadeiei Române&Muzeul Brăilei „Carol I” Editura Istros, s. 369.

³⁷⁹ Nevzat Sağlam, *Mehâsinü'l-Âsâr Hakâikü'l-Ahbâr 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, (Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, s. 417-418.

³⁸⁰ BOA, A.DVNSMHHM. d 168s. 262 hk 1048.

³⁸¹ BOA, TSMA. e 693/23 (19 B 1184/8 Kasım 1770); Muharrem Saffet Çalışkan, *(Vekâyi'nüvis) Enveri Sadullah Efendi Tarihinin I. Cildi'nin...* s. 170-182.

³⁸² Muharrem Saffet Çalışkan, *(Vekâyi'nüvis) Enveri Sadullah Efendi Tarihinin I. Cildi'nin...* s. 184-185.

5. Osmanlı Kale Planlarının Kısa Bir Değerlendirmesi ve İbrail'e Ait Kartografik Veriler

Söz konusu kale tahkimatının tafsilatını içeren resmi kaynaklar, kuşkusuz Osmanlı arşivlerinde bulunan tamirat ve keşif/muâyene defterleri ile plan-kroki gibi görsel kaynaklardan oluşmaktadır. Geleneksel bir uygulama olarak Osmanlı yönetimi, her savaştan önce sınır tahkimatlarını güçlendirir ve gerektiğinde yeni savunma birimleri oluştururdu. Elbette kalelerin bakımı ve güçlendirme işlemleri sadece sefer zamanlarında değil, barış döneminde de devam etmekteydi. XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı sınır kalelerinin inşa faaliyetlerinin genel karakteri, çoğunlukla mevcut tahkimatlarının genişletilmesi ve yeni tabyaların eklentisi şeklindeydi. İşbu yapılandırma çalışmaları, sefer hazırlığı bağlamında daha hızlı bir işleyişe sahipti. Kalenin tadilat ya da güçlendirilmesi için kale idaresi tarafından Bâb-ı Âli'ye bildirilen talepler doğrultusunda, merkezden atanan *Hassa Mimarları*³⁸³ ya da vilayetlerdeki *şehir mimarları* görevlendirilirdi³⁸⁴. Malzemelerin tedariki ve bunların muhasebe işlemleri, *Bina Emini* sıfatıyla tayin edilen görevli tarafından yapılırdı. Tüm tamirat işlemleri, elbette kalenin en yüksek idarecisi olarak XVIII. yüzyıl boyunca muhafız paşaların denetimi altına gerçekleşirdi. Yapılacak tamirat faaliyeti için bahsi geçen görevliler, öncelikle “*Keşif Defteri*” adı ile kayıtlar oluştururdu. Bu defterlerde, kalenin ihtiyaç duyulan yerlerinin tamiri için yapılan

³⁸³ Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu (1736-1819)*, s.38.

³⁸⁴ Yakın tarihlerde Osmanlı arşivlerindeki plan/proje ve krokileri liste halinde kataloglayan ve mimari vazifelerin belli ölçüde kurumsallaşan idari birimlerini izaha çalışan bir eser yayınlanmıştır. Çok sayıda görsel kayıtlarla birlikte, Osmanlıların askeri-mimaride kurum ve kuruluşları ile görevlilerin vazife sınırlarının anlamlandırılması bakımından önemlidir. Ayrıca çok sayıda kale planı, tabya ve askeri kışanın Topkapı Sarayı ve Osmanlı arşivlerindeki katalog künyelerini özetlemiştir. Osmanlı imar sisteminin işleyişi, sanatı, çalışma usulleri, faaliyet alanlarını hem kurumsal kimlikleri hem de plan, proje kroki gibi görsel tasvirlerinden etraflica istifa edilmiştir. Bkz. Abdulkadir Dündar, *Arşivdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2000, s. 52-53; Ayrıca şehir ve savunmasını Yunan arkeolojisi bağlamında değerlendiren bir başka eser de bu bağlamda zikredilebilir. Çok sayıda kale plan ve krokilerinin görselleri, arkeolojik çalışmalara atif yapılarak tasvirlenmiş ve bu yöntemle savunma mimarisi görsel çizimlerle desteklemiştir. Kale-şehir planları, ana hatları ile vurgulanarak hem mekânsal tasviri hem de askeri mahiyeti, güncel alan araştırmaları ile desteklenen diğer çalışma için bkz. Aşkıdıl Akarca, *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I: Şehir ve Savunması*, TTK, Ankara 1998.

tetkikler, uygun ve gerekli malzemelerin tespiti, ölçümü ve masrafları bir rapor haline getirilirdi. Her malzeme, belirlenen râyic fiyat üzerinden alınır ve ihtiyaca göre teknik ekipman olarak sıvacı, duvarcı, taşçı, taş yontucu, tuğlacı, su yolcu, marangoz gib birçok usta, kalfa, işçi ve amele temin edilerek tadilat organizasyonu oluşturulurdu. Tamirat işlemini müteakiben, keşif defterlerine uygun olarak “*Tamirat Defteri*” adı ile yeni bir kayıt tutulurdu. İnşa edilmiş yapıların listesi; ölçüm, miktar ve hesaplamalarıyla birlikte tutulan bu defterlerden sonra, gerektiğinde ilgili mimar ve mühendislerin oluşturduğu yeni bir keşif/muâyene ekibi tertip edilir ve nihayet tekrar bir “*Keşif Defteri*” ile yapılan tamirat çalışmaları ve yeni ihtiyaç varsa kayda geçirilirdi. Eksikleri tam olarak giderilmemiş ya da yeni bir tahkimat ve bina eklentisi gerekiyorsa bu son keşif defteri, *bakaya* olarak kalan bölgelerde yapılması gereken faaliyetleri ihtiva etmekteydi³⁸⁵.

Temelde kale planları, resmi manada iki sebepten tasvir edilirdi. Her şeyden önce kalenin mevcut halinin çizimleri, daha önce ifade edildiği üzere hem kalede hem de İstanbul’da bulunurdu. Kalenin ihtiyacına binaen Osmanlı mühendis ve mimarlarının çizimleri, ihtiyaç duyulan restorasyonu ifade eden ya da yeni bir şekilde tahkim edilmiş eklentilerle birlikte kalenin son tasarımına karşılık gelirdi. Osmanlı kale planları, genel olarak XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar basit mimari çizimlerden oluşmaktaydı. Gayesi itibariyle yeni bir şekilde inşa edilen ya da restorasyon ihtiyacından kaynaklanan bu çizimler, genellikle kalenin askeri-mimari unsurlarına odaklanırdı. Diğer örnek planlar ise muhasara esnasında ya da istihbarat maksadıyla, kuşatma ordularının askeri-mühendisleri tarafından resmedilen çizimlerdi. Osmanlı mimarlarının çizdiği planlar istisnalar hariç tutulursa, kuşatma unsurlarının mühendisleri tarafından çizilen planlara göre çok daha az ayrıntıyı ihtiva etmekteydi. Bunlar, diğer çizimlere göre hem kalenin hem de şehrin tüm mekân tasarımını içermesi bakımından son derece teferruata sahipti. Örneğin taarruz hattı ve bataryalar teşkil etmek üzere muhasara esnasında çizilen kale planları İbrail Kalesi örneğinde olduğu gibi, şehrin içindeki yerleşim birimlerinin özelliklerinden, mesafe aralıklarına, ekilebilir araziden mevcut askeri yapıların mekân bilgilerine kadar birçok bilgiyi görsel olarak tasvir edebilmekteydi. Bu tasvir, elbette sıfır hata ile

³⁸⁵ Hakan Engin, *İbrail Kalesinin Modernizasyonu*, s. 39.

yapılmış matematiksel bir ölçüm değildi. Ancak çok yönlü bilgi ve bulguya rastlayarak ilişik kaynaklarla desteklendiğinde bu planlar, şehrin yerleşim birimi ve mekân tasarımının tarihi gelişimi açısından son derece önem arz etmektedir. Bu minvalde söz konusu planlar: arkeolojik çalışmalara, askeri tarih çalışmalarına, taktik ve stratejilere, mimarlık tarihi için şehrin tarihi gelişiminin tespitine, şehir tarihi için sosyal yapıların kısmi değerlendirmesine yardımcı bir kaynak olarak önemli bir yere sahiptir.

Osmanlı askeri mühendislerinin resmettiği İbrail Kalesi planlarının mevcudiyeti, bu bağlamda Osmanlı arşivlerinde ancak XIX. yüzyıl başlarına tekabül etmektedir. Sonradan değerlendirilmeye tabi tutulacağından, burada sadece işaret etmek üzere kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır. Osmanlı mimar ve mühendisleri tarafından çizilen kale planları, İbrail şehrine ait şimdilik arşivlerden tespiti yapılabildiği kadarıyla XIX. yüzyılın hemen başlarında iç kale ve çevirme sisteminin muhtelif birimlerini gösteren iki adet musattah resimden oluşmaktadır. İlk planın üzerinde tarih yoktur. Ancak çizimi yapan mühendislerin vazifeli olduğu tarih ve sonraki plan üzerinden tahkik edilen bilgilere göre, kuvvetle muhtemel 1816-1818 tarihleri arasında Mühendishane-i Humâyun hocalarından Seyyid Ali ve Halife-i Evvel Seyyid Hüseyin tarafından çizilmiştir. Bu plan, İbrail Kalesi'nin Baş Tabya'dan başlayıp Varoş Tabya'ya varana kadar, tahkimatın muhtelif bölgelerinde işlemler bitmiş mahalleri ve yapılması gereken ek faaliyetleri gösteren proje çalışmasıdır³⁸⁶. Bu iki görevli, 1816 yılından kısa bir süre önce Tuna sahillerindeki kalelerin (*Kıla'-ı Hâkâniye*) inşasına tayin edilmişti. İbrail Muhafızı Vezir Abdullah Paşa'nın selefi Ahmed Paşa zamanında inşa edilmiş olan kale mahallerine işaret ettiği için, söz konusu planın 1818 yılına kadar çizilmiş olma ihtimali yüksektir³⁸⁷. İnşa edilecek bölgelerin muâyenesi ve ölçümlerinin yapılarak gerekli malzemelerin tespiti ve râyic fiyatının belirlenmesi istenmişti (Mayıs 1817)³⁸⁸. Diğer plan ise

³⁸⁶ BOA, HAT 600/29349; Naklen Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Harplerinde İbrail Kalesi*, s. 159; Aynı yazar, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 114.

³⁸⁷ BOA, C. AS 590/24845(17 S 1231/18 Ocak 1816); Söz konusu iki mühendisin, 1816 yılında kalenin inşasında görevli oldukları anlaşılmaktadır.

³⁸⁸ BOA, C. AS 520/21710 (14 C 1232/1 Mayıs 1817).

kalenin inşa faaliyetlerinin bitmiş hali olan, yine Mühendishâne hocalarından Seyyid Ömer Efendi tarafından çizilen 1819 tarihli plandır³⁸⁹.

Fakat son birkaç yıl öncesine kadar şehrin ve kalenin mimari yapısını tasvir eden ayrıntılı en eski renkli planın, 1787-1792 yıllarında cereyan eden Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları sırasında ortaya çıktığı biliniyordu³⁹⁰. Bu durumda, İbrail şehri ile ilgili yeni ayrıntıların ortaya çıkmasına katkı sağlamıştı. Şehrin savunma sistemi ve askeri mevzilerini gösteren bu plan, istihbâri bir faaliyet olarak Avusturyalı subay *Johann Josef Baron Vermatti Von Vermensfeld (1754-1794)* tarafından 1788-1790 yıllarında çizilmişti. Bu plan, yüzyılın sonuna gelene kadar tespit edilebilmiş en teferruatlı ilk ve tek kaynaktı. Plan üzerinde önemli tetkikler, Romen Arkeolog Prof. Dr İonel Candea tarafından yapılmış ve arkeolojik çalışmalarla karşılaştırılmıştı³⁹¹. Böylece şehrin fiziki detayları daha belirgin hale gelmişti³⁹². Önemli ayrıntılar içermesine rağmen plan, kaba bir şekilde tasvir edilmişti. Ayrıca teknik manada bazı eksiklikleri bulunmaktaydı. Yine de önceki tarihlerde herhangi bir plan olmaması dolayısıyla, bahsini ettiğimiz tamirat ve keşif defterlerinde zikredilen faaliyetleri önemli ölçüde destekler nitelikteydi. Ancak son yıllarda Vermatti'nin çizdiği İbrail Kalesi planından önce, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşına tesadüf eden ve İbrail Kalesi'nin ayrıntılarını içeren askeri maksatla çizilmiş bazı yeni kale planları tespit edilmiştir. Bahsi geçen planların tespiti, Laurențiu

³⁸⁹ BOA, C. AS 2405 (N 1234/24 Haziran-23 Temmuz 1819); Naklen Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Harplerinde İbrail Kalesi*, s. 155; Aynı yazar, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 112.

³⁹⁰ Hakan Engin, *İbrail Kalesinin Modernizasyonu*, s. 65.

³⁹¹ İonel Candea, *Vechile planuri ale oraşului Brăila (I. Johann von Vermatti, 1790)*, în: *İstros XII*, Braila 2005, s. 189- 200.

³⁹² İonel Candea, *Braila 1711. Documente Şi Studii*, Muzeul Brailei-Editura İstros, Braila 2011, s. 187-205; Son yıllarda yine kendisinin başında bulunduğu Braila Müzesi tarafından çok önemli bir çalışma yapıldı. İbrail'e ait şu ana kadar yapılan çalışmalar, tespit edilen krokiler, planlar ve haritalar şehrin kısa bir tarihi ile birlikte verildi. Ayrıca çalışmada elde edilen malzemelerle şehrin modern görünümüne kadar fiziki olarak geçirdiği safhalar, tarihsel bir kronoloji ile detaylandırılmıştır. Bu çalışma, Güneydoğu Avrupa'da Osmanlı Tarihi içinde ve yine bu devletin idaresi altında büyüyüp gelişen bir şehrin fiziki olarak geçirdiği evrelerin tespiti açısından önemli bir çalışmadır. Bkz. Atlas *İstoric Al Oraşelor Din Romania: Braila*, (Coordinatori: İonel Candea-Dan Dimitru Jakob), Muzeul Brailei & Editura İstros, Braila 2013.

Rădvan-Mihai Anatolii Ciobanu³⁹³, Mariana Şlapac³⁹⁴ ve Victor Tvircun³⁹⁵ tarafından yapılmış ve bazı değerlendirmelerle birlikte neşredilmiştir³⁹⁶. Yayınlanan kale planları, 1770 tarihinde Rus istilasına uğrayan İbrail Kalesi'nin 1770-1775 yılları arasında şehrin topografyasının müşahede edilmesini sağlayan birden fazla çizimden oluşmaktadır. Bu tarihi kaynaklar, Kiev'de Ukrayna Milli Kütüphanesi³⁹⁷ ve Moskova'da Rusya Askeri Tarih Arşivi'nde bulunmaktadır³⁹⁸. Rus ordusuna bağlı askeri mühendisler tarafından çizilen planların tespiti, kuşkusuz şehrin mekân tasarımının tarihsel gelişiminin anlaşılmasına yardımcı olması bakımından da kıymetlidir.

Plan 11: İbrail Kalesi Planı (1770)³⁹⁹

³⁹³Laurenţiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, Noi Planuri ale oraşului şi cetăţii Brăilei, *Miscellanea Historica et Archaeologica in honorem Professoris Ionel Căndea septuagenarii*, Editura Academiei Române&Muzeul Brăilei „Carol I” Editura İstros, Bucureşti-Braila, 2019, s. 363-383.

³⁹⁴Mariana Şlapac, “Urban Topography of the Brăila Town in the Light of New Cartographic Sources of the End of the 18th. Century”, *Historia Urbana, TOMUL XXVII*, Editura Acadeiei Române, 2019, s. 179-194.

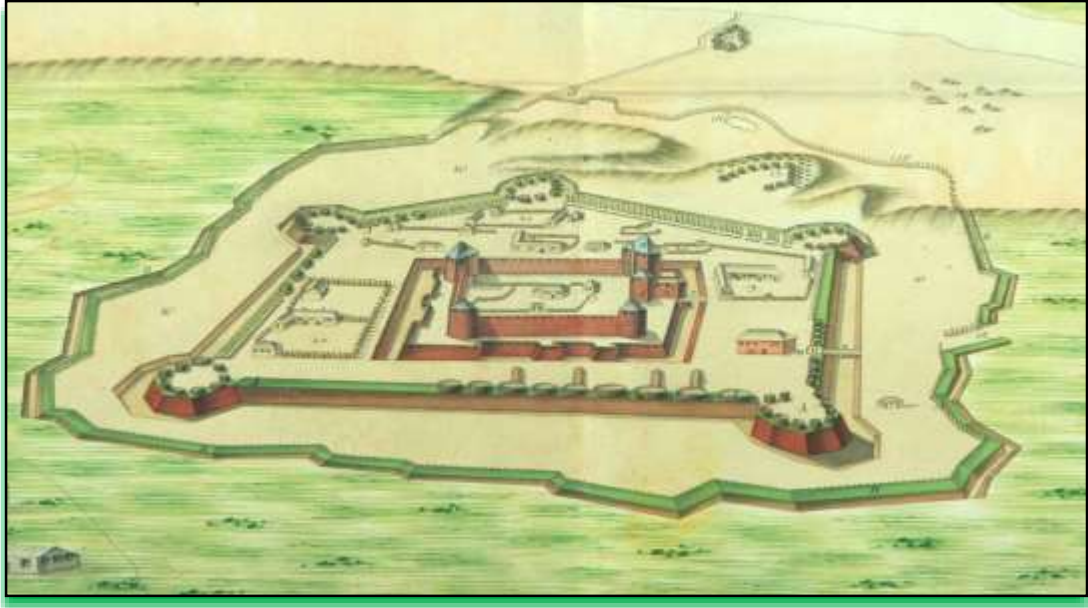
³⁹⁵Victor Tvircun, *Toma Cantacuzino – ostaş şi demnitar. İstoria vieţii în scrisori şi documente*, Editura Cartdidact, Chişinău 2016; Bu eseri şahsen temin etme fırsatı olmadı. Ancak 1770 tarihli bir planın renkli veriyonu da bu eserde kullanıldığından, etik açıdan burada zikretme ihtiyacı hâsıl oldu. Yine Rus devlet arşivlerinden bu araştırmacı tarafından tespit edilen İbrail Kalesi planı, Laurenţiu Rădvan-Mihai Anatolii Ciobanu ve Mariana Şlapac tarafından yayınlanan çalışmalarda kullanılmıştır. Bunun için bkz. Mariana Şlapac, *Urban Topography of the Brăila...* s. 179; Laurenţiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Noi Planuri ale oraşului şi cetăţii Brăilei*, s. 378.

³⁹⁶Bu makaleyi önceden temin etmemi sağlayan Doç. Dr. Adrian Tertecel'e ve gösterdiği nezaketten dolayı Dr. Mariana Şlapac'a teşekkür ederim.

³⁹⁷Laurenţiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, Noi Planuri ale oraşului şi cetăţii Brăilei”, *Miscellanea Historica et Archaeologica in honorem Professoris Ionel Căndea septuagenarii*, Editura Academiei Române&Muzeul Brăilei „Carol I” Editura İstros, Bucureşti-Braila, 2019.

³⁹⁸Mariana Şlapac, *Urban Topography of the Brăila Town in the Light of New Cartographic Sources of the End of the 18th. Century*, s. 180.

³⁹⁹1)- İç kale içinde dörtgen hendekli hisar kompleksi 2)- Hendeğin ardındaki savunma kompleksleri ve yürüyüş platformu 3)- Dörtgen platformun içindeki çit ve muhtemelen cepanelikler 4)- Burçlar (Bastion) 5)-Mescit minaresi ve burç 6)-Mescit bölgesi ve köprü girişi bağlantısı 7)- En iç platforma girişi sağlayan ahşap giriş köprü 8-9)-İç Kale giriş kapısı ve İç kale platformuna girişi sağlayan ahşap köprü : Köprüler ve bağlantıları, Köprü, her iki tarafında taşla takviye edilmiş, aynı zamanda yamaçta surlarla yükseltilmiş olan kale platformunun etrafındaki hendek üzerinde düzenlenmiştir. Bütün bu topluluk, köşelerde beş çokgen burç bulunan başka bir beşgen tahkimatta yer almaktadır. Hem burçlarda hem de duvarlarda, ahşap yapılar hem Palisades hem de masif sepetler şeklinde temsil edilmektedir.11)- Kale bedenlerinin (dış kale çevirme sistemi) duvar ve hendekleri 12)- 15)-Dış duvarlar ile paralel, şehrin Tuna nehri tarafına bakan şaranpolar 20)- İç kalenin içinde ve Tuna nehri kenarındaki muhtemelen zahire ve ve mühimmat depoları 13-17 Top Bataryaları. Mariana Şlapac,

1770 yılına kadar İbrail Kalesi'nde yapılan güçlendirme faaliyetleri, tamirat ve keşif defterlerinin sunduğu bilgilerle birlikte, zikredilen araştırmacıların tespit ettiği planlarla örtüşmekteydi. 1709-1722 tarihlerine ait ayrıntıları verilen bilgilerde, kalenin iki küçük ve iki büyük olmak üzere toplamda 4 kulesinden bahsedilmişti⁴⁰⁰. Planlarla birleştirildiğinde bu kuleler, 1770 tarihine kadar muhafaza edilmiş ve kalenin tahkimat yapısı, bu birimlerin etrafında yeni yapılan eklentilerle şekillenmiş bir askeri komplekse karşılık gelmekteydi. 1755 tarihli kayıtlara göre, bu dört kule etrafında inşa edilen 5 büyük tabyaya işaret edilmişti. Bunlar, Tahir Ağa, Hüseyin Ağa, Hançerlioğlu Halil Ağa, Halil Ağa (Eski Tabya) ve Paşa Tabyası isimleriyle zikredilen ve her biri 18,75 metre uzunluğunda 13,5 metre yüksekliğinde ve 6 metre genişliğinde birbirine eşit 5 büyük tabyadan oluşuyordu⁴⁰¹. 1770 yılına ait plan, bu manada iç kale içerisinde inşa edilen tahkimatları ve bu 5 tabyanın varlığını doğrulamış olmaktadır. Hem 1755 yılındaki kayıtlara hem de 1770-1775 yıllarındaki planlarda kale etrafında, şehri tamamen kuşatan ve taştan inşa edilen bir çevirme sistemi henüz mevcut değildi. Ayrıca hem kale duvarları dibindeki hendek hattı hem

Urban Topography of the Brăila... s. 179; Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Noi Planuri ale oraşului și cetății Brăilei*, s. 378.

⁴⁰⁰ BOA, AE. SAMD. III 111/10903 (Evail-i Ra 1126/17 Mart 1714).

⁴⁰¹ BOA, D. BŞM. d 3043 (17 Z 1168/24 Eylül 1755) s. 80.

de bu hattın biraz daha ilerisinde ki paralel hendekler de belirgin bir haldeydi. Bu paralel hendekler de dizme şarapoların hemen önünde inşa edilmişti.

6. 1775-1792 Yılları Arasındaki İnşaat Faaliyetleri: Şehrin Çevirme Sistemi'nin Oluşumu

1778 yılına gelince dönemin tanıklarından Friedrich Wilhelm von Bauer⁴⁰², İbrail Kalesi'ni şu şekilde tarif etmekteydi: “*Tuna Nehri'ne dik bir kıyıda, Siret Nehri'nin ağzına yakın beş burçlu bir tahkimattan oluşan büyük bir şehir ve müstahkem bir yapıdır. Savaşta önce en güvenilir ticari limanlardan biridir. Tuna Nehri'nin hemen kıyısında kurulan bir tabya tarafından nehrin ve şehrin güvenliği sağlanmaktadır*”⁴⁰³. Bauer'ın verdiği benzer bilgiler, Osmanlı Ermenilerinden tarihçi ve coğrafyacı P. L. İnciciyan tarafından da verilmektedir. Ona göre kale, beş kuleli güçlü bir tahkimat olup, Tuna'nın sol kıyısında. İnciciyan'ın İbrail şehrinin ve tahkimatına atıf yaparken sunduğu bilgiler, 1770 yılını takip eden yıllara tesadüf etmektedir. Nitekim bu tarihte şehir, Ruslar tarafından tamamen yakılırken tahkimatı ayakta kalabilmişti ve nehir kenarında ayrıca bir kalesi vardı şeklinde İnciciyan tarafından bir izahat getirilmektedir⁴⁰⁴. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında, Özi'den

⁴⁰² Friedrich Wilhelm von Bauer: (1731-1783): Alman/Prusyalı asıllı subay, 1760 yılından sonra Rusların hizmetine girmişti. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşlarında Mareşal Romanzoff komutasında ve Rusya lehine Osmanlı ülkesindeki isyanları körüklemek için aktif görev almıştı. Bauer'in *Memoires historiques et géographiques et militaires sur la Valachie* ismiyle XVIII. yüzyılın son çeyreğinde hazırlanmış eseri, Romanya tarihi için önemli bir coğrafi ve askeri çalışmadır. Bkz. *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, volum İngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2000, s. 143.

⁴⁰³ Friedrich Wilhelm von Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie, avec un Prospectus d'un Atlas Géographique et Militaire*, publics par Monsieur de B***, À Francfort; et Leipsic, 1778, s. 188; Öte yandan Bauer ile aynı tarihlerde yaşayan Georg Lauterer, Tuna Nehri'nin Sulina'ya ve hatta Özi'ye kadar olan bölgesine ait önemli bilgiler vermektedir. Ancak İbrail Kalesi'nin tahkimat yapısından ziyade şehrin ticari önemine atıf yapmaktadır. Tuna Nehri'nde yaptığı geziyi, ayrıntılı bir rapor haline getirmiştir. Bilgiler için bkz. *Călători străini despre Țările Române*, Vol. X, partea I, s. 311.

⁴⁰⁴ İnciciyan'ın İbrail şehri ile ilgili verdiği bilgiler, neredeyse Bauer'in tafsilatını yaptığı gözlemlerin özeti gibidir. Vezir Kışlası isimli yerleşim yeri hakkında sunduğu veriler de benzerlik göstermektedir. Bu bölgenin 1763 yılında 1.440 haneden oluştuğunu ifade eder. Aynı yılda Romen beyliğinin idaresine giren bu yerleşim yerine ait detayları, Bauer de etraflıca anlatır. Bkz. P.L. İnciciyan, “Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası”, (Çev: H. D. Andreasyan), *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları*

başlayıp Tuna hattının sol sahiline kadar Hotin, Bender, Akkirman, İsmail, Kili ve İbrail gibi birçok Osmanlı kalesi, Rus ordusunun işgaline uğramıştı. Rusların İbrail muhasarası (1770), kalenin kuvvetli tahkimat yapısı ve müdafilerinin inatçı direnişiyle uzun bir zamana yayılacağı kanaatini ortaya çıkarmıştı. Bu suretle Rus kuşatma birlikleri, İbrail Kalesi'nin etrafında tabyalarla destekledikleri muhtelif bataryalar inşa etmişlerdi. Rus işgaline uğrayan İbrail'in 1770-1775 tarihlerinde çizildiği kabul edilen daha önce bahsini ettiğimiz yeni planların tespiti, hem kalenin tahkimat yapısı hem de şehrin topografyasına dair detayları daha tafsilatlı bir hale getirmiştir. 1770-1774 tarihlerinde Rus tahakkümünde kalan İbrail Kalesi'nin, Rus askeri mühendisleri tarafından birden fazla tahkimat planı çizilmişti⁴⁰⁵. Özellikle Rus tehdidine açık hale gelen Osmanlı serhad bölgelerindeki kaleler, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması hükümlerine bağlı olarak Osmanlılara iade edilmiş ve bu tarihten itibaren sıkı bir şekilde tahkim ve teçhiz edilmeye başlanmıştı.

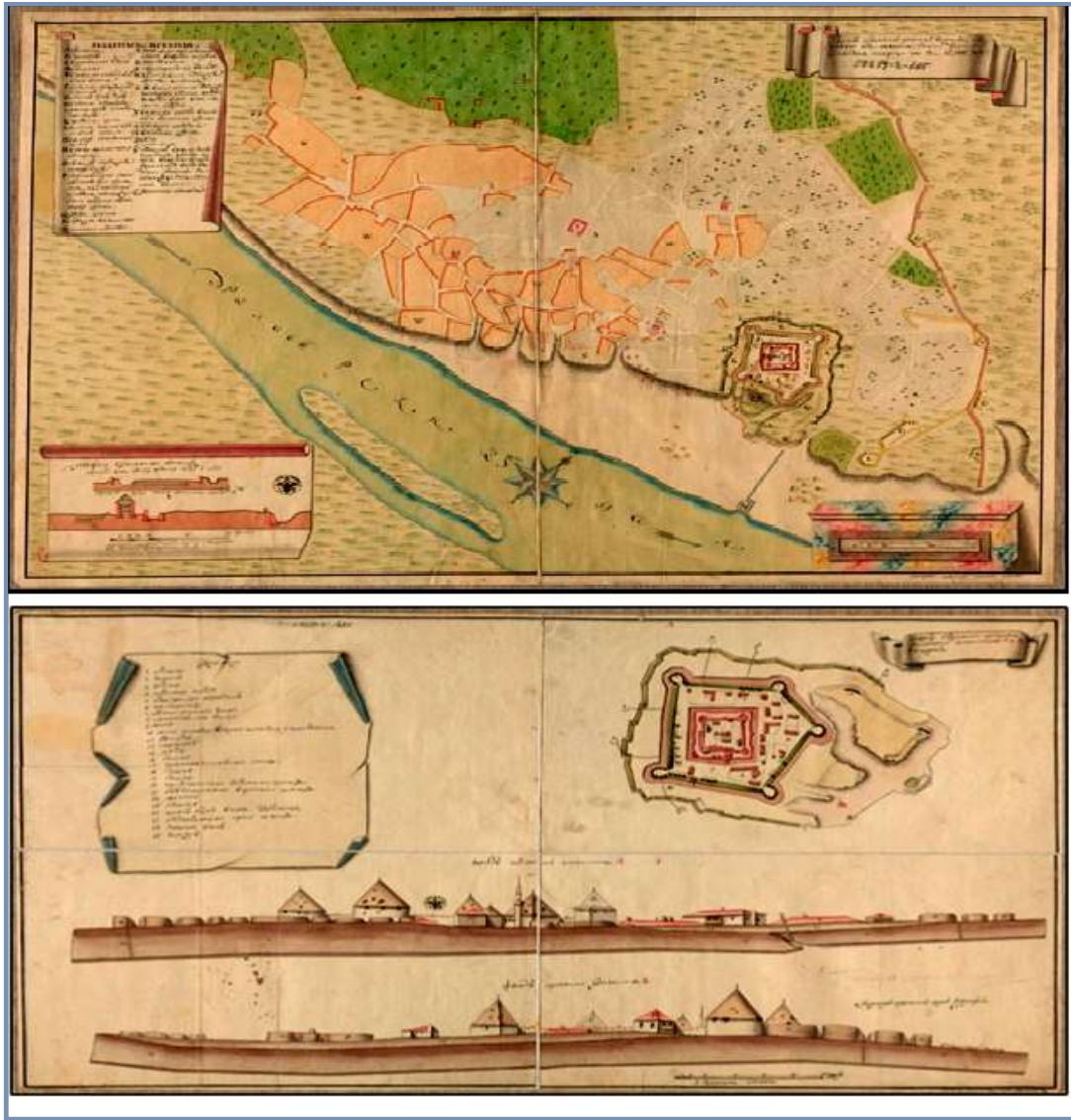
Tuna havzası ve Batı Karadeniz kıyılarındaki kaleler, gerek askeri organizasyon ve gerekse modernize çalışmaları bağlamında gittikçe artan bir ivme ile güçlendirileceklerdi. Büyüyen Rus tehdidi, Osmanlı yönetiminin özellikle bu sınır hattında daha hassas bir dengeyle hareket etmesini gerektirmişti. Kırım meselesiyle birlikte iki devlet arasındaki ortaya çıkan gerginlikler, durumu daha kritik bir hale getirmiş ve sınırlarda daha fazla hareketliliğe sebep olan gelişmelere yol açmıştı. Bu suretle kalelerin tadilat çalışmaları, alınacak tedbirlerde en yoğun faaliyetlerin odak noktalarından birini teşkil etmişti. Özi'den başlayıp Tuna sahillerinden Orta Avrupa'ya kadar; Akkirman, Hotin, Bender, Kili, İsmail, İsakçı, Hırsova, Yergöğü, Kulle, Rusçuk, Niğbolu, Ada-yı Kebir, Niş, Belgrad, Semendre ve sair birçok kale, savunma ve saldırı bağlamında Osmanlı ordusu için daha stratejik bir hale gelmişti⁴⁰⁶.

Dergisi Sayı: II-III, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1974, s. 120-121; Friedrich Wilhelm von Bauer, *Mémoires historiques...*, s. 87-90.

⁴⁰⁵Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Noi Planuri ale oraşului și cetății Brăilei*, s. 368-370.

⁴⁰⁶Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Harpleri'nde İbrail Kalesi*, s. 70.

Plan 12: İbrail Kalesi Planları 1770-1775⁴⁰⁷

Tuna sahilinden Özi Kalesi'ne varıncaya kadar bu hat üzerinde bulunan kale binalarının teftişine, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan bir müddet sonra Hassa

⁴⁰⁷ Mariana Şlapac, *Urban Topography of the Brâila Town in the Light of New Cartographic Sources of the End of the 18th. Century*, s. 187, 189; İlk Planda, A-B-C ve D: Kalenin iç kale ve kuleleri E- Eski Cami ve altında bir kapı F- İç ve Dış kale geçiş kapısı G- Hendek üzerinde köprü H- Kale kapısı İ- Kale hendeği üzerindeki köprüler K- Kapalı yol L- Siperli hendek bölgeleri M- Kapalı yol çıkış noktası N- Batarya O- Eski Türk mezarlığı P- Nehir kenarını örtmek ve kapalı yolu korumak için kullanılan tahkimat Q- Su göleti R- Eski Türk bataryaları S- Kale önündeki hendek hattı ve kale müdafilerinin lağım hattı T- Rus muhasara kuvvetlerinin lağım hattı U- Hapishane V- Kale komutanının ikamet bölgesi W- Türklerden kalan yapılar X- Kuşatma sırasında Rusların yaktığı yerleşim yerleri Y- Rus kilisesinin bulunduğu eski cami Z- Mescit ve camiler a) Eflak/Ulah kilisesi b) Bağ ve bahçeler c) Mezarlıklar d) Askeri eğitim alanları e) Rus bataryaları.

Silahşorlarından Osman Bey tayin edilmişti. Osman Bey İbrail'e geçtiğinde, muayene defterlerine göre kalenin bazı mahallerinin güçlendirilmesi gerektiğini rapor etmişti. Şehir ahalisi ve ileri gelenleri ile yapılan müzakerelerde, inşa faaliyetlerinin önemli bir maliyet gerektirdiği ve lüzumsuz şekilde herhangi bir bölgenin tahkimine girilmemesi konusunda hem fikir oldukları anlaşılmıştı. Ancak daha önceden bina eminliğine tayin edilen Kapıcıbaşı El-Hac Hasan Ağa'nın, tahkimat faaliyetlerinin yönetilmesinde pek de mahir olmadığı biliniyordu. Osman Ağa'nın tetkiklerine göre, kalenin yeniden yapılandırılması için ihtiyaç duyulan malzeme çeşitleri ve işçi sayıları yönetime bildirilmişti. Osmanlı yönetimi, İbrail Bina Emni ve Nazırı olan Hasan Ağa'yı, gereksiz yere vakit kaybetmeden Osman Bey'in belirttiği ihtiyaçları derhal tedarik etmesi yönünde uyarılmıştı (Nisan 1777)⁴⁰⁸. Kısa bir süre sonra, Hassa Mimarbaşı Mehmed Tahir Ağa tarafından kalenin bir takım ihtiyaçlarından olan 40 kantar demir, yaklaşık 4,5 ton kadar muhtelif çivi, sair malzemelerle birlikte neccar, duvarcı, taş yontucu, kireççi gibi işçi ve ustalar İbrail'e yönlendirilmişti⁴⁰⁹. Söz konusu yönlendirmelere rağmen, Hasan Ağa'nın işi ağırdan aldığına dair şikâyetler merkeze ulaşıyordu. Nitekim maiyetindeki mimar halifesi Ebubekir Ağa ile birlikte sunduğu raporda Hasan Ağa, kış aylarının yaklaşmasını bahane göstermiş, ancak bahar aylarında yeniden faaliyete başlayabileceklerini ifade etmişti. Aslında kalenin bazı bölgelerinde yapılacak güçlendirme ve eklentilerle ilgili bilgiler, Mimar Ebubekir halifenin gayretleriyle etraflıca tafsil edilmişti. Cephane anbarları, zindan kulesi, kemankeş kulesi, mühimmat kulesi, iki katlı dizdar odası, birinci kapı ile ikinci arasında Sultan Süleyman tarafından inşa edilen cami, yeniçeri kışlası, bir kısım hendeklerin taş duvarları, kapılar, tophane kışlası, seğirdimler, siper sepetleri, tabya top döşemeleri, harap tabyaların onarımı ve düşman tarafından 1770 tarihinde inşa edilen lağımların kapatılması gibi 65.795,5 guruşluk bir yenileme çalışmasının ana hatları sunulmuştu. Ancak Hassa Mimarbaşı Mehmed Tahir Ağa, muhasebe işlemlerinden sorumlu olan Hasan Ağa'ya güvenmediğinden, bu meblağı şaibeli bulmuş ve muayene edilen bölgelerin tekrar bir keşfe ihtiyaç duyduğunu Bâb-

⁴⁰⁸ Bu ihtiyaçlar 300 cerahorla birlikte 150 araba, 1.000 adet balvan, 4.000 taban, 300 kuşaklık taban, 52.800 adet muhtelif elvah, 2000 adet şarampo, 60.000 tuğla, 130.000 adet roza çubuğu, 51,200 ton kömür, 4000 adet bağlamalık, 9.000 kazık, 2.000 mertek ve sair çok sayıda demir çividen oluşmaktaydı. bkz. BOA, C. AS 861/36881 (10 Ra 1191/18 Nisan 1777).

⁴⁰⁹ BOA, C. AS 1149/51095 (2 R 1191/10 Mayıs 1777).

ı Âli'ye bildirmişti⁴¹⁰. Zira Hasan Ağa'ya defalarca talimat verilmesine rağmen, henüz herhangi bir faaliyete başlamadığı için kendisine duyulan güven de azalmıştı. Ayrıca tadilatla gerekli olan malzeme ve işçilerin temin edilmesi noktasında da rehavet içinde olduğu konuşuluyordu. Bahsi geçen şikâyetler, Hasan Ağa'nın İbrail Bina Eminliği sıfatıyla görevlendirildiği vazifeden azledilmesine sebep oldu (30 Mayıs 1777)⁴¹¹. Daha önce İbrail Kalesi'nin tamiri ve güçlendirmesinde görev yapan Mimarbaşı Mehmed Tahir Ağa, bir kez daha bina emini vazifesiyle buraya gönderildi. Göreve geldikten bir süre sonra sunduğu faaliyet raporunda, iç kalenin tüm tabyalarının, büyük kulelerinin tamir edildiği ve iki adet peksimet anbarının inşa edildiği anlaşıyordu. İç kaledeki sığınak (zir-i zemin) tekrar elden geçirilmiş, taştan inşa edilen cephaneliğin de tavanının kemer kısımları restore edilmişti. Ahşaptan iki büyük zahire anbarı da yeni eklenen yapılar arasındaydı. Kale haricinde yeni bir şekilde kazılan hendek hattı, hava şartlarının uygun olması ve Eflak'tan gelen işçilerin firarı söz konusu olmadıkça, bir aya kadar tamamlanmış olacaktı. Üç büyük tabya duvarlarının da birer zira' (0,75 mt) yükseltilmesi ve şaranpo hattının da revize edilmesi ön görülmekteydi. Diğer taraftan Mehmed Tahir Ağa, sabık bina emini ve kendisinin selefi olan El-Hac Hasan Ağa'nın zimmetinde olan miri akçenin, henüz yarısının geldiğini ve işlemlerin devamı için bakiyesinin de gönderilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Hasan Ağa'nın kanuna aykırı hareketleriyle azledilmesi ve bu sıralarda İbrail şehrinde ikamet halinde olması, Tahir Ağa'yı belli ki rahatsız etmekteydi. Hatta bu rahatsızlığını bizzat merkeze bildirmiş, kalede kaldıkça kendisinin bina işlerini yürütemeyeceğini ve Hasan Ağa'nın buna engel olmak için her türlü faaliyette bulunacağını ima etmişti. Bu sebeple Hasan Ağa'nın başka bir bölgeye gönderilmesini doğrudan rica ediyordu⁴¹². Mehmed Tahir Ağa, bir süre sonra İsakçı Kalesi'nin tamirini de üstlenmişti (Eylül 1777)⁴¹³.

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında şiddetli bir muhasaraya maruz kalan İbrail, yerleşim yerinin bulunduğu birçok bölgesi ile birlikte Rus ordusu tarafından yakılmıştı. Bu suretle ahalinin ikamet ettikleri mesken ve haneleri kullanılmaz hale

⁴¹⁰ BOA, C. AS 1118/49523 (1190/1777).

⁴¹¹ BOA, C. AS 867/37161 (22 R 1191/30 Mayıs 1777).

⁴¹² BOA, C. AS 336/13920 (25 C 1192/ 31 Temmuz 1777).

⁴¹³ BOA, C. AS 336/13920 (14 Ş 1191/17 Eylül 1777).

gelmişti. Osmanlı yönetimi, hem ahalinin ikamet ihtiyaçlarını gidermek hem de buraya yerleşecek askerin iskânını tertip etmek için etrafı *çit ve üzeri sazdan* olmak üzere kâfi miktarda geçici ikamet yerleri düzenlenmesi talimatını vermişti. Mehmed Tahir Ağa, kalenin tahkimatları kadar, yerleşim yerinin düzenlenmesinden de sorumlu tutulmuştu⁴¹⁴. Tamiratta çalıştırılacak bir kısım neccar ve duvarcı gibi işçilerin sayısı yetersiz olduğundan Rusçuk, Silistre ve Yergöğü tarafından bazı usta ve işçiler gönderilmişti⁴¹⁵. 1777 yılının sonlarına gelene kadar yapılan çalışmalarla ilgili olarak Mehmed Tahir Ağa'nın sunduğu raporlara göre, yaklaşık iki yılda İbrail Kalesi'nin şaranpo kapısından başlayarak, çevresel olarak 1.327,5 metre uzunluğunda, 5,25 metre genişliğinde ve bir o kadar derinlikte hendek hattı yenilenmişti. Hendeklerde yaklaşık 0,75 metrelik bir irtifâya ise lüzum görülmemişti. İstila sırasında zarar gören kalenin 540 metrelik duvarı da onarılmıştı. Bina emini vazifesiyle Mehmed Tahir Ağa, iç kale tarafında *kârgir hendek* hattının sonuna kadar, etraf duvarların yükseltilmesinin de gerekli olmadığını bildirmişti (Aralık 1777)⁴¹⁶. Yine mimar Ebubekir halife ile Mehmed Tahir Ağa'nın keşif defterlerinde sunduğu bilgilere göre, bu tarihe gelene kadar yapılan faaliyetlerin odak noktasını tabyalar, iç kalede yeniçeri, topçu ve cebeci kışlaları, tabya seğirdimleri, şaranpolarn tahkimi oluşturmuş ve sair faaliyetlerle kale, yaklaşık 124 bölgesinde geniş bir tadilat çalışmasına tabi tutulmuştu.

Tablo 7: Mehmed Tahir Ağa'nın İbrail Kalesi'ndeki Tamirat Faaliyetleri⁴¹⁷

	Uzunluk (metre)	Genişlik (metre)	Yükseklik (metre)	Çevre (metre)
Yeni bir siyah barut mahzeni	42	9	7,5	
Bu mahzen için arka tarafında taş duvar	93	9	1,1	
Mahzenin kapı taş duvar	9	9	1,1	
Kapı üzerine küçük kemer	2,25	1,1		2,25
Mahzenin üzerine iki kat tuğla toloz	42	13,5		
Toloz üzerine cilalı sıva	42			15

⁴¹⁴ BOA, C. AS 634/26716 (19 L 1191/20 Kasım 1777).

⁴¹⁵ BOA, AE. SABH. I 58/4128 (28 B 1191/1 Eylül 1777).

⁴¹⁶ BOA, C. AS 1161/51693 (22 Za 1191/22 Aralık 1777).

⁴¹⁷BAO. D. BŞM. BNE. d 15996 (Evâil-i R 1191/9 Mayıs 1777)..

İç kale kapısı üzerinde mühimmat mahzeni	5,25	3,75		
Aynı bölgede iki anbar inşası	15	5,25		
Cephane kulesi girişinde taş duvar	64,5	1,1	2,25	
Cephane kulesinin çatı tamiri			15	45
Cephane ve Kemankeş kuleleri arasında hisar-peçe inşası ve harcı	47,5	1,1	2,25	
Kemankeş kulesinin çatı tamiri	40,5		15	
Kule etrafındaki duvarın tamiri	15	1,5	1,5	
Kemankeş ve mühimmat kuleleri arasındaki duvarın derzi	47,5		3	
Mühimmat ve Zindan kuleleri arasındaki duvarın yenilenmesi	22,5	0,75	1,9	
İç kalede iki katlı dizdar odasının tamiri	15	11,25		
İç kalede yeniçeri kışlasının çatı tamiri	39,75	7,5		
Kalenin taş hendek duvarlarının üzerine taştan yeni eklenti	33,75		1,1	
Hapishanenin tamiri	13,5	6		
Orta kapının iki kanadının tadili	3	3,5		
Anakapı'nın önünde köprü inşası	9	3,25		
Büyük hendek hattının dışında yeni taş duvar	397,5	0,75	1,5	
Cebeci kışlasının çatısının tadili	22,5	9		
Cebecibaşına iki katlı bina inşası	13,5	9		
İki kışlanın tamamen yenilenmesi	49,5	11,25		
Yakınında diğer kışlanın tamiri	25,5	9		
44. Cemaatin kışlasının tamiri	30	9		
Topçu kışlası çatısının tamiri	18,75	6		
Yakınında topçu anbarı inşası	30	9		
İstila esnasında Rusların 1. Tabya dibinde açtığı lağım yollarının kapatılması		2,25	10,5	61,5
Bu tabya bölgesinde taş duvar inşası		2,25	10,5	61,5
2. azeb birliği binasının kapısında köprü tamiri	3	2,5		

Bu bölgede karakolhane	9	6		
4. Tabya üst tarafına siper sepeti				13,5
Öksüz Tabyası'nın üst tarafında taş duvar inşası		2,25	1,8	45
3. Tabya duvarlarının tamiri	61,5	2,25	9	
2. Tabya üst duvarlarının tamiri	56,25	1,5	0,75	
Şaranpo bölgesinde piyade seğirdimi	727,5			
Bu bölgede toprak imlası	727,5	9		
Rusların kazdığı lağım bölgesine astar duvar	397,5	1,5	1,5	
Şaranpo dış hattında yeni hendek hattı	1762,5	5,25	3,75	
Şaranpo kuşak ve astariyesi	1500			

Ayrıca 1779 yılına gelene kadar Mehmed Tahir Ağa, İbrail Kalesi'nin Tuna tarafında 118x40 metre ölçüsünde müstemilatlı 3 küçük ve 1 büyük kapılı, 12 adet pencereli, büyük bir zahire anbarı inşa ettirmişti. Bu yapı, Tuna taşkımindan etkilenmemesi için daha önce bulunduğu bölgeden bir miktar geriye çekilmişti⁴¹⁸. Zindan kulesi, kemankeş kulesi, mühimmat kulesi, karakolhane gibi tahkimatlar birçok bölgesinden tamir geçirmişti. Dolayısıyla Tahir Ağa'nın faaliyetleri, şimdilik tamamlanmış oluyordu⁴¹⁹.

1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya harplerinin hemen öncesinde, bölgedeki kalelerin tahkim ve teçhizine devam edilmiş ve Mehmed Tahir Ağa, İbrail Kalesi'ne tekrar bina emini olarak görevlendirilmişti. Kuşkusuz Tahir Ağa'nın İbrail şehrinin ve tahkimatının gelişmesinde büyük bir katkısı olmuştu. Nitekim XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren 1787-1792 savaşlarına gelene kadar, kalenin geniş çaplı olarak geçirdiği birçok faaliyette kendisi görev yapmıştı. Bu savaştan kısa bir süre önce, İbrail Kalesi'ne bina emini olarak tayin edilmiş ve muhtelif bölgelerinde tamir edilecek ve eklenti olarak yeni bina edilmesi gereken birimlerin tespit ve tetkikini yapmıştı. Buna göre Tahir Ağa, kale içinde bulunan cami ve mescid ile kulelerin

⁴¹⁸ BOA, D. BŞM. BNE. d 15998 (15 C 1193/30 Haziran 1779) s. 2-4.

⁴¹⁹ BOA, D. BŞM. BNE. d 15998 (15 C 1193/30 Haziran 1779) s. 2-9. Bu çalışmalar, toplam 173.840 akçeye mal olmuştu.

tavan kısımlarının yenilenmesi, ayrıca iç kalenin mevcut 5 tabyasının tamamının tekrar elden geçirilmesi gerektiğini bildirmekteydi⁴²⁰.

Tablo 8: Mehmed Tahir Ağa'nın İbrail Kalesi ile İlgili Tamamlanan ve Yapılması Gereken Bölgeleri Gösteren Keşif Raporu (1786-1787)⁴²¹

İç kale	Uzunluk (metre)	Genişlik (metre)	Yükseklik (metre)
Cami tavanı	22,5	13,5	
Kapıkulesi tavanı	13,5	13,5	
Zahire anbarı tavanı	26,5	11,5	
Mühimmat kulesi tavanı	18,5	18,5	
Kemankeş kulesi tavanı	15	15	
Hapishane kulesi tavanı	18,5	18,5	
İç kale <i>su kapısının</i> korunağı (taş duvar)	6	1,1	4,5
İç kale hendek mazgal duvarların yenilenmesi	337,5	0,75	2,25
İç kalede barut anbarının tavanı	22,5	16,5	
İç kale <i>ordu kapısının</i> korunağı	6	1,1	4,5
1. Tabya'nın yenilenmesi	18,75	13,5	6
2. Tabya'nın yenilenmesi	18,75	13,5	6
3. Tabya'nın yenilenmesi	18,75	13,5	6
4. Tabya'nın yenilenmesi	18,75	13,5	6
5. Tabya'nın yenilenmesi	18,75	13,5	6

Sunduğu rapor haricinde, su kapısı ile ordu kapısı arasında bir karakolhane inşası, kalenin iç bölgesinden taş hendek hattının bir an önce tamir edilmesi, taşra bölgesinin toprak hendeklerinin temizlenmesi, iç kalede su kapısı civarında dört adet su kuyusu açılması, savunmasız ahali için yeni bir sığınak inşası, kalenin her bir kapısı için yeni birer asma köprü yapılması gibi öneriler sunmuştu⁴²². Tahir Ağa'nın tavsiye ettiği yenileme faaliyetlerini, çoğunlukla iç kale denilen ve 1711 tarihinden itibaren eklentilerle güçlendirilen tahkimat oluşturmuştu. Sonraki keşif raporlarında,

⁴²⁰ Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 67.

⁴²¹ BOA, DBŞM. BNE. d 16487 (1786-1787).

⁴²² *Aynı defter*, s. 4.

kalenin etrafında bazı şaranpo bölgelerinin tamamen harap olduğu bilgisi ulaşmıştı. Nitekim Eylül 1787 tarihinde, varoş kapısının sağ tarafından Yarbaşı'na varıncaya kadar 500; bu bölgenin kuzey hattından Yarbaşı'na 35; Tuna tarafında ise 1.400 adetlik şaranpo hattı tamamen bozulmuş durumdaydı. Tüm bunlar için her biri 400 gram ağırlığında 2.250 adet şaranpo çivisi gerekiyordu⁴²³. Rusya ile devam eden savaş, İbrail Kalesi'nin yenilenmesi ve güçlendirilmesini de zaruri kılıyordu. Zira 1770 yılında muhasaraya uğrayan kale, birçok bölgesinden tahrip edilmiş ve ahali de perişan olmuştu. Kısa bir süre sonra İbrail'e gönderilen Hassa Mimarlarından El-Hac Ebubekir Ağa'nın raporları, kalenin tabya top döşemeleri ve kundakları, top falyaları, kale kapıları, eski cephan binası, şaranpoların yenilenmesi ve hendeklerin temizlenmesi gibi faaliyetlere ihtiyaç duyduğunu özetlemişti. Kale içinde dört adet yeniçeri kışlası, iki büyük oda, cebeci ve topçu kışlası, sığınak, dizdar konağı ve muhtelif anbarlar bulunmaktaydı. İç kalenin yoğunluğundan dolayı, burada yeni bir bina yapılması mümkün görünmüyordu. Bu rapora göre etraf bölgelerin ve şehir ahalesinin muhafazasının sağlanmak için iç kale dışında 6 büyük tabyadan bahsedilmekteydi. Bu tabyaların dört bölgesinde kapı mevcuttu. 1711 yılında kazılan hendek gibi, yeniden bir hendek hattının oluşturulması gerekiyordu⁴²⁴. Ayrıca yeni bir tabyaya ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş, ancak bunun taştan ya da topraktan yapılması ile ilgili henüz bir kanaat oluşmamıştı⁴²⁵. Diğer ilginç bir bilgi ise şaranpo hattında dikilen şaranpo kazıklarının, her birinin 3 ila 4,5 metre yüksekliğinde olmasıydı⁴²⁶.

1787-1792 savaşlarının henüz başındayken, hazırlık bağlamında kalenin inşaa faaliyetlerinin ağırlık noktasını hendeklerin temizlenmesi ve genişletilmesi, kale etrafında 1774 yılından itibaren inşa edilmiş olan 6 büyük tabyanın tamiri, birinci ve ikinci tabyalar arasında yeni bir tabya daha eklenmesi, mevcut tabyaların top döşemelerinin tamiri, kale kapılarının korunaklı hale getirilmesi ve son olarak şaranpo bölgelerinin tahkimi ve köprülerin düzenlenmesi oluşturmaktaydı⁴²⁷.

⁴²³ BOA, C. AS 118/5288 (Evasıt-ı Z 1201/28 Eylül 1787).

⁴²⁴ BOA, C. AS 119/5325 (12 M 1202/24 Ekim 1787) s. 2.

⁴²⁵ Aynı belge, s. 3.

⁴²⁶ Aynı belge, s. 4.

⁴²⁷ BOA, C.AS 119/5323 (17 M 1202/29 Ekim 1787).

Plan 13: İbrail Kalesi Planı (Vermatti: 1788-1790)⁴²⁸

Dolayısıyla 1711 yılından itibaren dört kule etrafında genişleyen ve hendeklerle tahkim edilen kale, 1775 tarihli plana göre, henüz sadece güçlü bir iç kale görünümündeydi. Bu ana kale duvarlarının etraf tahkimatları, tam bir çevirme sistemine dönüştürülmemiştir. Ancak bu tarihten 1788 yılına gelene kadar, kalenin etraf bölgesinde şarango mevzileri güçlendirilmiş ve dış kale duvarları da artık ortaya çıkmış durumdaydı. Bu suretle asıl İbrail Kalesi, artık gerçek anlamda bir iç kale görünümündeydi. Dış kale surlarının tabya sayısı, 7'ye yükseltilmişti. 1787-1792 tarihleri arasında savaş devam ederken, yakın tarihlere kadar bilinen en eski İbrail Kalesi planlarından biri olan *Johann Josef Baron Vermatti Von Vermensfeld* (1754-1794) tarafından resmedilen 1788-1790 tarihli çizim, bahsi edilen güçlendirme faaliyetlerini doğrular niteliktedir. Vermatti'nin çizdiği kale planı, kıymetli bir

⁴²⁸ İonel Candea, *Braila 1711. Documente Şi Studii...*, s. 201; *Atlas Istoric Al Oraşelor Din Romania: Braila...*, Planul Oraşului VII; 1. Barut anbarı 2. Zahire anbarı 3. Yeniçeri kışlası 4. Zahire anbarı 5. Cami 6. Kale komutanı konağı 7. İç kale ana kapı 8. Su kapısı 9. Eski palanka girişi 10. Hendek üzerindeki ahşap köprü 11. Bandor kapı (Panduru) 12. Büyük kapı 13. Mâxineni kapısı 14. Paşa Konağı (Muhafız Paşa konağı) 15. Nazır konağı 16. Maçin geçidi 17. Tüneller/muhtemelen lağım yolları 18. Ana tahl depoları 19. Eski Rus siperleri A-B.

kaynak olmasına rağmen kaba bir şekilde tasvir edilmiştir. Tahkimat sisteminin iç kale dışında kalan ve şehri çevreleyen 7 tabyalı çevirme sistemini göstermesi bakımından önemlidir.

Vermatti'nin çizdiği plandaki düzensiz çizimler Osmanlı kaynakları ile karşılaştırılınca, dış kale surlarındaki dağınıklık göze çarpmaktadır. Zira kale muhafızı Vezir Mahmud Paşa'nın bildirdiğine göre 1787 yılı başlarında, her iki tabya arasındaki duvarların mesafesi (bir perde) yaklaşık olarak 545 metre civarındaydı ki bu ölçülerle İbrail Kalesi, simetrik bir yarım daire şeklindeydi⁴²⁹. Etraf hendek ölçüsü ise ortalama 4.500 metre civarındaydı. Bu tarihlerde kalenin bazı bölgelerindeki tamiratlarda en dikkat çeken detaylardan biri, muhtelif yerlerinde 5 adet lağım yolu açıldığı bilgisiydi⁴³⁰.

Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Çayırzâde İbrahim Ağa'nın Boğdan tarafından dönerken İbrail Kalesi ile ilgili verdiği bilgilere göre, kalenin Tuna tarafı iskele olduğundan, nehre doğru yaklaşınca bu alan geniş bir meydan şeklindeydi. Önceki muhasarada kale içinde ikamet eden askerler, bu bölgenin düşman hattına olan açıklığından hayli zarar görmüştü. Vezir Abdi Paşa, kaleden Tuna sahiline kadar uzanan bölgede yeni bir şaranpo güzergâhı oluşturmuş ve bu hattın bazı bölgelerine yeni hendekler ihdas etmişti. Ancak mevcut durumda bu şaranpo hattının tahrip olduğu müşahede edilmişti. Kalenin Tuna sahiline bakan birinci gizli kapısı hizasında yeni bir tabya inşa edilmişti. İç kalede dört yeniçeri kışlası ve muhtelif cemaatlere ait 12 adet büyük oda, cebeci ve topçu kışlaları, dizdar konağı, mühimmat ve zahire anbarları mevcuttu⁴³¹. Tahrip olan bu şaranpo hattının inşasıyla, aslında sonraki süreçte *Yalı Tabyası* ismiyle zikredilen sahil hattını korumak için oluşturulan tahkimatın alt yapısı oluşmuş durumdaydı. Gerek askeri birliklerin ve gerekse ahalinin muhafaza edilmesi ve iskânlarının sağlanması için bu bölgede bazı geçici tedbirler alınmıştı. Kapıcıbaşı İbrail Nazırı Zühdi Ömer Efendi'ye verilen talimatta, kalede inşa edilecek zeminliklerin tamiri ve yeni yapılacakların hangi bölgede inşa edileceğine dair gönderilen mimarların günlük ihtiyaçlarının karşılanması

⁴²⁹ Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 65.

⁴³⁰ BOA, C. AS 953/41408 (20 Z 1203/11 Eylül 1789).

⁴³¹ BOA, C. AS 504/21052 (17 R 1202/26 Ocak 1788).

istenmişti⁴³². 1789 yılının sonlarında, kale içinde bulunan sığınakların tamamı yenilendi. Bina işleri için bir süre önce görevlendirilen İbrahim Ağa ve kale muhafızının yaptığı müzakerelerde, Baş Tabya ile Tuna sahili arasında 10.000 kişilik bir askeri mevcuda ikamet olanağı sağlayacak her biri 20 kişilik, toplam 500 adet zeminlik inşasına karar verildi. Her bir zeminlik, kapılı ve müstemilatlı bir hale getirildi. Bu bölgedeki faaliyetlerfe savaş sonuna kadar kale etrafında yeni tabyaların inşası için çalışmalar da devam etmişti⁴³³.

1787-1792 yılları arasında cereyan eden savaşta, Turla ve Tuna hattında neredeyse tüm kaleler büyük bir tadilattan geçmişti. Hotin, İsmail, Tolcı, Hırsova, Yergöğü, Kulle gibi birçok kalenin güçlendirme işlemlerine devam edilmiş ve tabya sayıları arttırılmıştı. 1775-1792 tarihleri arasında İbrail Kalesi'nin şehri kuşatan çevirme sistemi, taştan inşa edilerek bir duvar haline getirilmişti. Bu tarihe kadar kale, herhalde tahkimat yapısının zirvesine ulaşmış ve yine de güçlendirme faaliyetleri devam etmişti. Özi, Bender, İsmail, Akkriman, Hotin gibi güçlü kalelerin istilasına rağmen, İbrail Kalesi bu tarihlerde cereyan eden savaşta istilaya uğramamıştı. 1788 yılında kalenin tasarımı, yarım daireyi andıran simetrik bir yapıdaydı. Ancak iskele tarafında sonradan *yalı tabyası/yalı palankası* ya da *yalı kale* olarak adlandırılan tahkimatın inşasıyla Tuna kıyı hattının muhafazası, daha fazla ön plana çıkacaktı. Şehri kuşatan taş duvarlar, iskeleyi müdafaa için oluşturulan koruma duvarları ile birleştirilecek ve Tuna sahilinden yapılacak olası bir saldırıya karşı, daha müstahkem bir şekilde dizayn edilecekti.

⁴³² BOA, C. AS 1111/49195 (18 M 1204/8 Ekim 1789).

⁴³³BOA, C.AS 51506 (14 M 1204/1 Ekim 1789). Naklen Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Harpleri'nde İbrail Kalesi*, s. 110; Ordu-yı Humâyun mimar vekili Seyyid Mehmed Emin, İbrail Kalesi'nin etrafında yeniden inşa edilecek şaranpo hendeklerinde kazılan lağımın temizlenmesi ve tamir edilmesi için kazmacı işçilere ihtiyaç duyulduğunu bildirmişti. 20 kişilik bir müfredat, ordu mevcudundan İbrail'e gönderilmişti. Bkz. BOA, C.AS 611/25796 (11 Ra 1205/18 Kasım 1790); Diğer taraftan Haziran 1791 yılında İbrail kadısı ve bölgede görevlendirilen sabık sadarazam kethudası Mehmed Hakkı Bey'e gönderilen hükümde, yeni bir şekilde inşa edilecek tabya bölgesi ve Abdi Paşa Tabyası'na inşa edilecek mahallerin muayene edilmesi istenmişti. Bkz. BOA, C. AS 111/5010 (5 L 1205/7 Haziran 1791).

7. 1812-1820 Yılları Arasındaki İnşaat Faaliyetleri: Kalenin Yeniden İnşası

1787-1792 seferini müteakip yıllarda, İbrail Kalesi'nde anlamlı bir yenileme faaliyeti söz konusu olmamıştı. Zira dönemin koşulları, bir anlamda Osmanlıları Balkan bölgelerinde yerel beylerin isyanlarını bertaraf etmek zorunda bırakmıştı. Bu sebeple 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşına gelene kadar, İbrail Kalesi sadece küçük çaplı bazı tamiratlar geçirmişti. Ancak bu faaliyetler, çoğunlukla mevsim şartlarından etkilenen ya da ahşap ve kârgir yapıların zamanla hâsıl olan tahribatını gidermeye yönelikti. Örneğin, 1798 yılı içinde İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın verdiği bilgilere göre iç kale tabyaları, döşeme ve top kundakları harap durumdaydı. Olası bir muharebeye hazır hale getirilmesi için bir an evvel tadilat yapılmalı, bunun için yeni bir bina emini ve mimar tayin edilmeliydi⁴³⁴. Kalede cebecibaşının verdiği bilgiler de aynı doğrultuydu. Ancak tamirat için tayin edilen mimar Abdullah Halifezâde Mehmed Emin Efendi, henüz buraya ulaşmamıştı. Ahmed Ağa'nın raporunda bahsini ettiği mahaller, 1787-1792 savaşında İbrail Kalesi'nin Rus muhasarası sırasında tahrip olan bölgeleriydi. Bu bilgi, bu tarihe kadar kalenin uygun bir yenileme çalışmasına tabi tutulmadığına dair dikkat çeken bir detaydı. Nitekim bir süre sonra muayene için gönderilen mimar Mehmed Emin Efendi, kalenin her bir bölgesinin tetkik edilmesi, tamiri gereken bölgelerin bildirilmesi ve yapılacak tadilat için lüzumsuz masraf çıkarılmaması konusunda bölge ileri gelenleri ile tam bir uyum içinde hareket etmesi konusunda uyarılmıştı. Mehmed Emin Efendi'nin harcırah ve sair masrafları da İbrail Bina Emini Mehmed Arif tarafından tertip edilmişti. Aynı yılın Şubat ayı başlarında bina emini, mimar ve Nazır Ahmed Ağa'nın kalede bulunduğu anlaşılıyordu. Nazır Ahmed Ağa'nın sunduğu raporlara göre muayene süreci, kısa bir çalışma ile neticelenmişti⁴³⁵. Yine de tamirat çalışmaları, merkeze sunulan keşif raporlarının üzerinden üç yıl geçmesine rağmen henüz başlamamıştı⁴³⁶. İstanbul'a gönderilen muayene raporlarına göre, kalenin tamiri ve hendeklerin temizlenmesine bir an önce başlanması için İbrail nazırı, mimar halifesi ile bina eminine kesin bir talimat verildi. Yapılan tetkiklere göre ortaya

⁴³⁴ BOA, C. AS 113/5104 (7 Ş 1212/25 Ocak 1798); C. AS 960/41773 (9 Ş 1212/27 Ocak 1798).

⁴³⁵ BOA, C. AS 113/5104 (7 Ş 1212/25 Ocak 1798).

⁴³⁶ BOA, C. AS 590/24845(Selh-i Za 1215/13 Nisan 1801).

çıkan 70.000 guruşluk masraf, maliyetin çokluğu sebebiyle tekrar bir keşif raporunun hazırlanmasına sebep olmuştu⁴³⁷. Ancak bu tarihten sonraki tamirat faaliyetleri, yoğun bir şekilde cereyan etmemişti. Mimar Mehmed halife, kalenin belirtilen bölgelerinin tadilatı için tekrar bölgeye tayin edilmişti⁴³⁸. 1806 yılında başlayan savaşa doğru, kalenin aynı bölgelerindeki tamirat çalışmaları devam etmekteydi. Nitekim savaş hazırlığı bağlamında İbrail şehrinin müdafaasını sağlayacak tedbirler için yapılan müzakerelerde, harap olan tabyaların ve temizlenmemiş hendeklerin vaziyeti tartışılmıştı. Nazır Ahmed Ağa'nın gayretleri ile yaklaşık altı aydır devam eden çalışmalar, bölgedeki askeri hareketlilikten dolayı bir süre gecikmişti. Yine de Boğdan Voyvodalıği gelirlerinden karşılanan 25.000 guruşluk bütçe, bahsi geçen tadilatta kullanılmıştı (Kasım 1806)⁴³⁹. Bir yıl sonrasında bile aynı bölgelerin henüz tamamen güçlendirilemediği anlaşılıyordu. Hatta bunun için İstanbul'dan yeni bir mimarın görevlendirilmesine karar verilmişti⁴⁴⁰. Buna rağmen kale, Tuna hattının en güçlü istihkâmlarından biriydi. Hatta 1806-1812 tarihlerinde cereyan eden savaşta, Rus ordusu birkaç kez ağır kayıplarla geri çekilmek zorunda kalmıştı. 1809 yılına kadar, tahkimatı güçlendirmek için yeni metrisler oluşturulmuş ve hendekler de imkânlar dâhilinde temizlenmişti⁴⁴¹.

Ancak kalenin tahkimat yapısının gücüne ve müdafilerin gayretlerine rağmen İbrail ordusu, muhasaraya dayanamamış ve 1809 yılının sonlarına doğru kaleyi Ruslara teslim etmek zorunda kalmıştı. 1812 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması ile İbrail'in Rus ordusundan tahliyesi, 1812 yılının Ekim ayı sonlarına doğru gerçekleşmiş ve kale Osmanlılara iade edilmişti⁴⁴².

⁴³⁷ BOA, C. AS 113/5106 (Selh-i Za 1215/13 Nisan 1801).

⁴³⁸ BOA, C. AS 113/5106 (Selh-i Z 1215/13 Mayıs 1801).

⁴³⁹ BOA, HAT 34/1689-A (13 N 1221/24 Kasım 1806).

⁴⁴⁰ BOA, C. AS 781/33052 (28 B 1222/1 Ekim 1807).

⁴⁴¹ Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekâyi'-i Baba Paşa Fi't-Târih*, (Haz: Salih Erol), TTK, Ankara 2013, s. 22-225.

⁴⁴² BOA, ADVSNMH. d 10/180 hk.174 (16 L 1227/23 Ekim 1812).

Plan 14: İbrail Kalesi ve Rus Kuşatması (1809)⁴⁴³

Gerek Tuna sahilindeki Osmanlı tahkimatları ve gerekse İbrail Kalesi, Bükreş Antlaşması'nı takip eden yıllarda muhtemelen bu tarihe kadar görülmemiş yoğunlukta bir tadilat faaliyetinden geçirilmişlerdi. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Bükreş Antlaşması'na bağlı olarak Prut Nehri, iki devlet arasından hudut kabul edilmişti. Bu suretle İbrail, Yergöğü ve Kulle kalelerinden başka diğer serhad kaleleri de iade edilmişti. Rusya sınırına mukabil olan bölgelerde, metin ve müstahkem kalelerin ihdas edilmesi gerekmekteydi. Sadrazam Hurşid Ahmed Paşa, bu inşa faaliyetlerinin bir an evvel icra edilmesini ve şimdiden serhad bölgelerinin tanzim edilmesinin lüzumuna dikkat çekiyordu. Bu suretle Kili Kalesi'ne mukabil Dunavis Boğazı'na; İsmail Kalesi mukabilinde Tolcu'ya; Bender Kalesi mukabilinde İsakçı'ya; Akkirman Kalesi mukabilinde Maçin'e; Hotin mukabilinde Hırsova'ya yeni birer kale inşa edilmesini tavsiye etmişti. Ayrıca Silistre, Rusçuk ve Niğbolu kaleleri de güçlü bir şekilde yenilenmesi gerekmekteydi. Bu imar faaliyetleri için Haremeyn Mukataası gelirlerinden kaynak oluşturulacak ve kalelerin inşaat masraflarının muhasebesi yapılarak muhtelif gelir kalemleri de giderlerin karşılanmasında kullanılabilirdi. Şimdiden görevlendirilecek bina eminleri, mimar ve mühendisler önceden hazırlanmış olacak ve inşa faaliyetleri de böylece

⁴⁴³ Alexander Mikhailovsky-Danilevsky, *Russo-Turkish War of 1806-1812*, Volume I, (Trans. and edit. by Alexander Mikaberidze), The Nafziger Collection, Ohio 2002, s. 101.

hızlandırılacaktı⁴⁴⁴. Tuna hattında 1812 yılından itibaren, Hassa Mimarbaşı Hafız Mehmed Emin tarafından süratle bir yenileme çalışması başlatılmış ve yönetilmişti. Niğbolu, Rusçuk, Silistre, Hırsova, Maçin, Tolcı, Eski Kili ve İbrail kaleleri, bu hat üzerinde Rus saldırılarına mukabele etmek üzere uzun soluklu bir güçlendirme faaliyetine tabi tutulmuştu. Anadolu ve Rumeli bölgesinden tedarik malzemeleri ile birlikte birçok işçi, bu maksatla bahsi geçen kalelere yönlendirilmişti (Temmuz 1812)⁴⁴⁵.

Osmanlı yönetimi, Tuna serhaddindeki kalelerin tahkimatı için belli bir koordinasyon içinde, bir nezaret usulü benimsemişti (Kıla'-ı Hâkâniye Nezâreti) ve bahsi geçen kalelerinin inşasının süratle bitirilmesini istiyordu. İbrail Bina Emmini Selim Ağa, kalenin hendek hattının temizlenmesine gayret göstermişse de Rumeli taraflarından henüz yeteri derecede usta ve işçi gelmediği için, bu işlem yarıda kalmıştı⁴⁴⁶. Müteakiben İbrail Nazırı ve Muhafızı Vezir Ahmed Paşa ile henüz tayin edilmiş Bina Emmini Süleyman Ağa 'ya verilen talimatta, bir an evvel kalenin bina işleri için tertip almaları gerektiği bildirilmişti (1814)⁴⁴⁷. Fakat Süleyman Ağa, Ekim ayının başlarında vefat etmiş ve inşaat işleri kısa bir süre için gecikmişti. Kale muhafızı ve nazırı Seyyid Ahmed Paşa tarafından, Süleyman Ağa'nın mal varlığına el konulmuş ve inşaat bütçesine aktarılmıştı⁴⁴⁸. İbrail Kalesi'nde cereyan eden tamirat ve yenileme çalışmaları, bu tarihten itibaren uzun soluklu bir süreci ifade etmekteydi. Söz konusu faaliyetler, bir anlamda Osmanlı idaresinde şehrin tasarımının son şeklini alacağı bir sürece girmiş oluyordu. Bu yeni süreçte İbrail Kalesi'nde tamirat ve yenileme çalışmalarının odak noktasını, kalenin dış duvarlarının genişletilmesi ve Tuna Nehri tarafında *yalı tabyası* adı ile güçlü bir tahkimatın inşası oluşturmuştu. Bu yeni tabya, daha önce kale duvarlarından bağımsız bir şekilde inşa edilen müstakil bir tabya değil, doğrudan ana kale duvarlarına entegre edilen müstakil bir tahkimat olarak inşa edilmişti.

⁴⁴⁴ BOA, HAT 985/41699 (28 C 1127/9 Temmuz 1812).

⁴⁴⁵ BOA, D. BŞM. d 8098 Gurrei R 1229/23 Mart 1814).

⁴⁴⁶ BOA, C. AS 925/40010 (29 N 1229/14 Eylül 1814).

⁴⁴⁷ BOA, C. AS 296/12277 (29 N 1229/14 Eylül 1814).

⁴⁴⁸ BOA, C. AS 301/12487 (25 n 1229/10 Ekim 1814); Süleyman Ağa'nın muhalledatı, 82.646,5 guruş nakit mevcut ve 36.719 guruşluk alacaklarından oluşuyordu.

1814 yılının bahar ayları başlangıcında, muhtelif bölgelerden çok sayıda usta ve işçi tertip edilerek Tuna hattındaki birçok kalenin imarı için yönlendirildi. Sadece bu tarihlerde İbrail Kalesi için civar bölgelerden toplanan işçi sayısı, yaklaşık 2.000 civarındaydı.

Tablo 9: İbrail Kalesi Tamiratında Çalışacak İşçiler ve Tertip Edilen Arabalar⁴⁴⁹

Bogdan (cerahor)	750
Bogdan (Küfeci)	15
Bogdan (ot arabası)	175
Tırhala (duvarcı)	40
Tırhala taş kazıcı	20
Tırhala (taş yontucu)	5
Mısıvri (neccar)	15
Mısıvri (duvarcı)	15
Mısıvri (cerahor)	50
Dobruca tarafından (neccar)	5
Dobruca tarafından duvarcı	5
Dobruca tarafından (cerahor)	100
Dobruca tarafından (ot arabası)	30
Tatarpazarı (neccar)	4
Tatarpazarı (cerahor)	300
Tatarpazarı (ot arabası)	30
İzladi (neccar)	
İzladi duvarcı	5
İzladi (cerahor)	100
İzladi (ot arabası)	50
Edirne (neccar)	13
Edirne duvarcı	15
Edirne (cerahor)	200
Edirne (ot arabası)	65

İbrail Kalesi'nin inşaat faaliyetleri gün geçtikçe yoğunlaşıyordu. Yılsonuna doğru, 6 haftada sadece Eflak memleketinden getirtilen işçi sayısı 13.886 kişilik bir mevcuda ulaşmıştı. Kalenin şaranpo ve tabyalarının güçlendirilmesi için muazzam bir tedarik gerekiyordu. Bu bölgeleri desteklemek üzere dönecek çimler için gerekli olan roza çubuğu, şaranpo kazıkları, meşe kirişler vesair

⁴⁴⁹ BOA, D. BŞM. BNE. d 16149 (1 R 1229/23 Mart 1814) s. 5-6; Civar bölgelerdeki kalelerde aynı işçilerin müfredatı, Niğbolu'da 450 araba yaklaşık 2.000 işçi, Rusçuk'ta ortalama 1.250 işçi ve 175 araba, Silistre'de 800 işçi ve 200 kadar araba, Irşova'da 900 işçi 200 kadar araba, Maçın'de 1.500 işçi 200 kadar araba, Yergöğü'de 700 işçi 75 araba ve Kili'de ise yaklaşık 1.000 işçi ve 100 araba olarak tertip edilmişti.

malzemelerin hangi mahalden toplanması konusu problem haline gelmişti. Osmanlı ülkesinin birçok bölgesinden, hem İbrail hem de Tuna sahilindeki kalelerin inşaat tedariklerini sağlamak için büyük çaplı bir organizasyon başlamıştı. Kış aylarına rağmen İbrail Kalesi'ndeki faaliyetler aralıksız bir şekilde devam etmişti. Bazı bölgelerden tedarik edilen malzemeler, bölgenin nüfuz sahibi olan yöneticiler tarafından ücretsiz bir şekilde temin edildiği de görülüyordu. İşçi ücretleri hariç tutulmak üzere Tırnovi Voyvodası Feyzullah Efendi, bu tarihlerde İbrail için sadece 10.000 deste roza çubuğu tedarik ederek göndermişti. 1815 yılının hemen başlarında, yoğun bir tempo ile devam eden yenileme çalışmalarına, yeni bina emini olarak kale muhafızı Ahmed Paşa'nın yeğeni Mehmed Bey tayin edilmişti. Merkeze sunulan faaliyet raporlarına göre, kalenin inşa işlemleri bir seneye kadar bitecek ya da çok az bir mahalli tamamlanmamış olacaktı⁴⁵⁰.

Tablo 10: İşçilerin Çalışma Programı

Haftalık Çalışma Günü	Hafta Sayısı	İhtiyaç Duyulan İşçi Sayısı	Eflak tarafından gelecek İşçi Sayısı
6	1. Hafta	3096	795
6	2. Hafta	3096	502
6	3. Hafta	3096	445
6	4. Hafta	3096	822
6	5. Hafta	3096	204
4	6. Hafta	2064	890

Muhafız Ahmed Paşa'nın kapı kethudası ve aynı zamanda bina emini Mehmed Sadık Efendi'nin konuyla ilgili sunduğu raporda, tabyaların güçlendirilmesi için tedarik edilen malzemeleın henüz yeterli olmadığı saptanmıştı. Nitekim roza ve fındık çubuklarına duyulan ihtiyaç miktarın çokluğu bir tedarik problemine dönüşmüştü. Hangi mahalden tertip edileceği hususunda, Hassa mimarları dahi bu işte görevlendirilmiş ve bunların tavsiyeleriyle 50.000 demet roza ve fındık

⁴⁵⁰ BOA, C. AS 15/622 (29 Z 1229/12 Aralık 1814).

çubuğunun Eflak bölgesi ile Babadağı civarından kesilebileceği ve buradan şehre gönderilebileceği belirtilmişti (Mayıs 1815)⁴⁵¹.

Müteakiben İbrail Muhafızı ve Nazırı Ahmed Paşa'ya, şehrin sahil tarafında sandal ve şalopelerin muhafazasını sağlamak için büyük bir *kayıkthane* yapılması talimatı verilmiş, İstanbul'dan mühendis Hüseyin Efendi, muayene yapmak üzere bölgeye gönderilmişti. Eflak ve Boğdan tarafında yapımı tamamlanan 20 kadar ince donanma gemisini, yağmur ve kar yağışlarının olumsuz etkilerinden korumak için böyle bir korunağın inşasına lüzum görülmüştü. Ancak Hüseyin Efendi, hâlihazırda mevcut bir yapı olduğuna işaret ederek yeni bir kayıkthane inşa edilmesinin uygun olmadığını tavsiye etmişti. Bahsi geçen bu yapı; kamış duvar, bölmeli ve üzeri tahta kaplamalı, çatısı kiremit döşemeli olarak inşa edilmiş bir mahiyetteydi (Haziran 1815)⁴⁵². Ancak Ahmed Paşa'ya sandallar için kayıkthane inşa edilmesi hakkında gelen talimat tekrar edilmiş ve sahilde büyük bir kayıkthane inşasının lüzum olduğu vurgulanmıştı. Ahmed Paşa, bu gecikmenin sebebini bahsi geçen sandalların inşasının tamamlanmamış olmasına bağlamıştı. Mühendis Hüseyin Efendi ise birkaç ay önce İstanbul'a gelmiş ve böyle bir yapının inşasının mimari kaidelere uygun düşmeyeceği ve sağlam bir yapı olmayacağı gerekçesiyle tavsiyesini yinelemişti. Zira tedarik edilen malzemelerle inşa edilecek kayıkthane; büyük ve tek göz olarak etrafı ve kapısı güçlü bir şekilde inşa edilecek, çatal ağaçlarla desteklenecek, her birinin arasına örme çubuklar dizilecek, aralıklı ve müstemilatı çitlerle sağlanacak bir yapı olarak inşa edilecekti. Kereste, tahta ve çubuklar da İbrail karşısındaki adalardan rahatlıkla tedarik edilebilecekti. Diğer taraftan üstü çit örmeli; etrafına çit ve taş duvarlar çekilecek; kiremit döşemeli ve iç tarafı ıskaralı bir yapı da gündem de olmasına rağmen, hangi özelliklere göre inşa edileceği karara bağlanmamıştı. Söz konusu durumda ortaya çıkacak maliyet tartışmalarına sebep olsa da her iki yapı biçimi de uygun koşullar sağlandığında, asıl maksadının mevcut sandalların muhafaza edilmesi olacaktı⁴⁵³.

⁴⁵¹ BOA, C. AS 149/6590 (8 C 1230/18 Mayıs 1815).

⁴⁵² BOA, C. BH 124/6001 (Gurre-i N 1229/4 Haziran 1815).

⁴⁵³ BOA, C. BH 124/6001 (25 C 1230/4 Haziran 1815).

Tablo 11: Tuna Kaleleri için Tertip Edilen Bazı İşçi Sayıları (1815)⁴⁵⁴

	Neccar	Duvarcı	Taş yontucu	Taş kırıcı	Demirci	Kireççi	Küfeci	Cerahor	Kav araba
Niğbolu	51	102	10	20	3	15	1	1200	100
Ruşçuk	46	102	10	3	1	20	15	1300	115
Silistre	41	77	8	15	3	10	1	800	67
Maçn	31	62	8	15	3	10	1	700	69
Hırsova	41	62	8	15	3	10	1	800	67
İbrail	51	102	10	20	3	15	1	1500	116
Tolcı	41	77	8	15	3	10	1	800	67
Kili	41	63	8	15	3	10	1	800	66
Yergöğü	31	51			3	10		500	49

Kalenin tamiratından sorumlu olan en yetkili isim, İbrail Kalesi Muhafızı Ahmed Paşa'ydı. Bina emini, mimar ve mühendisler, onun kontrol ve yönlendirmeleri ile hareket ediyordu. Kalenin dış duvarlarının yeniden yapılandırılması, ona göre 1815 yılının sonbaharına doğru tamamlanacaktı. Yaklaşık iki yıldır devam eden çalışmalar neticesinde ortaya çıkan masraflar, 580.000 guruşluk büyük bir bütçeye denk gelmişti. Ancak bu meblağın henüz yarısı temin edildiğinden Paşa, tamiratın kalan kısmının da bir an evvel tamamlanabilmesi için, bakiye kalan meblağın kendisine yönlendirilmesi hususunda ısrarcıydı. Şayet bu meblağ gelirse, taahhüt ettiği sürede inşa işlerinin tamamlanacağını bildiriyordu. Ancak bu derece yüklü bir meblağ, muhtelif gelirlerin finans kaynağı olarak tahsis edilmesine rağmen yine de peyderpey gönderilebiliyordu. Masraflar, tahkimatın yenilenmesine ve buna bağlı oluşan yoğun faaliyetlere göre sürekli olarak artış gösteriyordu. Zira kale duvarları haricinde yeni bir hendek hattının oluşturulması için, çıkan toprağın uygun koşullarla şaranpo hatlarına sevk edilerek bölgenin güçlendirilmesini gerektirmişti. Ayrıca bazı taş duvar eklentileri sebebiyle yaklaşık 121.000 guruşun ve yine sadece gedikli amelelerin çalıştırılması için de 250.000 guruşluk bir tahsisatı gerekmiş ve hatta bunun bir kısmı da ödenmişti⁴⁵⁵.

⁴⁵⁴ BOA, D. MKF. d 31414 (1230/1814-1815), s. 6-8.

⁴⁵⁵ BOA, C. AS 170/7436 (1 N 1230/7 Ağustos 1815).

Tablo 12: Aşağı Tuna Kaleleri Tamirâtı İçin Tertip Edilen Muhtelif Cins Kereste ve Miktarları (1814-1815)⁴⁵⁶

Malzemenin cinsi	Ölçü									
		Niğbolu	Rusçuk	Silistre	Maçın	Hırsova	İbrail	Tolcu	Kili	Yergöğü
Şaranpo kazıkları	3,75x 6	8500	17500	5250	5000	4200	8000	5600	3800	4940
Zahire ve Mühimmat anbarları için	6x 3,75	200	250	250	150	200	300	200	200	100
Anbarlar ve köprü tabanları için meşe giriş	5,25x4,5x4,5	450	400	350	350	350	400	350	350	-
Anbar ve köprüler için küçük balvand	7,5 x 4,5x 4,5	150	170	130	60	100	60	60	100	560
Kale kapıları ve cepaneliklere meşe giriş	5,25x4,5x3,75	500	550	550	500	250	300	250	250	-
Top döşemelerinin altına tabanlık ve giriş	6x4,5x4,5	700	800	750	600	450	970	640	450	-
Kapılar ve top döşemeleri için tahta	3,75x5,25x2,25	2000	2400	2070	1750	1280	1700	1800	1300	1800
Köprüler için tabanlık çapa	7,5x4,5x3,75	300	300	300	350	200	250	200	200	-
Anbarlara kuşaklık ve duvarlara destek için omurga	5,25x3x2,25	3200	4500	3200	2500	1000	2300	2400	2000	200
Duvarlar için meşe giriş	7,5x3,75x3,75	3600	6500	4000	3000	1800	3400	3600	2800	455
Şaranpo kuşağı ve payendelik	6x3x2,25	750	1500	500	400	460	730	470	500	466
Asma köprülerin dış tarafına terazi için büyük balvend	5,25x0,35x0,35	10	30	30	30	10	30	20	20	-
Zahire anbarlarına sütunluk kalas doabı	4,5x4,5x4,5	80	80	80	60	60	160	80	80	80
Anbarlar için talbe tahtası	4,5x6x1,5	2200	2300	2200	1600	1600	2300	1000	1000	-
Destek ve sütunlara meşe	3,75x3,75x3,75	450	400	400	400	400	400	500	300	300
Kirişlik küçük meşe	4,5x4,5x4,5	400	300	200	150	150	200	150	150	-
Kalas	3,75x6	300	300	250	200	250	350	250	150	200
Çatı ve tavanlar için mertek	3,75x2,25x1,5	2500	1500	1500	1140	1140	1600	1200	1200	-
Odun (çeki)		2500	2800	1800	1500	1000	2000	3000	2000	500

⁴⁵⁶ BOA, D. MKF. d 31414 (1230/1814-1815), s. 2-8; Ayrıca Kozluca, Babadağı, Ahyolu, Hacıoğlubazarı, Karınabad, Varna, Prevadi, Osmanbazarı, Aydos, Silistre, Eskicuma, Yenipazar, Mısıvri, Hazergrad, Karasu, Şumnu, Rahova, İzladı, Tırnovi, Zıştovi gibi yerlerden 227.978 adet ve 16.100 çeki (1 çeki: 250 kg) odun temin edilmiştir.

Çit siperlere sütun ve bağlamalık küçük kiriş	3,75x3x3	-	-	-	-	-	-	-	-	400
Köprü ve cepaneliklere vasat kiriş	3,75x3x3	-	-	-	-	-	-	-	-	200
Köprü ve cepaneliklere taban için büyük kiriş	7,5x3x3	-	-	-	-	-	-	-	-	315

1815 yılının yaz aylarında, İbrail Kalesi'nin yeniden kazılacak harici hendek hattı için ciddi bir sorun gündeme gelmişti. Dış duvarlarının genişletilmesi ve hemen önünde oluşturulacak hendek hattıyla aynı hizada bulunan yerleşim yerlerin mevcudiyeti, bu problemin temel kaynağı haline gelmişti. Hendeğe tesadüf eden 6 büyük, 59 orta ve 97 adet küçük hane binasının yıkılması gerekmektedir. Ancak bu hanelerde hâlihazırda İbrail ahalisi ikamet etmekteydi. Muhafız Vezir Ahmed Paşa'nın kale duvarları ve hendek hattının yapılması için hane sahiplerinin ikna edilerek istimlâk bedellerinin ödenmesi suretiyle, bu problemin giderilebileceği yönündeki tavsiyesi Bâb-ı Âli tarafından olumlu karşılanmıştı. Nitekim baş muhasebeye kaydı yapılan bu istimlâk bedelleri, Çukadar Mustafa Ağa marifetiyle İbrail'e gönderilmiş ve İbrail Mahkemesi vasıtasıyla hak sahiplerine dağıtılarak ödenmişti (Ağustos 1815)⁴⁵⁷. Böylelikle bina emini ve mühendislerin tavsiye ettiği, kale suyollarının ve şarânpolarının tahkimi ile birlikte yeni tabyaların inşası meselesi peyderpey çözüme kavuşturulmuş oluyordu. Aynı yılın sonlarına doğru muhafız Ahmed Paşa, bu ana kadar yapılan faaliyetleri bir rapor halinde yönetime bildirmişti. Buna göre, Tuna Nehri'nin bir ucundan diğer ucuna kavisli bir kale planı çerçevesinde, etrafında surların oluşturulması için yaklaşık 4,5 metre yüksekliğinde boydan boya 3.675 metrelik bir kârgir duvar hattı inşası tamamlanmış durumdaydı. İnşası biten bu bölge için, çim kaplaması ve tabya seğirdim yollarının inşası da bahar aylarında 60 günlük bir faaliyetle bitmiş olacaktı. Kalenin doğu tarafındaki boğaza yakın bölgede, muharebelerde yaklaşık 15.000 kişilik bir sığınma yerine böylelikle ihtiyaç kalmamıştı ve güvenlik için şehrin tamamı, neredeyse kale surları ile kaplanmış oluyordu. Kalenin batı tarafındaki hendek setleri ise her yıl nehrin taşması ile ortalama 3 metrelik bir mahalli tahrip olduğundan, bu bölgenin zemini Tuna

⁴⁵⁷ BOA, C. AS 261/10880 (17 N 1230/23 Ağustos 1815).

Nehri'ne yaklaşık 7,5 metrelik aşağı bölgede, taştan imar edilen bir astar duvarla korunmuştu. Ana ve gizli kapıların, cephaneye ve sığınakların kemerleri de tuğladan imar edilecek, duvarların yüzey tarafının yarısı tuğladan ve iç tarafı da taş ile inşa edilmek suretiyle güçlendirilecekti. Diğer yandan özellikle Tuna tarafının tahkimatı için lüzum görülen taşların tedariki şimdilik mümkün olmadığından, Ahmed Paşa bu hattın tuğla ile döşenmesini tavsiye etmişti⁴⁵⁸. Kalenin etraf duvarlarını genişletmek üzere yaklaşık 375 metrelik bir mesafe için, râyic fiyat uygulanarak sarf edilen meblağ yaklaşık 150.000 guruşa denk geliyordu⁴⁵⁹. Ancak buna, ahşap ve muhtelif kerestelerle işçi ücretleri dâhil edilmemişti. Merkezi hazineden 1816 yılı Şubat ayına kadar, yaklaşık 400.000 gurusluk bir bütçe ayrılmış ve ödenmişti. Şaranpo destek noktaları için Karınabad, Aydos, Misivri, Ahyolu, Şumnu, Silivri ve Osmanpazarı taraflarından muhtelif ölçülerde tahta ve keresteler tedarik edilmişti. Uzunluğu 6, gövde kalınlığı yaklaşık 3,75 metre ölçüsündeki şaranpo kazıkları, 7x3,75 ölçüsünde meşe kirişler, 7,5x3,75 ölçüsünde duvarlar için sütunluk omurgalar, bu bölgelerden İbrail Kalesi'nin inşaatı için temin edilmişti⁴⁶⁰. Kale muhafızı Vezir Ahmed Paşa'nın vefatından sonraki yıllarda göreve tayin edilen Abdullah ve Mustafa paşalar zamanında, bina emini olarak tayin edilen sabık İzmir Gümrükçüsü Ahmed Bey'e, 1817 yılının Nisan ayına gelene kadar yapılan tamirat ve yenilemelerin keşif raporlarınınun yapılması talimatı verilmişti⁴⁶¹. Ahmed Paşa'nın kale muhafızlığı görevini devam ettirdiği sürede İbrail Kalesi, büyük bir tadilat ve yenileme sürecinden geçmiş oluyordu. Buna göre 1817 yılının Nisan ayına kadar, kalede yapılan inşa çalışmalarını gösteren faaliyet raporunda:

- 1. Tabya dâhilinde etrafı çim kaplı, çalı ve toprak imlali tüfengçi piyâde kademesi (çevresel olarak 62 metre),
- 1. Perdeye⁴⁶² yakın bir hatta olan açık alanda; çim kaplı, bir kat çalı ve bir kat toprak imlali, 3 adet çim siperlikler (toplam 277,5 metre),

⁴⁵⁸ BOA, C. AS 175/7624 (28 M 1231/30 Aralık 1815).

⁴⁵⁹ BOA, C. AS 590/24845(17 S 1231/18 Ocak 1816).

⁴⁶⁰ BOA, C. AS 113/5106 (Selh-i Za 1215/13 Nisan 1801).

⁴⁶¹ BOA, C. AS 199/8544 (6 R 1232/23 Şubat 1817); C. AS 199/8555 (19 B 1232/4 Haziran 1817).

⁴⁶² Bir perde, genel olarak iki tabya arasındaki duvarları ifade eder.

- Aynı bölgede sahra şevi mahalline toprak imlası (165 x 5,25) ve yeni hendek hattı (241,5 x 18),
- 2. Tabya dâhilinde etrafı çim kaplı, çalı ve toprak imlalı tüfengçi piyâde kademesi (52,5 x 0,75 x 0,75 metre),
- 2. Tabya içinde üçer sıra kazık, üçer sıra taban ve kiriş destekli 11 adet top döşemesi (6 x 3,75 metre),
- 2. Perde başında açık olan mahalde bir sıra kuşaklı dört köşe şaranpo (13,5 x 3,75 metre) ve bu bölgeye yeni hendek hattı (82,5 x 10,5 metre),
- 3. Tabya tüfengçi piyâde kademesi (çevresel 69 metre),
- 3. Tabya'da 11 adet top döşemesi (330 metre),
- 3. Perde'nin iki başında açık mahallere kuşak ve pâyende şaranpolar (11,25 x 3,75 metre),
- 3. Tabya'dan 3. Perde tarafına kadar yeni hendek hattı (243,5 x 16,5 metre),
- Kale kapılarının kanatlarının güçlendirilmesi,
- 4. Tabya tüfengçi piyâde kademesi (çevresel 72,5 metre),
- 4. Tabya'da 4 adet top döşemesi (çevresel 210 metre),
- 4. Tabya açık mahallerine dört köşe şaranpo (13,5 x 3,75 metre),
- 4. Perde ortasında açık kalan bölge için; çim kaplı, bir kat çalı ve bir kat toprak imlalı çim siperlik (15 x 7 metre),
- Ordu Kapısı tarafında ve 4. Perde'de bulunan gizli kapı (Uğrun kapı) üzerine toprak imlası,
- 4. Tabya'dan 4. Perde'ye kadar hendek hattı (274,5 x 11,25 metre),
- 5. Tabya tüfengçi piyâde kademesi (çevresel 88,5 metre),
- 5. Tabya'da 11 adet top döşemesi (çevresel 210 metre),
- 5. Perde'nin iki başına açık olan mahallere şaranpo (12 x 3,75 metre),
- 6. Tabya tüfengçi piyâde kademesi (çevresel 90 metre),
- 6. Tabya'da 11 adet top döşemesi (çevresel 330 metre),
- 6. Perde'nin iki başına açık olan mahallere şaranpo (18 x 3,75 metre),
- 6. Tabya'dan 6. Perde'ye kadar hendek hattı (276 x 17,25 metre),
- 7. Tabya tüfengçi piyâde kademesi (çevresel 86,25 metre),

- 7. Tabya'da 11 adet top döşemesi (çevresel 339,5 metre),
- 7. Perde'nin iki başına açık olan mahallere dört köşe şaranpo (3, 75 x 3,75 metre),
- 7. Tabya'dan 7. Perde'ye kadar hendek hattı (249 x 24 metre),
- 7. Tabya'dan sahra şevi mahalline kadar toprak imlası (çevresel 244,5 metre),
- Pazar Kapı mahallinden gizli kapı tarafına varıncaya kadar mevcut sahra şevi mahalline toprak imlası (çevresel 472,5 metre),
- 8. Tabya duvarı üzerine; yarı toprak dolgu, bir kat çim kaplı 10 adet mazgala top siperi,
- 8. Tabya içinde 4 adet top döşemesi (6 x 3,75 metre),
- 8. Perde duvarı üzerine içi bir kat çalı, bir kat toprak imlalı ve çim kaplı, ağaç çivi ile rapt edilmiş çimden seğrdim siperi (çevresel 2.187,5 metre),
- 8. Tabya'dan 8. Perde'ye hendek inşası (232,5 x 26,5 metre),
- 8. Perde'de inşa olunacak Bandor/Pandur Kapısı'nın aşağı tarafına kârgir temel duvar,
- 9. Tabya'nın inşa olunacak duvarı mahalline temel açılması (60 x 1,5 metre) gibi⁴⁶³, kalenin muhtelif birimlerinde büyük çaplı bir yenileme faaliyeti yapılmıştı. Ancak öyle anlaşılıyor ki kale duvarlarının henüz tamamlanmamış alanları ve 9. Tabya mahalli ile nehir kenarındaki palankanın inşası devam etmekteydi.

Müteakip zamanlarda, Kala'-ı Hâkâniye Nezareti'ne memur olan Hasan Tahsin Efendi, Tuna kalelerini muayene etmek üzere görevlendirilmiş ve bir rapor hazırlamıştı. Buna göre İbrail, Maçın, İsakçı ve Tolcu kalelerin keşif ve tamiratların hesabı yapılmış ve toplam 2.677 keselik bir meblağ gerektiği belirtilmişti. İbrail Kalesi, ona göre Tuna Nehri'nin kilidi sayılmaktaydı. Ancak kale duvarlarının kuvvetli yapısına rağmen, nehir tarafında güvenlik açığı söz konusu olabilirdi. Zira iskele ve gümrük tarafından kaleye gidiş-geliş güzergâhı açıkta bırakılmıştı. Önceki savaşlarda bunun ne derece tehlike yarattığı da aşikârdı. Hasan Tahsin'e göre bu

⁴⁶³ BOA, C. AS 152/6719 (15 Ca 1232/2 Nisan 1817); Hasan Tahsin efendi bina emini olarak tayin edilmiştir.

hattan bir düşman saldırısı, kaleyi zor koşullar altında bırakabilirdi. Dolayısıyla Yalı Palankası yakınından kale duvarlarına kadar yüzü çim kaplı, içi toprak imlali, piyâde kademeli dizme şaranpo hattı kurularak aralıklı top mazgalları tanzim edilmesi gerekmektedir. Böylelikle kale, nehir tarafından gelecek saldırılara karşı daha dirençli bir pozisyonda olacaktı (Haziran 1817)⁴⁶⁴. İbrail İskeleyi'nin İstanbul zahiresi için bir antrepo konumunda olması, burada yeterli sayı ve büyüklükte zahire anbarlarının inşasını da gerekli kılıyordu. Daha önce bahsedilen kayıkhane inşası bile, zahire anbarlarının inşasından daha önemli sayılmıyordu. Zira uygun koşullarda zahire muhafaza edilebilirse, yaklaşık yedi-sekiz yıllık bir süre geçmesine rağmen bozulmadan depo edilebilirdi. Nehir tarafında yapılması öngörülen kayıkhanenin inşası yüksek bir bütçeye ihtiyaç duyduğundan, Hasan Tahsin Efendi şimdilik bunun ertelenerek zahire ve mühimmat anbarlarının inşasının daha elzem olduğunu bildirmişti⁴⁶⁵.

Diğer taraftan kale içinde vezirlerin ikamet etmesi için büyük bir konak inşası gerekmektedir. 1817 yılında kale muhafızı Abdullah Paşa, daha önce İbrail Nazırı olan Ahmed Ağa'nın (sonradan sadrazam Laz Ahmed Paşa) yeğeni Memiş Ağa'nın konağını kendisine tahsis ederek burada ikamet etmişti. Bu yapıya etraf bölgede hane ve binalar ilave edilerek tamamı 30 küçük odadan teşekkül eden bir yapı haline getirilmişti. Kapı halkı ise kalenin varoş taraflarındaki muhtelif mekânlarda iskân ettirilmişti. Bu sıralarda Paşa'nın ikamet ettiği konak yanmış ve açıkta kalan daire halkı da bazı ağaların selamlıklarına ve çadırlara yerleştirilmişlerdi. Yangından sonra Abdullah Paşa dahi, 3 odalı küçük bir mekânda ikamet etmek zorunda kalmıştı. Bu suretle durum merkezi yönetime bildirilmiş, Paşa'nın ve kapı halkının dağınık bölgelerde ikamet etmesi uygun bulunmadığından, büyük bir konak inşasına lüzum görülmüştü⁴⁶⁶.

Yapılan keşiften sonra kalenin bakaya kalan bölgelerinin süratle tamamlanması talimatı verilmişti. Ağustos 1817 tarihinde İbrail Kalesi Bina Eminliği

⁴⁶⁴ BOA, HAT 596/1232 (9 Ş 1232/24 Haziran 1817); HAT 599/29333-D (21 B 1232/6 Haziran 1817).

⁴⁶⁵ BOA, C. AS 491/20493 (21 B 1232/6 Haziran 1817).

⁴⁶⁶ BOA, HAT 594/29094 (1233/1817-1818).

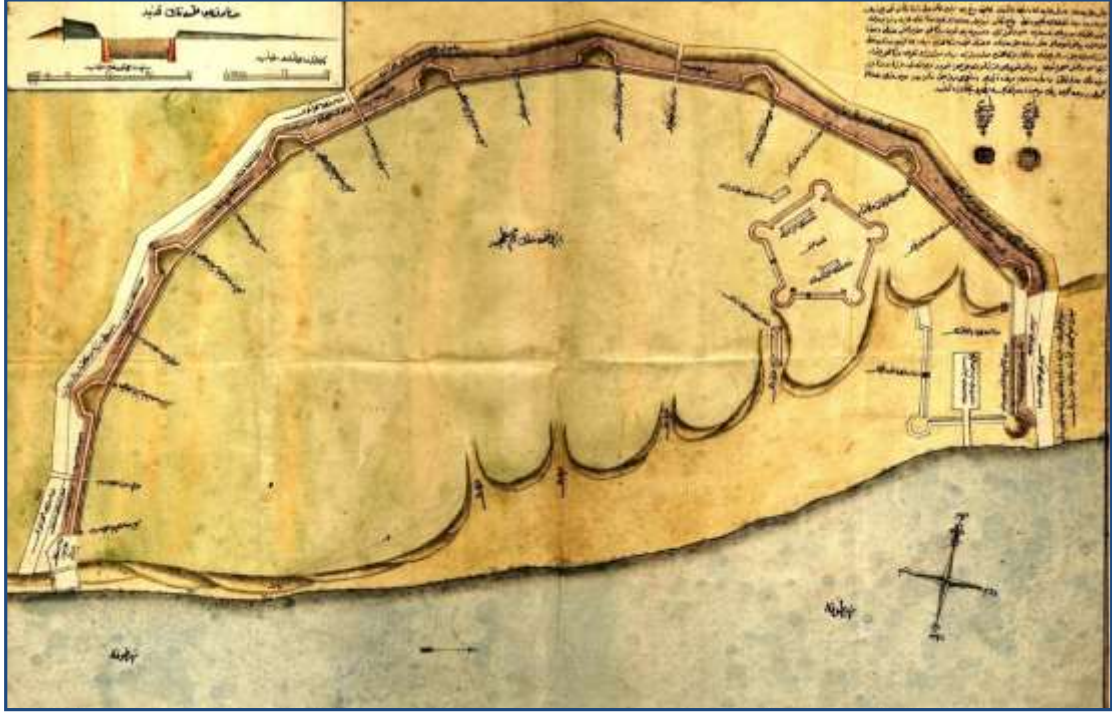
vazifesinde bulunan Katipzâde Ahmed Ağa, inşaatın tamamlanması için acele olarak maddi destek sağlanması gerektiğini belirtmişti. Müteakiben muhafız Abdullah Paşa, kalenin tadilatında kalan yerlerin tamamlanması için yönetimden haber beklendiğini ifade etmişti. Verilecek talimat doğrultusunda hareket edileceğini belirten Paşa, hendeklerin üçte birine, kale duvarlarının harici tarafındaki astar duvarlarına, yalı tabyası ve zir-i zemin denilen sığınaklara henüz başlanmadığını bildiriyordu. Ayrıca zahire anbarları da benzer durumdaydı. Hatta hem kale içinde hem de kale haricinde kazılan 240 kadar kuyu, tam manasıyla kullanılabilir durumda değildi. Mühimmat ve cephaneler, 4 adet zeminlikte mahfuz tutuluyordu ancak bunların hiçbiri, hava alabilecek koşullara sahip değildi ki bu durumda malzemeler, muhtelif şekilde zarar görüyordu. Bina Emini Katipzâde Ahmed Ağa, tamirat işlemleri için bir kısmı İbrail ve bir kısmı da Avusturya ahalisinden ücreti mukabilinde yaklaşık 500-600 işçi getirtmiş ve kale inşaatında çalıştırmıştı. Hem mevsim şartlarının olumsuzluğundan hem de aldıkları ücretleri yetersiz bulması sebebiyle Avusturyalı işçiler görevden ayrılmıştı. Bina emini, ücretlerin arttırılması halinde maddi olarak zarar edileceğini belirtirken, bir yandan da mevcut tarife ile ücretli işçi çalıştırmanın mümkün olmayacağını zikrediyordu. Yine de bir miktar zam yapılmasının doğru olacağı kanaatindeydi⁴⁶⁷.

İbrail Kalesi'nde yapılan inşaat faaliyetlerini gösteren askeri planlar da yaklaşık olarak bu tarihe denk gelmektedir. Osmanlı askeri mühendislerinin resmettiği İbrail Kalesi planları, 1812-1819 tarihlerinde yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkmıştı. Bunlar, şimdilik tespit edilebilen Osmanlı mimar ve mühendislerinin çizdiği, iç kale ve çevirme sisteminin muhtelif birimlerini gösteren iki adet musattah resimden ibaretti. İlk planın üzerinde herhangi bir tarihlendirme yapılmamıştı. 1818 yılına gelene kadar yapılan faaliyetler incelendiğinde ve çizimi yapan mühendislerin görev tarihleri değerlendirildiğinde, muhtemelen 1816-1818 tarihleri arasında çizilmişti. İlk plan, Mühendishane-i Humâyun hocalarından Seyyid Ali ve Halife-i Evvel Seyyid Hüseyin tarafından resmedilmiştir. Bu plan, İbrail Kalesi'nin Baş Tabya'dan başlayıp Varoş Tabya'ya varana kadar, tahkimatın

⁴⁶⁷ BOA, C. AS 446/18567 (19 N 1232/2 Ağustos 1817).

muhtelif bölgelerinde işlemler bitmiş mahalleri ve yapılması gereken ek faaliyetleri sunan proje çalışmasıydı⁴⁶⁸.

Plan 15: İbrail Kalesi Planı (1816-1818)⁴⁶⁹

Bu iki mühendis, 1816 yılından kısa bir süre önce Tuna sahillerindeki kalelerin (*Kıla'-ı Hâkâniye*) inşasına görevlendirilmişlerdi. İbrail Muhafızı Vezir Abdullah Paşa'nın selefi Ahmed Paşa zamanında inşa edilmiş olan kale mahallerine işaret ettiğinden, söz konusu planın 1818 yılına kadar çizilmiş olma ihtimali yüksektir⁴⁷⁰. İnşa edilecek bölgelerin muâyene ve ölçümlerinin yapılp, gerekli malzemelerin tespit edilerek râyic fiyatının belirlenmesi istenmiştir ki bu faaliyetler daha önce zikredilmişti (Mayıs 1817)⁴⁷¹. Diğer plan ise kalenin inşa faaliyetlerinin

⁴⁶⁸ BOA, HAT 600/29349; Naklen Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Harplerinde İbrail Kalesi*, s. 159; *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 114.

⁴⁶⁹ BOA, HAT 600/29349.

⁴⁷⁰ BOA, C. AS 590/24845(17 S 1231/18 Ocak 1816); Söz konusu iki mühendisin, 1816 yılında kalenin inşasında görevli oldukları anlaşılmaktadır.

⁴⁷¹ BOA, C. AS 520/21710 (14 C 1232/1 Mayıs 1817).

bitmiş hali olan ve yine Mühendishâne hocalarından Seyyid Ömer Efendi tarafından çizilen 1819 tarihli plandır⁴⁷².

Mühendishâne hocalarından Seyyid Ali ve Halife-i Evvel Seyyid Hüseyin efendilerin çizdiği plan, İç kale ve haricinde yeniden yapılandırılan dış kale surları ve tabyalarını göstermektedir. Ancak şehri çevreleyen tahkimat yapısı belirginleştiği halde, çalışma tam olarak bitirilmemişti. Dış kale olarak tanımlanan hattın Varoş Tabyası (Son tabya) henüz inşa edilmemişti. Kale etrafını çevreleyen hendek hattı ise Varoş Tabyası'ndan itibaren 4. Tabya hattına kadar yarılanmış durumdaydı. 4. ve 5. tabyalar arasındaki Pazar Kapısı bölgesine kadar, hendek önünde toprakla desteklenen sahra şevi ve astar duvarlara da başlanmamıştı. Baş Tabya'dan Tuna sahiline kadar ise yalı palankası oluşturulmuş; fakat duvarlar, hendek, şevleme ve astar duvarları da yarıda kalmış durumdaydı. Plana göre, Liman tarafından *yalı tabya* içlerine kadar nehir suyunun beslediği bir kanal açılacak ve demirlenecek gemilerin bu bölgeye girmesi sağlanacaktı. Bu gaye ile ortaya çıkan fikir, aslında mühendislerin projelendirmelerine dayanmaktaydı ki bu kanal, 1819 yılına ait görselde mevcut değildi. İç kale, *atik kale* olarak zikrediliyordu. Duvar dibindeki hendekler mahfuz tutulmakla beraber, bu bölgenin etrafını saran paralel hendek hattı ise kapatılmış durumdaydı. İç kalede inşa edilmesi tasarlanan büyük bir sığınak ve cephanelik de henüz tamamlanmış değildi. İç kale dışındaki kapı, cephane, zahire anbarı gibi yapılar da plana göre aynı vaziyette olup henüz inşa edilememişti. Özetle plan, sadece iç kale ve bunun etrafında oluşturulan genişletilmiş tabya tahkimatlarını ve yalı kalesini özetliyordu.

1817 yılına gelene kadar İbrail Kalesi'nde yapılan tamir ve yenileme çalışmaları, Ahmed Paşa'nın vefatının ardından yapılan muayenelerde bir takım usulsüzlük ve yolsuzluğun gündeme gelmesine sebep olmuştu. Ahmed Paşa'nın gözetiminde yapılan tamirat faaliyetlerinde, daha önce belirtildiği üzere damadı Mehmed Efendi'nin adının karıştığı iddialara mevzubahis olmuştu. Zira Paşa'nın damadı Divan-ı Humayun Hâcegânlarından Mehmed Efendi'nin merkeze sunduğu

⁴⁷² BOA, C. AS 2405 (N 1234/24 Haziran-23 Temmuz 1819); Naklen Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Harplerinde İbrail Kalesi*, s. 155; Aynı yazar, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 112.

üç rapor, bu konunun etraflıca değerlendirilmesini gerektirmişti. Ahmed Paşa vefat ettikten sonra gündeme gelen bu husus, halef ve selef olarak atanan İbrail muhafızlarını ve nazırlarını doğrudan etkilemişti. Mehmed Efendi, Ahmed Paşa'nın selefi olan Mustafa Paşa nezaretindeki mühendis ve mimarların tertip ederek merkeze sundukları defterlerde, bütçe ve masrafların düzenlendiği muhasebe defterlerinde yanlışlıklar yapıldığını iddia ediyordu. Zira baş muhasebeye kaydedilen sarfiyat, alt fiyattan tanzim edilerek düşük meblağ üzerinden gösterilmişti. Daha önce Mustafa Paşa'ya devredilen mühimmat da yarı fiyat bedeli üzerinden belirlenmiş, tamirat levazımı olan kireç, taş ve kereste gibi sair malzemeler de yakın mesafelerden gemi ve arabalarla getirilmişti. Bundan başka Tuna sahillerinde olan kalelerin çimleri, birer kattan yapılmış ancak İbrail Kalesi'nin toprağının yumuşaklığı sebebiyle, bir kat çivi tutmayacağı müşahede edilerek üç kat çimle inşa edilmesi tavsiye edilmişti. Merkezi yönetim, konunun araştırılması için daha önce kalede mimar ve mühendis olarak görev yapan personelin bir rapor halinde durumu değerlendirmelerini istemişti. Yapılan tahkikatta, Mühendishane ikinci Hocası Ali Efendi ile Baş Halifesi Hüseyin Efendi'nin üç kat çim yapılması önerileri dikkate alınarak uygulandığı anlaşılmıştı. Bu sebeple üç kat çim kullanımında ortaya çıkan masraf, muhasebe defterlerinde bunun üçte biri maliyetle gösterilmişti. Ayrıca top kundaklarının adedinde de bir karışıklık söz konusuydu. Mehmed Efendi, tüm bu sebeplerle ortada bir hesap yanlışlığı olduğunu ısrarla dile getirmiş ve bunların tekrar hesap edilmesini istemişti. 1812 yılından itibaren Süleyman Paşa, Ahmed Paşa ve Mustafa Paşa'nın muhafızlık dönemlerinde İbrail Kalesi'nde yapılan inşa faaliyetlerinin tamamı tetkik edilmiş ve harcamalarda belirlenen birim fiyatlar karşılaştırılmıştı. Ahmed Paşa'nın damadı Mehmed Bey kontrolünde yapılan tamiratlarda, kendisinin muhasebe işlemlerine dâhil olmadığı tespit edilmişti. Önceki kayıtlarda tertip edilen maliyet ise harcanan miktarlara kıyasının yapıp yapılmayacağına dair veriler de tahkiki zorlaştırmıştı. Daha önce zikredilen üç kat çimleme hususu da toprağın altında kalması sebebiyle tam manasıyla tespit edilememişti. İbrail'in toprak yapısı ile ilgili raporlar, mühendishane ikinci hocası Ali Efendi tarafından tasdik edilmişti. Buna göre yumuşak toprak yapısı sebebiyle üç kat çimleme uygulandığı tespit edilmiş ve böylelikle Ahmed Paşa'nın lehine, iki kat çim karşılığı olarak 25.420 guruşluk bir fazlalık hesaptan düşülmüştü. Ayrıca Ahmed

Paşa, 97.024 guruşluk tahsis edilen bütçeden kalan meblağı hazineye devretmişti. Top kundaklarıyla alakalı iddia edilen eksikliklerle ilgili olarak da İstanbul'da Topçubaşı Süleyman Ağa'ya müracaat edilmişti. Süleyman Ağa'nın verdiği bilgilere göre, muhtelif çaplarda 138 adet top kundağının masrafları kaydedilmişti. Sonuçta Ahmed Paşa ve damadı Mehmed Efendi'nin inşa faaliyetleri ile ilgili ortaya çıkan iddialar, çoğunlukla açıklığa kavuşmuş oluyordu. Zira Eflak tarafından tertip edilen işçi ücretleri, voyvodanın gönderdiği defterle karşılaştırılan 38.444,5 guruş, Boğdan'dan tertip edilen işçiler için de 1.365 guruş, gider defterine eklenmemiş ve fazladan bir maliyet olarak gösterilmişti. Ayrıca muhtelif malzeme ve bunların nakliye ücretleri için de 17.437,5 guruşluk bir gider de muhasebe defterlerine işlenmemişti. Sonuç olarak yapılan araştırma ve değerlendirmeler sonucunda ortaya çıkan iddiaların, gelir ve gider tablolarında sehven yapılan hatalardan kaynaklandığı kabul edilmişti⁴⁷³.

Tüm bu iddialar ve tespitlere rağmen kalenin inşaatı devam etmekteydi. Eksikliklerine sıkça atıf yapılan tahkimat bölgeleri, 1817 yılının yaz aylarında olabildiğince hızlı bir şekilde elden geçirilmişti. Buna göre bu tarihte yapılan tamirat ve yenileme çalışmaları;

- Kalenin etrafında açılan hendeğin önünde, taştan yapılmış astar duvarın tahta temel ile aralıkları siyah taştan inşa edilmiş duvarı üzerine büyük ağaçlarla bağlanmış, bir kat çalı ve bir kat toprak ile doldurulan şevleme duvarın inşası (2717 x 0,75 x 0,75 metre),
- Kale etrafında kazılan hendek mahallinin tabanına eşit olacak şekilde paralel hendek inşası (tüm çevre ölçüsü 171.537 metre),
- Kale önündeki hendek haricinde, ön tarafı çim ile doldurulan ve hendekten itibaren tesis edilen sahra şevi (2694,5 metre),
- Kale etrafında ve Tuna tarafında inşa edilmiş ve edilecek olan tabyaların iç taraflarınının, dört sıra kirişli tahta kaplı ve büyük çivi ile raptedilmiş top döşemesi inşası,

⁴⁷³ BOA, C. AS 1177/52423 (17 S 1233/27 Aralık 1817).

- Kalenin tabyalarının iç tarafında barutun uygun koşullarda depolanması için taş duvardan, üzeri kiremit kaplı ve çift pencereci, şev yolu ile iki cephanec inşası (587 x 3 x 5 metre),
- Tuna tarafında Bandor Tabya etrafında ve Baş Tabya'dan aşağı tarafa doğru inşa olunacak tabyaya varıncaya kadar içi üç kat meşec kaplamalı ve destekli kârgir duvar inşası (1,8 x 4,5 x 90 metre),
- 48 adet mazgal olmak üzere top siperleri inşası (6 x 3 metre),
- Tüfengçi siperleri inşası
- Bandor Tabya tarafından Çarşı mahalline varıncaya kadar tuğladan yapılan ve dış tarafı taşlarla şevlenmiş kapılar ve buna ulaşmak için yapılan sahra yolu
- Gizli demir kapılar (2,25 x 3,5 metre),
- Tuna sahilinde iki bölgede 7,5 x 18,5 x 26,5 metre ölçünde zahire anbarı,
- Dört adet siyah barut cephanesi (en küçüğü 4,5 x 6,5 metre, en büyüğü 9,5 x 21,5 metredir),
- Kale içinde uygun bir mahalde kârgir duvarlı üzeri kirişli ve kiremit, kaplamalı ve her bir odası taş ocaklı ve dehlizli topçu kışlası inşası (9 x 3,5 x 84 metre),
- Tuna tarafındaki Bandol Tabya aşağı bölgesinde kahvehane yakınında, kış aylarından muhafaza için yeni bir rıhtım bölgesi inşası (27,5 x 157,5 metre),
- Kale içinde yeniçeri serdarlarına mahsus bir buçuk katlı iki konak inşası (4,5 x 6 x 11 metre),
- Ağa Konağı taraflarında yeniçeri odalarına mahsus temeli taştan, duvarı üzerine dolaptan sütun ve meşeden taban, kiremit kaplamalı ve basma tavanlı içi döşemeli etrafı kerpiçten mutfak ocaklı, askerler ve zabitler için küçük kışla inşası (6 x 3 x 15 metre)⁴⁷⁴,
- 300 askerin barınabileceği şekilde, iç kale dışında 30 odalı kışlak inşası ve buraya beş güzergâhtan yol yapımı (8 x 5 x 135 metre),
- Kalenin kara tarafında tabya perdelerin önünde açılan hendek haricinde inşa olunan astar duvar (2717 x 4,5 x 1,1 metre),

⁴⁷⁴ BOA, MAD. d 3952 (23 N 1232/6 Ağustos 1817) s. 149.

- Tuna tarafında yıkılan bir zahire mahzeni yerine yenisinin inşası (9 x 22,5 x 37,5 metre),
- Vezirlere ait Paşa Konağı'nın yangın sebebiyle yanması üzerine, yerine kahve ocaklı ve sobalı konak inşası (24,5 x 28,5 metre)
- Bu konağın ön tarafında vezir kethudaları ve gedikli ağalarına mahsus 4 adet daire inşası (9 x 70,5 metre),
- Paşa Konağı Meydanı etrafında her odası üçer pencereci 22 odanın inşası (9 x 117,5 metre),
- 2 adet ahır inşası (7,5 x 27 metre),
- Ahır yakınının mutfak inşası (9 x 9 metre),
- Taştan astar duvar (3378,5 metre),
- 7 adet tabya için 7 adet koltuk cephanesi (4,5 x 5,25 metre),
- 3 adet zir-i zemin (sığınak/ 9,75 x 22,5 metre),
- 2 adet zahire anbarı inşası (18,5 x 7,5 x 37,5 metre),
- Bir adet mühimmat anbarı inşası (11 x 22,5 metre) gibi muhtelif faaliyetler şeklinde cereyan etmişti.

Bu durumda daha önce zikredilen muhafız paşa konağı, ahır, zahire, cephane ve mühimmat anbarları, hendek hattında taştan astar duvar, kapılar, Tuna Nehri'ne bakan şarpanpo hattı büyük ölçüde yenilenmiş oluyordu. Bu mahallerin tamiri için neccar, duvarcı, taşçı, taş yontucu, kireççi ve cerahor gibi muhtelif işçilerden oluşan yaklaşık 1.700 kişilik bir personel ve 115 kadar araba kullanılmıştı⁴⁷⁵.

1818 yılına gelince, İbrail Bina Emimi Katipzâde Ahmed Ağa; Ordu, Pazar ve Bandor kapılarının ve kale etrafında beş seğirdim yolunun tamamen bittiğini, mühimmat anbarı, askeri kışlalar, hendeklerin astar duvarları, Tuna tarafındaki tabya, sığınak gibi pek çok mahallin de tamamlanmak üzere olduğunu bildirmişti. Henüz bakaya kalan yapıların tamamlanması için de yaklaşık 600 kadar işçiye ihtiyaç duyulduğunu ifade etmişti⁴⁷⁶. Aynı zamanda bakaya kalan bölgelerin tamamlanabilmesi için de 657.000 guruşluk bir meblağa ihtiyaç olduğunu ve bunun

⁴⁷⁵ BOA, MAD. d 3952 (23 N 1232/6 Ağustos 1817) s. 150-152.

⁴⁷⁶ BOA, C. AS 221/9399 (22 R 1233/1 Mart 1818).

sadece 281.000 guruşunun kendisine ulaştığını bildirmişti (Ekim 1818)⁴⁷⁷. Kısa bir süre sonra, dönemin Silistre Valisi İbrahim Paşa'dan merkeze ulaşan raporda, İbrail Bina Emini Katipzâde'nin kalenin bina işlerini bitirmek üzere olduğu haberi verilmişti. Bina emini maiyetinde olan mühendis Seyyid Ömer'in çizdiği tadilat çalışmalarının bitmiş halini gösteren plan ve kale anahtarı da İstanbul'a göndermişti (1819)⁴⁷⁸.

Plan 16: İbrail Kalesi (1819)⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ BOA, C. AS 46/2123 (11 Z 1233/12 Ekim 1818).

⁴⁷⁸ BOA, HAT 593/29068 (1234/1819).

⁴⁷⁹ BOA, BOA, C. AS 2405 (N 1234/24 Haziran-23 Temmuz 1819); Naklen Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Harplerinde İbrail Kalesi*, s. 155; *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 112; 1- Mühendishâne Hocalarından Seyyid Ömer Efendi (1819) 2- Kalenin bir predesininin karşı bakış resmi 3- Kalenin kaddi 4- kadd-ı mikyâs 5- Mikyâs-ı kale zirâ'-ı mimâriye 6- 400 zira' 7- Başbuğ konağı 9- Şalope mühimmat anbarı 10- Şaranpolar, şaranpo kapı ve yolları 11- 12-13 Yalı Tabya ve birimleri 14- Yalı Tabya giriş kapısı, köprü ve yolu 15- Yalı Tabya koltuk cephaneliği 16- 1. Tabya 17- 24- 2. Tabya ve koltuk cephaneliği 25- Uğrun kapı 26- hendek 27- Sahra şevi 28-29- 3. Tabya ve koltuk cephaneliği 30- köprü 31-Ordu kapısı 32- 4. Tabya ve koltuk cephaneliği 33- Hendek 34- Hendek 35- Uğrun kapı 36- 5. Tabya ve koltuk cephaneliği 37- Yeniçeri kışlası 38- 6. Tabya ve koltuk cephaneliği 39- Hendek 40- Ugrun/Uğri kapı 41- Sahra şevi 42-43- 7. Tabya ve koltuk cephaneliği 44- Hendek 45- Uğrun kapı 46- Sahra şevi 47- 8. Tabya ve koltuk cephaneliği 48- Uğrun kapı 49-50-. Tabya ve koltuk cephaneliği 51- Dayama duvar 52- Muhafız Paşanın 30 odalı etbânın dairesi 53- Ahr 54- Muhafız Paşa dairesi 55- Taş Tabya 56- Tuna Nehri 57- Selhane Adası.

D. Plan ve Keşif Rapolarına Göre Kalenin Birimleri

1. Kuleler

İbrail Kalesi'nin Osmanlı mühendisleri tarafından çizilmiş planları, şimdilik tespit edilebildiği kadarıyla XIX. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. Bu tarihten önce 1538 yılını müteakip yıllarda kalenin taştan inşa edilmiş ve peyderpey güçlendirilmiş basit bir kale şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen kale, XVI. yüzyılın sonlarında Tuna Nehri üzerindeki diğer Osmanlı tahkimatları için örnek teşkil etmekteydi. Zira etraf bölgesi çitlerle desteklenen İbrail Kalesi duvarları, İsmail Kalesi'nin yapımında emsal olarak kullanılması tavsiye edilen bir yapıdaydı⁴⁸⁰. XVIII. yüzyıl başlarına ait resmi kaynaklar, kalenin giriş ve çıkışlarının asma köprüler vasıtasıyla yapıldığını, varoş bölgesinin etrafının da hendeklerle çevrildiği ve dizme şaranpolarla desteklendiğini göstermektedir⁴⁸¹. 1711 yılına ait Osmanlı mâli kayıtları, kalenin iki küçük ve iki büyük kuleden ibaret olduğunu, 1714 ve 1722 tarihli verilerde ise 4 tabyadan teşekkül eden bir tasarımla inşa edildiğini düşünmeye zorlamaktadır⁴⁸². Ancak bu yapılar, kalenin ana tahkimat yapısının temel birimlerini ifade etmektedir. 1736 yılında birden fazla *barut kulesinden* bahsedilmekteydi ve bunlar, tadilatı yapılarak güçlendirilmişti. 1755-1757 tarihli kayıtlı kayıtlarda, iç kalede *kapı kulesi*, *kemankeş kulesi* ve birden fazla *nöbetçi kulesinin* zikredildiği görülmektedir. Nöbetçi kuleleri, iç kalenin su kapısı civarında; kapıkulesi ise yine iç kaledeki camiye yakın bir bölgede inşa edilmişti⁴⁸³. Aynı tarihlerde *kemankeş kulesi*, taş ve kireç kullanılarak yenilenmiş ve *Alemli kule* adı ile yeni bir yapı eklenmişti⁴⁸⁴.

⁴⁸⁰ BOA, ADVNSMHHM. d 69, hk 428 (29 Ra 1001/3 Ocak 1593).

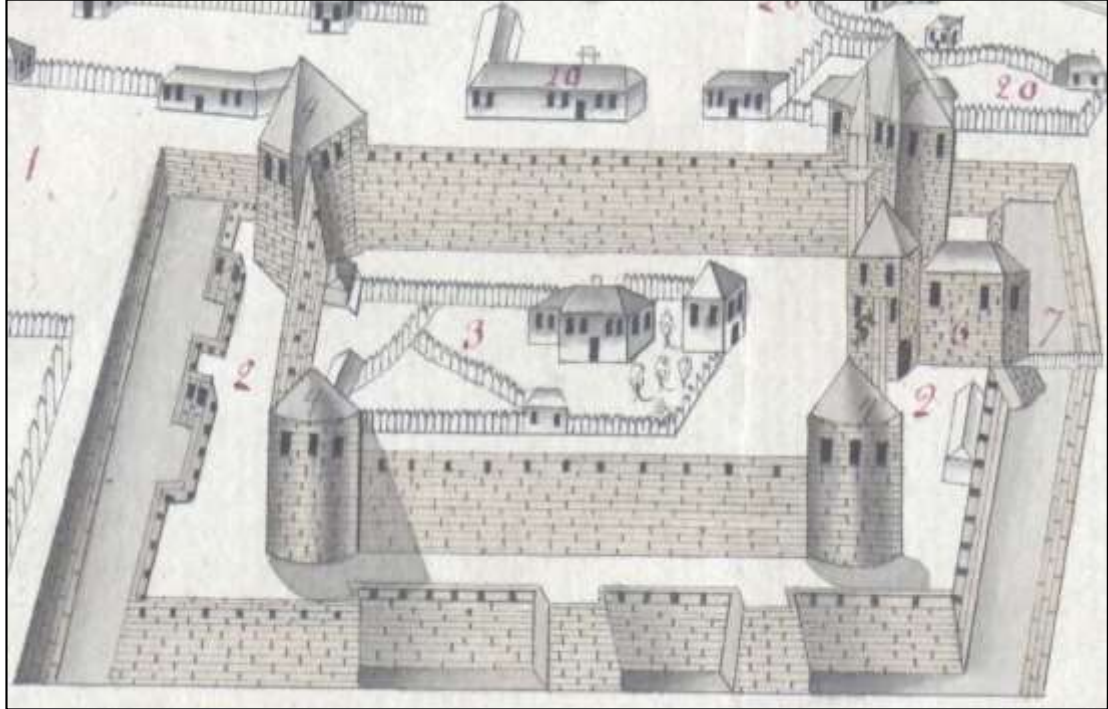
⁴⁸¹ İonel Candeâ, *Brăila 1711: Documente și studii*, Editura Istros, Brăila, 2011, s. 121-122; Yeniçeri Kâtibi Hasan, *Prut Seferi'ni Beyanındır...* s. 27; *Târih-i Râşid*, C. III, s. 365-366; Mihai Maxim, *Brăila 1711: Noi Documente Otomane*, Editura Istros, Brăila, 20 11 s. 67-70; *Romen Kaynak ve Esrelerinde Türk Tarihi: Kronikler*, s. 150; Ahmed bin Mahmud, *a.g.m*, s. 398; Constantin C. Giurescu, *İstoria Romanilor*, Cugetarea-Georgescu Delafras S. A., București, s. 352;

⁴⁸² BOA, D. BKL. d 32424 (13 Z 1134/ Ekim 1716/17 Ağustos 1722).

⁴⁸³ BOA, D.BŞM. d 3364 (17 M 1173/10 Eylül 1759) s. 2; Naklen Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 47.

⁴⁸⁴ BOA, D. BŞM 4466/102 (16 N 1173/2 Mayıs 1760).

Plan 17: Kale İçindeki Kuleler (1770)⁴⁸⁵

1768-1774 tarihleri arasında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşları esnasında kale içinde beş kuleye ve bunların top döşemelerine atıf yapılmakta⁴⁸⁶; 1777 yılında, *zindan kulesi* adıyla zikredilen yeni bir yapıdan bahsedilmekteydi⁴⁸⁷. Aynı tarihlerde, iç kalenin tüm tabyaları ile *büyük kuleleri* önemli ölçüde bir tadilat faaliyetinden geçmişti. Bina emini Mehmed Tahir Ağa'nın hazırladığı tamirat ve keşif defterlerinde, ayrıca *cephane kulesi* ismiyle çevresi 45 metre genişliğindeki yapının 15 metre yüksekliğe sahip olduğu belirtilmişti. Aynı kayıtlarda *kemankeş* ve *zindan kuleleri* arasındaki taş duvarın yenilendiği anlaşıyordu ki bu duvar, 22,5 metre uzunlukta idi. Bu durumda iki kule arasındaki mesafenin ölçümü, yapılan tamirat ölçüğünde az da olsa fikir vermektedir. Kemankeş Kulesi'nin çatısında yapılan tamiratta verilen ölçüler ise 40,5x15 metre civarındaydı⁴⁸⁸. 1787-1792 tarihlerindeki savaştan kısa bir süre önce Mehmed Tahir Ağa, iç kale içindeki kulelerin neredeyse

⁴⁸⁵ Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Noi Planuri ale oraşului și cetății Brăilei*, s. 378.

⁴⁸⁶ BOA, MAD. d 3160 (6 Ş 1182/16 Aralık 1768) s. 704-706.

⁴⁸⁷ BOA, 1118/49523 (1190/1777).

⁴⁸⁸ BAO. D. BŞM. BNE. d 15996 (Evâil-i R 1191/9 Mayıs 1777).

tamamını tekrar modernize etmişti⁴⁸⁹. Bu çalışmalar, sadece kulelerin çatı ve tavanlarında yapılan tamirattan ibaretti. Kısmi olarak içyapı ölçülerine işaret etse de sadece tamiri gereken mahaller olması dolayısıyla, tam ölçümler olduğu hususuna temkinle yaklaşmak gerekmektedir⁴⁹⁰.

Tablo 13: İç Kale Kuleleri

	Uzunluk	Genişlik
Kapıkulesi tavanı	13,5	13,5
Mühimmat kulesi tavanı	18,5	18,5
Kemankeş kulesi tavanı	15	15
Hapishane kulesi tavanı	18,5	18,5

1787-1792 savaşlarını müteakip yıllarda İbrail iç kalesindeki mevcut yapılar, XIX. yüzyılın Osmanlı resmi evrakları ve planlarında zikredilmemektedir. Muhtemelen iç kaledeki yoğun yapılaşma, kalenin tahkimat nizamının daha fazla güçlendirilmesi, önceki başlıklarda zikredildiği üzere bu bölgelerde cephane, anbar, sığınak gibi yapılara ihtiyaç duyulması gibi gerekçelerle kulelerin fonksiyonlarının azalmasına ve hatta yıkılarak bulunduğu mahallin yeniden tanzim edilmesine sebep olmuştur.

2. İç Kale

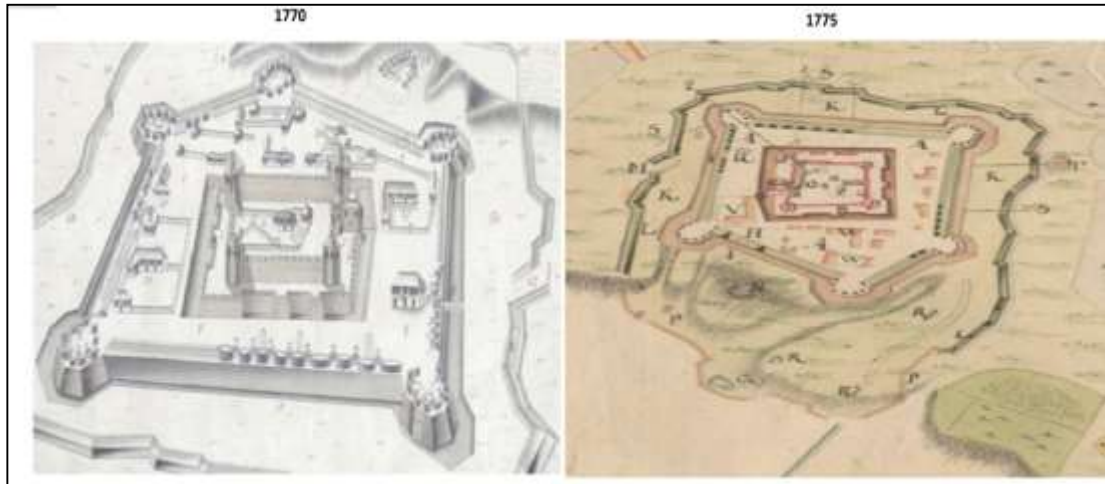
Önceleri kule adı ile tarif edilen ve etrafına yapılan eklentilerle genişletilen iç kale, kalenin son savunma birimidir ve yapısı itibarıyla en güçlü askeri kompleksler bütünüdür. İbrail şehrinde iç kale, XVIII. yüzyıla kadar taş duvarlarla çevrili kulelerin etrafında gelişen ve yeni eklentilerle şekillenen tahkimat sistemiydi. 1736 yılına kadar İbrail Kalesi, mevcut verilere göre 4 tabyadan teşekkül etmişti. Osmanlı arşiv kayıtlarında İbrail Kalesi'ndeki *iç kale* tabirine, 1736-1739 tarihindeki savaşta yapılan tamirat çalışmalarında rastlanmaktadır. Zamanla bozulan kale duvarları, bu savaşa hazırlık mahiyetinde yenilenmişti. Başbâkikulu Ahmed Ağa yönetiminde yapılan tadilatla, iç kale şeklinde tarif edilen tahkimat sisteminin etrafı kârgir

⁴⁸⁹ Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 67.

⁴⁹⁰ BOA, DBŞM. BNE. d 16487 (1786-1787).

duvarlarla kuşatılmış bir çevirme sistemi özelliğinde değildi. Ortalama 4.700 dizme şaranpo kazıkları ile iç kalenin etrafı şekillenmeye başlamıştı⁴⁹¹. Muhtemelen iç kale içinde 26 metre uzunluğunda, 11 metre genişliğinde ve 8 metrelik bir yükseklikte en büyük sığınak, bu tarihlerde inşa edilmişti⁴⁹². 1755-1757 tarihlerindeki modernize çalışmaları, iç kale (*derûn-ı kale*) ve dışında (*birûn*) kalan muhtelif bölgelerin tamirâtı ve yeni eklentilerini içermekteydi. Cami, dizdar odası, kapı kulesi, nöbetçi kuleleri, barut ve zahire mahzeni, mühimmat anbarı ve kemankeş kulesi, iç kale içinde tahkim edilen tesislerdi. İç kalede 337,5x1,5 metrelik bir ölçüde hendek mazgal duvarları ve 240 metrelik bir seğirdim yolu açılmıştı⁴⁹³. 1755 yılında 5 tabyadan müteşekkil iç kalenin her bir tabyası, 18,75x13,5x6 metre ölçülerindeydi. 1768-1770 tarihlerinde iç kalede, beş adet kulenin top döşemeleri ve içinde zikredilen yapıların tadilatı yapılmıştı.

Plan 18: İbrail İç Kalesi ⁴⁹⁴

Bu tarihlerde tespit edilen yeni planlara göre İbrail iç kalesi, 5 tabyadan oluşan ve her bir tabyası düzgün doğrusal beşgen şeklinde, duvar dibi hendeklerle çevrili bir savunma sistemiydi. İç kale içinde dörtgen şeklinde hendekli hisar ve

⁴⁹¹ BOA, D. BŞM. d 1970 (5 Ra 1149/14 Temmuz 1736) s. 4.

⁴⁹² Aynı defter s. 5.

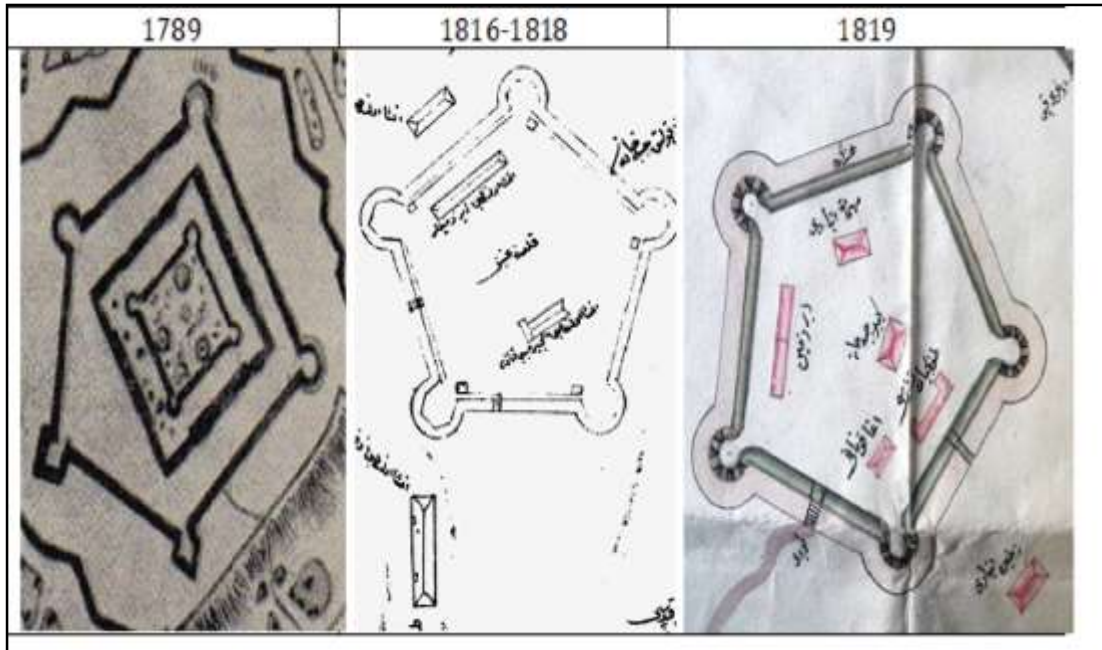
⁴⁹³ Aynı defter, s. 3.

⁴⁹⁴ Mariana Şlapac, *Urban Topography of the Brâila...* s. 179; Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Noi Planuri ale oraşului și cetății Brăilei*, s. 378.

hemen ardındaki savunma kompleksleri, burçlar, cephanelikler, hendek üzerindeki ahşap köprülerden oluşan yoğun bir savunma yapısıydı.

1777 yılında yapılan çalışmalarda gösterildiği üzere iç kalede topçu ve cebeci kışlalarıyla, bunların her birinin mühimmat depoları mevcuttu ve 1787-1792 tarihleri arasında beş tabyasının tamamı güçlendirilmişti. Aslında 1775-1792 yılları arasında İbrail Kalesi, iç kalenin etrafı taş duvarlarla çevrili 7 tabyalı bir tahkimat sistemine dönüştürülmüştü⁴⁹⁵. 1770-1775 tarihlerindeki planlara göre kalenin görünümünde, herhangi bir değişiklik söz konusu değildi. Ancak kale içine girişi sağlayan 4 asma köprüden ve su kapısı denilen bölgenin hemen yanında yeni açılan 4 su kuyusundan bahsediliyordu⁴⁹⁶. 1798 yılına gelindiğinde, iç kale tabyalarının tamamının döşemeleri ve top kundaklarının da ekseri harap vaziyette olduğu bildirilmişti⁴⁹⁷.

Plan 19: İç Kale 1789-1819⁴⁹⁸

1819 yılında Osmanlı mühendisi Seyyid Ömer Efendi'nin çizdiği plan üzerindeki hesaplamalara göre İbrail iç kalesi, her bir kenar uzunluğu ortalama 150 metre olmak üzere, düzgün beşgen şeklinde toplam 758 metrelik bir yürüyüş

⁴⁹⁵ Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 67.

⁴⁹⁶ BOA, D. BŞM. d 1970, s. 4

⁴⁹⁷ BOA, C. AS 113/5104 (7 Ş 1212/25 Ocak 1798); C. AS 960/41773 (9 Ş 1212/27 Ocak 1798).

⁴⁹⁸ Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 95.

mesafesindeydi⁴⁹⁹. 1822 ve 1824 tarihlerindeki bilgilere göre, 5 tabyanın top siperlerinin tamamı yeniden tamir edilerek güçlendirilmişti. Top gülleleri ve humbara danelerini muhafaza edebilecek korunaklı bir yapı olmadığından bahsediliyordu. İbrail Muhafızı Ebubekir Paşa'nın yönlendirmesi ile yeni bir sığınak, 3 veya 4 koğuşlu olmak üzere kapılı ve dökme demirli, top arabalarını muhafaza etmek için biri 41,5x9 ve 30,5x10 metre ölçülerinde iki anbar inşa edilmişti⁵⁰⁰. Mevcut mühimmat anbarının karşısında, yeni bir anbar daha yapılmıştı. Ayrıca iç kalede zamanla bozulan 18,5x4,5 metre ölçüsündeki iki köprünün yeniden tamiri yapılmıştı⁵⁰¹.

3. Dış Kale (Çevirme Sistemi)

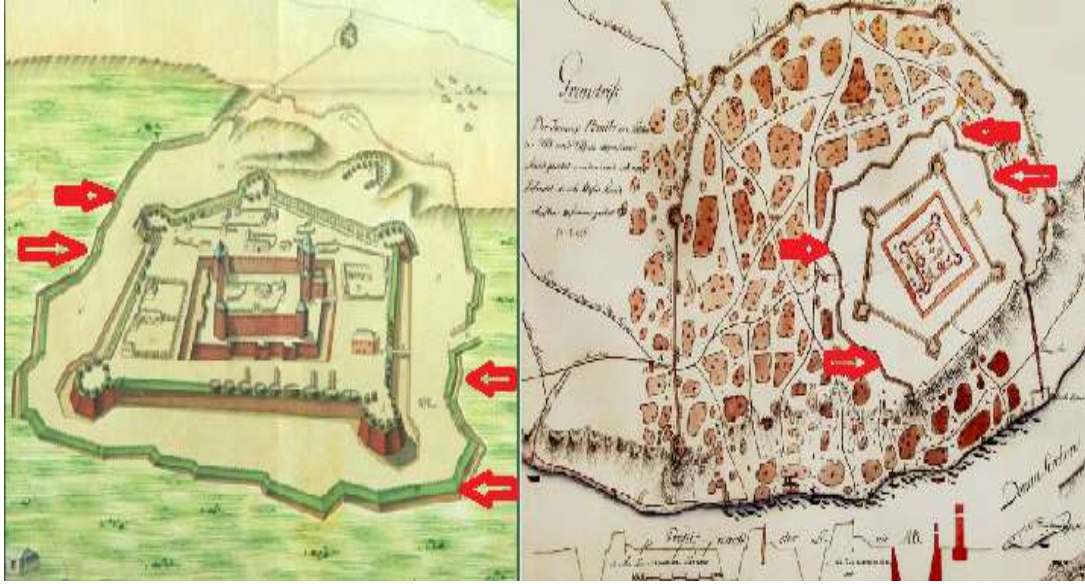
Asıl kalenin etrafını çevreleyen savunma birimleri, birkaç yolla şekillendirilmişti. Önceleri şaranpo denilen büyük dizme kazıkları, arkası topraklı ve ön tarafı ise hendekler kazılmak suretiyle desteklenen bir çevirme sistemiydi. Bazı durumlarda bu şaranpo hatlarında giriş-çıkışı sağlamak için kapılar, savunmayı güçlendirmek için aralıklı mazgallar ve bu mazgallara top döşemeleri yapılabilirdi. Genel manası ile bir dış kale, iç kale etrafında şekillenen duvarlar ve bu duvarlar arasında inşa edilen aralıklı tabyalardan oluşurdu. Şaranpo ve hendek hatlarının genişletilerek, taş duvarlarla çevrenmesi ve aralıklı tabyaların inşasıyla da savunma pozisyonu, şehrin etrafını kapatacak şekilde kalenin ön taraflarında oluşturulurdu. İbrail şehrini çevreleyen bir dış kale tanımına karşılık gelebilecek anlamlı bir değerlendirme, en erken 1775-1790 tarihleri arasında Osmanlı mühendislerinin inşa faaliyetleri neticesinde yapılabilir. 1770 tarihli Rus askeri planlarında İbrail Kalesi'nde şehrin çevirme sistemi olarak gösterilen bölge, aslında XVIII. yüzyıldan itibaren kaleyi kuşatan paralel hendeklere karşılık gelmektedir. Bu savunma bloku, kısmen dizme şaranpolar ve kısmen de taş duvarların toprakla desteklenmesi suretiyle inşa edilen istihkâmlardı.

⁴⁹⁹ Aynı eser, s. 94.

⁵⁰⁰ BOA, D. BŞM. BNE. d 16312 (21 S 1240 / 15. EKİM 1824) s. 2.

⁵⁰¹ BOA, D. BŞM. BNE. d 16313 (21 S 1240 / 15. EKİM 1824).

Plan 20: İbrail Kalesi Planı (1770)⁵⁰²

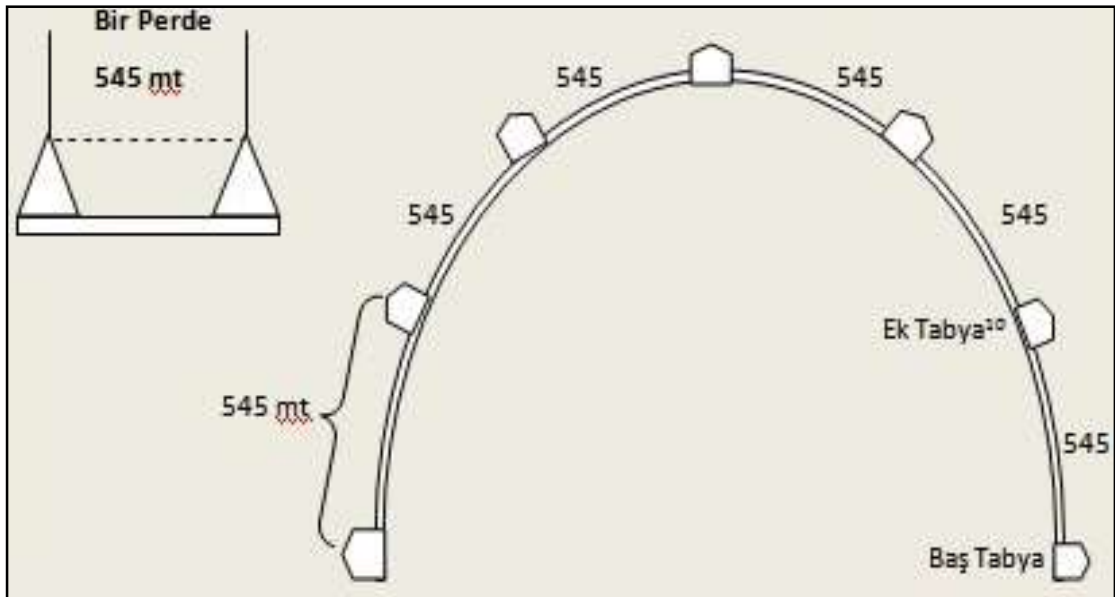
İlk kale planında (1770) ok işareti ile gösterilen savunma hattı, dış kale olarak tarif edilmekteydi. Ancak kalenin etrafında 1789 yılına kadar yapılan çalışmalar, İbrail dış kalesinin artık kesin olarak şekillendiğini göstermektedir. İlk planda dış kale olarak gösterilen hat, ikinci planda iç kaleyi çevreleyen tahkimat sistemi olarak mahfuz tutulmuştu. İbrail Kalesi etrafında 1775 yılından itibaren 1787-1792 yılları arasında cereyan eden savaşa kadar, muhtelif zamanlarda kalenin etrafında birbirinden bağımsız tabyalar inşa edilmiş ve bu savaşın başlangıç yıllarında bunlar tamamen birleştirilmişti. Bu suretle İbrail dış kalesi şekillenmiş oluyordu. Osmanlı mühendislerinden Mehmed Tahir Ağa'nın faaliyetleri ile 1777 yılından itibaren büyük çaplı bir inşaat faaliyeti başlamıştı. Dış kale surları, 1787-1792 savaşlarında artık, aralıklı 6 tabyadan 7 tabyaya ulaşmış bir çevirme sistemine dönüştürülmüştü. Dış surlar, baş tabyadan son tabyaya kadar yaklaşık bir yarım daire şeklinde, ortalama 3.270 metre (4320 zira') olarak gösterilmekteydi⁵⁰³. Dönemin İbrail Kalesi Muhafızı Vezir Mahmud Paşa'nın verdiği bilgiler abartısız değilse, kalenin etrafını çevreleyen surlar 6 perde olarak gösteriliyor ve her bir perdenin ölçümü, ortalama

⁵⁰² Mariana Şlapac, *Urban Topography of the Brăila...*, s. 179; Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Noi Planuri ale oraşului și cetății Brăilei*, s. 378; Ionel Candea, *Braila 1711. Documente Și Studii...*, s. 201; *Atlas Istoric Al Oraşelor Din Romania: Braila...*, Planul Oraşului VII.

⁵⁰³ BOA, DBŞM. d 15995 (27 Ra 1191/5 Mayıs 1777).

545 metrelik bir yürüyüş mesafesine karşılık geliyordu⁵⁰⁴. Ancak Avusturya subayı Vermatti'nin çizdiği plan ile Mahmud Paşa'nın verdiği bilgiler, birbiri ile örtüşmemektedir. Zira plandaki asimetrik dış kale çizimleri, Mahmud Paşa'nın düzenli aralıklarla tanımladığı dış kale surlarının ölçülerine karşılık gelmemektedir. Yine de hem Vermatti'nin çizimi hem de Mahmud Paşa'nın verdiği bilgiler, kalenin tahkimat yapısını anlamlandırmak bakımından son derece kıymetlidir.

Plan 21: Mahmud Paşa'nın Verdiği Bilgiye Göre Tabyalar Arasındaki Mesafeyi Gösteren Tahmini Çizim

Mühendishâne hocalarından Seyyid Ali ve Halife-i Evvel Seyyid Hüseyin'in çizdiği 1816-1818 tarihli kale planına göre, şehri çevreleyen tahkimat sistemi daha belirgin bir hale gelmişti. Fakat tam manasıyla son haline ulaşmamıştı. Dış kale olarak tanımlanan hatta Varoş Tabyası (Son tabya) henüz inşa edilememişti. Bu duvarların etrafını çevreleyen önündeki hendekler de Varoş Tabya'dan itibaren 4. Tabya'ya kadar sadece yarısı kazılmış durumdaydı. Öyle anlaşılıyor ki dış kale, duvarlarının önündeki hendeğin içi kısmen duvarla, ön tarafı ise toprakla desteklenen şevleme ve astar duvar eklentileriyle muazzam bir istihkâm haline gelmişti. 1775 yılına kadar asıl kale olarak tabir edilen tahkimat, dolayısıyla 1787 yılından itibaren

⁵⁰⁴ BOA, C.AS 15894; Naklen Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 64-65.

artık bir *iç kale* hükmündeydi ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde *atik kale* olarak tarif edilmekteydi⁵⁰⁵.

Tablo 14: 1820 Tarihli Keşif Defterlerine Göre Dış Kale Tabyaları'nın Ölçüsü (metre)⁵⁰⁶

	Genişlik	Yükseklik	Temel ile beraber yükseklik	Uzunluk (Yürüyüş Mesafesi)
1. Tabya	1,5	4,5	5,3	110
2. Tabya	1,5	4,5	5,3	121
3. Tabya	1,5	4,5	5,3	121
4. Tabya	1,5	4,5	5,3	78,5
5. Tabya	1,5	4,5	5,3	117
6. Tabya	1,5	4,5	5,3	120
7. Tabya	1,5	4,5	5,3	118,5
8. Tabya	1,5	4,5	5,3	123
9. Tabya	1,5	4,5	5,3	118

4. ve 5. Tabya arasındaki Pazar Kapısı bölgesine kadar, hendek önünde toprakla desteklenen sahra şevi ve astar duvarlara da başlanmamıştı. Baş Tabya'dan Tuna sahiline kadar ise *yalı palankası* oluşturulmuştu. Ancak duvarlar, hendek, şevleme ve astar duvarlar ise yarıda kalmış durumdaydı. Liman tarafından yalı kale içlerine kadar nehir suyunun beslediği bir kanal açılacak ve demirmek için gemilerin bu bölgeye girmesi sağlanacaktı. Bu gaye ile ortaya çıkan fikir, aslında mühendislerin projelendirmelerine dayanmaktaydı ki bu kanal, 1819 yılındaki görselde mevcut değildi. İç kale, *atik kale* olarak zikrediliyordu. Duvar dibindeki hendekler mahfuz tutulmakla beraber, bu bölgenin etrafını saran paralel hendek hattı ise kapatılmış durumdaydı. İç kalede inşa edilmesi tasarlanan büyük bir sığınak ve cephanelik de henüz bitmiş durumda değildi. İç kale dışındaki kapı, cephane, zahire anbarı gibi yapılar da plana göre aynı vaziyette olup henüz inşa edilmemişti. Özetle plan, sadece iç kale ve bunun etrafında oluşturulan genişletilmiş tabya tahkimatlarını ve yalı kalesini özetliyordu.

⁵⁰⁵ BOA, HAT 600/29349.

⁵⁰⁶ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252 (7 R 1235/23 Ocak 1820), s. 6.

Tablo 15: Perdeler (metre)⁵⁰⁷

	Genişlik	Yükseklik	Temel ile beraber yükseklik	Uzunluk (Yürüyüş Mesafesi)
1.perde	1,5	4,5	5,3	231,5
2.perde	1,5	4,5	5,3	232,5
3.perde	1,5	4,5	5,3	220,5
4.perde	1,5	4,5	5,3	240,5
5.perde	1,5	4,5	5,3	235,5
6.perde	1,5	4,5	5,3	245
7.perde	1,5	4,5	5,3	232,5
8.perde	1,5	4,5	5,3	235,5

Kalenin Osmanlı idaresindeki son hali, artık 1819 tarihli mühendis Seyyid Ömer Efendi'nin çizimleri ile son şeklini almıştı ve dış duvarlarda aralıklı bir şekilde inşa edilen tabya sayısı, yalı tabya hariç olmak üzere 9'a ulaşmıştı. Ancak bu 9 tabyanın ölçüsü; genişlik, yükseklik ve temel ölçüleriyle birbirine tamamen eşit olsa da yürüyüş mesafesi uzunluğu, birbirinden farklı olarak yaklaşık 40 metrelik bir değişkenlik arz ediyordu. Tabyalar arasındaki duvarlar ise benzer şekilde bir ölçümle, sadece yürüyüş mesafeleri birbirine yaklaşık ölçülerdi ve 25 metrelik bir değişkenliğe sahipti. Tabyaların inşası için Maçın ve Karasu tarafından beyaz taş, yine Karasu tarafından kum ve kireç tedarik edilmişti.

4. Dış Kale Tabya Cephanelikleri

Gerek 1819 tarihli kale planında ve gerekse bir yıl sonraki keşif defterlerinde müşahede edildiği üzere, 9 tabyanın muhtelif askeri tedarikini sağlayacak 9 cephanelik inşa edilmişti. Bunlar dış kaleye bağlı tabyalarda “*koltuk cephanesi*” olarak tanımlanıyordu. Her bir cephanelik; kârgir duvarlı, iki kat tuğladan, üzeri 1,5 arşın genişlikte toprak dolmalı, tahta döşemeli bir şekilde inşa edilmişti. Kemerli kapıları ise etrafı korunaklı olarak tertip edilmişti. 9 koltuk cephaneliğinin her biri, birbirine yakın ölçülerdeydi.

⁵⁰⁷ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252 (7 R 1235/23 Ocak 1820), s. 6.

Tablo 16: Koltuk Cephanelikler (1820)⁵⁰⁸

	Genişlik	Yükseklik	Uzunluk
1. Cephane	4,5	3,8	5,3
2. Cephane	--	--	--
3. Cephane	5,3	3	6
4. Cephane	3,8	3	5,3
5. Cephane	3,8	3	6
6. Cephane	3,8	3	6
7. Cephane	3,8	3	5,3
8. Cephane	3,8	3	5,3
9. Cephane	3,8	3	5,3

5. Yalı Tabyası

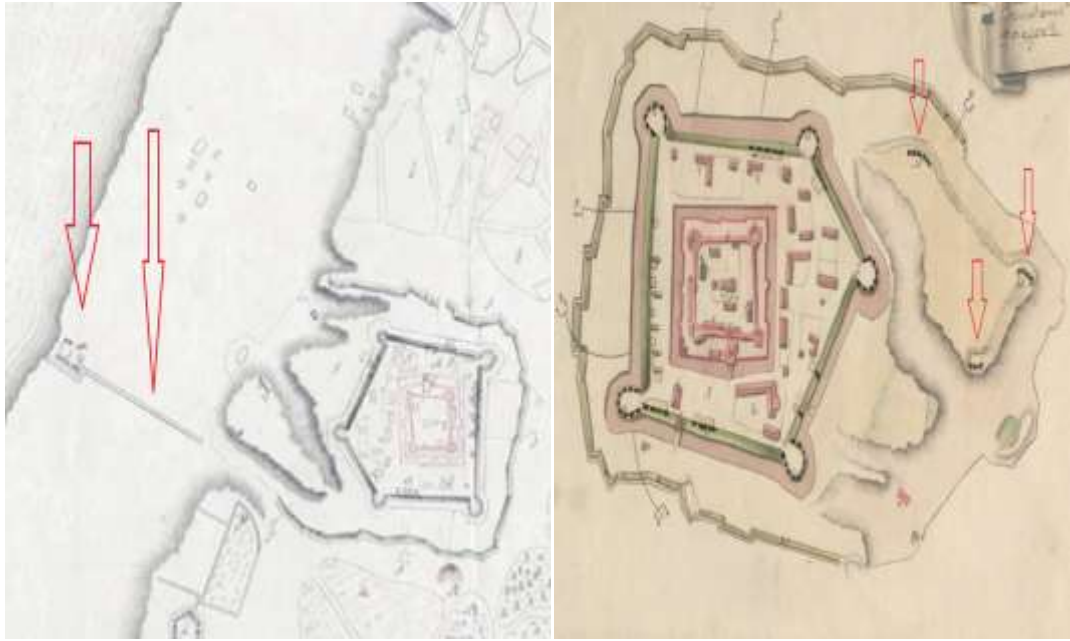
Genellikle nehre yakın seviyelerde konumlanmış olduklarından Tuna sahillerindeki Osmanlı şehirlerinde, hem nehrin güvenliğini sağlamak hem de nehir vasıtasıyla şehre yönelik saldırıların önüne geçmek için inşa edilen tahkimat yapıları mevcuttu. Bunlar, *Yalı Tabya*, *Yalı Kale*, *Liman Kale* ya da *Yalı Palankası* şeklinde isimlendirilebilirdi. Örneğin XIX. yüzyıl başlarında Tuna kıyısındaki Niğbolu Kalesi modernize edilirken, sahile yakın bir bölgede Liman Kalesi adıyla yeni bir tahkimat yapılması gündeme gelmişti. Niğbolu iç kalesine yakın bir mesafede inşa edilmesi ön görülen bu tahkimat, iskele binalarının hemen yanı başındaydı⁵⁰⁹. Benzer bir örnek, tam manasıyla inşa edilmiş bir modelleme olarak İbrail Kalesi'nde uygulanmıştı. 1770 yılında beşgen şeklinde şehrin savunmasını sağlayan kale duvarları, Tuna sahil hattının muhafazasına yeterli görülüyordu. Kıyı şeridinden gelebilecek tehditleri önlemek ve nehrin güvenliğini sağlamak için sahil kesiminde, önceleri top bataryaları ya da kaleden bağımsız tabyaların ihdas edilmesi suretiyle güvenlik önlemleri alınıyordu. 1768-1774 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşı sırasında, İbrail sahilinde inşa edilmiş olan büyük bir tabyadan bahsediliyordu. Hatta bu tabyadan başlayıp kale şarapolarına kadar yaklaşık olarak 258 metre uzunluğunda bir hendek hattı açılmıştı. Benzer uygulamalar, aslında kale haricinde muhtelif bölgelerde

⁵⁰⁸ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 7

⁵⁰⁹ BOA, PLK. p 1336; HAT 598/29331.

savunmayı güçlendiren önlemler olarak kullanılıyordu. 1770 yılında Tuna sahilinde ve kale duvarlarından tamamen bağımsız bir şekilde inşa edilen yalı tabyası, sonraki süreçte güçlendirilen tahkimatın prototipi hüviyetindeydi ve *Cedid Tabya-i Kebir* olarak isimlendirilmişti⁵¹⁰.

Plan 22: Sahil Bölgesindeki Tahkimatlar (1770-1775)⁵¹¹

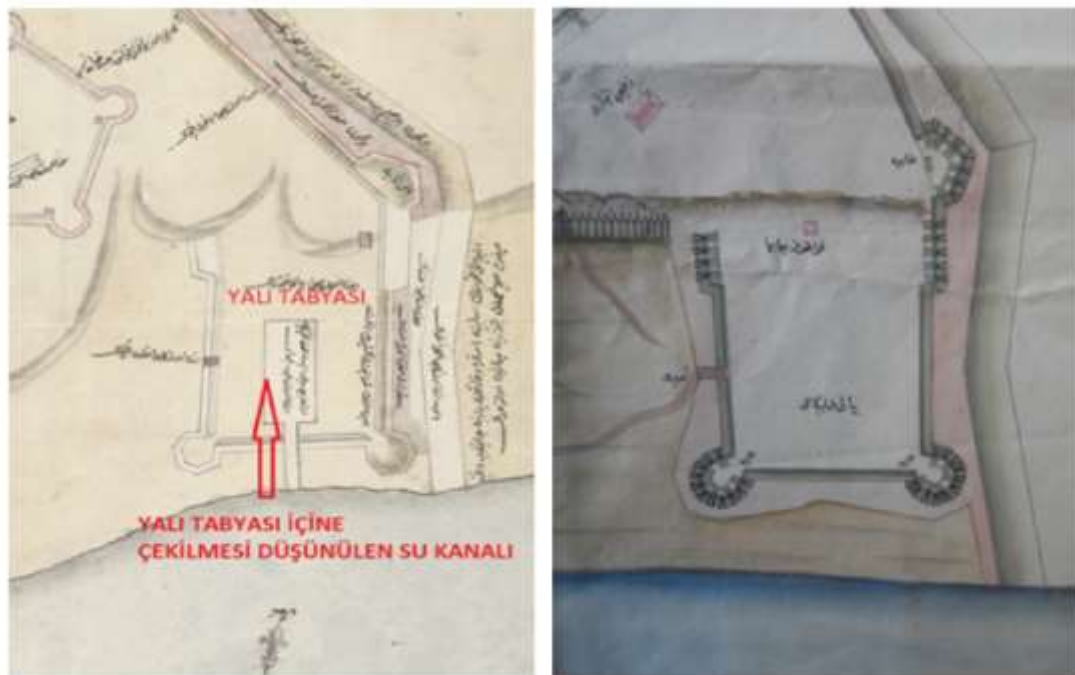
Görsellerde görüldüğü şekliyle İbrail kıyı şeridi, birbiri ile irtibatsız birkaç savunma sistemi ile muhafaza ediliyordu. Bu görünüm, kalenin dış surlarının oluştuğu 1775-1790 tarihine gelene kadar benzer durumdaydı. Keza Vermatti'nin tasvir ettiği görselden de anlaşıldığı üzere, herhangi bir değişiklik uygulanmamıştı. Ancak 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra İbrail Kalesi, büyük oranda yenilenmiş ve güçlendirilmişti. Söz konusu faaliyetlerde, kalenin dış surlarındaki tabya sayılarının artması ile birlikte sahil boyunca uzanan, dış kale çevirme sitemine entegre edilen ve etrafı hendeklerle çevrili yeni bir tahkimat inşa edilmişti. Kuşkusuz bu tarihlerde İbrail Kalesi'nin fiziki yapısında görülen değişiklik, tam da bahsi geçen *ek tabyalar* ve sahil tarafındaki *yalı tabyasının* oluşturulmasıyla da ilgiliydi. 1812 yılında Rus ordusu tarafından Osmanlılara iade edilen kale, bu tarihten sonra büyük

⁵¹⁰ BOA, C. AS 59/2754 (Selh-i Za 1183/26 Mart 1770).

⁵¹¹ Mariana Şlapac, *Urban Topography of the Brâila Town in the Light of New Cartographic Sources of the End of the 18th. Century*, s. 187-189.

bir inşaa faaliyetine tabi tutulmuştu. Ancak yalı tabyası, 1817 yılına kadar tam anlamıyla inşa edilmiş durumda değildi. Dönemin bina emini Katipzâde Ahmed Ağa'nın verdiği bilgiler ve 1819 tarihli plandan önce sunulan proje çalışmasına göre bu tahkimatın yapımına başlanmış, ancak henüz tamamlanmı⁵¹². 1819 yılında Seyyid Ömer Efendi'nin çizdiği plana göre, Yalı Tabyası artık tamamen ihdas edilmiş durumdaydı.

Plan 23: Yalı Tabyası (1816?-1819)

İlk görselde görüldüğü üzere Osmanlı mühendisleri, Tuna suyunu kale içine taşımak ve böylelikle muhtelif amaçlı gemileri Yalı Tabyası'ndan iç tarafa çekmek istemişti. Bunun için yaklaşık 50 metrelik bir kanal vasıtasıyla, ortalama 35x65 metre ölçüsünde bir su alanının oluşturulması tasarlanmıştı. Ancak bu tavsiye, sadece plan üzerinde bir proje olarak kalmıştı. Nihayetinde 1819 yılında yalı tabyası, üç perdeli ve iki çokgen tabyadan oluşan, içinde müstakil cephanelikler inşa edilen bir tahkimat görüntüsünü almıştı. Bu büyük tabyanın içindeki yapılar hariç, etraf hendeklerinin bazı bölgeleri yaklaşık 20 metrelik bir genişliğe ulaşabiliyordu. 1819 tarihli plandan

⁵¹² BOA, C. AS 446/18567 (19 N 1232/2 Ağustos 1817).

ve 1820 tarihli kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla yalı tabyası, ortalama 800 metrelik bir etraf ölçüsüne sahipti⁵¹³.

Tablo 17: Yalı Tabyası Birimlerinin Temel Duvarları⁵¹⁴

	Genişlik	Yükseklik	Uzunluk
1. Temel	0,380	2,30	819
2. Temel	1,9	0,75	819
3. Temel	0,75	2,30	819

6. Şaranpolar

Normal şartlarda taştan bir kalenin ana duvarları, iç ve dış kaleden oluşmaktaydı. Arazi ve toprak koşullarının taştan bir duvar inşa etmeyi mümkün kılmadığı hallerde, şaranpo denilen dizme kazıklarla lüzum görülen mahaller güçlendirilmekteydi. Söz konusu yönüyle bu savunma siperleri, iç ve dış duvarlarla birlikte, kalenin etrafını çevreleyen ya da ara hatları kapatan ana yapılardan biri sayılmalıdır. Kalenin çevresinde ya da iki duvar arasında inşası tamamlanmayan bu hatlar, dizme şaranpolar vasıtasıyla kapatılır ve en az kale duvarları kadar güçlü bir set haline getirilirdi. Bu yapılar, arkası toprakla desteklenmiş ve ön tarafı hendeklerle çevrilen, giriş-çıkışları kapılar ve köprülerle sağlanan, bir anlamda kale ana duvarları gibi korunaklı istihkâm unsurlarıydı. Bu tarz tahkimat unsurları, Osmanlı idaresindeki birçok kalede uygulama alanı bulmuştu. Örneğin XVIII. yüzyıl sonlarına doğru yeni bir şekilde inşa edilen İsmail Kalesi'nin Tuna Nehri'ne bakan bölgesi, kale duvarlarının bir tarafından diğer tarafına kadar baştan-başa şaranpolarla desteklenmişti. Ancak bir süre sonra bu hat, kısmen duvarlarla güçlendirilmişti⁵¹⁵.

İbrail şehrinde ise erken dönemlerde şehrin güvenliğinin sağlanması için, kale haricinde çoğunlukla Tuna Nehri tarafı ya da varoş bölgelerinin muhafazasına öncelik verilirdi. Bilgilerin netliğine göre 1718 yılında kale muhafızı Mirza Mehmed Paşa'nın faaliyetleri buna örnek gösterilebilir. Bu tarihlerde yapılan tamirat faaliyetleri sırasında, kale dışında hendek hattının arka perdesi yaklaşık 737,5 metrelik dizme şaranpolarla desteklenmiş ve 207 metrelik bir alan da boş

⁵¹³ Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 91.

⁵¹⁴ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 10.

⁵¹⁵ BOA, PLK. p 839.

bırakılmıştı⁵¹⁶. 1736 yılında Başbâkıkulu Ahmed Ağa yönetiminde başlayan tamiratta, iç kale etrafında taşra bölgesinin güvenliğini sağlamak için 4.717 adet dizme şaranpo kullanılmış ve bunlar 200 adet kuşaklama tahtası ile birbirine bağlanmıştı. Ayrıca bu şaranpo kazıkları, her biri 1.300 gram ağırlığında 4.717 adet çivi kullanılarak desteklenmişti⁵¹⁷. Bahsi geçen taşra şaranpolarına, *kebir kapı* ve *su kapısı* adı ile iki giriş-çıkış bölgesi oluşturulmuştu⁵¹⁸. Ayrıca muhtelif ölçülerde asma köprüler inşa edilmiş ve kapılar da korunaklı hale getirilmişti⁵¹⁹. 1755 yılında Mehmed Tahir Ağa'nın faaliyetleri ile varoş bölgesine çekilen şaranpo hattı, ölçümü itibariyle daha anlaşılır bir hale gelmişti. Buna göre 5.030 kazıkla dizilen bu bölge, yaklaşık olarak 1.725 metrelik bir alana yayılmış durumdaydı. İç kale şaranpo havzası ise 2.182 kazıkla 682,5 metrelik bir uzunluğa tekabül ediyordu⁵²⁰. Bu bilgilere göre kullanılan her bir şaranpo kazığı, ortalama 30 cm civarında bir genişliğe sahipti. 1768 yılına gelindiğinde, taşra şaranpolarının neredeyse tamamı harap durumdaydı. Tamirat neticesinde bu hattın 1.552,5 metrelik kısmı yenilenmiş, toprak imla edilerek güçlendirilmiş ve önünde 847,5 metrelik bir hendek hattı oluşturulmuştu. 1768-1770 tarihlerinde kalenin arka bölgelerinden Tuna sahiline kadar, parçalı ve birbirinden bağımsız toplam 4.500 metrelik bir şaranpo hattı mevcut durumdaydı⁵²¹. Bu şaranpo hatları yine birbirinden bağımsız, kale duvarları gibi aralıklı top mazgallarıyla güçlendirilmişti. Tahkimatın bazı alanlarında, lüzum görüldüğünde her bir şaranpo kazığının yüksekliği, 4 metreye kadar çıkarılırdı. Örneğin, iç kalenin su kapısı güvenliğini sağlamak için 36,5 metre uzunluğunda ve 3,75 metre yüksekliğinde bir şaranpo hattı inşa edilmişti. Gerektiğinde bunlar, daha geniş ya da daha yüksek bir vaziyette kullanılabilirdi. 1817 yılında İbrail Kalesi'nin inşası için muhtelif kazalardan getirilen şaranpo kazıkları, uzunluk ve gövde kalındığı itibariyle 6x3,75 metrelik bir ölçüdeydi⁵²². Aynı tarihlerde Osmanlı merkezine İbrail Kalesi'nin vaziyeti ile ilgili sunulan raporlarda, Yalı Tabyası'ndan

⁵¹⁶ BOA, MAD. 3897 (Evâil-i Z 1130/26 Ekim 1718) s. 103.

⁵¹⁷ BOA, D. BŞM. d 1970 (5 Ra 1149/14 Temmuz 1736) s. 4.

⁵¹⁸ *Aynı belge* s. 5.

⁵¹⁹ BOA, D. BŞM. d 1970 (5 Ra 1149/14 Temmuz 1736) s. 10/ek 9a.

⁵²⁰ BOA, D. BŞM. d 3043 (17 Z 1168/24 Eylül 1755) s. 80.

⁵²¹ BOA, MAD. d 3160 (6 Ş 1182/16 Aralık 1768) s. 711.

⁵²² BOA, C. AS 113/5106 (Selh-i Za 1215/13 Nisan 1801).

kale duvarlarına kadar; *yüzü çim kaplı, içi toprak imlali, piyâde kademeli dizme şaranpo hattından* bahsedilmekteydi. Bu hatta aralıklı top mazgalları tanzim edilerek şehrin Tuna suyuna bakan tarafı güçlendirilmiş olacaktı⁵²³. Nihayet 1820 yılına gelindiğinde, her bir şaranpo hattının top mazgalları ve çim siperleri, tüfengçi siperleri, yine şaranpo diplerinde piyade seğirdimi gibi kompleks bir yapıdan oluştuğu anlaşılıyordu. Tabyalar arasında kalan şaranpo hatlarını tahkim etmek için inşa edilen siperler, hendek tarafına bakan kısmı çim kıtalarla kaplanır, bir kat çalı ve bir kat toprak imla edilerek *perde siperleri* olarak tarif edilirdi. Siperlerin korunakları 8 arşınlık meşe tahtasından, bir sıra kuşaklı ve üst tarafı açma dört köşeli, büyük çivilerle tutturulmuş şaranpolar olarak da tanımlanabilirdi. Örneğin 1820 yılındaki bilgilere göre İbrail Kalesi'nin 9 tabyasının ara bölgelerinde, şaranpolar önünde hendek tarafı çimden ve ağaç çubuklarla rapt edilmiş, yine bir katı çalı ve bir kat toprakla doldurulmuş tüfengçi siperleri, 8 perde için siper hatları inşa edilmişti.

Tablo 18: İbrail Kalesi'nin 9 Tabyası Arasında Şaranpo Önünde Tüfengçi Siperleri (1820)⁵²⁴

Siperler	Genişlik	Yükseklik	Uzunluk
1. Siper	7,2	3,4	256
2. Siper	7,2	3,4	249
3. Siper	7,2	3,4	231
4. Siper	7,2	3,4	256
5. Siper	7,2	3,4	244
6. Siper	6,4	3,4	264
7. Siper	6,4	3,4	255
8. Siper	6,8	3,4	242,5

Bu siper hatları, şaranpoların tahkimini anlamlandırmak bakımından önemliydi. Ancak 1819 yılında iç kale ve çevirme sistemi duvarlarının inşa edilmesine rağmen Tuna Nehri'ne bakan tarafında, kârgir bir yapı tesis edilmemişti. Nitekim bu bölge, taş duvarlar inşa edilebilecek bir arazi yapısına sahip değildi. Birkaç kez gündeme gelerek tartışılmışsa da toprağın yumuşak yapısının ciddi masraf oluşturacağı gerekçesiyle gündeme alınmamıştı. Mühendishane hocalarından Ali Efendi 1817

⁵²³ BOA, HAT 596/1232 (9 Ş 1232/24 Haziran 1817); HAT 599/29333-D (21 B 1232/6 Haziran 1817).

⁵²⁴ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 7.

yılına kadar yapılan inşa faaliyetlerini tahkik etmek için görevlendirildiğinde, şehrin toprak yapısı ile ilgili işaret ettiği durum, tam da buna karşılık gelmekteydi. Zira Ali Efendi, inşa edilecek bir kısım kale hattının, toprağın yumuşaklığı sebebiyle yaklaşık 3 kat maliyet ortaya çıkardığını tespit etmişti (1817)⁵²⁵. 1819 yılında inşası neredeyse tamamlanmış olan kalenin şaranpo hattı, Yalı Tabyası ile Varoş Tabya arasında kalan bölgeden ibaretti.

Plan 24: Şaranpo Hattı (1819)

Şehrin Tuna tarafına bakan ve yükseltisi en fazla olan hatta inşa edilen Bandol Tabyası (ya da Taş Tabya) ile Yalı Tabya hendeklerinin bitiş noktasına yeni bir şekilde şaranpo hattı düzenlenmişti. Bu hat, yaklaşık 850 metrelik bir uzunlukta idi (1332 zira'). Dört köşe kazıklar, yaklaşık 4,5 metrelik bir yüksekliğe sahipti. Şaranpoların sırt mevkiisi, tamamen toprakla desteklenmişti. Bu mahalden giriş-çıkışı sağlamak için meşe çerçevesi, birbirine geçmeli, mil ve somonlu olarak tarif edilen 8 kapı inşa edilmişti⁵²⁶.

7. Tabyalar

Ortaçağ'da yüksek duvarlı ve dairesel bir biçimde tasarlanan burçlar, Avrupa'da benimsenen yeni tahkimat anlayışıyla bir evrim geçirmişti. Artık dikey savunma yöntemleri yerine olabildiğince alçak duvarlar ve arkası toprakla desteklenen yıldız şeklinde çevrelenmiş tabya tahkimatlarının benimsendiği bir savunma mimarisi uygulanmıştı. Bu yeni istihkâm tarzı, ön cepheleri dışa doğru ve diğer cepheleri kale duvarlarına dik açı ile oluşturulmuş ve her halükarda ağır

⁵²⁵ BOA, C. AS 1177/52423 (17 S 1233/27 Aralık 1817).

⁵²⁶ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 10.

toplarla döşenmiş bir savunma yapısıydı. Alçak duvarların önünde geniş ve derin hendekler, gerektiğinde su ile takviye edilebilir ve istihkâm duvarlarıyla da desteklenirdi⁵²⁷.

Plan 25: Harbiye Mektebi'nde Çizilen Yıldız Kale Modellemesi⁵²⁸

Osmanlılar, daha önce de belirtildiği üzere bu yeni tahkimat sistemine pek de yabancı sayılmazdı. Zira XVI. ve XVII. yüzyıllarda fiilen kuşattığı birçok kale, bu yeni savunma mimarisi ile inşa edilmişti ve Osmanlılar, bunları ele geçirmişti. Ancak bu yeni tabya tahkimat sisteminin kendi idaresindeki kalelerde tatbikini, XVIII. yüzyıldan itibaren savunma pozisyonuna geçmesi ile birlikte yavaş yavaş tatbik etmiş ve yerleşim alanlarının fiziki koşullarını göz önünde bulundurarak, bu tahkimat anlayışı kısmen uygulama alanı bulmuştu. Bu savunma sisteminin uygulama alanı, çevresel şartlara göre değişkenlik göstermiş ve ancak XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren stratejik bölgelerde Osmanlıların inşa ettikleri ya da yeniledikleri kaleler, Avrupa'da geliştirilen tahkimat yapılarıyla kısmen benzer özelliklere sahipti. Mevcut mevkilerini korumak suretiyle kaleler, çoğunlukla genişletilerek yeni tabya eklentileri ile gelişim göstermişti.

⁵²⁷ Geoffrey Parker, *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 41.

⁵²⁸ BOA, PLK. p 936.

İbrail Kalesi, önceki başlıklarda zikredildiği üzere erken dönemlerde dört kuleli bir tahkimat şeklindeydi. Kaynakların yetersizliği sebebiyle, XVIII. yüzyıldan önce bu tahkimat yapısının teferruatı neredeyse bilinmemektedir. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren de bilgiler kısmi artış göstermiş, aynı yüzyılın ortalarından itibaren de yeni planların tespiti ile daha anlaşılır bir şekilde tahkimat yapısı müşahade edilebilmiştir. Zira yüzyılın ilk çeyreğine doğru kaleyi çevreleyen 4 tabyanın varlığı söz konusuydu ve *Tabya-i Evvel*, *Tabya-i Sani*, *Tabya-i Salis* ve *Tabya-i Râbi* gibi tahkimat sistemlerine, hususi birliklerin yerleştirildiği dikkat çekmekteydi⁵²⁹. Yakın tarihlerde bu tabyalarda bir tadilat çalışması yapılmıştı. Ancak tabya duvarlarının muhtevisiyatıyla alakalı bilgiler kısıtlı olsa da duvarların dibinde açılan hendeklerle ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu suretle kaleyi çevreleyen hendek hattı, yaklaşık 937,5 metre uzunluğunda, 6 metre genişliğinde ve yaklaşık 5 metrelik bir yükseklikteydi⁵³⁰. 1736 yılında mevcut tabyaların ölçüleri, daha belirgin bir hale gelmişti.

Tablo 19: Tabya Ölçüleri (1736)⁵³¹

	Uzunluk	Yükseklik	Genişlik
1. Tabya	22,5	18	6
2. Tabya	22,5	18	6
3. Tabya	26,5	21	8
4. Tabya	26,5	21	8

Bu bilgilere göre İbrail Kalesi tabyaları, yeni modellerle inşa edilen savunma mimarisine benzerlik göstermiyordu. Zira yükseklik, bu yeni askeri mimari uygulamaya aykırı bir yapıdaydı. XVIII. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, yine elde edilen bilgilere göre bu 4 tabyaya, yeni bir tabya eklenmişti. Ancak tahkimat duvarlarının genişliği hariç, yürüyüş mesafesi ve yüksekliklerinde dikkat çeken bir düşüş söz konusuydu. 1736 yılında 18 ila 21 metrelik tabya yüksekliklerinin, 1755 yılında 13,5 metreye düştüğü anlaşıyordu. Diğer taraftan her bir tabya duvarının ölçümleri genişlik, yükseklik ve uzunluk olarak birbirine eşitlenmiş durumdaydı.

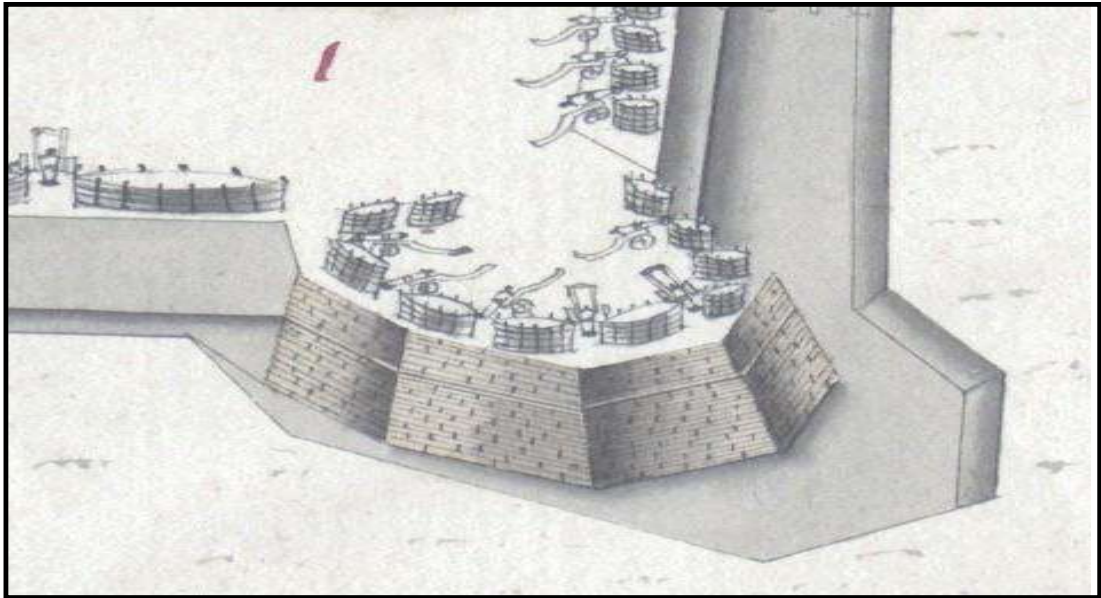
⁵²⁹ BOA, D. BKL. d 32424 (13 Z 1134/ Ekim 1716/17 Ağustos 1722)

⁵³⁰ BOA, MAD. 3897 (Evâil-i Z 1130/26 Ekim 1718) s. 104-105.

⁵³¹Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 44; BOA, D. BŞM. d. 1970, s. 6-8.

Tablo 20: Tabya Ölçüleri (1755)⁵³²

	Uzunluk	Yükseklik	Genişlik
Tahir Ağa Tabyası	18,75	13,5	6
Hüseyin Ağa Tabyası	18,75	13,5	6
Hançerlioğlu Halil Ağa Tabyası	18,75	13,5	6
Halil Ağa Tabyası (Eski Tabya)	18,75	13,5	6
Paşa Tabyası	18,75	13,5	6

Plan 26: İbrail Kalesi'nin Bir Tabya Görüntüsü (1770)⁵³³

1768-1770 tarihlerinde, kalenin beş tabyasının top siperlerinin tamamı büyük ölçüde harap durumdaydı. Bu tarihlerde yapılan tadilatla kalenin tabyaları restore edilmiş, mazgal ve siperleri yeniden düzenlenmişti⁵³⁴. 1770-1775 tarihlerine mahsus olmak üzere tespit edilen yeni kale planları, tabyaların düzgün bir çokgen biçiminde; 5 cepheli; tabandan dışa doğru eğimli; yüksekliği azaltılmış; top siperleri konuşlandırılmış; geniş duvar hendekleri ve etrafındaki paralel hendeklerle desteklenmiş son derece güçlü bir konumdaydı. Bu yönü ile askeri devrimle gelişen yeni tabyalı tahkimat sistemine kısmen benzerlik gösteriyor, ancak kalenin mevcut yapısının da muhafaza edildiği anlaşılıyordu.

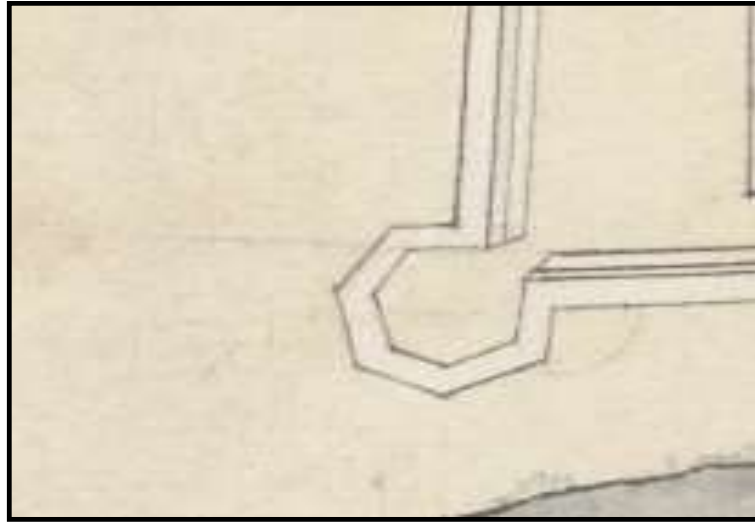
⁵³² BOA, D. BŞM. d 3043 (17 Z 1168/24 Eylül 1755) s. 80.

⁵³³ Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Noi Planuri ale oraşului și cetății Brăilei*, s. 379.

⁵³⁴ BOA, D. BŞM. BNE. d 15974, (21 M 1184/17 Mayıs 1770) s.1-12; Naklen Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 51-59.

1775-1790 tarihleri arasında asıl kalenin etrafı, 7 tabya ile şehri kuşatan bir çevirme sistemine dönüştürülmüştü. Üçüncü tabyanın tamiri ile bilgiler, dış kale surlarında inşa edilen tahkimat sisteminin yaklaşık 61,5 metrelik bir yürüyüş mesafesi, 2,25 metrelik duvar genişliği ve 9 metrelik bir yüksekliğe sahip olduğunu göstermekteydi⁵³⁵. İç kale olarak tarif edilen asıl kalede, 1786-1787 yıllarında yapılan yeni faaliyetlerde gösterildiği şekliyle, 1755 yılındaki tabya ölçülerinin de muhafaza edildiği görülmektedir⁵³⁶. Zira muhtelif zamanlarda tabyaların yükseklikleri ile ilgili olarak irtifâ verilmesi ya da alçaltılması gündeme gelebiliyordu. Dolayısıyla iç kale tabyalarının he biri, bu tarihlerde 18,75x3,5x6 metrelik bir ölçüyle aynı şekilde mahfuz tutuluyordu. Şayet ortalama bir hesap yapılarak geçiştirilmediyse, kale muhafızı Vezir Mahmud Paşa'nın verdiği bilgilere göre her iki tabyanın ara mesafeleri yaklaşık 545 metre ölçülerindeydi⁵³⁷.

Plan 27: İbrail Yalı Palankası Tabya Görünümü (1819)

Bunun dışında kalenin etrafında özellikle Tuna sahiline bakan bölgelerde, duvarlardan bağımsız olarak birkaç yeni tabya daha ihdas edilmişti. 1812-1819 tarihleri arasında şehrin etrafını çevreleyen kale surları, 7 tabyadan 9 tabyaya yükseltilerek daha da güçlendirilmişti. Tuna sahilinde üç perdeli ve 2 tabyalı, kale surlarına entegre edilmiş hususi bir güvenlik tedbiri alınmıştı. Yalı Tabyası ya da

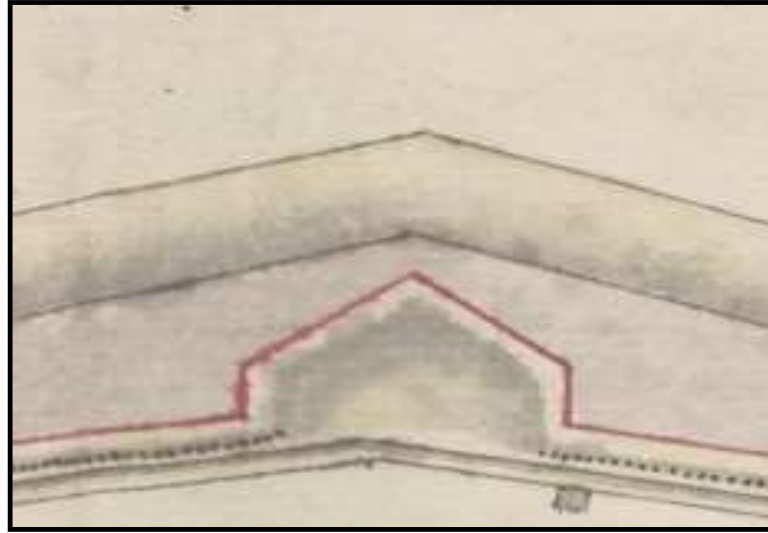
⁵³⁵BAO. D. BŞM. BNE. d 15996 (Evâil-i R 1191/9 Mayıs 1777).

⁵³⁶ BOA, DBŞM. BNE. d 16487 (1786-1787).

⁵³⁷ Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 65.

Yalı Palankası adı ile tarif edilen bu tahkimat, müstakil olarak inşa edilen ve iç kale tabyalarına benzer olarak düzgün çokgen şeklinde ve beş görüş açısı olan iki tabyadan teşekkül etmişti.

Plan 28: Dış Kale Duvarlarının Bir Tabyası (1819)

1819 yılına gelene kadar kalenin dış duvarları, aralıklarla takip eden 9 tabyanın inşasıyla neticelenmişti. Her bir tabya dâhilinde etrafı çim kaplı, çalı ve toprak imlali tüfengçi piyâde kademeleri ve her biri 11 mazgallı top bataryaları ile güçlendirilmişlerdi⁵³⁸. Dış kale tabyaları, modern bir şekilde ancak kendi savunma şartlarına göre tahkim edilmişti. Ön taraflarında iki cephe, dışa dönük ve diğer iki cephesi de kale duvarlarına çizgisel bir düzlemde tasarlanan tabyaların yükseklikleri olabildiğince alçaltılmış ve yürüyüş mesafeleri de buna paralel olarak arttırılmıştı. Tabyaların yapımında beyaz taş, kum ve kireç kullanılmıştı.

Tablo 21: Tabyalar (metre)⁵³⁹

	Genişlik	Yükseklik	Temel ile beraber yükseklik	Uzunluk (Yürüyüş Mesafesi)
1. Tabya	1,5	4,5	5,3	110
2. Tabya	1,5	4,5	5,3	121
3. Tabya	1,5	4,5	5,3	121

⁵³⁸ BOA, C. AS 152/6719 (15 Ca 1232/2 Nisan 1817); Hasan Tahsin Efendi bina emini olarak tayin edilmiştir.

⁵³⁹ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252 (7 R 1235/23 Ocak 1820), s. 6.

4. Tabya	1,5	4,5	5,3	78,5
5. Tabya	1,5	4,5	5,3	117
6. Tabya	1,5	4,5	5,3	120
7. Tabya	1,5	4,5	5,3	118,5
8. Tabya	1,5	4,5	5,3	123
9. Tabya	1,5	4,5	5,3	118

1820 yılındaki kayıtlara göre, dış surların her bir tabyası meşe dolaptan, tahta kazıklı, tabanlı ve dört tarafı sütunlar ile çit örme duvar ve beyaz sıvalı, üzeri çatılı, karakolhane şeklinde ocaklı ve pencereleli olmak üzere top sundurmaları inşa edilmişti.

Tablo 22: Tabya Top Sundurmaları (1820)⁵⁴⁰

	Genişlik	Yürüyüş Mesafesi
1. Sundurma	6	20
2. Sundurma	7,5	25
3. Sundurma	6,7	25
4. Sundurma	7,5	26
5. Sundurma	6,7	23
6. Sundurma	6,7	25
7. Sundurma	6,7	24
8. Sundurma	7,5	23
9. Sundurma	3,7	3,7

Ayrıca her bir tabyada müstakil olarak birer koltuk cephaneliği inşa edilmişti. Bu 9 cephanelik, 3,8 ila 5,3 metre genişlikte, 3 ila 3,8 metre yükseklikte ve ortalama 5,5 metrelik bir yürüyüş mesafesindeydi⁵⁴¹.

8. Hendekler

Erken dönemlerde basit bir palanka bile, önünde mümkün mertebe geniş ve derin kazılan çukurlarla boydan boya çevrelenirdi. En basit tabiri ile hendek hattı, tahkimat sistemini ön cepheden itibaren savunmaya alan, çoğunlukla kale duvarları dibinde duvarların etrafını kuşatarak kazılan, kuşatma unsurlarının ilerleyişini

⁵⁴⁰ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 7.

⁵⁴¹ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 7.

yavaşlatan bir savunma mekanizmasıydı. Hendekler, muhasara kuvvetlerinin kale duvarlarına geçişini zorlamak ve duvar dibine doğru lağım bağlama yöntemiyle kale bedenlerinde gedik açmayı önlemek için muhtelif derinlik ve yükseklikte kazılabilirdi. Gerekliğinde bir kalenin, kuru hendek hattı ile birlikte *su hendeği* eklenecek savunma yapısı güçlendirilebilirdi. Avrupa’da askeri teknolojide yaşanan gelişmelere paralel olarak yeni tabyalı tahkimatlar, kale duvarlarının olabildiğince alçak ve önünde hatırı sayılır bir derinlik ve yükseklikte hendek hattı ile desteklenmekteydi. Bu hendek hattından çıkan toprak ya da kum, hattın ön tarafına dökülerek *şevleme* usulü ile daha güçlü bir savunma mekanizması haline getirilirdi. Hendeğin ön tarafında, toprağın zemine yayılarak yatay bir şekilde oluşturulan açığı ya da eğimi ifade eden *şev*, Osmanlı uygulamasında sıkça tatbik edilen bir yöntemdi ki gerektiğinde şarango hatlarının arka tarafı da toprakla desteklenmek suretiyle tanzim edilebilirdi. Hatta bazen bu hendeklerin önünde, aralıklı bir mesafeyle ön tarafında hendeği boydan boya kuşatan, olabildiğinde alçak kârgir astar duvar, çim, çalı ve toprak dolgulu bir şevleme yöntemi ile istinat mekanizmaları da inşa edilirdi. İbrail Kalesi örneğinde bu astar duvarlar, 1819-1820 tarihinde kaleyi boydan boya saran yaklaşık 2.745 metre uzunluğunda ve 0,75 metrelik bir yükseklikteydi. Bu istinat duvarlarda kum ve kireç ile karışık, siyah taşlar kullanılmıştı⁵⁴².

Kale duvarları ile birlikte, hendek hattına yakın bölgelerde herhangi bir özel mülkün tesis edilmesi kanunlara aykırıydı. Yerleşim yerlerinin kalenin duvar ve hendek hatlarına belirli bir uzaklıkta tutulması, hem güvenlik hem de tahkimatın sıhhati açısından önem arz etmekteydi. Bu bölgelerde herhangi bir hane ve bina gibi yapıların inşa edildiği fark edildiğinde, mümkün mertebe yıkılırdı. Sınır bölgelerde hisar ve hendeklere yakın mesafelerde bu tarz imar faaliyetleri, müslüman ya da gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın kanunlara aykırı olarak kabul edilmekteydi⁵⁴³. Kale duvar ve hendeklerinin genişletilmesi söz konusu olduğunda ise yeni yapıya denk gelecek hatta kalan tüm yapılar, sahiplerine istimlâk bedelleri ödenmek suretiyle yıkılırdı. Örneğin, 1815 yılında İbrail Kalesi yeni eklentilerle genişletilmiş ve bu yeni hat dâhilinde hendeklere tekabül eden yaklaşık 162 adet orta ve küçük

⁵⁴² BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 7.

⁵⁴³ BOA, A. DVNSMHM. d 55 hk 407 (16 Ra 993/18 Mart 1585).

ölçekli yapılar yıkılarak hane sahiplerine ücretleri ödenmişti⁵⁴⁴. Ayrıca kale hendekleri, savaş ve barış zamanlarında vasfını yitirmemesi için muhtelif zamanlarda temizleniyordu. Kuşatma sırasında top atışlarının darp ettiği duvarlar, barış zamanında ise ahalinin çöpleri (*mezbele*) vesair sebeplerle zamanla hendeklerin dolması, bu temizleme çalışmalarının en temel gerekçeleriydi.

Söz konusu İbrail Kalesi'nin hendekleri olduğunda, Prut Savaşı sırasında (1711) İbrail kadısının verdiği bilgilere göre şehrin içinden Tuna suyuna ulaşana kadar, büyük bir hendek hattının varlığına işaret ediliyordu. Bu hendek hattından şehre giriş ve çıkışı sağlayan en fazla üç kapı mevcuttu. Bunlar, belirli aralıklarla temizlenmediği için bozulmuş durumdaydı. Ayrıca Varoş bölgesinde farklı bir hendek hattından bahsediliyordu ki durumu, diğer hendek hattıyla aynı akıbetteydi⁵⁴⁵. Dönemin kale muhafızı Davud Paşa, bu hendekleri temizleterek işe başlamıştı. Davud Paşa, kale dibindeki hendekler haricinde savunmayı güçlendirmek için belli bir mesafe aralıkta, ilk hendek hattını çevreleyen yeni bir paralel hendek hattı inşa ettirmişti⁵⁴⁶. 1718 yılında kale duvarları dibindeki hendek hattı yaklaşık 6 metre genişliğinde, 5 metre yükseklikte ve 937,5 metrelik bir uzunlukta idi. Bu hat, şaranpo kazıkları ile desteklenmişti. Aynı tarihlerde muhafız Mirzâ Mehmed Paşa, kale duvarlarından Tuna sahiline kadar 3,5 metre genişliğinde, 2,5 metre derinlikte ve 375 metre uzunlukta yeni bir hendek hattı inşa ettirmişti. Bu hendek hattı, kalenin Tuna tarafına bakan bölgesinde inşa edilen yeni tabyaya kadar ulaşmıştı⁵⁴⁷. 1755-1757 tarihlerinde kale içinde iç içe geçmiş kompleks yapılar, yeni hendek hattı ile güçlendirilmişti. Yaklaşık 337,5 metrelik bir uzunluğa sahip olan iç kale hendeklerine, 240 metrelik bir seğirdim yolu açılmıştı⁵⁴⁸. 1768 yılında mevcut hendekler temizlenirken, kalenin top bataryaları ile taşra şaranpoları arasında yaklaşık 847,5 metrelik bir mesafede yeni bir hendek hattı daha ihdas edilmişti. Bu yeni hendek hattı, genişlik olarak diğerlerinden neredeyse iki kat daha fazlaydı ve

⁵⁴⁴ BOA, C. AS 261/10880 (17 N 1230/23 Ağustos 1815).

⁵⁴⁵ BOA, MAD. d 9505 s. 170 (22 C 1123/7 Temmuz 1711); BOA, MAD. d 9505 s. 207 (29 Za 1123/2 Eylül 1711).

⁵⁴⁶ İonel Candeâ, *Brăila 1711: Documente și studii*, s. 121-122.

⁵⁴⁷ BOA, MAD. 3897 (Evâil-i Z 1130/26 Ekim 1718) s. 103.

⁵⁴⁸ BOA, D.BŞM. d 3364 (17 M 1173/10 Eylül 1759) s. 2; Naklen *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 47.

yaklaşık 11,25 metre genişlikte olmasına rağmen, sadece 2,25 metre yüksekliğindeydi. Bu hendek hattından giriş-çıkışı sağlamak için iki yeni ahşap köprü de inşa edilmişti⁵⁴⁹.

İhtiyaç duyulduğunda, bu hendek hatları genişletilebilirdi. Örneğin aynı tarihlerde Hançerlioğlu Tabyası'ndan Baş Tabya'ya kadar olan hendekler, ortalama 8 metre genişlik ve 0,5 metre bir yükseklik verilerek genişletilmişti. Ayrıca Tuna kıyısına yakın bir bölgede inşa edilen Büyük Tabya'ya kadar, 258 metre uzunluğunda yeni bir hendek hattından bahsedilmekteydi⁵⁵⁰. Mimar Mehmed Tahir Ağa'nın İbrail Kalesi'ndeki tamirat faaliyetleri neticesinde, iki yılda çevresel olarak 1.327,5 metrelik mesafede bulunan hendek hattı temizlenmiş ve onarılmış durumdaydı (1777)⁵⁵¹. Kaleyi çevresel olarak kuşatan hendek hatları, tek başına toprağın kazılması neticesinde oluşmuyordu. Başlı başına bir istihkâm duvarı (taş hendek duvarı) şeklinde, iç bölgeleri bazen taştan ve bazen de tahta kalas ya da kazıklarla desteklenen bir savunma siperleri şekline getiriliyordu. Gerek görüldüğünde hendekleri güçlendirmek için, taş duvarlarının seviyesi yükseltilebiliyordu. Diğer taraftan Mehmed Tahir Ağa, şaranpoların sırt taraflarında 1.762,5 metre uzunluğunda yeni bir hendek hattı ihdas etmek zorunda kalmıştı⁵⁵². İç kale hendek mahalleri, mazgal duvarlarla güçlendirilmiş ve savunmaya elverişli hale getirilmişti. 1787 yılının başlarında, iç kalenin hendek mazgal duvarları 337,5 metrelik bir mesafede 0,75x2,25 metrelik bir ölçüyle yenilenmişti⁵⁵³. Bu tarihlere gelinceye kadar, İbrail Kalesi etrafını çevreleyen muhtelif bölgelerdeki hendek hattı, muhtemelen 4.550 metre uzunluğunda bir ölçüye tekabül etmekteydi.

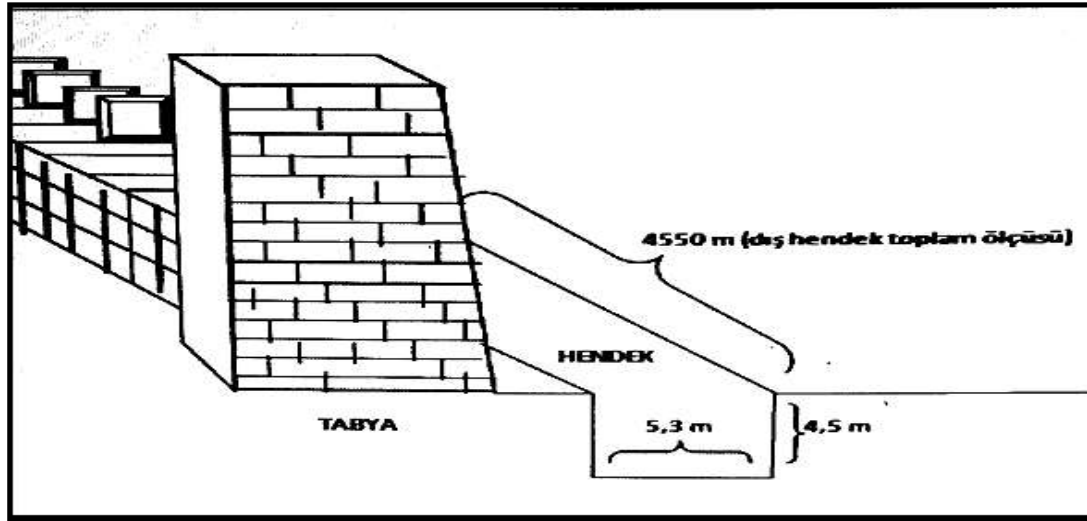
⁵⁴⁹ BOA, MAD. d 3160 (6 Ş 1182/16 Aralık 1768) s. 704-706.

⁵⁵⁰BOA, D. BŞM. BNE. d 15974, (21 M 1184/17 Mayıs 1770) s.1-12; Naklen Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 51-59.

⁵⁵¹ BOA, 1161/51693 (22 Za 1191/22 Aralık 1777).

⁵⁵²BAO. D. BŞM. BNE. d 15996 (Evâil-i R 1191/9 Mayıs 1777).

⁵⁵³ BOA, DBŞM. BNE. d 16487 (1786-1787).

Plan 29: Kale Önündeki Hendek Hatlarının Toplam Ölçüleri (14 Aralık 1788)⁵⁵⁴

1812 yılındaki Bükreş Antlaşması ile Osmanlılara iade edilen kale, bu tarihten sonra yoğun bir yenileme ve genişletme faaliyetinde tabi tutulmuştu. Yalı Tabyası ile birlikte şehri kuşatan çevirme sistemine, iki yeni tabya daha eklenerek dış kale ölçüsü genişletilmiş ve dolayısıyla, hendek hattı da buna paralel bir şekilde artmıştı. 1819 yılında inşası neredeyse tamamlanmış olan kalenin hendek hatları, önceki tarihlere göre dikkate değer bir ölçüde genişletilmişti. 1820 yılındaki keşif raporlarına göre, tahkimatı çevreleyen hendek hattının yüksekliği 3,8 metre, genişliği ise 26,5 metreye ulaşan muazzam bir alana yayılmıştı. Bazı bölgelerde bu genişlik, az da olsa değişkenlik gösterebilmekteydi.

Tablo 23: Kale Etrafında Hendek Hattı (1820)⁵⁵⁵

Yükseklik	Genişlik	Uzunluk
3,8	26,5	4628

Kale kapılarından giriş-çıkış, bu hendek hatları üzerinde yaklaşık 27-28 metre uzunluğunda ve 4,5 metre genişliğinde zincirli büyük asma köprüler inşa edilerek sağlanıyordu. Kalenin kara tarafında, boydan boya ön tarafı çim, içi çalılarla

⁵⁵⁴BOA, C.AS 162/7154 (Evâsıt-ı Ra 1203/ 14 Aralık 1788); Muayenesi yapılan kalenin hendek kısmının, ölçüsü, Tûlen 6.000, arzen 7, umkân 6 zira'dır. Ölçüler metre cinsinden hesaplanmış yaklaşık rakamlardır.

⁵⁵⁵ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 8.

desteklenen toprak imlalı 2.745 metrelik bir mesafede, sahra şevi uygulanmıştı. Hendeklerin ön kısmından itibaren bu eğimin yatay ölçüsü, yaklaşık 22,5 metrelik bir alana yayılmıştı⁵⁵⁶.

9. Siperler (Topçu/Tüfengçi) ve Mazgallar

Ortaçağ kalelerinin iç bölgesindeki merdivenler, duvarların üst kenarlarında mazgal siperlerinin arkasına uzanan devriye ya da seğirdim yolu adı verilen dar bir yola ulaşırdı. Kale duvarlarının en üst kenarlarını teşkil eden dişli aralıklı ve açıklı, yaklaşık bir insan boyu yüksekliğinde *kısma siper*, *mazgal siperi*, *barbata* ya da *dendan* gibi isimlendirmeler kullanılırdı. Mazgal denilen dişli aralıkları, kapalı diş halindeki siperler teşkil ederdi. Top kullanımının yaygınlaşması ile birlikte topların namluları, ağızları yuvarlak deliklere yerleştirilirdi. Bunlar, tahkimatın muhtelif yerlerinde kuşatma birliklerine top, ok, taş, ateşli silahlar, kızgın yağ ve zift gibi yanıcı maddelerin atılması için kullanılırlardı⁵⁵⁷. Elbette yeni tahkimat anlayışının benimsenmesiyle birlikte bu yöntemlerde değişiklik söz konusuydu. Dikey savunma mimarisinin yerini alçak duvarlı yapılar olarak inşa edilen kale surlarının alması, savunma mimarisi için ateşli silahların daha etkin bir şekilde kullanımına zemin hazırlamıştı.

Kale duvarlarındaki mazgal siperlerinin yanı sıra hendek mazgalları, şaranpo mazgalları ve kale duvarlarından bağımsız şekilde inşa edilen tabya ve top bataryalarında da benzer uygulamalar söz konusuydu. XVIII. yüzyıl ortalarında, İbrail Kalesi'nin iç tarafında hendek mazgallarından bahsedilmekteydi. Mazgalların duvarları, 1,5x337,5 metre ile yeni bir şekilde inşa edilmiş ve bu bölgeye 240 metrelik bir seğirdim yolu açılmıştı⁵⁵⁸. Bununla birlikte kale içindeki kulelerde de benzer özelliklere sahip mazgallar mevcuttu. Kemankeş, Hapishane ve Alemlî kulelerin mazgalları, taş ve kireçle tamir edilmişti⁵⁵⁹. 1768-1770 tarihleri arasındaki Osmanlı-Rus savaşı sırasında, Baş Tabya'da bulunan eski siper sepetleri ve

⁵⁵⁶ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 9.

⁵⁵⁷ Semavi Eyice, "Kale", *DİA*, C. XXI., İstanbul 2001, s. 235.

⁵⁵⁸ BOA, D.BŞM. d 3364 (17 M 1173/10 Eylül 1759) s. 3.

⁵⁵⁹ BOA, D. BŞM 4466/102 (16 N 1173/2 Mayıs 1760).

mazgallar yenilenmişti. İçi toprak dolma ve çubuk örme her bir siper sepeti, 8,25x2,25x2,25 metre ölçüsündeydi. Aynı tarihlerde Hançerlioğlu ve Genç Ağa tabyalarının her birinde 8 adet mazgal ve siper sepeti bulunuyordu. Baş Tabya'dan Hançerlioğlu Tabyası'na kadar 161 metrelik mesafedeki şaranpo hattının üzerinde, top mazgalları için aynı hizada 75 metrelik bir piyâde seğirdim yolu açılmıştı. Su Kapısı bitişiğindeki Tahir Ağa Tabyası'nda da diğer tabyalarda olduğu gibi 8 adet mazgal ve siper sepeti bulunmaktaydı. Aynı yılın kış aylarına kadar kalede yapılan tamiratta, 1.048,5 metrelik bir alanda top döşemeleri, şaranpo hattında 60 metrelik bir bölgede top mazgalları oluşturulmuştu (1770)⁵⁶⁰. İç hendek mazgallarının kapladığı alan, XVIII. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde yaklaşık olarak aynı ölçülerdeydi. Mehmed Tahir Ağa'nın faaliyetleri ile bu bölge, yeni bir şekilde tanzim edilerek 337,5x0,75x2,25 metrelik bir ölçüde tekrar modernize edilmişti⁵⁶¹. XIX. yüzyıl başlarında kalede yapılan genişletme faaliyetleri ile top mazgalları ve siperleri ile tufengçi kademeleri güçlendirilmişti. Örneğin, sadece dış duvarların 8. Tabyası'nda yarı toprak dolgu, kısmen çim kaplı 10 mazgala, top siperleri ihdas edilmişti. Yalı Tabyası'nda ise kale duvarlarına kadar yüzü çim kaplı, içi toprak imlalı, piyade kademeli dizme şaranpo hattı kurularak aralıklı top mazgalları oluşturulmuştu⁵⁶².

Tablo 24: Top Siperleri ve Mazgallar (1820)⁵⁶³

Siperler	Genişlik	Yükselik	Etraf Ölçüsü
1. Siper	6,8	3,4	98,5
2. Siper	6,8	3,4	81
3. Siper	6,8	3,4	101,5
4. Siper	6,8	3,4	105
5. Siper	6,8	3,4	106
6. Siper	6,8	3,4	105
7. Siper	6,8	3,4	106
8. Siper	6,8	3,4	104
9. Siper	6,8	3,4	106

⁵⁶⁰BOA, D. BŞM. BNE. d 15974, (21 M 1184/17 Mayıs 1770) s.1-12.

⁵⁶¹ BOA, DBŞM. BNE. d 16487 (1786-1787).

⁵⁶² BOA, HAT 596/1232 (9 Ş 1232/24 Haziran 1817); HAT 599/29333-D (21 B 1232/6 Haziran 1817).

⁵⁶³ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 6.

10. Siper	6,8	3,4	92,5
-----------	-----	-----	------

Şehrin varoş bölgesindeki tabyadan başlayıp Tuna tarafına kadar inşa edilen bu şaranpo hattında, 48 adet mazgalda top ve tüfengçi siperlerini inşa edildiğinden bahsedilmektedir⁵⁶⁴. 1820 yılına kadar top siperleri ve mazgallar, tabyalar arasında 80 ila 105 metrelik aralıklarda geliştirilmiş ve yeni bir şekilde inşa edilen kale duvarlarına göre uyarlanmıştı. Bu top siperlerinin toplamda 99 mazgal mahalli mevcuttu. Yani dış kale surlarının her bir tabyasında, toplamda 11 top mazgal bulunuyordu. Yine dış kalede yapılan çalışmalara paralel olarak yeni eklentilerle birlikte 9 tabyaya ulaşan kalenin kara tarafı, şaranpo hattının önlerinde çim kıtaları ile desteklenen, ağaç çubuklarla rapt edilmiş, bir kat çalı ve bir kat toprak dolmalı tüfengçi siperleri inşa edilmişti. Zikredilen siperlerin arka tarafına da birer sıra kuşaklı, kazıklı, dört köşeli, üstten açmalı şaranpolar çekilmişti.

Tablo 25: Tüfengçi Siperleri⁵⁶⁵

Siperler	Genişlik	Yükseklik	Uzunluk
1. Siper	7,2	3,4	256
2. Siper	7,2	3,4	249
3. Siper	7,2	3,4	231
4. Siper	7,2	3,4	256
5. Siper	7,2	3,4	244
6. Siper	6,4	3,4	264
7. Siper	6,4	3,4	255
8. Siper	6,8	3,4	242,5

Tuna Nehri'nin güvenliğini sağlamak için sahil bölgelerinde inşa edilen 4 tabya için de çim siperler vücuda getirilmişti. Temel duvarlar üzerine her iki tarafta çimden yapılmış, tahta çivilerle tutturulmuş, içi birer kat çalı ve toprakla doldurulmuş mazgal hatlarına, 6,5 metre genişliğinde; 2,6 metre yüksekliğinde; 54 ila 115 metrelik bir mesafeye yayılan 4 çim siper bölgesi inşa edilmişti. Bu siper hattında, 34 adet mazgal mahalli bulunmaktaydı.

⁵⁶⁴ BOA, MAD. d 3952 (23 N 1232/6 Ağustos 1817) s. 150-152.

⁵⁶⁵ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 7.

Tablo 26: Çim Siper Mazgalları

	Mazgal Adedi	Genişlik	Yükselik	Uzunluk
1. Siper Mazgal Mahalleri	6	1,9	1,5	6
2. Siper Mazgal Mahalleri	11	1,9	2,3	6
3. Siper Mazgal Mahalleri	11	1,9	2,3	6
4. Siper Mazgal Mahalleri	6	1,9	2,3	6

Bahsi geçen dört tabya arasındaki şaranpo hattının önünde bulunan hendek bölgesinde; yine çimden, ağaç çubuklarla bağlanmış, birer kat çalı ve toprak imlalı siperlerlikler tanzim edilmişti. Bu siperlerin art bölgesine, sekiz arşınlık meşeden bir sıra kuşaklı ve destekli, büyük çivilerle tutturulmuş dört köşe şaranpo mahalli de eklenmişti. Bu dört şaranpo mahalli, 4,5 metrelik bir yükseklikte olup, 84 ila 163 metre arasında değişen mesafeler üzerinde bina edilmişti. Bunlar için aynı ölçülerde olmak üzere piyâde seğirdim yolları da oluşturulmuştu.

Tablo 27: Tüfengçi Perde Siperleri ve Top Döşemeleri (1820)⁵⁶⁶

	Genişlik	Yükeklik	Uzunluk
1. Tüfengçi Siperi	6	2,3	84
2. Tüfengçi Siperi	11	2,6	85
3. Tüfengçi Siperi	11	2,6	131
4. Tüfengçi Siperi	6	2,6	163
1. Tabya Top Döşemesi	6	3,8	5,3
2. Tabya Top Döşemesi	11	3,8	6
3. Tabya Top Döşemesi	11	3,8	6
4. Tabya Top Döşemesi	6	3,8	5,3

İç kalenin istihkâmı için de mevcut beş tabya mahalline, odundan imal edilmiş kazıklı, iç dolap destekli, kuşaklanmış ve etrafı çubuktan örme sepetleri ile içi toprak doldurulmuş siper sepetleri oluşturulmuştu. Beş tabyaya, beş kısım halinde oluşturulan bu siper sepetleri 2,5 ila 3,4 metre genişliğinde; 1,5 ila 2,3 metre yüksekliğinde ve 38 ila 50 metre uzunluğunda bir değişkenlik göstermekteydi. Siper

⁵⁶⁶ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 11.

sepetlerinin mazgal mahalleri ise her birinde 7 adet olmak üzere inşa edilmişti. Ayrıca tabyalar arasında tüfengçi askerleri için kazıklı çubuk örme sepetli, içi toprak imlalı, sepetten imal edilmiş 5 siper perdesinin en küçüğü 75,8 metre; en büyüğü ise 155 metrelik bir mesafeden oluşmakta; 3 ila 4,1 metre aralığında genişliği değişmekteydi ve 0,75 metrelik bir yüksekliğe sahipti.

Tablo 28: İç Kale Siper Sepetlerinin Mazgal Mahalleri⁵⁶⁷

	Adedi	Genişlik	Yükseklik	Uzunluk
1. Kısım Mazgal Mahalli	7	0,75	0,75	3
2. Kısım Mazgal Mahalli	7	0,75	0,75	4,3
3. Kısım Mazgal Mahalli	7	0,75	0,75	2,6
4. Kısım Mazgal Mahalli	7	1,5	0,75	3
5. Kısım Mazgal Mahalli	7	1,5	0,75	3,4

Kalede inşa edilmiş olan tabya top siperleri ve mazgallarının içi, çim ve toprakla doldurulmuş ise de mevsimlere göre düzenlenmediği ve müstahkem olmadığından şikâyet edilmekteydi. Bu top siperleri, 1812-1819 yılları arasındaki faaliyetlerin ardından, kısa bir süre sonra dökülüp boş kalmıştı. 1821 yılına gelindiğinde, 1819 yılında tamamlandığı gerekçesiyle anahtarı İstanbul'a gönderilen kalenin inşaat işlerinin noksan kaldığından bahsedilmekteydi. Tabya siperleri, bu maksatla yeniden tertip edilmiş ve her birinin üç tarafı çitten imal edilerek tekrar elden geçirilmişti⁵⁶⁸.

10. Kale Kapıları ve Köprüler

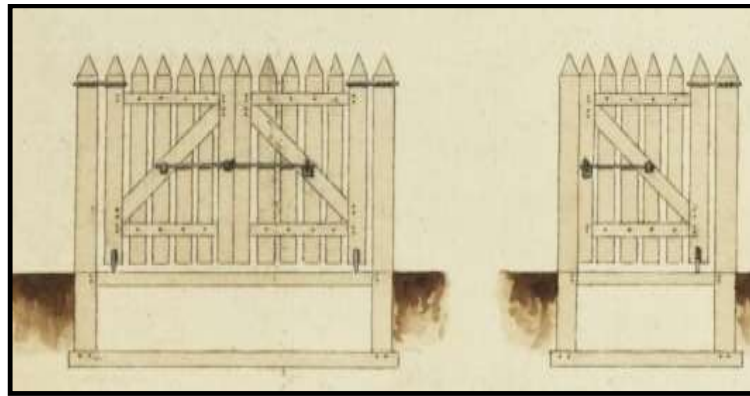
Kale kapıları, iç kale ve dış kale duvarlarında inşa edildiği gibi, şaranpo ve hendek alanlarında da muhtelif malzemeler ve ölçülerde imal edilebilirdi. Tahkimatın etrafı çoğunlukla hendeklerle çevrelendiğinden, her bir kale kapısından giriş-çıkışlar da köprüler vasıtasıyla sağlanırdı. Hendeklerin genişliğine göre asma köprüler kullanılabilirdi. Kapılar; taş duvarlarda ihdas edilen Ana kapı ve Uğrun/Uğri Kapı (gizl kapı); şaranpo hatlarında ise *parmak kapılar* şeklinde

⁵⁶⁷ Aynı defter, s. 12.

⁵⁶⁸ BOA, C. AS 854/36534 (29 Za 1236/28 Ağustos 1821).

tanımlanıyordu. Ayrıca bu kapılar, muhtelif korunaklar ve gerektiğinde kulelerle muhafaza ediliyordu. 1711 yılında, İbrail Kalesi duvarlarından başlayıp Tuna Nehri'ne gelinceye kadar hendekler mevcuttu ve bu hatta en fazla üç yerde kapı bulunuyordu. Bu kapıların haricinde şehre giriş ve çıkışı sağlayan bir yol da mevcut değildi⁵⁶⁹. 1736 yılında taşra bölgesi şaranpolarına, *kebir kapı* ve *su kapısı* adı ile iki giriş-çıkış bölgesiyle bunların kapıları eklenmişti⁵⁷⁰. Aynı tarihlerde taş kalenin büyük kapısı ve su kapısı üzerine 11,5x9x8 metre ölçülerinde iki karakolhane inşa edilmiş, taşra bölgesinin dizme şaranpo hatlarına da muhtelif ölçülerde asma köprüler ve kapılar bina edilerek korunaklı hale getirilmişti.

Plan 30: Parmak Kapılara Örnek Bir Çizim (Özi Kalesi)⁵⁷¹

Bahsi geçen hatta, giriş-çıkışı sağlayan toplam dört kapının varlığından söz edilmekteydi⁵⁷². XVIII. yüzyıl ortalarında taş kalenin içindeki cami yakınlarında bulunan kapının mevcut kulesi, daha korunaklı bir hale getirilmişti. Bu tarz büyük kale kapıları üzerinde inşa edilen yapılar, genellikle *kapıkule* şeklinde isimlendirilmişti. 1787 yılında İbrail Kalesi *kapıkulesinin* sadece tavanı, 13,5x13,5 metrelik bir ölçüdeydi. Ayrıca her bir kapıda, kapıcı odası adı ile

⁵⁶⁹BOA, MAD. d 9505 s. 170 (22 C 1123/7 Temmuz 1711); BOA, MAD. d 9505 s. 207 (29 Za 1123/2 Eylül 1711).

⁵⁷⁰ BOA, D. BŞM. d 1970 (5 Ra 1149/14 Temmuz 1736) s. 5; Hakan Engn, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 45.

⁵⁷¹ BOA, D. BKL. p 857.

⁵⁷² BOA, D. BŞM. d 1970 (5 Ra 1149/14 Temmuz 1736) s. 10/ek 9a.

tesmiye edilen nöbetçi bölgeleri de mevcuttu. Su kapısı giriş-çıkışını sağlayan kapı önündeki köprü, aynı tarihlerde 18x4,5 metre ölçüsündeydi⁵⁷³.

Tablo 29: Kârgir Kale Kapıları (1820)⁵⁷⁴

	Genişlik	Yükseklik	Uzunluk	Demir Kaplamalı Kanatları
1. Kapı	7,5	6,8	13,6	3,8x5,3
2. Kapı	7,5	6,8	8,3	3,8x4,5
3. Kapı	6,8	6,8	8,3	3,8x4,5

Yine aynı tarihlerde iç kale ana kapısının üst tarafında bulunan mescid de tadilattan geçirilmiş ve döşemeleri değiştirilmişti⁵⁷⁵. 1770 yılına kadar taş kalenin ve şaranpo hattının kapıları ile köprüleri, büyük ölçüde iş göremez hale gelmiş ve bu suretle yenilenmişti. Şehrin İstanbul Kapısı'nın sağ tarafında, piyade seğirdimi inşa edilmişti⁵⁷⁶. Diğer taraftan Rusların İbrail Kalesi kuşatması sırasında, *Su Kapısı* denilen kalenin Tuna tarafına bakan bölgesi, zayıf yapısı itibariyle işgali hazırlayan en büyük sebeplerden biri olmuştu⁵⁷⁷. 1777 yılında iç kale ana kapısının üzerinde 5,25x3,75 metrelik bir ölçüde mühimmat mahzeni inşa edilmişti. Orta Kapı ise iki kanatlı olup, 3x3,5 metre ölçüsündeydi⁵⁷⁸. Ana Kapı önünde, aynı tarihlerde 9 metre uzunluğunda ve 3,25 metrelik genişlikte bir köprü inşa edilmişti⁵⁷⁹. Kapı korunakları, tek başına güvenli giriş-çıkışı sağlayan birimlerdi ve buna göre kapıcı, nöbetçi odaları ve kulelerle korunmasına rağmen, fiziki olarak da mahfuz tutulmasını sağlayacak tedbirler alınırdı. Örneğin, iç kale *su kapısı* ve dış kalenin *ordu kapısı*, 1786-1787 yıllarında 6x1,1x4,5 metrelik bir taş duvar inşa edilerek etraf bölgeleri korunaklı hale getirilmişti⁵⁸⁰. 1787-1792 tarihlerinde dış kale surlarında, kalenin üç

⁵⁷³ *Aynı defter*, s. 3.

⁵⁷⁴ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 8.

⁵⁷⁵ BOA, 515/21524 (1173?/1759);

⁵⁷⁶ BOA, C. AS 59/2771 (Gurre-i R 1182/15 Ağustos 1768); BOA, D. BŞM. BNE. d 15974, (21 M 1184/17 Mayıs 1770) s.1-12; Naklen Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 51-59.

⁵⁷⁷ Nevzat Sağlam, *Mehâsinü'l-Âsâr Hakâikü'l-Ahbâr 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, (Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, s. 417-418.

⁵⁷⁸ BAO. D. BŞM. BNE. d 15996 (Evâil-i R 1191/9 Mayıs 1777).

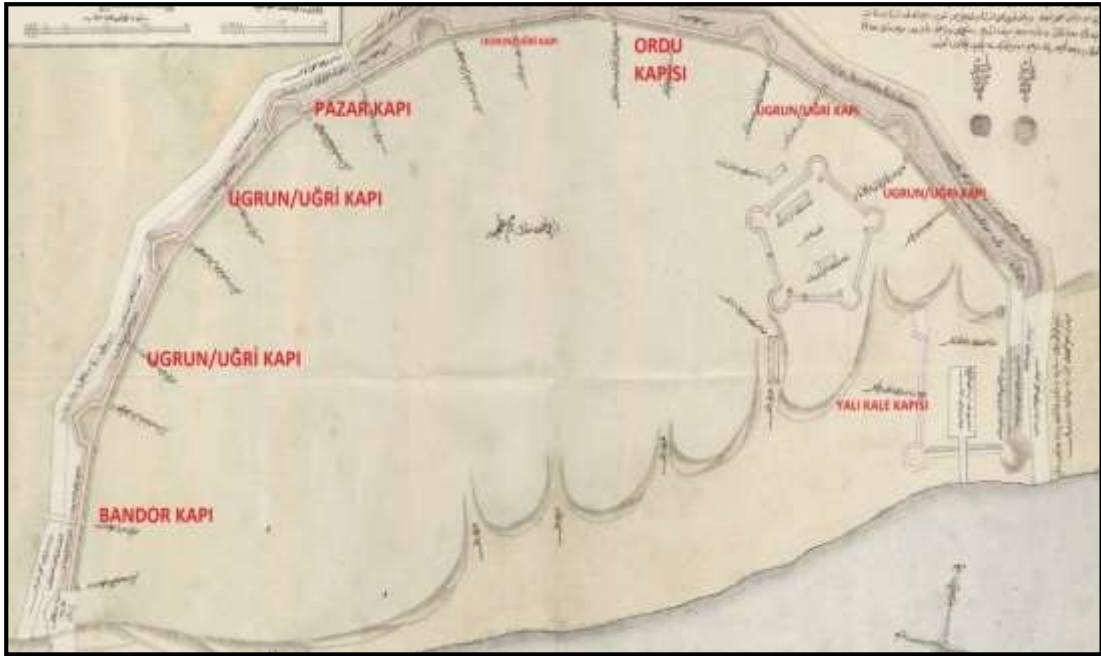
⁵⁷⁹ BOA, DBŞM. BNE. d 16487 (1786-1787).

⁵⁸⁰ BOA, DBŞM. BNE. d 16487 (1786-1787).

ana kapısı mevcuttu. Kalenin her bir perdesi, yani her iki tabyasında giriş-çıkışı sağlayan küçük kapılar bulunuyordu.

1818 yılına gelince İbrail Bina Emini Katıpzâde Ahmed Ağa; Ordu, Pazar ve Bandor kapılarının inşasının ve kale etrafında beş seğirdim yolunun tamamen inşa edildiğini belirtmişti⁵⁸¹. 1819 yılına gelene kadar, kalenin dış surlarında 3 ana kapı, 5 gizli kapı ve Yalı Tabyası'nda da 2 kapı inşa edilmişti.

Plan 31: İbrail Kale Kapıları (1819)

Bu kapılar, hendeğin genişlik ölçüsüne göre zincirli kapı şeklinde tanzim edilebilirdi. Nitekim 1820 tarihli keşif rapolarına göre, yalı bölgesinde inşa edilen büyük tabyada iki adet zincirli kapı mevcuttu ve sahil tarafında da iki köprü inşa edilmişti⁵⁸². Ana kapılar dışında, kalenin siperleri dibinde tanzim edilen gizli kapıların sayısı 5 adetti ve iç tarafındaki kapılar, parmak kapı adı ile tarif ediliyordu. Bunların her biri çift kanatlı olarak teşekkül etmişti.

⁵⁸¹ BOA, C. AS 221/9399 (22 R 1233/1 Mart 1818).

⁵⁸² BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 11.

Tablo 30: Gizli Parmak Kapılar (1820)⁵⁸³

	Genişlik (Her bir Kanat)	Kadden (Her bir Kanat)
1. Kapı	2,3x2,3	2,3x2,3
2. Kapı	2,3x2,3	2,3x2,3
3. Kapı	2,3x2,3	2,3x2,3
4. Kapı	2,3x2,3	2,3x2,3
5. Kapı	2,3x2,3	2,3x2,3

Her bir kale kapısının güvenliği, yanbaşıında inşa edile kapıcı odaları vasıtasıyla sağlanırdı. Bu odalar, üç tarafı bir arşın ölçüsünde kârgir duvar, üstü kiremitlerle oluşturulmuş müştemilatlı yapılardı. Odaların her birinin iç bölgesi, beyaz sıvalı ve birer pencereli olarak tertip edilen, ocaklı ve kapılı haneler şeklindeydi. Bahsi geçen her bir odaya ait hususi ölçüler, ortalama 4,5 metre genişliğinde, 3 metre yüksekliğinde ve 4 metre uzunluğundaydı⁵⁸⁴.

Plan 32: İbrail Kalesi Zincirli Asma Köprü ve Kapısı (1819)⁵⁸⁵

Özellikle kalenin ana yollarına açılan büyük kale kapılarından zincirli köprülerle giriş-çıkış sağlanırdı. 1819 yılına gelene kadar kale etrafındaki faaliyetleri ile birlikte, hendek hatları muazzam bir şekilde genişletilmişti. Dolayısıyla şehre giriş-çıkışı sağlayan köprülerin de tabiatı itibariyle yürüyüş mesafesi artmıştı. Köprüler, olası bir muhasarada güvenlik önlemleri

⁵⁸³ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 9.

⁵⁸⁴ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 9.

⁵⁸⁵ Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 96.

çerçevesinde asma köprüler olarak inşa edilmişti. Gerektiğinde açılır ve kapanabilir bir yapıdaydı. Her bir zincirli köprünün taban bölgesi, kazık ve batırma tabanlı, her iki tarafı da korkuluklu bir şekilde ihdas edilmişti.

Tablo 31: Büyük ve Zincirli Asma Köprüler (1820)⁵⁸⁶

	Genişlik	Yürüyüş Mesafesi
1. Köprü	4,5	28,8
2. Köprü	4,5	27,2
3. Köprü	4,5	27,2

Diğer yandan şaranpo bölgesinin kapıları, parmak kapı adı ile tarif edilir ve çoğunlukla tahta kazıklar ve kuşaklarla inşa edilerek demir sürgüler kullanılırdı. Şehrin Tuna tarafına bakan tarafı, 1819-1820 tarihlerindeki plan ve keşif raporlarında bile, kârgir bir duvar şeklinde inşa edilememişti. Bu bölge, Yalı Tabyası hattının sonundan itibaren taşra tarafına doğru Bandor Tabyası'na kadar, 858 metrelik bir şaranpo hattı ile savunulmaktaydı. Bu bölgeden şehre giriş ve çıkışı sağlayabilmek için 8 adet parmak kapı tanzim edilmişti. Her bir kapı, *küçük meşeden, birbirine geçme, satranc ile bağlamalı mil ve somunlu parmak kapılar* şeklinde tarif edilmekteydi.

Tablo 32: Şaranpo Mahallinin Kapıları⁵⁸⁷

	Genişlik	Yükseklik
1. Parmak Kapı	3,8	3,8
2. Parmak Kapı	4,5	3,8
3. Parmak Kapı	4,5	3,8
4. Parmak Kapı	4,5	3,8
5. Parmak Kapı	4,5	3,8
6. Parmak Kapı	3,8	3,8
7. Parmak Kapı	3,8	3,8
8. Parmak Kapı	3,8	3,8

⁵⁸⁶ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 9

⁵⁸⁷ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 10.

11. Kale İçindeki ve Dışındaki Müstakil Yapılar (1819-1820)

Önceki başlıklarda kale içinde inşa edilen müstakil cepanelikler, mahzenler, sığınaklar, tabya cephane binaları, zahire anbarları, topçu ve yeniçeri kışlaları gibi muhtelif yapıların teferruatı zikredildiği için, bu başlıkta sadece 1819 yılında inşaatı bittiği varsayılan kalenin, bir yıl sonraki muayene defterlerinde belirtilen diğer yapılarına işaret edilmiştir.

Lonca Dairesi; Başbuğ Konağı ifadesi de kullanılmaktadır. Tuna sahilinde iskele meydanı yakınında inşa edilen bu yapı, Osmanlıların Tuna Donanması'na mensup başbuğlarına ait ikamet mahalleriydi. Zemin bölgesinde dört tarafı bir arşın (yaklaşık 70 cm) genişliğinde, taş duvarlı dolaptan, sütun destekli, iç ve dış duvarları beyaz sıvalı iki müstakil daire şeklindeydi. Her iki binada, içerisine sığacak askerlere mahsus kahve odaları, hapisane şeklinde oda, ocaklı, cam pencereli ve kapılı müştemilatlı olarak inşa edilmişti. Binaların üst tarafı, kara saçak denilen bir malzeme ile kaplanmış durumdaydı⁵⁸⁸.

Büyük zahire anbarı: Tabiatı itibariyle her kalede gıda ihtiyacının karşılanması için muhtelif ölçülerde çok sayıda zahire anbarı mevcuttu. Ancak Tuna kıyıları, ordu ve İstanbul'un zahire ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli tedarik noktaları olduğundan, çok sayıda zahire mahzenine tesadüf etmek mümkündü. Bunun dışında anbarlara sığmayan büyük miktarlardaki hububatın muhtelif şekillerde depo edilmesini gerekiyordu. Kullanılmayan kurumuş su kuyuları, sonradan açılmış kuyular ve camiler, yüklü miktarda tertip edilen zahirenin depo edilemediği durumlarda kullanılabilirdi. 1820 yılındaki kayıtlara göre İbrail şehrinde, Tuna sahiline sonradan yapılan büyük bir zahire anbarına işaret edilmekteydi. Üç sıra halinde tanzim edilen kârgir binasında: tahta kazıklar, meşe tabanlar, kum ve kireç karışımı kullanılmıştı. Dört tarafı taş duvarlı bir yapıydı. Üst tarafı ise kiremitle kaplanmış, tahta sütunlarla desteklenmiş ve iki kapılı olarak tertip edilmişti. Müştemilatlı bu yapı 34,5 metre uzunluğunda; 6 metre genişliğinde ve 4,5 metre

⁵⁸⁸ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 13.

yüksekliğindeydi. Her bir kapısı, sac kaplı çift kanatlı, 2,25x3 metre ölçülerindeydi. Binanın etrafına tuğladan üç sıra halinde harçla saçaklar inşa edilmişti⁵⁸⁹.

Zir-i Zemin (Sığınak); Kalelerin muhasarası esnasında güvenli bölgelere sevk edilemeyen savunmasız ahali, kale içindeki sığınaklara yönlendirilirdi. İbrail Kalesi'nde bu tarz yapılar, XVIII. yüzyıldan itibaren çoğu kez modernize edilmiş ve büyük ölçüde genişletilmişti. 1820 yılındaki kayıtlarda, bu sığınakın ölçüsü de yeni bir şekilde tanzim edilerek genişletilmişti. Buna göre taş duvarlı, üzeri üç kat tuğladan ve iki kat toprak imlali sığınak; her on arşında bir olmak üzere aralıklı tuğlalarla iki kat çemberli, ortası bölme duvarlı ve kemerli, 10 adet ocaklı bir şekilde yapılandırılmıştı. Kapılı, pencere ve fenerli bir şekilde inşası tamamlanmıştı. Bu sığınak, 10 metre genişliğinde, 4,5 metre yüksekliğinde ve 71 metre uzunluğunda bir ölçüyle inşa edilmiş büyük bir yapıydı⁵⁹⁰.

Topçu Kışlası: 1820 yılındaki bilgilere göre, İç kale içinde uygun bir mahalde yeniden inşa edilmişti. Üç tarafı zemine denk bir şekilde temeli taştan; sütunlarla güçlendirilmiş; muhtelif bölmeleri içinde barındıran bir yapı olarak ihdas edilmişti. Tavan bölgesi, kiremitlerle kaplanmış; bölmeleri de çit örme duvarlı, beyaz sıvalı bir hale getirilmiş; her biri kapılı ve ocaklı toplam 20 odadan teşekkül ettirilmişti. 3 koğuş halindeki bu kışlanın tamamı, toplamda 60 oadaya tekabül ediyordu.

Tablo 33: Topçu Kışlası (1820)⁵⁹¹

Genişlik	Yükseklik	Uzunluk
8,3	3	19,8
8,3	3	47,8
7,5	3	19,7

Yeniçeri Ağa Konağı: İç kale dâhilindeki muhtelif yapılar arasında, taş duvarlı ve sütunlarla desteklenmiş; tavanı kiremitle kaplanmış bölme duvarlı bir yapıdaydı. Beyaz sıvalı, çift ocaklı ve sobalıydı. Konağın toplamda dört odası bulunuyordu.

⁵⁸⁹ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 13.

⁵⁹⁰ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 14.

⁵⁹¹ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 14.

Etrafı merdivenli, divanhâneli (salonlu) ve kilitliydi. Bu konak; 11 metre genişlikte, 4,5 metre yükseklikte ve 15 metre uzunluğunda bir yapı olarak inşa edilmişti⁵⁹².

Mühimmat Anbarı: Kalenin hem iç kalesinde hem de iç kale ile dış surlar arasında çok sayıda mühimmat anbarından önceki bölümlerde söz edilmişti. Kalenin yeniden inşası ile birlikte, iç kale dâhilinde yeni bir mühimmat anbarının yapımına başlanmıştı. Kârgir duvarlı ve sütunlarla desteklenen bu yapı, 18 metre uzunluğunda, 4,5 metre yüksekliğinde ve 10 metre genişliğindeydi⁵⁹³.

Siyah Barut Cephanesi: XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kalede siyah barut mahzeni ile anbarın varlığı söz konusuydu. İç kalede inşa edilmiş olan bu yapı, yıkılarak yeniden tanzim edilmişti. Buna göre dört tarafı taş duvarlı, tek bir yapı dâhilinde dört yeni siyah barut mahzeni inşa edilmişti. Çatı ve tavanları, tuğla ve büyük kiremitlerle örtülmüştü. Ana kapısı demir doğramalı ve saclı olmak üzere iki kapılı müstahkem bir binaydı.

Tablo 34: İç Kale Siyah Barut Cephanesi⁵⁹⁴

Genişlik	Yükseklik	Uzunluk
10	4,5	22
3,4	4,5	10
4,5	4,5	9
4	4,5	7

Cephanelik: 1816 yılında kale içindeki cephane, yeni bir şekilde inşa edildi. Yer altında inşa bina edilen bu yapı 22,5 metre uzunlukta, 9,75 metre uzunluğunda ve 7,5 metrelik bir yükseklikteydi⁵⁹⁵.

Yeniçeri Kışlaları: Kale içinde muhtelif cemaatlere ait kışlalar hâlihazırda mevcuttu. Ancak 1819 tarihli planda görüldüğü üzere, iç kale ile çevirme sistemi arasında Pazar Kapısı mahallinde yeniçeri ortalarının iskânı için yeni bir kışla

⁵⁹² BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 14.

⁵⁹³ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 14.

⁵⁹⁴ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 15.

⁵⁹⁵ BOA, C. AS 1165/51861 (29 Ş 1231/25 Temmuz 1816).

kompleksi inşa edilmişti. 9 yeni kışla olarak tertip edilen bu yapıların her biri, sütunla desteklenen kiremit kaplamalı, sobalı ve bölmeli bir yapıdaydı.

Tablo 35: 9 Yeniçeri Kışlasının Her Birinin Ölçüsü⁵⁹⁶

	Genişlik	Yükseklik	Uzunluk
Kârgir Binası	8,3	3,4	15
Saçakları	1,9		15

Paşa Kapısı: Muhafız Paşa Konağı adıyla da tarif edilmektedir. XVIII. yüzyıldan itibaren, kalenin komuta merkezi durumundadır. Bu tabir, XVIII. yüzyıldan itibaren kalenin muhafazası için görevlendirilen vezir rütbesindeki paşaların dairesini ifade etmektedir. Kale komutanı olarak önceleri iç kale dâhilindeki dizdar odası, sonraları mirmiran ya da vezir rütbeli paşaların muhafaza görevinde bulunmaları ile komuta merkezi değişmişti. Kale içinde vezirlere mahsus olmak üzere mevcut olan bina, 1819 yılından önceki yangından dolayı tamamen tahrip olmuştu. Vezirlerin maiyetinde bulunan kapı halkı da önceki başlıklarda belirtildiği üzere, mevcudunun çokluğundan dolayı şehrin muhtelif bölgelerine yayılmak suretiyle ikamet ettirilmişti.

Tablo 36: Paşa Kapısı Bölmeleri

Genişlik	Uzunluk
5,3	10
0,75	6,8
4,5	7,5
0,75	5,3
6	7,5
16,5	19
0,75	4,5
4,5	16,5
1,5	4,5

Bu sebeple tahrip olan paşa kapısı arsasında, 9 farklı bölümden oluşan bir kompleks yapı meydana getirilmişti. Bu konak: arz odalı, iki katlı, cam ve pencereli, abdesthaneli, sütunlarla desteklenmiş üzeri kiremit kaplı bir yapıydı. Bu kompleksin

⁵⁹⁶ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 15.

plan üzerindeki hesaplamalarına göre etraf ölçüsü, 75x190 metre civarındaydı. Paşaların maiyetindeki kapı halkı için 30 odalı bölmeler inşa edilmişti⁵⁹⁷.

Matbah: Paşa kapısı haricinde kiremit döşemeli, beyaz sıvalı ve büyük ocaklı bir mutfak inşa edilmişti. Bu mutfak: muhafız paşa ve kapı halkı ile gerektiğinde kale askerlerinin yemek ihtiyaçları için kullanılıyordu. 12 metre uzunluğunda, 10 metre genişliğinde ve 3,5 metre yükseklikteydi⁵⁹⁸.

Ahır: Matbah yakınında kale muhafızına bağlı süvari birlikleri ve nakil vasıtaları için atların beslendiği ve tutulduğu, 4 farklı bölmeden oluşan büyük bir yapı olarak inşa edilmişti.

Tablo 37: Ahır

	Genişlik	Uzunluk
1. Ahır	7,2	45
2. Ahır	10	45
3. Ahır	3,8	4,5
4. Ahır	8,2	32

Kasır: Paşa kapısı mukabilinde taş temel ve duvarlı, toprak imlali, sütunlarla desteklenmiş bölme duvarlı ve üstü kiremitle kaplanmış 4 binadan oluşuyordu. Buna göre her bir bina, 4,5 metere uzunluğunda ve 4,5 metre genişliğindeydi Bu yapının hemen yakınlarında, 28,5 metre uzunluğunda harem dairesi adıyla bir selamlık bölgesi inşa edilmişti⁵⁹⁹.

Gedikli Ağalara Mahsus Daireler: Kasırdan kapı bölgesine varıldığında, etrafı taş temel duvardan ve üzeri kiremitle kaplanmış, altında odaların inşa edildiği yeni bir yapıydı. Her bir dairesi, ocaklı ve pencereli olmak üzere 5 odadan oluşmaktaydı. Alt tarafına bir ahır da eklenmiş iki katlı bir daireydi.

⁵⁹⁷ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 16; Naklen Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Organizasyonu*, s. 96-97.

⁵⁹⁸ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 16.

⁵⁹⁹ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 16.

Tablo 38: Gedikli Ağa Odaları⁶⁰⁰

Genişlik	Uzunluk
5,7	41,7
3,8	41,7
4,5	9
0,75	4,5
4,5	23,5

Sekban Kışlası: Eski saray (paşa kapısı) arsası üzerine sekban askerlerinin ikametine mahsus olmak üzere 30 odalı, üzeri kiremit döşemeli kârgir bir kışla olarak inşa edilmişti. Dört bölümden meydana gelmekteydi.

Tablo 39: Sekban Kışlası İçinde Bina Edine Yapılar⁶⁰¹

	Genişlik	Uzunluk
1. Bölüm	7,5	29,5
2. Bölüm	6,8	52,3
3. Bölüm	6,8	41,6
Harem kethudası odası	7,5	12,8

Kale birimleri ile ilgili kısa bir eğerdendirme yapmak gerekirse, daha önce zikredildiği üzere İbrail Kalesi, temelde sadece iç kale ve dış surları oluşturan duvarlardan ibaret değildi. Savunma mimarisi: taş kale duvarların inşa edilmediği bölgelerde ya da iç kaleyi çevreleyen bir şekilde oluşturulan şaranpo hattında da kalenin duvarlarına eş değer eklentilerle tahkim edilmişti. Bazen iki tabya arasında inşa edilemeyen kale duvarları, bu şaranpo hatlarıyla desteklenirdi ki bu durumda şaranpoların, kalenin asli birimlerinden olduğu anlamına geliyordu. Savunmayı güçlendiren fiziki birimler, hendek hatları ve bunlara paralel inşa edilen muhtelif istihkâm duvarları ile güçlendiriliyordu. Bu suretle şaranpo ve hendekler, kalenin ana duvarları ile birlikte fiziken tam bir bütünlük arz ediyordu. Şaranpo mahalleri, XIX. yüzyıl başlarına kadar kalede sıklıkla başvuru olan savunma yöntemlerindendi. Bu hatlar, zaman geçtikçe şehrin daha güvenli bir hale getirilmesi için taş duvarlar şeklinde biçimlendirilen alanın prototipi durumundaydı. Zira XVIII. yüzyılın son

⁶⁰⁰ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 16.

⁶⁰¹ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 18.

çeyreğine kadar kalenin etrafında şekillenen yerleşim yerleri, bu şaranpo hatları ile muhafaza ediliyordu. Yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı mimar ve mühendislerinin faaliyetleri neticesinde, kalenin etraf duvarları genişletilmiş ve bahsi geçen şaranpo hatları, artık kalenin ana duvarları ile savunma mekanizması haline getirilmişti. Tuna hattında yeni bir şekilde inşa edilen büyük Yalı Tabyası ile kalenin varoş tarafı arasında kalan bölge, şaranpolarla muhafaza edilmeye devam etmişti.

E. 1820 Yılından Sonraki Tahkimat Faaliyetleri: Eksik Bölgelerin Tamamlanması

1. 1821 Yılındaki İnşaat Faaliyetleri

1819 yılında tamamlandığı gerekçesiyle kalenin tasvir edildiği plan ve anahtarı, İstanbul'a gönderilmişti. Ancak bir müddet sonra kale muhafızı Vezir Mustafa Paşa'nın Bâb-ı Âli'ye sunduğu rapor, kale inşaatının tamamlandığı iddiasına itiraz niteliğindediydi. Mustafa Paşa'ya göre, o ana kadar yapılan tamirat ve modernize çalışmaları henüz yarı seviyedeydi. Yeni bir şekilde imâr edildiği bildirilen yapıların ekseri, yarım yamalak bir şekilde kalmıştı. Büyük bir bütçe ile yenilenen böylesi güzide ve stratejik bir kalenin, diğer kalelerle mukayese edilemeyeceği için bakaya kalan bölgelerinin süratle bitirilmesini talep ediyordu (Şubat 1820)⁶⁰². Aynı yılın sonlarına doğru, daha önce Bina Emini olan Katipzâde Ahmed Ağa'nın muayene raporlarında belirtilen bazı bölgelerde eksiklikler tespit edilmiş ve tekrar bir faaliyet raporu hazırlanmıştı. Kalenin eksik kalan mahalleri bildirilirken vezirlere mahsus konak, dairesi halkı, sekban ve tûfengçilere ait yaklaşık 30 odanın, ocak ya da soba bölgelerinin tamamlanmadığı ifade ediliyor ve hatta bunlara yeni bazı odaların eklenmesi tavsiye ediliyordu. Sabık kale muhafızı Yusuf Paşa, muhafız paşa konağının tüm kompleksinde yaklaşık 56 odanın varlığından bahsediyordu. Ancak bu yapının divanhâne adıyla zikredilen bölgesi, zayıf ahşap malzemeler kullanılarak inşa edilmişti ve bunun yenilenmesini rica ediyordu. 1806-1812 yılları arasındaki savaşta İbrail Kalesi, birçok bölgesinden ciddi derecede hasar görmüştü. Yusuf

⁶⁰² BOA, C. AS 356/14735 (20 R 1235/5 Şubat 1820).

Paşa'nın işaret ettiği eksiklikler, daha önce şikâyet edilen hususlarla birbirine paralel bilgiler olsa da kale içindeki müstakil yapıların eksikliklerine vurgu yapılıyordu. İç kale haricinde tûfengçi ve mehterhâne takımlarına mahsus yapıların, yaklaşık 600 askeri barındıracak bir şekilde inşa edilmesi ve bunun için 51.402 guruşluk bir bütçenin tahsis edilmesi gerekiyordu. Yusuf Paşa, muhafız paşa konağının (*Paşa Kapısı*), selefi Mustafa Paşa gibi harap durumda olduğundan şikâyet ediyordu. Bu konağın en önemli bölümü (rikâb) ve divanhânesi, Yusuf Paşa zamanında tamir edilmişti. Gedikli ağalara mahsus beş adet daire, Paşa Kapısı yakınında kethüdalara mahsus iki katlı daire ve matbah, 30 odalı sekban konağı ile 4 ahırın inşa süreci de tamamlanmıştı⁶⁰³. Ayrıca top kundaklarının yenilenmesi için Boğdan dağlarından tertip edilen muhtelif kereste, Siret Nehri ile Vâden (Vadeni) Geçidi vasıtasıyla İbrail Kalesi'ne ulaştırılmıştı.

Tablo 40: Top Kundakları İçin Boğdan'dan Tertip Edilen Muhtelif Keresteler (1821)⁶⁰⁴

	Talep Edilen	Gelen
Top kundaklığı elvah karaağaç	260	208
Top tekerleği için tomruk karaağaç	260	165
Zeminlik inşası için yenedünya denilen dalyan kazığı	300	300
Zeminlikler için çatal	300	210
Manivela karaağaç	300	148
Dingillik karaağaç	300	96
Tomarlık için çam	300	300
Top döşemeleri için meşe tahta	238	238
Meşe siper kazığı	25000	25000

Öte yandan sabık İbrail Muhafızı Yusuf Paşa, önceki tamiratların mevsim şartlarına uygun olarak yapılmadığı için bir faydasının olmadığı ve kalenin birçok yerinin hâlâ harap halde bulunduğu bilgisini de paylaşmıştı. Tabya, top siperleri ve mazgallar için gerekli olan çim ve toprağın uygun şekilde kullanılmasına rağmen, inşa süresinde iklim koşullarının gözetenmediğinden çoğu bölgenin bozulmasına ve müstahkem bir biçimde bina edilememesine sebep olmuştu. Sahil tarafında mevcut

⁶⁰³ BOA, C. AS 210/9009 (13 S 1236/20 Kasım 1820).

⁶⁰⁴ BOA, C. AS 142/6267(27 Ra 1237/17 Aralık 1821).

tabyadan başlayarak nehre kadar geniş bir hendek kazılmış, ancak nehrin taşması ile burayı su basmış ve dolayısıyla hendek hattı tamamlanamamıştı. Bu hendek hattının iç tarafı, güçlü kazıklarla çitlenmiş, içi çim ve toprakla doldurularak bir set haline getirilmişti. Bu hat arasında inşa edilen kapı, köprü ve karakolhane şeklindeki tertibatın da tekrardan inşa edilmesi gerekmişti. Paşa'ya göre iç kalenin top siperleri, bütün haliyle çürümüş olduğundan yeniden inşa edilmesi gerekiyordu. Ayrıca mevcut olan muhtelif ebatlardaki 40 adet topun, kundakları da tamamen bozulmuştu.

Tablo 41: Kalas ve Boğdan'dan İnşaatın Eksik Mahalleri İçin Tertip Edilen Muhtelif Malzemeler (1821)⁶⁰⁵.

	Adet	Meblağ (para)
Kalas tarafından tuğla	50.000	40.000
Kalas tarafından yenedünya dolabı 12x8 (6 x 8 metrelik)	91	18.200
Kalas tarafından çifte dolap	141	21.150
Boğdan tarafından tertip edilen tabya siper kazıkları	25.970	259.700
Kundaklık karaağaç	260	78.000
Tekerlek için tomruk	260	31.200
Tekerleklik ağaç	300	24000
Zeminlikler için kirişlik meşe	130	20.800
Siper kazıkları	500	5.000
Toplam		534.410

2. 1822 Yılındaki İnşaat Faaliyetleri

Dönemin Anadolu Valisi ve İbrail Muhafızı Ebubekir Sıdkı Paşa, muhafaza hizmetine tayin edilir edilmez ilk iş olarak kalenin eksik kalan bölgelerinin tamamlanmasına odaklanmıştı. Bir yıl önceki faaliyetlerden büyük oranda farklılık gösteren geniş çaplı bir tahkimat faaliyetine girişilmişti. İç kale ve yalı tabyası, kalenin karşısındaki Selhâne Adası'nda bulunan Abdi Paşa Tabyası, zir-i zemin ve top döşemeleri için muhtelif tedarikler yapılmış, işçiler toplanmış ve inşaat işlemleri kısmen tamamlanmıştı. Buna göre Ebubekir Sıdkı Paşa döneminin 1822 yılı faaliyetleriyle;

⁶⁰⁵ BOA, C. AS 854/36534 (29 Za 1236/28 Ağustos 1821).

- Kalenin kıyı tarafındaki hendek hattının yeniden düzenlenmesi ve kargir duvar üzerine şaranpolar inşası tamamlanmış olmasına rağmen, bu hattın gerisinde tufengçi askerleri için seğirdim yolu inşa olunmamıştı. Bu suretle bu yolun yeniden tanzim edilmesi için 309 metre uzunluğunda, 22.221 adet meşe kazıklarından şaranpolar bölgesi yenilenmiş ve bunun için 1045 kadar işçi çalıştırılarak seğirdim yolu tamamlanmıştı.
- Bandor/Pandur, Ordu ve Pazar kapılarının köprüleri zamanla bozulmuş, bu sebeple giriş çıkışlarda sorunlar yaşanmıştı. Ayrıca kış aylarında toplanan su, kale duvarlarına zarar vererek şişip bel vermesine sebep olmuş ve kısa vadede yıkılabileceği ön görülmüştü. Bu suretle yaklaşık 216 neccârın çalıştırılması ile köprüler büyük ölçüde elden geçirilerek tamir edilmişti.
- İç kalenin çevresel siperleri, söğüt kazığından ve söğüt çubuğundan örmeli bir şekilde inşa edilmişti. Bu siperler, zamanla bozulmuş ve toprak imlâları döküldüğünden, bu hat savunmaya elverişli bir halde değildi. Yaklaşık 9350 adet meşe kazığının kullanıldığı bu bölge, ortalama 1 kilometrelik bir mesafeyi ihtiva etmekteydi. Bu suretle bu siper bölgesi ve seğirdim yolları, 320 işçi çalıştırılarak tamamlanmıştı.
- Kalenin yeni inşa edilmiş olan cephaneliği, zamanla harap duruma gelmiş ve gerekli yerlerine toprak imlası mümkün olmadığından, tehlikeli bir halde bulunduğu anlaşılmıştı. Siyah barut, fişeng sandıkları gibi malzemeler, bu sebeple mühimmat anbarlarında mahfuz tutuluyordu. Dolayısıyla depolamadaki tehlike, tam da bundan kaynaklanıyordu. Bu tehlikenin ortadan kaldırılması için 24 metre uzunluğunda; 9 metre genişliğinde ve 3,75 metre yüksekliğinde yeni bir cephanelik inşa edilmişti. Bunun için yaklaşık 386 kişilik bir işçi grubunun çalışması gerekmişti.
- İç kalede mevcut sığınağın (zir-i zemin) tavan bölgesi, muhtelif bölgelerinden yarılmış durumdaydı. Bu halde iken savunması ahalinin olası bir muhasarada bu sığınakta güvenliklerinin sağlanması mümkün değildi. dolayısıyla bu sığınağa, 94 adet büyük meşe kirişi ve 370 adet büyük sütun, sığınağın zemin ve toprağına tabanlık olarak rapt edilmişti. Sığınağı dört tarafında 2840 adet meşe tahtasından, beşi yaklaşık 1.250 gramlık çiviler sarf edilmiş ve toplam 521 işçi çalıştırılmıştı.

- Selhâne Adası'nda El-Hac Abdi Paşa Tabyası'nın 11 adet mazgalı ve ön cephesi, 210 işçinin çalışması sonucunda tamamlanmıştı.
- Yalı tabyasının hendek hattı tamamen oluşturulamadığı için bu hattın tamamlanmasına gayret edilmiş, siper bölgeleri ve seğirdim yolunun inşası için 310 işçi çalışmıştı.
- Ordu Kapısı'ndan Abdülhalim Ağa Tabyası'na kadar, askeri personelin iskani için 19,5 metre uzunluğunda 25; yaklaşık 10 metre uzunluğunda ise 30 adet zeminlik inşa edilmesi ön görülmüş ve bu işlemler için 518 neccâr çalıştırılması talep edilmişti.
- Top arabacılarına mahsus olan 70,5 metre uzunluğunda ve 11,25 metre genişliğinde üzeri kamış ile kaplı iki adet ahır inşa edilmesi gerekmişti. Bunun her iki tarafına 1 matbah, 1 kiler ve 4 oda inşa edilmesi ve tüm işlemlerin sonlandırılabilmesi için gerekli işçilerin acele olarak tertip edilmesi talep edilmişti. Tüm bu faaliyetler için Boğdan, Kalas ve sair yerlerden muhtelif kereste, tuğla ve kiremit tedarik edilmişti.

Ancak Yusuf Paşa, müstakil yapılardan ziyade kalenin ihtiyaç duyduğu en öncelikli imar faaliyetini, bu yıl için tüfengçi siperlerinin ve seğirdim yolları ile cephe ve şaranpo hattının acele olarak yeniden düzenlenmesi olarak göstermişti. Bahsi geçen tüm çalışmaların icrası için, yaklaşık 1.095261,5 guruşluk muazzam bir bütçe gerektiği bildirilmişti (Mayıs 1822)⁶⁰⁶. Diğer taraftan kalenin nehir tarafı hattının Bandor Kapı Tabyası civarına kadar açık olması, savunmayı olumsuz etkilediği düşüncesiyle tekrar gündeme gelmişti. Bandor Tabya'dan Paşa Kapısı mahalline kadar kârgir duvar inşa edilmesi fikri, önceki dönemlerde muayene edilerek mesaha ölçümleri yapılmış, ancak herhangi bir girişimde bulunulmamıştı. Özellikle kale ahalisinin ısrarıyla, bu bölgenin muhasara esnasında zayıf bir hat olması dolayısıyla yeniden değerlendirilmesi talep edilmişti.

Sabık muhafız Ebubekir Paşa zamanında görevlendirilen Mühendishâne hocalarından Mehmed Efendi, kalenin muhtelif bölgelerinde bir takım keşifler yapmıştı. Söz konusu kârgir duvarın bu mahalde inşa edilmesinin sebebi tekrar

⁶⁰⁶ BOA, C. AS 246/10343 (7 N 1237/28 Mayıs 1822).

incelenmişti. Mehmed Efendi, bu bölgedeki toprağın tahkikini tamamladıktan sonra, böyle bir duvarın nehrin taşmasından etkileneceği ve bu suretle tarım alanlarına vereceği zararı da hesaba katarak şimdilik böyle bir yapının inşasını yararsız olarak görmüştü. Zira kış aylarının yaklaşmasıyla yağışların artması, inşası tamamlanmış olsa da böyle bir duvarın tam manasıyla zemine oturmasını imkânsız hale getirecekti. Bu suretle bu bölgenin muhafazasını sağlamak için daha uygun bir yerde, yani İbrail iskelesine ve karşısına yeni bir tabya inşa edilmiş, böylelikle bu duvarın inşasına lüzum kalmadığını bildirmişti. Bandor Tabyası kenarında *Bar-altı* tabir edilen bölge Tuna Nehri'nin taşıdığı vakitlerde yaklaşık iki ay kadar sular altına kaldığından, bu hattın kullanılamaz hale geleceği belirtilmişti. Biriken sular bahar aylarında çekildiğinden, olası bir muhasarada savunması yapılabilir bir alan olarak görülmüyordu. Ancak tavsiye edilen duvar hattının uzunluğu, yaklaşık 1.788 metrelik bir mesafeye tekabül ettiğinden, ciddi bir maliyet gerektirecekti. Karşı bölgedeki tabyanın inşası ile birlikte merkezi yönetim, bu bölgenin savunmasını daha güçlü hale getirebilmek için geçit bölgesinden boğazın kapatılması talimatını vermişti. Bu sayede olası bir düşman taarruzu, en azından bir hattan engellenmiş olacaktı (Ekim 1822)⁶⁰⁷.

3. 1824 Yılındaki İnşaat Faaliyetleri

Sabık İbrail Muhafızı Ebubekir Paşa, 1824 yılına gelince Rus ve Avusturya krallarının Boğdan'a sınır olan bir bölgede bir araya gelerek ortak hareket etmek konusunda müzakere ettikleri istihbaratını Osmanlı yönetimine bildirmişti. Ona göre Rusya'nın bu tarz girişimlerinin muhakkak bir sebebi vardı. Bu suretle İbrail Kalesi'nde inşa edilmek üzere iki yeni cephaneliğe, zir-i zemin ve şaranpo siperlerinin yenilenmesine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmişti. Ebubekir Paşa, kalenin bu ana kadar inşa edilen yapılarının baştan savma inşa edildiği konusunda ısrarını sürdürmüştü. Bakaya kalan mahallerle birlikte top mazgallarının bozukluğu ve hendek derinliklerinin yetersizliği sebebiyle, bu mevzilerde bir an önce eksiklerinin giderilmesi gerektiğini tavsiye etmişti. İstanbul'dan keşif için tayin edilen memurlar

⁶⁰⁷ BOA, C. AS 364/15099 (29 M 1238/16 Ekim 1822).

dahi, bu duruma şahit olmuştu⁶⁰⁸. Bu sebeple hudut başında en önemli mevkiye bulunan İbrail Kalesi'nin, diğer kalelerle kıyaslanmayacak bir ehemmiyete sahip olması sebebiyle, eksiklerin derhal tamamlanması icap etmekteydi (Eylül 1823)⁶⁰⁹.

1824 yılına gelindiğinde, kalenin muhtelif yerlerindeki bu eksiklerinin giderilmesi için büyük bir çalışma başlatılmıştı. Öncelikle Yalı Tabyası hattının Tuna tarafında, bir tabyadan diğer tabyaya varıncaya kadar 225x4,5 metre ölçüsünde kârgir bir duvar inşası, tabya ve top siperleri, iç kale siperleri ve zahire anbarlarının inşa işlemlerinin tamamlandığını, bizzat Silistre Valisi Selim Paşa bildirmişti (2 Eylül)⁶¹⁰. Nitekim kalenin Tuna tarafında bulunan ve taş duvarlarla inşa edilmiş olan tabya, iklim koşullarının sebep olduğu buzlanmadan dolayı tamamen harap olmuştu. Önceki kale muhafızlarından Vezir Ebubekir Paşa, bu hattın güçlendirilmesi için Vidin Kalesi örneğine uygun olarak, büyük şaranpo ağaçlarından yaklaşık 1,5 metrelik bir tepeleme toprakla doldurulması talimatı vermişti. Bu defa yıl içinde cereyan edecek inşa ve yenileme faaliyetlerinde görevli olan mimar ve mühendisler, 1824 yılından önce Ebubekir Paşa'nın yenilediği bölgelerin, mimarlık kaidelerine uygun olmadığından yakınmaktaydı. Zira bahsi geçen tabyanın ve diğer kale duvarlarının hangi mahallinde bir restorasyon yapılmışsa, her birinin tek-tek keşfinin yapılması ve ölçülerinin belirtilmesi gerekmektedir. İstanbul'dan tayin edilen Hassa Mimarları'ndan Seyyid Mustafa Efendi (Seydâ), durumu İbrail Mahkemesi'ne taşımış ve mevcut kale muhafızı İbrahim Paşa'nın talimatı ile geleneksel kurallara uygun olarak bir keşif (muâyene) defteri hazırlamıştı (Eylül 1824). Buna göre:

- 1- İç kalede toprak siperlerin çevresel olarak dâhilinde ve alt taraflarında mevcut piyade seğirdimleri şevlerinin (*eğim*) güçlendirilmesi için, meşe kazıklardan olmak üzere üstü açmalı ve iki sıra kuşaklı her bir kazığın yaklaşık 1,25 kg çivilerle bağlanması ve astarları için etrafı 630 metre mesafede piyade seğirdim kazıkları,
- 2- Bahsi geçen siperler, zamanla bozulmuş ve toprakları dökülmüş olduğundan uygun seviyelerde toprak imlası (630 metre),

⁶⁰⁸ BOA, HAT 1083/44115 (21 M 1239/27 Eylül 1823).

⁶⁰⁹ BOA, HAT 1083/44115-B (21 M 1239/27 Eylül 1823).

⁶¹⁰ BOA, C. AS 1209/54199 (8 M 1240/2 Eylül 1824).

- 3- İç kalede derinliği 9,75, eni 12,5 ve uzunluğu 27 metrelik ölçülerde yeni bir cephane inşası,
- 4- İç kalede bulunan zir-i zeminin (sığınak) tadilatı (3x11x61 metre)⁶¹¹,
- 5- El-Hac Abdullah Paşa Tabyası mahalline, meşe kazıklarından dört tarafı meşe örmeli ve içi toprak imlali top siperleri ve döşemeleri
- 6- Aynı tabya için, içi ve dışı tahta döşemeli, üzeri koyun derisinden kaplamalı küçük cephane binası,
- 7- Yalı Tabyası içinde bulunan piyade seğirdimlerinin alt tarafındaki şevlemelerin yüzlerine, meşe kazığı takviyeli astarlar,
- 8- Sırasıyla Halim Ağa Tabyası, 2. Tabya, Ordu Kapısı, Pazar Kapısı ve buradan kalenin Yarbaşı'na varıncaya kadar olan duvarların iç bölgesindeki piyade seğirdimlerinin tamiri⁶¹²,
- 9- Top arabalarının beygirleri için, tahta bölmeli dört odalı, bir mutfak ve ocaklı bir bina inşası,
- 10- 4., 5. ve 6. tabyaların içlerinde bulunan top arabalarının muhafazasını sağlamak için, dört taraftan dolaplı, yatırma tabanlı, sütunlu, çift destekli ve bölmeli odalardan oluşan 3 adet bina inşası (her biri 7,5 x 22,5 metre),
- 11- Ordu Kapısı, Pazar Kapı ve Bandol Kapıları, yağmur sebebiyle içi çukurlanmış olduğundan bunların döşemelerinin tamiri (her biri 7,5 x 11,25 metre),
- 12- Kale içinde askerin iskân edilebilmesi için, piyade seğirdimlerine yakın bir bölgede; meşe kazıklarından, üst tarafı dolaptan mahyalı⁶¹³ ve üzeri saz örtülü 25 adet zeminlik inşası (her biri 5,5 x 9,75 metre)⁶¹⁴,
- 13- Çalıkzâde Emin Ağa Kahvehânesi bitişiğinde bulunan sabık Bina Emîni Ahmed Ağa'nın inşa ettiği tabya, buzlanmadan dolayı ¼ civarındaki bir kısmı harap olmuş ve bu suretle moloz, kireç, kum, odun ve sair

⁶¹¹ BOA, D. BŞM. BNE. d 16310 (25 M 1240 /19 Eylül 1824) s. 2.

⁶¹² BOA, D. BŞM. BNE. d 16310 (25 M 1240 /19 Eylül 1824) s. 3.

⁶¹³ Çatıların birleştiği bölüm ya da Dam çatısında iki eğik sathın birleştiği çizgi ve buradaki aralığı kapatmak üzere kullanılan uzun ve oluk biçimindeki kiremit olarak tarif edilmektedir.

⁶¹⁴ BOA, D. BŞM. BNE. d 16310 (25 M 1240 /19 Eylül 1824) s. 4.

malzemeleri ile bu tabyanın tamiri⁶¹⁵ gerektiğine yönelik geniş bir muayene raporu sunulmuştu (19 Eylül).

İbrail muhafızı ve nazırı İbrahim Paşa kontrolünde, İstanbul'dan gönderilen Hassa Mimarlarından Seyyid Mustafa Efendi, tekrar bir muâyene için görevlendirilmişti. Bu kez tamiri lazım mahaller, yukarıda zikredilen ve Ebubekir Paşa zamanında yapılan restorasyondan farklı olarak kalenin acil olarak yenilenmesi gereken mahalleri ve ölçümleri bitirilmişti. Ayrıca kalenin Tuna tarafına bakan ve baş tabya ile varoş tabyası arasında bulunan bölgenin güçlendirilmesi için, şarampo kazıkları yerine taştan bir duvar inşa edilmesi tekrar gündeme gelmişti. Ancak buraya taştan bir set çekilmesi, ciddi manada bir maliyet oluşturacağından, bu faaliyetin zamana bırakılması konusunda bir karar çıkmıştı. Yapılacak tamirat işleri, iç kale ve yalı tabyasının yoğun tadilatı ile birlikte kalenin muhtelif cephane ve anbarlarını kapsamıştı⁶¹⁶. Buna göre:

- İç kale de 5 adet tabyanın top siperlerinin tamamı zamanla bozulduğundan bunların tamiri⁶¹⁷,
- İç kalede top gülleleri ve humbara danelerinin muhafazası için kullanışlı bir mahallin olmadığı ifade edilmişti. Gelen emir üzerine, kale içinde Ebubekir Paşa'nın inşa ettiği zir-i zemin (sığınak), 3 ya da 4 koğuş olmak üzere, kapılı ve bunlar menteşe ve dökme ile demir kilitli olacak şekilde, top arabaları konuşlandırılması için 2 adet anbarın inşası (biri 41,5 x 9 ve diğeri 30,5 x 10 metre),
- Yalı tabyasında bulunan top ve mühimmat için 4 yeni top anbarının inşası (ikisi 21,5 x 7,5 diğeri ise 15 x 7,5 ve 11 x 7,5 metre ölçülerinde),
- Yalı Tabyası hârici hendeklerinin astar duvarları üzerinde olan köprü kapısından, Tuna Nehri'ne varınca, dört tarafında olmak üzere her 0,75 metrede bir meşe kazıklı, kuşaklı ve örmeli perde duvar (99 x 2,25 metre)⁶¹⁸ ve bu perde için toprak imlası,

⁶¹⁵ BOA, D. BŞM. d 16310 (25 M 1240 /19 Eylül 1824) s. 5.

⁶¹⁶ BOA, C. AS 193/8305 (22 S 1240/16 Ekim 1824); 192/8298 (7 Ra 1240/30 Ekim 1824).

⁶¹⁷ BOA, D. BŞM. BNE. d 16312 (21 S 1240 / 15. Ekim 1824) s. 1.

⁶¹⁸ *Aynı Defter*, s. 2.

- Kalenin hendek ve duvarlarının ve ayrıca Yalı Tabyası duvarlarının üst tarafındaki kafa taşları, yağışlar sebebiyle zamanla harap olmuştu. Söz konusu kafa taşları (veya kapak şeklinde örtmeleri) saf kum kireç ile bozulan bölgelerinin tamir edilmesi (150 x 13,5 ve 60 x 13,5 metre)⁶¹⁹,
- Kalenin Bandor Tabyası'nın top anbarı olmadığından, yeni bir anbar inşası (15 x 7,5 metre) ,
- Yalı Tabyası'nın arka tarafında duvar üzerinde Ebubekir Paşa'nın yeni bir şekilde inşa ettiği tabyanın top sapanı olmadığından, yeni bir top anbarı inşası (15 x 7,5 metre)⁶²⁰,
- Kalenin Tuna tarafında, gümrük bölgesinin arka tarafında bulunan şalope ve sandallara mahsus malzemeleri muhafaza için, iki kapılı yeni bir anbar inşası (42 x 6,75 metre).
- Vezirlerin binek hayvanları için mevcut olan ahırların tamiri,
- Kaledeki iki adet zahire anbarının çatıları zamanla harap olduğundan bunların tamiri (34,5 x 24,5 ve 26 x 18,5 metre)⁶²¹ gerektiğinden bahsi geçen bölgelerin tamamı tamir edilmişti. Bununla beraber iç kale içinde bozulan mühimmat anbarının hemen karşısına yeni bir anbar inşa edilmişti (24,5 x 9,5 x 2,5 metre ölçüsündedir),
- Ayrıca iç kalede zamanla bozulan iki köprünün tamiri de yapılmıştı (18,5 x 4,5 metre),
- Yine İç kalede mevcut olan beş anbardan biri, tamamen harap halde olduğundan yeni bir anbar inşası (12 x 7,5 metre),
- Halim Ağa Tabyası'ndan Bandor Tabyası'na varıncaya kadar, 9 tabyanın top ve tüfengçi siperlerinin dış tarafında bulunan çimleri, zamanla bozulmuş ve yağmurdan dolayı harap duruma düşmüştü. Zikredilen çimler yenilenmişti (1387 x 1,8 metre).
- Kalenin üç kapısının karşısında, kapı siperleri bulunmuyordu. Bunların köşeleri ve dört tarafında kapı siperleri inşa edildi (27,5 x 4,5 x 4,5 metre).

⁶¹⁹*Aynı Defter*, s. 3.

⁶²⁰*Aynı Defter*, s. 3.

⁶²¹ BOA, D. BŞM. BNE. d 16312 (21 S 1240 / 15. Ekim 1824) s. 4.

- Yalı Tabyası'nın ön tarafında, 4 tabyanın dış tarafında olan çimlerin ve 3 tüfengçi siperlerinin çimlerinin yenilenmesi işlemi tamamlanmıştı (1,5 x 862,5 metre). Son olarak Yalı Tabyası'nın başlangıç ve bitiş bölgesindeki tabyalar arasında duvar inşası da (225 x 1,5 x 4,5 metre) yapılmış durumdaydı (Ekim 1824)⁶²².

Şu halde 1812 yılında Ruslar tarafından Osmanlılara iade edilen İbrail Kalesi, 1819 yılına gelene kadar geçirdiği büyük tamiratın eksik tarafları, böylelikle önemli ölçüde tamamlanmış oluyordu. Bu tarihten itibaren yapılan kısmi çalışmalar, genellikle kalenin muhtelif sebeplerle bozulan bölgelerinin tamir edilmesi şeklinde cereyan etmişti. Yine de 1826 yılının Mart ayında bile, *Tuna boyunun kilidi olarak tanımlanan İbrail Kalesi'nin*, binasının hâlâ eksik taraflarından yakınılmaktaydı. Maçin Kalesi Muhafızı Süleyman Paşa'nın sadârete sunduğu raporunda, İbrail ve Maçin kalelerinin kaderini birbirine bağlı olduğu ifade edilerek, özellikle İbrail Kalesi tabyalarının bir an evvel tamir edilmesi gerektiği belirtilmişti (Mart 1826)⁶²³. Kısa bir süre sonra Süleyman Paşa, İbrail Kalesi'nin son muhafızı olarak tayin edilmiş ve göreve başlar başlamaz, kale kapılarının döşemeleri ve daha önce bahsini ettiği bölgelerin tamirine öncelik vermişti⁶²⁴. Ancak Tuna hattının 1828-1829 tarihleri arasında cereyan eden savaşta en güçlü tahkimatı olan İbrail Kalesi, muhasaraya dayanamamış ve Ruslara teslim edilmişti. Böylelikle 1538 tarihini müteakip yıllarda Osmanlı idaresinde bulunan Tuna kıyısının stratejik olarak en müstahkem kalesi ve ticari olarak en aktif limanlarından biri olan İbrail şehri, Osmanlı idaresinden çıkmış oluyordu.

Nihayet 1538 tarihinden itibaren İbrail Kalesi etrafında cereyan eden yerleşim yerinin gelişimi, Osmanlı idaresindeyken 1736-1792 ve müteakiben 1813-1824 tarihlerinde yapılan faaliyetlerle birlikte, fiziki manada mekân tasarımının son şekline ulaşmış oluyordu. 1829 yılından sonra kalenin hızlıca yıkılması çabalarına rağmen, fiziki olarak modern zamanlarda bile şehir merkezinin topoğrafik görüntüsünün değişmediği görülmektedir. Romen tarihçi M. H. Popescu'nun

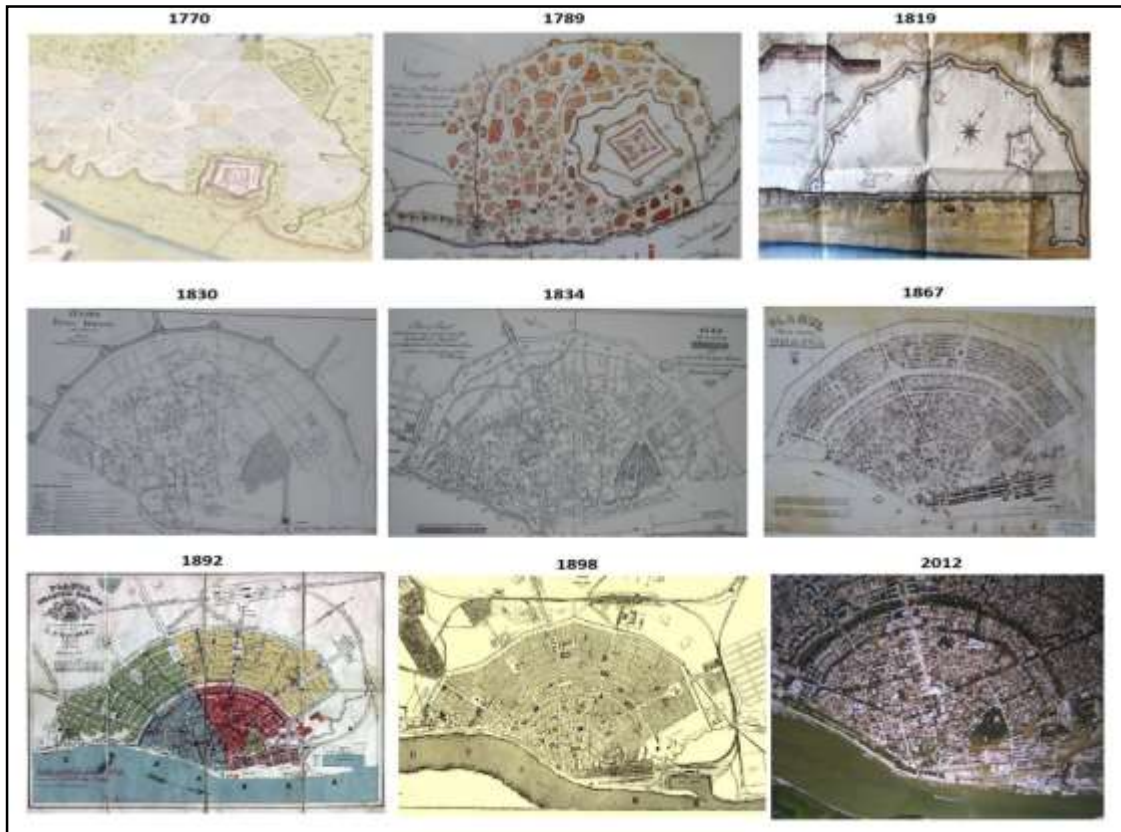
⁶²² Aynı Defter, s. 5

⁶²³ BOA, HAT 643/31543-C (15 B 1241/1 Mart 1826).

⁶²⁴ BOA, C. AS 368/15239 (23 Ra 1243/14 Ekim 1827)

çalışmalarına göre İbrail Kalesi, Osmanlı idaresinden çıktığı andan itibaren Rus kurmayları tarafında süratle yıkılması talimatının verildiğini ifade etmektedir. Bu yıkım işlemi için Rus İmparatoru'nun, anlamlı bir programla yaklaşık 40 gün içinde bitirilmesi talimatı verdiği bilinmektedir. Söz konusu faaliyet kapsamında yaklaşık 100.000 kişilik bir işçi ordusunun çalıştırılacağı ön görüşüne rağmen, bu hesabın tutmadığı açıktı. Zira hem toplanılacak işçi sayısı tertip edilememiş hem de ön görülen 40 gün içindeki yıkım planı gerçekleştirilememiştir⁶²⁵.

Plan 33: İbrail Şehri'nin Fiziki Değişimi (1770-2012)⁶²⁶

⁶²⁵ MH. Popescu, "Dăramărea Cetății Brăila (Text și Documente)", *Analele Brailei, ANUL VI.-Nr. 1*, Braila 1934, s. 21-26.

⁶²⁶ Şehir Planları için bkz. Mariana Şlapac, *Urban Topography of the Brăila Town in the Light of New Cartographic Sources of the End of the 18th. Century*, s. 187; İonel Candea, *Braila 1711. Documente Şi Studii...* s. 201; *Atlas Istoric Al Oraşelor Din Romania: Braila...* Planul Oraşului VII, IX, X, XIV; <https://www.mixdecultura.ro/2014/08/braila-marire-si-decadere/>; <http://brailapebune.net/wp-content/uploads/2013/01/Braila-Carantina.jpg>; Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu*, s. 112.

II. BÖLÜM

OSMANLI KALELERİNİN ASKERİ-İDARİ ORGANİZASYONU VE İBRAİL KALESİ'NİN TERTİBATI

A. Askeri Mevcuda Dair Bir Ön Değerlendirme: İbrail ve Civar Kaleler

Bu bölümde değerlendirmeye tabi tutulan askeri unsurlar, genel manada Osmanlı eyalet sistemi içinde teşekkül eden ya da tanımlanan askeri grupların, Osmanlı kalelerindeki tertibatını tafsilatlandırmak gayesi taşımaktadır. Osmanlı topraklarının iç bölgelerindeki kaleler hariç tutularak sınır ve sınıra yakın bölgelerde bulunan kalelerin askeri teşkilatlanmasına odaklanmıştır. Eyaletlere tabi taşra kuvvetlerini Gabor Agoston, dört sınıfta tasnif etmektedir. Ona göre bu askeri gruplar, ulufeleri vilayet hazinesinden karşılanan yerli müstahfızlar; ulufeleri merkezi hazineden karşılanan yeniçeri, topçu ve diğer ocaklı unsurlar; serhadlerde hizmet gören tımarlı sipahiler ve cebelüler; son olarak belirli dönemlerde ve belli bölgeler için derbendçi ve sair yardımcı birliklerden teşekkül etmektedir⁶²⁷. Ayrıca Agoston, sınırlardaki kale askeri kadrosunun sayısal mevcudunun tespit edilmesininin, haklı olarak zorluğuna atıf yapmış ve elde edilecek bilgilere, bölük pörçük ve süreksiz bir şekilde temas edildiğini belirtmektedir⁶²⁸. V. Aksan ise klasik dönem Osmanlı askeri unsurlarına işaret ederek, bunları merkez ve taşra birlikleri içerisinde sınıflandırır. Merkezi ordunun en önemli unsurunu yeniçeriler, taşra kuvvetlerini ise tımarlı sipahiler ile Avrupa hudutlarının genişlemesine paralel olarak tertip edilen yerli yedek birlikler olduğuna vurgu yapmaktadır. Aksan, XVIII. yüzyıldan itibaren Rus tehdidine karşı taşrada istihdam edilen askeri personelin insan kaynağının değişkenliğine ve ne denli kalabalıklaştığına işaret ederek ödenekleri için oluşturulan bütçenin Osmanlı maliyesinde ortaya çıkardığı zorluklara da

⁶²⁷ Gabor Agoston, *Savaş ve Serhad*, Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 210.

⁶²⁸ *Aynı eser*, s. 231.

değınmektedir⁶²⁹. Bu bilgilerden hareketle ortaya çıkan durum, kale askerlerinin müfredat ve mahiyet tanımlamalarının yapılmasının araştırmacılar için ne derece bir problem oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı kalelerindeki askeri personelin mevcudu ve bu mevcudun mahiyeti söz konusu olduğunda, son yıllarda yapılan çalışmalar önem arz etmektedir. Kalelerde askeri personeli mevacib defterleri üzerinden değerlendiren Orhan Kılıç'ın çalışması dikkat çekmektedir. Söz konusu çalışma, Osmanlı doğu hududunda bulunan stratejik kalelerin askeri kadrosunu anlamlandırmak bakımından önemlidir⁶³⁰. Askeri tarih çalışmalarına Osmanlı kalelerini merkeze alarak katkı yapan Cengiz Fedakar'ın çalışmalarında ise kaledeki askeri personelin sayısal mevcudu; sefer, tahkim, iaşe, lojistik ve benzeri unsurları ile birlikte değerlendirmeye tabi tutulmuştur⁶³¹. Kalelerde askeri personelin mevcudu ve istihdam edilen personelin mahiyeti, birbirinden farklı olarak ayırt edilmiş, ancak benzer yöntemlerle asker temin etme usulüne XVIII. yüzyıldan itibaren alımlardaki çeşitlilik eklenmiştir. Bu suretle kalelerdeki askeri kadronun anlamlandırılması, araştırmacılar için daha karmaşık bir problemler silsilesine zemin hazırlamıştır. Mevzubahis bu problemler, kalelerdeki askeri kadroların cemaat-bölük gibi tertibini ve bunların istihdamının şart ve esaslarını anlamayı da oldukça karmaşık bir hale getirmiştir. Neyse ki XVIII. yüzyılın Osmanlı mâli kayıtları, kalelerde teşekkül edilen muhtelif askeri grupları ve bunların muhteviyatını anlamayı, klasik dönemdeki müfredat defterlerine göre daha kolay hale getirmiştir. Söz konusu kaynaklar, hem merkez ve taşra askerlerinin sayısal mevcudunu hem de temelde kale askeri personeli olarak devamlılık arz eden teşkilatlanmaları ve bunların mevacib kaynaklı maaş ve yoklamalarını ihtiva etmektedir. Bu suretle Osmanlı Mâliyesi ile ilgili bütçe odaklı kaynaklar referans alınarak yapılan çalışmalar, merkez ve taşra ordusunun ve hatta kale askeri mevcudunun, sayısal olarak değerlendirilmesini daha anlamlı hale

⁶²⁹ Virginia H. Aksan, "Osmanlı Bağlamında Savaşçı Nüfusların Seferberliği, 1700-185)", *Askerlik İşi: Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-200)*, (Derleyen: Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 323.

⁶³⁰ Orhan Kılıç, "Teskilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2012.

⁶³¹ Cengiz Fedakar, "Kulle (Turnu) ve Niğbolu Kalelerinin Tamirat ve Tahkimi ile Bölgeye Yapılan Avusturya Taarruzları (XVIII. yy Son Çeyreği)", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığı, Sayı XXVII*, 2019, s. 143-169; "Hotin Kalesi (1787-1792 Osmanlı-Avusturya, Rusya Savaşları'nda)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2019, s. 513-544; *Bender Kalesi (1768-1774)*, Kitabevi, İstanbul 2019.

getirmiştir. Bu bağlamda Ahmet Tabakoğlu ve Erol Özvar'ın çalışmaları, Osmanlı merkez ve taşra askeri birliklerinin sayısal mevcudunun yanında, Osmanlı bütçesi ile olan ilişkisini anlamak bakımından önem arz etmektedir. Merkezi kuvvetlerin sayısında (Yeniçeri, cebeci, topçu, arabacı ve süvari), Viyana bozgununun (1683-1689) yarattığı olumsuz etkiler sebebiyle kısmi ama durağan bir artış görülmektedir. 1711 Prut Savaşı'na gelene kadar mevcut kadroların kısmen dondurulduğu ve ardından 1730 yılına kadar devam eden Lale Devri'nin etkisiyle, ulufelerde ve askerlerin sayısında sürekli bir azalma olduğu tespit edilmiştir⁶³².

Tablo 42: Yeniçeri, Acemi, Cebeci, Topçu, Top Arabacı ve Süvarilerin Sayısı⁶³³

1687-1688	58.974
1691-1692	66.247
1696-1697	107.403
1700-1701	81.853
1710-1711	43.304
1713-1714	76.930
1728-1729	60.657
1730-1731	113.406
1735-1736	68.064
1740-1741	105.901
1744-1745	80.436
1749-1750	81.554

Önceki yüzyıllarda, Osmanlı ordusundaki sayısal artışın belli başlı gerekçeleri üzerinde duran araştırmacılar, muhtelif zamanlardaki artış ve durağanlık gösteren sayısal veriler üzerinde çeşitli yorumlar yapmaktadır. Osmanlı merkezi ordusunun XVI. yüzyıl sonlarından itibaren gittikçe artan nüfusu, XVII. yüzyıl ortalarından itibaren nispeten yavaşladığı bilinmektedir. Ancak, yüzyılın sonlarına doğru kapıkulu ocaklarının mensubu, yaklaşık olarak 30.000 seviyesine ulaşmıştır. 1683-1689 tarihlerinde devam eden savaşlar, sonraki yüzyıl için bir kırılma noktası olmuştur. Bu tarihe kadar kapıkulu ocaklarının müfredatı 70.000 seviyesine ulaşmıştı. Bu muazzam artışla ilgili olarak bazı araştırmacılar, *sosyal kökenleri belirsiz ve vergi ödemelerinden kaçmak isteyen kişilerin* ordu içinde istihdam edilmelerinin, lüzumsuz

⁶³² Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 189.

⁶³³ *Aynı eser*, s. 185.

şişkinlik ve Osmanlı Maliyesi'ne ciddi külfet teşkil ettiğini, bizâtihi döneminin müverrihleri tarafından zikredildiğini ifade etmektedir⁶³⁴. Avrupa erken modern döneminde, XV. yüzyıldan itibaren ateşli silahlar ve bilhassa top teknolojisinin gelişimi, askeri sistemde yeni tabya tahkimat sistemlerinin oluşturulmasına zemin hazırladı. Yıldız Tabyalar'la (*Treice Italianne*) inşa edilecek yeni savunma sistemleri, XVI. ve XVII. yüzyıllarda kullanılan yeni bir askeri yöntem haline geldi. Askeri Devrim Kuramı'nı etraflıca irdeleyen Geoferry Parker'e göre, bu tarz savunma anlayışının yaygınlaşmasıyla ordularda kitlesel artış; taktik ve stratejilerde köklü değişiklik ve dolayısıyla hem savunma hem saldırı da yeni askeri yöntemlerin geliştirilmesine sebep oldu⁶³⁵. Söz konusu gelişmeler, beraberinde XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca tam manasıyla uygulanmış ve özellikle tüfenkli piyade ve süvari birliklerinin ön plana çıkararak sayısal olarak mevcutlarının artmasına sebep olmuştu⁶³⁶. Orduların sayısal artışını Parker, bu manada tabyalı tahkimatlar olarak bilinen yeni savunma modelin gelişimiyle bağlantılı sayıyordu⁶³⁷. Halil İnalıcık, Avrupa'da cereyan eden *askeri devrimin* Osmanlı askeri sistemine sirayet etmesi konusunda ise XVI. yüzyıl ortalarından başlayarak, bu devrimin koşullarına çok az uyum sağladığını ifade etmektedir. 1593-1606 yılları arasında cereyan eden uzun savaşları örnekleyerek, konvansiyonel silahların kullanımının etkin olduğunu ve bu suretle Avrupa ordusu karşısında Osmanlı ordusunun yetersiz kaldığını da eklemektedir. Aslında Osmanlı sisteminin bu devrimin yarattığı koşulların farkında olduğunu, ancak özellikle ateşli silahları kullanmayı yaygınlaştırmak istemesine rağmen başarılı olamadığı kabul edilmektedir⁶³⁸. XVII. yüzyıl ortalarında cereyan eden savaşlarda bile, söz konusu durumun henüz mümkün olmadığı da bilinmektedir. Bu manada 1660-1664 Osmanlı-Habsburg savaşlarını tetkik eden bazı araştırmacılar, derece farklılığına işaret ederek Osmanlı imparatorluğu'nun da bu devrimin bir parçası olduğunu, ancak henüz olumlu bir olgunluğa ulaşmadığına dikkat

⁶³⁴ Özgür Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, s. 75-76.

⁶³⁵ Geoffrey Parker, *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, s. 30-32.

⁶³⁶ Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 27.

⁶³⁷ Geoffrey Parker, "The Military Revolution' 1560-1660: A Myth?", *The Journal Of Modern History* 48/2, 1976, s. 203-208.

⁶³⁸ Halil İnalıcık, *Osmanlı ve Avrupa*, Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 215-218.

çekmektedir⁶³⁹. XV. yüzyıldan itibaren gittikçe yaygınlaşan ateşli silahların kullanımının, askeri çatışmaların seyrini değiştirdiğini belirten tarihçiler, bunun Avrupalılar tarafından *barut devrimi* ya da *askeri devrim* olarak tanımlandığını ifade etmektedir. Michael Robert tarafından 1955 yılında ortaya atılan bu tez, Geofery Parker'ın tarafından etraflıca incelenerek, ateşli silahlar ve top atışlarına dayanıklı kalelerin (*Trace italienne*) inşası, bu devrim kuramının temel taşları haline gelmiştir. Buna göre bu yeni tip kaleleri düşürmek için çok daha kalabalık kuşatma orduları gerektiğinden, Avrupa ordularında sayısal olarak büyük bir artış görülmüştür⁶⁴⁰. Bu suretle XVI. ve XVII. yüzyıl savaşları muhtevesası bakımından tam bir kale savaşları şekline dönüştüğü de kabul edilmektedir. Osmanlılar ise bu yöntemle yapıların kalelerin bir kısmını ele geçiriyor, böylece söz konusu savunma mimarisinde ortaya çıkan değişikliklerden haberdar oluyordu.⁶⁴¹ XVI. yüzyılda tabyalı tahkimatların ortaya çıkarak gittikçe yaygınlaşması, aynı zamanda savunma mevzilerinin modernleştirilmesini son derece güç bir maliyet hesabına dönüştürüyordu⁶⁴².

XVIII. yüzyılda savaşların temel prensibi haline gelen yerel düzeyde asker toplama usulüyle birlikte Osmanlı eyaletleri, *yerli kulu* ya da *yerliye* adı ile muazzam sayılarda personelin birikmesine şahit oldu. Levent, sarıca, sekban gibi muhtelif bayraklar altında toplanan askeri yığınlar, tüfekli ve paralı askerler olarak tanımlanıyordu⁶⁴³.

Nihayetinde, Askeri Devrim'in Avrupa'da gelişimi ve bunun Osmanlı askeri sistemine etkisi tartışmaya açık bir konu olsa da Osmanlıların bunu zamanın koşullarına göre kendi şartları içinde kısmen uygulayabildikleri kanaati hâkimdir. Bu devrimin getirdiği gelişmelere uyum sağlarken, mali açıdan bütçeyi sarsan ciddi zorluklarla karşılaştığı muhakkaktır. Bir yandan sayısal olarak askeri kadrolardaki artış, XVIII. yüzyıla kadar inişli çıkışlı bir grafik izlese de 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması ile topraklarının kaybedilmesine paralel olarak ortaya çıkan

⁶³⁹ Özgür Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar:1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, s. 54 ve 384.

⁶⁴⁰Gabor Agoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Haz: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015, s. 44-45.

⁶⁴¹ Halil İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 221.

⁶⁴² Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş: 1500-1700*, s. 135-137.

⁶⁴³ Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, ss. 63.

tedirginlik, askeri devrimin potansiyeli bakımından Osmanlıyı ne kadar etkilediği meselesine götürür. Avrupa ordularının ateşli silahları geniş bir katmanda kullanması, kuşkusuz Osmanlı ordusu ve şehirlerine ciddi derecede tehdit unsuru oluşturacaktı. Ancak buna karşılık, Osmanlı tahkimatlarında bunun nasıl uygulandığı hesaba katılırsa, XVIII. yüzyıldan itibaren ateşli piyade unsurlarının, ağır topların ve topçuların, diğer teknik birimlerdeki vazifeli grupların, süvari ve piyade birliklerinin, özellikle sınır kalelerinde gittikçe arttığı gözlenmektedir. 1711 Prut Savaşı, mütakiben Eflak ve Boğdan beylerinin isyanları ve 1718 Pasarofça Antlaşması ile nihayet bulan savaşlar, Lale Devri'nin de etkisiyle Osmanlı ordusunun artışında kısmi bir durağanlık olduğu, daha önce belirtilmişti. Ancak sonraki dönemlerde, bilhassa sınır boylarındaki kalelerde yerli askeri unsurların sayısında, dikkate değer artış ve devamlılık yaşanmıştır. XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı kalelerine Avrupa askeri devriminin yansımalarını görmek, her biri birer stratejik garnizon olan batı sınırlarında Budin, Belgrad, Tımişvar; kuzeyde Özi, Kılburun ve Azak; Turla'da Bender, Hotin ve Akkirman; Tuna'da Vidin, İsmail, İbrail, Niş ve Niğbolu gibi birçok kalede bile pek mümkün görünmemektedir. Bu yüzyıla müşahede edilen artışların sebebi ise sadece muhtelif zamanlarda ortaya çıkan tehditler ve sefer organizasyonunun gerekli kıldığı organizasyondan kaynaklanmaktaydı. Osmanlı sınır bölgelerinde muhasara savaşlarının cereyan ettiği bölgelerde, kuşatıcı birliklerin gelişine kadar kalelerdeki mevcudun tabiatıyla artışa geçtiği görülebilmektedir. Temelde XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı'nın harp siyaseti, gâzâ ve fetih anlayışıyla daha çok saldırıya yönelikti. Fakat Karlofça Antlaşması'nın olumsuz etkileri ve kaybettiği topraklar; müteakip dönemlerde bahsi geçen fetih anlayışının değiştiği ve bilhassa batıda Avusturya, kuzeyde ise Rus tehdidinin artışıyla birlikte, psikolojik olarak savunmaya yönelik ciddi tedbirler almasında önemli bir faktör olmuştu. Bu tedbirler silsilesi, Osmanlı tahkimatlarında önemli bir inşaa faaliyetlerine girişmesinin de yolunu açtı. Bu faaliyetlerle ortaya çıkan masraflar, merkezi yönetimin mâli açıdan en büyük problemlerinden birini teşkil etti. Kalelerde ağır ateşli silahların, ocaklı ve yerli askerlerin, ücretli geçici birliklerin sayısal artışı göz önünde bulundurulursa, askeri harcamaların ne derece arttığı ve Osmanlı maliyesini nasıl etkilediğini anlamak pek de zor olmayacaktır. Bu suretle Osmanlı savunma mimarisinin askeri devrimle özdeşleşmesi, ihtimaldir ki merkezi yönetim tarafından

XVIII. yüzyıla kadar tam manasıyla bir rağbet görmemiştir. Ancak Osmanlı pratiği açısından zaman, mekân ve koşullara uygun olarak bir gelişime meylettiklerini müşahede etmek mümkündür. Kısmen XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ve çoğunlukla bu yüzyılın sonlarından itibaren yaygın bir hal aldığı görülmektedir. Belki de bu kaniya sahip olmayı gerektiren düşünceler, Osmanlı tahkimatlarının ne şekilde inşa edildiği ile alakalı görsellerden mahrum kalmamızla alakalıdır. Bu durumda, bilhassa XVIII. yüzyılın son çeyreğinden önce belli başlı teorileri muhtemel kılmaktadır. Zira Osmanlı kalelerinin resmedildiği planların, bu tarihten önce görülme sıklığı daimi değildir. Birinci bölümde değerlendirildiği üzere, Özi ve Belgrad kaleleri hariç tutulursa, yüzyılın son çeyreğinden itibaren görsellerin artışıyla birlikte, aslında yeni savunma mimarisinin kısmi olarak tatbik edildiğine şahit olmaktayız. Öte yandan Osmanlı sınır boylarının askeri mahiyeti düşünülürse, bu bölgelerdeki savunma birimlerindeki teşkilatlanma ve tahkimat yapısının diğer bölge kaleleriyle karşılaştırmak, son derece eksik verilere ulaşmak anlamına gelir. Kaldı ki sınırların hem harp zamanlarında hem de barış zamanlarındaki sayısal mevcudunun farkı da tabiatı itibariyle belirgin bir halde olsa da askeri devrim pratiği söz konusu olmadan bile, Osmanlılarda bu keyfiyetin, mecburiyete dönüştüğü düşünülebilir. Şu halde XVIII. yüzyılda eyalet kuvvetlerinde *yerli unsurların* sayısal olarak artışı ne şekilde anlamlandırılmıydı? Merkezi ordunun mevcudu ise XVIII. yüzyılda inişli çıkışlı bir grafik izlemesine rağmen, bu ordu personelinin kalelerdeki istihdamı ne şekilde idi? gibi sorulara, bu manada cevap bulmak gerekmektedir. XVIII. yüzyılın başlarında, yukarıda zikredilen Osmanlı merkezi ordusunun mevcudu, değişkenlik gösteriyorsa da önceki yüzyıllara göre kayda değer bir artış söz konusuydu. Ancak Osmanlı bütçelerinde taşrada istihdam edilen ve eyalet askerleri statüsünde olan yerli personelin sayısı ise gün geçtikçe artmaktaydı.

Tablo 43: Osmanlı Kalelerinin Yerli Askerlerinin Sayısı⁶⁴⁴

Tarih	Asker Mevcudu
1691-1692	74.280
1692-1693	70.351
1694-1695	75.971
1696-1697	77.168

⁶⁴⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 187.

1700-1701	87.310
1701-1702	93.288
1702-1703	92.539
1704-1705	96.416
1710-1711	93.542

Keza bu kalabalık ordu devrin tarihçileri tarafından zikredilirken, “*Devlet-i Aliyye'nin Rumeli ve Anadolu taraflarında muvazzaf askeri bi-nihâyedir*” şeklinde hem merkezi orduya hem de taşra kuvvetlerine atıf yapılıyordu. Bu askeri unsurların mevcudunun bulunduğu merkezi noktalarda, serhad birliklerini işaret ediyordu. Dolayısıyla ordunun kalabalık mevcudu, çoğunlukla kale muhafazalarına yönlendiriliyordu⁶⁴⁵. XVII. yüzyıl sonlarında Osmanlı bütçelerinden yola çıkarak merkezi ordunun da önemli bir kısmı serhad bölgelerinde istihdam ediliyordu. Tabiatı itibariyle bu durum, 1683-1689 savaşlarının cereyan etmesinden kaynaklanıyordu. Serhadlere muhafız olarak gönderilen birlikler 42.542 yeniçeri, 8.782 cebeci 3.996 topçu ve 576 kişilik top arabacı mevcudundan oluşmaktaydı. Bu mevcut belirtilirken, merkezi ordudan sınırlara gönderilen askeri personel *serhadli* olarak tanımlanıyordu⁶⁴⁶. Keza 1702 tarihli bütçe kayıtlarında ise yaklaşık 40.000 kişilik yeniçeri müfredatının %50'si kalelerde *muhafız*, %25'i ise *seferli* olarak istihdam edilmişlerdi. Topçu Ocağının 4.229 kişilik mensubunun, ortalama %25'i seferli, diğer %50'si ise kalelerde görevlendirilmişti ve diğerleri de top ve humbara dökücülerdi. Cebeci Ocağı'nın 6.760 kişilik mevcudunun yaklaşık %65'i kalelerde, %25'i seferli olarak görevlendirilmişti. Top arabacılarının ise 704 kişilik mevcudunun ortalama %70'i seferli, %30'unun da kalelerde istihdamları sağlanmıştı. Yeniçerilerden gayrı diğer merkezi piyade askerleri ise (*piyâdegân-ı dergâh-i âli*) ortalama 50.000 kişilik mevcudunun %55'i kalelerde, %25'i ise seferli olarak hizmet etmekteydiler⁶⁴⁷. Bu tarihlerde kalelerde *yerli kulu* olarak görev yapan atlı ve piyade unsurları sayısı ise ortalama 70.000 kişilik bir mevcuttan oluşmaktaydı⁶⁴⁸. XVII.

⁶⁴⁵ *Anonim Osmanlı Tarihi*, (Haz: Abdulkadir Özcan), TTK, Ankara 2000, s. 183.

⁶⁴⁶ BOA, KK. d 2313 (1102/1690-1691).

⁶⁴⁷ BOA, KK. d 2324 (Gurre-i Z 1113/29 Nisan 1702); Mütেকaid unsurlar ise Yeniçeri Ocağı'nda 8.742, piyadelerden 9.507, top arabacılarında 12, cebecilerden 491 kişiydi.

⁶⁴⁸ *Aynı defter*, s. 12.

yüzyılın son çeyreğinden itibaren kalelerde istihdam edilen *yerli kulu* personelinin sayısal olarak mevcutları da gün geçtikçe arttırılmaktaydı.

Tablo 44: Osmanlı merkez ve kale kuvvetleri⁶⁴⁹

Tarih	Merkez Ordusu	Kale Askerleri	Toplam
1669-1670	61.554	14.379	75.933
1687-1688	52.491	48.130	100.621
1691-1692	54.955	59.998	114.943
1692-1693	70.079	56.052	126.131
1694-1695	114.017	59.094	173.111
1700-1701	66.647	66.701	133.348
1703-1704	74.333	70.000	144.333
1710-1711	67.962	68.001	135.963
1761-1762	55.731	141.116	196.847

Sonuçta Osmanlı merkezi ordusunun büyük bölümünün kalelere muhafız olarak tayin edildiği görülüyor ve eyalet askeri statüsündeki yerli unsurların mevcudu da gittikçe artıyordu. Fakat tüm bu bilgiler, herhangi bir Osmanlı kalesinin mevcut personelini, özel olarak incelemeye fırsat yaratacak bir bilgiyle ilişik değildir. Bu bağlamda Osmanlı kalelerindeki personel müfredatı, temelde iki unsur olarak teşkil edilmiştir. Bunlardan birincisini *dergâh-ı âli kapıkulu* efradını temsilen, muhafız olarak merkezden tayin edilen yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacı, humbaracı, lağımçı ve sair ocaklı unsurlar oluşturur. Diğer askeri grup ise *yerli kulu* adı ile tesmiye edilen ve kalelerin daimi personeli statüsünde olan kadrolardır. Kalede daimi olarak teşkilatlanan *yerli kulu* askeri, erken dönemlerden itibaren kale dizdârının kontrolünde bulunan tımarlı ya da maaşlı gruplardı. Genel olarak Osmanlı eyalet ve taşra kuvvetlerini şekillendiren bu unsurlar, Eyalet Valisi ve Sancak Beyleri'nin idaresi altındaydı⁶⁵⁰. Bu askeri zümre arasında yerli yeniçeri, müstahfız, azeb, beşlû,

⁶⁴⁹ Erol Özvar, "Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları (1509-1788)", *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler, C. I, (Haz: Mehmet Genç-Erol Özvar)*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s. 232-233.

⁶⁵⁰ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, TTK, Ankara 2010, s.9; Mahmud Şevket Paşa eserinde Yerli kulu askerlerini: Azeb, Sekban ve Tüfenkçi, İcareli, Lağımçı ve Müsellem olmak üzere 5 ayrı grupta zikretmiştir. Ancak aynı gruplamayı Marsigli "Serhad Kulu" askerlerinin taksimatı içersinde göstermiştir. Bkz. Graf Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhûr ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, s. 92-94; Mahmud Şevket Paşa'nın yaptığı

farisân, topçu, cebeci, humbaracı, lağımıcı, gönüllü, martolos ve benzeri unsurlar, *yerli kulu* askeri statüsündeydi. Bu suretle Rikâb-ı Hümayun'daki askere “*Kapı-Kulu*” denildiği gibi, taşralarda bulunan muntazam askerlere de *Yerli-Kulu* tanımlamaları yapılarak ayırt ediliyordu⁶⁵¹. Yerli askerin yoklama ve mevacicileri tanzim edilirken, her bir askeri zümre (*cemaat-bölük*), müstahfız, farisan, gönüllü, cebeci, topçu, arabacı, süvari, humbaracı, lağımıcı, şaranpo ve hendek azebleri ve mimar gibi muhtelif sınıftaki personeller, ayrı ayrı olarak yazılırdı. Her bir askeri sınıfın ağa, alemdar, kethuda, çavuş, odabaşı ve sair zabitlerin görev mahiyeti belirtilerek tertip edilirdi. İsimler yazılırken bazen nereli olduğu ya da taşıdığı aile unvanları da bazı defterlerde zikredilebilirdi⁶⁵².

Tablo 45: Muhtelif Vilayetlerin Kalelerinde İstihdam Edilen Toplam Yerli Kulu Personeli (1713)⁶⁵³

Silistre	9.544
Vidin	776
Tımişvar	3.949
Bosna	8.984
Bihke	2.194
İzvornik	1.168
Kilis	3.049
Hersek	3.366
Anadolu	316
Halep	717
Maraş	790?
Şam	1.809

Kalelerde muhafız olarak görev yapan askeri unsurların yoklaması da bu suretle “*yerli kulu*” ve “*dergâh-ı âli kapıkulu*” olarak ayrı ayrı defterlerde tanzim edilmekteydi. Genel olarak, erken dönemlerin *akıncı*, *deli* ve *derbentçi* adıyla tasnif edilen askeri unsurları hariç olmak üzere; *serhad kulu*, *hisar eri*, *hisar ereni*, *hisarlı*, *merdân-ı kal'a* ve *merd-i kal'a* şeklinde tanımlara mazhar olan askeri unsurlar, aynı

gruplandırmada Yerli kulu neferleri: Deliler, Gönüllüler ve Beşliler olarak taksim edilmiştir. Bkz. Mahmud Şevket Paşa, *a.g.e.*, s. 9.

⁶⁵¹Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. III, s. 634.

⁶⁵² BOA, D.BKL. d 32299 (6 R 1116/8 Ağustos 1704) s. 6.

⁶⁵³ BOA, D.BKL. d 32340 (27 Ş 125/18 Eylül 1713).

zamanda *yerli kulu* adı ile kalelerde istihdam edilen atlı ve piyade askeri personeli de ifade etmektedir⁶⁵⁴. Söz konusu *yerli kulu* yoklamalarında zikredilen askeri sınıflar, Osmanlı eyaletlerindeki istisnalar hariç olmak üzere, serhad kalelerinde istihdam edilen neredeyse tüm askeri personeli ihtiva etmektedir. Bu istisnalardan *serhad kulu* efradı içinde zikredilen ve erken dönemlerde hafif süvari grupları olarak uç bölgelerde faaliyet gösteren *akıncı* ve *deliler*, kale hizmetlisi olarak yoklamalarda tanımlanmıyordu. Osmanlı tarihinde *Yergöğü Köprüsü Hadisesi* olarak bilinen ve 1595 yılında Koca Sinan Paşa'nın Eflak Voyvodası Mihal'e yenilmesinin akabinde, Akıncı Ocağı etkisini kaybetmiş ve bunların mevcut vazifelerini, diğer *serhad kulu* içindeki atlı birlikler ve *Tatarlar* üstlenmişti⁶⁵⁵. XVIII. yüzyıldan itibaren kalelerde yeniçeri ocağına bağlı sekbanların dışında, eyalet askerleri arasında zikredilen *sekban-sarıca-serdengeçti* adı ile muhtelif *bayraklar* altında toplanan askeri birlikler ise serhad kalelerinde geçici sürelerle istihdam edilmişlerdi. Ancak bu bayraklar altında hizmet gören personel, kalelerin daimi unsuru olarak *yerli kulu* yoklamalarında zikredilmemişlerdi. Osmanlı mâli kaytlarında bu askeri zümrelerin ulufeleri taksim edildiği zaman, mevacib defterlerinde hususi olarak, hizmet gördükleri kalelerin sayımlarında rastlanmaktadır⁶⁵⁶. Diğer grup ise Osmanlıların daha çok batı sınırlarındaki kalelerinde tesadüf edilen *kapudan*⁶⁵⁷ ve *martolos* olarak bilinen unsurlardı. Kapudanlar, daha çok kale komutanı ya da bazen muhtelif atlı ve piyade askerlerin ağası olarak zikredilebilmekteydi. Diğer bir grup ise *derbend teşkilatı* içinde, yine serhad kulu olup *derbendçi* olarak tarif edilen personellerdi ki

⁶⁵⁴ Bu tanımlamalar yapılarak zikredilen askeri zümrelerin hangi sınıf ve birlikler olduğuna dair bkz. Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, TTK, Ankara, 2010; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986; Orhan Kılıç, "Teskilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2012; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. I-II, TTK, Ankara 1988; Abdülkadir Özcan, "Serhad Kulu", *DİA*, C. XXXVI., İstanbul; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

⁶⁵⁵ Emine Erdoğan Özünlü, "Akıncı Ocağına Dair Önemli Bir Kaynak: 625 Numaralı Akıncı Defteri Üzerine Bazı Düşünceler", *Belleten*, C. LXXIX-S. 285, 2015, s. 476; Abdülkadir Özcan, "Akıncı", *DİA*, C. II, İstanbul 1998, s. 249-250.

⁶⁵⁶ Ahmed Cevad Paşa, *Tarih-i Askeri-i Osmani*, İstanbul 1299; Abdülkadir Özcan, "Serdengeçti", *DİA*, C. XXXVI., İstanbul 2009, s. 544-545; Aynı Yazar, "Sekban", *DİA*, C. XXXVI., s. 326-328.

⁶⁵⁷ BOA, D. BKL. d 32293 (1114/1702-1703), s. 2-5; Bihke Kalesi yerli neferatını ihtiva eden bu kayıтта Kapudan; 8 bölük şeklinde teşkil edilen azeb cemaatinin sayısal olarak en çok personelini barındıran 1. Azeb birliğinin ağası konumunda olup, aynı zamanda kale komutanıydı.

bunlar da kale personeli değillerdi⁶⁵⁸. Martoloslar ise gayrimüslim tebaadan daha çok Vidin, Tımişvar, Bosna, Arnavutluk, Sırbistan gibi batı sınırlarında kale muhafızı olarak istihdam ediliyorlardı⁶⁵⁹. Diğer hudut boylarındaki kalelerde martoloslara, istisnalar hariç yerli tertibat içinde rastlanmıyordu. Yerli kulu yoklama defterlerinde sayıma tabi tutulan askeri personelin dışında imam, müezzin, anbar emini, bevtab, vekilharç gibi hizmetlilerle birlikte⁶⁶⁰, XVIII. yüzyıldan itibaren tabyalı tahkimatların artması ile birlikte *cemâat-ı mimârân* olarak muhtelif sayılarda mimar, halife, usta ve sair istihkâm işinde kullanılan personellerin de *yerli kulu* sayımlarında hususi olarak örgütlenmeye başladıkları görülmektedir. Nihayet *yerli kulu* unsurları olarak zikredilen askeri ve diğer personeller, herhangi bir Osmanlı kalesinin en belirgin ana unsurlarını oluşturmaktaydı. Kapıkulu ocak efradından olan yeniçeriler, topçular, arabacılar, humbaracılar ve lağımıcılar ise hizmet süreleri çoğunlukla üç yılı geçmeyecek şekilde, serhad bölgelerdeki kalelerde istihdam ediliyorlardı. Savaş, isyan ya da diğer olağanüstü koşullar hâsıl olunca, tehlikeye maruz kalan kalelerde ocaklı unsurların mevcudu artırılmaktaydı. Ancak tehlike geçtiğinde ise bu mevcutların sayısı azaltılıyor ve görevli oldukları bölgelere naklediliyorlardı. *Yerli kulu* ve *kapıkulu* yoklamaları birbirinden ayrı olmak üzere, her biri topyekûn tertip edileceği gibi, aynı zamanda bu unsurlar içinde hususi olarak *cemaat-bölük* gibi tek bir askeri zümrenin sayımlarına da rastlanabilmektedir.

Tablo 46: İbrail Kalesi Yerli Askerinin Tertibatı (1722)⁶⁶¹

Cemaat	Dizdar	Ağa	Kethuda	Kâtip	Odabaşı	Alemdar	İmam/vaiz	Müezzin	Halife	Duagu	Bölükbaşı	Çavuş	Klavuz	Çorbacı	Vekilharç	Toplam
Müstahfiz	1		1	1	8	1	1	1								93
Azeban-1 Evvel-i Atik		1	1	1	10	1										132
Farisan-1 Evvel-i Atik		1	1	1	1	1	1		1	1	12	1				112

⁶⁵⁸ Derbend Teşkilatı için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1967.

⁶⁵⁹Bilge Keser, "Osmanlı Devleti'nde Martolos Teşkilatı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, Erzurum 1999, s. 271.

⁶⁶⁰ BOA, D. BKL. d 32424 (1134/1721-1722) s.-4.

⁶⁶¹ BOA, D. BKL. d 32424 (13 Z 1134/ Ekim 1716/17 Ağustos 1722).

Gönüllüyan-ı Yemin		1	1	1		1					15	1				142
Farisan-ı Sani		1	1	1		1					9	1	9			90
Azeban-ı Sani		1	1	1		1					3	1				44
Cebeciyan		1 ⁶⁶²				1						1		1	1	37
Tabya-i Evvel		1	1	1		1					5	1				44
Tabya-i Sani		1	1	1	4	1						1				44
Tabya-i Salis		1	1	1	5	1						1				44
Tabya-i Rabi'		1	1	1	5	1										44

Her şeyden evvel kalelerdeki merkezi ordudan ve taşra unsurlarından müteşekkil askeri personelin mevcudu, tek başına dizdar tarafından idare edilemeyecek unsur ve kalabalıktan oluşmaktaydı. Bu sebeple, Osmanlı yönetimi tarafından kalelerin idaresine, çoğunlukla XVIII. yüzyılın başlarından itibaren daha güçlü ve bahsi geçen askeri mevcut üzerinde nüfuzu daha kuvvetli *vezir/mirmiran* rütbesindeki *muhafız paşalar* tayin edilmişti. Bu usül ile sınır bölgelerindeki kalelerde, merkezi yönetimin gösterdiği ehemmiyetle birlikte, mevcut personelin idaresini kolaylaştırmak gayesi taşımaktaydı. Bu yöntemle uygulanan sistem, daha çok 1711 Prut Seferi'nin ardından yoğunlaşmıştı. Azak, Özi, Bender, Hotin, Niş, Rusçuk, Niğbolu, Vidin, Kandiye, Eğriboz, İnebahtı, Faş, Tiflis ve sair stratejik birçok serhad kalesinde, aynı idare usulü uygulanmıştı⁶⁶³. Sadece İbrail Kalesi 'nde, XVIII. yüzyıldan başlayıp 1828-1829 Osmanı-Rus savaşına kadar 5 *Mirmiran* ve 45

⁶⁶² Sercebe-Cebeci başı.

⁶⁶³ İlgili serhad kalelerin muhafız paşaları için bkz. BOA, A. DVNSMHHM. d 119, hk 1147(Evâil-i L 1123/12 Kasım 1711); A. DVNSMHHM. d 119, hk 1146(Evâhir-i L 1123/10 Aralık 1711); A. DVNSMHHM. d 119, hk 1145(Evâil-i L 1124/1 Kasım 1712); A. DVNSMHHM. d 119, hk 1233(Evâhir-i L 1124/29 Kasım 1712); A. DVNSMHHM. d 119, hk 1337(Evâhir-i Z 1124/27 Ocak 1713); A. DVNSMHHM. d 119, hk 1645(Evâsıt-i R 1125/11 Mayıs 1713); A. DVNSMHHM. d 119, hk 1526(Evâhir-i S 1125/27 Mart 1713); A. DVNSMHHM. d 120, hk 744(Evâhir-i L 1126/7 Kasım 1714); A. DVNSMHHM. d 120, hk 745(Evâhir-i R 1126/14 Mayıs 1714); DVNSMHHM. d 120, hk 748 (Evâhir-i R 1126/14 Mayıs 1714); A. DVNSMHHM. d 120, hk 749(Evâhir-i R 1126/14 Mayıs 1714); A. DVNSMHHM. d 135, hk 334(Evâsıt-i Za 1140/23 Haziran 1728); A. DVNSMHHM. d 135, hk 1557 (Evâhir-i Ş 1143/9 Mart 1731); A. DVNSMHHM. d 136, hk 1648(Evâsıt-i N 1143/24 Mart 1731); A. DVNSMHHM. d 138, hk 369(Evâhir-i R 1144/31 Ekim 1731); A. DVNSMHHM. d 138, hk 472(Evâil-i Ca 1144/1 Kasım 1731); A. DVNSMHHM. d 138, hk 565(Evâil-i Ca 1144/1 Kasım 1731); A. DVNSMHHM. d 138, hk 564(Evâhir-i C 1144/29 Aralık 1731); A. DVNSMHHM. d 138, hk 605(Evâsıt-i B 1144/13 Ocak 1732); TSMA. e 336/14 (Evâhir-i L 1166/29 Ağustos 1753); TSMA. e 337/13 (Evâsıt-i L 1169/13 Temmuz 1756); TSMA. e 338/3 (Evâil-i M 1170/29 Ağustos 1753); TSMA. e 336/14 (Evâhir-i L 1166/26 Eylül 1756); TSMA. e 336/6 (10 L 1166/21 Ağustos 1752);

Vezir rütbesindeki idarecinin, kale komutasından sorumlu tutulan *muhafiz paşa* sıfatıyla görev yaptıkları tespit edilmiştir⁶⁶⁴. Söz konusu kale idaresi artık tek başına dizdarın değil, doğrudan muhafiz paşalarının sorumluluk alanına girmektedir.

Tablo 47: Aşağı Tuna'da ve Bazı Kalelerdeki Yerli Kulu Personeli (1701)⁶⁶⁵

İbrail	106
Rusçuk	22
Kili	332
Karharman	117
Bender	619
Akkirman	393
Atik Özi	501
Hasanpaşa	493
Cedid Özi	258
Tulça	63
Holovnik	18
Vidin	183
Yergöğü	147
Fethülislam	199
Ada-yı Şanz	637
Tımişvar	2.274

⁶⁶⁴ BOA, AE. SABH. I 31/2332 (1200/1786); C. AS 914/39463 (7 Za 1201); 938/40678 (29 Za 1202); C. AS 665/27926 (5 Ra 1202); AE. SSLM. III 128/7784 (18 C 1206); AE. SABH. I 361/25215 (1200?); C. AS 241/10175 (13 R 1205); C. DH 346/17296 (10 B 1200); C. DH 55/2720 (27 B 1206); AE. SMST. III 10/816 (3 R 1223); C. AS 858/36706 (29 R 1224); C. AS 863/36971 (3 C 1222); HAT 478/23391 (27 Ra 1228); HAT 645/31607 (18 Z 1227); C. AS 352/14589 (6 Ra 1228); C. ML 105/4636 (9 L 1228); C. AS 2/46 (23 B 1230); C. AS 821/34907 (18 L 1229); C. AS 356/14735 (6 Ra 1228); C. DRB 11/546 (18 Za 1231); HAT 1546/26 (1234/1818-1819); C. BH 107/5180 (4 S 1233); AE. SMHD. II 22/1368 (10 L 1234); D. BKL. d 32760 (17 Ş 1234); HAT 637/31429 (25 Za 1241); C. AS 529/22109 (21 C 1234); HAT 1260/48753 (1229/1814-1815?); HAT 1547/9 (11 M 1235/30 Ekim 1819); C. AS 975/42475 (11 M 1235); C. HR 27/1337 (Evahir-i Z 1237/16 Eylül 1822); C. DH 82/4068 (Evahir-i Za 1236); HAT 497/24390 (17 S 1237); D. BŞM. NZE. d 19099 (1237); AE. SMHD. III 41/2728 (10 Ş 1234); C. AS 463/19318 (3 Ra 1240); C. ML 121/5361 (Gurre-i C 1241); HAT 704/33839-A (29 M 1239); C. BH 168/7908 (23 N 1239); C. BH 165/7786 (Gurre-i Ca 1242); C. ML 211/8700 (6 Ş 1228/13 Mayıs 1809); HAT 1008/42392 (24 B 1228/23 Temmuz 1813); Şâni-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şâni-zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821)*, (Haz: Ziya Yılmaz) C. II, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 1096; Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târîhi (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, (Haz: Mehmet Ali Beyhan) Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1992, s. 539-540; Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es 'ad Efendi Vak'a-nüvis Es 'ad Efendi Tarihi (*Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle*) 1237-1241/1821-1826, (Haz: Ziya Yılmaz) Osmanlı Araştırmaları Vakıf, İstanbul, s. 562.

⁶⁶⁵ BOA, D. BKL. d 32274 (26 Ş 1112/5 Nisan 1701), s. 4-6.

Bunların dışında, kale daimi personelinin artışının tespitini sağlayan *yerli kulu* askeri yoklamaları, bu manada önemli bir bilgi kaynağıdır. XVIII. yüzyıldan itibaren sınırlarda stratejik kalelerin tahkimatı, gün geçtikçe güçlendirilmiş, savunma mimarisine daha fazla tabyalar inşa edilerek personel sayıları çeşitlendirilmiş ve artırılmıştır. Bu artış, 1711 Prut Savaşı'nın ardından muhtelif sınırlarda mekân ve koşullara göre değişkenlik gösterebiliyordu. Ayrıca bu tarihten itibaren kale askeri personeli, kadimi bölüklerle birlikte tabya birlikleri esas alınarak bir yoklama düzeni geliştirilmişti. Örneğin, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar İbrail Kalesi 'nde *yerli kulu* olarak tanımlanan personeller; müstahfız, azeb, farisan, gönüllü ve sair birlikleri topyekün bir genelleme ile müfredat içerisinde gösteriliyordu. Ancak müteakip zamanlarda bu belirginlik artmış ve tabya birliklerinde istihdam edilen personel, sayımlarda daha fazla belirginleşmiştir.

Tablo 48: Muhtelif Tarihlerde İbrail Kalesi Yerli Kulu Askeri Personeli

	Müstahfız	Azebân	Fârisan	Gönüllüyân	Tabya	Cebeci	Toplam
1699 ⁶⁶⁶	106						106
1704 ⁶⁶⁷	64		41				105
1716 ⁶⁶⁸	107						107
1721 ⁶⁶⁹	92	118	115	230	163 ⁶⁷⁰	36	756
1724 ⁶⁷¹	60	138 ⁶⁷²	100	124			404

1722 yılında İbrail Kalesi'ne ait yerli kulu yoklama defterlerinde, bu durum daha belirgin bir hale gelmişti. Müstahfız, topçu, gönüllü, azeb ve cebeci gibi yerli kulu askeri personellerine, 4 tabyaya eşit şekilde dağıtılan tabya birlikleri de eklenmişti. Zikredilen muhtelif askeri sınıflar haricinde, her bir tabyada 44 kişilik 4 tabya birliği oluşturulmuş olup, toplam 184 askerden teşekkül etmişti. Diğer askeri

⁶⁶⁶ BOA, DBKL. d 32274; (Gâye-i C 1111/22 Aralık 1699); diğer kaleler için: Kili 334, Bender 619, Varna 104, Akkirman 293, Atik Özi 501, Cedid Özi 257.

⁶⁶⁷ BOA, D.BKL. d. 32299, s. 22 (29 R 1116/31 Ağustos 1704); Kalede sadece müstahfız ve farisan bölükleri mevcuttur.

⁶⁶⁸ BOA, DBKL. d 32390 (12 Z 1128/27 Kasım 1716).

⁶⁶⁹ BOA, DBKL. d 32424 (13 C 1134/31 Mart 1722).

⁶⁷⁰ Toplamda 4 tabya olmak üzere, her tabya için ortalama 45 asker olarak verilmiştir. Fakat tabloya nâ-mevcut olanlar eklenmemiştir.

⁶⁷¹ BOA, DBKL. d 32440 (29 S 1137/17 Kasım 1724).

⁶⁷² Azebânlar 5 bölük şeklinde teşkilatlanmıştır.

gruplardan 99 müstahfız, ikişer bölükten azebler 138, farisan 142, cebeciler ise 33 kişilik bir mevcuttan oluşturulmuştu⁶⁷³. 1724 yılına gelindiğinde ise kalede azeb birlikleri 6, farisan 2, gönüllüler sağ ve sol kol olarak 2 bölük halin tertip edilmişti. Müstahfız, cebeci ve topçularla birlikte bu mevcut, 404 kişilik bir askeri kadroya tekabül ediyordu⁶⁷⁴. Söz konusu düzen ve tertip, XVIII. yüzyılın son çeyreğine doğru daha fazla belirginleşmiş ve tabya unsurlarının detayları da artık daha düzenli bir sayıya tabi tutulmuştu. 1768-1774 yılları arasındaki savaşın olumsuz neticeleri, Osmanlılar için bilhassa Rus sınırlarında yeni önlemler almaya yöneltmişti. Kırım'ın yen statüsüyle Osmanlı hâkimiyetinden çıkması, kuzey hattında Özi, Kılburun, Hasanpaşa, Akkırman kaleleri ile birlikte, Batı Karadeniz kıyılarındaki tahkimatlarına daha fazla tehdit unsuru oluşmasına zemin hazırladı.

Dolayısıyla bu durum, serhad bölgelerdeki kalelerin önemini daha da arttırdı. Söz konusu Tuna savunma koridoru olunca, bölge üzerinde mevcut istihkâmın neredeyse tamamı yeniden tertip edildi. Mevcut kalelerin çevresel ölçüleri genişletilerek, tahkimat yapısına yeni tabyalar eklendi. Bu tertibin yoklama defterlerine yansıyan durumu, tabya tahkimatlarında mevcut personelin daha da belirgin halde zikredilmesini sağlamıştı. Nitekim yoklama defterleri, artık çoğunlukla tabyalarda şekillenen askeri sınıflar üzerine bina edilmişti.

Tablo 49: Aşağı Tuna'da Bazı Kalelerin Tabya Topçu Bataryaları(İbrail, Rusçuk, Silistre 1787-1788)⁶⁷⁵

	Ağa	Alemdar	Çavuş	Nefer	Topçu nizamı	Toplam
1. Tabya	1	1	1	17	23	43
2. Tabya	1	1	1	17	23	43
3. Tabya	1	1	1	17	23	43
4. Tabya	1	1	1	17	23	43
5. Tabya	1	1	1	17	23	43
6. Tabya	1	1	1	17	23	43
7. Tabya	1	1	1	17	23	43

⁶⁷³ BOA, D. BKL. d 32424(13 Z 1134/24 Eylül 1722).

⁶⁷⁴ BOA, D. BKL. d 32440(23 M 1137/12 Ekim 1724).

⁶⁷⁵BAO. D.BKL. d 32654 (1200/1787-1788); Yergöğü Kalesi, bu tarihlerde yenilenmişti. Tamirat işlemi tamamlandıktan sonra asker takviye edilmesi gerekmişti. Takviyesi yapılacak unsurların ikamet tertibinin zikredilen kalelerle benzerlik göstermesi bilhassa talep edilmişti. Dolayısıyla belirtilen askeri birlikler ve bunların sayısı, tablodaki gibi gösterilmişti.

8. Tabya	1	1	1	17	23	43
9. Tabya				6	6	12
4 kapı için				9		9
Humbaracı	1	1(kethuda)	1	27		30
Cebeci	1(sercebeci)	1(kethuda)	1(seroda) 1	36		40

Söz konusu kalelerin tabya birlikleri, sayısal olarak farklılık göstermekle beraber, aynı düzen ve tertip içinde teşkilatlanmasına özen gösterildi. Herhangi bir kalede, her bir askeri sınıfın mevcut ağası ve kethuda, alemdar, kâtip, çavuş, bölükbaşı, odabaşı ve sair zabitleri vardı. Dizdarlar da dâhil olmak üzere, herhangi bir kalede yönetici ve zabıtlık vazifesini icra eden personeller, sadece kendi görevini icra edebilirdi. İki farklı grubun ağalığının tek bir kişiye ihale edilmesi kanunlara aykırıydı. Ağa ve kethuda gibi vazifelere, mücbir bir sebeple yeni atama gerektiğinde ise hiyerarşik olarak kendisinden sonra gelen kişi bu hizmette görevlendirilirdi⁶⁷⁶. Serhad ağalıkları, dizdarlık ve bazı kalelerde alaybeyilik (*miralây*) gibi askeri idareciler, bu tertip üzerine tayin edilir, vefat ya da zorunlu haller dışında, azlini gerektiren bir durum söz konusu olmadıkça görevden alınmazlardı⁶⁷⁷. Yerli kulu personeli dizdar, kethuda ve diğer zabıtlarla birlikte askeri personelin tamamı kalede ikamet etmekle yükümlüydüler ve hiçbir şekilde hizmette bulunduğu bölgenin dışında durmalarına müsaade edilmezdi.

Tablo 50: İbrail ve Aşağı Tuna Kalelerinin Yerli Askeri Tertibat (1814-1815)⁶⁷⁸

Cemaat/Bölük	İbrail	Ruşçuk	Yergöğü	İsakçı	Tolcı	Hırsova	Vidin
Müstahfız	48			15	11		20
Topçu	60						
Cebeci	20	40	53	33			
Arabacı	40						
Sağ Kol Suvâri	100						
Sol Kol Suvâri	100						
Orta Kol Suvâri	100						
Humbaracı	30				22		
Mimar ve Hendek		1	3			3	
1.Tabya	30	23	47	23	23	20	20

⁶⁷⁶ BOA, C. AS 489/20415 (16 S 1215/9 Temmuz 1800); Anapa Kalesi Muhafızı Vezir Osman Paşa'ya gönderilen hüküm ve Osman Paşa'nın arzı.

⁶⁷⁷ *Anonim Osmanlı Tarihi*, (Haz: Abdulkadir Özcan), TTK, Ankara 2000, s. 39.

⁶⁷⁸ BOA, D.BKL. d 32747 s. 3-190 (1230/1814-1815).

2.Tabya	30	23	39	23	23	15	20
3.Tabya	30	23	27	23	23	15	20
4.Tabya	30	23	30	23	23	15	20
5.Tabya	30	23	32	23	23	15	20
6.Tabya	30	23	22	23	23	15	20
7.Tabya	30	23	23	23		15	20
8.Tabya	30	18	35			15	20
9.Tabya	30	18	59				20
10.Tabya	30	18					20
11.Tabya	30	18					20
12.Tabya	30	18					20
13.Tabya		18					20
14.Tabya		23					20
15.Tabya		23					20
16.Tabya							20
17.Tabya							20
18.Tabya							20
19.Tabya							20
20.Tabya							20
21.Tabya							20
22.Tabya							20
23.Tabya							20
24.Tabya							20
25.Tabya							20
26.Tabya							20
27.Tabya							20
28.Tabya							20
29.Tabya							20
30.Tabya							20
1.Tabya Azebleri	30						
2.Tabya Azebleri	30						
3.Tabya Azebleri	30						
4.Tabya Azebleri	30						
Toplam	1008	382	402	209	149	135	620

Osmanlı askeri sistemi içerisinde, olağanüstü koşulların gerektirdiği durumlarda, kalelerin yeniçeri mevcudu ile desteklenmekteydi. Her ne kadar taşra kuvvetlerinin sayısı artış gösterse de muazzam sayılarda kale, palanka, hisar, şanz, çardak, tabya gibi tahkimatları askeri personelle doldurmak, önemli ölçüde insan kaynağı ve maliyet gerektirmekteydi. Bahsi geçen artışın temel sebebi, serhadlerde tertip ve düzeni sağlamak, tehditleri bertaraf etmekle ilgiliydi. Dolayısıyla kalabalıklaşan taşra kuvvetlerinin çoğunluğu, zikredilen kalelerin takviye ve muhafazasına yönlendiriliyordu. Kaleye tayin edilen yeniçeri ve sair ocaklı askerler, savaş ve isyan gibi mücbir sebeplerle artış gösteriyor ve bu bağlamda yerli askerlerin mevcudu da buna paralel olarak değişiyordu. XVIII. yüzyılın son çeyreğinden

itibaren ise kale personellerinin, daha fazla bir mevcutla kalıcı hale getirildiği anlaşılmaktadır. Yine de bu durum, sayısal olarak inişli çıkışlı bir grafikte seyreliyordu. Çoğunlukla tehlike hattında olmayan kalelerin yerli personeli, muhtelif kalelerin savunmasına iştirak edebiliyorlardı. Diğer geçici personeller ise (sekban-tüfengçi vs) hizmet süreleri bitince ya da tehlike geçince, kale unsuru olarak herhangi bir görevi icra etmiyordu. Askerin mevcudu ve mahiyeti, hazineye ciddi bir külfet teşkil ettiği gibi aynı zamanda iş bilir ve kalifiye personel sorunlarını gündeme getiriyordu. Elbette ki bu konu, tek başına herhangi bir sınıftaki personel ile ilgili değildi. Genellikle top ve humbara gibi teknik detaylarına vakıf olmayı gerektiren ateşli silahların kullanımını, bakım ve onarımı da askerin kalifiye bir unsur olarak yetiştirilmesini gerektiriyordu. Osmanlı yönetimi, her ne kadar bununla ilgili kanun ve nizamlara atıf yaparak gerekli talimatları tenbih etse de bu durum, belli ki sadece kâğıt üzerinde kalıyordu. 1787-1792 savaşları, Osmanlıların kuzey sınırlarında stratejik olarak çok önemli sınır karakollarını kaybetmesine sebep olmuş ve merkezi yönetimde derin bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Öyle ki Bâb-ı Âli, yeni sınır hattında kendi sınırları dâhilinde kalan Akkirman ve Kili gibi stratejik kalelerin güçlendirilmesi için, yurt dışından yabancı mimar ve mühendisler getirtmişti. Keza bu kişiler, kalelerin durumuyla ilgili Sultan III. Selim'e raporlar sunmuş ve İstanbul Boğaz kalelerinin savunma noktalarını güçlendirmeye çalışmışlardı⁶⁷⁹. Hatta daha erken tarihlerde, Rusların İstanbul'u tehdit etmesi bazı endişeleri gündeme getirmiş ve 1769 tarihinde boğazın kuzey girişinin tahkimatı güçlendirilmişti. Devrin entelektüelleri, gerek serhaddin ve gerekse Osmanlı merkezinin askeri manada güçlendirilmesini, sundukları raporlarla sıkça gündeme getirmişlerdi. XIX. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti, gerek yurtdışından gelen mimarlarla ve gerekse kendi mimar ve mühendisleriyle İstanbul'da boğaz tahkimatını önemli ölçüde güçlendirmişti. Anadolu ve Rumeli Kavağı'nda, Tarabya ve Kireçburnu civarında Büyükdere hattında, Yuşa Tepesi'nde, Büyükliman'da, Fenerburnu ve Papazburnu'nda birçok istihkâm, tabya ve bataryalarını yenilemiş ve

⁶⁷⁹ Oya Şenyurt, " III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi XXVIII / 2*, 2013, s. 490.

güçlendirmişti⁶⁸⁰. Keza hendese ilmi ile güçlendirilen bu tahkimatların en önemli meselesi, kuşkusuz buralarda istihdam edilecek personeli kalifiye hale getirmektir. Mahmud Rauf Efendi'nin Sultan III. Selim'e sunduğu raporlarda, bu tabya ve tahkimatlara dolgun maaşlarla personeller atanması, sayılarının çoğaltılması, uygun zabıtların komutasına geçmesi, sorunsuz bir nöbet sistemi⁶⁸¹ ve bunların talim ve eğitim sorunlarının giderilmesi, istisnasız olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini bildiriliyordu⁶⁸². Tuna ve diğer serhadlerin savunma hattında da durum bundan farksızdı. Mehmed Hakkı Paşa'nın⁶⁸³ bu konudaki raporunda, personel bakımından nehrin karşı tarafı boş kalıyordu. Dobruca ve Bucak Bölgesi'nin asker ihtiyacını karşılanması için Anadolu'dan tertip edilecek aşiretlerden askerlik hizmetine ehil olan kişiler, bahsi geçen bölgelerin personel açığını kapatabilirdi. Özellikle Rumeli ve Silistre Eyaletleri'ne, stratejik koşulları gereği son derece ihtimam gösterilmeli ve buradaki askeri unsurların sayıları çoğaltılmalıydı. Sınır askerlerinin gıda ve beslenme ihtiyaçlarının kolayca tedarik edilmesi ise mahallinde dağıtılarak devlet tarafından karşılanmalıydı⁶⁸⁴. Osmanlı serhaddinin savunma hattı ile ilgili Fransız Brentano'nun⁶⁸⁵ 1792 yılındaki raporunda, sınır ve savunma birliklerinin en büyük problemlerine işaret ediliyordu. Ona göre savunma unsurlarında oluşan uyumsuzluk, tayin edilen görevlilerin menfaat ve çıkar çatışmaları, kalifiye olmayışları gibi uygunsuz koşullar giderilmeliydi. Bu problemlerin giderilmesi için savunma tertibatı içindeki personelin ittifak halinde hareket etmesi, topçu, humbaracı, süratçi gibi teknik konularda gerekli talimler yapılmasıyla ordudaki bozukluklar giderilebilirdi.

⁶⁸⁰ Kemal Kutgun Eyüpgiller-Yeşim Yaşa, *İstanbul Boğazı Kale ve Tabyaları*, Kitabevi, İstanbul 2019, s. 17-20.

⁶⁸¹ Kemal Beydilli-İlhan Şahin, *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedid'e Dâir Eseri*, TTK, Ankara 2001, s. 58-59.

⁶⁸² Mahmud Râif Efendi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Nizamların Cedveli*, (Çev: Arslan Terzioğlu-Hüsrev Hatemi), Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, s. 31-33.

⁶⁸³ Hakkı Bey; Mehmed Hakkı/Koca Hakkı/Deli Hakkı Paşa olarak da anılmaktadır (1741-1811) Nişancılık, Serasker kethudâsı ve Rumeli Valiliği gibi hizmetlerde bulunmuş, 1811 yılında Eğriboz Valisi iken vefat etmiştir. Bkz. Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedid'e Dâir Askeri Lâyhalar*, TTK, Ankara 2014, s. 91-95.

⁶⁸⁴ Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedid'e Dâir Askeri Lâyhalar*, s.239.

⁶⁸⁵ Georg Joseph Friedric von Brentano, Alman asıllı olup Fransız ordusu hizmetine girmiş, 1784 yılında Fransız hükümeti tarafından subay olarak Osmanlı serhad kalelerinin tahkimi ve piyade askelerinin ıslahı ile ilgili İstanbul'a gönderilmişti. 1792 yılında bunun için hazırladığı ve 1784-1785 tarihlerinde Tuna ve Turla nehirleri kenarındaki istihkâmların ıslahını içeren raporunu yönetime sunmuştu. Bkz. Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedid'e Dâir Askeri Lâyhalar*, s.74- 75.

Savunma sistemleri Avrupa sistemine göre modernize edilmeli, yetkili subaylar gerekli muharebe eğitimlerini ve hendese ilmini bilmeleri gerekmektedir⁶⁸⁶.

Tablo 51: İbrail ve Aşağı Tuna Kalelerinin Yerli Askeri Tertibatı (1819)⁶⁸⁷

Cemaat/Bölük	İbrail	Ruçuk	Yergöğü	İsakçı	Tolcı
Müstahfiz	38			15	11
Topçu	60	289	212	182	137
Cebeci (askeri)	75				
Cebeci (yerli)	20	54	32	33	
Arabacı	40				
Sağ kol Süvâri	100				
Sol kol Süvâri	100				
Orta kol Süvâri	100				
Humbaracı		26	24	31	
Mimar ve Hendek	50	1	3		
1.Tabya	30	23	31	23	23
2.Tabya	30	23	16	23	23
3.Tabya	30	23		23	23
4.Tabya	30	23		23	23
5.Tabya	30	23		23	23
6.Tabya	30	23		23	23
7.Tabya	30	23		23	
8.Tabya	30	18			
9.Tabya	30	18			
10.Tabya	30	18			
11.Tabya	30	18			
12.Tabya	30	18			
13.Tabya		18			
14.Tabya		23			
15.Tabya		23			
1.Tabya Azebleri	30				
2.Tabya Azebleri	30				
3.Tabya Azebleri	30				
4.Tabya Azebleri	30				
Toplam	1037				

Aslında Tuna hattındaki kalelerin gerek savunma mimarisi ve gerekse askeri tertibatı takip edildiğinde, Osmanlı yönetiminin sınır savunmasında mevcut

⁶⁸⁶ Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedid'e Dâir Askeri Lâyihalar*, s.254-256.

⁶⁸⁷BOA, D.BKL. d 32760 vr. 2 -17; D.BKL. d 32757 vr.2-7; D.BKL. d 32758 (19 B 1234 vr.2-7; D.BKL. d 32761, (25 Ş 1234) vr.2-11; D.BKL. d 32762, (27 Ş 1234), vr.2-7; D.BKL. d 3275 (9 Ş 1234), vr.2-5.

problemlerin farkına vardığı, bunun için gerekli talimatları verdiği ve fiziki olarak güçlendirilen kalelere yeteri sayıda personel takviyesini dikkate aldığı anlaşılır. 1787-1792 savaşlarını müteakiben *Kıla'-ı Hamse* olarak tabir edilen Tuna kuzeyindeki Turla hattı ve Bucak havzasının en önemli kaleleri olan Hotin, Akkirman, Bender, İsmail ve Kili kaleleri ile ilgili kayıtlar buna örnek gösterilebilir. Özi ve bağlı palankalarının Rusların eline geçmesi ile birlikte, bu bölgenin ne derece kıymet teşkil ettiği, bu savunma sistemlerinin serhaddin en özel tahkimatları olduğu ifade edilerek, kifayet sayıda yerli askerler ile donatılması kesin bir dille emredilmişti⁶⁸⁸. Çünkü Rusya ile yakın sınır olması sebebiyle bu kalelerin tahkimatı, sefer cereyan edene kadar bile sayısal olarak çoğunlukta tutulmalıydı. Hariçten asker takviye edilinceye kadar, düşmana mukabele edecek askerlerden oluşmalıydı. Ayrıca bu askerlerin yeniçeri zümresinden yamak olmaması gerektiği ve tamamının yerli kulu personeli olması gerektiği de vurgulanmaktaydı⁶⁸⁹. XIX. yüzyılın başlarında İbrail ile birlikte Aşağı Tuna savunma hattının önemli kalelerinin birbirine benzer şekilde daha düzenli bir organizasyonla tanzim edildiği görülmektedir. 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşının hemen ardından gittikçe güçlendirilen kaleler, yeniden tamir ve muhtelif eklentilerle tabya sayıları arttırılmıştı. Artan tabya tahkimatlarına, kâfi miktarda askeri personel eklenmişti. Tuna hattında sayıları birbirinden farklı olmak kaydıyla, sevk edilen birlikler genelde aynı mevcudu ifade eden tabya birliklerine dönüştürülmüştü. 1814 tarihinde yoklamaya tabi tutulan tabya birliklerin tamamına, eşit sayılarda ve benzer tertibatta askeri personel konuşlandırılmıştı. Bu usul Vidin, Hırsova, Rusçuk, Yergöğü ve diğer kalelerde benzer şekilde uygulandı. İbrail Kalesi'nde müstahfiz, topçu, cebeci, humbaracı, arabacı birliklerinin yanında, önceleri fârisan ya da gönüllü adıyla zikredilen süvari birlikleri sol kol, orta kol ve sağ kol süvârileri olarak şekillendirildi. İç kale haricinde şehri kuşatan çevirme sisteminin genişlemesine paralel olarak, hendeklerin de yürüyüş mesafesi arttırılmıştı. Dolayısıyla önceleri *azebân-ı hendek* olarak zikredilen unsurlar, *cemâat-ı hendek* olarak sayımlara dâhil edildi. Bununla beraber tabya birliklerine yardımcı unsurlar olarak, mevcut 4 tabyaya 4 azeb bölüğü ayrı olarak zikrediliyordu.

⁶⁸⁸ BOA, HAT 1414/57769 (1208/1793-1794).

⁶⁸⁹ BOA, HAT 1387/55097 (1208/1793-1794).

Tablo 52: Aşağı Tuna ve Muhtelif Kalelerin Yerli Askerleri (1826)⁶⁹⁰

İbrail ⁶⁹¹	1206
Tolcı	263
Hırsova	194
Yergöğü	630
Maçın	191
İsakçı	277
Silistre	275
Ruşçuk	382
Niğbolu	209
Fethülislam	124
Ada-i Kebir	270
Vidin livası kaleleri	922
Köstence kalesi	138
Varna	272

Söz konusu tahkimatın bakım, inşa ya da tamiratı söz konusu olunca, merkezden atanan mimar ve mühendisler dışında *yerli kulu* müfredatı için mimar ve bu görevlinin maiyetinde mevcut olmak üzere personeller eklendi. Bunlar *cemâat-ı mimâran* adıyla yoklamalara eklenrek, önceki tarihlere nazaren sürekli bir unsur olarak daha fazla kendini hissettirdi. Vidin Kalesi'nin ise tabya sayısı dikkat çekmektedir. Aşağı Tuna havzasının en önemli istihkâmlarından biri olan bu kale, bulunduğu bölgede mevcut savunma sistemlerinin en karmaşık ve en geniş şekilde inşa edilen tahkimatlarından biriydi. 1814 tarihli yoklamalarda, 30 tabyadan teşekkül edildiği görülmektedir. Ancak aynı bölgede askerin sayısal mevcudu, en fazla İbrail Kalesi'ndeydi. 1819 tarihli sayımlarda ise aynı bölgede Rusçuk, Yergöğü, İsakçı ve Tolcı kalelerin topçu bataryalarının sayılarında muazzam bir artış gözlemlenmekteydi. Sonraki yılda Yergöğü Kalesi'nde 10⁶⁹², İsakçı'da 7⁶⁹³, Tolcı'da 6⁶⁹⁴ ve Hırsova'da 8⁶⁹⁵ tabya ve buna bağlı birlikler muntazam şekilde tertip edilmişti. İbrail Kalesi'nde ise cebeci birliklerinin sayısı artırılmıştı. Buna ek olarak

⁶⁹⁰ BOA, D. BŞM. d 9242 (22 C 1241/1 Şubat 1826).

⁶⁹¹ İbrail Kalesi'ndeki tabya kuvvetleri 452, süvari birlikleri 390, azebler 134, humbaracı ve arabacılar 40, mimar ve hendek birlikleri 10, topçu 60, cebeci 20 ve müstahfızlar 48 kişilik mevcutlardan oluşmaktaydı.

⁶⁹² BOA, D. BKL. d 32747 (21 Z 1235/29 Eylül 1820), s. 93-115.

⁶⁹³ Aynı defter, s. 116-127.

⁶⁹⁴ Aynı defter, s. 129-139.

⁶⁹⁵ Aynı defter, s. 141-150.

cemâat-ı mimâran şeklinde zikredilen görevlilerin sayısında da artış gözlemlenmekteydi. 1826 tarihinde ise İbrail Kalesi müfredatı, Aşağı Tuna hattının en yoğun şekilde donatılmış askeri birliklerinden oluşuyordu. Kale mevcudunun 1206 kişilik personelinin, yaklaşık yarısı yine tabya unsurları olarak kaydedilmişti. Diğer çoğunluk grup ise süvari birlikleriydi. Bunlar aslında erken dönemlerde gönüllü, farisân ve beşlü askeri sınıflar olarak nitelendirilen hafif süvari bölüklerinden oluşuyordu. Bu haliyle İbrail gibi düz bir platoda teşekkül eden şehrin savunmasında, son derece etkili unsurlardı.

Diğer taraftan *yerli kulu* askeri, kalelerin daimi unsurları olmasına rağmen, yeniçeri birlikleri süreli olarak kalelerin muhafaza hizmetinde istihdam edilirdi.

Tablo 53: Muhtelif Kalelerdeki Yeniçeri Sayısı (1767)⁶⁹⁶

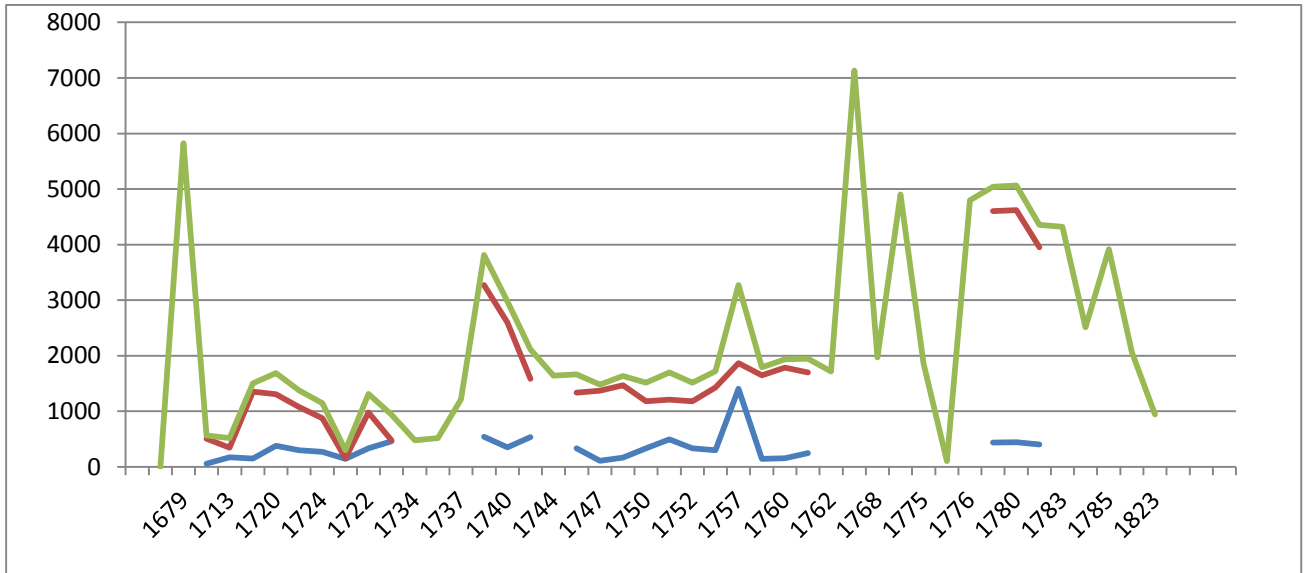
İbrail	1971
Belgrad	4519
Vidin	6451
Niğbolu	1137
Niş	1467
Ada-yı kebir	260
Bender	5647
Hotin	2264
Özi	1597
Kılburun	143
Böğürdelen	347

Bunların mevcudu, sefer zamanlarında artış gösterirken, barış zamanlarında azalmaktaydı. Ancak yine de kapıkulu ocakları mensubu olan yeniçeri, topçu, cebeci, humbaracı, top arabacı ve sair askeri unsurlar, kadro itibari ile kalelerde genellikle hizmette bulunuyor fakat sadece personelin görev süresi sınırlandırılıyordu. Bunların hizmet süresi en fazla üç yıl kadardı. İbrail Kalesi örnek gösterilerek takip edildiğinde yeniçeriler, harp koşullarıyla sayılarında ciddi artışlar söz konusuydu. Bununla beraber XVIII. yüzyıldan itibaren Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışına kadar (1826), istisnalar hariç neredeyse her dönemde, tespit edilebildiği kadarıyla mevcuttular. Ocak personelinin nöbetçilik hizmeti, üç yıl olmasına rağmen, bu

⁶⁹⁶ BOA, D. YNÇ. d 34481 (Masar 1181/30 Mayıs 1767-25 Ağustos 1767), s. 2-6. Defter bu tarihe ait Masar mevacibinin icmalidir.

durum münâvebe usûlüyle sadece yer ve görev değişiminden ibaretti ve kadroların mevcudu genellikle süreklilik arz ediyordu. Ocak mensupları, kişisel hizmet sürelerinin son bulması ile muhtelif yerlere nakledilirlerdi. Yeniçerilere ait yoklama ve mevacic defterlerinde, kale muhafazasında görevlendirilen birlikler cemaat, bölük ve yamaklar şeklinde kaydedilmiş ve bazen sekban birliklerinin de sayımlarda tafsil edildiği görülmekteydi. Kaledeki bu birliklerin mevcudunda, yamakların sayısı, bölük ve cemaat birliklerine göre kıyas edilmeyecek kadar fazlaydı.

Grafik 1: İbrail Kalesi'nde Yeniçeri ve Yamak Sayılarının Muhtelif Tarihlere Göre Değişimi

Yeniçeri birlikleri kalelere gönderilirken, her hangi bir cemaat ya da bölüğünün tamamı sevk edilmezdi. Sayımların takibi yapıldığında, muhtelif yeniçeri ortalarının neredeyse her bir grubunda, belirli sayılarda tertip edilerek gönderildiği anlaşılmaktadır. Yamakların sayısal olarak çoğunluğu bir yana, zorunlu ve acil bir durum hâsıl olmadığı zamanlarda, genelde gönderilecek bölük ya da cemaatin en fazla yarısı kadar personel seçilerek gönderilirdi. 1768-1774 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşlarında İbrail Kalesi'ne tayin edilen yeniçeri ocak mensubu, 7.000 kadar mevcuda ulaşmıştı. Bölük ya da cemaatlerde, *nısf miktarından* fazlasının gönderilmemesi şerhi konulmaktaydı. Her halde bu durum, kalabalık kale personelleri arasında olası hizipleşmelere engel olmak gayesi taşımaktaydı. 1774-1800 yılları arasında İbrail'e sevk edilen yeniçeri cemaat ve bölüklerin çoğunluğunu, 55., 44., 73., 11. ve 3. cemaatlerle 5. bölük personelleri oluşturmaktaydı. XVIII.

yüzyıldan itibaren yeniçeriler kaleye gönderildiğinde, bu efradın ortalama %70 ila %90 arasında değişen oranlarını yamaklar oluşturmaktaydı.

Tablo 54: Muhtelif Zamanlarda İbrail Kalesi'nde Yeniçeri ve Yamaklar⁶⁹⁷

Tarih	Yeniçeri Cemaat ve Bölükleri	Yamaklar	Toplam
1739	542	3269	3811
1740	348	2597	2975
1743	534	1581	2115
1746	332	1334	1666
1747	109	1370	1479
1748	167	1469	1636
1750	333	1179	1512
1750	492	1208	1700
1752	333	1179	1512
1755	296	1425	1721
1757	1403	1866	3269
1758	144	1646	1790
1760	153	1783	1936
1761	248	1701	1949
1779	439	4602	5041
1780	443	4623	5066
1781	404	3951	4355

Sonuç olarak İbrail Kalesi özelinde değerlendirilirken, Tuna savunma hattındaki muhtelif kalelerin yerli kulu personelinin tertibatı benzerlik göstermektedir. Her kalenin, mevcut coğrafyasının oluşturduğu fiziki koşullara göre, eklenen ya da yeniden inşa edilen tabya tahkimatlarının personeli, uygun sayı ve askeri sınıflara göre şekillendirilmiştir. Sayılar, savaş ve barış zamanına göre değişkenlik gösterse de tabiatı itibari ile kalede mevcut bulundurulmuş askeri

⁶⁹⁷ BOA, MAD 5859 (1152/1739) s. 4-33; MAD 6939 (1153/1740) s. 80-122; MAD. d 6791 (1156/1743) s. 4-25; MAD. d 21459 (1158/1744-1745) s. 2-3; MAD. d 6574, (Masar 1159/1746) s. 2-25; BOA, MAD. d 6556 (1160/1747) s. 250-274; MAD. d 6574 (1161/1748) s. 4-24; MAD. d 834 (1164/1750-1751) s. 2-23; MAD. d 834 (1164/1750-1751) s. 2-23; MAD. d 6950, (Masar 1164/1750) s. 2-19; MAD. d 5571 (1166/1752) s. 2-23; MAD. d 6797 (1169/1755) s. 124-147; MAD. d 5769 (1171/1757) s. 1-27; MAD. d 5552 (1172/1758) s. 2-26; MAD. d 6811 (1174/1760) s. 4-26; MAD. d 4305, s. 1-34 (Masar 1175/1761); D.BKL. d 32582 (1175/1761-1762); MAD. d 17384, s. 6-87 (Masar 1181/1767); MAD. d 17431, s. 82-128-(Masar 1189/1775); MAD.d 809; MAD. d 21171, s. 60-63(Masar 1190/1776); D.BŞM. d 4603, s.2; MAD. d 17463, (Masar 1193/1779) s. 33-89; MAD. d 17483, s. 191-245 (Masar 1194/1780); MAD. d 17494, s. 143-196 (Masar 1195/1781); AE. SABH. I 344/24031 (1198/1784; MAD. d 17549, s. 93-126 (Masar 1199/1784); BOA, AE. SABH. I 342/23867 (2 Za 1200/27 Ağustos 1786); MAD. d 17626, s. 25-53 (Masar 1213/1798).

unsurların hizmetlerinin devamlılığı esastı. Bu devamlılığı sağlayan çoğunluk personel ise genelde mahallinde tertip edilerek belirli usul ve şartlara göre yerli ahali, kuloğlu, kul karındaşı, Rum yiğitleri, yeniçeri emektarları ve bu ocaktan azledilenler ve sair yerli kulu müfredatına dâhil edilen askeri ve kısmen idari personelden oluşmaktaydı. Bunların talim gerektiren top ve humbara gibi teknik kadroları, ilgili birliğin ağaları ve muhafız paşaların kontrolünde yapılırdı. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren yerli kulu personelinin kadro sayısı dikkate değer bir artış göstermekteydi. Sadece muharebe zamanlarında değil, barış zamanlarında da bu müfredatın kalıcı unsur olarak fazlalığı dikkat çekmekteydi. Yerli kulu personelinin hangi yaş grubu aralığında olduğu ise henüz gerçekçi bir araştırmaya tabi tutulmamıştır. İbrail özelinde değerlendirildiğinde, yoklama defterlerinde elde edilecek bilgiler, askerin mevcudu ve maaşları ile beraber kısmen hangi kaza ahalisi ve hangi aile unvanı taşıdığından ibarettir. Ancak yaş ortalamasına dair şimdilik elde edilen tek bilgi, XIX. yüzyılın hemen başlarında İsmail Kalesi yerli askerlerinin yoklama defteridir. Bu defterde sunulan bilgilerde en dikkat çeken kısım, ağa ve zabıtları dâhil çoğu personelin yaş ortalamalarının, künyesinin hemen üzerinde verilmesidir. Buna göre, dizdarın maiyetinde teşkil edilen birden fazla müstahfiz bölüğü mevcuttu. 13 ila 60 yaş aralığında personeli olan bu askeri sınıfın yaş ortalaması, her biri ayrı bir bölük şeklinde 30, 35 ve 39 civarındaydı. Cebecilerin yaş ortalaması ise 1. Tabya müstahfizları ile benzerlik gösteriyordu. Topçu askerlerinin yaş grubu 12 ila 75 yaş arasında değişmekte ve ortalaması 28 civarındaydı. Humbaracılar 12 ila 50 yaş aralığında olup, ortalaması 25 olduğu görülmektedir. Arabacılar 14 ila 53 yaş aralığında ortalaması 30, süvari birlikleri ise 16 ila 50 yaş aralığında olup ortalaması 29 civarındaydı. Son olarak mimar cemaati ise 12 ila 55 yaş aralığında olup, yaş ortalaması 28 civarındaydı⁶⁹⁸. Dolayısıyla kalede istihdam edilen personelin, serhad bölgelerde ve yakın yerlerde aynı usul ve yöntemlerle asker temin edildiği düşünülürse, iç bölgelerdeki kalelere oranla daha genç bir kadro olduğu tahmin edilebilir. Keza bu personeller, genellikle daimi kadrolar sayıldığından, iş göremez hale gelene kadar hizmet görürlerdi. Serhaddin savunması, stratejik bir hedef teşkil ettiğinden, sınır kalelerinin kadrolarına devamlı surette bahsedilen yöntemlerle

⁶⁹⁸ BOA, D. BKL. d 32721 (Gurre-i M 1218/23 Nisan 1803).

takviye yapıldı. Bu suretle kale personeli, yaşça ilerlemiş emektarlarla, yeni tertip edilmiş genç kadroların karışımından oluşmaktaydı.

B. Osmanlı Kale Organizasyonunun Askeri İdarecileri

1. Muhafız Paşalar

Osmanlılarda kalelerin askeri idarecileri söz konusu olduğunda, akla ilk gelen dizdarlardır. Dizdar, kalede ikametle zorunlu tutulan ve kalenin bakım, onarım, savunma, askeri mühimmatın korunması gibi askeri organizasyonun tertip ve idaresinden sorumlu tutulan komutanlar olarak tarif edilmektedir⁶⁹⁹. Fakat kalelerde komutanlık hizmetinde, bilhassa XVIII. yüzyıldan itibaren serhad bölgelerde *Muhafız Paşaların* tayin edilerek Osmanlı yönetiminin önemli bir değişikliği kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Bu halde muhafız paşaların sınır boylarındaki kalelerde, askeri organizasyonun mutlak sorumlusu oldukları kabul edilmesi gerekmektedir. Stratejik bölgelerdeki kalelerin sorumluluğu, hiyerarşik olarak kale dizdarların üstünde olan ve *Muhafız Paşa* ismiyle zikredilen, kale organizasyonunun yegâne muhatabı sayılan *Mirmirân* ya da *Vezir* rütbesindeki paşalara aitti⁷⁰⁰. Osmanlı kale organizasyonunu ve askeri idaresi temel alınarak takip edilen resmi kaynaklarda, bilhassa bu paşaların varlığı dikkat çekmektedir. Söz konusu paşaların kale idaresindeki varlığı, Osmanlı Devleti'nin hudut boylarında yüksek savunma gerektiren kalelerde yönetim sistemini en üst perdeden bir anlayışla tatbik etmek istedikleri fark edilmektedir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda sıklıkla vezir rütbesindeki *muhafız paşa* kavramı, sıkça kullanılsa da temelde kale askeri idaresine mâtuf bir uygulama değildi. Bunlar, çoğunlukla Osmanlı eyaletlerinin askeri anlamda örgütlenmeleri söz konusu olduğunda, kendilerine bu tabirle hükümler gönderilirdi. Fakat bu görevliler, kısmen bulunduğu bölgedeki kalelerde muhafaza hizmetinde bulunmalarına rağmen, doğrudan kale askeri organizasyonundan sorumlu değillerdi.

⁶⁹⁹ Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s,89; S.M.Bilge, *a.g.e.*, s.370.

⁷⁰⁰ Belgrad Kalesi için bkz. BOA, AE-SMST. II 190/14986; Vidin Kalesi için bkz BOA, AE. SMST. II 91/6898; Azak Kalesi için bkz BOA, AE. SAMD. III 109/10782; Çanakkale boğazındaki Seddülbahr Kalesi için bkz. BOA, İE. TZ.3/268.

Tablo 55: Bazı Eyalet ve Kale Muhafaza Hizmetinde Olan İdareciler

Budin Muhafızı	Vezir	Mustafa paşa	1575 ⁷⁰¹
Yemen Muhafızı	Vezir	Hasan paşa	1586 ⁷⁰²
Bağdad Muhafızı	Vezir	Sinan paşa	1587 ⁷⁰³
Tebriz Muhafızı	Vezir	Cafer paşa	1587 ⁷⁰⁴
Şirvan Muhafızı	Vezir	Hasan paşa	1591 ⁷⁰⁵
Anadolu muhafızı	Vezir (sabık)	Mustafa paşa	1594 ⁷⁰⁶
Mısır ve Şam Muhafızı	Vezir	Mehmed paşa	1605 ⁷⁰⁷
Tuna Muhafızı	Vezir	Hızır paşa	1593 ⁷⁰⁸

XVII. yüzyılda stratejik olarak ehemmiyet arz eden kalelerin Osmanlı ordusu tarafından fethi ile birlikte, bulunduğu bölge ve koşulların getirdiği zaruretle, yüksek rütbeli askeri idarecilerin yönetimine ihtiyaç duyulduğunu gösteren örnekler mevcuttur. Yüzyılın hemen başlarında Kanije Kalesi'ne vezaret rütbesi ile muhafazasında olan Hasan Paşa (Tiryaki), buna emsal teşkil etmesi bakımından zikredilebilir⁷⁰⁹. 1601 yılında Habsurg ordusu, Ferdinand ve müttefikleri ile Osmanlı idaresindeki Kanije Kalesi'ni kuşatmışlardı. Hasan Paşa, bu kalenin muhafazasında başarılı olmuş ve kendisine vezaret rütbesi verilmişti. Bir süre sonra Paşa, Kanije Beylerbeyliği ve ardından Budin Beylerbeyliği vazifelerinde bulunmuştu⁷¹⁰. Aynı yüzyılın ortalarında Uyvar Kalesi'nin ilhakının hemen ardından, Osmanlı Devleti

⁷⁰¹ BOA, ADVNSMHHM. d 27 hk 46 (4 B 983/9 Ekim 1575).

⁷⁰² BOA, ADVNSMHHM. d 60 hk 595 (29 Z 994/11 Aralık 1586).

⁷⁰³ BOA, ADVNSMHHM. d 62 hk 29 (5 Ra 995/13 Şubat 1587).

⁷⁰⁴ BOA, ADVNSMHHM. d 64 hk 299 (29 Z 994/30 Kasım 1587).

⁷⁰⁵ BOA, ADVNSMHHM. d 67 hk 160 (Evasıt- Ra 999/11 Ocak 1591).

⁷⁰⁶ BOA, ADVNSMHHM. d 75 hk 32 (26 Ra 1003/9 Aralık 1594).

⁷⁰⁷ BOA, ADVNSMHHM. d 75 hk 46135 (7 N 1013/27 Ocak 1605).

⁷⁰⁸ BOA, ADVNSMHHM. d 75 hk 565 (4 Z 1001/1 Eylül 1593).

⁷⁰⁹ BOA, D. HSK. d 24502 (21 Ş 1010/3 S 1603); Bkz. Geza David, "Kanije", *DİA, C. XXIV*, s. 307-308. Tiryaki Hasan Paşa, 23 Ekim 1597 tarihinde Bosna Beylerbeyliği'ne tayin edilmişti. Bir süre sonra Budin muhafazasında görevlendirilmiş, 1600 yılının kış aylarında Sadrazam İbrahim Paşa'nın emriyle Kanije Beylerbeyliği'ne atanmıştı. Bkz. Mahmut Ak, "Tiryaki Hasan Paşa", *DİA, C. 41*, s. 206.

⁷¹⁰ Tuna Nehri kollarından Nitra Suyu kenarında bulunan Uyvar Kalesi, XVI. yüzyıl ortalarına doğru Osmanlı ordusunun tazyiklerine karşı *yıldız kale* şeklinde tahkim edilmişti. 1663 yılında Habsburgların idaresinde olan kale, Osmanlılar tarafından kuşatılarak ele geçirilmiş, 1664 Vasvar Antlaşması ile Osmanlı hâkimiyetinde olduğu resmi olarak tasdik edilmişti. Kalede 4.000 kadar Osmanlı askeri mevcut olup, Kurd Mehmed Paşa muhafazaya tayin edilmişti. Müteakiben Vezir Sarı Hüseyin Paşa'nın Uyvar Muhafızlığı'na getirildiği bilinmektedir. Bkz. Vojtech Kopcan, "Uyvar", *DİA, C. 42*, s. 253.

burayı bir eyalet haline getirdi ve Budin Eyaleti Mutasarrıfı Vezir Hüseyin Paşa (Sarı), kale muhafazasında görevlendirildi. Daha sonra kaleye Kurd Mehmed Paşa muhafız olarak tayin edilmişti. Osmanlı fethinin ardından, muhafazadan sorumlu tutulan Hüseyin Paşa, kalede istihdam edilen askeri personelin ve cami hizmetlilerinin mevaciblerinin ödenmesi ve kalede askeri kadroların örgütlenmesi ile ilgili doğrudan muhatap kabul edilmişti. Bu durum, kale organizasyonunun idaresi bağlamında önemli bir örnek teşkil etmektedir⁷¹¹. Kalede bulunan askeri ve idari personelin yoklaması, ulufelerinin taksimi, doğrudan kale idarecisi vasfıyla istihdam edilebildiklerini göstermektedir. Nitekim zikredilen bu iki kale merkez olmak üzere, eyalet teşkil edilerek bir düzen sağlanmış, bulunduğu konum ve ehemmiyetine binaen muhafazasında yüksek rütbeli idareciler (vezirler) tercih edilmişti. Harp, isyan veya eşkıya saldırıları gibi olağanüstü koşullar hariç tutularak değerlendirildiğinde, XVIII. yüzyıla gelene kadar kale muhafazasında Muhafız Paşalar'ın idareci olarak istihdamları, kısıtlı örnekler de olsa mevcut olduğu ancak henüz gelenekselleşmiş bir uygulama olmadığını göstermektedir. Nitekim XVII. yüzyıla ait tarihi kaynakları, sınır bölgelerindeki muhafaza ve yönetim anlayışının kısıtlı ve düzensiz bir organizasyon olduğuna atıf yapmaktadır. Osmanlı tarihçilerinden Selânikî Mustafa Efendi, serhad memleketlerinin muhafaza ve idaresindeki boşluk ve gayretsizliği, 1594 yılında kuzey bölgelerden gelen Kazak gruplarının saldırılarını ifade ederken tam da bu durumdan yakınmaktaydı. Kazaklar, devamlı bir şekilde Osmanlı şehir ve kasabalarına yağma hareketlerinde bulunuyordu. Selânikî'ye göre bu yerleşim yerlerindeki kale ve istihkâmlarda mevcut askeri personel, buldukları bölgelerin muhafazasını sağlayamamaktaydı. 800 kişilik Kazak yağmacıları, bu tarihlerde Akkirman varoşuna saldırmış, kasaba ve halkına ciddi zarar vermişlerdi. Selânikî, memleket muhafazasında eskiden beri burayı muhafaza eden kadırgalı beylerin ve

⁷¹¹ BOA, TSMA. e 723/38 (25 Ra 1074/23 Ekim 1663); “*Budun eyâletine mutasarrıf ve Uyvar kal'ası muhâfazasında olan vezirim Hüseyin Paşa âdemallâhü'te'âlâ-iclâlehü ve kıdvetü'l erbâb vel-ikbâl 'umdetü'l-ashâb-ı zülcelâl-ı câmi' vüçüh-ı vel emvâl Uyvar hazinesi defterdârı Şeyhi Mehmed Efendi dâme-uluvvuhü tevki'-i ref'i humâyunim vâsıl olunmak için ma'lûm oldur ki feth ü teshiri müyesser olan Uyvar kal'ası müceddeden tahrir olunan cemâat-ı gönüllüyân ve beşlüyân ve müstahfiz ve azebân ve kapûdanlar ve cebeci ve topcı ve martaloz ve kâtib-i divân ve hüddâm-ı câmi'-i şerif ce çavuşânın tahrir olındıkları üzere mevcûdına işbü bin yetmiş dört Rebi'ülâhiri gurrasinde müstehakk oldukları mevâciblerin hazine-i 'âmiremden teslim olunan maldan virüb ve sen ki vezir-i müşârünileyhsin hin-i tevzi'de bizzât kendün sergi idüb ve defteri ile 'ale-l esâmi neferâtı ihâr ve her nefere müstehakk oldukları ulûfelerin yedlerine teslim idüb...*”.

kudreti olmayan idarecilerin elinde bulunduğunu ve bu suretle şehrin korunmasının mümkün olmadığını dolaylı şekilde ifade etmekteydi⁷¹². Akkirman dışında batı Karadeniz kıyıları ile birlikte Tuna Nehri üzerinde bulunan Kili, İsakçı, Tolcu, İbrail, Maçın, Hırsova, Yergöğü, Kulle ve Vidin gibi Osmanlı şehir ve kasabaları, sık sık bu Kazak gruplarının saldırılarına maruz kalıyordu. Diğer yandan Romen ülkelerinde voyvodaların isyanları, yakın bölgelerde bulunan Osmanlı tahkimatlarının güvenliğini olumsuz etkilemekteydi. XVI. yüzyıl sonlarında Eflak voyvodasının isyanı devam ederken Bâb-ı Âli, Tuna Nehri'nin en müstahkem kalelerinden biri olan Vidin'in muhafazasını, Rumeli Beylerbeyliği ünvanını taşıyan Vezir Hasan Paşa'yı görevlendirerek sağlamaya çalışmıştı (Eylül 1595)⁷¹³. Ancak bu yöntem, tek başına *kale muhafızlığı* itibarından ziyade, Vidin Kalesi merkez olmak üzere çevresini ihtiva eden vilayetinin muhafazası ile ilgili bir tedbir olduğu kabul edilebilir. Yine Eğri Kalesi'nin fethinin hemen ardından idare şekli, Selânikî'nin ve XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi'nin ifadelerinde öne çıkan görev tayinleri, daha çok eyâlet muhafazasının organizasyonu ile ilişkilendirilerek değerlendirilmelidir⁷¹⁴. Bu suretle kalelerde muhafaza hizmetinde bulunan vezirler; sefer, isyan ya da asayiş gibi olağanüstü şartlarda *muhâfiz-ı memâlik-i mahrûsa ve diyâr*⁷¹⁵ sureti ile görevlendirildiler. Ancak sürekliliği olmayan bu durum, istisnalara hariç tutulursa,

⁷¹²Târih-i Selânikî, C. I, s. 363.

⁷¹³Târih-i Selânikî, C. II, s. 494 ve 509; “*merhûm Mehmed Paşa oğlu Vezir Hasan Paşa Vidin muhâfazasında olub, tekrar Rumeli beğlerbeğiliği fermân...*”; “*Vezir Hasan Paşa edâme'llâhu ta'âlâ iclâlehû hazretlerinin mukaddemâ Vidin kal'a sî muhâfazasında iken asker-i islâm üstüye gelen küffâr-ı leşker-i melâ'in...*”.

⁷¹⁴ Eğri Kalesi'nin fethinin ardından, “*Sadriâzamn hazret-i İbrahim Paşa, hazret-i Halil Paşa, vezir ve kapudan, hazret-i Hızır Paşa, muhâfaza-ğ Bağdad'dan geldi. Hazret-i Hadım Hasan Paşa, İstanbul muhâfazasında idi. Hazret-i Hadım Ca'fer Paşa seferde serdâr idi. Hazret-i Mehmed Paşa bin Sinan Paşa seferde Belgrad'da kalmıştı. Hazret-i Mehmed Paşa bin Sinan Paşa Vidin muhâfazasında idi. hazret-i Mahmud Paşa vilâyet-i Tebriz muhâfazasında idi. Bu zikr olunan a'yân-ı devlet ve sa'adetden gayri vezâret mesnedinde oturub, taşrada memâlik-i mahrûsa muhâfazasında eyâlet ile olanların esâmi-i şerifeleridür: Hazret-i Hasan Paşa b. Merhûm Mehmed Paşa Belgrad muhâfazasındadır. Diğer Hazret-i Hasan Paşa der-muhâfaza-i vilâyet-i Yemen bâ-eyâlet. Hazret-i Hafız Ahmed Paşa der-muhâfaza-i vilâyet-i Bosna. Hazret-i Sa'atçı Hasan Paşa der-muhâfaza-i vilâyet-i Tebriz hâlen ref'-şûde. Hazret-i Yemişçi Hasan Paşa der-muhâfaza-i vilâyet-i Şirvan. Hazret-i Mustafa Paşa der-muhâfaza-i vilâyet-i Erzurum. Hazret-i Mehmed Paşa bâ-eyâlet-i Anadolu, der-muhâfaza-i vilâyet-i Budun. Cem'an dâhi9, hâric*” şeklinde açıkça ifade eder. Bkz. Târih-i Selânikî, C. II, s. 662.

⁷¹⁵ Katip Çelebi, *Fezleke*, (Haz: Zeynep Aycibin) C. II, Çamlıca Yay., İstanbul 2017, s. 337.

henüz rütbeli paşaların kale idaresinde hizmet etmeleri gibi bir mûtrad haline gelmemişti.

Modern araştırmalar, Osmanlıların sınır harpleri ve savunmalarına yönelik sarf ettiği enerjinin, asıl ordu (ordu-yı humâyun) veya ana savaşa kıyasla daha az bir gayret içersinde olduklarını göstermektedir. Ayrıca savunma mimarisi, lojistik, tedarik ve askeri grupların istihdamı, Osmanlı mâliyesini temelinden etkilediği de kabul edilmektedir⁷¹⁶. Fakat 1683-1689 yılları arasında cereyan eden savaşta Osmanlıların mağlubiyeti, beraberinde ciddi toprak kayıplarına uğramasına sebep oldu ve sınır hatları değişti. İdeolojik olarak Osmanlı fütuhâtı, yerini bilhassa bu savaşın ardından imzalanan Karlofça Antlaşması (1699) ile birlikte, daha çok savunma hatlarını oluşturan serhad unsurlarının güçlendirilmesine odaklanmaya zorladı. Stratejik olarak ehemmiyetine yüksek seviyede itibar edilen kuzey ve batı sınırlarında Osmanlı Devleti'nin savunma mimarisini güçlendirmeye, kalelerdeki askeri personelin sayısal olarak artmasına ve imkânlar dâhilinde ağır ateşli silahlar ve tedarik organizasyonunu güçlendirmeye yönelten yeni bir savunma psikolojisine girmesine sebep oldu. Savaşlar cereyan ederken, bu yüzyıla kadar kalelerde hâlihazırda mevcut askeri kadroların personel sayısının azlığı, müdafaasını zorlaştırmaktaydı. Bu suretle sefer esnasında stratejik kalelerin elden çıkması, Osmanlı sefer organizasyonu ve lojistiğini de olumsuz yönde etkilemekteydi. Öte yandan XV. ve XVI. yüzyıllardaki Avrupa Askeri Devrimi, ordulardaki sayısal artış⁷¹⁷ ile muhasaracı unsurların çokluğu, az sayıdaki kale muhafızlarının işini zorlaştırıyordu. Ayrıca ateşli silah teknolojisindeki ilerlemeler⁷¹⁸, henüz modern çevirme sistemi yani tabyalı tahkimatları tam manasıyla uygulayamayan Osmanlı askeri organizasyonunu, kale müdafaâ yöntemlerine olumsuz ölçüde etki ediyordu⁷¹⁹.

⁷¹⁶ Gabor Agoston, *Savaş ve Serhad*, Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 204-205; Özgür Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, s. 75-76.

⁷¹⁷ Askerî Devrim Kuramı'nın önemli temsilcilerinden Geoffrey Parker, sayısal olarak ordu büyüklüklerinin ve savunma harcamalarının artmasında, toplardan korunmak için geliştirilen ve bu yüzden Yıldız Tabya sistemi (*Trace Italienne*) ile uygulanan savunma sisteminin etkili olduğunu iddia etmektedir. Geoffrey Parker, "The 'Military Revolution,' 1555-2005: From Belfast to Barcelona and The Hague," *The Journal of Military History*, January 2005, s. 69; Aynı yazar, *The Military Revolution, 1560-1660*, s. 203-208.

⁷¹⁸ Feridun M. Emecen, *Osmanlıda Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 27.

⁷¹⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa*, Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 221.

Bu yüzyıla kadar kale-şehir içinde ve etrafında ortaya çıkan asayiş ve emniyet problemlerinde, kaledeki muhafız kadrolarının yetersizliği açık bir şekilde müşahade edilebiliyordu. Bu durum, özellikle şehir ve kale etrafında teşekkül eden kazânın sakinlerine, baş edilemez sorunlar ürettiyordu. Ayrıca kale askeri kadroları içinde cereyan eden huzursuzluklar, itaatsiz tavırlar, bazı personelin kaidelerin dışında faaliyetleri ve bilhassa kale içinde hiyerarşik problemler, bu savunma birimlerinin idaresini güçleştirmekteydi. Hudut başı atfedilen kalelerde, muhafaza hizmetinde bulunan askeri personelin sayısı, gerek *yerli kulu* ve gerekse *yeniçerilerle* takviye edilerek, ihtiyaç duyulduğunda sayısal olarak arttırılmaktaydı. Bu suretle yerli ve ocaklı askerler arasında herhangi bir karmaşaya mahal vermemek, kanun dışı faaliyetlere engel olarak mutlak itaati sağlamak, kalede kudretli bir idarecinin yönetimi ile mümkün görülüyordu. Örneğin 1787-1792 savaşları sırasında Hotin Kalesi'nde gerçekleşen muhafız değişimi, bunu anlamlandırması bakımından önemlidir. Mevcut muhafız İsmail Paşa, görevinden azledilerek yeniçeri ağalığından mâzul olan paşaya vezaret rütbesi taltif edilerek kalenin muhafızlığına tayin edilmişti. Görev değişiminin gerekçeleri tafsil edilirken, İsmail Paşa'nın *zâifü'l-hâl* olması ve vezâretle kale idaresinde bulunacak yeni muhafız sabık yeniçeri ağasının, askeri personelle *imtizâcı* söz konusu olduğu belirtilmekteydi⁷²⁰. Stratejik bölgelerin ehemmiyeti söz konusu olduğunda, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti için ortaya çıkan durum ve koşullar, söz konusu kalelerin idaresinde tek başına dizdarın kudret ve yetkilerini aşmaktaydı.

Tüm bunlara ilaveten özellikle Rusya'nın ilerleyişi, bu yüzyıldan itibaren Osmanlıların en büyük problemlerinden birini teşkil etmişti. Rusya, Osmanlı Devleti ile giriştiği tüm savaşlarda, Karadeniz'in kuzeyi, Kafkasya ve Tuna hattında bulunan mevcut Osmanlı kalelerini ele geçirmeyi stratejik bir hedef haline getirmişti. Batı Karadeniz kıyıları ile Tuna havzası, bu manada Osmanlı ordusunun ve merkezinin en önemli tedarik noktalarıydı. Orta Avrupa'dan başlayıp Karadeniz'in kuzeyine kadar mevcut Osmanlı kale-şehirlerinin neredeyse her biri, aynı zamanda birer tahıl antreposu ve yine bu özelliğiyle Osmanlı başkentinin en mühim erzak tedarik

⁷²⁰ BOA, C. AS 43/1954 (1787-1792); “*hâlâ muhafız olan İsmail Paşa zabt u rabta muktedir ise dahi hem mirmirân ve hem de zâifü'l-hâl bir kulları olduğu için bu gibi serhadd-ı azim kalelerin ekser ahâli nefert ve ocaklı olması... zabt u rabtı ve zâbitleri imtizâc eylemiş...*”.

merkezleriydi. Bu haliyle kuzeyde Azak Kalesi ve çevresi, ardından Özi havzası, Rusların Karadeniz'deki varlığı açısından bilhassa önem teşkil etmekteydi. Kuzey Karadeniz kıyısında Bug ve Özi nehirlerinin birleşme noktasında müstahkem bir mevkiye olan Özi Kalesi, bu bağlamda Rus harekâtının ve başlattıkları savaşın ilk hedef noktası oluyordu. Çünkü bu bölgeler, Belgrad'dan doğuya uzanan Tuna ve Karadeniz stratejik hattında kalan Osmanlı ileri karakollarının en önemlileriydi⁷²¹. Diğer taraftan Bucak, Baserabya bölgesi ile Tuna havzası, Osmanlılara karşı giriştiği savaşlarda Rus ordularının temel harekât noktalarını oluşturuyordu. Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü yerden başlayıp, Kili, Karaharman, İsmail, Tolcı, İsakçı, İbrail, Kalas, Maçın, Hırşova ve Silistre gibi birçok şehir, bu hattın üzerinde mevcut kontrol noktalarının bu manada en önemli merkezlerindendi⁷²². Ayrıca Tuna hattına ilerlemeye çalışan Rusya'nın askeri harekâtları, bu hattın kuzey bölgesinde bulunan ve Osmanlılara önemli bir askeri tampon vazifesi gören Eflak ve Boğdan gibi Romen ülkelerinin tehdidine sebep oluyordu. Bu tehdit, kimi zaman Romen voyvodalarının Rusya tarafına meyletmeleri sebebiyle, Osmanlı ülkesinin bu beyliklerle sınır oluşturan önemli garnizonlarına da tehdit oluşturuyordu. Bahsi geçen durum ve koşullar, Osmanlı Devleti'nin sınır bölgelerinde daha ciddi bir yapılanmaya gitmesine gerek duyduğu anlaşılmaktadır. Batı hattında Avusturya ve kuzey hattında Rus tehdidinin yoğunluk kazandığı XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, bölgedeki serhad kalelerini daha sıkı bir şekilde tahkim ve teçhiz etmeye başlamıştı. Bu suretle sınır ve sınırlara yakın neredeyse her bir Osmanlı kalesinin organizasyonu ve sorumluluğu, en az *mirmiran* ve en çok *vezir* rütbesindeki askeri yöneticilerin idaresine verilmesine sebep olduğu kabul edilebilir.

Tablo 56: Bazı Osmanlı Serhad Kalelerindeki Muhafız Paşalar

Kale İsmi	Rütbe	İsim	Tarih
Budin	Vezir	Mustafa Paşa	1576 ⁷²³
Sakız	Vezir	Mehmed Paşa	1659 ⁷²⁴

⁷²¹ Virginia H. Aksan, "Osmanlı Bağlamında Savaşçı Nüfusların Seferberliği, 1700-1850)", *Askerlik İşleri: Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-200)*, (Derleyen: Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 325.

⁷²² Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Harplerinde İbrail Kalesi*, s. 78.

⁷²³ BOA, ADVNSMHH. d 28 hk 578 (2 N 984/23 Kasım 1576).

⁷²⁴ BOA, ADVNSMHH. d 93 hk 202 (Evahir-i Ra 1070/14 Aralık 1659).

Boğazhisar	Vezir	Ahmed Paşa	1659 ⁷²⁵
Midilli	Vezir	Mustafa Paşa	1660 ⁷²⁶
Kamaniçe	Vezir	Mutafa Paşa	1684 ⁷²⁷
Hanya	Vezir	Ali Paşa	1685 ⁷²⁸
Kandiye	Vezir	Mehmed Paşa	1690 ⁷²⁹
Bozcaada	Vezir	Ahmed Paşa	1690 ⁷³⁰
Seddülbahr	Vezir	Hüseyin Paşa	1691 ⁷³¹
Eğriboz	Vezir	İbrahim Paşa	1691 ⁷³²
Timişvar	Vezir	Hüseyin Paşa	1695 ⁷³³
Sakız	Vezir	Hüseyin Paşa	1695 ⁷³⁴
Belgrad	Vezir	Hüseyin Paşa	1697 ⁷³⁵
Hanya	Vezir	Mehmed Paşa	1702 ⁷³⁶
İnebahtı	Vezir	Osman Paşa	1717 ⁷³⁷
Kale-i cedit	Vezir	Mehmed Paşa	1707 ⁷³⁸
Azak	Vezir	Hüseyin Paşa	1713 ⁷³⁹
Hotin	Vezir	Mirza Mehmed Paşa	1718 ⁷⁴⁰
Niş	Vezir	Ali Paşa	1718 ⁷⁴¹
Vidin	Vezir	Mustafa Paşa	1718 ⁷⁴²
Bender	Vezir	Mirza Mehmed Paşa	1719 ⁷⁴³
Yenikale	Vezir	Hasan Paşa	1719 ⁷⁴⁴

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere XVIII. yüzyıldan itibaren kronolojik olarak takip edildiğinde, hudut boylarında her bir Osmanlı kalesinde çoğunluğu vezir rütbesinde olan kale idarecilerinin varlığına rastlanır. Bu yöntemle Osmanlı yönetimi, stratejik bölgelerdeki kalelerin askeri organizasyonunda yaşanan hiyerarşik

⁷²⁵ BOA, ADVNSMHHM. d 93 hk 202 (Evahir-i Ra 1070/14 Aralık 1659).

⁷²⁶ BOA, MAD. d 2378, s. 2 (27 B 1070/8 Nisan 1660).

⁷²⁷ BOA, MAD. d 5429 s. 4. (1 M 1096/8 Aralık 1684).

⁷²⁸ BOA, İE. ML 13/1155 (12 B 1096/14 Haziran 1685).

⁷²⁹ BOA, ADVNSMHHM. d 99 hk 389 (Evasıt-ı C 1101/26 Mart 1690).

⁷³⁰ BOA, ADVNSMHHM. d 99 hk 389 (Evasıt-ı C 1101/26 Mart 1690).

⁷³¹ BOA, ADVNSMHHM. d 100 hk 453 (Evahir-i R 1102/30 Ocak 1691).

⁷³² BOA, ADVNSMHHM. d 100 hk 452 (Evahir-i R 1102/30 Ocak 1691).

⁷³³ BOA, ADVNSMHHM. d 106 hk 409 (Evail-i L 1106/15 Mayıs 1695).

⁷³⁴ BOA, ADVNSMHHM. d 106 hk 412 (Evail-i L 1106/15 Mayıs 1695).

⁷³⁵ BOA, ADVNSMHHM. d 110 hk 442 (Evail-i S 1109/19 Ağustos 1697).

⁷³⁶ BOA, ADVNSMHHM. d 112 hk 1314 (20 Ca 1114/12 Ekim 1702).

⁷³⁷ BOA, ADVNSMHHM. d 126 hk 348 (20 B 1129/30 Haziran 1717).

⁷³⁸ BOA, ADVNSMHHM. d 115 hk 1368 (Evasıt-ı R 1119/16 Temmuz 1707).

⁷³⁹ BOA, ADVNSMHHM. d 120 hk 94 (Evahir-i N 1125/19 Ekim 1713).

⁷⁴⁰ BOA, ADVNSMHHM. d 127 hk 414 (Evahir-i C 1130/30 Mayıs 1718).

⁷⁴¹ BOA, ADVNSMHHM. d 127 hk 552 (Evasıt- B 1130/14 Haziran 1718).

⁷⁴² BOA, ADVNSMHHM. d 127 hk 553 (Evasıt- B 1130/14 Haziran 1718).

⁷⁴³ BOA, ADVNSMHHM. d 129 hk 124 (Evahir-i B 1131/17 Haziran 1719).

⁷⁴⁴ BOA, ADVNSMHHM. d 129 hk 130 (Evahir-i B 1131/17 Haziran 1719).

problemlerin de önüne geçmeye çalışmıştı. Bu suretle kalenin en yetkili idarecisi olarak paşanın istihdam ettiği çok sayıda kapı halkı ile birlikte, bulunduğu mevkinin güçlendirilmesi sağlandı. Böylelikle merkezi yönetim, kalelere atfettiği önemle hem bölge halkına refah hem de askeri personelin idaresini kolaylaştırarak kale savunma ve idaresinde yeni bir faktör ve kaide ortaya çıkarmış oldu.

a. Muhafız Paşaların Kalelerde İstihdamlarının Usûl, Şart ve Yöntemleri

Muhafız Paşaların herhangi bir kalenin idaresinde istihdamları, belirli şart ve usüllere göre yapılırdı. Öncelikle herhangi bir eyaletin beylerbeyliği veya sancakbeyliği tasarruflarına verildiğinde, sınırdaki *bir kalenin muhafızlığı şartı* koşulurdu. Çoğunlukla bu vazifelerin, muhafazasına şart koşulan kaleye yakınlığı tercih sebebiydi. Aksine örnekler mevcut olmakla beraber⁷⁴⁵, usulen bu yöntemin daha fazla tatbik edilmeye çalışıldığı gözlemlenebilir. Örneğin XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Özi Eyalet Valiliği, Bozkoğlu Mehmed Paşa'ya İbrail Kalesi Muhafızlığı şart koşularak tevcih edilmişti⁷⁴⁶. 1711 yılının sonlarına doğru, sabık Tımışvar Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya, Eğriboz Kalesi muhafazası şartıyla arpalık olarak Eğriboz Sancağı, Tımışvar Eyaleti Valiliği ise sabık Eğriboz Muhafızı Vezir Hüseyin Paşaya ihale edilmişti⁷⁴⁷. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere, kalelere idaresinde görevlendirilen muhafız paşaların tayin usülleri, aynı yöntem dâhilinde gerçekleştiriliyordu.

Tablo 57: XVIII. yüzyıl İlk Yarısında Bazı Serhadlerdeki Kale Muhafızları

Görevli	Şarth Muhafızlık	Tasarrufundaki Eyalet/Sancak	Şekli	Tarih
Hasan Paşa	Eğriboz Kalesi Muhafızlığı	Tımışvar Eyaleti	Arpalık	1711 ⁷⁴⁸
Mustafa Paşa	Eğriboz Kalesi Muhafızlığı	Eğriboz Sancağı	Arpalık	1711 ⁷⁴⁹
Hasan Paşa	İbrail Kalesi Muhafızlığı	Hamid Sancağı	Arpalık	1712 ⁷⁵⁰

⁷⁴⁵ Örneğin Sivas Valiliği'ne atanan Seyyid Mehmed Paşa'ya Bender Kalesi Muhafızlığı, Vidin ve Niğbolu sancaklarına atanan Vezir Mehmed Paşa'ya Vidin Kalesi Muhafızlığı, Çankırı Mutasarrıfı Süleyman Paşa'ya (1769) Bozöyük Sanacağı'na tayini için İbrail Kalesi Muhafızlığı şartı konmuştu. Bilgiler için bkz. BOA, C.AS. 53794; 47022; 50460.

⁷⁴⁶ BOA, A. DVNSMHH. d 126, hk 536 (Evâsit-i L 1129).

⁷⁴⁷ BOA, A. DVNSMHH. d 119, hk 1147 (Evâil-i L 1123/12 Kasım 1711).

⁷⁴⁸ BOA, A. DVNSMHH. d 119, hk 1146 (Evâhir-i L 1123/10 Aralık 1711).

⁷⁴⁹ BOA, A. DVNSMHH. d 119, hk 1145 (Evâil-i L 1124/1 Kasım 1712).

Ali Paşa	Azak Kalesi Muhafızlığı	Kars Eyaleti	Arpalık	1713 ⁷⁵¹
Tatar Salih Paşa	Özi Kalesi Muhafızlığı	Selanik ve Kılburun Sancakları	Arpalık	1713 ⁷⁵²
Ramazan Paşa	Acu Kalesi Muhafızlığı	Acu Sancağı Mutasarrıflığı	Arpalık	1713 ⁷⁵³
Ramazan Paşa	Azak Kalesi Muhafızlığı	Köstendil Sancağı mutasarrıflığı	Arpalık	1714 ⁷⁵⁴
Mehmed Paşa	Bender Kalesi muhafızlığı	Bender ve Kayseri Sancağı Mutasarrıflığı	Arpalık	1714 ⁷⁵⁵
Osman Paşa	Hanya Kalesi Muhafızlığı	Hanya Sancağı mutasarrıflığı	Arpalık	1714 ⁷⁵⁶
Ahmed Paşa	Bender Kalesi Muhafızlığı	Ohri ve İskenderiye Sancakları Mutasarrıflığı	Arpalık	1714 ⁷⁵⁷
Mirza Mehmed Paşa	Faş Kalesi Muhafızlığı			1725 ⁷⁵⁸
İbşir Hüseyin Paşa	Özi Kalesi Muhafızlığı	Kılburun Sancağı Mutasarrıflığı	Arpalık	1728 ⁷⁵⁹
Mustafa Paşa	Kandiye Kalesi Muhafızlığı	Girid Eyaleti		1731 ⁷⁶⁰
Mehmed Paşa	Faş Kalesi Muhafızlığı	Gönye Sancağı Mutasarrıflığı	Arpalık	1731 ⁷⁶¹
Mehmed Paşa	İnebahtı Kalesi Muhafızlığı	İnebahtı Sancağı	Arpalık	1731 ⁷⁶²
İbşir Hüseyin Paşa	Vidin Kalesi Muhafızlığı	Niğbolu Sancağı		1731 ⁷⁶³
Genç Ali Paşa	Gence Kalesi Muhafızlığı	Gence Eyaleti		1731 ⁷⁶⁴
İbrahim Paşa	Van Kalesi Muhafızlığı	Revan Eyaleti		1731 ⁷⁶⁵
Rüstem Paşa	Tiflis Kalesi Muhafızlığı	Tiflis Eyaleti		1732 ⁷⁶⁶
Muhsinzâde Mehmed Paşa	Hotin Kalesi Muhafızlığı	Köstendil Sancağı mutasarrıflığı	Arpalık	1753 ⁷⁶⁷
Muhsinzâde	Vidin Kalesi Muhafızlığı	Niğbolu sancağı	Arpalık	1756 ⁷⁶⁸

⁷⁵⁰ BOA, A. DVNSMHH. d 119, hk 1233(Evâhir-i L 1124/29 Kasım 1712).

⁷⁵¹ BOA, A. DVNSMHH. d 119, hk 1337(Evâhir-i Z 1124/27 Ocak 1713).

⁷⁵² BOA, A. DVNSMHH. d 119, hk 1645(Evâsıt-i R 1125/11 Mayıs 1713).

⁷⁵³ BOA, A. DVNSMHH. d 119, hk 1526(Evâhir-i S 1125/27 Mart 1713).

⁷⁵⁴ BOA, A. DVNSMHH. d 120, hk 744(Evâhir-i L 1126/7 Kasım 1714).

⁷⁵⁵ BOA, A. DVNSMHH. d 120, hk 745(Evâhir-i R 1126/14 Mayıs 1714).

⁷⁵⁶ BOA, A. DVNSMHH. d 120, hk 748 (Evâhir-i R 1126/14 Mayıs 1714).

⁷⁵⁷ BOA, A. DVNSMHH. d 120, hk 749(Evâhir-i R 1126/14 Mayıs 1714).

⁷⁵⁸ BOA, MAD. d 1013 s. 6 (19 C 1137/5 Mart 1725).

⁷⁵⁹ BOA, A. DVNSMHH. d 135, hk 334(Evâsıt-i Za 1140/23 Haziran 1728).

⁷⁶⁰ BOA, A. DVNSMHH. d 135, hk 1557(Evâhir-i Ş 1143/9 Mart 1731).

⁷⁶¹ BOA, A. DVNSMHH. d 136, hk 1648(Evâsıt-i N 1143/24 Mart 1731).

⁷⁶² BOA, A. DVNSMHH. d 138, hk 369(Evâhir-i R 1144/31 Ekim 1731).

⁷⁶³ BOA, A. DVNSMHH. d 138, hk 472(Evâil-i Ca 1144/1 Kasım 1731).

⁷⁶⁴ BOA, A. DVNSMHH. d 138, hk 565(Evâil-i Ca 1144/1 Kasım 1731).

⁷⁶⁵ BOA, A. DVNSMHH. d 138, hk 564(Evâhir-i C 1144/29 Aralık 1731); Muhafız paşalar, kapı halkı ve maiyetinde mevcut askerlerle birlikte, muhafızı olduğu kaleye gitmek ve burada ikamet etmek zorundaydı.

⁷⁶⁶ BOA, A. DVNSMHH. d 138, hk 605(Evâsıt-i B 1144/13 Ocak 1732).

⁷⁶⁷ BOA, TSMA. e 336/14 (Evâhir-i L 1166/29 Ağustos 1753).

Mehmed Paşa		utasarrıflığı		
Muhsinzâde Mehmed Paşa	Özi Kalesi Muhafızlığı	Özi Eyaleti		1753 ⁷⁶⁹
Muhsinzâde Mehmed Paşa	Hotin Kalesi Muhafızlığı	Köstendil sancağı mutasarrıflığı	Arpalık	1756 ⁷⁷⁰

Bu şartlarda tayin edilen muhafız paşaların bu vazifeyi en fazla üç yıl kadar idare ettiği anlaşılıyor. Örnek teşkil etmesi bakımından kronolojik bir takip yapıldığında, Muhsinzâde Mehmed Paşa Özi Eyalet Valiliği'ni Özi Kalesi muhafazası şartıyla, yaklaşık 3 sene görevde bulunarak icra etmişti⁷⁷¹. Kalenin ehemmiyeti, muhafız olarak görevlendirilecek vezirin kudreti ile yakından ilişkiliydi. Serhaddin muhafazasını güçlendirmek, Osmanlı merkezinin stratejik mevkileri en yüksek mertebede, azami gayret beklentisiyle uyguladığı yöntemin karşılığıydı. Öte yandan vezir rütbesinde paşaların kalelerde istihdam edilmesini gerekli kılan diğer âmillerden biri de yerli sâkinlerin bunu talep etmesi ile yakından ilişkiliydi. Sürekli olarak cereyan eden harplerin getirdiği korku ve endişe, bunların kendi bölgelerinin düşman tarafından taarruz ihtimalinden kaynaklanıyordu. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında, Niğbolu Kalesi'nden İbrail Muhafızlığı'na Vezir Süleyman Paşa'nın tayin edileceği söylentisi, Niğbolu ahalsinin tepkisine sebep olmuştu. Nehrin karşı tarafında bulunan Rus birliklerinin, Niğbolu'ya saldırmaya niyetli oldukları bilgisi, ahali tarafından duyulmuş ve kalenin muhafazası ile ilgili kaygılarını dile getirmişlerdi. Bu suretle buraya kesinlikle bir vezirin tayin edilmesi istenmekteydi (1770). Bölgede yapılan araştırmalarda, Rusların saldırma ihtimalinin zayıf olduğu, Halep Valisi ve Bükreş Seraskeri Vezir Mehmed Paşa'nın bölgeye yakınlığı sebebiyle, herhangi bir saldırıda müdahale edeceği varsayımıyla, bölgede bu huzursuzluktan kaynaklanan şikâyetler giderilmeye çalışılıyordu. Bu suretle Süleyman Paşa'nın İbrail Kalesi'ne doğru hareket etmesine muhalefet edilmeyerek, buna mani olunmaması ifade edilmiş ve ahalinin kalplerini ferah tutması

⁷⁶⁸ BOA, TSMA. e 337/13 (Evâsıt-i L 1169/13 Temmuz 1756).

⁷⁶⁹ BOA, TSMA. e 338/3 (Evâil-i M 1170/29 Ağustos 1753).

⁷⁷⁰ BOA, TSMA. e 336/14 (Evâhir-i L 1166/26 Eylül 1756).

⁷⁷¹ BOA, TSMA. e 335/2 (28 S 1163/6 Şubat 1750); Paşanın 1752 yılında aynı vazifesinin ibkâ edildiği BOA, TSMA. e 336/6 (10 L 1166/21 Ağustos 1752); 1753 yılında ise Hotin muhafızlığına Hotin Sancağı Mutasarrıflığı kendisine tevcih dilerek tayin edildiği görülmektedir. Bkz. BOA, TSMA. e 336/8 (26 S 1166/2 Ocak 1753).

istenmişti⁷⁷². Bu durum, bir muhafız paşanın kale idaresinde kurduğu otorite ve sağladığı yararlılığın, şehir halkı nazarında gösterilen teveccühüne örnek teşkil etmektedir. Diğer yandan Süleyman Paşa, İbrail Kalesi'ne tayin edildiğinde, sağlığı ile ilgili ortaya çıkan durum, asker ve ahali arasında endişeye yol açmıştı. Paşa'nın hastalığı geçene kadar, kale muhafazasında herhangi bir aksama yaşanmaması için, geçici görevlendirmelerle devamlılık sağlanmıştı. 21 Ekim 1770 tarihinde, Özi Valisi Dağıstâni Ali Paşa İbrail Kalesi'ne görevlendirildiyse de kendisi gelene kadar ya da Süleyman Paşa iyileşene kadar, mirmirândan Mehmed Sadık Paşa'nın İbrail Kalesi muhafazasına atandığı görülmektedir⁷⁷³. Bu suretle İbrail Kalesi'nin idaresi, Tuna hattının en önemli istihkâmlarından olması sebebiyle önem arz etmekteydi. Yönetimin, belli başlı kalelere gösterdiği ehemmiyetin en önemli göstergesi, şüphesiz ki tayin edilen idarecilerin rütbe ve kudretinden kaynaklanıyordu. Öyle ki eyalet valilerinin kale yönetiminde doğrudan vazifelendirilmeleri, çoğu zaman rütbesinin ve tasarrufunda olan diğer hizmet alanlarının genişletilerek nüfuzunun güçlenmesine de olanak sağlamaktaydı. Dolayısıyla nüfuz ve iktidar sahibi vezirlerin müstahkem kalelerin muhafazasında görevlendirilmeleriyle, hem şehir sakinlerinin endişesini azaltması hem de savunma organizasyonunu güçlendirmesi hedeflenmekteydi. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan (1774) bir süre sonra Anadolu valisi Vezir Seyyid Mehmed Paşa, İbrail muhafızlığına tayin edilmişti⁷⁷⁴. Bir süre sonra İbrail muhafazası şartıyla kendisine Özi Eyaleti ihale edilmişti⁷⁷⁵. Diğer

⁷⁷² BOA, ADVNSMHH. d hk 925; İbrail Kalesi'ne tayin olan Süleyman Paşa'nın bu memuriyetine Niğbolu ahalisinin itirazı (23 Ağustos 1770).

⁷⁷³ BOA, ADVNSMHH. d 168 hk 1030 (1 b 1884/21 Ekim 1770); İbrail Kalesi Muhafızı Süleyman Paşa'nın hastalığı sebebiyle yerine Mehmed Sadık Paşa'nın muhafız olarak tayin edildiği hakkında dönemin resmi tarihçisi Enveri Sadullah Efendi, Paşa'nın hastalığı esnasında kale ahali içinde bazı söylentiler çıktığını ve endişe ile Rus muhasarasına karşı koyamayacaklarını ifade eden bir telaş içinde olduklarını belirtmekteydi. Bu söylentilerin ardından, Süleyman Paşa'nın vefat ettiği bilgisi ulaşmıştı. Alaiye Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Sadık Paşa'nın, Süleyman Paşa'nın vefat haberinden sonra Maçin Kalesi Muhafızı Abdi Paşa ve askerinin ileri gelenleriyle istişare ederek durumu orduya bildirdiklerini ve bu suretle Abdi Paşa'nın İbrail Kalesi Muhafızlığı'na yönetici olarak tayin edildiğini ifade etmekteydi. Bu durum tam da Rusların İbrail Kalesi'ne saldırdıkları zaman tekabül etmişti. Ayrıntılar için Bkz. Muharrem Saffet Çalışkan, (*Vekâyi'nüvis*) *Enveri Sadullah Efendi Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, s. 170-182.

⁷⁷⁴ BOA, C. AS 266/11040 (Evâil-i Za 1191/1 Aralık 1777).

⁷⁷⁵ BOA, . AS 895/38523 (3 S 1193).

taraftan 1787-1792 yılları arasında cereyan eden savaşlarda, İbrail Kalesi Muhafızı Vezir Mahmud Paşa, buraya görevlendirilirken Adana Valisi'ydi⁷⁷⁶. Kısa bir süre sonra Rumeli Valisi olarak tayin edilmiş ve İbrail kale muhafızlığı görevinde bulunmuştu⁷⁷⁷. Müteakiben sabık Anadolu Valisi Seyyid Mehmed Paşa'ya, İbrail Kalesi muhafızlığı şartıyla Özi Eyalet Valiliği tevcih edildi⁷⁷⁸. Söz konusu atamaların en temel sebebi, İbrail Kalesi'nin bulunduğu coğrafyanın ehemmiyetinden kaynaklanmaktaydı. Kalenin Tuna Nehri üzerinde olması, hem Siret hem de Prut Nehri'ne yakınlığı sebebiyle stratejik bir öneme hâizdi. Dolayısıyla bu bölgeden itibaren hem Eflak hem de Boğdan memleketlerinin kontrol ve muhafazası için, ordunun en önemli harekât noktalarından ve garnizonlarından biriydi⁷⁷⁹.

Tablo 58: İbrail Kalesi Muhafız Paşaları (1691-1829)⁷⁸⁰

	Rütbe	Tarih
Mehmed Paşa	Vezir	1691
Davud Paşa	Vezir	1711
Mustafa Paşa	Vezir	1711

⁷⁷⁶ BOA, C. AS 665/27926 (5 Ra 1202/15 Aralık 1787).

⁷⁷⁷ BOA, AE. SSLM. III 128/7784 (18 C 1206/12 Şubat 1792).

⁷⁷⁸ BOA, C. AS 853/36492 (29 B 1192).

⁷⁷⁹ Söz konusu atflar, Özi, Akkirman, Kili, Bender, İsmail ve Hotin gibi müstahkem kalelerin muhafazası için de geçerliydi. Örneğin aynı tarihlerde *Hotin kalesi re's-ı hudûd ve serhadde azim bir kale* olarak tarif ediliyor ve bu istihkâmı idare edecek yöneticinin *zabt u rabta muktedir bir paşa* olması gerektiği belirtiliyordu. Mevcut muhafız İsmail Paşa, kudretli biri olsa da zaiüfü'l-hâl olarak tabir edilmiş ve bu suretle yerine başka bir paşanın vezir rütbesiyle Hotin Kalesi Muhafızlığı'na tayin edilmişti. Bkz. BOA, AE. SMST. IV 11/850.

⁷⁸⁰ BOA, AE. SABH. I 31/2332 (1200?); C. AS 914/39463 (7 Za 1201); 938/40678 (29 Za 1202); C. AS 665/27926 (5 Ra 1202); AE. SSLM. III 128/7784 (18 C 1206); AE. SABH. I 361/25215 (1200?); C. AS 241/10175 (13 R 1205); C. DH 346/17296 (10 B 1200); C. DH 55/2720 (27 B 1206); AE. SMST. III 10/816 (3 R 1223); C. AS 858/36706 (29 R 1224); C. AS 863/36971 (3 C 1222); HAT 478/23391 (27 Ra 1228); HAT 645/31607 (18 Z 1227); C. AS 352/14589 (6 Ra 1228); C. ML 105/4636 (9 L 1228); C. AS 2/46 (23 B 1230); C. AS 821/34907 (18 L 1229); C. AS 356/14735 (6 Ra 1228); C. DRB 11/546 (18 Za 1231); HAT 1546/26 (1234/1818-1819); C. BH 107/5180 (4 S 1233); AE. SMHD. II 22/1368 (10 L 1234); D. BKL. d 32760 (17 Ş 1234); HAT 637/31429 (25 Za 1241); C. AS 529/22109 (21 C 1234); HAT 1260/48753 (1229/1814-1815?); HAT 1547/9 (11 M 1235/30 Ekim 1819); C. AS 975/42475 (11 M 1235); C. HR 27/1337 (Evahir-i Z 1237/16 Eylül 1822); C. DH 82/4068 (Evâhir-i Za 1236); HAT 497/24390 (17 S 1237); D. BŞM. NZE. d 19099 (1237); AE. SMHD. III 41/2728 (10 Ş 1234); C. AS 463/19318 (3 Ra 1240); C. ML 121/5361 (Gurre-i C 1241); HAT 704/33839-A (29 M 1239); C. BH 168/7908 (23 N 1239); C. BH 165/7786 (Gurre-i Ca 1242); C. ML 211/8700 (6 Ş 1228/13 Mayıs 1809); HAT 1008/42392 (24 B 1228/23 Temmuz 1813); Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târihi*, s. 1096; Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s. 562; Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, s. 539-540.

Ahmed Paşa	Vezir		1717
Mirza Mehmed Paşa	Vezir	Sabık Özi Valisi	1717
Bozokoğlu Mehmed Paşa	Mirmiran	Karesi ve Kırşehir Mutasarrıfı	1717-1718
Yusuf Paşa	Vezir		1719
Numan	Mirmiran	Vize Sancağı mutasarrıfı	1720
Mustafa Paşa	Vezir		1720-1721
Yusuf Paşa	Vezir		1723
Ebubekir Paşa	Vezir		1724
Kurd Mehmed Paşa	Vezir		1736
Mehmed Paşa			1737-1739
Hasan Paşa	Vezir		1739-1740
Mehmed Paşa	Vezir		1640-1741
Canikli Süleyman Paşa	Vezir	Müteveffa	1768?
Receb Paşa	Vezir		1768-1769
Hacı Halil Paşa	Vezir		1770
Abdi Paşa	Vezir	Haleb valisi	1769-1770
İşbozili Abdullah Paşa	Mirmiran		1770
Mehmed Sadık Paşa	Vezir		1770
Hidayetullah Paşa	Mirmiran	Amasya Sancağı mutasarrıfı	1770
Canikli Süleyman Paşa	Vezir	Müteveffa	1769-1770
Seyyid Hidayet Paşa	Vezir	Amasya Sancağı mutasarrıfı	1770
Seyyid Mehmed Paşa	Vezir		1777
Seyyid Mehmed Paşa	Vezir	Anadolu sonra Özi valisi	1778-1779
Süleyman Paşa	Vezir		1779-1780
Mustafa Paşa	Vezir		1780
Silahdar Halil Paşa	Vezir	Balıkesir sancağı mutasarrıfı	1785-1786
Yeğen Mehmed Paşa	Vezir		1786
İsmail Paşa	Mirmiran		1787-1788
Mahmud Paşa	Vezir	Rumeli valisi, ibrail seraskeri,	1787-1792
Silahdar Seyyid Halil Paşa	Vezir	Selanik mutasarrıfı	1788-1789
Osman Paşa	Vezir	Kocaili mutasarrıfı	1792
Seyyid Abdurrahman Paşa	Vezir	Sabık Erzurum Müftüsü	1807-1810
İsmail Paşa	Vezir		1809
Ahmed Paşa			1810
Halil Paşa	Vezir		1812-1813
Şahin Ali Paşa	Mirmiran	Müteveffa	1813
İsmail paşa	Mirmiran		1813-1814
Ahmed Paşa	Vezir		1814-1815
Mustafa Paşa	Vezir		1816-1819
Abdullah Paşa	Vezir		1817
Süleyman Paşa	Vezir	Kavala ve Selanik sancakları mutasarrıfı	1818-1819
Hüseyin Paşa	Vezir		1819-1820
Yenicelizade Ahmed Paşa	Vezir	Müteveffa	1814-1815
Berkofçalı Yusuf Paşa	Vezir	Boğdan seraskeri	1819-1821
Ebubekir Sıdkı Paşa	Vezir	Anadolu valisi	1821-1823
İbrahim Paşa	Vezir	Hüdavendigâr ve Kocaili mutasarrıfı	1824-1826
Süleyman Paşa	Vezir		1826-1828-9

Tabloda görüldüğü üzere XVIII. yüzyılın başlarından itibaren İbrail Kalesi'nin idaresine tayin edilen paşaların neredeyse tamamı vezir rütbesindeydi. Tayin edilen muhafız paşalar, çoğunlukla bir ve en fazla üç sene görev yapmaktaydılar. İhtiyaç halinde atanacak görevlilerin rütbesi vezir statüsüne intibak ettirilmekteydi ve bu terfi, muhafız paşaların atandığı kaleye gösterilen ehemmiyeti ifade ediyordu. Bu durum, merkeze ulaşan raporlar ve merkezden taşraya giden emirlerde sıkça ifade edilmekteydi. Önceleri olağanüstü şartlarda Osmanlı yönetiminin benimsediği usul, artık serhad bölgelerde, kale muhafazasına tayin edilen çoğu idarecinin vezir olması şartı, belli bir kâide ve usul haline gelmişti. İbrail, Tuna Nehri'nin öte yakasında *Baş Serhad* hükmünde itibar görüyordu. 1806-1812 Osmanlı-Rus harbi devam ederken, kesinlikle *vezir rütbesinde* bir görevlinin tayin edilmesi, sıkça ifade edilmekteydi. Bükreş Antlaşması'nın (1812) ardından kale muhafızı Halil Paşa'nın vefatı üzerine, buraya tayin edilecek muhafızın seçimi ile ilgili Bâb-ı Âli'ye sunulan raporlar, buna en uygun örneği teşkil edebilir. Söz konusu atama için Rumeli bölgesinde mevcut mirmiran ve vezirler tahkik edilmiş, İpsalalalı Ahmed Paşa ve Şumnu Muhafızı Behram Paşa'nın İbrail Kalesi'ne yakınlığı sebebiyle istihdama namzet gösterilmişlerse de yapılan istişarelerde uygun görülmemiştir. Anadolu veya daha uzak bir bölgeden bir atama ise muhafızın buraya gelene kadar yaşanacak zaman kaybı dikkate alınarak, Silistre Mütessellimi Mirmiran Şahin Ali Paşa istişarelerde ön plana çıkan isim olmuştur. Paşa'nın, bir müddettir bulunduğu bölgede kudretli bir kişilik ve yöneticilik vasfı takdir edilen bir asker olduğu bildirilmiştir. Fakat rütbe olarak *mirmiran* seviyesindeydi. İbrail Muhafızlığı'na tayin edilmesi ile birlikte, kendisi *vezâret* rütbesi taltif edilip kaleye gönderilmiştir⁷⁸¹.

Zamanın şart ve koşulları bu muhafız paşaların, kale idaresinde tek başına sadakatlerinin yeterli olmadığını da ortaya koymaktadır. Keza başlı başına bu vasıf, kalelerin muhafazası konusunda daha kuvvetli ve yönetme kabiliyeti ile ilgili liyakatte söz konusuydu. Muharebe işlerinde becerikli ve gelirleri uygun şekilde kontrol ederek yönetebilecek bir vezir ancak İbrail gibi önemli bir serhaddin muhafazasını üstlenebilirdi⁷⁸². 1818-1819 tarihlerinde İbrail Muhafızı olan vezir

⁷⁸¹ BOA, TSMA. e 710/46 (1226/1811).

⁷⁸² BOA, HAT 482/23625 (1234/1818-1819).

Abdullah Paşa, bu özellikleri taşımayan ve merkezde *zâifü'l-hâl* olarak tabir edilen biri olduğu için, yerine savaş kabiliyetine ve nüfuzuna güven duyulması sebebiyle sâbık Bosna Vâlisi Süleyman Paşa atanmıştı. Merkezin sunduğu bilgiye göre, Abdullah Paşa her ne kadar sadakatle hizmet etmiş bir görevli olsa da *İbrail Kalesi diğer sınır kalelerine kıyas edilmediği için daha güçlü bir vezirin otoritesine ihtiyaç* vardı. Abdullah Paşa'nın âkil bir vezir lakin biraz gevşek olduğu belirtilerek görevi, bu suretle savaşlarda cesareti ile merkezin takdirini toplayan Süleyman Paşa'nın uhdesine verilmişti. Kezâ kısa bir süre sonra İbrail Muhafızlığı görevini üstlenen Ebubekir Paşa'nın da akıbeti aynı olmuştu. Tıpkı Abdullah Paşa ile ilgili öne sürülen ithamlarla, yerine Hüdâvendigâr Sancağı Mutasarrıfı İbrahim Paşa getirilmişti. Merkeze sunulan raporlara göre, İbrail'de nüfuz ve kudreti bilinen bir vezirin tayini, Rusya gibi bir düşmanın gözünde ihtiyatlı görünmenin icâb ettiği vurgulanıyordu. Ebubekir Paşa'nın *acz-ı hâli* sebebiyle, kaleye atanacak vezirin daha işe yarar ve harbe kadir bir kişilik olmasını gerektirmekteydi. Her ne kadar hakkında Kocaili ve Hüdâvendigar Sancakları'nda görevli iken bazı şaibe ve şüpheler raporlarda belirtilmişse de İbrahim Paşa İbrail Kalesi Muhafızlığı'na tayin edilmişti⁷⁸³.

İhtiyaç hâsıl olduğunda bu muhafız paşalar, mübâdele usûlü ile görev değiştirebilirlerdi. XIX. yüzyılın ilk yarısında, Babadağı Muhafızı olan Yusuf Paşa, aynı zamanda Anadolu Valisi'ydi. İbrail Muhafızlığı, Yusuf Paşa'nın Babadağı'na tayin edilmesi ile Ebubekir Paşa'ya tevcih edilmişti⁷⁸⁴. Kalenin fonksiyonel olarak tüm işlerinin idaresine seçilen muhafız paşalara, sorumluluğun tamamını üstlenmesi beklenmekteydi. Dizdarlar da muhafız paşaların iltimasıyla görevlendirilebilirdi⁷⁸⁵. İbrail Kalesi'ne atanan muhafız paşalar, usûlen uygunlanan yöntemle kapı halkı ve maiyeti ile birlikte burada ikametle yükümlüydüler⁷⁸⁶. Bunun için, kale içinde

⁷⁸³ BOA, HAT 476/20331 (1236/1820-1821).

⁷⁸⁴ BOA, HAT 750/35411 (11 R 1236/16 Ocak 1821); Yusuf Paşa'nın merkeze bildirdiği üzere, "*mukteza-yı emr ü irâde üzere İbrail muhafızlığı ala-târikü'l-mübadele*" uhdesine tevcih olunan Anadolu Valisi Bekir Paşa'nın İbrail'e geldiğinde, kendisi İbrail'den hareket ederek memuriyeti üzere Babadağı'na geçeceği bildirilmişti.

⁷⁸⁵ BOA, İE. AS. 8128; İbrail Kalesi dizdarlığı, muhafız Yusuf Paşa'nın arzıyla tevcih edilmişti.

⁷⁸⁶ BOA, AE. SMHD. I 122/8848 (28 C 1152/2 Ekim 1739); "*hâlâ İbrail muhafazasında olup ol-havâtilere memûr asâkir-i mansûremin üzerlerine başbûğ tâyin edilen vezir Mehmed Paşa'ya hükmü ki, senki vezir-i müşârünileyhsin memur oldığın vazîfenin önemi için beher hâl kapun halkını techiz ve dairenle levâzımını tesviye ve tanzim eylemek ehem ve elzem olduğuna binaen...*".

çoğunlukla *Muhafız Paşa Konağı* veya *Vezir Konağı* ismiyle kendileri için inşa edilen yerde ikamet emektedirler. Dairesi halkı için de kendi konaklarının hemen yakınında uygun binalar inşa edilmekteydi. Osmanlı arşivindeki masraf defterlerinde, maiyetlerinin isimleri ile birlikte yapılan harcamalar incelendiğinde, Anapa Kalesi bu manada önemli bir örnek teşkil eder. Buna göre muhafız paşaların etrafında dairesi halkı, Osmanlı Sarayı ve etrafında örgütlenen bürokrasinin proto-tipini andırmaktadır. 1795 yılına ait bir masraf defterinde, Anapa Kalesi Muhafızı'nın maiyetinde Enderun ve Birun ağaları, divan kâtibi, kapıcılar kethudası, hazinedar, selam ağası, saman emini, mirâhor, mehterân, sancakdar, imam, hazine kâtibi, çukadar, dühancı, ibrikdâr, berber, kilerci, mühürdar, kahveci vs birçok görevli bulunmaktadır⁷⁸⁷.

b. Muhafız Paşaların Görev ve Yetki Alanları

Mirmiran ya da vezir rütbesindeki kale muhafız paşalarının, kale idaresinde sorumlu tutuldukları görevlerini belirleyen yazılı *kanun* ve *kaideler* henüz mâlum olmayan veya tesâdüf edilmemiş bir konudur. Ancak bilhassa XVIII. yüzyıldan itibaren kale muhafazası ve idaresi ile ilgili kendilerine doğrudan gönderilen hükümler, vazifelerinin sınırlarını belirleyen bir müeyyide haline dönüşmüştür. Söz konusu müeyyideler, doğrudan zamanın şart ve koşullarının oluşturduğu esaslardan beslenmekte ve gittikçe yaygınlaşarak belli bir usul ve kaide olarak görülmesini sağlamıştı. Çoğu zaman gerek merkezden gelen emirler ve gerekse merkeze gönderilen raporlar, bahsi geçen hususlar göz önünde bulundurularak özellikle vezir rütbesinde bir yetkilinin, stratejik kalelerde idareci olarak istihdam edildiklerini göstermektedir. Söz konusu görevler, rütbelerinden dolayı tabiatı itibarı ile tek başına askeri sorumlulukları temel alınarak değerlendirilemezdi. Kale muhafızı olarak kendilerine doğrudan gönderilen hükümler, kale içinde askeri organizasyondan başlayıp, etrafında teşekkül eden kazânın askeri, mâli ve mülki olarak birçok işinden sorumlu birer *şehir valisi* gibi vazifelendirildiklerini göstermektedir. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren muhafız paşalar, özellikle İbrail Kalesi'nde aynı zamanda

⁷⁸⁷ BOA, D.BŞM. d 6364 (Mart 1795); naklen Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşları Strasında İbrail Kalesi*, s. 19.

Mukâtaa Nezaret'inden de sorumlu tutulan nazırlık vazifesini de üstlenmişlerdi. Sonraki başlıklarda etraflıca değerlendirildiği üzere, 1787-1792 savaşları sırasında İbrail Nezareti'nin idârecisi olan Nazır Ahmed Ağa'nın (sonradan sadrazam Laz Ahmed Paşa anılmaktadır) hemen ardından, Mukâtaa Nezareti'nin idraesi de İbrail muhafız paşalarına ihale edildi. Örneğin, Mart 1813 tarihinde Seyyid Halil Paşa'nın vefatının ardından⁷⁸⁸, Silistre Mütesellimi ve Silistre Kale Muhafızı Şahin Ali Paşa, vezaret rütbesi ile taltif edilerek hem İbrail Muhafızlığı'na hem de nazırlığına atandı. Bu sırada geçici bir görevle İbrail Nazırı olan kapıcıbaşılardan Hüseyin Ağa'nın merkeze bildirdiği rapor, yaklaşık yüzyılı aşkın bir süredir İbrail Kalesi'ne atanan vüzere ve mirmiran gibi yöneticilerin, *kale idaresinde mutlak sorumlu olduklarının, belli bir nizam ve kâide olarak görüldüğünü* göstermektedir. Ona göre muhafız olarak görevlendirilen kişi, hem vezir rütbesinde olacak ve hem de nazırlık vazifesini de üstlenecekti. Bunların vazifeleri, *memleket işlerinin idaresinde uygulana gelen bir kaide olduğu için, ahâlinin de öyle alıştığına* vurgu yapmaktaydı⁷⁸⁹. Hüseyin Ağa'nın verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, nezareti idare edecek nazırın, vezir statüsünde bir kale muhafızı olması gerekiyordu. Dolayısıyla kale idaresinde Vezir-Muhafız örneği, İbrail özelinde artık *vezir-muhafız-nazır* statüsünde kabul görmeye başlamıştı.

Bilhassa XVIII. yüzyıl başlarından itibaren yaygınlaşan kale idaresine muhafız paşaların tayini, doğrudan şehrin askeri ve mülki idaresi ile ilişkilendirebilir. Yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan siyasi ve jeopolitik sorunlar, değişen sınırlar, gittikçe kalabalıklaşan şehir nüfusları, yerel idarecilerin artan gücü ile devlete baş kaldırmaları gibi durum ve koşullar, Osmanlı yönetiminin serhad muhafazasına daha fazla yoğunlaşmasına sebep olmuştu. Hotin, Bender, Akkirman, Kili, İsmail, Yergöğü, Kulle ve İbrail kaleleri gibi düşman kuvvetlerine set olabilecek en önemli istihkâmlar, Rumeli bölgesinin kilidi sayılmaktaydı. Sadece bu 8 kalenin arazisi bile, Bükreş Antlaşması'nın görüşmelerinde görev alan Muhib Efendi'ye göre "*Frengistan'da olsa üç-dört krallık itibar olunacak*" mahallerdi⁷⁹⁰. Yine kuzeyde Azak, Kılburun ve Özi kaleleri, Osmanlıların XVIII. yüzyıl boyunca

⁷⁸⁸ BOA, HAT 664/32292 (3 Ra 1228/4 Mayıs 1813).

⁷⁸⁹ BOA, HAT 478/23391 (27 Ra 1228/30 Mart 1813).

⁷⁹⁰ BOA, HAT 851/38146 (21 L 1223/10 Aralık 1808).

Rusya'ya karşılık verebilecek en önemli ileri karakolları durumundaydılar. Dolayısıyla değişen ve gelişen koşullar, bu derece önemli ve stratejik kale-şehirlerin idaresinde şimdiye kadar kale komutanı olarak bilinen dizdarların yetki, nüfuz ve sınırlarını aşmaktaydı. Bundan dolayı vezir statüsünde en üst düzey sorumluların olduğu bir kalede, kendi sorumluluğunu icra etmekle birlikte dizdarların tek başına kale komutanı olarak nitelendirilmesi söz konusu olamazdı. Muhafız paşaların varlığında, kale-ordu-merkez ile doğrudan muhatap kabul edilen dizdarlar değil, tabiatı itibariyle mirmirân veya vezir rütbesindeki bu idarecilerdi. Söz konusu muhafız paşaların görev mahiyeti olduğu için, bu başlıkta yukarıda atıf yapılan müeyyideleri işaret eden bilgilerle, bunların faaliyet alanları ve sorumlulukları değerlendirilecektir.

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine doğru Özi Valisi ve Hotin Muhafızı Abdi Paşa'ya gönderilen bir emir, muhafız paşaların görevleri hakkında belli bir kanaatin oluşmasını sağlamaktadır. Bahsi geçen emirde muhafız paşalardan talep edilen beklentiler, Osmanlı serhad bölgelerinin en önemli mevkilerini oluşturan Azak, Özi, Yenikale, Niş, Eğriboz, Vidin, Niğbolu, İnebahtı, Mora, Bender, Kandiye, Hanya, Erzurum, Kars, Van ve İbrail kalelerinin muhafızlarından da talep edilmiştir. Buna göre muhafız paşalar, bulunduğu bölgenin askeri ve dini eşrafı, memleket ayanları ve cümle belde ahalisi (reâya ve berâya) ile temsil ettiği vazifeye uygun olarak, teşrifat ve protokol düzenini takip edecekti. Bunların emniyetlerinin sağlanması, yerli halkın huzur ve refahının temini, zulme uğramamaları ve haklarının gözetilmesi noktasında bir beklenti ve talep söz konusuydu. Memuriyetlerde vazifeli olarak uygun istihdamlar sağlamaları gerekiyordu. Sipahi, silahdâr, cebeci, topçu, yeniçeri ve yerli kulu gibi askeri zümrelerin herhangi bir şer'i davası vukua gelirse, bunların takibinin yapılması ve gerektiğinde zâbitlerine teslim etmeleri isteniyordu. Görevlerinin icrâsında, *kânun-ı kadime* riâyet etmeleri, mugâyır hareketlere asla müsaade etmemeleri ve bilhassa buna rızâ göstermemeleri icab etmekteydi. Askeri personelin kanun dışı faaliyetleri neticesinde aldıkları cezânın icrâsını, bizzat takip ederek herhangi bir gevşekliğe mahal vermeyeceklerdi ve ocakları vasıtasıyla bu kişilerin cezasının infazından takipçi olacaklardı. Gerek yerli halkın gerekse bulunduğu mevki ile irtibat halinde olan herhangi bir memleket ahâlisinin işleriyle ilgili mağduriyet

yaşamamalarına özen göstermeleri ve bunları yönetirken kanunlara göre hareket etmeleri en temel vazifelerindi. Bulunduğu serhaddin tertibi, gerekli nizâmın sağlanması, ahâlinin hak ve hukukunun gözetilerek himâye edilmesi ve bunlarla ilgili işlerin görülmesinde asla kanun dışına çıkmamaları beklenmekteydi⁷⁹¹. Genel hatları ile muhafız paşaların görevlerinin mâhiyeti, uygulamalarda daha fazla detaylandırılabilir. Kalelerde askeri organizasyonun mutlak sorumluları olmaları sebebiyle muhafız paşalar, kale ve çevresinin düşman saldırılarından korunmasında en yetkili muhatap sayılmaktaydı⁷⁹². İstihdam edildikleri kale muhafazasının yanı sıra, kalenin bulunduğu kazâda mevcut kasaba ve köylerin, eşkıya ve haydut saldırılarına mâruz kalamalarına engel olarak emniyetlerinin sağlanması da bunların vazifesi dâhilindeydi⁷⁹³. Görevde buldukları bölgede, sınır devleti ile uygulana gelen hudut protokollerine riayet edilmesini sağlayarak, izinsiz giriş çıkışlara müsaade etmemeleri gerekmekteydi. Bu tür vakalarda, etraf kalelerdeki muhafızlarla irtibat halinde olarak, ruhsatsız geçişlere engel olacak organizasyonu sağlamaları gerekiyordu⁷⁹⁴. Bu suretle geçişi zor yolları kullanarak gizlice Osmanlı memleketine giriş yapan ve ticari faaliyetlerde bulunan tüccar ve esnaf gruplarına müsaade etmeyeceklerdi. Ayrıca sınır devletleriyle yapılan siyasi ve ticari antlaşmalara bağlı olarak, barış zamanların muhatap devletlerin sınırlarına kale askeri grupları tarafından yapılacak herhangi bir taarruza fırsat vermeyeceklerdi. Örneğin 1715 yılında, Azak Kalesi askerlerinden yerli kulu ve bazı yeniçeriler bir kısım Tatar

⁷⁹¹ BOA, A. DVNSMHM. d 130, hk 657; 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675 (Evâil-i M 1134/22 Ekim 1721).

⁷⁹² BOA, ADVNSMH. d 100 hk 452 (Evâhir-i R 1113/3 Ekim 1701); Eğriboz Kalesi Muhafızı Vezir İbrahim Paşa'ya gönderilen hükümde, Atina Kalesi'ni Venediklilerden korumak için maiyetindeki askerlerle takviye etmesi bildirilmişti. Muhtemelen paşanın aynı zamanda Atina Kalesi ile teması, onun sancak muhafazasında olması ile de ilgiliydi.

⁷⁹³ BOA, ADVNSMH. d 106 hk 230 (Evâsıt-i N 1106/29 Nisan 1695); Eğriboz Kalesi muhafazasında olan Vezir İbrahim Paşa'ya gönderilen hükümde belirtildiğine göre, askerlerin kışlaması sebebiyle Eğriboz etrafında bulunan kasaba ve köylerde asker kalmamıştı. Haydutların kış aylarında kasaba ve köy sakinlerinin mallarını telef ederek bölgeyi tahrip ettiği bilgisi ulaşmıştı. Paşa'dan, muhafazasına ihtiyaç duyulan mahallerde gerekli tedbirleri alması istenmişti. Kısa süre sonra kale muhafızı olan Vezir Halil Paşa'ya da gerek kalenin gerekse etraf mahallerde meskûn ahâlinin korunması ve buralara göz kulak olması talimatı verilmişti.

⁷⁹⁴ BOA, ADVNSMH. d 115 hk 2060 (Evâhir-i N 1118/4 Ocak 1707); Kale-i Cedid Muhafızı Vezir Mehmed Paşa'ya hükümde, Ruslarla yapılan sınır antlaşması gereğince Azak tarafına gidip gelenler için Acı Muhafızı Hasan Paşa ile temas halinde olup, bölge sınırlarının dağlarından Osmanlı tarafına senetsiz geçen kişilere engel olunması istenmişti.

grupları ile birlikte hareket ederek, Rus himayesinde bulunan bölgelerde ganimet elde etmek maksadıyla taarruz ve tacizlerde bulunmuşlardı. Bu durum İstanbul'dan duyulunca, Azak Kalesi Muhafızı Vezir Yusuf Paşa'ya, kati bir şekilde Rusya ile yapılan antlaşma ve ahidnâmelere bağlı kalarak, bu tarz faaliyetlerde bulunan askerlere engel olması ve ileride oluşabilecek benzer hadiselerle asla müsaade etmemesi emredilmişti⁷⁹⁵. Kezâ ticari faaliyetlerde bulunmak üzere Osmanlı ülkesine gelen tüccar taifelerine (Müste'men) Osmanlı ülkesinde üretilen tahıl ve hububat benzeri ürünlerin yerli pazarlarda satışı yasak olması sebebiyle, bu tarz ticari faaliyetlere kati şekilde müsaade etmemeleri gerekiyordu. Örneğin, Mora Yarımadası'nda bulunan Anaboli Kalesi Muhafızı Mustafa Paşa ile Koron kadısı Mehmed Efendi'nin, zahire satışı ile ilgili olarak müste'men taifesine cevaz verdikleri ve iskelelerde aleni şekilde bu ürünlerin satışının yapılarak farklı bölgelere nakledildiği tespit edilmişti. Osmanlı yönetimi ise Anaboli Kalesi Muhafızı ile Koron kadısını görevlerinden azlederek Rodos'a sürgüne göndermişti⁷⁹⁶. Diğer tafaftan Osmanlı başkentinin hububat ihtiyaçlarını karşılamak üzere zahirenin tedariki, depolanması ve nakli ile ilgili işlemlerde muhafız paşaların sorumlulukları vardı. Özellikle Tuna havzasından İstanbul'a gönderilecek hububatın *bir habbesinin bile ziyan edilmemesi*, Osmanlı yönetiminin husûsen en öncelikli konularındandı. Tedarikin sağlandığı bölgelerde muhafız olan paşalar, gerekli olan tedbirleri almakla sorumlu tutulabilirdi. 1813 yılında İbrail Kalesi Muhafızı ve Nazırı olan Şahin Ali Paşa'nın âkıbeti, buna örnek teşkil etmektedir. Her ne kadar Rumeli bölgesinde dönemin koşulları ile ortaya çıkan nüfuz sağlama çabaları ve yerel yöneticiler arasındaki rekabet ortamı, böylesi cezalandırmalara zemin yaratsa da resmi evraklar, Şahin Ali Paşa'nın katledilmesi ile ilgili hususun İstanbul zahiresinin temini noktasında gösterdiği zaafiyet ve usulsüz hareketleri olduğunu göstermekteydi. Şahin Ali Paşa, Silistre Mütesellimliği vazifesindeyken mirmiran rütbesindeydi. Bölgedeki faaliyetleri, ordu ve merkezin takdirini kazanmasına sebep olmuş ve bu suretle İbrail Kalesi Muhafızlığı'na vezaret rütbesi taltif edilerek getirilmişti. Dönemin Sadrazamı

⁷⁹⁵ BOA, ADVNSMH. d 123 hk 37, 38, 39, 40 (Evâsıt-i C 1127/18 Haziran 1715); Azak Kalesi Muhafızı Vezir Yusuf Paşa'ya, Kale-i Cedid Muhafızı Halil Paşa ve Acu Kalesi Muhafızı'na gönderilen hüküm.

⁷⁹⁶ BOA, ADVNSMH. d 129 hk 359 (Evâsıt-i L 1131/31 Ağustos 1719); Mora Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya gönderilen hüküm.

Hurşid Ahmed Paşa'nın merkeze sunduğu rapora göre Şahin Ali Paşa, İbrail Muhafızlığı görevinde iken İstanbul'a gönderilecek zahirenin başka bir mahalle aktarılmasını sağlamıştı. Kanun dışı başkaca faaliyetleri de tespit edilmiş ve bu yüzden Şahin Ali Paşa'nın vezaret rütbesi elinden alınarak, Sadrâzam Hurşid Paşa'nın emri ile Enderun Çukadârı marifetiyle idam edilmişti⁷⁹⁷.

Öte yandan kazâda görülen şer'i davalarda tespit edilen suçluların, cezalarının infazının uygulanmasında muhafız paşaların sorumlulukları vardı. Örneğin yine Azak kadısının merkeze gönderdiği iki raporda, kalede yeniçeri zâbiti olarak görev yapan Trabzônî Süleyman Ağa'nın, görev yaptığı sıralarda bazı usulsüzlükleri, kanuna aykırı izinsiz ticari faaliyetleri ve muhallefat gelirlerine ruhsatsız şekilde el koyduğu tespit edilmişti. Ayrıca bu kişi, kalede askeri hizmetlerde bulunan yakınları ve akrabalarının çokluğuna güvenerek, uygunsuz hareketlerde bulunuyordu. Tüm bu sebeplerle hakkında idam kararı çıkarılmıştı. Kadının ilâmına rağmen cezası infaz edilmediği için, bu durum doğrudan İstanbul'a bildirilmişti. Merkezden gelen emir doğrultusunda kale muhafızı İbrahim Paşa'dan, mahkeme kararının uygulanması için gerekli tedbirleri alması ve infazın gerçekleşmesi için bu şahsın zâbitlerine derhal teslim edilmesi emredilmişti⁷⁹⁸. Kezâ yine herhangi bir suçtan dolayı hakkında kalebend veya sürgün kararı çıkarılan şahısların, bu cezalarının uygulanması veya hukuken salıverilmesi icab eden durumlarda bunları icra etmeleri ile ilgili olarak, doğrudan muhafız paşalara emirler gönderilebilirdi⁷⁹⁹.

Kale askeri organizasyonunda mutlak sorumlu tutulan muhafız paşalar, personelin her türlü tertibatı, azil ve tayinlerinde belirleyicilerdi. Kale dizdarlarının azil ve tayin işlemlerinde etkiliydiler ve dizdarlar, kati suretle muhafız paşaya itaat etmek zorundaydılar. Muhafız paşalar, dizdarları usulsüz davranışlarından dolayı merkeze bildirmek suretiyle azledebilirlerdi⁸⁰⁰. Ayrıca herhangi bir kaleye tayin

⁷⁹⁷BOA, HAT 495/24285 (3 Ş 1228/1 Ağustos 1813).

⁷⁹⁸BOA, ADVNSMH. d 129 hk 436 (Evâsıt-i Za 1131/29 Eylül 1719).

⁷⁹⁹BOA, ADVNSMH. d 98 hk 613 (Evâhir-i C 1000/12 Nisan 1592); Hanya Kalesi Muhafızı Vezir Ali Paşa'ya gönderilen hüküm.

⁸⁰⁰BOA, C.AS.761/32106; Örneğin Özi Kalesi dizdarı, kale muhafızına itaat etmediği için görevinden azledilmişti.

edilecek dizdarın atama işlemlerinde, muhafız paşanın iltiması söz konusuydu⁸⁰¹. Öyle ki Muhafızın olduğu bir kalede dizdarın nüfuz ve yetkileri de kısıtlanmış olurdu. Kale içerisindeki dizdarın maiyetindeki mevcudun lüzumsuz yere arttırılması, muhafız paşa varken gerekli görülüyordu. 1786 tarihinde Varna Kalesi Muhafızı Vezir Ahmed Paşa'nın merkeze sunduğu raporda kale dizdarının hayli yaşlı olduğunda şikayet ediliyordu. Bu sebeple top, cephane ve sair mühimmatın ihracı gerektiğinde, dizdarın yetersiz kaldığı bildirilerek, maiyetine bir kâtip ile beş askerin yazılması istenmişti. Ancak gelen talimatta, kalede muhafız paşa emrinde yeteri kadar asker ve görevli varken, dizdarın maiyetine yeniden asker yazılmasının uygun olmadığı bildirilmişti. Maiyetinde bulunan diğer askeri gruplar içinden ilgili atamaların yapılması istenmişti⁸⁰². Muhafız paşalar, dizdarın görev alanında olan tüm kale işlerinden bizzat yükümlüydüler. Atandığı kalenin keşif ve tamirâtı ile bunların takibi⁸⁰³, bu idarecilerin doğrudan mesul tutuldukları görevler arasındaydı. Tamirat işlemleri, muhafız paşaların merkeze sunduğu arz doğrultusunda dikkate alınırdı. Bu işlemler devam ederken gerekli taş, kereste ve sair levazımın tedariki, stratejik bölgelerde tek başına merkezden atanan bina eminlerine ihale edilmiyordu. XVIII. yüzyıl başlarında, Niş Kalesi'nin tamiri ile ilgili olarak kale muhafızı Vezir Abdullah Paşa'ya gelen emirde, *Niş Kalesi sedd-i sedid-i serhâd olması dolayısıyla*, tahkimatının kuvvetine atıf yapılarak mevcut araba, amele, kereste ve sair malzemenin gün gün yoklamasının yapılması, eksiklerinin tespit edilmesi isteniyordu⁸⁰⁴. Tamirat işlemi öncesinde ve sonrasında yapılacak muâyenerelerde (keşif), görevli olan mimar ve sair personelle beraber bizzat hazır bulunarak kontrol

⁸⁰¹ BOA, İE. AS. 88/8128 (9 S 1131/1 Ocak 1719); İbrail Kalesi dizdarlığında 50 akça ulufe ile görevde bulunan Süleyman Ağa hakkında bazı söylentiler çıkmıştı. Yeniçeri ağa vekilinin tavsiyesi ve kadı ilamı ile Yusuf isimli biri yeni dizdar olarak tayin edilmişti. Ancak kalede yapılan tetkikler sonucunda, mâzul dizdarın herhangi bir suçu tespit edilememişti. Dolayısıyla kaledeki yerli ağaların olumlu görüşleri ve muhafız Yusuf Paşa'nın da iltimasıyla Süleyman Ağa (Kara Ali) görevine iade edilmişti.

⁸⁰² BOA, C.AS. 1035/45413 (5 Z 1200/29 Eylül 1786).

⁸⁰³ BOA, MAD.d. 1016; Kandiye Kalesi tamirat ve keşif defteri; “*iktizâ iden mahallerin keşif ve tecdid ve defter olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlişan mücebince bizzât hâla kandiye muhâfızı düstür-ı mükerrem müşir-i mufahham devletlü İbşir El-Hac Hüseyin Paşa ve tâ'yin buyrılan ...*”.

⁸⁰⁴ BOA, ADVNSMH. d 129 hk 1002 (Evâhir-i R 1131/21 Mart 1719).

etmesi gerekmektedir⁸⁰⁵. Ayrıca bu faaliyetler için tamirat veya keşif defterlerinin tutulması icab ediyor ve bizzat muhafız paşanın da mührü gerekiyordu⁸⁰⁶. Zira tutulan defterlerin bir sureti de İstanbul'a gönderiliyordu. Diğer yandan kalede mevcut askeri personelin yoklaması⁸⁰⁷, muhafız paşanın denetimi ile mümkün oluyordu. Gerek yerli gerekse merkezi ordu unsurlarının, kale hizmetinde mevcut bulunmalarını sağlamak ve kalede eksikler varsa temin etmekle mükelleftiler⁸⁰⁸. Askeri personelin yoklamalarının yapılması ve defter tutularak mevaciblerinin ödenmesi için merkezden tayin edilen görevli personele, ilgili katkıları yapmakla sorumlu tutulabilirlerdi. Örneğin, Kale-i Cedid, Acu ve Özi gibi serhad kalelerin muhafız paşalarına gönderilen hükümde, evvela yeniçeriler ve ardından kalede istihdam edilen yerli kulu askerlerin sayımlarının yapılarak mevcut ve na-mevcut olanların belirlenerek defter tutulması ve bunlara ödenecek mevaciblerin taksimini yapacak çavuş ve mübaşirlere yardımcı olunması istenmişti. Bu suretle yoklamalarda eksikler varsa, yeni asker tedarikinin tutulacak defterlerde belirtilmesi, muhafız paşaların görevlerinden biriydi⁸⁰⁹. Ocakları tarafından gönderilen mübaşirler marifetiyle yapılan yoklama neticesinde tutulan defterler, mühürlü ve imzalı olarak İstanbul'a gönderilirdi. Na-mevcut olan askerlerin, usulsüz şekilde yoklamada mevcut gösterilmelerine kati surette müsaade etmemeleri gerekmektedir⁸¹⁰. Ayrıca kalede istihdam edilen ve görev süresi dolmuş aylıklı askerlerin, mahallerine dönmesi için tertip edilecek izin belgesi, muhafız paşaların kontrolü ile mümkün oluyordu. Eğriboz Kalesi'nde istihdam edilen sipah, silahdar ve serdengeçti

⁸⁰⁵ BOA, MAD. d 1940 (Evâhir-i R 1181/26 Eylül 1767); Hotin Kalesi tamirâtı için muhafız Abdi Paşa, mevcut ağalar ve mimar marifetiyle hazırlanan keşif defteri. Yine Mora Adası'nda Moton Kalesi'nin tamir ve yenilenmesi ile ilgili olarak bkz. BOA, DBŞM. d 4142.

⁸⁰⁶ BOA, MAD. 1016 (12 M 1134/2 Kasım 1721); Girit Adası'nda Kandiye Kalesi'nin keşif defteri.

⁸⁰⁷ D.BKL.d 32703; D.BŞM.d 1468; “*be ma'rifet vezir Osman Paşa muhâfız-ı kale-i Niş ve Vâli-yi Rum-ili....*”.

⁸⁰⁸ BOA, ADVNSMH. d 132 hk 944 (Evâhir-i Ş 1137/13 Mayıs 1725); Diyarbekir ve Revan eyaletlerine mutasarrıf olup Revan Kalesi Muhafızı olan Vezir Ahmed Paşa'ya gönderilen hükümde, kale için tertip edilmiş 2.377 kişilik süvari ve piyade askerinin küsur kalanlarının da toplanarak kale muhafazasında hazır bulunmalarının sağlanması emredilmiştir.

⁸⁰⁹ BOA, ADVNSMH. d 115 hk 927, 928, 929 (Evâhir-i L 1118/3 Şubat 1707).

⁸¹⁰ BOA, ADVNSMH. d 119 hk 972 (Evâhir-i B 1124/1 Eylül 1712); Hüküm: Tımışvar, Özi, Eğriboz, Belgrad, Bozcaada, İnebahtı, Kefe, Limni, Akkirman, Bender ve İstanköy gibi Osmanlı memleketinin hudut bölgelerinde olan eyalet valileri ve kale muhafızlarına gönderilmişti. Bkz BOA, ADVNSMH. d 119 hk 973...987 (Evâhir-i N 1118/4 Ocak 1707).

askerlerinin merkeze sundukları arzda, yaklaşık iki yıldan beri kalede muhafaza hizmetinde bulduklarını ifade ederek, kendi mahallerine gitmek için izin talep etmişlerdi. Kale Muhafızı Vezir İbrahim Paşa'dan, İstanbul'dan gelen emre göre bunların izinlerini tertip ederek memleketlerine gönderilmesi istenmişti⁸¹¹. Kezâ Trabzon Eyaleti tımar ve zeamet erbabı gibi dirlik sahiplerinin, birkaç seneden beri kale hizmetinde oldukları bilgisi merkeze ulaşmış ve bunun üzerine herhangi bir eyaletten buraya gelen askeri personelin, sahibi oldukları dirlik bölgelerine gitmeleri için izin verilmesi istenmişti⁸¹². Yine benzer şekilde Diyarbakır ve Revan eyaletleri mutasarrıfı ve Revan Kalesi Muhafızı El-hac Receb Paşa'ya, yaklaşık üç seneden beri Şark Seferleri'nde hizmet ettikleri ve kalede istihdam edilmeye devam ettikleri sürece, tımarlarını toplamada zaafa düşecekleri beyanıyla, bunlara izin verilerek yerlerine yeni asker temin edilmesi talimatı verilmişti⁸¹³. Ayrıca sefer sırasında farklı eyalet ya da bölgelerden belirli kalelere takviye suretiyle görevlendirilen askerler veya birlikler, hizmet süresi bittikten sonra, yine muhafız paşanın tasarrufuyla asli görev yerlerine gönderilirdi⁸¹⁴. Bu suretle Osmanlı yönetimi, sefer esnasında uzun süre hizmette bulunan bu görevlilerin, hem tasarruf ettiği dirliklerine hanel gelmeden toprak düzeninin olumsuz etkilenmesine engel olmaya çalışıyor, hem de asli hizmet bölgelerindeki organizasyonun düzeninde devamlılık sağlamak istiyordu

Muhafız paşalar, kale hizmetinde bulunan birliklerin ulufe ya da mevâcibinin taksimi ile zahire ve diğer tedariklerinden sorumluydular. Kale askerleri için temin edilecek zahire, evella kalenin bulunduğu kazâdan mübaayası sağlanıyordu. Kale muhafız paşaları, mübayaa işini yapacak görevlileri tenbih ve telkin etmek durumundaydılar⁸¹⁵. Gerek askere ödenecek ulufelerin taksimi gerekse reayadan mübâyaa edilecek zahirenin temini sırasındaki yolsuzlukların tespit edilerek, bu tarz

⁸¹¹ BOA, ADVNSMH. d 106 hk 1359 (Evâil-i Ca 1106/18 Ekim 1694).

⁸¹² BOA, ADVNSMH. d 127 hk 1201 (Evâhir-i R 1130/1 Nisan 1718).

⁸¹³ BOA, ADVNSMH. d 132 hk 1379 (Evâsıt-i C 1138/18 Şubat 1726).

⁸¹⁴ BOA, ADVNSMH. d 106 381 (Evâsıt-i L 1106/29 Mayıs 1695); Kandiye Kalesi Muhafızı Vezir İsmail Paşa ve Hanya Kalesi Muhafızı Vezir Ali Paşa'ya gönderilen hükümde, bu kalelere Mısır'dan takviye için gelen birliklerin hizmeti bittikten sonra kendi yerlerine bir an evvel gönderilmesi emredilmiştir.

⁸¹⁵ BOA, ADVNSMH. d 130 hk 1072 (Evâhir-i B 1134/15 Mayıs 1722); Rumeli Valisi ve Niş Kalesi Muhafızı Osman Paşa'ya hüküm; BOA, AE. SABH. I 139/9376 (15 Ca 1199/26 Mart 1785); Özi Kalesi Muhafızı Ali Paşa'nın tahrirati.

usülsüzlüklerin önüne geçilmesi, muhafız paşanın dikkatini gerektirmekteydi. Bu tarz yolsuzluklar, daha çok ordu ya da merkezi hazineden kalelere nakden yapılan ianeler sırasında meydana geliyordu. Ulufe ve bahşişlerin dağıtımı ile zahirenin mübayaasına görevlendirilen çavuş ya da mübaşirlerin çeşitli yolsuzluklara karışmamaları için bunların kontrolü ve dolayısıyla ortaya çıkacak problemlerin önceden önüne geçmek maksadıyla muhafız paşaya havale ediliyordu. Tespiti yapılan bu tarz durumlarda muhafız paşalar, ilgili kişileri tevkif ederek mallarına el konulmasını ve hazinenin gördüğü zararın karşılanmasını sağlamak zorundaydı⁸¹⁶. Kalede hizmetli olan idari ve mali işlerde görevlendirilen personel de bu suretle muhafız paşaya itaat etmek zorundaydılar, aksi takdirde cezalandırılırlardı. Öte yandan cezasını tamamlayan veya sürgün süresi dolan personellerin işlemleri, yine muhafız paşanın kontrolünde görülürdü⁸¹⁷. Öte yandan kaledeki askerin iaşesi için gerekli tayinatların sağlanması⁸¹⁸, zahirenin depo edilmesi, mühimmat ve cephanelerin eksiklerin tamamlanarak kontrolünün sağlanması⁸¹⁹, muhafız paşanın doğrudan sorumlu tutulduğu vazifelerdendi⁸²⁰. Muhafız paşaların kale görevleri için kendilerine, bazı bölgelerin hasları, mukataaları veya cizyeleri gelir olarak tahsis edilirdi⁸²¹.

Osmanlı Devleti, hudut boyları veya stratejik olarak ehemmiyet arz eden önemli bölgelerin muhafazasını kuvvetlendirmek için vezir rütbesindeki bu paşaları görevlendirmeleri, tek başına askeri olarak sağladığı faydalarla geçiştirilecek bir husus değildi. Zira bu paşaların maiyeti ve kapı halkı ile bulunduğu bölgeye intikali,

⁸¹⁶ BOA, ADVNSMH. d 129 hk 278 (Evâil-i N 1131/18 Temmuz 1719); Seddülbahir Kalesi Muhafızı İbrahim Paşa'ya hüküm.

⁸¹⁷ BOA, ADVNSMH. d 115 hk 775 (Evâhir-i N 1118/4 Ocak 1707); Örneğin Tımışvar Kalesi'nde tımar defterdarı olarak hizmet gören Ahmed, Rusçuk Kalesi'ne sürgün gönderilmişti ve bu suretle Rusçuk dizdarına gönderilen hükümdür. Keza Yergöğü Kalesi dizdarına aynı minvalde bir emir verilmiş ve kale ağalarından Çerkes İbrahim, Yergöğü Kalesi'ne sürgüne gönderilmiş, ceza süresi bitince de salıverilmişti. BOA, ADVNSMH. d 115 hk 775 (Evâhir-i N 1118/4 Ocak 1707).

⁸¹⁸ BOA, D. DMK. d. 26238.

⁸¹⁹ BOA, D.BŞM. CBH. d 18538; Hanya ve Resmo gibi sair kalelerdeki mühimmat yoklamalarının, Muhafız Vezir Seyyid Mehmed Emin Vahid tarafından görevlendirilen memurlar vasıtasıyla yapıldığına dair Ekim 1817 tarihine ait mühimmat sayım defteri.

⁸²⁰ BOA, C. AS 139/6169 (3 Ş 1237/25 Nisan 1822).

⁸²¹ Kaniye Kalesi Muhafızı Hasan Paşa'ya, Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı Amid Sancağı'nın bazı nahiyelerin gelirleri ve yine bazı haslar, görevi karşılığında gelir olarak tahsis edilmişti. Bkz. BOA, D.HSK. d 25602.

ahaliye güven verdiği kadar şehrin ekonomik ve idari organizasyonunda en az askeri manada olduğu kadar katkı sağlamıştı. İbrail Kalesi örneği ile değerlendirildiğinde bu paşaların liyakat, sadakat ve iktidarı her ne kadar geneli için karşılık bulmasa da çoğunlukla şehrin gelişimine büyük ölçüde katkı sağlamışlardı. Kalabalık maiyetleri ve askerinin idaresinde sağladıkları kontrol dolayısıyla, olumsuz örneklerle rağmen XVIII. yüzyıldan itibaren İbrail şehrinin Osmanlı idaresinden çıkmasına kadar, zamanın olumsuz koşullarına düşünülürse Osmanlı yönetimi, bu paşalardan son derece istifade etmişti. Merkez ve taşra teşkilatının bürokrasisindeki bozulmalar hatıra gelirse, muhafız paşalar içinde her ne kadar yönetimin ve şehir halkının tasvip etmediği şahsiyetler görev yapsa da çoğunlukla bunlar şehrin tanzimine, muhafazasına, asayiş ve düzenin sağlanmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardı. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren 1829 tarihine kadar geçen süre içinde İbrail Kalesi'nde muhafız paşalar bir kaç istisna haricinde, tespit edilebildiği kadarıyla neredeyse tamamı vezir rütbesindeydi. Her birinin görev süresi boyunca icra ettikleri faaliyetler değerlendirilirse, birer araştırma konusunu ihtiva eder. Yukarıda faaliyet ve görev alanları zikredilen muhafız paşalar, İbrail Kalesi'nde istihdam edilenlerde de karşılık bulmaktadır. Zira yaklaşık 130 yıl boyunca atanan bu paşalar, şehrin fiziki yapısından ekonomisine, asayiş ve emniyetinden sefer sırasında muhafazasına, Eflak ve Boğdan memleketlerinin eşkıya ve haydut saldırılarından düşman istilasına karşı müdafaasına kadar birçok alanda faaliyet gösterdiler. Örneğin, 1711 yılındaki Prut Savaşı'nda kale muhafazasına görevlendirilen Davud Paşa, ilk iş olarak şehir merkezine giriş çıkışları sağlayan önemli yolların düzenlenmesi ile meşgul oldu ve kalenin harap olmuş bazı bölgelerini, merkezden gelen emir doğrultusunda düzenledi⁸²². 1717 yılında kalede muhafız olarak görevlendirilen Mirza Mehmed Paşa'nın faaliyetlerinde her ne kadar İstanbul'un tepkisine sebep olan durumlar söz konusu olsa da Paşa, bölgede asayişi sağlamaya gayret gösterdi. Bu tarihlerde Mirza Mehmed Paşa'nın maiyetinde bulunan bazı adamları, bölgeden tahsil edilen vergi gelirlerine müdahale ederek ahaliyi bezdirdikleri bilgisi gelmişti. Merkezden gelen emre göre Mirza Mehmed Paşa'dan, bu gelirler toplanırken askeri memurların müdahalesine engel olması istendi. Çünkü cizye gelirlerinin tahsilinde, ahalinin

⁸²² BOA, MAD. d 2791 (22 C 1123/7 Ağustos 1711), s. 62, (İbrail muhafazasında olan Davud Paşa'ya ve İbrail kadısına hüküm).

ödemesi gerekenden fazlası talep ediliyor ve usulsüz müdahalelerde, paşanın ismi de geçiyordu⁸²³. Ayrıca paşanın kethudası, Eflak ve Boğdan voyodaları, Silistre ahali ve vergi tahsildarlarının şikâyetleri ile defaatle uyarılmasına rağmen, bazı yolsuzluklara karıştığı gerekçesiyle azli istenmişti⁸²⁴. İbrail muhafazasında iken Mirza Mehmed Paşa'nın aldığı emirleri uygulamadığı ve dolayısıyla itaatsiz tavırları söz konusuydu. Zira kalede mevcut asker ve cephanenin yoklamasının yapılarak İsakçı Kalesi'ne takviye edilmesi emrini, sefer esnasında düşmanın bir taarruz yapabileceği gerekçesi ile yerine getirmemişti⁸²⁵. Bir süre sonra Mirza Mehmed Paşa, buradaki görevinden alınarak Hotin'e tayin edilmiş ve yerine diğer Mehmed Paşa görevlendirilmişti⁸²⁶.

İbrail Muhafızlığı'na tayin edilen paşalar, bir anlamda Tuna Nehri'nin güvenliği ile de sorumluydular. Nehrin öte yakasında olduğu kadar, beri yakasında bulunan kaza, kasaba ve sair yerleşim birimlerinde ortaya çıkan eşkıya saldırılarına, gerektiğinde müdahalede bulunmak salahiyetine sahiptiler. 1720 yılında bu bölgede ortaya çıkan problemlere, Niğbolu Sancağı Mutasarrıfı Vezir Ahmed Paşa'nın ardından, İbrail Kalesi Muhafızı Mehmed Paşa görevlendirilmişti. Gerek karadan ve gerek nehirden, emrindeki askerlerle bölgede asayişi sağlamak üzere yönlendirildi⁸²⁷. Hotin, Bender, Özi, Akkırman, Tatarpınarı, Tımarova İsakçı, Kili ve İbrail'de yüzyılın ilk çeyreğinde ticaret maksadıyla izinsiz ve usulsüz şekilde gezerek fahiş fiyatlarla mallarını satmaya çalışan Acem taifesinin faaliyetleri de kısıtlanmıştı. İki bin kadar Acem grubu, İbrail kazası da dâhil olmak üzere bahsi geçen şehirlerde izinsiz dükkân, mahzen ve odalar tutarak ikamet ettikleri ve usulsüz şekilde ticari faaliyetlerde buldukları ve karaborsa ürünler yaratmaya çalıştıkları tespit edilmişti. Kale muhafızları, bunların yakalanarak bölgeden uzaklaştırılmasından sorumlu

⁸²³ BOA, A. DVNSMHH. d 126, hk 233 (Evâsıt- C 1129/27 Mayıs 1717); Konu, Kıptiyan cizyesinin tahsili esnasında merkeze gelen şikâyetlerle ilgilidir. Niğbolu ve Silistre sancaklarının Kıptiyan cizyesinin tahsili işlemi, bundan sonra herhangi bir görevlinin müdahalesine mahal bırakılmamak üzere tek elden toplanılmasına karar verilmiştir. Paşa'nın tayin ettiği mübaşirlerin fazladan para talep ettikleri de belirtilmiştir

⁸²⁴ BOA, A. DVNSMHH. d 126, hk 304 (Evâhir- C 1129/10 Haziran 1717).

⁸²⁵ BOA, A. DVNSMHH. d 126, hk 516 (Evâil-i L 1129/8 Eylül 1717).

⁸²⁶ BOA, A. DVNSMHH. d 126, hk 531 (Evâsıt-i L 1129/22 Eylül 1717).

⁸²⁷ BOA, A. DVNSMHH. d 129, hk 744 (Evâsıt-ı R 1132/25 Şubat 1720).

tutulmuşlardı ⁸²⁸. Diğer tarafında kalenin nehir tarafından güvenliği ve Tuna Nehri'nin muhafazasında kullanılacak donanma unsurlarının tespit ⁸²⁹, takviye ve gerektiğinde gemilerinin tamirleri, muhafız paşanın sorumluluk alanındaydı.

Neticede muhafız paşalar, birçok kalede faaliyet gösterirken askeri manada olduğu kadar diğer alanlarda da katkı sağlamışlardı. Örneğin 1768-1774 Osmanlı ve Rusya arasındaki savaşta kaleye tayin edilen paşalar, büyük yararlılıklar göstermişti. Kale muhafızlarından Mirmiran Hidayetullah Paşa, Rus saldırılarına metanetle karşılık vermesine rağmen, Rus askerlerinin saldırıları neticesinde hayatını kaybetmişti. 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından kale Osmanlılara iade edilmiş ve bu tarihten itibaren 1829 yılına kadar, tayin edilen muhafız paşaların nezaretinde İbrail Kalesi, birçok tamirat ve tadilat geçirmişti. Bu tadilat ve tahkimat faaliyetleri neticesinde, kale çevresi genişletilerek yarım daire şekline dönüştürülmüş ve modern İbrail şehrinin fiziki manada temeli oluşturulmuştu. 1768-1774 savaşında kale muhafızlarında olan Abdi Paşa ⁸³⁰, 1787-1792 tarihleri arasında kalede tekrar muhafaza hizmetinde bulunmuştu. Şehrin karşısında bulunan ve Tuna Nehri boyunca uzanan adada (*selhâne adası*) inşa edilen kale şeklinde kârgir tabya, Abdi Paşa tarafından inşa ettirilmiş ve *Abdi Paşa Tabyası* ismiyle zikredilmişti ⁸³¹. 1787-1792 savaşlarında Abdi Paşa ile Mahmud Paşa muhafız olarak görev yaptığı sürede, önemli faaliyetler icra ettiler. Henüz muhasara başlamadan evvel, Başbuğ sıfatıyla Abdi Paşa, Eflak ve civar bölgelerde Rus kuvvetlerine karşı yıpratıcı taarruzlarda bulunarak, olası bir müdahaleye engel olmaya çalışıyordu. Bir yandan da etrafta ahaliye zulmeden yağmacı çetelerle uğraşarak asayiş sağlamaya çalışıyordu. Mahmud Paşa ise bir yandan kale eksikliklerini gidermeye çalışırken, bir yandan da kalenin tahkimatının bitirilmesine gayret gösteriyordu. Mahmud Paşa'ya göre kalenin tahkimatı o kadar kuvvetliydi ki içerde kalifiye asker ve yeteri miktarda zahire bulunursa, Rus ordusunun mevcudu ne olursa olsun şehrin müdaafasını etkilemeyecekti ⁸³². Her ne kadar güçlü bir

⁸²⁸ BOA, A. DVNSMHH. d 130, hk 1215 (Evâsıt-ı L 1134/29 Temmuz 1722).

⁸²⁹ BOA, İE. BH 15/1408 (4 B 1133/1 Mayıs 1721).

⁸³⁰ BOA, C.AS. 767/32427 (18 S 1184/13 Haziran 1770).

⁸³¹ Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşları Sırasında İbrail Kalesi*, s. 119.

⁸³² Ahmed Cavid, *Hadikâ-yı Vekâyi*, (Haz: Adnan Baycar), TTK, Ankara 1998, s.228.

muhasarada bulunmasalar da Rus ordusu, 1787-1792 savaşlarında şehri zapt edemediler. Yüzyılın sonlarında cereyan eden bu savaşlarda muhafız paşaların liyakati, tecrübesi, taktik ve becerileri kendisini göstermiş oluyordu. Onların askeri manada bu bilgi ve becerileri, XIX. yüzyılda görev yapan muhafız paşalarda görülmedi. Tek başına muhafız paşalara mâl edilemezse de liyakatsiz paşaların tayini 1806-1812 yılları arasında cereyan eden savaşta, kalenin Ruslar tarafından zapt edilmesine sebep oldu. 1810 yılında muhasarası esnasında İbrail Kalesi Muhafızı olan Seyyid Abdurrahman Paşa, dönemin Osmanlı tarih yazarlarından Câbi Ömer Efendi tarafından, Ruslarla bizzat mücadele ettiği belirtilse de⁸³³ Şânî-zâde Mehmed Efendi, paşanın ulema ricalinden gelme olduğunu ve kale muhafazasından anlamadığını ifade ederek onu suçluyordu. Hatta bu muhasara esnasında kale ahalişi ile beraber mevcut askerin Ruslara verdiği cansiperâne mücadeleye rağmen, paşayı müftü bozuntusu olarak aşağılamaktaydı⁸³⁴. 1812 yılındaki Bükreş Antlaşması ile şehir Osmanlılara tekrar teslim edildi. Bu tarihten itibaren muhafızlar, aynı zamanda İbrail Nezareti'nin de idaresini üstlenerek *muhâfız-nâzır* olarak görev yaptılar. Bu tarihten itibaren vezir Süleyman Paşa, Hüseyin Paşa ve Ahmed Paşa gibi paşaların kontrollünde cereyan eden tamirat faaliyetleri neticesinde, İbrail Kalesi'nin etraf düzenlemeleri son şeklini aldı. 1829 yılında kalenin fiziki yapısından bahseden David Uruquart İbrail'i, "*tam bir hilal şeklindeydi ve güney ucunda nehirle temas ederek ve oradan kuzeye çekilerek su yüzeyinden yaklaşık 18-24 metre yüksekteki bir platodaydı*" şeklinde ifade ediyordu⁸³⁵. Kalenin Rus ordusuna karşı verdiği son müdafaa ise Osmanlı yönetimi için tam bir hayal kırıklığı yaşatmıştı. Kalenin son muhafızı olan Süleyman Paşa'nın ihaneti meselesi, Bab-ı Âli tarafından özenle tetkik edildiyse de tam bir netice elde edilemedi. Paşa, bir süre sürgüne gönderildi ancak hakkındaki iddialarda Ruslarla işbirliği yapıp yapmadığı meçhul olduğundan, başkaca bir ceza uygulanmadı⁸³⁶. Sonuç olarak Muhafız Paşalar'ın görev mahiyetleri değerlendirildiğine ortaya çıkan durum, Osmanlı kalelerinin mutlak sorumlusu ve bulunduğu kazanın yönetiminde de birinci dereceden muhataplardı. Dizdarlar ise

⁸³³ Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târîhi*, s. 823.

⁸³⁴ Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi*, s. 306-308.

⁸³⁵ David Urquhart, *Osmanlı'nın Askeri Gücü*, (Çev: Mehmet Güneş) Kitabevi, İstanbul 2014, s. 57-59.

⁸³⁶ BOA, HAT 503/24755 (1244/1829).

yine kalelerde hizmet halinde bulunmalarına rağmen, görev alanları çoğunlukla müstahfiz birliklerinin ağası olarak sınırlandırılmıştı. Önceden sahip oldukları yetkilerin tamamı, stratejik kalelerde muhafız paşaların kontrolüne geçmişti.

2. Dizdar

Osmanlılarda kalelerin askeri idarecileri söz konusu olduğunda, akla ilk gelen ve “*Kale Ağası*” olarak da bilinen dizdarlardı. Dizdarlar, kalede ikamet etmekle zorunludur. Kalenin bakımı, onarımı, savunması, askeri mühimmatın korunması, askeri organizasyonu tertip ve yönetiminde bilfiil sorumlu tutulan *kale komutanı* olarak tarif edilmektedir⁸³⁷. Türk-İslam şehirlerinde kaleler tek başına askeri mahiyet taşımadığı için bunlar, şehrin asayişi, hapishane sorumluluğu, kıymetli eşyaların muhafazası ve sair sosyal hayatı ilgilendiren hizmetleri de olduğuna atıf yapılmakta ve askeri olduğu kadar, aynı zamanda mülki amir statüsünde oldukları da kabul edilmektedir. Terminolojik olarak Farsça *dizdar* kelimesi, kelime anlamı itibariyle kale muhafızı manasını ifade eder. Erken dönemlerde, Osmanlı Devleti’nde sınır ve sınıra yakın bölgelerde kale idaresi, dizdarlar tarafından icrâ edilmekteydi. Kale sakinlerinin askeri ve mulki amiri olan dizdarlar, kaleye girip çıkan malların gümrüklerini, reâyanın başta ispenc olmak üzere rüsumunu tahsil eder ve çeşitli vergi gelirleri, kendilerine ait olmak üzere serbest tımarlar tasarruf edebilirlerdi⁸³⁸. Silistre Sancağı Kanunnâmesi’nde, dizdar tımarları serbet tımar statüsündeydi. Sancak beyi, subaşı ve sair görevliler müdahale edemezlerdi (*rüsum-ı serbestiyet*)⁸³⁹. Kânunnâmelerdeki tariflere göre dizdarlar, kalenin cebe, top, tüfeng sair her türlü harp aletinin muhafazasından ve tahkimatından sorumlu tutularak, daimi hizmetli olarak görevlendirilirdi. Bunların idaresindeki her türlü asker, *hisar eri* olarak tarif

⁸³⁷ Yusuf Oğuzoğlu, “Dizdar”, *DİA*, C. IX. , s. 481; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, s.89; S.M.Bilge, *a.g.e.*, s.370.

⁸³⁸*Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kânunnâmeleri*, C. I, FEY Vakfı Yay., İstanbul 1990, s. 221.

⁸³⁹Tımar sahibinin resm-i arus, resm-i tapu, kışlak, yaylak, cürüm, cinayet vs. gibi vergileri alma hakkına sahip bulunduğu tımarlardır. Bunlar vezir, beylerbeyi, sancak beyi, nişancı, defterdar, divan kâtipleri, çavuşlar gibi yüksek rütbeli amirler ile memur ve askerlerin has ve zeametleridir

edilmekteydi⁸⁴⁰. Dizdar ve kendisine bağlı birlikler, hizmetlerine karşılık olarak tımarlıydı ve bunlar *gedik* itibar olunmuştu. Hizmetlerinde kusur görülmediği sürece, sebepsiz yere görevden alınmaları kanuna aykırıydı. Herhangi bir *mahlül* olduğunda dizdarın tımar ile gediği, varsa oğluna; yoksa bu işe mahir olan kişiye verilirdi⁸⁴¹. Söz konusu kişiler, dizdar olarak tayin edilince kendilerine *berat* verilirdi. Şeriyye Sicilleri'ndeki tespitlere göre dizdarlar, kapıkulu ocaklarının yeniçeri, cebeci, sipahi gibi sair bölükleri arasından seçilebilirlerdi⁸⁴². Kezâ yeniçeri ağasına gönderilen bazı hükümlerde, yayabaşı olanlardan bu işe mahir kişilerin, bu hizmete tayin edilmesi uygun görülebilirdi⁸⁴³. Yine kalede hizmet etmiş tecrübeli kişiler veya kale emektarlarının, bu vazifeye atanabildiklerini gösteren çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür⁸⁴⁴. Erken dönemlerde savunma, bakım, onarım, mühimmat ile ilgili konularda kendilerine doğrudan hüküm gelen kale dizdarları⁸⁴⁵, hizmetlerinde uzun süre görev yapmaktaydılar. Görevleri sırasında bulunduğu bölgenin beylerbeyi ve kadısına karşı sorumluydular⁸⁴⁶. Mutlak şekilde kale içinde ikamet mecburiyetleri⁸⁴⁷, onları gece gündüz görevlerinin başında olmalarını gerekli kılmaktaydı. Aksi takdirde, bulunduğu bölgenin kadısı tarafından teftişe tabi tutulur ve gerekirse

⁸⁴⁰ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. III, FEY Vakfı Yay., İstanbul 1990, s. 467.

⁸⁴¹ BOA, HAT 220/12157; Girid Adası'nda Resmo Kalesi dizdarı Ömer öldükten sonra, bu görevi oğlu Mustafa'ya verilmişti. Görevlerinde bazen yaşlarına bakılmaksızın atamalarının yapıldığı da görülmektedir. Mesela, Bahr-ı Sefid Boğazı Muhafızı İzzet Paşa'nın arzında, Kilidü'l-bahr Kalesi dizdarı Abdulkerim'in vefatından sonra, aynı vazifeye on beş yaşındaki evladının, bu vazifeyi her şekilde icra edebileceği ifade edilmekteydi, "*Karındaşları Hüseyin on beş yaşında her vechile idâreye muktedir olmağla dizdarlık merkum babası mahlülünden merhameten sâlifü'z-zikr Hüseyine tevcih...*".

⁸⁴² BOA, DVNSMHH. d 2 hk 1497 (29 Za 963/26 Eylül 1556); "*cemâat-ı yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli Cafer Florine Egirdir kal'ası dizdârlığı buyrıldı.*"; Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *DİA*, C. IX. , s. 481.

⁸⁴³ BOA, ADVNSMHH. d 18 hk 50 (25 N 979/10Şubat 1579). "*Yeniçeri ağasına hüküm ki, hâlâ İnebahü kal'asma bir yarar dizdar lâzım olmağın südde-i sa'âdetüm yaya-başılardan bir yarar yayabaşı gönderilmesin emr idüb buyrdum ki; vusûl buldıkdâ dergâh-u muâllam yayabaşularından bir yarar yayabaşı zikr olunan dizdârlığa ta'yin idüb irsâl eylesin...*".

⁸⁴⁴ BOA, ADVNSMHH. d 68 hk 136 (18 L 999/9 Ağustos 1591); Erzurum ve Çıldır Beylerbeyliği'ne, Kütayis Kalesi ile ilgili olarak lazım gelen yerli askerlerden, 30 akçe ulufe ile dizdar tayin edilmesi.

⁸⁴⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. I, s. 469; S. M. Bilge, *a.g.e.*, s.370.

⁸⁴⁶ *Numaralı Mühimme Defteri*, Ankara 1993, hk 44, s. 25; Kefe Begine ve kadısına hüküm; "*yahlılarda ve sancağında olan dizdara ve umenâ ve ummâ gereği gibi tenbih ü te'kid eylesin*".

⁸⁴⁷ Mithat Sertoğlu, *OsmanlıTarih Lügati*, s, 89.

görevinden azledilirdi⁸⁴⁸. Herhangi bir sebeple azlini gerektirecek bir durum söz konusu olmazsa, dizdarların görevi *kayd-ı hayat* şartıyla sürdürülebilirdi⁸⁴⁹. Farklı sebeplerle her hangi bir kaleden azledilen bir dizdar, başka bir kalenin dizdarlığında görevlendirilebilirdi. Azillerinde doğrudan yüz kızartıcı bir kabahat olmadığı sürece, Osmanlılar bu görevlilerden sıklıkla istifade etmişti ve bu örneklere sıkça rastlanmaktaydı⁸⁵⁰. Diğer yandan herhangi bir kalede yeniçeri ağası varsa ve mücbir bir sebepten dolayı bu hizmet mahlül kaldıysa, bu ağalığın vazifesine, dizdarlar tayin edilebilirdi. Örneğin Şam Beylerbeyliği'ne gönderilen hükümde, Şam yeniçerileri Ağası Abbas vefat etmiş, yerine Şam Kalesi dizdarı olan Mustafa tayin edilmişti⁸⁵¹. Dizdarların vazifeleri, çoğunlukla yaşlılık, hastalık veya iş göremez halde olduklarında son buluyordu⁸⁵².

Serhad kalelerinde görev yapan askerlerin çoğunluğu kadrolu askerlerdi. Bu kadrolu askerler: beşlü, azeb, farisan, gönüllüler, müstahfız, martolos ve kale ağası olarak bilinen dizdarlardı ve bazen *merdân-ı kal'a* şeklinde (imam, müezzinler dâhil) tarif edilirdi⁸⁵³. Kalenin ehemmiyetine göre merkezden tayin edilen yeniçeri, topçu, cebeci gibi kapıkulu efradı, nöbetle kale muhafazasına tayin edildiği gibi, kale kumandanı dizdarların maiyetinde yerlikulu askeri sınıfları vücuda getirilirdi⁸⁵⁴. Kale askerlerinin kumandanı olan dizdarın emrindeki süvari ve piyade askeri unsurlardan başka yerli topçu, cebeci, humbaracı ve hisar erleri (müstahfız) bulunurdu⁸⁵⁵.

⁸⁴⁸ Örneğin Yoros Kalesi dizdarı Sadullah, kale içinde durmayı geceleri bağ ve bahçelerine gidiyordu. Dolayısıyla kale muhafazasında bulunmadığından, konu ile ilgili icabının görülmesi için Yoros kadısına hüküm gönderilmişti; *3 Numaralı Mühimme Defteri*, Ankara 1993, hk 66, s. 40.

⁸⁴⁹ BOA, ADVNSMHH. d 84 hk 59 (1 Za 1038/22 Haziran 1629).

⁸⁵⁰ Örneğin Niğbolu Sancağı'nda Tırnovi Kalesi dizdarı Hüseyin Ağa vefat etmişti. Yerine, Kilis Sancağı'nda Ustoriçe Kalesi dizdarlığından ma'zul olan Hasan tayin edilmişti. Tezkiresinin verilmesi için Rumeli Beylerbeyi Ali Paşa'ya da talimat verilmişti. Bkz. BOA, AE. SSÜL. I 6/360 (29 Z 953/20 Şubat 1547).

⁸⁵¹ BOA, DVNSMHH. d 1 hk 57 (19 N 951/4 Aralık 1544).

⁸⁵² BOA, İE. AS 6/494 (13 I 1073/ 21 Mayıs 1663); Örneğin İspir Kalesi dizdarı olan Rıdvan *pir ve fâni ve a'ma olduğundan* kalenin muhafazasına gücünün yetmediği gerekçesiyle, Manastır Mütesseslimi Osman tarafından durum merkeze arz edilmiş ve yerine vilayet ayanlarından ve kale emektarlarından olan Mehmed tayin edilmişti.

⁸⁵³ Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımında Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri", *OTAM*, 31/Bahar, 2012, s. 95-102.

⁸⁵⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. I, TTK, Ankara 1988, s. 3-4.

⁸⁵⁵ Mithat Sertoğlu, *a. g. e.*, s. 152.

Dizdarlar, emrindeki askeri kadronun azil ve tayininde etkiliydi. Talep ve şikâyetlerini ihtiva eden arzlarına, Osmanlı yönetimi tarafından itibar edilirdi⁸⁵⁶. Kalede azil veya herhangi bir sebeple mahlül kalan gedikler vaki olursa önce kale dizdarlarına, dizdarlar mirlivaya ve mirlivalar ise İstanbul'a arz ederek boş kadroya yeni bir atama yapılırdı⁸⁵⁷. Kale hizmetinde olan askerlerin *gedikleri*, kendi arzları veya dizdarından başkasının arzıyla *berat* ettirilirse, ulufe talep ettiklerinde kale muhafazasında olmadıkları için ellerindeki berat ve tezkireleri makul sayılmazdı. Ancak dizdar arzı varsa bunlara müdahale edilmezdi⁸⁵⁸. Bu suretle mahlül yani boşta olan *gedik*, bir başkasına verilmeden önce ilgili askeri birimin sırasıyla evvela kendi ağasına, yasakçı olan yayabaşına ve dizdara, kadıya, kaimakama bildirilmesi zorunluydu. Haksız yere bu gediklerin bir başkasına arz edilmesine, kati surette müsaade edilmezdi.⁸⁵⁹

Yetki alanın mahiyeti bakımından dizdarlar, kaledeki askeri unsurların yönetimi ve etrafı çevreleyen tahkimatın güvenliği, bunların asli vazifesi idi. Ancak bu askeri vazife ve sorumlulukları mülki işlerle birlikte detaylandırılabilir. Örneğin kalede dizdarın sorumluluğunda olan her türlü mühimmat anbarlarının yoklama defterleri, dizdarlarda bulunurdu. Tayin ya da azil söz konusu olunca bu defterler, göreve yeni atanan dizdara verilirdi. Defterlerde yanlışlık edildiğinde, mühimmat noksanlarının bedeli eski dizdardan talep edilir ya da mühimmatların uygun şekilde sayımı yapılarak yerine konulması istenirdi⁸⁶⁰. Dizdarlar, kale içinde asayişin sağlanmasından sorumlu tutulduklarından, herhangi bir cinayet vakasında ilgili şüphelilerin ya da katillerin yakalanması için doğrudan vazifelendirilebilirlerdi⁸⁶¹. Asayiş ve güvenlik kadar, kale etrafında ortaya çıkan olumsuz hadiseleri de bertaraf

⁸⁵⁶ *Memâlik-i Osmâniyye'de Vâki' Olan Bilâd ve Kıla' ve kurrâ ve mezâri'in aksâm ve tasarrufâtı ve bazı i'tibârât ve istulâhâtı*. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. IV., OSAV, İstanbul s. 480-481; Orhan Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş Bakımında Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri*, s. 114.

⁸⁵⁷ BOA, ADVNSMHHM. d 55 hk 125 (14 Z 992/17 Aralık 1584); Eğriboz Beyi'ne hüküm.

⁸⁵⁸ *85 Nolu Mühimme Defteri*, hk 468, s. 286-287 İlbasan Beyi'ne ve Draç kadısına hüküm.

⁸⁵⁹ BOA, ADVNSMHHM. d 55 s. 15 hk 31 (25 L 992/30 Ekim 1584); Nefer gediğinin verilmesi ve mahlül varsa usulüne uygun şekilde İstanbul'a bilirlmesi hakkında Ülgün ve Bar kadılarına gönderilen hüküm; ADVNSMHHM. d 55 hk 395 (16 Ra 993/18 Mart 1585); Nefer gedikleri hakkında Bosna ve Tımsıvar Beyi'ne gönderilen hüküm.

⁸⁶⁰ BOA, ADVNSMHHM. d 55 hk 129 (17 Z 992/20 Aralık 1584).

⁸⁶¹ *6 Numaralı Mühimme Defteri*, hk 849, s. 28;

etmek durumundaydılar. Bu suretle, bölgeden bölgeye farklılık gösteren koşullar değerlendirildiğinde, dizdarların tek başına kale askeri organizasyondan sorumlu tutulmadıkları anlaşılmaktadır. Mesela, Tuna Nehri etrafında bazı eşkıyalar, köy ve kasaba ahalisini, tüccar ve esnaf gruplarını taciz ettiklerinde, dizdarlara çeşitli şekillerde sorumluluk yüklenirdi. İbrail Kalesi dizdarı, maiyetinde bulunan müstahfızların kifayet miktarda temin ve tedarik ederek, ilgili görevlilerin maiyetine göndermek zorundaydı (1573)⁸⁶². Kezâ merkezden herhangi bir suretle Eflak, Boğdan veya Erdel tarafına gönderilen memurların, bulunduğu bölgeden emniyetle geçmesi ve ilgili yere ulaşmalarını sağlamak için dizdarlar, bunların maiyetine *hisar eri* tayin eder ve onlara eşlik etmelerini ve nihayet, güvenle ulaşmalarını sağlamak zorundaydılar⁸⁶³. Yine bu tarz güvenlik önlemleri, bölgede yapılacak tahrir çalışmalarında da önem arz ediyordu. Herhangi bir livada yapılacak tahrir/sayım için görevlendirilen memurlara, ihtiyaç duyulduğunda hisar eri lazım gelmekteydi ve bu suretle bunların temin edilerek yönlendirilmesi, dizdarlara tenbih edilirdi⁸⁶⁴. Aynı zamanda herhangi bir kalede yapılacak tamirat için görevlendirilen mimar, mühendis, bina emini ve sair görevliler için dizdarlar, gerekli hallerde bu görevlilerin yanında hisar eri bulundurmak zorundaydılar⁸⁶⁵. Farklı bölgelerdeki kalelere, başka bir kaleden gönderilecek yerli askerler dizdarın kontrolünde nakledilmesi sağlanırdı⁸⁶⁶. Sefer esnasında ordu için gerekli olan tahıl ve hububat gemilere yüklenirken, hisar eri talep edilmekteydi⁸⁶⁷. Keza sefere görevlendirilen hisar erlerinin temini, yine dizdara havale edilirdi⁸⁶⁸. Bazı kalelerin hapishanelerindeki mahkûmlar ile ilgili verilen kararların uygulanmasında, dizdarlar yetkilendirilirdi⁸⁶⁹.

⁸⁶²5 Numaralı Mühimme Defteri, hk 125, s. 115; hk 233, s. 180; Hırsova, İbrail ve Silistre kadı ve dizdarlarına hüküm.

⁸⁶³3 Numaralı Mühimme Defteri, Ankara 1993, hk 658, s. 295; Yergöğü dizdârına hüküm.

⁸⁶⁴11 Numaralı Mühimme Defteri, hk 738, s. 22; Adana ve Tarus ve Sis ve Ayntab kadılarına ve dizdarlarına hüküm.

⁸⁶⁵3 Numaralı Mühimme Defteri, Ankara 1993, hk 811, s. 360; Yergöğü dizdârına hüküm.

⁸⁶⁶Aynı eser, hk 44, s. 476, s. 210.

⁸⁶⁷ BOA, ADVNSMHM. d 32 hk 582 (22 Z 986); Tuna Nehri üzerinde bulunan kalelerde herhangi bir mevkiye hisar eri gönderileceği zaman, dizdarlar görevlendirilir ve gemiler vasıtasıyla askerlerin ilgili yere nakledilmesi tenbih edilirdi. Bunun için Kili ve Akkirman dizdarlarına hüküm.

⁸⁶⁸ BOA, ADVNSMHM. d 34 hk 126 (20 M 986); Midilli ve Molova kaleleri dizdarlarına gönderilen hükümde, Midilli Kalesi'nden 35, Molova Kalesi'nden 15 nefer hisar erinin gemilerle sefere iştirak edilmesi istenmiştir.

⁸⁶⁹ BOA, C.ZB. 45/2215 (20 Za 1198/4 Kasım 1784).

Dolayısıyla dizdarların görev mahiyeti, tek başına kale askeri unsurları ile ilgili değildi. Tahkimatın fonksiyonel özelliklerine engel olacak her türlü yapılaşmaya, kale içinde veya dışında müsaade edilmezdi. İzinsiz ve uygunsuz şekilde inşa edilen her türlü yapı, bina veya hanenin yıkım işlerinden dizdarlar sorumlu tutulabilirlerdi⁸⁷⁰. Örneğin XVI. yüzyıl sonlarına doğru, Varna Kalesi'nin batı yakasında önceden mevcut olan hendeğin doldurularak, üzerine dükkânlar bina edildiği tespit edilmişti. Bu yapılaşmanın kalenin hisar ve kulelerine verdiği zarara dikkat çeken kadı ve dizdar, durumu merkeze bildirmişlerdi. Ayrıca bu dükkânlardan bazıları, çeşitli sebeplerle yanmış ve böylelikle kalenin kulelerini ciddi oranda tahrip etmişti. Bunun üzerine hendek ve hisara yakın yerlerde, bu tar bina inşa faaliyetlerine, tapu kaydı olsa bile itibar edilmemesi gerektiği ifade edilmişti. Bu suretle belli bir mesafenin altında, kalenin sur ve hendeklerine yakın yerlerde herhangi bir imar faaliyetine müslüman ya da gayrimüslim her kim olursa izin verilmemiş ve yasaklanmıştı⁸⁷¹.

Herhangi bir Osmanlı kalesinde, merkezden geçiçi süre ile gönderilen yeniçeri, cebeci ve topçu sair takviye birlikler dışında, *yerli kulu* adıyla tarif edilen daimi personeller mevcuttu. Bunlar, müstahfiz, beşli, azeb, faris, martolos (çoğunlukla Bosna gibi batı sınır bölgelerde), topçu, imam, müezzin, kapıcı ve sair hisar erlerinden oluşmaktaydı XVI. yüzyıl kale askeri yoklamalarında, çoğunlukla *yaya ve atlı* askerler zikrediliyordu. Dizdarlar, kethuda, bölükbaşı, çavuş, bevab gibi yardımcıları ile birlikte kale muhafazasının ana unsurları olan hisar erlerini (*müstahfiz*) komuta ediyordu. Ancak XVII. yüzyıl ortalarından ve bilhassa XVIII. yüzyıldan itibaren, dizdarların yetki alanlarının sınırlandığı ve önemlerinin azaldığı görülmektedir⁸⁷². Yetki alanlarının azalmasında kuşkusuz çeşitli unsurlar etkili olmuştu. Sınır ve sınıra yakın bölgelerdeki askeri birliklerin sayısal artışı, dizdarların otoritesinde hiyerarşik problemler yaratmaktaydı. Çok sayıda örnekle zikredilebilecek bu problemler, çoğunlukla kalelerdeki askerin kendi ağalarına tabi

⁸⁷⁰ BOA, ADVNSMHHM. d 18 hk 185 (12 Ş 979/30 Aralık 1571). Rodos beyine, İstanköy kadısına ve Narince dizdarına hüküm.

⁸⁷¹ BOA, ADVNSMHHM. d 55 hk 407 (16 Ra 993/18 Mart 1585); Varna Kalesi'nde, hendeklerin doldurulup üzerine bina edilen dükkânların yanarak kalenin hasar görmesi sebebiyle, bu şekilde inşa faaliyetlerine izin verilmemesi hakkında Varna kadısı ve dizdarına gönderilen hüküm.

⁸⁷² Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *DİA*, C. IX. , s. 481.

olduklarını beyan eden bahaneleri oluyordu. Örneğin Mora Adası'nda Moton Kalesi örneğinde olduğu üzere, sefer esnasında mevcut topçu birliklerinin, böyle bir bahane ile dizdarın emirlerini dinlemedikleri görülüyordu. Merkeze sunulan raporda bu birlikler, kalenin muhtelif bölgelerinde konuşlanmış ve olası bir düşman saldırısına hazır hale getirilmek istenmişti. Ancak uyarılara rağmen “*biz topçubaşı hükmündeyiz dizdar hükmünde değiliz*” şeklinde bir karşılık vererek, alenen dizdara muhalefet ediyorlardı. Gelen emre göre bu birliklere, dizdarın emirlerine muhalefet etmemeleri gerektiği bir suretle tenbih edilmişti⁸⁷³. Dolayısıyla kalelere merkezden takviye edilen ocaklı bu zümreler, dizdarların otorite sağlamasına mani oluyordu.

Diğer yandan yerli kulu efradının sayısal artışı, dizdarların nüfuz sağlayamamasına sebep olabiliyordu. Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren hudut kalelerinde artan tamirat ve yenileme faaliyetleriyle tahkimat sayısının çoğalması, tabyalara çok sayıda azeb, yerli yeniçeri, cebeci, beşli, fârisan, humbaracı, topçu gibi çeşitli yaya ve süvari askeri sınıfların oluşturulmasını gerekli kılıyordu. Ayrıca yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan siyasi koşullar, Osmanlıların sınır ve sınıra yakın bölgelerinde bulunan kalelerin güçlendirmesini gerektiriyordu. Hal böyle iken müstahkem mevkilerin korunması için daimi personellerin sayısının artırılmasına diğer bir gerekçe teşkil ediyordu. Bu suretle sayıları çoğalan askeri birliklerin kontrolü, kale yönetiminde dizdarların kudret ve sınırlarını aşıyordu. Bu bölgelerdeki stratejik kalelerin savunma ve idaresi, daha önce zikredildiği üzere, *muhafız paşaların* komutasındaydı ve bunlar, mirmiran ve vezir gibi yüksek rütbeli idarecilerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla stratejik kalelerde, dizdarların görev ve yetki alanları, muhafız paşaların kontrol ve idaresini gerektiren bir otorite benimsenmesine sebep olmuştu. Bahsi geçen dönemde, artık dizdarların nüfuz ve idare alanı, serhad ve serhadde yakın kalelerde, temelde *müstahfiz* birlikleri ile ilişkilendirilmelidir. Literatürde dizdarların müstahfizlerin komutasından sorumlu

⁸⁷³ BOA, ADVNSMHH. d 14 hk 1438 (5 S 978/30 Nisan 1571); Mora Beyine hüküm; “*vusûl buldikda topçubaşıya ve topçulara ve sair hisar erlerine muhkem tenbih ve te'kid eylesin ki dizdara muhalefet eylemeyüp cümlesi dizdar zabtında olup*”.

oldukları zaten bilinmektedir⁸⁷⁴. XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında, kalelerdeki daimi unsurların çoğunluğunu müstahfiz, azeb, fâris ve topçu birliklerinden oluşmakta, sefer ve isyan gibi olağanüstü koşullar oluştuğunda ise kâfi sayıda topçu, humbaracı, lağımçı ve sair muhtelif birlikler tayin edilmekteydi. Bu tarihlerde muhafız paşalar, olağanüstü şartlarda geçici suretle kale muhafazasını sağlamaktaydılar. Erken dönemlerde kale askeri unsurlarının yoklamalarında, çoğunlukla aşağıdaki gibi bir tablo söz konusuydu.

Tablo 59: Silistre ve Akkirman Sancağındaki Bazı Kaleler ve Askeri Birliklerin Sayısı

(XVI. yüzyıl ortaları)⁸⁷⁵

	Dizdar	Kethudâ	Müstahfiz	Fârisan	Azebân	Toplam
İbrail	1	1	55			57
Kili	1	1	119	27	100	248
Akkirman	1	1	157	73	91	323
Özi	1	1	78	48	91	219
Bender	1	1	166	81	121	370
Silistre	1	1	52			54
Hırşova	1	1	70			72

Özellikle XVIII. yüzyıl kayıtları, dizdarlık vazifesinin tek başına kale idaresiyle hiyerarşik olarak durduğu yeri anlamlandırmayı zorlaştırmaktadır. Söz konusu *yerli kulu* gibi kale daimi personellerine ait yoklamalar incelendiğinde, dizdarlar çoğunlukla *müstahfiz* (hisareri) gruplarının âmiri olarak görülmektedir. Yoklama defterlerinin sırası incelendiğinde, *yerli yeniçeriler* ve batı hududunda kalelerde *kapudan* adıyla zikredilen komutanların birlikleri hariç, *müstahfizlar* sayımların genelde en başında zikredilirdi. Bunların tecrübeleri, yaş itibarıyla kale emektarları olmaları dolayısıyla normal kabul edilebilir. Her ne kadar dizdarlar, etkinliklerini tam olarak kaybetmese de kaledeki azeb, beşli, fâris, topçu ve sair

⁸⁷⁴ Adem Hancı, “XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilatı Hakkında”, V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986, s. 266; Orhan Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş Bakımında Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri*, s. 109-110.

⁸⁷⁵ BOA, TS. MA. d 10152 (H.977/ M.1569).

askeri birliklerin âmiri olan *ağaları* gibi, *müstahfizların âmiri* gibi benzer bir konumdan öteye bir fonksiyona sahip olmadıkları düşünülebilir. Nitekim yoklama defterlerinde, stratejik kalelerin sayımlarında göze çarpan hiyerarşik dizilim, böyle bir düşünceye sebep olmaktadır. Çünkü bazı kalelerin *yerli kulu* müfredatlarında, dizdarların komutasından sorumlu oldukları *müstahfiz* gruplarının başında bazen “*miralay*” ünvanı taşıyan görevlilere de rastlanmaktadır. Örneğin, XVIII. yüzyıl başlarında Bender Kalesi’nde 70 akça yevmiye ile *miralây* rütbeli Mahmud ibn Mehmed, sayımda dizdardan önce zikredilmişti. Hemen ardından gelen *ser-dizdar* Hasan ibn Abdullah ibaresi, kalede birden fazla dizdarın olduğuna işaret etmekteydi. Yoklamada yerli topçu, azeb, fâris ve Kamanîçe Kalesi’nden takviye edilen yerli yeniçeri, atlı birlikler, cebeciler ve sair askerler zikredilmesine rağmen *müstahfiz* grubu belirtilmemişti. Muhtemelen en başta tahrir edilen ve *Alaybeyi* komutasında zikredilen birlikler *müstahfiz* birliği olmalıydı⁸⁷⁶. Bir süre sonra aynı kalenin yerli askerlerinin sayımında *müstahfiz cemaati*, atik ve cedit olmak üzere iki grupta sayıma dâhil edilmişti. Her iki *müstahfiz* grubunun her birinin başında birer dizdar bulunuyordu. Atik *müstahfiz* dizdarı yevmiye olarak 70, cedit *müstahfizân* dizdarı ise 50 akça yevmiyeyle kayda geçirilmişti⁸⁷⁷. Birkaç yıl sonraki sayımda ise 200 kişilik bir *müstahfiz* birliği vardı ve başında yine *miralay* gösterilmekteydi. Miralay rütbesinden hemen sonra, *dizdar* sayıma eklenmişti. Hiyerarşik dizilim: miralay, dizdar, kethuda, katib, alemdar, vekil-i harc, serçavuş, çavuş-ı miyane, çavuş-ı küçük, çorbacı, seroda, vekilharç, alemdar vb. şekilde tertip edilmişti⁸⁷⁸. Müteakip sayımlarda da durum yine aynıydı ve Bender Kalesi’nde *müstahfiz* gruplarının başında *miralay* gösterilmekte ve 70 akçalık bir yevmiyesi zikredilmekteydi. Dizdar, bu rütbelinin hemen ardından sayıma dahil edilmişti⁸⁷⁹. XIX. yüzyılın hemen başında aynı kalede, benzer sayımlarda *müstahfiz* sınıfı ve dolayısıyla dizdarlar, diğer yerli grupların sayımı gibi sıradanlaşmış ve *müstahfiz* grubu *cemaat-ı dizdar* şeklinde

⁸⁷⁶ BOA, D. BKL. d 32299 (15 R 1116/17 Ağustos 1704) s. 6.

⁸⁷⁷ BOA, D. BKL. d 32326 (5 Za 1122/26 Aralık 1710) s. 25.

⁸⁷⁸ BOA, D. BKL. d 32341 (22 N 1125/12 Ekim 1713).

⁸⁷⁹ BOA, D. BKL. d 32394 (14 C 1129/26 Mayıs 1717) s. 13; Hiyerarşik dizilim alaybeyi, dizdar, kethuda-yı evvel, kethuda-yı sani, mütekaid, katib, serbölük vs şeklindeydi.

zikredilmişti ve günlük 120 akçalık bir dizdar yevmiyesi vardı⁸⁸⁰. Akkırman'a tabi Yanıkhisar Palankası'nda, benzer şekilde müstahfiz birliği, *dizdar ocağı* şeklinde telaffuz edilmekteydi⁸⁸¹. Mora Adası'nda Kastel-i İnebahtı'da, müstahfiz cemaati başında dizdar zikredilmekle beraber, aynı zamanda "odabaşı" olarak da tarif edilmişti ve günlük 70 akça alıyordu⁸⁸². Görüldüğü üzere zaman ve şartlar değiştikçe kale dizdarları, muhtelif şekillerde müstahfiz birliklerinin *ağası* olarak anılıyor ve diğer kale askeri birliklerinin ağaları ile neredeyse aynı statüye benzer bir etki alanına sahip oluyordu. Sadece aldıkları ücretler, genellikle diğer bölük ve cemaat ağalarına göre fazlaydı ve bazen topçu ve atlı birliklerin altında maaş alabiliyorlardı. Müstahfizlar, bir anlamda dizdarın yani *müstahfiz ağalarının* adeta maiyeti gibiydiler. Neredeyse XVIII. yüzyıla ait tüm yoklamalarda, gerek Osmanlı ülkesinin iç bölgelerinde gerekse serhadlerde tüm bu bölüklerin âmirleri, yukarıda zikredilen istisnalar hariç tutulursa çoğunlukla dizdarlardı. Müstahfizlar, kale içinde genellikle aileleri ile birlikte ikamet etmekteydiler. Vergi toplama işleminden bölgenin asayişine kadar, gerekli görüldüğünde her türlü hizmette bulunuyorlardı⁸⁸³. Bazı kalelere bağlı palankalarda hizmetli müstahfiz gruplarının başında da yine dizdarlar görülmekteydi. Tımsıvar Kalesi'ne tabi Palanka-i Cedid yerli neferatının sayımında, dizdar *kale ağası* olarak geçmekteydi ve emrinde 42 asker bulunuluyor, 70 akça yevmiye alıyordu⁸⁸⁴. Aynı yüzyılda bazı kalelere bağlı tabyalarda, birbirinden bağımsız olarak örgütlenen müstahfiz gruplarına rastlanmakta ve bunların her birinin başında birer dizdar bulunmaktaydı. Örneğin Eğriboz Kalesi'ne tabi Tabya-i Uğurlu ve Hayırlı Tabyası müstahfiz cemaatleri ayrıydı ve her bir tabyanın başında bir dizdar mevcuttu⁸⁸⁵. Yine Tımsıvar Kalesi'nde müstahfiz birlikleri *müstahfizân-ı enderûn* ve *müstahfizân-ı birûn* olarak iki birliğe ayrılmıştı ve her biri birer dizdarın

⁸⁸⁰ BOA, D. BKL. d 32377 (1122/1710-1711); D. BKL. d 32716 (13 M 1218/5 Mayıs 1803), s. 2; yakın bölgelerdeki kalelerde bu meblağ yaklaşık olarak aynıydı. Örneğin İsakçı Kalesi'nde de dizdar 120 akçe yevmiyeliydi. BOA, D. BKL. d 32761 (25 Ş 1234/19 Haziran 1819) s. 5.

⁸⁸¹ BOA, D. BKL. d 32437 (26 S 1137/14 Kasım 1724) s. 3; atlı birliklerin ağaları 40-50 akça, azeb ağası 40 akça, dizdar ise 30 akçe yevmiyeliydi.

⁸⁸² BOA, D. KKL. d 32964 (21 Za 1195/8 Kasım 1781); D. KKL. d 32956 s. 2.

⁸⁸³ "Müstahfiz", *DİA*, C. XXXII., s. 109-110.

⁸⁸⁴ BOA, D. BKL. d 32291 (Evâil-i Ra 1114/26 Temmuz 1702), s. 4.

⁸⁸⁵ BOA, D. KKL. d 32966 (5 N 1196/14 Ağustos 1782), s. 1.

idaresindeydi⁸⁸⁶. Çoğu Osmanlı kalesinde daimi personel olan yerli kulu bölükleri içinde, genelde müstahfız birliklerinin sayısı, diğer yerli asker sınıflara göre daha sınırlıydı. Örneğin, Bosna tarafarında Bihke Kalesi yerli kulu sayımlarında, azeb askerlerinin başında *kapudan* zikredilmekteydi ve emrindeki askerler 80 kişilik bir kadrodan oluşuyordu. Diğer grup azebler 14-57 kişilik gruplarla 7 bölük halindeydi. Müstahfızlar ise dizdar ağa kontrolü altında olup, 41 kişilik bir mevcuttan ibaretti⁸⁸⁷. Dukakin Sancağı kalelerinde de *kapudanlar* mevcut olup, İpek Kalesi'nde müstahfızların başında dizdarların maiyeti yine daha az sayıdaydı⁸⁸⁸. Aynı şekilde Banaluka Kalesi yoklamasında 1. azeb birliklerinin başında *kapudan* vardı ve 156 kişilik mevcudun idaresinden sorumluydu. Mustahfızların ağası dizdar, 100 nefere komuta ediyordu. Diğer azeb birlikleri, 3 farklı ve 60 kişilik birliklerden teşekkül etmişti. Atlı birlikler ise, ortalama 80 kişiden oluşan 9 bölük halindeydi. Martoloslar ise 2 bölük olarak 84 kişilik bir gruptu⁸⁸⁹.

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren muhafız paşaların varlığı ile birlikte, kale idaresinde dizdarların önemi azaldığı gibi, maiyet sayıları da azalmış oluyordu. Ancak tüm Osmanlı kalelerinde dizdarlar, genellikle müstahfız birliklerini komuta ediyorlardı⁸⁹⁰. Özi Eyaleti dâhilinde bulunan Kale-i Cedid, Hasan Paşa, Cedid, Atik Özi, Kılburun kalelerinin müstahfız gruplarının ağası dizdardı⁸⁹¹.

Tablo 60: Bazı Yıllara Ait Dizdar Yevmiyeleri

Dizdar	Yevmiye (akça)	Tarih
Rodos	70	1674
Rodos'a tabi palankalar	8-13	1674 ⁸⁹²
Atik Özi	40	1685 ⁸⁹³
Tımişvar	35	1686 ⁸⁹⁴
Ceidi Özi	80	1690 ⁸⁹⁵

⁸⁸⁶ BOA, D. BKL. d 32235 (11 M 1103/4 Ekim 1691).

⁸⁸⁷ BOA, D. BKL. d 32293 (1114/1702-1703), s. 2-5.

⁸⁸⁸ BOA, D. BKL. d 32335 (22 S 1125/20 Mart 1713), s. 10.

⁸⁸⁹ BOA, MAD. d 23357 (950? Tarih yok, ancak özette bu tarih verilmiştir).

⁸⁹⁰ BOA, D. BKL. d 32342 (10 Z 1125/28 Aralık 1713).

⁸⁹¹ BOA, D. BKL. d 32348 (Gurre-i M 1126/17 Ocak 1714).

⁸⁹² BOA, MAD 7186 (1 M 1044/27 Haziran 1634), 2-73

⁸⁹³ BOA, D. BKL. d 32210 (22 C 1096/26 Mayıs 1685).

⁸⁹⁴ BOA, D. BKL. d 32645 (22 Za 1097/10 Ekim 1686) s. 23.

⁸⁹⁵ BOA, D. BKL. d 32227 (11 Ş 1101/14 Mayıs 1690).

Kılburun	40	1704 ⁸⁹⁶ .
Özi	40	1707 ⁸⁹⁷
Hasan Paşa Palankası	60	1707 ⁸⁹⁸
Kale-i Cedid (Akıntıburnu)	80	1710 ⁸⁹⁹ .
Vidin	50	1714 ⁹⁰⁰
Azak	80	1715 ⁹⁰¹
Belgradcık (Vidin)	40	1715 ⁹⁰²
Floridin (Vidin)	25	1715 ⁹⁰³
Fethülislam	40	1715 ⁹⁰⁴
Yanıkhisar (Akkirman)	30	1719 ⁹⁰⁵
İbrail	50	1721 ⁹⁰⁶
Kili	50	1724 ⁹⁰⁷
Vidin	80	1730 ⁹⁰⁸
Limni	20	1742 ⁹⁰⁹
Hotin	80	1775 ⁹¹⁰
Niş	60	1780 ⁹¹¹
Bender	50	1784 ⁹¹²
Ada-yı Kebir	150	1791 ⁹¹³
Tolcı	120	1818 ⁹¹⁴

Sayısal olarak fazlalığı ön plana çıkan müstahfız gruplarında, dizdar komutasında ve her biri bölükbaşlarının idaresinde çok sayıda farklı birimlere rastlanabilirdi. Örneğin Rodos Kalesi'nde müstahfız cemaati: dizdar, kethuda ve katip ile birlikte, her birinin başında birer sorumlu olmak üzere ortalama beşerli

⁸⁹⁶ BOA, D. BKL. d 32299 (15 R 1116/17 Ağustos 1704) S. 14-16.

⁸⁹⁷ BOA, D. BKL. d 32314 (26 S 1119/29 Mayıs 1707) s. 4.

⁸⁹⁸ BOA, D. BKL. d 32314 (26 S 1119/29 Mayıs 1707) s. 10.

⁸⁹⁹ BOA, D. BKL. d 32322 (27 Z 1121//27 Şubat 1710) s. 2-3;

⁹⁰⁰ BOA, D. BKL. d 32355 (22 R 1122/7 Mayıs 1714).

⁹⁰¹ BOA, D. BKL. d 32373 (3 R 1127/8 Nisan 1715).

⁹⁰² BOA, D. BKL. d 32372(8 S 1127/13 Şubat Şubat 1715) s. 8.

⁹⁰³ BOA, D. BKL. d 32372(8 S 1127/13 Şubat Şubat 1715) s. 6.

⁹⁰⁴ BOA, D. BKL. d 32296 (6 Z 1127/3 Aralık 1715), s. 8.

⁹⁰⁵ BOA, D. BKL. d 32416 (11 S 1132/24 Aralık 1719).

⁹⁰⁶ BOA, D. BKL. d 32390 (12 Z 1128/27 Kasım 1716) s. 2.

⁹⁰⁷ BOA, D.BKL. d 32435 (5 B 1136/30 Mart 1724).

⁹⁰⁸ BOA, D. BKL. d 32461 (Selh-i S 1143/13 Eylül 1730).

⁹⁰⁹ BOA, D. AMH. d 24952 (14 Ca 1155/17 Temmuz 1742) s. 2; D. AMH. d 24952 (14 C 1155/16 Ağustos 1742).

⁹¹⁰ BOA, D. BKL. d 32616 (27 L 1189/21 Aralık 1775), s. 2.

⁹¹¹ BOA, D. BKL. d 32640 (1195/1780-1781).

⁹¹² BOA, D. BKL. d 32649 (8 Ca 1198/30 Mart 1784).

⁹¹³ BOA, D.BKL. d 32666 (1206/1791-1792) s. 11.

⁹¹⁴ BOA, D. BKL. d 32747 (10 Z 1233/11 Ekim 1818), s. 129.

birlikler halinde, toplam 52 bölük olarak tertip edilmişti (1634). Keza Rodos ve Rodos'a bağlı diğer tahkimatlarda istihdam edilen dizdarlar, Rodos'ta 70 akça, bağlı birimlerde 8 ila 13 akça arasında yevmiyeleri mevcuttu⁹¹⁵. Benzer örneklere, Özi ve buraya tabi kalelerde rastlanmaktadır. Özi Kalesi'nde 6 bölük olmak üzere 69 asker⁹¹⁶, Hasan Paşa Palankası'nda 9 bölük halinde toplam 79 askerden teşekkül etmişti⁹¹⁷. Genel olarak herhangi bir kalede istihdam edilen dizdarların aldıkları yevmiye miktarı, çoğunlukla değişkendi.

Tasarrufundaki tımarlar hariç tutulursa, dizdarların görev süresince hizmet yerlerinde sürekli ikametle zorunlu tutulmaları, aynı zamanda şehirdeki sosyal hayatla ilişik bir şekilde yaşamalarını gerekli kılıyordu. Bazıları aldıkları ücretlerin yetersizliğinden, ek işlerle uğraşarak ticari faaliyetlerde buldukları bilinmektedir. Dolayısıyla sosyal hayatla bütünleşik bir hayat sürdürmekteydiler⁹¹⁸. Mevacib defterlerinden anlaşıldığına göre dizdarların yevmiyeleri, kalenin stratejik mahiyetine göre değişkenlik arz ediyordu. Savaşlar ve isyanlar gibi olağanüstü koşullarda, tehlike altında bulunan kalenin dizdarlarının aldıkları ücretler de artış göstermekteydi. Bazı doğu kalelerinde bunların yevmiyesi, XVII. yüzyılda 14 ila 100 akça arasında farklılık gösteriyordu⁹¹⁹.

C. Kale Askerlerinin Tertibatı: Yerlikulu ve Kapıkulu Ocak Mensupları

1. Yerli Askeri Sınıflar

a. Gönüllüler

Osmanlı hudut boylarında *serhad kulu* ismiyle bölge ahalisinden seçilen hafif süvari birliklerinden oluşmaktadır⁹²⁰. Ancak bazı bölgelerde atlı olmayan gönüllüler

⁹¹⁵ BOA, MAD 7186 (1 M 1044/27 Haziran 1634), 2-73

⁹¹⁶ BOA, D. BKL. d 32314 (26 S 1119/29 Mayıs 1707) s. 4.

⁹¹⁷ BOA, D. BKL. d 32314 (26 S 1119/29 Mayıs 1707) s. 10.

⁹¹⁸ Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *DİA*, C. IX., s. 481.

⁹¹⁹ Orhan Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş Bakımında Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri*, s. 102.

⁹²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK, Ankara 1988, s. 575.

mevcut ise de bunların yevmiyeleri *atlı ulufeli* statüsünde değildi⁹²¹. Gönüllü, kendi istek ve iradesiyle orduya katılıp sefere iştirak eden ve Osmanlı klasik döneminde taşrada hizmet gören ulufeli ve muvazzaf askerler için kullanılan bir tabirdi. Bunların *Yerli kulu gönüllüleri* ismiyle de anıldıkları kabul edilmektedir. Gönüllüler, XVI. yüzyılda Budin, Tımışvar, Bağdat, Mısır, Lahsa, Kars, Erzurum, Van, Diyarbakir, Erzurum, Şam, Halep ve sair hudut bölgelerde bulunan kalelerde, dizdarın maiyetinde bulunurlardı. Bu askeri birliklerin insan kaynağı, hudut bölgelerindeki şehir ve kasabaların yerli ahalisinden, kuloğullarından, Anadolu yiğitlerinden ve İslamiyeti benimseyen hristiyan ahalilerden oluşuyordu. Sefer zamanında orduda, barış zamanında kalelerde görevlendirilirdi. Hizmetleri karşılığında kendilerine ulufe verilir ve bu maaşları eyalet maliyesinden karşılanırdı. Kapıkulu teşkilatındaki gibi sağ ve sol gönüllüler şeklinde iki kısma (*gönüllüyân-ı yemin ve yesâr*) ayrılan bu birliklerin komutanı gönüllü ağasıydı. Kethuda, kâtip, alemdar ve çavuşlar ise bunların zabitiydi. Bazı serhad kalelerinde, *gönüllüyân-ı yerlüyân, süvâri-i gönüllüyân* şeklinde yoklamalara dâhil edilmekteydiler⁹²². İmtiyazlı olanlarına tımar tevcih edilebilirdi ve yerli kulu gönüllüleri gedik statüsündeydi. Zikredilen gedik, sahibinin oğluna tevcih edilebilirdi⁹²³. Herhangi bir sebeple boş kalan kadrolar, eyalet valisi ve defterdar arzıyla merkeze bildirilirdi. Bu boş kadro, sınır boylarındaki yiğitler veya yeniçeri oğullarına tevcih edilerek doldurulurdu. Bunlarla ilgili tutulan defterler, defterdar ve beylerbeyi tarafından tertip edilerek İstanbul'a arz edilirdi⁹²⁴. Keza bunların ücretleri, çeşitli mukataalardan ocaklık olarak da tahsisi yapılabilmekteydi⁹²⁵. Taşrada, yeniçeriler içinde maaşsız olarak hizmet gören

⁹²¹ BOA, BOA, ADVNSMHH. d 77 hk. 230 (26 Ca 1014); Budin Beylerbeyi'ne ve defterdarına gönderilen hükümde: atlı olmayan gönüllülere bu vasıf ile ulufe verildiği tespit edildiğinden, bunların atlı ulufesi almamalarına ve çocuk yaşta olanların hizmete kabul edilmemesine dair.

⁹²² BOA, D.BKL. d 32342; 1713 yılında Hotin Kalesi gönüllü birlikleri, sağ ve sol süvari gönüllüler (*gönüllüyân-ı yemin ve yesâr*) ve gönüllüyân-ı yerlüyân şeklinde yerli kulu sayımlarında zikredilmektedir.

⁹²³ Yevmiye 64 akçe ulufe ile Özi Kalesi gönüllü ağası Hüseyin, hayli yaşlı olduğundan gediği oğlu Hasan'a kendi rızası ile ferağ edilmişti. Bkz. BOA, AE. SABH. I 313/21092 (15 R 1196/30 Mart 1782).

⁹²⁴ BOA, ADVNSMHH. d 7 hk. 1903 (20 S 976/14 Ağustos 1568); Diyarbakir Beylerbeyi'ne ve defterdârına hüküm.

⁹²⁵ BOA, AE. SMST III 310/24877 (17 S 1186/20 Mayıs 1772); Örneğin Özi Kalesi gönüllülerinin mevacibleri, bu tarihlerde yıllık 11.814,5 guruş ocaklık olarak İbrail Nezareti, Ahyolu Memlahası ve sair mukataa gelirlerinden tahsis edilmişti.

gönüllüler, şehir ve kasaba halkından seçilir ve bu grupların, söz konusu yerli kulu gönüllüleri ile karıştırıldığı da ifade edilmektedir. *Gönüllü yeniçeri* zümresi, bölgedeki yeniçeri serdarının defterinde kayıtlı olup, kalelerde topçu, cebeci ve sair kapıkulu birlikleri arasında görevlendirilebilirlerdi⁹²⁶. Bunlar, yerli yeniçeri olarak da tarif edilmekteyse de ayrı askeri sınıfları ifade ediyordu. Örneğin, Bağdad Kalesi muhafazasında olan yerli yeniçeriler ile sağ ve sol gönüllü cemaatleri, farklı iki askeri grup olarak ifade edilmiş ve yapılan değişimle mevcutların yerlerine Rum yiğitlerinden harbe kadir olan gençlerin toplanması istenmişti⁹²⁷. Dolayısıyla yerli yeniçeri ile gönüllü askerler, ayrı birlikler olarak yoklamalarda sayımlara dâhil edilmekteydi. Örneğin, 1713 yılında Hotin Kalesi'nde 345 yerli yeniçeri, sağ ve sol gönüllüleri ise 271 ve 151 kişilik gruplar olarak ayrı ayrı kaydedilmişlerdi⁹²⁸. Dergâh-ı Âli yeniçerilerinden ayırt edilmeleri maksadıyla, gönderildiği bölgenin ismiyle de anılabilirlerdi. Örneğin Van Kalesi'nde hizmet gören yerli yeniçeriler, *Van Kulları* olarak isimlendirilmişti. Bazı araştırmacılar, yerli kulu yeniçerilerini gönüllü olarak ifade etmektedirler⁹²⁹. İ. H. Uzunçarşılı ise sınır bölgelerinin ehemmiyetine göre yeniçeri ocağından hariç olarak yerlikulu yeniçeri, cebeci, lağımçı, humbaracı, topçular ve sair serhad askerleri içinde gönüllüleri de ayrı birlikler olarak tarif etmektedir⁹³⁰. Gönüllü birlikleri, kalelerin stratejik önemine ve bulunduğu bölgeye göre, aldıkları ücretler değişkenlik göstermekteydi. Örneğin, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Akkirman Kalesi'nde gönüllü ağaları 70, kethudaları 35, çavuş ve alemdarları 20, askerleri ise 14 akça yevmiye ile hizmet görüyorlardı. Müstahfiz, topçu ve azeb gibi yerli kulu birliklerinden daha fazla maaşları vardı⁹³¹. İbrail Kalesi'nde gönüllü birlikleri, 5 ila 10 kişilik birlikler halinde, toplam 15

⁹²⁶ Abdülkadir Özcan, "Gönüllü", *DİA*, C. XXI., İstanbul s. 152-153; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, s. 124.

⁹²⁷ BOA, ADVNSMHHM. d 112 hk. 1062 (Evâhir-ı S 1114/25 Temmuz 1702); "Bağdad Valisine ve kadısına hüküm ki, Bağdad Kalesi muhafazasında olan yerlü yeniçeri ve sağ ve sol gönüllüleri cemaatlerinin hâla mevcut olan atik neferâtundan fellâh mâkulesi olanlar ihrâc ve yerlerine Rum yiğitlerinden tahrir ve vaz'...".

⁹²⁸ BOA, D. BKL. d 32342 (10 Z 1125/28 Aralık 1713).

⁹²⁹ Orhan Kılıç, *Teskilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri*, s. 95.

⁹³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. I, TTK, Ankara 1988, s. 3-4.

⁹³¹ BOA, D. BKL. d 32409 (15 M 1131/8 Aralık 1718).

bölükten oluşuyordu ve ağaları 70, kethudaları 25, alemdar, kâtip ve çavuşları 20, bölükbaşları 16 ve askerler ise 14 akça yevmiye ile vazife görüyorlardı.⁹³² Yüzyılın sonlarına doğru bu birlikler 11 ila 13 akça arasında yevmiye ile ücretlendirilmiş⁹³³ ve yaklaşık 80 kişilik bir mevcuttan teşekkül etmişti⁹³⁴. Aynı tarihlerde Niş Kalesi gönüllü birlikleri 15 ila 20 akçe arasında değişen yevmiye almaktaydı⁹³⁵. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, Vidin Kalesi'nde yerli yeniçeriler ile gönüllü birlikleri, ayrı askeri grupları ifade ediyordu. Gönüllülerin ağaları 60, kethudaları 25, kâtip ve alemdarlar 20, duaguları 14 ve askerlerin ise yine 14 akça yevmiyeleri vardı⁹³⁶. Keza sefer esnasında bu birliklerin sayısı çoğaltılırdı. Yine Vidin Kalesi örneğinde gönüllü birlikleri, *gönüllüyân-ı yemin* ve *gönüllüyân-ı yesar* olmak üzere toplam 290 kişilik bir mevcuttan oluşuyor ve yevmiye 14 akça alıyorlardı⁹³⁷.

b. Beşlüler

Bu birlikler, kalelerde muhafız olarak hizmet gören askeri sınıflardan biriydi. Mahmud Şevket Paşa beşli askerlerini, deli ve gönüllülerle birlikte *serhad kulu* askerleri arasında göstermektedir⁹³⁸. Bunlar, sınır boylarındaki kalelerin daimi ve kadrolu hizmetlileriydi⁹³⁹. Önceleri sınır bölgelerinde mevcut yerleşim birimlerinden, beş evden bir olmak üzere belirli bir mükellefiyet üzere toplandıkları iddia edilmektedir. Bu suretle kendilerine *beşlü* ismi verildiği ve kalelerdeki azeb, fâris ve müstahfizlar gibi asıl ve daimi muhafaza birliklerinden oluştuğu ve gerektiğinde seferlerde yardımcı hizmetlerde kullanıldıkları ifade edilmektedir. Bunların amirlerine ise *beşlü ağası* denilmekteydi⁹⁴⁰. Pakalın ise, bu askeri birliklerin 5 akçe ulufeli yeniçeriler hakkında kullanılan bir tabir olduğunu ifade ederek, bunların eyalet valisi veya sancak beyi yanında zaptiye işlerinde de görevlendirildiklerini

⁹³² BOA, D. BKL. d 32424 (20 Za 1134/1 Eylül 1722) s. 5.

⁹³³ BOA, D. BKL. d 32643 (26 Ş 1203/22 Mayıs 1789) s. 2-3.

⁹³⁴ BOA, D. BKL. d 32664 (20 Za 1209/8 Haziran 1795) s. 4.

⁹³⁵ BOA, D. BKL. d 323398 (23 Z 1129/28 Kasım 1717).

⁹³⁶ BOA, D. BKL. d 32614 (7 N 1189/1 Kasım 1775) s. 22.

⁹³⁷ BOA, D. BKL. d 32614 (7 N 1189/1 Kasım 1775) s. 20-24.

⁹³⁸ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s. 8.

⁹³⁹ Orhan Kılıç, *a. g. m.*, s. 95-97.

⁹⁴⁰ Mithat Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 50.

belirtmektedir. Sefer esnasında orduya yol açmak ve diğer geri hizmetlerde kullanıldıklarını da eklemektedir⁹⁴¹. Ancak sınır bölgelerindeki kalelerde görev yapan bu askeri grupların yevmiye miktarları değişkenlik göstermektedir. Örneğin, XVI. yüzyıl sonlarına doğru yevmiye 6 akça ile doğu kalelerinde metrislerde hizmet görmekteydiler⁹⁴². XVIII. yüzyılda Sinop Taşra Kalesi'nde beşlü askerlerin aldığı ulufe, Pakalın'ın iddiasını doğrulayacak nadir örneklerden biridir. Gedik usülü ile yapılan tevcihlerde, alınan ulufe miktarında azalma ya da çoğalma olmadığı müşahede edilmektedir. Sinop'ta yüzyılın başlarında 5 akçe olan ulufeleri⁹⁴³, neredeyse bu yüzyıl boyunca aynı miktarı ifade ediyordu. Mesela kalede 7. Beşlü birliğinden mahlül kalan gedik, 1757 tarihinde 5 akça⁹⁴⁴, 14. Beşlü birliğinden mahlül kalan kadro yine 5 akça ile tevcih edilmişti⁹⁴⁵. 1773 tarihinde aynı bölükte bu gedik, benzer ulufe miktarı ile Hüseyin'in oğlu Mehmed'e devredilmişti⁹⁴⁶. Keza 6. Beşlü birliğinin boş kadrosu, 1776 yılında yine yevmiye 5 akçe ulufe ile doldurulmuştu⁹⁴⁷. Aynı tarihte Trabzon Kalesi beşlü cemaatinden 1. bölükte yevmi 5 akçe ulufe ile beşlü olan Ali bin Ömer'in vefatı etmesiyle mahlülü, Mehmed veled-i Ahmed'e devredilmiştir⁹⁴⁸. Ancak bu meblağ, her kalede aynı miktarda değildi. 1785 yılında Anapa Kalesi'nde beşlüler, 21 bölükten teşkil edilmişti. Bunların ağaları 40, kethudaları 30, alemdarları 25, çavuşları 20 akça, askerler ise yevmi 15 akça ulufeleri vardı ve toplam 620 kişilik bir mevcuttan oluşuyor, ayrıca kalede mevcut birliklerin sayısal olarak en fazla grubunu teşkil ediyordu⁹⁴⁹. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren, Osmanlı serhad kalelerinde diğer askeri gruplarda olduğu gibi beşlü askeri zümresinin de sayısal olarak arttığına şahit olmaktayız. Herhangi bir kaleye yeni bir tabya ya da istihkâmlar eklendiğinde, bunlara gerekli personel takviyesi yapılırdı. Beşlüler, hafif süvari birlikler olarak görev yapmaktaydı. Örneğin, Sohum Kalesi'nin

⁹⁴¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. I, s. 211.

⁹⁴² BOA, ADVNSMHH. d 8 hk 1577 (20 R 978/21 Eylül 1570).

⁹⁴³ BOA, AE. SAMD. III 208/20119 (17 Ca 1124/22 Haziran 1712).

⁹⁴⁴ BOA, AE. SMHD. I 196/15397 (18 Ş 1143/24 Şubat 1731).

⁹⁴⁵ BOA, AE. SMST. III 8/548 (15 R 1176/3 Kasım 1762).

⁹⁴⁶ BOA, C. AS 1114/49345 (13 C 1187/1 Eylül 1773).

⁹⁴⁷ BOA, AE. SABH. I 109/7457 (16 M 1190/7 Mart 1776); AE. SABH. I 355/24853 (29 R 1193/19 Nisan 1779); C. AS 95/4344 (11 S 1212/5 Ağustos 1797).

⁹⁴⁸ BOA, C. AS 1117/49481 (29 R 1212/21 Ekim 1797).

⁹⁴⁹ BOA, C. AS 1119/49592 (20 Ca 1199/1 Mayıs 1785); kalede mevcut askeri personel 871 kişiden oluşmaktaydı.

tamiratının ardından, süvari birlikleri olmadığı gerekçesiyle 20'li gruplar halinde beşlü askerlerinin yazılması istenmişti⁹⁵⁰. Yüzyılın ilk çeyreğinde bu birliklerin kaledeki mevcurları düzenli bir seyir izlemektedir. 1725-1730 tarihlerin Sohum Kalesi beşlü askerleri, *beşlüyân-ı evvel* ve *beşlüyân-ı sâni* olmak üzere iki bölüğe ayrılmıştı ve yaklaşık 80 kadar mevcudu vardı⁹⁵¹. Beşlü birliklerinin kale muhafazasında gördükleri hizmet daimiydi. Herhangi bir sebeple gedik sahibinin kendi rızası ile gediklerinin başka birine devretmesi (*ferâğ*) söz konusu olabilir⁹⁵² ya da babadan oğula intikal edebilirdi⁹⁵³. Yüzyılın sonlarında, bu askeri birliklere asker temin etmek üzere, merkezden bir görevli tayin edilirdi. Bu görevli, kazadan tertip edilen beşlü askerlerinin defterini tutar ve bu defterde isim, eşkâl ve kefilleri ile birlikte görev mahiyeti belirtilirdi. Ardından idarecinin tasdikine sunulurken merkeze gönderilirdi⁹⁵⁴. Bazı kalelerde beşlü cemaati mensuplarının uhdesinde, birden fazla hizmet alanını kapsayan görevler mevcut olsa da olabildiğince bu duruma müsaade edilmezdi. Örneğin Trabzon Kalesi'nde bu birliğin kethudası Mahmud Efendi, kethudalık görevinden başka hatip, imam ve gümrük kâtipliği vazifelerini birarada görmekteydi. Kethudalık hizmeti, Dergâh-ı Âli cebecileri emektarlarından Mehmed'e tevcih edilerek, diğer vazifeler sabık kethudaya havale edilmişti⁹⁵⁵. Beşlülerin başlıca görevi kalede muhafızlık yapmaktı. Kale inşaatlarında, orduya yol açmak, düşman hudutlarına küçük çaplı akınlar, erzak tedariki ve sair özel hizmetlerde kullanılırlardı⁹⁵⁶. İ. H. Uzunçarşılı, beşlü askerlerinin kalelerde farisân

⁹⁵⁰ BOA, AE. SAMD III 204/19667 (3 Ş 1139/26 Mart 1727)

⁹⁵¹ Cengiz Fedakâr, "Kafkasya'da Osmanlı Tahkîmatı: Sohum Kalesi (1723-1729)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, Yıl/Vol. 2, *Kafkasya Özel Sayısı*, s. 184.

⁹⁵² BOA, AE. SMHD I 81/5462 (14 L 1168/24 Temmuz 1755); "*mezkûr Abdullah yeddinde olan berâtin virüb kendi hüsn-ı rızasıyla ferâğ itmekle*" Trabzon Kalesi'nin beşlü askerleri ile ilgilidir.

⁹⁵³ BOA, AE. SMHD I 209/16525 (11 C 1156/2 Ağustos 1743); Trabzon Kalesi beşlü neferlerinin dördüncü bölük odabaşısı/bölükbaşı İsmail'in vefatı üzerine görevi, kalede mülazım olan oğlu Hasan'a verilmişti.

⁹⁵⁴ BOA, A. DVN. MHM. d 966 (28 M 1211 /3 Ağustos 1796); *Hotin Kalesi'ne görevlendirilmesine rical-ı devletten sabık ser-çavuşan-ı divan-ı humayun serbevvin-i dergah-ı ali seyyid Abdullah marifeti ve hala Silistre valisi el-hac Osman Paşa'nın inzımanı-re'yleri üzere Silistre Eyaletinin bulunan kazalardan ihrac olunacak askerlerin Karianabad kazasının hissesine düşen 20 askerinin isim ü resimleri eşkalleri ve kefilleri rabt olunup kefillerinin isimleri ile memuriyet hallerine sevk olunan neferlerin defteridir*?

⁹⁵⁵ BOA, AE. SMST II 96/10394 (21 Ş 1114/10 Ocak 1703).

⁹⁵⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 574.

(atlı birlikler) kuvvetleri ile aynı birlikler olduğunu ifade etmektedir⁹⁵⁷. Mevcutları hizmet gördükleri bölgelere göre değişmekteydi. Muhtelif zamanlarda, bilhassa Rumeli bölgesinde mevcutları hayli fazlaydı. XVII. yüzyıl sonlarına doğru Rumeli, Özi ve Bosna eyaletlerinde beşli birliklerinde, yaklaşık her yüz askere bir ağa, bir kethuda ve dört odabaşı ile alemdarlar bulunuyordu. Örneğin Hotin Kalesi'nde, bu birlikler *gönüllüyan-ı beşlüyan* şeklinde zikredilmekte, sağ ve sol olmak üzere her bir bölük, yaklaşık 100 kişiden oluşmaktaydı. Sağ ve sol beşlü birlikleri, kendi arasında muhtelif bölüklere ayrılıyor, ağa ve zabitleri ile birlikte toplamda 1.940 neferden oluşuyordu. Ayrıca bu birliklerin çoğunluğu, Leh sınırındaki Lipka taifesinden teşekkül ettirilmişti⁹⁵⁸. Ağaların yevmiye 30, kethudaların 20, odabaşı ve alemdarların 15, askerlerin ise 15 akçe ulufeleri vardı. Bunların atları için her birine birer İstanbul kilesi arpa, her 4 askere 1 kıyye et (yaklaşık 1.300 gr.), 1 kıyye pirinç, 4 dirhem sâde yağ ile bir çift ekmek verilirdi. Bu şartlarda her bir kazada sakin olan *serhadli ve yerlinin cenge ve harbe kadir olanları kendi talepleri ile* beşli yazılabilirlerdi⁹⁵⁹. Bu birliklerden yükselerek muhtelif hizmetlerde bulunanlar vardı. 1683-1689 yılları arasında Rumeli Beylerbeyisi Mehmed Paşa, daha önceleri beşlü ağasıydı. Bir üre sonra Niş muhafazasına tayin edilmişti⁹⁶⁰.

Haraçgûzar reâyanın beşlü ve azeb birliklerine yazılmalarına müsaade edilmezdi. Örneğin, XVII. yüzyıl ortalarına doğru İbrail kazasında bu reâyanın bazıları, bir yolla azeb ya da beşlü birliklerine *hisar-eri* olarak yazıldıkları tespit edilmişti. Bu yolla, ödemekle mükellef oldukları vergilerden muaf tutulmak gayesi içindeydiler. Dolayısıyla bunların vergiden muaf tutulması, İbrail kazasındaki diğer haraç-gûzar reâyaya yük olduğu kanaatine varılmış ve bunun önüne geçilmesi gerektiği belirtilmişti. Buna göre, *haraç-gûzar reâyanın beşlü ya da azeb olarak*

⁹⁵⁷ Abdülkadir Özcan, "Fârisan", *DİA*, C. XXXVI, Ek-1, Ankara, 2020, s. 442; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, s. 108.

⁹⁵⁸ BOA, D. BKL. d 32593 (26 C 1183/27 Ekim 1769) s. 2-17.

⁹⁵⁹ BOA, ADVNSMHHM. d 98 hk. 198, 23 (Evâsıt-ı Ra 1100/7 Ocak 1689).

⁹⁶⁰ BOA, ADVNSMHHM. d 98 hk. 998, 538 23 (Evâhir-i Z 1100/14 Ekim 1689); "*Sâbık beşlü ağası olub Rumeli beglerbegliği pâyesine mutasarrıf olan Mehmed Paşa'ya hükm ki...*". Mehmed Paşa Rumeli Beylerbeyli'ği payesiyle Niş Muhafızı olmuştu.

*yazılması yasaklanmıştı*⁹⁶¹. Kili Kalesi'nde de benzer problemler tespit edilmiş ve böyle bir durumun hazineye zarar vereceği ve ayrıca cizye ödeyen zımni reayaya yük teşkil edeceği gerekçesiyle, bu tarz vakalara müsaade edilmemesi istenmişti⁹⁶². Ayrıca İbrail ahalisinden bazı vergi mükellefleri, hali vakti yerinde ve emlak sahibi oldukları halde, düşük gelirli reaya ile aynı ölçüde vergilendirildikleri anlaşılmıştı. Ahali, beşlü yazılarak vergiden kaçanlarla birlikte, kendilerinden zengin ahali ile aynı miktarlarda tahsil yapılmasının, tahammüllerini aştığını ifade etmişlerdi. Osmanlı yönetimi, bir şekilde azep ya da beşlü gibi hisar-eri olarak kendisini yazdıran vergi mükelleflerinin tespit edilerek tekâliflerinin ilgili deftere kaydettirilmesi talimatını vermişti⁹⁶³. Şehir sakinleri, vergi ödemeleri ile ilgili merkeze sıkça şikâyet bildiriyordu. Nitekim bu tarz usülsüz girişimler, miri vergilerin kaza halkına ağır yük olarak yansımaya sebep oluyordu. Ancak merkezi yönetim, gayrimüslim nüfus içinde bu şekilde bir vergi eşitsizliğinin önüne geçmeye çalışmakta ve reâyanın tahammüllerine göre vergilendirilmesini istemekteydi. Bu sebeple bu şikâyetler etraflıca değerlendirilir ve ilgili idarecelere uyarılar yapılırdı⁹⁶⁴. Diğer taraftan İbrail şehrinde *Beşlüyan Ağa'sı* ismiyle⁹⁶⁵ Farisân-ı Evvel Ağası Mustafa, hayatta iken kendi gelirleriyle bir cami inşa etmişti⁹⁶⁶. Dolayısıyla *İbrail Kalesi'nde beşlü birlikleri bazen farisân* ismiyle zikredilmekteydi⁹⁶⁷.

Beşlü askeri birlikleri, sadece sefer ve kale hizmetinde değil aynı zamanda Eflak ve Boğdan beylikleri üzerinde siyasi ve ekonomik olarak bir denetim ve

⁹⁶¹83 *Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037/ 1626-1628)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2001, s. 18; Haraç-güzar bazı reâyanın çeşitli askeri sınıflara bir yolla dâhil olarak tekâliften muaf olmak isteyenlerin engellenmesi ile ilgili İbrail kadısına hüküm.

⁹⁶²83 *Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037/ 1626-1628)*, s. 23; Haraç-güzar bazı reâyanın çeşitli askeri sınıflara bir yolla dâhil olarak tekâliften muaf olmak isteyenlerin engellenmesi ile ilgili Kili Kalesi azepler ağasına hüküm.

⁹⁶³83 *Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037/ 1626-1628)*,s. 17-18; Haraçgüzar vergi mükelleflerinin tahammüllerine göre vergi alınarak deftere kaydedilmesi ve usülsüz yollarla vergiden kaçmak için hisar-eri yazılanların men edilmesine dair İbrail kadısına yazılan hüküm (2 Ağustos 1627).

⁹⁶⁴ BOA, ADVNSMHM. d 83 hk. 22, 23 (17 Z 1036/29 Ağustos 1627); İE. DH 17/1573 (4 Ş 1107/9 Mart 1696).

⁹⁶⁵ BOA, C. MF 180/8987 (5 C 1198/26 Nisan 1784).

⁹⁶⁶ BOA, AE. SAMD. III 73/7372 (26 Ş 1140/7 Nisan 1728). Caminin inşa tarihi değildir. Bu camiye atanacak imam, hatip ve müezzinin beratları ile ilgili arzdir.

⁹⁶⁷ BOA, C. ML 66/3024 (21 C 1218/8 Ekim 1803).

kontrol unsuru olarak görevlendirilirdi. Osmanlı yönetimi, her ne kadar bu prensliklere belli usul ve kaideler çerçevesinde özerklik tanımışlarsa da bu beyliklerin üst yönetimlerinde bir kontrol mekanizması tesis etmiş ve her bir prensliğe, emrinde belli sayılarda askerler olmak kaydıyla *beşlü ağaları* tayin etmişti. Bu yolla, muhtelif şekilde bu bölgelere yapılan seyahatler, Osmanlı tüccarlarının emniyeti ve voyvodaların sürekli şekilde bir denetim altında tutulması amaçlanıyordu. Eflak ve Boğdan merkezi divanlarında, Divan Efendisi ve taşralarda ise *beşlü ağa* ve *neferleri* bu maksatla görevlendirilirdi. Beşlü Ağaları, voyvodalar tarafından seçilmekteydiler. Eflak ve Boğdan merkezlerinde bulunan ağalar, *Baş Beşlü Ağası* olarak isimlendirilir, kazalarında ise diğer beşlü ağaları ve askerleri görevlendirilirdi. Buldukları mevkide görev süresi çoğunlukla bir yılı geçmezdi. Beşlü Ağalar, buldukları beyliğin ülkesinde asayişin sağlanmasını, müslüman tüccarlar ve yerli ahalinin güvenli bir şekilde faaliyetlerini sürdürmelerini sağlardı⁹⁶⁸. Uygunsuz durumlar, Baş Beşlü Ağası ve bazen Silistre Valisi aracılığıyla merkeze bildirilirdi⁹⁶⁹. Eflak ve Boğdan bölgesinde asayiş ve nizamı sağlamak üzere görevlendirilen Baş Beşlü Ağaları nezaretinde, memleketeyn mahallinde meydana gelen olaylarda, düzeni sağlamak üzere anında ve mahallinde beşlü neferleri yazılarak bölgeye yönlendirilmekteydiler. Mevcutları çoğunlukla 1.000 ve gerektiğinde 2.000 kişilik bir mevcuda ulaşabiliyordu. Örneğin, Boğdan

⁹⁶⁸ Feyzullah Uyanık, *II. Mahmud Dönemi Osmanlı İdaresinde Eflak-Boğdan*, (Doktora Tezi) Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Edirne 2018, s. 93; yine buna dair Eflak Ahkâm Defterleri'nde çok sayıda hükme rastlanmaktadır. Bkz. BOA, A. dVNDVE. d 77/1 hk 10; “*Sen ki voyvodâ-yı mûmâ-ileyhsin sütte-i saâdetime arzuhâl gönderübnehr-i Tuna sevâhilinde Yergöğü vesâir ol-havâlide vâki' kazâlardan ba'zı kat'-ı târik ve eşkiyâtâifesi vilâyet-i Eflak derûnında kazâyân ve kurâda gezüb reâya fukarâsının ehl ü iyâl ve emvâl ü eşyâlarına dahl ve ta'arrûz ve katl-ı nüfûs ve ...gâret-i emvâl ve bunun emsâli fesâd ü şekâvet ve zulm ü ta'addi ve tecâvüz ve reâya fukarâsının perâken ü perişân olmalarına ba'is olmalarıyla vilâyet-i Eflak'da ol-mâkule zühûr iden harâmilerin ve kat'-ı târik ve sâir eşkiyâ tâifesine sen ki voyvodâ-yı mûmâ-ileyh ma'rifetin ve vilâyet-i Eflak'da beşlüyân ağası olan olan ma'rifetiyle ahz ve şerr-i mazarratları reâya fukarâsı üzerlerinden men' ü def' olunmak üzere bundan akdem emr-i şerifim sâdir olmuşiken ba'zıları hâlâ adem-i ita'atlarından nâşi yine ol-vechile fukarâyahâli olmadıkların bildürüb eşkiyâ-yı merkûmenin şerr ü mazarratları fukarâ üzerlerinden mukaddemâ sâdir olan emr-i şerifim mücebince ma'rifetin ve beşlüyân ağası ma'rifetiyle men' ü def' olunmak bâbında emr-i şerifim ricâylediğin ecilden divân-ı humâyûnımda mahfûz olan kuyûd-ı ahkâma mürâca'at olındıkda vech-i meşrûh üzere emr-i şerifimmestûr ve mukayyed bulunmağın mukaddemâ sâdir olan emr-i şerifim mücebince amel olunmak için yazılmışdır Fi Evâsıt-ı N 114”.*

⁹⁶⁹ BOA, HAT 1160/45957 (1236/18201821); Eflak Baş Beşlü Ağası ile Divan Kâtibi'nin Silistre Valisi'ne Eflak memleketinde vuku bulan olaylar hakkındaki şukka.

memleketinde bazı eşkıya gruplarının def edilmesi için teşkil edilen beşlü birlikleri, köy ve kasabalara 50, 80 ve 100 kişilik bölükler halinde taksim edilen 1.000 kadar mevcuda tekabül ediyordu⁹⁷⁰. XIX. yüzyıl başlarında Boğdan Baş Beşlü Ağası maiyetinde, yaklaşık 1.500 beşlü askeri vardı ve bölgenin muhtelif kazalarına taksim edilmişlerdi⁹⁷¹. Eflak memleketinde ise aynı tarihlerde yaklaşık 2.000 kadar mevcuttan oluşuyordu⁹⁷². Baş Beşlü Ağaları, aynı zamanda kuzey hattında cereyan eden askeri hareketlilikleri, Silistre Valisi ile irtibat halinde, merkeze bildirmekle mükelleftiler. Örneğin, 1821 yılında başlayan ve etraf bölgelere sıçrayan Rum isyanları sırasında, Boğdan memleketinde görevli *divan kâtibi* ile Baş Beşlü Ağası Eyüb Ağa, Rusların Sırp komiteleri ile irtibatlarını tespit etmek üzere casuslar gönderiyor ve durumu merkeze bildiriyordu⁹⁷³. Baş Beşlü Ağaları, voyvodalık merkezinde yani Eflak bölgesi için Bükreş, Boğdan için Yaş şehrinde ikamet ediyorlardı⁹⁷⁴. Her ne kadar bunların seçimlerinde voyvodaların iradesi kanun olsa da Silistre Valisi'nin onayı olmaksızın, seçilmelerinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Baş Beşlü Ağalar, Osmanlı eyaletlerinden, bu memleketlere yakın olan bölgelerdeki güçlü ve iktidar sahibi ayanlardan ve diğer hizmetlilerden seçilebilirlerdi⁹⁷⁵. Bu bölgelerde görevli olan beşlü askeri mevcudunun sayısal olarak çokluğu ise voyvodaların olduğu kadar, Rusya'nın da rahatsızlığına sebep oluyordu. Örneğin, 1824 yılında İstanbul'da ikamet eden Rus maslahatgüzarı Mihalaki, 1821 yılından önceki düzenlemeye vurgu yapıyor⁹⁷⁶, Eflak Voyvodası Gika ise, memlekette asayiş bozan eşkıya hareketlerinin halledildiğini gerekçe göstererek, bölgede mevcut bulunan 2.000 beşlü askerinin fazla olduğunu ve yarısının düşürülmesini rica ediyordu. Muhtemelen voyvodalar, bölgede beşlü asker

⁹⁷⁰ BOA, HAT 1140/45354 (11 R 1237/5 Ocak 1822); talep merkeze bildirilmiş, ancak bu bölgede asayiş ile ilgili tedbirlerin serasker paşanın yönetiminde olduğu gerekçesiyle ona havale edilmişti.

⁹⁷¹ BOA, HAT 1154/45792 (12 C 1237/5 Mart 1822).

⁹⁷² BOA, HAT 1156/45853 (7 M 1238/24 Eylül 1822).

⁹⁷³ BOA, HAT 1141/45395 (3 Ş 1238/15 Nisan 1823).

⁹⁷⁴ BOA, C. HR 110/5457 (26 R 1184/19 Ağustos 1770); Sefer esnasında bölgeye tayin edilen Bükreş Seraskeri Vezir Mehmed Paşa'nın arzında, kendilerine tahsis edilen ücretlerle ilgili ordu hazinesinden 10.000 gurus gönderildiği ifade edilmişti.

⁹⁷⁵ BOA, HAT 1140/45945 36157 (19 Za 1238/28 Temmuz 1823); Örneğin, Silistre Valisi Selim Paşa'nın tavsiyesiyle, bu tarihte Niğbolu Sancağı'nda Selvi nâm mahallin âyanı kapıcıbaşlarından Ahmed Ağa baş beşlü ağası seçilmişti ve 2.000 kadar maiyeti ile birlikte bölgeye gönderilmişti. Bkz HAT 957/41038 (20 M 1239/26 Eylül 1823).

⁹⁷⁶ BOA, HAT 1153/45734 (1239/1823-1824).

mevcudunun attırılmasına birkaç sebepten dolayı rıza göstermiyorlardı. Hem bu askerlere sağlanan tayinat ve diğer giderlerinin yüklü meblağ gerektirmesi hem de onların bir denetim mekanizması olması sebebiyle, voyvodalarının kontrollerini yitirmesine ve hatta kendilerini baskı altında hissetmelerinden kaynaklanıyordu⁹⁷⁷. Mevcudun azaltılması ile ilgili ricayı, voyvodalarla birlikte metropolit, piskopos ve boyarlar tarafından da yapılıyordu⁹⁷⁸. Boğdan Voyvodası da benzer bir taleple, memlekette mevcut iklim şartlarının yağmur yağışlarını düşürdüğünü ve mevcut hububatın bu askerlere ve atlarına kifayet etmediğini gerekçe göstermişti. Bu suretle bölgede mevcut iki bölüğün kaldırılarak, piyade neferi tayin edilmesini istemişti. Ona göre bu yolla atlar için gerekli arpa ve saman, mevcutlara ancak taksim edilebilecekti⁹⁷⁹.

Sonuç olarak beşlüler, Osmanlı serhadlerinde muhafızlık hizmetinde bulunan hafif süvari birlikler olarak teşkil edilmişti. Ancak muhtelif sebepler ve ihtiyaçlarla görev alanları ve bölgeleri çeşitlilik göstermekteydi. Bu birliklerin insan kaynağını, bulunduğu mahallin yerli sakinleri oluşturuyor ve önceleri belli bir mükellefiyetle tayin edilirken, sonraki dönemlerde gönüllülük esasına göre toplanan askerler oluşturuyordu.

c. Azebler

Yerli kulu piyade askeri unsurlarından biri olan azebler, eyalet paşaları ve sancak beylerinin komutasında bulunurdu. Kalelerde ise dizdarın idaresi altındaydılar. Mahmud Şevket Paşa, azeb tanımından yola çıkarak bekâr manasına geldiğini, önceleri tersâne ocaklarında çalıştırılan bir tür askeri sınıf olmaları sebebiyle kendilerine bu ismin verildiğini ifade etmektedir. Taşrada görevde bulunan azeb birliklerinin ise sayıca sınırlı olduğunu vurgulamaktadır. Bunların birbirine bağlılık ve uyumları olmadığını da eklemektedir⁹⁸⁰.

⁹⁷⁷ BOA, HAT 1153/45752 (1239/1823-1824).

⁹⁷⁸ BOA, HAT 1150/45680 (1239/1823-1824).

⁹⁷⁹ BOA, HAT 1141/45392 (1238/1822-1823).

⁹⁸⁰ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s. 10.

Azebler, hem karada hem de denizde faaliyet gösteren piyade askerleridir⁹⁸¹. Yeniçeri teşkilatı ihdas edilmeden önce hafif okçu birlikleri olarak orduda görevlendirildikleri bilinmektedir. Sonraki dönemlerde ise öncü kuvvetler olarak sefere iştirak eden azebler, Osmanlı taşrasında avarızhâne karşılığında, kefilli olarak mahalle imamları ve kethudaları tarafından seçilerek toplanırdı. XVI. yüzyıldan itibaren karada faaliyet gösteren azeb birlikleri, kale muhafaza hizmetinde kullanıldılar⁹⁸². Bunların âmiri *azeb ağasydı*, ayrıca kethuda, alemdar, odabaşı gibi zabitleri vardı. Kale muhafazasının dışında çeşitli geri hizmetlerde de kullanılırlardı. Fatih dönemine ait kanunnamelerde, bu askerler yazılırken kadı ve subaşının onayının gerekli olduğu ifade edilmekteydi. Her sene, taşrada muhtelif bölgelerde olmak üzere, gerek görüldükçe toplanır ve bu süreçte mahalle imamı ve kethudaları marifetiyle sayımları yapılırdı. Ancak azeb yazılacak kişi, harbe muktedir olmalıydı, yaşlı, çocuk ve sakat kimselerin yazılmasına müsaade edilmezdi. Önceleri *hâne* esaslı olarak, her yirmi haneden bir kişi azeb olarak yazılabilir ve bir defa tahrir edilen kati suretle değişmezdi. Değişimine sebep olacak koşullarda (hastalık ve sakatlık) görevleri tebdil edilebilirdi. Toplanan azeblerin müfredatı, kadı ve subaşı tarafından tutulan defterlerde mahfuz olup, bir nüshası da merkeze gönderilerek Hazine-i Âmire'ye teslim edilirdi⁹⁸³. XVII. yüzyıl sonlarına doğru Rumeli, Bosna ve Özi Eyaletleri'nde azebler, her 60 nefere bir azeb ağası, bir reis, bir kethuda, alemdar ve odabaşları olmak üzere teşekkül ettirilmekteydi. Azeb ağaları yevmiye 20, kethudaları 15, reisler 13, odabaşı 10 ve en düşük rütbelileri ise 8 akça ulufe almaktaydılar. Her 4 askere 1 kıyye et (yaklaşık 1300 gr.), 1 kıyye pirinç, 4 dirhem sâde yağ ile bir çift ekmek verilirdi. Bu şartlarla yazılacak azeb birlikleri, *gönüllülük esası* üzere toplanırdı. Serhadde her bir kazada sakin olan yerli ahaliden, savaşabilecek olanlardan isteyen herkesin azeb yazılabileceği ifade edilmekteydi. Belirlenen şartları taşıyanlara ve azeb yazılmak isteyenlere, herhangi bir müdahalede bulunulmaması, bizzat Osmanlı yönetimi tarafından benimsenmişti⁹⁸⁴. Batı hudut

⁹⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 574.

⁹⁸² İdris Bostan, "Azeb", *DİA*, C. IV. s. 312.

⁹⁸³ *Azeb İçün Ta'yin Olunan Kânunnâmeyi Beyân Eder*; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. II, s. 70-71.

⁹⁸⁴ BOA, ADVNSMHHM. d 98 hk. 198, 23 (Evâsıt-ı Ra 1100/7 Ocak 1689); Aynı hüküm, Rumeli Eyaleti ile birlikte Özi, Bosna ve Rumeli sol kolda bulunan tüm kazaların sorumlularına gönderilmişti.

bölgelerinde, muhtelif zamanlarda azeb birliklerinin komutası *kapudan* ismiyle zikredilen kale amirlerinin uhdesindeydi. Örneğin XVIII. yüzyılın hemen başlarında, Bosna taraflarında Bihke Kalesi'nin yerli kulu askeri sayımlarında azeb cemaati, 8 bölük olarak teşkil edilmişti. İlk bölük (azebân-ı evvel) 80 kişilik bir kadrodan oluşuyordu ve başlarında *kapudan* ismiyle idarecileri olduğu görülmekteydi. Ancak diğer 7 bölük, 14 ila 52 kişilik gruplara ayrılmıştı. Bu kati bir usul olmayıp, değişkenlik göstermekteydi. Muhtemelen sadece batı sınırlarına özgü, ancak sürekli olmayan bir uygulamaydı⁹⁸⁵. Bu bölgelerde *kapudan* ismiyle zikredilen idareciler, *kale askeri komutanı* olarak görev yapmaktaydılar. Keza aynı kalede dizdarda mevcuttu ve müstahfız birliklerinin başındaydı. Dolayısıyla bu örnek, tek başına azeb birliklerinin başında kapudanların olduğu manasını taşımamalıdır. İrili ufaklı diğer azeb bölüklerinin başında ise *azeb ağaları* vardı⁹⁸⁶. Mevcut askerler, yevmiye 10 akça ulufeye sahiptiler⁹⁸⁷.

Serhad kulları askerleri, cizye ve diğer vergilerden muaftılar. Bu suretle daha önce zikredildiği üzere haraçgüzar reyanın, azeb ve beşlü yazılması yasaklanmıştı. Ancak hisar eri vasfıyla kendi yükümlülüklerini yerine getirmek zorundaydılar⁹⁸⁸. İbrail kazasında beşlü askerleri gibi cizye ödeyen sakinlerin azeb olarak yazılması yasaktı. Vergi yükümlülüğünden kurtulmak için böyle bir yola girmeleri halinde tespit edilir ve zorunlu oldukları vergi sistemine tabi tutulurlardı⁹⁸⁹. Bilhassa XVIII. yüzyıldan itibaren, sınırlardaki birçok her kalede artan tabya sayılarına göre tertip edilirdi. Örneğin Bender Kalesi'nde, bu birlikler 8 farklı bölükten oluşmakta, 4'ü tabya azebleri olarak teşkil edilmekle beraber, *hendek azebleri* olarak da örgütlenen birliklerin varlığı da söz konusuydu⁹⁹⁰. İhtiyaç halinde bunların mevcudu artırılabilirdi. Azebler, istisnalar hariç, kalelerde sayısal olarak en fazla yekûnu oluşturan askeri birliklerdendi. Mesele yine Bender Kalesi'nde 1713 yılında toplam

⁹⁸⁵ BOA, D. BKL. d 32293 (1114/1702-1703), s. 2-5.

⁹⁸⁶ BOA, D. BKL. d 32293 (1114/1702-1703), s. 2-5

⁹⁸⁷ Bu miktar, bölgenin ehemmiyetine ve sefer esnasında oluşan koşullara göre değişirdi. Örneğin XVIII. yüzyıl başlarında İskenderiye Kalesi'nde mevcut azeblerin yevmiye 4 akçe ulufeleri vardı. Bkz. BOA, AE. SMST II 90/9716 (5 Ş 1114/25 Aralık 1702).

⁹⁸⁸ Abdülkadir Özcan, "Serhad Kulu", *DİA, C. XXXVI*, İstanbul s. 560-561.

⁹⁸⁹83 *Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037/ 1626-1628)*, s. 18.

⁹⁹⁰ BOA, D. BKL. d 32794 (1135/1722-1723).

4.736 yerli kulu askeri mevcut olup, en fazla yekûnunu azebler oluşturmaktaydı. Evvel, sani, salis ve rabi azeb birlikleri haricinde, mevcut dört tabyada da azeb grupları taksim edilmişti ve bu tabya birliklerinin biri *azebân-ı tabya-i hendek* şeklinde örgütlenmişti⁹⁹¹. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine doğru İbrail Kalesi'nde azeb cemaati, *atik, sani, salis* ve *rabi*' olarak 35 ila 86 kişilik olmak üzere 5 bölükten oluşan tabya birliklerine dönüştürülmüş ve toplamda 204 kişilik bir mevcuda ulaşmıştı. Dolayısıyla kale içinde en yüksek yekûnu olan yerli kulu birlikleriydi⁹⁹². XIX. yüzyıl başlarında İbrail Muhafızı Vezir Süleyman Paşa tarafından yapılan yoklamada, kalede mevcut azeb birliklerinin her biri 30 kişilik olmak üzere, toplamda 12 tabyaya taksim edilmişlerdi. Azeb ağasının maaşı 400 guruştı. Kethuda 60, alemdar 35, çavuş 30 ve askerler 20 akça yevmiyeli idi⁹⁹³.

d. Cebeciler

Bu gruptaki askerler, Osmanlı merkez kuvvetlerini oluşturan kapıkulu ocaklarından biri olarak ifade edilir. Ok yay zırh kılıç gibi sair silah ve savaş malzemelerinin temini ve tamiri ile ilgilenirlerdi. Yeniçerilerin mevcut olduğu hudut boylarındaki bazı kalelerde bulunan cebecilerin amirleri *cebecibaşı vekili* olarak anılırdı⁹⁹⁴. Merkezden gönderilen cebeciler, yeniçeriler gibi en fazla 3 yıl hizmet eder, burada silah, cephanes, barut ve sair mühimmatın muhafazası ile bu savaş malzemelerinin muayeneleri ile ilgilenirlerdi⁹⁹⁵. Yerli cebeciler ise yerli kulu askeri gibi, benzer durum ve koşullarla toplanırdı. Serhad bölgelerden, Bosna, Acu, Girid, Mora, Ülgün, Belgrad, Niş, Eğriboz, Bender, İnebahtı ve sair kalelerde yerli cebeci askerleri mevcuttu. Bu kalelerde merkezden gönderilen (Dergâh-ı Âli Cebecileri) cebecilerin âmiri, yerli cebeci askerlerden ayırt edilmek için *Ağa Vekili* ünvanını

⁹⁹¹ BOA, D. BKL. d 32341.

⁹⁹² BOA, AE. SAMD. III 46/4555 (16 C 1135/24 Mart 1723); Sınırdaki diğer kalelerde benzer örneklerle karşılaşmak mümkündür. Nitekim 1713 yılında Hotin Kalesi'nde azeb birlikleri, azebân-ı evvel ve azebân-ı sâni cemaatleriyle birlikte, mevcut 4 tabyaya *tabya azebleri* olarak ayrıca taksim edilmişlerdi. Bkz. BOA, D.BKL. d 32342 (1713) s.1; Bender Kalesi'nde de durum aynıydı. Kalede mevcut azeb birlikleri, 8 farklı bölük halinde tertip edilmiş, bunların dördü tabya azeblerinden vücuda getirilmişti. BOA, D. BKL. d 32794 (1135/1722-1723).

⁹⁹³ BOA, D. BKL. d 32760 (17 Ş 1234/11 Haziran 1819).

⁹⁹⁴ Yasemin Kılıçarlan, "Cebeci", *DİA, C. VII.*, s. 183.

⁹⁹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. II, , s. 12.

taşırdı⁹⁹⁶. Hiyerarşik olarak, Hotin Kalesi örneğinde olduğu gibi cebecibaşı, kethuda, katib, alemdar, çavuş, çorbacı ve askerler bu grubu temsil ediyordu⁹⁹⁷. Yerli cebecilerin amiri ise kalelerde *cebecibaşı* (ser-cebe) ünvanı taşıyor⁹⁹⁸ ve bazen İbrail Kalesi'nde olduğu gibi *cebeci ağası* olarak tarif edilirlerdi⁹⁹⁹. İbrail Kalesi'nde muhtelif zamanlarda bu grup, *cebeciyân-ı askeriyân* ve *cebeciyân-ı yerlüyân* şeklinde ayırt edilmişti¹⁰⁰⁰. Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren bu askeri birliklerin mevcudu arttırılmıştı ve mevcudu bulunmayan kalelere, yerli kulu vasfıyla cebeci birlikleri yazılmıştı. Yerli kulu cebecilerin insan kaynağını, yine kalelerde mevcut bulunan ve askeri işlerde kabiliyeti tespit edilmiş azeb ve müstahfız birlikleri oluşturabilmekteydi (1713)¹⁰⁰¹. Örneğin aynı tarihlerde İskenderiye Kalesi'nde, eskiden beri yerli cebeci olmadığından mevcut olması iktiza etmişti. Bu talep, 55 kişilik bir kadroya karşılık geliyordu. Cebeci Ağası komutasında oluşturulması gereken birlik, kalede mevcut olan askerlerden tertp edilmişti. Buna göre 5 akçe vazife ile *kapudan* askerlerinden 13; 5 akçe vazife ile *gönüllüyan* askerinden 13; *yerli yeniçerilerden* günlük 4 akçe ile 10; *azeb* neferinden yine günlük 4 akçe ile 10; *beşlü* neferlerinden 9 kişi de buradaki *yerli cebeci cemaati* olarak teşkil edilmişti. Ayrıca 6 akça yevmiye ile kethuda tayini yapılmıştı. Bu tarihlerde İskenderiye Kalesi'nde 483 asker mevcutu¹⁰⁰². Mora Yarımadası'nda Balyabadra Kalesi yerli cebecilerinin cebecibaşılığı vazifesi, günlük 50 akça yevmiye karşılığında verilmişti (1735)¹⁰⁰³.

⁹⁹⁶ BOA, ADVNSMHHM. d 129, hk. 995 (Evâhir-i B 1132/6 Haziran 1720); “*Acu kalesi muhafızı olan Ali dâme-ikbâluhuya hükm ki, sen ki mirmirân-ı mumâileyhsin mektub gönderüb hâla Acu kalesi dizdari olan Hüseyin ve yerlü cebecibaşısı Sefer dergâh-ı mu'allâm cebecileri üzerlerine ağa vekili olan Hacı Hasan nam....*”.

⁹⁹⁷ BOA, D. BKL. d 32342 (10 Z 1125/28 Aralık 1713).

⁹⁹⁹ BOA, İE. AS 55/4963 (17 B 1133/14 Mayıs 1721).

¹⁰⁰⁰ BOA, D.BKL. d 32760, (17 Ş 1234/11 Haziran 1819).

¹⁰⁰¹ BOA, ADVNSMHHM. d 110, hk. 1957 (Evail-i Z 1109/10 Haziran 1698): “*Sakız muhafızı olan Halil'e hüküm. Sakız kalesi muhafazasında olan dergâh-ı muallâm cebecilerinin yerine azeb ve mustahfız neferatından 60 nefer yerlü cebecileri olmak üzere ifraz ve tayin olunmak fermanım olmağın...*”.

¹⁰⁰² BOA, AE. SMST II 90/9716 (5 Ş 1114/25 Aralık 1702).

¹⁰⁰³ BOA, AE. SMST II 212/16779 (7L1147/2 Mart 1735).

XVII. yüzyılın sonlarına doğru, yerli cebeci cemaati Belgrad Kalesi'nde 155¹⁰⁰⁴; XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Bender'de 77¹⁰⁰⁵; İbrail Kalesi'nde 38 kişilik bir mevcutan oluşuyordu¹⁰⁰⁶. Birkaç yıl sonraki sayımlarda, bunların sayısı 36 kişiden ibaretti. Gelirleri, ocaklık olarak belli bölgelerin mukataa malından karşılanabilirdi. Keza İbrail Kalesi yerli cebecilerinin mevacibleri, İbrail Nezareti malından ocaklık tayin edilmişti. Talepleri, yerli ağaları vasıtasıyla merkeze bildirilirdi¹⁰⁰⁷. Bunların günlük bir çift ekmek yevmiyeleri vardı. Zabıtları ise bölükbaşıydı¹⁰⁰⁸. XVIII. yüzyıl başlarında günlük 10 akçe ulufeleri vardı.

Mahlülleri, yerli cebeci ağası vasıtasıyla merkeze bildirilir ve gerekli işlem yapılarak boş kadroların doldurulması sağlanırdı¹⁰⁰⁹. Tımar tasarruf eden ve herhangi bir sebeple başka bir dirliğe geçerek kadrosu boş kalan yerli cebecinin yerine atanacak kişi, yerli cebeci ağasının arzı ile İstanbul'a bildirilmek zorundaydı¹⁰¹⁰. XIX. yüzyılda İbrail'de cebeci gibi teknik personelin kaynağını, kuloğulları ve belde ağalarının çocukları oluşturmaktaydı. Herhangi bir suretle yapılan usülsüz görevlendirmeler, merkez tarafından müdahaleye sebep olurdu¹⁰¹¹. XVIII. yüzyıl sonlarına doğru Tuna üzerindeki birçok kalede mevcut askeri birlikler, temelde aynı şekilde tasnif edilmişti. İbrail, Rusçuk, Silistre kalelerinde yerli cebeciler, cebecibaşı (*sercebe*), kethuda, alemdar ve odabaşı gibi ağa ve zabıtlar nezaretinde örgütlenmişlerdi¹⁰¹². XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde, İbrail Kalesi'nde toplam 95 yerli cebeci askeri mevcuttu. Cebecibaşı, 1.000 guruşluk bir maaşa sahipti olup bu

¹⁰⁰⁴ BOA, D. BKL. d 32249 s. 4 (1105/1693-1694).

¹⁰⁰⁵ BOA, D. BKL. d 32794 (1135/1722-1723); yaklaşık 10 yıl önceki sayımda, burada 200 yerli cebeci mevcuttu. Bkz. BOA, D. BKL. d 32341 (22 N 1125/12 Ekim 1713).

¹⁰⁰⁶ BOA, İE. AS 55/4963 (17 B 1133/14 Mayıs 1721).

¹⁰⁰⁷ BOA, AE. SAMD. III 46/4555 (16 C 1135/24 Mart 1723).

¹⁰⁰⁸ BOA, BOA, AE. SAMD. II 17/1855 (21 Za 1102/16 Ağustos 1691).

¹⁰⁰⁹ BOA, AE. SAMD. III 50/4988 (21 R 1136/18 Ocak 1724); Eğriboz Kalesi yerli cebeci cemaatinden günlük 10 akçe ulufe ile görev yapan İbrahim'in firarıyla boş kalan kadroya, Mehmed ve Mustafa isimli şahısların tayin edilmesi ile ilgili.

¹⁰¹⁰ BOA, AE. SAMD. III 98/9652 (12 N 1136/4 Haziran 1724); İbrail Kalesi yerli cebecilerinin kâtibi ile ilgili.

¹⁰¹¹ BOA, HAT 339/19393 (1234) Kalede mevcut olan yeniçeri ağası da azledilmiş, dizdar ise başka bir mahalle nakledilmiştir.

¹⁰¹² BA, D. BKL. d 32654 (1200/1787-1788); Yergöğü Kalesi bu tarihlerde yenilenmişti. Tamirat işlemi tamamlandıktan sonra buranın asker takviyesi ve bunların ikamet tertibi ile ilgili "*Mücedden inşa olunan kal'anın Silistre, Rusçuk ve İbrail kal'aları misillü...*".

meblağ, yıllık gelirini ifade ediyordu. Kethuda 70, ser-oda (*odabaşı*) 60, kâtip 60, alemdar 40, çavuş 30 ve askerler 20 guruş yevmiyeliydi¹⁰¹³.

e. Müstahfızlar

Ortaçağ İslam kaynaklarında, kale kumandanı idaresi altında bulunan askeri birlikleri ifade eden müstahfızlar, bulunduğu bölgede asayiş, emniyet ve hudut bölgelerindeki kaleleri muhafaza ile yükümlü piyade askerleri olarak bilinmektedir. Müstahfız birliğinde asker olanların, Osmanlı ordusunda kırk yaşını aşan kişilerin muvazzaf ve rediflikten sonraki askerlik hizmeti görenler olduğu ifade edilmektedir¹⁰¹⁴. Müstahfız, tımarlı kale muhafızları olarak da adlandırılır ve *hisar-eri/hisar-erenleri* ismiyle aynı anlamda kullanılırdı¹⁰¹⁵. Erken dönemlerde Anadolu gençlerinden seçilerek, maaşları devlet hazinesinden karşılanırdı. Bazen *merd-i kal'a* olarak da tarif edilen askeri unsurlardı. Bunlar, herhangi bir savaşta yaralanan, iş göremez hale gelen veya ocakta istihdamı uygun görülmeyen yeniçerilerden ve kalede askeri personel olarak hizmet gören diğer gruplar gibi müstahfız olarak seçilirdi¹⁰¹⁶. Bazen kul karındaşlarından seçilebilir ve bu, yeniçeri ağasına bildirilirdi¹⁰¹⁷. Hizmette yararlılığı söz konusu olanlara tımar tahsis edilirdi. Osmanlı hudutlarının genişlemesi ile birlikte, stratejik kalelere gönderilen yeniçeri birlikleri, muhafız olarak geçici süre ile görev yapmaktaydılar (en fazla üç yıl). XVI. yüzyılda bu şekilde görev yapan birliklere, müstahfız denildiği kabul edilmektedir. Gerçekte ise müstahfız birlikleri, yeniçerilerden farklı olarak *yerli kulu* adı ile tesmiye edilen kale daimi personellerinden bir grubu ifade etmektedir. Bunlar, kalelerde daimi hizmette bulunan piyade unsurlardır. Bulunduğu mahallin harbe kadir gençlerinden seçilebilirlerdi. Müstahfızlar, hizmette bulunduğu kalede ikametle zorunluydular. Vergi toplamaktan bölgenin asayişine kadar her türlü hizmette bulunurlardı.

¹⁰¹³ BOA, D. BKL. d 32760 (17 Ş 1234/11 Haziran 1819).

¹⁰¹⁴ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s 10.

¹⁰¹⁵ Mithat Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 234.

¹⁰¹⁶ *Aynı eser*, s. 152.

¹⁰¹⁷ BOA, ADVNSMHHM. d 16 hk 390 (12 M 980/25 Mayıs 1572); Vezir Sinan Paşa'ya hükümde, “*ihitimâm üzere olasın ve müstahfız nâmı ile kul karındaşları yazılmak için yeniçerileri ağasına fermân-ı şerifim sâdır olub ...*”; TSMA. e 749/59 (19 C 929 /5 Nisan1523); İstanköy Adası'nın fethinden sonra, buradaki Taranca Kalesi'ne kuloğullarından Ali, hisar eri olarak tayin edilmişti.

Çoğunlukla bu birliğin âmiri dizdarlardı. Ayrıca *müstahfiz ağalarının* da varlığına işaret edilmektedir¹⁰¹⁸. Kale, Hisar, Palanka ve Tabya gibi istihkâmlarda, daimi şekilde hizmet eden bu personeller tımarlı olabilecekleri gibi ulufeli olarak da tayin edilirdi¹⁰¹⁹. Hizmet gördüğü kalenin stratejik önemine göre tımarlı olanların dışında, XVI. yüzyılda 6 ila 7akçe yevmiyeleri, kalenin önemine göre 10 ila 60 akçe arasında değişebilirdi. Bu kale askerleri, azebler gibi hafif piyade birliklerinden oluşmaktaydı. XV. yüzyıl ortalarından itibaren, müstahfizların tımar kayıtlarına ratslanabilmektedir¹⁰²⁰. Bunlar, Osmanlı ülkesinde bulunan kalelerin muhafazası için hizmet göreb *hisar erlerine* tahsis olunan tımarlardı. *Dizdar* ve *kethuda* gibi amirlerine tabi olan hisar erlerinin icmalli tımarlarına *hisar gediği* de denirdi¹⁰²¹. Tımarları, çocuklarına intikal edebileceği gibi¹⁰²² başka bir sipahi oğluna devredilebilir ve müstahfiz, *hisar eri* olarak kaydedilirdi¹⁰²³. XVI. yy ortalarına doğru, herhangi bir tımara mutasarrıf olan müstahfizların sayısı Anadolu, Karaman, Zulkadriyye ve Rum vilayetlerinde toplam 45 kalede 2.614, Rumeli Eyaleti'ndeki 125 kalede toplam 6.620 neferdi¹⁰²⁴. Müstahfizlar, *kale erenleri* ve *hisar eri* şeklinde aynı manayı ifade eden askeri gruplar olduğuna, Osmanlı evraklarında sıkça rastlanmaktadır¹⁰²⁵. Kalede daimi hizmetli olmalarından dolayı, burada ikametle yükümlüydüler ve harici yerlerde sakin olup hizmeti aksattıklarında, görevlerinden

¹⁰¹⁸ “Müstahfiz”, *DİA*, C. XXXII., s. 109-110.

¹⁰¹⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. II, s. 430.

¹⁰²⁰ Örneğin 1488-89 yıllarında Vidin müstahfizlarının sayısı 56 kişiydi. Bkz. BOA, TSMA. d 9631 (894/1488-1489).

¹⁰²¹ *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kânunnâmeleri*, C. I, FEY Vakfı Yay., İstanbul 1990, s. 147.

¹⁰²² BOA, ADVNSMHM. d 4 hk. 1142 (12 Z 967/4 Ağustos 1560); Silistre Sancakbeyi'nin arzı üzerine, Hırsova Kalesi müstahfizlarından olup, Hırsova nahiyesinde ikamet eden Ferhat Halife ve gayrıdan 400 akçe tımarı olan Mustafa ibn Ali vefat ettiğinden, gediği mahlül kalmış ve müteveffanın oğlu Bayrama'a sadaka olunması için kale dizdarı ricacı olmuştur.

¹⁰²³ BOA, TSMA. e 777/11 (28 Ca 1499/4 Aralık 1499); Avlonya Kalesi müstahfizlarından Pir Ahmed nam *hisar eri*, kale hizmetinde olmayıp hizmeti boş kalmıştı. Mahlül gediği, Avlonya Sancağı'nda 4.555 akçalık tımarı tasarruf ederken vefat eden Yusuf nam sipahinin yetim kalan oğullarına intikal etirilmişti.

¹⁰²⁴ BOA, TSMA. d 3442 (933/1526-1527?), s. 2; Rumeli ve Anadolu, Mısır, Şam ve sair vilayetlere ait has ve tımar defteri.

¹⁰²⁵ BOA, TSMA.e857/24 (932/1525-1526); “*İzvornik sancağında kal'a-yı mezbûre erenlerinden tımar tasarruf iden Hızır nam hisar eri fevt olub...*” .

alınır ve gediği (*hisar gediği*) bir başkasına tevcih edilirdi¹⁰²⁶. Kale dışında, ordunun herhangi bir şekilde ihtiyaç duyması halinde, gerek karada gerekse denizde görevlendirilebilirlerdi. Örneğin, 1571 İnebahtı Deniz Savaşı'nda Osmanlı donanması hezimete uğramıştı. Bu sefer esnasında, bazı kalelerin müstahfiz birlikleri donanmaya alınmış ve kalelerin çoğu boş kalmıştı. Bunun yarattığı askeri endişe ile bu bölgelerdeki müstahfiz grubunun eksikliği tamamlanmak üzere yenileri tayin edilmişti¹⁰²⁷. Kıyı bölgelerde bulunan bazı kale müstahfizları, görev mahallinin dışında farklı alanlarda hizmete çekildikleri de görülmektedir. Ancak bu durumun kale muhafazasına verdiği zarar bilindiğinden, çoğunlukla tatbik edilen bir yöntem değildi. Nitekim Bodrum Kalesi deryada olması sebebiyle, mevcut birlikleri başka hizmet alanlarına çekilmişti. Kalede yaklaşık 50 nefer bulunmakta olup, devletin diğer işlerinde istihdam edilmişlerdi. Mentеше, Saruhan ve Aydın nazırları tarafından, miri hizmet için gerekli olduğu varsayımıyla yapılan bu istihdamla, kale muhafazası boş kalmıştı. Merkezden gelen emirde, bu tarz devlet işlerinde, *deryada olan kaleden neferât istihdâm etmek câiz değildir* şeklinde bir talimat ile muhafazanın kuvvetlendirilmesi istenmişti¹⁰²⁸. Kalede müstahfiz askerleri, daimi personel olduğu kadar, aynı zamanda *müslüman olması* gerekiyordu. Bu suretle daimi hizmetlerinde kalenin imarına ve şenlenmesine kifayet edecek bir unsur olarak görülmekteydiler. Örneğin, Şavşad Nahiyesi'ne bağlı Satlil Kalesi'nin muhafazası için, sabık Emval Nazırı Mahmud tarafından merkeze hisar-eri lazım geldiği bildirilmişti. Keza kalenin ekserisi zımmi reayadan oluşmaktaydı. Bölge kadısı dahi buna atıf yapmış ve “*burada bir Müslüman vefat etse, kefere defneder*” şeklinde bir serzenişte bulunmuştu. Dolayısıyla kaleye tayin edilecek hisar-erlerinin gelmesi ile birlikte *burada beş vakit devamlılık (müdâvemet) ve şenlik mâmur olur* kanaatindeydiler. Dolayısıyla farklı bölgelerden buraya temin edilecek hisar erlerinin, maaş ve

¹⁰²⁶ BOA, ADVNSMSM. d 14 hk 652 (22 C 958/27 Haziran 1551); Kalede bulunmadığı ve hariç yerlerde gezdiği tespit edilen Mustafa ibn İbrahim'in durumunun teftiş edilmesi ve etrafta vuku bulan uygunsuz hadiselere dahil olup olmadığıyla ilgili Mora Beyi'ne gönderilen hüküm. Ayrıca aynı tarihlerde İnebahtı Kalesi'nde 120 nefer hisar-eri ve 140 nefer azeb mevcuttu. Kalenin muhafazası için bunların başka bölgelere gönderilmemesi gerektiği belirtilmekteydi. Bkz. BOA, ADVNSMSM. d 14 hk 257 (26 S 958/5 Mart 1551).

¹⁰²⁷ BOA, ADVNSMSM. d 16 hk 139 (4 Ca 979/24 Ekim 1571); Vezir Ahmed Paşa'ya hüküm.

¹⁰²⁸ BOA, ADVNSMHM. d 16 hk 434 (4 N 979/20 Ocak 1572); Bodrum Kalesi dizdarının, kaleye istihdam edilmesi lazım gelen askerlerle ilgili olarak kendisine gelen hüküm.

tayinatları ile beraber, uygun koşullar yaratılarak tertip edilmesi istenmişti¹⁰²⁹. Yine Kilis Sancağı'nda Kamnigrad Kalesi'nin fethinden sonra, bir dizdar ve 35 kadar martolos askeri hizmet görmekteydi. Sınırdaki olması hasebiyle önemine vurgu yapılmaktaydı. Ancak martolos birliklerinin ekseri gayrimüslim olduğundan, kale komutanının bunlara güven duymadığı anlaşılmaktaydı. Keza bunların buradaki çoğunluğunun kırılması ve muhafazanın kuvvetlendirilmesi için yevmiyeli *hisar eri* talep edilmekteydi. Osmanlı yönetimi, bu talebe olumlu karşılık vermiş, bu askerlerin tertip edilmesini emretmişti¹⁰³⁰. Herhangi bir kalenin tamirinden¹⁰³¹ asayişin sağlanmasına, naklieden seferde görevlendirilmelerine kadar, muhtelif şekilde görevlendirilebilirlerdi. Müstahfızın görevini layıkıyla yerine getirmediği ya da hizmette kusuru görüldüğü takdirde, kale muhafazasına zarar verdiği gerekçesiyle tasarrufunda olan *hisar eri dirliği* bir başkasına verilir¹⁰³². Zira bu dirlikler, söz konusu askeri grubun temel gelir kaynağını oluşturmaktaydı¹⁰³³. Ulufeli olanları ise muhtelif zamanlarda muhtelif miktarlarla vazifelenirilmişti. Müstahfız cemâati, çoğunlukla amirleri olan dizdarın maiyetindeydiler, dolayısıyla muhafız paşaların kale komutanlığını üstlenmesi ile birlikte, dizdarların görev ve yetki alanları da kısıtlanmıştı. Keza kalede yerli kulu askeri efradı içinde dizdarlar, neredeyse cebeci, topçu, azeb, farisân gibi sair piyade ve askeri unsurların ağaları gibi bir görevden öteye etkinlik alanları kalmamıştı. Dolayısıyla dizdarlar, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren daha çok müstahfız birlikleri ilişkilendirilerek, kalede idari vasıfları azalmıştı. Müstahfızlar, neredeyse dizdarın maiyeti gibiydiler ve sayıları diğer sınıflara göre daha azdı. Ayrıca örnekleri kısıtlı olsa da bazı kalelerde müstahfız cemaatin başında, dizdarlar değil, miralay rütbeli görevliler vardı. Örneğin, daha önce zikredildiği üzere XVIII. yüzyıl başlarında Bender Kalesin'de 70 akça yevmiye ile *miralây* (Alaybeyi) rütbeli Mahmud ibn Mehmed müstahfızların komutanıydı ve dizdar hemen ardından gelmekteydi. Ayrıca *ser-dizdar* Hasan ibn Abdullah isimli

¹⁰²⁹ BOA, ADVNSMHH. d 24 hk 335 (20 Z 981/12 Nisan 1574).

¹⁰³⁰ BOA, ADVNSMHH. d 25 hk 1384 (11 M 982/3 Mayıs 1574).

¹⁰³¹ BOA, ADVNSMHH. d 24 hk 631 (26 M 982/18 Mayıs 1574).

¹⁰³² BOA, ADVNSMHH. d 26 hk 237 (29 Ra 982/19 Temmuz 1574).

¹⁰³³ BOA, TSMA. e 757/46 (13 C 1008/31 Aralık 1599); Örneğin, Eğriboz Kalesi müstahfızlarından Eğriboz kazasına tabi Ourz/Oroz Nahiyesi karyelerinde, *hisar eri gediğini tasarruf eden Cihan isimli müstahfızın* vefatı ile mahlül kalan gediği, yine aynı kalede hisar eri gediğinden mazul olan Mehmed'e tekrar tevcih edilmişti.

görevlinin varlığı, kalede birden fazla dizdarın olduğuna işaret etmekteydi¹⁰³⁴. Aynı kalede kısa bir süre sonra, *müstahfiz cemaati*, *atik* ve *cedid* olmak üzere iki grupta sayıma dâhil edilmişti. Her iki müstahfiz grubunun her birinin başında birer dizdar vardı. Atik müstahfizan dizdarı yevmiye olarak 70, cedid müstahfizân dizdarı ise 50 akça yevmiyeliydi¹⁰³⁵. Kaledeki müstahfiz grubunun hiyerarşik dizilimi; miralay, dizdar, kethuda, katib, alemdar, vekil-i harc, serçavuş, çavuş-ı miyane, çavuş-ı küçük, çorbacı, seroda, vekilharç, alemdar vb. şekilde tertip edilmişti müstahfiz grubunun 200 kişilik bir kadrosu vardı¹⁰³⁶. XIX. yüzyılın hemen başında aynı kalede, *müstahfiz sınıfı cemaat-ı dizdar* şeklinde zikrediliyordu ve günlük 120 akçalık dizdar yevmiyesi vardı¹⁰³⁷. Akkırman'a tabi Yanıkhisar Palankası'nda benzer şekilde müstahfiz sınıfı, *dizdar ocağı* şeklinde telaffuz edilmekteydi¹⁰³⁸. Mora Adası'ndaki Kastel-i İnebahtı'da müstahfiz cemaati başında dizdar zikredilmekle beraber, aynı zamanda *odabaşı* olarak da tarif edilmişti ve yevmiye 70 akçe alıyordu¹⁰³⁹. XVII. yüzyıl sonlarına doğru Tuna kıyısında Vidin Kalesi'nde *müstahfiz ağası* 50 akçe, kethuda 25, alemdar, 20, çavuş 18 ve askerler ise 15 akçe yevmiyeliydi ve 25 kişilik bir mevcutla, kalenin en az sayıdaki askeri grubunu teşkil etmekteydi¹⁰⁴⁰. 1715

¹⁰³⁴ BOA, D. BKL. d 32299 (15 R 1116/17 Ağustos 1704) s. 6.

¹⁰³⁵ BOA, D. BKL. d 32326 (5 Za 1122/26 Aralık 1710) s. 25.

¹⁰³⁶ BOA, D. BKL. d 32341 (22 N 1125/12 Ekim 1713); D. BKL. d 32394 (14 C 1129/26 Mayıs 1717) s. 13.

¹⁰³⁷ BOA, D. BKL. d 32377 (1122/1710-1711); D. BKL. d 32716 (13 M 1218/5 Mayıs 1803), s. 2; yakın bölgelerdeki kalelerde bu meblağ, yaklaşık olarak aynıydı. Örneğin İsakçı Kalesi'nde dizdar 120 akçe yevmiyeliydi. BOA, D. BKL. d 32761 (25 Ş 1234/19 Haziran 1819) s. 5.

¹⁰³⁸ BOA, D. BKL. d 32437 (26 S 1137/14 Kasım 1724) s. 3; atlı birliklerin ağaları 40-50 akçe, azeb ağası 40 akçe, dizdar ise 30 akçe yevmiyeliydi.

¹⁰³⁹ BOA, D. KKL. d 32964 (21 Za 1195/8 Kasım 1781); D. KKL. d 32956 s. 2.

¹⁰⁴⁰ BOA, D. BKL. d 32224 (27 L 1100/14 Ağustos 1689); kalede 97 kişilik farisân, 105 kişilik kapudan birliği, 193 kişilik gönüllü birliği ayrıca mevcuttu; XVIII. yüzyıl başlarında Atik Özi Kalesi'ndeki müstahfizlar 6 bölüğe ayrılmıştı ve 69 kişilik mevcudu vardı. Bunların amiri olan dizdar, yevmiye 40 akçe alıyordu. Bkz. BOA, D. BKL. d 32314 (26 S 1119/29 Mayıs 1707) s. 4; Yine Özi Kalesi'ne tabi Hasan Paşa Palankası'nda müstahfizlar, 9 bölük halinde teşekkül eden toplam 79 neferden oluşuyordu. Yevmiye 60 akçe alıyordu. Bkz. BOA, D. BKL. d 32314 (26 S 1119/29 Mayıs 1707) s. 10; 1730 yılında yine aynı kalede müstahfiz ağası 80 akçe yevmiyeli idi. Maiyetinde 67 nefer bulunuyordu. Kalede mevcut yerli kulu askeri personelinin sayısı ise 983 kadardı. Bkz. BOA, D. BKL. d 32461 (Selh-i S 1143/13 Eylül 1730); yüzyılın son çeyreğinde ise bu kaledeki müstahfiz dizdarı 80 akçe yevmiyeli olup, maiyetinde 93 asker vardı. Bkz. BOA, D. BKL. d 32616 (27 L 1189/21 Aralık 1775), s. 2; keza Niş Kalesi'nde 113 nefer müstahfiz mevcuttu ve dizdar 60 akçe yevmiye alıyordu. Yerli yeniçeriler, müstahfiz grubunun neredeyse dört katıydı ve 384 kişilik mevcudu bulunuyordu. Bkz. BOA, D. BKL. d 32640 (1195/1780-1781).

yılında aynı kalede, müstahfızan ağası dizdar yevmiye 50 akça alıyordu¹⁰⁴¹. Aldıkları üzret kalenin ehemmiyetine göre değişiyordu. Keza Vidin'e tabi Floridin kalesi müstahfızan dizdarı 25 akça yevmiyesi vardı¹⁰⁴². Yine Vidin'e bağlı Belgradcık kalesi müstahfızların dizdarı yevmiye 40 akçe alıyordu¹⁰⁴³. XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı kalelerinde tahkimat sayılarının artması ile birlikte kalede muhafız olarak görev yapan askeri birlikler çeşitlendirildi. Yerli kulu olarak ifade edilen askeri unsurlara, aynı yolla temin edilen cebeci, gönüllü, topçu, humbaracı, lağımçı, arabacı ve sair gruplar sayısal olarak çoğaltıldı. Ancak müstahfız birliği azeb, farisân, gönüllü, yerli yeniçeri gibi askeri unsurlardan çoğunlukla mevcut yekûnu daha az sayıdaydı. İbrail Kalesi'nde erken dönemlerde kale mevcudunun en fazla yekûnunu teşkil etse de sonraki süreçte müstahfız birliği mevcudunun diğer askeri birliklere göre azaldığı görülmektedir.

Tablo 61: Muhtelif Zamanlarda İbrail Yerli Kulu Askerleri

	Müstahfız	Azebân	Fârisan	Gönüllüyân	Tabya	Cebeci
1704 ¹⁰⁴⁴	64		41			
1716 ¹⁰⁴⁵	107					
1721 ¹⁰⁴⁶	92	118	115	230	163 ¹⁰⁴⁷	36
1724 ¹⁰⁴⁸	60	138 ¹⁰⁴⁹	100	124		
1819 ¹⁰⁵⁰	38	180	200			

1721 yılında İbrail Kalesi'nde dizdar, müstahfız cemaatinin başındaydı ve günlük 50 akça yevmiyeliydi. Kethuda, alemdar, kâtip imam, müezin, bölükbaşı gibi

¹⁰⁴¹ BOA, D. BKL. d 32372(8 S 1127/13 Şubat Şubat 1715) s. 2-4.

¹⁰⁴² BOA, D. BKL. d 32372(8 S 1127/13 Şubat Şubat 1715) s. 6.

¹⁰⁴³ BOA, D. BKL. d 32372(8 S 1127/13 Şubat Şubat 1715) s. 8.

¹⁰⁴⁴ BOA, D.BKL. d. 32299 s.22 (Rebi'ulâhîr 1116/Ağustos 1704); Kalede sadece müstahfız ve Farisân bölükleri mevcuttu.

¹⁰⁴⁵ BOA, DBKL. d 32390 (12 Z 1128/27 Kasım 1716) .

¹⁰⁴⁶ BOA, DBKL. d 32424 (13 C 1134/31 Mart 1722).

¹⁰⁴⁷ Toplamda 4 tabya, her tabya için ortalama 45 asker olarak verilmişti. Tabloya nâ-mevcut olanlar eklenmemiştir.

¹⁰⁴⁸ BOA, DBKL. d 32440 (29 S 1137/17 Kasım 1724).

¹⁰⁴⁹ Azebânlar 5 bölük olarak teşkilatlanmıştır.

¹⁰⁵⁰ BOA, D. BKL. d 32760 (17 Ş 1234/11 Haziran 1819).

unsurlar, bu birliğin içinde zikrediliyordu ve kendi içinde 8 bölüğe ayrılmıştı¹⁰⁵¹. İbrail Kalesi mustahfizlarının gelirleri, XVIII. yüzyıldan itibaren çeşitli mukataaların ocaklıklarından tahsil edilebilmekteydi. Yüzyılın başlarında kalede 65 nefer müstahfiz vardı ve bunların mevacibleri, İsakçı İskelesi ve rüsum-ı yasakiyyesi mukataası malından, 796 guruş ocaklık olarak tahsis edilmişti.¹⁰⁵² Yevmiyeli olanlar, günlük 4 akçe ulufe alırken¹⁰⁵³, yüzyılın sonlarına doğru bu meblağ 9 akçaya ulaşmıştı¹⁰⁵⁴. XIX. yüzyıl başlarında ise kalede muhtelif zamanlarda farklı sayılarda müstahfiz birliği mevcuttu. Ancak dizdarın, 1.050 guruş maaşı (yıllık) vardı ve 1819 tarihinde emrinde sadece 48 müstahfiz askeri bulunuyordu¹⁰⁵⁵.

f. Fârisanlar

Hudut kalelerinde hizmet gören atlı askeri sınıf olarak teşekkül etmekte ve XVI-XVII. yüzyıllardan itibaren önemleri gittikçe artmaktaydı. Fârisan, Osmanlı devletinin teşekkülü ile eyaletlerdeki sınır boylarında bulunan muhafız askerler için kullanılan tabirlerden biriydi. Süvari olmaları sebebiyle¹⁰⁵⁶ maaşlı olanlarına bazen *atlı ulufeli* tabiri kullanılırdı. Fârisan birlikleri, kalelerde hizmet gören süvari askerlerden *beşlü* birlikleri ile aynı oldukları, bu isimlendirmelerin hizmet gördükleri yere göre değiştiği ve hatta serhad bölgelerde *azeb* birliklerinin atlı olanına *farisân* denildiği kabul edilmektedir¹⁰⁵⁷. Azeb ya da beşlü birliklerine atıf yapılarak ifade edilen bilgiler değişkenlik gösterse de İbrail Kalesi'nde farisan cemaati, beşlü birlikleri ile aynı manayı ifade etmekteydi. Bu atlı askerlerin bazıları tımarlıydılar ve hizmetleri mahlül kaldığında *gedikleri* babadan oğula geçebilirdi. Örneğin İbrail Kalesi'nde *farisan-ı evvel-i atik* cemaatinden 15 akçe ulufe ile vefat eden

¹⁰⁵¹ BOA, D. BKL. d 32424 (1134/1721-1722) s.-4.

¹⁰⁵² BOA, İE. AS 33/2927 (5 N 1110/7 Mart 1699).

¹⁰⁵³ BOA, İE. AS 77/6891 (25 Z 1128/10 Aralık 1716).

¹⁰⁵⁴ BOA, C. AS 532/22281 (10 R 1794/4 Kasım 1794). Kale askeri birliklerinin noksanlarının yeniden tertip edildiğini gösteren bu defterde, mustahfizlarla birlikte yerli topçu ve cebeciler de aynı miktar ulufe alırlardı. Azebler 8 ila 12, farisan 10 ve gönüllülerinde 11 akçe yevmiyeleri vardı.

¹⁰⁵⁵ BOA, D. BKL. d 32760 (17 Ş 1234/11 Haziran 1819).

¹⁰⁵⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. I, s. 580.

¹⁰⁵⁷ Abdülkadir Özcan, "Fârisan", *DİA*, s. 442; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatu*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 108; Abdülkadir Özcan, "Serhad Kulu", *DİA*, C. XXXVI., İstanbul s. 560-561.

Abdullah'ın yerine, *beşlü* cemaatinden olan oğlu Ali tayin edilmişti¹⁰⁵⁸. Yine İbrail şehrinde *Beşlüyan Ağa'sı* ismiyle zikredilen cami¹⁰⁵⁹, *farisân-ı evvel ağası* Mustafa Ağa tarafından yapılmış ve Beşlüyan Ağası Camii adıyla zikredilmişti¹⁰⁶⁰. Dolayısıyla kaledeki beşlü birlikleri, bazen farisân ismiyle de anılmaktaydı¹⁰⁶¹. Ancak farklı bölgelerde bu iki atlı askeri grup, aynı yoklamalarda iki farklı birlik olarak da kaydedildikleri müşahede edilmektedir. Bu suretle *beşlü* ve *farisan* askerleri, birbirinden bağımsız ama bölgeden bölgeye farklılık gösteren bir isimlendirme ile tarif edilmekteydiler. Örneğin, XVII. yüzyıl sonlarına doğru cereyan eden savaşta, Niğbolu tarafına gönderilecek askeri gruplar içinde hem *farisan* hem de *beşlüyan* birlikleri ayrı ayrı zikrediliyordu¹⁰⁶².

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine doğru, Osmanlı ülkesinin birçok memleketinde bazı *süvari sekban* sınıfları, emrinde oldukları komutanlarının idaresinden ayrılarak seferden kaçmış ve bazıları sefer sonrasında çeşitli köy ve kasabalarda eşkıyalık yapmaya başlamışlardı. Diyarbekir, Rakka, Trablus, Halep, Ankara, Niğde, Amasya, Erzurum, Çankırı, Aydın, Saruhan, Menteşe, Anadolu, Özi, Rumeli ve sair eyalet ve sancaklarda bu tarzda faaliyet gösteren suçlu ve firari askerlerin *süvari sekban* adıyla zikredilmelerinden dolayı, bu ismin kullanılarak bayrak açılması yasaklanmıştı. Ülkenin dört bir tarafına gönderilen hükümlerde, *süvari sekban* adının kaldırıldığı bildirildi. Şayet bu suçlu ve firari askerlerden *azeb*, *gönüllü* ve *farisan* gibi sair birliklere katılanlar olursa suçlarının affedileceği belirtilmişti¹⁰⁶³.

¹⁰⁵⁸ BOA, AE. SMHD I 135/9952 (22 B 1148/8 Aralık 1735).

¹⁰⁵⁹ BOA, C. MF 180/8987 (5 C 1198/26 Nisan 1784).

¹⁰⁶⁰ BOA, AE. SAMD. III 73/7372 (26 Ş 1140/7 Nisan 1728). Caminin inşa tarihi değildir. Bu camiye atanacak imam, hatip ve müezzinin beratları ile ilgili arzdır.

¹⁰⁶¹ BOA, C. ML 66/3024 (21 C 1218/8 Ekim 1803).

¹⁰⁶² BOA, ADVNSMHHM. d 100, hk 10 (Evâsıt-ı S 1101/28 Kasım 1689); ”*ol cânibde olan gönüllüyan ve beşlüyan ve fârisândan Niğbolu tarafına iki yüz nefer gönderilmesi fermânım olub...*”.

¹⁰⁶³ BOA, ADVNSMHHM. d 127 hk, 1453, 1454, 1455, 1456...1484 (Evasıt-ı R 1131/7 Mart 1719) Anadolu Valisi ve Özi Beylerbeyi'ne gönderilen hüküm aynı zamanda Karaman, Sivas, Rakka, Trablus-ı Şam, Diyarbekir ve diğer Osmanlı eyalet ve sancaklarına gönderildi. Buna göre süvari sekban adı ile eşkıyalık yapan, şehir, köy ve kasabaları basıp halkı taaruz edenlerin süvari sekban tairesi olduğu zikredilmişti. Keza bunlar için ”*bil-küllîye ref olunmaları sevâb görülmekle min-ba'd süvâri sekbân nâmı ref* ...” şeklinde bir ifade kullanılmaktaydı. Bkz. BOA, D. BKL. d 32727 (13 S 1226/9 Mart 1811).

Tımarlı olan farisân askerlerinin tasarrufunda olan dirlikleri, XVI. yüzyılda bazı bölgelerde *merd-i tımar* şeklinde zikredilmekteydi¹⁰⁶⁴. Farisân askerleri sayısal olarak artıkça, belli bir nizama tabi tutulurlardı. Müstakil bir ocak olmak üzere her 100 nefere 1 ağa, 1 kethuda, 4 onbaşı ve 1 alemdar tayin edilirdi. Bunların yevmiyeleri, koşullar ve bölgenin ehemmiyetine göre değişmekle birlikte, XVII. yüzyılda fârisan ağası 30, kethuda 20, onbaşı ve alemdarlar 15 ve askerlere 10 akça ulufe tayin edilmişti. Süvari olmaları sebebiyle atları için yapılan tahsisat ise *her 5 at için 1 İstanbul kilesi arpa* şeklindeydi. Her 4 askere bir kıyye et (bir askere yaklaşık 320 gr), bir kıyye pirinç, 100 dirhem sâde yağ ve her bir nefere bir çift ekmek tayinat olarak verilirdi. Dirliklerini işleyenler ise tasarruflarına devam ederdi¹⁰⁶⁵. Anadolu'nun Ankara, Çorum, Çankırı, Maraş ve sair yerlerinde gönüllü ve farisan bayrakları altında leventlerin yazıldığı de görülmektedir. Bunların hizmet alanı dışında farklı bölgelerdeki kasaba, han ve sair başka yerlerinde ikamet etmelerine müsaade edilmezdi¹⁰⁶⁶. İstihdamları mevcut askerlerden herhangi birinin vefatı ile oğullarına intikal edebilirdi¹⁰⁶⁷. Yine kendi istek ve rızaları ile beratları başkalarına ferâğ edilebilirdi.

Tablo 62: Silistre ve Akkırman Sancağındaki Bazı Kaleler ve Askeri Birliklerin sayısı (XVI. yüzyıl ortaları)¹⁰⁶⁸

	Dizdar	Kethudâ	Müstahfiz	Fârisan	Azebân	Toplam
İbrail	1	1	55			57
Kili	1	1	119	27	100	248
Akkırman	1	1	157	73	91	323
Özi	1	1	78	48	91	219

¹⁰⁶⁴ BOA, ADVNSMHH. d 15, hk 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795 (3 R 973/28 Ekim 1565).

¹⁰⁶⁵ BOA, ADVNSMHH. d 98, hk 297 (Evâil-i R 1100/23 Ocak 1689); "*Fârisan ağalarından Mustafa'ya, Abdullah ve Üveys'e hüküm. Beher yüz neferine bir ağa ve dört on başı ve bir alemdar olub behr yevm ağalarına otuzar akça...*"; Bazı dönemlerde Osmanlı Devleti'nin batı hududunda farisan cemaati bölüklerinin başında kapudanlar zikredilmekteydi. Örneğin Bosna taraflarında Kale-i Cîsr-i Kebir'de fârisan-ı evvelin amiri kapudandı.

¹⁰⁶⁶ BOA, ADVNSMHH. d 129, hk 1008, 1009, 1010, 1011, 1012; Maraş Eyaleti'ne mutasarrıf olan Vezir Ahmed Paşa'ya Ankara, Kangırı ve Çorum sancakları mutasarrıflarına ve Anadolu Valisi Vezir Ali paşa'ya hüküm.

¹⁰⁶⁷ BOA, AE. SABH. 1 291/19569 (13 B 1200/12 Mayıs 1786).

¹⁰⁶⁸ BOA, TS. MA. d 10152 (H.977/ M.1569).

Bender	1	1	166	81	121	370
Silistre	1	1	52			54
Hırşova	1	1	70			72

Örneğin, XVIII. yüzyıl sonlarında Özi Kalesi *farisan-ı sani ağası* Musa, yevmi 60 akçe ulufe ile kendi rızası ile beratını Abdullah'a ferağ etmiş ve ağalık vazifesi, zikredilen şahsa ihale edilmişti¹⁰⁶⁹. Levent, sekban ve sair askeri birliklerden çıkma kişiler farisân yazılabileceği gibi, gayrimüslimlerin de bu askeri grupta yer aldıkları görülmektedir. Örneğin, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde farisan ağası Hüseyin'in arzı üzerine Kili Kalesi'nde farisan cemaatinin 6. bölümünde, günlük 6 akça ulufe ile Yordaki veled-i Yivan'ın beratı zayi olmuş ve kendisine yeniden berat verilmiştir¹⁰⁷⁰.

XVI. yüzyıl ortalarında Tuna hattında bulunan kalelerde, yerli kulu unsurları arasında farisân cemaati barış zamanlarında zikredilmiyordu. Ancak ihtiyaç halinde tertip ediliyor ve sonraki süreçlerde ise kalelerin daimi unsuru olarak hizmet görüyorlardı.

Tablo 63: Tuna ve Turla Hattında Bazı Kalelerde Yerli Kulu Birliklerinin Sayısı (1655)¹⁰⁷¹

	Topçu	Müstahfız	Azeban	Farisan ¹⁰⁷²
Bender	176	42	152	142
Akkirman				66
Tolcı	63	63		
Kili	63	119	70	50
Ruşçuk			22	
Holovnik				18
Vidin	10		33	36
Fethülislam	9	40	22	20
Tutrakan		15		41
İbrail		65	42	

¹⁰⁶⁹ BOA, AE. SABH. I 313/21097 (13 Ca 1196/26 Nisan 1782).

¹⁰⁷⁰ BOA, AE. SAMD. III 79/7937 (22 C 1141/23 Ocak 1729).

¹⁰⁷¹ BOA, D. BKL. d 32183 (1064-1065/1654).

¹⁰⁷² 2 bölüm farisan birliği mevcuttur.

XVIII. yüzyıldan itibaren sayıları inişli çıkışlı bir grafik gösterse de atlı süvari unsurlar, özellikle stratejik kalelerde sayısal olarak artmaya başladı. İbrail Kalesi'nin kadimi atlı süvari birliği 40 kişilik bir mevcuttan oluşuyordu (1704)¹⁰⁷³. İdarecileri, bu sayının arttırılmasını talep ediyordu. Bunun sebebi ise İbrail sahrası, düz bir alandı ve atlı süvariler, bu coğrafi koşullarda bulunan zeminlerde daha fazla etkili olmaktaydılar. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar İbrail Kalesi'nde mevcut farisân askerleri, 85 ila 115 kişi arasında değişiyordu¹⁰⁷⁴. Ancak sayısal olarak mevcudun arttırılmasına yönelik talepler karşılık bulunca, bazı suistimaller de ortaya çıkabiliyordu. 1717 yılında kalede mevcut atlı birliklerin sayısı, 100 kişilik bir birliğe dönüştürülmek isteniyordu. İlave edilen yaklaşık 60 askerin ulufelerine zam yapılarak, açık berat ile ağalığı beşlü ağası olan Mustafa Ağa'ya verilmişti. Ancak tevcih tarihi geldiğinde Ağa, askerlere beratlarını dağıtmamıştı. Bunları iki ya da üç sene boyunca saklayıp, askerin ulufelerini kendisi almıştı. Bu suretle İbrail Muhafızı olan Mestan Paşa'ya (Kırkkilise Sancağı Mutasarrıfı) Mustafa Ağa hakkında gerekli tedbirin alınması ve beratları tertip edilen askerlerin ilgili yerlerde istihdam edilmesi emredilmişti¹⁰⁷⁵.

Farisan sınıfının mevcutları, XVIII. yüzyıldan itibaren çoğu kalede muhtelif zamanlarda arttırılmaktaydı ve bunlar, kendi içinde birden fazla gruplara ayrılabilirlerdi. Mesela, 1713 yılında Bender Kalesi'nde farisân birlikleri, 5 bölük olarak tertip edilmiş 400 kadar bir mevcutta oluşuyordu¹⁰⁷⁶. Aynı tarihlerde Hotin Kalesi'nde ise atlı birlikleri mevcudu 552 kişiydi. Atlı birliklerden farisan cemaati 2 bölüğe ayrılmıştı ve mevcudu 100 ila 30 kişilik gruplardan oluşan toplam 130 kişiydi. Diğer atlı birlikler ise *gönüllüyân-ı yemin ve yesâr*¹⁰⁷⁷ şeklinde tertip edilmişti ve mevcudu 422 askerdi¹⁰⁷⁸. 1722 yılında yapılan yoklamada İbrail Kalesi'nde 2 cemaat halinde tertip edilen farisan askerlerinin mevcudu 138 kişiden

¹⁰⁷³ BOA, D.BKL. d. 32299 s.22 (Rebi'ulâhîr 1116/4 Temmuz 1704); Kalede sadece müstahfiz ve Farisan bölükleri mevcuttur.

¹⁰⁷⁴ BOA, AE. SAMD. III 46/4555 (16 C 1135/24 Mart 1723); AE. SAMD. III 47/4660 (13 C 1136/12 Mart 1724).

¹⁰⁷⁵ BOA, AE. SAMD III 63/6324 (1 Ra 1124/8 Nisan 1712); AE. SMMD IV. 65/7668 (Gurre M 1090/12 Mart 1679).

¹⁰⁷⁶ BOA, D. BKL. d 32341; BOA, D. BKL. d 32341 (22 N 1125/12 Ekim 1713).

¹⁰⁷⁷ Ağa, kethuda, alemdar, serbölük, çavuş.

¹⁰⁷⁸ BOA, D. BKL. d 32342 (10 Z 1125/28 Aralık 1713).

oluşmaktaydı¹⁰⁷⁹. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise kaledeki süvari askeri birlikler, *süvari-i sağ kol*, *süvari-i sol kol* ve *süvari-i orta kol* şeklinde tertip edilmişti. Bu atlı unsurlar 1819 yılında 300 askerden oluşuyordu¹⁰⁸⁰. Kalede mevcut birliklerin mevacibleri, ağalarının arzı ile merkeze bildirilirdi. Muhtelif mukataa kaynakları, bu askeri birliklerin askerlerine ocaklık olarak tayin edilebilirdi. Örneğin, İbrail Kalesi fârisan askerlerinin mevaciblerini, 1679 tarihinde Kili ve İsakçı mukataa gelirleri; XVIII. yüzyıl başlarında İbrail Nezareti finanse etmişti¹⁰⁸¹. Sonuç olarak serhad kulu tanımını içinde zikredilen bu birlikler, diğer yerli kulu askerleri gibi zamanın koşullarına göre, gerek mevcudu ve ücretleri gerekse tertibat şekli değişkenlik gösteriyordu.

g. Yerli Yeniçeriler

Pakalın'a göre bu askeri gruplar, *gönüllü yeniçeriler* olarak da ifade edilirdi. Harp zamanında sefere iştirak ederler ve ayrıca kale hizmetlerinde bulunurlardı. Kalelerin ehemmiyetine göre, dizdarların maiyetinde yerli kulu addedilen askeri zümrelerden beşlü, azep, farisan ve ya atlı ulufeli gibi askeri birliklerle birlikte, bunlar arasında gönüllü yeniçerilerin de olduğu ifade edilmektedir. Yerli yeniçerilerin personel kaynağını, bulunduğu mahallin yerli ahali arasında harbe muktedir olanlar teşkil ederdi. Bundan başka, yeniçerilik imtiyazından istifade etmek üzere, maaşsız olarak alındıkları belirtilmektedir. Buldukları bölgenin yeniçeri serdarına bağlı oldukları zikredilen yerli yeniçeriler, harp zamanlarında sefere iştirak ederek *tashih-bedergah* ile *yeniçeri ulufe defterlerine* kaydedilmekteydi. Bu grubun yaşlılarının ise kale muhafazasında bulunduğu aktarılmıştır¹⁰⁸². İ. H. Uzunçarşılı'ya göre, *gönüllü* olarak isimlendirilen askeri sınıf içinde *gönüllü yeniçeriler* olarak tarif edilen bu birlikler, muharebede yararlılık göstermeleri halinde *tashih-bedergah*

¹⁰⁷⁹ BOA, D. BKL. d 32424(13 Z 1134/24 Eylül 1722).

¹⁰⁸⁰ BOA, D. BKL. d 32760 (17 Ş 1234/11 Haziran 1819).

¹⁰⁸¹ BOA, AE. SMMD. IV 65/7668 (1 N 1090/6 Ekim 1679); BOA, AE. SAMD. III 116/11386 (14 R 1138/20 Aralık 1725); 60 kişilik farisan grubun mevacibi yevmiyeleri 1.067, yıllık olarak da 37,7718 akçe olup 2.360,5 guruşa tekabül ediyordu. Bu meblağ, İbrail Nezareti mukataası malından ocaklık olarak tahsil edilmişti.

¹⁰⁸² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. I, s. 675-676.

ederek yenicerilerin ulufe defterlerine maaşlı olarak kaydedilirdi¹⁰⁸³. Uzunçarşılı, yine sınır bölgelerinin ehemmiyetine göre yeniçeri ocağından hariç *yerlikulu yeniçeri*, cebeci, lağımcı, humbaracı, topçular ve sair serhad askerleri içinde gönüllüleri de ayrı birlikler olarak tarif etmektedir¹⁰⁸⁴. Orhan Kılıç ise stratejik kalelerin doğrudan kadrolu birlikleri olan grupların yanı sıra, nöbet usülü ile geçici görevlendirmelerle yerli yeniçeri, cebeci, topçu ve Dergâh-ı Ali yeniçerileri, cebeci ve topçuları gibi sair ocaklı askeri zümrelerin üçer yıllık görev süresi ile hizmette bulduklarına atıf yapmaktadır¹⁰⁸⁵. Yerli yeniçeriler, kalelerde hizmet gören piyade unsurları olarak teşkil edilirdi. 1713 yılında Hotin Kalesi örneğinde olduğu gibi yerli yeniçeriler, topçu, cebeci ve azebler gibi piyade unsurlarıydı. Gönüllü ve farisan grupları ise süvari grupları olarak teşekkül etmişti¹⁰⁸⁶. Yerli yeniçerler, yerli kulu daimi personellerinden sayılan *gönüllüler* ile aynı askeri zümreyi işaret ettiği belirtilse de aynı usül ile hizmete alınmaları haricinde, birbirinden farklı iki askeri grub olarak kaydedildikleri görülmektedir. Kalelerin daimi personeli olan yerli kulu yoklamaları takip edildiğinde, *yerli yeniçerileri* ile *gönüllüler* iki ayrı sınıf olarak sayımlara dâhil edilmiştir. Örneğin, XVIII. yüzyıl başlarında Bağdad Kalesi muhafazasında olan *yerli yeniçeriler* dışında, *gönüllüyân-ı yemin* ve *yesâr* cemaatleri, farklı iki askeri unsur olarak kaydedilmiş ve yapılan değişimle mevcutların yerlerine Rum yiğitlerinden harbe kadir olan gençlerin toplanması istenmiştir¹⁰⁸⁷. Bu ayırım, Osmanlı ülkesinde söz konusu personelleri istihdam eden birçok kalede karşımıza çıkmaktadır. Sayımlarda zikredilen bu birlikler, yoklama defterlerinde ayrı ayrı zikredilmiştir. Mesela Osmanlı serhaddinden Ülgün Kalesi'nde 1712 yılında 64 *yerli yeniçeri* ve 71 *gönüllü* askeri mevcuttu¹⁰⁸⁸. Yerli yeniçeri grubunun askeri sayımlarda yerli kulu müfredatlarına dâhil edilmelerine, daha çok XVII. yüzyıl

¹⁰⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. I, TTK, Ankara 1988, s. 3-4.s. 331.

¹⁰⁸⁴ *Aynı eser*, s. 3-4.

¹⁰⁸⁵ Orhan Kılıç, *Teskilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri*, s. 123.

¹⁰⁸⁶ BOA, D. BKL. d 32342 (10 Z 1125/28 Aralık 1713).

¹⁰⁸⁷ BOA, ADVNSMHM. d 112 hk. 1062 (Evâhir-ı S 1114/25 Temmuz 1702); “Bağdad Valisine ve kadısına hükm ki, Bağdad kalesi muhafazasında olan yerlü yeniçeri ve sağ ve sol gönüllüleri cemaatlerinin hâlâ mevcut olan atik neferâtından fellâh mâkulesi olanlar ihrâc ve yerlerine Rum yiğitlerinden tahrir ve vaz’...”.

¹⁰⁸⁸ BOA, C. AS 240/10136 (25 N 1124/26 Ekim 1712).

sonlarından itibaren rastlanmaktaydı. Ağa, halife, duagu ve çorbacı bunların âmir ve zâbitleriydi. Vidin yerli yeniçerileri, XVII. yüzyıl sonlarında iki bölük şeklinde tertip edilmişti. Toplam 156 neferden oluşan birliğin diğer bölümü, *çorbacı* komutası altında idare edilmekteyse de ağalarına tabiydiler¹⁰⁸⁹. Kalede ayrıca *gönüllü* askerlerde mevcuttu. Bunların mevcudu 204 kişiden oluşuyordu¹⁰⁹⁰. 1713 yılında Hotin Kalesi'nde 345 *yerli yeniçeri* ve 422 *gönüllüyân-ı yemin ve yesâr* şeklinde ayrı birlikleri ifade ediyordu¹⁰⁹¹.

Orhan Kılıç, stratejik bölgelerdeki kalelerin önemine göre tayin edilen bu birliklerin, doğu kalelerinde Dergâh-ı Âli yeniçerilerinden ayrı tutulmak maksadıyla, bazen gönderildiği bölgenin ismiyle de anıldıklarını ifade etmektedir. Örneğin Van kalesinde hizmet gören yerli yeniçeriler, *Van Kulları* olarak zikredilmekteydi¹⁰⁹². Bunların görev alanları, ihtiyaç ve koşullara göre değişkenlik göstermekteydi. Kalelerden farklı bölgelere nakledilen yerli yeniçeri grupları, bu görevleri bittikten sonra tekrar kale muhafazasına iştirak ederlerdi. Örneğin, XVII. yüzyıl sonlarında Bosna Eyaleti sınırları içinde olan bazı geçit yerlerin muhafazasına gönderilen yerli yeniçeriler, bu görev tamamlandığında sefere iştirak etmeyenler varsa, Belgrad Kalesi'ne geri gönderilmişlerdi¹⁰⁹³. Şam tarafında yerli yeniçeriler, her sene görevlendirilirdi ve münavebe yöntemiyle (nöbetleşme) yaklaşık 400 kişilik bir grup olarak hizmet ederlerdi¹⁰⁹⁴. Bunların ağasına bazen *yerlikulu ağası* şeklinde hitap edildiği görülmektedir. Keza hükümler, doğrudan yerli yeniçeri ağasına gönderilebilirdi¹⁰⁹⁵. Bu birlikler Şam'da hacıların yol esnasında korunmaları ve güvenliklerinin sağlanmasında kullanılabilirlerdi¹⁰⁹⁶. Aynı zamanda etrafta vuku bulan eşkıya hareketlerini bertaraf etmek için de vazifelendirilebilirlerdi. Kudüs,

¹⁰⁸⁹ BOA, KK. d 4881 (16 Z 1099/12 Ekim 1688) s. 2-6.

¹⁰⁹⁰ BOA, KK. d 4881 (16 Z 1099/12 Ekim 1688) s. 6-17.

¹⁰⁹¹ BOA, D. BKL. d 32342 (10 Z 1125/28 Aralık 1713)

¹⁰⁹² Orhan Kılıç, *Teskilat ve İsleyis Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri*, s. 95.

¹⁰⁹³ BOA, ADVNSMHHM. d 100 hk. 226 (Evasıt-ı M 1102/10 Ekim 1690).

¹⁰⁹⁴ BOA, ADVNSMHHM. d 111 hk. 437 (Evasıt-ı Ca 1112/28 Ekim 1700).

¹⁰⁹⁵ BOA, ADVNSMHHM. d 102 hk. 163 (Evasıt-ı Z 1103/28 Ağustos 1692); Şam-ı Şerif kadısına ve Yerli Yeniçerileri Ağası'na hüküm ki...

¹⁰⁹⁶ BOA, ADVNSMHHM. d 111 hk. 1489 (Evasıt-ı M 1102/10 Ekim 1690); Şam Yerlikulu Ağası zide-kadruhûya hüküm.

Gazze, Nablus ve civar bölgelerde ortaya çıkararak bölge sakinlerini, yolcuları ve bilhassa hac kervanlarını tehdit eden haydut ve eşkıyaları bertarafa etmek için yerli yeniçeriler görevlendirilmişti (1701) ¹⁰⁹⁷ . Diğer yandan Bağdad Kalesi muhafazasındaki *yerli yeniçeriler* ile *sağ ve sol gönüllülerin* mevcudu, eski unsurları fellah olanlarından seçildikleri, ancak merkezi yönetimin bu uygulamayı değiştirerek yerlerine, bölgedeki Rum yiğitlerinin tahrir edilmesi talimatı verildiği görülmektedir. XVIII. yüzyıl başlarında bu bölgeden seçilen yerli yeniçerilerin boş kadrolarına, kesinlikle fellah zümresinden asker yazılmaması emredilmişti¹⁰⁹⁸ .

Kalede hizmet gören yerli yeniçerilerin, hizmette bulunduğu kalenin dışında ikamet etmelerine müsaade edilmiyordu¹⁰⁹⁹ . Çoğu evrakta bu askerlerin tahriri, *gönüllülük esasına* tabi olduğu için, kendi rızalarının olması koşulu aranıyordu. Ancak gerekli koşullar sağlanamadığında, yerli yeniçeri askerlerinin tertip edilmesi zorlaşıyordu. Örneğin, XVII. yüzyıl sonlarına doğru Belgrad Kalesi muhafazası için 2.000 kadar yerli yeniçeri tayin edilmesi emredilmişti. Yevmiye 7 akçeden olmak kaydıyla, tayinatları ve ikamet edecekleri yerler henüz tahsis edilemediğinden, bu askeri gruba dâhil olmaya herhangi bir talep olmadığından şikâyet edilmekteydi. Merkezi yönetimin onay verdiği 2.000 kişilik bir grup için, ancak 40 kadar yerli yeniçeri tertip edilebilmişti. Bu sebeple Bosna Eyaleti'ne bağlı yerleşim yerlerindeki *kuloğullarından* harbe kadar kişilerin yine *gönüllülük esas* üzere kendi rızalarıyla yerli yeniçeri sınıfına dâhil edilmeleri için bir seçenek sunulmuştu. Bunların her birine günlük 10 akçe yevmiye ile 200 dirhem ekmek, 6 askere 1 kıyye et (yaklaşık 1300 gr) verilmek üzere yevmiye ve tayinatlarına zam yapılmıştı. Toplanacak her 100 asker için bir ağa ve kethuda, çorbacı ve kâtip olmak üzere organize edileceklerdi. Keza üç aylık maaşlarının da peşinen verilerek koşullarının

¹⁰⁹⁷ BOA, ADVNSMHHM. d 111 hk. 2158 (Evâil-i S 1113/8 Temmuz 1701).

¹⁰⁹⁸ BOA, ADVNSMHHM. d 112 hk. 1062 (Evâhir-ı S 1114/25 Temmuz 1702); “Bağdad valisine ve kadısına hükm ki, Bağdad kalesi muhafazasında olan yerlü yeniçeri ve sağ ve sol gönüllüleri cemaatlerinin hâla mevcud olan atik neferâtından fellâh mâkulesi olanlar ihrâc ve yerlerine Rum yiğitlerinden tahrir ve vaz’...”.

¹⁰⁹⁹ BOA, ADVNSMHHM. d 100 hk. 239 (Evasıt-ı M 1102/10 Ekim 1690); Kıbrıs Adası'ndaki kalelerde sakin olan yerli askerlerden olan yerli yeniçerilerle ilgili Kıbrıs Valisi Ahmed Paşa'ya gönderilen hükümde: bunların görevde oldukları kalelere gönderilmeleri gerektiği, başka bir yerde buldukları ve buralarda uygunsuz davranışları tespit edildiği için bu hareketlerinden men edilerek, yoklamalarının yapılması hakkında hüküm.

iyileştirilmesi sağlanmış ve Belgrad Kalesi'nde kışlalar inşa edilerek kale içinde ikamet etmelerine olanak sağlanmıştı¹¹⁰⁰. Ayrıca ağa, kethuda, kâtip ve çorbacılar dışında *yerli yeniçeri mukabelecileri* mevcut olup, dolayısıyla ocaklı yeniçeriler gibi teşkilatlanmaları sağlanmıştı¹¹⁰¹. Bunların defterleri ağa, çorbacı ve diğer zabıtlarının kontrolünde tertip edilir, kale muhafızı ve bölge defterdarı vasıtasıyla bir sureti merkeze gönderilirdi. İhtiyaç halinde herhangi bir kalede hizmetli olan yerli yeniçeri grupları, civar kalelere takviye amaçlı gönderilebilirlerdi. Örneğin, 1717 yılında Belgrad yerli yeniçerileri, Niş Kalesi'nin muhafazası için takviye olarak gönderilmişlerdi¹¹⁰². Bunların yevmiyeleri, muhtelif bölgelerde farklılık göstermekte, ancak her hangi bir karışıklığa mahal bırakmamak için, yakın bölgelerdeki emsallerine göre ücretleri dengelenmeye çalışılıyordu. Aynı tarihlerde Vidin ve bağlı kalelerinde aldıkları ücretler Azak, Hotin, Bender ve Anaboli gibi serhad bölgelerde hizmet görenlerden daha fazlaydı. Bu suretle muhafaza hizmetinin aksamaması ve herhangi bir fitneye mahal bırakılmaması için, bu askeri grupların aldıkları yevmiye miktarı eşitlenmeye çalışılmıştı¹¹⁰³. XVIII. yüzyılın hemen başında, Belgrad Kalesi'nde mevcut yerli yeniçeriler, Budin ve Varad yerli yeniçeri ocağına mensuplardı. Belgrad Kalesi Muhafızı Vezir Ali Paşa'nın insiyatifiyle, kul kethudası olarak Budin Kalesi yerli yeniçeri ağalığından emektar olan İbrahim Ağa, bu birliğin başına atanmıştı¹¹⁰⁴. Diğer askeri sınıflarda olduğu gibi yerli yeniçeri askeri olarak yazılan bir kişi, vefat ettiğinde ağaları vasıtasıyla durum merkeze arz edilir ve mahlül

¹¹⁰⁰ BOA, ADVNSMHH. d 102 hk. 444 (Evâil-i 1103/22 Aralık 1691); Belgrad Muhafızı Vezir Hüseyin Paşa'ya gönderilen hüküm.

¹¹⁰¹ BOA, C. AS 830/35390 (19 C 1225/22 Temmuz 1810).

¹¹⁰² BOA, ADVNSMHH. d 126 hk. 1101 (Evâil-i S 1130/4 Ocak 1718); Niş Kalesi Muhafızı Vezir Ali Paşa ve Niş Defterdarı vekiline hüküm.

¹¹⁰³ BOA, ADVNSMHH. d 127 hk. 820 (Evâil-ı N 1130/29 Temmuz 1718); Teke Sancağı'na mutasarrıf olup Tuna Nehri ile Eflak hudûdlarının tahdid ve temyizine memur edilen Vezir Ahmed Paşa'ya hüküm. Aynı hüküm yine Selanik Sancağı Mutasarrıfı olup evlad-ı fatihan zabiti olan Vezir Mustafa'ya Paşa'ya Niş ve tevabii kale ve palankaları için gönderilmişti. BOA, ADVNSMHH. d 127 hk. 821 (Evâil-ı N 1130/29 Temmuz 1718); Azak, Hotin Bender ve Anaboli gibi serhad kalelerde hizmette bulunan sağ ve sol süvari, yerli yeniçeri ve mustahfiz cemaatleri ağalarının yevmiyeleri 80, süvari ve piyade ağalarının 40 ila 60 akçe olarak kayıtlıydı. Dolayısıyla Vidin Kalesi'ne benzer şekilde tertip edilmesi istenmişti.

¹¹⁰⁴ BOA, (Gurre- M 1112/18 Haziran 1700).

olan kadroya varsa oğulları tayin edilebilirdi¹¹⁰⁵. Yeniçeri Ocağı'ndan olup muhtelif sebeplerle kalelerden *terk-i hizmet* veya *terk-i kale* edenler, yerli yeniçeri olarak yazıldığı da görülmekteydi¹¹⁰⁶. İhtiyaç halinde bu askeri birliğin sayıları arttırılır ve hizmette bulunduğu bölgenin koşullarına göre görevlendirilirlerdi. 1683-1689 tarihleri arasında cereyan eden savaşta, Belgrad Kalesi'nde 446, Budin Kalesi'nde 231, Tımişvar Kalesi'nde yaklaşık 1.500 kadar yerli yeniçeri askeri mevcuttu. Bunlar, hudut başlarında güvenliği sağlamak üzere stratejik önemde olan bölgelere taksim edilerek istihdam edilmişlerdi. Ancak bunların bir kısmı uygunsuz davranışlarından dolayı yakalanarak cezalandırılmış ve bazıları da firar etmişti. Mevcut olanların sayımlarında, Tımişvar Kalesi için tertip edilen 1.500 yerli yeniçerinin, ancak 602 neferi mevcuttu. Bunlar bu bölgede, 11 cemaat ve 11 bölük olarak organize edilmişlerdi¹¹⁰⁷. Bender Kalesi'nde 1709 yılında yerli yeniçerilerin mevcudu 1.350 kadar ve bunlar, Kamanıçe Kalesi'ndeki organizasyon örnek alınarak tertip edilmişti. Buna göre ağaları 80, kâtipleri, 30, alemdarları 14, askerleri ise 7 akçalık yevmiyeler ile toplam 13 bölükten teşekkül etmişti. Bir kısmı ise na-mevcut durumdaydı. Yerli yeniçeri birliğinin bir ağası vardı ve *yerli yeniçeri ağası* olarak zikredilirdi. Tertip edilen diğer bölüklerin ilk bölüğü *kethuda bölüğü* sayılmaktaydı ve 163 kişilik mevcudu vardı. İkinci bölük ise *çorbacı* maiyetinde olup 93 kişiden teşekkül etmişti. Diğer bölüklerin ise her birinin başında bir *odabaşı* (ser-oda), *vekil-harç* ve *alemdarlar* bulunuyordu¹¹⁰⁸. 1716 yılında Belgrad Kalesi'nde 22 cemaat, 20 bölük olarak teşkil edilen ve toplamda 683 kişilik bir kadrodan oluşuyordu¹¹⁰⁹. Ancak bu örgütlenme, temelde aynı olsa da bazı küçük farklılıklar göstermekteydi. XVII. yüzyıl sonlarında Vidin Kalesi'nde mevcut yerli yeniçeri ocağı: ağa, halife, duâğu imam, çorbacı ve askerler olarak organize edilmişti¹¹¹⁰. 1710 yılında

¹¹⁰⁵ BOA, AE. SABH. I 309/20778 (27 C 1116/27 Ekim 1704); İE. AS. 32/2869 (7 B 1110/9 Ocak 1699); İskenderiye Sancağı'nda Ülgün Kalesi yerli yeniçeri ağası olan Feyzullah, vefat eden Ali isimli yerli yeniçerinin yerine, oğlu Süleyman Ali'yi tavsiye etmişti.

¹¹⁰⁶ BOA, AE. SAMD. III 105/10423 (29 Ca 1132/8 Nisan 1720); Örneğin, Kale-i Cedid'e nakledilen yeniçeri ocağından *terk-i hizmet* eden görevlinin, yerli yeniçeri tayin edildiğine rastlanılmaktadır.

¹¹⁰⁷ BOA, D. BKL. d 32301 (25 N 1116/21 Ocak 1705).

¹¹⁰⁸ BOA, D. BKL. d 32320 (19 L 1121/22 Aralık 1709).

¹¹⁰⁹ BOA, D. BŞM. d 1320 (22 L 1128/9 Ekim 1716), s. 2-10.

¹¹¹⁰ BOA, KK. d 4881 (16 Z 1099/12 Ekim 1688).

Akıntıburnu'nda Kale-i Cedid'de 86 nefer yerli yeniçeri başında yerli yeniçeri ağası, çavuş ve mukabelecisi vardı.¹¹¹¹.

Yerli yeniçeriler, görevlendirildiği bir kalede genellikle en fazla askeri birliği teşkil eden unsurlar oluyordu. Normal şartlarda yerli kulu yoklama defterlerinde, genellikle müstahfızlar ilk grup olarak dizdar maiyetinde zikrediliyorlardı. Ancak yerli yeniçerilerin görevli olduğu kalelerde, sayımın ilk grubunu çoğunlukla kendileri oluşturmaktaydı. Örneğin, XVIII. yüzyılın başlarında Bender Kalesi'nde yerli yeniçeriler, 10 bölük olarak 384 neferden teşekkül etmişti ve kalenin toplam kadrosu 491 kişiden oluşmaktaydı. Ayrıca kadronun sayımı, yoklamanın defterinin en başında zikrediliyorlardı¹¹¹². Keza yüzyılın sonlarına doğru aynı kalede 1.995 kişilik toplam yerli kulu mevcudunun çoğunluğunu yerli yeniçeriler oluşturyordu¹¹¹³. Yine Niş Kalesi'nde yaklaşık olarak aynı tarihlerde, yoklamanın ilk grubunda yer alıyor ve toplam 10 bölük halinde kale müfredatında 384 kişilik kadrosu ile en fazla mevcudunu teşkil ediyordu¹¹¹⁴. Dolayısıyla yerli yeniçeri grupları, özellikle XVII. yüzyıl sonlarından itibaren, kalelerde *yerli kulu* tabir edilen daimi kadroları ifade eden yoklamalarda artık yerini almış oluyor ve XVIII. yüzyıldan itibaren sayısal olarak artışları ile kalede mevcudunun en fazla gruplarından biri oluyordu.

h. Lağımçılar

Askeri sistemde, yer altı tüneli anlamına gelen lağım ve kale duvarlarını yıkmak üzere yer altından tünel açma işine *lağım bağlama* ve bu işin fenni ile uğraşan personelede lağımçı olarak ifade edilmekteydi¹¹¹⁵. Osmanlı merkezi ordusunda Lağımçı Ocağı dışında, sınırlarda görev yapan ve serhad kulu adı ile tanımlanan askeri gruplar içinde bu sınıflara rastlanmaktadır¹¹¹⁶. Kalelerde yerli kulu

¹¹¹¹ BOA, D. BKL. d 32322 27 Z 1121//27 Şubat 1710) s. 2-3;

¹¹¹² BOA, D. BKL. d 32794 (1135/1722-1723).

¹¹¹³ BOA, D. BKL. d 32649 (8 Ca 1198/30 Mart 1784).

¹¹¹⁴ BOA, D. BKL. d 32640 (1195/1780-1781).

¹¹¹⁵ Abdülkadir Özcan, "Lağımçı Ocağı", *DİA, C. XXVII.*, İstanbul s. 49; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 131.

¹¹¹⁶ Abdülkadir Özcan, "Serhad Kulu", *DİA, C. XXXVI.*, İstanbul s. 560-561; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. I, s. 843.

sınıfına dâhil olan ve bazı önemli kalelerin muhasara ihtimaline karşı, karşıt lağım muharebesini yönetmek üzere barış zamanında da kalelerde görev yapmaktaydılar. Çoğunlukla hristiyan tebaadan olan bu yerli lağımcılar, İstanbul'dan *Lağımçı Başı* adıyla gönderilen bir subayın komutasında idare edildiği ifade edilmektedir¹¹¹⁷. Bunlar, kalenin savunmasını yer altında yollar kazarak, muhasaracı lağım birliklerinin faaliyetlerini engelleyen istihkâm birlikleridir. Diğer ocaklar gibi ortalara bölünmediği kabul edilmektedir¹¹¹⁸. Muhasaracı kuvvetlerin kale surlarına gedik açmak ya da düşman siperlerine zarar verme girişimlerine, kale muhafazasındaki lağımçı kuvvetler, aynı usul ve yöntemlerle karşılık vermekteydiler. Zira kale muhasara ve müdafaası tek başına top, tüfeng, ok, yay, mızrak ve sair ateşli silahlar kullanılarak başarıya ulaşmıyordu. Muhasara esnasında istihkâmcılar tarafından açılan yollar ve tüneller, saldırı kuvvetlerine önemli avantajlar sağlamasına rağmen, yer altında alınan tedbirler de savunmacı birliklerin işlerini kolaylaştırmaktaydı¹¹¹⁹. Dış kale olarak tanımlanan ve şehri çevreleyen tahkimat, tek başına kale duvarları, tabyalar ve kulelerle muhafazayı sağlamıyordu. Lağım yolları olarak tarif edilen ve yer altından tüneller kazarak gedik açma faaliyetinde bulunan muhasaracı birliklerin teşebbüsleri, benzer uygulamalarla müdafa birlikleri tarafından kapatılıyordu¹¹²⁰. Lağım bağlamak fenni, kale, tabya, köprü inşa etmek gibi mimari alanları da ihtiva eden bir mühendislik alanıydı. Yer altından yollar açarak, barut ve fitille kale surlarını yıkmak veya lağım atarak ortadan kaldırmakla hizmetli bu birliklerden, Osmanlı askeri sisteminde önemli ölçüde istifade edilmişti¹¹²¹. Kuşatmalarda *lağım bağlama* usulü, çoğu zaman kale içersinde aynı yoğunlukta tepki buluyordu. Kuşatmanın en yoğun ve yorucu faaliyetleri lağım ve istihkâm işlerinde yaşanıyor ve bu faaliyetler, hem muhasara hem de savunma

¹¹¹⁷ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyâfet-i Askeriyyesi*, s. 10.

¹¹¹⁸ *Aynı eser*, s. 7.

¹¹¹⁹ Bayramoğlu Ali Ağa, *Ümmü'l-Gazâ*, (Haz: Salim Aydüz-Şamil Çan) Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013, s. 110.

¹¹²⁰ 1663 yılında Osmanlı Ordusu tarafından kuşatılan Uyvar Kalesi savunma hattında bir tabya içerisinde üç adet lağım yolu bulunmuştu. İszâde, *İsa-zade Tarihi*, s.78,(Haz: Ziya Yılmaz), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996; “ *bu sebeb ile tabyaya üç def'a hücum olunıkdka tabyayı bırağub kal'aya firar eylediler. Lâkin cisre sığışılmamağla niçesi suya düşüb helâk oldu, tabya içinde üç lağım bulundu*”.

¹¹²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. II, TTK, s. 131-132.

stratejisinin önemli bir parçasıydı¹¹²². Örneğin, 1593-1606 tarihleri arasında cereyan eden Osmanlı-Avusturya savaşının ilk senelerinde, Eflak Voyvodası Mihal Viteazul (Cesur Mihai), Avusturya tarafından Osmanlılara karşı faaliyetlere teşvik edilmişti. Mihal Voyvoda, Avusturya ile ittifak edip savaşı fırsat bilerek Boğdan memleketini hâkimiyeti altına almıştı. Onun da faaliyetleri neticesinde Kutsal İttifak gerçekleştirilmiş ve Eflak-Boğdan memleketleri bir süre için Osmanlı Devleti'nden bağımsız olarak hareket etmişlerdi. Mihal, Osmanlı ordusuna karşı bazı zaferler elde etmiş ve bundan cesaretle Tuna üzerinde İbrail dâhil olmak üzere pek çok Osmanlı kalesini tahrip etmişti. Selânikî Mustafa Efendi'nin bildirdiğine göre, 1595 yılının kış aylarında Eflak, Boğdan, Macar, Leh ve Moskov birliklerinden oluşan önemli miktarda bir ordu, Tuna kıyılarına saldırmış ve Bender, Akkırman, Kili, Yergöğü, İbrail ve daha birçok kaleyi ele geçirmişti¹¹²³. Nâima'nın verdiği bilgilerde ise İbrail şehrinin muhasarası esnasında kalede görevli olan lağımçı birliğinin faaliyetlerini, Osmanlı fethinin akabinde erken bir tarihte teşkilatlanmasını tafsil etmesi bakımından önemlidir. Eflak, Macar ve Erdel birliklerinden yaklaşık 20.000 kadar bir ordu, İbrail üzerine iki kez saldırmıştı. İlk saldırı esnasında şehir halkı, kale içine sığınıp mukavemette bulunmuş ve Muhasara birliklerinin bir kısmını bertaraf etmişlerdi. İkinci saldırı, daha şiddetli cereyan etmiş ve kale duvarları top atışlarıyla şiddetle döğülmüştü. Müteakiben muhasaracı lağım birliklerinin faaliyetleri sayesinde kaleyi ele geçirmişlerdi. İbrail askerleri, kale içerisinde bu lağım faaliyetlerine şiddete karşılık vermiş ancak başarı sağlanamamıştı¹¹²⁴. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşlarında ise Rus birlikleri, İbrail Kalesi surlarında lağım bağlamak

¹¹²² Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, , Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s.134.

¹¹²³ Selânikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî*, C. II, (Haz: Mehmet İpşirli), TTK, Ankara 1999, s.481.

¹¹²⁴ Nâima Mustafa Efendi, *Târih-i Nâima*, C. I., (Haz: Mehmet İpşirli), TTK, Ankara 2007, s.87; Muhasara esnasında kalede gedik açmak maksadıyla lağımçı birlikleri, bazı teknik yöntemlerle kazıklar ve demir mıhlar kullanarak mesafeyi ölçerlerdi. Bu mesafe sağlandıktan sonra kale duvarının dibine kadar uygun ip ve taşlar yardımıyla fırlatılır ve ipin o bölgede sabit kalması sağlanırdı. Barutların yerleştirileceği mevziye atılan ip, taşın sağladığı fiziki kuvvetle gerilirdi. Böylece gerekli mesafe ölçülmüş olur, ilgili hattın çıkışına doğru lağımçıları burayı kazarlardı. Harita üzerindeki ölçü plançete aletiyle tespit edilir ve gerekli irtifa' belirlenirdi. Bu bilginin tafsilatı için bkz. Filiz Yıldırım, "Osmanlı Devleti'nin Yeraltı Savaşçıları: Lağımçıları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: II, 2019, s. 387.

suretiyle kalenin birkaç yerinde gedik açmıştı ve böylelikle kale içine dâhil olup şehri istila etmişlerdi¹¹²⁵.

XVIII. yüzyıldan itibaren, sınırlarda stratejik tüm kalelerde bu birlikler, yerli kulu sınıfı içinde (*lağımçıyân-ı yerliyân*) istihdam edildiler. Diğer teknik beceri gerektiren askeri hizmet alanlarına göre, humbaracılar gibi lağımçıların sayıları da oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. 1713 yılında Hotin’de 29, Bender’de ise 23 kişilik bir mevcudu bulunuyordu. Yerli lağımçıların kale içerisindeki hiyerarşik örgütlenmesi değişkenlik gösteriyordu. Amirleri bazen *Ağa* ve bazen *lağımçıbaşı* (ser-lağımçı) şeklinde zikrediliyordu. Hiyerarşik dizilim ise *Ağa*, *kethuda*, *çavuş* ve bazen de *Ser-lağımçı*, *halife*, *çavuş* şeklinde teşekkül ediyordu¹¹²⁶. Lağımçılık fennini tahsil edemeyip alaybeyleri bayrağı altında sefere gitmeye talip olanlar, lağımçılıktan ihraç edilirdi. Yerlerine ise fiziken kuvvetli olan, zemaet ve tımar erbabından bu fenne meyilli ve rızası olanların yerleştirilmesi kânundu¹¹²⁷. Merkezden lağımçı talep edildiğinde, genellikle 4 nefer lağımçı için 1 nefer halife atanıyordu. Bender Kalesi örneğinde, kale muhafazasında görevlendirilmek üzere bu askerler, lağımçı başının arzıyla talep edilir ve kale muhafızının onayıyla merkeze bildirilerek atamaları yapılırdı¹¹²⁸. Yerli kulu olmayan ve hizmet süreleri biten lağımçılar, kalelerde görev süresi dolduktan sonra yerlerine yenisi atanırdı¹¹²⁹. Herhangi bir kalede ihtiyaç arz etmeyince, mevcut lağımçılar farklı bir bölgeye takviye edilebilirdi. 1683-1689 savaşları cereyan ederken Vidin Kalesi’nin lağımçıları, ihtiyaç hâsıl olmayınca seferde görevlendirilmişti¹¹³⁰. XVIII. yüzyıl sonlarında Hotin Kalesi’nde bu askeri birliğin mevcudu, Silistre Kalesi lağımçılarının takviyesi ile 17 kişiden, 35 kişilik bir mevcuda ulaşmıştı¹¹³¹. Yerli

¹¹²⁵ BOA, HAT 1099/44309 (15 Z 1243/28 Haziran 1828); Ordu Seraskeri Hüseyin Paşa’nın merkeze sunduğu rapor.

¹¹²⁶ BOA, D.BKL. d 32342; D. BKL. d 32341 (22 N 1125/12 Ekim 1713).

¹¹²⁷ Örneğin, bu kişilerin yerlerine Rumeli ve Özi eyaletlerinde bulunan sancaklardaki zuema ve tımar erbabından güçlü ve bu fenni tahsile meyilli olarak kendi rızalarıyla talip olanlardan teşkil edilmesi emredilmişti. Bkz. BOA, AE. SOSM. III 17/1127 (3 Ra 1171/15 Kasım 1757).

¹¹²⁸ BOA, C. AS 529/22091 (16 R 1122/16 Haziran 1710).

¹¹²⁹ BOA, C. AS 541/22676 (19 Z 1112/27 Mayıs 1701); Belgrad Kalesi’nde hizmet süresi tamamlanmış 5 nefer lağımçının yerine, yeni lağımçıların tayini talep edilmiş ve bu atama yapılmıştı.

¹¹³⁰ BOA, ADVNSMHM. d 106 hk. 327 (Evâil-i L 1106/15 Mayıs 1695).

¹¹³¹ BOA, D. BKL. d 32697 (19 R 1211/22 Ekim 1796).

lağımçıların kaledeki mevcudu, yeni inşa ve ilave edilen tahkimatlara uygun olarak artabilirdi. Örneğin, XVIII. yüzyıl ortalarında Kılburun Kalesi'nde yeni inşa edilen iki tabya için, tabya kuvvetleri olarak azab ve humbaracılarla birlikte 12 kişilik bir yerli lağımçı kadrosu talep edilmiş ve onaylanmıştı. Tertip edilirken bu görevlilerin lağım fenninde mahir olmaları şartı aranmıştı¹¹³².

Kalelerin tamirat, bakım, hendek, suyolları ve su kanalları gibi işlerde ihtiyaç duyulduğunda, lağımçıları kendi hizmet alanını kapsayan fenni işlerle meşgul olurlardı. Hotin Kalesi örneğinde olduğu gibi, 1778 yılında kalede lağımçı bulunmaması sebebiyle, kale dibindeki lağım yollarının su ile kaplandığı tespit edilmiş ve işlevini yitirmek üzere olduğu bildirilmişti. Yapılan muayenenin ardından buraya lağımçı ve lağım bağlayıcı yerli neferler tayin edilmişti¹¹³³. Kalelerin bakımında ise lağımçıları, diğer usta ve işçilerle birlikte tamirat işlerinde kendi görevlerinin ihtiva eden hususlar için de vazifelendirilirdi¹¹³⁴. İbrail Kalesi'nde yerli kulu yoklamalarında, lağımçı cemaatinin sayımlara dâhil edildiğine defterlerde rastlanmadı. Ancak kalenin tabya ve şaranpo gibi muhtelif yerlerinin diplerinde lağım yolları için ordu mevcudundan sefer esnasında gönderildilmişlerdi. 1787-1792 yılları arasındaki savaşta, 5 kişilik halife ve lağım bağlayıcıları ordu tarafından gönderilmişti¹¹³⁵. Kalede mevcut lağım yollarının tamiri ve tathiri, muhtelif zamanlarda tayin edilen mimar ve mühendislerle bunların maiyetindeki personel tarafından yapılmaktaydı. Ancak kaledeki mevcudu ile ilgili bilgi, yoklama defterlerinde mevcut değildi.

1. Humbaracılar

Tanımı itibari ile Farsça, içine para konan küp/küpçeğiz manasına gelen *hum-i pâre* olarak isimlendirilen ve bu ifadeden bozma humbara (kumbara) şeklinde telaffuz edilmektedir. Askeri manada ifade ettiği mana ise demirden yapılmış, içine

¹¹³² BOA, TSMA. e 257/13 (10 S 1164/8 Ocak 1751); BOA, C. AS 770/32553 (20 M 1164/19 Aralık 1750).

¹¹³³ BOA, C. AS 881/37843 (16 r 1192/14 Mayıs 1778).

¹¹³⁴ BOA, C. AS 761/32124 (24 B 1198/15 Haziran 1784); Sinop Kalesi'nde Mehmed Tahir Ağa vasıtasıyla tamir için gönderilen ekipte 1 kalfa ile 20 nefer lağımçı mevcuttu.

¹¹³⁵ BOA, AE. SSLM. III 305/17813; 141/8515 (2 S 1205/7 Kasım 1790).

patlayıcı madde doldurulan yuvarlak bir çeşit merminin adı olarak tarif edilir. İçi boş demir veya tunçtan yapılan güllerin içine barut, demir ve kurşun parçaları doldurularak, tahrip gücü yüksek birer patlayıcı haline getirilir. Çeşitli ölçü ve ağırlıklarda imal edilen humbaranın, el ile atılanlarına *humbara-maden-i dest*, havanla atılanlarına ise *humbara-i kebir* ismi kullanılırdı. Bu mermiyi havan topu ile kullanan topçuya *humbaracı* (kumbaracı), imalini üstlenen ve bunu kullananların bağlı olduğu ocak ise *humbaracı ocağı* olarak zikredilmektedir. Bu birlik, kapıkulu ocaklarının yaya olanlarından bir sınıfını temsil eder¹¹³⁶. Humbaracılar, kale ve mevki muharebelerinde, gözle görülmeyen hedefler üzerine havan denilen ateşli silah ve humbara atmakla görevliydi. Bunların askeri hizmet alanlarının, sonradan topçu obüs alaylarına dönüştürüldüğü de ifade edilmektedir¹¹³⁷. Erken dönemlerde tımarlı oldukları bilinen humbaracılar, görevlilerini merkezde değil daha çok kalelerde ifa ederlerdi. XVIII. yüzyıl ortalarına doğru bu ocakta yapılan düzenlemelerle, gördükleri eğitim ve talimler sonrasında Azak, Bosna, Vidin, Hotin ve Niş gibi serhad kalelerinde humbaracıbaşı olarak tayin edilmişlerdi¹¹³⁸. Hususiyle belli bir teknik bilgi, birikim ve talim gerektiren bu askeri meslek, Osmanlılarda erken dönemlerden itibaren faaliyet alanı bulmuş ve görevlilerinin bir kısmının cebeci, bir kısmının topçu ocaklarına bağlı olarak hizmet etmişlerdi. Humbaracıların esas kısmı genellikle maaşlı değil, tımarlı oldukları ve kalelerde hizmet gördükleri ifade edilmektedir. Tımar tasarruf eden humbaracıların tımarları, mevki itibari ile hizmet gördükleri kale civarındaydı. Tımarlı humbaracıların amiri, merkezde bulunan humbaracıbaşı idi. 1733 yılında Fransız mühendis Humbaracı Ahmed Paşa'nın (Kont de Boneval) telkin ve faaliyetleri ile Avrupalı tarzda bir ıslah çalışmasına gidildi. Tımarlı humbaracılarından başka, *ulufeli humbaracı ocağı* ismiyle yeni bir şekilde tesis edilen humbaracı ocağı askerleri, başta Bosna olmak üzere muhtelif sınır kalelerinde hizmet görmüştü. Tımarlı olup vefat eden bir humbaracının boş kadrosu, diğer askeri zümrelerde olduğu gibi babadan oğula devredilmezdi. Teknik bir alan olması sebebiyle, boş kadro yerine ehil olan kimseye ya da bu ocaktan mülazım/şakird

¹¹³⁶ Salim Aydüz, "Humbaracı Mustafa b. Hayreddin ve Osmanlılar'da Özel Humbara İmali", s. 708; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. I, s. 854; Ahmet Halaçoğlu, "Humbara", *DİA*, C. XVIII., İstanbul 1998, s. 349.

¹¹³⁷ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyâfet-i Askeriyyesi*, s. 5.

¹¹³⁸ Ahmet Halaçoğlu, "Humbara", *DİA*, C. XVIII., İstanbul 1998, s. 349-350.

olarak eğitim almış kişiler tayin edilirdi¹¹³⁹. XVIII. yüzyıldan itibaren stratejik kalelerde yapılan yerli kulu yoklamalarında, muhtelif zamanlarda mevcut sayısı değişmekle beraber, yerli humbaracılar (*cemâat-ı humbaracıyân-ı yerlüyân*) olarak müfredata dâhil edildiği görülmektedir. Örneğin, yüzyılın başlarında Bender Kalesi'nde 23¹¹⁴⁰, Hotin Kalesi'nde 15 kişilik bir askeri gruptan teşkil edilmişti¹¹⁴¹. Bu mevcut, yüzyılın sonlarına doğru Hotin Kalesi'nde 47 kişiye ulaşmıştı¹¹⁴². Bunların âmiri *humbaracıbaşı* (ser-humbaracıyân), zabıtları ise kethudâ, odabaşı (seroda), kâtip, çavuş, halife olmak üzere örgütlenmişti. Zabıtlarının, bu işte mahir olması gerektiği gibi aynı zamanda askerin kendisine itaatini sağlayacak yetkinlikte olması gerekiyordu¹¹⁴³. Humbaracıların yevmiyeleri, muhtelif bölgelere göre değişkenlik göstermekteydi. Yüzyılın ilk çeyreğinde Bender Kalesi'nde 17 akça yevmiye almaktaydılar¹¹⁴⁴. Mevacibleri, muhtelif bölgelerin cizye ya da mukataa gelirlerinden ocaklık olarak da tahsis edilebilirdi. Söz konusu ücretler tahsil edilirken, tahsili yapılan bölgenin yakınlığı tercih sebebiydi. Zira mesafenin uzaklığı dolayısıyla oluşan masraflar, humbaracı birliklerine ödenen meblağın azalmasına sebep oluyor ve hatta çoğu zaman askerler, bu konu ile ilgili şikâyetlerini bildiriyorlardı. Akıntıburnu'nda Kale-i Cedid yerli humbaracılarının, yüzyılın başlarında bu konuya dair merkeze sunduğu talep, buna örnek gösterilebilir. Söz konusu 20 kişilik yerli humbaracılar, 250 akçalık yevmiyelerini yakın bölgeden yıllık olarak Kefe Cizyesi malından tahsil edilmesini talep etmiş ve talepleri karşılık görmüş, kendilerine ocaklık berata verilmişti¹¹⁴⁵. Yerli humbaracıların eğitim ve talimleri, gerektiğinde İstanbul'dan humbaracı ocağından (Humbarahâne-i Âmire) gönderilen halifeler ve humbaracılar tarafından verilirdi. Örneğin, 1711 yılında Özi ve Bender kaleleri yerli humbaracılarının talimleri için İstanbul'dan baş halife ile birlikte iki humbaracı gönderilmişti¹¹⁴⁶. Gerekli eğitimi almış ve talimlerini görmüş gençler de bu vazifede görevlendirilirdi. XIX. yüzyıl başlarında İsmail Kalesi'nde 45

¹¹³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 117-120.

¹¹⁴⁰ BOA, D. BKL. d 32341.

¹¹⁴¹ BOA, D. BKL. d 32342 (10 Z 1125/28 Aralık 1713).

¹¹⁴² BOA, D. BKL. d 32697 (19 R 1211/22 Ekim 1796).

¹¹⁴³ BOA, İE. AS 77/6947 (12 M 1136/12 Ekim 1723).

¹¹⁴⁴ BOA, D. BKL. d 32794 (1135/1722-1723), s. 2.

¹¹⁴⁵ BOA, C. AS 774/32769 (25 M 1127/31 Ocak 1715).

¹¹⁴⁶ BOA, ADVNSMHM. d 119 hk 244 (1 Ş 1123/14 Eylül 1711).

yaşında bir humbaracının vefatı ile boş kalan kadrosu, gerekli eğitimden geçtiği için 16 yaşındaki Salih isimli bir yerli kuluna tevcih edilmişti¹¹⁴⁷. Yerli kulu yoklamaları takip edildiğinde, XVIII. yüzyıl sonlarına doğru cereyan eden savaşlarda, Aşağı Tuna havzasında bulunan kalelerin askeri tertibatı, birbirine benzer şekilde tertip edilmişti. Kalelerin tabya sayılarına göre oluşturulan bu tertibat, yaklaşık olarak aynı sayıda askeri birliklerin konuşlandırılması sureti ile şekillendirilmeye çalışılmıştı. Bu suretle İbrail, Rusçuk, Silistre gibi stratejik mevkiilerde, her kalenin tabya sayılarına göre tabya birlikleri ile humbaracı, cebeci ve topçu askerleri, yaklaşık olarak aynı mevcudu ihtiva etmekteydi. Keza İbrail, Rusçuk ve Silistre kalelerinde humbaracı sayısı 30 kişilik bir mevcuttan oluşuyordu¹¹⁴⁸. Yüzyılın başlarında Vidin kalesinde ise bu mevcut 50 kişilik bir kadroydu. Ayrıca kalelerde mevcut yerli humbaracılar, yoklamalarda çoğunlukla kalenin bulunduğu kaza ahalisindendi. 1817 yılında Vidin Kalesi'ndeki yerli humbaracıların çoğunluğu Vidin, bir kısmı ise Fethüsilam, Bosna ve Semendre bölgesindendi. Humbaracıbaşı 120, alemdar 60, çavuş, odabaşı ve kâtip 30, halife 28, askerler ise 18 akça yevmiye alıyorlardı¹¹⁴⁹. Yine aynı tarihlerde Silistre Kalesi'nde görevlendirilen yerli humbaracılar ile ilgili olarak önemli bilgiler mevcuttu. Sancak dâhilinde mevcut müstahfizlik, ismen kaldırılmış ve ibarenin terk edilerek yerli humbaracı olarak tashih edildiği vurgulanmıştı. Bu görevde bulunanlar, yerli humbaracıların tımar tasarruf edenlerinin *gedik tımarları*, merkezdeki humbaracı ocağına bağlandı. Tımarla bu vazifede bulunan yerli humbaracıların görevleri de bu şekliyle ibka edildi. Şayet bunlardan birinin vefatı ile mahlül kalan gedik tımarı, varsa çocuklarından birine bu işe mahir, humbara fennine meyilli, gerekli eğitim ve talimleri görmesi şartıyla ocağa bildirilerek merkezden berat verilmesi kararlaştırılmıştı. Çocuğu olmayanların ise gedik tımarı, bu işin eğitimini görmüş, ocaklı mülazım ve şakirdlerden talip olanlara verilmesi nizam gereği idi¹¹⁵⁰.

¹¹⁴⁷ BOA, C. AS 437/18198 (Gurre-İ Ş1215/15 Ocak 1801).

¹¹⁴⁸ BAO. D.BKL. d 32654 (1200/1787-1788); Daha önce zikredildiği üzere Yergöğü Kalesi bu tarihlerde yenilenmişti. Tamirat işlemi tamamlandıktan sonra buraya asker takviyesi ve bunların ikamet tertibi ile ilgili olarak “*Mücedden inşa olunan kal'anın Silistre, Rusçuk ve İbrail kal'aları misillü...*” gibi bir ifade kullanılmıştı.

¹¹⁴⁹ BOA, C. AS 48/2219 (8 Ra 1232/26 Ocak 1817).

¹¹⁵⁰ BOA, C. AS 545/22829 (15 M 1234/14 Kasım 1818); Dergâh-ı Âli Humbaracıbaşı Seyyid Hüseyin ve Humbaracı ocağı nazırının arzında, “*Silistre kal'asında müstahfizlik lafzı tayy u terk ile humbaracıyanı yerlü olmak üzere bâ-hatt-ı tevki' mahali tashih ve dergâh-ı âli humbaracı ocâğına*

Söz konusu yerli humbaracılar, 1820 yılında İbrail Kalesi'nde 40 kişilik bir mevcuttan ibaretti. Humbaracı başı (ser-humbaracıyân) yıllık 400 gurusu maaşlı, kethuda 60, odabaşı 50, katip 35, çavuş 30, halife 30 ve askerler ise 12 akça yevmiyeliydi¹¹⁵¹. Aynı tarihte Rusçuk Kalesi'nde 26¹¹⁵², Yergöğü Kalesi'nde 13, İsakçı Kalesi'nde 33¹¹⁵³, Hırsova Kalesi'nde 22¹¹⁵⁴ kişilik bir mevcudu vardı. Yaklaşık 6 yıl sonraki sayımlarda yine İbrail Kalesi'nde bu mevcut, sayısal olarak muhafaza edilmişti¹¹⁵⁵.

i. Topçular

Kapıkulu veya Dergâh-ı Âli Topçularının, sınırlarda ve sahil kalelerinde hizmet gördükleri bilinmektedir. Eğitim ve talimlerini başarı ile tamamlayan topçu ocağı mensupları, stratejik bölgelerde muhtelif kalelerde istihdam edilirdi¹¹⁵⁶. Bunlar, hizmet gördükleri kale ve istihkâmlarda bulunan her nevi top ve havan gibi ateşli silahların, her türlü manevra, talim, teçhizat, tamirat ve cephanesiyle ilgiliydiler. Bu görevlilerin başka işlerde kullanılması ise kesinlikle yasaktı¹¹⁵⁷. Kalelerdeki topçu neferleri ile birlikte, cephaneler de muhtelif vakitlerde yoklanırdı. Osmanlı yönetimi, özellikle XVI. asırda deniz muharebeleri sebebiyle kıyılarda mevcut kalelerin bütün levazım ve birlikleri ile topçularının eksiklerini gidermeye çalışıyordu. Kapıkulu topçularından başka stratejik kalelerde, tımar tasarruf eden *yerlikulu topçuları* da vardı. Bunlar, zaman zaman talim ve eğitimlerini gererek imtihana tabi tutulurlardı. Gerekli durumlarda tahrir edilen yerli topçular, muhtelif kalelere gönderilirdi. Bir şakirdin topçu neferi olarak hizmet etmesi için, alanında top dökücülüğü ya da topçu imtihanı geçmek suretiyle dirlik sahibi olabilirdi. Mevacib defterlerinde Dergâh-ı Âli topçularının nöbetle kalelerde istihdam edilenleri kırmızı

rabt u ilhâk...” şeklinde ifade edilmiştir. Yine aynı ifadeler ile 8 kişilik bir kadronun bu şekilde tayin ve tertip edildiği görülmektedir. Bkz. BOA, C. AS 275/11410 (9 M 1234/8 Kasım 1818).

¹¹⁵¹ BOA, D. BKL. d 32747 (21 Z 1235/29 Eylül 1820), s. 59-85.

¹¹⁵² BOA, D. BKL. d 32747 (21 Z 1235/29 Eylül 1820), s. 86-89.

¹¹⁵³ BOA, D. BKL. d 32747 (21 Z 1235/29 Eylül 1820), s. 93-115.

¹¹⁵⁴ BOA, D. BKL. d 32747 (21 Z 1235/29 Eylül 1820), s. 141-150.

¹¹⁵⁵ BOA, D. BŞM. d 9242 (22 C 1241/1 Şubat 1826).

¹¹⁵⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 52.

¹¹⁵⁷ Miralay Ahmed Muhtar, *Osmanlı Topçuları*, (Haz: Ahmet Köç), İdeal Lültür&Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 63-64.

ile işaretlenirdi¹¹⁵⁸. Topçu Ocağı askerleri İstanbul'daki eğitimlerini tamamladıktan sonra, top ustaları ve arabacıları her yıl münavebe yoluyla bir seneliğine sınır kalelerine gönderilir ve kalede istihdam edilen topçulara, İstanbul'da öğrendikleri yeni fenni talim ettirirdi¹¹⁵⁹. Ocak mensuplarının dışında, *serhad kulu*, *hisarlı* ve *yerli kulu* gibi muhtelif isimlerle tanımlanan askerler arasında, ihtiyaca ve mevcut şartları sağlamaları suretiyle yerli ahaliilerden toplanan topçu askerleri (*topcıyân-ı yerlüyân*) mevcuttu. Erken dönemlerde bunların gelirleri, eyalet maliyesi tarafından karşılanır ve bazen merkezden gönderilirdi. Serhad kulları içinde tabir edilen birlikler, cizye ve diğer vergilerden muaftılar¹¹⁶⁰. Pakalın, sınır boylarındaki bu serhad kulu topçularının, şehir ve kalelerde kullanıldığını ifade ederek, yanlarına hizmet gördüğü kalelerde küçük toplar için bir; büyük toplar için iki hisarlı neferi tayin edildiğini ifade etmektedir. Ayrıca kale idarecisi olan muhafızlara tabi olduklarını da eklemektedir. Kalelerde bu hizmette bulunanların, *hisarlı topçu* ismiyle anıldıklarını ve *hisarlı topçu ağasının* da bunların âmiri olduğunu vurgulamaktadır¹¹⁶¹. Mahmud Şevket Paşa, bu bilgilere ek olarak hudut boylarındaki şehir ve kalelerde kullanılan yerli topçuları, *icâreliler* sınıfından olarak da göstermektedir. Topçuluk bilgisine haiz olması gereken bu askeri unsurlar, eyalet paşasının komutasında olmak üzere, İstanbul'dan (Topçu Ocağı) gönderildiğini ifade ederek bunların ağasına topçubaşı (ser-tôpi) ya da topçu ağası denildiğini belirtmektedir¹¹⁶². Bazı kale askeri yoklamalarında *müşâhere-hârân* (aylıklı) olarak zikredilen topçu birlikleri, buna örnek gösterilebilirse de mahiyeti pek açık değildir¹¹⁶³. Osmanlı kale tertibatının en önemli birliklerinden birini teşkil eden yerli topçular, kale mürettebatı olarak daimi unsurların en önemlileri arasındaydı. Kuşatma esnasında muhafız topçu birliklerin varlığı, kale savunmasının vazgeçilmez ve hiçbir şekilde personel ve levazımının

¹¹⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a. g. e.*, s. 51-53.

¹¹⁵⁹ Fatih Yeşil-Ömer Gezer, Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu II (1773-1807): Taktik, Talim, Muharebe Performansı ve Nizâm-ı Cedid, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, LIII (2019), s. 275.

¹¹⁶⁰ Abdülkadir Özcan, "Serhad Kulu", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul s. 560-561.

¹¹⁶¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. I, s. 843; Abdülkadir Özcan, *a. g. m.*, s. 560-561.

¹¹⁶² Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s. 11.

¹¹⁶³ BOA, D. BKL. d 32479 (6 C 1145/24 Kasım 1732) s. 2; Yanıkhisar Palankası'nda bu tarihte aylıklı olarak toplam 18 nefer mevcuttu. Topçu ağası 20; kethuda 15; alemdar 10; çavuş 10 ve askerler 6 akça yevmiyeli olarak belirtilmişti.

eksikliği kabul edilemez unsurlarını oluşturmaktaydı¹¹⁶⁴. Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren birçok sınır kalesinde, muhtelif zamanlarda ehemmiyetlerine göre sayıları artmakta ve diğer kalelerle değişkenlik göstermekteydi. Örneğin, XVII. yüzyıl ortalarında Bender'de 176; Tolcı'da 63; Kili'de 6; Vidin'de 10; Fethülislam'da 9 yerli topçu personeli varken İbrail'de sayımlarda belirtilmemişti¹¹⁶⁵. 1713 yılında ise Bender'de 200, Hotin'de 66¹¹⁶⁶ nefer yerli topçu mevcut olup bunlar ağa, kethuda, serbölük ve askerlerden oluşan bir organizasyonla teşekkül etmişti¹¹⁶⁷. Yerli Topçular, kalelerin tahkimatına göre belli düzen ve tertiple teşkilatlandırılırdı. 1691 tarihinde Tımışvar Kalesi'nde yerli topçular, *Topçıyan-ı Birun* ve *Topçıyan-ı Enderun* olmak üzere 2 cemaat halinde teşkil edilmiş 73 neferden oluşuyordu¹¹⁶⁸. 1729 yılında Sakız Kalesi'nde yerli topçuların mevcudu 118 neferdi ve topçubaşı 75; kethuda 20; alemdar 30; çavuş 25; bölükbaşı 15 ve askerler ise 12 akçe yevmiyeliydi¹¹⁶⁹. Bu birliklerin personel kaynağını, yerli ahali¹¹⁷⁰, kuloğulları, yeniçeri¹¹⁷¹ ve sair uygun şartları taşıyan kişiler oluşturmaktaydı. Bunlar, gerekli eğitim ve talimlerini gördükten sonra, muhtelif kalelerde istihdam edilirdi. Mevcut ve na-mevcutlar, yeni tahrir edilerek istihdam edilenler, mücbir bir sebeple görevden alınanlar, vefat, terk-i hizmet ya da terk-i kale eden yerli topçuların sayımları, yevmiyeleri de yazılarak yoklama defterlerinde belirtilir ve defterlerin bir nüshası da İstanbul'a gönderilirdi¹¹⁷². Yerli topçubaşının arzı üzerine görevini ifa etmeyen ve uygunsuz hallerde bulunanlar, vazifeden azledilir ve yerine, kuloğullarından bu işe uygun biri tayin edilebilirdi. Örneğin Delvine Kalesi yerli topçularından Hızır bin

¹¹⁶⁴ Adem Hancı, "XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilatı Hakkında", V. *Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986, s. 266.

¹¹⁶⁵ BOA, D. BKL. d 32183 (23 Ra 1065/31 Ocak 1655).

¹¹⁶⁶ BOA, D.BKL. d 32342 s. 1.

¹¹⁶⁷ BOA, D. BKL. d 32341.

¹¹⁶⁸ BOA, D. BKL. d 32235 (11 M 1103/4 Ekim 1691).

¹¹⁶⁹ BOA, C. AS 1165/51858 (29 L 1141/28 Mayıs 1729).

¹¹⁷⁰ BOA, C. AS 972/42327 (20 L 1210/28 Nisan 1796); Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın bildirdiğine göre, Çıldır Eyaleti'nde Ahilkelek ve Azgur kaleleri yerli topçularının tayini ile ilgili bilgiler, buna örnek teşkil eder. Bu kalelerde mevcut topçu birlikleri, ocak mensubu değildi. Ayrıca ihtiyaç duyulan 10 yerli topçu için merkezin emrine göre yerli yiğitlerden temin edilmesi gerekmekteydi.

¹¹⁷¹ BOA, İE. AS 15/1446 (8 C 1086/30 Ağustos 1675); Örneğin bu tarihlerde Bender Kalesi yerli topçu ağası Receb Ağa'nın vefatı üzerine kale muhafızının arzıyla, yerine yeniçerilerden 41. bölükte yevmiye 8 akçe ulufeli İbrahim'in tevcih edilmesi rica edilmiş ve kabul görmüştü.

¹¹⁷² BOA, C. AS 433/17997 (5 Ra 1221/23 Mayıs 1806).

İbrahim, terk-i hizmet etmiş, durum kale topçubaşı tarafından merkeze şikâyet edilmiş ve boş kalan görevi, yevmi 8 akça ile kuloğullarından Kasım'a ihale edilmişti¹¹⁷³. Yine yerli topçular, herhangi bir sebep olmaksızın görevlerini ferağ yoluyla bir başkasına devredebilirlerdi. Eğriboz Sancağı'nda Kızılhisar Kalesi'ne tabi Liman Burcu'nda, yerli topçulardan 10 akça yevmiyeli Mahmud ibn Ahmed'in, kendi rızası ile Yusuf bin Mustafa'ya beratını teslim etmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Ancak atanacak yeni yerli topçunun, bu işe mahir olması gerekmektedir¹¹⁷⁴. Bunların mevacibleri ise kale komutanı ve topçu ağasının merkeze bildirmesi suretiyle kendilerine hazine tezkiresi tertip edilirdi¹¹⁷⁵. Mevacibler, muhtelif bölgelerin vergi ve mukataa gelirlerinden ocaklık olarak tahsis edilebilirdi. Örneğin, XVIII. yüzyıl başlarında Vidin Kalesi yerli topçularının mevacibleri, yıllık olarak Niğbolu resm-i kantar mukataasından ocaklık olarak tahsis edilmişti¹¹⁷⁶. Kili Kalesi'ndeki 66 yerli topçunun mevacibi de yine Niğbolu adet-i ağnam mukataası malından 45.537 akça olarak ödenmişti¹¹⁷⁷. 1795 yılındaki nizamname örneklerinde görüldüğü üzere, Topçu Ocağı'na yeni düzenlemeler getirilmişti. Bu düzenlemeler, serhad kalelerindeki topçu askerlerinin düzen ve tertibini de ilgilendirmekteydi. Buna göre yeni ocak nizamı gereğince sınır kalelerinde hizmetli olan topçu neferlerinin mevaciblerine, ocak tarafından bir müdahale olmayacaktı. Mevcut ve na-mevcutlar yoklanarak defterlere tutulacak ve bunların mevacibleri civar serhadde bulunan miri emvalden tahsil edilerek *yerli kulu* askerleri gibi havale edilecekti. Her yıl İstanbul'dan bir salyâneci tayin edilerek tahsili yapılacak meblağ, tahsis edilen kalemden salyanecisi tarafından talep edilecek ve gerekli hesaplar yapılarak vazifelilere taksim edecekti. Serhadde hizmette bulunan topçuların, Topçu Ocağı ile irtibatlarının bozulmaması için salyanecilerin elinde topçubaşı, ocak nazırı ve ağa tarafından müştereken mühürlenmiş belgeler takdim edilecekti. Serhad topçubaşılarının tevcihlerinde, ocak nazırının ilamı dikkate alınacak ve kalede mevcut zabitlerin azil ve tayinlerine topçubaşı ağalar müdahale etmeyeceklerdi. Yeni kanun gereği sınırlarda görevli olan topçu birlikleri ile ilgili

¹¹⁷³ BOA, AE. SMHD. I 81/5414 (29 S 1160/12 Mart 1747).

¹¹⁷⁴ BOA, C. AS 1218/54629 (23 Ca 1200/24 Mart 1786).

¹¹⁷⁵ BOA, AE. SAMD III 160/15663 (6 Ra 1128/29 Şubat 1716).

¹¹⁷⁶ BOA, AE. SAMD III 69/6968 (10 Ş 1118/17 Kasım 1706).

¹¹⁷⁷ BOA, AE. SAMD III 2/162 (5 B 1127/7 Temmuz 1715).

olarak, herhangi bir hukuki dava söz konusu olursa, ocağın ileri gelenleri sorumlu tutulacağından yine ocak tarafından bir mübaşir tayin edilecekti. Kale muhafazasında olan topçu birliklerinin mevacibleri, bir yıllık nakit olarak ödenecek ve bunun için bir yoklamacı tayin edilerek ocaklık şeklinde tahsis edildiğini, kaledeki topçulara bildirecekti¹¹⁷⁸. Yerli topçu bilirklerinin ağa, kethuda, alemdar ve odabaşı gibi idareci ve zabitlerinin boşalan kadrosuna yeni atama yapılırken izlenecek yöntem, kanunname gereğince hiyerarşik olarak takip edilecekti. 1797 yılında Belgrad Kalesi yerli topçu ağası Osman bin İbrahim'in vefatı ile ağalık hizmeti boş kalmış ve bu kadroyu bir süreliğine bölükbaşı (serbölük) Hüseyin bin Mehmed'in devraldığı ve bu vazifeye resmi olarak tayin edilmesi için merkeze talepte bulunduğunu, Belgrad Muhafızı El-Hac Mustafa Paşa bildirmişti. Ancak merkezden gelen emre göre, talimname şartlarına uygun olarak, bu vazifenin sırasıyla kethuda, alemdar ve çavuşa verilebileceği belirtilmişti. Ancak mevcut kethudanın, ağalık vazifesine talip olmadığı, alemdar ve çavuşun ise bu vazifeyi üstlenecek dirayette olmadıklarını da kale ağa ve ileri gelenleri bildirmişti. Bahsi geçen bölükbaşının, her surette bu vazifeyi icra edecek donanıma sahip olduğu bildirilmesine rağmen, bu talep merkezi yönetim tarafından nizamaya aykırı bulunduğu için reddedilmişti¹¹⁷⁹.

Tabiatı itibari ile kalelerde topçu birliklerinin konuşlanması tahkimatın şekline, tabya sayısına ve muhtelif koşullarına göre taksim edilirdi. Herhangi bir kalede yeni bir tabya inşa edildiğinde, buraya topçu birliğinin konuşlandırılması gerekmektedir. Örneğin, Hotin Kalesi'nde yeni inşa edilen 8 yeni tabyaya, mevcut topların muhafazası için 52 kişilik yerli topçunun tahriri yapılmıştı¹¹⁸⁰. Yergöğü Kalesi'ne tabi olan ve yeni şekilde inşa edilen 7 tabya için de aynı şekilde 25 nefer yerli topçu talep edilmişti¹¹⁸¹. 1792 yılında yeni bir şekilde tahkim edilen İsmail Kalesi tabyaları için de aynı durum geçerliydi. Zira kalede 14 tabyadan bazılarının yerli topçu askerleri ve zabitlerinin sayısı azaltılmış ve bazılarının ise

¹¹⁷⁸ BOA, C. AS 88/4058 (25 R 1210/8 Kasım 1795).

¹¹⁷⁹ BOA, C. AS 1112/49274 (29 Ca 1212/19 Kasım 1797).

¹¹⁸⁰ BOA, C. AS 53/2445 (17 Za 1185/21 Şubat 1772).

¹¹⁸¹ BOA, C. AS 1017/44561 (29 B 1198/18 Haziran 1784); Bunların mevacibleri, Yergöğü Voyvodalığı veya Silistre mukataaları malından ocaklık tayin edilmesine rağmen, Haslar mukataası kalemlerinden tahsis edilmişti. Bu meblağ, yıllık 79.969 akçe yani 499,5 guruşa tekabül ediyordu.

çoğaltılmıştı¹¹⁸². Keza her bir tabyada istihdam edilen muhtelif askeri personel, kalenin bulunduğu konuma göre tertip edilirdi. Her tabyada azeb, cebeci, barutçu ve yerli topçu olmak üzere her bir cemaatin başında, ağa ve zabitleri bulunurdu. Aynı kalenin yerli topçuları ile birlikte aynı zamanda Dergâh-ı Âli topçuları istihdam edilebilirlerdi¹¹⁸³. XVIII. yüzyıl sonlarında Aşağı Tuna'da mevcut istihkâmların tabya birlikleri, hem mahiyet ve hem sayısal olarak birbirine benzer şekilde tertip edilmeye çalışılmıştı. Mesela 1787-1792 Osmanlı Rus ve Avusturya savaşlarında Yergöğü Kalesi önemli ölçüde tadilattan geçmişti. Kaledeki mevcut tabyaların tertibatı, İbrail, Rusçuk ve Silistre kalelerine benzer şekilde tertip edilmesine özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Gerektiğinde bunların talimi için, sefer esnasında ana ordu mevcudundan topçu ustaları gönderilirdi¹¹⁸⁴.

Tablo 64: İbrail, Rusçuk, Silistre Kalelerinin Askeri Tertibatı¹¹⁸⁵

	Ağa	Alemdar	Çavuş	Nefer	Topçu nizamı	Toplam
1. Tabya	1	1	1	17	23	43
2. Tabya	1	1	1	17	23	43
3. Tabya	1	1	1	17	23	43
4. Tabya	1	1	1	17	23	43
5. Tabya	1	1	1	17	23	43
6. Tabya	1	1	1	17	23	43
7. Tabya	1	1	1	17	23	43
8. Tabya	1	1	1	17	23	43
9. Tabya				6	6	12
4 kapı için				9		9
Humbaracı	1	1(kethuda)	1	27		30
Cebeci	1(sercebeci)	1(kethuda)	1(seroda) 1 (çavuş)	36		40

Yüzyılın sonlarına doğru kalelerdeki askeri tertibat, tabya tahkimatlarında istiflendiği ve yoklamalara göre daha belirgin şekilde organize edildiklerini göstermektedir.

¹¹⁸² BOA, C. AS 158/6987 (28 Za 1208/27 Haziran 1794).

¹¹⁸³ BOA, TSMA. d 6317 (1110/1697-1698); Örnek, Vidin Kalesi yerli kulu askeri birliklerinin, kalenin muhtelif tabyalarındaki organizasyonu ile ilgilidir.

¹¹⁸⁴ BOA, C. AS 716/30037 (21 C 1206/15 Şubat 1792); Örneğin, Belgrad Kalesi'nde 1787-1792 savaşları sırasında mevcut askerlerin talimi için asıl ordudan 6 topçu ustası gönderilmişti.

¹¹⁸⁵BAO. D.BKL. d 32654 (1200/1787-1788).

Ancak bu birliklerin sayısı, ihtiyaç ve ehemmiyete göre muhtelif yerlerde değişkenlik göstermekteydi. Bu değişkenlik, kalelerde mevcut yerli topçuların, zaruret arz ettiğinde farklı kalelere gönderilmeleri suretiyle de söz konusu olabiliyordu¹¹⁸⁶. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlıların sürekli olarak muharebe hengâmında olması, stratejik kalelerin muhafazasını daha önemli hale getirmekteydi. Bu suretle kalelerde ateşli silahlar çeşitlendirilerek, muhtelif ağırlık ve ölçülerde top sayıları günbegün arttırılmaktaydı.

Tablo 65: İbrail Tophanesi'nde Mevcut Bazı Top ve Humbara Çeşitleri (1801)¹¹⁸⁷

Çeşit	Adet
Sagır ve kebir top	193
Sagır ve kebir havan topu	23
1,5 kıyye yuvarlak	4000
1 kıyye yuvarlak	11650
5 kıyye yuvarak	2400
7 kıyye yuvarlak	2830
Havan humbarası 45 kıyye	300
Havan humbarası 32 kıyye	250
Havan humbarası 18 kıyye	120
Gülle kılıfı	1600
Humbara fitili	1 top
Top iğnesi	15
11 kıyyelik yuvarlak	3530
3 kıyyelik yuvarlak	5300
0,5 kıyyelik yuvarlak	3166
14 kıyyelik humbara	400
10 kıyyelik humbara	250
5 kıyyelik humbara	270
8 kıyyelik humbara	250
Sürat humbara	91
Sürat şai hartuc	3370

Bunların bakım, kullanım, onarım ve muhafazası, alanında uzmanlaşmış ve sadece bu işte kullanılacak kalifiye personeller gerektirmekteydi. Aşağı Tuna havzasında mevcut Osmanlı tahkimatları, önceki dönemlere göre gerek personel

¹¹⁸⁶ BOA, C. AS 354/14664 (18 S 1243/10 Eylül 1827); Ahıska Kalesi yerli topçuları, bir süre için Erzurum ve Kars kalelerinde 3 yıl kadar ikamet etmişlerdi. Ayrıca 3 senelik mevacibleri ödenmediği belirtilerek ücretleri talep edilmişti.

¹¹⁸⁷ BOA, D. BKL. d 32713 (12 S 1216/24 Haziran 1801).

sayısı olarak ve gerekse teçhiz ve ikmali bakımından daha fazla ön plana çıkmıştı. 1819 yılında bu bölgede yapılan yoklamalarda, yerli topçu birliklerinin sayısındaki artış dikkat çekmektedir. Tabya birlikleri, neredeyse birbirine benzer sayı ve tertibata göre şekillendirilmişti. İbrail, Rusçuk, Yergöğü, İsakçı, Tolcı ve Hırsova kalelerin askeri organizasyonu, birbirinden bağımsız cemaat ve birliklerden her birinin başında ağa ve zabitleri ayrı olmak üzere teşkil edilmişti. Tabya birlikleri, 23-30 kişilik gruplarla güçlendirilmişti. Bunların dışında Rusçuk'ta 289¹¹⁸⁸, Yergöğü'de 212¹¹⁸⁹, İsakçı'da 181¹¹⁹⁰, Tolcı'da 137¹¹⁹¹ kişilik yerli topçu kadroları oluşturulmuştu. İbrail Kalesi'nde ise bu tarihte yerli topçu sayısı, 2 farklı cemaat şeklinde 115 kişilik bir mevcuda sahipti. *Topcıyân-ı yerlüyân* ve *topcıyân-ı askeriyân* şeklinde tertip edilen bu iki topçu birliği, topçubaşı, kethuda, alemdar, yazıcı, usta, halife, çavuş ve askerler olarak hiyerarşik bir düzene tabi tutulmuştu. Topçubaşının yıllık olarak aldığı maaş, 2.000 guruş olup diğer kalelerin ağalarının aldıkları ücretten yaklaşık iki kat fazlaydı. Bu durum, bu birliğin zabitleri için de geçerliydi. Kethuda 120; alemdar 80; yazıcı 70; çavuş 75; top ustası 30; askerler ise 25 akçe yevmiyeliydi ¹¹⁹². Kalelerdeki yerli topçu cemaatinin örgütlenmesi ise kısmen farklılık göstermekteydi. İbrail Kalesi'ndeki bu birliklerin mevacibleri, yaklaşık 20 sene öncesine kadar ortalama üç kat artmıştı. 1794 yılında yerli topçu askerler 9 akçe yevmiyeli iken, 1819'da 25 akçe yevmiyeleri kayıtlıydı ¹¹⁹³. Yaklaşık iki yıl sonra, Tuna kıyı hattındaki mevcut kaleler, merkezi yönetim tarafından teftişe tabi tutulmuştu. Hâcegân-ı Divân-ı Humâyun'dan Esad Efendi, bu hat üzerindeki kalelere teftiş için

¹¹⁸⁸ BOA, D. BKL. d 32757 (27 N 1234/20 Temmuz 1819) s. 2-7; Topçubaşı 750 guruş maaş, kethuda 110 katip 110, odabaşı 80, elamdar 70, çavuş 65, imam 40, müezzin 30, cerrah 120, askerler 25 akçe yevmiyeli idi.

¹¹⁸⁹ BOA, D. BKL. d 32758, (19 B 1234/14 Mayıs 1819) s. 2-7; Sertopi 1000 guruş maaşlı, kethuda 120, seroda 90, alemdar 80, çavuş 75, cerrah 120, usta 35, askerler 20 akçe yevmiyeli idi.

¹¹⁹⁰ BOA, D. BKL. d 32761 (25 Ş 1234/20 Haziran 1819) s. 2-11; Topçubaşı 1000 guruş maaşlı, kethuda 120, seroda 90, alemdar 80, çavuş 75, usta 35, askerler 20 akçe yevmiyeli idi.

¹¹⁹¹ BOA, D. BKL. d 32762, (27 Ş 1234/22 Haziran 1819) s. 2-7; Topçubaşı 1000 guruş maaşlı, kethuda 120, mukabeleci 120, seroda 90, alemdar 80, çavuş 75, askerler 20 akçe yevmiyeli idi.

¹¹⁹² BOA, D. BKL. d 32760 (17 Ş 1234/11 Haziran 1819) s. 2-17.

¹¹⁹³ BOA, C. AS 1003/43907 (17 R 1209/11 Kasım 1794); Bu durum, muhtemelen kalenin tehlike hattında olması ile ilgiliydi. Örneğin, 1784 yılında Bender Kalesi yerli topçularının mevcudu, 76 kişiden oluşuyordu ve askerler 7 akçe yevmiyeliydi. 1787 yılında harbin başlamasına yakın, Adakale civarındaki Irşova Kalesi'nde 24 yerli topçu mevcuttu ve Bender Kalesi'nin güçlü tahkimat yapısına rağmen, aldıkları ücretin yaklaşık üç katını alıyorlardı. Bunlar, 20 akçe yevmiyeliydi. Bkz. BOA, C. AS 1205/53992 (29 Ca 1200/30 Mart 1786); BOA, D. BKL. d 32649 (8 Ca 1198/30 Mart 1784).

görevlendirilmişti. Ancak Esad Efendi'nin raporunda, kalelere yeteri kadar personel ve teçhizatların varlığına rağmen yerli topçuları, Tolcî ve Köstence kalelerini örnek göstererek eğitim ve talimlerinin yapılmadığı gerekçesiyle kalifiye personel olmadıklarından şikâyet etmekteydi¹¹⁹⁴. Yaklaşık 3 yıl sonra, İbrail Kalesi'nde yerli kulu birlikleri 1.532 kişilik bir mevcuda ulaşmış ve 125 kişilik bir yerli topçu ilavesi yapılmıştı¹¹⁹⁵. Kalelerdeki topçu birlikleri ile irtibatı dolayısıyla, bu birlikten bağımsız olarak yoklamalara kaydedilen *yerli kulu arabacaları* da (*cemâat-ı arabacıyân*) mevcuttu. Bunlar büyük topların nakli, bakım, onarım ve muhafazası ile ilgili hizmet görmekteydi. Topçu ve diğer birliklerine benze şekilde örgütlenmişlerdi¹¹⁹⁶. İbrail Kalesi'nde, 1819 yılında yapılan yoklamada bunların mevcudu 40 kişiden oluşuyordu. Arabacı cemaati, arabacı başı (serarabacı), kethuda, odabaşı (seroda), yazıcı, alemdar, çavuş, ahengir ve askerler olmak üzere teşkilatlandırılmıştı. Arabacıbaşı yıllık 400 gurus maaşlıydı ve kethuda 70, seroda 60, yazıcı 50, alemdar 40, çavuş 30, ahengir 30 askerlerin 20 akçalık yevmiyeleri vardı¹¹⁹⁷.

2. Kapıkulu Ocakları Mensupları (Yeniçeriler-Topçular-Cebeciler-Humbaracılar)

Osmanlı sınırlarındaki kalelerde yerli kulu personeli haricinde, merkezi ordunun ocaklı unsurlarından tayin edilen yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacı, humbaracı ve lağımcı askerleri görev yapmaktaydı. Kul sistemi içerisinde ocaklı olan personel, yaya ve piyade unsurlarını ihtiva etmekteydi. Yaya kısmının en önemlisi ve sayısal olarak en fazla mevcudunu yeniçeri birlikleri oluşturmaktaydı. Bahsi geçen askeri sınıfların her birinin ocağı bulunduğundan, bunlar *kapıkulu ocakları* olarak tarif edilmekteydi¹¹⁹⁸. Yeniçerilerin Osmanlı merkezi haricindeki faaliyet bölgeleri, şehir ve kalelerdi. Bunlar, kasabalarda yasakçılık göreviyle bulunduğu bölgenin

¹¹⁹⁴ BOA, C. AS 387/15989 (15 M 1237/12 Ekim 1821).

¹¹⁹⁵ BOA, C. AS 292/12104 (11 N 1239/10 Mayıs 1824).

¹¹⁹⁶ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s. 3; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 97.

¹¹⁹⁷ BOA, D. BKL. d 32760 (17 Ş 1234/11 Haziran 1819).

¹¹⁹⁸ Orhan Kılıç, *Teskilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri*, s. 88.

asayişinden sorumluydu ve bu hizmetleri dokuz ay gibi bir süreden ibaretti. Taşrada diğer en önemli hizmetleri ise kara ve denizlerde stratejik kalelerin muhafazasıydı. Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren yeniçerilerin, sınırlarda muhafızlık görevinde buldukları ve bunun için kendilerine, maaşlarından ayrı olarak *nafakaakçesi* ismiyle bir meblağ ödendiği bilinmektedir¹¹⁹⁹. Yeniçeriler, Osmanlı askeri sistemin kadrolu unsurları, yani padişah ordusuydu¹²⁰⁰. Dolayısıyla kale teşkilatında, yerli kulu kadrosu gibi daimi muhafız değillerdi. Kalelerde hizmet gören yeniçeri personeli cemaat, bölük ve sekban sınıfları olarak defterlere kaydedilirdi. Buldukları kalelerde üç yılı geçmemek üzere görevlendirilmeleri kanundu¹²⁰¹. Muhafız yeniçeriler, bağlı buldukları birliğin ağası ve yayabaşlarının komutası altındaydı. Birliklerdeki bölükbaşları, doğrudan yayabaşına sorumluydular¹²⁰². Yine Budin, Bağdat, Kıbrıs, Yemen gibi eyaletlerin taşra kazâlarında yeniçerilerin idaresinden sorumlu olan *yeniçeri serdarları* ismiyle tanımlanan görevlilerin atanması kanundu ve yeniçeri ağası, bunların tayininde etkiliydi. Bunlar, ihtiyar *korucu* veya *serdâr* olarak görevlendirilirdi. Bulduğu bölgede yeniçeri, acemi ve hatta ocaklı cebeci ve topçu unsurları komuta etmekten sorumlu tutulabilirlerdi. Sefer esnasında yeniçeri serdarları, maiyetindeki birliklerle orduya intikal etmek zorundaydı¹²⁰³.

Kalelere muhafız olarak tayin edilen yeniçerilerle birlikte yerli kulu askeri unsurlarının varlığı, Osmanlı serhadlerinde kale ve şehirlerde muazzam sayılarda bir askeri nüfusun birikmesine ve dolayısıyla bazı probelemlerin meydana gelmesine sebep oluyor, dolayısıyla farklı uygulamaların tatbik edilmesini gerekli kılıyordu¹²⁰⁴.

¹¹⁹⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 326-328.

¹²⁰⁰ Gilles Veinstein, "Osmanlı Yeniçeriler Üzerine (15-19. Yüzyıllar)", *Askerlik İşı: Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)*, (Derleyen: Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 118.

¹²⁰¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 9/I. Kitap, I. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, 9/II. Kitap, II. Osman Devri Kanunnâmeleri, İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 1996; "kal'alarda nevbetçi konuldukda kânun oldurkim üç sene duralar ve anda muhâfaza hizmetinde olan yoldaşların birer akça nafakalı vardır virülür".

¹²⁰² *Kavanin-i Yeniçeriyân*, Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 9/I. Kitap, I. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, 9/II. Kitap, II. Osman Devri Kanunnâmeleri, İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 1996, s.224.

¹²⁰³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 326-328.

¹²⁰⁴ Orhan Kılıç, *Teskilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri*, s. 89..

Böylesine önem atfedilen muhafaza hizmetini sekteye uğratacak ve sayısal olarak önemli bir çoğunluk ve çeşitlilik arz eden personelin idaresini zorlaştırmaktaydı. Nitekin bu durum, merkezden taşraya görevlendirilen yeniçeri idarecilerine gönderilen hükümlerle anlaşılacak bir husustu. Bu suretle stratejik ehemmiyeti olan bazı kalelerde, *yeniçeri ağası* vasfıyla kale idaresinde dizdarlardan daha etkili ve nüfuz sahibi bir yeniçeri kumandanı istihdam edilebilmekteydi¹²⁰⁵. Çoğu zaman yeniçerilerin buldukları mahallerde muhtelif faaliyetleri görülse de onların *nevbetçi* olarak asıl hizmeti, kale ve şehirlerde muhafız olarak görev yapmaktı. Marsigli, Osmanlı taşrasında sınır hizmetlerinde görevlendirilen bu yeniçeri unsurlarının, imparatorluğun en mükemmel birliklerinden olduğuna atıfla, aslında kale ve şehir müdafaası hizmetinde bulunmadıklarını ifade etmekteydi¹²⁰⁶. Ancak bu ifade, eksik bir bakış açıydı. Zira sınır kalelerinde vazifelenen yeniçeri unsurlarının sayıları, çoğu mevacib ve yoklama defterlerinde açıkça zikredilmektedir.

Çoğu örneklerde görüldüğü üzere yeniçeri gruplarının kendi menfaatlerine ticaret yaptıkları, hukuksuz faaliyetlerle reâyanın sıkça şikâyetlerine sebep oldukları ve muhafız buldukları kalelerden ya da muharebelerden firarları, Osmanlı yönetiminin müzdarip olduğu problemler arasındaydı. Osmanlı merkezine ulaşan raporlarda ve merkezden taşraya gönderilen çoğu emirde, bu tarzda hadiselere rastlamak mümkündür. Yeniçerilerin hizmette buldukları bölgede başıboş, itaatsiz ve hukuksuz davranışları, sıkça müşahede edilebilmekteydi. Kale içinde sebep oldukları hususi problemler haricinde onların gayrimeşru hareketleri, bölgede kitlesel bazı meselelerin oluşmasına da zemin hazırlıyordu. Örneğin, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde, Tuna hattında bazı nüfus hareketlenmeleri meydana gelmişti. Nehrin öte ve beri yakasında bir kısım ahali, izinsiz ve ruhsatsız bir şekilde yer değiştirmekteydi. Rusçuk, Yergöğü, Niğbolu, Rahova, Vidin, Hırsova ve İbrail gibi kazaların bazı sakinleri, Eflak topraklarına geçip burada çiftlikler tuttıkları ve ikamet ettikleri haberi alınmıştı. Dönemin Eflak Voyvodası, bu durumun Osmanlı yönetimine karşı iktisadi yükümlülüklerini de ilgilendirdiğini ifade ederek kendi

¹²⁰⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 326-328.

¹²⁰⁶ Graf Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zühur ve Terakkisinden Inhitatı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, s. 82.

hazinesine yük oluşturduğunu bildirmekteydi¹²⁰⁷. Usulen bu tarzda bir nüfus hareketliliği, nehrin öte ve beri yakasında kesinlikle yasaktı ve serhadde oluşturulan nizamı bozacak önemli unsurlardan sayılmaktaydı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti idaresindeki Tuna şehirlerinden bir kısım ahali Eflak yakasına geçerek belli kazançlar elde etmekteydi. Eflak tarafından da İbrail, Silistre, Fethülislam, Adakale, Vidin, Rahova, Niğbolu, Kulle (Turnu), Zıştovi, Yergöğü, Rusçuk, Tutrakan, Hırsova gibi bölgelere izinsiz bir nüfus hareketlenmesi söz konusuydu. Dolayısıyla bu izinsiz hareketlenmeler, şehirlerin iktisadi nizamını bozmaktaydı. Yapılan tetkiklerde, bölgenin muhafaza ve asayiş için gönderilen yeniçeri ve sipahi grupların, kendi nüfuzlarına güvenerek bu kitleye bazı iltimaslarda buldukları ve bahsi geçen nüfus hareketlenmesine sebep durumlara yol açtıkları tespit edilmişti. Kanun gereği böyle bir iskân şekli yasak olduğundan, bunların men edilerek, sebep olan kişilerin yakalanması ve gerekli cezalarının verilmesi istenmişti¹²⁰⁸. Ancak tüm olumsuz örneklemelere rağmen yeniçeriler, Osmanlı serhad savunmasının en önemli unsurlarından biri durumundaydılar. Dâhili eyaletler hariç, sınırlar ve ana yollar üzerindeki çoğu kale ve istihkâmlarda, eyalet askerlerinin yanında yeniçeri birliklerinin varlığı, sayısal olarak önemli garnizonlar oluşmasına da imkân yaratmaktaydı¹²⁰⁹. Aslında stratejik bölgelerde neredeyse her bir kale, yerli kulu personeli ile birlikte merkezi ordunun ocaklı unsurlarının da dahil olmasıyla büyük bir askeri kompleks haline getiriliyordu. Yerli kulu askerinin kalelerdeki mevcudu, staretik kale ve şehirlerin müdafaasında yeterli kapasite ve liyakatle mümkün değildi. Ayrıca ocaklı kadrolar, sınır savunmasında kalelerde istihdam edilen askeri kadronun en önemli ve en kalifiye unsurlarını teşkil ediyordu. Ancak yeniçeri sayılarının ortalaması arttıkça, hem oluşturduğu mali külfet hem de personel kaynağını oluşturan unsurlar da belli başlı problemlere ve aynı zamanda kalifiye olmaktan uzak bir askeri kadronun birikmesine sebep oluyordu. Bu durumda kendi döneminde bazı düzenlemelere ihtiyaç duyuyor ve hatta eleştiri konusu oluyordu. XVII. yüzyılda Koçi Bey, yeniçeri ocağına personel alımı yapılırken tam da bu konulara işaret

¹²⁰⁷ 83 *Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037/1626-1628)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2001, s. 9-10.

¹²⁰⁸ 85 *Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/ 1630-1631 (1632)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2021, s. 131-132.

¹²⁰⁹ Godfrey Goodwin, *Yeniçeriler*, (Çev: Derin Türkömer) Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 95.

ederek eleştirilerini zikreliyordu. Ona göre, XVI. yüzyıl sonlarında Koca Sinan Paşa'nın Yanıkhisar Kalesi'nde *kuloğlu* namıyla bazı kişileri muhafazada tutması, bir çözülme ve bozulmayı beraberinde getirmişti. Koca Sinan Paşa bahsi geçen kuloğullarına, kale muhafazasında bulunmaları şartıyla, üç yıl sonra ocağa tabi bölüklerde istihdam edilecekleri garantisini veriyordu. Koçi Bey, bu tarz gelişigüzel usul ve yöntemlerle, kapıkulu teşkilatlarına dâhil olan gruplardaki düzen ve tertibin bittiğinden yakınıyordu¹²¹⁰. XVII. yüzyıl sonlarında bile Sinan Paşa'nın uyguladığı bu usulün benzer örnekleri mevcuttu. Osmanlı yönetimi, harp zamanlarında asker toplamak için belli ki kaynak yaratma çabası içerisindeydi. Koçi Bey'in zikrettiği, ocak düzenini bozan yeniçeri personel alma yöntemleri, müteakip zamanlarda da uygulanmıştı. Örneğin, XVII. yüzyıl sonlarına doğru Özi ve çevresini muhafaza etmek için, 5.000 kadar askeri birlik teşkil edilmesi talimatı verilmişti. İbrail, Plevne, Lofça, Niğbolu, Zıştovi, Hazergrad, Rusçuk, Eskicuma, Yenipazar, Hacıoğlu, Varna, Yergöğü, Silistre, Mangalya ve sair birçok kazanın ileri gelenlerine, bu askerin temin edilerek Özi havalisine gönderilmesini talep edilmişti. Yöntem olarak ise bahsi geçen kazalarda sakin olan yerli ahaliden ve kuloğullarından *tashih-bedergâh* ile yeniçeri serdarları maiyetinde görevlendirilmeleri ve bölgeye aktarılmaları sağlanacaktı. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren merkezi Osmanlı ordusunda sayısal olarak seyreden düzenli artış, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar istikrarlı bir şekilde devam etmiş ve 1683-1689 tarihinde cereyan eden savaflara kadar, sayıları yaklaşık 70.000 civarına ulaşmıştı. Personel istihdamına kaynak teşkil eden unsurların liyakatsizliği ve bilhassa sayısal artışı, Osmanlı bütçesine oluşturduğu mali külfet kadar eleştiri konusu olmuştu¹²¹¹. XVIII. yüzyıla kadar Yeniçerilerle birlikte sayıları gittikçe artan kapıkulu ocak efradının büyük çoğunluğu, bilhassa sınırlardaki kalelere gönderilmek suretiyle istihdam ediliyorlardı. Osmanlı bütçeleri esas alınarak yapılan çalışmalarda, kapıkulu ocaklarının piyade ve süvari birliklerinin sayısında, Viyana Bozgunu'nu müteakip yıllarda, muhtelif zamanlarda bazen azalma bazen artış gösteren bir seyir izlediği tespit edilmiştir.

¹²¹⁰Turan Gökçe, "Vüzerâ Kânunnâmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XIII, Sayı I, 1993, s. 103.

¹²¹¹Özgür Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savafları*, s. 75-76.

Tablo 66: Muhtelif Tarihlerde Yeniçeri, Acemi, Cebeci, Topçu, Top Arabacı ve Süvarilerin Sayısı¹²¹²

1687-1688	58.974
1691-1692	66.247
1696-1697	107.403
1700-1701	81.853
1710-1711	43.304
1713-1714	76.930
1728-1729	60.657
1730-1731	113.406
1735-1736	68.064
1740-1741	105.901
1744-1745	80.436
1749-1750	81.554

Sınırlardaki yerel askeri birliklerin kale müfredatındaki sayısal artışına rağmen kapıkulu ocak mensupları, muhafaza tertibatının önemli bir yekûnu teşkil ediyordu. Yeniçeri ve diğer ocaklı unsurlarının seferli olanları dışında, mevcudunun büyük çoğunluğu hudut bölgelerinin muhtelif istihkâmlarında görevlendiriliyordu. Örneğin 1702 tarihine ait bir bütçe kaydında, merkez unsuru olan topçu ocağı mensuplarının 4.229 kişilik mevcudundan seferli olan 1.007, top ve humbara dökücüleri (rihtegân) 262, kale muhafazasında ise 2.160 personeli mevcuttu. 6.760 kişilik Cebeci Ocağı mevcudunun seferli olanları 1.976, kalelerde istihdam edilen personel sayısı ise 4.293 kişiydi. 704 kişilik ocak mensubu top arabacılarının ise 227 kişilik personeli de kalelerde hizmet gördüğü kaydedilmişti. Yeniçerilerin 39.925 kişilik mevcudunun ise yaklaşık 10.000 personeli seferli, bir o kadarı mütekaid ve büyük çoğunluğu yani 21.208 kişilik bir mevcudu ise kalelerde istihdam edilmişti¹²¹³. Muhtelif zamanlarda kalelerde görev yapan muhafız yeniçerilerin sayısı savaş, isyan ya da asayiş bozan olağanüstü koşullarda sayısal olarak artış göstermekteydi.

¹²¹² Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 185.

¹²¹³ BOA, KK. d 2324 (Gurre-i Z 1113/29 Nisan 1702) s. 5; Marsigli'nin tarih vermese de sınır kalelerinde belirttiği hizmet gören yeniçeri birliklerinin sayısı, yaklaşık olarak aynı mevcudu ifade etmekteydi. Ona göre valilerin maiyetinde olan ve sınır garnizanlarında görev yapan 115 yeniçeri bölüğü toplamda 21.426 kişiden teşekkül etmişti. Bkz. Graf Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zühur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, s. 82.

Tablo 67: Bazı Kalelerde Mevcut Yeniçeri Sayıları¹²¹⁴

	1744-1745 (H. 1158)	1767 (H.1181)
Bögürdelen	252	340
Niş	1.281	1.390
Belgrad	4.787	4.519
Vidin	4.304	5.983
Hotin	1.739	2.202
Ada-yı Kebir	152	360
Kulle	325	124
Niğbolu	995	1.068
İbrail	1.640	1.841

İbrail Kalesi özelinde değerlendirildiğinde ise münâvebe usülü ile gönderilen yeniçerilerin sayısındaki artışta, harplerin etkisi kendini göstermekteydi. Yeniçeri yoklamalarında, XVIII. yüzyıldan itibaren ocağın kaldırılışına kadar (1826) istisnalar hariç neredeyse her döneminde, İbrail Kalesi'nde mevcut oldukları ve burada hizmet ettikleri görülmektedir. Ocak personelinin nöbetçilik hizmeti üç yıl olmasına rağmen, bu durum münâvebe usülü ile sadece yer ve görev değişiminden ibaretti. Yeniçeri ocağının kurumsal kimliği, kalede her dönemde mevcudiyetini korumuş ve sadece personelin kişisel hizmet süresinin son bulması ile muhtelif yerlere nakledilmiş ve yerlerine yeni ocak mensupları tayin edilmiştir. Bu defterler incelendiğinde, kale muhafazasında görevlendirilen yeniçeri birlikleri cemaat, bölük ve yamaklar şeklinde kaydedilmiş ve bazen sekban birliklerinin tafsilatı yapılmıştır. Kaledeki bu birliklerin çoğunluk müfredatını yamaklar oluşturmaktadır.

Tablo 68: İbrail Kalesi Muhafazasında Muhtelif Tarihlerde Tespit Edilen Yeniçeri ve Yamakların Mevcudu (1679-1823)¹²¹⁵

¹²¹⁴ BOA, MAD. d 21459 (1158/1744-1745) s. 2-3; D. YNÇ. d 34481 (1181/1767) s. 2-7.

¹²¹⁵ BOA, MAD. d 16717, (1090/1679) s. 2- 70; MAD. d 21170 (1124/1712) s. 40-45; MAD. d 3623 (1725/1713) s. 168-173; MAD. d 5553 (1132/1719) s.55-88; MAD. d 6958 (1133/1720) s. 69- 95; MAD. d 6844 (1134/1721) s. 176-201; MAD. d 6952 (1137/1724) s. 57-71; MAD. d 5569 (1144/1731) s. 113-119; MAD. d 6960 (1135/1722) s. 51-69; MAD. d 6949 (1145/1732) s. 72-93; D.YNÇ. d 34197 (1147);MAD. d 6537 (1148/1735) s. 2-13; D.YNÇ. d 34220 (R 1150);MAD 5859 (1152/1739) s. 4-33; MAD 6939 (1153/1740) s. 80-122; MAD. d 6791 (1156/1743) s. 4-25; MAD. d 21459 (1158/1744-1745) s. 2-3; MAD. d 6574, (Masar 1159/1746) s. 2- 25; BOA, MAD. d 6556 (1160/1747) s. 250-274; MAD. d 6574 (1161/1748) s. 4-24; MAD. d 834 (1164/1750-1751) s. 2-23; MAD. d 834 (1164/1750-1751) s. 2-23; MAD. d 6950, (Masar 1164/1750) s. 2- 19; MAD. d 5571 (1166/1752) s. 2-23; MAD. d 6797 (1169/1755) s. 124-147; MAD. d 5769 (1171/1757) s. 1- 27; MAD. d 5552 (1172/1758) s. 2-26; MAD. d 6811 (1174/1760) s. 4-26; MAD. d 4305, s. 1- 34 (Masar

Tarih	Yeniçeri	Yamak	Toplam
1679			5826
1712	54	508	562
1713	169	346	515
1719	149	1351	1500
1720	380	1309	1689
1721	296	1078	1374
1724	269	876	1145
1731	144	156	300
1722	333	980	1313
1732	460	476	936
1734			478
1735	218	302	520
1737			1213
1739	542	3269	3811
1740	348	2597	2975
1743	534	1581	2115
1744			1640
1746	332	1334	1666
1747	109	1370	1479
1748	167	1469	1636
1750	333	1179	1512
1750	492	1208	1700
1752	333	1179	1512
1755	296	1425	1721
1757	1403	1866	3269
1758	144	1646	1790
1760	153	1783	1936
1761	248	1701	1949
1762			1718
1767			7133
1768			1971
1775			4900
1775			1860
1776			105
1776			4800
1779	439	4602	5041
1780	443	4623	5066
1781	404	3951	4355
1783			4321
1784			2511
1785			3915
1798	987	1073	2060
1823			941

1175/1761); D.BKL. d 32582 (1175/1761-1762); MAD. d 17384, s. 6- 87 (Masar 1181/1767); MAD. d 17431, s. 82-128-(Masar 1189/1775); MAD.d 809; MAD. d 21171, s. 60- 63(Masar 1190/1776); D.BŞM. d 4603, s.2; MAD. d 17463, (Masar 1193/1779) s. 33- 89; MAD. d 17483, s. 191-245 (Masar 1194/1780); MAD. d 17494, s. 143-196 (Masar 1195/1781); AE. SABH. I 344/24031 (1198/1784; MAD. d 17549, s. 93-126 (Masar 1199/1784); BOA, AE. SABH. I 342/23867 (2 Za 1200/27 Ağustos 1786); MAD. d 17626, s. 25-53 (Masar 1213/1798); AE. SMHD. II 66/4763 (20 Ra 1240/12 Aralık 1824).

Yamakların, Osmanlı askeri teşkilatında askeri birliklerin yardımcıları ya da adaylarını ifade ettiği bilinmektedir. Erken dönemlerde yamaklar, piyade-müselleme gibi askeri birliklerin yardımcı birimleri olup, sonradan yeniçeri ocağının muhtelif sınıflarına personel adayı olarak çeşitli hizmetlerde kullanılmışlardı. Yeniçeri askeri olma yolunda önemli bir basamak olarak kabul edilmektedir. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı ordusunda istihdamları, piyade askerlere duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren ise çoğunlukla hudut kalelerinde görevlendirilmişlerdir¹²¹⁶. Yoklama defterlerinde yamak grupları, ağa yamakları (*cemâat-ı yamakâ-ı ağa*) ve kâtip yamakları (*yamakân-ı kâtib*) şeklinde zikredilmektedir. Ağa yamakları, yeniçeri ağasının emrinde, bölükbaşı ve çavuş gibi zabıtlarına yardımcı olurlar ve sırası geldiğinde de yeniçeri ocağında muhtelif bir memuriyete tayin edilirlerdir¹²¹⁷. Kalede memur edilen ocak mensupları: ağa, yamak, çavuş, yazıcı, serbend, hüddam ve yamak gibi muhtelif cemaat ve bölüklere göre tasnif edilir, her cemaat ve bölüğün mevcudu zikredilirdi.

Tablo 69: İbrail Kalesi Muhafazasında Bulunan Yeniçeri Cemaat ve Bölüklerine İçin Örnek (1761)¹²¹⁸

Cemâat-ı Ağâ (44. Cemâat)	45
Yamakân-ı Kâtib	94
Halil Çavuş (31. Bölük)	3
41b Kasım Çavuş (41. Bölük)	6
5b Ömer Çavuş (5. Bölük)	4
5b Abdullah Çavuş (5. Bölük)	9
5b ali Çavuş (5. Bölük)	2
5bTiryâki Mehmed Çavuş (5. Bölük)	8
Yazıcı-yı Miyâne Küçük İbrahim (5. Bölük)	7
5b Süleyman Çavuş (5. Bölük)	3
6b Mehmed Çavuş (6. Bölük)	8
5b Yazıcı-yı Miyâne Osman (5. Bölük)	2
5b Ahmed Çavuş (5. Bölük)	5
5b Seyyid Hacı Osman Çavuş (5. Bölük)	6
5b Sarrac Ali Çavuş (5. Bölük)	6
7c Serbend-i sabık Ahmed Ağâ (7. Cemâat)	5
5b Süleyman Çavuş (5. Bölük)	4
Cemâat-ı Hüddamân-ı Turnacı Halil ağâ	31
Cemâat-ı Yamakan-ı Ağâ	1701

¹²¹⁶ Feridun Emecen, "Yamak", *DİA*, C. 43., İstanbul 2013, s. 310-311.

¹²¹⁷ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s. 42.

¹²¹⁸ BOA, MAD. d 4305, s. 1- 34 (Masar 1175/1761).

Toplam**1949**

Bununla beraber kale muhafazasında istihdam edilen personelin, sonradan yamak adı ile adlandırıldığı da ifade edilmektedir¹²¹⁹. Kale muhafaza hizmetinde olan yamaklar, genellikle hizmette bulunduğu bölgenin adı ile tarif edilirdiler. 1768-1774 Osmanlı-Rus harbi sırasında İbrail’de görevli yamaklar, Tuna havzasının muhtelif yerlerinde dağınık haldeydiler. Rusların kaleyi muhasarası bilgisi ulaşınca, Rumeli Valisi ve Boğdan Seraskeri Vezir Abdi Paşa’ya, *İbrail yamaklarının* bir an evvel buldukları mahalden toplanarak İbrail’e gönderilmesi talimatı verilmişti¹²²⁰. Ayrıca düşman birliklerinin tazyiki neticesinde, yeniçerilerle birlikte doğrudan savunmaya iştirak ederlerdi. Bundaki temel koşul ise *eli kılıç tutmaya kadir* yani savaşabilecek güç ve kudrette olması gerekiyordu¹²²¹. Bunların herhangi bir saldırı ihtimaline karşı hiç bir surette kaleyi terk etmelerine müsaade edilmezdi¹²²². Daha önce belirtildiği üzere, muhafız olarak hizmet gören yeniçeri birliklerinin kalede mevcudiyeti, muhtelif zaman ve koşullarda belli başlı problemler oluşmasına sebep oluyordu. Bunların idaresindeki güçlülere, muhtelif askeri birlikler arasında ki uyumsuzluklar, hiyerarşiden kaynaklı problemler ve her şeyden önce savunmadaki diğer birlikler arasındaki ittifakın sağlanamaması gibi sorunlar eklenmekteydi. 1770 yılı Ekim ayında İbrail Kalesi’nin Rus birlikleri tarafından muhasara edileceği haberi geldiğinde, kale içinde ortaya çıkan mevcut durum, tam da buna karşılık gelmekteydi. Tek başına bir sebep olarak görülmesi de kale muhafız askerlerinin uygunsuz davranışları, şehrin savunmasını olumsuz yönde etkilemekteydi. Bunların itaatsiz davranışları ve birbiriyle müşterek hareket edememeleri, kale savunmasına olumsuz yönde tesir ediyordu. Osmanlı yönetimi de bu tarz hadiselerin kalenin metanetinin sağlanamamasına sebep olduğunu sıkça vurgulayarak ikaz ediyordu. Bu halde bazı yeniçerilerin geceleri muhafaza hizmetinde olmadıkları, nazır ile eğlenceler tertip ettikleri ve diğer askeri zümrelerle ittifak halinde olmamaları gibi gerekçeler, İbrail Kalesi’nin muhafazasının en önemli problemlerden olmuştu.

¹²¹⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 326-328.

¹²²⁰ BOA, A.DVNSMHH. d 168 hk 1002.

¹²²¹ BOA, A.DVNSMHH. d 168 hk 870.

¹²²² BOA, A.DVNSMHH. d 168 hk 968.

Rusların kaleyi muhasara ettiği haberi geldiğinde Bâb-ı Âli, “*Kale ile sizi cenab-ı Allaha emanet ettik*” şeklinde bir yaklaşım göstermişti. Uygun davranışlar içinde bulunanlar ise “*Bu nasıl zabıtlık bu nasıl Müslümanlıktır? Bir mukabele yok iken böyle hareketler din diyanetten değildir*” şeklinde değerlendirilerek idamla tehdit edilmişti. Turnacıbaşı, çorbacı ve çavuşlarla diğer askeri gruplara, muhafazada kalenin dışına bir adım bile çıkmamaları gerektiği hatırlatılmıştı¹²²³. Aynı tarihlerde Yergöğü Kalesi’nin Rus saldırısı neticesindeki akıbeti, yeniçeri gruplarının uygunsuz davranışlarına kurban gittiği de dönemin müverrihleri tarafından dile getirmişti¹²²⁴. Bu ve benzeri şekilde görevlerini suiistimal eden yeniçerilerin cezaları tertip edilirdi. Keza kalelere muhafız olarak yönlendirilen yeniçeriler, *merd-i kal’a* ya da *hisar eri* olarak anılsalar da bu hizmet kendilerine sürgün olarak ölümden daha büyük bir ceza şeklinde algılandığı, XVI. yüzyılda Avusturyalı diplomat Busbecq’in Türk Mektupları’nda konu edilmişti¹²²⁵. Busbesq’in ifade ettiği *hisar eri* ya da *merd-i kal’a* tabiri, aslında kalelerdeki yerli kulu birlikleri arasında gösterilen müstahfiz cemaatini temsil eder. Bunlar, yeniçeri grupları içinde herhangi bir savaşta yaralanan, iş göremez hale gelen veya ocakta istihdamı uygun görülmeyen yeniçerilerin de *müstahfiz* olarak kale daimi kadrosunda görevlendirilirdi¹²²⁶. Yeniçeri ocağından olup muhtelif sebeplerle kalelerden *terk-i hizmet* veya *terk-i kale* edenler, *yerli yeniçeri* olarak yazıldığı da görülmekteydi¹²²⁷. Uzak bölgelerin kale hizmetine gönderilen yeniçeriler, Godfrey Goodwin’in ifadesiyle iki misli ulufe karşılığında bile ikna edilemiyorlardı¹²²⁸. Genel olarak yeniçerilerin Osmanlı askeri sistemi içerisinde ortaya çıkardığı olumsuz durumlar ve asi davranışları, yönetimin XVIII. yüzyıldan itibaren hudut ve kalelerde emniyeti sağlamak için yerel birliklere daha

¹²²³ BOA, A.DVNSMHM. d 168 hk 896; İbrail Kalesi’nde görevli iken kale dışına çıkarak geceleri eğlenip muhafaza işlerini aksatan askeri memurlara tekiden yazılan hüküm (6 Ekim 1770).

¹²²⁴ Abdullah Altun, *Said b. Halil İbrahim’in Tarih-i Sefer-i Rusya* Adlı Eseri (*Transkripsiyon ve Degerlendirme*), (Yüksek Lisan Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006, s. 46-48; “*Yerköyü’ne me’mûr yeniçeri zümresinden bir kavim magrûr ref’-i ribât-ı sekavet ile seraskerleri olan Mehmed Pasa’ya izâle-i selâfe-i sehâdet ettikleri kal’a-i merkumenin dahî giriftâr-ı yed-i a’dâ olmasına illet oldu...*”.

¹²²⁵ Ayşe Pul, “Yeniçeri Teşkilatına Dair Bir Risale”, *Belleten, Cilt: 84/Sayı: 301*, Aralık 2020, s. 1014.

¹²²⁶ Mithat Sertoğlu, s. 152.

¹²²⁷ BOA, AE. SAMD. III 105/10423 (29 Ca 1132/8 Nisan 1720); Örneğin, Kale-i Cedid’e nakledilen yeniçeri ocağından *terk-i hizmet* eden görevlinin, yerli yeniçeri tayin edildiğine rastlanmaktadır.

¹²²⁸ Godfrey Goodwin, *Yeniçeriler*, (Çev: Derin Türkömer) Doğan Kitap, İstanbul 2008.

fazla yönelmesine sebep olmuştu¹²²⁹. Vilayetlerdeki valiler ve taşra yöneticilerinin topladığı yerli kulu birliklerinin sayısı da böylelikle artmaya başlamıştı¹²³⁰. Her halükarda Osmanlı yönetimi, kapıkulu ve yerli kulu askeri birliklerinde sınır kalelerini korumak için olabildiğince istifade etmeye çalışmıştı. Önceki başlıklarda belirtildiği üzere, Dergâh-ı Âli yeniçeri ocak mensuplarından başka, yine diğer kapıkulu ocak mensuplarının sınırlardaki kalelerin muhafazasında istihdam edildiği bilinmektedir. Ocak mensubu cebeci, topçu, top arabacı, humbaracı ve lağımçı birlikleri, muhtelif zamanlarda sayısal olarak değişkenlik gösteren mevcutlarıyla faaliyet göstermekteydiler. Ancak yoklama ve mevacib defterlerinde, yeniçeriler dışında bu ocakların personellerinin herhangi bir kalede hususi olarak takiplerini yapmak daha zordur. Ocak mensuplarından cebeci, topçu, top arabacı ve humbaracıların, genel olarak yeniçeriler gibi üçer yıllık bir hizmet süresi ile kalelere gönderildikleri bilinmektedir¹²³¹. Kapıkulu veya Dergâh-ı Âli Topçuları, eğitim ve talimlerini başarı ile tamamladıklarında, stratejik bölgelerde muhtelif kalelerde istihdam edilirdiler¹²³². Bunlar, hizmet gördükleri kale ve istihkâmlarda bulunan her nevi top ve havan gibi ateşli silahların talim, teçhizat, tamirat ve cephanesinden sorumlu tutulurlardı ve farklı bir birimlerde istihdam edilmeleri de yasaktı¹²³³. Gönderildikleri kalelerde, başlarında topçubaşı ve zabitleri marifetiyle idare edilirdiler. Sefer ya da muhasara zamanlarında mevcutları artırılırdı. Örneğin, 1739 senesinde İbrail Kalesi'nde ocak mensubu topçuların sayısı, kale muhafızı Mehmed Paşa maiyetinde yaklaşık 300 kişiden oluşuyordu. Bunlar, üç bayrak şeklinde tanzim edilmiş ve top arabalarını sürmek için gerekli nakliye koşulları yaratılmıştı¹²³⁴. 1770 tarihinde 61¹²³⁵; 1813 tarihinde ise 55 kişilik ocak mensubu topçı birliği

¹²²⁹ Mesut Uyar and Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*, Pleager Security International, 2009, s. 107-108.

¹²³⁰ Virgina H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, s. 63.

¹²³¹ Orhan Kılıç, *Teskilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri*, s. 123.

¹²³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 52.

¹²³³ Miralay Ahmed Muhtar, *Osmanlı Topçuları*, (Haz: Ahmet Köç), İdeal Lültür&Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 63-64.

¹²³⁴ BOA, D. BŞM. d 2330 (29 C 1152/3 Eylül 1739). Günlük tayinatlar: 300 topçu askeri için 50 kıyye et, 300 çift ekme, 30 adet bargir ve mekkârileri için de 1,5 kile şa'ir olarak tahsis edilmişti

¹²³⁵ BOA, AE. SABH. I 22/1865 (25 R 1184/18 Ağustos 1770).

bulunmaktaydı¹²³⁶. Diğer grup ise yeniçerilerin mevcut olduğu hudut boylarındaki bazı kalelerde bulunan cebecilerdi ve amirleri *cebecibaşı vekili* olarak anılırdı¹²³⁷. Merkezden gönderilen cebeciler, istihdam edildikleri kalelerde mevcut silah, cephane, barut ve sairin muhafazası ile bu savaş malzemelerinin muayenelerinden sorumluydu¹²³⁸. 1787 senesinde İbrail Kalesi'nde Dergâh-ı Âli Cebeci Ocağı mensubunun mevcudu 85¹²³⁹, 1817 yılına gelindiğinde ise 75 kişiden oluşuyordu¹²⁴⁰.

D. Diğer Kapıkulu efradı: Nüzul Eminleri ve Nazırlar

1. Nüzul Eminleri

Gerek Osmanlı asıl ordusunda ve gerekse bilhassa XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren stratejik kalelerde asker iaşesini organizasyonda “*Nüzul Eminleri*” önemli bir görev üstlenmekteydiler. Terminolojik olarak *Nüzul* terimi, temel olarak konaklama yeri, misafir için hazırlanan yiyecek manasını ifade etmektedir. Osmanlı maliyesinde, harp sırasında askerın yiyecek ihtiyacının karşılanması için hububattan alınan vergiye karşılık gelmektedir. Bu vergi aynı olarak alınmaktaydı. Olağanüstü koşullarda alınan avârız türü vergilerinden olduğu halde, kanunnamelerde şer’i bir vergi türü olarak açıklandığı da ifade edilmektedir. Savaş sırasında ordunun sefere gidiş ve dönüş zamanlarında iaşesini temin etmek için, belli başlı menzillerde talep edilen un ve arpanın hazırlanması maksadıyla ortaya çıktığı bilinmektedir. İmparatorluğun muhtelif coğrafyasında sefer güzergâhında ordunun takip edeceği yollarda, nüzul zahiresi olarak tarif edilen hububatı tahsil eden kişiye *nüzul emini* adı verilmektedir. Genellikle sefer güzergâhına yakın kazalardan aynı olarak toplanan nüzul zahiresi, nüzul eminine teslim edilerek muhtelif miri ambarlarda depo edilmekteydi¹²⁴¹. Osmanlı yönetimi tarafından, askerın zahire ihtiyacının temin

¹²³⁶ BOA, C. AS 635/26776 (7 Ra 1228/10 Mart 1813).

¹²³⁷ Yasemin Kılıçarlan, “Cebeci”, *DİA*, C. VII., s. 183.

¹²³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 12.

¹²³⁹ BOA, C. AS 425/17656 (20 S 1202/1 Aralık 1787).

¹²⁴⁰ BOA, D. BŞM. d 8341 (1232/1817).

¹²⁴¹ Ömer İşbirir, “Nüzul”, *DİA*, C. XXXIII, İstanbul 2007, s. 311; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C.I, s. 193-194; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. II., s. 710.

etmek maksadıyla sefer esnasında orduya müstakil bir nüzul emini tayin edilirdi¹²⁴². XVII. yüzyıl ortalarına ait kayıtlarda, ordu için sadece hububat konusunda yetkili olmadıkları, aynı zamanda askerin iâşesinde temel tüketim unsurlarının temininden de mesul tutuldukları anlaşılmaktadır. Muhtelif zahire ile beraber, ekmek, peksimet, yağ, pirinç ve sair ihtiyaçların tertibinden de sorumluydular¹²⁴³. Şa'ir (arpa), dakik (un), revgân (yağ), kıyâh (ot), hatab (odun), hinta (buğday), peksimet, erzen (darı) ve sair zahire, vergi mükellefiyeti bulunan muhtelif kazalardan tahsil edilir ve seferde *nüzul emini* vasıtasıyla ordu ve muhtelif kale askerlerinin iâşesini tedarik etmek üzere taksim edilirdi¹²⁴⁴.

XVII. yüzyıl ortalarından itibaren, kazalarda askerin iâşesini temin için nüzul emini vekillerinin tayin edildiği görülmektedir. Örneğin, 1674 tarihinde Tolcı¹²⁴⁵ ve İsakçı'da¹²⁴⁶, 1683-1689 yılları arasındaki savaşlarda Belgrad Nüzul Emini vekilleri¹²⁴⁷ buna emsal teşkil etmektedir. Bunlar, kalelerin muhafazasına gönderilen askerin zahire ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumlu tutulmaktaydı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısına doğru, stratejik bölgelerde ve miri anbarların yoğun olduğu kale-şehirlerde, artık nüzul emini vekili değil, doğrudan kapıkulu efradından *nüzul eminleri* tayin edildiği müşahede edilmektedir. Olağanüstü şartlarda Niş, Belgrad, Silistre, Niğbolu, Hırsova, İsakçı, Sofya, Bender, İsmail, Hotin ve İbrail gibi stratejik bölge ve kalelerde sıklıkla tayin edilerek uygulanan bir yöntem haline gelmişti. Nüzul eminleri, bu defa her biri birer Osmanlı garnizonu gibi teşekkül edilen kalelerde, muhafaza hizmetinde bulunan askerin iâşesinin temini ile doğrudan sorumlu tutulmaktaydı. Bu görevlileri, merkezden tayin edilen kapı halkından kapıcıbaşı, serbevvin, divân-ı humâyun hâcegânı ya da mukataa nazırı gibi muhtelif görevliler arasından seçilebilmekteydi. Örneğin, 1790 tarihinde İbrail Nüzul Emini Zühdi Ömer Efendi, Ser-Bevvâbin-i Dergâh-ı Âli ünvanı taşıyordu ve aynı

¹²⁴² Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C.III, s. 170.

¹²⁴³ BOA, SMRD. IV 5/523 (Evâhir-i L 1037/2 Temmuz 1628).

¹²⁴⁴ BOA, D. BŞM. d 226 (22 N 1075/8 Nisan 1665).

¹²⁴⁵ BOA, AE. SMMD. IV 12/1220 (5 Ş 1085/11 Mayıs 1674).

¹²⁴⁶ BOA, AE. SMMD. IV 11/1077 (7 Za 1084/13 Şubat 1674); İsakçı'da nüzul emini vekiline, Kamanıçe Kalesi'ne gönderilecek Cebeci Ocağı personeli olan 31 askerin her birine, 10 günlük olmak üzere dörder kıyye peksimet verilmesi ile ilgili.

¹²⁴⁷ BOA AE. SSÜL. II 19/1912 (8 B 1102/7 Nisan 1691).

zamanda İbrail Nezareti'ne nazırlık vazifesini üstlenmişti¹²⁴⁸. Nüzul emînleri, bu hizmetinin yanında, bulunduğu kalede mevcut askerî ihtiyaçlarını karşılamak üzere kasabbaşı olarak da hizmet görürlerdi. Örneğin 1791 yılında İbrail Nüzul Emîni tayin edilen Osman Ağa, aynı zamanda İbrail kasabbaşıydı. Vazifeli oldukları bölgede, askerî tayinatlarını tertip ederken defter tutmak zorundaydılar. Defterlerde, tanzim edilecek tayinat işlemleri, rütbeli ya da rütbesiz askerlerin tayin bedeli olan günlük tahsisatlar kaydedilirdi. Ekmek, et, un, yem, yağ, peksimet ve sair muhtelif cins ürünler ve miktarlarıyla birlikte hangi askerî zümreye tahsis edildiği de belirtilirdi. Emâneten vazifeli addedildiği görev süresince, tahsis ve taksim edilen ürünlerin cins ve miktarları nı tertip ederlerdi¹²⁴⁹. Günlük (rûz) olarak askere taksim edilecek tayinatın cins ve miktarları, kalede muhafız paşalara¹²⁵⁰ ve dizdâr ile muhtelif askerî zümrenin ağa ve zabıtlarına teslim edilir ve bunlara mühürlü ve imzalı olarak onaylatılırdı¹²⁵¹. Harp sırasında muhtelif kazalarda belirli bir mükellefiyet üzere toplanan zahirenin kaynağı, tek başına bu yöntemle tedarik edilmiyordu. Kale muhafazasında görevli askerî gıda ihtiyaçlarının tedariki, devletin sağladığı bütçeye göre, mübayaa yöntemi ile karşılanabilirdi. Bunun için çeşitli yöntemler uygulanırdı. Gerek merkezi hazine gerekse ordu hazinesinden nüzul emînlerine tahsis edilen meblağ ile zahire mübayaa edilirdi¹²⁵². Bu işlemle nüzul

¹²⁴⁸ BOA, C. AS. III 963/41909 (22 C 1204/9 Mart 1790).

¹²⁴⁹ BOA, D. BŞM. NZE. d 19023 (11 Za 1206/1 Temmuz 1792).

¹²⁵⁰ Örneğin, 1787-1792 seferinde yine râyici üzere belirlenen fiyatla İbrail Nüzul Emîni'ne nakden gönderilmiş ve muayyenatlar aynı olarak vezir ve paşalara taksim edilmişti. Bkz. BOA, C. AS 629/26572 (22 C 1205/26 Şubat 1791).

¹²⁵¹ BOA, AE. SMST. III 157/12413 (Ra 1183/Temmuz 1769); Örneğin, İbrail muhafazasına memur 18 süvari ve 3 piyade bayrağının asker mevcudu belirtilerek Nüzul Emîni Hâcegan-ı Divan-ı Humayun'dan Seyyid Mehmed Emin Bey tarafından günlük olarak dizdar ya da kale ağalarına teslim edilmişti. Ağa ve zabıtları tarafından da bölük askerlerine taksim edilmişti. Yine tedarik edilen zahirenin taksimi, nüzul emîni tarafından tutulan defterlerde belirtilirdi. Örneğin, Silistre Valisi iken bu bölgenin nizamını sağlamak üzere görevlendirilen Sarım İbrahim Paşa, maiyetinde 600 tüfenkçi ile İbrail muhafazasına geçmiş (1770) ve askerlerinin tayinatlarının karşılanması için İbrail Nüzul Emîni Şirin Ali görevlendirilmişti. Günlük 600 çift ekmek, 100 kıyye et, 100 kıyye erz ve 24 kıyye sadeyağ ve şa'ir gibi muhtelif miktarlardaki tayinat, askerlere taksim edilerek baş muhasebeye bildirilmişti. Mühürlü ve imzalı temessük alınarak asker zabıtlarına da teslim edilmişti. Bkz. BOA, AE. SMST. III 349/28049 (26 N 1183/23 Ocak 1770).

¹²⁵² Örneğin, 1770 yılında yine İbrail muhafazasında olan askerî tayinatı için, mirî hazineden 40.000 guruş gönderilmiş, ancak bu yeterli olmamıştı ve ordu hazinesinden 20.000 guruş daha talep edilmişti. 13 Mayıs'ta ordu hazinesinden talep edilen meblağın 15.000 guruşu gönderilmişti. Bkz. BOA, AE. SMST. III 26/1767 (17 M 1184/13 Mayıs 1770); AE. SMST. III 2/95 (24 Za 1183/21 Mart 1770).

emini kontrolünde “*mübaşirler*”¹²⁵³ marifetiyle râyic fiyat üzerinden alınan zahire, sonradan tayinat olarak kale askerlerine taksim edilmesi şeklinde uygulanırdı. Mübaşirler, genellikle satın alacağı hububatı, İbrail İskelesine yanaşan kapan tüccarından, tüccar gemileri¹²⁵⁴ ya da uygun yerlerden tedarik etmeye çalışırdı. Ordu hazinesinden nakdi bir ödeme yapılmadığı zamanlarda, zahire tedariki yine uygun yerlerdeki “*miri anbarlardan*” (Ruşçuk, Silistre, İsakçı vs.) temin edilirdi¹²⁵⁵. Esas itibari ile hububatın tedarikinin mahallinde halledilmesi yani civar bölgelerden temin edilmesi ile gerçekleşirdi¹²⁵⁶. Diğer yandan, Eflak ve Boğdan memleketleri, nüzul eminlerinin görev mahiyetini kapsayan işlemlerde, zahire hususunda önemli birer tedarik noktasıydı. Mahallinde temini mümkün olmayan zahire, nüzul eminlerinin merkeze bildirmesi suretiyle, bu memleketlerden tedarik edilerek İbrail Kalesi askerine tayinat olarak tahsis edilirdi.¹²⁵⁷ 1787-1792 tarihleri arasında Osmanlı-Rus harbi devam ederken görev yapan nüzul eminleri Zühdi Ömer ve Osman ağalar zamanında, kale askerlerinin tayinatı için Rusçuk, İsakçı, Silistre, Zıştovi, Niğbolu ve sair muhtelif yerlerden ve tüccarlardan çeşitli zahire, *miri mübaya* olarak temin edilmişti. Osman Ağa'nın vazifesi sırasında, İbrail Nüzul Eminliği'nden yaklaşık olarak iki yılda kale askerlerine 3.158.482 çift ekmek, 264.038,5 kıyye et (yaklaşık 340 ton), 159.362 kile arpa (yaklaşık 5.099.584 kg) ve sair zahire tedarik ve taksim

¹²⁵³ Bazen de “*Mübâyaacı*” tabiri ile bazı gediküler bu işi görüyordu. BOA, A.MKT. d 1026 s.53; “*İbrail'de şa'ir mübayaasına me'mur gedikülülerden Selim ağaya, bu def'a vârid olan kâimenizde râyic üzre mübayaasına me'mur olduğunuz şa'ir...*”; DBŞM 7184/2 (2 M 1204/22 Eylül 1789).

¹²⁵⁴ BOA, C.AS 48189 (6 C 1203/4 Mart 1789); 1789 yılının ilkbahar ayları yaklaştığı sıralarda İbrail Nüzul Emmini, zahire kıtlığından yakılarak merkeze bir maruzat sunmuştu. İhtiyaç duyulan 10.010 kile şa'iri, İbrail iskelesinde bulunan kapan tüccarı ve tüccar sefinelerinden râyic fiyatı üzere satın alınması emredilmişti. Dolayısıyla zahire mübaya edilirken, fiyat artışını takip ederek râyic fiyat üzerinden alınmasına özen gösterilirdi.

¹²⁵⁵ BOA, C. AS. III 605/25521 (3 Ra 1184/27 Haziran 1770); 1770 Haziran ayı sonlarına doğru İbrail Nüzul Emmini vasıtasıyla, karadan ve nehirde nakledilmek üzere 1.500 kantar peksimet ve 15.000 kile şa'ire ek olarak 17 gemi ile 1.201 kantar peksimet ve 15.925 İstanbul kilesi şa'ir temin edilerek Abdi Paşa maiyetindeki askerin tayinatları için gönderilmişti.

¹²⁵⁶ BOA, DBŞM 6960/42 (Selh-i M 1202/6 Kasım 1787); A.DVN. MHM. d 189 hk. 1056.

¹²⁵⁷ BOA, AE. SMST. III 303/24185 (27 B 1183/26 Kasım 1769); 1768-1774 Osmanlı-Rus harbinin başlangıç yıllarında İbrail Nüzul Emmini olan Şirin Ali tarafından merkeze sunulan raporda, memur olduğu tayinat işlemleri için gerekli olan tedariki temin edemediği bildirilmişti. Mahallinde toplanması icab eden zahire, bu vesile ile gereği kadar toplanamamış ve bu işlem gerçekleşinceye kadar Eflak Voyvodası ve boyarları zaptında olan zahireden, 15.000 kile şa'ir ve 5000 kile dakik tahsis edilmesi emredilmişti.

edilmişti¹²⁵⁸. 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları devam ederken, 1788 Mart ayından 1790 Mayıs ayı tarihinde kadar, vergi mükelleflerinden ve hazineden sağlanan nakdi ödemeler hariç, sadece bu tarihlerdeki ordu bütçesinden İbrail Nüzul Eminliğine nakden verilen meblağ yaklaşık olarak 149.700 kuruştur¹²⁵⁹.

Nüzul eminlerinin zahire temini ile ilgili karşılaştığı en büyük problemler, tedarik sıkıntısı ile birlikte, nakdi meblağın tahsili ve tayinat tahsisatının sağlanması ile ilgiliydi. Diğer bölümlerde etraflıca değerlendirildiği üzere, nüzul eminleri bu konuda sıklıkla problemler yaşamaktaydı. Kale muhafazasında görev yapan askerler, tayinat tahsisatları geciktikçe nüzul emini ciddi derecede rahatsız ediyor ve şikâyetlerde bulunuyor¹²⁶⁰ ve hatta birkaç aylık tayinatlarını peşinen talep edenler de vardı. Bununla beraber nüzul eminleri ve kale muhafız paşaları arasında tahsis edilen meblağ ile alakalı krizler yaşanıyordu. 1787-1792 savaşlarında İbrail Kalesi muhafız paşaları ile nüzul emini arasında cereyan eden hadiseler, buna örnek gösterilebilir. Tayinat için nüzul eminine tahsis edilen bütçeye, muhafız ya da serasker paşalar tarafından el konuluyordu. Nüzul emini, kendisine nakden yapılan iaeneleri getiren çavuşların önünün kesilerek, paşalar tarafından gasp edildiğinden yakınuyordu¹²⁶¹. Karşılıklı ağır suçlamalara rağmen merkezi yönetim, nüzul eminine gönderilecek meblağın gizli bir şekilde teslim edilmesini kararlaştırmıştı. Yönetim buna gerekçe olarak, “*askerin gıda ihtiyaçlarının tamamlanmasının önemli bir iş ve birçok konuya göre daha elzem*” olduğunu gösteriyordu. Asker içinde herhangi bir karmaşaya mahal vermemek için tahsis edilen meblağ ya da aynı ürünlerin, eksiksiz bir şekilde ve gecikme olmaksızın ulaştırılmasını istiyordu¹²⁶². Nüzul eminlerinin hizmet alanları zahire ve buna paralel olara tedarik ve tahsisat olduğu halde, bu işlem tek

¹²⁵⁸ BOA, D. BŞM. NZE. d 19023 (11 Za 1206/1 Temmuz 1792); AE. SAMD. III 1114/50719 (Gaye-i L 1204).

¹²⁵⁹ BOA, DBŞM. ORH. d 16928.

¹²⁶⁰ BOA, C.AS 19418 (23 Ş 1205/1 Kasım 1790); “*Rûz-i Hızır duhûlünde şa'irin kat'ı için bir kat'a emr-i âli himmet-i aliye buyırmanız ricâ ü niyâzumdur zirâ emr-i âli bir ân evvel zühûr itmez ise el-yevm şa'ir ta'yinâtı matlûb iderüz deyü bu kullarına dürlü dürlü rencide olunacağı be-didâr olmağla*”.

¹²⁶¹ BOA, C.AS 1385 (1 C 1205/5 Şubat 1791); BOA, C.AS 24444 (14 C 1205); 7.500 guruş, Nüzul Eminliği işlerinin yürütülmesi için ödenen meblağdır ve tahsisatın bu tarihlerde standart olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, DBŞM 7086/161.

¹²⁶² BOA, C.AS 162/7148 (26 Ş 1205/30 Nisan 1791); C.AS 601/25344.

başına onların sorumluluğunda değildi. Muhafız Paşalar, Nazırlar ve kale askeri bürokrasisi arasında, bu işlem için belirli bir koordinasyon sağlanarak hareket ettiklerinde, askerin gıda ihtiyaçları eksiksiz karşılanabiliyordu. Merkezi yönetim, her ne kadar buna “*asker demek zahire demektir*” perspektifinden yaklaşıp da bahsi geçen bürokrasi içerisindeki uyumsuzluk, muhtelif kalelerde sayıları on binleri bulan askerin yaşesinde, tek başına nüzul emirlerinin kudret ve iktidarlarını aşan sorunların ortaya çıkmasına sebep oluyordu.

2. Nazırlar

Erken dönemlerde İbrail’de bu vazife ile görevlendirilenler, iskele nazırları olarak geçmekteydi. Nazırlar, genellikle askeri kökenli olup iskele gümrük işleri ile birlikte, görev mahiyetleri miri zahirenin toplanarak İstanbul’a nakledilmesi ile ilişkilendirilebilirdi¹²⁶³. Muhtelif tarihlerde bu görevlilerin, Eflak sınırları içinde öşür talebi ederek bazı vergiler topladığı tespit edilmiş, ancak merkezi yönetim buna engel olunmasını istemişti. Buna rağmen nazırlar, *vazifeli olduğu sınırlar dâhilinde bir kısım vergileri toplamakla görevli* oldukları anlaşılmaktadır¹²⁶⁴. XVIII. yüzyıldan itibaren merkezden tayin edilen kapıcıbaşı, serbevâbin, hazinedâr gibi muhtelif hizmet ve rütbelerle¹²⁶⁵ İbrail Nazırlığı’na atandığı görülmektedir. Bu yüzyılda vazifeleri, temelde nezaret mukataası ile ilişkilendirilir. Bahsi geçen *İbrail Nezareti Mukataası*, Baş Muhasebe Kalemine bağlı Mukataa-yı Evvel kalemleri arasında gösterilmektedir. Örneğin, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru İbrail Nazırı, Dergâh-ı Âli kapıcıbaşı İbrahim Ağa’ydı ve aynı zamanda İsakçı Anbar Emiri’ydi. Mukataaya bağlı gümrük gelirlerinin temini ile mukataaya kaynak teşkil eden vergi ve diğer unsurların tahsil ve muhasebe işleri ile ilgiliydi. Bunun yanında Osmanlı merkezine gönderilecek miri zahirenin toplanması ve nakli ile ilgili durumlardan sorumlu tutulabilirdi. Bunların ücretlerinin ödenmesi ve diğer hesaplarını yaparlardı. Keza Eflak ve Boğdan tarafından temin edilen zahireyi, buldukları bölgenin iskelesinde mevcut kapan tüccarlarına belli bir ücret ile satar ve İstanbul’a gemilerle

¹²⁶³ BOA, ADVNSMHHM. d 67 hk 176 (20 Ra 999/16 Ocak 1691).

¹²⁶⁴ BOA, ADVNSMHHM. d 102 hk 348 (Evâil-i Ra 1103/22 Kasım 1691).

¹²⁶⁵ BOA, AE. SABH. I 220/14536 (11 R 1199/21 Şubat 1785).

gönderirdi¹²⁶⁶. Gerektiğinde nazırlar, kalelerde belli zamanlarda yapılan tamirler için muhtelif bölgelerden temin edilecek taş, kereste, demir, amele gibi sair tedarikin tertibi ve bunlarla ilgili satın alma işlemlerini yürütürlerdi¹²⁶⁷. Kalelerde hizmet gören askeri unsurların maaş ve mevacib gibi ödemelerini, başında bulunduğu nezaret hazinesinden tertip etmek ve bunların muhasebe işlemlerini görerek ilgili yere aktarılmasından sorumlu tutulabilirdi¹²⁶⁸. Bulunduğu bölgenin cizye ve sair muhtelif vergileri, mukataa emvalinden ise nazırlar vasıtaıyla tahsil edilirdi¹²⁶⁹. İbrail Nezareti mukataası bünyesinde olan yerleşim yerlerinden, her türlü verginin toplanma ve tahsil işlemleri, İbrail nazırlarının sorumluluğundaydı¹²⁷⁰. Ordu ve kale birliklerine tahsis edilen nakdi ödemeler, her türlü askeri işlemlerin muhasebesi, kale tamirat, bakım ve sair tüm işlerin ücretleri, mukataa nezaretlerinden tahsil edilmesi sebebiyle nazırların yetki ve sorumluluk alanındaydı ve bunun için mukataaya bağlı birimlerin gelirleri kullanılırdı. Diğer bölümlerde etraflıca zikredildiği için, burada sadece erken dönem vazifeleri izah edilen nazırlar, İbrail Kalesi özelinde XIX. yüzyıldan itibaren şehrin en kudretli askeri idarecileri durumundaydı. 1787-1792 yılları arasında nezaretin yöneticiliğini üstlenen Nazır Ahmed Ağa, gösterdiği gayret ve askeri faaliyetlerde üstlendiği vazifeler sebebiyle, hem bölge askeri bürokrasisinin hem de Osmanlı merkezi yönetiminin dikkatini çekmişti. 1806-1812 yılları arasında cereyan eden savaşta, İbrail Kalesi Rus ordusu tarafından istila edilmiş ve Bükreş Antlaşması ile Osmanlılara iade edilmişti. Ruslar, bu antlaşma ile Bucak ve Baserabya bölgesine tamamen hâkim olmuş ve Tuna Nehri'nin öte yakasındaki stratejik Osmanlı tahkimatlarını ele geçirmişti. İbrail, bu tarihten sonra nehrin öte yakasında Osmanlı idaresinde kalan en güçlü kale durumundaydı. Nazır Ahmed Ağa'nın 1810 tarihine gelene kadar yürüttüğü faaliyetler, kale idaresi ve askeri organizasyonun yönetimini, nezaret idareciliği ile tam manasıyla bütünleştirmişti.

¹²⁶⁶ BOA, AE. SABH. I 21/1771 (5 Ra 1198/28 Ocak 1784).

¹²⁶⁷ BOA, AE. SABH. I 64/4471 (17 Ra 1199/28 Ocak 1785).

¹²⁶⁸ BOA, AE. SABH. I 203/13564 (13 S 1199/26 Aralık 1784); Örneğin Özi Kalesi'ne memur yeniçerilerin 1193 senesi mevacibi 11.846,5 guruş olarak kayda geçmiş ve bu meblağ, İbrail Nazırı ve İsakçı Anbar Emni İbrahim Ağa vasıtasıyla İbrail hazinesinden tertip edilmişti.

¹²⁶⁹ BOA, AE. SAMD. III 47/4645 (11 C 1137/25 Şubat 1725); Bu tarihte İbrail ve İsakçı kazalarının kefare cizyesi, İbrail nazırının uhdesindeydi. 5.477 evrak (vergi mükellefi) tespit edilmiş ve 18.082,5 guruş olarak tahsil edilmişti.

¹²⁷⁰ BOA, AE. SAMD. III 195/18889 (29 Ş 1129/8 Ağustos 1717).

Hatta 1812 yılında nezarete yönetici olarak tayin edilen memurlar, *memleket işlerinin nazırlar marifetiyle idare edildiğini ve bu suretle nüfuz ve rütbe sahibi olmaları gerektiğini* ifade ediyorlardı¹²⁷¹. Dolayısıyla 1812 tarihinden sonra İbrail Kalesi'ne idareci olarak tayin edilen muhafız paşalar, daha çok *İbrail Nazırı* olarak anılmaya başlamıştı. Böylelikle muhafız paşalar, hem vezir rütbesinde kale idaresini hem de nazırlık vazifesini birlikte yürütmek zorunda kalacaklardı. Böylelikle nezaret gelirleri de *nazır-muhafız paşa* kontrolünde olacak ve askeri harcamaların mahallinde tertip ve taksim edilmesinde kolaylık sağlanmış olacaktır.

E. Kale Haricindeki Muhafaza Unsurları: Tampon Uygulamalar ve Hareketli Birlikler

1. İbrail Donanması: 1787-1829

XVI. yüzyıl ortalarına doğru Macaristan'ın ilhakıyla Osmanlı Devleti, Tuna Nehri'nin ve hinterlandının büyük bir kısmına hâkim olmuş durumdaydı. İ. Hakkı Uzunçarşılı, bu tarihten sonra müteakip zamanlarda Osmanlıların, bu bölgede donanmayı temsilen bir *TunaKapudanlığı* ihdas edildiğini ifade etmektedir¹²⁷². Buna referansla, son dönemlerde tarihi çalışmalar çerçevesinde bölgeye ilgi duyan bazı araştırmacılar, Tuna Kapudanlığı'nın Budin'in fethinden sonra (1541) teşkil edildiğini, 1566 tarihinden itibaren de Budin, Mohaç ve Rusçuk kapudanlıkları adı ile Tuna'da muhtelif hizmet bölgelerine göre teşkilat sayısının *kapudanlık* ismiyle artırıldığını kabul etmektedirler¹²⁷³. Bazı çalışmalarda ise aslında 1541 yılında Budin 'in fethi ile Budin Kapudanlığı tesis edildiği belirtilmektedir¹²⁷⁴. Ancak bazı araştırmacılar da Tuna Kapudanlığı'nın teşkilatlanması meselesini odak noktasına alarak, bu isimle söz konusu tarihlerde genel bir yapılanma olmadığını iddia ederek, bahsi geçen varsayımlara yeni katkıda bulunmaktadır. Muhtelif tarihlerdeki Osmanlı

¹²⁷¹ BOA, HAT 478/23391 (27 Ra 1228/30 Mart 1813).

¹²⁷² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye ve Teşkilatı*, TTK, Ankara 1998, s. 402-403.

¹²⁷³ Filiz Yıldırım, *Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)*, Hiper Yayın, İstanbul 2019, s. 42.

¹²⁷⁴ Sadık Müfit Bilge, "Osmanlı Macaristan'ında Nehir Ulaşım", *Uluslar arası Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller Sempozyumu*, (Haz: Şakir Batmaz-Özen Tok), Kayseri 2015.

belgelerine atıf yaparak Budin, Belgrad, Mohaç, Rusçuk, Hırsova kapudanı gibi yerel manada *kapudanlık* şeklinde kullanılan tabirlerin, sıkça telaffuz edildiğini ve bunun batı sınırlarında kale idarecisi manasında kullanılan *kaptan/kapudan* isminden yola çıkarak, araştırmacıların bu suretle tereddüde düştüğünü kabul etmektedir. Yine de tüm çalışmalarda genel olarak Tuna Kapudanlığı'nın XVII. yüzyıl sonlarından itibaren gerçek manada teşekkül ettiği belirtilmektedir¹²⁷⁵. Teşkilatlanma meselesi bir kenara, Tuna hattında birçok Osmanlı kıyı şehri, ince donanmanın muhtelif faaliyetlerinde önemli merkezler olarak ön plana çıkmıştı¹²⁷⁶. Bu manada Budin, Belgrad, Niğbolu, Rusçuk, Vidin, Yergöğü, İbrail ve sair birçok kıyı bölgesinden, ince donanma unsuru olarak belirli ölçekteki gemilerin inşa, tamir ve muhtelif ihtiyaçlarını karşılamak için sıklıkla istifade edilmişti.

Tuna sahillerindeki ince donanma, gerek barış zamanlarında bulunduğu bölgenin güvenliğini sağlamak gerekse savaş zamanlarında düşman donanmasına mukabele etmek üzere temelde Tuna Kapudanlığı'na tabi idiler. Her bir kıyı şeridinde oluşturulan kale, palanka, tabya gibi tahkimatlarına ek olarak, ince donanma unsurları da muhtelif ölçü ve büyüklüklerdeki gemileri ve personeli ile birlikte, Tuna savunma koridorunun önemli bir unsuruydu. Donanmanın kadrolu elemanı olarak kullanılan personeller haricinde, sefer zamanlarında ya da ihtiyaç hâsıl olduğunda takviye edilecek mevcudun insan kaynağını, yine bölge ahalisinin yerli unsurları oluşturabilmekteydi. Bunlar, bölgede görevli olan turnacıbaşı marifetiyle sahil ahaliyelerinden, Tuna Nehri'nin fiziki yapısı hakkında malumat sahibi ve sefine fennine vakıf kişiler olması koşuluyla tespit edilerek istihdam edilirdi. Örneğin, 1787-1792 muharebeleri devam ederken, İbrail Donanması için tertip edilen Tuna sahillerindeki ocaklık şayka ve çete kayıklarına, Kapudan Vezir Ahmed Paşa'nın talimatı ile İbrail taraflarında görevli olan turnacıbaşı, başbuğ olarak tayin edilmiş ve ilgili personel bu şekilde temin edilmeye çalışılmıştı¹²⁷⁷. Bu şekilde temin

¹²⁷⁵ Seyfullah Aslan, "Tuna Donanması'nın Kuruluşu Meselesi", *Kanûni Sultan Süleyman ve Dönemi: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, (Ed: Muhammed Fatih Çalışır, Suraiya Roschan Faroqhi, Mehmet Şakir Yılmaz) İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s. 99-100.

¹²⁷⁶ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK, Ankara 2003, s. 22-23; G. Ágoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, (Çev: M. Fatih Çalışır), Timaş Yay., İstanbul 2012, s. 101; Filiz Yıldırım, *Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)*, s. 45-46.

¹²⁷⁷ BOA, C. BH 98/4740 (16 R 1206/13 Aralık 1791).

edilen donanma personeli, geçici sürelerle hizmet görmekteydiler. Görev sürelerinin son bulması halinde, ihtiyaç duyulduğunda kale muhafız paşalarının iltimasıyla görevlerinde devamlılık sağlanabilir ve bu suretle görev süreleri uzatılabilirdi. Aynı tarihlerde İbrail Donanması'nda mevcut 4 şalope ve 2 sandalda faaliyet gösteren personelin bir kısmının görev süresi bitmişti. İbrail Muhafızı tarafından, bunların ulufe ve tayinatları tertip edilmiş ve harp devam ettiği için görev süreleri uzatılmıştı¹²⁷⁸. Ulufeli olarak hizmet gören donanma personeli, ücretlerini tahsil edemediklerinde görevden firar edebiliyorlardı. Yine aynı tarihlerde İbrail sahilinde 5 takım havanlı şalope humbaracıları, bu bahane ile görevden ayrılmış ve bu gemilerde mevcut humbaracı personel sayısı önemli ölçüde azalmıştı¹²⁷⁹. Bunların uygunsuz davranışlarının tespitinde ise cezaları tertip edilir ve izinsiz şekilde görevden çekilmelerine de müsaade edilmezdi. Nitekim Zıştovi, Rusçuk ve Silistre yerli ahaliyelerinden tertip edilen bazı ağa, alemdar ve zabitlerle birlikte, yaklaşık 10 çete kayığı mürettebatı, İbrail'den firar ederek kendi vilayetlerine çekilmişlerdi. Söz konusu kişilerin yakalanarak cezalandırılmaları için, bu bölgelerin turnacıbaşı ve yeniçeri zabitlerine talimat gönderilmişti (Mayıs 1791)¹²⁸⁰. İtaatsiz ve uygunsuz tavırları sebebiyle görevinden azledilenlerin yerine, İbrail muhafızının iltiması ile bu işe mahir ve sadakatle hizmet edecek görevliler, Tersane'ye bildirilmek suretiyle tayin edilebilirdi¹²⁸¹. Sefer esnasında İbrail Kalesi tehlike hattında kaldığında, donanma unsurları ve mürettebatının sayısı arttırıldı. Tuna Nehri'nde mevcut donanmanın faaliyet alanı, nehrin güvenlik ve asayışı olduğu kadar, tabitai itibariyle aynı zamanda görevli olduğu kıyı kalesinin muhafazası ile doğrudan ilişkiliydi. 1791 Mart ayında, İbrail ve Maçın kalelerinin Rus donanması tarafından tehdidi söz konusu olmuştu. Kalede yeteri kadar muhafız birlikleri mevcut olmasına rağmen, donanma personelinin azlığından şikâyet edilmekteydi. Rus Donanması ise bu bölgeye yakın yerlerde takviye unsurlarını gün geçtikçe çoğaltıyordu. Buna karşılık

¹²⁷⁸ BOA, C. BH 27/1300 (20 Ra 1205/27 Kasım 1790).

¹²⁷⁹ BOA, C. BH 241/11176 (3 Z 1203/25 Ağustos 1789).

¹²⁸⁰ BOA, C. BH 154/7350 (3 N 1205/6 Mayıs 1791).

¹²⁸¹ BOA, C. BH 165/7786 (17 Ca 1242/17 Aralık 1826); İbrail Muhafızı Süleyman Paşa'nın raporuna göre, Tuna'da mevcut bulunan Donanma-yı Humâyun'da görevli Derviş Ali isimli şahıs, benzer sebeplerle azledilmişti. Yerine, İbrail ahalisinden Kara Mustafa adlı biri tayin edilmişti. Söz konusu tayin işlemi, Tersane Emini'ne bildirilmişti.

bölgedeki Osmanlı yöneticileri, Tuna sahillerinde yeteri derecede sefine olmadığından bahsediyordu. Özellikle İbrail sahili, henüz yeteri kadar takviye alamamıştı. Dolayısıyla mutlaka Tuna Donanması'nın yardımı gerekiyor ve İbrail Kalesi'nin nehir tarafından da korunması icab ediyordu. Kalenin nehren müdafaası için her bir bayrağı 60 kişilik personelden oluşan dalkılıç neferleri, gemilerin ikmali için ise top, mühimmat ve sair levazımın tedariki gerekmektedir¹²⁸². Tertip edilecek donanma unsurları, muhakkak İbrail Kalesi'ni nehir tarafından savunmaya alacaklardı ve yaklaşık 1.000 kişilik bir mürettebattan bahsediliyordu. Gemilerle birlikte tertip edilecek mürettebatın, İbrail sahilinde *ispat-ı vücud* etmeleri gerekiyordu¹²⁸³. Bu suretle kalenin savunması, içerdeki muhafız birlikleri ile donanma unsurlarının koordinasyon halinde olmalarını gerektiriyordu.

Sevk ve idaresi Tuna Kapudanlığı teşkilatına bağlı olmak üzere, donanma unsuru ve mürettebatının muhtelif işlerinden kale muhafız paşalarının da sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyıl sonlarına kadar İbrail Donanması'na ait gemilerin bakım, onarım, yeniden inşa ve muhtelif teçhizatlarının tertibi ile personellerin mevacic ve ulufelerinin taksiminden muhafız paşalar sorumlu tutulurlardı. XIX. yüzyıl başlarından itibaren İbrail Nazırları aynı zamanda *kale muhafızı* tayin edilen *vezir* rütbesindeki idareciler olduğundan, yine bu işlerde doğrudan muhatap kabul edilebilirdi.

XVIII. yüzyıl sonlarındaki kayıtlara göre, İbrail Donanması'nın mevcut ocaklık şaykaları, bir mahalle tayin edildiklerinde, görev yerlerinde bulunmaları gerekiyordu. Bunun için muhtelif vakitlerde teftiş edilirdi. Bu görev ise İbrail Nazırı'na havale edilmişti. İbrail Nazırı, mevcut şaykaların isimlerini ve ocaklıklarının miktarı ile ilgili baş muhasebeden tertip edilen defterler gereğince, bunların eksik ekipmanları ve muhtelif teçhizatlarını kontrol ederek sayımlarını yapardı. Şayet yoklama esnasında eksiklikler tespit edilirse, bunun sebebi araştırılır ve sorumlular bildirilirdi. Gemi kaptanın görevde kalmasında, yin İbrail Nazırı'nın iltiması etkili olurdu¹²⁸⁴. Mürettebatın maaş ve tayinatlarının taksimi, nizam gereği

¹²⁸² BOA, C. BH 186/8750 (29 C 1205/5 Mart 1791).

¹²⁸³ BOA, C. BH 33/1579 (Evail-i B 1205/6 Mart 1791).

¹²⁸⁴ BOA, C. BH 33/1561 (Selh-i S 1216/11 Temmuz 1801).

muhafız paşanın görev sorumluluğundaydı¹²⁸⁵. Tahsis edilecek kışlıkları, ulufe ve tayinatları, sorumlu kapudan tarafından tertip edilerek muhafız paşaya gönderilir ve onun kontrolünde ilgili personele dağıtılırdı¹²⁸⁶. Muhafız paşalar bu taksimatı, kendilerine gönderilen talimat defteri gereğince uygularlardı. Donanma personelinin mevacibleri, yılda iki kez olmak üzere tertip edilirdi. Kaynağı ise miri hazine¹²⁸⁷ ya da Tersane'ye ocaklık tahsis edilen gelir kalemleri teşkil etmekteydi¹²⁸⁸. Tersane Emini'nin arzı üzerine askerin et, sadeyağ, ekmek, zeytin, soğan, sirke, tuz, odun ve sair ihtiyaçlarına da bu kalemler finansman olarak kullanılabilirdi. Tüm ulufe ve tayinatların taksimi, muhafız paşanın kontrolünde gerçekleşirdi¹²⁸⁹. Örneğin 1820 yılında, İbrail'de mevcut 3 Şalope'nin mürettebatı olan 21 askerin mevacib ve tayinatları, Tersane'ye ocaklık olarak mahsub edilen Trabzon cizyesi malından tertip edilmiş ve İbrail Kalesi Muhafızı Vezir Ahmed Paşa tarafından görevli personele taksim edilmişti¹²⁹⁰.

Tuna hattındaki muhtelif sahillerde görevde bulunan gemilerin kışlaması, belli başına bir problem teşkil etmekteydi. Keza iklim şartlarından dolayı bazen nehrin don/buz tutması, sahillerde bulunan donanma unsurları ciddi derece etkiliyordu. Nehir yüzeyinin buz tutması ile gemiler, yüzeyde buzlanmış halde kalıyorlardı. İbrail sahili ve hemen karşısındaki *Kasap/Selhâne Adası*, Tuna Donanması'nın muhtelif gemileri için kışlak olarak da kullanıldığından, bu gibi durumlara sıkça rastlanmaktaydı. Örneğin 1787-1792 Osmanlı-Rus harbi devam ederken, Sünne Boğazı'nın muhafazasına memur edilen ince donanma unsurlarının akıbeti de benzerdi. Bu gemiler, kışlamak üzere İbrail sahillerine çekilmiş ve nehrin don tutması sebebiyle mahsur kalmışlardı. Bunların daha fazla tahrip olmasını engellemek için, etrafındaki buzlar dikkatlice kırılır ve karaya oturtulurdu. Bununla

¹²⁸⁵ BOA, C. BH 27/1300 (20 Ra 1205/27 Kasım 1790).

¹²⁸⁶ BOA, C. BH 179/8432 (23 M 1203/24 Ekim 1788).

¹²⁸⁷ BOA, C. BH 126/6111 (21 M 1240/15 Eylül 1824).

¹²⁸⁸ BOA, C. AS 153/7289 (15 M 1230/28 Aralık 1814).

¹²⁸⁹ BOA, C. BH 119/5753 (11 Ş 1229/29 Temmuz 1814).

¹²⁹⁰ BOA, C. BH 107/5184 (18 C 1230/28 Şubat 1820); BOA, C. BH 189/8870 (2 R 1236/7 Ocak 1821).

ilgili yine kale muhafızı, doğrudan sorumlu tutulurdu¹²⁹¹. Sahil hattı, kışlak vazifesi gördüğü gibi muhtelif zamanlarda *İbrail Takımı* olarak addedilen donanma gemileri, ihtiyaç halinde diğer Tuna limanlarına kışlamak üzere gönderilirdi. Örneğin 1789 Ekim aylarında İbrail muhafazasında bulunan miri açık sefineler, bu suretle Yergöğü, Rusçuk ve Zıştovi boğazlarına gönderilmişti. Bu gemilerde istihdam edilecek personel ve amelelerin ihtiyaçları da hangi kaza dâhilinde bulunuyor ise oradan karşılanırdı. Gerek duyulduğunda bu ihtiyaçlara kaynak olarak, kaza ahalisinden toplanan muhtelif tekâliflere karşılık takas edilerek tertip edilirdi¹²⁹². Nitekim 1821 tarihinde İbrail Nüzul Emîni'ne gönderilen hükümde, Tuna Kapudanı ve maiyetinde olup İbrail kıyısına demirlenen bir kısım donanma personelinin günlük tayinatlarının tedarik edilmesi emredilmişti¹²⁹³. Aynı zamanda donanmaya ait levazımın tedariki de benzer şekilde tertip edilebilmekteydi¹²⁹⁴.

Muhtelif ölçekteki gemiler, İbrail sahilinde tamir, bakım ve bazen yeni olarak inşa edilirdi. İbrail Kalesi'nin muhafız paşaları, bu faaliyetlerin yönetiminden sorumlu tutulabilirdi. Örneğin XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde, İbrail kıyısında mevcut olan 15 şalope ve sandalların tamirat masrafları, muhtelif malzemeler ve işçi ücretlerinin tespit ve tertip edilmesinde, İbrail Kalesi muhafızına sorumluluk yüklenmişti. Keza bu ince donanma unsurları, muhafız paşalanın kontrolünde tetkik edilmiş ve Silistre ile Rusçuk tersanelerine tamire gönderilmişti. Tuna Donanması unsurları olması sebebiyle, bunların tamirat ücretleri ise miri hazineden karşılanmıştı¹²⁹⁵. Bazen donanmaya yeni gemiler tayin etmek üzere tüccar gemileri, ücretleri sahiplerine ödenmek şartıyla tertip edilirdi¹²⁹⁶. Mart 1791 tarihinde sefer esnasında, İbrail sahilinde mevcut 11 tüccar gemisinin bu yolla donanmada

¹²⁹¹ BOA, C. BH 227/10552 (1 C 1203/27 Şubat 1789); Kale Muhafızı Vezir Mahmud Paşa'ya gönderilen hükümde, bunların dikkatlice karaya çıkarılması emredilmişti.

¹²⁹² BOA, C. BH 141/6794 (27 M 1204/17 Ekim 1789).

¹²⁹³ BOA, C. BH 9/443 (14 M 1237/11 Ekim 1821).

¹²⁹⁴ BOA, C. BH 10/461 (6 L 1203/30 Haziran 1789); Örneğin bu dönemde Tuna Başbuğu olan El-Hac Memiş Ağa'nın arzuhali ile Zıştovi tarafından gelen ve İbrail, İsakçı ve İsmail taraflarına memur edilen çete kayıkları için siyah barut, top, kâğıt hartuc, fitil ve sair ihtiyaçlar bulunduğu bölgeden tertip edilmişti.

¹²⁹⁵ BOA, C. BH 106/5119 (10 Ş 1137/27 Nisan 1725); 1725 yılında 15 şalope ve sandalın tamirat tutarı, işçi, amele ve sair levazımının tedariki ile birlikte 218.000 guruş olarak hesaplanmıştı. Bunun için miri hazineden sadece 70.000 guruş aktarılmıştı.

¹²⁹⁶ BOA, C. BH 167/7879 (4 B 1205/9 Mart 1791).

kullanılması gündeme gelmişti. Bunların 6 adedi, nehrin sularına gömülmüştü ve kullanılmaz haldeydi. Ancak diğer 5 gemi, çeşitli tadilatlarla içlerine top ve mühimmat konulması için gerekli tertibatı yapılabilmisti. Kullanılmaz halde olan gemilerin keresteleri, bu 5 gemi için sarf edilmiş ve İbrail Donanması'na katılmıştı¹²⁹⁷. Tamir için Tersane'den mimarlar tertip edilerek gönderilir, ilgili bakım ve tamirat işlemleri, muhafız paşanın kontroölünde gerçekleşirdi. 1814 Ekim ayında İbrail Kalesi Muhafızı Vezir Ahmed Paşa'nın bildirdiğine göre, Tuna Nehri'nin taşması ve bir önceki sene buzlanması sebebiyle, sahilde mevcut olan sandal ve şalopelerin bir kısmı telef olmak üzereydi. Tersane tarafından tayin edilen mimar halifesi, yaptığı muayeneler neticesinde, gerekli olan bakım malzemeleri mahallinde tertip edilmiş ve gemilerin tamiri yapılmıştı¹²⁹⁸. 1815 yılında İbrail'de donanma unsuru olarak mevcut 20 şalope ve sandalların, hava şartlarından etkilenmemesi için mahzen şeklinde bir kayıkhaneye inşa edilmişti. Ancak bu mahal, İbrail sahiline yanaşan muhtelif sayılardaki gemiler için kâfi gelmiyordu¹²⁹⁹. Yaz aylarına doğru, bu kayıkhanenin ihtiyacı karşılayamadığı ve büyük bir kayıkhaneye inşa edilmesi talimatı, İbrail Kalesi Muhafızı ile buradaki mimar ve mühendisler'e iletilmişti. İnşa edilecek kayıkhanenin etrafı, ziyadesiyle metin ve kapılarının da yeteri derece güçlü olması gerekiyordu. Muhtelif cinste ağaç ve kereste tertip edilerek, üzeri tahtadan kaplanması ve örtülmesi gerekiyordu. Mühendise göre, ahşaptan kayıkhaneye şeklinde bir mahal yeterli olacaktı. Bunun için çatal ağaçlar ve söğüt çubukları, İbrail karşısındaki Selhane Adası'ndan tertip edilebilmişti. Tahtalar ise Kalas tarafından getirilmişti. Fakat ahşaptan bir yapının maliyeti tartışılmış, geçmişte İbrail Muhafızı Vezir Ahmed Paşa tarafından inşa edilen kayıkhanenin, yeteri büyüklükte olduğu ve yağmurdan korunması için gerekli tedbirleri aldığı tespit edilmişti. Bu suretle yeniden büyük bir kayıkhaneye inşasına lüzum görülmemişti. Ahmed Paşa'ya göre, bahsi geçen inşa masrafı taş, kerpiç ile üzeri elvah ve kiremit kaplamalarla, ızgara şeklinde döşemelerle inşa edilirse, hazineye yük edilecek tahmini masrafın, neredeyse yarısı kadar bir meblağa yapılabilecekti. Bu suretle İbrail şehrinde 25 saat mesafedeki Karasu ya da Maçın tarafından gerekli taş ve kirecin tertip

¹²⁹⁷ BOA, C. BH 246/11419 (29 C 1205/5 Mart 1791).

¹²⁹⁸ BOA, C. BH 101/4875 (Gurre-i Za 1229/15 Ekim 1814).

¹²⁹⁹ BOA, C. BH 124/6001 (25 C 1230/4 Haziran 1815).

edilebileceği belirtiliyordu. Bilgiden anlaşıldığına göre Ahmed Paşa, üç tarafı kerpiç, üzeri elvah ve kiremitle kaplanması suretiyle, kayıkhanenin daha müstahkem bir halde olmasını istiyordu. Keza duvarları kamış, bölmeli ve üzeri tahta kaplamalı olması, olası bir durumda yangın ve sair sebeplerle tehlike altında kalacaktı¹³⁰⁰. Ancak 1817 yılına gelinceye kadar, çeşitli zamanlarda kale ve sahilinde inşa edilecek yapılar için tayin edilen mimar ve mühendisler, buraya büyük bir kayıkhaneye daha inşa edilmesine lüzum görmemişlerdi. Sahil boyunca ve Selhane Adası'nın uygun yerlerinde, bu sandal ve şalopelerin konuşlanması daha uygun görülmüştü¹³⁰¹.

Tablo 70: İbrail Muhafızı Vezir Seyyid El-hac Mustafa Paşa Tarafından Yapılan Sayıma Göre İbrail Donanması'nın Tertibatı (1815)¹³⁰²

	Kaptan	Topçu	Mellah	Tüfengçi	Kürekçi
1. Şalope	1	12	20	20	20
2. Şalope	1	12	20	20	20
3. Şalope	1	12	20	20	20
4. Şalope	1	12	20	20	20
5. Şalope	1	12	20	20	20
1. Sandal	1	6		10	20
2. Sandal	1	6		10	20
3. Sandal	1	6		10	10
4. Sandal	1	6		10	10
5. Sandal	1	6		10	10
6. Sandal	1	6		10	10
7. Sandal	1	6		10	20
8. Sandal	1	6		10	20
9. Sandal	1	6		10	20
10. Sandal	1	6		10	20
11. Sandal	1	6		10	20
12. Sandal	1	6		10	20
13. Sandal	1	6		10	20
14. Sandal	1	6		10	20
15. Sandal	1	6		10	10
16. Sandal	1	6		10	10

İbrail Donanması'nın sayımı, yine kale *muhafızı/nazırının* sorumluluğuna havale ediliyordu. 1815 yılında İbrail için konuşlanan donanma personelinin

¹³⁰⁰ BOA, C. BH 124/6001 (18 B 1230/26 Haziran 1815).

¹³⁰¹ BOA, C. AS 491/20493 (21 B 1232/6 Haziran 1817).

¹³⁰² BOA, D. BŞM. TRE. d 15495 (1231/1815-1816) s. 2-33.

mevcudu, 897 kişilik bir mürettebattan oluşuyordu. Her bir şalope ve sandalın kaptanı, mellah denilen gemi görevlisi, topçu, tüfekçi ve kürekçi personeli tertip edilmişti. 1816 yılına gelindiğinde ise İbrail’de 20 kıta sandal, 5 kıta şalope mevcuttu ve kıyıya yanaşacak gemiler için büyük bir kayıkhaneye inşa edilmesi de hâlâ tartışılmaktaydı¹³⁰³. Bu tarihte 16 gemisi bulunan İbrail Donanması, 1819 tarihinde 5 şalope ve 15 sandalda toplam 400 donanma askeri mevcuttu. Bunların mevacibleri, İbrail Muhafızı Vezir Süleyman Paşa tarafından gönderilen tahrirata göre, kalyonlar ruznamçecisine teslim edilen talimatname defteri gereğince, baş muhasebenden hesap edilir, tersane hazinesinden makbuzu alınarak, talimatname uygun olarak dağıtıldı. Donanmada mevcut personelin çoğunluğunu, İbrail yerlisi oluşturuyordu. Diğerleri Hotin, İsakçı ve İsmail gibi yakın bölgelerin kaza ahalisiydi¹³⁰⁴.

İbrail Donanması için tertip edilen gemilerin top ve mühimmatlarının tedariki ise tophane ve tersane mühimmatından tertip edilebildiği gibi¹³⁰⁵ aynı zamanda yerel kaynaklardan da sevk edilirdi. Keza herhangi bir sahilde görev yapan donanma unsurları, aynı zamanda *İbrail Takımı*, *Ruşçuk Takımı*, *Vidin Takımı* şeklinde telaffuz edilmekteydi¹³⁰⁶. Dolayısıyla bu tarz tertibat içinde mevcut mürettebatın ihtiyaçlarının karşılanması, aynı zamanda bulunduğu bölgenin kale idarecilerinin de mesuliyetini gerektiriyordu. Örneğin, 1824 tarihinde Tuna Başbuğu İbrahim Paşa’nın raporuna göre, sahilde İbrail, Silistre ve Rusçuk takımından olan sandal ve şalopelerin muhtelif tamiratları ve tedarikleri, muhafız paşaların sorumluluğundaydı ve bu durum, bir kaide haline gelmişti. Bu suretle burada mevcut gemilerin bakım ve onarımı, İbrail Muhafızı Ebubekir Paşa’ya havale edilmişti¹³⁰⁷. Bununla birlikte, bazı dönemlerde inşa edilmesi gereken şalope ve sandal gibi gemiler, inşa esnasında muhafız paşanın kontrolünü gerektiriyordu. Temmuz 1826 tarihinde İbrail’de inşa edilen gemiler, muhafız paşanın sorumluluğundaydı ve kendisine refakaten, liman reisi ve mimarlar eşlik etmişti. Bu suretle bu tarihlerde İbrail’de inşa edilen her bir şalopenin ölçüsü 24x18 zira’ (yaklaşık 18x13,5 metre) ve sandalların her biri ise

¹³⁰³ BOA, C. NF 48/2397 (12 Ra 1231/11 Şubat 1816).

¹³⁰⁴ BOA, C. BH 191/8949 (16 Ca 1234/13 Mart 1819).

¹³⁰⁵ BOA, C. BH 106/5147 (14 Ca 1235/28 Şubat 1820).

¹³⁰⁶ BOA, C. BH 123/5956 (15 C 1237/9 Mart 1822).

¹³⁰⁷ BOA, C. BH 168/7908 (23 N 1239/22 Mayıs 1824).

baştan kıça 20 zira' (15 mt) uzunluğundaydı¹³⁰⁸. Tuna Başbuğu'nun arzı ile bu gemilerin kaplama ve güverte döşemeleri için gerekli malzemeler ise donanma mevcudundan ya da yerel kaynaklardan tertip edilmekteydi¹³⁰⁹. Yine bu gemilerin personellerin talimleri sırasında muhtelif yaralanmalara karşılık, cerrah ve tıbbi ecza malzemeleri de hazır bulundurulurdu. 1828 yılının hemen başlarında, İbrail limanında mevcut her bir şalope ve sandalda kaptan, reis, topçu, kürekçi ve diğer mürettebatı ile toplama 14 neferden mevcudu olan personelin adedi, 23 olmak koşuluyla eklenmesi ve bunlar için gerekli cerrah ve tıbbi sandıkların gönderilmesi talep edilmişti. Bunlara ayrıca yangın tulumbası, fişeng çakmak taşı, top ve yuvarlakları İbrail, Vidin ve Rusuk'tan tedarik edilmişti¹³¹⁰.

2. İbrail Savunmasında Potkalı Kazakları'nın İstihdâmı

Merkezi ordu ve yerli kulu askerlerinin dışında, kale ve etraf bölgesinin muhafazasına memur edilen askeri gruplar içinde Kazaklar da zikredilebilir. Zira müdafaa unsurlarının personel kaynağını teşkil eden unsurların çeşitliliği ve sayısal miktarı değerlendirildiğin de kalenin muhafazası ve civar bölgesinde gösterdikleri faaliyetlerde ne derece etkili oldukları anlaşılır. XV. yüzyıldan itibaren Ukrayna ve Güney Rusya hudutlarındaki Don ve Dinyeper nehirleri kıyısında görülmeye başlanan Kazaklar; avcılık, balıkçılık ve yağmacılık faaliyetleri ile bilinmekteydi. Kazaklar, buldukları coğrafyanın koşulları itibariyle Osmanlı Devleti, Lehistan ve Rusya üzerine muhtelif zamanlarda düzenledikleri akınlarla, bu ülkelerin şehirlerini yağma ederek adlarından sıkça söz ettirmişlerdi. Özi (Dinyeper) ve Don Nehri boylarına yerleşen Kazaklar, Osmanlılar tarafından yerleştikleri bölgeye göre isimlendirilmişti. Don Nehri civarında olanlar *Çerkesk*, Özi Nehri tarafında olanlar ise *Zaporog Kazakları* olarak tanımlanmışlardı. Özi Kazakları, *Barabaş*, *Sarıkamış* ve *Potkalı Kazakları* şeklinde telaffuz edilmekteydi. Dinyeper ve Bug (Aksu) nehirleri arasında bulunan bölgedeki bataklık havza, Osmanlılar tarafından *Sarısu* veya *Sarıkamış* adı ile tarif edildiğinden bu bölgedeki Kazaklar, *Sarıkamış*

¹³⁰⁸ BOA, C. BH 42/1992 (21 Za 1240/7 Temmuz 1825).

¹³⁰⁹ BOA, C. BH 152/7232 (21 Za 1240/7 Temmuz 1825).

¹³¹⁰ BOA, C. BH 147/7047 (21 C 1243/9 Ocak 1828).

Kazakları, *Potkalı* ise aynı bölgede bir ada olduğundan, buna atıfla Özi Kazakları'nın bir kısmı da bu isimle zikredilmişti¹³¹¹. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyıları, muhtelif zamanlarda Kazak gruplarının yağmalamalarına şahit olmuştu. XVII. yüzyıl başlarından itibaren teşkilatlanmaya başlayan Kazaklar, bilhassa Zaporog Kazakları (Sarıkamış) *Hatman* denilen liderleri önderliğinde Ukrayna arazilerinde toplanıyordu. Bunlar, muhtelif zamanlarda Karadeniz kıyı şeridini ve Kırım sahillerini taciz ediyor ve hatta 1614 yılında Sinop ve 1624 yılında İstanbul'a kadar akınlarda bulunuyordu¹³¹². Kazak akınlarının engellenememesi, Osmanlıların Karadeniz kıyılarında ciddi bir güvenlik sorunu ile karşı karşıya bırakmış ve limanlarındaki ticari canlılığı sekteye uğratmıştı¹³¹³. Özi (Dinyeper) Nehri'nden itibaren alınan savunma önlemlerine rağmen, buna engel olunamamıştı. Dolayısıyla bu tehdit, Osmanlı Donanması'nın daimi bir suretle açık denizlerde nöbet tutmasını gerektirmişti. Kazakların teşkilatlanma faaliyetleri, müteakip dönemlerde devlet kurma çabasına dönüşmüştü. Rusya ve Lehistan'ın Kazaklar üzerinde kurmaya çalıştığı tahakküm, Kazak Hatmanı Wichowski'nin Kırım Hanı Mehmed Giray'dan yardım talep etmesine sebep oldu. Kırım Hanlığı'na bağlı Tatar birlikleri ile bir kısım Osmanlı askeri, Kazaklara yardımda bulunarak Rus ordusunu yenilgiye uğrattı. Bu yardımdan sonra Osmanlıların Kazaklarla işbirliği devam etmiş ve 1663 yılındaki Uyvar Kalesi kuşatmasında, yaklaşık 20.000 kadar Kazak askeri Osmanlılara yardımda bulunmuştu. IV. Mehmed'in 1672 yılındaki Lehistan Seferi'nin Sarıkamış, Barabaş ve Potkalı adı ile üç kısma ayrılan Ukrayna Kazaklarının himayesi altına almak için düzenlendiği bilinmektedir. Kazakların talebi ile Osmanlılar, bu seferi başlatmış ve Lehistan ordusunu mağlup etmişlerdi. Bucaş Antlaşması ile Ukrayna'da

¹³¹¹ Vedat Kanat, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Topraklarındaki Kazakların (Ağnad, Potkalı) Sosyal Yaşantıları ve Statüleri", *Social, Mentality and Research Thinkers Journal*, Vol V/Issue XVI, February 2019, S. 397; Vedat Kanat, Osmanlı- Rus Diplomasisinde Bir Kriz: Ukrayna Kazakları (1768- 1792), *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: XIX, 2018, s. 495.

¹³¹² Yücel Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 342; Mücteba İlgürel, "Osmanlı-Ukrayna Münasebetlerinin Başlaması", *Bellekten*, C.LX, sayı 277, Nisan 1996, s. 161; Olena Baçımska, "XVII. Yüzyılın Başlarında Ukrayna Kazaklarının "İstanbul" Seferleri", *III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu bildirileri*, 25-26 Mayıs 2015, İstanbul, (Ed: Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan), s. 763; Mücteba İlgürel, "Osmanlı-Ukrayna Münasebetlerinin Başlaması", *Bellekten*, C.LX, Sayı 277, Nisan 1996, s. 161.

¹³¹³ Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 49.

Osmanlı hâkimiyeti kabul edilmiş ve Lehistan Krallığı, Kazak Hatmanı'na dostane tavırlara mecbur kılınmıştı¹³¹⁴. 1668 yılına gelindiğinde Osmanlılar, Rus-Lehistan ittifakına mani olmak için Zaporog Kazakları'nı desteklemişlerdi. Bunların hatmanı olan Brokovski, Kırım Hanı'na elçi gönderip bütün Ukrayna'yı Osmanlı'ya terkini teklif etmiş ve Fazıl Ahmet Paşa, bunu kabul ederek Brokovski'ye Barabaş, Sarıkamış ve Potkali hatmanlıklarını da vermişti¹³¹⁵. XVIII. yüzyıl başlarında, Poltova Savaşı ile I. Petro önderliğinde Rusya ile bağımlı koparan Zaporog Kazakları ve daha sonra Kuban bölgesinden gelen Ağnad Kazakları, muhtelif zamanlarda Osmanlı topraklarına yerleşmeye başlasalar da bunların himaye ve istifadesi meselesi, Osmanlı ve Rusya arasında bazı dönemlerde değişkenlik göstermişti¹³¹⁶. 1711 yılında Osmanlı ve Rusya arasında yapılan Prut Savaşı'nda Kazaklar, Osmanlı lehine hareket ederek Rusya'ya karşı savaşmışlardı¹³¹⁷. Müteakip zamanlarda, Özi Nehri kıyılarında ikamet eden Potkali Kazakları'nın, 1712 yılında 4.000; 1734'te 3.000 kadar atlı birlikleri mevcut olup, Osmanlı askeri faaliyetleri dâhilinde istihdam edilmiş ve bunların ihtiyaçları da devlet tarafından karşılanmıştı¹³¹⁸.

Söz konusu İbrail şehri ile Kazakların irtibatı, Osmanlı fethini müteakip zamanlara tesadüf edilmekteydi. Önemli bir liman kenti olan İbrail, Eflak ve Boğdan prensleri nazarında, tam bir hedef noktasıydı. 1574 yılında Sultan II. Selim iktidarında, Boğdan Voyvodası İoan'ın (Yuvan) voyvodalığı zamanında, bu memleket üzerinde Lehistan'ın önemli bir etkisi söz konusuydu. Leh Kralı Sigismund'un ölümünün ardından karışıklıklar meydana gelmiş ve İoan Voyvoda, bu sırada Kazak Hatmanları'nın (Başbuğ) da desteğini alarak gittikçe güçlenmişti. Onun, Osmanlı Devleti'ne karşı olumsuz tavırları neticesinde Boğdan Voyvodalığı'na sefer düzenlemişti¹³¹⁹. Voyvoda, boyarları kendi etrafında toplayarak Lehistan'dan yardım talep ettiyse de karşılıksız kalmıştı. Ancak voyvoda, Kazak

¹³¹⁴ Mücteba İlgürel, "Osmanlı-Ukrayna Münasebetlerinin Başlaması", *Bellekten*, C.LX, sayı 277, Nisan 1996, s. 162-164.

¹³¹⁵ Rukiye Özdemir, "55/1 Numaralı Lehistan Ahidname-i Hümâyun Defterine Göre XVII-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı-Lehistan İlişkileri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı XXVII*, 2021, s. 286.

¹³¹⁶ Vedat Kanat, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar*, s. 79.

¹³¹⁷ Mesut Uyar and Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*, Pleager Security International, 2009, s. 107-108.

¹³¹⁸ BOA, C.AS 875-37557 (27 Ş 1123/5 Şubat 1712); C.AS 1156-51413 (10 Ca 1147/8 Ekim 1734).

¹³¹⁹ Bazılarına göre 80.000 altın bkz. İsmail Hami Danişmend, *a.g.e*, C. II, s.416.

hatmanlarının desteğini de alarak İbrail şehrine saldırdı¹³²⁰ ve onlarından yardımı ile şehri ele geçirerek burada büyük bir katliam yaptı¹³²¹. İbrail'in voyvoda tarafından uğradığı akıbet, bölgedeki diğer kale ve şehirlerin de başına geldi. Fakat Osmanlı kuvvetleri, İoan'a karşı büyük bir kuvvetle harekete geçti. Voyvoda yakalanıp cezalandırıldı ve İbrail tekrar Osmanlı idaresi altına alındı¹³²². Takip eden zamanlarda Kazakların, askeri maksatlar dışında XVII. yüzyıl sonlarında İbrail kazası dâhilinde iskân edildiğine de rastlanmaktadır. 1699 yılında İbrail şehrine bağlı, sabık Sadrazam Kara Mustafa Paşa Çiftliği ismi ile bilinen yerleşim yerinde, bir kısım Kazak taifesinin ikamet ettiklerine dair kayıtlar mevcuttur. Bunların, ödemeleri gereken vergiler dışında herhangi bir talep ile rencide edilmemeleri sürekli olarak tenbih edilmekteydi¹³²³. Rusya ile yapılan *Aynalıkavak Tenkihnamesi* (1779) olarak bilinen antlaşmanın ardından, Potkalı Kazakları Tuna Nehri'nin beri tarafından Edirne'ye kadar olan yerlerde peyderpey iskân edildi¹³²⁴. Bir kısım Potkalı Kazağı ve Taman ile Soğucak taraflarından gelen Ağnad Kazakları, nehrin beri yakasında taksim edilerek yerleştirildi. Potkalı Kazakları, Silistre ve Hırsova arasında¹³²⁵; Ağnad Kazakları ise Babadağı'na bağlı Dunavic/Dunavis köyü ve Hızırilyas ile Sünne Boğazı yakınlarında ikamet ettirildi¹³²⁶. Ülkesine iltica eden bu Kazak topluluğun askeri karakterleri sebebiyle Osmanlı Devleti, askeri manada bunlardan daha fazla istifade etmeye başladı. Vasıfları itibariyle gittikleri çoğu bölgede, bu özelliklerini vurgulayan alametler (*Debbus/Alem-Topuz ve Bayrak*) taşımaları isteniyordu¹³²⁷. Keza bu talep Osmanlı merkezinden çok, Kazakların isteği idi¹³²⁸. Tuna Nehri'nin beri yakasından Edirne istikametine kadar muhtelif kazalarda iskan edilen Potkalılar, kendilerini savaştı bir millet olarak tanımladıkları için, devletin kendilerine *debbus* (topuz) ve *alem* (bayrak) ile savaşta bulunmaları

¹³²⁰ Josep Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VI., Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993, s.312.

¹³²¹ Mihai Maxim, *Tuna'da Bir Osmanlı Liman Kenti*, s.176.

¹³²² Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s.1278.

¹³²³ BOA, İE. ENB 5/490 (1111/29 Haziran 1699).

¹³²⁴ BOA, AE. SABH. I 102-6965 (21 N 1193/2 Ekim 1779).

¹³²⁵ BOA, AE. SABH. I 102-6965 (21 N 1193/2 Ekim 1779).

¹³²⁶ BOA, C.DH 252-12577 (Evail-i Z 1193/10 Kasım 1779).

¹³²⁷ C.AS 420-17421 (14 Z 1201/27 Eylül 1787); Potkalıların bir kısmı, Babadağı kazası civarında iskân ettirilmişti. Babadağı Mahkemesi'nin verdiği ilam, bu örnek için değerlendirilebilir.

¹³²⁸ BOA, C.AS 1133-50319 (25 R 1201/15 Ocak 1787); C.AS 700/29368 (23 N 1206/15 Mayıs 1792).

gerektiğini ifade ederek Babadağı Mahkemesi'ne başvurmuşlardı ¹³²⁹ . Savaş esnasında buldukları mahallerden sefere iştirak etmek istediklerini ve bununla beraber iskân mahallerinde herhangi bir asayiş problemi yaratmayacaklarını taahhüt ediyordu. İskân edildikleri bölgelerde, kendi halinde durağan bir şekilde kalamayacaklarını, harp ile uğraşan ve cizye gibi vergileri vermekten kaçınan asker bir topluluk olduklarını sık sık dile getiriyorlardı. Dolayısıyla Osmanlı idaresinde harplerde canla başla mücadele edebileceklerini ve kendilerine yüklenebilecek vergilerden muaf tutulmalarını, çoğu zaman merkezi idareye bildirdikleri ve yönetimin de buna olumlu karşılık verdiği görülmekteydi ¹³³⁰ . Seferde aldıkları görevleri sebebiyle de Osmanlı merkezi yönetimi, bunlardan herhangi bir sebeple cizye talep edilmemesini kesin bir şekilde belirtmişti. Usûlen harp hizmetlerinde bulunan Osmanlı reayasına uygulanan vergi muafiyeti, Potkalı Kazakları'na da uygulanmıştı ¹³³¹ . Sefer esnasında, *hatmanları* marifetiyle iskân ettirildikleri mahallerden toplanarak, kendilerine *kırmızı bayrak* açılır ve gerekli yerlere harp hizmetlerinde bulunmak üzere ¹³³² , harbe muktedir olanların tek bir neferi bile zayi edilmeden toplanarak gönderilirdi ¹³³³ . 1787-1792 Osmanı-Rus ve Avusturya savaşlarında, mümkün mertebe Rusya'nın harekât sahasını kapsayan bölgelerde askeri faaliyetlerde bulundular. Potkalı Kazakları, Osmanlı lehine hareket ederek İsmail Seraskerliği maiyetinde de istihdam edildiler (Ekim 1787) ¹³³⁴ . Osmanlı yönetimi, bu savaşta, Potkalı Kazakları'nın tek bir neferini bile hariçte tutmak istemiyordu ve olabildiğince bunların hizmetinden istifade etmişti ¹³³⁵ . Bir süre onra Potkalı Kazakları ile ilgili şikâyetler hâsıl olunca, Ağnad Kazakları ile aralarında karmaşa yaşanmaması için iki grup birbirilerinden uzak tutuldu. Bu suretle Ağnad

¹³²⁹ BOA, C.AS 420-17421 (14 Z 1201/27 Eylül 1787).

¹³³⁰ BOA, C.AS 700/29368 (23 N 1206/15 Mayıs 1792); Edirne tarafına iskân ettirilen bir kısım Potkalı Kazağı için, iskân edildikleri bölgelerin kadı ve naiblerine hüküm. “*Potkalı kazakları bundan akdem divan-ı hümayuna gelüb arzuhâl idüb bizler bir mahalde tehhül (evlenme/ehlileşme) etmez bekar ve erbâb-ı harb mâkulesinden olub cizye virmeziz Devlet-i Aliyye'nin her ne vakt seferi zühür iderse ne mahalle tâyin iderler ise can ve baş fedâsıyla hıdmet ideriz kaffe-i tekâlîf ve cizyeden muâfiyetimizi niyâz ideriz*”.

¹³³¹ BOA, C.AS 1133/50319 (25 R 1201/12 Şubat 1787).

¹³³² C.AS 989-43167 (29 Z 1201/4 Ekim 1787).

¹³³³ C.AS 1133-50319 (25 R 1201/14 Şubat 1787).

¹³³⁴ BOA, C.AS 989-43167 (29 Z 1201/12 Ekim 1787).

¹³³⁵ BOA, C.AS 1133-50319 (25 R 1201/14 Şubat 1787).

Kazakları'nın, Sünne Boğazı'nın muhafazası için inşa edilecek tabyalarda istihdamları uygun görüldü (Nisan 1790)¹³³⁶. Savaşın ardından sabık Kuban Hanı Şehbaz Giray Han, bir grup Potkalı Kazağı'nın yoğun şekilde Silistre ile Hırsova arasında iskân ettirilmesi için merkeze bir rapor sunmuştu. Bunun üzerine muhtelif vakitlerde bu Kazak grubu, tayin edilen bölgelere peyderpey yerleştiriliyordu. Ancak bu tarihlerde Deliorman'ın karşı tarafında olan Eflak yakası boş olmadığı ve cümlesi sahipli araziler olduğu beyanıyla, bu bölgeye gidemeyeceklerini ve ne suretle olursa olsun iskân etmeyeceklerini ifade etmişlerdi. Yaklaşık 800 kadar Potkalı grubu, muhtelif Tuna adalarında iskân edilmeye razı oldu ve bunların Ağnad Kazakları ile olan irtibatları, olabildiğince azaltıldı. Ağnad Kazakları'nın Osmanlı bürokrasisi tarafından Potkalılara göre daha az itaatkâr oldukları, yerleştikleri yerlerde halka zulmettikleri ve bu suretle asayişte problemlere sebep oldukları konuşuluyordu. Bunların Potkalı Kazakları ile herhangi bir olumsuz duruma mahal vermemeleri için Silistre ve Hırsova arasındaki bölgelere bu suretle ikamet ettirildikleri ifade edilmekteydi (1793)¹³³⁷. Sadakatle hizmetleri, Potkalı Kazakları'nın merkezi yönetim tarafından sıkça takdir edilmesine sebep olmuştu. İskân edildikleri arazide, doğrudan Silistre Valisi'nin himayesi ile herhangi bir suretle taciz ve taarruza uğramamaları talep ediliyordu¹³³⁸.

Potkalı Kazakları'nın İbrail Kalesi ve etrafında sağlanacak güvenlik ve askeri müdafaada kullanılmaları, 1787-1792 harpleri sırasında İbrail Nazırı olan Ahmed Ağa zamanında daha çok rastlanmaktadır. Önceki başlıklarda da etraflıca değinildiği üzere, Nazır Ahmed Ağa'nın İbrail Kalesi ve etraf bölgenin muhafazasındaki faaliyet ve yararlılıkları, merkezi yönetim ve ordu tarafından takdirle karşılanıyordu. Nazır Ahmed Ağa'nın gittikçe artan nüfuzu, müteakip zamanlarda askeri olarak maiyet sayısının da artmasına sebep oluyordu. Potkalı Kazakları'nın İbrail Kalesi ve

¹³³⁶ BOA, A.MKT. d 1024, (3 Ş 1204/18 Nisan 1790) s.14.

¹³³⁷ BOA, C.DH 331-16517 (19 L 1207/30 Mayıs 1793); Potkalı ve Ağnad Kazakları'nın birbirleri ile mücadelesinde, buldukları şehir ve kasabaların asayiş ve emniyetinin bozulmasına sebep oldukları, Osmanlı yönetimi tarafından biliniyor ve bu suretle birbirlerinden uzak mesafelerde iskân edilmeleri gerekiyordu. Bkz. BOA, C.HR 14-651 (11 Za 1208/10 Haziran 1794).

¹³³⁸ BOA, AE. SSLM. III 267-15439 (7 Ra 1209/2 Ekim 1794); Ayrıca İsmail Kalesi Bina Emni Mehmed Raşid Efendi'nin bildirdiğine göre, bir kısım Ağnad Kazakları için muhtelif ölçü ve ebatlarda hane ve kulubeler inşa edilerek Sünne, Hızirilyas ve İsmail Kasabası taraflarında iskân edilmişlerdi.

etrafının muhafazasında istihdamları, temelde Nazır Ahmed Ağa'nın faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan bir durumdu. Nitekim onun idaresinde bu Kazak birliği, sadece İbrail için değil aynı zamanda Eflak ve civar bölgenin emniyetinin sağlanmasında, zamanın koşullarına uygun olarak katkı sağlamışlardı. 1800 yılının Eylül ayında dağlı eşkıyası olarak bilinen isyanlarda, Nazır Ahmed Ağa ve maiyetindeki Potkalı Kazakları, İbrail Kalesi merkez olmak üzere Eflak memleketinin muhafazasında istihdam edildi. Bu bölgede faaliyet gösteren bir kısım asiler, Nazır Ağa ve maiyetinde olan Potkalılarla birlikte uzaklaştırıldı (Eylül 1800). Müteakiben Hızırilyas'ın Dunaviç/Dunavis köyünde sakin olan bir kısım Kubanlı ve Ağnad Kazakları da, Nazır Ahmed Ağa maiyetine ilave edildi. Efak Voyvodası Konstantin Aleksandri ile ittifak halinde hareket ederek bölgedeki eşkıya üzerine gidildi¹³³⁹. Faaliyetlerinde gösterdikleri yararlılık sebebiyle Potkalı Kazakları'nın ileri gelenleri, İstanbul'a davet edilerek takdir ve taltif edildi¹³⁴⁰. İbrail Nazır Ahmed Ağa maiyetinde istihdam edilen Potkalı Kazaklarının sayısı, muhtelif zamanlarda değişkenlik gösteriyordu. Şubat 1802 tarihinde, maiyetinde 766 kişilik bir Potkalı askeri kadrosu mevcuttu. Mart ayında ise 40 bölük olarak teşkil edilmiş 2.000 askerden oluşuyordu. Ayrıca aynı sene içinde Eflak Voyvodası ola Mihal'in bildirdiğine göre, Ahmed Ağa bu sıralarda nazırlık vazifesi ile birlikte, aynı zamanda Eflak Başbuğu tayin edilmişti ve maiyetinde 40 bölük orta olmak üzere, çeşitli zabıt ve bayraktarları ile birlikte yaklaşık 900 kadar Potkalı Kazak askeri mevcuttu¹³⁴¹.

Tablo 71: İbrail Nazır Ahmed Ağa Maiyetindeki Potkalı Kazaklarının İki Aylık Mahiyeleri (Mart 1803)¹³⁴²

Görevli	Asker Sayısı	Meblağ (guruş)
Koşovi/Kosoy (hatman/ataman)	1	131
Yazıcı	1	26
Tercüman	2	47
Baş Çavuş	1	21
Baş Bayraktar	1	21
Toplam	6	251

¹³³⁹ BOA, C. MTZ 19/922 (Evahir-i R 1215/19 Eylül 1800).

¹³⁴⁰ BOA, C. HR 19/909 (5 Za 1215/20 Mart 1801).

¹³⁴¹ BOA, C. HR 107/5313 (19 Ş 1216/25 Aralık 1801).

¹³⁴² BOA, C. ML 410/16792 (17 Za 1217/11 Mart 1803).

Bayraktar	7	112
Polkovnik/yarbay-albay	4	134
Topçıyan	76	836
Çete Kayığı Kürekçileri	22	43
Demirci	3	43
Toplam	118	1618
Çavuş	4	44
Hatman	40	640
Tayinci	2	32
Topçu Reisi	3	50
Süvari Nefer	54	432
Piyade Neferler	629	3774
Toplam	850	6590
Ulufeleri zammı		6590
Toplam		13180

Bir yıl sonraki bilgilerde ise Ağa'nın maiyetindeki bu askerlerin sayısı 3.000 kadardı. Emrinde bu askerle beraber Ahmed Ağa, Tuna sahiline geçerek Vidin Kalesi'ne yaklaşık 8 saat mesafede bir bölgede, Pasbandoğlu'na bağlı asilerden Küçük Ali ve adamlarını muhasara etti. Vidin tarafından asilere yardım gelmesine rağmen Küçük Ali ve adamları, Nazır Ahmed Ağa tarafından bozguna uğratıldı ve bunlar kaçarak firar ettiler (Mart 1802)¹³⁴³. Maiyetinde olan askerlerin sayısı arttıkça, İbrail Nazır Ahmed Ağa muhtelif vazifelerde gitikçe yükseliyordu ve bu tarihlerde Eflak Başbuğu tayin edilmişti¹³⁴⁴.

Potkalı Kazak askerlerinin ulufeleri, bazen miri hazineden bazen ordu hazinesinden ya da sefer akçesinden ve bazen de Eflak Voyvodası'nın cizye gelirlerinden karşılanıyordu. 40 bölükten teşkil edilmiş bu birliğin her bir bölüğüne, 200 guruş olmak üzere yılda iki kez, yani altı ayda bir ödeme yapılıyordu. Her bir Potkalı askerine günlük 0,5 kıyye ekmek (yaklaşık 650 gr), 100 dirhem et ve diğer yem ve hububat tayinat olarak tahsis ediliyordu¹³⁴⁵. Bazen aldıkları ücretten şikâyet ederek zam talep ediyor ve kabul görürse Eflak Voyvodası tarafından

¹³⁴³ BOA, HAT 96/3879-B (13 Za 1216/17 Mart 1802).

¹³⁴⁴ BOA, AE. SSLM. III 21/1212.

¹³⁴⁵ AE. SSLM. III 21-1239 (19 N 1215/3 Şubat 1802); C. AS 505/21087 (21 Za 1216/25 Mart 1802).

karşılanıyordu¹³⁴⁶. 1803 yılında İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın bildirdiğine göre, maiyetindeki askerlerin bir kısmı Hızırilyas Boğazı civarında iskân ediliyor ve bunların ücretleri, yıllık olarak ocaklık usulü tertip ediliyordu¹³⁴⁷.

Kazakların bazı koşullarda ücretlerinin ödenemediği görülmekte ve durumu sıklıkla merkezi yönetime şikâyetle etmekteydiler. 1806-1812 savaşına doğru yaklaşık 100.000 guruşluk ödenmeyen ulufeleri birikmişti¹³⁴⁸. Buna rağmen sefer esnasında hizmetleri, merkezin takdirini toplamaya devam ediyordu¹³⁴⁹. İbrail Nazırı Ahmed Ağa maiyetinde istihdam edilmiş olan bu Potkalı Kazak askerleri için 800 tüfeng ve mühimmatı ile 5 çete kayığı tahsis edilmiş¹³⁵⁰ olup, bunların mevcudu 1.554 kişiden meydana geliyordu (1807)¹³⁵¹. Maiyeti gittikçe artan Nazır Ahmed Ağa, Potkalı Kazakları'na tahsis edilen ücretlerin ödenmesinde ciddi sıkıntılar yaşıyordu. İbrail Kalesi, Rus ordusu tarafından muhasara edileceği sıralarda, Ahmed Ağa'nın bildirdiğine göre 700 keselik bir alacakları vardı. Nazır Ahmed Ağa'nın yeğeni Memiş Ağa'nın, kendi imkânları ile Potkalı Kazakları'nı ikna ettiği ve onları oyaladığı bildiriliyordu. Kalenin etrafı düşman tarafından kuşatılmış iken böyle bir duruma sebep olmalarının, kalede huzursuzluk çıkaracağını ifade ederek onları yatıştırmıştı¹³⁵². Rus ordusunun başarısız ilk muhasarası neticesinde, kalede istihdam edilen Potkalı askerlerinin ulufeleri, Tersâne'ye ocaklık olarak tahsis edilen Ahyolu cizyesi gelirlerinden karşılanması istenmişti¹³⁵³. Ancak 25 Eylül 1809 tarihinden itibaren 20 Mayıs 1810 tarihinde kadar, 332.120,5 guruşluk alacakları birikmişti¹³⁵⁴. Bunların ulufe ve tayinat ücretlerinin ödenmesi için doğrudan en üst seviyede gönderilen emirler, İbrail Kalesi'nin muhafazasında Potkalı Kazak askerlerine ne derece ihtiyaç duyulduğunun en açık kanıtıydı. Zira kalenin Tuna Nehri'nin öte

¹³⁴⁶ BOA, AE. SSLM III 21/1212 (15 L 1215/1 Mart 1801); C. HR 107/5313 (19 Ş 1216/25 Aralık 1801); 882 Potkalı askerinin ulufesi, Eflak cizyesi gelirlerinden karşılanmıştı.

¹³⁴⁷ BOA, C. HR 21/1001 (8 Ş 121823 Kasım 1803); 40 bölük şeklinde her bir bölüğe 200 guruştan toplam 8.000 guruş tahsis edilmişti.

¹³⁴⁸ BOA, C. AS 149/6606 (21 Ş 1221/3 Kasım 1806).

¹³⁴⁹ BOA, AE. SMST. IV 25/1721 (22 S 1223/19 Nisan 1808).

¹³⁵⁰ BOA, C.ML 67/3071 (9 Za 1222/8 Ocak 1808).

¹³⁵¹ BOA, C. AS 873/37448 (14 C 1223/7 Ağustos 1808).

¹³⁵² BOA, C. AS 627/26481 (14 C 1223/7 Ağustos 1808).

¹³⁵³ BOA, HAT 761/35995 (17 M 1225/22 Şubat 1810).

¹³⁵⁴ BOA, C. HR 21/1031 (20 B 1225/21 Ağustos 1810).

yakasında bulunan ve nehrin en güçlü istihkâmlarının başında gelmesi, yönetimin ve merkezi ordunun son derece hassasiyetle yaklaşmasını gerektirmekteydi. Kasım 1809 tarihinde Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın ifadeleri, İbrail Kalesi'nde Potkalı Kazak askerlerinin istihdamının ne derece kıymet gördüğüne dair en anlamlı örneğiydi. Miri hazineden alacaklarının birikmesi sebebiyle, bunların müdafaadan alıkonulmaması istenmişti ve yaklaşık 100.000 guruşluk alacakları, Yusuf Paşa'nın talimatıyla, *kalenin düşman muhafazasından korunması için bu askerlerin kale içinde tutulmasının şart olduğu* belirtilerek Darphane tarafından tahvil edilmişti¹³⁵⁵. Bu tarihlerden sonra Potkalı Kazakları, İbrail Kalesi ve etrafının müdafa ve muhafazası için İbrail muhafız paşalarının maiyetinde istihdam edilmeye devam etti. 1828-1829 Osmanlı-Rus harbi sırasında da İbrail Kalesi muhafazasında oldukları anlaşılan Potkalı Kazakları, bu tarihe kadar sadakatle gösterdikleri yararlılıkları, kalenin son savunmasında göstermedikleri anlaşılmaktadır. Tolcu Muhafızı İbrahim Paşa ve Silistre Valisi Ahmed Paşa'nın 1828 Mayıs ayı sonlarına doğru merkeze sundukları raporlarda, Potkalı Kazak kumandanlarının İbrail Kalesi'ne takviye için görevlendirildikleri, ancak Rusya tarafına meylederek Kalas tarafına geçtikleri bilgisi paylaşılmıştı. Buradan da Rus Konsolosluk mührü ile kayıklarla Kili tarafında olan Rusların himayesine geçtikleri bildiriliyordu. Yaklaşık 465 kadar Potkalı askerinin de yakın mevkilerde oldukları tespit edilmiş ve bunların da böyle bir harekette bulunacakları varsayılarak, Tuna Nehri'nden Edirne tarafına doğru kaydırılmışlardı. Bir süre sonra bunların Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Esad Paşa tarafına sevk edildikleri ve tersanede çalıştırılmak için gönderilmek istendikleri belirtilmekteydi¹³⁵⁶.

İbrail Kalesi içinde mevcut yerli kulu ve kapıkulu askerleri ile birlikte değerlendirilince Potkalı Kazakları'nın faaliyetleri, genellikle kale dışındaydı. Ancak gerektiğinde ve düşman birliklerinin muhasarası esnasında, kalede faaliyet göstermekteydiler. Ancak kasabanın etrafında gösterdikleri faaliyetler, bu savaşçı asker halkını kuvvetli ve nüfuzu olan bir yöneticinin idaresinde olmaya zorluyordu. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren 1828-1829 savaşına kadar bu topluluklar, gerek

¹³⁵⁵ BOA, HAT 999/41975 (29 N 1224/7 Kasım 1809).

¹³⁵⁶ BOA, HAT 1087/44249(12 Za 1243/26 Mayıs 1828).

İbrail ve gerekse Tuna hattında muhtelif şehirlerin ve kalelerin müdafaasında kullanıldılar ve mümkün mertebe yararlılık gösterdiler.

3. İbrail Seraskerliği

Serasker, tanımı itibariye ordu komutanı veya başkomutan manasına geldiği ifade edilmektedir. Sultan II. Mahmud döneminde Vâkâ-yı Hayriye olarak bilinen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile birlikte (1826), yerine ihdas edilen Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun kumandanına *Serasker Paşa* adı verilmişti¹³⁵⁷. Ancak 1826 tarihine gelene kadar *Serâsker* ünvanı, muhtelif şekillerde kullanılmıştır. Erken dönemlerde Serâsker tabiri, savaşlarda orduyu komuta eden en yüksek rütbeli askeri idareci olan *Serdâr-ı Ekrem* sıfatına karşılık gelirdi ki padişah seferlere çıkmadığında, orduyu komuta eden Sadrâzam için kullanılırdı¹³⁵⁸. Bu tarifin en belirgin örneği, Kanuni Sultan Süleyman döneminin sadrâzamlarından İbrahim Paşa'ya atfedilir ve olağanüstü yetkilerle padişahı temsil eden *Serâsker Sultan* ünvanı ile anıldığı kabul edilir¹³⁵⁹. Osmanlı kaynaklarında veziriâzam olarak İbrahim Paşa, 1537 yılındaki bir kayıтта *Hazret-i Serâsker-i Sultan* olarak anılıyordu¹³⁶⁰ ve ayrıca Anadolu Seferi için *Serasker* sıfatıyla görevlendirilmişti¹³⁶¹. Bu görevi ifa etmek üzere vazifelendirilen serâskere, *Serdârlık Berâtı* verilirdi¹³⁶². 1566 yılındaki Osmanlı deniz savaşlarını komuta etmek üzere *serasker/serdâr* ünvanı ile görevlendirilen Piyale Paşa'ya verilen *serdârlık berâtı*, buna örnek teşkil edebilir. Bu örnek belge, *Piyale Paşa'ya Serdârlık Berâtı Sûretidir* şeklinde ifadeyle nişan-ı

¹³⁵⁷ Mithat Sertorğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, s. 311; Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adı ile kurulan yeni ordunun tertip ve idaresi ile ilgili kanunnamede, evvela İstanbul'da Serasker Paşa komutasında yaklaşık 12.000 kişilik mevcudu olan bir birlik oluşturulacaktı. Bu mevcut: binbaşı, kolağaları, yüzbaşı, onbaşı, topçubaşı, arabacı, cebecibaşı, mülazımlar ve askerler şeklinde tertip edilerek başında Serasker Paşa bulunacaktı. Hamza Kele, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kânûnnâmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. XIV/I, Mart 2006, s. 227; Bu tabir, sonradan Kara Kuvvetleri Komutanı, Milli Savunma Bakanı'na denk geldiği de ifade edilmektedir. Mahmud Şevket Paşa, Sultan Abdulaziz döneminde ve Fuad Paşa'nın sadareti zamanında, Bâb-ı Seraskeri ve buna yardımcı bir birim olarak ihdas edilen Harbiye Nezareti şekline dönüştüğünü belirtir.

¹³⁵⁸ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s. 36.

¹³⁵⁹ Yüksel Çelik, "Serasker", *DİA*, C. XXXVI., İstanbul 2009, s. 547;

¹³⁶⁰ BOA, TSMA. d 5927 (19 Ş 943/31 Ocak 1537).

¹³⁶¹ BOA, TSMA. d 10583 (23 Safer 940/13 Eylül 1533).

¹³⁶² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. III s. 177.

humâyün olarak görevini tafsil etmektedir¹³⁶³. Tüm bu tanımlara katkı olarak, aslında 1826 tarihine gelene kadar *serâskerlik* tabirinin karşılığı, zikredilen tanımlara uygun olarak olsa da uygulama ve mahiyeti itibari ile başkaca kullanımları da söz konusudur. Örneğin bazı sancaklarda *serâskerlik* tabiri, belirli bir kannunâme ile ihdas edilir ve gelirleri tespit edilen bir alanı ihtiva eder. Bu mahiyet itibariyle sancaklarda zikredilen *seraskerlik* tabiri, sancakbeyine bağlı olarak görev yapan müsellemler ve yamaklar üzerinde tasarruf sahibi olan, askeri komutana karşılık gelir. Rumeli'ye bağlı Çingâne/Çingene Livâsı'nda, bu bağlamda sancak defterlerinde seraskerlerle ilgili olarak hususi kânunnameler düzenlendiği görülür (*Kânun-ı Serâskerlik-i Livâ-yı Çingâne*)¹³⁶⁴. Diğer taraftan *serâsker*, genel manada ordu komutanı şeklinde tarif edilebileceği gibi küçük ya da ortalama askeri grupların başında bulunan askerler için de kullanılır. Bunlar, genelde tımar ya da zeâmet sahibidir. Bu vasıfla iş göremeyen ya da buna iktidarı olmayan *serasker* yerine, varsa oğlu işe vakıf olması şartıyla görevlendirilebilirdi¹³⁶⁵. Bazen *Serâsker* vasfı taşıyan tımar ya da zemate sahibi kişiler, sancakbeyliğine bağlı alaybeyleri rütbesinde hizmet görebilirdi. Örneğin Rumeli'de Vulçitrın Sancağı'nda 36.000 akçalık zeâmet ile alaybeyi olan Mustafa, hizmetini icra edemediği gerekçesiyle yerine, 13.400 akçalık tımara tasarruf eden Veli isimli kişi *Serâsker* şeklinde tarif ediliyordu ve bahsi geçen alaybeyliğine atanmıştı¹³⁶⁶.

Tüm bunların dışında, Serdâr-ı Ekrem sıfatı ile sadrazamın dâhil olduğu savaşlarda, muhtelif bölgelerde seraskerler tayin edildiği görülmektedir. Şayet yapılacak sefer, birden fazla cepheye intikal ettirilecek bir ordu düzeni ile cereyan edecekse, her cepheye birer *serâsker* tayin edilirdi. Bunlar, bulunduğu cephenin en yetkili askeri amiriydiler. 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları, tam da buna karşılık verilebilecek en anlamlı örneklerden biridir. Buna göre Osmanlı ordusu, Avusturya cephesinde Sofya üzerinden *Serdâr-ı Ekrem* Yusuf Paşa ve Rusya

¹³⁶³ BOA, A.DVNSMHH. d 5 hk 1310 (5 N 973/26 Mart 1566); “*Derya câniblerinde olan küffâr-ı şekâvet-şi'ar üzerlerine dahi cihâd-ı fi-sebilillâh için asâkir-i nusret...*”.

¹³⁶⁴ İsmail Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, (Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2005, s. 119-120; Örnek için bkz. BOA, TT. d 191 (15 Ş 944/17 Ocak 1538).

¹³⁶⁵ BOA, AE. SMRD. III 5/417 (6 1994/20 Eylül 1586).

¹³⁶⁶ BOA, A.DVNSMHH. d 1 hk. 152 (22 L 961/20 Eylül 1554).

cephesinde ise *Moskof Serâsekeri* sıfatıyla İsmail Seraskeri Şahin Ali Paşa'ya ihale edilmişti¹³⁶⁷. Bununla birlikte daha erken tarihlerden itibaren Vidin, Niğbolu, Bosna, Özi ve sair muhtelif bölgelerde, savaş ya da olağanüstü durumlarda *bölge komutanlığı* şeklinde muhtelif orduları temsil ve komuta eden *seraskerlikler* de ihdas edilmekteydi. Bu komutanlar, genel itibariyle *vezir* rütbesindeydi. Umumen, XVIII. yüzyıl başlarında bu tarz uygulamalara rastlanmakla birlikte, önceki tarihlerde benzer örnekler müşahede edilmektedir. Ancak zikredilen bölge komutanlığı, stratejik kale-şehirlerin muhafazasını sağlayan ve kale etrafında tehlike hattında ihdas edilen tampon kuvvetlerdi. Örneğin Prut Seferi'ni takip eden yıllarda, Hotin tarafında Leh sınırlarını Avusturya ve Rusya baskısından korumak ve belli nizama sokmak üzere *Hotin Seraskeri* tayin edilmişti. Rumeli Vâlisi Abdi Paşa, *serhadd-ı mansûrenin ve Lehlüye müteallik hususların nizamı için*, aynı zamanda Hotin Seraskeri olarak, bölgedeki askerin komutasını almak üzere, kapı halkı ile birlikte bölgeye intikal etmişti (Mart 1713)¹³⁶⁸. Bahsi geçen *bölge seraskerlikleri*, 1736-1739 tarihinden sonra anlamlı bir artış göstermekte ve yüzyılın ikinci yarısından itibaren İbrail, Özi, Hotin, Bender, İsmail, Silistre, Niğbolu, Maçın, İsakçı, Niş, Vidin, Sofya, Bucak, Eflak ve Boğdan Seraskerlikleri olarak ihdas edilmekteydi. Söz konusu, tehlike hattına giren kaleler olunca, bu seraskerlikler doğrudan kaleden değil, kalenin civar bölgesinde düşman kuvvetlerine karşı oluşturulan ve gerektiğinde bunlara taarruzlarda bulunan bir anlamda tampon birlikleriydi. XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren cereyan eden tüm savaşlarda ya da olağanüstü durumlarda, muhtelif bölgelerde bu seraskerlikler oluşturulmuştu. Bölge seraskerlikleri, bulunduğu cephede ana ordu komutanına yani *cephe seraskerine*, toplamda ise ana komuta merkezi olarak *Serdâr-ı Ekrem* sıfatıyla sadrazama bağlıydı. İbrail Seraskerliği olarak düşünüldüğünde, şehrin bulunduğu bölgenin önemine atfen Rumeli Valisi, çoğunlukla bu vazifeyi üstlenirdi. Eyalete tabi olmaları hasebiyle bölgede oluşturulan diğer seraskerlikler, kale muhafız paşaları ile birlikte Rumeli Valisi tarafından komuta edilirdi. Emsal teşkil etmesi bakımından, 1791 yılında Rumeli Valisi Mehmed Paşa, aynı zamanda *İbrail Seraskeri*'ydi. Rusya ile cereyan eden savaş, sulhe doğru neticelenmeye başlayınca İbrail taraflarında durmasına gerek kalmadığı

¹³⁶⁷ Enveri Tarihi, a. g. t., s. 410.

¹³⁶⁸ BOA, İE. AS 5631 (20 S 1125/18 Mart 1713).

belirilerek maiyetindeki sancakbeyi, mirmiran ve sair askeri erkânı, vilayet dâhilinde bulunan ve kendi görev sorumluluklarında olan serhad muhafazalarına yönlendirilmesi talimatı verilmişti (Ekim 1791)¹³⁶⁹. Bir süre sonra Vezir Mahmud Paşa, İbrail Kalesi muhafızıydı. Osmanlılar, sulhe yakın bir sürece girmiş olmalarına rağmen, Ruslarla devam eden müzakerelerin akıbeti hakkında emin değillerdi. Bu suretle bölgede, Rus orduları tarafından istilaya uğramamış olan son kalenin İbrail olması sebebiyle, ihtiyatlı bir şekilde hareket etmeleri ve bölgedeki diğer askeri grupların şehre intikal etmeleri bildirilmişti. Bölgede askerin nizamı, firarilerin engellenmesi ve sair birçok husus, seraskerin görev alanına dâhildi ve muhafız paşalar, hiyerarşik olarak ona tabiydi. Mahmud Paşa'nın bahsi geçen asker kaçaklarından yakınması söz konusu olduğunda, İbrail Seraskeri Mehmed Paşa'ya verilen bir talimat, buna emsal teşkil etmesi bakımından önemlidir. Zira gelen emirde, *Serasker olduğu için askerlerin zabt u rabt altına alınması, firarların engellenmesi İbrail Kalesi'nin hudud ve vilayet bölgesinin muhafazasında liyakatle hareket etmesi*, onun göreviydi (Aralık 1791)¹³⁷⁰. Bazı dönemlerde İbrail Muhafızı, hem Rumeli Valisi hem de Boğdan Seraskeri olarak tayin edilebilirdi. Bunda ön görülen temel hedef, seraskerin imkânlarından kaynaklanan nüfuz ve iktidarını, tehlike hattında kalan bölgelerin tam manasıyla muhafazasıydı. İbrail Kalesi'nin 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşındaki istilasından önce (1770), Rumeli Valisi ve İbrail Kalesi Muhafızı Vezir Abdi Paşa, aynı zamanda Boğdan Seraskeri olarak tayin edilmişti. Dolayısıyla tüm eyalet askerleri, mirmiranlar, alaybeyleri, sipahi binbaşılı ve sair askeri unsurlar kendisine tabi idi¹³⁷¹ ve şu halde bölgedeki merkezi ordunun yeniçeri, cebeci, topçu ve sair ocaklı unsurları ve tüm eyalet askeri grupların nizamından sorumlu olduğu kadar, Boğdan bölgesinin asayişinden de sorumlu tutulmuştu¹³⁷².

¹³⁶⁹ BOA, A. DVNSMHHM. d 197, hk 87.

¹³⁷⁰ BOA, A. DVNSMHHM. d 197 hk. 336.

¹³⁷¹ BOA, A. DVNSMHHM. d 168 hk 966: (29 Ca 1184/20 Eylül 1770).

¹³⁷² BOA, A. DVNSMHHM. d 168 hk 818; A. DVNSMHHM. d 168 hk 801 (1 S 1184/27 Mayıs 1770); A. DVNSMHHM. d 168 hk 807 (15 S 1184/10 Haziran 1770).

4. İbrail Başbuğluğu

Osmanlı askeri uygulamaları esas alındığında Tuna hattı, aslında tek başına savunma zincirindeki kale muhafızlıkları ile sınırlı kalan statik bir yapıda değildi. Başarısı tartışmaya mâtuf bir durum arz etse de Osmanlı pratiği açısından uygulanan yöntem ve stratejiler, bu bölgede hareketli bir savaş tarzının benimsendiği, doğrudan resmi evraklardan müşahede edilebilmektedir. Nitekim söz konusu *bölge seraskerlikleri* dışında, aynı tertip ve yöntemlerle ihdas edilen ya da tanımlanan ve görev mahiyeti ile birbirine benzerlik gösteren komutanların *başbuğ* adı ile zikredildikleri görülmektedir. *Başbuğ* olarak tanımlanan komutanların idaresindeki birlikler de Tuna hattının ve İbrail Kalesi'nin korunması için uygulanan en kayda değer askeri faktörlerdendi. Özellikle Osmanlı-Rus savaşları sırasında seraskerliklerle birlikte, İsmail, İbrail, Maçın, İsakçı, Eflak ve Boğdan gibi bölgelerde, kale duvarlarının dışında muhtelif sayıda ve çeşitlilikteki askeri grupların oluşturulduğu *öncü ve devriye birlikleri* şeklinde organize edildiği görülen ve *başbuğ* adı verilen komutanların idaresindeki birliklerin varlığı oldukça dikkat çekmekteydi

Genel manası ile *başbuğ*, herhangi bir savaşta muhtelif bir birliğe veya milis olarak örgütlenen *sarıca-sekban ve levendlerin* idaresinden mesul tutulan komutanlar olarak ifade edilmektedir. Karada örgütlenen askerlerin dışında, donanma personeliyle de ilişkilendirilen başbuğlar, Mahmud Şevket Paşa'ya göre *deryâ beyi* adında mirlivâ rütbesindeki kapudan şeklinde tarif edilmektedir. Zira her bir gemide mürettebatla birlikte, bunları komuta eden bir reis mevcuttu. Bahsi geçen gemiler birden fazla ise *başbuğ* tarafından idare edilir, şeklinde açıklanmaktadır¹³⁷³. Abdülkadir Özcan, XV. yüzyıl kaynaklarının *çeribaşı* tabiri ile *başbuğ, serdar ve seraskerlik* tanımlarının, benzer komutanları tarif etmek için kullandıklarını ifade etmektedir. Nitekim daha önce bahsini ettiğimiz *Kāmûn-ı Seraskerân-ı Livâ-yi Çingene* şeklinde belirtilen seraskerlik kavramı, aslında *çeribaşı* olarak zikredilen yardımcı kuvvetlerin komutanı manasında kullanılmaktadır¹³⁷⁴. Savaş ya da isyan gibi olağanüstü şartlarda bu komutanlar, seraskerler gibi muhtelif ölçekteki ordu birliklerini idare ettikleri gibi ağa, kapıcıbaşı ve hatta vezir rütbesinde en yüksek

¹³⁷³ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, s. 34-35.

¹³⁷⁴ Abdülkadir Özcan, "Çeribaşı", DİA, C. VIII, İstanbul 1993, s. 270.

rütbedeki Osmanlı askeri idarecileri tarafından komuta edilebilmekteydi. Örneğin XVII. yüzyılın sonlarındaki savaşlarda, Engürüs Seferi'ne tayin edilen sipâhi askerlerin komutasına, Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından Kenan Ağa *başbuğ* olarak tayin edilmişti¹³⁷⁵. Yaklaşık bir yıl sonra, Anadolu Eyaleti Mutasarrıfı Vezir Ömer Paşa, yine Engürüs (Macar) Seferi'ne iştirak eden askerlere *başbuğu* olarak görevlendirilecekti¹³⁷⁶. Görüldüğü üzere *serasker* ve *başbuğluk*, taşıdığı mana ile yaklaşık olarak benzer anlamlara karşılık geliyordu.

XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren Tuna hattının muhafazası için sıkça görevlendirilen *başbuğlar*, yukarıda zikredildiği üzere çeşitli rütbelerdeki komutanlarından oluşuyordu. Maiyetindeki askerler ise bölgede eyalet askerleri ya da muhtelif şekilde yerelden toplanan birlikler oluşturmaktaydı. Düşman kuvvetlerine gerektiğinde ani baskınlar yapmak, asker toplamak ve bunları tanzim etmek, bölgedeki geçit yerleri ya da kavşak noktaları korumak ve takviye etmekle görevlendirilmeleri dolayısıyla, seraskerlik kavramı ile benzer özelliklere sahip olduğu kanaatini doğrumaktadır. Örneğin, 1736-1739 muharebelerinde İbrail Muhafızı Vezir Mehmed Paşa, “*ol havâtilere me'mur asâkir-i mansûrenin üzerlerine başbuğ*” tayin edildiği şekilde tarif ediliyordu¹³⁷⁷. Yine 1787-1792 savaşlarının üçüncü yılına girilirken, Tuna Nehri'nin kuzey bölgeleri, Rus ordusu tarafından büyük ölçüde tahakküm altına alınmıştı. Ocak 1790 tarihinde İbrail Başbuğu olan Vezir El-Hac Abdi Paşa, merkezin talimatı üzerine civar bölgeleri, maiyetindeki askerlerle takviye etmişti¹³⁷⁸.

Tablo 72: İbrail Başbuğu Abdi Paşa Maiyetine Gönderilen Askerler (Mayıs 1791)¹³⁷⁹

Zağrâ-yı Atik Başbuğu	162
Düzce Başbuğu El-hac Osman Ağa	118
Aydın Başbuğu Mehmed Ağa	100

¹³⁷⁵ BOA, İE. AS 7/589 (3 B 1098/15 Mayıs 1687).

¹³⁷⁶ BOA, A. DVNSMHM. d 98 hk 991 (Evasıt- Z 1100/9 Aralık 1688).

¹³⁷⁷ BOA, AE. SMHD. I. 122/8848 (28 C 1152/2 Ekim 1739).

¹³⁷⁸ BOA, C.AS 8709 (10 Ca 1204/26 Ocak 1790); “İbrail kal'ası Tuna'nın sedd-i sedidi ve Maçın dahi ol havâlinin kilidi mesâbesinde ...” cümlesiyle İbrail Kalesi'nin bulunduğu bölgenin en sağlam ve en müstahkem yer olduğu ifade edilmektedir.

¹³⁷⁹ BOA, C.AS 5327 (Evâhir-i N 1205/4 Mayıs 1791);

Selanik Başbuğu Ömer Ağa	94
Selanik Başbuğu Mustafa Ağa	90
Selanik Başbuğu Hasan Ağa	83
Selanik Başbuğu Mehmed Alemdar	81
Bursa Sancağından	69
Kazanlık Başbuğu Halil Ağa	67
Yenice-i Vardar Başbuğu Mustafa Ağa	50
Yanya Başbuğu ...Ağa	50
İslimiyye Başbuğu Abdurrahman Ağa	37
Başbuğ Ahmed Ağa	28
TOPLAM	1029

Söz konusu *seraskerlik* ve *başbuğluk* kavramının, herhangi bir sefer sırasında İbrail şehrinin savunması esnasında aynı anda bulunmaması, bunların temelde benzer vasıfları taşıdığını doğrulayabilir. Bu suretle tanımı, görev ve mahiyeti itibariyle benzerlik gösterse de *serasker* ya da *başbuğ* gibi tanımlanmaları, belli başlı bir çalışma konusu olabilir. Gerek serasker ve gerekse başbuğ vasfı ile İbrail'e atanan bu komutanların faaliyetleri, kalenin muhafazası konusunda son derece hassas bir faktördü. Zira harp esnasında bölgenin nüfus dengesi ve asayişin korunması, tehlike anında muhasarayı önceden engelleyici faaliyetlerin sürdürülmesi ve düşmanın püskürtülmesi konusunda bu isimlerle tanımlanan komutanların etkisi, kalenin muhafazası açısından da önem taşımaktaydı. Bu komutanlar, doğru zaman ve koşullarla faaliyetlerini uyguladıklarında, kale muhafazası için oldukça etkili sonuçlar aldıkları görülmekteydi. 1787-1792 savaşı sırasında, İbrail Kalesi Muhafızı Vezir Mahmud Paşa ve İbrail Başbuğu Vezir Abdi Paşa'nın gayretleri, bu bağlamda koordinasyon bakımın birleştirici bir unsurdu. Bir yandan da Rumeli Valisi Mehmed Paşa, bölgeye serasker tayin edilerek Rus birlikleri üzerine muhtelif harekâtlarda bulunuyor ve kalenin muhasara edilmesine engel olmaya çalışıyordu¹³⁸⁰. Savaş koşullarının yarattığı olumsuzluklar, bölge asayişinin sağlanması, ahalinin ziraat ve ticaret gibi faaliyetlerini emniyetli bir şekilde icra etmelerine engel oluyordu. İbrail kazasına bağlı köy sakinleri ile Eflak hudutlarındaki ahalinin, savaş şartlarını fırsat

¹³⁸⁰ BOA, HAT 147/6215 (16 S 1205/25 Ekim 1790); *bu def'a İbrail başbuğu vezir Hacı Abdi Paşa ve muhafızı Mahmud Paşa ve ol taraflarda Yeğen Mehmed Paşa taraflarından iştirâken vârid olan kâimede Moskovlunun taburları İbrail'e dört sa'at Buza ve Siret nehirleri müctemi' olduğu mahalde darb-ı hiyâm...*”.

bilen bazı haydut ve eşkıya gruplarının çapul ve yağma şikâyetleri merkezi yönetime ulaşıyordu. Müşterek önlemler ve faaliyetlerle, bahsi geçen ahaliyi gasp eden yağmacılar; kalede Muhafız Mahmud Paşa, kale dışında ise İbrail Başbuğu Abdi Paşa tarafından tespit edilerek yakalanmış ve cezaları tertip edilerek bölgede asayiş sağlanmaya çalışılmıştı¹³⁸¹.

Ayrıca bölgede kale muhafızı ile birlikte serasker ya da başbuğ gibi unsurlar arasında hâsıl olan koordinasyon, olası bir muhasarada kalenin akıbeti ile doğrudan ilişkiliydi. Örneğin, 1806-1812 tarihlerinde cereyan eden savaşın ilk yıllarında, Tuna Başbuğluğu, Rusçuk Ayanı Mustafa Paşa'nın sorumluluğuna verilmişti. Paşa, maiyetinde bulunan askerini, uygun zamanda olası bir Rus harekâtına karşı kıyı hatlarına taksim ederek pozisyon aldırılmıştı. Niğbolu, Kulle, Yergöğü ve İbrail taraflarını takviye ederek, Yergöğü Kalesi civarında Rus birliklerinin tazyikini önlemişti (Ocak 1807)¹³⁸². Yakın tarihlerde Eflak Başbuğu sıfatıyla görev yapan İbrail Nazırı Ahmed Ağa da bölgede bulunan muhtelif Rus birliklerine karşı faaliyet yürütüyor ve maiyetindeki çok sayıda Kazak askeriyle birlikte İbrail ve etrafını muhtelif tehditlerden korumaya çalışıyordu¹³⁸³. Nazır Ahmed Ağa'nın faaliyetleri, 1810 yılına kadar İbrail'i kuşatan Rus ordusunun birkaç kez geri püskürtülmesini sağlamıştı¹³⁸⁴.

1787-1792 yılları arasında İbrail ve etraf bölgede faaliyet gösteren komutanların sağladığı koordinasyon, Osmanlıların savaşı kaybeden taraf olmasına rağmen, İbrail Kalesi'nin Rus istilasına uğramasına engel olmuştu. Önceki ve sonraki savaşlarda, İbrail Kalesi için ihtiyaç duyulan bir organizasyon tam manayıyla oluşmamıştı. Nitekim 21 Kasım 1770 tarihinde kalenin istilasına kadar, İsakçı Seraskeri Dağıstani Ali Paşa ve merkezi ordu arasında cereyan eden müzakerelerde, kaleye yapılacak takviye hakkında bile uzlaşılammıştı. Kale muhafızı Mehmed Sadık Paşa cesaretli bir komutan olmasına rağmen, kalenin ileri gelenleriyle de ihtilafa düşmüştü. Maçın Kalesi'ne yapılması gereken takviye gecikmiş olduğundan,

¹³⁸¹ BOA, C.HR 4474 (Evâil-i M 1205/10 Eylül 1790); C.AS 7935 (Evâil-i Z 1204/1 Ağustos 1790).

¹³⁸² BOA, HAT 152/6411 (5 Za 1221/14 Ocak 1807); 152/6411 (19 Za 1221/28 Ocak 1807).

¹³⁸³ BOA, C. AS 632/26662 (16 N 1222/12 Kasım 1807).

¹³⁸⁴ Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, s. 715.

Rus ordusu ilk fırsatta kaleyi teslim almıştı. Zira Osmanlı asıl ordusu Maçin tarafına geldiğinde, iş işten geçmiş oluyordu. Kale askeri de 1770 istilasının en büyük gerekçesini, işte bu takviyenin yapılamamasına bağlıyordu ¹³⁸⁵. 1806-1812 tarihlerindeki savaşta ise İbrail Kalesi Muhafızı Seyyid Abdurrahman Paşa, askeri kökenli bir komutan değildi. Buna rağmen İbrail Nazırı ve bir dönem Eflak Başbuğu olan Ahmed Ağa, bölgeyi bilen ve asker arasında nüfuz sahibi olan bir kişilikti. Ruslar, 1810 yılında kaleyi muhasara ettiklerinde, birkaç kez geri püskürtülmüşlerdi. Ancak bu başarılı müdafaaya rağmen kale, muhafız Abdurrahman Paşa tarafından teslim edilmişti. İlk muhasaralar sırasında bile kale muhafızı, mukavemet göstermeden teslim etmek gayesinde olsa da Nazır Ahmed Ağa, onu bu kararından vazgeçirmişti. Diğer taraftan kaleyi civar bölgelerden muhafaza etmek üzere görevlendirilen Pehlivan İbrahim Paşa, gerekli takviyeleri sağlayamamıştı. Zira yerelde güçlü âyanlar, Rus ordusuna karşı başarıyı sağlayacak irtibat konusunda isteksizlerdi. Nitekim bu dönem, bu âyanlar arasında nüfuz mücadeleleriyle geçen bir süreçti. İbrail, 1810 yılında bahsi geçen koordinasyon sağlanamadığı ve kaleye gerekli takviyeler yapılamadığı için istila edilmişti.

Tüm bu bilgilerden hareketle ortaya çıkan sonuç, temelde bir Osmanlı kalesinde savunmayı üstlenen askeri personelin gayretleri, tek başına düşman saldırılarından muhafaza edilmesine yetmiyordu. Sayısal mevcut, idarecilerin taktik ve becerileri ile birlikte, askerin iaşesi ve ikmalî kadar, bölge komutanlıklarının kale askeri yöneticileri ile sağladıkları koordinasyon, müdafayı kolaylaştıran en temel unsurların başında geliyordu. Bu bağlamda kale müdafaası, sadece kale içindeki askeri personelle değil, aynı zamanda etrafta bulunan hareketli birlikler, donanma unsurları ile birlikte, topyekûn bir mücadeleyi gerektirdiği, çoğu muhasara savaşlarında tecrübe edilen bir durumdu.

¹³⁸⁵ Muharrem Saffet Çalışkan, *(Vekâyi'nüvis) Enveri Sadullah Efendi Tarihinin I. Cildi'nin...* s. 184-185; Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsatü'l İ'tibâr (1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi Tarihçesi)*, (Haz: Osman Köksal), Gazi Kitabevi, Ankara 2011, s. 77-78.

III. BÖLÜM

SAVUNMA GİDERLERİ, BUNLARIN KARŞILANMASI VE GELİR KAYNAKLARININ YÖNETİMİ

Osmanlı askeri sistemi içerisinde savunma harcamalarına yönelik çalışmalar, maalesef istenilen sayı ve niteliğe ulaşamamıştır. Askeri ihtiyaçların ve harcamaların karşılanması için merkezi yönetimin aldığı tedbirler ve bunun için oluşturduğu idari yapı ve bürokratik kadrolar, bazı çalışmalara konu edilmişse de Osmanlı kaleleri çoğunlukla bu çalışmaların dışında tutulmuştur. Araştırmacıların ilgi alanları, genellikle Osmanlı ordusu ve askeri harcamalarını kapsayan ve bunun ekonomik sonuçlarıyla ilgili değerlendirmeleri kapsamaktadır. Bu çalışmalar, genellikle mevâcib ve nüzul gibi askeri harcamalara yoğunlaşmıştır. Osmanlı kalelerinde askeri harcamalar söz konusu olduğunda, merkezi ve eyalet ordularından bağımsız bir şekilde değerlendirilmesi, elbette söz konusu olamaz. Zira kalelerin askeri teşkilatlanması ve idaresi, Osmanlı askeri sisteminin bir parçası olarak lojistik ihtiyaçların sağlanmasını amaçlayan bir sistemle yönetiliyordu. Henüz bir ilgi alanı haline gelmemiş olan Osmanlı kalelerinin askeri harcamaları, tez çalışmasının bu bölümünün odak noktasını oluşturmaktadır. Tezin çalışma aralığının geniş bir zaman dilimine yayılması, tek bir kale üzerinde bile Osmanlı savunma anlayışında oluşturulan sistemin takip edilmesini zorlaştırdığı gibi, aynı zamanda belli başlı hususların, değişimin ve yönetim anlayışında ortaya çıkan değişikliklerin fark edilmesine imkân verdi. Bu maksatla kalelerdeki askeri sistemin finansal meseleleri, üç temel bileşen üzerinde yoğunlaşmayı gerekli kıldı. Bunların ilki, Osmanlı iktisat tarihi ile ilgili yapılan kıymetli çalışmaların merkezi haline gelen ve çoğunlukla Osmanlı mâli sistemini kilitleyen *mevâcib* yani askerin maaşları meseledir. İkincisi, kalelerde biriken muazzam sayılardaki askeri kadroların iâşe meselesidir. Diğerisi ise en az bu iki gider kalemi kadar hazineye külfet oluşturan, tahkimatın tamirat ve yenileme faaliyetleridir. Tam da bu konular üzerinde yapılan çalışmanın, geniş bir

zaman dilimine tabi tutulması, bazı problemleri beraberinde getirdiği gibi literatürde henüz tam manasıyla fark edilmeyen, Osmanlı kalelerindeki idare ve işleyiş değişikliğinin yaşandığını ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple kalenin savunma harcamalarına kaynaklık eden mukataa gelirleri, İbrail Nezareti üzerinden etraflıca bir değerlendirmeyi gerekli kılmıştır. Nitekim bu nezaretin tarihi süreç içerisinde gelişimi, mukataa birimlerinin çeşitliliği ve askeri harcamalara etkisi tartışılırken, birkaç sonuca ulaşmayı sağlamıştır. Savunma giderlerine kaynak yaratma çabası olarak düşünüldüğünde ve İbrail Nezareti temel alınarak değerlendirildiğinde, herhangi bir bölgenin nezaret gelirleri, bulunduğu bölgedeki tahkimatların askeri harcamalarını tamamen finanse edemiyordu. Hatta sadece tek bir kalenin askeri harcamalarını karşılayacak seviyede bir yıllık gelire de sahip değildi. XVIII. yüzyıldan itibaren kalelerdeki tahkimatların tamir ve bakımına, görevli yerli kulu ve paralı askerlere, merkezi ordunun ocaklı unsurlarına ve bunların levazım ve tayinat giderlerine tahsis edilen bütçeler, buldukları bölgenin mukataa nezareti gelirlerinden katbekat fazlaydı. Ayrıca bunlara kaynaklık eden ve İbrail Nezareti ile birlikte Başmukataa Kalemî'nin en önemli birimlerinden olan birçok nezaret gelirlerinden de fazlaydı. Askeri ihtiyaçların karşılanması için oluşturulan bütçeler, birçok bürokratik problemi de beraberinde getiriyordu. Çoğu zaman koordinasyon sağlanamıyor ve bu durum, hem gecikmelere hem de bu yüzden düşman ordularının harekâtlarının hedefine daha kolay ulaşmasına neden oluyordu. Tarihi seyri içerisinde bir bütün olarak herhangi bir mukataanın, sadece kendi mahallindeki askeri harcamaları finanse etmek gibi bir zorunluluğu olduğuna dair bir kaide söz konusu değildi. Her nezaretin geliri, kendi bölgesindeki askeri harcamalar kadar, uzak bölgelerdeki kalelerin askeri harcamalarını finanse etmek için de kullanılmaktaydı. Bu bölümde İbrail Nezareti esas alınarak yapılan araştırmalara göre, XIX. yüzyılın başından itibaren kalenin askeri yönetiminden sorumlu olan *muhafızpaşaların*, nezaretin de yönetimini üstlenerek *nazır* sıfatını da taşıdıkları ve hem *muhafız* hem de *nazır* olarak anıldıkları görülmektedir. Bu durumun gerekçeleri, tarihi süreç de incelenerek bu bölümün odak noktalarından ve cevabını aradığımız problemlerden birini teşkil edecek ve askeri harcamalar kadar, kalelerin ve nezaretlerin yönetiminde benimsenen bu yeni usulün, nasıl ortaya çıktığı da incelenecektir.

Diğer taraftan kalenin askeri harcamalarının merkezinde, mevaciblerle birlikte tayinat ve tamirat masrafları bulunmaktaydı. Tamirat işlemlerinin muhasebe ve tedarik kısmı, XVIII. yüzyıldan itibaren bina eminliği vasıtasıyla üstlenilmişti. Bu suretle kalenin tamirat ve yenileme işlemlerinde, harcamaların kontrol ve yönetiminde aktif rol oynayan adıgeçen birim, çalışmada değerlendirildi. Kalelerdeki askeri sınıfların iâşesi, savunma harcamalarında ortaya çıkan en büyük meselelerin başında gelmekteydi. Tamirat ve mevacib giderleri kadar askerin tayinatları için oluşturulan bütçeler de Osmanlı hazinesine külfet teşkil eden en büyük harcama kalemlerinden biriydi. Dolayısıyla bu bölümde üzerinde durulan en temel konulardan biri Nüzul Eminliği olacaktır. Sonuçta tez çalışmasını bu bölümü, kale askerinin ve savunma unsurlarının XVIII. ve XIX. yüzyıl boyunca en temel meselelerinden olan *mevacib*, *tayinat* ve *tahkimat* harcamaları ile bunların işleyiş ve idaresine yoğunlaşmıştır.

A. Tahkimat Harcamaları ve Yönetimi: İbrail Bina Eminliği

XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı kaleleri, temelde birer savunma unsuru değil, lojistik ve tedarik üsleri olarak kullanılmıştı. Bu suretle kalelerin tamir ve yenilenme işlemleri, öncelikle bu perspektiften değerlendirilirdi. Osmanlı merkezinde kalelerdeki tamirat işleri ve bu işlemlerin mali kayıtları, Defterdârlığa bağlı (Bâb-ı Defteri) *Büyük Kale* ve *Küçük Kale Defterleri* ile Başmuhâsebe Kalemi'ne bağlı *BinaEminliğiDefterleri*'nde tutuluyordu. Bu birimler, müstakil birer daire şeklinde teşkil edilmişti. Erken dönemlerde Osmanlı tahkimatlarının tamir ve yenileme çalışmaları, İstanbul'dan tayin edilen, Hassa Mimarlar Ocağı'na bağlı mimarlar ya da şehir mimarları veya bunların halifeleri tarafından yürütülmekteydi¹³⁸⁶. Hassa Mimarlar Ocağı teşkilatının başında *mimarbaşı* (*ser-mimârân*) bulunmaktaydı. Herhangi bir binanın inşası sırasında keşif yapılması, planların oluşturulması gibi teknik işler, mimarbaşına bağlı *hassa mimarları* tarafından hazırlanıyordu. İnşaatın

¹³⁸⁶ Abdulkadir Dündar, *Arşivdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2000, s. 52-53; Şerafettin Turan, Osmanlı Teşkilatı'nda Hassa Mimarları, Şerafettin, *D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1*, Ankara 1964, s. 167.

büyüklüğüne göre, tamir edilen ya da yenilenen yapının muhasebe işleri, malzemeler ve işçilerin tedariki ve organizasyonundan sorumlu olan *bina eminleri* tayin edilirdi. Bu görevliler gerekli malzemelerin tedarikini, cins ve miktarlarını, ücretlerini, çalışanların görevlerini tuttıkları defterlere kaydetmek zorundaydılar¹³⁸⁷. Osmanlılarda bu vazifenin bir memuriyet ya da bir makama karşılık gelmediği, gerek duyulduğu durumlarda tamirat işlerinden anlayan güvenilir ve yüksek dereceli memurların atandığı geçici bir görevlendirme olduğu ifade edilmektedir. XVIII. yüzyıl boyunca aktif bir şekilde görevlendirilen bu personelin, hassa mimarlar ocağı mensupları ile görevlerinin çakıştığı ve bunun zaman zaman bazı sorunlara sebep olduğu da vurgulanmaktadır¹³⁸⁸. Tamirat faaliyetlerinin yönetim ve organizasyonunu üstlenen Bina Emni, teknik ve mühendislik gerektiren konulardan sorumlu olan mimarlara katkı sağlardı¹³⁸⁹. Bu personelin XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren istihdam edildikleri ve görevlerinin inşaat işlerinin tedarik ve maliyet hesaplamaları ile yönetimi olduğu anlaşılmaktadır¹³⁹⁰.

Söz konusu İbrail Kalesi'nin tahkim edilmesi olunca, kaleye erken tarihlerde bir bina emni tayin edildiğine dair bilgi mevcut değildir. Erken dönemlerde kalenin tamirat faaliyetlerinin organizasyonunun, merkezden atanan mimarlar dışında *kapıcıbaşı* rütbesindeki görevliler tarafından yönetildiği, gerek duyulan malzemelerin mahallinde temin edilmesi yönteminin benimsendiği anlaşılmaktadır. Örneğin XVI. yüzyılın son çeyreğinde, kalenin çeşitli yerlerinde yağmur ve depremin sebep olduğu bozulmalar meydana gelmişti. Gerekli malzemelerin temini ve bedellerinin ödenmesi için Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına talimat verildiği görülmektedir. Muhtemelen merkezden tayin edilen mimar tarafından ihtiyaç duyulan malzemeler tespit edilmiş ve kaleye yakın olmaları dolayısıyla, bu iki tabi memleketin kaynaklarından istifade edilmişti¹³⁹¹. Silistre Sancakbeyi de tamirat ve tedarik işlerinin organizasyonundan sorumlu tutulmuştu¹³⁹². XVIII. yüzyıl başlarına ait Osmanlı mâli kayıtlarından

¹³⁸⁷ Cevdet Küçük, "Bina Eminliği", *DİA*, C. VI. İstanbul 1992, s. 179; Oya Şenyurt, "Geç Osmanlı İnşaat Ortamında Binâ Eminliği", *METU, JFA* 2008/2 (25:2), s. 151.

¹³⁸⁸ Oya Şenyurt, a. g. m. s. 152-153

¹³⁸⁹ Abdulkadir Dündar, a. g. e., s. 81.

¹³⁹⁰ Şerafettin Turan, a. g. m., s. 168.

¹³⁹¹ BOA, ADVNSMHHM. d 26 hk 167, 168 (17 Ra 982/7 Temmuz 1574).

¹³⁹² BOA, ADVNSMHHM. d 26 hk 168, 168 (17 Ra 982/7 Temmuz 1574).

anlaşıldığına göre, yapılacak tadilatın tedarik ve mali sorumluluğunun çoğunlukla İbrail Nazırı'nın uhdesinde olduğu, ancak kadı ve kaledeki askeri yöneticilerin de bu konularda sorumluluk üstlendiği müşahede edilmektedir. 1709 tarihli belgelere göre, kalenin dört kulesinin tamiri ve bunun için gerekli malzemelerin temin edilmesiyle İbrail Nazırı, İbrail kadısı ve kale ağaları görevlendirilmişti. Bu suretle tuğla, kireç ve kereste gibi malzemeler, yakınlığı ve bu malzemelerin tertibinde kaynağının çokluğu sebebiyle Eflak tarafından sağlanmıştı¹³⁹³. Tamirat faaliyetlerinin organizasyonu da *yazıcı* sıfatıyla Osman Ağa'ya verilmişti¹³⁹⁴. Osman Ağa, bu sırada *İbrail nâibi* idi. Tadilat için gerekli olan tedariklerin yönetimi ile Osman Ağa görevlendirilmiş ve 2232,5 guruşluk bir meblağ Eflak Cizyesi gelirinden finanse edilmişti¹³⁹⁵. 1711 yılında imzalanan Prut Barışı'ndan sonra, kalenin bazı yerlerinin yeniden onarılmasına ihtiyaç duyulmuştu. Bu tadilatın keşfi İbrail Nâibi Şeyhi Mehmed Efendi ile İstanbul'dan tayin edilen bir mimar tarafından yapılmıştı¹³⁹⁶. Tedarik organizasyonunu İbrail Nazırı El-Hac Hüseyin Ağa üstlenmiş ve gerekli malzemeler civar bölgelerden temin edilmiş, ancak bir süre sonra bu işlerin sorumluluğu *bina emini* sıfatıyla Mustafa Ağa'ya devredilmişti. Bu malzemelerin bedelleri Eflak cizyesi gelirinden karşılanmış, İstanbul'dan gönderilen mimarın emrine verilen neccar, cerahor, demirci gibi işçilerin çoğu da Eflak ve Boğdan'dan getirtilmişti¹³⁹⁷.

Kale tamiratlarında büyük çaplı faaliyetlerin organizasyonu, doğrudan Osmanlı merkezinden tayin edilen ve hesap işlerinde tecrübeli bu memurlar vasıtasıyla icra ediliyordu. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kalede yapılan tamirat faaliyetlerinin mâli yönetimi ve organizasyonu, çoğunlukla merkezden tayin edilen bu görevlilerin, bina eminleri vasfıyla tayin edildikleri görülüyordu. Bunlar, çoğunlukla kapıcıbaşı, nazır, başbâkıkulu, mimarbaşı, Divan-ı Hümâyun hâcegânı gibi görevlilerden oluşuyordu. 1736 yaz aylarında yapılan tamiratta, sabık Başbâkıkulu El-Hac Ahmed Ağa *bina emini* sıfatıyla İbrail Kalesi'ne tayin edilmiş

¹³⁹³ BOA, MAD. d 9899 s. 382 (11 Ş 1121/16 Ekim 1709).

¹³⁹⁴ BOA, İE. ML 113/10777 (29 B 1122/23 Eylül 1710); AE. SAMD. III 99/9829 (18 Ş 1121/23 Ekim 1709).

¹³⁹⁵ BOA, MAD. d 3882 (7 Ş 1121/12 Ekim 1709) s. 64-68.

¹³⁹⁶ BOA, MAD. 3897 (Evâil-i Z 1130/26 Ekim 1718) s. 102.

¹³⁹⁷ BOA, MAD. 3897 (26 N 1130/23 Ağustos 1718) s. 106.

ve tedarik organizasyonunu üstlenmişti¹³⁹⁸. Ahmed Ağa, kalenin tamirâtı için gerekli işçi ve malzemenin temin edilmesini sağlamış ve bu işleri için *İbrail Bina Eminliği*'ne 16.500 guruşluk (1.980.000 akçe) bir tahsisat ayrılmıştı¹³⁹⁹. Cerahor ve neccar olarak kale tamirâtına görevlendirilen 595 kişi de Eflak ve Boğdan memleketlerinden tertip edilmişti¹⁴⁰⁰. 1755 yılında İbrail Bina Eminliği'ni, Tuna havzasında birçok Osmanlı kalesi ve diğer mimari yapıların tamirâtında da görev almış olan Hâcegan-ı Divân-ı Humayun'dan Mehmed Tahir Ağa üstlenmişti. İbrail Bina Eminliği'ne 1768, 1770 ve 1777 yıllarında da Mehmed Tahir Ağa tekrar atanmıştı. Ağa bu kez *Serbevvâbin-i Dergâh-ı Âli* ünvanı taşıyordu¹⁴⁰¹. Mehmed Tahir Ağa, 1787 yılına kadar kalenin büyük çaptaki tamir ve yenileme faaliyetlerinin neredeyse tamamında bulunmuş ve İbrail şehrinin fiziki olarak gelişmesine büyük katkı sağlamıştı. Mehmed Tahir Ağa'nın faaliyetleri sonucu kalenin tabya sayısı çoğaltılmış, cami, hendek, kule, şaranpo gibi birçok yapı büyük ölçüde revize edilmişti. Yenileme çalışmasının akabinde tekrar yapılan keşif/muayene neticesinde, kalenin kusursuz bir şekilde tahkim edildiği, tedarik ve işçi temini gibi işlerin son derece başarılı şekilde organize edildiği anlaşılmıştı¹⁴⁰². Yine 1820 yılında kalede yapılan tamirâtın ve ortaya çıkan masrafların yeniden keşfi söz konusu olduğunda, İstanbul'dan bina emini olarak tayin edilen Katipzâde Ahmed Ağa, *kapıcıbaşı* rütbesindeydi¹⁴⁰³.

Bazı dönemlerde kalenin tamirâtı gündeme geldiğinde, muhasebe işlemleri ve yapılacak harcamalar, İbrail Nazırı ya da Nüzul Emmini vasıtasıyla icra edilebiliyordu. Örneğin, 1770 yılında İbrail Kalesi Rus ordusunun istilasına uğramadan kısa bir süre önce bina eminliği vazifesini, İbrail Nüzul Emmini Yakub Ağa üstlenmiş ve önceki yıllarda yapılan tamirâtları ve bunlara harcanan miktarları inceleyerek bir rapor hazırlamıştı¹⁴⁰⁴. Kalenin acilen tamirinin gerektiği durumlarda merkezi yönetimin, hemen bir bina emini tayin edemediği durumlarda, faaliyetlerin

¹³⁹⁸ BOA, C. AS 811/34473 (Gurre-i Ra 1149/10 Temmuz 1736). Başbakıkulu, devlete ait muhtelif gelirlerin toplanmasından sorumlu olan üst düzey yöneticilerden olup, doğrudan defterdara bağlıydı. Bkz. Feridun Emecen, "Başbâki Kulu", *DİA, C. V*, İstanbul 1992, s. 126.).

¹³⁹⁹ Aynı belge, s. 16.

¹⁴⁰⁰ Aynı belge, s. 11.

¹⁴⁰¹ BOA, D. BŞM. BNE. d 15998 (1192/1777).

¹⁴⁰² BOA, D. BŞM. d 3364 (Gurre-i M 1173/25 Ağustos 1759)515/21524 (1173?/1759).

¹⁴⁰³ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252 (7 1235/23 Ocak 1820).

¹⁴⁰⁴ BOA, AE. SMST III 312/25053 (Gurre-i Z 1183/ 28 Mart 1770).

aksamaması için kaledeki yöneticiler, işi aksatmadan sürdürmekteydiler. Örneğin 1798 yılında, İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın bildirdiğine göre, iç kalenin tabya ve döşemeleri, top kundakları gibi sair mahalleri, 1787-1792 yılları arasındaki savaşta tahrip olmuş ve aynı yıla (1798) kadar tadilatı yapılmamıştı. Ahmed Ağa, 10.000 guruş (1.200.000 akçe) meblağa ihtiyaç duyulduğunu ve bir mimarla, bina emini tayin edilmesi gerektiğini bildirmişti. Ancak mimar halifesinin kaleye ulaşmasına rağmen, henüz bina emini tayin edilememiş, buna rağmen inşaatı gerekli yerler, mimarlık kaideleri üzere tetkik edildiği gibi, muhasebe işleri de İbrail Nazırı ve kaledeki askeri yöneticiler tarafından tahkik edilmişti. Kısa bir süre sonra da tamirat işlemlerinin sonlandığı bilgisi ulaşmıştı¹⁴⁰⁵. Birkaç yıl sonraki kayıtlarda, Ahmed Ağa'nın girişimleri ile yapılan tadilatların bedelinin 70.094 guruşluk (8.411.280 akçe) bir meblağa tekabül ettiği anlaşılmıştı. Ancak tamirat işlemleri henüz tamamen bitmiş değildi. Bu nedenle yeniden keşif raporları hazırlanmasına ihtiyaç duyulmuştu¹⁴⁰⁶.

Tüm bu bilgilerden hareketle, İbrail Kalesi'nin tahkimat işlemleri için oluşturulan bürokratik kadro ve yapılan faaliyetler mimar, bina emini, nazır, nüzul emini gibi görevlilerle, bu kişilerin yerine getirdiği işlerden ve sağladıkları katkılardan oluşmaktaydı. Kuşkusuz bu personelin ve işlerin denetimi ise kaledeki en yüksek rütbeli idareci olması sebebiyle kale muhafızı paşanın kontrolündeydi. Mimarlar için gerekli malzeme ve işçiler, bina emini için ise bunların tedariki en büyük problemlerin başında geliyor ve bu işlere tahsis edilecek bütçenin hazırlanması için ciddi bir zamana ihtiyaç duyuluyordu. Yine de Osmanlı yönetimi, ihtiyaç duyulduğunda bu bütçenin tanzim edilmesi için acil önlemler alıyor ve kalelerin tahkim edilmesinde, özellikle sefer zamanlarında herhangi bir aksamaya mahal bırakmak istemiyordu. Mimarların, tamirat için hazırlamış olduğu raporlar neticesinde bina emini, malzemelerin tertip edilmesi ile ilgili doğrudan sorumlu tutuluyor ve bunların ücretlendirilmesi işinin de merkeze takdim edilen defterlerde belirtilmesi isteniyordu. Talep edilen her bir malzeme, birim fiyatı üzerinden değerlendiriliyor ve muhtelif bölgelerden râyic bedeli ile temin ediliyordu. Taş,

¹⁴⁰⁵ BOA, C. AS 113/5104 (7 Ş 1212/25 Ocak 1798).

¹⁴⁰⁶ BOA, C. AS 113/5106 (Selh-i Za 1215/13 Nisan 1801).

tuğla, kireç, kömür, kiremit ve sair her bir ürünün cins, miktar ve ebatları, mâliyetiyle birlikte verilmek zorundaydı.

Tablo 73: Tamirat İçin Tedarik Edilen Malzemeler (1736)¹⁴⁰⁷

	Miktar	Birim Fiyat	Toplam (AkçaA)
Yuvarlak büyük balvan (adet)	7397	121,5	887.790
Büyük dört köşe kiriş (adet)	1887	145	273.615
Küçük dört köşe kiriş (adet)	1156	65	75.135
Talbe tahtası (adet)	1880	65	122.190
Muhtelif tahta (adet)	600	3,5	2100
Muhtelif çivi (kıyye)	30.369	40	1.314.760
Demir (kıyye)	695	45	31.275
Tuğla ve kiremit	-	-	375.050
Toplam			2.9819.15

Çalıştırılacak işçiler marangoz, demirci, cerahor, duvarcı, taşçı, taş kırıcı gibi farklı mesleklerden olup, her birinin sayısı ve ücretleri ayrı ayrı kaydediliyordu. Bunların çalışma günleri belirleniyor ve ücretleri ona göre dağıtılıyordu. Örneğin, 1815 yılındaki tamirat faaliyetlerinde, çeşitli işçi gruplarına ait çalışma programı belirlenmişti. Buna göre bazı yerlerin tecdidi (yenilenmesi) için gereken işçi sayısının, bir haftalık süre için 4.000 kişiye ulaşması bekleniyordu. Bu işçiler, toplam altı hafta faaliyet gösterecek ve her haftanın altı günü çalışacaklardı¹⁴⁰⁸.

Tablo 74: Tuna Kaleleri için Tertip Edilen Bazı İşçi Grupları (1815)¹⁴⁰⁹

	Necc ar	Duvarcı	Taş yontucu	Taş kırıcı	Demirci	Kireçci	Küfeci	Cerahor	Kav araba
Niğbolu	51	102	10	20	3	15	1	1200	100
Ruşçuk	46	102	10	3	1	20	15	1300	115
Silistre	41	77	8	15	3	10	1	800	67
Maçin	31	62	8	15	3	10	1	700	69
Hırsova	41	62	8	15	3	10	1	800	67
İbrail	51	102	10	20	3	15	1	1500	116
Tolcı	41	77	8	15	3	10	1	800	67
Kili	41	63	8	15	3	10	1	800	66
Yergöğü	31	51			3	10		500	49

¹⁴⁰⁷ BOA, BOA, D. BŞM. d 1970 (5 Ra 1149/14 Temmuz 1736) s. 13.

¹⁴⁰⁸ BOA, C. AS 15/622 (29 Z 1229/12 Aralık 1814); C. AS 149/6590 (8 C 1230/18 Mayıs 1815).

¹⁴⁰⁹ BOA, D. MKF. d 31414 (1230/1814-1815), s. 6-8.

Kullanılan malzemeler, genellikle yakın bölgelerden temin ediliyordu. Bu sayede malzemelerin ulaşması hızlanırken, aynı zamanda daha düşük bir nakliye ücretiyle masraflar azaltılmaya çalışılıyordu. Eflak ve Boğdan'la birlikte yakın civardaki Kalas, Niğbolu, Rusçuk, Silistre, Maçın, Hırsova, Tolcı, Kili ve Yergöğü kazaları, çeşitli cins ve ölçülerdeki taş, tuğla, kereste, kömür gibi malzemeler için en önemli tedarik noktalarıydı.

Tablo 75: Aşağı Tuna Kaleleri Tamirâtı İçin Tertip Edilen Muhtelif Cins Kereste ve Miktarları (1814-1815)¹⁴¹⁰

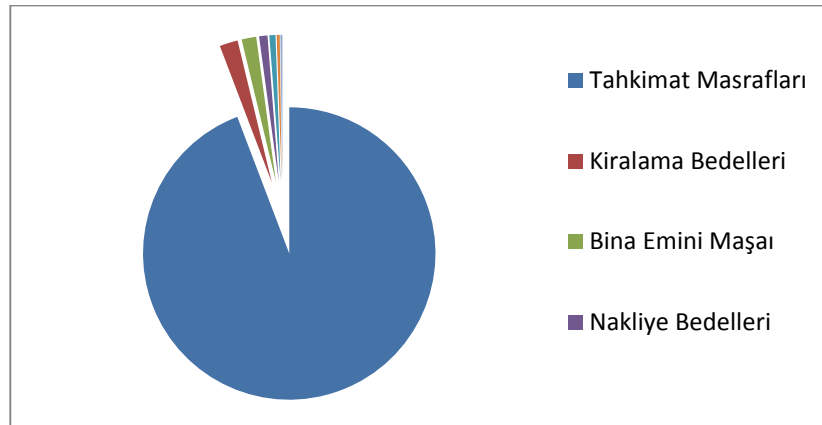
Malzemenin cinsi	Ölçü									
		Niğbolu	Rusçuk	Silistre	Maçın	Hırsova	İbrail	Tolcı	Kili	Yergöğü
Şaranpo kazıkları	3,75x 6	8500	17500	5250	5000	4200	8000	5600	3800	4940
Zahire ve Mühimmat anbarları için	6x 3,75	200	250	250	150	200	300	200	200	100
Anbarlar ve köprü tabanları için meşe giriş	5,25x4,5x45	450	400	350	350	350	400	350	350	-
Anbar ve köprüler için küçük balvand	7,5 x 4,5x 4,5	150	170	130	60	100	60	60	100	560
Kale kapıları ce cepaneliklere meşe giriş	5,25x4,5x3,75	500	550	550	500	250	300	250	250	-
Top döşemelerinin altına tabanlık ve giriş	6x4,5x4,5	700	800	750	600	450	970	640	450	-
Kapılar ve top döşemeleri için tahta	3,75x5,25x2,25	2000	2400	2070	1750	1280	1700	1800	1300	1800
Köprüler için tabanlık çapa	7,5x4,5x3,75	300	300	300	350	200	250	200	200	-
Anbarlara kuşaklık ve duvarlara destek için omurga	5,25x3x2,25	3200	4500	3200	2500	1000	2300	2400	2000	200

Malzemelerin tedarikinde yaşanan zorluk kadar, bunlar için sağlanan bütçe de Osmanlı maliyesine ciddi bir yük oluşturuyordu. Tespit edilen bina eminliği kaynaklarına göre İbrail Kalesi'nin tahkimatı için ayrılan meblağ, 1736 yılından

¹⁴¹⁰ BOA, D. MKF. d 31414 (1230/1814-1815), s. 2-8; Ayrıca Kozluca, Babadağı, Ahyolu, Hacıoğlubazarı, Karınabad, Varna, Prevadi, Osmanbazarı, Aydos, Silistre, Eskicuma, Yenipazar, Misivri, Hazergrad, Karasu, Şumnu, Rahova, İzladi, Tırnovi, Zıştovi gibi yerlerden 227.978 adet ile 16.100 çeki odun temin edilmiştir.

itibaren kademeli olarak artış göstermiş ve 1812-1820 yıllarında en yüksek noktaya ulaşmıştı. Bunun birkaç temel sebebi vardı. Öncelikle bu tarihler arasında gerçekleştirilen faaliyetler, daha önce İbrail Kalesi'nde yapılan tadilatların hiçbirine benzemiyordu. Kalenin tahkimatı, iç kale dışında şehri kuşatan çevirme sisteminin mümkün olduğu kadar genişletilerek modernize edilmişti. Kale duvarlarının ölçüsü ve yeni oluşturulanlarla birlikte tabyalarının sayısı artmış ve hatta Tuna hattında kale duvarlarına entegre edilen *Yalı Tabyası* adlı yeni ve müstakil bir tahkimat inşa edilmişti. Çevre duvarları genişleyen kale, duvarlarının dibinde 20 metre genişliğinde bir hendek oluşturularak daha da güçlendirilmişti. Yalı Tabyası bölgesinde bu faaliyetler, 1820 yılından sonra da devam etmişti. İç kalenin birbirine paralel hendekleri, 1787 yılına kadar mevcut olmasına rağmen, zamanla ana hendek mahfuz tutulmuş, paralel hendekler ise doldurulmuştu. Son yenileme faaliyetleriyle, kalenin alçak duvarları, hendekleri, tabyaları yeniden inşa edilmiş ve bunlar toprak, çim ve şarpano kazıkları ile desteklenmek suretiyle Tuna hattının en müstahkem kalesi haline getirilmişti.

Grafik 2: Tahkimat Masraflarının Dağılımı (1820)¹⁴¹¹

Bu faaliyetlerinin odak noktasında İbrail Kalesi'nin olması, 1812 yılında Bükreş Antlaşması ile kaybettiği stratejik bölgeler sebebiyle, Osmanlı Devleti'nin bu hatta sahip olduğu en güçlü kale durumunda kalmasından kaynaklanıyordu. Dolayısıyla tahkimatının olabildiğince kuvvetli tutulması icap ediyordu. Yenilenen kalenin inşaat giderlerinin temel noktasını ise tabiatı itibarıyla kale duvarları için

¹⁴¹¹ BOA, D. BŞM. BNE. d 16252, s. 18.

tertip edilen taş, toprak, kireç, tuğla, kiremit, odun kereste, kazık gibi malzemelerle ve bunda sarf edilen iş gücü oluşturmaktaydı. Bu bağlamda tahkimat masrafları, yani ana duvarlar için icra edilen inşa faaliyetleri, bütçeden tayin edilen ücretin en büyük payına sahip durumdaydı. Kiralama, arsa ve nakliye bedelleri ile birlikte top döşemeleri ve yönetici ücretleri, zikredilen tahkimat masraflarının sadece % 5'i civarındaydı. Söz konusu durum, inşaat faaliyetlerinin hacmine ve tadilatı yapılan bölgenin koşullarına göre değişkenlik göstermekteydi.

Bina Eminliği'ne tahsis edilen bütçenin yönetimi, belli başlı problemleri beraberinde getiriyordu. Evvela mimarların teknik olarak hazırladıkları tamirat raporlarında ön görülen inşaat faaliyetleri, bütçenin oluşturduğu külfet ve bunu finanse edecek tahsisatın gecikmesine paralel olarak, inşa sürecinin tamamlanma hızını etkiliyordu. Önceki bölümlerde belirtildiği üzere, 1814-1815 yıllarındaki inşaat faaliyetlerinin yaklaşık bir yıl süreceği öngörülmesine rağmen, bu sürede neticelenmesi mümkün olmamıştı. 1818 yılına gelene kadar bina eminliğinin o tarihte ihtiyaç duyduğu 657.000 guruşluk meblağın, Kâtipzâde Ahmed Ağa'nın bildirdiğine göre henüz sadece 281.000 guruşu yani yaklaşık olarak % 40'ı ulaşmıştı. Bu durumda tahkimat işlemlerinin neticeye ulaşması, bu tarihten üç yıl sonrasına kadar sürecekti. Kaldı ki bazı durumlarda bina eminliğine sağlanan bütçenin çokluğu, çeşitli suiistimallere yol açtığı gibi, sorumluluğun verdiği endişe ile bir an evvel faaliyetlerin bitirilmesine sebep oluyor ve nihayetinde dikkatsizce tamir edilen ya da yenilenen yerlerin, erkenden tahrip olmasına zemin hazırlıyordu. Bu durumda, Tuna savunma hattının en güçlü kalelerinden birinde, tekrar bir tamirat faaliyetine ihtiyaç duyuluyor ve gerek merkezi hazineden ve gerekse muhtelif kalemlerden yeni bir bütçe oluşturulması gerekiyordu. Örneğin, 1812 yılından sonra İbrail Kale Muhafızı Vezir Ahmed Paşa, inşaat faaliyetlerine büyük katkı sağlamıştı. Damadı olan Divân-ı Humâyun hocalarından Mehmed Bey, Paşa'nın iltimasıyla kalenin tadilat çalışmalarında görevlendirilmişti. Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra da çalışmalar devam etmiş, ancak bazı yolsuzlukların yapıldığı gündeme gelmişti. Ahmed Paşa'nın halefi Seyyid Mustafa Paşa'nın kontrolünde 1817 yılında mimar ve mühendislerin yaptığı keşif ve incelemelerin neticeleri Bâb-ı Âli'ye bildirilmişti. Ancak iddia edilen usulsüzlüğe itiraz eden Mehmed Bey, baş muhasebe kayıtlarında

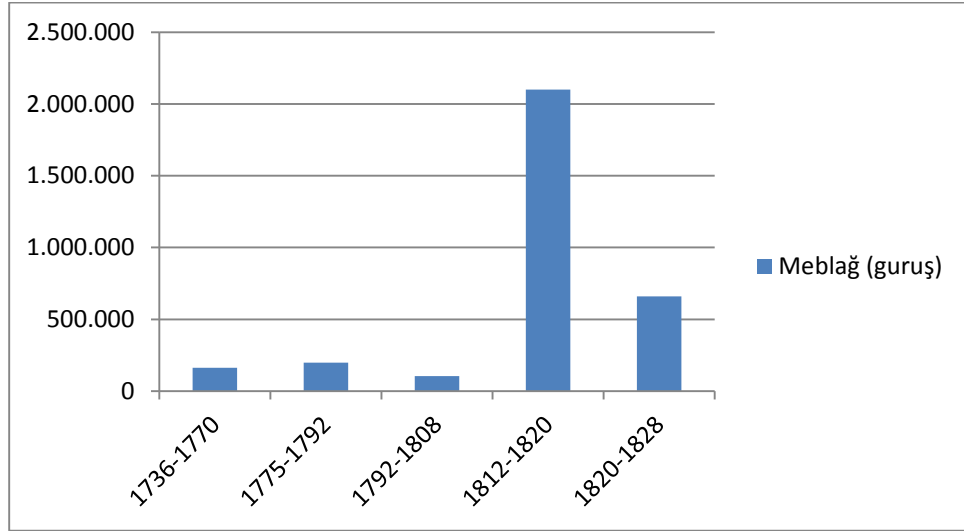
tutulan ve Mustafa Paşa nezaretinde yapılan yoklamalarda, bazı eksiklikler ve muhasebe hataları olduğunu iddia etmişti. Mehmed Bey, bu konuda merkeze üç rapor sunmuş, tekrar bir keşif raporu hazırlanmasını talep etmişti. Mehmed Bey, Ahmed Paşa döneminde sarf edilen bütçede hesap hataları olduğunu ve râyic fiyatın en alt seviyede gösterildiğini belirterek, hesap açığı oluştuğunu, Mustafa Paşa'ya devredilen inşaat malzemelerinin de yarı fiyatı üzere hesap edildiğini belirtmişti. Diğer taraftan şehrin zemin toprak yapısının yumuşaklığı sebebiyle, kalenin bazı kısımlarında üç kat daha fazla malzeme kullanılmıştı. Mehmed Bey, bu şekilde yapılmadığında kalenin müstahkem bir yapıda inşa edilemeyeceğini ısrar ediyor ve Mühendishâne Hocası Ali Bey ile Başhalife Hüseyin Efendi tarafından da böyle bir çalışma yapılmasının tavsiye edildiğini belirterek iddialarını güçlendiriyordu. Dolayısıyla toprağı yumuşak olan bölgeleri daha fazla güçlendirmek için üç kat bina ve inşa edilmiş yerlerde, bir kat çim hesabı yapılarak fiyat biçildiği, top kundaklarının adedinde de noksanlık olduğunu ekliyordu. Tüm bu muhasebe hataları, kendisine verdiği zarar kadar, müteveffa Ahmed Paşa'nın borçlularına da kifayet etmeyerek, onların da zarara uğrayacağı bir durum ortaya çıkacağını zikrediyordu. Mehmed Bey'in muhasebenin tekrar görülmesi talebi, yönetim tarafından kabul görmüş ve Mühendishâne ikinci hocası Mimar Ali Bey tarafından, bu durum tekrar tetkik edilmişti. Hendese fenni ve mimarlık kaideleri üzere yapıldığı iddia edilen tahkikat neticesinde taraflar, Mehmed Bey ile birlikte mahkeme huzurunda toplanmıştı. Yapılan tetkikler Ahmed Paşa, Süleyman Paşa ve Mustafa Paşa'nın İbrail Kalesi muhafızlıkları döneminde icra edilen inşa faaliyetleri ve bunun maliyet muhasebesinin karşılaştırılması neticesinde ortaya çıkmıştı. Bu tespitlere göre, öncelikle mimar olması sebebiyle hesap işleri yapılırken, Mehmed Bey'in kalede bulunmadığı tahkik edilmişti. Diğer yandan önceki muhasebe kayıtlarında yazılı olan, ancak detayları belirli olmayan hususların tam manasıyla müşahede edilmemesine rağmen, Ahmed Paşa'nın Rumeli'deki sekiz kazadan toplanan malzemeler için ahâliye nakden 97.240 guruşluk bir ödeme yaptığı ve böylelikle onları zarara uğratmaktan kaçındığı tespit edilmişti. Bahsedilen meblağ, sehven Ahmed Paşa'nın sarfiyatına değil de gelirleri arasına kaydedilmişti ki bu durum, açıklığa kavuşmuş oluyordu. Tuğlacıların alacağı olan 2.000 guruş, Paşa'nın kendi bütçesine ait iken, baş muhasebeye tamirat gelirleri arasında sunulmuştu. Bu suretle,

miri hazineye olan zimmeti artmış oluyordu ki bu hesap hatası da düzeltilmişti. Kalenin üç kat çimleme faaliyetleri, mimarların tetkiklerine göre bir kat çimleme ücreti hesap edilerek yapıldığından, 2/3 oranında bir hesap açığını ortaya çıkarmıştı. Mühendishâne ikinci hocası Ali Bey, daha önce İbrail Kalesi'nin tamiratında görev yaptığı için, toprağın bu durumunun bilindiğini ve dolayısıyla bu hesap açığının düzeltilmesi gerektiğini ifade etmişti. Bu maksatla Ahmed Paşa ve Mehmed Bey'in hesabına, 25.420 guruşluk bir aktarım yapılarak durum düzeltilmişti. Ayrıca kalede eksik inşa edildiği iddia edilen top kundaklarının hem masrafları hem de râyic fiyatının belirlenmesi için, Topçubaşı Süleyman Ağa çağrılarak işin teknik boyutu konusunda fikri alınmış ve muhtelif çaplarda 138 adet top kundağının toplam 34.700 guruşa tekabül ettiği bildirilmişti. Baş muhasebe kayıtlarında bu tutar 16.655 guruş olarak kaydedildiğinden, bu hata da düzeltilmişti. Eflak ve Boğdan'dan temin edilen işçilerin ve arabaların ücretlerinin ödenmesinde ise Mehmed Bey'in itirazlarına rağmen hesap açığı olduğu kabul edilmişti. Nihayet konu ile ilgili yapılan müzakereler, muhasebeyi işleyen görevliler tarafından sehven bir hesap yanlışlığı yapıldığı kanaatini ortaya çıkarsa da bazı yolsuzluklar da tespit edilmişti. Mehmed Bey'in itirazları, büyük ölçüde açıklığa kavuşmuşsa da Ahmed Paşa'nın vefatından sonra hazırlanan keşif raporlarında ciddi yanlışlıklar olduğu anlaşılmış ve Paşa'nın muhalefatından açıkta kalan hesaplar düşülmüştü¹⁴¹².

Grafik 3: Muhtelif Tarihlerde Kalenin İnşaatı İçin Bina Eminliği'nce Sarfedilen Meblağ (1736-1828)¹⁴¹³

¹⁴¹² BOA, C. AS 1177/52423 (17 S 1233/27 Aralık 1817).

¹⁴¹³ 1736 tarihinde 16.500, 1755 tarihinde 12.500, 1757 tarihinde 36.098,5, 1770 tarihinde 31.192, yine 1768-1770 tarihlerinde 96.987,5, 1777 tarihinde 33.153,5, 1779 tarihinde 31.399, 1787-1791 tarihlerinde 143.964, 1801 tarihinde 68.725, 1806 tarihinde 25.000, 1812 tarihinden başlayarak 1820 tarihine gelene kadar yaklaşık 2.009.609, 1824 tarihinde 59.706, aynı yıl içinde 41.183, 1825 tarihinde 115.440, 1826 tarihinde 443.282,5 guruşluk bir bütçe ayrılmıştı. Bilgiler için bkz. BOA, D. BŞM. d 1970; 3364; 3043; D. BŞM. BNE. d 15974; 15998; 16008; 16252; 16310; 16313; C. AS 854/36534; 118/5288; 113/5106; 908/39193; 113/5104; 854/36534; D. BŞM. TPH. d 18797; HAT 34/1689-A.

1812-1820 yılları arasındaki yoğun inşa faaliyetleri, kuşkusuz Kâtipzâde Ahmed Ağa'nın bina emini tayin edildiği bir dönem olmasına ve eminlik bütçesinin muazzam meblağlara tekabül etmesi, hakkında sıkça dedikodu üretilmesine sebep olmuştu. Benzer durumlara önceki tarihlerde sıkça rastlansa da bütçenin büyüklüğü söz konusu olduğunda, Kâtipzâde ile ilgili konulara değinmek yerinde olacaktır. Yönetimini icra ettiği İbrail Bina Eminliği bütçesinin ihtiyaç duyduğu meblağ ve tertip edilen bütçe, Kâtipzâde ile ilgili bazı şaibeleri gündeme getirmişti. Merkeze ulaşan bilgilere göre 1818 yılı Ekim ayında, yönetimin İbrail Bina Eminliğine tahsis edilen ve Kâtipzâde'nin eksik bulduğu 281.000 guruşluk ücretin ancak 100.000 guruşu kullanılmıştı. Şayet doğruysa bu iddialar, inşaatın gecikmesine sebep olan durumlardan biri sayılıyordu. Hatta 180.000 guruş, hâlihazırda elinde bulunuyordu. Bunlara işçi ücretlerinin ödenmesi ile ilgili sıkıntılar da eklenince, Kâtipzâde'nin bulunduğu vazifedeki acizetine işaret ediliyordu. Buna rağmen Kâtipzâde, inşaatlar tamamlanana kadar görevine devam etmiş ve merkezi yönetim tarafından herhangi bir müdahale söz konusu olmamıştı¹⁴¹⁴. Ayrıca birkaç yıl sonra Kâtipzâde'nin bina emini olduğu dönemde yapılan inşa faaliyetlerinin, mevsim şartları gözetilmeksizin yapıldığı gerekçesiyle bazı yerlerin harap olduğu belirtilmişti. Zira tabya top siperleri ve mazgalları, çim ve toprak takviye edilerek yapılmasına rağmen, mevsim şartları hesaba katılmaksızın düzenlendiği için bozulmuş ve dökülerek boş kalmıştı. Bu nedenle etraf kazalardan yeniden işçiler tertip edilmiş ve bozulan yerler için tekrar

¹⁴¹⁴ BOA, C. AS 46/2123 (11 Z 1233/12 Ekim 1818).

inşaat çalışması başlamıştı. Söz konusu problem, kalede bir süre önce muhafızlık yapan Vezir Yusuf Paşa tarafından da gündeme getirilmişti. Yusuf Paşa, bahsi geçen top siperleri ve mazgallar için gerekli çim ve toprakların uygun şekilde kullanıldığını, ancak iklim koşulları gözetilmediği için bunların bozulduğunu doğruluyordu. Diğer yandan kalenin inşa ve tekmilinin de henüz sonlanmadığından yakınıyordu. Nitekim sahil bölgesinde oluşturulan yeni hendek hattı, nehrin taşması sonucunda vasfını yitirmişti. Bu bölge, sonraki dönemlerde tekrardan onarılmıştı¹⁴¹⁵. Benzer problemler, önceki dönemlerde de söz konusuydu. Ancak 1821 yılından itibaren İbrail için kale tamiratları, artık tamamen muhafız paşaların kontrolüne girmiş, inşaat faaliyetlerinin tüm hesapları da paşaların denetiminde tek elden idare edilmişti.

Temelde tamirat ve yenileme çalışmalarında ortaya çıkan muazzam bütçeler, devlet hazinesine önemli derecede külfet oluşturan harcamaların odak noktalarından biriydi. Nitekim 1818 yılında Kâtipzâde Ahmed Ağa yönetiminde İbrail Bina Eminliğine tahsis edilmesi gereken ücret, 657.000 guruşa (78.840.000 akçe) çıkmıştı. Ne İbrail Nezaret gelirleri ne de muhtelif bölgelerin mukataa ve vergileri, bu muazzam bütçeyi oluşturmaya kifayet etmemişti. Örneğin 1757 yılında İbrail Bina Eminliği için tahsis edilen 1.500 guruş (240.000 akçe), İbrail Nezareti, Rusçuk Voyvodalığı ve Niğbolu Âdet-i Ağnâm mukataası mallarından tahsis edilmesi amaçlanmıştı. Ancak bu mukataa gelirleri, oluşturulması gereken bütçenin sadece 1/6'lık bir oranına tekabül etmişti¹⁴¹⁶. 1798 yılına ait tamiratların bütçesi 10.000 guruş (1.200.000 akçe) olarak öngörülmüş, ancak bu miktarın sadece bir kısmı İbrail Nezareti malından tahsil edilebilmişti¹⁴¹⁷. 1808 yılındaki inşaat faaliyetlerine, Mora Valisi Veliyüddin Paşa'ya gönderilen talimat gereği, Mora'nın iskele gümrükleri ve Valtoz mukataa gelirlerinin kaynak olarak tahsis edilmesi emredilmiş, ancak talep edilen 1.800 guruşluk ücretin tamamı İbrail'e ulaşmamıştı¹⁴¹⁸. Çoğunlukla ya tertip edilemeyen ya da tahsis edilemeyen bütçeye, merkezi hazine ve Darphane gelirleri

¹⁴¹⁵ BOA, C. AS 46/2123 (11 Z 1233/12 Ekim 1818); C. AS 854/36534 (29 Za 1236/28 Ağustos 1821).

¹⁴¹⁶ BOA, SOSM. III 78/5941 (21 L 1170/9 Temmuz 1757); BOA, C. AS 515/21524.

¹⁴¹⁷ BOA, C. AS 113/5106 (Selh-i Za 1215/13 Nisan 1801).

¹⁴¹⁸ BOA, C. AS 862/36914 (21 B 1223/12 Eylül 1808).

kaynaklık etmişti. Sadece 1818 yılı içinde Hazine-i Âmire ve Darphâne tarafından İbrail Kalesi'nin onarımına tahsis edilen meblağ 281.000 guruş (33.720.000) olarak kayda geçmişti¹⁴¹⁹. Diğer taraftan tamirat giderlerine finansman sağlamak için oluşturulan bütçeler önemli ölçüde kaynak çeşitliliği gerektiriyordu. İnşa işlemlerin tamamlanması, savaş sırasında en fazla gereksinim duyulan hususlardan olduğundan, bazen tayinat ve maaş tahsisatlarının da önüne geçiyordu. Örneğin, 1770 yılında Maçın hattında görevlendirilen Rumeli Valisi Abdi Paşa ile Silistre, Hırsova, Maçın ve Razvan bölgelerinin yöneticilerine verilen talimatta, Rusların İbrail şehrini muhasara edecekleri bilgisi üzerine derhal tamir işlemleri için önlemler alınması ve tedariklerin bir an evvel sağlanması istenmişti. Bu suretle İbrail Nüzul Eminliği için tahsis edilen bütçe, bu tarihte çoğunlukla kalenin tamirat işlemlerine ayrılmıştı¹⁴²⁰. Ayrıca Eflak ve Boğdan voyvodalıkların Osmanlılara ödemekle mükellef tutulduğu vergi gelirleri, çoğunlukla askeri harcamaları finanse etmekte kullanılmaktaydı. Bu manada inşaat faaliyetleri, bu iki memlekette tertip edilen vergi gelirlerinin yanı sıra, tedariklerin vergi gelirlerine karşılık aynı olarak tertip edilerek yönetilmekteydi.

XVIII. yüzyıl başlarında İbrail kadısı, nazırı ve kale ağalarına kalenin kuleleri ile birlikte bazı bölgelerinin tahrip olduğu gerekçesiyle, bir an önce tamir edilmesi talimatı verilmişti. Buna göre kalenin iki büyük ve iki küçük kulesinden söz edilmektedir. Kaleye giriş ve çıkışlar, asma köprüler vasıtasıyla yapılmaktaydı. Önemli ölçüde tahrip olan bu bölgelerin yenilenmesi için 115 adet büyük kiriş, 276 adet döşeme tahtası, 288 adet çatma kiriş, 2.520 mertek¹⁴²¹, bir miktar odun, 15 adet sırik çam, 30.000 tuğla, 9.000 kantar kireç, 30 araba kömür, top kundakları için 43 adet karaağaç tahtası, mesken topları için 6 adet tekerlek ve çivi, 50 kantar demir, muhtelif tür ve ölçülerde çivi, sair kereste ve malzemelerin Eflak'tan tedarik edilmesi talimatı verilmişti. Farklı yerlerden temin edilecek malzemelerin ulaştırılmasında sorunlar yaşanması ve Eflak'ın hem İbrail'e yakınlığı hem de özellikle kereste temini konusunda zengin kaynaklara sahip olması, bu malzemelerinin voyvodalık tarafından sevk edilmesini gerektiriyordu. Kereste ve diğer malzemelerin ücretleri de yine Eflak cizyesi gelirinden ödenmişti (Ekim 1709). Eflak Voyvodası'na, kalenin önemine

¹⁴¹⁹ BOA, C. AS 46/2123 (11 Z 1233/12 Ekim 1818).

¹⁴²⁰ BOA, AE. SMST III 2/91 (20 B 1184/9 Eylül 1770).

¹⁴²¹ Dört köşeli ya da yuvarlak kalın ağaç.

binaen bu malzemeleri bir an önce göndermesi talimatı verilmişti¹⁴²². Bir yıl kadar süren tamirat işlemleri, Eylül-Ekim 1710'da tamamlanmıştı. Osman Ağa'nın marifetiyle yapılan tamir işleminde, Eflak'tan istenen malzemeler temin edilmiş, kalenin bazı yerlerinin tamiri yapılarak top kundakları güçlendirilmişti. Tamirat için 3.126,5 guruşluk (357.226 akçe) bir masraf yapılmıştı¹⁴²³.

H. 1207 (1793-1794) tarihli Eflak ve Boğdan'ın bütçelerine dair tanzim edilen nizamnâmede, bu iki tabii devletin İbrail ve civarındaki diğer kalelerin bina işlemleriyle yükümlü olduklarını göstermektedir. Nitekim birkaç yıl öncesinde tertip edilen yeni nizam gereğince, tamiratta kullanılacak kereste, taş, tuğla gibi malzemelerle birlikte, işçilerin temin edilmesine dair kesin bir sorumluluk yüklenmişti. Malzemelerin doğrudan temin edilmesinde, yönetim tarafından görevlendirilen memurlara gereği gibi talimatlar verilmiş ve bu kişiler Eflak ve Boğdan'a tedarik için gittiklerinde, işlerinin kolaylaşması talep edilmişti. Bu memurlar da kendilerine verilen talimata göre hareket edecekler ve gidip-gelirken, önceden belirlenen güzergâhları kullanacaklardı¹⁴²⁴.

Görüldüğü üzere kalenin askeri harcamaları dikkate alındığında, oluşturulması gereken bütçenin en önemli gider kalemlerinden birini tamirat ve yenileme masrafları oluşturmaktaydı. Zira şehrin muhafazasında en temel öncelik, tamirat ve modernizasyon çalışmalarının bir an evvel tamamlanmasıydı. Söz konusu muazzam masraflar, barış zamanlarındaki gecikmelere rağmen, merkezi yönetimin üzerinde durduğu ve neticelendirmek istediği en önemli konulardandı. İnşaat masraflarına kaynak olarak ayrılan gelirlerin tahsisi, savaş zamanlarında daha süratle sonuçlandırılıyordu. Merkezi hazine, mukataa ve diğer vergi gelirlerinin tahsisi bir yana ordu bütçesi, bu işlemlerin bir an evvel sağlanmasında nakdi harcamaların acilen yapılabilirdiği önemli bir finansman aracıydı. Barış zamanındaki tamir ve modernizasyon çalışmalarında ise çeşitli gecikmelere rağmen bir şekilde işlemlerin bitmesi sağlanıyordu.

¹⁴²² BOA, MAD. d 9899 s. 383 (11 Ş 1121/16 Ekim 1709)

¹⁴²³ BOA, İE. ML 113/10777 (29 B 1122/23 Eylül 1710); BOA, MAD. d 3882 (7 Ş 1121/12 Ekim 1709) s. 64-68.

¹⁴²⁴ BOA, TSMA. e 756/8 (1207 tarihli Eflak ve Boğdan Kanunnamesi).

B. Tayinat Giderlerive Askerin İaşesi: İbrail Nüzul Eminliği

1. Tedarik ve Organizasyon

Askerin iaşesi, devlet tarafından tahsis edilen ve *tâyinat* olarak adlandırılan, günlük olarak hesaplanan belli miktarlardaki et ve çeşitli zahireden oluşmaktaydı. Ordunun ve kalelerde hizmet gören askerlerin zikredilen ihtiyaçlarının organizasyonu, özellikle muharebeler esnasında bürokrasinin en büyük ve zorlu faaliyetlerinden birini oluşturuyor ve çoğu zaman önemli meselelerin çıkmasına sebep oluyordu¹⁴²⁵. Osmanlı ordusunun sayısal mevcudu, askerin gıda ihtiyacının tedarik ve tertibinde devlete ciddi bir mali külfet de teşkil ediyordu. Sefer sırasında ordu zahiresi, yol üstünde yer alan menzillerde önceden hazır hale getirilir ve sefer bütçesinin önemli bir yüzdesini teşkil ederdi¹⁴²⁶.

Ordunun zahire ihtiyacı, temelde iki yolla temin ediliyordu. Bunlardan ilki, yönetim tarafından belirli bir organizasyonla geniş bir alanda yürütülen ve *mübâyaa* denilen toptan alımlardan oluşmaktaydı. Diğer usül ise yol boyunca ordu mensupları tarafından yapılan serbest alımlardı¹⁴²⁷. Mübayaa usülü ile temin edilen zahire, sefer güzergâhında yer alan menzillere taşınıyor¹⁴²⁸ ya da cephe gerisinde tesis edilmiş olan *miri anbarlarda* depolanıyordu¹⁴²⁹. Gerek seferi orduda, gerekse serhad kalelerinde düşmana karşı muzaffer olmanın en temel prensibi, askeri taktik ve strateji kadar, kalifiye personel, lojistik imkânlar ve muhtelif tedariklerin sağlanmasıydı. Tedariğin en önemli unsuru, muazzam sayılardaki askerlerin iaşesi ve mühimmatının ikmaliydi. Bu durum, bürokraside gün geçtikçe yoğunlaşan ve durmak bilmeyen bir faaliyetler silsilesini beraberinde getirmekteydi. Muharebede ordunun iaşesi ve buna kaynak olacak bütçenin oluşturulması, Osmanlı mali, idari ve askeri bürokrasisinin birçok birimini ilgilendiren bir sorumluluk alanına dönüşmüştü.

¹⁴²⁵Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 1996, s.15.

¹⁴²⁶Mehmet İnabaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar: Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.

¹⁴²⁷ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s.123.

¹⁴²⁸ Ö. İşbilir, *a.g.t.*, s.16.

¹⁴²⁹ Lütfi Güçer, *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, s.80, Sermet Matbaası, İstanbul 1964.

Osmanlı yönetiminde *asker demek zahire demektir* düşüncesi hâkimdi¹⁴³⁰. Hem seferi ordunun hem de kalelerde görevli askerlerin yaşesi, temelde aynı usul ve yöntemler uygulanarak sağlanıyordu. XVIII. yüzyıl ortalarına kadar kalelerdeki askerlerin zahire ihtiyacı, çoğunlukla ordu nüzul eminlerinin muhtelif şehirlere atanan vekilleri ile temin ediliyordu. Ancak, bu yüzyılın ortalarına doğru, bilhassa serhad şehirlerinde, merkezden atanan nüzul eminleri vasıtasıyla bu tedarikin temin edilmesine başlandı. Nüzul eminleri, kale efradının ihtiyaçlarını karşılamakta sorumlu oldukları kadar, gerekli durumlarda İstanbul'un ve ordunun zahire ihtiyacının karşılanmasından da sorumluydular. Öte yandan Tuna Nehri havzası, hem merkez hem de serhad kaleleri için en fazla rağbet gören, en önemli zahire ambarı konumundaydı. Tedarik konusunda birinci derecede nüzul eminleri görevli ve sorumlu olmalarına karşılık, bu faaliyetlerde kalelerin askeri idarecileri, eyalete bağlı şehir defterdarları ve nazırlar gibi birçok personel de tedarik zincirinin hem tertibi hem de bütçesi için görevler üstlenmişlerdi. Ancak zahire tedarikinin en önemli unsuru, doğrudan bu işle görevli nüzul eminleriydi. Askerin tayinat tertibatı bu kişilerin göreviydi. Serhadlere atanan nüzul eminleri, kendi görevlerini “*cümleden ehem olan umûrumuz idare-i umur tayinatın tanzimidir*” şeklinde ifade etmekteydiler. Savaş zamanında yaşanabilecek açlık ve susuzluk, hem ahalinin ve hem de kaledeki askerlerin direncini kırarak en büyük faktördü. Mühimmat ve zahire tedarikinin sağlanamaması, bir kalenin düşmesinin en önemli sebeplerinden biri olarak gösterilmekteydi. Örneğin, 1806-1812 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşında, İbrail Kalesi'nin Rus ordusu tarafından istilası ile ilgili olarak İbrail Nazırı Ahmed Ağa, “*şayet mühimmat ve zahiremiz olaydı, müdâfaya pâ-y-dâr olacaktık ve düşman cenge isrâr eylerse kale teslimine nâ-çâr kalmazdık*” diyerek, konunun ne derece ehemmiyetli olduğunu ifade etmekteydi¹⁴³¹.

Askerlerin tayinatı ile alakalı işin tedarik kısmının halledilmesi, çeşitli aşamalarda mümkün oluyordu ki bu durum, asker sayısının artması yüzünden bu artışa paralel olarak anında tayinat tertip edilmesini zorlaştırıyordu. Sayıları on binleri aşabilen kale muhafızlarının tedarikinin sağlanması, tonlarca muhtelif

¹⁴³⁰ Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşları Sırasında İbrail Kalesi*, s. 90.

¹⁴³¹ *Şâni-zâde Târîhi*, s. 308.

hububatın temin edilmesini gerektirmekte ve dolayısıyla hayli zahmetli bir faaliyet sürecine dönüşmekteydi. Kale muhafazasındaki askerin tayinatı, devletin muhtelif bütçe kaynakları kullanılarak, “mübaşirler”¹⁴³² vasıtasıyla, râyic fiyat üzerinden satın alınan zahirenin, gerekli işlemlerden geçtikten sonra nüzul emini kontrolünde taksim edilmekteydi. Mübaşirlerin râyici üzere mübâyaa edeceği zahire, iskelelere yanaşan kapan tüccarlarından, tüccar gemilerinden¹⁴³³ ya da uygun olan kazalardan tedarik edilmekteydi¹⁴³⁴. Örneğin, gerek İstanbul’un ve gerekse ordunun ihtiyacı için kapan tüccarından ya da sefinelerden mübâyaa edilecek zahirenin rayici, 1789 yılı Temmuz ayında her bir kile şair (arpa) için 1 guruşa tekabül etmekteydi. İbrail İskelesinde kapandan ve sefinelerden mübâyaa edilecek zahire, muhafız paşanın insiyatifiyle 10.010 kile şa’irin (arpa) bahası, nüzul emininin belirttiğine göre 10.010 guruş olarak tespit edilmişti¹⁴³⁵.

Tablo 76: Muhtelif Kalelerde Mevcut Zahire Cinsleri ve Miktarı (1782)¹⁴³⁶

Kale ismi	Dakik (kile)	Hınta (kile)	Peksimet (kantar)	Şair (kile)	Erzen (kile)	Bulgur (kıyye)	Tuz
İbrail		25.000	5.000	15.000	10.000		
Özi	9.043,5	25.285,5	21.159	2.1466,5	14.769		
Hotin	55982	38.333	5.000	39.082	15.000		
Bender	175.755	31667	4.610	6.849	15.000	59.006	
Vidin			16.877		60.000		
Kili		2.000	4.610	5.000	10.000		
Akkirman		17500		20.000	10000		
Belgrad			29.107	34.722	43.569		30.000

¹⁴³² Bazen de “Mübâyaaacı” tabiri ile bazı gedikliler bu işi görüyordu. BOA, A.MKT. d 1026 s.53; “İbrail’de şa’ir mübâyâasına me’mur gediklilerden Selim ağaya, bu def’a vârid olan kâimenizde râyic üzre mübâyâasına me’mur olduğunuz şa’ir...”; DBŞM 7184/2 (2 M 1204/22 Eylül 1789).

¹⁴³³ BOA, C.AS 48189 (6 C 1203/4 Mart 1789).

¹⁴³⁴ BOA, DBŞM 6960/42 (Selh-i M 1202/6 Kasım 1787); A.DVNMHM. d 189 hk 1056; Bazen istisnai durumlarda olduğu da anlaşılmaktadır. İbrail Muhafızı İsmail Paşa ve maiyeti için Eflak Voyvodası tarafından 150 çift ekmek, 37,5 kıyye et tayinat olarak tahsis edilmiştir. “Eflak Voyvodası cânibinden (Nikolay Mavroyani) dâiremiz halkına 150 harc olmak üzre 150 çift nân 37,5 vukıyye lahm-ı ganem ihsân buyurulmağın...”.

¹⁴³⁵ BOA, C. AS 1092/48189 (6 Za 1203/29 Temmuz 1789).

¹⁴³⁶ BOA, TSMA. d 4203 (19 S 1197/25 Aralık 1782).

İbrail ve etraf kazalardan tertip edilemeyen zahire de Rusçuk, Silistre ve İsakçı gibi miri ambarların mevcutlarından tedarik edilirdi. Tuna hattında civar bölgelerin kazalarından tertip edilen zahirenin depolanması, nehrin güney yakasında bulunan İsakçı, Silistre ve Rusçuk'taki miri anbarlarda saklanıyor ve sefer zamanlarında nehrin kuzey hattındaki ordunun ve kale askerlerinin iaşesi konusunda önemli bir rol üstleniyordu¹⁴³⁷. İbrail Kalesi askerinin tayinatı için tedarik edilen zahire, genellikle Silistre Sancağı dâhilindeki kaza ve köylerden tertip edilmekteydi. Bununla birlikte Eflak, bu tedarikin en önemli kaynak noktalarından biriydi. Sancak dâhilinde tertip edilmesi gereken zahire, Silistre Valisi'nin yönlendirmesine göre tespit ediliyor ve tedariki ise belirli bir zamana yayılıyordu. Tayinat meselesi halledilirken muhtelif zahirenin temini, son derece zorlu ve sürece yayılan bir durumdu. Kale ve yakın bölgedeki miri anbarlardaki mevcut, askerinin sayısına yetecek tayinat tertibine kifayet etmediği zamanlarda, ilgili idareciler tarafından yeni mahsül ürünlere başvurulurdu ki bunun tedariki belli başına zaman gerektirmekteydi. Örneğin, 1822 yılında İbrail'de zahirenin noksan olması ile mevcudun artırılmasına yönelik nüzul emini Serbevâbin Mehmed Ağa, bu eksikliğin giderilmesi ve toplanması gereken hububat ve hayvanat için dört ay kadar bir süre lazım geldiğini bildiriyordu. Bu tertibatın iskelelerdeki kapan ve miri ambarlarla bir ilgisi yoktu. Tamamen yeni mahsül ürünlerden bahsedilmekteydi. Keza aynı yılın kış aylarına doğru, Yaş Kasabası civarında olan piyade, süvari, topçu, top arabacı ve sair çok sayıda askeri personel, İbrail Kalesi'ne varmak üzereydi. Kaledeki personele ek olarak bu askerlerin de dâhil olmasıyla, ciddi bir tedarik sorunu yaşanacağını ve tayinatın gecikmesi ile askerinin karmaşaya sebep olacağından yakınıyordu. Merkezi yönetim ise böyle bir probleme mahal brakmamak için, Silistre Valisi Mehmed Selim Paşa'ya ve İbrail Nüzul Emmini'ne, Yenipazar, İsakçı Hırsova, Tolcu ve sair kazalardan acele olarak zahire tedarik edilmesi talimatını vermişti¹⁴³⁸.

¹⁴³⁷ Virgina Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, s. 156.

¹⁴³⁸ BOA, C. AS 491/20512 (25 Ca 1237/17 Şubat 1822).

Tablo 77: Silistre Sancağı'ndan Tertip Edilen ve İbrail Askerlerinin Tayinatı İçin Tahsis Edilen Bazı Müfredat (1822)¹⁴³⁹

Kaza	Dakik kile	Şair (kile)	Ağnam (re's/baş)
Prevadi	1500	3750	100
Yenipazar	1500	3750	100
Kozluca	1250	2750	75
Umurfakih	1000	1500	25
Hacıoğlupazarı	1250	2500	50
Mangayla	1000	2500	25
Balçık	1000	2500	25
Hırsova	1000	1500	25
Maçın	950	1500	25
Hazergrad	2500	7500	500

Osmanlı ordusu sefer sırasında taşınılabilecek erzakı yanında tutmakla beraber, büyük miktarlarda zahire de menzillerde hazır hale getiriliyor veya artan ihtiyaca göre yerleşim yerlerinden karşılanıyordu¹⁴⁴⁰. Serhad kalelerinin ihtiyaçları da benzer şekilde temin edilmekteydi. Örneğin, 1787-1792 savaşı sırasında Anapa Kalesi için, Sivas, Amasya, Çorum, Bozok, Karahisar-i Şarki sancaklarından yüklü miktarda hububat tertip edilmişti¹⁴⁴¹. Bu manada Tuna Nehri kıyısında bulunan Osmanlı şehir ve kasabaları, neredeyse birer hububat antreposu durumundaydı. Bölgede nehrin sağladığı ulaşım kolaylığı, kıyı şeridi boyunca trafiği hareketli çok sayıda limanın bulunması, bölgeyi zahire tedariki konusunda son derece faal bir konuma getirmekteydi. Zahrenin en temel problemi, depo edilerek muhafaza edilirken fiziki şartların uygun hale getirilmesiydi. Bunda birkaç unsur etkiliydi. Evvela anbar sayısı ve büyüklüğünün, askerlerin sayısının artması karşısında yetersiz kalmasıydı. İkincisi, İstanbul ve ordunun ihtiyacı için temin edilen yüklü miktardaki çeşitli hububatın da buralarda saklanmasıydı¹⁴⁴². Tuna kıyıları ve nehrin ulaşım hattı, gerek

¹⁴³⁹ BOA, D. BŞM. NZE. d 19099 (1 R 1238/16 Aralık 1822).

¹⁴⁴⁰ Rhoads Murphy, Osmanlı'da Ordu ve Savaş: 1500-1700, s. 108-109.

¹⁴⁴¹ Cengiz Fedakâr, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 118.

¹⁴⁴² BOA, C.AS 37935 (5 Ra 1206/2 Kasım 1791).

İstanbul'un gerekse ordunun ihtiyacının karşılanması bakımından son derece önemli bir kapasiteye sahipti. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren, nehrin kıyı hattında olan birçok zahire anbarı ve mahzende artık fizikî kapasitesinin çok üzerinde hububat depo edilmeye başlanmış ve bu sıkıntı, bürokrasi içinde çoğu zaman gündeme getirilerek yeni ve daha büyük anbarların inşa edilmesini gerektiği önemle vurgulanır hâle gelmişti. Seferlerden hemen önce kalelerdeki bu açık, yerel yöneticiler tarafından merkeze bildiriliyor ve sorunun çözümü öncelikli bir hal alıyordu. Bu nedenle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlarında, İbrail'de iki büyük zahire anbarı inşa edilmiş¹⁴⁴³, istila edilen kale savaştan sonra Osmanlılara iade edildiğinde de bu anbarların kapasitesi daha fazla artırılmıştı¹⁴⁴⁴. Buna rağmen Eflak ve Boğdan'la, muhtelif kazalardan temin edilen zahireyi depolamak, mevcut anbarların kapasitesini çoğu zaman aşmaktaydı. 1819 yılında İbrail Kalesi'nin askeri yöneticilerinin merkeze sunduğu bir rapor, bu duruma örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. Bu rapor, bölgedeki zahire depo edilirken uygulanan yöntemlerin anlaşılması konusunda bilgilerimize katkı sağlar. 1819 yılı Kasım ayında yaklaşık olarak 4.000 ton miktarındaki çeşitli hububat, "İstanbul zahiresi" olarak tedarik edilmişti. Kale muhafızı Yusuf Paşa, bu kadar fazla miktarda zahirenin telef olacağından endişe etmekte ve durumu merkeze bildirmekteydi. Yusuf Paşa'ya gelen talimat gereği yapılan tahkiklerde, söz konusu hububatın bir miktarı kale içinde ve iskeleye yakın bölgelerdeki anbar ve mahzenlerde, bir miktarı da bazı camilerde saklanmıştı. Diğer taraftan iklim koşulları da bu zahirenin bozulmasına sebep olmaktaydı. Keza kapan tüccarlarının Eflak ve Boğdan'dan getirdiği zahire de onların kendi anbarlarında telef oluyordu. Dolayısıyla bu zahirenin başka yerlere dağıtılması ve bir an önce gemilere yüklenerek İstanbul'a sevk edilmesi icap etmekteydi. İbrail şehrindeki Beşlü Camii, Yalı Camii, Hangar Camii, Hacı Ali Camii, Sim Camii, Çarşı Camii ve Küçük Osman Camii zahirenin depolanması için kullanılmıştı. Buna rağmen hububatın güvenli bir şekilde bozulmadan saklanması sağlanamıyordu. Konu hakkında bir tahkikat yapılarak bunun neticesi İstanbul'a sunulmuştu. Buna göre, Eflak ve Boğdan'dan gelen zahire bir-iki yıldan fazla saklanabilecek nitelikte değildi ve konulduğu depolarda bozulmadan duramıyordu.

¹⁴⁴³ BOA, C.AS 42450 (24 B 1182/3 Ocak 1769).

¹⁴⁴⁴ BOA, MAD.d 8515; BOA, DBŞM. BNE. d 15998).

Bu nedenle söz konusu zahirenin başka yerlere taşınması ve dağıtılması gerekiyordu. Nitekim bir miktar hububat başka yerlere aktarılmıştı. Telef olmaya yüz tutan zahireler, eğer değiştirilmezse veya satılmazsa tamamen bozulacaklardı. İbrail Muhafızı Yusuf Paşa'ya göre kale içindeki ambarlara depo edilmiş olan zahirenin telef olmaması için camilere konulmuştu. Her bir anbardan alınan örneklerden, neredeyse tamamında zahirenin telef olmak üzere olduğu anlaşılmıştı. Bu tahkikat üzerine Yusuf Paşa'ya gelen emirde, öncelikle anbarlara bu işle ilgilenmek için birer anbar emini atanması talimatı verilmişti. Başka bir yerden talep gelirse, hububatın fermansız olarak verilmesi veya değiştirilmesi de serbest bırakılmıştı. Ayrıca hububatın İstanbul'a gelecek kapan tüccarı gemileri vasıtasıyla nakledilmesi ve onlara satılması, yeni mahsüllerle kaza ahalisinin tahammüllerine göre takas edilmesi gibi çözümler önerilmişti. Ayrıca dakikin (un) öğütülmesi, peksimet üretimine uygun olanların değerlendirilmesi veya anbarlarda bulunan hububatın bozulmaması için bir miktar tuz konularak zayi olmasına engel olunması gibi farklı çözümler de tavsiye edilmişti¹⁴⁴⁵. Buna rağmen İbrail Kalesi anbarlarında her ne kadar kâfi derecede olsa da zahirenin telefine engel olacak fiziki koşullar yaratılamamıştı. Birkaç yıl sonra kale muhafızı olan Ebubekir Paşa'nın, Yusuf Paşa gibi aynı durumdan yakınması, çözüm olarak tavsiye edilen ve üretilen formüllerin henüz bir netice sağlamadığını göstermekteydi.

Tablo 78: İbrail Nüzul Eminliğinden, Muhafız Ebubekir Paşa Dairesine ve Maiyetindeki Askeri Gruplara Yapılan Tayinat ve Ücretleri (28 Ekim 1821-16 Aralık 1822)¹⁴⁴⁶

Tayinat verilen birlik	Birliğin kaldığı zaman (ay)	Kıyah (kıyye)	Odun (araba)	Şair (İstanbul kilesi)	Lahm-ı ganem (kıyye)	Ekmek (çift)	Meblağ
Topçu 17. Cemaat'ten Mustafa Ağa'ya	14			1710	9107,5	19.110	11.458
Ebubekir Paşa'nın dairesine	-			41745	79622,5	159.236	
Salih Paşa'nın hazinedarına	6			159	477	954	
Kassab ve Nüzul Eminliği hademelerine	14			2172	3920	7840	35000
24c topçu Hacı Meehmed ağaya	12			1650	7598	16800	10661
Toplam				47436	100725	203940	57119
43c topçu Mehmed odabaşı Ağa'ya	1			75	215	525	357
23c Arabacıbaşı Ebubekir Ağa'ya	8			3675	4455	9005	9855
20c topçu Ali odabaşına	4			300	952,5	1145	1321

¹⁴⁴⁵ BOA, C. AS 407/16804 (5 S 1235/23 Kasım 1819).

¹⁴⁴⁶ BOA, D. BŞM. NZE. d 19099 (1 R 1238/16 Aralık 1822).

Süvari topçu İbrahim Ağa'ya	4			2400	2400	5175	5550
15b süvari arabacı Hasan odabaşıya	4			1545	1575	3150	3463
Toplam	4			55431	110322,5	223640	77667
Süvari arabacı Hacı Hasan Ağa'ya	8			2400	1800	3600	5090
Beldarlara	8		8		327	654	
Lağımçı ve humbaracı birliklerine	8	4172	54	259,5	304,5	569	
Amelelere	2					2695,5	
Tuna kapudanına	4				2110	4220	
Toplam		4172	62	58090,5	114864	235.368,5	82.757
Şalope ve sandal kapudanlarına ve sair birliklere	-				8321	16.662,5	
15b süvari arabacı seyid Ahmed ağaya				200	180	360	200
20c topçu Mehmed Ağa'ya	2			300	1200	2.400	1.713
Arabacı Hacı Hasan Ağa'ya	-						510
Topkeşan arabaları için							160
		4172	62	58.590,5	124.575	254791	85.341
Arabacıbaşı Bekir Ağa'ya							300
Sabık görevliden devir ile bazı masraflar							20.175
5 kazanadan tertip edilen							17.480
Toplam		4172	62	58590,5	124.575	254791	123.296

Bu suretle bahsi geçen zahirenin ya ihtiyaç duyulanlara satılması ya da uygun koşullara göre yeni ürünlerle değiştirilmesi gerekmekteydi. Bu sebeple bir miktar zahire kapan tüccarına satılmış, kalan kısmı ise anbarlardan ihraç edilerek çeşitli yerlerdeki anbar eminlerine teslim edilmişti¹⁴⁴⁷. Tuna yalılarında zahirenin tedarik ve tertibi o derece kıymetliydi ki İstanbul ve Rumeli için olduğu kadar, Karadeniz kıyılarına kadar doğu ve güney bölgelere tesir etmekteydi. Örneğin, 1724 yılında Osmanlı-Safevi mücadelesi devam ederken, İsakçı, Hırsova, Maçın, Tolcu ve İbrail kazâlarından tedarik edilen zahire, cephedeki askerlerin tayinatını karşılamak üzere Tebriz ve Tiflis'e kadar gönderilmişti. Zahirenin peksimet için kullanılmak üzere pişirme ücreti, her bir kantar için bu tarihte 30 akçaya tekabül ediyordu. Yeni mahsüllerin temini, yine bu bölgelerde faaliyet gösteren mübaşirler vasıtasıyla toplanarak doğu hududundaki askerlerin tayinatı olarak sevk ediliyordu¹⁴⁴⁸. Mübaşirler kendi inisiyatiflerine göre zahire mübayaası yapamazlardı ve verilen talimatname gereğince elindeki deftere uygun alım yapmak zorundaydılar¹⁴⁴⁹. Sadece doğu cephesindeki orduya değil, Osmanlı ülkesinin güney bölgelerine kadar İbrail

¹⁴⁴⁷ BOA, C. AS 41/1881 (4 Z 1237/22 Ağustos 1822).

¹⁴⁴⁸ BOA, AE. SAMD. III 129/12702 (7 Ca 1136/2 Şubat 1724).

¹⁴⁴⁹ BOA, AE. SAMD. III 129/12702 (7 Ca 1136/2 Şubat 1724).

İskelesi'nde toplanan hububat, askere tayinat olmak üzere gönderilmekteydi. XIX. yüzyılın hemen başlarında, İbrail Nazırı Ahmed Ağa vasıtasıyla Mısır Seferi'ne gitmek üzere tertip edilen askerlerin tayinatı için İbrail İskelesi'ne Eflak ve Boğdan'dan yaklaşık 10.000 ton miktarında hububat temin edilmiş ve buralardan toplanan zahire, İbrail ve Kalas iskelelerinden bölgeye sevk edilmişti¹⁴⁵⁰.

Söz konusu kale askerleri olunca, iaşenin temel argümanı olan tayinat, devlet tarafından belirlenen günlük gıda tüketimiydi. Askerin bu ihtiyacı genellikle ekmek (*nân*, çift olarak hesaplanırdı), et (*güşt* veya *lahm*), dakik, hinta, şa'ir (arpa, hayvan yemi olarak), peksimet, bulgur, revgan (yağ), pirinç gibi erzak ve et cinslerinden oluşan ve devlet tarafından tahsis edilen ürünlerdi¹⁴⁵¹. Bunun dışındaki ihtiyaçlar, ordu pazarlarında kurulan tezgâhlardan satın alınırdı¹⁴⁵². Tayinat, günlük olarak hesaplanırken, her bir asker için genel bir standart vardı. Bu da bir askere günde bir çift ekmek, 5 asker için 1 kıyye et (her bir nefer için 1/5 kıyye) olarak hesaplanıyordu. Bu da bir askere günde yaklaşık 256 gram et düştüğü anlamına geliyordu¹⁴⁵³. Olağanüstü bir kıtlık olmadığı takdirde bu belirleme, genel olarak her asker için aynıydı. Örneğin, 1787-1792 savaşlarında İbrail Kalesi'ne sevk edilen 10 kazmacı neferi için 20 çift ekmek ve 2 kıyye (yaklaşık 2,5 kg) et tayin edilmişti¹⁴⁵⁴. Bu tertiple belirlenen miktar, ocaklı, yerli veya geçici olarak maaşlı tayin edilen askerlerin tamamı için aynıydı ve *ruzmerre* olarak tarif ediliyordu¹⁴⁵⁵.

Erken dönemlerden itibaren her bir asker için tayinat olarak belirlenen ürün ve miktar değişmezdi ve yine her bir askerinin, muhafazada bulunduğu gün sayısı temel alınarak tertip ediliyordu. 1739 yılında İbrail Kalesi'nde görevli olan yeniçeri, topçu, top arabacı, cebeci ve sair askerlerden ibaret 300 kişilik askeri personel için, günlük

¹⁴⁵⁰ BOA, D. NVK. d 32004 (5 M 1218/27 Nisan 1803), s. 2-3.

¹⁴⁵¹ *Graf Marsilli, a.g.e.*, s. 118.

¹⁴⁵² Konu hakkında teferruatlı bilgi için bkz. Şenol Çelik, "Osmanlı Sefer Organizasyonunda Orducu Esnafı ve İstanbul Orducuları", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a: Ordular*, (Ed: Feridun M. Emecen), Kitabevi, İstanbul 2008, s.355-396.

¹⁴⁵³ 1 kıyye=1282 gr. Bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s.446; Ağa, Alemdar, Çavuş vs. biraz daha üst dereceliler için bkz. BOA, DBŞM 7292/22 (3 M 1205).

¹⁴⁵⁴ BOA, C.AS 30428 (23 M 1204); Yine 6 bayrak dalkılıç neferi için her bir askere birer çift ekmek, beş asker için 1 vukıyye et benzer örnekler için C.AS 35527;41490 (17 Ş 1205); 16339 (26 R 1206).

¹⁴⁵⁵ Örneğin Kulle Kalesi'nde durum aynıydı. Maaşlı personelin ruzmerreleri aynı usulle tertip edilmişti. BKZ. BOA, D. BŞM. d 41761(Gurre-i N 1224).

300 çift ekmek, beş kişiye 1 kıyye et ve 1,5 kile şa'ir tayinat olarak tahsis edilmişti¹⁴⁵⁶. Benzer örnekler çoğaltılabilmekle beraber, istisnai durumlar hâsıl olabiliyordu. Zira zahirenin azlığı, buna göre bir tertibi gerekli kılıyordu. Bu suretle tayinat olarak tahsis edilecek *ruzmerre*, bu defa mevcuda göre dağıtılıyordu. Mesela, 1791 yılında İbrail Seraskeri Mehmed Paşa'ya, Nüzul Emini'ne ve Kassabbaşı'ya gönderilen bir hükümde, tayinat miktarlarının “*mevcuda göre tenkis*” edilmesininin, zaruret halinde gerektiği bildiriliyordu¹⁴⁵⁷. Yerli ve ocaklı unsurların haricindeki ücretli askerlerin de tedarikleri, yine İbrail Nüzul Emini tarafından karşılanıyordu. Bunlara her ne miktar tayinat verilmişse, tafsilatı ile belirtilerek defteri tutuluyor ve zabitlerine teslim edilirken bunlardan bir senet alınıyordu¹⁴⁵⁸.

Tablo 79: İbrail Muhafızlarının Nüzul Emini ve Kasapbaşı Zühdi Ömer Efendi Zamanında Kale Muhafazasında Olan Paşaların Tayinatları¹⁴⁵⁹

	Gün	Ekmek (çift)	Et (kıyye)	Şa'ir (kile)	Dakik (kıyye)
Kale Muhafızı Vezir Mahmud Paşa	177	88.500	16.000	22.125	
Maçın Muhafızı Arslan Mehmed Paşa	59	23.600		68.544	2.280
İbrail Muhafızlarından Mirmiran Osman Paşa	350	45.650	4.37,5	9.787,5	
İbrail Muhafızlarından Kocabaşzâde Ahmed Paşa	197	26.595	2.278	5.329	
Tuna Başbuğu Selim Paşa	-			5.500	
İsakçı Başbuğu Seyyid Osman Paşa	-			700	1.000
İbrail Muhafazasındaki Yeniçerilere	39	102.469	20.701	3.536	
İbrail Muhafazasındaki Topçubaşı ve Askerlere	127	604.828	76.553	23.432	
İbrail Muhafazasındaki Yeniçerilere	266	902.733	84844	26.173,5	
İbrail Yamaklarına	364	834.785			
İbrail Muhafazasında Bender Kalesi Yamaklarına	251	2.568.658	181.998	5.2141,5	
Dergah-ı Ali Topçubaşı ve Askerleri	128	55.500	7.925	986	
Topçu Askerleri (Balyemez)	454	6.810	1.135		
Top Arabacıları	74	1.110	185		
Humbaracı	216	4.232	900		
Süvari Bölüklerine	414	111.780	19.836	21.039	
Silahdar	414	111.780	19.836	21.039	
Sipahi Serdengeçti	65	6.500	1.300	1.300	
Silahdar Serdengeçti	65	5.525	1.105	1.007,5	
Cabbarzâde	24	3.600	900	900	
Başbuğ Seyyid Salih Ağa	55	13.200	2.640	3.300	
Selanikli Ağa Maiyetinde Serdengeçti	112	4.560	544	185	
Başbuğ Ali Ağa	82	44.020	571,5		
Başbuğ Mehmed Ağa	364	1.092	273	273	

¹⁴⁵⁶ BOA, D. BŞM. d 2330 (29 C 1152/3 Ekim 1739) s. 2.

¹⁴⁵⁷ BOA, C.AS 33897 (3 S 1206/2 Ekim 1791).

¹⁴⁵⁸ BOA, C. AS 543/22767 (2 Za 1203/25 Temmuz 1789).

¹⁴⁵⁹ BOA, D. BŞM. NZE. d 19023 (11 S 1206/10 Ekim 1791) s. 2-6.

El-Hac Osman Ağa Dergah-ı Ali Gedikli	197	2.000		150	
İbrail Kadısı Mehmed Salih Efendi	368	3.680		184	
İbrail Kadısı Mehmed Salih Efendi	93		186		
İbrail Kalesi 2. Tabya Kuvvetleri	649	6.490	660		
Toplam		3.158.482	264.038,5	159.262	3.280

Tabloda görüldüğü üzere, tayinat olarak tertip edilen hububatın cinsi, bazı istisnalar haricinde genelde aynı tertip üzere organize ediliyordu. Fakat istisnalarda, aslında tayinat çeşidinin tafsilinin anlaşılmasını sağlıyordu. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda İbrail Kalesi Muhafızı ve Seraskeri'nin maiyetindeki askerlere tertip edilen tayinat, ekme, et ve arpadan başka sirke, kahve, yağ, ot ve sair muhtelif ürünleri de kapsıyordu.

Tablo 80: İbrail Kalesi ve Seraskerliği Tayinatı İçin Tertip Edilen Ürünler (1770)¹⁴⁶⁰.

	Satın Alınan	Fiyat (akça)	Birim fiyat (akça)
Ağnam (re's)	20.850	4.337.315	208
Dakik (kıyye)	432.830	5.003.226	11,5
Erz (kile)	5.885	2.765.500	470
Revgân-ı sâde (kıyye)	14.770	1.095.225	74
Şa'ir (kile)	10.891	13.777.115	1.265
Kıyâh (araba)	244	58.560	240
Sirke (kıyye)	1.997	43.934	22
Arak (kıyye)	130	30.800	237
Şem-i revgân (kıyye)	326	29.340	90
Kahve (kıyye)	252	90.480	239

Askeri mevcudun artışı, tedariki sağlayacak nüzul emini ve ilgili personelin işlerini hayli zorlaştırmaktaydı. Aynı tarihlerde İbrail Kalesi muhafazasında olan askerin tayinatı, mevcudun çokluğundan dolayı yetersiz durumdaydı. Zahirinin temini kadar, tedarik edilen hububatın öğütülmesi, ekme ve peksimetin pişirilmesi, değirmenlerin kullanımı ve sair işlemlerde kullanılacak personelin yeteri sayıda olmasını gerektiriyordu. Haziran 1770'te İbrail Nüzul Emini ve Anbar Emini Yakub Ağa'nın karşılaştığı problem, tam da bu duruma tekabül ediyordu. Yakub Ağa, sadece asker için üretilen günlük ekme sayısının 22.000 kadar olduğunu ve yetiştiremediklerini bildiriyordu. Bu nedenle 15 *habbaz* (ekmekçi) ustası talep edilmişti. Bununla birlikte 4 çadır ustası ve her bir ustaya 3 fırın itibari ile 12 fırın

¹⁴⁶⁰ BOA, D. BŞM. d 4031 (1183/1769-1770); D. BŞM. d 4077 (1 Za 1183/26 Şubat 1770) s. 2.

işçisi gerekmekteydi. Pişirme ücretleri ve personelin aylıkları ise miri hazineden gönderilmişti¹⁴⁶¹. Keza askerin tayinatının tertip edilmesi için ordu tarafından gönderilen hizmetliler, her bir ürün hakkında belli başlı eğitim ve hizmeti verebilecek kişilerden oluşmaktaydı. Miktar ve cinslerinden haricen gider kalemlerine başkâtip, fırın kâtibi, şair kâtibi, kasab kâtibi ve sair görevlilerin ücretleri de ekleniyordu. Yeni inşa edilen fırın, konak, zahire mahzeni kirası, hendek tamiri, kasab kantarcısı, kileci, çorbacı, peynirci, muhtelif tamirler, nakil bedelleri, kurban parası, çoban ve sair personel giderleri de nüzul eminliğine tahsis edilen ücret dâhilinde gider olarak işleniyordu¹⁴⁶². Rütbeli idareciler ve bürokratların farkı ise bunların maiyetinde bulunan kapı halkının sayısı ile ilgiliydi. İbrail Kalesi için Vezir, Mirmiran ve sair rütbelerdeki askeri yöneticilerin maiyetindeki personelin tayinat bahası, 1791 yılında yine maiyetindeki asker ve kapı halkının sayısına göre, aylık 1.000 ila 1.500 guruş arasında değişmekteydi. Kale Muhafızı Mahmud Paşa'nın bir aylık tayinat bahası 1.500, İbrail Başbuğu Abdi Paşa'nın 1.500, Mirmiran Gürcü Osman Paşa'nın 1.050 guruş olarak gösterilmekteydi. Bu, aynı zamanda rütbe ile ilgiliydi ve zikredilen paşalar, aynı anda İbrail Kalesi muhafazasında görevliyidiler¹⁴⁶³. Askeri idarecilerin kapı halkının ve maiyetindeki askeri personel tayinatları, nüzul emini vasıtasıyla tutulan defterler de baş muhasebeye doğrudan kaydedilirdi. Askeri idarecinin mutfak masrafı ve kapı halkının giderleri de özel olarak zikredilmekteydi. 1813 yılına ait kayıtlara göre, İbrail Muhafızı Şahin Ali Paşa'nın şahsi mutfak masrafları, gün gün tertip edilmiş, maiyetindeki askerin ihtiyaçları da tafsilatlı şekilde belirtilmişti.

Tablo 81: İbrail Muhafızı Şahin Ali Paşa'nın Maiyetindeki Ağalara Mutfak Giderleri¹⁴⁶⁴

	Gün	Revgân (kıyye)	Pirinç (kıyye)	Güşt-ı Bakar (kıyye)	Güşt-ı Ganem (kıyye)	Ekmek (çift)
Şahin Ali Paşa'nın Mutfak Masrafı	28	178,5	665		653	137.47
Tatar Ağası'na	28	28	140	1.764	740	21.056
Sekbanlar	13	14				
Topçular	28					

¹⁴⁶¹ BOA, C. AS 616/25999 (7 S 1184/2 Haziran 1770).

¹⁴⁶² BOA, D. BŞM. d 4130 (22 C 1185/2 Ekim 1771).

¹⁴⁶³ BOA, C.AS 629/26572 (22 C 1205/26 Şubat 1791).

¹⁴⁶⁴ BOA, D. BŞM. d 8038 (11 Ş 1228/9 Ağustos 1813).

Mehterbaşı	28				
Sayis başına	28	28			
Cerrahlar	28	6			
Hükamlara	28	7			
Sancakdara	28	7			
...başına		8			
Muhzır Ağa	28	9,5			
Selam Ağası	28	1			
Sofracıbaşına	28	1			
Ahmed Çavuş	28	1			
Yeniçeri Ağası	28	1			
Terzibaşına	28	7			
Varnalı Hasan Ağa	28	3,5			
Osman Çavuş	28	1			
Hasan Ağa	28	1			
Menzilciye	28				

Aynı zamanda Paşa'nın hususi mutfak giderleri, ürünün cinsi, miktarı ve ne kadar günde kullanıldığı da belirtilmişti.

Tablo 82: Şahin Ali Paşa'nın Mutfağına Tertip Ettiği Ürünler¹⁴⁶⁵

	Gün sayısı	Miktar
Dakik (Kıyye)	28	11
Asel (Kıyye)	28	28
Fasulye (Kıyye)	28	6
Nohut (Kıyye)	28	42
Tuz (Kıyye)	28	70
Şem-i revgân	28	55
Astar (top)	28	4
Has Ekmek (kıyye)	28	42
Zeytinyağı	28	23,5
Muhtelif Ekmek	28	22
Teşrifatta Kurban Kesimi	28	-

Kale askerlerine tayinat olarak belirlenen ürünlerin tertip edilmesi, elbette ki tek başına yeterli bir işlem değildi. Tedarik edilen her bir ürün, muhtelif işlem ve aşamalardan geçerek askerin tüketimine sunuluyordu. Bunun ilk adımı, zahireyi uygun fiziki koşullarda depolamak ve ardından gerekli olan üretim aşamasına uygun hale getirmektir. Bu suretle İbrail Kalesi'nde zahirenin öğütülmesi (*tahn*), hem kale içinde hem iskelede hem de Tuna Nehri kıyısında ve Eflak'daki seyyar değirmenler vasıtasıyla yapılıyor ve mevcutlarının sayısı artırılıyordu. Bölgede XIX. yüzyıl

¹⁴⁶⁵ BOA, D. BŞM. d 8038 (11 Ş 1228/9 Ağustos 1813).

ortalarına kadar üç çeşit değirmen kullanılmaktaydı. Bunlardan ilki rüzgârla *yel değirmenleri*, diğeri nehir ve daha küçük akarsuların suları ile işleyen *su değirmenleri* ve son olarak hayvan gücüyle çalışan *kara değirmenleri* idi¹⁴⁶⁶. Tuna Nehrine kıyı olması sebebiyle İbrail şehrinde zahireyi öğütmek için kullanılan değirmenler *su değirmenleri* idi ve belgelerde *Tuna Değirmeni* olarak anılıyorlardı. Hayvan gücü ile çalışan değirmenler genellikle kale içindeydiler ve *Bârgir Değirmeni* şeklinde isimlendirilmişti. 1787-1792 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşlarında, kale muhafızı Vezir Mahmud Paşa, Eflak'tan gelen buğdayın öğütülmesi için hangi değirmen çeşidinin inşa edilmesi gerektiğini merkeze sorarken, değirmenlerin cinsini bu isimlerle adlandırmıştı. Bu değirmenlerin idaresi, nüzul emininin yönetiminde olabileceği gibi ahalden uygun bir değirmenciye de ihale edilebilirdi¹⁴⁶⁷. Değirmenlerin sayısı ihtiyacı karşılamadığı zamanlarda da Tuna limanlarında seyyar halde olan ya da Eflak tarafından getirtilen *seyyar değirmenler* vasıtası ile tahıl öğütme işlemi yapılıyordu. Aynı yıllarda Tuna Kapudanlılığı'na bağlı seyyar değirmenler, ihtiyaç hâsıl olduğunda İbrail İskeleye'ne birkaç kez gönderilmişti. Ancak iklim şartlarının zorlaştığı zamanlarda, nehrin don tutması ve şiddetli rüzgârdan dolayı boğaz ve geçit yerlerindeki sıkıntılar seyr ü seferi etkiliyordu. Örneğin, Tuna kapudanı Ahmed Paşa, 1792 Şubat ayında İbrail'e gönderilmesini istediği iki değirmen, seyir esnasında şiddetli rüzgâr ve nehrin buzlanmasından dolayı boğaz ya da geçitlerin don tutması sebebiyle gönderilememiş, havanın düzelmesi beklenmişti. Gerektiğinde kullanılan seyyar değirmenler, lüzum olmadığı zamanlarda sahiplerine geri iade edilir ve ücretleri ödenirdi¹⁴⁶⁸.

Askerin iaşesi için tayinat olarak zikredilen tahsisatın oluşturduğu mali yük, muhtelif kaynaklardan finanse edilirdi. Bu finansmanın kaynağı, miri hazine, ordu hazinesi, eyalet ve bunlara bağlı bölge defterdarlıkları, nezaret gelirleri, muhtelif vergi kaynakları olarak sayılabilir. Bu durumda gerek Tuna kıyısında ve gerekse diğer serhad kalelerinde askerin tayinat tedarikleri temin edilirken, benzer yöntemlerle aynı kaynaklardan istifade ediliyordu. Örneğin, 1768-1774 Osmanlı-Rus

¹⁴⁶⁶ Salih Aynural, "İstanbul Değirmenleri", *Büyük İstanbul Tarihi (Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla)*, İstanbul 2015, s. 77; Aynı yazar, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları: 1740-1840*, İstanbul 2001.

¹⁴⁶⁷ BOA, C. AS 883/37935 (5 Ra 1206/2 Kasım 1791).

¹⁴⁶⁸ BOA, C. AS 164/7221 (19 C 1206/13 Şubat 1792).

savaşında kale askerlerinin tayinatı için temin edilen 256.000 kg buğdayın ücreti, Bender Defterdarlığı tarafından karşılanmıştı¹⁴⁶⁹. Aynı tarihlerde İbrail Kalesi Muhafızı Seyyid Mehmed Paşa'nın merkeze sunduğu bilgilere göre, kalede muhafaza hizmetinde bulunan bazı askerlerin günlük (*ruzmerre*) ihtiyaçları, toplam 100 asker için 49 günlük olmak üzere 4.700 çift ekmek, ortalama 1 ton et ve 46 ton arpanın ücreti, İbrail Defterdârı Ali Bey tarafından tahsis edilmişti¹⁴⁷⁰. Bu defterdarlığın 153 günlük geliri, kayıtlardan elde edilen bilgiye göre 314.981,5 guruşa tekabül etmekteydi. Bahsi geçen 100 askerın tayinat bedellerinin yanı sıra, defterdarlık bütçesinin çoğunluğu, muhafız ve serasker paşaların maiyetindeki askerlerin iâşesi için sarf edilmişti. Diğerleri ise kalenin bakımı, nakil masrafları, anbarcı, kileci, arabacı, kasap, çoban ve sair hizmetlilerle kışla haneleri, ekmeğin pişirilmesi, günlük ulufeler, bargir ücretleri ve muhtelif kiralariçin kullanılmıştı¹⁴⁷¹. İhtiyaç duyulduğunda tayinat giderlerinin hızlı şekilde halledilmesi için, ordu hazinesi devreye girerdi. Çoğu örnekte nüzul eminlerine askerın iâşesini temin etmek üzere, muhtelif vakitlerde ordu hazinesinden İbrail nüzul eminine ödemeler nakden yapılırdı. 1788 Mart ayından 1790 Mayıs ayına kadar, ordu hazinesinden İbrail Nüzul Eminliğine nakden verilen meblağ 149.700 guruştur. Yaklaşık olarak üç yıllık ordu masrafı içerisinde (16.188.366,5 guruş) ortalama %0,9 civarında bir bütçe, İbrail Kalesi'nde görevli askerlerin tayinatları için nakden gönderilmişti¹⁴⁷². Yine 1806-1812 seferinde sadece üç ay zarfında gönderilen meblağ 40.000 guruş civarındaydı¹⁴⁷³. İhtiyaç olduğunda nüzul eminlerine tayinat için tahsis edilen kaynaklar arasında, merkez tarafından el konulan muhalefat gelirleri de bulunmaktaydı. 1806-1812 yılları arasındaki Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken, bazı paşalar ve ağaların merkezce el konulan muhalefat gelirlerinden tertip edilen 23.115 guruşluk bir meblağ, 1809 yılında İbrail muhafızlarının 23 günlük tayinat bedellerine harcanmıştı. 7000'den fazla askerın söz konusu 23 günlük tayinat

¹⁴⁶⁹ Cengiz Fedakar, *Bender Kalesi (1768-1774)*, Kitabevi, İstanbul 2019, s. 42-43.

¹⁴⁷⁰ BOA, AE. SMHD I 113/8179 (Selh-i N 1152/20 Aralık 1739).

¹⁴⁷¹ BOA, D. BŞM. d 4031 (1183/1769-1770).

¹⁴⁷² BOA, DBŞM. ORH. d 16928; ordu masraflarının son tutarı için bkz. *aynı belge*, s.19b.

¹⁴⁷³ BOA, C. AS 179/7763 (25 N 1222/26 Kasım 1807).

miktarı, 163.098 çift ekmek, 52 ton et, 524 ton arpa ve 820 ton saman olarak hesaplanmıştı¹⁴⁷⁴.

XVIII. yüzyıl başlarından itibaren asker tayinatlarının organizasyonu, daha çok İbrail Kalesi muhafızlarının kontrol ve insiyatifinde olup, nüzul eminleri marifetiyle tertip ve organizasyonu yapılmaktaydı. Söz konusu muhafızların maiyetindeki asker sayısının çokluğu, kalede devamlı olarak zahirenin mevcut olmasını gerekli kılıyordu. Örneğin 1821 yılı Haziran ayından Kasım ayına kadar yaklaşık 5 aylık sürede İbrail askerinin tayinatları, İbrail Nüzul Emni Mustafa Nazif Efendi tarafından tertip edilirken, tahsis edilen toplam 106.042,5 guruş, ağnam ve zahire bedeli olarak tespit edilmişti. Fakat bunların tamamı kapan tüccarı, sefine ve kazalardan yapılan miri mubayaalardan oluşuyordu. Ancak tahsisat sağlanırken diğer hizmet bedelleri ile birlikte 5 aylık toplam masraf 129.731,5 guruşa ulaşmıştı. Nüzul eminine tahsis edilen meblağın kullanıldığı kalemler arasında et ve hububatın dışında, kendi maaşı, hayvanların tutulduğu muhtelif ahırlar, bargir ve topkeşan kiralari, mahzen kiralari, hayvanlar için ot ve muhtelif asker ve hizmetlilerin giderleri de vardı.

Tablo 83: İbrail Muhafızlarının Nüzul Emin Mustafa Nazif Efendi Zamanında 5 Aylık Asker Tayinatı (1822)¹⁴⁷⁵

	Gün	Ekmek (çift)	Et (kıyye)	Şa'ir (kile)
Salih Paşa		3.000	276	198
Selim ve Ahmed Usta	12	1.920	480	600
Başbuğ Seyyid Mehmed	50	7.250	1.305	3.500
Nüzul Emni tayinatı	148	7.400	1.480	1.480
İbrail Muhafızı Yusuf Paşa'nın dairesi halkı için	68	20.788	10.394	9.586
Başbuğ El-hac Mustafa	50	57.500	11.500	9.150
Başbuğ Hüseyin	50	10.250	2.050	1.800
Mahiyeli Askerler	47	40.890	8.178	8.178
Topçu Askerler	150	31.075	15.540	9.525
Başbuğ İbrahim Paşa dairesi için	40	1.660	352	
Tuna Donanma Unsurları	20	1.100	5.500	
Paşanın dairesi için	5	1.525	1.360	
Şalope Askerleri	5	260	130	
Sadullah Ağa (Mihmandar-ı Asakir-i Anadolu)	14		39	
Muhtelif Kaza Askerleri (603 Piyade ve 555 süvari)	57	17.370	6.932	3.550

¹⁴⁷⁴ BOA, C.AS 737/30915 (16 C 1224/29 Temmuz 1809).

¹⁴⁷⁵ BOA, D. BŞM. d 8853 (17 L 1237/7 Temmuz 1822), s. 4-9.

Muhtelif Kaza Askerleri (557 Piyade ve 555 süvari)	57	34.740	13.464	7.100
Muhtelif Kaza Askerleri (354 piyade ve 390 süvari)	75	24.480	4.896	2.760
Başbuğ Mustafa Ağa	7	14.000	3.500	1.750
Muhtelif Kaza Askerleri (piyade ve süvari 788 nefer)	45	12.758	4.730	2.226
Toplam		186.194	87.424	58.527

Yine ihtiyaç halinde tayinat ücretleri tertip edilirken, muhtelif bölgelerin gelir kalemlerinden istifade ediliyordu. İbrail mukaatası da bu maksatla kullanıldığı gibi farklı bölgelerin vergi gelirlerinden de tahsisler yapılıyordu. Örneğin 1808 yılı Mayıs ayında, asker tayinatı olarak un, arpa ve et ücretleri, Vulçitrın cizyesi gelirlerinden tertip edilerek 2.100 guruş, İbrail Nüzul Eminliği'ne tahsis edilmişti¹⁴⁷⁶. İbrail Kalesi'nde muhafız olan kapıkulu askerlerinin tayinat ücretleri, genellikle XIX. yüzyıl başlarına kadar miri hazineden tahsis edilirken¹⁴⁷⁷, gerekli koşullar sağlanınca vilayet gelirlerinden de tertip edilebilirdi. XIX. yüzyılın başlarında cereyan eden savaşta Rus ordusu tarafından istila edilen Kili, Akkırman, Bender ve İsmail kaleleri muhafazasında olan kapıkulu ocaklarına mensup askerler, Tuna Nehri kıyısındaki kalelere aktarılmışlardı. Bu tarihlerde etin bir kıyyesi 5, hıntanın (buğday) bir kilesi 40 akça üzerinden hesap edilirken, başka kalelere sevk edilen söz konusu kaledeki ocak efradının tayinat giderleri, her yıl ocakları tarafından gönderilirken Hurşid Ahmed Paşa tarafından, buldukları kalenin bağlı olduğu vilayet gelirlerinden tertip edilmesi sağlanmıştı¹⁴⁷⁸. Kalelere takviye olarak sevk edilen askerlerin yol süresince sarf ettikleri tayinatın bedeli ise muhafazasında bulunacakları kazanın ahalisinin tekâlifinden de karşılanabiliyordu. Örneğin, 1822 yılında İbrail Kalesi'ne merkezden gönderilen lağımçı ve humbaracı neferlerinin yol esnasındaki tayinat bedelleri, İbrail ahalisinin ödediği muhtelif vergilerden karşılanmıştı¹⁴⁷⁹. Ancak ahaliden aynî olarak tertip edilen ve askere tayinat olarak tahsis edilen zahire, ot ve odun temin edilirken, haksız yere fazla akçe talep edilmesine ya da mahsüllerin fazla alınmasına kesinlikle müsaade edilmiyordu. Her ne kadar haksız ve usulsüz uygulama vakalarına tesadüf

¹⁴⁷⁶ BOA, AE. SMST. IV 20/1448 (18 Ra 1223/14 Mayıs 1808).

¹⁴⁷⁷ BOA, C. AS 236/9984 (9 S 1225/16 Mart 1810).

¹⁴⁷⁸ BOA, HAT 338/19325 (14 S 1228/16 Şubat 1813).

¹⁴⁷⁹ BOA, AE. SMHD II 39/2595 (25 R 1237/19 Ocak 1822).

edilse de söz konusu durum tespit edildiğinde, sorumluları cezalandırılır ve ahaliden haksız yere alınan aynı ve nakdi ücret ve mahsüller kendilerine iade edilirdi¹⁴⁸⁰.

Tayinat işlerinin organizasyonunda en fazla külfeti, nüzul eminleri çekiyordu. Tedarikin aksaması, askerin sıkça şikâyetine sebep oluyor ve bazen kale içinde karmaşaya yol açıyordu¹⁴⁸¹. Keza bundan en muzdarip olanlar da hiç kuşkusuz nüzul eminleri idi. Çoğu zaman tayinatlarının gecikmesi, nüzul eminlerini ciddi bir baskı altına sokuyor ve çoğunlukla bu durumdan, nüzul eminleri suçlanıyordu¹⁴⁸². Bazı zamanlarda askerler, birkaç aylık tayinatlarını peşin talep ediyorlardı. Kale muhafazasında olan nüzul eminlerine gelen meblağa zaman zaman bölgedeki komutanların el koyması da ciddi problemlere sebep oluyordu¹⁴⁸³.

2. Asker İaşesinin Problemleri

Askerin iâşesi sağlanmaya çalışılırken çeşitli problemlerle karşılaşılması, gerek Osmanlı merkezi yönetimin ve gerekse kalelerde bu işin idaresini üstlenen görevlilerin farkında olduğu bir durumdu. Bu sorunları gidermek üzere merkez ile taşra arasında yapılan yazışmalar takip edildiğinde, yönetimin askerin iâşesi konusunda son derece hassas bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Tayinat görevini üstlenen yetkililerin, vazifelerini icra ederken faaliyetlerine engel teşkil eden hususlar, özellikle savaş zamanlarında onların yetki ve sınırlarını aşacak durumlardı. Söz konusu vaziyet, tamamen savaş koşullarının yarattığı olumsuzluklara dayanmaktaydı. İdarecilerin insiyatifinde olan hususlarda ise onların usulsüz davranışları, koordinasyon ve iletişim eksikliği gibi faktörler, kaynakların israfına yol açmakta ve tayinat işlerinin aksamasına sebep olmaktaydı.

Belgrad Kalesi'nden itibaren Karadeniz'e ulaşıncaya kadar, Tuna üzerinde Semendre Güvercinlik, Niğbolu, Rusçuk, Silistre, İsakçı, Hırsova, İbrail, Maçın, Tolcu ve sair stratejik kaleler, Osmanlı merkezi ve ordusu için son derece önemli

¹⁴⁸⁰ BOA, ADVNSMHHM. d 127 hk 1383 (Evasıt-ı Ra 1131/5 Şubat 1719).

¹⁴⁸¹ BOA, DBŞM 7182/73 (23 M 1204/13 Ekim 1789).

¹⁴⁸² BOA, C.AS 19418 (23 Ş 1205/1 Kasım 1790); “*Rûz-i Hızır duhûlünde şa’irin kat’ı için bir küt’a emr-i âli himmet-i aliyye buyurmanız ricâ ü niyâzımdır zirâ emr-i âli bir ân evvel zühûr itmez ise el-yevm şa’ir ta’yinâtı matlûb iderüz deyü bu kullarına dürlü dürlü rencide olınacağı be-didâr olmağla*”

¹⁴⁸³ BOA, C.AS 7148; 25344 (26 Ş 1205/30 Nisan 1791).

tedarik üsleriydi. Tuna hattı üzerindeki kalelerin koordinasyonu, XVIII. yüzyılda savaşlarının kaderini belirleyecek nitelikteydi. Böylesi uzun ve ehemmiyetli bir sınırı muhafaza etmek, lojistik ve iaşe anlamında büyük önem taşımaktaydı¹⁴⁸⁴. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlılar, Tuna havzasındaki donanma gücüne, Avusturya ve Macaristan seferlerini tedarik etmek için son derece özen göstermişlerdi. Batı hattında ilerlemenin en hızlı ve güvenilir yolu, Tuna Nehri'nin sağladığı ulaşım hattıydı. XVI. yüzyıl ortalarına doğru, Belgrad, Budin ve İbrail şehirlerinin hinterlandı, artık Osmanlı idaresi altına girmişti¹⁴⁸⁵. Böylelikle Tuna havzasında sağlanan tam denetim, Osmanlı ordusu ve merkezini lojistik ve tedarik konusunda daha emniyetli bir hale getirmişti. İbrail, bu manada Osmanlı Devleti'nin Tuna hattında bulunan en önemli lojistik ve tedarik merkezlerinden biriydi. Bu vasfından dolayı XVI. yüzyıl ortalarından itibaren İbrail İskeleyi'nin, Karadeniz'in her kıyısından Şark Seferlerine ve hatta güney bölgelerin tedarikine kadar bir etki alanına sahip olmuştu. Henüz 1570'lerde Eflak, Boğdan ve Rumeli'deki muhtelif kazalardan toplanan hububat, İbrail İskeleyi'nden hareketle Kefe'ye kadar gönderiliyordu¹⁴⁸⁶. Aynı tarihlerde Şark Seferi tedariki için, temin edilen arpa, un, bal ve yağ gibi ihtiyaç malzemeleri, gemilerle evvela İbrail İskeleyi'ne taşınıyor ve buradan Trabzon'a kadar naklediliyordu¹⁴⁸⁷. XVIII. yüzyıl sonlarında ise Vasıf Efendi'nin ifadesine göre İbrail ve Kalas şehirleri, hububat gemilerinin uğradığı en önemli tedarik merkezleriydi¹⁴⁸⁸. İbrail kazasında üretilen mahsüllerin yanında, Eflak, Boğdan ve civar bölgelerden temin edilen zahire, Tuna kenarındaki kapanlar

¹⁴⁸⁴ Virgina H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, s. 78.

¹⁴⁸⁵ Yusuf Gülderen, "Kanuni Sultan Süleyman Devrin (1520-1566) Tuna Nehri ve Kolları Üzerinde Osmanlı Tersaneleri", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No: 1 (Balkanlar'da Türk Mührü)*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1988, s. 133.

¹⁴⁸⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri III (975-976/1567-1569), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arsivi Daire Başkanlığı, Ankara 1999, s. 133; Kefe askerlerinin zahire ihtiyaçlarını karşılamak üzere Silistre, Boğdan, Akkirman, Kili ve İbrail ileri gelenlerine gönderilen hüküm (8 Ekim 1568).

¹⁴⁸⁷ Şuayib İzgi, *986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi* (s. 201-400), (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarih Bilim Dalı, İstanbul 2006, s. 90-91; Zahrenin Şark Seferi için İbrail İskeleyi vasıtasıyla Trabzon Limanı'na gönderilmesi hakkında, Eflak ve Boğdan voyvodaları ile İbrail kadısına yazılan hüküm (25 Ocak 1578).

¹⁴⁸⁸ Nevzat Sağlam, *Mehâsinü'l-Âsâr Hakâikü'l-Ahbâr 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, (Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, s. 244-245.

ve tüccar gemileri ile iskelelerden Osmanlı ülkesinin muhtelif yerlerine sevk edilmekteydi. Zahire konusunda bu derece önemli bir şehrin bile, sefer esnasında tedarik sıkıntısı çekmesi, belli başlı bazı sorunlardan kaynaklanmaktaydı. Mevcut koşullar ve fiziki şartlar, çoğu zaman Osmanlı yöneticilerini ordusunun, başkentinin ve savaş zamanlarında kalelerin tedarikine engel olabilecek çok sayıda problemle yüzleşmek zorunda bırakıyordu. Tedarik unsurlarını tertip için yaşanan kaynak sıkıntıları, gerek finans sağlama noktasında ve gerekse dönem koşullarının oluşturduğu imkânsızlıklarla, çoğu zaman takviyelerinin gecikmesine ve bu gecikme ile birlikte kalelerin düşman orduları tarafından istilasına zemin hazırlamaktaydı. Askeri bürokrasinin tedarik konusunda organize olamayışı da savunma kuvvetlerinin direncini kırarak gelişmelere yol açıyordu. İbrail şehri dâhil olmak üzere Tuna kıyı hattı, et ve hububat konusunda son derece zengin kaynaklara ve ulaşım imkânlarına sahip olmasına rağmen, sefer esnasında bürokrasinin yönetim zafiyeti, kıyı şeridindeki her bir kalenin tedarikini ciddi manada tehdit etmekteydi. Barış zamanlarında bile askerin iaşesinde bazı problemler ortaya çıkıyorsa da bunlar yönetilemeyecek bir kaynak sorununa dönüşmüyordu. Lakin sefer ve isyan gibi olağanüstü koşullar ortaya çıkmaya başlayınca, her bir kalede muazzam sayılarda biriken askerlerin varlığı, tedarik meselesi ve bunun organizasyonunda yaşanan sıkıntılarda telafi edilemeyecek derecede yıkıcı sonuçlara ortam yaratıyordu. Böylesi olağanüstü şartlarda kale askerlerinin iaşesi, personel ve lojistik kaynaklarının temini başlıca sorunlardandı. Tedariki zorlaştıran faktörler ise zaman ve mekâna göre değişmekteydi.

Gerek barış zamanlarında ve gerekse savaş ve isyan gibi olağanüstü koşullarda, iaşe sıkıntısının yaşanmasına sebep olan problemlerden biri, ulaşım ve sevkiyatın iklim şartlarına paralel olarak zorlaşmasıydı. İbrail ve Tuna hattı üzerindeki kalelere sevkiyat, çoğunlukla nehir taşımacılığı ile yapılıyordu. Nehrin hava şartları yüzünden buzlanması ve rüzgârın şiddeti, kıyı hattına ve kuzey bölgelere yapılacak nakliyat işlemlerini engelleyen ya da sevkiyatın gecikmesine etki eden önemli bir faktördü. Ayrıca buğdayın öğütülmesi için ihtiyaç duyulan su değirmenleri ve seyyar değirmenler de nehirdeki buzlanma nedeniyle durmakta ve sayıları artan askerlerin

günlük ihtiyaçlarının karşılanmasına engel olmaktaydı¹⁴⁸⁹. Rüzgârın esiş yönü de İbrail ya da Tuna hattı üzerinde mevcut olan kale-kentlere nehir yolu ile yapılan nakliyatın süresini uzatmaktaydı¹⁴⁹⁰. Diğer yandan sevkiyat ve ulaşım sıkıntısının sebep olduğu durumlar, en fazla muharebeler devam ederken ortaya çıkmaktaydı. Savaş sırasında düşman ordularının tedarik hattını kesecek önlemler alması, kalelere askerin iâşe unsurlarının aktarımını engelleyen ya da geciktiren en büyük sorunlardandı. Örneğin 1806-1812 yılları arasında devam eden savaşta, Rus ordusu 1809 yılına kadar İbrail Kalesi müdafilerince birkaç kez geri püskürtülmüştü. Buna rağmen taarruzlarını sürdüren Rus orduları, İbrail Kalesi'nin iletişim ve tedarik yollarını kesmiş ve böylece zahirenin intikaline engel olmaya çalışmıştı. Buna rağmen, Rusçuk ve Silistre tarafından tertip edilen bir miktar zahirenin kaleye ulaştırılması sağlanmıştı. Bir kısım zahirede çete kayıkları vasıtasıyla dar geçitler kullanılarak sevk edilmişti¹⁴⁹¹. Bu olumsuz durumlara, askeri bürokrasi içindeki nüfuz mücadelesi ve koordinasyon sıkıntıları da eklenince, takviye edilemeyen kaleler, düşman saldırılarına karşı koyacak psikolojik hâkimiyeti kaybediyorlardı. Muhasara halindeki bir kale için, etrafta düşman ordularını tazyik ederek ulaşım hattını açmaya çalışan birliklerin gayesi, tedarik ve sevkiyatı kolaylaştıracak güvenli yollar yaratmaktı. Askeri idareciler arasındaki nüfuz mücadelesi, birbirlerinin başarılı olma şansını azaltmaya yöneltiyor ve bu suretle muhasara edilen kalelere, tedarik sağlayacak hatların açılmasına engel oluyordu. Bu tarihlerde Pehlivan İbrahim Ağa (Baba Paşa), İsmail Kalesi ve etrafında Rus ordularına verdiği zayıttan dolayı terfi etmiş ve asker arasında kahramanlık methiyelerine mazhar olacak bir şöhret kazanmıştı. 1809 yılı Mayıs ayında, İbrail Kalesi'ni muhasara eden Rus birliklerini takibe memur edilmişti. Paşa, tayinat konusunda eksikliklerini beyan etmiş, ancak

¹⁴⁸⁹ Daha önce inşa edilen değirmenlerden bahsedilmişti. Fakat buraya yapılan asker sevkiyatının artması, ihtiyacın karşılanmasını zorlaştırmaktaydı.

¹⁴⁹⁰ BOA, C.AS 7221 (19 Ca 1205/24 Ocak 1791); "iki kıt'a degirman bundan evvelce irsâl ve İbrail'e gider iken işbu zühûr iden kışın rüzgârı aşâğıdan zühûr ve degirmanları Silistreye altı ve yedi saatlik mesâfede karşıladığından degirmanlar kalub ve kışın dahi gittikçe ziyâde olmak mülâsesiyle ...".

¹⁴⁹¹ Kaleden gelen bilgilere göre zahire mevcudu, en fazla 45-50 güne kifayet edebileceği yönündeydi ve süratle takviye edilmesi gerekiyordu. Bkz. Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, (Haz: Mehmet Ali Beyhan). 708.

bunu sağlamakla görevlendirilen Yılıkoğlu, bir bahane ile sevkiyatı geçiřtirmişti¹⁴⁹². Yılıkoğlu, muhtemelen Pehlivan İbrahim Paşa'nın güçlenmesini önlemek istiyordu. Bir süre sonra İbrail'e ulaşımı sağlayan tüm hatlar kesilmişti. İbrail Kalesi, Rus ordusu tarafından şiddetle tazyik edilmesine rağmen, güçlü bir savunma yapmıştı. Şânizâde'nin verdiği bilgilere göre müdafiler, yaklaşık üç ay boyunca kuşatmaya şiddetli bir şekilde karşılık vererek direnmiş ve en sonunda bir meydan muharebesi cereyan etmiş, ancak kale istiladan kurtulamamıştı. Ona göre, şayet zahire ve mühimmat mevcudu yeterli olsaydı, kale askerleri çok kalabalık olan düşman ordusuna karşı uzun bir süre daha direnebileceklerdi¹⁴⁹³. Dolayısıyla ulaşım engel olan çoğu faktör, aslında tedarikle ilgili yaşanacak sorunlara işaret etmekteydi. Tuna hattında Rus ya da Avusturya orduları tarafından herhangi bir kalenin istilasısı da bu manada ulaşım kontrolünün sağlanmasına önemli ölçüde etki ediyor ve bağlantı yollarının kesilmesine sebep oluyordu. Rus ordularının ana hedefi, Osmanlı merkezi ordusu ile kalelerinin tedarik hatlarını kesmek ve Tuna hattı üzerinde olan lojistik üslerin ele geçirilmesiydi. Böylelikle Tuna Nehri üzerindeki seyr ü seferi kontrol altına alınacak ve dolayısıyla stratejik kalelere herhangi bir takviyenin yapılmasına engel olunacaktı. Nitekim çoğu savaşta Rusların bu tarz faaliyetleri: asker, zahire ve mühimmat sevkiyatının ulaşımını engelleyerek kalelerin müdafaa direncinin kırılmasına ve birer birer düşmesine zemin hazırlıyordu. Kuzey hattına yapılacak sevkiyat, doğrudan Tuna hattına bağlıydı ve burada yaşanacak herhangi bir olumsuzluk, Hotin, Bender, Akkirman ve İsmail gibi birçok önemli kente etki ediyordu. Bu durum, tehlike hattında kalan İbrail Kalesi'ne gerek nehirden ve gerekse karadan sağlanacak tedariki de kısıtlıyordu. Keza bu koşullarda kaleye yapılacak zahire ve lojistik sevkiyatı, Rusçuk, Silistre ve Hırsova gibi güney bölgelerden sağlanmaya çalışılıyordu. Ancak Tuna havzasında Maçın ile Siret Nehri

¹⁴⁹² BOA, TSMA. e 356/45 (23 Ra 1224/8 Mayıs 1809).

¹⁴⁹³ Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târihi (1223-1237/1808-1821)*, (Haz: Ziya Yılmazer) C. I, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 221-223; aynı bilgiyi İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın kâtibi de ifade etmekteydi. *Eğer mühimmat ve zahirelerimiz olaydı, yalnız cengden nâşî hasma mecbûr ol- mayup, mukabele vü müdâfa'ada pâ-y-dâr olarak, düşmen altı ay [MÎ 294] cenge isrâr eylese, kal'a teslimine nâ-çâr olmaz idik" deyü half billâh ey- lemişdir. Lâkin bedel mâ-yetehallel olmadıkça, beden-i hayvânîde sebât ü beka hâric-i hita-i imkân idüğü cümleye vâzih bir ma' nâdir...".* Bkz. *Şânî-zâde Târihi*, s. 308.

tarafında Kalas'ın düşman tarafından ele geçirilmesi, İbrail'in muhasara esnasında karadan ve nehirden tüm sevkiyat hattının kapanması anlamına geliyordu¹⁴⁹⁴.

Kalede askeri personelin mevcudu, tehlike hattında olmasına paralel şekilde değişkenlik göstermekteydi. Muhafaza için gönderilen takviye birlikler, kale personeli ile birlikte çok sayıda ve muhtelif sınıflara mensup askerlerin ikametına sebep oluyordu ki bunların iaşesi, yine mevcut bulunduğu garnizonun idarecileri tarafından organize edilmek zorundaydı. Haliyle bu durum, şehirde mevcut zahire anbarlarının, askerin tayinatına kifayet etmemesine ve tedarik yöntemlerinin de yetersiz kalmasına sebep oluyordu. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ilk yıllarında, İbrail Kalesi muhafazasında olan askerin günlük 22.000 çift ekmek tükettiği düşünülürse, sayısal olarak 10.000'in üzerinde bir mevcuda tekabül ediyordu. Sadece ekmek ve peksimet üretimi, tahılın öğütülmesi ve bu besinlerin pişirilmesi için gerekli iş gücü bile yetersiz kalıyordu. İbrail Nüzul Emni'nin bu konuda en büyük sıkıntısı, askeri mevcudun gün geçtikçe artmakta olması sebebiyle mevcut üretimin, personelin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemesiydi. Nüzul Emni'nin bütçesi ise ayrıca problem teşkil etmekteydi. Tayinat tahsisatının, mevcut kadro ve bütçenin azlığının halledilmesi ise bu unsurların merkez ve ordu tarafından arttırılmasına bağlıydı. Keza zahirenin tedarik hacmi, personelin mevcuduna göre artıyordu. Çoğu zaman mücbir sebeplerle kaledeki asker mevcudunun artması, nüzul emniyelerinin hazineye ya da ordu bütçesinden anında gönderilecek nakdi yardımlara ihtiyaç duymasına sebep oluyordu. Bütçe, imkân dâhilinde gönderildiğinde ise bu kez hububatın tedarik edilmesi, temin edilen zahirenin öğütülmesi, ekmek ve peksimetin pişirilmesi ve taksim edilene kadar gerekli organizasyonun sağlanması gibi faaliyetleri gerekli kılıyordu. Bunun için muhtelif değirmenler, fırınlar ve buralarda çalışacak personelin hizmete hazır hale getirilmesi de icap etmekteydi. Merkezi ordu, bu ihtiyaçları karşılamak için gerekli tedbir ve yardımları, olanakları dâhilinde halletmeye çalışıyordu. Bu suretle kale askerlerinin günlük ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli sayıda kadroyu olabildiğince tahsis ediyordu. Örneğin, 1770 yılının yaz aylarında İbrail Kalesi mevcudunun artması üzerine, nüzul emni ekmek üretiminde yaşanan sıkıntıları

¹⁴⁹⁴ BOA, HAT 182/8361.

gidermek için, ordudan usta ve fırıncı işçilerine ihtiyaç duyulduğunu bildirmişti. Ordu ise kaleye bu iş için dört adet çadır ustası, her bir çadır için üç fırın itibari ile 12 fırın işçisi ve üç usta göndermişti¹⁴⁹⁵.

Zahirenin temin edilmesi ile ilgili olarak nüzul eminlerinin en büyük problem ve şikâyetleri, kaynak ve nakit sıkıntısıydı. Askerin beslenmesi söz konusu olduğunda, tek başına tedarikin sağlanması, yeterli değildi. Üretimden tüketime, birçok farklı faaliyetin aynı anda organize edilmesi gerekliydi. Bunun sağlanması, nüzul emininin tayinat işlemlerini mahallinde hallederken, yeterli derecede bir bütçeye sahip olmasına bağlıydı ki çoğu zaman bundan yakınmaktaydılar. Öyle ki bazı dönemlerde, İbrail Nezareti ile birlikte Nüzul Eminliği vazifesini üstlenen idareciler, gerek mukataa ve gerekse nüzul gelirlerinin askerin tedarikini sağlamaya yetmediğinden şikâyet ederek görevlerinden affını istemekteydiler. 1787-1792 yıllarındaki savaşta, İbrail Nazırı ve Nüzul Emmini Zühdi Ömer Efendi, tayinat giderlerinin çokluğu yüzünden nezaret ve nüzul gelirlerinin tahsisata yetmediğini ve borçlanmanın artmasından dolayı iş göremediğini bildiriyor ve bu şartlar altında görevini icra edemeyeceğini belirterek istifasının kabulünü talep ediyordu. Merkezi yönetim, bu gibi sorunlara mahal bırakmamak gayesiyle anında çözümler üreterek, sorunun giderilebileceği varsayımıyla tayinat giderleri için nezaretin muhtelif gelir kalemlerini de Nüzul Eminliği'ne aktarıyordu. Diğer yandan Ömer Efendi'nin istifasını kabul ediyor ve yerine Kapıcıbaşı Osman Ağa'yı tayin ediyordu. Yine İbrail cizyesi gelirlerini, tayinat giderleri için tahsis edildiği de ekleniyordu¹⁴⁹⁶. Benzer problem, 1806-1812 yıllarındaki savaşta da yaşanmıştı. Kaleye takviye olarak gönderilen yeniçerilerin tayinatı ile ilgili sıkıntılar, 1787-1792'dekine benzer bir mahiyet taşıyordu. Şubat 1809'da İbrail Kalesi'nden merkeze ulaşan bilgilere göre, Nüzul Emmini Seyyid Mehmed Said Efendi, kaledeki askerlerin iaşesini sağlamaya yönelik aynı ve nakdi kaynakların yetersizliğinden şikâyet ediyordu. Diğer yandan askeri yöneticiler de Mehmed Said Efendi'nin gayret ve sadakatine itibar etmelerine rağmen, ocaklı ve yerli cümle askerin, bu derece tayinat işlemlerinin idaresine nüfuz ve iktidarının yetersiz olduğunu merkeze sundukları beş raporda vurgulayarak

¹⁴⁹⁵ BOA, C. AS 616/25999 (7 S 1184/2 Haziran 1770).

¹⁴⁹⁶ BOA, AE. SSLM III 144/8718 (15 R 1206/12 Aralık 1791).

görevinden azlini istiyorlardı. Sadece 123 günlük tayinat bedelinin bile karşılanamadığını ifade eden askeri yöneticiler, Mehmed Said Efendi'nin varlıklı biri olmadığı için anında ortaya çıkan ihtiyaçları gideremediğini de rapaorlarına eklemişlerdi. Zira görevi esnasında, miri hazineden herhangi bir ek ödenek gönderilmediği ve bu nedenle herhangi bir zahire alımının yapılmadığı İstanbul'a gelen bilgilerdendi. Sayısı fazla olan askerin iaşesi için bir çözüm bekleniyordu. Mehmed Said Efendi ise hakkındaki iddiaları yalanlayarak tayinat için sarf ettiği ürünlerin cins ve miktarlarını belirtmiş ve verilen bilgilerin yanlışlığını ifade etmişti¹⁴⁹⁷.

Tayinat tahsisi sırasında ilgili idareciler ve askerler arasındaki organizasyon sorunu, merkezi yönetim tarafından hangi seviyede bir bütçe ayrılırsa ayrılısın, ciddi bir israfa ve uygunsuz faaliyetlerin oluşmasına sebep olmaktaydı. Bu durumda, muhtelif askeri grupların tayinatlarının temin edilmemesinden dolayı sıkıntılar yaşanıyordu¹⁴⁹⁸. Kale Muhafızı ile nüzul eminleri ve askerler arasında, tahsisat esnasında ortaya çıkan iletişim bozukluğu, bazen nüzul eminlerinin kontrolsüz sarfiyatına ve askerlerinde kendilerine ayrılan istihkakı israf ederek bazen haksız kazanç elde etmelerine yol açıyordu. Bu nedenle tayinatın dağıtılması sırasında, nüzul eminleri ve asker zabitlerinin, kale muhafızı tarafından ehemmiyetle kontrolü gerekiyordu. 1787-1792 yıllarında serhad ve Tuna savunma hattının düzenlenmesi için bazı raporlar sunan Hakkı Bey¹⁴⁹⁹, 1791 yaz aylarında İbrail Kalesi askerinin tayinatı meselesine dair bazı düşüncelerini dile getirmişti. Hakkı Bey'e göre, İbrail askerinin iaşesi ile ilgili meselenin uygun bir nizama oturtulması, şu an için mümkün değildi. Ancak kale muhafızı Mahmud Paşa'ya gizlice verdiği tavsiyede, bu meselede nüzul eminlerinin ve askerlerin kaynak israfı yaptığına işaret ederek bu vaziyetin önüne geçilmesi gerektiğini ifade etmiş ve buna nasıl çözüm bulunması gerektiğini Paşa'ya uygun bir dille anlatmaya çalışmıştı. Hakkı Bey, her ay için İbrail

¹⁴⁹⁷ BOA, C. AS 586/24662 (7 M 1224/22 Şubat 1809); 17 Eylül 1808 tarihinde askere verilen tayinat bedelini eklenmişti. Buna göre yapılan hesapta 123 gün için, günlük tahsis edilmesi gereken 2.250 çift olarak toplamda 276.750 çift ekmeğin 33.030 çiftinin taksim edildiği, etin de 123 gün için toplamda 55.353 kıyyeye denk geldiği ve bunun ancak 1.650 kıyyesinin aynen taksim edildiği bildirmekteydi.

¹⁴⁹⁸ BOA, C. AS 543/22767 (2 Za 1203/25 Temmuz 1789).

¹⁴⁹⁹ Hakkı Bey; Mehmed Hakkı/Koca Hakkı/Deli Hakkı Paşa olarak da anılmaktadır (1741-1811). Bkz. Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedid'e Dâir Askeri Lâyhalar*, TTK, Ankara 2014, s. 91-95.

Nüzul Emîni'ne ayrılan 3.000 gurusluk bütçeyi, muhafız paşa tarafından günlük olarak bir aya yayılmış şekliyle verildiğinde, bu şekilde uygunsuz durumlara fırsat yaratılmayacağı ve dolayısıyla buradaki israfın önüne geçilerek tayinat ile ilgili sıkıntının giderileceği kanaati taşıdığını bildiriyordu. Ayrıca günlük olarak nüzul eminine tertip edilecek tayinat ücretini, Mahmud Paşa kendi adına tahsis edilmiş gibi gösterirse, sorunun tamamen üstesinden gelineceğini ve nüzul emînlerinin daha kontrollü bir şekilde hareket edeceklerini vurguluyor ve başkaca bir çözüm yolunun olmadığı savunuyordu. Osmanlı yönetimi ise bu çözümün akla yatkın olduğunu belirterek uygulanması talimatını vermişti. Aslında Mahmud Paşa, savaş devam ederken, İbrail Muhafızlığı ile beraber Rumeli Valiliği de yapmış güçlü bir komutandı. Ancak buna rağmen, bu tarz hadiselerin önüne geçilemiyordu. Belli başlı çözümler uygulansa da asker iâşesinin organizasyonu, kudretli muhafız paşaları bile zorlayan ve önüne geçilemeyen problemler silsilesine dönüşüyordu¹⁵⁰⁰.

Diğer yandan kalitesi, uygun fiziki koşullarla depolanamaması ve gerekli kontrollerinin yapılmaması, zahirenin telefine sebep olan önemli unsurlardı. Nitekim bu durum, kale anbarlarında ya da muhtelif yerlerde muhafaza edilen hububat ve etin tüketimine engel olmasına ve hazinenin bu yolla ciddi bir zarara uğramasına sebep oluyordu. 1819-1822 arasında İbrail ve Varna muhafızları tarafından İstanbul'a gönderilen raporlarda, ordu ve İstanbul'un ihtiyacı için Eflak ve Boğdan'dan tedarik edilen zahirenin kalitesinden şikâyet edilmekteydi. Kale muhafızı Yusuf ve Ebubekir paşalar, bölgeden tertip edilen yaklaşık 177.102 kile zahirenin neredeyse tümünün telef olduğunu bildiriyorlardı. Kaledeki anbarlarda yüklü miktarda zahire olduğunu, anbarlara daha fazla zahire depo edilmesinin mümkün olmadığını, zahirenin bir bölümünün depolamak için uygun koşullara sahip olmayan kale içindeki cami ve mescitlere doldurulduğunu, ancak hava şartları, camilerde mahfuz tutulan zahireleri telef etmek üzere olduğunu bildiriyorlardı. Ayrıca Eflak ve Boğdan'dan temin edilen zahirenin, en fazla iki yıl korunabildiği ve bu süre geçtikten sonra çürümeye başladığı bildiriliyordu. Bab-ı Ali, bu zahirelerin satışına ya da yenisi ile uygun şartlarda takas edilmesine veyahut öğütülecek ve pişirilebilecek hale getirecek uygun

¹⁵⁰⁰ BOA, C. ML 69/3174 (1711205/19 Haziran 1791).

işlemlerden geçirilmesine izin vermişti. Her anbara bir anbar emini tayin edilerek, zahirenin kontrol edilmesi talimatı da tekrar edilmişti¹⁵⁰¹.

Asker iaşesinin taksim edilmesine kadar gelen süreç, en az tedarik süreci kadar zor bir sorunlar yumağıydı. Her ne kadar merkezi yönetim bu tahsisat ile askeri gruplar arasında ortaya çıkabilecek sorunların önüne geçmeye çalışmışsa da bir biri ardına ortaya çıkan problemlere engel olamıyordu. İaşe işlerini yönetmek için görevlendirilen nüzul eminleri, bu vazifenin ifasında her ne kadar liyakat sahibi olsalar da savaş şartlarının ortaya çıkardığı koşullar, onların vazifelerini hakkıyla yerine getirmelerine engel oluyordu. Bazı durumlarda bütçeyi yönlendirme ve yönetmeleri, muazzam sayılardaki askerin tayinatının organizasyonunda, nüfuz ve kudret gerektiren bir idare gerektiriyordu ki her zaman bu özelliklere sahip kişiler vazife başında olmuyorlardı. Ancak yine de sefer esnasında kale askerlerinin günlük gıda ihtiyaçlarının temin edilmesinde, muhafız paşalar, nazırlar ve diğer idarecilerle sağlanan koordinasyon, nüzul eminlerinin işlerini kolaylaştırmaktaydı. Savaş zamanlarında yüklü miktarda zahire ve etin tedarik edilmesi ve taksimi, tek başına nüzul eminlerinin üstesinden gelebileceği bir vazife değildi.

C. Askerin Mevacibi ve İbrail Nezareti

Erken dönemlerde Anadolu, Rumeli, Osmanlı Macaristan'ı ve Bilâdü's Şam'da yer alan Osmanlı eyaletlerinde uygulanan tımar sistemiyle, üretimden elde edilen bazı vergi gelirlerinin, belirli bir hizmet karşılığında askeri personele tahsis edilmesi sağlanmıştı. Has, zeâmet ve tımar olarak tanımlanan vergi gelirinin seviyesi, askeri görevlinin rütbesi ile ilişkiliydi. Böylelikle tımar sistemi, vergi-maaş şeklinde eyaletlerdeki askeri kadroların finansman kaynağı mahiyetindeydi ve işlenebilen toprakların mülkiyeti, devlete aitti. Üretimden elde edilen vergi gelirlerinin bir kısmı

¹⁵⁰¹ BOA, C. AS 407/16804; C. AS 521/21754 (5 S 1235/23 Kasım 1819); C. AS 41/1881 (4 Z 1237/22 Ağustos 1822); diğer taraftan özellikle İstanbul ve ordu zahiresinin tertibinde, merkezden gelen talimat dışında hareket edilerek herhangi bir inşiyatif uygulanmasına kati surette müsaade edilmiyordu. Hatta kısa süre önce İbrail Muhafızı olan Şahin Ali Paşa, İstanbul zahiresinin farklı mahallere gönderilmesinin yolunu açmış ve kendisine gelen emirlere aykırı hareket ettiği gerekçesi ile vezaret rütbesi elinden alınmış, bir süre sonra benzer gerekçeler bahane edilerek idam edilmişti. Bkz. BOA, HAT 495/24285 (3 Ş 1228/1 ağustos 1813); HAT 1008/42392 (24 B 1228/23 Temmuz 1813).

merkezi hazineye, bir kısmı da doğrudan mahallinde yapılan harcamalara tahsis edilmekteydi¹⁵⁰². Söz konusu tımarlar sayesinde Osmanlı yönetimi, hem tarımsal üretimi ve bundan tahsil edilen vergi gelirlerini kontrol altında tutmayı başarmış, hem de askeri harcamalara önemli ve düzenli bir kaynak temin etmiş oluyordu. Ancak bu sistem, XVII. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamıştı. Avrupa’da askeri teknolojide yaşanan gelişmeler, özellikle top teknolojisi ve taşınabilir ateşli silahların kullanımını yaygınlaştırmıştı. Osmanlı piyade birlikleri, bu bağlamda çağdaşlarından geri kalmamak için kendi askeri sistemi içinde bir takım tedbirleri almak ve uygulamak zorunda kalmıştı. Diğer yandan yaya ve süvari olarak ateşli silahları bulunan ve kullanabilen *levant-sekban-sarıca* gibi askeri unsurları, kendi ordu düzeni içerisinde kullanmaya çalışmış ve nihayetinde, merkezi ve ulûfeli (ücretli) birlikler, önem kazanmaya başlamıştı. Merkeze aktarılan gelirler, askeri bakımdan faydası tartışılır duruma gelen sipahi birliklerinin yerine, söz konusu birliklerin maaşlarına finansman aracı olarak kullanılmıştı¹⁵⁰³. Bununla beraber uzun savaşların etkisi, toprak kayıpları ve askeri personel sayısındaki artışa paralel olarak, ciddi ölçüde bir kaynak problemini gündeme getirmişti. Sürekli savaşların etkisiyle sınırlarda görev yapan tımarlı sipahiler, mâli bakımdan olumsuz yönde etkilenmiş ve savaş teknik ve stratejilerinin değişimi ile birlikte de bu sistem, zaman içinde tasfiye edilmeye başlanmıştı. Savaş harcamalarına nakit kaynak yaratma çabası, çözülen tımar sistemi yerine *iltizam* sistemine geçiş gibi uygulamalara yol açmıştı. Tımar sistemiyle tahsis edilen dirlikler, *mukataa* sistemi şeklinde devlet hazinesine kaynak durumuna getirildi. Üretimin vergilendirilmesine imkân sağlayan mukataalar, XVII. yüzyıldan itibaren bir iltizam sözleşmesine tâbi olarak tüm sancak ve eyaletlerde tatbik edildi. Hazineye peşinen ödenen teminat akçası, nakit ihtiyacına hızlı bir finansman kaynağı sağladı. Bu suretle tımarların mukataaya dönüştürülmesi sürecinin, genel olarak savaş teknolojisindeki değişikliklerle bağlantılı olduğu kabul edilmektedir¹⁵⁰⁴.

¹⁵⁰² Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 10-17; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 40.

¹⁵⁰³ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 140.

¹⁵⁰⁴ Ömer Lütfü Barkan, Barkan, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, *Belleten*, XXXIV(136)”, s. 597; Kadir Arslanboğa, *1589-90 ile 1602-3 Malî Yıllarına Ait Osmanlı Devleti*

Devlet harcamalarının finansmanı muhtelif kaynaklardan tahsil edilen vergiler, harçlar, resimler, cezalar, mülk ve teşebbüs gelirleri, iç ve dış borçlanma ve sair gelirlerden sağlanıyordu. Gelirlerin tahsil edilmesinde *Mukataa Sistemi* kurumsallaştı. Temel olarak bir *mukataa*, bir işletme veya gelirlerin tahsilini sağlayan sistematik bir yapıyı ifade etmekteydi. Fonksiyonel özelliği ise işletmeye bir kişinin tasarruf etmesi ve vergi gelirlerinin toplanmasıydı. Bu sistemin oluşturduğu faydalar, sadece verginin tahsilinden ibaret değildi. Aynı zamanda vergisi tahsil edilecek gelir kaynağının, yönetilebilir ve işletilebilir bir hale getirerek verimliliğin artırılması da hedefleniyordu¹⁵⁰⁵. Her türlü tarımsal, zirai, sınaî ve ticari birimler, mukataa usulü ile değerlendiriliyordu. XVII. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı Devleti hazinesinin gelirinin yaklaşık yarısının bu yolla sağlandığı bilinmektedir¹⁵⁰⁶. Bu yolla sağlanan gelirler, genellikle devlete ait olmakla beraber, vakıflara, bürokrasiye ve askeri personele ulûfe ödemeleri için *ocaklık* şeklinde finansman olarak da tahsis edilmişti. Muhtelif askeri personelin hizmetleri karşılığında kendilerine tahsis edilen gelirler, *ocaklık* olarak tanımlanmaktaydı. Bilhassa serhad bölgelerde hizmet gören kale muhafızlarının aldığı ücretlerin vaktinde ve düzenli bir şekilde ödenmesini sağlamak gayesiyle uygulanan bu yöntem de finansman olarak genellikle mukataa gelirleri kullanılmaktaydı¹⁵⁰⁷. Bütçeler referans alınarak yapılan çalışmalarda, mukataa gelirlerinin 1691-1748 yılları arasında devlet hazinesine % 29 ile % 57 arasında değişen bir gelir sağladığı tespit edilmiştir.

Tablo 84: Bütçelere Göre Osmanlı Kalelerindeki Yerli Askerlerin Mevacibleri ile Diğer (mütেকaid vs) vazifelilerin Toplam Bütçe Harcamalarına Oranları¹⁵⁰⁸

Tarih	Asker Mevcudu	Mevacib ve Vazifeler (akça)	Oran (%)
1691-1692	74.280	268.663.394	28.9
1692-1693	70.351	257.288.981	27.9

Bütçelerinin Oluşturulması ve İncelenmesi, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2012, s. 136.

¹⁵⁰⁵ Baki Çakır, *a. g. e.*, s. 2.

¹⁵⁰⁶ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 35-36.

¹⁵⁰⁷ Orhan Kılıç, "Ocaklık", *DİA*, C. XXXIII., İstanbul 2007, s. 148.

¹⁵⁰⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 187.

1694-1695	75.971	310.529.626	27.8
1696-1697	77.168	231.620.846	21.1
1700-1701	87.310	32.524.000	28.9
1701-1702	93.288	321.489.090	30.5
1702-1703	92.539	316.855.401	29.8
1704-1705	96.416	220.803.707	19.1
1710-1711	93.542	277.300.445	27.7

Bu sistemin yönetimi, birkaç farklı yolla tanzim edilen bir usül haline getirilmişti. Mukataanın, müteşebbisler aracılığı ile belirli bir bedel karşılığında işletilmesi ile *iltizam (ber-vech-i iltizâm)*; devlet tarafından atanmış ve bu yolla işletilen şekli *emânet (ber-vech-i emânet)*; kayd-ı hayat şartıyla verilen işletme şekli ise *mâlikâne (ber-vech-i mâlikâne)* olarak tarif ediliyordu¹⁵⁰⁹. Osmanlı yönetimi, askeri unsurların hizmetleri karşılığında hazineden temelde iki türlü ödeme şekli benimsemişti. Bu, ya hazineden doğrudan nakit olarak ya da bazı vergi gelirlerinin bu memurlara toplatılması şeklinde tatbik edilmekteydi. Böylelikle askeri harcamalara ve bilhassa muazzam sayılarda birikmiş ordu mensuplarının maaşları tahsis edilmiş oluyordu¹⁵¹⁰.

Tablo 85: Yeniçeri, Acemi, Cebeci, Topçu, Top Arabacı ve Süvarilerin Sayısı ve Yıllık Mevacibleri (akça)¹⁵¹¹

Tarih	Asker Mevcudu	Tutar
1687-1688	58.974	231.075.210
1691-1692	66.247	262.352.850
1696-1697	107.403	372.370.120
1700-1701	81.853	315.045.460
1710-1711	43.304	289.289.280
1713-1714	76.930	387.253.480
1728-1729	60.657	633.753.780
1730-1731	113.406	849.961.820
1735-1736	68.064	531.132.540
1740-1741	105.901	730.863.430
1744-1745	80.436	653.219.390
1749-1750	81.554	792.632.550

¹⁵⁰⁹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdi ve İctimâi Tarihi*, C. II, Cem Yayınevi, İstanbul 1974, s. 334-335.

¹⁵¹⁰ Aynı eser, s. 114-115.

¹⁵¹¹ Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 185.

Bir *kıst* yani üç ayda bir askere yapılan ödemeler, Osmanlı hazinesinin en önemli gider kalemlerinin başında gelmekteydi. Kapıkulu ocakları, ulufeli kale askerleri ve eyaletlerdeki yerli kulu askerlere ödenen maaşların, bütçe harcamalarının yarısından fazlasını oluşturduğu bilinmektedir. Padişah değişikliklerinde ödenen cülus bahşişleri, yiyecek, giyecek ve barınma masrafları, sevkiyat, kale tamirata, top ve silahların bakımı ve sair askeri harcamalara ayrılan bütçe, devletin en önemli gider kalemlerindendi. Uzun savaşların bütçeye oluşturduğu külfet, savaşlarda elden çıkan ve harcamalara finans sağlayan tarımsal araziler, madenler, gümrükler gibi kayıplar gelir kalemlerine olumsuz etki ediyordu. 1699 yılında Karlofça ve 1700 yılında İstanbul Antlaşması ile sağlanan barışın ardından Osmanlı Devleti, yaklaşık 356.000 km² toprak kaybına uğramış, dolayısıyla kaybettiği bölgelerden hazinesine kattığı kaynaklardan da mahrum kalmıştı¹⁵¹². 1683-1699 yıllarındaki savaşlar ve bunun Osmanlı Devleti için yarattığı olumsuz sonuçlar, askeri kadrolarda ve buna paralel olarak hazineye ciddi bir külfet teşkil eden maaşlarda bir düşüş yaşanmasına yol açmıştı. Araştırmalar, 1711 yılına gelene kadar, askeri kadro sayılarının kısmen dondurulduğu ve 1730 yılına kadar da Lale Devri'nin etkisiyle, ulufe ve askerlerin sayısında kısmi bir azalma yaşandığını göstermektedir¹⁵¹³.

Mukataa gelirlerinin askeri harcamalara etkisi kadar, diğer vergi gelirlerinin de bu giderlere tahsis edilmesi, gelir kaynaklarını çeşitlendirmektedir. Örneğin, XVII. yüzyıl ortalarında gelirlerin $\frac{3}{4}$ kadar bir oranı has, tımar ve vakıf adı ile hizmet sahiplerine dağıtmakta ve padişah haslarının gelirleriyle yerel askerlerin ve kale muhafızlarının mevacibleri ödenmekteydi¹⁵¹⁴. Öte yandan cizye gelirleri, erken dönemlerden itibaren tımar ve mülk olarak verilmesi istisnai olmak kaydıyla, daimi olarak askeri harcamalar için kullanılmıştı¹⁵¹⁵. Örneğin XVI. yüzyıl sonlarında, bu gelirlerden elde edilen 31.000.000 akça, askerinin mevacibine sarf edilmiş ve hazinenin askeri ödemelere finans oluşturulmasında önemli bir katkı olarak

¹⁵¹² Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 207-210.

¹⁵¹³ *Aynı eser*, s. 189.

¹⁵¹⁴ Cengiz Orhonlu-Nejat Göyünç, "Has", *DİA, C. XVI*. İstanbul 1997, s. 269.

¹⁵¹⁵ Halil İnalçık, "Cizye", *DİA, C. VIII*, İstanbul, 1993, s. 46.

değerlendirilmişti. Diğer taraftan olağanüstü şartlarda toplanan *avâruz* vergileri, asker maaşlarının ödenmesi konusunda önemli bir kaynak durumundaydı¹⁵¹⁶.

1. İbrail Nezareti Mukataası ve Gelişimi

Osmanlı maliyesinde, bir mukataa grubunun birleştirilmesiyle *nezaret* oluşturulduğu ve bu nezaretin, mukataa birimlerinin en büyük gelir kaynağına sahip olanının adı ile isimlendirildiği bilinmektedir. Nezarete bağlı olan mukataaların yönetimini *nazırlar* üstlenmişti. Nazırların mukataanın tümünü üstlenmelerine izin verilmemesine rağmen, talep edilmeyen mukataa birimleri nazırlar tarafından üstlenilebilirdi. XVI. yüzyıl sonlarına doğru ruznâmçe kayıtlarından elde edilen bilgiler, mukataa üstlenenlerin (deruhte edenlerin) sivil ve askeri dağılımlarını göstermektedir. Buna göre H. 998 (1589-1590) malî yılında, mukataaların %73,49'unu siviller deruhte etmişlerdi ve bunların içinde müslümanlar ağırlıktaydı. Askeri zümrenin deruhte ettiği mukataaların oranı ise %18,69 civarındaydı ve bunlar içinde Dergâh-ı Âlî çavuşları ağırlıktaydı. XVII. yüzyılın başlarında, sivil ve askeri zümrenin mukataa deruhte etmelerindeki oranda, biraz daha farklılık gözlemlenmiş ve buna göre sivillerin oranı %63'e düşerken, askeri zümrenin oranı %22'ye ulaşmıştı¹⁵¹⁷.

Söz konusu İbrail Nezareti Mukataası olduğunda, yukarıda zikredilen yönetim ve işletme usullerinin tamamı uygulanmıştı. Ancak merkezden tayin edilen ve nezaretin yönetimini üstlenen nazırlar, genellikle askeri sınıfa mensuptular. İbrail Nezareti Mukataası, Osmanlı hazinesinin en önemli gelir kaynaklarını kontrol eden *Mukataa-yı Evvel Kalemî* 'ne bağlıydı¹⁵¹⁸. İbrail şehrine ait mukataa kaynaklarının en erken kayıtlarına, Osmanlıların şehri fethinden kısa bir süre sonra rastlanmamaktadır. Buradaki bilgiler, aynı zamanda şehrin Osmanlı idaresine geçtiği andan itibaren, şimdilik tespit edilebilen en erken resmi kaynaktır. Kayıtlardaki ilk bilgiler, İbrail

¹⁵¹⁶ Kadir Arslanboğa, *1589-90 ile 1602-3 Malî Yıllarına Ait Osmanlı Devleti Bütçelerinin Oluşturulması ve İncelenmesi*, s. 35, 43.

¹⁵¹⁷ A. g. t., s. 26-27.

¹⁵¹⁸ Baki Çakır, *a. g. e.*, s. 124; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, 1988, s. 341.

İskelesi gümrüğüne aittir. Buna göre, İbrail İskelesi gümrüğü, Temmuz 1541’de Yorgi ve Dimitri ve Manol isimli gayrimüslimlerin uhdesindeydi. 1543 yılında ise adı geçen mukataa, emâneten (*ber-vech-i emânet*), Hacı Ahmed Ağa’nın uhdesine verilmişti. Ahmed Ağa, bu vazifeyi bir süre devam ettirmiş ve 1550 yılında bu vazifeye Hüseyin Ağa tayin edilmişti. Sonraki dönemlerde mukataaya dâhil edilen iskele gümrük gelirleri, bâd-ı hevâ, resm-i arus, cürm ü cinâyet, beytül mâl, mâl-ı gâyb, mâl-ı mefkûd, şem’hâne, cizye-i gebrân¹⁵¹⁹, gebrân-ı bive ve ispençe gibi gelir kaynakları, nezaret yönetimi tarafından toplanmaktaydı¹⁵²⁰.

Nezarete bağlı mukataa kalemlerinin kaynağını, iskele ve gümrük gelirleri ile birlikte kaza ahalisinden toplanan vergiler oluşturmaktaydı. Esnaftan ve tüccardan toplanan, tarımsal üretimden elde edilen bu vergiler, nezarete gelir olarak tahsis edilmekteydi. Şehrin ekonomik potansiyeli, erken dönemlerden itibaren Osmanlı yöneticileri tarafından fark edilmiş ve buna göre hukûki ve iktisâdi manada teşkilatlandırılmıştı. İbrail, Silistre Sancağı’na bağlı bir idari birim (kazâ) hâline gelmişti. Sancaklara ait tahrir defterlerine kaydedilen her türlü gelir kaynağı, bir vergi matrahı olarak malileştirilmişti. Sancak kanunları, her padişah değiştiğinde yenilenir ya da yeni bir fetih söz konusu olduğunda oluşturulurdu. Müteakiben yapılan nüfus ve arazi tahrirlerine, bölgedeki ekonomik faaliyetler belirli bir düzen içinde kaydedilirdi¹⁵²¹. Bu tarz kanunları ihtiva eden İbrail şehrine ait en erken veriler, XVI. yüzyılın son çeyreğine aittir. İbrail kazâsı ve İskelesine âit Kanunnâme, Sultan II. Selim döneminde 1569-1570 yılında hazırlanmış olan¹⁵²² “*Silistre ve Akkirman Kanunnamesi*” içerisinde yer almaktadır. Bu bilgiler, Silistre Livası’ndaki vergi mükellefleri ile birçok yeni vergi ismi ve gümrük tarifelerinden oluşmaktadır.

¹⁵¹⁹ Normal şartlarda cizye grubundaki vergi gelirlerinin mukataa kategorisine alınmadığı bilinmektedir. Bkz. Mehmet Genç, “Mukataa”, *DİA*, C. XXXI, İstanbul 2020, s. 129-132; Ancak istisna kullanımları da mevcuttur. XVIII. yüzyılda İbrail cizye gelirleri, nezarete bağlı mukataa grubu içinde değerlendirilmiştir.

¹⁵²⁰ BOA, MAD. d 141 (18 Ra 957/6 Nisan 1550) s. 58.

¹⁵²¹ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirâi Ekonominin Hukuki ve Mâli Esasları: Kanunlar*, C.1, Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İçtimâiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, s. LXXII.; Aynı yazar “Kanunnâme”, *İA*, C. VI, , Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s.195.

¹⁵²² Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukûki Tahlilleri*, C. VII, Osmanlı Tarih Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, s.712.

483 numaralı tahrir kayıtları, erken dönem İbrail şehrine ait verileri yansıtmaması bakımından önemlidir. İbrail kazasına ait tahrir kısmının değerlendirilmesi, Prof. Dr. Mihai Maxim tarafından neşredilmiştir¹⁵²³. Kanunnamede, reâyanın ödemesi gereken vergilerin yanı sıra, pazara gelen ürünlerin gümrük tarifesi de ayrıntılı olarak yer almaktadır. İbrail pazarına gelen mallardaki ve uygulanan tarifedeki çeşitlilik, Varna, Köstence, Bender, İsakçı, Maçın, Hırşova gibi civar kazalardan daha fazladır. Vergi tarifelerinin uygulandığı iki grup, kasaba ahali ile kasaba dışından gelenlerdir. Kasaba ahalisinin ticaretini yaptığı ürünlerde, müslümanlar %3 ve zımmi reâya %4 oranında bir vergiye tabi tutulmuşlardı. Kaza dışından gelerek muhtelif şekilde ekonomik faaliyetlerde bulunanlar ise *harbi*¹⁵²⁴ ve *misafir* olarak belirlenmişti. Şehre ticaret için gelenler, Eflak ve civar bölgelerden *misafir* olarak tanımlanan gruplardı. *Harbi* olarak zikredilen taife ise Osmanlı Devleti ile aralarında herhangi bir muâhede olmayan devlet tebaasına mensup tüccarları belirtmek için kullanılıyordu. Bunların getirdiği mallar için uygulanan tarife, hem kasaba ahalisinden hem de civar bölgelerden gelen tüccarların tabi tutulduğundan farklı oranlardaydı. Ticareti yapılan ürünler, katı ve sıvı ölçeklere göre belirleniyor ve buna göre, tane, fiç, tulum, demet, araba, kantar ve kumaşlarda top hesabı yapılarak düzenleniyordu¹⁵²⁵.

Tablo 86: İbrail Şehrinde Ticaret İçin Uygulanan Vergilendirme (akçe)¹⁵²⁶

Ürün	Kasaba ahâlisi olanlardan alınan Vergi ve cinsi (akçe)		Ahali sayılmayanların verdiği vergi ve cinsi (akçe)	
	Müslüman	Zımmi	Harbi	Misafir
Revgân-ı sâde				
Şem-i asel				
Revgân-ı şem				

¹⁵²³ Mihai Maxim, *O Istoerie A Relatiilor Romano-Otomane, Cu Documante Noi Din Arhivele Turceşti: Vol. I Perioada Clasica (1400-1600)*, Muzeul Brailei-Editura Istros, Braila 2012.

¹⁵²⁴ Osmanlı Devleti topraklarında oturmalarına izin verilenlere ise “*Müste'men*” denilirdi. Bunların bu işi bir sene için icra etmelerine müsâade olunur, daha sonra “*Zımmi*” adını alır ve cizye ile mükellef tutulurlardı. Bkz: Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kiitabevi, İstanbul 1986, s.135; Yabancı Tüccarlar ile ilgili daha detaylı bilgi için ise bkz: Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 1998; Halil İnalçık, “İmtiyazat”, *DİA*. XXII, İstanbul 2009, s. 242-252.

¹⁵²⁵ Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, s.733; Bu hesaplamalar genel olarak: tereyağı, bal ve meyvenin vergisini yük (bazende araba yükü olarak) hesabıyla; yüklü miktarda ürünler için kantar hesabıyla; hayvanlarda ise baş (re's) hesabıyla yapılırdı. Pazar vergileri hakkında bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s. 254-255.

¹⁵²⁶ Hakan Engin, *a. g. t.*, s. 43-44.

Sâfi asel Çuka Sabun Ham halat Nacak	%3	%4	%5	
Arâki Âb-ı asel Misket Mervezi Benefşe	Gümrük	Gümrük	Gümrük	
Brince (fuçı) Mumlu-asel (1 fuçı için)	50	50	50	
Peynir (1 tulum için)	2	2	2	4
Kebe (bir top)	2	2	2	4

Eflak Vilayeti'nden gelen tüccarların satışını yaptığı; gallat, hububat, meyve, peynir, koyun, kuzu, hime, kıyah, hatal, tahta, mertek, ağaç gibi ürünlerden 1/10 oranında öşür talep ediliyordu. Küçükbaş hayvanlar için 1-49 koyundan 1/10, 50 ve üzeri koyundan her bir koyun için 1 akça alınıyordu. Büyük baş hayvanlarda ise müslüman ve zımmi taifeden, her biri için ikişer akça isteniyordu. İskele kanunnamesi haricinde, kazada ticareti yapılan otuzdan fazla üründen söz ediliyordu. İbrail iskelesindeki hareketlilik ise hem sahip olduğu hinterland dolayısıyla Eflak ve Tuna havzasından gelen ürünleri kapsıyor hem de iskeleye gelen çeşit çeşit ürünler ve mallar, İstanbul'a ve Karadeniz kıyısındaki bütün limanlara gönderiliyordu¹⁵²⁷.

Gerek ticaret ve gerekse gümrükle oluşan vergilerle, şehir ahalsinin müslüman ve gayrimüslim unsurlarının ödediği vergiler, nezaret yönetiminin kontrolüne dâhil edilmişti. Bu manada askeri harcamaları finanse eden, nezarete bağlı mukataa birimleri ile diğer vergi gelirlerin çeşitliliği ve artışı, kazada bulunan nüfusla doğrudan alakalıydı. Tarımsal üretim ve hayvancılıktan elde gelirlerle birlikte, gayrimüslim ahalinin cizye vergileri, askeri harcamalara tahsis edilen gelirlerin önemli kalemlerindendi. XVI. yüzyıl sonlarına doğru İbrail şehrinin nüfusunun 3000-3500 civarında ve refah seviyesi yüksek kişilerden oluştuğu tahmin edilmektedir¹⁵²⁸. Sürekli savaşların etkisiyle şehrin nüfusunda değişkenlik söz konusu olsa da düzenli bir artış görülmekteydi. Romen tarihçi Mihai Popescu'ya

¹⁵²⁷A. Akkündüz, *Kanunname*, s. 733-735.

¹⁵²⁸ Mihai Maxim, *Tuna'da Bir Liman Kenti: Berâyil*, s. 179-180.

göre XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, İbrail'e bağlı her birinde 20-200 hâne bulunan 29 köy vardı. Mihai Popescu'nun verdiği bu bilgilere, İbrail şehri ile ilgili kıymetli araştırmaları bulunan Constantin C. Giurescu da atıf yapmaktadır. Ona göre şehirde 2.580 haneden oluşan, müslim ve gayrimüslim toplam 12.900 kişilik bir nüfustan bahsedilmekteyse de bu miktar 15.000'i aşmaktaydı¹⁵²⁹. 1788-1790 yıllarında Avusturyalı subayların çizdiği haritalara işaret eden Gh. Mihâilescu ise şehir dışında 36 yerleşim yerinin varlığından bahsederek, şehrin 1.558 haneden oluştuğunu ifade etmekte ve hane sayısını 5 ile çarparak 7.790 kişilik bir nüfusa tekabül ettiğine vurgu yapmaktadır¹⁵³⁰. Bu bilgilerden yola çıkarak, İbrail şehrinin nüfusuna dair kesin bir sayı vermek mümkün değildir. Ancak köylerin sayısı ile ilgili bilgilere itiraz edilebilir. Zira 1787-1792 savaşlarının hemen ardından yapılan cizye vergi mükellefi sayımlarında, şehir merkezi hariç olmak üzere 29 köy değil, 50 köy yer almaktadır. Dönemin bazı seyyahları da resmi evraklardan habersiz, kazanın 40-50 köyden teşekkül ettiğini bildirmektedir¹⁵³¹. Hatta yüzyılın son çeyreğinde İbrail'de yaklaşık 55 yerleşim yerine işaret eden bilgiler mevcuttur¹⁵³². Resmi kayıtlara göre 1793-1794'te İbrail şehrinde 7 mahalle bulunmakta ve İbrail'e bağlı 50 köyde yaşayan gayrimüslim ahali 2.291 vergi mükellefinden oluşmaktaydı. Şehrin cizye gelirleri, düşük ve orta derecedeydi. 1801 yılına gelindiğinde gayrimüslim nüfus % 30 artmıştı ve bu nüfus, toplam 12.973,5 guruş (1.556.820 akça) cizye vergisi ödüyordu¹⁵³³.

¹⁵²⁹ Constantin C. Giurescu, *İstoricul Oraşului Braila*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti 1968, s. 75; Mihai Popescu, "Raiaua şi Cetatea Brăilei," *Analele Brailei, ANUL I., Nr. 2-3*, Braila 1929, s. 8.

¹⁵³⁰GH. Mihâilescu, "Aşezârile Omenesti din Raiaua Brailei, la 1828, În Comparatie Cu Cele Depe Harta Austriacă Dela 1790", *Analele Brailei "Revista De Studii Şi Cercetari Regionale, ANUL V.-Nr. I.*, Braila 1933, s. 54-55.

¹⁵³¹ P.L. İnciciyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", (Çev: H.D. Anderesyan), *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi Sayı: 2-3*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1974, s.120-121.

¹⁵³² Friedrich Wilhelm von Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie, avec un Prospectus d'un Atlas Géographique et Militaire*, publics par Monsieur de B***, À Francfort; et Leipsic, 1778, s. 189-191.

¹⁵³³ BOA, C. ML 506/20551 (3 Ra 1216/14 Temmuz 1801); Kayıtta gösterilen cizye tahriri, Kasım 1801 tarihine tekabül etmektedir. 2 yıl sonraki sayım, muhtemelen bunun mükerreri idi ve herhangi bir değişiklik yoktu. C. ML 589/24282 (8 Safer 1218/30 Mayıs 1803).

1828 yılında ise müslim ve gayrimüslim toplam nüfusun 30.000-40.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir¹⁵³⁴.

Tablo 87: İbrail Cizye Mükellefleri (1793-1794)¹⁵³⁵

Mahalle/Köy	Ala	Evsat	Edna	Toplam
Mahalle-i Cedid		3	122	125
Mahalle-i Bandor		3	193	196
Mahalle-i Dimitraşko		13	63	76
Mahale-i Hisar			23	23
Mahalle-i Ermeniyan	18	18	2	38
Mahalle-i Yahudiyân		2	12	14
Mahalle-i Perâkende	9	189	131	329
Karye-i Tuzlugöl			26	26
Karye-i Varsatura			74	74
Karye-i Kılrburun-ı Kebir			47	47
Karye-i Kılrburun-ı Sagir			35	35
Karye-i Tatar Mustafa Ağa			11	11
Karye-i Çuça/Çoca?			26	26
Karye-i Tikleş			24	24
Karye-i Hüseyin Paşa			27	27
Karye-i Kırgorçe/Kırgorini?			39	39
Karye-i Tiryâkizâde Hasan Ağa			58	58
Karye-i Kırımlı Alemdâr			14	14
Karye-i Yalı Grobeni			179	179
Karye-i El-Hâc Abdullah Ağa			96	96
Karye-i Tüfeş (<i>Tüfeşti</i>)			11	11
Karye-i Ramo İbrahim Ağa			43	43
Karye-i Kürt Mustafa Ağa			23	23
Karye-i Pehlivanzâde			17	17
Karye-i Eyyüb Ağa			45	45
Karye-i Mehmed Ağa			6	6
Karye-i Arnavud Musa			10	10
Karye-i Mehmed Alemdâr			9	9
Karye-i Kalafat Kara Ali			15	15
Karye-i Süleyman Alemdar			16	16

¹⁵³⁴ Constantin C. Giurescu, *İstoricul Oraşului Braila*, s. 75; Nicolae İorga, *İstoria Românilor Prin Cătãlori*, VOL. II, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti 1928, s. 277; M. Popescu, “Raiua şi Cetatea Brãilei”, *Analele Brailei*, ANUL I.-Nr. 4-5-6., Braila 1929, s. 46.

¹⁵³⁵ BOA, D. CMH. d 26983 (H. 1208/1793-1794); 1790 ve 1828 tarihli kartografik verileri değerlendiren GH. Mihâilescu, köy isimleri ve bunların bu iki tarih arasındaki değişimlerini, etraflıca incelemiş ve yaklaşık 20 köyün kaybolduğundan bahsetmiştir. Bunun için bkz. GH. Mihâilescu, “Aşezârile Omenesti din Raiua Brailei, la 1828, În Comparatie Cu Cele Depe Harta Austriacă Dela 1790”, *Analele Brailei "Revista De Studii Si Cercetari Regionale*, ANUL V.-Nr. 1., Braila 1933, s. 56.

Karye-i Şatır Halil Ağa			8	8
Karye-i Akçaşarlı Hacı Mustafa			29	29
Karye-i Koçu			7	7
Karye-i Cedid			9	9
Karye-i Salih Ağa			59	59
Karye-i Emiroğlu			28	28
Karye-i Kantarcı			2	2
Karye-i Melezoğlu/Malzoğlu?			9	9
Karye-i Beytölmalcıoğlu			9	9
Karye-i Silahdâr Ağa			2	2
Karye-i Müftizâde			18	18
Karye-i Tüneş/Tuleş?			4	4
Karye-i İsmail Ağa			15	15
Karye-i Bâlizâde Musa			4	4
Karye-i Uzun Süleyman			50	50
Karye-i Mestan Ağa			10	10
Karye-i Bostancıoğlu Ömer			8	8
Karye-i Kazzâz Mustafa Ağa			3	3
Karye-i El-Hâc Kapudân Mustafa Ağa			122	122
Karye-i Yalı Baldovineşti			68	68
Karye-i Küçük Ali			16	16
Karye-i Hacı Ahmed Ağa			24	24
Karye-i Hacı Hüseyin Ağa			43	43
Karye-i Şikârizâde Mustafa Ağa			30	30
Karye-i Molla Osman			11	11
Karye-i Va'den (<i>Vadeni</i>)			44	44
Karye-i Kambeş/Kamlebeş?			7	7
Toplam	27	228	2036	2291

Cizye gelirleri, ticaretten alınan vergiler, iskele gümrük bedelleri, bedel-i şayka ve rüsûm-ı yassakiyye ile muhtelif bölgelerin bazı gelirleri İbrail Nezareti yönetiminde toplanıyordu. XVIII. yüzyıldan itibaren Silistre ve Niğbolu sancaklarının ispenç vergisinin de İbrail Nezareti gelirlerine eklendiği görülmektedir¹⁵³⁶. Örneğin, yüzyıl başlarında İbrail Nezareti, bedel-i şayka, rüsûm-ı yassakiyye, cizye-i gebrân ve yahudiyân gibi muhtelif gelir grubu ille birlikte,

¹⁵³⁶ BOA, AE. SAMD. III 141/13680 (23 Ş 1123/6 Ekim 1711); C. AS 403/16633 (25 L 1229/10 Ekim 1814);

toplamda 1.420.477 akçalık geliri vardı. 2.400 cizye mükellefi mevcuttu ve mukataa gelirlerinin yaklaşık % 60 kadar bir oranına tekabül etmekteydi¹⁵³⁷.

Tüm bu bilgiler, aslında nezarete bağlı birimlerin gelir kaynaklarına işaret etse de kazaya ait gelir kaynaklarının azalmasını engellemek, Osmanlı yönetimi için başlı başına bir problemdi. Çeşitli sebeplerle nüfusun azalması, kaza vergi gelirleri ve dolayısıyla mukataa gelirlerinin de azalması anlamına geliyordu. Usulen herhangi bir şehirde meskûn olan ahalinin, izin verilmeksizin muhtelif sebeplerle ikamet ettiği bölgenin dışına yerleşmesi mümkün değildi. Erken tarihlerden itibaren, İbrail kazası ahalisinden farklı bölgelere ya da diğer bölgelerden İbrail'e yerleşme gayesi taşıyan hiçbir ferde müsaade edilmediği, önceki bölümlerde belirtilmişti. Kuşkusuz bu yasak, kazanın nüfusunu muhafaza etmek kadar, aynı zamanda buradaki ekonomik dengeyi koruma gayesini de taşıyordu. Nitekim XVIII. yüzyıl boyunca *ev göçü* ya da *hâne göçü* şeklinde tabir edilen olgular yüzünden, kaza ahalisinin ödemekle mükellef olduğu vergilerin düşüşü görülmektedir. Örneğin, 1716 yılında Tatar askerlerin Eflak'tan geçtiği sırada, bu bölgenin reayası korkarak, İbrail kazasının muhtelif köylerine geçmiş ve bir müddet buralarda ikamet etmişlerdi. Bu durumun tespiti üzerine, Eflak Voyvodası'ndan Osmanlılara ödenen cizye vergisi gelirlerinin düştüğü gerekçesiyle, bu firari ahalinin toplanarak eski ikamet yerlerine gönderilmeleri talep edilmişti. Verilen talimat gereği, bu tarz hadiselerin kanunlara aykırı olduğu ve dolayısıyla kazaya bağlı yerleşim birimlerine bu şekilde gelip yerleşen Eflak reayasının tespit edilerek eski yerlerine geçmeleri istenmişti¹⁵³⁸.

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren, bu kez de İbrail hududu dâhilinde ikamet etmekte olan bazı Müslüman sakinlerin, Eflak'a geçtiği tespit edilmişti. Bunlar, Eflak'ın 12 kazasında mülkiyet üzere bina, mahzen, oda, köşk, ahır, anbar, kiler gibi müştemilatlı yapılar ve çiftlikler ihdas etmişlerdi. İkametle birlikte yaklaşık 109 çiftliğin varlığından söz edilmekteydi ve bunların tamamı yıktırılmıştı¹⁵³⁹. 1760 yılında Eflak memleketinin nizamı için görevlendirilen sabık Cebecibaşı El-Hac Mehmed Ağa ve müteveli Ahmed Efendi tarafından merkeze ulaşılan raporlarda,

¹⁵³⁷ BOA, İE. ML 114/10864 (20 S 1124/29 Mart 1712).

¹⁵³⁸ BOA, C. AS 549/23008 (1 Z 1128/16 Kasım 1716).

¹⁵³⁹ BOA, C. HR 35/1737 (28 Ra 1174/7 Kasım 1760).

Fethülislam'dan İbrail'in son sınırına kadar Eflak tarafında bulunan yerlerde, serhad ahalisinin ihdas ettiği çiftlikler ve hayvanları ile ilgili yaklaşık 800 keseden fazla bir meblağın iadesinden bahsedilmekteydi. Hayvancılık ve hububat üretiminin yanı sıra, 40.000 kadar arı kovanına dikkat çekiliyor ve bunların satılarak elde ettikleri kâra atıf yapılıyordu. Bu durumun yarattığı olumsuzluk, hem Eflak'ta hem de İbrail kazasında ikamet eden mevcut ahaliye verdiği zararlar göz önünde bulundurularak, bu şahısların kendi vatanlarına yönlendirilmeleri ve bahsi geçen sebeplerle gittikleri bölge ile alakalarının kesilmesi gerektiği bildiriliyordu¹⁵⁴⁰. Ancak bir süre sonra Bâb-ı Âli'ye ulaşan yeni bilgiler, bu faaliyetlerin önüne geçilemediğini gösteriyordu. Safiye Sultan'ın bir kısım hisselerine sahip olduğu İbrail Nezareti gelirleri, nezarete tabi Vezir Kışlası denilen çiftlik köyünden oluşuyordu. Bu köyün bazı sakinlerinin, Eflak tarafına geçmesi sebebiyle bölgenin reayadan yoksun kalarak gelirlerinin azaldığından şikâyet ediliyordu. Eflak bölgesine geçen kişiler için İbrail Mahkemesi, Vezir Kışlası Çiftliği'nde iskân ettiği tespit edilenlerin derhal bulunduğu mahalle gönderilmesi kararlaştırmıştı¹⁵⁴¹. P.L. İnciciyan' göre Vezir Kışlası, önceleri İbrail kazasına tabi büyük bir köydü ve 1763 yılında 3.500 guruş verilmesi şartıyla Eflak Voyvodalığı sınırlarına dâhil edilmişti. Bu tarihte 1.440 haneden oluşan nüfusu, 26.837 guruş gibi büyük bir gelir sağlıyordu¹⁵⁴². Dönemin şahitlerinden Friedrich Wilhelm von Bauer, İnciciyan'dan daha erken tarihlerde, bu bilgileri doğruluyor ve söz konusu meblağın, İbrail Nazırı'na teslim edilmek üzere padişah hazinesine yönlendirildiğini bildiriyordu. Bauer bu köyün ot, saman, kereste, büyük ve küçükbaş hayvan, peynir, bal, şarap, tahıl gibi birçok ürün bakımından zenginliğini ve Osmanlı ülkesine sağladığı yararı da müşahade etmişti¹⁵⁴³.

Hane göçlerine yol açan en büyük sebep, kuşkusuz savaşların oluşturduğu olumsuzluklardı. Tehlike hattına girinceye kadar, şehir ahalisinin farklı bölgelere geçmesine müsaade edilmezdi. Ancak muhasara anı yaklaştığında, güvenlik dolayısıyla farklı bölgelere sevk edilebilirlerdi. İstila gören şehir ahalisinin durumu

¹⁵⁴⁰ BOA, C. DH 228/11367 (16 M 1174/28 Ağustos 1760).

¹⁵⁴¹ BOA, C. HR 56/2797 (Evahir-i S 1179/16 Ağustos 1765).

¹⁵⁴² P.L. İnciciyan, *Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası*, s.120-121.

¹⁵⁴³ Friedrich Wilhelm von Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie, avec un Prospectus d'un Atlas Géographique et Militaire*, s. 87-90.

ise tüm bu gerekçelerin dışında tutuluyordu. Örneğin 1789 yılında Bender Kalesi, Rus istilasına uğramış ve buradaki ahalinin bazıları, Tuna Nehri'nin beri taraflarına yönlendirilmişti. İbrail Kalesi muhafızlarından Vezir Mehmed Paşa'nın bildirdiğine göre, Bender tarafından gelenlerin bir kısmı İbrail tarafına geçmişti¹⁵⁴⁴. Antlaşmalara uygun olarak istila edilen şehirler iade edildiğinde, muhtelif bölgelere yayılan ahali, tekrar kendi vatanlarına iskân ettirilirdi. Örneğin, 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşında İsmail, Kili ve İbrail şehir sakinleri, Rusların istilasını sebebiyle Rumeli'nin muhtelif yerlerinde iskân ettirilmişlerdi. Ancak bu iskân geçici bir durumdu ve iade edilen İbrail, tekrar eski ahalisine kucak açmıştı¹⁵⁴⁵. Savaş zamanında gayrimüslim nüfusunun göçleri ise düşman tarafına meylederek casusluk yapabileceği ihtimali ile Osmanlı idarecilerine göre bilhassa engellenmesi gerekiyordu. Nitekim 1787-1792 savaşlarında İbrail şehrinin bazı gayrimüslim reayasının, bu tarz bir hareketlenme ile Rusların ele geçirdikleri yerlere firar ettikleri, kale ve askerleri hakkında istihbari bilgiler paylaştıkları tespit edilmişti. Söz konusu durum, İbrail Mahkemesi'nden çıkan bir kararla kesin olarak yasaklanmış ve böyle bir firar vakası tespit edildiğinde, cezalandırılacakları uyarısı yapılmıştı¹⁵⁴⁶.

1790 yılında İbrail Kalesi Muhafızı Vezir Mahmud Paşa'nın verdiği bilgilerde, son derece ilginç detaylara ulaşmak mümkündür. Paşa'ya göre kazanın tarıma uygun arazisi az olması, reâyanın ziraatle uğraşmasına engel teşkil ediyordu. Bu nedenle ahali, yakın bölgelere giderek zirai faaliyetlerde bulunuyordu. Bu faaliyetlerden hâsıl olan ürünün 1/10'unu İbrail Nezareti'ne, 1/10'unu da ekip biçtikleri arazilerin sahibi olan boyarlara veriyorlardı. Ancak boyarlar, bu tarihlerde Nemçe (Avusturya) tarafına tâbiydiler. Mahmud Paşa, savaş sebebiyle boyarlara ait arazilerde çıkan mahsullere, devlet tarafından el konularak gelirlerinin miri hazineye devredilmesi gerektiğini yazmıştı. Bunun üzerine mahsulün İbrail Nezareti için tahsis edilen miktarı bâki kalmakla birlikte, boyarlara ait arazilere el konulması, İbrail Başbuğu Vezir Abdi Paşa'ya emredilmişti¹⁵⁴⁷. Birkaç yıl sonra İbrail mahkemesinden verilen ilamlardan anlaşıldığına göre bir kısım ahali, *ev göçü* yasaklanmış olmasına rağmen

¹⁵⁴⁴ BOA, AE. SSLM III 193/11643 (29 Ra 1204/17 Aralık 1789).

¹⁵⁴⁵ BOA, C. DH 146/7254 (29 R 1231/29 Mart 1816).

¹⁵⁴⁶ BOA, C. ZB 56/2762 (17 M 1202/29 Ekim 1787).

¹⁵⁴⁷ BOA, C. HR 546/22423 (23 Za 1204/4 Ağustos 1790).

İstanbul'a "firar etmişlerdi". Bazı devlet görevlilerinin gösterdiği müsamaha ve iltimaslar sayesinde, bunların rahatlıkla Osmanlı başkentine gidebildiği anlaşılmıştı. Bunun üzerine Sünne Boğazı'ndan Vidin'e kadar, Tuna hattında bulunan tüm yerleşim yerlerinde bu tarz bir göç hareketine karşı tedbirler alınmıştı¹⁵⁴⁸. Öyle anlaşılıyor ki İstanbul'a İbrail üzerinden yapılan göçlere yine de engel olunamamıştı. Zorunlu bir gerekçesi olmayan kişilerin İstanbul'a gelmeleri ciddi bir problem olarak görülüyordu. Kazanın hâkim ve zabıtları, bu vakaların engellenmesi konusunda birinci derecede sorumluydu. Zira bir ya da iki kişiden fazla toplu bir şekilde hareket etmemesi, Rumeli bölgesinin sağ ve sol kol kazalarının tüm yöneticilerine kesin bir dille emredilmişti. İbrail mahkemesi tarafından ev göçüne mani olmak üzere, İstanbul'a yelken açacak zahire yüklü gemilerde, hususi bir işi olmayanların ve tüccarların işlerini gören bir ya da iki yardımcısından başkasının kabul edilmemesi kararlaştırılmıştı¹⁵⁴⁹.

XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinde, İbrail gibi bir sınır bölgesinin ahalisine verilen bazı imtiyazlardan ya da bazı müsamahalardan bahsediliyordu. İbrail ahalisinin, yakın olması sebebiyle Eflak ve Boğdan'a geçerek, buralara zarar vermeyi adet edindiğinden şikâyet ediliyordu. Kale Muhafızı Yusuf Paşa, şehrin önemli bir serhad olması dolayısıyla, bu faaliyetlerde bulunan ahalinin üzerine çok fazla gidilmediğini bildirmişti. Bu iki memlekette meydana gelen Rum isyanları sırasında, şehir ahalisinin buralardaki mal ve mahsulleri de zarara uğramıştı. Bunların ödediği vergiler, XIX. yüzyılın başlarından itibaren nazırlık vazifesini üstlenen kale muhafızı tarafından yönetiliyordu¹⁵⁵⁰. Hiçbir şahsın müsaade almadan bölgeye gidiş-gelişine izin verilmiyordu. Yapılacak ticari faaliyetlerin, mümkün olduğu kadar denetlenmesi isteniyor ve hem nezaretin gelirleri hem de İstanbul'un zahire ihtiyacının karşılanması konusunda, olası bir suiistimalin önüne geçilmeye çalışılıyordu¹⁵⁵¹.

1812 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Bükreş Antlaşması'nın hükümlerinin tam manasıyla tatbik edilmediği gerekçesiyle

¹⁵⁴⁸ BOA, AE. SSLM III 22/1251 (10 M 1207/28 Ağustos 1792).

¹⁵⁴⁹ BOA, AE. SMHD II 107/9097 (3 B 1235/18 Nisan 1820).

¹⁵⁵⁰ BOA, HAT 1138/45291 (15 L 1236/16 Temmuz 1821).

¹⁵⁵¹ BOA, HAT 1141/45390 (11 L 1238/2 Haziran 1823); HAT 1141/45390-A (11 L 1238/2 Haziran 1823); HAT 1141/45390-B (Selh-İ L 1238/ 9 Temmuz 1823).

Rusya'nın dayatması üzerine 1826 yılında Akkirman Sözleşmesi imzalanmıştı. Eflak ve Boğdan (Memleketeyn) ile ilgili olan 4. maddenin münferit senetleri, İbrail, Yergöğü ve Kulle ahalipleri tarafından gasp edildiği iddia edilen Eflak arazisi ile ilgiliydi. Hangi yerlerin, hangi kazaya ya da Eflak topraklarına tabi olduğunun tespitini ve iadesini ön görüyordu. Bölge coğrafyasına vâkıf kişilerin yardımıyla, söz konusu araziler, hendese ilmi tatbik edilerek tespit edilmişti. İbrail, Yergöğü ve Kulle ile Eflak hududu arasında kalan yerler incelenmiş, üç harita hazırlanarak taraflarca mukabele edilmişti. Haritalara göre, evvela İbrail ahalipleri tarafından Eflak tarafında Çiftetepe nam mahalde bir çiftlik ve yakınındaki nehir üzerinde dört değirmen inşa edildiği bildirilmişti. Bahsi geçen çiftlik ve değirmenlerin öşür ve diğer rüsumlarının, arazi sahipleri olan Eflak boyarlarına verilmekte olduğu belirtilmişti¹⁵⁵². Dolayısıyla Eflak ve Boğdan'da oluşmaya başlayan Rus tahakkümü, Tuna kıyılarındaki şehirlere de ulaşmış ve bu nedenle ahaliplerin göçleri, mesken edinmeleri ve muhtelif sebeplerle geliş-geçişleri daha fazla problem haline gelmişti. Yüzyılın ilk çeyreğinde, Rus Ortaelçisi Baron de Strogonof'un Rusya baş tercümanı Frenki'ye yazdırdığı mektubun tercümesinde, tam da bu konuya işaret ediliyordu. Zira Tuna Nehri'ndeki Rus donanmasında görevli bazı askerlerin, firar ederek Osmanlı ülkesine kaçtığı, Karadeniz Donanma Komutanlığı tarafından ihbar edilmiş ve firari askerlerin iadesi gündeme gelmişti. Tuna kıyısında bulunan kalelerin yöneticilerine durum bildirilerek firarilerin zabıtlar marifetiyle yakalanıp, Ruslara teslim edilmesi istenmişti. Bu durum, hem Rusya hem de Osmanlı tebaasının herhangi bir gerekçeyle, itaatsizlik ya da herhangi bir ihanet ile diğer tarafa ilticasını, daha külfetli bir mesele haline getirmişti. İbrail Kalesi Muhafızı Süleyman Paşa'ya gönderilen emirde, Osmanlılara tabi olup İslam dinini benimseyerek Rus topraklarından Osmanlı ülkesine iltica eden her kim olursa buna müsaade edilmesine rağmen, başka bir gerekçe ile kabul ve himaye edilmesi kesin bir dille yasaklanmıştı. Bu talepte olanlar varsa bile, durumun geciktirilerek Rusya ile yapılan sözleşmeye riayet edilmesi gerektiği bildirilmişti¹⁵⁵³. Yine aynı tarihlerde İbrail Mahkemesi'nden çıkan kararda, serbest geçişlerin men edilmesi kararlaştırılmış ve uygulanacak yeni nizamla göre, bir şehirden başka bir şehre tezkiresiz geçişe asla müsaade edilmeyeceği, taşra bölgelerden İstanbul'a

¹⁵⁵² BOA, C. HR 23/1105 (29 M 1234/28 Kasım 1818).

¹⁵⁵³ BOA, C. HR 181/9046 (1828).

geçişlerin de mühürlü tezkirelere tabi tutulması tekrar edilmişti. Rumeli bölgesindeki sınırlardan, tezkiresi iki ya da üç ayı geçmemek kaydıyla, uygunsuz bir durum meydana geldiğinde, bu kişilerin tevkif edilerek sorgulanması ve rüşvetle geçişine izin verilmişse dahli olanların da cezalandırılması emredilmişti¹⁵⁵⁴. Bu bilgilerden hareketle, önceleri *hâne göçü* şeklinde iki bölge ahalisinin yer değiştirmesi, ekonomik kaygılarla birlikte bölgede düzene verdiği zararlar ön görülmesine rağmen, Osmanlılar topraklarını kaybettikçe sonraları devletlerarasında ciddi bir probleme dönüşmüş oluyordu.

Nezaret gelirlerinin toplanması, işleyişinin devamı ve vergilerin aksamamasının en temel ölçütü, iskele gelirleri bir yana, müslim ve gayrimüslim ahalinin demografik yapısının muhafaza edilmesi ile doğrudan alakalıydı. Devlet hazinesinin en büyük gelir kaynaklarından sayılan sistemin korunması, yerel Osmanlı yöneticilerinin en önemli görevleri arasındaydı. Nezaret dâhilinde olan topraklar, aynı zamanda vergi kaynağı olarak görüldüğünden, kanuna aykırı olarak hiçbir bir müdahale, iskân, yeni yapıların ihdası gibi faaliyetlere müsaade edilmiyordu. Örneğin, 1719 yılı Mart ayında, İbrail Nezareti mukataasının ½ hissesinin *mâlikane* olarak Süleyman Efendi'nin uhdesinde olduğu bildirilmekteydi. Mukataaya mahsus olan topraklarda, bazı kişilerin yer yer kışlaklar inşa ettiği tespit edilmişti. Köy ahalisi sakin oldukları yerlerden kışlaklara yönlendiriliyor ve bu durum köylerin boş kalmasına sebep oluyordu. Bu nedenle mukataa gelirlerinin azalmasından şikâyet eden Süleyman Efendi, kışlak ya da başka mahallere nakledilerek iskân ettirilen ahalinin, eski yerlerine yerleştirilmelerini rica etmekteydi. Hazine-i Âmire kayıtlarından anlaşıldığına göre, İbrail Nezareti'nin yıllık 1.587.700 akçalık geliri vardı. İbrail toprağında bulunan çiftlikler ve kışlaklarda hâsıl olan mahsullerin âşâr ve diğer örfi vergileri, miri hazine için tahsil ediliyordu. Nezaret alanında yer alan topraklarda oturan reâyânın, daha önce olduğu gibi sakin oldukları bölgelere getirilerek yerleştirilmesi talimatı verilmişti¹⁵⁵⁵. Bir süre sonra İbrail reâyası, merkeze bir talepte bulunmuştu. Bu talep, İbrail Nezareti ile ilgili yukarıda zikredilen bilgilerin anlamlandırılması bakımından önemlidir. Kaza dâhilinde sakin

¹⁵⁵⁴ BOA, AE. SMHD II 86/6972 (21 B 1243/7 Şubat 1828).

¹⁵⁵⁵ BOA, AE. SAMD. III (26 R 1131/18 Mart 1719).

olan bir kısım reâya, mahkemeye başvurarak haksızlık ve zulme uğradıklarını iddia etmekteydiler. Şikâyetlerini anlatırken, “*biz İbrail Nezareti Mukataası karyelerinde iskân etmekteyiz, ispenç ve rüsûm-ı şayka, dalyan ve sair üzerimize edâsı lazım gelen vergilerimizi eksiksiz edâ ederiz*” şeklinde bir ifade kullanıyorlardı. “*Koyunlarını otlatmak için merâ ve otlak bulamadıklarını*” belirten reâya “*Eflak hududunda olan alanları kullandıklarını*” ifade ederek “*yaylak ve kışlak vergilerini Eflak voyvodasına ödemelerine rağmen, İbrail Nazırı'nın kendilerinden bu vergileri tekrar ödemelerini talep ettiğini*” zikrederek sıkıntılarını dile getiriyorlardı. Bunun, haksız bir uygulama olması dolayısıyla, reâyanın şikâyetleri yönetim tarafında değerlendirilmiş ve nezaret toprakları dışında kalan alanlardan, nazır vasıtasıyla benzeri bir vergi talep edilmemesi talimatı verilmişti¹⁵⁵⁶.

İbrail Nezareti, 1722 yılında mâlikane olarak Mehmed ve Süleyman isimli iki kişinin *münâvebe* (nöbetleşe) olarak uhdesindeydi¹⁵⁵⁷. Belgeler incelendiğinde İbrail Nezareti'ne bağlı olan mukataa gruplarının detayları da belli olmaktadır. XVIII. yüzyıl kayıtlarında, İbrail mukataasının belli bir düzen içinde yönetildiği, gelirleri ve sınırlarının bir kanunla tespit edilerek düzenlendiği açıkça görülmektedir. Buna göre İbrail Nezareti, Şehri Mehmed Ağa'dan boşalınca 35.700 guruş (4.284.000 akça) *muaccele* ile Cizye Başbâkıkulu Abdi Ağa ile Yeğen Mehmed Ağa'nın uhdesine verilmişti. Adıgeçenler, 11 Mart 1737 tarihinden itibaren 1.589.703 akça mal ile bahsi geçen nezaret mukataasının, ihzâriye, yassakiye ve rüsumları iştiraken mâlikane yoluyla uhdelere almışlardı. Bu şartla zikredilen nezaretin dalyan, rüsûm, ¼ aylık âşar, pençik, Tüfeş nam köy civarındaki dalyanlar, sayd-ı mâhi gibi sair gelirleri, eskiden olduğu gibi toplanacaktı. Bundan böyle Eflak tarafından nehrin beri yakasında olan Dâye Köyü zabıt ve ileri gelenleri, voyvodaları vesair başkaca hiç kimse müdahale edemeyecekti. Balık gemileri eskiden beri ödedikleri vergiyi verecek ve herhangi bir itirazda bulunmayacaklardı. İbrail ve buraya bağlı Serrac Boğazı isimli bölgedeki gelirler de yine eskiden olduğu gibi toplanacaktı. İbrail İskelesi ve bağlı limanlarından geçen mallar için Müslümanlardan %3, gayrimüslimlerden %4 gümrük vergisi alınacak ve ayrıca 1 akçalık *zarar-ı kassabiye*

¹⁵⁵⁶ BOA, AE. SAMD III 195/18889 (Evahir-i L 1129/6 Ekim 1717).

¹⁵⁵⁷ BOA, AE. SAMD III 173/16872 (15 Ca 1134/3 Mart 1722).

adlı bir para tahsil edilecekti. Revgân (yağ), şem'-i asel (balmumu), pastırma, ot, saman ve tereke (muhallefat) gibi sair eşya ve emtia; *gümrük* ve *zarar-ı kassabiye* adı ile vergiye tabi tutulacaktı. Şehre gelen büyük ve küçükbaş hayvanlar ile hergeleden (at ve eşek), kanun gereği gümrük resmi ve zarar-ı kassabiye alınacaktı. İbrail sahiline yanaşmaya çalışan herhangi bir gemi, *miri* olarak addedilen ve eskiden beri mevcut olan iskelelerden başka bir yere demir atamayacaktı. Tüccarların vergiden kaçırarak için mallarını gizlice geçirdikleri tespit edilirse, ceza (cürm) ödeyeceklerdi. İskele Emni kontrolünden geçmeyen hiçbir gemi, iskelede yükleme yapamayacak ve yelken açamayacaktı. İbrail toprağında bulunan çiftlik ve kışlaklardan hâsıl olan ürünlerin âşar ve diğer rüsumlarını toplamak üzere, sipah ya da yeniçeri adıyla bir talepte bulunan olursa, reddedilecek ve bunlara müsamaha gösterilmeyecekti. Cürm ü cinayet, mâl-ı gâib, maktu', bive, beytül mâl-ı 'amm, kaçgun, reâyanın her yıl ödemesi gereken ispenç gibi vergi ve resimler, eskiden olduğu gibi toplanacak ve nazırlar haricinde hiç kimse müdahale edemeyecekti¹⁵⁵⁸. Ayrıca nezaret yönetimi bedel-i şayka, rüsum-ı yassakiye gibi vergilerin tahsil edilmesinden de sorumluydu. Sekiz yıl sonra, nezaretin *asl-ı mâl* meblağı yıllık 1.589.703 akçaya denk geliyordu ve mâlikâne olarak Serçavuşân-ı Dergâh-ı Âli Abdi Ağa'nın uhdesine verilmişti¹⁵⁵⁹. 1757 yılında İbrail Nazırlığı iltizam yoluyla uhdesinde bulunan Ali Ağa, nezaret gelirlerine tahsis edilmiş olan *karagümrük nam mahallin* durumu hakkındaki rahatsızlıklarını dile getirmişti. Ağa, İbrail sahilinde bulunan ve yaklaşık otuz-kırk seneden beri hayvanların alım-satımının yapıldığı Ubur (Geçit) nam mevzide alınan vergilerin kesildiğinden bahsediyordu. Bu mevzide yapılan işlemlerde, mûtad üzere nezarete bir miktar gelir sağlanıyordu. Bir süre önce nazırlık vazifesini üstlenen Mehmed Emin Efendi'nin, adigeçen Ubur nam mevziyi, kadim mülkiyet haklarının aksine hareket ederek elden çıkardığını bildiriyordu. Mehmed Emin Efendi, burayı tapusu ile birlikte başka birine satmıştı. Ali Ağa'nın ifadelerine göre, sözde tapusuyla aldığı iddia eden şahıs, bu bölgenin etrafını duvarlarla çevirmişti. Ayrıca bu mevziden başlayıp gümrük mahalline kadar, haftada bir kez pazar yeri kuruluyor ve dolayısıyla miri arazi olmasına rağmen, buranın gelirleri, nezaret tarafından temin edilemiyor ve hâsılatı etkiliyordu. İstanbul'daki nezaret kayıtlarına müracaat

¹⁵⁵⁸ BOA, AE. SMHD. I 2/78 (12 M 1150/12 Mayıs 1737).

¹⁵⁵⁹ BOA, AE. SMHD. I51/3132 (24 Za 1159/8 Aralık 1746).

edildiğinde ise bu mevzinin gerçekten de yaklaşık kırk senedir İbrail Nezareti tasarrufunda olduğu tespit edilmişti. Dolayısıyla bu bölgenin tekrar nezarete tahsis edilmesini talep etmişti¹⁵⁶⁰.

Bir süre sonra İbrail Nezareti ve bağlı mukataaları mâlikane olarak Divan-ı Hümayun'da Başbakıkulu olan Hayri Ağa'nın uhdesine verilmişti. Öte yandan herhangi bir müdahale etmemeleri gerekirken, İbrail kale ağalarının başbuğluk iddiasıyla, mukataanın malına zarar verdikleri tespit edilmişti. Hayri Ağa, mukataanın nazırlar tarafından yönetilmesine rağmen, başbuğların buraya müdahale ettiğini iddia ediyordu. Bu sebeple İstanbul'dan nezaret işlerinde kontrolün, katı bir şekilde nazırın uhdesinde olduğu ve bundan böyle başbuğluk iddia ederek hiç kimsenin müdahale etmemesi için İbrail yöneticilerine talimat verilmişti¹⁵⁶¹.

Nezaret gelirleri, 1762 yılında 1,5 rub' hissesi El-hac Ebubekir Paşa ve Safiye Sultan'ın (Sultan II. Mustafa'nın kızı) kızı Zahide Hanım Sultan'ın uhdesindeydi¹⁵⁶². 1780 yılında nezaretin 1/8 hissesi, mâlikane olarak Mustafa Efendi'ye devredilmişti. Mustafa Efendi kendi rızasıyla, tasarruf ettiği hissesini İbrail Nazırı Hacı Hasan Ağa'ya devretmiş ve bedel olarak Hazine-i Âmire'ye 446 guruş iade yapmıştı¹⁵⁶³. 1784 yılında kapıcıbaşılardan İsakçı Anbar Emîni İbrahim Ağa, İbrail Nazırlığı görevini de üstlenmişti¹⁵⁶⁴. 1788-1789'da nezâretin ¼ ve ½ hissesi yine Zahide Hanım Sultan ve vefat eden Ataullah Bey'den boşalmış (mahlûl) olup, bir yıldan beri müzayede edilmesine rağmen, savaş zamanına denk gelmesi ve reâyânın bundan olumsuz etkilenmiş olması dolayısıyla, muaccele ücreti fazla görülüyor ve mukataaya talip olacak kimse bulunamıyordu.

İbrail Mukataası, 1792 yılında Avusturya ve Rusya ile mütarekenin yakın olması sebebiyle, muaccesesi olan 34.375 guruştan 11.875 guruşluk bir indirimle, 22.500 guruşa sadrazamın tüfengçibaşısı Ahmed Ağa'nın uhdesine verilmişti¹⁵⁶⁵. Mukataanın 1/8 hissesi de mâlikane olarak El-Hac Hasan Ağa'nın tasarrufundaydı.

¹⁵⁶⁰ BOA, AE. SMST. III 266/21296 (Evahir-i Za 1170/15 Ağustos 1757).

¹⁵⁶¹ BOA, AE. SMHD I 51/3132 (24 Za 1159/8 Aralık 1746).

¹⁵⁶² BOA, AE. SMST. III 284/22843 (5 R 1176/24 Ekim 1762).

¹⁵⁶³ BOA, AE. SABH. I 209/13892 (2 N 1194/ 1 Eylül 1780).

¹⁵⁶⁴ BOA, BOA, AE. SABH. I 266/17909 (25 L 1198/11 Eylül 1784).

¹⁵⁶⁵ BOA, HAT 1410/57355 (1203/1788-1789); HAT 1410/57355 (1203/1789-1790).

Ancak Hasan Ağa'nın vefatı ile bu hisse, 6.000 guruş muaccele karşılığında Tebdili Mustafa Ağa'nın tasarrufuna bırakılmıştı¹⁵⁶⁶. 1808 yılında İbrail Nezareti Mukataası, 40 hisse olarak itibar olunuyordu. Bunun 6 sehmi, mevcut Nazır Ahmed Ağa'ya, 8 sehmi Mahmud Ağa'ya, 4 sehmi Bostancızâde Mustafa Ağa'ya malikâne olarak verilmişti. Fakat Nazır Ahmed Ağa, İbrail Kalesi'nin düşmandan muhafaza edilmesi, sefer işlerinin koordinasyon ve idaresi için alacaklarının iadesini rica ediyordu¹⁵⁶⁷. Ayrıca askerin mevacibinin, savaş şartlarından dolayı azalan nezaret gelirleri ile ödenmesinin imkânsız olduğunu bildiriyordu¹⁵⁶⁸. Ahmed Ağa'nın İbrail Nazırı iken gösterdiği gayret ve bölgedeki askeri faaliyetleri, bir süre sonra ona sadrazamlık yolunu açmıştı. Ahmed Paşa'nın 5 Eylül 1812 tarihinde sadrazamlıktan azledildikten sonra, nezaretle ilgili verdiği bilgiler dikkate değerdir. Yaklaşık 20 yıldır bu vazifeyi yürüten Ahmed Ağa/Paşa, İbrail Nezaret'inin emaneten mi yoksa vekâleten mi yönetilmesi hakkında fikirlerini sunuyor, bir yandan da kendisine çıkarılabilecek borçtan kuşku duyuyordu. Ona göre, devlet tarafından bir memur tayin edilirse, bu kişi memuriyetine güvenerek nezaret gelirlerini suiistimal edebilir ve gelirlerin hebâ olmasına sebep olabilirdi. Nezareti tarif ederken, 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşında İbrail şehrinin istilasını sebebiyle, gelirlerinin hayli azaldığını ifade ediyordu. Ayrıca Müslüman ahalinin cürm ü cinayet ve âşar gibi vergiler dışında, nezarete bir katkısının olmadığını bildiriyor ve mukataa gelirlerinin reâya âşarından, gümrük aidatı, cizye gelirleri ve sayd-ı mâhiden ibaret olduğuna işaret ediyordu¹⁵⁶⁹. Ahmed Paşa yeğeni Memiş Ağa'nın, İbrail Nazırlığı vazifesini layıkıyla yerine getirebileceğini ifade ederek, nezareti başka birinin tasarrufuna bırakmak da istemiyordu¹⁵⁷⁰. Ancak merkezi yönetim, Ahmed Paşa'nın tekliflerinin aksine, sadareten azli ile birlikte, tüm işlerinde yakınlarına iltimas sağladığı hakkında kesin kanaate sahipti¹⁵⁷¹. Ahmed Ağa'nın İbrail Nazırlığı vazifesini üzerine aldığı andan itibaren, nazırlar daha aktif bir şekilde askeri icraatlarda bulunmuştu. Onun faaliyetleri neticesinde, kendisinden sonra kale yöneticiliği (muhafızlık) ve nezaret

¹⁵⁶⁶ BOA, AE. SSLM III 267/15451 (27 M 1205/6 Ekim 1790).

¹⁵⁶⁷ BOA, TS. MA. e 1265/29 (8 Z 1222/7 Ocak 1808 40).

¹⁵⁶⁸ BOA, C. AS 858/36706 (1224/1809-1810).

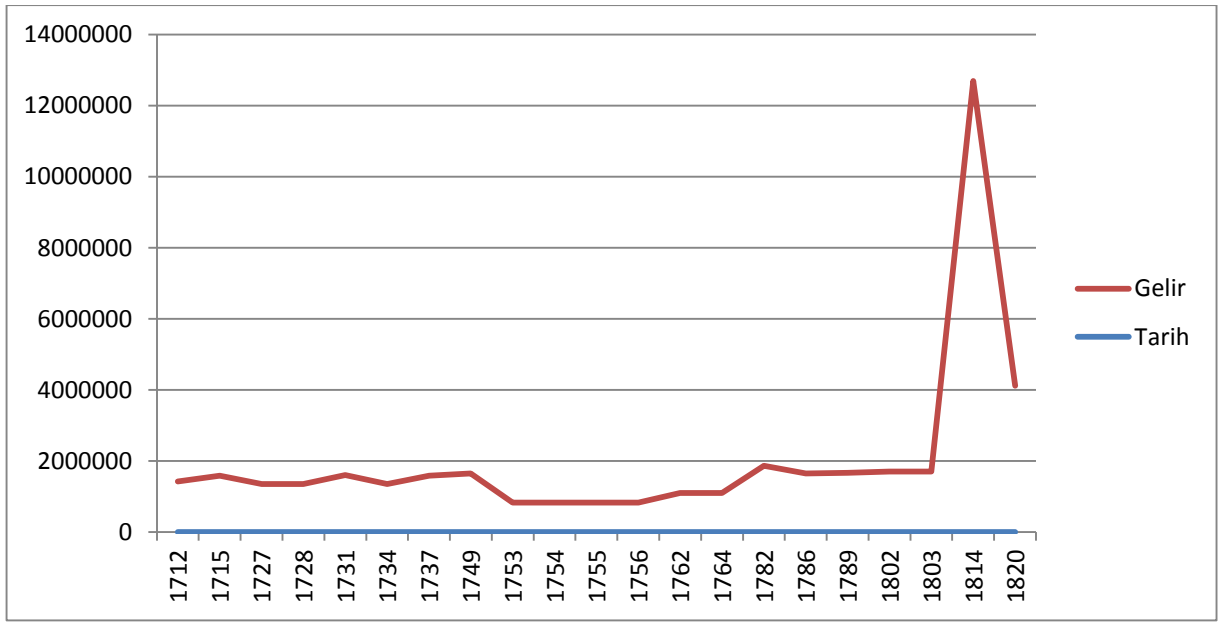
¹⁵⁶⁹ BOA, HAT 718/34250-B (9 Ra 1227/23 Mart 1812).

¹⁵⁷⁰ BOA, HAT 718/34250 (23 Za 1227/28 Kasım 1812); HAT 718/34250 (9 Ra 1227/23 Mart 1812).

¹⁵⁷¹ BOA, HAT 1338/52220 (27 Za 1227/2 Aralık 1812).

yönetiminin birleştirilmesi gibi yeni bir usül benimsenmişti. Sonraki bölümlerde değerlendirileceği üzere, Nazır Ahmed Ağa'dan sonra kale muhafız paşaları, aynı zamanda İbrail Nezareti yönetimini de üstlenecek ve hem muhafız hem de nazır olarak bu iki görevi birlikte icra edeceklerdi.

Grafik 4: İbrail Nezareti Mukataa Gelirlerinin Yıllara Göre Dağılımı¹⁵⁷²

XIX. yüzyıl başlarında İbrail Nezareti gelirleri, bu suretle muhafız paşaların uhdesinde olarak daha fazla önemin atfedildiği bir finansman aracı olarak kullanılmıştı. Gelirlerin çeşitliği, daha fazla belirginleşmişti. Yaklaşık 103 günlük geliri, önceki tarihlere göre büyük ölçüde artış göstermişti. Buna göre Gropeni karyesi iltizam bedeli ile birlikte, Vadeni (Va'den), Varsatura gibi köylerden hâsıl olan gelirler, öşür, kovan öşrü, resm-i âdi ve cerâyim, sayd-ı mâhi ve Yalı Gümrüğü gelirleri olarak toplamda 105.792 guruşa ulaşmıştı. Elbette bu artışın belli başlı gerekçeleri vardı. Zira XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ve bilhassa XIX. yüzyıl boyunca zirve yapan Osmanlı ekonomisindeki güçlü enflasyon dalgası,

¹⁵⁷² BOA, BMK. d 22478 (30 Za 1140/8 Temmuz 1728), s. 2; MAD. d 1643 (21 L 1124/21 Kasım 1712), s.24; D. BŞM. d 8039 (13 S 1229/4 Şubat 1814), s. 2-3; D. BMK. d 22563 (17 R 1217/17 Ağustos 1802); D. BMK. İBM. d 22494 (1 Ca 1170/22 Ocak 1757); D. BMK. İBM d 22490 (1162/1748-1749), s. 88; D.BMK. İBM 20/59 (13 B 1196/24 Haziran 1782); D.BMK. İBM 21/53 (22 C 1203/20 Mart 1789).

akçenin büyük oranlarda değer kaybına sebep olmuştu¹⁵⁷³. 1806-1812 yıllarında cereyan eden savaş ve nihayet Bükreş Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklar, nezaret gelirlerinin artışına bir başka gerekçe olarak gösterilebilir. Şöyle ki, paranın değerinin düşmesi bir yana Osmanlılar, Tuna Nehri'nin öte yakasında bulunan birkaç kale haricindeki arazilerini (özellikle Basarabya bölgesi) Prut Nehri'ne kadar kaybetmişlerdi. Dolayısıyla hem kara hem de nehir ticaretinde bir yönlendirmenin söz konusu olduğu düşünülebilir. Aynı zamanda kaybedilen topraklardan bu bölgeye gelen müslim ve gayrimüslim nüfusun bilhassa ahalinin ödediği vergileri etkilediği de hesaba katılmalıdır. Bu suretle yerleşim yerindeki nüfusun artışı, aynı zamanda toplanan vergilerin de artışı anlamına geliyordu. Sadece yalı gümrüğünden elde edilen gelir, nezaret kaynaklarının yaklaşık %12'sine tekabül ediyordu. Cizye haricinde reâyanın ödemesi gereken tekâlif ise nezaret gelirlerinin %14'üne denk düşüyordu.

Tablo 88: İbrail Nezareti Gelirleri (1813)¹⁵⁷⁴

Gelir Kalemi	Meblağ (guruş)	Toplam Nezaret Gelirlerine Oranı (%)
Sabık muhafız İsmail Paşa zamanında iltizam olunup teslim edilmeden tahsil ettiği iltizam bedeli	5.200	4,9
İbrail Nezareti dâhilinde Gropeni karyesi iltizam bedeli	8.000	7,5
Kovan öşründen hâsıl olan resm-i âdi	1609,5	1,5
İbrail arazisinde olan bir kısım aşar vergisinden alınan aidat	1.149	1,09
İbrail mukataası dâhilinde olan aidattan	2.032	1,9
İbrail mukataasına bağlı reayanın ödemesi lazım gelen tekâlif	15.305	14,5
Yalı gümrüğünde hâsıl edilen emtia resmi	13.064,5	12,3
Mukataaya tabi karagümrükten hâsıl olan emtia resmi	12.408,5	11,7
Yol ve geçit resmi	5.176,5	4,9
Varsatura ve Faskan? tabir edilen iki kıta sayd-ı mahi dalyanlarından hasıl olan gelir	5.789	5,4
İbrail mukataasına bağlı Vadeni kazasından hâsıl olan gelir	3.246	3,07
İskeleye yanaşan sefinelerden alınan resm	5012	4,7
İbrail nezareti ve muhafzlığına mahsus resm-i adi ve cerâyim	5.752,5	5,4
İbrail mukataası muayyen hâsılatından olan aşardan, rayic bedeli ile bazı kimselere satılan zahirenin bahası	21.955,5	20,75
Toplam	105.792	

¹⁵⁷³ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 111.

¹⁵⁷⁴ BOA, D. BŞM. d 8039 (13 S 1229/4 Şubat 1814), s. 1-5. (İsmail Paşa'nın vefatından sonra İbrail mukataası nezareti boşa kalmıştı. Muhasebesinin yapılması için gönderilen Muhasebe-i evvel görevlilerinden Hüseyin efendinin tuttuğu defterdir.

Bu gelirler, İbrail Muhafızı Vezir İsmail Paşa'nın vefat etmeden önceki 103 günlük nezaret kayıtlarıydı. Nezaret masrafları, cami imam ve hatibi, topların bakım masrafları ve diğer küçük miktarda masraflar hariç, paşanın mutfak masrafı ve maiyetindeki askerler için sarf edilen meblağ, görünürde gelirlerin yaklaşık % 55'ini tüketiyordu. Nezaret masrafları ise toplam gelirin sadece % 2'lik bir oranına denkti. Dolayısıyla gelirlerden sarf edilen meblağın büyük kısmını, İbrail Kalesi'nin askeri harcamaları teşkil etmekteydi.

2. İbrail Askerlerinin Mevacibi

Tanımı itibariyle *ulûfe* terimi ile aynı anlama gelen *mevâcib* terimi, gerek askeri gerekse idari personelin günlük (*yevmiye*) olarak hesaplanan ve üç ayda bir ödenen maaşlarını ifade etmektedir. Hicri takvime göre belirlenen bu sistem, her üç ayda bir *kıst* denilen ve yılda dört kez yapılan bir ödeme şeklidir. Birinci kıst; Muharrem, Safer ve Rebiülevvel aylarını temsilen *Masar*; ikinci kıst Rebiülâhir, Cemâziyelevvel ve Cemâziyelâhir ayları için *Recec*; üçüncü kıst Receb, Şaban ve Ramazan ayları için *Reşen*; dördüncü kıst ise Şevvâl, Zilhicce ve Zilkâde aylarının kısaltması olarak *Lezez* olarak ifade edilirdi¹⁵⁷⁵. Osmanlı askerî ve malî bürokrasisi merkezi ya da taşra ordularındaki askerlerin, hem mevcudunu hem de bunlara tahsis edilen/ödenen ücretleri, askeri birimlerin cemaat ve bölük şeklinde tertip edildiği yoklama defterlerinde kaydederdi. Bu kayıtlar, hem bulunduğu mahalde hem de İstanbul'da mahfuz tutulurdu. Her bir askerin kayıtlı bulunduğu cemaat ve bölük gibi askeri sınıflar içinde isimleri, yevmiyeleri ve varsa ölüm, nakil ya da azil gibi durumları sayımlara eklenirdi. Bu sayımlar, *mevâcib defterleri* olarak adlandırılır ve herhangi bir kalenin bağlı bulunduğu eyalet defterdarının sorumluluğunda tanzim edilirdi¹⁵⁷⁶.

Söz konusu defterler, askeri grupların teşkilat ve hiyerarşisi kadar, sayısal olarak mevcudun tespiti bakımından da son derece kıymetli kaynaklardır. Osmanlı

¹⁵⁷⁵ Erhan Afyoncu, "Mevâcib", *DİA, C. XXIX.*, Ankara 2004, s. 418.

¹⁵⁷⁶ Orhan Kılıç, *Teşkilat ve İşleyişBakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri...* s. 89-90.

kalelerindeki sayımlar, *kapıkulu* ve *yerlikulu* askerleri olarak iki farklı şekilde tertip edilirdi. Osmanlı kalelerinde hizmet gören merkezi ordu askerleri dışındaki *yerli askerlerin* teşkilatlanması, büyük ölçüde bu defterler sayesinde açıklığa kavuşmaktadır. Kalelerde mevcut askeri sınıfların aldığı ücretler, kalenin tehlike hattında kalması, hâiz olduğu stratejik öneme ve askeri sınıfın niteliğine göre değişiklik göstermekteydi. Bazı durumlarda mevcut olmayan askeri unsurlar, gerek görüldüğünde yeniden tanzim edilir ve buna göre bir tertibat alınırdı. Böylece yerli unsurlara yeni eklenen askeri gruplar da kale yoklamalarına dâhil edilirdi.

Tablo 89: XVIII. Yüzyıl Başında Bazı Serhad Kalelerinde Mevcut Yerli Askerin Yevmiyeleri (Akça)¹⁵⁷⁷

Cemaat/Bölük	Rütbe	Bender	Atik Özi	Kılburun	Akkirman	Kili	İbrail
Müstahfiz	Dizdar	50	40	50	60	50	37
	Kethuda	30	25	20	30	30	20
	Katip				15		
	Serbölük				12		
	Alemdar		16			25	
	Seroda		12	13			4
	İmam		40	30			
	Müezzin		13				
Topçu	Askerler	10	10-16	10-12	5-7	5-10	4
	Topçubaşı	30	30	30	25	-	-
	Kethuda	16	15	15	12	15	-
	Katip					8	
	Serbölük	12			8	8	
	Seroda	14	12	13			
Azeb	Askerler	6-8	10	12	6-12	8-10	
	Ser-azeban	40	40	40	40	60	40
	Kethuda	22	20	20		25	-
	Reis					16	
	Alemdar		13		10		
	Seroda			13	10	7	
Farisan	Askerler	5-11	10-12	10-12	5-10	4-7	
	Ağa	40	64	60		40	42
	Kethuda	30	24	25		20	10
	Katip						
	Alemdar	20	17				5
	Seroda		17	19		7	10
Askerler	8-15	15	15		5-7	5	

¹⁵⁷⁷ BOA, D.BKL. d 32299 (25 Z 1116/12 Mart 1705).

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, 1705 yılına ait yoklama defterinde, Tuna hattının kuzey bölgesindeki Osmanlı kalelerinde mevcut yerli askeri kadroların mevâcibleri için ödenen ücretler değişkenlik göstermekteydi. Kuşkusuz bu durum, sınırlarda oluşan düşman tehlikesiyle yakından ilgiliydi. Bu tarihte İbrail Kalesi yerli unsurları arasında topçu birliklerine rastlanmamaktaydı. Kale, Atik Özi ve Kılburun kaleleri ile kıyaslandığında müstahfız cemaati hem dizdar, kethuda, alemdar ve odabaşı gibi yöneticileri hem de rütbesiz askerler bakımından ücret dağılımında önemli farklılıklar görülmektedir. İbrail müstahfız cemaatinin mevâcibleri, Kılburun ve Atik Özi kalelerine kıyasla daha azdı. Askeri sınıflar arasında en fazla ücret ise tabiatı itibari ile tecrübe ve teknik gerektiren kadrolara ayrılıyordu. Yine de ücretler her kalede belli oranlarda farklılık gösteriyordu. Aynı tarihlerde İbrail Kalesi'nde bir atlı asker 5 akça yevmiye ile ücretlendirilirken, Bender'de 8-15, Atik Özi ve Kılburun'da 15 akçaya kadar çıkabiliyordu.

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı serhadlerinde ortaya çıkan fiili durum, kalelerin yoğun şekilde takviyesi ve askerlerin tam kadro hazır hale getirilmesine yol açan bir hareketliliği beraberinde getirmişti. Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin uğradığı toprak kayıpları, sınırların savunması düşüncesini daha fazla ön plana çıkarmış ve kalelerde düzensiz ama devamlı bir şekilde, artan yerli askerlerin varlığı ortaya çıkmıştı. Bu doğrultuda İbrail Kalesi'nde kısmen mevcut olmayan, ancak sonraları devamlı unsurlar olarak tertibatı yapılan gruplara dikkat çekmek gerekmektedir. Özellikle XVIII. yüzyıla kadar yapılan yoklamalarda, kaledeki mevcut askerlerin, müstahfız, azeb, faris ve topçu gibi unsurlardan ibaret olduğu görülmektedir. Elbette bu durum, diğer askeri sınıfların varlığını inkâr etmez. Fakat sayımlardaki düzen, XVIII. yüzyıldan itibaren hem İbrail Kalesi'nde hem de sınırlardaki diğer tahkimatlarda gözle görülür bir şekilde farklılık gösterir. Örneğin müstahfız, azeb, fârisan gibi yerli unsurların mevcuduna, bu yüzyılda İbrail dâhil birçok kalenin askeri sayımlarında, *tabya kuvvetleri* adı ile yoklamalara yeni kayıtlar eklenmiş ya da en azından bu ayrımlar daha fazla belirgin hâle getirilmiştir. Artan tabya tahkimatları, kalelerin fiziken genişlemesine ve buna paralel olarak, mevcut personelin de sayısal olarak artışına zemin hazırlamaktaydı. Bu durumda kalelerdeki giderek artan asker sayısı, Osmanlı hazinesinin muhtelif kaynaklarının seferber edilmesini gerektirecek bir organizasyona ihtiyaç duyuyordu.

Tablo 90: İbrail Kalesi Yerli Askerinin Yevmiyeleri (1722/akça)¹⁵⁷⁸

Cemaat/Bölük	Dizdar	Ağa	Kethuda	Katip	Odabaşı	Alemdar	İmam/vaiz	Müezzin	Halife	Duagu	Bölükbaşı	Çavuş	Klavuz	Çorbacı	Vekilharç	Askerler
Müstahfız	50		25	21	13	13	15	15								10
Azeban-ı Evvel-i Atik		40	20	13	13	13										10
Farisan-ı Evvel-i Atik		70	30	30		30	15		17	15	23	20	12			12-15
Gönüllüyan-ı Yemin		70	35	30		20					16	20				16
Farisan-ı Sani		40	30	20		20					16	20	12			12
Azeban-ı Sani		40	30	15		15						15				10
Cebeciyan		40	20	15		15								18	15	10
Tabya-i Evvel		40	20	15	15	15						15				10
Tabya-i Sani		40	20	15	15	15						15				10
Tabya-i Salis		40	20	15	15	15						15				10
Tabya-i Rabi'		40	20	15	15	15						15				10

1705 ve 1722 yıllarındaki sayımlar karşılaştırıldığında, İbrail Kalesi'nde bu farklılık daha fazla müşahede edilebilmektedir. Hem kale askeri birimlerindeki artış ve hem de ücretlerdeki farklılık, dönem itibari ile geniş bir zaman dilimine yayılmamış olsa da bir belirginlik söz konusudur. 1705 yılında müstahfızların 5 akça olan yevmiyeleri, 1716 yılında 10 akçaya yükselmişti. 1722 yılında ise bu miktarda bir değişiklik olmamıştı¹⁵⁷⁹. Farisan ve gönüllü ağaları, kale komutanı olan dizdardan %30 daha fazla mevacibe sahipti. Askeri sınıflar arasında en yüksek tutar 12-16 akçalık yevmiye ile atlı unsurlara ödenmekteydi. Diğer cemaat ve bölüklerin askerleri ise çoğunlukla birbirleriyle aynı ücreti almaktaydılar.

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı merkezi ordusunda olduğu gibi, kalelerdeki tüm personelin mevaciclerinde kısmi, XIX. yüzyıldan itibaren ise kayda değer bir artış

¹⁵⁷⁸ BOA, D. BKL. d 32424 (13 Z 1134/ Ekim 1716/17 Ağustos 1722).

¹⁵⁷⁹ BOA, D. BKL. d 32424 (13 Z 1134/ Ekim 1716/17 Ağustos 1722).

görülür. Bu artış, muhtemelen hem Osmanlı ekonomisini olumsuz etkileyen enflasyon ve akçenin değer kaybıyla hem de ücretlerde yapılan iyileştirmelerle ilgili olmalıdır. Örneğin, 1705 ve 1716 yıllarında kale dizdarının yevmiyesi 37 akça, yani 3 aylık ortalama 38 guruş iken, 1819 tarihli kayıtlarda, yıllık 1.050 guruşluk bir meblağa denk gelmekteydi.

Tablo 91: İbrail Kalesi Yerli Askerlerinin Maaş ve Yevmiyeleri (1819)¹⁵⁸⁰

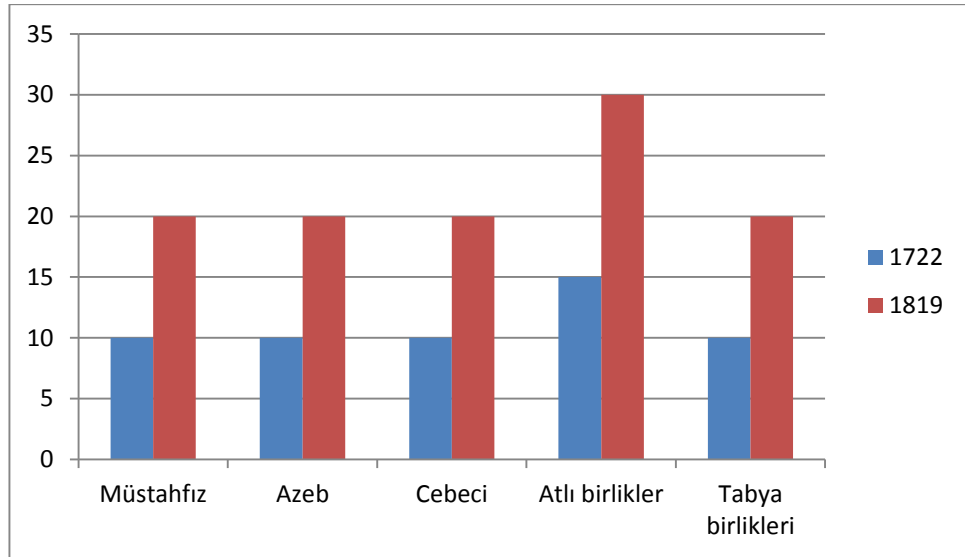
Askeri Sınıf	Maaşlı (guruş)	Yevmiyeli (akça)									
	Dizdar/ağa	Ağa/ser	Kethuda	Katip	Alemdar	Yazıcı	Seroda	çavuş	Askerler	Ahengir	Toplam asker
Mustahfiz	1050		60		35			30	20		48
Yerli topçu	2000		120		80	70	90	75	25		60
Cebeci Ocağı		120		30	20		30		20-25		75
Yerli arabacı	400		70		40	50	60	30	20	30	40
Süvari (sağkol)	1500		90		50			40	30		100
Süvari (solkol)	1000		90		50			40	30		100
Süvari (ortakol)	1000		90		50			40	30		100
1. Azeb birliği	400		60		35			30	20-30		30
2. Azeb birliği	400		60		35			30	20-30		30
3. Azeb birliği	400		60		35			30	20		30
1. Tabya Azebleri	400		60		35			30	20		30
2. Tabya Azebleri	400		60		35			30	20		30
3. Tabya Azebleri	400		60		35			30	20		30
4. Tabya Azebleri	400		60		35			30	20		30
5. Tabya Azebleri	400		60		35			30	20		30
6. Tabya Azebleri	400		60		35			30	20		30
7. Tabya Azebleri	400		60		35			30	20		30
8. Tabya Azebleri	400		60		35			30	20		30
9. Tabya Azebleri	400		60		35			30	20		30
10. Tabya Azebleri	400		60		35			30	20		30
11. Tabya Azebleri	400		60		35			30	20		30
Yerli Cebeci	1000		70	60	40		60	30	20		20
Mimar		120	70		40			30	20		50
Topçu ocağı		120			70		90		18		55
Toplam											998

Dikkat çeken diğer bir değişiklik de cemaat ve bölük ağalarının ücretlerinin artışında yaşanmaktaydı. Söz konusu artış, yerli topçubaşlarında daha fazlaydı. Zira tabya tahkimat sayısının artmasıyla birlikte topçu birlikleri, diğer askeri birimlere

¹⁵⁸⁰ BOA, D. BKL. d 32760 (17 Ş 1234/11 Haziran 1819).

göre daha fazla ön plana çıkmışlardı. Maaş olarak belirtilen ücretler, aslında cemaat ve bölük ağalarının 4 kıst toplam, yani bir yıllık mevacib gelirlerine karşılık gelmektedir. Örneğin, yukarıdaki tabloda tabya azeb ağalarının maaşları, 1824 yılında herhangi bir farklılık arz etmemektedir ve bu miktar maaşın, yıllık olarak tahsis edildiği görülmektedir¹⁵⁸¹. Atlı birlikler, genellikle aynı mevacib miktarına sahip olmakla birlikte, 1819 yılına gelindiğinde sadece cemaat ağalarının aldığı ücrette bir değişiklik söz konusudur. Sağ kol süvari birliğinin ağasına, orta ve sol kol ağalarına göre, iki kat daha fazla maaş ödenmektedir. Azeb birliklerinde ise 1., 2. ve 3. birliklerin en düşük rütbeli personeline kısmi bir farklılık göze çarpmakta, ancak tabya azeblerinin tamamı aynı ücretle hizmet etmekteyirler. Kalede muvazzaf olarak hizmet gören 949 personelin günlük ulûfesi, 1819 yılında 23.835 akçeye ulaşmıştı ki bir kıst mevâcib miktarı, 2.145.150 akçe, yani yaklaşık 17.876 guruşa denk geliyordu¹⁵⁸².

Grafik 5: İbrail Kalesi'nde Bazı Yerli Askeri Grupların Yevmiyelerinin Değişimi (Akça)

¹⁵⁸¹ BOA, C. AS 292/12105 (11 Ra 1240/3 Kasım 1824); Ekim 1824 tarihinde İbrail Kalesi yerli ağalarından 10. Tabya cemaati ağası İbrahim b Hüseyin, varisi olmadan vefat emiştir. Dolayısıyla bu görev mahlül kalmış ve yıllık 400 guruş maaşla Mehmed b. Ali Ağa'ya tevcih edildiği belirtilmiştir. Bahsi geçen maaş, kalenin sağ, sol ve orta kol süvari birliği, humbaracı, arabacı, cebeci, topçu, dizdar, mukabeleci, tabya ağaları, azeb, hendekçi, mimarbaşı gibi diğer üst düzey yöneticileri de kapsamaktadır.

¹⁵⁸² BOA, D. BKL. d 32760 s. 18.

Yerli askeri personelin dışında, İbrail Kalesi muhafazasında yer alan diğer ücretli askerlerden Potkalı Kazakları, belgelerde XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren dikkat çekmektedir. 1803 yılında Nazır Ahmed Ağa'nın maiyetindeki bu askerlerin sayımlarında, bunların 850 kişi oldukları ancak gün geçtikçe sayılarının arttığı anlaşılmaktadır. Söz konusu 850 kişilik mevcut, 40 bölükten teşekkül ettirilmişti. Ulufeler miri hazine, ordu hazinesi, sefer akçesi ve bazen de Eflak Voyvodalığı gelirlerinden tertip edilerek ödeniyordu. Merkez ve taşra kuvvetlerinin aksine, Kazakların mevacibleri üç ayda bir değil, altışar aylık olarak yılda iki kez ocaklık yoluyla ödeniyordu. Bu suretle her bir bölük, ortalama 200 guruşluk bir ulufe karşılığında görev yapıyordu. Koşovi/Kosoy (hatman/ataman) adı verilen en yüksek rütbeli idarecisi 131 guruş, yazıcı 26, tercüman 47, başçavuş 21, bayraktar 21, *polkovnik* denilen albay veya yarbay statüsündeki rütbeliler 53, topçular ve çavuşlar 11, piyade askerleri ise yaklaşık 10 guruşluk mevacib alıyorlardı¹⁵⁸³.

Bununla birlikte merkezi Osmanlı ordusu mensubu olan yeniçeri, cebeci, topçu, lağımçı, humbaracı gibi askerler kalelerde gün geçtikçe artan bir sayıya ulaşıyordu. Kuşkusuz bu durumun temel sebebi, XVIII. yüzyıl boyunca cereyan eden ve XIX. yüzyılda da süren savaşlardan kaynaklanıyordu. Bu durumda kale askeri kadroları, devamlı bir şekilde artıyor ve mahalli kaynakların yetmediği bir bütçe kombinasyonu ortaya çıkıyordu. Diğer bölümlerde değerlendirildiği üzere, kalelerdeki merkezi ordunun ocaklı unsurlarının sayısı ihtiyaç halinde arttırılıyordu. Şu halde sadece yeniçeri birlikleri için tahsis edilen ücretler, yerli askerlerine göre daha fazla mevcudu ifade ettiğinden, çok daha fazla bir tahsisatın bütçeden kullanılmasını gerekli kılıyordu. Mevacib miktarlarının artışı, doğal olarak asker sayısının artışına bağlıydı.

¹⁵⁸³ BOA, AE. SSLM III 21/1212 (15 L 1215/1 Mart 1801); C. HR 107/5313 (19 Ş 1216/25 Aralık 1801); C. HR 21/1001 (8 Ş 121823 Kasım 1803).

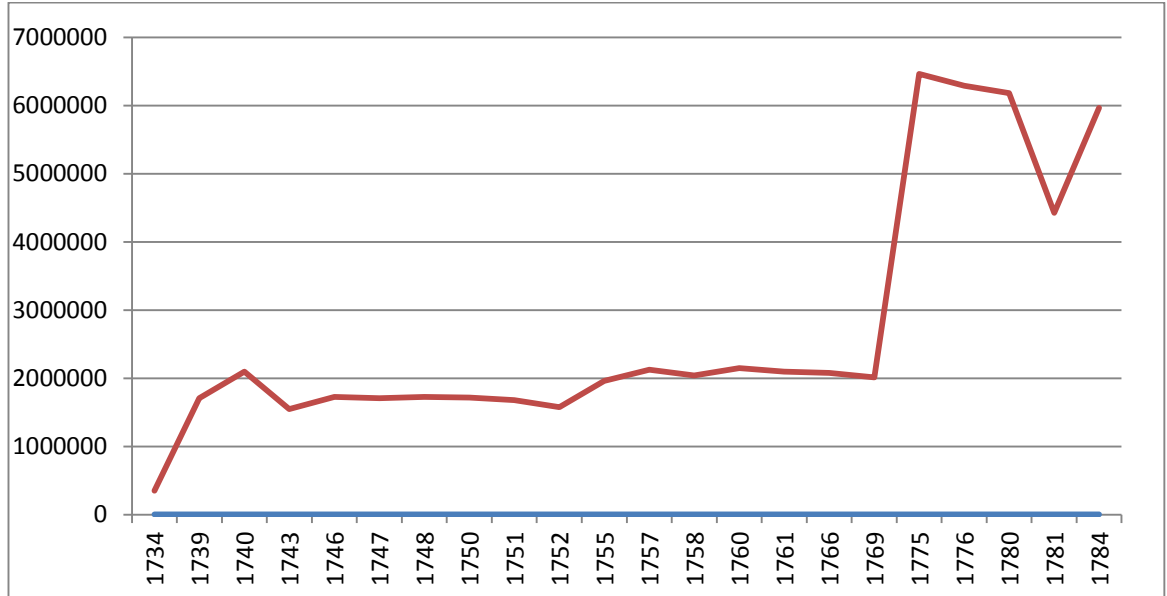
Tablo 92: İbrail Kalesi Yerli Askerinin Ücretleri (1699-1826)¹⁵⁸⁴

Tarih	Üç Aylık (Akçe)	Yıllık (Akçe)	Yıllık (Guruş)
1699	59.580	238.320	1.986
1722	927.090	3.708.360	30.903
1724	5.249.970	20.999.880	174.999
1725	367.920	1.471.680	12.264
1770	249.270	997.080	8.309
1784	412.470	1.649.880	13.749
1793	509.310	2.037.240	16.977
1815	2.009.250	8.037.000	66.975
1819	2.145.150	8.580.600	71.505
1826	27.470.250	109.881.000	915.675

XVIII. yüzyıldan itibaren inişli-çıkışlı bir grafik seyretse de peyderpey artan yerli askeri personel sayısı, 1826 yılına gelene kadar önemli bir artış göstermişti. Bu artış, devletin muhtelif gelirlerinden ödenen mevacib giderlerine yansımıştı. Aynı durum, kalelerin muhafazasına gönderilen merkezi ordunun ocaklı unsurları için de geçerliydi. Özellikle yeniçeriler, yerli askerlerle kıyaslanamayacak kadar daha fazlaydılar. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kale sayımları takip edildiğinde, muhafazada mevcut unsurlardan yeniçeri, yamak, cebeci ve topçu gibi grupların, XVIII. yüzyıl ortalarına kadar sayısal olarak düzenli bir seyir izlediği, fakat bu tarihten itibaren devamlı olarak arttırıldığı görülmektedir. Kaldı ki bu sayılar, neredeyse her yıla yayılmakta ve personeller, nöbetleşerek değişmekteydi. Netice olarak, gerek merkezi ve gerekse yerli askeri personelin ulûfe miktarları, kalelerin bulunduğu bölgeye, önemine, tehlike hattına yakınlığına ve personelin teknik kadrosu ile birlikte tecrübelerine göre farklılık arz ediyordu.

¹⁵⁸⁴ BOA, D. BKL. d 32424 (13 Z 1134/ Ekim 1716/17 Ağustos 1722) s. 7; BKL. d (29 S 1137/17 Kasım 1724) s. 6; C. AS 889/38302 (19 R 1138/25 Aralık 1725); D. BKL. d 32643 (2 S 1199/15 Aralık 1784) s. 5; C. AS 831/35434 (17 S 1231/18 Ocak 1816); D. BKL. d 32760 (17 Ş 1234/11 Haziran 1819) s. 18; D. BŞM. d 9242 (7 L 1241/15 Mayıs 1826) s. 5; C. AS 1093/48244 (20 C 1184/11 Ekim 1770); C. AS 1127/50002 (9 S 1208/16 Eylül 1793) s. 1; D. BKL. d 32274 (1111/1699) s. 2.

Grafik 6: İbrail Kalesi Yeniçerilerin Yıllara Göre Mevacib Dağılımları (Akça/Milyon)¹⁵⁸⁵

3. Nezaret Gelirlerinin Askeri Harcamalara Etkisi

İbrail Nezareti'ne bağlı mukataa birimlerinden tahsil edilen meblağ, askeri harcamaların finansmanında kullanılıyordu. Ancak kullanılan meblağ, yekûn olarak tek başına İbrail Kalesi'nin askeri harcamalarına tahsis edilmiş değildi. Kaledeki yerli askerlerin tamamı da ücretlerini tek bir mukataadan *ocaklık* olarak almıyorlardı. Nezaret gelirleri yeterli ise yerel kaynaklardan, değilse farklı yerlerin mukataa gelirlerinden mevacib ödemeleri için istifade ediliyordu. Asker sayısının fazla olduğu durumlarda, mukataa gelirleri tahsisi yeterli olmuyor ve merkezi hazine, ordu

¹⁵⁸⁵ Grafik ve tabloya ait veriler için bkz. BOA, D. YNÇ. d 34197 (Masar 1147/Ağusto 1734) s. 9; MAD. d 809 (16 Za 1179/26 Nisan 1766) s. 118; MAD 5869 (1152/1739) s. 33; MAD 6939 (1153/1740) s. 122; MAD. d 6791 (1156/1743) s. 27; MAD. d 6574, (Masar 1159/1746) s. 24; MAD. d 6556 (1160/1747) s. 273; MAD. d 6574 (1161/1748) s. 24; MAD. d 6950, (Masar 1164/1750) s. 19; MAD. d 834 (1164/1750-1751) s. 21; MAD. d 5571 (1166/1752) s. 32; MAD. d 6797 (1169/1755) s. 147; MAD. d 5769 (1171/1757) s. 26; MAD. d 5552 (1172/1758) s. 26; MAD. d 6811 (1174/1760) s. 26; MAD. d 4305 (Masar 1175/1761) s. 34; MAD. d 17384 (Masar 1183/1769) s. 51; MAD. d 17431 (Masar 1189/1775) s. 128; D.BŞM. d 4603 (Lezez 1190/1776) s. 2; MAD. d 17463, (Masar 1193/1779) s. 89; MAD. d 17483 (Masar 1194/1780) s. 245; MAD. d 17494 (Masar 1195/1781) s. 196; AE. SABH. I 344/24031 (1198/1784).

hazinesi, Eflak ve Boğdan'ın cizyesi ile muhtelif kaynaklar, gerek mevacib ödemeleri ve gerekse diğer askeri harcamalar için devreye giriyordu.

1776-1792 yılları arasında İbrail mukataa gelirlerinin, tahsis edildiği birimler incelendiğinde, farklı yerlerde mevacib, tayinat, nakliye bedeli, vazife bedeli, nüzul gibi birçok askeri gidere kaynaklık ettiği görülmektedir. Örneğin, 1776 yılında Kılburun Kalesi'ndeki yerli askerlerin mevacibleri¹⁵⁸⁶, Bender menziline bâgir masrafları¹⁵⁸⁷, 1777 yılında Akkirman Kalesi'ndeki 75. ve 49. Cemaat mensuplarının tayinatları¹⁵⁸⁸, 1782 yılında İstanbul, Rusçuk ve İsakçı'dan Bosna tarafına sevk edilecek mühimmatın navl bedelleri, İbrail Nezaret gelirlerinden tahsis edilmişti. Sadece Bosna tarafına gönderilmesi gereken mühimmatın nakliye ve diğer masrafları, 15.519,5 guruş (1.862.340) bir meblağa denk geliyordu¹⁵⁸⁹. Bu meblağ, nezaret gelirlerinin yakın tarihlerdeki hesaplarına göre, neredeyse bir yıllık gelirine eşitti. Nitekim 1786 yılında İbrail Nezareti'nin yarı hissesi, 6.875 guruş muaccelle ile Reisülküttab Ataalluh Efendi'nin tasarrufundaydı¹⁵⁹⁰. Nezaretin gelirleri, yakın ve uzak bölgelerdeki kale askerlerinin mevacib ve tayinatları dışında, askerlerin kışlık giyecekleri için de tahsis edilebiliyordu. Örneğin, 1786 yılında Hotin Kalesi'nde görevli yeniçeriler için, 3.557 guruş (426.840 akça) bu maksatla ödenmişti¹⁵⁹¹. Gelirler, İbrail dışında bir bölgede görevli olan tek bir askeri yöneticinin mevacib ve tayinat giderleri için de kullanılabilirdi. 1787 yılında Vidin Kapudanı Mehmed'in ricası ile Rusçuk sakinlerinden Mehmed Kapudan'ın bir yıllık mevacib ve tayinat ücreti, 201 guruş olarak İbrail Nezareti gelirlerinden ödenmiş ve Nazır Ömer Ağa tarafından bu ücret adigeçene teslim edilmişti¹⁵⁹².

¹⁵⁸⁶ BOA, D.BMK. İBM 18/107 (24 Ş 1190/8 Ekim 1776).

¹⁵⁸⁷ BOA, D.BMK. İBM 18/124 (15 L 1190/27 Kasım 1776).

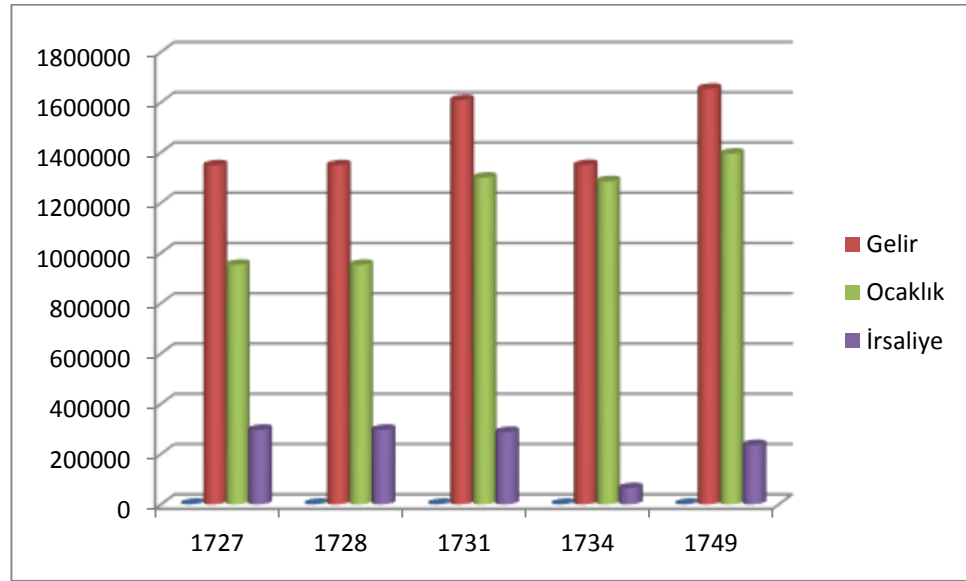
¹⁵⁸⁸ BOA, D.BMK. İBM 19/91 (1191/1777).

¹⁵⁸⁹ BOA, D.BMK. İBM 20/59 (13 B 1196/24 Haziran 1782).

¹⁵⁹⁰ BOA, D.BMK. İBM 21/6 (23 Za 1200/17 Eylül 1786).

¹⁵⁹¹ BOA, D.BMK. İBM 21/7 (18 Z 1200/12 Ekim 1786).

¹⁵⁹² BOA, D.BMK. İBM 21/21 (1201/ 1787).

Grafik 7: İbrail Mukataa Gelirleri ve Sarfiyatı¹⁵⁹³

Gerek asıl ordunun ihtiyaçları ve gerekse miri anbarlarda bulunan zahirelerin bedeli, nakil ve diğer masrafları, gerektiğinde nezaret gelirlerinden ödenebilirdi. 1787-1792 seferi için orduya gönderilecek zahirenin İsakçı anbarlarına teslimi ve miri dakikin ücretinin 60.000 akçalık kısmı, savaşın başlarında İbrail Nezareti malından tahsis edilmişti¹⁵⁹⁴. Aynı tarihlerde Kili Kalesi tamiratının bazı giderlerinin de İbrail Nezareti'nden ödenmesi kararlaştırılmıştı¹⁵⁹⁵. Nezaret gelirleri sadece yakın yerlerin değil, Anadolu ve Rumeli bölgesi ile Karadeniz'in kuzeyinde yer alan kalelerin her türlü askeri ihtiyaçlarının giderilmesinde de finansman aracı olarak kullanılıyordu. Özi, Bender, İsmail, Akkirman, Vidin, Silistre, Semendire, Belgrad ve İzvornik ile Bosna'ya tabi birçok kale ve tahkimatın, yerli ve ocaklı unsurlarının mevacibi, tayinat bedelleri, top ve mühimmatın nakil ve bakım masrafları, kürekçi ücretleri, tamirat masrafları, menzil giderleri nezaret gelirlerinden karşılanıyordu. Aynı zamanda Enderûn ağaları, pâdişahın has arabaları, sultanlara ait dairelerin memurları, Şeyhülislam, Darüssaade, Arz Odası, Rikâb-ı Humâyun memurlarının tayinatları, bargir ve ahır giderleri gibi birçok harcamaya da nezaret gelirlerinin

¹⁵⁹³ BOA, BMK. d 22478 (30 Za 1140/8 Temmuz 1728), s. 2; MAD. d 1643 (21 L 1124/21 Kasım 1712), s.24; MAD. d 10311 (30 N 1143/8 Nisan 1731), s. 38; D. BMK. d 22490 (1162/1748-1749), s. 88.

¹⁵⁹⁴ BOA, D.BMK. İBM 21/29 (23 S 1202/7 Aralık 1787).

¹⁵⁹⁵ BOA, D.BMK. İBM 21/35 (24 Ra 1204/9 Şubat 1790).

imkânları ölçüsünde ödeme yapılıyordu¹⁵⁹⁶. Bazı yıllarda ise nezaretin yıllık gelirinin tamamı, İbrail dışındaki kalelerde görevli olan askerler için kullanılıyordu. Bunun en temel sebebi, kalelerde çok fazla askerın birikmesiydi. Bunların sadece maaşları bile Osmanlı bütçesi için ciddi bir yük oluşturuyordu. XVII. yüzyılın sonlarına doğru İbrail Nezareti gelirlerinin hazineye aktarılan kısmı dâhil olmak üzere tamamı, Özi Kalesi'nin yerli personeline ocaklık olarak tahsis edilmişti¹⁵⁹⁷. Yine 1750 yılında Ardahan Kalesi gönüllü birliklerine¹⁵⁹⁸, 1786 yılında Bender Kalesi'ndeki yeniçerilerin mevaciblerine (510.900 akça) kaynaklık etmişti¹⁵⁹⁹.

İbrail Kalesi'ndeki askerleın mevacibi söz konusu olduğunda, genellikle diğer kalelerdeki askeri personelin maaşları için uygulanan usul ve bölge mukataalarının tahsisat şekliyle aynıydı. Örneğin 1712 yılında İbrail Nezareti'nin mukataa, bedel-i şayka, rüsûm-ı yassakiye ve cizye gruplarının toplam gelirleri 1.420.477 akçeye tekabül etmekteydi. İbrail askerleri haricinde, bu yekûnun % 6,3'ü Karaharman Kalesi'nin müstahfız ve yerli topçularının; %13,3'ü Yanıkhisar Palankası'nın müstahfız, topçu ve atlı birliklerinin; %7'si Atik Özi Kalesi'nin azeblerinin mevaciblerinin; %4,9'u asıl orduda görevli bir kısım askerın tayinatının ve %3,3'ü menzil masraflarının karşılanmasında kullanılmıştı. %15,7'si ise İbrail Kalesi'ndeki müstahfız ve yerli topçulara %9,7'si de yeniçerilere mevacib olarak ödenmişti. Kalan meblağ ise nazır ve bazı görevlilere yapılan nakdi ödemelere gitmişti¹⁶⁰⁰.

¹⁵⁹⁶ BOA, AE. SMST. III 83/6184 (29 Za 1178/20 Mayıs 1765); AE. SMST. II. 63/6593 (2 Z 1113/11 Mayıs 1702); AE. SMHD I 159/11974 (1 N 1144/6 Temmuz 1731); C. AS 337/13981 (29 S 1196/13 Şubat 1782); C. AS 1045/48686 (16 Za 1197/13 Ekim 1783); C. AS 1065121 (15 M 1182/1 Haziran 1768); AE. SSLM III 374/21361 (15 Za 1210/22 Mayıs 1796); AE. SMST. III 83/6184 (5 R 1178/2 Ekim 1764); AE. SMST. III 303/24223 (1178/1764-1765); A. DVNSMHM. d 97/20 (Evahir-i Ca 1090/8 Temmuz 1679); A. DVNSMHM. d 97/45 (Evahir-i B 1090/5 Eylül 1679); D.BMK. İBM 18/129 (2 Z 1190/12 Ocak 1777); D.BMK. İBM 18/127 (29 C 1190/15 Ağustos 1776); D.BMK. İBM 20/166 (12 L 119/18 Ağustos 1785); D.BMK. İBM 21/131 (19 C 1206/13 Şubat 1792).

¹⁵⁹⁷ BOA, MAD. d 18491 (1107/1695-1696).

¹⁵⁹⁸ BOA, TSMA. d 6750 (6 B 1163/11 Haziran 1750).

¹⁵⁹⁹ BOA, D. BMK. d 22527 (20 S 1201/12 Aralık 1786).

¹⁶⁰⁰ BOA, İE. ML 114/10864 (20 S 1124/29 Mart 1712).

Tablo 93: İbrail Muhafazasındaki Bazı Askeri Sınıfların Mevacibi ve Diğer Masraflarının Karşılıdığı Mukataa Birimleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)¹⁶⁰¹

Mukataa Grubu	Yerli Askerler	Ocaklı Askerler
Mora ve Mizistre Cebelü Bedeli		Yeniçeri
Aydın Muhasıllığı Mukataası		Yeniçeri
Tokat Voyvodalığı âdet-i ağnâm		Cebeci
Tokat Voyvodalığı mukataası		Cebeci
Çirmen Sancağı âdet-i ağnâm		Cebeci
Çirmen Sancağı âdet-i ağnâm		Yeniçeri
İplikli Cemaati mukataası		Topçu
Germiyanlı ve tevabii mukataası		Yeniçeri
Milas Şemhâne ve tevabii mukataası (has)		Yeniçeri
Biga Sancağı âdet-i ağnâm mukataası (has)		Yeniçeri
Gümlüçine âdet-i ağnâm mukataası (has)		Yeniçeri
Selanik Sidrekapısı ve tevabii mukataası		Yeniçeri
İstanbul gümrük mukataası	Azeb	
İbrail Nezareti mukataası	Azeb	
İbrail Nezareti mukataası	Farisân	
Üsküp Nezareti mukataası	Gönüllü	
İbrail Nezareti mukataası	Müstahfiz farisân, gönüllü	
İbrail Nezareti mukataası	Farisân	

¹⁶⁰¹ BOA, AE. SABH. I 178/11841 (1 N 1193/12 Eylül 1779); AE. SABH. I 178/1841 (11 Za 1206/1 Temmuz 1792); AE. SABH. I 293/19651 (Gurre-i C 1196/14 Mayıs 1782); AE. SABH. I 293/19655 (4 Z 1195/11 Nisan 1769); AE. SABH. I 344/24011 (Gaye-i Z 1195/22 Haziran 1781); AE. SABH. I 344/24016 (13 Z 1193/22 Aralık 1779); AE. SABH. I 344/24018 (1 Ra 1198/24 Ocak 1784); AE. SABH. I 344/24022 (24 Z 1194/19 Aralık 1780); AE. SAMD 51/5102 (24 Z 1124/22 Ocak 1713); AE. SAMD. III 63/6287 (Gaye-i Z 1134/19 Ekim 1819); AE. SAMD III 63/6322 (17 S 1124/26 Mart 1712); AE. SAMD III 63/6324 (1 Ra 1124/8 Nisan 1712); AE. SAMD III 94/9296 (27 C 1135 /4 Nisan 1723); AE. SAMD III 101/10046 (3 Ra 1135/12 Aralık 1722); AE. SAMD III 115/11288 (1 Ra 1124/8 Nisan 1712); AE. SAMD. III 141/13680 (23 Ş 1123/26 Nisan); AE. SAMD. III 139/13501 (23 C 1131/13 Mayıs 1719); AE. SAMD. III 198/19162 (12 Ş 1138/1 Ağustos 1716); AE. SAMD. III 202/19559 (25 B 1157/3 Eylül 1744); AE. SMHD I 121/8793; AE. SMHD I 172/13183 (5 L 1147/28 Şubat); AE. SMHD I 185/14397 (4 Ra 1165/21 Ocak 1752); AE. SMHD I 201/15880 (Gaye-i Z 1150/19); AE. SMHD I 244/19857 (Gaye-i Z 1149/30 Nisan 1737); AE. SMHD I 245/19926 (1159/1747); AE. SMHD I 245/19956 (15 Za 1165/24 Eylül 1752); AE. SMHD I 229/18283 (26 C 1151/11 Ekim 1738); AE. SMHD I 229/18288 (29 S 1151/18 Nisan 1738); AE. SMST. III 82/059 (13 B 1180/15 Aralık 1766); AE. SOSM. III 95/7289 (21 Ra 1170/14 Aralık 1756); AE. SMHD. I 245/19928 (Lezez 1159/Ekim 1746); AE. SMHD. I 245/19956 (Reşen 1159/ Ağustos 1746); AE. SMHD. II 18/1072 (Lezez 1240/1825); AE. SMST. II 118/12924 (Gurre-i M 1115/17 Mayıs 1703); AE. SMST. II 10/710 (24 Ra 1174/3 Kasım 1760); AE. SMST III 222/17562; 222/17563; 222/17564; 222/17565; 222/17566; 222/17566; 222/17566; 222/17567; 222/17568; 222/17569; 222/17570; AE. SMST III 222/20561 (19 L 1182/26 Şubat 1769); AE. SMST III 306/24510 (1 Ş 1180/2 Ocak 1767); AE. SMST III 313/25105; 313/25106; 313/25107; 313/25108; 313/25109; 313/ 25111; 313/25116 (15 C 1180/18 Kasım 1766); AE. SMST. III 325/26156 (1 R 1177/9 Ekim 1763); C. AS 242/10220 (25 L 1229/10 Ekim 1814); C. AS 492/20525 (14 L 1241/22 Mayıs 1826); C. AS 844/36036 (23 L 1201/8 Ağustos 1787); C. AS 1196/53464 (28 Z 1198/12 Kasım 1784); D. BKL. d 32273, s. 4. (7 Ş 1122/1 Ekim 1710); D.BŞM. d 5061 (1199/1785); HAT 534/26275 (3 B 1236/6 Nisan 1821).

Siroz'a tabi Nehreyn-i Cedideyn mukataası		Yeniçeri
İbrail bedel-i şayka ve rüsum-ı yassakiye mukataası	Müstahfiz	
Silistre iskele mukataası	Azeb	
Tutrakan iskelesi mukataası	Azeb	
Hırsova iskelesi mukataası	Azeb	
Ruşçuk iskelesi mukataası	Azeb	
Silistre Nezareti mukataası	Azeb	
Niğbolu âdet-i ağnâm mukataası		Yeniçeri
Selanik âdet-i ağnâm ve celebkeşân mukataası		Yeniçeri
Karaman âdet-i ağnâm mukataası	Azeb	
Kavala mukataası (has)	Azeb	
Prevadi âdet-i ağnâm mukataası		Yeniçeri
Selanik âdet-i ağnâm mukataası		Yeniçeri
Tırhala âdet-i ağnâm âdet-i ağnâm mukataası		Yeniçeri
Gelibolu âdet-i ağnâm mukataası		Yeniçeri
İbrail Nezareti mukataası	Azeb	
İbrail Nezareti mukataası	Müstahfiz ve topçu	
Uzuncaabad-ı Hasköy mukataası		Yeniçeri
Sofya bedel-i ağnam ve celebkeşan mukataası		Yeniçeri
Vidin Nezareti mukataası		Yeniçeri
İbrail bedel-i şayka ve rüsum-ı yassakiye mukataası	Müstahfiz, azeb, farisân	
Silistre Nezareti mukataası	Cebeci	
İbrail Nezareti mukataası	Farisân, azeb, topçu	
Filiba Nezareti mukataası		Yeniçeri
Niğde Sancağı Ovacık ve tevabii mukataası		Yeniçeri
Tanrıverdi haslar mukataası		Yeniçeri
Gümölcine haslar mukataası		Yeniçeri
Drama çeltük enhâr mukataası		Yeniçeri
Filiba âdet-i ağnâm mukataası		Yeniçeri
Kili nezareti mukataası	Cebeci	
Yergöğü mukataası	Cebeci	
Siroz nahiyesi...karyesi mukataası		Cebeci
Haleb muhassıllığı mukataası		Yeniçeri
Aydın sancağı mukataası		Yeniçeri
İsakçı iskelesi ve rüsum-ı yassakiye mukataası	Müstahfiz, farisân, azeb, topçu	
Haleb avârızı	Topçu	
Haleb Muhassıllığı mukataası		
Maçin gümrüğü mukataası	Müstahfiz, farisân, azeb, topçu	

Serhad bölgelerdeki kalelerde görevli personelin mevaciblerinin finansmanı, muhtelif sebeplerle oluşan her türlü gecikmeye rağmen kaynak çeşitliği bakımından son derece fazlaydı. Ödemeler, bilhassa kaledeki yerli askeri gruplar için düzenlenen bir nizam içerisinde yapılır ve pek mümkün olmasa da yerel gelirlere temin edilmeye çalışılırdı. Mevcut kale personeli için tahsis edilen ocaklıklara, yeni kale

neferleri yazıldığında da aynı sistem uygulanır ve bu defa bunlara mahsup tutulan mevacib kaynakları, farklı bölgelerin gelirlerinden ödenirdi. Örneğin, XVIII. yüzyılın başlarında İbrail Kalesi'ndeki 223 atlı askerin mevacibi, 250 guruş olarak İbrail kazasının bedel-i nüzûl haneleri gelirlerinden ödenmişti. Beratla tahsis edilen ücretler, her bir cemaat ya da bölük ağasına teslim ediliyor, kethuda ve odabaşı gibi amirler vasıtasıyla askerlere dağıtılıyordu¹⁶⁰².

Kale askerlerinin hizmetleri karşılığında kendilerine ödenen maaşlar, İbrail kazasının muhtelif vergi gelirleri ve nezaret gelirlerinden karşılanabileceği gibi, diğer bölgelerin gelir kaynakları da bu iş için kullanılabilirdi. Ocaklık olarak tahsis edilen mukataa birimleri, bazen herhangi bir askeri bölük ya da cemaatin mevacibine kaynak olarak uzun bir süreye yayılabiliyordu. Örneğin, kalenin müstahfız ve topçu birliklerinin maaşları, *İsakçı İskele Mukataası* ve *rüsûm-ı yassakiyesi* malından tahsis edilmişti. 1699 yılından 1706 yılına gelene kadar, bu iki askeri grupta bulunan toplam 65 askerin maaşları İsakçı kazasının mukataa gelirlerinden karşılanmıştı¹⁶⁰³. Ocaklık olarak tahsis edilen mevacibler, kalenin yerli askerlerinin tamamı için aynı yerlerden karşılanmıyordu. Örneğin, 1763 yılında İbrail Kalesi muhafazasındaki 40 kişilik Azebân-ı Evvel cemaatinin biriken 9.407,5 guruşluk (1.128.900 akça) maaşları, Silistre Nezareti mukataa malından tertip edilmişti¹⁶⁰⁴. Yine 1800 yılında 10 yerli topçu ve 24 atlı askerinin ocaklık olarak tayin edilen maaşları, İbrail ve Silistre Nezaretleri ile Niğbolu Ağnam Mukataası ve Harmanlık cizyesi gelirinden ödenmişti¹⁶⁰⁵. Aynı yöntem, gerektiğinde kale muhafazasına gönderilen merkezi ordunun ocaklı unsurları için de tatbik edilirdi. Nitekim 1779 yılında Rumeli Valisi Vezir Abdi Paşa ve Avlonya Sancağı Mutasarrıfı Kurd Ahmed Paşa'ya verilen talimatta, İbrail Kalesi'ndeki yeniçerilerin bir yıllık mevacibleri, bu iki paşanın maiyetindeki askerler için tahsis edilmek üzere, Avlonya Sancağı'nın avâriz ve nüzul gelirlerinden karşılanmıştı. Ancak tahsis edilen 15.000 guruşluk (1.800.000 akçe) ödenek, ancak üç yıl sonra tahsil edilebilmişti¹⁶⁰⁶.

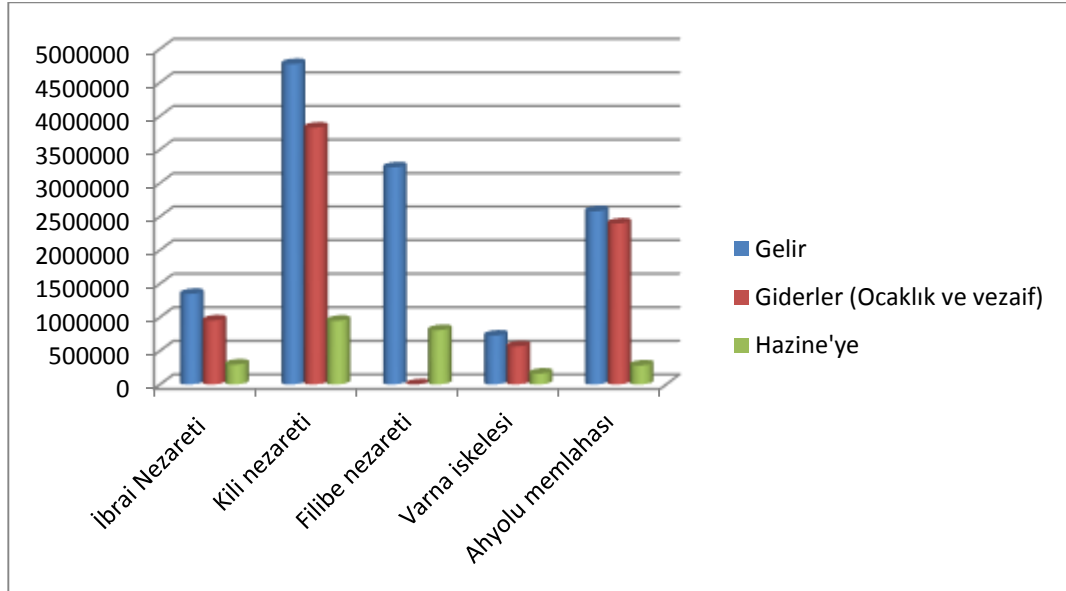
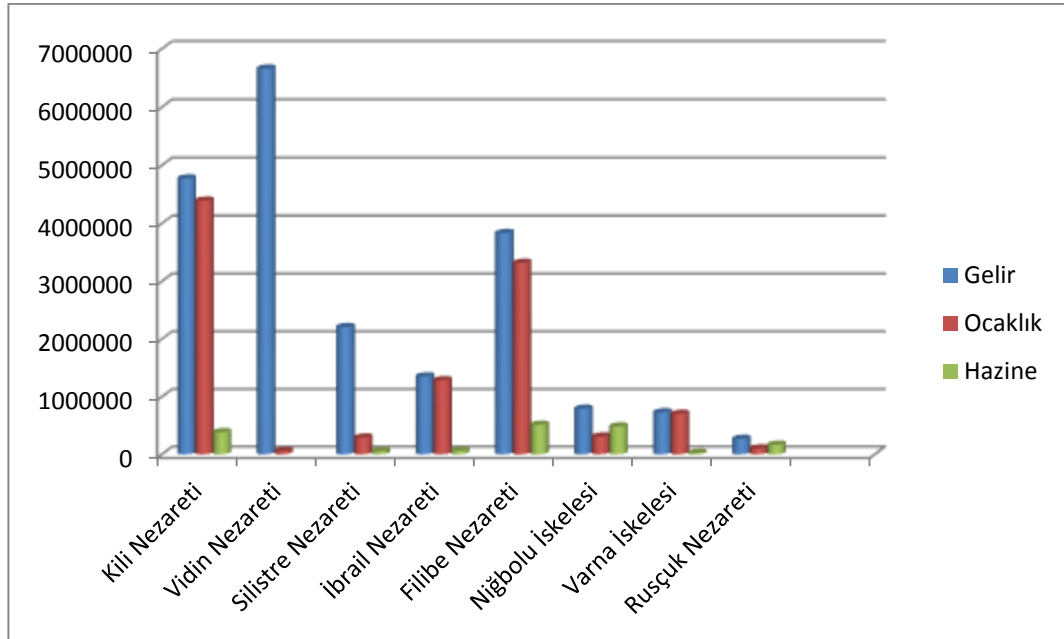
¹⁶⁰² BOA, İE. ADL 7/463 (1 R 1113/5 Eylül 1701).

¹⁶⁰³ BOA, İE. AS 33/2927 (5 N 1110/7 Mart 1699); İE. AS 54/4862 (17 Ş 1118/24 Aralık 1706).

¹⁶⁰⁴ BOA, C. AS 7/266 (18 C 1176/4 Ocak 1763).

¹⁶⁰⁵ BOA, C. AS 539/22588 (15 Z 1214/10 Mayıs 1800).

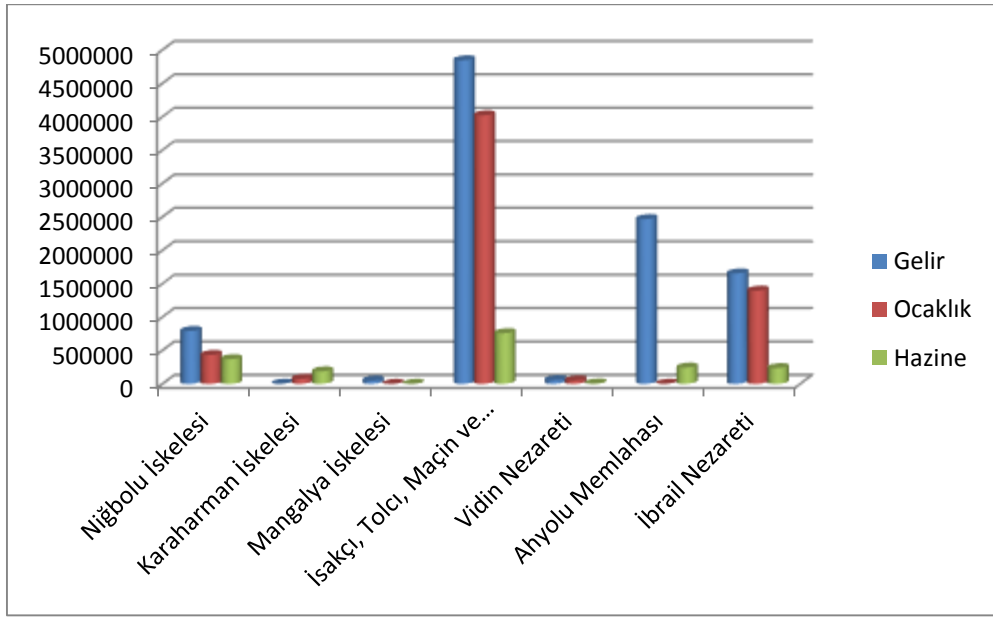
¹⁶⁰⁶ BOA, C. AS 532/22245 (15 C 1193/30 Haziran 1779).

Grafik 8: İbrail ve Bazı Nezaret Gelirlerinin Mevacib Tahsisatı 1728¹⁶⁰⁷**Grafik 9:** İbrail ve Bazı Nezaret Gelirlerinin Mevacib Tahsisatı 1734¹⁶⁰⁸

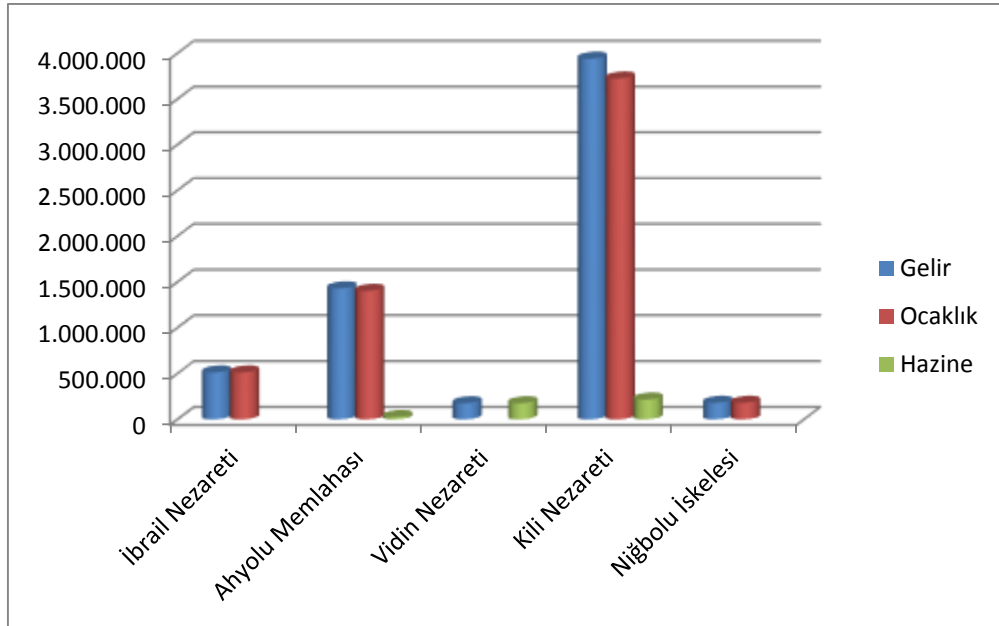
¹⁶⁰⁷ BOA, D. BMK. İBM. d 22478 (30 Za 1140/8 Temmuz 1728).

¹⁶⁰⁸ BOA, D. BMK. İBM d 22480 (1146/1733-1734), s. 2-3.

Grafik 10: İbrail ve Bazı Nezaret Gelirlerinin Mevacib Tahsisatı 1748-1749¹⁶⁰⁹

Grafik 11: İbrail ve Bazı Nezaret Gelirlerinin Mevacib Tahsisatı 1786¹⁶¹⁰

¹⁶⁰⁹ BOA, D. BMK. İBM. d 22490 (1162/1748-1749), s. 4, 11, 22, 35, 59, 64, 76, 88.

¹⁶¹⁰ BOA, D. BMK. İBM. d 22527 (20 S 1201/12 Aralık 1786).

Dolayısıyla İbrail mukataa gelirleri, kalede mevcut askerlerin tamamına tahsis edilmiş değildi. Zira kalede görevli askerlerin, sadece bu mukataa malından ocaklık olarak tahsis edilen birliklerin askerlerine ödenek olarak kullanılıyordu. Örneğin, 1794 yılında yerli gönüllü, 4. tabya azebleri ve farisân-ı evvel cemaatlerinin mevacibleri, İbrail mukataası gelirlerinden tahsil ediliyordu¹⁶¹¹.

Çoğu zaman asker maaşlarının ödenmesinde, mevcudun fazlalığından dolayı gecikmeler yaşanıyor. Vaktinde ödenemeyen maaşlar şikâyetlere ve hatta bazen merkezden tayin edilen askeri birliklerin firarlarına yol açıyordu. Bu durum hem yerli askerler hem de ocaklı unsurlar için söz konusuydu. Örneğin XVIII. yüzyılın sonlarında İbrail Kalesi yerli askerleri ve topçuları, birkaç yıldır maaşları ile yiyecek ve giyecek ücretlerinin ödenmediğini bildirmiş ve bu durumun kendilerinde yarattığı olumsuz koşullara işaret etmişlerdi. Askerler, mevaciblerinin akıbetini sorgulayarak, problemlerinin giderilmesi için çözüm bulunması ricasında bulunmuşlardı. Yapılan hesaplarda sadece 61 askerin günlük ulufesi, 643 akçaya tekabül ediyordu ve ödenmeyen mevacib bedelleri için 227.620 akçelik bir tahsisat yapılmıştı¹⁶¹². Kalede görevli askerler alacaklarını tahsil edemedikleri için bazen de kaleden firar ederek etrafta yağmalarda bulunuyordu. 1797 yılında Siret Nehri kenarındaki Kalas Kasabası civarından zahire nakline memur olan Sadrazam Çukadarı Mehmed Ağa'nın bildirdiğine göre, İbrail Kalesi'nde görevli bir kısım yeniçeri ve yamaklar, Eflak ve Boğdan tarafına geçerek buradaki yerleşim yerlerini yağma etmişlerdi. Toplamda 2193 yeniçeri ve yamak askerinin mevacib, et ve kışlık ücretlerinin tahsili, uzun süredir yapılamamış ve 84.377 guruşluk (10.125.240 akçe) ücretleri birikmişti. Bu ödemeye doğrudan bir ödenek sağlanamadığı için meblağın çeşitli bölgelerin gelirlerinden karşılanması talimatı verilmişti.

¹⁶¹¹ BOA, AE. SSLM III 39/2272 (1 M 1209/29 Temmuz 1794); SSLM III 39/2273 (1 M 1209/29 Temmuz 1794); SSLM III 39/2274 (1 M 1209/29 Temmuz 1794).

¹⁶¹² BOA, C. AS 562/23602 (11 S 1215/4 Temmuz 1800).

Tablo 94: İbrail Muhafazasında Bulunan Yeniçeri ve Yamaklarının Mevaciblerinin Tahsil Edildiği Bazı Kaynaklar (1797)¹⁶¹³

Gelir Yeri	Meblağ (Guruş)
Devline cizyesi	8.500
Devline avarızı	6022
Ohri avarızı	10.216,5
...karyesi mukataası	2.072,5
Ohri cizyesi	29.418
İbrail köy ve mezra mukataalarından	1873
Ayntab mukataası malından	7433,5
Ohri cebelü bedeliyesinden	800
Devline cebelü bedeliyesinden	250
Soğanlık karyesi mukataasından	6430
Çeşitli bölge köy mukataa ve avarızlarından	13.606,5

XIX. yüzyıl başlarında İbrail Kalesi ve civarının muhafazası için tayin edilen aylıklı askerler için de aynı durum ve problemler söz konusuydu. Nazır Ahmed Ağa'nın maiyetindeki bu aylıklı askerlerin maaşlarının çokluğu, 15 aylık bir gecikmeye sebep olmuş ve bu durum, askerlerin tahammüllerini zorladığı için derhal tahsisat yapılması rica edilmişti. Nazır Ahmed Ağa'nın maiyetindeki aylıklı askerlerin toplam mevacib tutarı, 82.000 guruştü (9.840.000) ve söz konusu meblağ, defterdarlık vasıtasıyla peyderpey ödenmişti (1810)¹⁶¹⁴.

Yerli askerlere tahsis edilen ocaklıklar, bazı durumlarda mukataa kaynaklarının yönetiminde olan kişiler ve kale idarecileri arasında problemlere sebep oluyordu. 1817 yılında İbrail Kalesi yerli arabacı askerlerinden Mustafa, kendilerine tahsis edilen ocaklıklardan olan Yergöğü mukataası hissedarlarından Abdurrahman Efendi'nin vefatı sebebiyle, Yergöğü Kalesi idarecileri ile aralarında yaşanan tahsilât problemlerine işaret etmişti. Yergöğü Kalesi Muhafızı Salih Paşa'nın kapı kethudası, bu kazaya ait mukataa gelirlerinin tahsilâtı kendilerinde olmasına rağmen, İbrail Kalesi askerlerine ocaklık tayin edilen meblağı ödemekten imtina ediyordu. Zira mukataanın hissedarlarından Abdurrahman Efendi vefat etmiş ve diğer hissedar Zeynelabidin Efendi de firar etmişti. Bu suretle İbrail askerleri için ödenmesi gereken ücretin tahsilâtını geri çeviriyordu. Yergöğü Kalesi muhafızının kapı

¹⁶¹³ BOA, C. AS 1113/49308 (21 Ca 1212/11 Kasım 1797).

¹⁶¹⁴ BOA, C. AS 172/7522 (27 R 1225/1 Haziran 1810).

kethudasının verdiği bilgilerde ise bu şehrin mukataa gelirleri, 57.300 guruşluk bir muaccele bedeli ile Seyyid Abdullah, Zeynelabidin, Ali Necip Efendi, Cafer ve Abdurrahman Ağa'ya iştiraken mâlikane yoluyla verilmişti. İbrail Kalesi yerli askerlerinin bazı ocaklıkları, Abdurrahman Ağa'nın ve Zeynelabidin Efendi'nin hisselerine düşmekteydi. Birinin vefatı, diğerinin de firarı, bu ödemelerin yapılmasını geciktirmiş ve bu hisselerinin mahlûlü satılıncaya kadar ödemelerin yapılmasının mümkün olmayacağı belirtilmişti (Temmuz 1817)¹⁶¹⁵. Birkaç ay sonra, Abdurrahman Ağa ve Zeynelabidin Efendi'nin hisselerinden tahsil edilmesi gereken İbrail Kalesi topçu, cebeci, arabacı ve süvari askerlerinin mevacibleri hâlâ ödenmemiş ve askerlerin perişan olduğu gerekçesiyle, bu tahsisatın bir an evvel yapılması rica edilmişti¹⁶¹⁶.

Hâlihazırda daimi personellere göre merkezi ordunun ocaklı unsurlarına ödenen meblağlar, merkezi hazineden ödenebildiği gibi bazen de yerel kaynaklardan tertip edilebilirdi. Örneğin, 1777 yılında İbrail muhafazasındaki yeniçerilerin mevacib bedelleri Şehriköy cizyesinden ödenmiş¹⁶¹⁷, 1778 yılında Eflak Voyvodası Aleksandr'a, İbrail ile birlikte Hotin ve Bender kaleleri muhafazasında bulunan ocaklı askerlerinin 287.315 guruşluk mevacib bedellerini, Eflak cizyesi malından tahsis edilmesi talimatı verilmişti¹⁶¹⁸. Bir süre sonra İbrail'de görevlendirilen yeniçerilerin mevacibi için, Trablıçe ve Mizistre'ye bağlı iskele gelirlerinden 12.816 guruş tahsis edilmişti¹⁶¹⁹. Kaleye tayin edilen askerlerin maaşları, yerel kaynaklardan ödenmesi ön görüldüğünde, genellikle “*ahzı mümkün olan mahaller*” tespit edilir ve buna göre bir ödeme planı yapılırdı. Nitekim aynı tarihlerde, Rumeli bölgesi sağ kol kazalarının *celebkeşan* mukataası gelirleri, İbrail muhafazasına görevli yeniçerilerin maaşlarına tahsis edilmişti¹⁶²⁰. Keza Mora avârızı, muhassıllık gelirleri, Köprülü, Pirlepe ve Tikveş kazaları gelirleri, Haleb muhassıllığı ve avârız gelirleri, Menteşe ve

¹⁶¹⁵ BOA, C. AS 535/22405 (25 Ş 1232/10 Temmuz 1817).

¹⁶¹⁶ BOA, C. AS 242/10220 (28 L 1232/10 Eylül 1817).

¹⁶¹⁷ AE. SABH. I 149/10092 (9 Ca 1191/15 Haziran 1777).

¹⁶¹⁸ AE. SABH. I 146/9889 (16 Ca 1192/12 Haziran 1778).

¹⁶¹⁹ AE. SABH. I 178/11841 (22 C 1194/25 Ekim 1780).

¹⁶²⁰ AE. SABH. I 25/1975 (1192/1778).

Aydın avâruz gelirleri ve âdet-i ağnâm mukataası kalemleri, aynı kalenin bazı ocaklı unsurlarının mevaciblerine ödenek olarak ayrılmıştı¹⁶²¹.

Söz konusu nezaret gelirleri, farklı bölgelerdeki askerlerin mevaciblerine ocaklık ya da askeri harcamalara tahsis edilmemişse, sadece İbrail Kalesi'ndeki personelin giderlerine ayrılırdı. Dolayısıyla koşul ve ihtiyaçlara göre, nezaret gelirlerinin taksim edildiği askeri alan ve birimler değişkenlik göstermekteydi. Mesela XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde, nezaret malının %70,6'sı muhtelif bölgelerdeki kale askerlerinin mevacibine ocaklık olarak tahsis edilirken, 1762 yılında bu gelirlerin neredeyse tamamı, iki yıllık 3.306.082 akçe olarak İbrail Kalesi'ndeki yerli ve merkezi ordunun ocaklı unsurların mevacibine ve tedariklerin nakliye ücretlerine tahsis edilmişti¹⁶²².

Gerek nezaretlerin dâhil olduğu şehirlerde ve gerekse farklı bölgelerin nezaret kaynaklarının tahsis edildiği bölgelerdeki kalelerde askeri harcamalara, mevcudun fazlalığı ve giderlerin çokluğu sebebiyle mukataa kaynakları yetmiyordu. Örneğin, 1721 yılında İbrail Kalesi'nde 10.301 akçe yevmiye ile 796 yerli asker mevcuttu. Bunların mevacibleri, 2.709.540 akçeye tekabül ediyordu. Bu meblağ, aynı yılın nezaret gelirlerinin 2,5 katı kadardı. Bu meblağın yaklaşık %63'ü mukataalar dışındaki emvalden ve Hazine-i Âmire tarafından karşılanmıştı¹⁶²³. Bazı durumlarda ödemeler, doğrudan Hazine-i Âmire vasıtasıyla yapılabilirdi. 1721 yılında kalenin yerli cebecilerinden 38 askerin günlük 453 akçalık ulufeleri, altı aylık toplam 501 guruş (yaklaşık 60.120 akça) olarak Hazine-i Âmire tarafından ödenmişti¹⁶²⁴. 1739 yılında İbrail Kalesi'ndeki yeniçeri ve yamakların yıllık mevacibleri yaklaşık 56.820 guruşa (6.818.400 akçe) denk gelirken, bu rakam aynı yılın İbrail Nezaret gelirlerinin neredeyse 5 katından fazlaydı. Bu durumda doğrudan merkezi hazineden, darphaneden, Eflak ve Boğdan voyvodalarının ödemekle mükellef olduğu muhtelif vergi gelirlerinden tahsisat yapılabilirdi. 1824 yılında İbrail Kalesi'nin tabya

¹⁶²¹ AE. SABH. I 172/11506 (12 N 1195/1 Eylül 1781); AE. SABH. I 25/1972 (18 Ca 1193/11 Haziran 1781); AE. SABH. I 168/11276 (7 Z 1199/11 Ekm 1785); AE. SABH. I 150/10146 (3 Ra 1199/14 Ocak 1785).

¹⁶²² BOA, D. BMK. İBM. d 22640 (17 N 1175/11 Nisan 1762).

¹⁶²³ BOA, D. BKL. d 32424 (Gurre-i M 1134/22 Ekim 1721).

¹⁶²⁴ BOA, İE. AS 55/4963 (16 B 1133/13 Mayıs 1721).

kuvvetlerine 154 kişilik bir ekleme yapılmıştı. Bunların 11.740 guruş tutan mevacibleri muhtelif mukataa gelirlerinden, diğer yerli askerlerin 23.618 guruşluk ücretleri de Darphâne-i Âmire kaynaklarından tahsil edilmişti. Mukataa emvalleri, ocaklık olarak tahsis edilmiş ve bunların bir kısmı havale ve bir kısmı da nakden ödenmişti. Yeni eklenen askerlerin yevmiyeleri, ruûs-ı humâyun ile tevcih ediliyor, Büyük Kale Kalemi'nden senetleri ve mevacibleri hakkında gerekli düzenlemeler yapılıyor ve kale muhafızına bildiriliyordu (Kasım 1814)¹⁶²⁵.

Netice olarak bir bütün olarak mukataa gelirleri, askeri harcamalara kaynaklık etmesi bakımından son derece özel bir yere sahip olmasına rağmen, tek başına herhangi bir nezaretin mukataa gelirleri, bulunduğu bölgedeki tahkimatların askeri harcamaları için finansman aracı olarak kullanılamıyordu. Koşul ve imkânların elverdiği ölçüde nezaret gelirleri, çoğunlukla kendi arazisindeki kalelerin dışındaki bölgelere tahsis edilmesine rağmen, örnekleri az olmakla birlikte sadece bulunduğu bölgenin askeri giderlerine de tahsis edilebiliyordu. Asker sayısının çokluğu ve askeri giderlerin fazlalığı kendi bölgesinde bulunan nezaret gelirlerinin tek başına karşılayamayacağı ölçüde bir harcama yekûnuna sahipti. İbrail Nezareti'nin gelirleri de sadece İbrail Kalesi'nde görevli yerli askerlerin maaşlarına bile yetmiyordu. Bu mevcuda, merkezi ordunun ocaklı unsurları da eklenince, nezaret gelirlerinin tek başına ne kadar yetersiz kaldığı açıkça görülmektedir.

D. İbrail Nazırlığı: Kale Askeri Faaliyetlerine Etkisi ve Nazır Ahmed Ağa'nın Yükselişi

Nazır Ahmed Ağa'nın faaliyetlerini odak noktası haline getirerek kalenin muhafazası ile ilgili cevabını aranan sorular, tez içerisinde bu başlıkta kronolojik bir araştırma yapmayı gerektirdi. Bunlardan ilki, bu çalışmanın konusu ile doğrudan olarak, askeri harcamalar dışında *mukataa nazırlarının* kalenin muhafazasındaki etkinlikleri neydi? İkincisi, kale muhafız paşalarının aynı zamanda nezaret yöneticiliğini yani *nazırlık* vazifesini de üstlenmesi, hangi şartlarda ve zamanlarda

¹⁶²⁵BOA, C. AS 292/12105 (11 Ra 1240/3 Kasım 1824).

gerekliydi? XIX. yüzyıl öncesinde benzer uygulamalar, kısmen mevcut olsa da İbrail özelinde durum ne şekilde anlamlandırılabilir?

Bölgede faaliyet gösteren askeri hiyerarşiyi anlamlandırmayı zorlaştıran ve bu bürokrasi içinde sürekliliği açık olan nüfuz sağlama çabalarının, hangi mâli araç ve yöntemler kullanılarak elde edildiğini anlamak, bize askeri tarih açısından önemli ipuçları verecektir. *Muhafızlık* ve *dizdarlık* gibi kale yönetimiyle doğrudan ilgili rütbe ve makamlar bir yana, bölgede *seraskerlik* ve *başbuğluk* gibi vazifelere, vezir rütbesindeki askeri bürokratların atanması ile iş görme faaliyetlerinde ortaya çıkan meselelere, gerek birincil kaynaklarda ve gerek resmi evraklarda sıkça karşılaşmak mümkündür. Ancak bir mukataa nazırının her hangi bir Osmanlı şehrinde ve çevresinde gösterdiği faaliyetleri ve bunun mahiyetini anlamak, ne şekilde bir gelişim gösterdiğini takip etmeye yardımcı olacak bir çalışma veya sözü edilen dönemde örneklerini hatıra getirecek uygulamalara rastlamak, sıkça karşılaştığımız bir durum değildir. Mahiyeti kısmen farklı olmak kaydıyla, önceki tarihlerde kısıtlı örnekler mevcuttu. XVII. yüzyılın ilk çeyreğindeki örnekler, bu bağlamda benzerlik gösterebilir. Bu tarihlerde Şam Vilayet Muhafızlığı, çoğunlukla aynı zamanda *Emvâl-ı Hassa Nazırı* olarak görev yapan rütbeli askere veriliyordu¹⁶²⁶. Kezâ Diyarbekir Vilayeti Muhafızı, aynı zamanda *Emvâl-ı Hassa Nazırı* olabiliyor ve bu iki görev tek elden icra edilebiliyordu¹⁶²⁷. Herhangi bir bölgenin mukataa nazırlığının, *Beylerbeyi* rütbesinde bir görevliye verildiği örnekler de mevcuttur¹⁶²⁸. XVII. yüzyılın son çeyreğine doğru, mukataa nazırlarının aynı zamanda kale muhafazasında görev yapmalarına ilişkin kısıtlı örneklere de rastlamaktayız. 1770 yılında Kavala Kalesi Muhafızı Hacı Ahmed, aynı zamanda *Drama Çeltik Enhâr Mukâtaası* nazırıydı¹⁶²⁹. Fakat İbrail Nezareti gibi Başmukâtaa kalemine bağlı sayılı nezaretlere eşdeğer statü ve vazifeler gibi örneklemler, çok az sayıdadır ve bu örnekler daha çok XIX. yüzyılın ilk çeyreğine tekabül etmektedir. Örneğin *Vidin*

¹⁶²⁶ BOA, MAD. d 880; 1308; 946 (sırasıyla 23 Ra 1023/3 Mayıs 1614; 20 Z 1030/5 Kasım 1621; 29 M 1086/25 Nisan 1675).

¹⁶²⁷ BOA, MAD. d 1743 (29 N 1046/24 Şubat 1637).

¹⁶²⁸ BOA, TSMA. e 723/64 (1 B 1091); Sabık Trablus-ı Şam Beylerbeyi olup, bu eyaletin mukataa nazırı ve kabz-ı malı olan Mehmed Paşa'nın tahvilinden, Bursa'daki kalenin muhafazasında olan 131 nefer yeniçerinin mevacibleri hakkında.

¹⁶²⁹ BOA, C. AS 549/23033 (3 R 1184/27 Temmuz 1770).

Gümrüğü Mukataası Nazırı aynı zamanda Vidin Kalesi muhafızıydı¹⁶³⁰. Yine aynı yüzyılın ilk çeyreğinde, *Midilli Mukataası Nazırı* aynı zamanda Midilli Kale Muhafızı Serbevâbin İsmail Ağa idi¹⁶³¹. Kale Muhafızı-Nazır bağlamında değerlendirilince, aynı vazifelerin tek elde toplanmasına çok sayıda örneğin verilmesi ise pek mümkün görünmemektedir. Literatürde kabul gören tanımlamalarda, herhangi bir Osmanlı şehrinde veya bölgesinde, devlet hazinesinin en önemli gelir kalemlerinden birini teşkil eden *mukataa* birimlerinin organizasyonu, *Nezaret* ismiyle tanımlanan kurumsal işletmenin sorumluluğundaydı. Bunların yöneticisi *nazır* denilen görevliydi. Askeri harcamaların tahsisi vazifesi hariç tutulursa, bulunduğu mevkide gerek kalede ve gerekse bölgesel olarak üstlendiği ve icra ettiği askeri faaliyetlerde etkinliğini anlamak ve dikkat çekmek gerekmektedir. Bu bağlamda Nazır Ahmed Ağa ve faaliyetleri, yukarıdaki sorulara cevap bulmayı sağlayacaktır.

Genel anlamda *nazır*, bir ya da birden fazla mukataa grubunun birleştirilmesi ile oluşan *nezaretin*, bağlı ünitelerinin muhasebeleri ve denetimiyle ilgilenen yöneticidir¹⁶³². Mukataa gelirlerinin çoğunlukla askeri harcamalara kaynak teşkil ettiği düşünülünce, nazırların nakil masraflarından asker aylıklarına kadar ordunun her türlü ihtiyaçlarını karşılamak üzere, merkezden vazifelendirilen memurlar olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. XVI. Yüzyıldan itibaren bu yöneticilerin *mültezimler* gibi askeri, reâya, müslim ya da gayrimüslim müteşebbis, yerli veya yabancı gibi sınıf ve zümrelerden olabilmelerinin aksine, askeri sınıftan olduğu görülmektedir. Ancak XVII. yüzyıl sonlarından itibaren *mâlikâne* usulünün yaygın olarak uygulanmasıyla nâzırlıklar, Başmukâtaa kalemine bağlı Filibe, Üsküp, Vidin, Silistre, Midilli ve İbrail nezaretleri mukâtaaları gibi *iltizâm* veya *mâlikâne* ile yönetilen birer mukâtaa birimi şeklini almış, dolayısıyla XVI. ve XVII. yüzyıllardaki uygulamadan

¹⁶³⁰ BOA, C. MF 153/7646 (20 C 1233/27 Nisan 1818); Vidin Gümrük mukataasından yevmiye 12 akçe vazife ile Arçar? Kasabası'nda ve palankasında caminin sıbyan muallimi ve vaizinin ücreti ile alakalıdır. Vidin Mukataası Nazırı ve Muhafızı Mehmed Rüşdü Paşa'ydı.

¹⁶³¹ BOA, AE. SMHD. II 19/1166 (21 Ra 1251/17 Temmuz 1835); Midilli Nazır ve Muhafızı serbevâbin İsmail tarafından gönderilmiştir. Asakir-i Mansure alaylarının ikmal ve noksanları için Ayazmend kazasından tertip ve talep edilen 30 nefer askerin, 20 neferi temin edilerek İstanbul'a gönderilmiştir; BOA, AE. SMHD. II 61/4314 (19 C 1242/18 Ocak 1827).

¹⁶³² Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 124-125.

farklılaşmıştır¹⁶³³. İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın görevinin mahiyeti söz konusu olduğunda, XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı idaresinden çıkmasına kadar, kendisinden sonra İbrail muhafız paşalarının artık sürekli hale gelen *muhafız* ve *nazırlık* görevlerini aynı anda üstlendikleri görülmektedir. Kaleye tayin edilen vezir rütbesindeki paşaların, nezaret mukataasının da idarecisi olması, geliri ve öneminden kaynaklı olarak nüfuzlarının artmasına da sebep olmuştur. Bu durum serhadde yer alan İbrail Kalesi'ne ve İbrail Nezareti gelirlerine merkezden atfedilen önemin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Temelde mukataa kalemlerinin askeri harcamalara finansman teşkil etmesini ayrı tutarsak, *muhafızlık* ve *nazırlık* gibi vazifelerin bir arada tevcih edilmesi, askeri idare ve hazine emvalinin yöneticilik/denetim ve işlerliğini aynı kişinin üstlenmesi örnekleri, pek rastlanmayan bir durumdur. Bu durum İbrail özelinde nazırlığı uhdesine alacak askeri görevlinin, vezir statüsünde olması ve aynı zamanda kalenin muhafazasını sağlayan en güçlü idareci olması şeklinde bir uygulama ortaya çıkarmıştır. Daha önceki İbrail nazırlarının, askeri zümreden, kapıcıbaşılık gibi hizmetlerden geldikleri bilinmektedir. Ancak Nazır Ahmed Ağa ile ortaya çıkan tablo, merkezin İbrail Nezareti'nin yönetimini, daha yüksek bir perdeden uygulamaya tabi tutmasına sebep oldu. Bunun sonucu ise nezaret görevinde gösterdiği yararlılıklarla birlikte, askeri faaliyetlere doğrudan katkı sağlayan, 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşında neredeyse kale muhafızından daha fazla etkin olan, bölgede Rus birlikleri ile yapılan muharebelerde, literatürde *dağlı eşkıyası* adıyla tesmiye edilen isyanlarda devlet yararına etkin faaliyetlerde bulunan ve nihayet bir anda vezaret rütbesi ile sadaret makamına getirilen bir fügürün, İbrail merkez alınarak ne derecede bürokratik bir ilerleme sağladığını göstermektedir. Serhad bölgelerde *Muhafız Paşaların* askeri faaliyetleri neticesinde sadarete kadar yükselişlerine çok sık rastlanmaktadır. Ancak nazırlıktan doğrudan sadarete ulaşmak, örneğine çok az rastlanan bir durumdur. Bunu sağlayan husus, zaman ve koşullar düşünülerek şüphesiz ki önemli bir serhad bölgesinde gösterilecek faaliyet ve yararlılıklarla ilişkilendirilebilir. Ahmed Ağa'nın nazırlık vazifesinden ayrılmasında sonra, İbrail Kalesi'ne atanan her muhafız paşa, aynı zamanda İbrail Nezareti'nin idarecisi olmuştur. Detaylandırmak maksadıyla bunun için önemli bir anekdotu

¹⁶³³ Mehmed Genç, "Nazır", *DİA, C. XXXII*, İstanbul 2006, s. 450.

zikretmekte fayda vardır. Mart 1813'te İbrail Muhafızı Seyyid Halil Paşa'nın vefatını nazır vekili Mehmed Şakir Paşa merkeze bildirmişti¹⁶³⁴. Seyyid Halil Paşa'nın yerine Silistre Mütessellimi ve kale muhafızı Şahin Ali Paşa'nın vezaret rütbesi ile hem İbrail Muhafızlığı'na hem de nazırlığına görevlendirilmesi uygun görülmüştü. Bu sırada İbrail Nazırı olan kapıcıbaşılarından Hüseyin Ağa'nın merkeze bildirdiği raporda, nazırlığın kendisine emaneten mi yoksa iltizam usulü ile mi ihale edildiği meçhuldü. Bu sebeple Şahin Ali Paşa'nın muhafız olarak atanması ile ilgili ortaya çıkacak durumun farkındaydı. Hüseyin Ağa, vüzera ve mirmiran gibi yöneticilere verilen iltizamlarla, *nezaretin bunların idaresine ihale edilmesinin nizam olduğunu belirterek, memleket işlerinin nazırlar marifetiyle idare oluna geldiğini ve ahâlinin de öyle kabul ettiğini* ifade etmekteydi. Bu suretle nazır olarak atanan görevlilerin, bulunduğu bölgenin işlerine müdahale etmeleri kaçınılmazdı ve nüfuz sahibi olmaları sebebiyle İbrail gibi *baş serhad* bir kaleye, vezir rütbeli birinin atanması icab etmekteydi¹⁶³⁵. Hüseyin Ağa'nın verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, nezareti idare edecek nazırın, vezir statüsünde bir *kale muhafızı* olması gerekiyordu. Vezir-muhafız örnekleri, XVIII. yüzyılda sıkça uygulanan bir usüldü, ancak nazırın vezir-muhafız statüsü sürekli ve sıklıkla uygulanan bir yöntem değildi. İşte bu bağlamda Ahmed Ağa'nın nazırlığa gelişinden sadarazamlığa yükselişine kadar, nazırlığın askeri fonksiyonlarının nasıl arttığı ve *nazır-muhafız* bağlamına nasıl bir etkisi olduğunu incelemek gerekmektedir.

Ahmed Ağa'nın, Anadolu'nun asilzade ailelerinden, Trabzonlu olduğu ve sadrazam olduğunda (Nisan 1811) Laz Ahmed Paşa olarak anıldığı bilinmektedir. Ahmed Ağa kapıcıbaşı ve İbrail Nazırı olmuş, ardından *mirâhur-ı evvel* payesi almış ve asker sevki görevi ile Edirne'ye çağırılmış, daha sonra *serdâr-ı ekrem* ünvanı ile sadrazam olmuştur. Vücudunun her yerinde savaşlarda aldığı yara izleri bulunan, cesur, gözü pek, sabırlı ve bir o kadar da saf bir kişi olduğu ifade edilmektedir¹⁶³⁶. Ahmed Ağa, İbrail Nazırlığı'na tayin edildiği sırada sadrazamın *tüfengçibaşısı* idi. O

¹⁶³⁴ BOA, HAT 664/32292 (3 Ra 1228/4 Mayıs 1813).

¹⁶³⁵ BOA, HAT 478/23391 (27 Ra 1228/30 Mart 1813).

¹⁶³⁶ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmâni*, (Haz: Nuri Akbayar-Çev: Seyit Ali Kahraman), C. I, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 200-201; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s.100; Nicole Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: Nilüfer Epeçeli) C. V, Yeditepe, İstanbul 2009, s. 176-177.

tarihte İbrail Nazırı kapıcıbaşlarından Ataullah Efendi, müteakiben Zühdi Ömer Efendi ve İbrail Kalesi Muhafızı ise Rumeli Valisi Vezir Mahmud Paşa'ydı. Selanik Mutasarrıfı Seyyid Halil Paşa, Kocaili Mutasarrıfı Osman Paşalar da kalenin muhafazasında görevliydi¹⁶³⁷. Ahmed Ağa'nın nazır olması, 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı dönemine rastlamaktaydı. Bu tarihlerde İbrail Nezareti mukataasını $\frac{1}{4}$ ve $\frac{1}{2}$ hissesi, Zahide Hanım Sultan¹⁶³⁸ vakfının gelirleri arasındaydı. Bu kaynağın mahlülü üzerine bir seneden beri müzayede ile satışa sunulmuş, fakat savaşlar sebebiyle gelir kaynaklarını oluşturan unsurların azalması ve ödenen taksitlerin fazla olması, taksit miktarlarının birikmesine ve böylece kimsenin talip olmamasına sebep olmuştu. Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile anlaşması sonrasında Rusya ile yapılan mütareke sebebiyle, eski muaccalesi olan 34.375 guruştan 11.875 guruşluk bir indirimle 22.500 guruş muaccale bedeli ile bir talibi çıkarsa "mezzad kaimesi" takdim edilmesi istenmişti. Fakat karşılık bulmadığı için mukataanın bir müddetten beri satılamayan sabık Nazır müteveffa Ataullah Bey'in diğer $\frac{1}{4}$ ve $\frac{1}{2}$ hissesine, bu sırada 16.925 guruş muaccale ile Ahmed Ağa talip olmuş ve nazırlığı uhdesine almıştı¹⁶³⁹. Ahmed Ağa'nın nazırlık serüveni bu şekilde başlamış oldu. Ağustos 1792'de, sadrazam buyruğusu ile *Sünne Boğazı Ağalığı* da İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın idaresine verildi. Boğazın imarı, gelip geçen gemilerin güvenliği, bunların gerektiğinde ilgili yerlerde bekletilmesi, boğazın temizleme çalışmaları ve bunun iş için gerekli olan usta ve amelelerin temini ile buradan tahsil edilecek mukataa gelirlerinin işlerliğini sürdürmesi ve muayyenatlarının tahsisi, Nazır Ağa'nın görevleri arasındaydı¹⁶⁴⁰. Kısa bir süre sonra Nazır Ağa'nın, Sünne Boğazı'ndaki görevine başladığı ve görevini başarılı şekilde sürdürdüğü haberleri merkeze ulaşmıştı¹⁶⁴¹.

¹⁶³⁷ BOA, C.AS 41556 (17 S 1203/17 Kasım 1788); 49083 (4 M 1202/16 Ekim 1787); 665/27926 (5 Ra 1202); AE. SABH. I 361/25215 (1200/1786-1787).

¹⁶³⁸ Zahide Hanım Sultan, Sultan II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın kızlarındandı. Bkz. M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Oğlak Yayınları, Ankara (2011).

¹⁶³⁹ BOA, D.BKM. İBM 21/101 (23 C 1206/17 Şubat 1792); HAT 1410/57355 (1203/1788-1789); 1410/57355 (1203/1789-1790).

¹⁶⁴⁰ BOA, C. BH 24/1144 (11 M 1207/29 Ağustos 1792).

¹⁶⁴¹ BOA, C. BH 24/1144 (11 M 1207/29 Ağustos 1792).

Ahmed Ağa bir taraftan da İbrail Nazırlığı görevini yürütmekteydi. 1792 yılında Silistre’de inşa edilmekte olan fırkateler için İstanbul’dan gelecek mühimmatın ve bunun için gerekli olan masrafların, Silistre Valisi Arslan Mehmed Paşa tarafından İbrail Nezareti malından karşılanması emredilmişti. Ancak İbrail köyleri ve reayası, savaş yüzünden zor durumdaydılar. Reayanın önemli bir kısmının bu sebeple farklı yerlere dağılması ile nezaretin gelirleri düşmüştü. Buna rağmen inşa edilecek gemilerin masraflarının 7.000 gurusluk kısmı, nezarete yüklenmişti. Fakat nezaret hâsılatı, muayyenatlar ve ocaklıklarla birlikte savaş şartlarının getirdiği olumsuz koşullarla gelirler düştüğünden, bu meblağ ödenememişti¹⁶⁴². Ahmed Ağa nezaret işlerini organize ederek gelirleri, giderlerle dengelemek üzere gayret içerisine girdi. Birkaç yıl sonra İbrail Kalesi’ndeki askeri yetkililerle ihtilaflar yaşadığı anlaşılıyor. Merkeze gönderdiği raporlarla, bir anlamda kalede kendi ağırlığını hissettirme çabası içerisinde olduğu da gözlemlenebilir. Kaledeki top ve cebeci mühimmatlarının kontrolünün topçubaşı ve cebecibaşının elinde olduğunu ancak bu görevlilerin diledikleri gibi sarfiyat yaptıklarını ve mühimmat anbarları ile ilgilenmediklerinden, içindeki malzemelerin telef olduğunu belirten şikâyetleri merkeze bildirerek, kale içinde dikkatleri üzerine çekiyordu. Kaldı ki kalede muhafız, dizdar ve diğer bölük ağaları varken, nazır tarafından doğrudan merkeze şikâyetlerde bulunulması, kalenin askeri erkânı ile arasının açılmasına sebep olabilir ve kendisi için olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. Ancak Ahmed Ağa’nın merkeze sunduğu maruzattan, onun kalenin yerli ağaları ile birlikte hareket ettiği anlaşılıyor. Bir asker ve sadrazamın tüfengçibaşılığı görevini üstlenmiş olmanın rahatlığı ve askeri bilgisi dikkate alındığında, aslında şikâyetinde haksız sayılmazdı. Herhangi bir kalede, cephanelerin korunması veya başka bir mahalle nakledilmesi gerektiğinde, belde hâkimlerinin ve yerli ağalarının da görüşlerinin alınması gerektiğini ifade ediyordu. Bu istişare yapılmaksızın anbarlardaki mevcudun nakledilmesi, tek başına topçubaşı ve cebecibaşının yetkisi dâhilinde değildi. Onun maruzatı üzerine yerli ağalarla, topçu, cebeci ve sair askeri erkânın ittifakı ile bu işlemlerin yapılmasına ve mevcut anbarların ona göre mühürlenerek tertibin alınması hususunda merkezden

¹⁶⁴² BOA, AE. SSLM III 358/20546 (2 S 1207/19 Eylül 1792).

karar verildi¹⁶⁴³. Ahmed Ağa belde hâkimleri, yerli ağalar ve ahali ile iyi ilişkiler geliştirmek gayretindeydi. Görevi gereği nezaret gelirlerinin en önemli kaynakları olan iskele gümrüğü ve zahire tedarikleri ile ilgili faaliyetleri dikkatle takip ederek yönlendirmeye çalışıyordu. Hububat yüklü vasıtaların karadan ve nehirden iskeleye rahatça yanaşabilmeleri için, merkezi hükümetin rızası dışında faaliyet gösteren müteşebbislerin müdahalelerine engel olmaya, hem tüccarın rahatça faaliyette bulunmalarını hem de nezaret gelirlerini oluşturan vergilendirmenin düzenli işlemlerini sağlamaya gayret gösteriyordu. Ahmed Ağa, İbrailli olduğu gerekçesiyle nezaretin iltizamına talip olan Reisler Kethudası'nın girişimlerini de iskele nizamını bozacağı ve iltizamı ganimete çevireceği gerekçesiyle engelleyerek Seyyid Mehmed Ağa'ya iltizam ruhsatı verilmesine mani oldu¹⁶⁴⁴. Ahmed Ağa, kendisine verilen görevi istikrarlı bir şekilde yerine getiriyor ve böylelikle memuriyet bölgesinde gerek ahalinin, gerek tüccarın, gerekse yerel askeri erkânın takdir ve güvenini kazanıyordu.

Ahmed Ağa, nezaret'in gelir kaynakları ile ordu tedariklerinin sağlanmasında en önemli kaynağı oluşturan ve hudut teşkil etmesi sebebiyle en önemli katkıyı sağlayan Eflak ve Boğdan'daki olumsuz hadiselerle de yakından ilgileniyordu. Bu sayede voyvodalarla mecburi irtibat gerektiren görevini, dostluk derecesinde bir ilişki ile yönetmeye çalışıyordu. 1797 yılı yaz aylarında Kalas ve Boğdan civarında yeniçerilerden kaynaklanan bazı hadiseler meydana gelmiş, hatta Ahmed Ağa ile ilgili bazı şaibeler ortaya çıkmıştı. Ahmed Ağa, bu olumsuz durumlardan haberdar olduğunu Boğdan voyvodasına bildirerek, bölgede asayişin sağlanması için her türlü gayreti göstereceğini, reayaya zulmeden her kim olursa olsun yakalayıp cezasını vermesi için zabıtlarına teslim edeceğini, bunun görevi gereği olduğunu bildirerek yeniçerileri suçluyordu. Öyle ki kendi hizmet alanındaki bölgede dahi yeniçerilere nüfuzunun yetmediğini, bunların kendi kazasında bile halka zulmettiklerini açık ve samimi bir şekilde ifade ediyordu. “*Bundan sonra böyle bir hadiseye meydan veren kendi çocuğu bile olsa yakalanarak cezalandırılmasını sağlayacağını*” belirterek bu hadiselerle ilişkisi olmadığına voyvodayı ikna etmeye çalışıyordu¹⁶⁴⁵. Daha önce topçu ve cebecilerle olan olumsuz ilişkileri, kalede görevli yeniçerilerle de devam

¹⁶⁴³ BOA, C. AS 90/4143 (Gurre-i Z 1210/5 Haziran 1796).

¹⁶⁴⁴ BOA, C. DH 307/15345 (11 N 1211/10 Mart 1797).

¹⁶⁴⁵ BOA, C. HR 104/5167 (22 S 1212/16 Ağustos 1797).

ediyordu. Ahmed Ağa, bunlara rağmen yerelde itimad görüyor, voyvodalarla ve yerel bürokratlarla iyi geçinmeye çalışıyordu. Nitekim Seyyid Ali Paşa'nın gönderdiği raporda, “*Ahmed Ağa'nın hizmet erbabı, liyakat sahibi ve sadakatli bir memur olduğu*” belirtiyor ve “*bölgeden gelen istihbarata göre Kalas ve Boğdan taraflarında cereyan eden olumsuz hadiselerle herhangi bir bağlantısı olmadığını*” bildirerek Ahmed Ağa'ya destek çıkıyordu¹⁶⁴⁶.

1. Nazır Ahmed Ağa'nın Eşkıyalık Hareketlerine Karşı Faaliyetleri

Ahmed Ağa'nın, Sultan III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud dönemlerinde ortaya çıkan, literatürde *dağlı isyanları* olarak adlandırılan ve devleti uzun süre uğraştıran ayaklanmaları bastırmakla görevlendirildiği, gösterdiği gayret ve elde ettiği başarılarından dolayı sıkça takdir edildiği görülmektedir. Vidin Âyanı Pasbandoğlu galesi ortaya çıkınca da İbrail Nazırı sıfayıyla birçok faaliyette bulunmuştu. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen savaşın ardından merkezi otorite, taşrada gücünü gittikçe kaybediyordu. Vidin yamaklarının başında bulunan ve bu bölgede gittikçe güç kazan Pasbandoğlu Osman, Eflak bölgesini tehdit eder hale gelmişti. Merkezi yönetim, Avrústurya ve Rusya gibi devletlerin oluşturduğu tehdit ve Balkan yarımadasındaki istikrarsızlığı düşünerek bir süre için Pasbandoğlu'nu affetti ise de Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunmaya devam etmişti. 1796 yaz aylarında Pasbandoğlu tekrar ayaklanmış ve Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa serâsker ünvanı ile bu isyanı bastırmak için tayin edilmişti¹⁶⁴⁷. Küçük Hüseyin Paşa, ilkbaharda harekete geçebileceğini belirterek, Anadolu Valisi Ali Paşa'nın Eflak'a gönderilmesi şartıyla bu görevi kabul etmişti¹⁶⁴⁸. Pasbandoğlu 100.000 kadar siahlı adamıyla Eflak'ta hâkimiyet kurmak istiyordu. Osmanlı yöneticileri, buna karşı tedbirler almış olsalar da başarılı olamıyorlardı. Hatta Pasbandoğlu'na karşı Eflak Voyvodası Aleksandr'ın yaşlılığı sebebiyle bölgeyi yönetmeye muktedir olamayacağı düşünülerek, yerine Konstantin voyvoda tayin edilmişti. 1798 yılı kış aylarında, Bender Kalesi Muhafızı Vezir Hasan Paşa,

¹⁶⁴⁶ BOA, HAT 61/2719-A (1212/1797-1798).

¹⁶⁴⁷ Özkaya, *Dağlı İsyenları*, s. 45-46.

¹⁶⁴⁸ Nejat Göyünç, a.g.m, s. 7.

Pasbandoğlu'na karşı yapılacak harekât için Babadağı'na geldi ve harekât planlarını sürekli bir şekilde İbrail Nazır Ahmed Ağa ile paylaşarak iletişim halinde olduğunu İstanbul'a bildirdi ¹⁶⁴⁹. Hotin Kalesi Muhafızı Hüsameddin Paşa da Eflak Voyvodası'na yazdığı mektupta, Pasbandoğlu'nun maiyetinde 3.000 askerle, 4-5 kıta top ve sair harp mühimmatı olduğunu belirterek Nazır Ahmed Ağa'nın Eflak bölgesine sevk edilerek asileri takip edeceğini bildirdi ¹⁶⁵⁰. 1798 şubat ayı içinde merkeze ulaşan bilgilere göre, Pasbandoğlu yaklaşık 80.000 kişilik bir orduya sahipti ve Niğbolu, Zıştovi, Rusçuk, Sofya ve Niş şehirlerini ele geçirmiş, Belgrad ve Eflak memleketini de ciddi derecede tehdit eder hale gelmişti ¹⁶⁵¹. Bu sırada Nazır Ahmed Ağa'nın, Pasbandoğlu'nun yandaşlarından Pazarcık Ayanı Sırıkoğlu ve adamlarına karşı gösterdiği hoşgörü ve istimaletin, bölge idarecilerinden Hüsameddin Paşa ve merkezdeki bazı bürokratlarca tenkit edildiği görülmektedir. Hotin Muhafızı Hüsameddin Paşa, bu tarihlerde Eflak Vilayeti'nin muhafazasından da sorumluydu.

Hüsameddin Paşa, merkeze gönderdiği raporda Ahmed Ağa'nın, Sırıkoğlu Seyyid Ahmed ile adamları Hacı Hasan, Seyyid Hüseyin ve diğer asilere gösterdiği merhamet ve müsamahanın, merkezi otoriteye zarar verdiğini savunarak, bu hareketle kendisine nüfuz sağlamak niyetinde olduğunu ifade ediyor ve Ahmed Ağa'yı şikayet ediyordu ¹⁶⁵². Böyle bir durumda bunun önüne geçilmesi gerektiğini savunuyordu. Ancak Ahmed Ağa, bu isnatlarla ilgili olarak herhangi bir beyanda bulunmamıştı. Hüsameddin Paşa'yı haklı çıkararak faaliyetleri, sonraki tarihlerde Yılıkoğlu ve Tirsiniklizâde'nin aralarındaki ihtilafı çözmek için görevlendirildiğinde, daha aşıkâr bir hale gelecekti. Ahmed Ağa, isyancılarla doğrudan savaşmak yerine, belli ki kendi memuriyeti alanında evvela anlaşarak durumu yönetmek istiyordu.

Aslında Ahmed Ağa'nın, kendi nüfuzunu artırmak amacıyla gerek Osmanlı bürokratları, gerekse Eflak ve Boğdan beyleri ile arayı sıkı tutmaya çalıştığı daha önce ifade edilmişti. Bu, görevi icabı mıydı? Yoksa asıl niyeti dönemin koşulları da düşünülünce güçlenmek miydi? Her ne kadar kesin bir kanaat öne sürmek zor olsa da

¹⁶⁴⁹ BOA, HAT 62/2722 (23 B 1212/11 Ocak 1798).

¹⁶⁵⁰ BOA, HAT 62/2735 (21 ř 1212/8 şubat 1798).

¹⁶⁵¹ Kemal Beydilli, "Pazvandoğlu Osman", *DİA, C. XXXIV*, İstanbul 1998, s. 209.

¹⁶⁵² BOA, HAT 220/12219 (3 N 1212/19 şubat 1798).

Ahmed Ağa'nın bu ilişkileri bir şekilde kendi çıkarı için kullandığı açıktı. Ahmed Ağa kendi mührüyle Eflak Voyvodası'na gönderdiği mektupta, “*devletin kendisine itimadı olduğunu, sadakatle hizmet ettiğini, buna rağmen sahip olduğu kudretin takviyesi gerektiğini*” belirtiyordu. “*Voyvoda'ya karşı daima vefalı olacağını, onun yardımı olmasa yöneticisi olduğu nezaretlerin idaresinin imkânsız olduğunu*” ifade ediyordu. Sadakatle yaptığı hizmetten dolayı 8 seneden beri azledilmeden ve azarlanmadan bu nezareti idare ettiğini de ekliyordu. Başka birçok nezareti de kendi idaresine aldığını ve dolayısıyla bir şey talep etmeye cesareti ve kendisinin de mal sevdasında olduğunun düşünülmesini istemiyordu. Ahmed Ağa, voyvodanın kendisine olan dostane tavrı ve serhad askerinin de rızaları ile gücünün artması için kendisine *kapıcıbaşılık* rütbesi verilmesinin elzem olduğunu ifade etmekteydi. Bu suretle voyvodaya akıl öğretmek gibi bir abesliğe düşmeden, dolaylı olarak rütbe verilmesi için, merkeze iltimasta bulunması için ricacı oluyordu (Şubat 1800). Böylece kendisine layık görülecek rütbenin talepkarı kendisi değil, iyi ilişkiler içinde olduğu nüfuzlu kişiler vasıtasıyla, dolaylı olarak talep edilen bir kişi olmaya çalışıyordu. Ön yargısız düşünüldüğünde, aslında Ahmed Ağa'nın nüfuzunun artması için rütbe verilmesi hakkıydı ve hizmette olduğu bölgenin stratejik önemi de düşünüldüğünde, tayin edilecek görevlilerin kudretli olması, zaten merkezi yönetim tarafından izlenen bir yoldu. Ayrıca Ahmed Ağa bulunduğu coğrafyaya, bölgeye ve bürokrasideki ilişkiler ağına oldukça vâkıf birisiydi. İdaresinde olan mukataa nezaretlerinin gelir ve gideri ile ilgili akçenin ne suretle sarf edileceğini biliyordu¹⁶⁵³. Sadece voyvodalardan değil, Ahmed Ağa'nın diğer ilişkiler ağlarından da merkeze, 7-8 senedir İbrail Nezareti'nde görevli olduğu, işini sadakat ve liyakatle yaptığı hakkında olumlu raporlar ulaşıyordu. İbrail halkı ile iyi ilişkilere sahip olduğu da gelen bilgiler arasındaydı. Şehrin Eflak dâhilinde olması sebebiyle, Eflak reayasını dahi himaye ederek her türlü taarruzdan korumakla ilgili birçok görevi geri çevirmeden üstlendiği ifade ediliyordu. Gerçekten de dağlı eşkıyasının bölgedeki faaliyetleri ve Nazır Ahmed Ağa'nın bunlarla cansiperane mücadelesi, kendisine tereddüt edilemeyecek bir rütbe hakkı doğuruyordu. Dolayısıyla sair hizmetlerde istihdam edilmesinin uygun olduğu, bu şekilde iş gören ve sadakatle bağlı bir

¹⁶⁵³ BOA, C. DH 223/11129 (22 N 1214/17 Şubat 1800).

memurun *nüfuzunun ve iktidarının* güçlenmesi gerektiği açıktı. Eflak Voyvodası'na yakınlığı sebebiyle, vâkîf olduğu hizmetlerinin çeşitliliğinden dolayı, voyvodadan da bilgi alınmıştı. Voyvoda, hakkında olumlu bilgiler verdiği Nazır Ağa'nın kendisine gönderdiği mektupta rica ettiği meseleyi, Bab-ı Âli'ye arz etti. Bu şekilde Ahmed Ağa ile dostluğunu da ifade etmiş oluyordu. Ağa'ya *kapıcıbaşılık* rütbesi verilmesi ile birlikte, İbrail Kalesi'ndeki zabıt ve yamakların da onun idaresine verilmesini talep etti. Ağa ile alakalı yapılan tahkikat ve gelen olumlu bilgiler sonucunda, bu işlerin idaresinde ve serhad nizamına dair görevlerde ehliyetli olduğu anlaşılmıştı. Bu sebeptendir ki nüfuzunun kuvvetlenmesi için verilecek rütbe ile serhad nizamını daha da güçlendirmek adına, merkezden kesin bir emir beklenmekte ve talep edilmekteydi. Gerek Eflak Voyvodası'nın ve gerekse diğer bürokratların Ahmed Ağa ile ilgili talepleri, Sultan III. Selim tarafından olumlu karşılandı¹⁶⁵⁴. Ahmed Ağa'ya 1800 yılı Mart ayı sonlarında *kapıcıbaşılık* rütbesi verildi ve ayrıca İbrail Nezareti'nin idaresine devam etmesi emredildi¹⁶⁵⁵. Mart 1800 tarihinden itibaren kendisine merkezden gelen emirlerde *kapıcıbaşı* ünvanını taşıyacaktı ve askeri faaliyetleri, bundan sonra daha da kuvvetli bir seyir halinde devam edecekti.

Rumeli Valisi olarak atanan eski Vidin Muhafızı Gürcü Osman Paşa'nın kendisini bertaraf etmek için harekete geçtiğini anlayınca, Pasbandoğlu adamlarını Eflak ve Bükreş tarafına göndermiş, bunlar da Bükreş'i tehdit etmeye başlamış ve bölgede büyük bir korkuya sebep olmuşlardı. Eflak Voyvodası'ndan gelen haberlere göre Ahmed Ağa, maiyetinde yaklaşık 1.500 Kazak askeri ile Bükreş'e geçti ve bu bölgenin muhafazası ile meşgul oldu ve bazı başarılar elde etti. Maiyetindeki Kazak askerleri, bu vesile ile ödüllendirildi. Maaşları artırılarak tutarı Eflak Voyvodası tarafından tahsil edildi¹⁶⁵⁶. Anlaşıldığına göre Eflak yönetimi, askeri ve politik olarak Ahmed Ağa'nın bu faaliyetlerinden memnundu. Voyvoda ile Ahmed Ağa'nın birbirleri ile dost ve samimi oldukları da açıktı. Pasbandoğlu'nun yakalanması için yapılacak harekâta en fazla zarar görecektik bölge Eflak olacaktı. Bir süre sonra Gürcü Osman Paşa'nın yerine Rumeli Valiliği'ne atanan Hakkı Paşa, Ahmed Ağa ve Aydın

¹⁶⁵⁴ BOA, C. ADL 62/3716 (Tarih yok, ancak atandığından itibaren nezaret görevinde 7-8 senedir bulunduğu belirtildiğinden bu tarihe tekabül etmektedir).

¹⁶⁵⁵ BOA, C. AS 132/5870 (29 L 1214/25 Mart 1800).

¹⁶⁵⁶ BOA, HAT 267/15534 (1215/1800-1801).

Paşa ile birlikte ileri doğru hareket ederken, ne miktarda askerleri olduğunu bildirmesini istemişti. Hakkı Paşa, İbrail Nazırının bu işte faaliyet göstermesinin doğruluğunu da sorguluyordu. Fakat Ahmed Ağa, merkezden gelen emirle Eflak'ın muhafazası ile görevlendirilmişti. Hakkı Paşa'ya göre Belgrad ve Fethülislam askerlerinin yardıma gelmesi ile Eflak muhafazası güçlenecek ve mahsur kalacak olan Pasbandoğlu, sıkışarak Eflak tarafına saldıracaktı. Dolayısıyla Ahmed Ağa'nın başka bir görevle farklı bir mahalle geçmesinin, Eflak'ın Pasbandoğlu kuvvetlerince tekrar tahrip edilmesine yol açacağını ve eşkıyanın buradan defedilmesini zorlaştıracığını gerekçe göstererek, Ahmed Ağa'nın buradaki faaliyetlerine karşı çıkıyordu. Hakkı Paşa, Ahmed Ağa'nın Alaaddin Paşa ile birlikte, Rus tehdidine karşı daha yukarı bölgelere gönderilmesini tavsiye etmekteydi¹⁶⁵⁷.

2. Potkalı Kazaklarının İdaresi

Nazır Ahmed Ağa, kendisine kapıcıbaşılık rütbesi verildikten (Eylül 1800) bir süre sonra, dağlı isyanıyla mücadele etmek üzere Eflak'ın muhafazası ile görevlendirildiği sırada Niğbolu tarafında toplanan asilerin, Kulle Kalesi'ne hücum ederek Eflak yakasına geçmek niyetinde oldukları haberi geldi. Ahmed Ağa'dan bunun önlenmesi ve kalenin muhafazasına özen gösterilmesi istenmişti. Kısa bir süre önce Ağa'nın maiyetinde olmak üzere tertip edilen Potkalı Kazakları'na ilave olarak, Hızırilyas Boğazı'nda *Dunoviç/Dunavis* köyünde sakin Kubanlı ve Ağnad kazaklarından da bir miktar asker maiyetine gönderildi. Eflak Voyvodası Konstantin Aleksandri ile haberleşerek ittifak halinde ilgili mahallerde istihdam emredilmişti¹⁶⁵⁸. Eflak Voyvodası marifetiyle, Ahmed Ağa maiyetinde istihdam edilen Potkalı Kazakları'nın baş muhasebedeki kayıtlarına göre, 84 neferi başbuğ ve zabitleri olmak üzere toplam 679 askeri mevcuttu¹⁶⁵⁹. Bunların ücretleri bir süre sefer akçesinden ve daha sonra Eflak voyvodası tarafından karşılandı. Ahmed Ağa'nın maiyetindeki Kazak askerlerinin sayısı değişmekteydi. Kayıtlara göre bir süre sonra

¹⁶⁵⁷ BOA, HAT 50/2356 (18 Ca 1216/26 Eylül 1801).

¹⁶⁵⁸ BOA, C. MTZ 19/922 (Evahir-i R 1215/19 Eylül 1800).

¹⁶⁵⁹ BOA, AE. SSLM. III 21/1212 (29 N 1215/19 Şubat 1801).

Ağa'nın maiyetinde 766 Potkalı Kazak askeri bulunmaktaydı¹⁶⁶⁰. Nisan ayına gelindiğinde ise Ahmed Ağa emrindeki kazakların sayısı Zaporok Kazaklarının da eklenmesiyle bu sayı daha da artmaktaydı¹⁶⁶¹. Birkaç yıl boyunca bu askerler, sayısal olarak pek fazla değişiklik göstermiyordu.

Tablo 95: Nazır Ahmed Ağa Maiyetindeki Potkalı Kazakları (Mart 1803)¹⁶⁶²

Görevli	Kazak Asker Sayısı	Mebalğ (Guruş)
Koşovi/Kosoy (hatman/ataman)	1	131
Yazıcı	1	26
Tercüman	2	47
Baş Çavuş	1	21
Baş Bayraktar	1	21
Toplam	6	251
Bayraktar	7	112
Polkovnik/yarbay-albay	4	134
Topçu	76	836
Çete Kayığı Kürekçileri	22	43
Demirci	3	43
Toplam	118	1618
Çavuş	4	44
Hatman	40	640
Ta'yinci?	2	32
Topçu Reisi	3	50
Süvari	54	432
Piyade	629	3774
Toplam	850	6590
Safer ayı için		6590
Toplam		13180

1801 yılı Haziran ayında Fethülislam Kalesi Muhafızı ve asker başbuğu Derviş Paşa, asilerle mücadele ederken, nehrin karşı tarafında, İbrail Nazırı kendisine asker

¹⁶⁶⁰ BOA, AE. SSLM III 21/1212 (15 L 1215/1 Mart 1801); İbrail Nazırı Ahmed Ağa maiyetinde istihdam edilen Potkalı Kazakları'nın, Başmuhasebe'de tutulan defterde ulufe ve tayinatlarının Eflak Voyvodası tarafından tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat bu askerlerin aylıkları, mutad üzere 3'er guruş ise de onların bu miktara razı olmadıkları ve dara düşürükleri mülhazasıyla 5'er guruş aylık ile mukavele ve nizam verilmesi sağlanmıştı. 14 Ekim 1800 tarihinde yaklaşık bir aylık ücretleri, 679 nefer Potkalı Kazağın 84 neferi başbuğ ve zabıt olmak üzere toplam 4.685 guruş, bir ay sonrasının tahisisi için toplam 766 asker için 2 aylık 9.895 guruş Eflak Voyvodası'ndan tahsil edilmişti.

¹⁶⁶¹ BOA, C. AS 207/8869 (14 Z 1215/28 Nisan 1801); Zaporok kazaklarından her bir askere günlük yarım kıyye et, 300 gram ekmek, 6 kıyye şem-i revgan, 4'er kıyye yem verilemekteydi ve aylık maaşları da Eflak Voyvodası tarafından gönderilip dağıtılmıştı

¹⁶⁶² BOA, C. ML 410/16792 (17 Za 1217/11 Mart 1803).

yardımında bulundu. Bu sayede Derviş Paşa, eşkıyaya önemli zayıat verdirdi¹⁶⁶³. Ayrıca aynı yıl içinde Eflak Voyvodası olan Mihal'in bildirdiğine göre, Ahmed Ağa bu sıralarda nazırlık vazifesi ile birlikte aynı zamanda Eflak Başbuğu tayin edilmişti ve maiyetinde 40 bölük orta olmak üzere, çeşitli zabıt ve bayraklıları ile birlikte 900 kadar Potkalı Kazak askeri mevcuttu¹⁶⁶⁴. Bir yıl sonraki bilgilerde ise Ağa'nın maiyetindeki bu askerlerin sayısı 3.000 kadardı. Ahmed Ağa, emrindeki askerlerle beraber, Tuna sahiline geçerek Vidin Kalesi'ne 8 saat mesafede bir yerde Pasbandoğlu'na bağlı asilerden Küçük Ali ve adamlarını muhasara etti. Vidin tarafından asilere yardım gelmesine rağmen Küçük Ali ve adamları Ahmed Ağa tarafından bozguna uğratıldı ve kaçarak firar ettiler (Mart 1802)¹⁶⁶⁵. 1802 yılı Mayıs ayında Pasbandoğlu'nun yandaşlarından Manav İbrahim ve adamları, Eflak'a geçerek bazı köy ve kasabaları tahrip ettiler. Halk, mal ve eşyaları ile birlikte Bükreş ve civarındaki bölgelerden kaçtı. Eflak'ta düzenin bozulacağı anlaşılınca Ahmed Ağa, maiyetindeki askerlerle Manav İbrahim'e saldırdı. Mayıs ortasında Bükreş civarında Manav İbrahim ve adamlarını dağıttı¹⁶⁶⁶. Tirsinikli İsmail Ağa ile maiyetindeki iki binbaşı da Olet Suyu'nun geçit yerlerinde istihkâmlar inşa ettiler ve buralarda mevzilendiler. Bunlar, Karakal civarında Aydın Paşa ve İbrail Nazırı Ahmed Ağa ile birleşerek Manav İbrahim'i dört koldan kuşatmak için harekete geçtiler¹⁶⁶⁷. Bir süre sonra Manav İbrahim ve adamları *Ren/Reny* Nehri kenarındaki yerleşim yerlerine saldırarak burada bir süre ikamet ettiler. Nazır Ahmed Ağa, bunları burada tekrar muhasara altına aldı. Manav İbrahim ve adamları, kasaba içindeki evlere dağıldı ve bir kısmı buradaki manastıra sığındı. Fakat burada da sıkıştırıldılar. Manav İbrahim, yaralı halde 1.000 kadar adamı ile birlikte *Ren/Reny* Nehri'nin öte yakasına firar etti. Ancak, Ahmed Ağa tarafından takip edilmekteydi¹⁶⁶⁸. Kalafat'ta yaşanan çatışmaların ardından Ahmed Ağa, Vidin tarafından tekrar Eflak yakasına geçmeye çalışan asilerin saldırılarını geri püskürttü. Ancak Eflak Voyvodası'nın ihaneti yüzünden boyarlar, Pasbandoğlu ve adamlarının

¹⁶⁶³ BOA, HAT 45/2219-A (3 S 1216/15 Haziran 1801).

¹⁶⁶⁴ BOA, C. HR 107/5313 (19 Ş 1216/25 Aralık 1801).

¹⁶⁶⁵ BOA, HAT 96/3879-B (13 Za 1216/17 Mart 1802).

¹⁶⁶⁶ BOA, HAT 44/2193 (1217/1802).

¹⁶⁶⁷ BOA, HAT 43/2192-B (27 M 1217/30 Mayıs 1802).

¹⁶⁶⁸ BOA, HAT 73/3042 (30 M 1217/2 Haziran 1802).

saldıracağı endişesi ile Bükreş'i boşaltarak Macaristan tarafına kaçtılar. Boğdan Voyvodası'ndan gelen haberlere göre, Eflak Voyvodası Pasbandoğlu'nun adamlarıyla birleşmişti. Koşancalı Halil ve adamları Karakal mevkiinde Nazır Ahmed Ağa tarafından püskürtüldü¹⁶⁶⁹. Ancak bölgedeki yerleşim yerleri ve menziller boşalmış olduğundan, Ahmed Ağa yeterince asker toplayamadı ve asilere karşı sürdürdüğü takibi bir süre bırakmak zorunda kaldı¹⁶⁷⁰. Pasbandoğlu'nun adamları Celiloğlu ve Koşancalı Halil, Kalafat'ı tahkim ettiler. Eflak Voyvodası Mihal'in ihaneti sebebiyle asiler bu bölgede gittikçe güçlendiler. Osmanlı merkezi, Eflak'a hâkim olan bu hareketin, Boğdan tarafına da yayılmasını önlemek için hudut bölgelerinin mukavemetini sağlamlaştırmaya çalıştı¹⁶⁷¹. Nehrin öte yakasına geçen eşkiyanın bölgede sebep olduğu tahribat, bu bölgenin bir zahire anbarı niteliğinde olması sebebiyle, merkezin hububat konusunda ciddi zorluklarla karşılaşacağı muhakkaktı. Dolayısıyla gerek bölgede ve gerekse Balkanlarda düzenin sağlanması, hem ordunun hem de İstanbul'un iâşesinde çıkabilecek sorunlara mani olmak istiyordu¹⁶⁷². Bölgede asilerle mücadele eden askeri yöneticilerin diğer bir endişesi ise Eflak'a yardım için gelecek Osmanlı askerlerinin, Pasbandoğlu'na meyletmesiydi. Özellikle asiler Fokşan Kasabası'nda muhasara edildiği dönemde, İbrail tarafından yardım için gönderilecek 300 kadar asker, Eflak ve Boğdan voyvodalarının aldığı istihbarat sebebiyle geri gönderilmişlerdi. Asiler, bu bölgede tahkimi sağlarsa İbrail tarafından Fokşan'a ve buradan Boğdan tarafına doğru ciddi bir tehdit oluşturacaklardı. Voyvodalardan İbrail Nazırı veya Kalas serdarının bir an evvel yardıma gelmeleri çağrısı yapılıyordu¹⁶⁷³. Tuna Nehri'nin karşı tarafında Pasbandoğlu ve adamlarına karşı Osmanlı birlikleri tarafından ciddi bir sıkıştırma yapılmadığı, Eflak kapı kethudası tarafından merkeze bildirilmişti. Ahmed Ağa tarafından Manav İbrahim ve adamları püskürtülse de nehrin karşı yakasında bir müdahale olmayınca asiler, Eflak'a geniş bir taarruz için birleşebileceklerdi¹⁶⁷⁴.

¹⁶⁶⁹ BOA, HAT 44/2193 (1217/1802).

¹⁶⁷⁰ BOA, HAT 58/2619-C (5 S 1217/7 Haziran 1802).

¹⁶⁷¹ BOA, HAT 44/2193-A (7 S 1217/9 Haziran 1802).

¹⁶⁷² BOA, HAT 43/2192-C (7 S 1217/9 Haziran 1802).

¹⁶⁷³ BOA, HAT 44/2193-F (1217/1802).

¹⁶⁷⁴ BOA, HAT 73/3046-A (1217/1802?).

1803 Nisan ayı ortalarında Manav İbrahim'in 700 kadar adamı, Tuna nehrini geçerek Eflak yakasına ulaşmış ve *Krayova* kasabasına 20 saat mesafede bulunan Tergozi Kasabası'nı ve yol üzerindeki köyleri basarak yakıp yıkmışlardı. Boyarların bölgeyi terk etmesi, Ahmed Ağa'nın işini zorlaştırmaktaydı. Buna rağmen Ahmed Ağa, maiyetindeki askerlerle eşkıyaya düzenli akınlar yaptı ve Tergozi Kasabası'nın etrafını sardı. Burayı, etraftan yardıma gelecek asileri engellemek üzere iletişime kapattı. Manav İbrahim, bu bölgeden kaçmayı başardıysa da beş saat mesafedeki ormanlık bir köyde tekrar muhasara edildi. Bu sırada bir kısım eşkıya, Olet Suyu'na 6 saat mesafede bulunan kasaba ve köyleri yaktılar. Bükreş'te bundan dolayı oluşan panik yüzünden şehir tekrar boşaldı. Eflak Voyvodası dahi Bükreş dışında bir yerde, boyarlar ve askerleriyle birlikte ikamet etmekteydi. Eşkıyanın buradan def edilmesi için Tirsiniklizade tarafından gönderilen kuvvetler, İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın yardımına ulaştı. Ancak Manav İbrahim'in adamları, *Hokna* isimli mevzide Nazır Ağa'nın tüfengçibaşısını basarak adamları ile birlikte yakaladılar. Bölgedeki dağ köylerini tahrip ederlerken, Balta Kasabası'na da saldırılar yaptılar. Ahmed Ağa, tekrar Manav İbrahim'e saldırdıysa da yakalamaya muvaffak olamadı. Tuna Nehri'nin beri yakasında Maçin kazasının âyanı olan Süleyman Ağa'nın asi olan küçük oğlu Genç Mehmed de maiyetindekilerle birlikte Kalas ve İbrail taraflarında gelip geçen gemileri taciz ediyordu. Bu asiler, bir süre sonra İsakçı'nın etrafındaki köyleri de bastılar¹⁶⁷⁵. Kısa süre sonra Manav İbrahim, Tutrakan Kasabası'nı ele geçirdi. Bu bölgede asayışı sağlamakla görevlendirilen Tirsiniklizâde ile Yılıkoğlu'nun olduğu mevkilerin arasında, İbrail Nazırı bulunuyordu. Bu sebeple kendisinin de Tutrakan üzerine gitmesi kararlaştırıldı. Diğer tarafından Balkanların iki güçlü ayanı olan bu iki şahsın aralarındaki ihtilafı çözmesi için merkezden kati bir emir gelmişti. Ahmed Ağa'nın Eflak Voyvodası'na gönderdiği mektupta, kendisinin Tirsiniklizade ile Yılıkoğlu arasındaki anlaşmazlığın ortadan kaldırılarak tarafların barıştırılmaları için görevlendirildiğini ve bu maksatla Yılıkoğlu ile birlikte, Cuma günü Silistre'ye geçeceğini haber verdi. Eflak ve Boğdan'ın içinde bulunduğu durum, reyanın emniyetinin sağlanmasını gerektiriyordu. Bunların arasındaki ihtilafın giderilmesi, bölgedeki asilerle mücadeleyi de kolaylaştıracaktı. Ahmed Ağa

¹⁶⁷⁵ BOA, HAT 58/2619-H (22 Z1217/15 Nisan 1803).

söz konusu sorunun giderilmesinin “*cümlenin ittifakı ile olacağını*” ifade ediyordu. Bunun için herkesin “*yek dil ve yek-vücut olması*”, taraflar arasında barışın sağlanmasına en büyük katkı olacaktı. Ancak bu buluşmayı haber alan Manav İbrahim ve adamları, Eflak üzerine saldırıya geçebilirdi. Dolayısıyla o hattın korunması için, kendisi çete kayıkları ile Eflak tarafında *Oltoniçe* isimli mevkide ikamet üzere olup, emir gelene kadar¹⁶⁷⁶ vakit kazanmak için voyvodanın bir miktar askerini söz konusu bölgeye göndermesinin yerinde olacağını bildiriyordu (Haziran 1803)¹⁶⁷⁷. Eflak Voyvodası da Ahmed Ağa'nın Tirsiniklizade ile Yılıkoğlu arasındaki münazzanın son bulmasına dair teşviki olumlu neticelenirse, eşkıyanın bölgeden çıkarılmasının daha kolay bir hale geleceğinin farkındaydı. Balkanların öte yakasında vuku bulan hadiselerin son bulması, bu iki ayan arasındaki ihtilaftan dolayı gecikmeye sebep oluyordu. Ahmed Ağa, o bölgede nüfuz sahibi ve muktedir bir şahsiyet olması sebebiyle, bu şahıslar arasında barışı sağlamak, eşkıyanın def edilmesine yarar sağlayacaktı. Merkezi hükümet de Manav İbrahim ve adamlarının ortadan kaldırılması için, bu iki şahsın arasında sulh bulunması ve hep birlikte voyvoda ile ittifak halinde hareket etmelerini kesin bir dille emrediyordu.

3. Nazır Ahmed Ağa'nın Yılıkoğlu ve Tirsiniklizâde Arasındaki Arabuluculuğu

Manav İbrahim'in takımı Tutrakan Kasabası'na girmişti. Tirsiniklizâde İsmail Ağa ve Ahmed Ağa'nın asilerin Eflak tarafına geçmesine engel olması gerekiyordu. Bunlar, bölgede kurdukları hatla buna mani olmaya çalıştılar. Şayet asiler Eflak yakasına geçerse, verecekleri hasar dikkate alınarak, Ahmed Ağa maiyetindeki 2.000 kadar Potkalı askeri ile sekban birlikleri birleşerek, Eflak içine girip burada konumlandılar. Ahmed Ağa, kıyı şeridini bu şekilde muhafaza etme yoluna girişti ve devamlı saldırılarla, asileri şaşırtarak toplu halde memleketin asayiş ve düzenini bozmalarına engel olmaya çalıştı. Nehir tarafından da Osmanlı ince donanması, Tutrakan tarafını tazyik etmekteydi. Nihayetinde, Tirsiniklizâde de bölgeye yetişecek ve burada eşkıyaya son darbeyi vuracaklardı. Ancak Tirsiniklizâde ile Yılıkoğlu

¹⁶⁷⁶ BOA, HAT 52/2434 (1219/1803).

¹⁶⁷⁷ BOA, HAT 52/2414 (6 Ra 1218/27 Haziran 1803).

arasındaki anlaşmazlık, bölgedeki eşkıyaların durdurulmasını geciktirdiği gibi, Nazır Ahmed Ağa'nın faaliyetlerini de kısıtlıyordu. Bu hengâme sırasında iki güçlü âyan arasındaki anlaşmazlığın halli için Ahmed Ağa görevlendirilmişti. Ayanlar arasındaki husumetin son bulmasını sağlaması merkezin isteğiydi. Bu sırada Koşancalı Halil Ağa'nın taifesi de *Lom* civarında toplanmış ve ulufe iddiası ile sorun çıkarmışlardı. Bu durum, Pasbandoğlu'nu da bölgeye çekiyordu ki bu gerçekleşirse merkezi yönetimin, biraz olsun geçiştirdiği Pasbandoğlu gâilesine sözkonusu âyanların aralarındaki husumet de eklenecekti¹⁶⁷⁸. İbrail Nazırı Ahmed Ağa, Tutrakan'ın muhasara edilerek önündeki adanın, Tirsinklizâde tarafından zaptını ve eşkıyanın Eflak tarafına dağılmasını engellemek için kendisin *Oltoniçe* tarafında oturmasına müsaade edilmesini talep etti. Çete kayıkları ile bu bölgede kalması gerektiğini, Eflak Voyvodasına bildirdi. Tutrakan önündeki adada Tirisinklizâde'nin kuvvetleri tarafından konuşlandırılan top siperleri mevzilenmişti. Kara tarafından da çok sayıda askerle kasabanın etrafı çevrilmişti. 27 Temmuz gecesi Manav İbrahim'in çetesi ile Osmanlı birlikleri şiddetli şekilde çarpıştılar. Ancak arka tarafın boş kalması ve ordudan henüz bir yönlendirme yapılmaması yüzünden, emniyetin ne şekilde sağlanacağı konusunda Eflak Voyvodası'nın endişeleri vardı. Ahmed Ağa *Oltoniçe* tarafında kendi maiyeti ile birlikte durarak, İstanbul'un kileri sayılan Eflak ve Boğdan'ı taarruzundan koruyacaktı (Temmuz 1803)¹⁶⁷⁹. Tutrakan bölgesindeki taarruz devam ederken, Manav İbrahim ve adamları ile Celiloğlu ve Koşancalı Halil'in faaliyetlerine devam ettikleri haberi merkeze ulaşıyordu. Ayrıca Silistre Âyanı Yılıkıoğlu Süleyman Ağa'nın da bunlara bir yolla yardımda bulunduğu tespit edilmişti. Tirsinklizâde İsmail Ağa, Eflak Voyvodası'na gönderdiği yazıda, eşkıyayı Tutrakan tarafından püskürtmek için liyakatinin ve koşullarının yeterli olduğunu bildirdi. Ayrıca devlete olan bağlılığı gereği bunu icra edeceğini ifade etti. Sekiz aydır Manav İbrahim ve Koşancalı Halil gibi eşkıyalarla uğraşıyordu. Sultanın kuvveti ve voyvodanın desteği ile Niğbolu civarında reayaya musallat olan Koşancalı Halil'in amacına ulaşamadığını, emrindeki 2.000 adamının yakalanarak kendi askerleri içerisinde padişaha bağlı olarak istihdam ettiğini belirtiyordu. Manav İbrahim ve Celiloğlu'nun adamlarının, Yılıkıoğlu'nun teşvik ve fesatça tavırlarına

¹⁶⁷⁸ BOA, HAT 49/2338 (24 Ra 1218/14 Temmuz 1803).

¹⁶⁷⁹ BOA, HAT 52/2406 (7 R 1218/27 Temmuz 1803).

istinaden Yenipazar'a kadar önlerine gelen yerleşim yerlerini yaktıklarını ve ahaliye katliam yaptığını belirterek Yılıkoğlu'nu hedef gösteriyordu. Tutrakan'daki hadise için ise Manav İbrahim'in dört tarafının sarıldığı ve "*kuş olsa dahi uçamayacak*" halde olduğu haberini de paylaşıyordu. Tirsiniklizâde İsmail Ağa, İbrail Nazırı Ahmed Ağa ile olan yakınlığına da atıf yapmaktaydı. Manav İbrahim'e karşı verdiği mücadeleyi bizzat kendisi dillendiriyordu. Bu sırada Ahmed Ağa, Varna'ya ve oradan Şumnu'ya geçmişti. Manav İbrahim ise kendi faaliyetlerini durduracağını ifade ederek, canını kurtarmak gayreti içinde fırsatını bulup tıkanıdığı alandan kaçmaya çalışıyordu. Bunu yaparken Nazır Ahmed Ağa'yı kullanıyordu. Ahmed Ağa'nın bunları bu şekilde dize getirmek için Manav İbrahim ile iletişim halinde olması, Tirsiniklizade'nin tepkisine sebep olmuştu. Hal böyle iken Yılıkoğlu ve Manav İbrahim'e güvenmenin yerinde bir hareket olmayacağını savunmaktaydı. Dolayısıyla bu zamana kadar canla başla mücadele etmesinin faydasını sorgulayarak sitem ediyor ve Yılıkoğlu'nun, Manav İbrahim'i kendi fikir ve faaliyetlerine göre daha fazla baştan çıkaracağını belirtiyordu. Bunu güçlendirmek ve haklılığına atıf yapmak için de Pehlivan İbrahim Paşa ve Viraneli Mehmed Paşa gibi komutanların eşkiyaya karşı yürüttükleri mücadelenin ve kendi maiyetindeki askerlerin mücadelesinin boşa çıkacağından yakınmaktaydı. Ahmed Ağa'nın bunlarla iletişim sağlaması ile devlet hizmetine alınmasının ve özellikle Yılıkoğlu'nun taltif edilmesi hususuna dair, bunların devlete başkaldırması yüzünden gerek kendi gözünde ve gerekse askerler arasında hayretle karşılanacağını değerlendirerek, açıkça tavır koymuş oluyordu¹⁶⁸⁰. Nazır Ahmed Ağa ise maiyetindeki kazak askerlerinin iâşesiyle ilgili problemleri halletmeye çalışıyor, diğer taraftan da Tirsiniklioğlu ile Yılıkoğlu'nun barıştırılması hususunu gündemde tutuyordu¹⁶⁸¹. Bu nedenle bir süre sonra Şumnu'ya geldi. Silistre Âyanı Yılıkzâde Süleyman Ağa ile Tirsinikliâde Seyyid İsmail Ağa arasında sağlanacak sulh için engel teşkil edecek her türlü duruma dikkatle yaklaşmak gayesindeydi. Bu sebeple Yılıkzâde'nin anlaşmaz tutumunu teskin etmek için Silistre'ye geçmesi gerekiyordu. Tutrakan galesi ortadan kaldırıldıktan sonra Silistre tarafına geçti. Yılıkzâde ile burada istişare etti. 22 Temmuz'da Rusçuk'tan hareketle Eflak Voyvodası ile beraber bölgenin korunması

¹⁶⁸⁰ BOA, HAT 50/2355-F (15 R 1218/4 Ağustos 1803).

¹⁶⁸¹ BOA, HAT 50/2355-A (13 R 1218/2 Ağustos 1803).

için Bükreş tarafına geçti. Ahmed Ağa, Yılıkzâde ve Tirsiniklizâde ile yaptığı görüşmenin ardından, iki âyan arasındaki ihtilafa neden olayın Silistre dâhilindeki iki köyün idaresi ile alakalı olduğu kanısına vardı. Tirsiniklizâde, bu iki köy ile ilgili alternatifi, Yılıkoğlu'nun Silistre'den çıkması şartına bağlamış, aksi takdirde sulhün mümkün olmayacağını kesin bir dille ifade etmişti. Nazır Ağa tekrar Silistre'ye giderek durumu Yılıkzâde'ye izâh edeceğini, şayet kabul etmediği takdirde İbrail'e geri döneceğini bildirerek, aslında bir sulh sağlamanın neredeyse imkânsız olduğunu fark etmiş oluyordu. Nazır Ahmed Ağa'nın memuriyeti, sulhü sağlamak üzere bir görev de olsa, iyi niyetli gayretleri bu iki âyan arasındaki ihtilafın basit ve çözülebilir bir problem olmadığını açığa çıkarmıştı¹⁶⁸². Öte yandan Yılıkoğlu'nun uzlaşmaz ve asi tavırları ile Osmanlı Devleti aleyhinde asilere yardım ettiği, Ruslarla işbirliği yaptığı istihbaratı da merkeze ulaşan bilgiler arasındaydı. Bölge idarecilerinden gelen şikâyetler, Osmanlı yönetimi tarafından hoş karşılanmıyordu. Merkezden gelen emir üzerine Nazır Ahmed Ağa, Yılıkoğlu'nun cezalandırılması konusunu Eflak Voyvodası ile müzakere etti. Ahmed Ağa, bu işi üstlenebileceğini, ancak bunun için kendisine henüz bir emir gelmediğini voyvodaya ilettili. Yılıkoğlu, Tutrakan'daki asilerin üzerine gidileceği gerekçesiyle davet edildi. Ancak Nazır Ahmed Ağa'nın daveti, Yılıkoğlu'nu şüphelendirdi ve daveti geri çevirdi (Haziran 1803)¹⁶⁸³. Tirsiniklizade, Manav İbrahim ve diğer asilerin bertaraf edilmesinin ardından son derece güçlenmiş ve Tuna ile Karadeniz sahilleri boyunca nüfuzunu önemli ölçüde güçlendirmişti. Tirsiniklizade'nin bölgedeki hâkimiyeti ve devlet işlerine müdahale etmesi, Osmanlı merkezi tarafından tehdit olarak görüldüğü için engellenmek istendi. Haziran 1806'da kendisini destekleyen âyanlarla birlikte Edirne'ye doğru hareket etti. Nizam-ı Cedid uygulamalarının son bulmasına sebep olan meşhur Edirne Vâkası'ndan (Temmuz 1806) sonra, gücü daha fazla artıysa da Rusçuk tarafında ikamet halinde iken öldü/öldürüldü¹⁶⁸⁴. Onun ortadan kalkmasının ardından Tirsiniklizâde'nin adamları arasında çatışma çıktı. Rusçuk Âyanı olan Tirsiniklizade

¹⁶⁸² BOA, HAT 73/3046 (19 R 1218/8 Ağustos 1803).

¹⁶⁸³ BOA, HAT 217/11969 (10 Ra 1218/30 Haziran 1803).

¹⁶⁸⁴ Kemal Beydilli, Tirsiniklioğlu İsmâil Ağa, *DİA, C. XLI*, İstanbul 2012, s. 205; ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul 1942; Meryem Kaçan Erdoğan-Meral Bayrak Ferlibaş-Kamil Çolak, *Rusçuk Ayanı: Tirsiniklizâde İsmail Ağa ve Dönemi (1796-1806)*, Yeditepe, İstanbul 2010;

hayatta iken, o bölge ile Deliorman kazalarının neredeyse tamamını zapt etmişti. Silistre Eyaleti'ne geldiğinde, Tirsiniklizade'nin niyetinin değişmiş olduğu merkezin farkına vardığı bir husustu. Kendisinin ortadan kaldırılmasından sonra bu eyalette düzeni sağlamak için Hotin Muhafızı Mehmed Paşa görevlendirildi. Mehmed Paşa, Tirsiniklizâde ve adamlarına son derece öfkeli olan Silistrelî Yılıkoğlu Süleyman Ağa ile herhangi bir sorun çıkmasına imkân vermemesi gerektiğinin farkındaydı. İbrail Nazır Ahmed Ağa da Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa gibi şahıslarla Yılıkoğlu arasında herhangi bir anlaşmazlığa sebep olacak gelişmelerin engellenmesi gerektiği savunuyordu. Daha önce Turtakan hadisesinde olduğu gibi bir sorun ortaya çıkmasına yol açmak niyetinde değildi. Bu sırada Silistre Mütessellimi olan Yılıkoğlu, birkaç yıldan beri ahali ile ittifak ederek bulunduğu bölgeyi kendi nüfuzuna almış bulunuyordu. Tirsiniklizâde takımına karşı husumet beslediğinden, 500 kadar askerini Yenipazar kazası üzerine göndermiş ve Aydos Âyanı Odacıoğlu'nu da tahrik ederek Yenipazar tarafını ele geçirmeye çalışmıştı. Tirsiniklizâde'nin yerine geçen Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa, Yılıkoğlu'nun bu faaliyeti devam ederse, Rusçuk tarafının da elinden çıkacağını anlayarak emrindeki askerleri Satioğlu'nun komutasında Silistre üzerine gönderdi. Yılıkoğlu, durumdan habersizken Satioğlu Silistre tarafını kuşattı. Kuşatmadan haberdar olunca, Silistre Kalesi'nin Su Kapısı'ndan çıkarak İbrail tarafına kaçmak zorunda kaldı. Alemdar Mustafa, Yılıkoğlu'na nefes aldirmaksızın kuvvetlerini artırarak üzerine yürüdü ve İbrail Kalesi'ni kuşattı. İbrail ahalisini de kendi yanına çekti. Daha önce Yılıkoğlu'nun Yenipazar tarafına gönderdiği adamlarından Gâvur Hasan ve Odacıoğlu Seyfullah 12.00 kadar silahlı adamları yardıma geldiler¹⁶⁸⁵. Rusya ile savaş devam ederken Yılıkoğlu'nun düşmanla irtibat halinde olması, reayaya zulmederek bulunduğu bölgelerde hâkimiyet kurmak istemesi, Osmanlı merkezine artık âyanların üstündeki otorite zayıflığına bir son verilmesi ve Rumeli'de birçok eşkıya ve âyanın ortadan kaldırılması gerektiğini göstermişti. Nazır Ahmed Ağa/Paşa, sadrazamlığı sırasında da bununla ilgilendi. Yılıkoğlu'nun idam edilerek ortadan kaldırılması emredildi. Hurşid Ahmed Paşa'nın bir müddettir Silistre ve civarında halka zulmeden Yılıkoğlu'nun Şumnu Kasabası'na 9 saat mesafede Rahman Aşıklar köyünde

¹⁶⁸⁵ BOA, HAT 56/2580 (1221/1806).

olduğunu bildirmesi üzerine Ahmed Ağa/Paşa, kendi silahdar ve hazinedarı komutasındaki askerleri, Yılıkoğlu'nun ikamet ettiği Rahman Âşıklar köyü üzerine gönderdi. Yılıkoğlu'nun adamlarının çoğu ortadan kaldırıldıysa da kendisi Deliorman tarafına firar etti. Birkaç defa daha üzerine gidildiyse de bu asinin idamı, Ahmed Paşa'nın sadaretinde gerçekleşmedi¹⁶⁸⁶. Yılıkoğlu bu bölgeyi iyi bildiğinden, hazinesini de alarak Silistre'ye doğru hareket etti. Rusçuk ve Yergöğü taraflarına geçmesi durumunda, yakalanması için Behram Paşa'ya emir gönderildi. Yılıkoğlu, İsmail taraflarına geçip Ruslara sığınırca kendisini kurtarmış olacaktı¹⁶⁸⁷. Tuna Nehri'ni geçerek Deliorman içlerine giren Yılıkoğlu Süleyman'ın yakalanması için İbrail Muhafızı İsmail Paşa ve bölgedeki diğer askeri yöneticilere emirler gönderildi. Yılıkoğlu'nun Şumnu civarına geldiği istihbaratı alınınca buradaki geçit ve derbendler tahkik edildi. Uzun bir takipten sonra 1813 Eylül ayında Şumnu kazasına bağlı *Köprü* köyünde bir eve sığındı. Şumnu Âyanı Serbevâbin Seyyid Hasan Bey'in bildirdiğine göre, kendisini yakalamak imkânı olmadığından, gizlendiği ev yakıldı. Yılıkoğlu bir süre çatıştıktan sonra, yaralanarak kaçmaya çalıştıysa da yakalanarak burada öldürüldü¹⁶⁸⁸. Bu tarihte Nazır Ahmed Paşa, artık sadrazamlıktan azledilmişti.

4. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Nazır Ahmed Ağa'nın Faaliyetleri

İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın maiyetindeki Potkalı Kazakları, bir süredir ulufelerini alamadıklarını ifade ederek huzursuzluk çıkarıyorlardı. Nazır Ahmed Ağa, bunların içinde buldukları olumsuz şartların düzelmesini sağlamaya ve böylece her an problem çıkarabilecek bir yapıda olan bu askerleri kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Ödenecek olan meblağ, nezaretin karşılayabileceği bir miktar değildi. Yaklaşık 100.000 guruş tutan bu miktarın ödenmesi için hazineden yapılan havalenin ne zamana yetiyeceği belli değildi ve istihkak durumunun anlaşılabilmesi

¹⁶⁸⁶ BOA, TSMA. e 749/15 (1227/1812).

¹⁶⁸⁷ BOA, HAT 649/31761 (27 I 1227/3 Kasım 1812).

¹⁶⁸⁸ BOA, HAT 1225/47873-A (18 N 1228/14 Eylül 1813); Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C. X, s. 131.

sebebiyle de gecikiyordu (Kasım 1806)¹⁶⁸⁹. 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı sırasında, yine söz konusu askerlerle ilgili ödenek problemi meydana gelmişti. Ahmed Ağa'nın merkeze takdim ettiği raporda, bir yıl önce Rusya'nın, Osmanlı topraklarına hücum ve istilası üzerine Potkalı Kazakları'na başbuğları marifetiyle dağıtılan 800 adet tüfeng ve yeni inşa edilen 5 adet çete kayığı, mühimmatı, topların manivelası ve plastoriyelerine önemli bir meblağ sarf ettiğini belirtmişti. Serasker Paşa'nın İsmail Kalesi'ne gönderdiği 5.000 kile arpanın (*şa'ir*) nakliye bedeli, Pehlivan İbrahim Ağa'ya gönderilen fişeng kâğıdı, geçen yıldan itibaren Şubat'ın 15. gününe kadar istihdam ettiği 750 nefer sekbanın, her ay 9.000 guruştan olmak üzere toplam 99.000 guruş aylık ödemeleri vardı. Müfredat defterinde yazılı olan 37.250 guruş masrafları, miri hazineden tarafından tahsil edilmişti. Ordu-yı Hümâyun'da tutulan defterlerde ise Ahmed Ağa'nın raporunda belirttiği masrafların sarfına ve sekban askerlerinin istihdamına dair bir emir ya da ruhsat kaydı bulunmamıştı. Deftedara verilen emirle Ağa'nın talebi olan 137.250 guruşun 37.250 guruşu düşülerek, geri kalan 100.000 guruşun, bazı gelirler hazineye aktarıldıkça, parça parça ödenmesi bildirilmişti¹⁶⁹⁰. Dağlı isyanlarının büyük ölçüde bastırılması ile birlikte Nazır Ağa, hem maiyetindeki birlikleri kuvvetlendirmek ve nüfuzunu artırmak hem de Rusya'nın Boğdan taraflarındaki askeri hareketliliği (Eylül 1806) hakkında bilgi almak istiyordu. Durumu öğrenmek için bölgede yapılan araştırmalar neticesinde Rus askerlerinin, Boğdan memleketine geçtiğini, sınırların tedariksiz, kalelerin nizamsız ve İstanbul'a gönderilecek zahirenin meydana olması gibi olumsuzluklar tespit edilerek merkeze bildirildi. Ancak Rusların hangi maksatla burada oldukları bilinmiyordu. Sultan III. Selim, Ahmed Ağa'nın verdiği bilgilere dikkatle yaklaşılmasını, ciddiye alınmasını ve ağanın her türlü faaliyetinde desteklenmesini emretti. Boğdan Voyvodası Maruzi, Eflak'tan gelirirken *Buzau* şehrinde Nazır Ahmed Ağa ile konuya dair bir görüşme yaptı. 23 Kasım 1806 tarihinde Rus birliklerinin Boğdan topraklarına girdiği ve bunun dostane olmadığı anlaşıldı. Maruzi Bey, bu şartlar altında ne şekilde hareket edeceklerini bilmediğini ifade ederek, Ahmed Ağa ile ne yapabileceğini müzakere etti. Voyvoda, boyarlardan gelen istihbaratı Ahmed Ağa'ya tafsilatıyla anlattı. Serhad tedariki ile kalelerin nizamını ve İstanbul'un zahireden yoksun kalmamasını

¹⁶⁸⁹ BOA, C. AS 149/6606 (21 Ş 1221/3 Kasım 1806).

¹⁶⁹⁰ BOA, C. ML 67/3071 (4 L 1222/5 Aralık 1807).

sağlamak için tedbir gerektiğini, şimdiki durumda Rusların ne yapmaya çalıştıkları bilinmediğinden, dostça yaklaşarak hem serhaddin takviyesi hem de müslüman ahaliye vakit kazandırma taraftarı olduğunu belirtti. Bir yandan da kuvvetlerin derhal Rus birliklerinin olduğu yöne sevk edilmesini tavsiye etti. Fakat Nazır Ahmed Ağa, Maruzi'nin açıkladığı gerekçelerle tavsiyesine son derece temkinli yaklaştı. Voyvoda'nın sözüne kulak verip, Rusların gayesini öğrenmeden bir savaş başlatmak niyetinde olmadığını ifade etti¹⁶⁹¹. Sultan III. Selim, Ahmed Ağa'nın bildirdiği mülakat raporlarını, Rusların hareketlerini takip etmek maksadıyla son derece ciddiye alıyordu. Çünkü hem Eflak ve Boğdan'dan hem de diğer boyar ve casuslardan, Nazır Ağa'ya hatırı sayılır istihbari bilgiler ulaşıyordu. Ahmed Ağa, kış aylarına doğru İbrail ileri gelenlerinin ittifakı ile kalenin istihkâmını güçlendirmek için faaliyetlerde bulundu. Bir süre sonra Rusya'ya karşı harp ilan edilmesinin ardından bölgenin takviyesi ile de ilgilendi. Serhaddin muhafazası için nezaret mukataası malından nakdi ödemelerde bulundu¹⁶⁹². Bu savaşta İbrail Muhafızı'ndan çok daha fazla dikkat çeken Ahmed Ağa, maiyetindeki Potkalı Kazak askerleri ile hem İbrail Kalesi civarında hem de çevre bölgelerde Rusbirliklerine karşı saldırılar düzenliyordu¹⁶⁹³.

1808 yılında, Muhib Efendi'nin¹⁶⁹⁴ merkeze sunduğu raporda, Rusların bir anlaşma için acele ettiklerini bildirmişti. General Romanzof'un ise o tarihte musalaha için kendilerinin değil de Osmanlıların acele ettiklerini söylediğini, Tuna tarafında hudut belirlenmediği takdirde, çatışma gerekçelerinin bitmeyeceğini yazıyordu. Ruslar, Hotin, Bender, Akkirman, Kili, İsmail, Yergöğü, Kulle ve İbrail gibi Rumeli'nin kilidi sayılan ve Rus birliklerine set olabilecek sekiz kalenin arazileri ile kendilerine bırakılmasını talep etmekteydi. Muhib Efendi bu kalelerin "*Frengistan'da olsa üç-dört krallık itibar olunacak mahallerdir ki Fethülislam karşısından başlayıp Krayova ve Eflak, Boğdan ve Bucak memleketi arazilerinin Sünne Boğazı sonuna*

¹⁶⁹¹ BOA, HAT 34/1689 (26 B 1221/24 Eylül 1806).

¹⁶⁹² BOA, HAT 267/15540 (6 L1221/17 Aralık 1806).

¹⁶⁹³ BOA, C. AS 873/37448 (14 C 1223/7 Ağustos 1808)

¹⁶⁹⁴ Muhib Efendi divan kaleminde yetişmiş, Beylikçi kesedârı, mükâleme kâtibi ve büyükelçilik gibi görevler yapmıştı. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ilk döneminde, Rusya ile yapılacak antlaşmanın müzakerelerinde görevlendirilmişti. Bkz. Ali İhsan Gencer, "Abdurrahim Muhib Efendi", *DİA, C. I*, İstanbul 1988, s. 292.

değın kendilerine terk edilmesi gerekeceğinden bölgedeki Müslüman ahalinin de perişanolacağını” ifade ediyordu. Muhib Efendi, Rusların bu şartları bir an önce antlaşma metnine yerleştirip işi oldu-bittiye getirmek niyetinde olduğu ikazını yapıyordu. Bu gerçekleşirse 1787-1792 seferinde belirlenen huduttan, Turla sınırı maddesinden daha hazin bir duruma sebep olacaktı. Özi Kalesi’nin kaybı derin bir teessür yaratmıştı. Ardından Kılburun Kalesi de kaybedilince Kırım’ın istilası artık kesinleşmişti. Bu defa ise haksız şekilde harp açan Rusya, hile ile aceleye getirip, Hotin ve Bender kalelerini istila etmişti. Rusların savaşın başlangıcında Eflak ve Boğdan topraklarına ne şekilde girdiklerini, Muhib Efendi tekrar hatırlatıyordu. Muhib Efendi Rusların teklifine hiçbir şekilde cevap vermeyeceklerini ifade etmişti ¹⁶⁹⁵. Rusya Başvekili Romanzof, musalaha akdini geciktirmiş, Eflak ve Boğdan ile Bender, Akkirman, Kili, İsmail, Yergöğü, Kulle, İbrail, Fethülislam kaleleri, Karabur ve Bucak eyaletlerinde hudut kesilmesini talep ederek bu kale ve arazilerin boşaltılarak Rusya’ya teslim edilmesini istemişti (Aralık 1808) ¹⁶⁹⁶. 1809 yılının Nisan ayına gelindiğinde, Reisülküttap Galib Efendi’nin Hüsrev Paşa’ya bildirdiğine göre Ruslar 30.000 kadar askerle İbrail Kalesi’ne hücum etmişti. Muhafız Seyyid Abdurrahman Paşa ve İbrail Nazırı Ahmed Ağa’nın gayretleri ile Rus birlikleri püskürtülmüş ve ciddi zayıat vermişti ¹⁶⁹⁷. Bu ilk kuşatmada Feldmareşal Prozorowski, kalenin teslim edilmesini istmiş, isteği karşılık bulmayınca da kaleyi dört bir taraftan hem denizden hem de karadan kuşatarak aralıksız topa tutmuştu. İbrail Nazırı Ahmed Ağa, gece gündüz kalenin tahrip olan bölgelerini tamir ve zayıf hatları ise takviye etti. Kalede mevcut 500 süvari ile ara ara düşmana huruç hareketleri düzenledi. Kuşatma 20 gün kadar devam etti. Hatta Nazır Ahmed Ağa, kale muhafızından izin alarak meydan savaşına çıktı. 8 saat süren muharebede çok sayıda Rus ve Osmanlı askeri hayatını kaybetti. Bu durum karşısında hayretler içinde kalan Rus komutanı, bir süre daha kaleyi kuşattıysa da sonunda birliklerini geri çekti.

Nazır Ahmed Ağa, gerek Rusya ile yapılan savaşta askeri faaliyetlerle ve gerekse nezaret işleri ile ilgilenerek askerin huzursuzlanmasına engel olmaya çalışıyordu. İbrail Kalesi Muhafızı Seyyid Abdurrahman Paşa ve kaledeki cemaat

¹⁶⁹⁵ BOA, HAT 851/38146 (21 L 1223/10 Aralık 1808).

¹⁶⁹⁶ BOA, HAT 851/38150 (21 L 1223/10 Aralık 1808).

¹⁶⁹⁷ BOA, HAT 983/41654-T (13 Ra 1224/28 Nisan 1809).

ağalarının bildirdiğine göre, kaledeki askerinin 2 yıllık mevacibi birikmişti. İbrail Nezareti malından ödenmesi gereken meblağ, Rus saldırısı sebebiyle mukataa gelirleri tam olarak toplanamayınca ödenememişti. Bu nedenle kale ağalarının ve askerlerinin hizmetlerinde aksamalar yaşanıyordu ve hatta bazıları görevlerini terk ediyorlardı. Nazır Ağa, mukataa gelirlerinin azaldığını ve ödemeleri yapmakta zorlandığını merkeze bildirdi ve kalede ortaya çıkan olumsuz durumun düzeltilmesi için yardım talep etti¹⁶⁹⁸. Bu sırada Rusya'nın Yergöğü ve İbrail kalelerine hücum ettiği haberi geldi. Sırp'ların, Niş ve Vidin taraflarında isyan ettikleri haberi de geliyordu ki isyan bastırıldı. Ancak, Rusya'nın tekrar harp ilan etmesi bölgedeki askeri faaliyetlerin artmasına sebep oldu¹⁶⁹⁹. İbrail Kalesi'ndeki huzursuzluğu ortadan kaldırmak merkezden beklenen yardım zamanında gelmeyince, Nazır Ahmed Ağa'nın emrindeki Potkalı Kazak askerleri daha fazla sorun çıkarmaya başladılar. Bunların 700 keseyi bulan maşlarının bir kısmı Nazır Ahmed Ağa'nın yeğeni Memiş Ağa'nın imkânları ile ödenmek suretiyle bu askerler bir süre oyalandı. Nazır Ahmed Ağa ise İbrail yeniden kuşatılmışken bir olumsuzluk yaşanmaması için ordu ve merkezden acilen yardım talep ediyordu (Eylül 1809)¹⁷⁰⁰. Rusların İbrail Kalesi'ni muhasarası sırasında ve geri püskürtülmesinde yararlığı görülen ve kaledeki askerlerin yatıştırılması için gayret gösteren Ahmed Ağa'nın yeğeni Memiş Ağa'ya bu hizmetlerinden dolayı *kapıcıbaşılık* rütbesi verildi ve bazı mukataa gelirleri mâlikâne usulüyle tahsis edildi¹⁷⁰¹.

1810 bahar aylarında İbrail Kalesi ile ilgili haberler pek de iç açıcı değildi. Rus Feldmareşali, İsmail ve İbrail üzerine birer general atamış, kendisi de büyük bir orduyla Tuna Nehri'nin karşı yakasına geçerek Silistre civarına gelmişti. Buradan geri püskürtülmüşse de nehrin beri yakasında kalarak diğer kaleleri tazyik etmişti. İsmail Kalesi Ruslar tarafından işgal edildikten sonra, Ruslar buradaki askerlerini İbrail üzerine sevk etmiş ve kaleyi muhasaraya etmişlerdi. Kale muhafızı “*Müftü Paşa*” lakaplı Erzurumlu Seyyid Abdurrahman Paşa'nın askerlik mesleğinden gelmediği için müdafaa tekniklerine hâkim olmadığı, bu nedenle kaleyi teslim etmek

¹⁶⁹⁸ BOA, C. AS 858/36706 (29 R 1224/13 Haziran 1809).

¹⁶⁹⁹ BOA, HAT 286/17165 (20 B 1224/31 Ağustos 1809).

¹⁷⁰⁰ BOA, C. AS 627/26481 (14 C 1223/7 Ağustos 1808).

¹⁷⁰¹ BOA, HAT 540/26655 (1224/1809).

istediği iddia edilmektedir. Muhasaradan önce fetva çıkararak durumu ima etmişse de Nazırı Ahmed Ağa, üç ay boyunca Rus muhasarasına mukavemet göstermiş ve onu bu kararından vazgeçirmişti. Lakin günden güne artan zahire ve mühimmat eksikliğine karşılık, Rus ordusundan muhasaradaki birliklere gelen takviye yüzünden kale içindeki mukavemet ümidi tükenmişti. General, kalenin teslimi için birkaç kez mektup göndermiş, sonunda kale teslim olurken içeridekiler demallarını yanlarına alarak Silistre ve Tuna'nın beri yakasındaki muhtelif bölgelere çekilmişti¹⁷⁰². Şanizâde'nin verdiği bilgiye göre kale eğer yeterli miktarda asker, mühimmat ve zahire bulursa, çok daha kalabalık bir düşman ordusuna bile karşı koyabilecek durumdaydı¹⁷⁰³.

Muhafız Seyyid Abdurrahman Paşa Ankara'ya; Nazır Ahmed Ağa ise Şumnu'ya geçerek Serdar-ı Ekrem maiyetine gönderildi¹⁷⁰⁴. Ahmed Ağa bundan sonra Rusya ile yapılacak olan mütareke ve sulh için *Mirâhur-ı Evvel* ünvanı ile aktif şekilde rol alacaktı (Mayıs 1810). Ahmed Ağa, muhtemelen aynı zamanda İbrail Nazırlığı görevinden alındı. Bu tarihe kadar İbrail Nezareti ile birlikte Ahyolu Mukâtaası'nın ½ hissesi de Ahmed Ağa'nın uhdesindeydi. Vekili olan kethudası İsmail Ağa vasıtasıyla, bu mukataanın diğer sahibinin el çektilmesini de sağladı. Sadrazam'ın da desteği ile aradaki ihtilaf, Ahmed Ağa lehine sonuçlandı. Buna göre Çilesizzade Âgah Efendi, Misivri Muhafızı Mehmed Paşa ve Nazır Ahmed Ağa'nın vekili olan İsmail Ağa'nın mukataa bedelinin faizini almasına karar verildi. Ahyolu mukataasının yarı hissesi, İbrail Nazırı'nın uhdesine tahsis edildi. Nazır Ahmed Ağa'nın Rusya savaşı dolayısıyla maiyetindeki askerlerle birlikte nüfuz ve iktidar sahibi biri olarak seferdeki hizmetleri onun Ahyolu mukataasındaki hisseyi almasında temel sebep oldu¹⁷⁰⁵. Ağa'nın nüfuz ve iktidarı, İbrail istilasından sonra da gittikçe artıyordu.

Rus General Kamansky tarafından sabık İbrail Nazırı Ahmed Ağa'ya mütareke ile sulha dair ağır şartlar içeren bir mektup gönderildi. Buna göre Tuna Nehri iki devlet arasında hudut kabul edilecek, savaş tazminatı Rusya tarafından nakden

¹⁷⁰² Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi* (1223-1237/1808-1821), (Haz: Ziya Yılmaz) C. I, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 306-308.

¹⁷⁰³ *Aynı eser*, s. 221-223.

¹⁷⁰⁴ *Aynı eser*, s. 308.

¹⁷⁰⁵ BOA, HAT 410/21360 (1225/1810-1811).

tazmin edilecek, Sırlara bazı imtiyazlar verilecekti. Bu şartlar kabul edilmedikçe bir anlaşma yapılmayacaktı. Kamansky, bu hususların sadrazama da bildirilmesini istiyordu (3 Mayıs 1810). Kamansky, Nazır Ahmed Ağa'nın adamı olan ve Rusların elinde esir bulunan Seyyid Ahmed Efendi'yi serbest bıraktı ve bunu dostluğunun bir nişanesi olarak kabul edilmesini istedi. Esirlerin tamamının değişimi ise yapılacak antlaşmadan sonra uygulamaya koyulacaktı¹⁷⁰⁶.

5. Ahmed Ağa'nın Vezaret ve Sadareti Meselesi

İbrail'in Ruslar tarafından işgalinin ardından Nazır Ahmed Ağa, Şumnu ordusuna çekilmişti. Faaliyetlerine aralıksız devam etse de merkeze gelen bilgilerde, birkaç aydan beri hasta olduğu ve tedaviye ihtiyaç duyduğu belirtiliyordu. Ahmed Ağa hastalığının tedavisi için bir süre Karınabad'da ikamet etmiş ve İstanbul'a gelmesi için izin almak üzere yardımcısı Ahmed'i görevlendirerek başkente göndermişti¹⁷⁰⁷. Sadrazam tarafından tedavi olmak için talep ettiği izinin verilmesi üzerine İstanbul'a gelen Ahmed Ağa, burada nezaret hesabını da bağlamak üzere kapı kethudasını görevlendirdi¹⁷⁰⁸, ancak nezaretin hesaplarını göremeden geri döndü (Aralık 1810)¹⁷⁰⁹. Hastalığı ve tedavisi hakkında söylenenler de açık değildi. Sadrazam Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın ihtişama düşkünlüğü ve yeniçerilere fazla yüz vermesinin Sultan II. Mahmud'da rahatsızlık yarattığı bilinmekteydi. Askerin nizama konulması için muktedir bir vezire ihtiyaç vardı. Sadaret kaymakamı Şakir Ahmed Paşa'nın, Sultan II. Mahmud'a sadrazamlık için eski İbrail Nazır Ahmed Ağa'yı tavsiye ettiği bilinmektedir. Ağa önce İstanbul'a getirilerek padişahın huzuruna çıkarılmış ve kendisine bazı tenbihlerde bulunularak memuriyetle Edirne tarafına gönderilmişti¹⁷¹⁰. Ahmed Ağa, bu sırada *kapıcıbaşı/Mirâhur-ı Evvel* rütbesini

¹⁷⁰⁶ BOA, TSMA. e 685/16 (3 Mayıs 1810).

¹⁷⁰⁷ BOA, HAT 666/32465 (1226/1811-1812).

¹⁷⁰⁸ BOA, HAT 977/41520 (1224/1809-1810?).

¹⁷⁰⁹ BOA, HAT 984/41670 (17 Za 1225/14 Aralık 1810).

¹⁷¹⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C. IX, s. 274; Ayrıca Ağa'nın kabiliyeti, Hacı Mustafa Ağa adında bir kişi vasıtasıyla devlet ileri gelenlerine aktarılmış ve İbrahim Refet Efendi de padişaha durumu erzetmişti. Nazır Ahmed Ağa, böylelikle 17 Nisan 1811 tarihinde birden vezirlikle sadrazam ve serdar-ı Ekrem olmuştu. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. I, (Yayına Hazırlayan: Nuri

taşıyordu ve vezaret rütbesi yoktu. Faaliyette olduğu bölge ve ülkenin içinde bulunduğu şartlar düşünüldüğünde, hastalığı bahane edilerek İstanbul'a geldiği, vezaret ve sadaret meselesinin de Saray'da gizlice görüşülmüş olması muhtemeldir. Bu sırada merkezin en büyük isteklerinden biri de sadrazamlığa getirilecek kişinin, askeri harcamalara vakıf ve buna iktidarının olmasıydı. Ancak, Ahmed Ağa'nın henüz vezaret rütbesi yokken sadrazamlığa getirilmesinin, bürokraside bazı problemler doğuracağı açıktı.

İbrail ve civarının en önemli sınır bölgelerinden biri olması nedeniyle Rusların bu bölgedeki taarruzları ve askeri yöneticilerin faaliyetleri İstanbul'da yakından takip ediliyordu. Nazır Ahmed Ağa, bu bölgede son derece aktif ve başarılı görev yapmıştı. Pehlivan İbrahim Paşa, Koşancalı Halil Paşa ve Nazır Ahmed Ağa'nın faaliyetleri, Rusların bunları ciddi tehdit olarak görmelerine sebep olmuştu. Bunların faaliyetleri, 1806-1812 yılları arasındaki savaşta Ruslara çokça zayıflık vermişti. Ruslar'ın da bunların zayıf hallerini kolladığı biliniyordu. Dolayısıyla düşmanın gözü, Nazır Ahmed Ağa'nın üzerindedir ve asker arasındaki nüfuzunun farkındaydı. Daha da kuvvetlenmesi için verilecek bir rütbede, Ruslar Nazır Ahmed Ağa'yı taziyik edeceklerdi. Ahmed Ağa'nın ise vezaret rütbesi almaktan çekindiği, bürokratlar arasında bilinen bir durumdu. Ruslara karşı gösterdiği yararlılıklar, nezaret işleri ve memur olduğu görevlerde sadakatle hizmeti İstanbul'da dikkat çekiyordu. Asker üzerindeki nüfuzu bilindiğinden, vezaretle Silistre Eyaleti'ne tayin edilmesi ve Eflak Seraskerliği ile Tırnovi'ye geçmesi tavsiyeleri yapılıyordu. Bu suretle İsmail tarafından gelecek askerlerle birlikte 15.000 kişilik bir orduya komuta edebilecekti.¹⁷¹¹. Ancak bu tavsiye kabul edilmedi. Nazır Ağa'nın Edirne tarafına geçmesi uygun görüldü. Ahmed Ağa'nın kendi ifadesi ile “vezaret rütbesi ile alacağı bir görev, kendisini korkutuyordu.” Bu suretle verilecek görevden affını talep ediyordu. Ancak, asker arasında sahip olduğu itibar ve nüfuzu ile Rus tehlikesi sırasında hizmetten geri durmaması yönündeki telkin ve ısrarlara direnemedi ve bu görevi kabul etti. Hemen Edirne'ye gitmesi emredildi. Ahmed Ağa'nın görevi kabul eder etmez ilk talebi 500 keselik bir meblağ oldu. Bunun 300 kesesini maiyetindeki

Akbayar-Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 200-201.

¹⁷¹¹ BOA, HAT 1004/42121 (1224/1809).

Kazak askerlerine tahsis edecek, kalanıyla da kendisine nakden verilmesi durumunda askerin aylıklarını ödeyecek ve derhal Tuna Nehri'nin karşı yakasına geçecekti. “*Bundan sonra düşman karşısında başına her türlü belaya razı olacağını ve intikamdan başka yolunun kalmayacağını*” duygusal bir şekilde ifade etmişti¹⁷¹².

Ahmed Ağa'nın sadaret görevine gelmesi ile ilgili olarak yapılan müzakereler belli ki gizli yürütülüyordu. Değerlendirmeler, tartışmalar ve tavsiyeler padişah tarafından bizzat takip ediliyordu. Ahmed Ağa'ya verilecek sadaret için yapılan olumsuz yorumlara karşılık, bu görevlendirmenin “*kaidenin mugayırı*” bir hareket olmadığı ifade ediliyordu. Reisülküttab Galib Efendi'ye gizlice talimat verilerek vaziyetin yoluna konulması için harekete geçmesi emredildi. Anlaşıldığına göre, Ahmed Ağa'ya birdenbire sadaret verilmektense, vezaretle evvela ordu kaimakamı olması, bizzat padişah tarafından düşünülmüştü. Çünkü sadarete gelecek kişinin vüzeradan olması gerekliydi. Orduda görevli olması, Ahmed Ağa için uygundu, çünkü kendisi aylıklı asker idare etmesi ile şöhret bulmuştu. Hakkındaki müzakerelerde, doğrudan nezaret gelirlerinin koca bir orduya yetecek seviyede olmadığı, Ahmed Ağa'nın o bölgede muhafaza işleri ile uğraşması, düşmana mukabele etmenin yollarını bulmasının daha doğru olacağı gibi düşünceler de belirtilmişti. Vezirliği yapabilecekse göreve getirilmesi, fakat merkezden isteyeceği paranın kendisine gönderilemeyeceği zamanda, askerin tedariklerini karşılayabilecek mi? veya aldığı vezaret rütbesiyle kendi menfaatini üretecek mi? Sadrazamlık işlerine hazır mıdır? gibi çekinceler de tartışılmıştı.¹⁷¹³. Sultan II. Mahmud ise bu işin artık gizlenemeyeceğini ifade ederek, derhal Edirne'ye gitmesini ve buradan da *Serdar-ı Ekrem* sıfatı ile ordunun başına geçmesini emretti.¹⁷¹⁴. Sadrazam Yusuf Paşa, ordudan azledildi. Sabık İbrail Nazırı Ahmed Ağa, vezaret rütbesi tevcih edilerek sadarete getirildi. Mirahur-ı Evvel Said Bey'e, Yusuf Paşa'dan sadaret mührünü alıp ordu-yı humayunda tutması emredildi. Yeni sadrazam gelinceye kadar Karşlı Ali Paşa'nın ordu kaimakamı tayin edildi. Karşlı Ali Paşa'ya yazılan emirde, Sadrazam Yusuf Paşa'nın tavırlarının zaman ve koşullara uygun olmadığı, hareketlerinden dolayı azline karar verildiği belirtildi. Reisülküttab Galib Efendiye

¹⁷¹² BOA, TSMA. e 898/37 (1226/1811).

¹⁷¹³ BOA, HAT 1006/42247 (1225/1811).

¹⁷¹⁴ BOA, HAT 1005/42129 (1226/1811).

gönderilen bilgide, sadrazam varıncaya değin Karslı Ali Paşa, ordu kaimakamı olarak görevlendirildiği bildirilmişti ¹⁷¹⁵. Sadarettten azledilen Yusuf Paşa Dimetoka'ya gönderildi (Nisan 1811)¹⁷¹⁶. Ahmed Paşa, sefer organizasyonu için derhal göreve başladı. Merkezin gözlemlerine göre, Ahmed Paşa'nın sadaretle ordunun başına geçmesinin ardından, Rus ordusu kısmen Tuna Nehri'nin öte tarafına çekildi¹⁷¹⁷.

Ahmed Paşa, Serdâr-ı Ekrem sıfatıyla ordunun başına geçer geçmez ilk iş olarak, tavsiyeleri dinlemeyerek Tuna Nehri'nin karşı tarafına geçti. Bu suretle ordu ikiye bölünmüş oldu¹⁷¹⁸. Sadrazam Ahmed Paşa, Rusçuk'tan karşı yakaya geçmesini anlatırken, bu tartışmanın yapıldığını ve Tuna Nehri karşısına geçmenin uygun görüldüğünü belirtmekteydi. Eylül ayı ortalarına doğru, Rusçuk'un yukarı tarafında *Slabozia* semtinden karşıya asker geçirmek üzere olduklarını bildirdi. Evvela Rusçuk şehrinin aşağı tarafında ordu-yı humayun yakınında, düşmanın mevcut olan dubalarından yukarı geçilecekti. Bu suretle Osmanlı askerlerinin ilerleyişini sağlayacak ve buradaki yüksek bölgeleri tutmak için parça parça yapılan tabyalarla birlikte, dağa kadar boydan boya Tuna kenarına toplar konuşlanacaktı. Rusçuk'un kurtuluşundan beri inşa edilen ve Ruslar tarafından batırılan kayıkların çıkarılarak tamiri yaptırıldı. Asker ve mühimmatla doldurulmaya gayret edildi. Ahmed Paşa, o gece karşıya geçtiklerini, düşmanın bölgede olan karakol tabyası içindeki askerlerinin kaçtıklarını, tabyaya Osmanlı askeri yerleştirildiğini, uygun mahallere tabya ve metrisler yapıldığını, bu bölgede Ruslara karşı yapılan muharebede zafer kazanıldığı haberini, Bâb-ı Âli'ye ilettili ¹⁷¹⁹. Bu başarısından dolayı Sultan II. Mahmud tarafından taltif edildi, din ve devlete ettiği hizmetlerden övgüyle söz edilerek kendisine masrafları için 500 kese altın atıye verildi (Eylül 1811)¹⁷²⁰.

Ahmed Paşa'nın Tuna yakasına geçerek, burada orduyu ikiye bölmesi, onun stratejik olarak en büyük hatası olduğu kabul edilmektedir. İlk etapta gösterdiği

¹⁷¹⁵ BOA, TSMA. e 860/55 (1226/1811).

¹⁷¹⁶ BOA, HAT 281/16705 (15 Ra 1226/9 Nisan 1811).

¹⁷¹⁷ BOA, HAT 281/16705 (15 Ra 1226/9 Nisan 1811).

¹⁷¹⁸ Mithat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara 2011, s. 2936-2937.

¹⁷¹⁹ BOA, TSMA. e 356/65 (24 Ş 1226/13 Eylül 1811).

¹⁷²⁰ BOA, TSMA. e 860/56 (1226/1811).

başarılı harekât ve Rus General Langeron'un başarısız girişimleri, Osmanlı ordusuna moral vermişti. Bu sebeple General Kutuzof, hareketsiz ve kararsız şekilde beklemekteydi. Osmanlı ordusu kışı Eflak'ta geçirmeyi planlıyordu. Ancak Tuna Nehri'nin sol yakasında Ruslara karşı koyabilecek bir kuvvetin olmadığı bilinmekteydi. Rusçuk tarafında bekletilen Çobanoğlu ile Tepedelenli Ali Paşa'nın çocukları ise bölgede Rus ordusunu karşılayacak kudrette değildi. 14 Ekim 1811 tarihinde General Markoff komutasında Rus birlikleri, Tuna'nın karşı kıyısına geçtiler. Rusçuk'taki birlikleri bozguna uğrattılar. Yergöğü civarında bekleyen Osmanlı birlikleri gerekli takviyeyi yapamadı. Ruslar bir süre sonra Tutrakan ve Silistre'yi istila etiler ve böylece barışa giden yol kendisini göstermeye başladı¹⁷²¹. Sultan II. Mahmud, Laz Ahmed Paşa'nın, uğradığı bozgundan sonra bile kendisinin din ve devlet uğruna, şimdiye kadar gösterdiği gayretten memnun olduğunu, düşmana karşı gösterdiği her harekette yüzünün ak olduğunu ifade ederek Ahmed Paşa'yı övüyordu. Ancak savaşı idare edip edemeyeceği hakkında şüpheleri olduğu da anlaşılıyordu. Maiyetindeki askerin sayıca az olduğunun farkındaydı ve 10.000 kişilik bir takviye gönderilmesini emretmişti. Firar eden askerlerin de yakalanarak görev yerlerine iade edilmesini, aksi takdirde cezalandırılmalarını bildiriyordu. Ordu içinde talep edilecek her türlü izne ruhsat verilmesi yasaklandı¹⁷²². Ancak Sadrazam Ahmed Paşa, Eflak ve Yergöğü civarında aldığı yenilgilerden sonra antlaşmaya meyilli idi. Rusya ile yapılan mütareke ile musalaha tasdiknameleri mübadele edilmiş ve Ruslar tarafından tahliye edilecek Eflak'a Behram Paşa, Kulle Kalesi'nden Krayova'ya kadar olan bölgeye Çerkes Paşa silahdarı Ali Paşa görevlendirildi. Sadrazam kethudası Galib Efendi'den gelen haberlere göre İbrail ve Tırnovi'nin teslimine Hafız Ali Paşa tayin edilmiş, ancak başka bir görevde olması sebebiyle, İbrail Kalesi'nin tahliyesi için Bükreş'te bulunan Sadrazam Hazinedârı görevlendirildi¹⁷²³. Sadrazam Laz Ahmed Paşa, Bükreş Antlaşması'nın hemen ardından azledilerek Bursa'ya sürgüne gönderildi¹⁷²⁴. Yerine Sofya Seraskeri Hurşid Ahmed Paşa sadrazam olarak tayin edildi (Eylül 1812)¹⁷²⁵. Padişah, Hurşid Ahmed

¹⁷²¹ Josep Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IX, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1992, s. 206-207.

¹⁷²² BOA, TSMA. e 860/59 (1227/1811-1812).

¹⁷²³ BOA, HAT 985/41730 (27 B 1227/6 Ağustos 1812).

¹⁷²⁴ Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, , s. 2936-2937.

¹⁷²⁵ Kemal Beydilli, "Hurşid Ahmed Paşa", *DİA*, C. XVIII., İstanbul 1988, s. 395.

Paşa'ya gönderdiği yazıda “*Sadrizam Ahmed Paşa her ne kadar cengâver biri olsa da sadaret işlerini görme konusunda liyakatı olmadığını, ordunun nizamına muvaffak olamadığını ve memleket emniyeti dahi boşlukta kalarak üstesinden gelemediğini*” ifade etmişti¹⁷²⁶. Ayrıca kendisinin bu hizmetten affını istediğini de zikretmişti. Bu suretle azli icab etmekteydi. Yerine devlet işlerine vakıf ve bunu icraya muktedir bir vezir tayin etmek gerektiği ifade edilerek. Hurşid Ahmed Paşa'nın sadarizam olarak derhal ordunun başına geçmesi emredildi¹⁷²⁷. Bursa'ya sürgün edilmiş olan Laz Ahmed Paşa bir süre sonra vezirliği ibkâ ile Hamid sancağı da ilhak edilerek Teke Sancağı'na tayin edildi¹⁷²⁸. Ardından Anadolu, Halep ve Erzurum Valisi olan¹⁷²⁹ Laz Ahmed Paşa 1819 yılında vefat etti.¹⁷³⁰

6. Değerlendirme: İbrail Nezareti İdaresinin Muhafız-Vezir Rütbelilere İntibakı Meselesi

Ahmed Ağa'nın İbrail Nezareti'ne nazır olarak görevlendirildiği tarih, 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya arasındaki savaş dönemine rastlamaktaydı¹⁷³¹. Sabık Nazır Ataullah Bey'in $\frac{1}{4}$ ve $\frac{1}{2}$ hissesine, 16.925 guruş muaccale ile Ahmed Ağa talip olmuş ve nazırlığı uhdesine almıştı. 1792'de *Sünne Boğazı Ağalığı* da idaresine verilmişti¹⁷³². Bu tarihten itibaren İbrail Nezareti, 20 yıl boyunca Nazır Ahmed Ağa tarafından idare edildi. 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı devam ederken, nezaretin toplam hissesi 40 sehm itibariyle kayıtlıydı. Bu hisselerin 6 sehmi, İbrail Nazır Ahmed Ağa'nın uhdesindeydi. Ahmed Ağa, 163.200 guruşa mahsuben nezaretin, darphaneden idare olunan 22 sehm hissesinin, Filibe Nezareti uygulamasına benzer şekilde, 8 senelik muaccale hesabıyla *mâlikâne* ile kendisine

¹⁷²⁶ Son yıllarda Hurşid Ahmed Paşa'nın biyografisi ve faaliyetlerini ihtiva eden bir doktora tezi hazırlandı. Bunun için bkz. Cem Düzen, *Hurşid Ahmed Paşa (1762?-1822)*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı, Edirne 2022.

¹⁷²⁷ BOA, TSMA. e 710/58 (29 Ş 1227/7 Eylül 1812).

¹⁷²⁸ BOA, TSMA. e 673/48 (1228/1813-1814).

¹⁷²⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. I, s. 200-201.

¹⁷³⁰ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s.100.

¹⁷³¹ BOA, D.BKM. İBM 21/101 (23 C 1206/17 Şubat 1792); HAT 1410/57355 (1203/1788-1789); 1410/57355 (1203/1789-1790).

¹⁷³² BOA, C. BH 24/1144 (11 M 1207/29 Ağustos 1792).

tevcih edilmesini istemiş ve konu, bu hissenin faiz miktarı ile ilgili belirsizlikten dolayı defterdara havale edilmişti. Bir süre sonra darphaneden ifraz edilerek kendisine devredilmişti¹⁷³³. Nezaret gelirlerinin Nazır Ağa'nın idaresinde artması ve hem nezaret işlerinde hem de askeri harcamalarda görevini liyakatle icra etmesi, daha önce de zikredildiği üzere Ağa'nın yükselmesine sebep olmuştu. Ahmed Ağa'ya gösterdiği yararlılıklardan dolayı 1800 yılında *kapıcıbaşılık*, 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı sonunda yapılacakmütareke ve sulh için *Mirâhur-ı Evvel* ünvanı ile görevlendirildi (Mayıs 1810). Aynı tarihte İbrail Nazırlığı görevinden el çektirildi. Bu tarihe kadar İbrail Nezareti ile birlikte Ahyolu Mukâtaası'nın ½ hissesi ile yıllık 588.720 akçelik geliri olan Selanik Sancağı'ndaki *Visoka ve tevabii mukataasının* ½ hissesi, Bender tarafındaki *Koşan/Kuşan voyvodalığı*¹⁷³⁴ İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın idaresindeydi¹⁷³⁵. Ahmed Ağa merkeze gönderdiği raporda, İbrail Nezareti dâhilinde olan gelir kalemlerini belirtmişti. Buna göre Silistre ve Niğbolu sancaklarının tüm reâya ispenci ile Niğbolu bâc-ı bâzarı da İbrail Nezareti'ne tahsis edilmişti¹⁷³⁶. Ahmed Ağa/Paşa'nınsadarettten azledildikten kısa bir süre sonra kadar, İbrail mukataası ile ilgili hesabı görülmemişti. Ayrıca nezaretin başka bir memura emâneten devredilmesi gerekiyordu. Ancak bir süre sonra merkeze bildirilen raporlarda, sabık sadrazam Laz Ahmed Paşa'nın, uzun süredir ticaretle meşgul olarak hayli gelirin olduğu bildirilmekteydi. Yakınları ve akrabaları dahi ticaret yapmak için İbrail'de bulunmaya çalışıyorlardı. Yeğeni olan Kapıcıbaşı Memiş Ağa, 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşında gösterdiği faaliyetlerle her ne kadar takdir toplamış olsa da, önceki senelerde kendisi ile alakalı şikâyetler merkeze bildirilmişti. Muhtemelen Ahmed Ağa'nın iltiması ile bir süredir Bender civarında *Koşan Voyvodası* olarak görev yapıyordu. Burada icra ettiği memuriyetten dolayı kaza ahâlisi tarafından şikâyet edilerek görevden alınmıştı¹⁷³⁷. Bir süre sonra *silahdar ocağı ağası* olduğu halde nezareti de idare etmek gayesindeydi. Memiş Ağa'nın görevde iken bir süre, memuriyetle Manastır taraflarında bulunmuş ve ordu-yı

¹⁷³³ BOA, HAT 1364/53928 (1223/1808-1809).

¹⁷³⁴ BOA, MAD. d 10078 (Gurre-i M 1218/23 Nisan 1803), s. 2.

¹⁷³⁵ BOA, AE. SMST. IV 8/664 (13 C 1223/6 Ağustos 1808).

¹⁷³⁶ BOA, C. AS 403/16633 (25 L 1225/23 Kasım 1810).

¹⁷³⁷ BOA, AE. SSLM. III 298/17391 (19 B 1220/13 Ekim 1805); Aynı mukataa kalemi, bir süre önce Nazır Ağa'nın uhdesindeydi. Bkz. BOA, MAD. d 10078 (Gurre-i M 1218/23 Nisan 1803).

humayuna geldiğinde, idaresinde olan silahdar ağalağı görevi, sadrazam tarafından yine kendisine verilmişti. Ancak Memiş Ağa'nın gayesinin İbrail Nezareti'ni idare etmek olduğu bilinmekteydi. Memiş Ağa'nın, “*bu nezareti bana vermeyipte kime verecekler, elbette ben isterim ve nazır olurum*” diyerek sivrilmeye çalıştığı haberleri geliyordu. Bu tarzda ifadelerin, askerler arasında problemlere yol açacağı, olumsuzdurum ve şartlara neden olacağı için uygun görülmediği, sadrazam tarafından dile getirilmişti. Bu sebeple, Memiş Ağa'nın uygun bir yere memuriyetle gönderilmesi icab etmesine rağmen, böyle bir görev yeri bulunamamıştı. Onun bu tavırları, kendisine hangi görev verilirse verilsin bir şekilde İbrail tarafına geçmek fikrini değiştirmeyecekti. Sadrazamın düşüncesine göre, ordu içinde hayli hemşerisi olduğundan, herhangi bir vesveseye sebep olmamak için dikkatli olmak gerekiyordu. Bunun için Memiş Ağa'nın bir şekilde ordudan def edilmesi icab ediyordu. Nezareti idare etme görevi bahanesiyle, İstanbul'a çağırılması gerekçe gösterilerek ordudaki görevine son verilmeliydi. Ancak İbrail Nezareti'ni idare etmesi ya da yakınlarından birine verilmesi, sadrazama göre uygun değildi. Memiş Ağa'nın Bursa'da ikamet eden sabık sadrazam Laz Ahmed Paşa'nın yanına veya Anadolu'da herhangi bir yere gönderilmesi tavsiye ediliyordu. Merkezden gelen emirde, kendisi İstanbul'a geldiğinde icabının yapılacağı ve İbrail Nezareti'ne uygun bir memurun tayin edileceği bildirildi.¹⁷³⁸ Sabık Sadrazam Ahmed Paşa merkeze bildirdiği raporda, *vekâleten* veya *emâneten* atanacak kişinin, bölgenin istilasını bahane ile nezaret gelirlerini heba edebileceği, kendi lehine olmak üzere hazineye borç çıkarabileceği ifade ediyordu. İbrail şehri istiladan kurtulmuş olsa da serhad olması sebebiyle mukataasına gelir sağlayan birimler (*âşâr/cürm u cinâyet ve sâir tekâlîf*) ve Müslüman ahalinin perişan durumu, nezarete yeteri kadar kaynak sağlamıyordu. Gümrük aidatları, reâya ondalıkları ve balık avı (*sayd-ı mâhi*) diğer gelirlerini teşkil ettiğinden, istila edilmesi bu gelirlerin teminine engel olmadığı için, bahane kabul edilmemesi gerekirdi. Ahmed Paşa sarraflara olan borçlarını ifade ile tayin edilecek nazıra maaş tahsis edildikten sonra, kendisi tarafından bir kâtip gönderilmesini rica etmişti. Bu suretle nezaretin, bilançosu ile muayyenatları, kalemiye harcı ve hazineye devredilecek meblağdan sonra kalan miktarı, borçlarını ödemesi için bir gelir olarak

¹⁷³⁸ BOA, TSMA. e 710/68 (1227/1812-1813?) İbrail henüz tahliye edilmediği için, muhtemelen Laz Ahmed Paşa görevden alındıktan hemen sonraki bir tarihtir.

talep ediyordu. Ayrıca istila bahane edilerek bahsi geçen muayyenatların kendisine borç olarak gösterileceğinden endişe ediyordu (Mart 1812)¹⁷³⁹. Ahmed Paşa'nın bu talebine merkezden bir süre cevap gelmedi. Ahmed Paşa, Kapı kethudası Celal Bey ile merkeze bir evrak daha gönderdi. Kayıttan anlaşıldığına göre, mukataa hâsılâtında bir hesap hatası vardı ve bu kendisine yüklenmişti. Ona göre İbrail mukataasının emaneten verilmesi ile ilgili temessükün, ismi açık olarak yazıldığı belirtilmişti. Daha önce belirttiği endişeleri tekrar ederek, kendisinin borçlu olarak gösterilmesine engel olmaya çalışıyordu. Reâyanın menzil idaresine îâne için cizye grubundan salyaneleri vardı. Kalan gelirleri ise muayyendi, Bunları ifade ederken maksadının kendi maaşı ya da gelirinin bu mukataadan başka olmadığını ifade ederek borçlarını ödemek için bir gelire ihtiyaç duyduğunu açıkça ifade etmekteydi. Kendisi tarafından bir kâtip tayin edilmesini bu yüzden tekrar istirham ediyordu¹⁷⁴⁰. Bir süre sonra saadret kaymakamı Mehmed Rüşdü'nün raporunda, sabık sadrazam Ahmed Paşa'nın yeğeni Memiş Ağa'yı İbrail Nazırlığı idaresini layıkıyla yapacağına dair iltimas ettiği anlaşılıyor. İbrail Nezaretini idare için bir yöneticinin atanmasının gerekli olduğu, ancak Ahmed Paşa'nın bir kâtibinin tayinine lüzum olup olmadığı ise mevcut sadrazamın talimatına bağlı olduğu belirtilmişti. Yeğeni ile ilgili yapılan tahkikatla ilgili bir netice alınmadığı gibi, ne tarafa gittiği malum olmadığı için yakalanarak cezalandırılması gerektiği belirtilmişti. Kısa bir süre sonra İbrail Nezareti emâneten kapıcıbaşlarından Hüseyin Ağa'ya verildi¹⁷⁴¹. Daha sonra sabık Arpa Emini İsmail Ağa memur edildi. Kendisi bu emirden yüz çevirmediğini ve görevi üstlenmeye hazır olduğunu belirtse de nezaretin miriden idare olunmayarak, *malikâne* usulü ile sabık sadrazam Ahmed Paşa uhdesinde olduğunu belirtmişti. Ayrıca İbrail'in istila sebebiyle ahâlisinin yerlerini terk ettiğini, muhafız olarak teslim maddesi için nazırlığa bir vezir tayin edilmesi gerektiğinden, hem muhafız-vezir ve hem kendisinin iki memur olarak birden idare edilmesi güçleşecekti. Yani nezarete idareci olacak kişi, vezir rütbesinde olması gerektiğinden, bu görevden affını talep etti. Bu sebeple ne şekilde bir atama yapılacağı beklenmekteydi. Sultan II. Mahmud'un hattında, konu ile ilgili olarak, sabık sadrazamın sadareten azledilmesinin gerekçesi

¹⁷³⁹ BOA, HAT 718/34250 (9 Ra 1227/23 Mart 1812).

¹⁷⁴⁰ BOA, HAT 718/34250-B (9 Ra 1227/23 Mart 1812).

¹⁷⁴¹ BOA, HAT 718/34250 (23 Za 1227/28 Kasım 1812).

belirtildiği. Ona göre Ahmed Paşa'nın görevden alınmasını gerektirecek bir sebep yokken, kendi adam ve yakınlarına iltimasını gerekçe göstererek, aslında kendisinin bunlara mağlup olduğunu ilginç şekilde ifade etmekteydi. Dolayısıyla onun sözleri ile hareket edilmesinin İbrail şehri için doğru olmayacağı kanaatine varmıştı. Yine de “*Yoksa kendisi bizzat mevcudiyetini devleti uğruna feda etti, sairleri gibi sadakatini kâğıt üzerinde gösterenlerden değildir*” şeklinde bir iltifat dahi yapıyordu. Yeğeni Memiş Ağa'nın nezarete talip olması da zikredilerek, şehrin istila sebebiyle tahrip edildiğini, ancak iki yıla kadar tekrardan imar edileceğinden nezarete, *emâneten* birinin atanmasının daha uygun olacağı ifade edilmişti. Ayrıca Ahmed Paşa'nın yeğenin bazı yolsuzlukları sebebiyle cezalandırılması isteniyordu.¹⁷⁴² Ahmed Paşa ise yeğeni ile ilgili olarak, silahdar ocağı ağalığı görevinde iken yerine birini vekil tayin ederek İbrail Nezareti'ne talip olduğunu belirtmiş ve kendisinin İbrail şehrinin ve nezaret gelirlerinin durumuna vakıf biri olduğunu belirtmişti¹⁷⁴³. Ancak Memiş Ağa'nın yakalanarak getirilip hesabının görülmesi emri tekrarlanmış ve nezarete Kapıcıbaşı Hüseyin Ağa nazır olarak tayin edilmişti¹⁷⁴⁴. Ahmed Paşa'nın kulisinin sebebi, muhtemelen hem mukataa idaresinin bir yakınına geçmesini sağlamak hem de yeğeni ile ilgili uygulanacak cezanın önüne geçmektir. Lakin devlet adamlığının, kendi yakınlarının cezalandırılmasına engel olacak kadar, ayaklar altına alınmasına müsaade etmeyecek bir karaktere sahipti. Yeğenin cezalandırılması gerektiyse, bundan sıyrılmasını asla kabul etmeyeceğini, kendi canı ve malının devlete feda edebileceğini belirterek Memiş Ağa'ya uygulanacak cezanın icra edilmesini merkeze bizzat bildirmişti¹⁷⁴⁵. Sonuçta Memiş Ağa sürgüne gönderildi. Fakat İbrail Nezareti ile ilgili muhasebesi için İstanbul'a getirildi. Sabık sadrazamın ve yakınlarının nezâretle bağlantısı böylece kesilmiş oldu.

Ahmed Ağa'nın nazırlığından sonra İbrail, Osmanlı idaresinden çıkana kadar nezaret yönetimine talip olacak kişiler vezir rütbesindeydiler. Hem nazır hem de kale muhafızının askeri faaliyetlerde ve şehrin yönetiminde hiyerarşi problemi yaşanmaması için, muhafız paşaların vezir rütbesinde olması ve aynı zamanda

¹⁷⁴² BOA, HAT 1338/52220 (27 Za 1227/2 Aralık 1812).

¹⁷⁴³ BOA, HAT 718/34250 A (27 Za 1227/2 Aralık 1812).

¹⁷⁴⁴ BOA, HAT 718/34250 (23 Z 1227/28 Aralık 1812).

¹⁷⁴⁵ BOA, HAT 718/34250-A (19 Za 1227/24 Kasım 1812).

nezarete nazırlık etmesi artık olağan bir uygulama haline geldi. Bunun en temel sebebi, İbrail Nezareti yöneticilerinin, Nazır Ahmed Ağa zamanına kadar hiç olmadığı kadar ön planda olmasıydı. Şüphesiz ki bunda bölgenin koşulları kadar yöneticinin kuvvetli nüfuzu etkili olmuştur. Elbette mukataa nazırları, genellikle askeri kökenliydi. Fakat nezaretin sağladığı gelir kaynağı bir yana, nazırlık vazifesi artık güçlü bir iktidar ve güçlü bir yönetici gerektirmekteydi. XVIII. yüzyılda İbrail Kalesi'nin organizasyonunda merkezi yönetim, kale muhafızı olarak *mirmiran ve vezir* paşaların idaresinde bölgeyi güçlendirmek, nüfuz sahibi bir idareciyle serhaddin düzenini sağlamak istiyordu. Bu suretle nezaret malı, Paşa'nın kendi giderlerinin, kale muhafazasındaki askerlerin, bölge dışında askeri maksatlarla yapılacak harcamaların ve İstanbul'un hububat ihtiyacının¹⁷⁴⁶ kaynaklarından birini teşkil etmiş olacaktı. Dolayısıyla 1829 yılında İbrail şehrinin Osmanlı idaresinden çıkmasına kadar, *kale muhafızının nazır ve aynı zamanda vezaret rütbesinde* olması gerekecekti.

Muhafız-vezir-nazır intıbakı, kale muhafızının askeri harcamalar konusunda işini kolaylaştıracak, herhangi bir aracı olmaksızın giderleri yerel gelirlerle karşılayacaktı. Nezaret mevcudunun, giderlerin yettiği ölçüde karşılama sağlanırken, faaliyetlerin gecikmemesi için zaman kaybı da önlenmiş olacaktı. Nazır Ahmed Ağa'nın nazırlık görevinin hemen ardından, nezarete klasik usul ile tayin edilen her görevli, muhafız tayin edilinceye kadar vekâleten görev yaptı. Kaleye tayin edilen nazır vekili, vekâleten ya da emâneten yürüttüğü görevi, muhafız paşa tayin olunca kendisine devredecekti. Bükreş Antlaşması'nın ardından, İbrail Nazırlığı'nın idaresi bir süre boş kalmıştı¹⁷⁴⁷. Merkezi yönetimin nezarete atayacağı kişi, "*taşranın ahvaline hâkim ve iş görür*" biri ve aynı zamanda vezir rütbesinde olmalıydı. Yapılan tahkikatta, Yenicelizâde Hacı Ahmed Ağa bu görev için uygun görüldü¹⁷⁴⁸. Kendisine muhafızlık görevini icra etmesi ve nazırlık vazifesini üstlenebilmesi için vezirlik rütbesi verildi. Hacı Ahmed Ağa, muhafızlık hizmetinin

¹⁷⁴⁶ BOA, HAT 724/34467 (23 Ca 1228/24 Mayıs 1813); İbrail Muhafızı ve Nazırı Halil Paşa'ya, Eflak tarafından temin edilecek zahirenin İstanbul'a gönderilmesi İbrail Nazırı'nın uhdesinde olduğu bildirilmişti.

¹⁷⁴⁷ BOA, TSMA. e 861/21.

¹⁷⁴⁸ BOA, HAT 1260/48753 (1229/1814-1815).

yanında, Tuna sahillerindeki kalelerin tamir ve bakımı ile de görevlendirildi¹⁷⁴⁹. Bir süre sonra Silistre Mutesellimi ve Muhafızı Şahin Ali Paşa, vezaretle İbrail muhafızlığına tayin edildi. Kısa bir süre için, İbrail Nezareti kendisine emaneten verilen Kapıcıbaşı Hüseyin Ağa, görevin kendisine iltizam usulü ile mi yoksa emaneten mi verildiğinin malum olmadığını merkeze bildirerek, vezir ya da mirmiran idaresinde olan iltizamların, nazır olarak uhdelerine ihalesi ile ilgili nizamın bilinmesi suretiyle, buradaki görevine devam edemeyeceğini bildirmişti. Hüseyin Ağa'nın ifadesine göre, “*memleket işleri nazırlar marifetiyle idare edile gelmiş, ahalisi öyle görmüş, nüfuz sahibi olmaları ve İbrail şehri baş serhad olması sebebiyle vezirlerden birinin idaresi altında*” olması gerekmektedir¹⁷⁵⁰. Ayrıca vezaret rütbesi ile muhafız ve nazır olan İbrail Paşaları, nezaret malının bazı hisselerini veya birimlerini iltizam suretiyle ihale alabiliyorlardı¹⁷⁵¹. İbrail Muhafızı ve Nazırının kişisel harcamalarının tahsisatı da bu yolla hallediliyordu. Örneğin 1813 yılı Temmuz ayından Kasım ayı sonuna kadar İbrail Muhafızı/Nazırın olan Vezir İsmail Paşa'nın giderleri için nezaret hâsılatından 103 günlük gelir kalemlerinin yaklaşık %55 ila 60'ı harcanmıştı. Sarraflara ödenmesi gereken borçlar dışında ortalama 100.000 guruşluk nezaret gelirinin yaklaşık 60.000 guruşu, Paşa'nın mutfak, dairesi halkı ve sair askeri masraflarına makbuz karşılığı sarf edilmişti.

Tablo 96: İsmail Paşa'nın 103 Günlük Nezaret Gelir-Gider Tablosu (14 Temmuz-23 Kasım 1813)¹⁷⁵²

Gelir Kalemi	Meblağ (guruş)
Sabık muhafız İsmail paşanın zamanında iltizam olunup teslim edilmeden tahsil ettiği iltizam bedeli	5.200
İbrail Nezareti dahilinde Grobeni karyesi iltizam bedeli	8.000
İbrailde kovan öşründen hâsıl olan vergi	1.609,5
İbrail arazisinde olan bir kısım âşar vergisinden alınan aidat	1.149
İbrail mukatası dahilinde olan aidattan	2.032
İbrail mukataasına bağlı reyanın ödemesi lazım gelen tekaliften	15.305
İbrail nezaretine bağlı Yalı gümrüğünde hasıl edilen emtia resmi	13.064,5
İbrail mukataasına Varsatura ve... tabir edilen 2 kıta sayd-ı mahi dalyanlarından hasıl olan	5.789

¹⁷⁴⁹ BOA, HAT 1313/51121 (27 Ra 1228/30 Mart 1813).

¹⁷⁵⁰ BOA, HAT 478/23391 (27 Ra 1228/30 Mart 1813).

¹⁷⁵¹ BOA, HAT 464/18860 (Gurre-i C 1236/3 Nisan 1821)

¹⁷⁵² BOA, D. BŞM. d 8039 (13 S 1229/4 Şubat 1814), s. 2-3.

İbrail mukataasına bağlı Vadeni kazasından hasıl olan gelir	3.246
İbrail nezareti ve muhafzlığına mahsus resm-i âdi ve cerâyim	5.752,5
İbrail mukataası muayyen hasılatından olan aşardan, râyic bedeli ile bazı kimselere satılan zahirenin bedeli	21.955,5
Toplam	105.792
Giderler	
Masraf Kalemi	Meblağ (guruş)
Müteveffa İsmail Paşa'nın vefat etmeden önce sarrafına poliçe ile gönderdiği meblağ	38.000
İbrail merkezinin hane ve avarızına verilen	422,5
İbrail'den Silistre Eyaletine göndere geldikleri hazâriye malı için verilen	550
Beşlü ağa Camii imamı ve hatibine nezaretten verilen vazife bedelleri	56
İbrail Kalesi'nin muhafzasına memur topçu askerlerine nezaretten verilen tayinat bedelleri için	1265,5
Kaleye mahsus toplardan tamire ihtiyaç duyulanları için hizmette bulunan falyacıların tayinat ücretleri için verilen	22,5
Sırp eşkiyasının def edilmesi için tertip edilen Potkalı Kazaklarının gelişlerinde tayinat bedelleri için	116
Müteveffanın matbah ve sair sarf ettiği meblağ	58.194,5
Toplam	98.627

Dolayısıyla *muhafız/nazır* olan idareciler, gerek kendi dairesi ve adamları için ve gerekse yerinde yapılması gereken harcamalar için gerekli meblağın merkezden talep edilmesi ve bahsi geçen meblağın beklenmesi konusunda harcanan zaman kaybına engel olması hedeflenmişti. Ayrıca nezarete bağlı mukataa arazileri ve gelir birimlerinin korunması, imar edilmesi ve reayasının herhangi bir taarruza karşı himayesi de güçlendirilmiş oluyordu. Buna Tolcî (*Tulcea*) şehri örnek gösterilebilir. Şehir, 1806-1812 yıllarındaki savaşta Ruslar tarafından istila ve tahrip edilmişti. Şehirdeki bağlar, bahçeler ve tarlalar üretim yapamaz ve reyası vergi ödeyememek duruma gelmişti¹⁷⁵³. 1812 yılında akdedilen antlaşma gereğince Tolcî Osmanlı Devleti'ne iâde edilmişti. Fakat Tuna Nehri'nin öte yakasında bulunan İbrail, Yergöğü ve Kulle kaleleri hâriç, serhâddin önemli bölgeleri Osmanlıların elinden çıkmıştı. Terk edilen serhad bölgelerine karşılık yeni metin ve müstahkem kaleler inşâ edilmesi kararlaştırılmıştı. Buna göre, Tuna'nın öte yakasında terk edilen bölgelerden Kili Kalesi'nin karşısındaki boğaza; İsmail kalesine karşı Tolcî'ya; Bender Kalesi'ne mukâbil İsakçı'ya; Akkirman Kalesi'ne mukâbil Maçin'e; Hotin'e

¹⁷⁵³ Teferruatı için bkz. Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekâyi'-i Baba Paşa Fi'ttârih*, (Haz: Salih Erol), TTK, Ankara 2013, s. 189-191.

mukâbil Hırsova'ya metin ve güçlü kaleler inşâ edilecek, ayrıca Silistre, Niğbolu ve Rusçuk kaleleri güçlendirilecekti¹⁷⁵⁴. 1813 yılında Eski Kili (*Kilia*) Kalesi'nin yeniden inşası ile birlikte Tolcî Kalesi'nin bulunduğu mevkiinin değiştirilerek tekrar inşa edilmesi için merkezden bölgeye mimar ve mühendisler yollanarak keşif ve muayeneleri yapılmıştı¹⁷⁵⁵. Muhtemelen bu tarihten sonra Tolcî Kalesi ve şehri önemli bir onarımdan geçmiş, bu tarihe kadar istihkâmın bulunduğu mevkinin yeri değiştirilmiştir. 1817 yılı Mart-Nisan ayları içerisinde kalenin inşasının bittiğine dair Kale Muhâfızı Mehmed Reşid Paşa'nın raporları¹⁷⁵⁶ ve 1818 yılında buna işaret eden bazı bilgiler, *Eski Tolcî Kalesi* ve *Yeni Tolcî Kalesi* ifadeleri kalenin mevcut yerinden farklı bir alana taşındığını açıkça göstermektedir. Binâ Emîni Bekir Efendi'nin arzına göre eski Tolcî Kalesi'nin yeri değiştirilmiş ve yarım saat mesâfede başka bir bölgede yeniden inşâ edilmişti. Eski Tolcî Kalesi dizdârı Yeni Tolcî Kalesi'nin dizdarlığına tayin edilmişti¹⁷⁵⁷. Reayası perişan halde olan şehrin mukataa gelirleri tabiatıyla azalmıştı. Şehir imar edilene kadar vâridatı belirsiz kalacaktı. Reayadan alınacak vergilerin tahsili de mümkün değildi. Tolcî Mukataası, Başmukâtaa Kalemine bağlı Kili Nezareti'ne bağlıydı. Bu suretle şehir imar edilinceye kadar reayasının korunması gerekiyordu. Bu mukataa, 1814 (H. 1230) yılında 40.000 guruş iltizamla, İbrail Kalesi Muhafızı ve Nazırı Hacı Ahmed Paşa'ya ihale edilmişti¹⁷⁵⁸.

1829 yılında İbrail Kalesi Muhafızı olan Süleyman Paşa dâhil, 1812 yılından itibaren muhafız paşaların tamamı aynı zamanda İbrail Nazırı oldular. Sonuç olarak 1787-1792 tarihleri arasında İbrail Nazırı olan Ahmed Ağa, göreve başladığı andan itibaren İbrail özelinde uygulanagelmiş bazı faaliyet alanlarının değişmesine sebep oldu. Mukatâa nazırları, nezaret gelirlerinin idaresiyle görevliydi. Yöneticisi olduğu nezaretin gelirlerinin askeri harcamalara tahsis edilmesi ile ilgileniyorlardı. Ancak Nazır Ahmed Ağa'nın İbrail ve çevresindeki faaliyetleri, askeri organizasyonda

¹⁷⁵⁴ BOA, BOA, HAT 985/41699 (28 Ca 1227).

¹⁷⁵⁵ BOA, BOA, HAT 1005/42332 (24 C 1228):” *Ve Tolcî kal'asının mahalli tebdil kılınması husûslarını vesâirenin inşâsı tasvib olunarak keşf ü mu'ayene olunmak için mukaddemâ me'mûr Ahmed Zeki Efendi ile mahsûs mühendis irsâliyle mârû'lbeyân inşâ olunacak kal'alar keşf ü mu'ayene itdirilerek...*”.

¹⁷⁵⁶ BOA, C. AS 279/11593 (15 Rebiülahir 1232/31 Mayıs 1817).

¹⁷⁵⁷ BOA, C. AS 219/9348 (18 Rebiülahir 1233): “*Bu def'a eski Tolcî kal'ası terk idilerek yarım sa'at mesâfe mahalle bâ-irâde-i seniyye müceddeden inşâ olunan kal'a-yı cedid-i hâkâniye...*”

¹⁷⁵⁸ BOA, HAT 537/2452 (1230/1814).

nüfuz sahibi olmasını sağladı. Nazır olarak askeri operasyonlara daha fazla dâhil oldu ve böylece faaliyet alanları genişlemiş oldu. Ahmed Ağa, nazırlık vazifesini nüfuz ve iktidarını kuvvetlendirmek için önemli bir araç ve yöntem olarak kullandı. Ondan sonraki muhafızlar, aynı zamanda nezareti de yönetmek durumunda kaldılar. Bu sayede hem hazineye ait gelir kalemlerinin idaresi, hem de kale muhafızının askeri harcamalar ve diğer ihtiyaçları nakden ya da aynı olarak karşılanması kısmen hem daha kolay bir hâle geldi, kısmende ödeneklerin temin edilmesindeki zaman kaybı da giderilmiş oldu.

IV. BÖLÜM

İBRAİL'DE SAVAŞ: XVIII. VE XIX. YÜZYILLARDI OSMANLI-RUS SAVAŞLARINDA KALE'NİN ORGANİZASYONU

İbrail'in Osmanlı idaresine girmesini müteakip şehrin gelişimi, kalenin tahkimatı ve askeri tertibatı ile savunma harcamaları, önceki bölümlerde değerlendirilmişti. Kalenin askeri manadaki fonksiyonunun Osmanlı-Rus savaşlarına yansımaları, bu bölümün odak noktasını oluşturmuştur. Savaşın gelişimi ile birlikte, İbrail ve etrafında cereyan eden askeri faaliyet ve hareketlilik, Rus ordularının muhasara ve taarruz, müdafilerin ise savunma düzenleri, İbrail Kalesi özelinde monografik olarak incelenmiştir. Dönemin birinci elden kaynakları, resmi belgeler ve literatür, cereyan eden askerî hadiseler göz önünde bulundurularak kullanılmıştır.

A. Prut Savaşı Sırasında İbrail Kalesi

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti, Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya devletleri ile giriştiği savaşta büyük bir mağlubiyet almış ve o zamana kadar tarihinin en büyük toprak kayıplarına yol açan Karlofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı (1699). Bir yıl sonra da Rusya ile bu antlaşmanın tamamlayıcısı olan İstanbul Antlaşması imzalanmıştı (1700). Müteakip on yıllık süre savaşız geçmişti. Bu süre zarfında Sultan II. Mustafa zamanında sadrazamlık görevini üstlenen Amcazâde Hüseyin Paşa, orduda bir takım ıslahat girişimlerinde bulunmak ve Sırbistan ve Karadağ ile Basra gibi Arap vilayetlerinde ortaya çıkan isyanları bastırmak istemişti. Hüseyin Paşa, sekbân ve levend askerlerini düzene sokmak ve muhtelif devlet harcamalarına finansman yaratmak için bazı malî düzenlemeler yapmak amacındaydı. Fakat onun bu girişimleri, bürokrasi içindeki çekişmelerle, Sultan II. Mustafa'nın hocası Feyzullah Efendi'nin tesiri ile sonuçsuz kalmış ve Hüseyin Paşa görevinden azledilmişti. Yerine sırasıyla Dalbatan Mustafa Paşa ve Râmi Paşa sadrazamlık görevini üstlenmişti. 1703 yılında Edirne Vakası

olarak bilinen hadisenin ardından saltanat değişikliği yaşanmış ve II. Mustafa'nın yerine kardeşi III. Ahmed tahta oturmuştu. Doğu Avrupa'da henüz güçlenmeye başlayan Rusya, İstanbul Antlaşması ile Azak Kalesi'ni Osmanlılardan almış ve Çar I. Petro (1689-1725) ile güneye sıcak denizlere inmeyi, stratejik bir hedef haline getirmişti. Bu suretle Rusya, Osmanlı Devleti'ne olduğu kadar, İsveç Krallığı'na yönelik olarak da kendi menfaatini temin edecek bir takım askeri ve politik ilerlemeler sağlamak niyetindeydi. XVIII. yüzyılın başlarında Lehistan ve Danimarka, İsveç Krallığı'nın nüfuzunu kırmak ve Baltık sahillerinde bazı stratejik bölgeleri ele geçirmek için Rusya ile ortak hareket etmek istemişlerdi. Bu suretle Avrupa'nın kuzeyinde başlayan savaşlarda İsveç ile Rusya karşı karşıya gelmiş ve 1709 yılına gelene kadar İsveç Kralı XII. Karl (Osmanlı kaynaklarında Demirbaş Şarl) galibiyetlerle Rusya içlerine kadar ulaşmıştı. Rusya, bir yandan İsveç ile ilgilenirken bir yandan da bu devletle Osmanlı Devleti'nin ittifak yaparak ortak hareket etmesini engellemek istiyordu. Bu sebeple Çar I. Petro, Sultan III. Ahmed'e, dostane mektuplar yazarak antlaşmalara sadık kaldıklarını bildiriyordu¹⁷⁵⁹. Osmanlı padişahı ise Rusya ile olan münasebetlerin bozulmasını istemiyordu. Ancak Sadrazam Çorlulu Ali Paşa, Özi Valisi ve Bender Kalesi Muhafızı Yusuf Paşa vasıtaıyla İsveç Kralı ile yakın temasta bulunuyordu. Nihayet 1709 yılında Poltova'da İsveç ile Rusya arasında yapılan savaşta, Demirbaş Şarl mağlup olmuş ve Osmanlı topraklarında bulunan Bender Kalesi'ne sığınmak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine XII. Karl'ı takip eden Rus ordusu Osmanlı hudut bölgelerini taciz edecek faaliyetlerde bulunmuştu. Ruslar, bir yandan da Osmanlıların Balkanlardaki Slav tebaasını bağımsızlık umuduyla tahrik ediyordu¹⁷⁶⁰. XII. Karl ise bu süreçte

¹⁷⁵⁹ Münir Aktepe, "1711 Prut Seferi ile İlgili Bazı Belgeler", *Tarih Dergisi*, SAYI: XXXIV, 1984, s. 19-21.

¹⁷⁶⁰ Diğer yandan Rus Çarlığı'nın Osmanlı ülkesindeki tüm Rum milletini tek dil olarak ayaklandırma kastında olduğu bilinmekteydi. Bu suretle Karlofça ile önemli kayıplar veren Osmanlı Devleti'nin daha da zayıf bir halde olmasını fırsat bilen Ruslar, güney politikalarında ilerleme kaydetmek niyetindeydi. Bu suretle Eflak ve Boğdan, Akdeniz ve Karadeniz, Rumeli ve Anadolu gibi muhtelif eyaletlerde, Rum kökenli ahaliyi kışkırtmak için faaliyetlerde bulunmaktaydı. Rusya'ya itibar eden bir kısım Rum tebaası, Rus Çarlığı'nın İstanbul'a hâkim olacağını, Türklerin tahakkümlerinin sonunun geldiğini ve artık iyice zayıfladıklarına kanaat getirerek Rusya'ya yakınlaşmak gayesindeydi. Osmanlıların bu zayıf haline karşılık, "ancak birlikte hareket edilirse cümle kasabaların Türk işgalinden çıkması sağlanacak" şeklinde telkinlerle ortak hareket edilmesi fikri ön plana çıkmıştı. Bkz. Ahmed Câvid, *Müntehabât (Osmanlı-Rus İlişkileri Târîhi)*, (Haz: Adnan Baycar), Yeditepe,

Osmanlıları yanına çekmek ve Lehistan, Ukrayna ve Baltık eyaletlerini Rus tahakkümünden arındırmak niyetiyle bir blok oluşturmak niyetindeydi. Rusya ise İsveç Kralı'nın Osmanlı ülkesine sığınmasından dolayı rahatsızlığını bildiriyor ve bir yandan da Osmanlı sınır bölgelerini taciz etmeye devam ediyordu. Söz konusu gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni Rusya ile bir savaşın eşiğine getirmişti. 1710 yılında Baltacı Mehmed Paşa, ikinci defa sadaret makamına getirilmiş ve Kasım ayının sonlarında da Osmanlı Devleti, Rusya'ya harp ilan etmişti¹⁷⁶¹.

1711 yılının Ocak ayı ortalarında Rus Çarı I. Petro, Sultan III. Ahmed'e bir mektup göndermişti. Mektupta İsveç Kralı'nın Lehistan'dan geçirilmesi ve alınan savaş kararının doğru olup olmadığını soruyor ve Osmanlılar ile mevcut olan barışı bozmak istemediklerini de ekliyordu. Görünürde Çar'ın sözde bu iyi niyetli girişiminin altında yatan asıl sebep, aslında Poltova'da kazandığı zaferi, yeni bir savaşla Avrupa'ya karşı heba etmek istememesiydi. Fakat Çar, mektubuna cevap

İstanbul 2004, s. 218; Ayrıca Eflak ve Boğdan bölgesini Osmanlı tahakkümünden kurtarmak gayesiyle 1711 yılındaki Prut Savaşı'ndan hemen önce Çar Petro'nun Eflak Voyvodası Konstantin Brankovyano (Brancoveanu) ile bir görüşme yaptığı, ancak bazı araştırmacılar tarafından bu görüşmenin kesin olarak tespit edilmediği iddia edilmektedir. Prut Savaşı ile Rus Çarı, bu voyvodayı Osmanlıların gözünden düşürmek niyetinde ve ona olan güveni sarsarak kendi tarafına meylettirme gayesindeydi. Voyvoda ise bir süre gelişmeleri takip ederken, ihtiyatı elden bırakmıyor ve tarafsız bir pozisyon alıyordu. Buna rağmen kuzeni Toma Kantakuzeno (Cantacuzinilor), Rusların Tuna hattına harekâtı sırasında, onlara açık bir şekilde askeri destek sağlamış ve İbrail kuşatmasına katılmıştı. Diğer yandan Boğdan Voyvodalığı'na Dimitri Kantemir'in atanması ve bu voyvodanın da Ruslarla birlikte hareket etmesi, Eflak Voyvodası Brankovyano'nun savaşta çekimser bir tavır takınmasına sebep olacak ve Rusların isteklerine karşı hareketsiz bir durumda kalmayı tercih edecekti. Buna dair geniş bilgi için bkz. Paul Cernovodeanu, *Coordonatele politicii externe a lui Constantin Brâncoveanu. Vedere de ansamblu*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*, (coord. Paul Cernovodeanu-Florin Constantiniu), Academia de Ştiinţe Sociale Şi Politice a Republicii Socialiste România Institutul de Istorie „N. Iorga”, Bucureşti, 1989; Ayrıca Toma, Brankovyano'nun atlı birliklerinin başındaydı ve ondan habersiz olarak, bazı boyarlarla birlikte Prut Nehri kenarında Rus ordusuna katılmıştı. Bunlar, Boğdan Voyvodası Dimitri Kantemir ile birlikte, aslında Osmanlılara karşı gelecekte cereyan edecek muharebelerde Rusya'nın kazanacağı zaferden emindiler. Böylelikle bağımsız Eflak saltanatını, Rus desteği ile bu sülaleden olan aile üyelerinden birine verileceğini zannediyorlardı. Brankovyano ise Toma'ya göre daha itidalli davranarak bir yandan Rusya ile iletişimi koparmadan hareket ediyor, bir yandan da Osmanlıların gözüne girmeye çalışıyordu. Ancak savaşın seyri Osmanlı lehine gelişince, Toma ile aynı akıbete uğramamak için, tavırlarını görünürde Rusya aleyhine geliştirmek zorunda kalmıştı. Bkz. Constantin C. Giurescu, *İstoria Romanilor*, Cugetarea-Georgescu Delafraş S. A., Bucureşti, s. 352; Alexandru D. Xenopol, *İstoria Romanilor (1689-1714)*, Vol.VIII, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti 1929, s. 64.

¹⁷⁶¹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, TTK, Ankara 1999, s.260; Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara 2011, s. 2390-2400; Münir Aktepe, “Baltacı Mehmed Paşa“, *DİA*, C. V., İstanbul 1992, s. 36.

beklemeksizin, ordusuna harp hazırlıkları için talimat vermişti. Osmanlı ordusu ise bahar ayında Edirne tarafına gelmişti. Rus Çarı I. Petro'nun ilk hedefi Osmanlı ordusu gelmeden harekete geçerek Boğdan topraklarına inmekti. Çar, Ukrayna taraflarında Kırım süvarilerinin tarruzundan korunmak amacıyla, generallerine bir takım önlemler alınmasını emretmişti. Bir müddet sonra Çar'ın kendisi de savaşa bizzat iştirak edecekti. Feldmareşal Kont Boris Petroviç Sheremetev (Osmanlı kaynaklarında Şeremetoğlu veya Şermetev) baş kumandalığa getirilmişti. Ruslar, Osmanlı ordusunun önce Kamanıçe tarafına hareket edeceğini ve bir yandan da Azak üzerine taarruzda bulunacağını tahmin ediyordu. Osmanlılar ise başlangıçta Rus ordusunun Bender üzerine kati bir harekât düzenleyeceklerini düşünüyordu. Böylelikle Rusya Prut Nehri'nden Tuna hattına hareketle, Eflak memleketini tahakküm altına almak isteyecek ve nihayet Kalas ve İbrail üzerinden Tuna Deltası'nda yapacakları ileri harekâta avantaj sağlamaya çalışacaklardı¹⁷⁶².

Sheremetev, Osmanlı ordusu Tuna Nehri'ne yaklaşmadan önce Boğdan topraklarına girerek, burada ayaklanma niyetinde olan Hristiyan ahaliyi kendi tarafına çekmek istiyordu. Müteakiben Tuna kenarında İsakçı köprüsünü yıkarak, Osmanlı ordusunun nehrin karşı tarafına ulaşmasına engel olacak ve bu sayede Rus ordusunun esas kuvvetinin Turla Nehri'nden geçişini bekleyecekti. Bir süre sonra Sheremetev, Rusya tarafına meylederek Osmanlılara karşı ayaklanan Boğdan Voyvodası Dimitri Kantemir'e, Osmanlı ordusunun Tuna'yı geçmek üzere olduğunu bildiren bir haber göndermiş ve Yaş Kabası'nı muhafaza etmesini istemişti. Bunu Rus Çarı'na da bildirmişti. Kırım Hanı'nın maiyetindeki Tatar birliklerinin Sheremetev'i muhasara ettiği haberi alınınca, Osmanlı ordusu İsakçı köprüsünden Kartal tarafına geçmiş (Mayıs 1711) ve buradan hareketle Kekeçağzı isimli bölgeye gelmişti (14 Temmuz). Osmanlı ordusu bu bölgede iken, Rus ordusundan herhangi bir haber alınamadığı için temkinli davranıyordu. Yaklaşık bir hafta sonra Rus Çarı'nın Yaş şehrine ulaştığı haberi alındı. Ruslar bu bölgede Sheremetev'in emrindeki birliklerle bileşerek, yaklaşık 40.000 kişilik bir ordu ile Prut sahili

¹⁷⁶² Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *A Military History of The Ottomans: : From Osman to Atatürk*, Praeger Security International, Santa Barbara, 2009, s. 107.

boyunca ilerlemeye başladı¹⁷⁶³. Osmanlı yönetimi ise ordusuna, Ruslar üzerine taarruz emri vererek, buldukları mahalle yönlendirdi. Prut kenarında Falçı (Falcu) Geçidi'ne birkaç saat mesafede ordugâh kuruldu (18 Temmuz). Müteakiben Osmanlı ordusu, Rus Çarı'nın başında bulunduğu orduyu çember içine aldı. Sıkışan Rus ordusu, Falçı taraflarında Stânileşti mevkiinde bozguna uğramış ve Çar, Osmanlılarla savaşı bitirecek antlaşmayı teklif etmek zorunda kalmıştı (21 Temmuz)¹⁷⁶⁴. Çar I. Petro'nun barış teklifi, Osmanlı sadrazamı Baltacı Mehmed Paşa'ya bildirildiğinde, İbrail Kalesi'nin Rus ordusu tarafından işgal edildiği haberi kendisine henüz ulaşmıştı.

Barış müzakereleri devam ederken politik unsurlar, Osmanlıları savaşın kazanan tarafı olmasına rağmen pek fazla bir kazanım elde edemeyecek bir antlaşmaya sürüklemişti. Osmanlı sadrazamı, ordusunun Ruslara karşı savaşı kazanacağından emin olmadığından, savaşın gidişatını kestiremiyor ve sınırdaki kalelerle Lehistan meselesi sebebiyle müzakerelere sıcak bakıyordu¹⁷⁶⁵. Antlaşma şartlarına göre Ruslar, harp devam ederken girdiği Osmanlı topraklarından çekilecek, daha önce Rusya'ya verilen Azak Kalesi iade edilecek, Rusya Lehistan işlerine karışmayacak ve İsveç Kralı'nın ülkesine serbestçe geçişine mani olmayacaktı¹⁷⁶⁶.

1. Rusların Kaleyî İşgali

1711 yılında Osmanlı ve Rusya arasında cereyan savaş İbrail Kalesi açısından değerlendirildiğinde, şüphesiz ki Eflak ve Boğdan voyvodaları ile boyarlarının Çar'a yaptığı telkin ve tavsiyelerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Eflak Voyvodası Brankovyano (Constantin Brancoveanu/1688-1714), bu savaş

¹⁷⁶³ Yeniçeri Kâtibi Hasan, *Prut Seferi'ni Beyânımdır*, (Haz: Hakan Yıldız), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 26-29.

¹⁷⁶⁴ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara 2011, s. 2390-2400; Mehmet Ali Ekrem, *Romen Kaynak ve Eserlerinde Tükr Tarihi I: Kronikler*, TTK. Ankara 1993, s. 150; *Chornilojical History of Romania*, s. 141.

¹⁷⁶⁵ Mustafa Öksüz, *Şem'danizâde Fındıklılı Suleyman Efendi'nin Mur'it-Tevârîh Adli Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni*, s. 300-301; Alexandru D. Xenopol, *İstoria Romanilor (1689-1714)*, Vol. VIII, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti 1929, s. 118-119.

¹⁷⁶⁶ W. R. Morfili, *A History of Russia: From The Birth of Peter The Great to Nicholas II*, James Pott & Co., Newyork 1902, s. 58.

sırasında itidalli davranarak tarafını belli etmeden hareket ediyordu. Ancak kuzeni Toma Kantakuzin (Cantacuzino), kendisinden habersiz bir şekilde maiyetindeki süvari birlikleri ile Rus ordusuna katılarak İbrail Kalesi'nin işgal edilmesi için yardımda bulunmuştu¹⁷⁶⁷. Hatta Toma, henüz Rus Çarı Petro Prut kenarlarında iken, kendisinden İbrail Kalesi'nin istila edilmesi için yardım talebinde bulunmuştu. Rus Çarı bu isteğe, General Rönne komutasında 12.000 kişilik bir kuvveti İbrail'e sevk ederek karşılık vermişti¹⁷⁶⁸. Bu sıralarda Boğdan Voyvodası İskerletzade Nikola Mavrokordato, Kırım Hanı'nın da telkiniyle azl edilmiş ve yerine Dimitri Kantemir getirilmişti (Kasım 1711)¹⁷⁶⁹. Rusların harp ilanı ile birlikte Boğdan Voyvodası makamında bulunan Dimitri Kantemir, Osmanlıların zayıfladığını düşünerek bağımsızlık gayesiyle Rusların yanında yer almış ve Osmanlılara karşı harekâta başlamıştı. Ruslar, Kantemir ailesine Boğdan memleketinin Tuna ve Karadeniz'deki eski sınırlarına sahip olmasını ve saltanatlarının kalıtsal bir hale getirileceğini vadetmişti. Buna karşılık Kantemir, Rus ordusunun Boğdan tarafındaki birliklerinin iâşe ve lojistik ihtiyaçlarını karşılayacaktı. Şayet başarı sağlanırsa, voyvodalıkların Osmanlı Devleti'ne ödemekle mükellef oldukları benzeri vergileri de ödemeyeceklerdi¹⁷⁷⁰. Aslında benzer bir teklif, Eflak Voyvodası Brankovyano'ya da yapılmıştı. Ancak Brankovyano Rus ordusu Boğdan topraklarına girdiğinde, Kantemir'in Ruslarla ittifak ettiği ve kuzeni Toma'nın da Rus ordusuna katıldığı haberi üzerine daha temkinli davranarak Ruslarla açık bir ittifak yapmaktan kaçınmıştı. Brankovyano'nun, Sırp ve Bulgar isyancıları Osmanlılara karşı kıskırtmak için aldığı maddi desteği, çekincelerinden dolayı Ruslara iade ettiği bilinmektedir¹⁷⁷¹. Öte yandan, Toma ve Dimitri Kantemir ise, İbrail muhasarası sırasında Rus General Carl Ewald von Rönne ile birlikte hareket edeceklerdi¹⁷⁷².

¹⁷⁶⁷ Constantin C. Giurescu, *İstoria Romanilor*, Cugetarea-Georgescu Delafras S. A., București, s. 344.

¹⁷⁶⁸ Alexandru D. Xenopol, *İstoria Romanilor (1689-1714)*, Vol. VIII, s. 64.

¹⁷⁶⁹ Mehmed Râşid, *Târih-i Râşid*, C. III, s. 343.

¹⁷⁷⁰ Constantin C. Giurescu, *İstoria Romanilor*, s. 352.

¹⁷⁷¹ Gr. G. Tocilescu, *Istoria Romanilor*, Editura librăriei Soceciu, Bucuresti 1896, s. 69.

¹⁷⁷² İorga, *a.g.e.*, .C. IV., s. 260; Mehmet Ali Ekrem, *Romen Kaynak ve Eserlerinde Tükr Tarihi I: Kronikler*, TTK. Ankara 1993, s. 150;

Savaş kararının ardından Osmanlıların ilk askeri faaliyetleri, Belgrad'dan Azak'a kadar Osmanlı coğrafyasında yer alan kalelerin tahkimi ile başlamıştı¹⁷⁷³. Çar I. Petro, ordu unsurlarının tedariklerini karşılamak için birliklerini üç kola ayırmıştı. Bu suretle Tuna üzerindeki hatta önemli bir tedarik merkezi olan İbrail'i kuşatmak için¹⁷⁷⁴ Boğdan Bey'i Dimitri Kantemir ve Eflak boyarlarının teşvikiyle, ordusunu İbrail'e doğru harekete geçirmişti. Haziran ayı sonlarında Sheremetev komutasındaki Rus ordusunun bir bölümü, Tatar birlikleri tarafından kuşatılmış, ardından Yaş Kasabası karşısında Çuçora/Tutura isimli bölgede, ana Rus ordusu ile birleşerek kuvvetli bir ordugâh kurmuşlardı. Rus ordusunun General Carl Ewald von Rönne komutasındaki 12.000 kişilik bir kısmı da birkaç bin Boğdan askeriyle birleşerek Prut sahili boyunca ilerlemeye başladı. Ancak hangi bölgeye geçecekleri, Osmanlı ordusu tarafından bilinmiyordu. Kırım Hanı Devlet Giray, söz konusu Rus birliklerinin İbrail Kalesi'ne saldırabilecekleri kanaatindeydi. Dolayısıyla bu bölgenin takviyesine yoğunlaşmayı ve güçlü bir şekilde muhafaza edilmesini tavsiye ediyordu¹⁷⁷⁵. Osmanlı ordusu, Kartal tarafından hareketle 7 Temmuz'da Prut sahiline ulaşmış ve bir süre sonra Han Tepesi mevkiinde ordugâh kurmuştu. Bu tarihlerde Eflak ve Boğdanlı bazı haydutların Yaş şehriden itibaren Prut Nehri boyunca Kalas, İbrail ve Tımarova bölgesindeki ormanlık arazilerden Turla Nehri sahiline kadar gizlendikleri bilgisi ulaşmıştı. Kırım Hanı'nın İbrail ile ilgili kanaati, karşılık bulmuştu. Keza İbrail'i muhasara edecek bir ordunun daha varlığından söz edilmekteydi ki o da General Rönne komutasındaki birliklerdi. Ayrıca kendisi ile birlikte, Eflak ve Boğdan memleketlerinde Osmanlılara karşı isyan halinde olan gruplar da mevcuttu. Rus Çarı, bu birliklerin başına Kantemiroğlu'nu getirmiş ve İbrail Kalesi'ni ele geçirdikten sonra, İsakçı tarafına geçmesi talimatını vermiş ve müteakiben *İstanbul'da buluşuruz* şeklinde bir ihtimalden söz etmişti. Kantemiroğlu, General Rönne ile birlikte İbrail Kalesi'nin muhasarasına katılmıştı. İbrail Kalesi'ni

¹⁷⁷³ Virgina Aksan, *a.g.e.*, s.97.

¹⁷⁷⁴ İbrail'in bu savaştaki muhasarasına dair kıymetli bilgiler veren kaynaklardan biri de dönemin Hazine-i Birun Kâtibi olan Ahmed bin Mahmud'un tuttuğu defterdir. Kendisi, İbrail muhasarası ile ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Prut Seferi için temel kaynaklarından biri olan bu eser için bkz. Akdes Nimet Kurat, "Hazine-i Birun Kâtibi Ahmed bin Mahmud'un (1123-1711-Prut) Seferine Ait defteri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/6-7, 1966.

¹⁷⁷⁵ *Târih-i Râşid*, C. III, S. 358-360.

kuşatacak Rus birlikleri, bir süre önce Osmanlı ordusunun Kartal tarafından hareket ederek Prut boylarına geçmesini fırsat bilmişti. Bunu haber alan Eflak Voyvodası Brankovyano, maiyetindeki bir kısmı askeri Kantemir'e yardıma göndermişti. Kendisinin dahi İbrail'e birkaç saat mesafede bir ordugâh kurduğu biliniyordu. Ancak Rus ordusunun akıbetini görerek yardımlarını geri çekmişti¹⁷⁷⁶.

Prut seferi öncesinde, İbrail Kalesi'nin tahkimatına ve şehrin fiziki yapısına ait görsel kayıtlar ve bilgiler, etraflıca bir değerlendirmeye yetecek seviyede değildir. Bu savaşta İbrail kuşatmasının ayrıntılarını sunan çalışmalarda eksikler de bölgede yaptığı arkeolojik kazı ve araştırmalarla şehrin tarihine önemli katkılar sağlayan Prof. Dr. İonel Candeâ'nın haklı eleştirilerine maruz kalmıştır¹⁷⁷⁷. Keza Rus, Türk ve Romen tarihçisinde Prut Savaşı'nın tafsilatı ile ilgili çalışmaların olmasına rağmen hususi detaylara girilmemesi, en azından İbrail Kalesi'nin bu savaşta konumunu, eksik ve yetersiz bilgilerden ibaret kılmaktadır. Maalesef Prut Savaşı esnasında İbrail Kalesi ile ilgili detaylar, özellikle Osmanlı arşivlerinde son derece yetersiz bilgi kırıntılarından ibarettir. Bu konuda şehrin tarihi çalışmalarında önemli katkıları olan Prof. Dr. Mihai Maxim, 1711 tarihindeki savaş sürecinde İbrail'e ait Osmanlı belgelerinin bir kısmını yayınlamıştır¹⁷⁷⁸. Söz konusu belgeler, doğrudan kalenin takviye, tedarik ve asker nakli ile ilgili olmasa da sosyal tarihi açısından kıymetlidir. Dolayısıyla XVIII. yüzyılın bu ilk Rus-Osmanlı savaşı sırasındaki belge sayısı sonraki zamanlarda cereyan eden harplere göre son derece kısıtlıdır. Dönemin gerek resmi gerekse gayrresmi müverrihlerinin tarihi anlatıları da birkaç cümle ile kısaca geçirilen bilgilerden ibarettir. Fakat Akdes Nimet Kurat'ın Prut Seferi'ni tafsilatlı bir şekilde ele alan ve savaşta bizzat bulunan Hazine-i Birun kâtabi Ahmed bin Mahmud isimli Osmanlı memurunun *ruznâmesini* yayınladığı çalışması, İbrail'in Rus muhasarasına dair detaylarına daha fazla ulaşmayı mümkün hale getirmiştir. Bu kıymetli eserin eksik kaldığı iddia edilen sayfaları da Şevket Rado tarafından tespit edilerek yayınlanmıştır¹⁷⁷⁹. Ahmed bin Mahmud, literatürde Göynüklü Ahmed

¹⁷⁷⁶ Yeniçeri Kâtabi Hasan, *Prut Seferi'ni Beyânımdır*, s. 21-30.

¹⁷⁷⁷ İonel Candeâ, *Brăila 1711: Documente și studii*, Editura Istros, Brăila, 20 11, s. 115.

¹⁷⁷⁸ Mihai Maxim, *Brăila 1711: Noi Documente Otomane*, Editura Istros, Brăila, 20 11.

¹⁷⁷⁹ Şevket Rado, "Hazine-i Birun Kâtabi Ahmed Bin Mahmud Efendi'nin Prut Seferi'ne Ait Tuttuğu Defterden Koparılan Sahifelerde Neler Vardı?", *Bellekten*, L/198, Ankara 1987, s. 807-824.

Efendi olarak tarif edilmekte, Enderûn kökenli olup Hazine-i Birun kâtipliği, piyâde mukâbeciliği, mevkûfatçılık, evkâf muhâsebeciliği, silahdâr kâtipliği, Büyük Kale Tezkireciliği ve ruznâmçe vekilliği gibi muhtelif devlet hizmetlerinde görev yaptığı bilinmektedir¹⁷⁸⁰. Diğer taraftan Prut Savaşı sırasında İbrail muhasarası ile ilgili olarak, kısmi ama önemli bilgiler veren diğer bir kaynak, Hakan Yıldız tarafından yayınlanan Yeniçeri Kâtibi Hasan'ın sefer sırasında tuttuğu notları da kıymet arz etmektedir¹⁷⁸¹. Osmanlı arşivlerinde ise bu dönemde İbrail'e ait veriler sınırlıdır. Şimdilik tespit edilebilen erken kayıtlar, bu muharebeden kısa bir süre önce kalenin muhtelif yerlerinde yapılan küçük çaplı tamirat faaliyetlerinden ibarettir. Mart 1709 tarihli mâli kayıtlarda İbrail Kadısı, Nazırı ve ağalarına, kalenin kuleleri ile birlikte bazı bölgelerinin tahrip olduğu gerekçesiyle, bir an önce tamir edilmesi talimatı verilmişti. Buna göre kalenin iki büyük ve iki küçük kulesi ve asma köprüleri önemli ölçüde yıpranmıştı. Bunların yenilenmesi için Eflak ve civar bölgelerden bazı tedarikler yapılmış ve anılan kale mahalleri tamir edilmişti (Ekim 1709)¹⁷⁸². Bir yandan da Eflak Voyvodası'na, tamiri lazım gelen yerler için kereste ve levazımın tedarikinin mühim olduğu vurgulanarak, derhal temin edilmesi talimatı verilmişti¹⁷⁸³. Yaklaşık bir yıl süren bu tamirat işlemleri, Eylül-Ekim 1710 tarihine gelindiğinde son bulmuştu. Keza Osman Ağa marifetiyle yapılan işlemlerde, Eflak tarafından tedariki sağlanmak üzere istenen malzemeler temin edilmiş, gerekli olan mahallerin tamiri yapılarak top kundakları da güçlendirilmişti¹⁷⁸⁴. Prut Seferi esnasında İbrail

¹⁷⁸⁰ Erhan Afyoncu, "Hazine-i Birûn Kâtibi Ahmed bin Mahmud Kimdir?", *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, VOL. XXVIII/1, 2004, s. 2-3. Göynüklü Ahmed Efendi, *Târîh-i Göynüklü (Osmanlı Tarihi 1123-1172/1711-1759)*, (Haz. Songül Çolak-Metin Aydar), İstanbul 2019.

¹⁷⁸¹ Yeniçeri Kâtibi Hasan, "Prut Seferi'ni Beyanımdır", 2008.

¹⁷⁸² BOA, MAD. d 9899 s. 382 (11 Ş 1121/16 Ekim 1709).

¹⁷⁸³ BOA, MAD. d 9899 s. 383 (11 Ş 1121/16 Ekim 1709).

¹⁷⁸⁴ BOA, İE. ML 113/10777 (29 B 1122/23 Eylül 1710); Buna göre tamirat işleminde, muhtelif ebat ve kalınlıklarda kiriş, çatma kiriş, elvah döşeme, odun, sırlıklık çam, tuğla, kömür, kundaklar için ağaç; top arabalarının tamiri için kundaklar; sair malzemeler için de toplam 357.226 akçelik bir harcama yapılmıştı. Ekim ayındaki masraf defterlerine göre, iki büyük kule için 65 adet kiriş, yaklaşık 6 metrelik 144 adet döşeme tahtası, 160 adet çatma kiriş, 1200 adet mertek, 205 kilogram çivi, tahta ve kirişler için 30 kantar demir çivi tertip edilmişti. İki küçük kule için de 50 adet yaklaşık 10 metrelik döşeme kiriş, 6 metrelik 72 adet döşeme tahtası, 120 adet çatma kiriş, 80 adet mertek, 153 kg çivi, tahta ve kirişler için 20 kantar demir çivi, 500 adet hatıl (taş duvarları takviye etmek üzere bir iki metrede bir defa çekilen tıgla ya da kereste tabakası), 30 araba kömür, 30.000 adet tuğla, 9.000 kantar kireç tertip edilmişti. Asma köprüler için 60 adet tahta, 8 adet kiriş ve 500 adet mertek kullanılmıştı. Bu kulelerin tavanları da ayrıca tamir edilmişti. Kalenin top döşemeleri için ise 30 adet kundak

Kalesi'nin muhafazası için görevlendirilen Davud Paşa'ya, Rus muhasarasından kısa bir süre önce bir talimat gelmişti. Buna göre Davud Paşa, Boğdan Voyvodalığı'na vekâleten tayin edilen İskerletzâde Yenaki Mavrokordato Bey ile beraber, kalenin muhafazası için görevlendirilen askerlerin toplanarak Kalas Kasabası ve civarının kati bir şekilde emniyete alınması ve bu bölgedeki eşkıya gruplarının derhal def edilmesi istenmişti¹⁷⁸⁵. Diğer taraftan İbrail kadısı Ahmed Efendi'nin ordu karargahına sunduğu raporlara göre, İbrail Kasabası'ndan Tuna Nehri'ne gelinceye kadar hendekler mevcuttu ve en fazla iki üç yerde kapısı vardı. Bu kapıların dışında başka bir bölgeden gerek kaleye ve gerekse varoşa girmeyi sağlayacak bir yol mevcut değildi. Zaman geçtikçe bu hendekler, temizlenmediği için bozulmuştu. Kale varoşunun da hendeklerinin temizlenmesi gerekmektedir. Ayrıca Kalas ve İbrail'de olan kerestelerin tahsis edilerek şaranpo mahallerinin de güçlendirilmesi gerektiği de bildiriliyordu. Bu sebeple Kalas ve İbrail'de mevcut bulunan 2.000 kadar ağaç kiriş, sair levazımla birlikte, bahsi geçen tamirat işlerine tahsis edilmiş ve hendekler de ahali tarafından temizlenmişti. Şaranpo ve sair kale mahallerinin güçlendirilmesi için ise Davud Paşa'nın tahkik yapması icap etmekteydi¹⁷⁸⁶. Kalenin etrafını çevreleyen hendeklerin temizlenmesi ile ilgili bilgiler, dönemin Türk kaynakları dışında tespit edilen bilgilerle uyum sağlamaktaydı. Keza kale muhafızı Davud Paşa, 11 Temmuz'daki Rus muhasarasından bir süre önce şehrin etrafındaki hendek mahalline paralel, yeni bir hat çektirmiş ve bu alanları temizleterek şaranpo mahallerini de güçlendirmişti. Ayrıca bu tarihlerde kalede 3.000 kadar askerin varlığına da işaret edilmekteydi¹⁷⁸⁷. Rus General Rönne ve maiyetindeki Romen takviye birlikleri ile birlikte muhasaracı kuvvetlerin sayısı da 12.000 civarındaydı. Bu kuvvetin 7.000 kadarı Rus askerlerinden, diğer kısmını ise Toma Kantakuzen ve Dimitri Kantemir'e

tahtası, Kolonborna topları için yine 13 adet kundak tahtası tahsis edilmişti.. 50 günlük bir çalışma süresinde 104 neccar, marangoz ve demirci gibi işçiler hizmet görmüşlerdi. BOA, MAD. d 3882 (7 Ş 1121/12 Ekim 1709) s. 64-68.

¹⁷⁸⁵ BOA, A.DVNSMHM. d 116 hk 1476 (20 Ca 1123/6 Temmuz 1711).

¹⁷⁸⁶ BOA, MAD. d 9505 s. 170 (22 C 1123/7 Temmuz 1711). İstiladan kısa bir müddet sonra kalenin zarar gören bazı mahalleri ile İbrail varoşunda bulunan Sultan Osman Camii, ahalinin ricasıyla 1711 Eylül ayında bazı onarımdan geçirilmişti. Bkz. BOA, MAD. d 9505 s. 207 (29 Za 1123/2 Eylül 1711).

¹⁷⁸⁷ İonel Candeâ, *Brăila 1711: Documente și studii, Editura Istros*, s. 121-122.

bağlı Eflak ve Boğdanlı askerler oluşturuyordu¹⁷⁸⁸. Ruslar, Kalenin durumu hakkında aldıkları istihbarata göre muhasara tertibatını almışlardı¹⁷⁸⁹.

6 Haziran tarihinde Rus Çarı, İbrail üzerine gönderilecek muhasara birliklerine talimat vermişti. Ahmed b. Mahmud'a göre, kuşatma iki gün ve iki gece sürmüştü. Kale içinde asker ve ahalinin su sıkıntısı çektiği iddia edilmekteydi. Nitekim Rus birlikleri, kaleye giren su hattını kesmişti. Davud Paşa, bu suretle asker ve ahalinin perişan olacağı kanaatiyle müdafaada dirayet gösterememiş öte yandan yerli askerlerle, kale ileri gelenlerinin ikazlarını da dikkate almamıştı. İbrail müdafileri, Davud Paşa'ya kalede bulunan kadın, çocuk ve yaşlıların tahliye edilmesini, bu suretle kalenin müdafaasının daha kolay olacağını ve muhasara kuvvetlerine karşılık verilmesini tavsiye etmişlerdi. Şayet bu savunmasız ahali varoş bölgesinde kalmaya devam ederse, kuşatmadan etkilenmeleri kaçınılmazdı. Kale ileri gelenleri, su hatlarının kesilmesi ve ahalinin muharebe esnasındaki feryatları da eklenince, müdafilerin buna kayıtsız kalamayacağını ve savunma direncinin kırılabileceğini ifade ediyorlardı. Fakat ahali kaleden çıkarılarak güvenli bir yere sevk edilirlerse, bir süre daha muhasaraya direniş gösterilecek, 40.000 kişilik muhasara kuvvetlerine bile karşılık verilebilecek ve şehir asla teslim edilmeyecekti. Bu teklifler, Davud Paşa tarafından makul görülerek savunmasız yerli ahali, kayıklarla İbrail yakınlarındaki sazlığa nakledilmişti. Fakat Rus ordusundan herhangi bir malumat alınmayınca, Davud Paşa bunları tekrar İbrail'e getirtmişti. Ahmed b. Mahmud Davud Paşa'nın bu hareketini câhilce bir davranış olarak değerlendirerek, böyle bir kararın yanlışlığına vurgu yapmaktaydı. General Rönne'nin Paşa'ya

¹⁷⁸⁸ Yeniçeri Kâtibi Hasan, *Prut Seferi'ni Beyanımdır*, s. 27; *Târih-i Râşid*, C. III, s. 365-366; Mihai Maxim, *Brăila 1711: Noi Documente Otomane, Editura Istros*, s. 67-70; Mehmed Ali Ekrem, *Romen Kaynak ve Esrelerinde Türk Tarihi: Kronikler*, s. 150; Ahmed bin Mahmud, *a.g.m.*, s. 398; Constantin C. Giurescu, *İstoria Romanilor*, s. 352; Bazı kroniklerde Rusların İbrail'i muhasaraya gelen ordusunun mevcudu 40.000 civarında gösterilmişse de bu doğru rakam değildir. Genel itibariyle tüm kaynaklarda, bu birliklerin 10-12 bin civarında kabul görmektedir. Bkz. Ahmed Câvid, *Muntehebât (Osmanlı-Rus İlişkileri Târîhi)*, (Haz: Adnan Baycar), Yeditepe, İstanbul 2004, s. 218.

¹⁷⁸⁹ Bu tarihlerde Lehistan Kralı olan II. August'un (1697-1706 tekrar 1709-1733) vekili Perrin, İstanbul'dan Lehistan'a dönmek üzereyken, bir süre için İbrail şehrinde ikamet etmişti. İbrail muhasarası için harekât planlarını hazırlayan ve etrafı kuşatmak üzere olan Rus birlikleri tarafından yakalanmıştı. Perrin, İsveç Zâbiti olduğu zannedilerek Rus Genereal Rönne'nin huzuruna çıkarılmış ve kalenin ahvali hakkında General'e önemli bilgiler sunmuştu. Bkz. Akdes Nimet Kurat, *"Prut Seferi ve Barışı"*, TTK, Ankara 1953, s. 538.

gönderdiği teslim mektubunda, direnmeksizin kaleyi teslim etmeleri halinde, ahalinin yaşlı-genç-taze tasnifi ile üç grup halinde mal ve eşyalarıyla birlikte kaleden çıkarılmasına müsaade edileceği bildirilmişti. Aksi takdirde hepsinin kılıçtan geçirileceği tehdidi de eklemişti¹⁷⁹⁰. Benzer bilgilerle birlikte muhasaraya dair bilgiler sunan Yeniçeri Kâtibi Hasan, büyük bir çarpışmanın ardından şehri bir türlü zapt edemeyen Rus ordusunun, kalenin suyollarını kestiği ifade ediyordu. Ona göre; *Halk susuzluktan kırılmıştı ve çaresiz kalan İbrail Kalesi idarecileri, ahalinin can ve mallarının bağışlanması şartıyla kaleyi teslim etmek durumunda kalmışlardı. Kantemiroğlu bu teklifi kabul etmişti. İbrail ahalisi, mal ve eşyaları ile kaleyi terk ederken Kantemiroğlu, kaleden çıkanları yakalatarak bir meydana toplamış ve onlara, gidebileceğiniz her yer bizim hâkimiyetimizdedir, Türklerin hepsi bize tabi oldu, eğer sizlerde hâkimiyetimize girerseniz, malınıza mülkünüze dokunulmayacak* şeklinde bir açıklama yapılmıştı. Kalede bulunan bir imam, ahali adına Rus hâkimiyetini tanıdıklarını bildirdi. Ancak muhasara kuvvetleri sözünde durmamış ve ahaliye zulmetmişti¹⁷⁹¹. Davud Paşa'nın kaleyi tesliminin ve Kantemir'in vaatlerinin ardından şehir sakinleri, zikredilen şartlara uygun olarak kaleyi terk etmelerine rağmen, muhasara birlikleri tarafından yakalanmış, bir kısmı esir edilmiş ve diğer kısmının da mallarına el konularak bölgeden uzaklaştırılmıştı. Rus ordusunun bu muhasarada 400, İbrail askerlerinin ise 700 kaybının olduğu ifade edilmektedir¹⁷⁹². Osmanlı yönetimine ulaşan raporlara göre, İbrail Kalesi'nin Ruslara teslim tarihi, 21 Temmuz olarak ifade edilmektedir¹⁷⁹³.

İbrail Kalesi, Rus muhasarası altında iken Osmanlı ordusu, 21 Temmuz'da Prut kenarında Çar Petro ve Rus ordusunu çembere almıştı. Bu şartlar altında çaresiz

¹⁷⁹⁰ Ahmed bin Mahmud, *a.g.m.*, s. 399-400; “*Amma bir iki günden sonra Davud Paşa gördü ki kâfirden eser olmayup bunlara şütum-u galize bir ikdam edüb tekrar cümle her ne ki ahzen gördüklerin bozdurub feryad ü figanların dinlemeyub herkesi yine yerlü yerine götürdükdüden sonra..*”.

¹⁷⁹¹ Yeniçeri Kâtibi Hasan, *Prut Seferi'ni Beyânımdır*, s. 26-29; Ahmed Câvid, *Müntehebât*, s. 218.

¹⁷⁹² İonel Candea, *Braïla 1711: Documente și studii*, s. 121-122.

¹⁷⁹³ BOA, ADVNSMHHM. d 119 hk 163 (Evasıt-ı C 1123/21 Temmuz 1711); Eflak Voyvodası ve Serdâr-ı Ekrem Mehmed Paşa'ya gönderilen hükümde, kalenin Eflak ve Boğdan ahalisinden olan bazı eşkıyanın Rus askerleri ile birleşerek istila edildiği belirtilmişti. Bu sebeple henüz Prut Barış Antlaşması imzalanmadan önce ordunun, kalenin Ruslardan geri alınması için hareket etmesi talimatı verilmişti.

kalan Rus Çarı, durumdan kurtulmak için barış istemek zorunda kalmış¹⁷⁹⁴ ve 22 Temmuz'da barış müzakereleri sonuçlanarak Prut Antlaşması imzalanmıştı¹⁷⁹⁵. Dimitri Kantemir'in bildirdiğine göre, antlaşma şartları tatbik edilerek istila edilen Osmanlı topraklarından çıkmak zorunda kalan Ruslar, Çar'ın emri ile İbrail'i de iade etmişti¹⁷⁹⁶. Diğer taraftan Osmanlı merkezi de Rus ordusunun mağlubiyeti sonrasında imzalanan antlaşma metnine uyulması ve şartların tatbikinin takipçisi olması için sadrazama kesin bir talimat vermişti. Buna göre, Rusların istila ettikleri bölgelerden mübadele temessüklerinin onaylanmasını müteakip, derhal çekilmeleri ve bunun kati suretle yürürlüğe konulması gerektiği bildirilmişti¹⁷⁹⁷. Nitekim 28 Temmuz'da Osmanlı birlikleri, kale muhafızı Davud Paşa ile birlikte tekrar kaleye girmişti¹⁷⁹⁸. Böylelikle İbrail Kalesi, Ruslar tarafından istila edildikten sadece bir hafta sonra, barış şartlarının hükmüne göre Osmanlılara iade edilmişti. Çar I. Petro, kalede mevcut 6.000 kadar askerin kendi ordusuna tabi olan Ruslardan, diğerlerinin ise Eflak ve Boğdanlı gruplardan olduklarını ifade ederek, sadece Rus olanların kaleden salıverilmesini ve emniyetli bir bölgeye bırakılmasını rica etmişti. Bu talep, Osmanlı yönetimi tarafından uygun görülmüş ve Rus ana kuvvetlerine emniyetle ulaştırılması sağlanmıştı. Eflak ve Boğdanlı askerler ise bunu haber alınca kaleyi derhal terk ederek civar bölgelere firar etmişti¹⁷⁹⁹.

Ruslar açısından düşünüldüğünde, birçok entrika ve çabalar neticesinde az kayıp vermiş olmalarına rağmen, İbrail'i istila edebilmiş ancak bir hafta burada kalmış oluyordu. İbrail müdafileri için ise bu muhasara, istila ile birlikte müslim ve gayrimüslim birçok ahalinin perişan olmasına, çok sayıda kayba ve nihayet Ruslara

¹⁷⁹⁴ W. R. Morfili, *A History of Russia: From The Birth of Peter The Great to Nicholas II*, James Pott & Co., Newyork 1902, s. 58; Mesut Uyar and Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*, s.108.

¹⁷⁹⁵ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 261.

¹⁷⁹⁶ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s. 334; Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2402.

¹⁷⁹⁷ BOA, A.DVNSMHM. d 119 hk 163.

¹⁷⁹⁸ Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, s. 540; İbrail'in kuşatılması ve Ruslar tarafından alınması ile ilgili farklı tarihler verilmektedir. Örneğin Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat'ın belirttiği tarihler, Eflak Kroniklerinde 12-13 Temmuz olarak gösterilmektedir. Bkz. Mehmed Ali Ekrem, *Kronikler*, s.153; Ahmed bin Mahmud bu tarihi 11 Cemâziyelevvel 1223/27 Haziran 1711 olarak göstermiştir. Bkz. *a.g.m*, s. 400.

¹⁷⁹⁹ *Târih-i Râşid*, C. III, s. 365-366; Yeniçeri Kâtibi Hasan, *Prut Seferi'ni Beyânımdır*, s. 70.

nazaran daha fazla zarar görmelerine sebep olmuştu. Herhalde bu savaştan politik olarak en fazla zarar görenler ise Eflak ve Boğdan voyvodalıkları olmuştu. Nitekim kısa bir süre sonra bu beyliklerin yönetimine, İstanbul'un Fener bölgesinde yaşayan Rum Ortodoks cemaatinin zengin ve güçlü üyeleri atanmış ve yaklaşık yüzyıl sürecek yeni bir idare usulü ile bu iki tabi devlet Fenerli Beylere bırakılmıştı¹⁸⁰⁰. Barış antlaşmasını müteakip Boğdan Voyvodalığı'na Kantemir'in yerine Nikola Mavrokordato atanmış (1711) ve Prut savaşı sırasında Osmanlı merkezine güven vermeyen tutumları yüzünden Eflak Voyvodası Brankovyano da birkaç yıl sonra görevinden azl edilmişti (1714)¹⁸⁰¹.

2. Prut Barışı'ndan Sonra İbrail Kalesi ve Teşkilatlanma Faaliyetleri

İbrail'in iade edilmesinin hemen ardından Osmanlı Devleti, ilk iş olarak kaleye Tırhala ve Çorum Sancakları Mutasarrıfı olan Mirmirân Mustafa Paşa'yı muhafız olarak tayin etmişti. Mustafa Paşa'ya verilen ilk talimatlardan biri, Prut Antlaşması ile belirlenen sulh şartlarının uygulanması ve bölgedeki demografik yapının korunarak, Rusların müdahale etmesinin engellenmesiydi. Ayrıca ahalinin zirai ve ticari faaliyetlerini emniyetle icra edebileceği tedbirlerin alınması gerekiyordu. Bunun için Maraş Eyaleti'ne bağlı alaybeyleri ve maiyetlerindeki askerler, bölgeye gönderilmiş ve ahalinin muhafazasının sağlanması istenmişti¹⁸⁰². Bölgede Rus kuvvetleri ile birlikte hareket eden ve Osmanlıların savaşı kazanmasıyla civar bölgelere yayılan çetelerle bazı isyancı grupların takip edilerek Eflak ve Boğdan'da ziraat ve ticaretle uğraşan ahaliye zarar vermelerinin önüne geçilmesi de gerekmişti. Zira İbrail'den İsmail Geçidi Kasabası'na kadar yayılmış olan bu gruplar, bölge sakinlerinin mallarını gasp ediyor ve asayişin bozulmasına sebep oluyorlardı. Eflak Voyvodası Brankovyano da bu faaliyetlerin yerleşimcilere verdiği zarardan söz ederek, çetelerin bölgeden çıkarılması için ricacı oluyordu¹⁸⁰³. Diğer yandan gelişmeler üzerine İbrail Kalesi yöneticileri, hem şehrin hem de civarının asayişini

¹⁸⁰⁰ Donald Quataert, *Ottoman Empire: 1700-1922*, Cambridge, Neyork 2005, s. 47-48.

¹⁸⁰¹ Gr. G. Tocilescu, *Istoria Romanilor*, Editura Librăriei Soceciu, Bucuresti 1896, s. 69.

¹⁸⁰² BOA, A.DVNSMHM. d 119 hk 164 (Evasit- C 1123/31 Temmuz 1711).

¹⁸⁰³ BOA, A.DVNSMHM. d 119 hk 171 (Evahir-i C 1123/14 Ağustos 1711).

sağlamak üzere, hareket kabiliyeti yüksek süvari birliklerinin tayin edilmesini istiyordu. Nitekim bu tarihlerde kalede 41 yerli süvari kalmıştı ve 100 kadar daha atlı unsura ihtiyaç vardı¹⁸⁰⁴. Ancak Prut Seferi sırasında bazı gayrimüslim yerlilerin Rus tarafına meyletmesi, kalede mevcut askeri personelin bu grup ahali arasından seçilmesine şüpheyle yaklaşılmasına sebep olmuştu. Kale yönetimine, yeni bir şekilde tertip edilecek 100 süvari askerinin Müslüman yerli ahalden temin edilmesi talimatı verilmişti. Kale yöneticileri ise bu yolla yapılan alımlara müslüman ahalinin, ulufelerin düşük meblağlarda olmasını gerekçe göstererek rağbet etmediklerinden şikâyet ediyordu. Merkezin tavsiye ettiği çözüme göre, şayet bu atlı askerler arasında gayrimüslim kişiler varsa, bunların içinden güven duyulanların görevine devam etmeleri, diğerlerinin de ihraç edilmesi kararlaştırılmıştı. Yine de eksiklik hâsıl olursa, yevmiyelerin zamlı tarifeye göre İbrail, Kili ve Akkirman kazalarının müslüman ahailerinden seçilerek tanzim edilmesi yoluna gidilmişti¹⁸⁰⁵. Bir süre sonra, söz konusu 100 atlı askerinin temin edilmiş ve bunların maaşları, İbrail Nezareti gelirlerinden ocaklık olarak tahsis edilmişti¹⁸⁰⁶. Yapılan yoklamalarda bu atlı birliklerin tamamının, Müslüman unsurlardan oluştuğu anlaşılmaktaydı¹⁸⁰⁷.

Eflak ve Boğdan bölgesindeki asi grupların ortadan kaldırılmasına yönelik yoğun faaliyetler devam ederken, Osmanlı yönetiminin diğer bir problemi de aslında Eflak Voyvodası Brankoviano'nun kendisiydi. Prut Savaşı sırasında Brankoviano, Boğdan Voyvodası Kantemir'in aksine, daha itidalli bir tutum sergilemişti. Kantemir ve boyarların Osmanlıların zayıfladığı düşüncesiyle giriştikleri faaliyetlere doğrudan katılmak yerine, temkinle hareket etmiş ve her iki tarafın tepkisini çekecek davranışlardan uzak durmaya çalışmıştı. Brankoviano bu siyaseti, her ne kadar hem Rusya hem de Osmanlı tarafının dikkatlerini üzerine çekmemek üzere bir diplomasi ile yönetiyor olsa da aslında her iki devlet tarafından güvenilmez ve kuşkuyla yaklaşılan bir kişi olarak görülmesine sebep olmuştu. Brankoviano, Rusların Prut'ta yenilmesiyle birlikte kuzeni Toma ile aynı akıbete uğramak niyetinde değildi ve Prut

¹⁸⁰⁴ BOA, İE. AS 7166 (5 Ş 1123/18 Ağustos 1711).

¹⁸⁰⁵ BOA, İE. AS. 79/7166 (5 Ş 1123/18 Ağustos 1711).

¹⁸⁰⁶ BOA, AE. SAMD. III 63/6324 (Gurre-i Ra 11224/8 Nisan 1712).

¹⁸⁰⁷ BOA, AE. SAMD. III 117/11555 (12 Z 1128/28 Kasım 1716).

Barışı'nın ardından, Osmanlılara daha yakın bir politikayı benimsemişti¹⁸⁰⁸. Lakin Osmanlılar, onun son derece güvenilmez bir yönetici olduğunu düşünüyordu¹⁸⁰⁹. Brankovyano da bunu biliyor ve kendisini olumsuz bir akıbetten kurtarmak için diplomatik girişimlerde bulunuyordu. Nitekim Osmanlılara rakip olan Avusturya ve Rusya devletleri ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle suçlanmaktaydı. Hatta kendi adına bağımsızlık sembolü sayılabilecek sikke dahi bastırıldığı bilinmekteydi¹⁸¹⁰. Dönemin Osmanlı kaynaklarında Brankovyano tarif edilirken, yaklaşık yirmi altı yıldır voyvodalık hizmetinde bulunduğu ifade edilerek, mal varlıklarının çokluğuna atıf yapılıyor ve bunun kaynağını, voyvoda olduğu süre içinde tertip ettiği ifade ediliyordu. Memleketi zamanla kendi tasarrufuna alacak kadar mal ve mülk sahibi olmuştu. Prut Savaşı sırasında, Rus Çarı lehine faaliyetlerde bulunuyordu. Çar, Boğdan tarafına geldiğinde ona yardımda bulunduğu iddia edilmekteydi. Ayrıca emrindeki süvari birlikleri, güya kendisinden habersiz olarak kuzeni Toma tarafından Rus ordusuna katılmıştı. Aslında Brankovyano'nun ihaneti zahir olmasına rağmen onun bu tutumu, bazı Osmanlı vezirleri tarafından görmezden geliniyordu. İhanetinin farkında olan bölge yöneticileri, Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa'nın ifadesiyle “*neme gerektir*” diyerek, her haline müsaade ediyor ve duruma müdahil olmuyorlardı. Yaklaşık iki senedir Rus Çarı lehine faaliyette bulunduğu belirtilirken, tutum ve davranışları neticesinde Brankovyano, bahsi geçen tutum ve davranışları yüzünden kendisini bekleyen akıbetten kurtulamamıştı¹⁸¹¹. Her ne kadar yaklaşık 25 yıl voyvodalık görevinde bulunsa da Osmanlı merkezi yönetimi tarafından cezalandırılacaktı. Prut Seferi neticesinde bölgedeki kalelerin tanzimine odaklanan Osmanlılar, bir yandan da savaş sırasında ve sonrasında devlet aleyhine hareket eden Eflak ve Boğdanlı unsurların peşine düşmüştü. 1714 yılının Mart ayı ortalarında, Rumeli Valisi Mustafa Paşa'ya, kapı halkı ve maiyetindeki askerlerle İbrail Kalesi'nin güçlendirilmesi ve dolayısıyla bina işleri ile ilgilenerek nizamın sağlanması talimatı verilmişti¹⁸¹². Bâb-ı Âli, bir yandan da Eflak halkına neredeyse bir ultimatom mahiyetinde, Brankovyano'nun akıbeti ile ilgili bir durum

¹⁸⁰⁸ Alexandru D. Xenopol, *İstoria Romanilor (1689-1714)*, Vol. VIII, s. 64.

¹⁸⁰⁹ Constantin C. Giurescu, *İstoria Romanilor*, s. 352.

¹⁸¹⁰ Gr. G. Tocilescu, *İstoria Romanilor*, Editura librăriei Socceci, Bucuresti 1896, s. 69.

¹⁸¹¹ Nusretnâme, *a. g. t.*, s. 816.

¹⁸¹² BOA, A. DVNSMHH. d 120 hk 582 (Evahir-i S 1126/16 Mart 1714).

değerlendirmesi yaparak bir bilgiyi paylaşıyordu. Umûmen Eflak reâyasına, boyar ve dini grupların önderlerine, voyvodanın azledilmesinin gerekçelerini açıklıyordu. Brankovyano, Osmanlı merkezi yönetiminin kanaatine göre kesin bir ihanet içerisindeydi. Prut Savaşı'nda Rusların Osmanlı ülkesine ve özellikle Boğdan topraklarına girmesinde, Çar'ı doğrudan tahrik ettiğini ve ordusuna yardımda bulunduğu konusunda suçlanıyordu. İbrail Kalesi'nin istilasını ile ilgili olarak doğrudan sorumlu gösterilmekte ve Müslüman ahalinin bir kısmının katline ve bir kısmının da esaretine sebep olan aktörlerden olduğu bildirilmekteydi. Bu suretle azledilerek *kendi cinslerinden yeni bir voyvodanın tayin* edileceğini işaret ediliyordu. Aslında Osmanlılar, sonradan voyvoda tayin edilecek idareciler için zemin hazırlayarak olası tepkilere engel olmaya çalışıyordu (17 Mart 1714)¹⁸¹³. Nitekim kısa bir süre sonra Eflak Voyvodalığı'na vekâleten Ştefan Kantakuzen atanmış ve yaklaşık bir yıl sonra, yerine Fenerli ailelerden İskerletzâde Nikolaki tayin edilmişti¹⁸¹⁴. Brankovyano'nun yakalanması için Rumeli Valisi ve İbrail Muhafızı Mustafa Paşa görevlendirilmiş, yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi talimatı verilmişti (14 Nisan)¹⁸¹⁵. Bir süre sonra Büyük Mirâhur Mehmed Ağa marifetiyle, Brankovyano ve iki yüz kadar adamı, İstanbul'a getirilerek Yedikule'de bir süre hapsedilmiş ve daha sonra divandan alınan kararla Yalıköşkü nam mahalde padişah huzurunda kendisi ve dört oğlu ile birlikte idam edilmişti (Ağustos 1714)¹⁸¹⁶.

Görünürde Prut Seferi'nin ardından İbrail ve civar bölgede oluşan hareketliliğin âmilleri: Eflak ve Boğdan'da sukûnetin sağlanması, Rusya'nın dışa dönük politikaları ve sonradan Avusturya'nın Osmanlı aleyhine faaliyetlerinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim Venedik'in dâhil olacağı savaş, 1714 yılından 1718 yılına kadar Osmanlı sınırlarını etkileyecek yeni sonuçlar doğuracaktı. Yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan en önemli gerçek, kuşkusuz hem bu yüzyıl hem de sonraki yüzyıla sirayet edecek en keskin problem ve tehdit olarak Rusya'nın ilerleyişi olacaktı. Aslında Prut Seferi, savaşın galip tarafı olmasına rağmen yapılan

¹⁸¹³ BOA, A. DVNSMHH. d 120 hk 800, 801, 802 (Evail-i Ra 1126/17 Mart 1714).

¹⁸¹⁴ Cafer Çiftçi, "Bâb-ı Âlî'nin Avrupa'ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan'da Fenerli Voyvodalar (1711-1821)", *Uluslararası İlişkiler, Cilt VII, Sayı XXVI*, 2010, s. 35.

¹⁸¹⁵ BOA, A. DVNSMHH. d 120 hk 798 (Evahir-i S 1126/16 Mart 1714).

¹⁸¹⁶ Nusretnâme, *a. g.t.* s. 818.

barış antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne anlamlı bir kazanç sağlamamıştı. Azak Kalesi Osmanlılara iade edilmesine rağmen, Rusların teslim konusunda pek de istekli olmadıkları ve bu suretle bu işlemi geciktirdiği ortaya çıkmıştı. Yine de bu zafer, Osmanlılara Karlofça Antlaşması'ndan sonra psikolojik olarak bir moral sağlamıştı. Baltacı Mehmed Paşa'nın sadareten azledilmesi ile yerine tayin edilen Ali Paşa'nın faaliyetleri, kaybettikleri toprakları geri alma içgüdüleriyle Osmanlıları yeni bir hevese yöneltecekti¹⁸¹⁷. Nitekim birkaç yıl sonra Osmanlı Devleti, Venedik ve Avusturya ile yeni bir savaşa girmişti.

Prut Barışı'nı takiben Ruslar tarafından sulh şartlarının ihlal edildiğine dair bilgiler Bâb-ı Âli'ye ulaşmaktaydı. Çar'ın Prut hezimetinden sonraki tavırlarının, barışı uygulamaya yönelik faaliyetler olmadığı algısını çoktan oluşturmuştu. Keza Ruslar Azak Kalesi'nin iadesi ve antlaşmada belirlenen bazı bölgelerdeki kalelerin yıkılması maddesini uygulamaya sokmakta direniyordu. Hudut bölgelerde ve özellikle Lehistan'daki faaliyetleri de doğrudan antlaşmaya aykırıydı¹⁸¹⁸. Nitekim bu bölgelerde askerlerini peyderpey konuşlandırdığı haberi üzerine Osmanlılar, Kasım 1712 tarihinde yeni önlemler almak zorunda kalmışlardı. Ruslara karşı alınacak tedbirlerin en belirgin amacı, kuşkusuz Karadeniz kıyıları ve Kuzeydoğu Avrupa'da sınır hattının güvence altına alınması ile doğrudan alakalıydı. Özi, Akkirman, Hotin, Bender ve Tuna hattında ise İbrail Kalesi, bu manada bölgenin en müstahkem ve en stratejik mevkiileri olmaları sebebiyle özel bir yere sahipti. Rusya'nın antlaşma şartlarına aykırı aşırı hareketlerine karşı, tedbiren sınırlarda alınacak güvenlik önlemlerinin başında, söz konusu kalelerin süratle tahkim ve teçhiz edilmesi gelmekteydi. Bu maksatla Rumeli'nin sol kol kazalarından, serhadlerin muhafazası için bazı birliklerin hazır halde olması sağlanacaktı. Dolayısıyla yeniçeri gruplarından muhtelif taşra bölgelerde hizmet gören askerlerin, derhal bu sınır kalelerine gönderilmeleriyle olası bir harekâta hazır hale getirilmesi

¹⁸¹⁷ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu*, Yeditepe, İstanbul, 2007, s. 17.

¹⁸¹⁸ Antlaşmanın ilk maddesi, Rusların Lehistan'da bulundurduğu askerlerinin geri çekilmesi ile doğrudan ilgiliydi. Nusretnâme, a. g. t., s. 790.

amaçlanıyordu¹⁸¹⁹. Bu sebeple İbrail ve diğer kalelere yeniçeri takviyesi takviyesi yapılmış ve yamaklardan hiçbir ferdin kale dışına çıkmasına müsaade edilmemesi talimatı verilmişti¹⁸²⁰. Belgrad Kalesi'nde görevli olan 11. Cemaat'e mensup yeniçeriler de İbrail Kalesi'ne sevk edilmişti¹⁸²¹. 1712 yılının Şubat ayına gelindiğinde, kalede yaklaşık 500 kişilik bir yeniçeri mevcudu olduğu bildiriliyordu¹⁸²².

Bu tarihlerde serhad bölgelerde Osmanlı askeri algısı, belli ki sınırlarda oluşabilecek muhtelif tehditlere karşı, kalelerin tahkim edilerek asker ve mühimmat konusunda hazır bulunması gerektiği yönündeydi. Rusya'nın Lehistan politikası, Eflak ve Boğdan meseleleri ve batıda Avusturya ve denizlerde Venediklerin Osmanlı topraklarına oluşturduğu tehditler, her halde kaçınılmaz olarak güçlü bir savunma anlayışını gerekli kılmıştı. Dönemin önemli müverrihlerden Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Hotin Kalesi ile ilgili alınacak tedbirleri tafsil ederken, hudut tahkimatlarının tertibatıyla ilgili muhtelif tedbirlerin ne şekilde alındığı ve nasıl bir algıyla hareket edildiğini yansıtmaya bakımdan önemliydi. Çünkü Osmanlılar, Prut Antlaşması'ndan sonra bahsi geçen gerekçelerden dolayı Ruslara tekrar savaş ilan etmiş ve bölgede bir takım askeri tedbirler almıştı. Ancak iki devlet, Haziran 1713 tarihinde yeni bir antlaşma imzalamıştı¹⁸²³. Müteakiben bölgede bulunan asker, mühimmat ve sair levazım için, *“bu kadar tedarik ve sevkiyat işlemlerine rağmen, bunların harç ve masraflarının heba olacağı”* konusunda Osmanlılar, bazı tedbirler almak zorunda kalmışlardı. Boğdan topraklarında olan Hotin Kalesi'nin, muazzam bir yapıda inşa edilmesi kararlaştırılmıştı. Şayet mühimmat ve askerler oraya yönlendirilirse, hem askerler hem de malzemeler telef olmaktan kurtulacak ve aynı zamanda, düşman unsurlarına karşı hazır halde olacaktı. Bu suretle askerinin tamamını, inşa işleminin tamamlanması için seferber etmişti. Vezir ve mirmiran seviyesindeki rütbeliler, kapı halkları ve maiyetlerindeki askerlerle birlikte Hotin Kalesi'nin

¹⁸¹⁹ BOA, A.DVNSMHH. d 119 hk 1229, 1230; Rumeli'de Karınabad, Aydos, Yenipazar, Şumnu, Eskiçuma, Tırnovi, Hazergrad, Rusçuk, Lofça, Plevne, Çardak, Gelibolu, Silistre, ve Maçin kazalarına bildirilmiştir.

¹⁸²⁰ BOA, ADVNSMHH. d 119 hk 1229 (Evahir-i L 1123/10 Aralık 1711).

¹⁸²¹ BOA, ADVNSMHH. d 119 hk 441 (Evasıt-ı Za 1123/25 Aralık 1711).

¹⁸²² BOA, MAD. d 21170 (Masar 1124/9 Şubat 1712) s. 41-46.

¹⁸²³ Kemal Beydilli, “Prut Antlaşması”, *DİA, C. XXXIV.*, İstanbul 2007, s. 361.

inşasına yönlendirilmişti. Haleb Valisi Vezîr Köse Halil Paşa, hem bina işlerine hem de bölgenin seraskerliğine tayin edildi. Diğer taraftan *dârü`l-cihâd* olarak tanımlanan Belgrad Kalesi için de maddi destek sağlandı. Anadolu Valisi Vezir Topal Yusuf Paşa, Bender muhâfazasına görevlendirildi. Rumeli Valisi Vezir Arnavud Abdi Paşa, Kırım Hânı Kaplan Giray, Bosna Valisi Dizdâroğlu Boşnak Sarı, Özi Valisi Bodur Mustafa Paşa, Haleb Valisi Vezîr Kıbtî Ali Paşa, Diyarbakır Valisi Genç Ali Paşa, Karaman Valisi Osman Paşa, Sivas Valisi Baltacı İvaz Paşa ve maiyetindeki kapı halkı ve askerler, merkezi ordunun yaya ve süvari unsurları, muhtelif top ve mühimmatla birlikte Hotin Kalesi'nin bina işlerinin tamamlanmasına ve bölgenin muhafazasına kaydırılmıştı¹⁸²⁴.

Osmanlılar, kuzey ve batı sınırlarında Avusturya ve Rusya tarafından oluşabilecek tehditlere karşı, artık tam bir savunma pozisyonunda askeri kıtalarını hazır hale getirmek zorundaydı. Nitekim 1713 tarihli sayımlarda, sınır birliklerinin yerli unsurları olan askerlerin sayısal mevcudundaki artış dikkat çekmektedir. Bu vaziyet ve alınan yeni askeri tedbirler, elbette fonksiyonel olarak işin başlangıç kısmıydı. Sonraki dönemlerde artarak devam eden kalelerin tahkim ve teçhizindeki bu yeni önlemler silsilesi, başarısı tartışılır neticelerine rağmen, Osmanlılardaki sınır kaygısına ve tedbir anlayışına işaret etmekteydi. Prut Savaşı'ndan sonra, bölgedeki kaleler hızlı bir şekilde elden geçirilmiş ve asker sayıları artırılarak, ateşli silahların mevcudunu çoğaltma gayretine girilmişti. 1715-1718 yılları arasında cereyan eden savaşta, batı sınırlarında Bosna, Bihke, Tımişvar, İzvornik ve Hersek livalarındaki kaleler, en stratejik tahkimatlarıydı. Tuna hattında ise bu özellik, şüphesiz ki Silistre Sancağı bölgesindeki kalelerdi. Bu savaştan hemen önce: Tımişvar 4.000, İzvornik 1.168, Hersek 3.366, Bosna 8.984 ve Silistre Sancağı dâhilindeki kalelerde ise yaklaşık 10.000 yerli askeri personel mevcuttu¹⁸²⁵. Sadece Hotin Kalesi'nde istihdam edilen yerli askerlerin sayısı dahi muazzam derecede artış göstermişti. Aralık 1713'te muhtelif piyade unsurları 1.016'ya süvariler 552'ye toplamda ise 1.568 yerli kulu

¹⁸²⁴Nusretnâme, a. g. t., s. 795-796.

¹⁸²⁵ BOA, , D.BKL. d 32340 (27 Ş 125/18 Eylül 1713).

mevcuduna ulaşmıştı. Aynı tarihte Bender Kalesi'nde, ocaklı unsurlar hariç 4.736 yerli askeri personel bulunuyordu¹⁸²⁶.

Asker sayılarının artması, böylesi stratejik kalelerin idaresinde fonksiyonel olarak kudretli askeri yöneticilerin görevlendirilmesini gerektiriyordu. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Rusya'nın yayılmacılığı, Osmanlı Devleti'nin en mühim problemlerinden biri olmuştu. Osmanlı Devleti ile giriştiği tüm savaşlarda Karadeniz'in kuzeyi, Kafkasya ve Tuna hattında bulunan Osmanlı kaleleri, Rusya'nın en temel harekât noktası ve hedefi konumundaydı. Bilhassa Batı Karadeniz ve Tuna kıyıları, Osmanlı merkezinin ve ordusunun hububat, tuz ve tereyağı gibi ürünlerin lojistiği bakımından en önemli tedarik üsleriydi. Özellikle Belgrad'dan Karadeniz kıyılarına kadar Tuna hattında bulunan Osmanlı kale-şehirlerinin neredeyse her biri, aynı zamanda birer tahıl antreposuydu. Kuzey hudutlarında Azak Kalesi ve çevresiyle birlikte Özi havzası, Rusların Karadeniz'deki varlığı ve güneye inme siyasetini kolaylaştıracak en önemli merkezlerin başında geliyordu. Keza bu bölgeler, Belgrad'dan doğuya uzanan Tuna ve Karadeniz stratejik hattında kalan ve Osmanlı ileri karakollarının en önemlileriydi¹⁸²⁷. Diğer taraftan Bucak ve Besarabya bölgesi ile Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü yerden başlayıp Kili, Karaharman, İsmail, Tulça, İsakçı, İbrail, Kalas, Maçın, Hırşova ve Silistre gibi birçok şehir, bu hattın üzerinde mevcut kontrol noktalarının stratejik olarak en ehemmiyetli şehirleriydi¹⁸²⁸. Ayrıca Tuna hattına ilerlemeye çalışan Rusya'nın askeri harekâtları, bu hattın öte yakasında bulunan ve Osmanlılara güney hattı için önemli bir askeri tampon vazifesi gören Eflak ve Boğdan ülkelerinin tehdidine de sebep oluyordu. Bu tehdit, bazen Romen voyvodalarının Rusya tarafına meyletmeleri sebebiyle, Osmanlı ülkesinin bu beyliklerle sınır oluşturan önemli garnizonları için de tehlike oluşturuyordu. Tüm bu nedenler, Osmanlı sınır bölgelerinin düzenlenmesini ve buralarda daha kudretli bir idarenin varlığını gerektiriyordu. Batı hudutlarında Avusturya ve kuzey hattında Rusların oluşturduğu tehditlere karşı

¹⁸²⁶ BOA, D. BKL. d 32341.

¹⁸²⁷ V. Aksan, *a.g.e.*, s.173; Virginia H. Aksan, "Osmanlı Bağlamında Savaşçı Nüfusların Seferberliği, 1700-1850)", *Askerlik İş: Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-200)*, (Derleyen: Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 325.

¹⁸²⁸ Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Harplerinde İbrail Kalesi*, s.77.

Osmanlı Devleti, bölgedeki serhad kalelerini daha sıkı bir şekilde tahkim ve teçhiz etmeye başlamıştı. Bu suretle sınır ve sınırlara yakın neredeyse her bir Osmanlı kalesinin organizasyon ve sorumluluğu, en az *mirmiran* ve en çok *vezir* rütbesindeki yöneticilerin idaresine verilmişti. Nitekim 1711 Prut Savaşı'ndan sonra, II. Bölüm'de anlatıldığı üzere İbrail Kalesi'ne atanan askeri idarecilerin mirmiran ve vezir rütbesinde olması dikkat çekmektedir. *Muhafız* olarak atanan paşalar, görevli oldukları kalelerin stratejik konum ve ehemmiyeti itibariyle, doğal olarak dizdarlardan daha ileri düzeyde bir yetkiye sahipti. Keza kalelerin savunma, tahkim, teçhizat, iaşe, ikmalinden ve sair personel ihtiyaçlarına kadar, doğrudan İstanbul'a karşı sorumlu tutulmuşlardı. Dolayısıyla dizdarların görevleri devam etse de yerli ve merkezi ordu mensuplarının sayısal olarak mevcudunun artması ile teşkilat ve idaresi, muhafız paşaların kontrolü altına girmişti. Kale askerlerinin tamamı, doğrudan muhafız paşalara tabi idi. Yine bir kanaat oluşturması bakımından 1721 tarihli bir belge, muhafız paşaların görev ve yetkilerinin anlaşılması bakımından önemlidir. Özi Valisi ve aynı zamanda Hotin Kalesi Muhafızı olan Abdi Paşa'ya Osmanlı yönetimi tarafından verilen bir talimat, Azak, Yenikale, Niş, Eğriboz, Vidin, İnebahtı, Mora, Bender, Kandiye, Hanya, Özi, Niğbolu, Erzurum, Kars, Van, İbrail, kaleleri muhafızlarına da gönderilmiştir. Buna göre buldukları kalenin muhafazasını üstlenen muhafız paşalar, ulema, eşraf ve askeri topluluklarla, memleket ayanları ve belde ahalisinin merasim ve teşrifatına riayet edecek ve bunların emniyetlerinden kesin bir şekilde sorumlu tutulacaklardı. Müslim ve gayrimüslim tüm unsurların huzur ve refahını sağlayacak, hiçbir şekilde zulme maruz kalmalarına müsaade etmeyeceklerdi. Memur olduğu bölgelerde ikamet eden dini ve askeri zümrelerle ayan ve eşrafın hak ve hukukunu gözeteceklerdi. Teşrifatlardaki usullere riayet edilecekti. Askeri ve idari memurların, uygun yerlerde istihdamları sağlanacaktı. Askeri zümrelerin hukuki davalarında, ceza verilenler zabitlerine teslim edilecek ve kararların uygulanmasının takipçisi olacaklardı. Kanunen gerekli olan icratta hiçbir şekilde gevşeklik oluşmasına müsaade etmeyeceklerdi. Reâya ve berâyanın şer'i davalarında, mahkemenin kararı ne ise buna uygun davranılacak ve kararların uygulanmasına katkı sağlayacaklardı. Her halükarda muhafız paşa da herkes gibi kanunlara göre hareket edecekti. Dolayısıyla serhaddinin düzeni ve nizamının sağlanması, belde işlerinin tanzimi ve ahali ile alakalı işler, bunların

himayesini gözeterek memleket nizamını sağlayacak tüm hükümlerin, muhafız paşalar tarafından uygulanması bekleniyordu¹⁸²⁹. Prut Savaşı esnasında İbrail Kalesi'nde muhafaza görevini gören Davud Paşa'nın ardından, 1829 yılında İbrail'in Osmanlı idaresinden çıkışına kadar kaledeki askeri yöneticilerin neredeyse tamamı, vezir rütbesindeki paşalardan oluşmaktaydı.

Süratle devam eden faaliyetler, kalelerin askeri ve idari bakımdan güçlendirilmesinden, bölgede asayişinin temin edilmesine kadar birçok alandaki uygulamaları kapsıyordu. Bu nizamı sağlamak için alınan tedbirlerin en başında, sınır kalelerindeki askeri kadronun genişletilmesi ve tahkimatlarının güçlendirilmesi geliyordu. Dolayısıyla İbrail Kalesi'nde, yeniçeriler gibi kapıkulu ocak mensupları dışında daimi ya da tehlike geçinceye kadar hazır bulundurulacak yerli askeri unsurların sayısının artırılması yoluna gidilmişti ve askeri sınıflar, artık yavaş yavaş tabya sistemlerine göre konuşlandırılıyordu. İbrail Kalesi'ne, 4 tabyada hizmet görecek azeb birlikleri, sağ gönüllüler, atlı birlikler (beşlü/fârisan), müstahfiz ve cebecilerden oluşan toplam 617 yeni yerli asker ilave edilmişti (Mart 1714)¹⁸³⁰. Aynı tarihlerde Rumeli Valisi Mustafa Paşa, kısa süre önce kapı halkı ve maiyetindeki Rumeli eyalet askerleri ile birlikte, Hotin Kalesi'nin inşaatının tamamlanmasında neticelendirilmesinde görevlendirilmişti. Paşa, eyalet gelirlerinin yetersizliğinden şikâyet ederek, bölgeye gönderilen askerlerin giderlerinin çokluğundan söz ediyordu. Merkezden akçe talebi, yönetimin tepkisini çekmiş ve derhal Hotin Kalesi'nin tamamlanması için hareket etmesi talimatı verilmişti. Buradaki inşa faaliyeti tamamlandıktan sonra, bir yandan da İbrail Kalesi'nin güçlendirilmesine gayret sarfetmesi istenmişti¹⁸³¹.

Avusturya ile devam eden harbin etkisi de bölgede görülüyordu. Mustafa Paşa, 1716 yılının Ekim ayında tekrar İbrail Kalesi'nin muhafazası için görevlendirilmişti. Zira daha önce gelen haberlere göre Tımışvar Kalesi, vire ile Avusturya ordusuna teslim edilmişti. Erdel tarafından Eflak ve Tuna hattına

¹⁸²⁹ BOA, A. DVNSMHH. d 130, hk 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675 (Evâil-i M 1134/22 Ekim 1731).

¹⁸³⁰ BOA, AE. SAMD. III 111/10903 (Evail-i Ra 1126/17 Mart 1714).

¹⁸³¹ BOA, C. AS. 975/42487 (23 M 1130/27 Aralık 1717).

yönelecek tehditler de ihtimal dâhilindeydi. Bu suretle Mustafa Paşa, İbrail tarafında kalıp gelişmeleri yakından takip ederek, duruma göre önlemler alması gerekiyordu¹⁸³². Aynı zamanda Eflak ve Boğdan taraflarında bulunan Kırım Hanı Kaplan Giray da Mustafa Paşa ile birlikte bölgenin muhafazasına yönlendirilmişti. Maiyetindeki askerlerin maaşları ise Rusçuk ve Şumnu cizyeleri gelirlerinden karşılanmıştı (Ekim-Kasım 1716)¹⁸³³. Kaplan Giray Eflak tarafına varınca, merkezi ordunun sipah ocağı mensuplarının da İbrail Kalesi civarında kalmaları emredildi¹⁸³⁴. Ancak Kaplan Giray Han'ın Niğbolu tarafına geçmesi üzerine, ocak askerleri ve diğer kuvvetler, İsakçı tarafına kışlamak üzere yönlendirildiler¹⁸³⁵. Kış mevsimi yaklaşımadan merkeze ulaşan raporlarda, Avusturya (Nemçe) süvari birlikleri, Macar memleketinden Boğdan hududuna kadar gelmişlerdi. Bu bölgede bulunan kasaba ve köy gibi yerleşim yerlerini basarak Müslüman ahaliyi katletmiş, Boğdan reayasının da mal ve eşyalarını gasp ederek onlara büyük zarar vermişlerdi. Yaklaşık 3.000 süvariden oluşan bu askerleri def etmek için İbrail muhafızı tayin edilen Mustafa Paşa, bu kez Hotin Muhafızı olan Mirza Mehmed Paşa ile birlikte görevlendirildi (14 Kasım 1716)¹⁸³⁶. Bâb-ı Âli bölgede alınacak tedbirleri, Özi havzasından itibaren güneye, Prut Nehri'ni takiben bu bölgeden hareketle, Aşağı Tuna hattının son mevkilerine kadar bir koridor halinde yönlendirmek istiyordu. Nitekim Yeniçeri Ağası ve aynı zamanda Niğbolu ve Rusçuk Seraskeri tayin edilen Hüseyin Paşa, Özi Valisi ve aynı zamanda Yergöğü Kalesi Muhafızı Vezir Mirza Mehmed Paşa ile birlikte İbrail ve Yergöğü kalelerinin düşmandan korunması için görevlendirilmişlerdi. Bunlar, buldukları bölgelerden önce Yergöğü tarafına geçecek ve buradan Tuna hattına yönelecek tehditleri bertaraf edeceklerdi (Aralık 1716). Bununla birlikte bölgeye Avusturya ordusundan gelebilecek tehditlere karşı, merkezi ordu tarafından kalelere önemli ölçüde askeri sevkiyat yapılıyordu. 1717

¹⁸³² BOA, A. DVNSMHHM. d 125 hk 248; Halep Beyerbeyi Mustafa Paşa'ya İbrail Kalesi ve civarının muhafazası için gönderilen hüküm (1 Za 1128/17 Ekim 1716).

¹⁸³³ BOA, A. DVNSMHHM. d hk 324; Kırım Hanı Kaplan Giray, İbrail muhafazası için bu bölgeye gelince, kendisine katılması için İsakçı tarafında bulunan silahdar çavuşuna hüküm (29 Za 1128/14 Kasım 1716).

¹⁸³⁴ BOA, A. DVNSMHHM. d 125 hk 307 (Evahir-i Za 1128/6 Aralık 1714).

¹⁸³⁵ BOA, A. DVNSMHHM. d 125 hk 361; Kaplan Giray'ın Niğbolu civarında bulunması sebebiyle sipah ocağı neferlerinin de o bölgeye ihraç edilmeleri hakkında (15 Z 1128/30 Kasım 1716).

¹⁸³⁶ BOA, A. DVNSMHHM. d 125 hk 332 (Evahir-i Za 1128/14 Kasım 1716).

yılında Vidin Kalesi'nde 2.457, Niş kalesinde 2.093 olan yeniçerilerin mevcudu, İbrail Kalesin'de 1.692 kişilik bir kadrodan oluşmaktaydı¹⁸³⁷. Öte yandan yerli askeri personel, kalede geçici süreyle istihdam edilmek üzere muhtelif bölgelerden sevk edilen askerlerle de takviye edilmişti. Zira Karasu ve civar kazalarda sakin olan sipahi askerlerinin toplanarak İbrail Kalesi Muhafızı Mirza Mehmed Paşa'nın maiyetine gönderilmesi için de talimat verilmişti¹⁸³⁸. Takviye edilen askerlerle birlikte kaledeki personelin mevcudu için Mirza Mehmed Paşa'dan yoklama yapması istenmişti. Birkaç ay sonra yapılan sayımlarda kaledeki mevcut, merkezi ordunun yeniçeri ve diğer ocaklı mensupları hariç olmak üzere 1714 yılındaki sayıma benzer bir müfredattan oluşuyordu. Diğer taraftan kısa bir süre önce bölge idarecileri, Tuna hattındaki kalelerin korunması için sevk edilen askerlerin bir kısmının firarlarıyla da uğraşıyordu. Vidin, Rusçuk, Niğbolu ve İbrail kalelerine tayin edilen yerli ve yeniçeri zümrelerinin, memuriyetlerinden firar edenlerin bu kazalara ve bağlı köylerine saklandıkları bilgisi alınmıştı. Bunun üzerine civar bölgelerden Hacıoğlupazarı, Varna, Mangalya, Balçık, Hırsova ve Babadağı kazalarından, *sahihasamisi* olan yeniçerilerin, buldukları mahallerden toplanıp serdarlarının bayrakları altına girerek derhal İbrail Kalesi muhafazasına sevk edilmeleri ve firar eden askerlerin bulunması için de gerekli teftişin yapılması emredilmişti¹⁸³⁹. Kaledeki yerli askerler ise toplam dört tabyada istihdam edilen azeb birlikleri yoğunlukta olmak üzere, süvari ve piyade yaklaşık 600 neferden teşekkül etmişti¹⁸⁴⁰. Bir yıl sonraki sayımlarda 358 cebeci¹⁸⁴¹ ve 2.684 yeniçeri ocağı personelleri de İbrail'de istihdam edilmişti¹⁸⁴². Ayrıca aynı tarihlerde, başlarında generalleri olmak üzere 200 Macar askeri de İbrail Kalesi muhafazasında idi. Bunların her birine günlük yaklaşık 600 gram ekmek ve 600 gram et ve bir miktar arpa, İbrail Nüzul Eminliği tarafından tahsis ediliyordu¹⁸⁴³. Ulufeleri de ikişer aylık olmak üzere merkezi hazineden karşılanıyordu¹⁸⁴⁴. Bölgede alınan tedbirlere ek olarak kalelerdeki

¹⁸³⁷ BOA, MAD. d 4310 (Masar 1130/Aralık 1717) s. 154-186.

¹⁸³⁸ BOA, A. DVNSMHHM. d 126, hk 284 (Evâhir- C 1129/10 Haziran 1717).

¹⁸³⁹ BOA, A. DVNSMHHM. d 125 hk 813 (29 Ra 1129/13 Mart 1717).

¹⁸⁴⁰ BOA, AE. SAMD. III 111/10903 (Evail-i Ra 1126/17 Mart 1717).

¹⁸⁴¹ BOA MAD. d 6551 s. 522 (18 B 1130/17 Haziran 1718).

¹⁸⁴² BOA, MAD. d 6551 s. 571 (13 Ş 1130/12 Temmuz 1718).

¹⁸⁴³ BOA, MAD. d 6551 s. 567 (15 Ş 1130/19 Haziran 1718).

¹⁸⁴⁴ BOA, MAD. d 6551 s. 166 (15 S 1130/18 Ocak 1718).

daimi personellerin mevcudu, gün geçtikçe sayısı ve sınıfı bakımından daha fazla belirgin bir hale gelerek artış gösteriyordu.

Tablo 97: İbrail Kalesi Yerli Askerinin Tertibatı (1722)¹⁸⁴⁵

Cemaat	Dizdar	Ağa	Kethuda	Katip	Odabaşı	Alemdar	İmam/vaiz	Müezzin	Halife	Duagu	Bölükbaşı	Çavuş	Klavuz	Çorbacı	Vekilharç	Toplam
Müstahfiz	1		1	1	8	1	1	1								93
Azeban-ı Evvel-i Atik		1	1	1	10	1										132
Farisan-ı Evvel-i Atik		1	1	1	1	1	1		1	1	12	1				112
Gönüllüyan-ı Yemin		1	1	1		1					15	1				142
Farisan-ı Sani		1	1	1		1					9	1	9			90
Azeban-ı Sani		1	1	1		1					3	1				44
Cebeciyan		1 ¹⁸⁴⁶	1	1		1						1		1	1	37
Tabya-i Evvel		1	1	1		1					5	1				44
Tabya-i Sani		1	1	1	4	1						1				44
Tabya-i Salis		1	1	1	5	1						1				44
Tabya-i Rabi'		1	1	1	5	1										44

Mirza Mehmed Paşa'nın İbrail Kalesi'ni muhafazada görevli olduğu zamanlarda, hakkında sıkça şikâyet Osmanlı merkezine ulaşmaktaydı. Örneğin, Kıpti taifesinin maktu olarak ödedikleri cizyelerin tahsilinde bölgedeki vezir, mirmiran, mirliva, voyvoda, mütesellim, tımarlı, yeniçeri ve sair askeri sınıflardan hiç birinin müdahalesine cevaz verilmiyordu. Bunların ödedikleri cizye bedelleri, merkezden atanan cizyedarlar vasıtasıyla tek elden toplanıyordu. Tahsil işlemine tayin edilen vergi tahsildârı, hiçbir gerekçe yokken Kıpti taifesinden fazladan vergi talebinde bulunmuş, Mirza Mehmed Paşa'nın da reâyaya yüklenen bu haksız vergilere adı karışmıştı. Kethudası Lütfullah, İbrail Kıpti reâyasının mükellef olduğu vergileri toplayan tahsildarlarla birlikte, Mirza Mehmed Paşa adına fazladan talepte bulunarak haksız kazanç elde ediyordu. Osmanlı yönetimi, Mirza Mehmed Paşa'yı kesin bir dille uyarılmış ve reâyanın haksız vergi yüküyle perişan olmasına sebep olduğu için tehdit etmişti. Buna göre tahsil edilen ücretlerin hesabı yapılacak ve kati suretle

¹⁸⁴⁵ BOA, D. BKL. d 32424 (13 Z 1134/ Ekim 1716/17 Ağustos 1722).

¹⁸⁴⁶ Sercebe-Cebeciabaşı.

fazladan alınan akçe, sahiplerine iade edilecekti. Bu faaliyetlerde bulunan ve İbrail ahalisine karşı haksız kazanç elde edenlerin de yakalanarak mahkemece cezasının verilmesi isteniyor, ancak Mirza Mehmed Paşa ile ilgili bir tedbir şimdilik düşünülüyordu. Paşa'ya, bundan böyle kale askerinden ve maiyetindekilerden ahaliye karşı böylesi bir müdahaleye cevaz vermemesinin tenbihiyle yetinilmişti¹⁸⁴⁷. Ancak kethudasının bu hadiselerle doğrudan dahil olması sebebiyle defaatle uyarılmasına rağmen, Eflak ve Boğdan memleketleri ile birlikte Silistre ahalisine ve miri tahsildarlara verdiği zarar devam etmekteydi. Bu sebeple Mirza Mehmed Paşa'ya kethudasının azl edilmesi ilgili talimat iletilmişti¹⁸⁴⁸. Osmanlı yönetimi, Mirza Mehmed Paşa'nın İbrail Kalesi ve civarındaki faaliyetlerinden belli ki memnun değildi. Zira bu memnuniyetsizlik, kendisine doğrudan gönderilen emirlerdeki üsluba da yansımıştır. Kale askerlerinin olası bir düşman saldırısına karşı hazır halde olması ve takviye için sayımların yapılması istenirken, bir kısım cephaneye ve mühimmatın İsakçı Kalesi'ne gönderilmesi gerekmişti. Mirza Mehmed Paşa, yoklama ve mühimmat sevkiyatını geciktirmiş ve hatta İsakçı tarafına gönderilmesi gereken malzemeleri, merkezden gelen emre aykırı hareket ederek göndermemişti. Kendisine doğrudan *emre mugâyir hareket ettiği* bildirilmiş ve bundan duyulan hoşnutsuzluk dile getirilmişti. Ancak hakkında birçok şikâyet ve şaibe ortaya çıkmasına rağmen, Mirza Mehmed Paşa'nın bölgedeki faaliyetlerde istihdamına devam edilmişti¹⁸⁴⁹. Nitekim İbrail ve etrafında ortaya çıkan asayiş problemlerinin önüne geçilmesi için kendisinden hizmette kusur etmemesi bekleniyordu¹⁸⁵⁰. 1718 yılının ilk aylarında Eflak Voyvodası'nın arzına göre, Eflak kasaba ve köylerindeki bazı yerleşimciler, Tatar askerlerinin korkusundan Silistre, Yergöğü, Kulle ve İbrail şehirlerine kaçmak zorunda kalmışlardı. Ahali bu bölgelere geldiğinde, bazı tahsildarlar tarafından kendilerinden cizye ve tekâlif adı altında vergi talep edilmişti. Çaresizce bu bölgelere firar etmek zorunda kalan bu ahalinin ödemekle mükellef olduğu cizyeleri, Eflak Voyvodalığı tarafından tahsil edilmekteydi ve tahsildarlar buna mani olmaktaydılar. Bu durumda haksız yere her iki tarafa birden fazla cizye

¹⁸⁴⁷ BOA, A. DVNSMHH. d 126, hk 233 (Evasıt- C 1129/27 Mayıs 1717).

¹⁸⁴⁸ BOA, A. DVNSMHH. d 126, hk 304 (Evâhir- C 1129/10 Haziran 1717).

¹⁸⁴⁹ BOA, A. DVNSMHH. d 126, hk 516 (Evâil-i L 1129/10 Haziran 1717).

¹⁸⁵⁰ BOA, A. DVNSMHH. d 126, hk 538 (Evâsıt-i L 1129/22 Eylül 1722).

ödemek zorunda kalacak olan Eflak reayasının, eski yerlerine gönderilerek oralarda iskân ettirilmesi ve cizyedarların haksız vergi taleplerine engel olunması için kesin bir emir, kadı ve kale muhafızlarına gönderilmişti¹⁸⁵¹. Mirza Mehmed Paşa, bu dönemlerde İbrail Kalesi'nden Hotin Kalesi'nin muhafazasına tayin edilmişti¹⁸⁵². Bu bölgede iskân etmekte olan Lipka Tatarlarının durumu ile ilgili olarak Osmanlı yönetimi, kendisinden gerekli düzenlemeleri yaparak bölgeye bir nizam vermesini istiyordu. Hotin taraflarında ikamet ettirilen bu Tatar taifesinin, buldukları mahalden dirliklerini bırakarak Tuna hattına doğru beşer-onar kişilik gruplar halinde geçtikleri bilgisine ulaşılmıştı ki bölge halkı, Prut Savaşı'ndan sonra çoğunlukla bu Tatar gruplarının baskılarından şikâyet ediyordu¹⁸⁵³. Mirza Mehmed Paşa, Hotin tarafında dirlik sahibi olan bu Tatar gruplarının, ellerinde kendisinin mührünü taşıyan izin kâğıtları olmaksızın dirlik alanlarından başka mahallere geçmesine kati suretle engel olmak niyetindeydi. Dolayısıyla, İbrail ve İsakçı taraflarına kadar izinsiz bir şekilde geçen Lipka Tatarlarının yakalanarak meskûn oldukları bölgelere gönderilmesi gerekiyordu¹⁸⁵⁴. Mirza Mehmed Paşa, bölgede Rumeli ve Özi Valiliği ile İbrail, Hotin ve Yergöğü kalelerinde muhafız olarak görev yapmıştı. Hakkındaki şaibelere rağmen Osmanlı Devleti, Paşa'dan çok istifade etmişti. 1711 yılından 1718 yılına kadar muhtelif zamanlarda İbrail Kalesi'nde Davud Paşa, Mestan Mehmed Paşa, Mustafa Paşa, Mirza Mehmed Paşa ve Numan Paşa kale muhafızı olarak görev yapmışlardı. Adıgeçen paşalar, Özi, Hotin, İbrail ve Yergöğü kalelerinde hizmette bulunmalarına rağmen, bazen de İbrail Kalesi'nde aynı anda bu görevi icra

¹⁸⁵¹ BOA, A. DVNSMHH. d 126 hk 1148 (Evail-i Ra 1130/2 Şubat 1718).

¹⁸⁵² BOA, A. DVNSMHH. d 126, hk 531 (Evâsıt-i L 1129/22 Eylül 1722).

¹⁸⁵³ Bu durum, yaklaşık bir yıl önce bölgede şikâyet edilen en önemli husulardan biriydi. Keza harp halinde olmalarına rağmen Osmanlılar, bir yandan eşkıya grupları ile uğraşmakta bir yandan da Boğdan memleketinin kuzey ve güney bölgelerine yayılmış olan muhtelif Tatar askerlerinin yağma ve çapul faaliyetlerine engel olmak zorunda kalmıştı. İbrail Kalesi'nde bu tarihlerde muhafaza hizmetinde görevlendirilen Mestan Mehmed Paşa ve Bender Kalesi Muhafızı Derviş Paşa, Yaş Kasabası ve Boğdan memleketinin birçok köyüne musallat olan Tatar askerlerinin yağmalarına karşı harekete geçmişlerdi. Bkz. BOA, A. DVNSMHH. d 126 hk 827 (Evail-i Z 1129/6 Kasım 1717). Dolayısıyla kale muhafızları, hem sefer koşullarının gerektirdiği önlemleri almak zorunda hem de bölgede asayiş bozan unsurları ber taraf etmek durumunda kalıyordu. Hatta bu tarihlerde Eflak Voyvodası'nın verdiği bilgilere göre, Eflak'a muhtemel bir düşman saldırısının olabileceği ve bu suretle İbrail ve Yergöğü kalelerinin muhafaza edilmesi gerektiği de bildiriliyordu. Bkz. BOA, A. DVNSMHH. d 125 hk 329 (Evahir-i Za 1129/4 Kasım 1717).

¹⁸⁵⁴ BOA, A. DVNSMHH. d 127 hk 1221 (Evahir-i Z 130/23 Kasım 1718).

etmişlerdi. Ancak sadece Mirza Mehmed Paşa ile ilgili yukarıda bahsedilen şikâyet ve şaibeler ortaya çıkmıştı. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'ya göre Paşa, *erbâb-ı seyfdan değildir* ve bu suretle İbrail Muhafızlığı'ndan azl edilmişti¹⁸⁵⁵. Mustafa Paşa, Ocak 1717'de İbrail Seraskeri olarak tayin edilmiş¹⁸⁵⁶, ancak tam bir yıl sonra Mirmiran Mehmed Paşa¹⁸⁵⁷, İbrail Kalesi'ne muhafız olarak atanmıştı (Ocak 1718).

Sonuç olarak Prut Barışı'nı takip eden yıllarda kalenin teşkilat ve yönetimi belirginleşmişti. XVIII. yüzyılda kalenin yönetimi artık mirmiran ve bilhassa vezir statüsündeki paşaların görevi olmuştu. Askeri teşkilatlanmada ise personel sayısı tabya tahkimatlarının artışına paralel bir şekilde yükselecekti.

B. 1736-1739 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları Sırasında İbrail Kalesi'nin Organizasyonu ve Alınan Tedbirler

Prut Savaşı'nda kazandığı başarı, Osmanlılara Karlofça Antlaşması ile kaybettiği toprakları geri almak için daha aktif bir dış politika ile hareket etmesine sebep olacak bir özgüven vermişti. Prut Barışı ile Osmanlı Devleti, Azak Kalesi'ni tekrar topraklarına katmıştı¹⁸⁵⁸. Ancak müteakip yıllarda Avusturya ve Venedik ile savaşa girmesi ve bunun neticeleri (1715-1718), Prut Barışı ile Ruslara karşı elde ettiği başarının aksine, batı hudutlarındaki durumu Osmanlı Devleti aleyhine çevirmişti. 1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşması ile Osmanlılar, Belgrad ve Tımışvar'ı Avusturya'ya bırakmış ve böylelikle Rumeli toprakları ve bilhassa Tuna havzası büyük ölçüde tehlike altına girmişti.

1736 Seferi'nden birkaç yıl önce Lehistan'da ortaya veraset savaşlarında, Avusturya ve Rusya ortak hareket ederek bu ülkedeki yönetim değişikliğini, kendi lehlerine sonuçlandırmıştı. Veraset savaşları devam ederken Rusya, Mareşal Burkhard Christoph von Münnich komutasındaki ordusunu Lehistan'a sevk

¹⁸⁵⁵ Nusretnâme, *a.g. t.*, s. 888.

¹⁸⁵⁶ BOA, MAD. d 6338 s. 133 (8 S 1129/22 Ocak 1717).

¹⁸⁵⁷ BOA, MAD. d 6551 s. 168 (18 S 1130/21 Ocak 1718).

¹⁸⁵⁸ Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler, C. XII*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.482-483.

etmişti¹⁸⁵⁹. Bununla birlikte Ukrayna ve Podolya hudutlarında, Osmanlılarla yapılan antlaşmalara aykırı hareket ederek, bir yandan yeni tahkimatlar inşa ediyor ve bir yandan da Azak yakınlarına ordu birliklerini konuşlandırıyor¹⁸⁶⁰. Rusya, 1735 yılında Kuzey Kafkasya'daki tartışmalı sınır meseleleri yüzünden Kırım'a askeri bir harekât düzenlemişti. General Mikhail Leontiev komutasındaki Rus ordusu, hazırlıkların tam manası ile yapılamaması ve mevsim şartları dolayısıyla geri çekilmek durumunda kalmıştı. Osmanlıların resmî savaş ilanı bu seferden bir yıl sonrasına tekabül etmiş ve Osmanlı Devleti, 1736 yılı Mayıs ayında Rusya'ya savaş ilan etmişti.¹⁸⁶¹ Temelde Rusya, Osmanlıların İran ile yaptığı savaştan yararlanmak ve Karadeniz kıyılarını tahakkümü altına alarak bu bölgelerde nüfuzunu artırmak istiyordu¹⁸⁶². XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Rusya ile ittifak halinde hareket eden Avusturya da 1737 yılında müttefikini destekleme kararı aldı. Bu devletin de savaşa dâhil olması ile Osmanlılar, iki cephede savaşmak durumunda kaldı.

Ruslar, Azak Kalesi'ni olabildiğince şiddetli muhasarayla teslim aldılar. Yaklaşık bir yıl sonra Kırım üzerine hareketle, Or Kapısı bölgesini tazyik ettiler ve Özi ile Kılburun kalelerini zorlamaya başladılar. Kırım Hanı, emrindeki Tatar kuvvetleri ile Rus ordusu üzerine birçok defa hücum ederek büyük direnç göstermişti. Osmanlı donanması da Kefe Limanı'na kadar gelmişse de Rus ordusu, Orkapı, Gözleve, Karasu, Eski Bahçesaray ve Büyük Bahçesaray kalelerinin tamamını ele geçirmişti¹⁸⁶³. Sultan I. Mahmud, Silahdâr Mehmed Paşa'yı serasker tayin ederek Rus cephesine yönlendirmişti. Savaşın ilk yılında Ruslara büyük zayıat verdirilmesine rağmen, Temmuz 1737'de Özi Kalesi de Rus ordusu tarafından ele geçirilmiş ve kale muhafızı Yahya Paşa ile birlikte çok sayıda esir alınmıştı. Bunun

¹⁸⁵⁹ Uğur Kurtaran, "Sultan Birinci Mahmud Dönemi Osmanlı-Rus İlişkiler", *Bellekten*, 79/285, 2015, s. 595.

¹⁸⁶⁰ Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", *DİA*, C. XXVII, s. 349.

¹⁸⁶¹ Sinan Yüksel, *Rusya'nın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri*, (Doktora Tezi), Ankara 2011, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, s. 63-64.

¹⁸⁶² M. Cezar, *a.g.e*, C. V, s. 2488; V. Aksan, *a.g.e*, s.112-113.

¹⁸⁶³ Mehmet Fatih Gökçek, "1736-1739 Osmanlı-Rusya-Avusturya Savaşında Ruslara Esir Düşen Bir Osmanlı Askeri ve Eseri: Akhisarlı Hacı Nesimoğlu Ahmed Bin Hasan ve Tevârih-i Âl-i Osmân", *OTAM*, 45 /Bahar 2019, s. 60.

üzerine Osmanlı ordusuna Bender Muhafızı Muhzinzâde Abdullah Paşa serasker tayin edildi ve sadrazam yapıldı¹⁸⁶⁴.

Avusturya ordusu ise kendi cephesinde, Rusların Özi Kalesi'ni istila ettiği zamanlarda Bosna, Eflak, Niş ve Vidin civarını tazyik ederek bazı stratejik kaleleri ele geçirmişti. Avusturya ordusunun saldırıları, bu cephede Osmanlı komutanları Hekimoğlu Ali Paşa, İvaz Mehmed Paşa ve Köprülüzade Ahmed Paşa'nın faaliyetleri ile durdurulmuştu. Niş Kalesi 1737 yılında, Adakale 1738 yılında Osmanlı ordusu tarafından geri alındı. 1718 yılında imzalanan Pasarofça Barışı ile Avusturya'ya bırakılan Belgrad Kalesi de 1739 yılında Osmanlılar tarafından geri alındı. Avusturya, Osmanlı zaferleri karşısında sulh müzakerelerine başlamak mecburiyetinde kaldı¹⁸⁶⁵ ve 18 Eylül 1739 tarihinde dönemin Osmanlı sadrazamı İvaz Paşa Mehmed Paşa ile Avusturya'dan General Kont Wilhelm von Neipperg, iki devlet arasında savaşı bitiren Belgrad Antlaşması'nı imzaladılar. Antlaşma'ya göre: Belgrad, Böğürdelen, Semendire, Adakale (Ada-yı Kebir), Irşova kaleleri ile Küçük Eflak bölgesi Osmanlılara iade edildi¹⁸⁶⁶.

Ruslar ise Temmuz 1737'de Özi Kalesi'ni ele geçirdilerse de Özi Kalesi 1738 yılı sonbaharında Bender Seraskeri Numan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından Kılburun Kalesi ile birlikte Ruslardan geri alındı¹⁸⁶⁷. Buna karşılık Ruslar, Hotin Kalesi ve Yaş Kasabası'nı ele geçirmiş ve Tuna hattına hızlıca ilerlemeye başlamışlardı¹⁸⁶⁸. Savaşta, Rus ordularının hedeflerinden biri olan İbrail Kalesi, 1739 yılına kadar önemli bir tehdit altında kalmamıştı. Nitekim batı cephesinde Osmanlı ordusu, Tuna hattında Avusturya ordusuna karşı muhtelif başarılar elde ederek, bu bölgeden gelebilecek tehditleri kesmiş durumdaydı. Ancak Tuna Nehri'nin kuzey

¹⁸⁶⁴ Uğur Kurtaran, *Sultan Birinci Mahmud Dönemi Osmanlı-Rus İlişkileri* s. 597.

¹⁸⁶⁵ Akhisarlı Hacı Nesimoğlu Ahmed Bin Hasan ve Tevârih-i Âl-i Osmân, *a. g. m.*, s. 49-51.

¹⁸⁶⁶ Hakan Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, (Doktora Tezi) Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Tarih Ana Bilim Dalı, Isparta 2008, s. 244-283.

¹⁸⁶⁷ Yahya Paşa komutasında Özi Kalesi muhafızları, Rus muhasarası sırasında kalenin muhtelif bölgelerindeki tahribatları gidermeye çalışmış, ancak başarılı olamamışlardı. Yahya Paşa ve beraberindeki bazı askerler, Rus birlikleri tarafından yakalanarak esir edilmişlerdi. Asker ve bir kısım ahaliden oluşan yaklaşık 4.000 kişilik bir grup, Ruslar tarafından serbest bırakılmıştı. Mustafa Güler, "1737 Osmanlı-Rus Savaşında Özi'nin Elden Çıkması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIII, S. I, Temmuz 2008, s. 148-150.

¹⁸⁶⁸ Akhisarlı Hacı Nesimoğlu Ahmed Bin Hasan ve Tevârih-i Âl-i Osmân, *a. g. m.*, s. 51.

hattında Rus ordusuna karşı İbrail Kalesi, muhtelif önlemlerle olası bir muhasaraya hazır hale getirilmiş ve savaşın ilk yıllarında önemli ölçüde tahkim edilmişti. Keşif defterlerine göre Haziran 1736'da başlayan ve iç kale ile muhtelif tabyaların tamirat işleri, dört ay süren bir çalışmayla tamamlanmıştı¹⁸⁶⁹. Kalede mevcut yerli ve geçici askerler dışında, sadece yeniçeri birliklerinin sayısı 1734 yılında 478¹⁸⁷⁰, 1735 yılında 520¹⁸⁷¹ iken, aynı yılda 796'a¹⁸⁷² ve 1736 yılında 9.000 kişiye ulaşmıştı¹⁸⁷³. İbrail Kalesi'nde, 1736 Kasım ayı ortalarında 1.628 yamak da vardı¹⁸⁷⁴. Köstendil Sancağı Mutasarrıfı Kurd Mehmed Paşa, İbrail Kalesi Muhafızı olarak tayin edilmiş ve burada mevcut askeri personelin firarlarına karşı tedbirler almıştı¹⁸⁷⁵. Mehmed Paşa'nın ocaklı askerler dışında kalede yönetimi ve savunma istikrarını sağlayacak en önemli vazifesi, kuşkusuz geçici süre ile buraya muhafız olarak tayin edilen *levendlerin* düzenini sağlamaktı. Mehmed Paşa, İbrail Kalesi'nin muhafazası ile birlikte, Boğdan civarının muhafazasına görevlendirilen çok sayıda askere komuta etmekle **de** görevlendirilmişti. Ancak bu askerlerden bir kısmı, üçer aylık ulufelerinin ödenmediğini gerekçe göstererek görev yerlerinden ayrılmak istemişlerdi. Merkezi yönetim, bu askerlerin biriken maaşlarının bir kısmını ödemiş ve diğer kısmının ödeninceye kadar kale ve civar bölgelerin muhafazasında tutulmasını istemişti. Zira bunlar, İbrail ve etraf bölgenin iskeleleri ile yüksek mevzileri koruyacaklardı. Dolayısıyla izinsiz hizmet süreleri dolanlara serbest şekilde görevden çekilebilecekleri, ancak izinsiz görev mahallinden ayrılanların ise yakalanarak görev yerine gönderilmesi amaçlanmaktaydı (Eylül 1737)¹⁸⁷⁶.

İbrail Kalesi'nde, savaşın ilk yıllarında bu derece yüksek bir mevcutla askeri personel barındırılmasının kuşkusuz bazı gerekçeleri vardı. Nitekim İbrail, hem batı hattında Avusturya'ya hem de kuzey hattında Rusya'ya yapılacak askeri operasyonların harekât noktalarından biriydi. Bölgenin sahip olduğu coğrafya

¹⁸⁶⁹ BOA, D.BŞM. d 1970 (5 Ra 1149/14 Temmuz 1736); C.AS 34473.

¹⁸⁷⁰ BOA, D. YNÇ. d 34197 (1147/ 1734).

¹⁸⁷¹ BOA, MAD. d 6537 (1148/ 1735) s. 4-13.

¹⁸⁷² BOA, MAD. d 6537 (1148 Masar/Nisan-Haziran 1735) s. 2-31.

¹⁸⁷³ BOA, MAD. d 17102 (Masar 1149/Mayıs-Temmuz 1736) s. 2-126.

¹⁸⁷⁴ BOA, D. BKL. d 32497 (10 B 1149/14 Kasım 1736).

¹⁸⁷⁵ BOA, A. DVNSMHH. d 142, hk 832; 1161 (29 Ş 1149/2 Ocak 1737).

¹⁸⁷⁶ BOA, A. DVNSMHH. d 142, hk 1493 (29 Ca 1150/24 Eylül 1737).

sayesinde savunma, lojistik, ikmal, iaşe ve ulaşım koordinasyonunun sağlanmasında önemli bir hinterlanda sahipti¹⁸⁷⁷. Kale içinde ve Tuna kıyısındaki zahire anbarlarıyla iskelesindeki ticari canlılık, Osmanlı ordusunun iaşesinin sağlanmasında, kapasitesi itibariyle kayda değer bir hareketliğe sahipti. Nitekim savaş cereyan ederken Osmanlı asıl ordusunun bir kısım birlikleri, İbrail taraflarında kışı geçirmişti¹⁸⁷⁸. Bununla birlikte İbrail Kalesi'nde, 1736 tarihinin Kasım ayı ortalarında 1.628 yamak mevcudu vardı¹⁸⁷⁹. Rusların Özi Kalesi'ni istilasının ardından (Temmuz 1737), İbrail'de savaş hazırlıkları artmaya başlamış, fakat savaşın ikinci yılına girilmesine rağmen, bu bölgede bir hadise meydana gelmemişti. Yine de muhtelif askeri birliklerle takviye edilerek, bir yandan da top ve mühimmat ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştı.

Tablo 98: İbrail Kalesi'ne Tertip Edilen Muhtelif Serdengeçti Askerlerin Mevcudu (Ağustos 1737)¹⁸⁸⁰

Meydanzade Hüseyin Ağa	152
Mustafa Ağa	120
Ahmed Ağa	119
Yusuf Ağa	119
Ali Ağa	130
Mehmed Ağa	130
Hacızade Mehmed Ağa	147
Mehmed Ağa 5b	138
Mehmed Ağa 64c	120
Mustafa Ağa 4c	132
İbrahim Ağa	136
Ahmed Ağa 5b	119
Toplam	1.296

¹⁸⁷⁷ BOA, D. MKF. d 29284 (13 M 1150/13 Mayıs 1737) s. 2-4; Örneğin İbrail Nazırı Hüseyin Ağa marifetiyle, Osmanlı ordusunun zahire ihtiyaçlarını karşılamak için bu bölgenin muhtelif köylerinden ve iskeleden yapılan miri mübayaa ile 1736 seferinin ilk yılında yaklaşık 60.000 kile şa'ir (arpa), Eflak'tan satın alınarak İbrail iskelesine getirtilen 50.000 kıyye tuz ve yaklaşık 12.000 kile dakik tertip edilmişti.

¹⁸⁷⁸ Vakânuvis Subhi Mehmed Efendi, "Subhi Târihi (Sami ve Şakir Tarihleri İle Birlikte)", (Haz: Mesut Aydınar), Kitabevi 2008, s.313; Ahmed Cavid, "Müntehabât (Osmanlı-Rus İlişkileri Târihi)", (Haz: Adnan Baycar), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004, s.333; Şemdanizâde, *Mür'it-Tevârih*, s.64; "Bölükât-ı erbâ' Kefeye, topcu ve arabacı İsakçıya, yeniçeri ve cebecinin birer miktarı Babadağına ma'dası Kili İsmail ve İbrail'e ve boşnaklar ile levendat Boğdanda kışlamak tertib olunub...".

¹⁸⁷⁹ BOA, D. BKL. d 32497 (10 B 1149/14 Kasım 1736).

¹⁸⁸⁰ BOA, D. YNÇ. d34220 (23 R 1150/20 Ağustos 1737).

Seferin ilk yıllarında kalenin mühimmat ve ağır ateşli silahlarının eksiklikleri, İsakçı Kalesi'nde mahfuz tutulan ordu mevcudundan tedarik edilmişti. Buna göre bu mevcuttan 500 kantar siyah barut, 150 kantar kurşun, 20 kantar demir, 5.000 kazma, 100 çift balta, 5.315 kazma kabzası, 30 kantar muhtelif çivi, 5.000 ağaç kürek, 5.000 torba, 2.000 humbara danesi, 1.000 adet el humbarası, 260 adet muhtelif tüfeng ve sair mühimmatla İbrail Kalesi teçhiz edilmişti (Kasım 1736)¹⁸⁸¹. Özi Kalesi'nin düştüğü sıralarda, kalede mevcut topların zamanla tahrip olan kundak ve tekerleklerinin de süratle tamiri yapılmıştı. Bunun için gerekli olan kereste ve muhtelif türdeki ağaçlar, İbrail Nazırı tarafından civar bölgelerden tedarik edilmişti. Bu faaliyetler devam ederken, İsakçı'daki ordu mevcudundan ve Cebehnâne-i Âmire kaynaklarından muhtelif çap ve ağırlıktaki topların mühimmat sevkiyatları da devam etmekteydi. Kalede mevcut topların 30 kadarının elden geçmesi de gerekmişti. Bahsi geçen kaynaklardan İbrail Kalesi'ne tahsis edilen mühimmatın cins ve miktarı; 1 adet 3 kıyyelik, 5 adet 1 kıyyelik, 14 adet 0,5 kıyyelik topların tamirinden sonra, bunlar için 3.150 adet top güllesi ve 3.300 kıyye demir olarak tespit edilmişti. Kaledeki mevcut topların kundak ve tekerleklerinin tamiri için gönderilen marangoz, burgucu, baltacı ve diğer görevliler, yaklaşık üç haftalık bir çalışma ile faaliyetlerini bitirmişlerdi (15 Temmuz 1737)¹⁸⁸².

Seferin ikinci yılında Osmanlı Devleti, gerek Avusturya ve gerekse Rusya cephelelerinde daha güçlü bir konuma ulaşmıştı. Ruslar, Münnich komutasındaki ordusu ile Bender tarafını tazyik etmek istemiş, ancak Turla (Dinyester) Nehri'ni geçmeyi başaramamışlardı. Rus garnizonlarında ortaya çıkan salgın hastalıklar, Özi Kalesi'ni hararetle geri almak isteyen Osmanlı kuvvetlerine yaramış ve Rus ordusu, kaleyi terk ederek Osmanlılara teslim etmek zorunda kalmıştı (1738)¹⁸⁸³. Osmanlılar, bu tarihlerde Turla ve Tuna hattının askeri organizasyonunu büyük ölçüde sağlamış durumaydı. Rus cephesinde Hotin ve Bender, Avusturya cephesinde Niş, Vidin ile birlikte İbrail Kalesi, bu manada bölgenin en stratejik mevkileri olması sebebiyle takviye edilmişti. Asıl ordu dışında, Bender Seraskerliği ve kalesinde istihdam edilen askeri personelin sayısı 15.000 civarındaydı. Rusların Turla Nehri'ni geçişi bu

¹⁸⁸¹ BOA, C. AS. 981/42779 (2 B 1149/6 Kasım 1736).

¹⁸⁸² BOA, C. AS 238/10040 (17 Ra 1150/15 Temmuz 1737).

¹⁸⁸³ Virgina Aksan, *a. g. e.*, s. 127.

suretle engellenmişti. Bu bölgede sadece birkaç kale ve seraskerlik komutası altında bulunan yeniçeri mevcudunun 50.000¹⁸⁸⁴ civarında olduğu düşünüldüğünde, bölgenin Osmanlı Devleti için ne derece stratejik bir konuma sahip olduğu anlaşılabilir.

Tablo 99: Bazı Kale ve Seraskerliklerdeki Ocaklı Askerler (Nisan-Eylül 1738)

	Yeniçeri ¹⁸⁸⁵	Cebeci ¹⁸⁸⁶	Topçu ¹⁸⁸⁷	TopArabacı ¹⁸⁸⁸
İbrail Kalesi	2.100	114	95	
Kale-i Cedid	4.900			
Niş Kalesi	2.950	102	445	169
Vidin Kalesi	3.758	512	415	178
Vidin Seraskerliği	4.165	1216	723	171
Bender Seraskerliği	10.095	296	639	
Bender Kalesi	4.359	393	244	98
Niğbolu Kalesi	735	423	144	
Hotin Kalesi	3.050	227	233	
Kulle Kalesi	550		45	
Ada-i Kebir Kalesi		340	201	51

İbrail Kalesi'nin 1736-1739 seferi sırasında tehlike hattına düşmesi, savaşın son yıllarında cereyan eden hadiselerden kaynaklıydı. Osmanlılar kalenin muhafazasını, ileri harekâtlarla Rus ordusunun Tuna hattına ilerleyişini durdurarak sağlamak niyetindeydi. Zira Eflak ve Boğdan beyleri ile birlikte bu bölgede faaliyet gösteren Osmanlı askeri unsurları, bir süre için Ruslara karşı başarılı faaliyetler yürütmüştü. Rusların Hotin Kalesi'ni ve Yaş Kasabası'nı istilasından sonra İbrail Kalesi'ne yapılan takviyelerle, Tuna sahilleri güvence altına alınmaya çalışılmıştı. Bender Seraskeri Veli Paşa ve komutasındaki Atmaca Paşa ile Boğdan taraflarında bulunan Sarı Mehmed Paşa, Rus ilerleyişini durdurarak İbrail Kalesi'nin muhafazasına katkı sağladılar. Tuna kıyı hattındaki kazalardan yaklaşık 12.000 kişilik bir ordu ihdas edilmiş ve diğer yandan seferberlik ilan edilerek eli silah tutan

¹⁸⁸⁴ BOA, MAD. d 6560 (Masar-Recec 11151/Nisan-Eylül 1738) s. 18.

¹⁸⁸⁵ Aynı defter, s. 16-17.

¹⁸⁸⁶ Aynı defter, s. 20.

¹⁸⁸⁷ Aynı defter, s. 22-23.

¹⁸⁸⁸ Aynı defter, s. 25

herkesin teçhiz edilip İbrail Kalesi'nin muhafazasına yönlendirilmeleri istenmişti¹⁸⁸⁹. Bu sırada sabık Özi Valisi ve Kale-i Cedid muhafızı Mehmed Paşa, İbrail Kalesi'ne muhafız olarak atanmıştı. Rusların Lehistan hududuna girip, bu bölgeden askerini üç kola ayırarak Osmanlı topraklarına tekrar bir saldırı hazırlığı içinde olduğu haberi alınmıştı. Bu sebeple Bender tarafına tayin edilen askerler, mirmiran ve sancak beyleri maiyetindeki süvari levendlerle Tuna hattının sol yakasında Rus ordusunu durdurmak üzere görevlendirildiler. Mehmed Paşa, bu bölgenin koşullarına vakıf biri olması sebebiyle İbrail Kalesi ve civarının muhafazası için tercih edilmişti (Temmuz 1739)¹⁸⁹⁰. Rusların, kaleye bir bölgeden saldırma ihtimaline karşı Mehmed Paşa, bir yandan kale içindeki cephane ve levazım ile askeri tertibatı sağlamlaştırmakla uğraşırken¹⁸⁹¹, bir yandan da bölgedeki Osmanlı askerini yönetmek üzere başbuğ tayin edilmiş¹⁸⁹² ve Yaş Kasabası'nın geri alınması için görevlendirilmişti. Ağustos ayı sonlarında, Bender Seraskeri Veli Paşa ile Özi Seraskeri Genç Ali Paşa, Hotin Kalesi önlerinde mevzilenmiş ve Rusların gelişini engellenmek istemişlerdi. Fakat Osmanlı ordusu, bu bölgede yenilgiye uğrayarak Bender'e geri çekilmişti. Hotin Kalesi'nde bulunan askerlerin tamamını ve mevcut mühimmatı da kaybetmişlerdi. Kale komutanı İlyas Paşa, verdiği kayıplarla daha fazla mukavemet edemeyeceğini anlayınca, Hotin'i Ruslara teslim etmişti. Ruslar bir süre sonra General Münnich komutasında, Yaş Kasabası'na hareket ederek burayı ele geçirmişlerdi¹⁸⁹³. Hotin'in kaybının ardından Rus ordusunun harekât noktası Bender ve Tuna mevzileri olacaktı. Tuna hattında bulunan kazalardan asker toplanarak orduya katılması için sürdürülen çabalar, artarak devam ediyordu. Bender Seraskeri Vezir Veli Paşa ve Bucak Seraskeri İslam Giray Han'ın, toplanacak askerlerle birlikte Rus ordusu üzerine yeni bir harekât planlaması gerektiğini bildiren rapor, Sadrazam'a ulaştı. Raporda verilen bilgilere göre, Avusturya ordusunun savaştan mağlup olarak sulh teklifiyle Belgrad'da bir antlaşma imzalanmış ve bu suretle Osmanlı ordusunun Ruslardan başka savaştan başka bir düşmanı kalmamıştı. Veli Paşa ve İslam Giray'ın tavsiyesi, Hotin Kalesi'nin işgalinin ardından, Osmanlı birliklerinin toplanarak doğrudan

¹⁸⁸⁹ Hammer, *a.g.e.*, C. XIV, s.266; M. Cezar, *a.g.e.*, C. V, s. 2516;

¹⁸⁹⁰ BOA, C. AS 70/3291 (Evâil-i R 1152/8 Temmuz 1739).

¹⁸⁹¹ BOA, AE. SMHD. I 75/4963 (1 C 1152/5 Eylül 1739).

¹⁸⁹² BOA, AE. SMHD. I 122/8848 (28 C 1152/2 Ekim 1739).

¹⁸⁹³ Hakan Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, s. 244-245.

Rusların üzerine gidilmesi gerektiği yönündeydi. Zira Hotin'in istilası, Boğdan toprakları ile birlikte açık bir şekilde İbrail Kalesi'nin tehdit altına düşmesine sebep oluyordu. Bu suretle İbrail Muhafızı Vezir Mehmed Paşa'nın emrindeki askerlere, Bender tarafından sevk edilen yaklaşık 5.000 kişilik bir askeri birlik de eklenmişti. Bölge kadılikları ve askerlerin ileri gelenlerine, acilen toplanacak takviye birliklerle Rusların saldırı ihtimaline karşı İbrail Kalesi'ni korumak için Vezir Mehmed Paşa'nın maiyetine girerek Boğdan bölgesine gönderilmesi emredilmişti (Eylül 1739)¹⁸⁹⁴. Bir yandan da İbrail Kalesi'nin takviyesi için İsakçı ve Vidin kaleleri mevcudundan mühimmat sevk ediliyordu. 3, 1,5 ve 0,5 kıyye ağırlığında yaklaşık 35 adet muhtelif top çeşidi, bu kalelerden İbrail'e sevk edildi. Bu toplar için 17.000 adet top güllesi de tertip edilerek gönderildi¹⁸⁹⁵. Ayrıca kalede harap olmuş bazı topların kundak ve sair tamiratları için işçiler tayin edilmiş ve masrafları da İbrail Nezareti gelirlerinden karşılanmış, Mehmed Paşa'nın kapı halkını teçhiz etmesi ve giderlerinin karşılanması için de 10.000 guruş nakdi ödeme yapılmıştı¹⁸⁹⁶.

Ruslar, Hotin ve Yaş taraflarını istila etmelerine rağmen, Osmanlılara karşı kesin bir netice alamamıştı. Ancak bu iki stratejik mevkiin kaybedilmesi, Osmanlıları barışa daha fazla yanaşmak zorunda bırakmıştı. Rusya ise İsveç tarafından gelebilecek tehditleri göz ardı etmiyordu. Eflak ve Boğdan'da da kendilerine karşı ciddi bir mukavemet söz konusuydu. Ayrıca Fransa-İsveç ve Osmanlı-İsveç ittifaklarının oluşması ihtimali¹⁸⁹⁷, Rusları daha fazla tedirgin etmişti. Sonuç olarak Avusturya ile kabul edilen Belgrad Barış Antlaşması'nın ardından, Osmanlıların bu cephedeki ordusunu Rusya hattına yönlendireceği, İsveç'in Osmanlılarla ittifak yaptığı söylentileri, ordusunda ortaya çıkan salgın hastalıklar ve iklim koşulları gibi sebeplerle Ruslar, barışa razı olmak durumunda kaldı¹⁸⁹⁸. 3 Ekim 1739'da Niş'te imzalanan antlaşma metnine göre Ruslar, Hotin Kalesi'ni Osmanlılara iade etmişti.

¹⁸⁹⁴ BOA, C. AS 668/28078 (15 C 1152/19 Eylül 1739).

¹⁸⁹⁵ BOA, C. AS 1001/43794 (23 C 1152/27 Eylül 1739).

¹⁸⁹⁶ BOA, C. AS 972/42320 (24 C 1152/28 Eylül 1739).

¹⁸⁹⁷ Hakan Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, s. 244-286-287.

¹⁸⁹⁸ Sinan Yüksel, *Rusya'nın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri*, (Doktora Tezi), Ankara 2011, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, s. 63-64.

Ancak Osmanlı idaresindeki Azak Kalesi yıkılacak ve 1700 tarihinde tayin edilen sınırlara geri dönülecekti. Bu bölge, her iki devlet tasarrufundan çıkarılarak boş bırakılacak ve kadimi Rus hududu olan Don Nehri üzerindeki Çerkaski Adası'nda ve Azak Denizi civarında herhangi bir yeni istihkâm yapmayacaktı (Ekim-Kasım 1739)¹⁸⁹⁹.

Sonuçta 1736-1739 yılları arasında cereyan eden savaşta, İbrail Kalesi ne Avusturya ne de Rusya orduları karşısında tam manasıyla bir tehdiye maruz kalmamıştı. Bu haliyle İbrail, Osmanlı orduları için her iki cephede askeri ve lojistik unsurlar için tam bir merkezi üs konumundaydı. Zira her iki cephenin neredeyse tam merkezinde olması, bulunduğu bölgede nehrin sağladığı ulaşım kolaylığı sayesinde, koordinasyonun sağlanmasında önemli bir rol üstlenmişti.

C. 1768-1774 Osmanlı – Rus Savaşı Sırasında İbrail Kalesi

1739 yılından itibaren Osmanlı ve Rusya arasında çatışmasız geçen süreç, 1768 yılına gelince son bulmuş ve bu tarihte başlayan savaş, Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlıların yaşayacağı en büyük hezimetin başlangıcı olmuştu. Osmanlıların içine düşüttüğü bu durum, Rusya'ya Karadeniz siyasetinde anlamlı bir ilerleme ve güney stratejisinde de hatırı sayılır bir katkı sağlamıştı. Hâlihazırda 1739 yılından itibaren Rusya, ekonomik ve askeri alanlarda önemli bir ilerleme kaydetmişti. Çar. I. Petro'nun faaliyetleri ile gün geçtikçe güç kazanan Rusya'nın ilerleyişi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlılar için birincil tehdit haline gelmişti. Rusya, Lehistan üzerinden Avrupa topraklarına yaklaşma gayesindeydi. Bu durum, Osmanlı topraklarını tehditlere açık hale getiriyordu. Lehistan ile beraber Balkanlar ve Kafkasya coğrafyasında Rus nüfuzunun kuvvetlenmesine karşın, Osmanlı Devleti'nin buna engel olacak bir potansiyeli ve hazırlığı söz konusu değildi. Lehistan Kralı III. August'un ölümünden sonra Lehistan'da ortaya çıkan yönetim krizi, Rusya'da II. Katerina'nın iktidarı eline alması ile birlikte yeni gelişmelerin habercisi olmuştu. Bu gelişmeler, Avrupa'da

¹⁸⁹⁹ M. Cezar, *a.g.e.*, C. V, s. 2517; Hakan Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, s. 287-288.

Osmanlı varlığının istikrarı için önemli bir meseleydi. Nitekim Rusya, II. Katerina yönetiminde kıta Avrupa'sını kontrol etmek için “*kuvvâ-yı muazzamadan*” biri haline gelmek istiyordu¹⁹⁰⁰. Bu bağlamda Lehistan üzerindeki baskıyı artırmak istiyor ve bu ülkede ortaya çıkan yönetim krizini, kendi lehine çevirmek niyetiyle hareket ediyordu. Lehistan topraklarında Rus nüfuzunu ve baskısını kabul etmek istemeyen muhalifler Osmanlı ülkesine sığınmak niyetindeydi. Bunları takip eden Rus birlikleri Balta Kasabası'na girerek burayı yaktılar. Rusların Kafkasya'da Osmanlı aleyhindeki politikası, Kırım taraflarındaki sınır problemleri, Lehistan meselesi ile birleşince yaklaşık otuz yıldır çatışmasız geçen sürecin sonuna gelindi. Osmanlı Devleti, Ekim 1768'de Rusya'ya savaş ilan etti¹⁹⁰¹. Ancak Osmanlı ordusu, geleneksel olarak bahar aylarında sefere çıktığından bu harp ilanı, hazırlıksız olarak altı ay erken alınmış bir karardı¹⁹⁰². Rusya ise bu durumu kendi lehine çevirmeye çalışıyor ve hazırlıklarını buna göre planlıyordu¹⁹⁰³. Ukrayna'dan itibaren Tuna'ya kadar ilerleyip sınır boylarını ele geçirmeye çalışan Rus ordusu, Hotin, Özi, Akkirman, Bender, Kili, İsmail, İbrail ve Rusçuk gibi stratejik kaleleri hedef almıştı. Öte yandan Karadeniz havzasının jeopolitiği, harp sırasında Rusların Osmanlılara karşı alacağı tedbirlerin önemli bir unsuruydu. Ruslar, Kırım hattına öncelik vererek burayı hâkimiyet altına almak ve Eflak ve Boğdan memleketlerine girerek Osmanlıların Tuna hattındaki askeri potansiyeline büyük bir darbe vurmak istemekteydiler. Bu maksatla Karadeniz ve Tuna havzasını kontrol etmek üzere, Alexander Golitsyn komutasındaki bir orduyu Ukrayna ve Pyotr Panin komutasında diğer orduyu da Tuna havzasına sevk edecek bir askeri harekât planlamışlardı. General Golitsyn, Hotin, General Panin ise Bender Kalesi'ne doğru taarruza başlayacaklardı. Özi Kalesi ile birlikte Bender ve Hotin kaleleri, Rusların kuzey ve kuzeybatıdan Osmanlı ülkesine girişine engel olan, en stratejik Osmanlı ileri karakolları durumundaydı¹⁹⁰⁴. Böyle bir harekâtın aşikâr olması sebebiyle Osmanlı yönetimi, Karadeniz'in batı kıyısı ile Turla ve Tuna

¹⁹⁰⁰ Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, TTK, Ankara 2006, s.7-8.

¹⁹⁰¹ *Aynı eser*, s. 9-10.

¹⁹⁰² M. Cezar, *a.g.e*, C. V, s.2566.

¹⁹⁰³ Virginia Aksan, “The One-Eyed Fighting the Blind: Mobilization, Supply, and Command in the Russo-Turkish War of 1768- 1774” , *The International History Review*, Vol. 15, No. 2 (May, 1993), s. 224-225.

¹⁹⁰⁴ John P. Ledonne, “Geopolitics, Logistics, and Grain: Russia's Ambitions in the Black Sea Basin,1737-1834”, *The International History Review*, XXVIII. 1: March 2006, s. 6-7.

hattındaki tüm kaleleri güçlendirmeye çalıştı. Rusların Romen ülkeleri üzerinden Tuna hattını tazyik edecekleri varsayımı, Osmanlı yönetiminde Boğdan Seraskerliği vasıtasıyla İbrail Kalesi ve Kalas (Galatz) limanının mutlak bir şekilde korunması kanaatini hâkim kılmış ve bu suretle bu bölgelerin takviyesine en üst seviyede önem verilmişti¹⁹⁰⁵. Henüz 1768 Seferi'nden önce bile Osmanlılar, sınır hattındaki stratejik kalelerin askeri personel sayısını güçlü tutmaya çalışmış ve tahkimatlarını güçlendirme yoluna gitmişti. Nitekim 1767 yılının yaz aylarına doğru henüz bir savaş durumu söz konusu değilken, kalelerin askeri mevcudu önceki dönemlere göre daha güçlü seviyeye getirilmişti. Bu manada yerli askeri unsurların dışındaki merkezi ordunun yeniçeri unsurlarının sayısı, Mayıs 1767 itibari ile Özi'de 1.597, Hotin'de 2.264, Bender'de 5.647 ve İbrail Kalesi'nde 2.000 kadar bir mevcuda ulaşmıştı¹⁹⁰⁶. Ayrıca kalelerdeki ateşli silahların sayısı, hatırı sayılır bir mevcudu ifade ediyordu.

Tablo 100: Rus Muhasarası Öncesinde Kalelerde Mevcut Bazı Top Çeşitleri ve Toplam Adetleri¹⁹⁰⁷

	Mevcut Toplar ve Ağırlıkları													Toplam	
	11	9		3	5	9	1 ve 1,5	85	15	45	25	14	7		18
Bender	4	2	10	5	20	47	26	1	3	7	3	3			251
Hotin			13	18	25		45	1	11			7	19		157
İbrail				32	9		49								122
Akkirman	2	3	1	4	3		3							6	68

Bölgedeki tüm kaleler, Osmanlılar tarafından takviye edilirken bir yandan da İbrail Kalesi'nin tahkimi, Rusların Tuna hattına geçişine engel olmayı hedefleyen en stratejik bölgelerden olması bakımından önem arz etmekteydi. Harbin hemen öncesinde, kalenin çevirme sistemleri önünde bulunan hendekler, büyük bir çalışmanın ile temizlenmiş, siperler ve top kundakları tadil edilmiş¹⁹⁰⁸ ve kalenin Tuna Nehri'ne bakan şarapolarla liman tarafında olan tabyaları da güçlendirilmişti.

¹⁹⁰⁵ Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, s. 162.

¹⁹⁰⁶ BOA, D. YNÇ. d 34481 (Masar 1181/30 Mayıs 1767-25 Ağustos 1767), s. 2-6.

¹⁹⁰⁷ BOA, DBŞM. TPH. d 18698 (1189/1175-1776); Naklen Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Harpleri Sırasında İbrail Kalesi*, s. 96.

¹⁹⁰⁸ BOA, C.AS 59/2771 (Evâhir-i R 1182/12 Eylül 1768); AE. SMST III. 3490 (Nisan 1769).

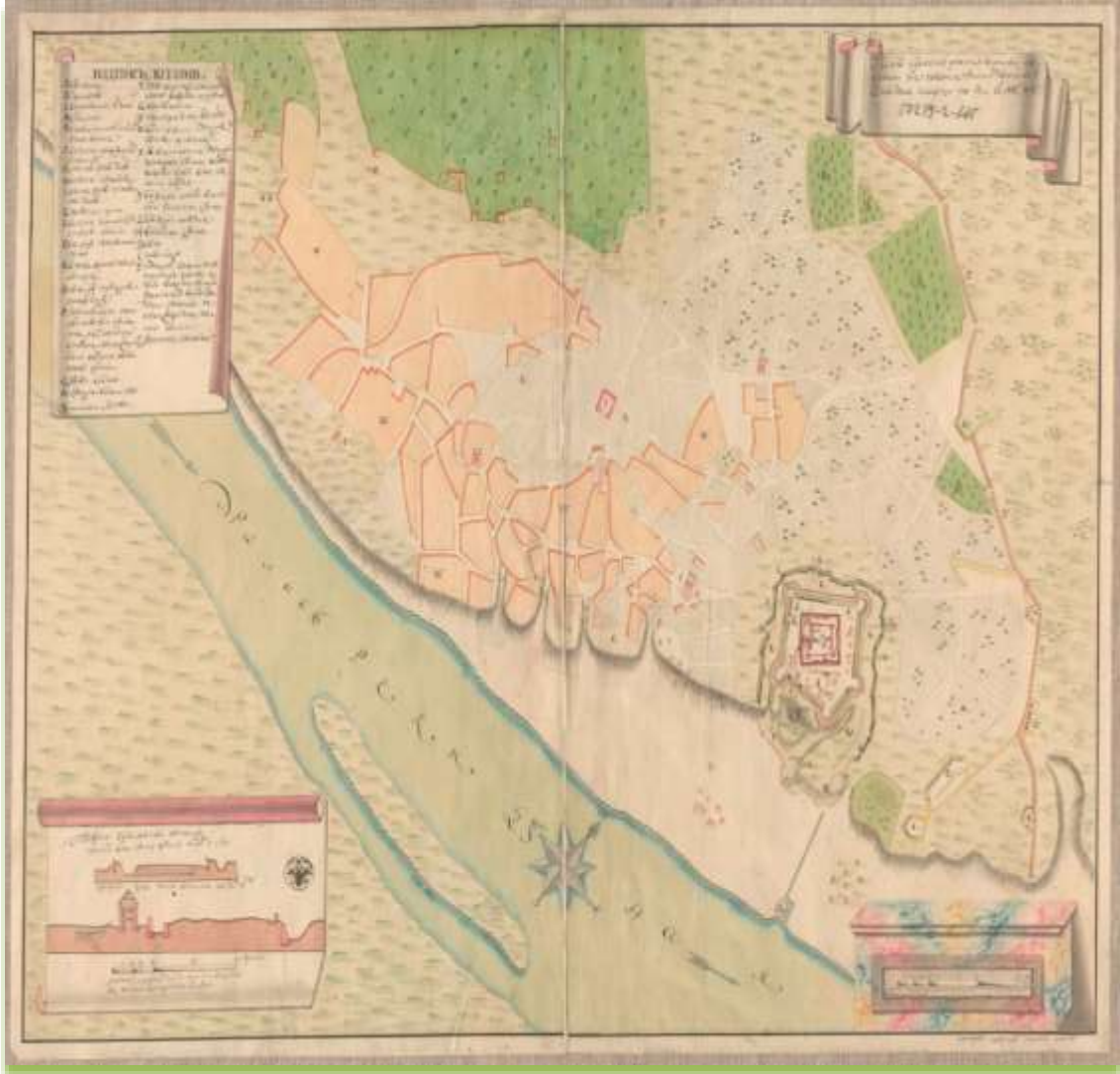
Bu faaliyetlerin ardından nehir kenarında mevcut tabyalara, 1.500 kadar asker yerleştirilmişti¹⁹⁰⁹.

1769 yılının Haziran ayı başlarında Osmanlı ordusu, Kartal mevkiinden hareketle Hantepesi isimli bölgeye geldiği sırada Sivas Valisi Ali Paşa, maiyetindeki asker ve kapı halkı ile birlikte asıl orduya katılmıştı. Bu sıralarda İbrail Muhafızı olan Canikli Süleyman Paşa da Özi tarafının muhafazası için görevlendirilmişti¹⁹¹⁰. Rus ordusu, Yaş ve Bükreş kasabalarını ele geçirdikten sonra, Tuna Nehri'nin karşı tarafına yapacağı harekât için, Kalas, İsmail, Kulle, Yergöğü ve İbrail şehirlerini ele geçirmek zorundaydı. Bu sebeple Osmanlılar, nehrin beri yakasında bulunan İsakçı, Maçın, Silistre ve Rusçuk kalelerinin güçlendirerek asker, mühimmat ve zahire tedariklerini sağlamak suretiyle, olası bir taarruza hazır hale getirmişti. Bir yandan da Eflak ve Boğdan voyvodalarının Rus tarafına meylederek ihanet edebilecekleri endişesiyle, gerekli önlemleri önceden almak istemişlerdi. Rusların Boğdan'ı istila gayesi ile Fokşan tarafına taaaruz etmesi ihtimaline karşı Boğdan Seraskeri tayin edilen Abdi Paşa, İbrail Kalesi'nden hareketle bölgeye sevk edilmişti. Kısa bir süre önce, Silistre, Yergöğü ve Rusçuk taraflarından bir kısım Osmanlı askeri ve Rusçuk âyânlarından Çelebi El-Hac Süleyman Ağa, Abdi Paşa ile birlikte Bükreş üzerine hareket etmiş, ancak Rus ordusunun karşılık vermesi üzerine İbrail'e geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Rusların savaşın erken tarihlerinde İbrail Kalesi'ne olası bir taarruz harekâtına henüz hazır halde olmadığı, Osmanlı askeri bürokrasisi tarafından biliniyordu. Buna rağmen Hotin taraflarında bulunan Lipka Tatarlarından 2.000 kişi, İbrail Kalesi'nin muhafazasında istihdam edilmişti. Bu askeri gruplar, kale dışında muhtelif mevzilerde karakollar kuracaklardı. Bu sayede muhtemel bir Rus taarruzuna karşı, kuşatmayı önleyici unsurlar olarak etraf bölgelerde konuşlandırılacak ve böylelikle bu askeri unsurlardan daha fazla istifade edilmiş olacaktı. Enveri Sâdullah Efendi'ye göre Rus ordusu, 1769 yılının yaz aylarında İbrail'i muhasara etmek niyetiyle Fokşan tarafından hareket etmiş ve kaleye iki-üç saatlik mesafeye kadar yaklaşmış ve bir süre sonra ilk muhasara blokunu kurmuştu.

¹⁹⁰⁹ BOA, C.AS 55/2754 (Evâhir-i Za 1183/6 Nisan 1769); C. AS. 93/4257; C. AS. 26/1657.

¹⁹¹⁰ Muharrem Saffet Çalışkan, (*Vekâyi 'nüvis*) *Enveri Sadullah Efendi Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, s. 30.

Plan 34: İbrail Kalesi ve Rus Muhasara Birliklerinin Pozisyonu (1770)¹⁹¹¹

İbrail Seraskeri, kale içinden çıkarak İbrail varoşunda bulunan Rus taburları üzerine, yaklaşık 600 süvari askeriyle birlikte huruç hareketi yaparak saldırmıştı. Kalenin kara tarafı, düz bir araziye sahip olduğundan, kolaylıkla hareket edilebilecek bir yapıdaydı. Rus askerleri ise İbrail Kalesi'nin top menziline girerek büyük bir hata

¹⁹¹¹ Mariana Şlapac, "Tpografia Urbanâ Oraşului Brâila În Lumina Unor Surse Cartografice Înedite De La Sfârşitul Secolului Al XVII-Lea", *Historia Urbana, Tomul XXVII*, Editura Academia Române, 2019, 187 (Fig. 3).

yapmışlardı. Buna rağmen İbrail varoşuna girmiş ve burayı yağma etmişlerdi¹⁹¹². Rusların komutasını, İbrail muhasarasının başlangıç dönemlerinde, General Cristofor von Stoffeln üstlenmişti. İbrail müdafileri, bu ilk kuşatmada kaleyi savaşmadan teslim etmeyi düşünmemişlerdi. Nitekim sürekli bir şekilde kale etrafında pozisyon alan Rus taburlarını, şiddetli ve devamlı saldırılar yaparak yıldırmaya çalışıyorlardı. İlk muhasara harekâtı, kalenin tahkimatlarının güçlendirilmiş olması ile birlikte askerin direnci sayesinde, mühimmat ve zahire depolarının tahrip edilmesine rağmen Rus kuşatıcıların geri çekilmesi ile sonuçlanmıştı¹⁹¹³ ve İbrail askerleri, Rus taburları üzerine yoğun top atışları yaparak onları büyük ölçüde geri püskürtmüşlerdi. Böylelikle Rus ordusu, bu ilk taarruzda elde etmek istediği başarıyı sağlayamamış ve Fokşan tarafına geri çekilmişti¹⁹¹⁴.

İbrail Kalesi etrafında müdafilerle Rus muhasaracılar arasında çatışmalar devam ederken, Özi taraflarından ordunun moralini olumsuz etkileyecek haberler alınıyordu. Rus ordularına karşı en önemli ileri noktalardan olan Özi, bu tarihlerde Eyalet Valisi olan Abdi Paşa'nın, bölgede asker tarafından sevilen bir karakter olmadığı ve hatta Anadolu Valisi Feyzullah Paşa'nın buraya vali olarak atandığı, ancak henüz ulaşamadığı konusunda asker arasında bazı dedikodular ortaya çıkmıştı. Bazı askeri grupların Abdi Paşa'dan çekindiği ve duyduğu nefret dolayısıyla, Ruslarla savaş devam etmesine rağmen, kendisi üzerine üç kez hücum ettiği bildirilmişti. Paşa, maiyetindeki asker ve mühimmat ile serhad işlerini bırakıp, bu gruplara taarruzda bulunmuştu. Özi'de görev yapan kadı ve müftü, araya girerek bu iki askeri zümreyi barıştırmayı ve böylelikle sınırda nizamın sağlanması gerektiği konusunda telkinlerde bulunmuştu. Abdi Paşa'nın, *düşman kaleyi muhasara ederse, gelip müdafaa ederim, edemezsem başka yere giderim varın siz kaleyi muhafaza edin* şeklinde bir tepki ile kadı ve müftünün taleplerini geri çevirdiğine dair ithamlar

¹⁹¹² Muharrem Saffet Çalışkan, (*Vekâyi 'nüvis*) *Enveri Sadullah Efendi Tarihinin I . Cildi'nin Metin ve Tahlili*, s. 102-104; Ahmed Câvid, *Müntehabât*, s. 337-338; Mustafa Kesbi, *İbretnüma-yı Devlet*, (Haz: Ahmet Öğreten) TTK, Ankara 2002, s. 115-116.

¹⁹¹³ Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, "Noi Planuri ale oraşului și cetății Brăilei", *Miscellanea Historica et Archaeologica in honorem Professoris Ionel Căndea septuagenarii*, Editura Academiei Române&Muzeul Brăilei „Carol I” Editura Istros, s. 368.

¹⁹¹⁴ Muharrem Saffet Çalışkan, (*Vekâyi 'nüvis*) *Enveri Sadullah Efendi Tarihinin I . Cildi'nin Metin ve Tahlili*, s. 102-104; Ahmed Câvid, *Müntehabât*, s. 337-338; Mustafa Kesbi, *İbretnüma-yı Devlet*, s. 115-116.

gündeme gelmişti. Ahalinin de Abdi Paşa'nın aklı başında olmadığını düşündükleri ve hakkında iyi şeyler söylemedikleri de biliniyordu. Paşa'nın kale muhafazası ile ilgili sarf ettiği cümleler, asker arasında bahane kabul edilerek *Abdi Paşa'mız böyle söylediye bizim küffâra teslim olmamız muhakkaktır* bahanesiyle, askerler bölgenin savunmasını bırakarak Bender Kalesi'ne doğru hareket etmişlerdi. Abdi Paşa'nın derhal Özi Valiliği'nden azl edilerek İbrail Kalesi muhafazasına, Canikli Süleyman Paşa'nın da Özi Eyaleti'ne tayin edilmesi isteniyordu (6 Haziran 1769)¹⁹¹⁵. Ancak bu iki paşanın faaliyetleri, 1768 tarihinde başlayan savaşın İbrail Kalesi müdafaası açısından son derece önemliydi. Zira her ikisi de bu yıllarda cereyan eden savaşta, İbrail Kalesi muhafazasının en önemli aktörlerindendi. Bilhassa Abdi Paşa'nın gayretleri ve kalenin tahkimatı için icra ettiği faaliyetler, sonraki savaşta bile hatırı sayılır bir fayda sağlamıştı.

Diğer taraftan Bender şehri ahalisinin bir kısmı, Rus ordusunun etrafta yayıldığı haberleri üzerine "*ümmeti Muhammed'i Moskovlu basdı*" feryadıyla buldukları bölgeden firar etmişti. Ayrıca Boğdan Voyvodası Ligor, Osmanlı Devleti'ne ihanet ederek Ruslara meylettiği gerekçesiyle azledilmiş ve yerine İskerletzâde Konstantin, voyvoda olarak tayin edilmişti (23 Temmuz 1769)¹⁹¹⁶.

Aynı tarihlerde İbrail Muhafızı ve Seraskeri olarak tayin edilen Vezir Abdi Paşa'nın civar bölgeleri tahkik etmek üzere gönderdiği casuslardan gelen haberlerde, Rusların Yaş Kasabası'nda taburlar kurarak İbrail Kalesi'ne saldıracağı bilgisi ulaşmıştı. Paşa, kalenin takviye ve tahkimi için gece-gündüz çalışıklarını ifade ederek, muhafazasında olduğu kalenin ve Boğdan memleketinin ne derece ehemmiyetli olduğunun farkında olduğunu Bâb-ı Âli'ye bildirerek gerekli tedbirleri aldığını ifade ediyordu. Ancak Rusların şimdilik İbrail'e değil, Hotin Kalesi'ni ele geçirmek niyetinde olduğunu da gündeme getiriyordu. Rusların bu tazyikini engellemek için yaklaşık 50.000 kişilik bir ordu ile hareket edilip, Yaş taraflarında bulunan ordusuna taarruzda bulunulmayı önermekteydi. Bu maksatla bir kısım Osmanlı askeri, Kalas üzerinden Yaş tarafına geçmeye memur edilmişti. Rus ordusunun önemli bir mevcudu Fokşan taraflarında olduğundan, bu bölgeye 22 saat

¹⁹¹⁵ BOA, TSMA. e 883/6 (1 S 1183/6 Haziran 1769).

¹⁹¹⁶ Ahmed Câvid, *Müntehabât*, s. 323.

uzaklıkta bulunan Kırım Hanı tarafından geçiş yollarının kesilmesiyle de Boğdan ve Bender hudutlarına girişi engellenecekti. Ayrıca Bucak ve Boğdan seraskerliklerinin asıl ordu ile birleşerek Yaş tarafına kadar Ruslara karşı harekete geçmesini tavsiye etmişti¹⁹¹⁷. Yine de kısa bir süre sonra Hotin Kalesi'nin Ruslar tarafından istila edildiği haberi alınmıştı (Eylül 1769). Bender Kalesi ise Rus taarruzlarına yaklaşık bir yıl daha direnecekti.¹⁹¹⁸. Hotin'in işgali ile birlikte Tuna hattı, Rus ordusunun harekâtına açık hale gelmiş ve böylelikle Ruslar, arka hatlarını sağlama almışlardı¹⁹¹⁹. Bazı başarılı harekâtlarının ardından Rusların bir kısım ordusu, savaşın ikinci yılına kadar Bender Kalesi'ne birkaç kez taarruz etmişse de başarılı olamamışlardı (Eylül-Ekim 1769)¹⁹²⁰. Kırım Hanı Devlet Giray Han'dan sadarete ulaşan raporda, Rusların bir kısmının Yaş Kasabası'na geçtiği haber gelmişti. Boğdan ve civarında Osmanlı askeri yeteri miktarda olmadığından Bucak Seraskeri İslam Giray, maiyeti ile birlikte bu bölgenin muhafazasına tayin edilmişti. Ancak burada sadece Tatar askeri ile Rusların bertaraf edilemeyeceği açıldı. Hotin Kalesi'nin muhasarası haberinin ardından, Tuna hattının tehlike altında kalacağı ve bu suretle kudretli vezirlerin maiyetindeki askerlerle bölgeye sevk edilerek, yüksek seviyede koruma önlemleri alınması icap etmekteydi. Dolayısıyla Tuna sahillerindeki stratejik kalelerin muhafazasında, ancak Turla hattının güvenceye alınarak sağlanabileceği kanaati hâkimdi. Bu manada İbrail Kalesi'nin müdafaası da Tuna savunma koridorunun güvenliği açısından önem arzettiğinden, tedarikinin sağlanması gerekmekteydi¹⁹²¹. Osmanlı yönetimi İbrail'in takviyesi ile ilgili tavsiyelere, azami dikkat edilmesi gerektiğini bildirerek, bölge komutanlıklarından kaleye sevk edilecek mühimmat ve zahirenin bir an önce ulaştırılmasını istiyordu.

¹⁹¹⁷ BOA, TSMA. e 517/51 (19 C 1183/20 Ekim 1769).

¹⁹¹⁸ John P. Ledonne, "Geopolitics, Logistics, and Grain: Russia's Ambitions in the Black Sea Basin, 1737-1834", *The International History Review*, XXVIII. 1: March 2006., s. 6-7.

¹⁹¹⁹ Mustafa Kesbi, *İbretnüma-yı Devlets*. 124-125; Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsatü'l İ'tibâr (1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi Tarihçesi)*, (Haz: Osman Köksal), Gazi Kitabevi, Ankara 2011, s. 77-78.

¹⁹²⁰ Süleyman Göksu, *Mehmed Hasib Rûznamesi (H.1182-1195/M.1768-1781)*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yenicağ Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 8.

¹⁹²¹ BOA, TSMA. e 872/30 (17 C 1183/18 Ekim 1769).

Tablo 101: İbrail Kalesi'ne Gönderilen Bazı Top Çeşitleri ve Mühimmatı (Temmuz 1769)¹⁹²²

	Adet	Ağırlık (okka)	Çap
Tunç Top (kundağıyla)	15	3	
Tunç Top (kundağıyla)	1		
Tunç Top (kundağıyla)	13	1,5	
Tunç Top (kundağıyla)	7	1	
Tunç Top (kundağıyla)	12	0,5	
Tunç Top (Şikest Mayalık)	1	1	
Tunç Havan (Kundağıyla)	18		18
Havan Humbarası	500		
Yuvarlak	1.000	5	
Yuvarlak	4.000	3	
Yuvarlak	1.000	1,5	
Yuvarlak	700	1	
Yuvarlak	600	0,5	
Manuvela (Kebir)	30		
Manuvela (Dest)	50		
Döşeme Elvâh	40		
Top Keçesi	21		
Çivi Keçesi	3.000		
Hartuc Kalıp	15		
Top Tomarı	50		
Kınnab (deste)	10		
Top Veznesi	25		
Fitil Ağacı	20		

Kırım Hanı Devlet Giray ise Boğdan memleketinin muhafazasına azami gayret gösterildiğini ifade ederek, Bucak Seraskeri İslam Giray'ın maiyetinde yaklaşık 5.000 kadar asker mevcudu ile bulunduğu bölgeye intikal etmek üzere olduğunu bildirmekteydi. Ancak Bender Kalesi etrafının Rus ordusu tarafından kuşatma altına alındığı ve civardaki yerleşim yerlerinin yakıldığı haberini de eklemekteydi (Ekim 1769). Kale etrafında çok sayıda taburlar oluşturularak kuşatma altına alınması sebebiyle, Bender Seraskerliği'nden kendisine yardım talebi ulaşmıştı. Nitekim kale içinde ve etrafında, Bender'in muhafazasını sağlayacak yeteri derecede askeri personel mevcut değildi. Bu sebeple Devlet Giray, Abdi Paşa'nın Yaş tarafına intikal etmesi ile ilgili tavsiyesini, Bender Kalesi'nin muhafaza

¹⁹²² BOA, D. BKL. d 32600 (16 Ra 1183/20 Temmuz 1769).

edilmesinin gerekliliğine vurgu yaparak, Rus ordusunun Bucak tarafına geçişini engellemenin daha makul bir yaklaşım olduğunu savunuyordu. Haliyle Bender tarafının muhafazası için, kendisinin şimdilik bu bölgeye tayin edilmesi gerektiği kanaatiyle, Abdi Paşa'nın teklifinin uygun olmadığını bildiriyordu¹⁹²³. Birkaç gün sonra İbrail Muhafızı ve Seraskeri Abdi Paşa'nın, Rus ordularının Kalas Kasabası'ndan Siret Nehri'ni geçerek İbrail'e hücum edeceği haberi aldığını bildiren bir raporu Bâb-ı Âli'ye ulaşmıştı. Keza sınır karakollarından gelen bilgilerde, Ekim ayının sonlarına doğru Rusların askerlerini Siret Nehri'nin geçit bölgelerinden gemilerle karşı tarafa, İbrail'e doğru geçirmekte olduğu haberi verilmişti. Abdi Paşa, kethudasının maiyetinde bir miktar süvari ve piyade askeriyle Siret Nehri'nin bu geçit bölgelerine göndermiş ve buradaki Rus ordusuna taarruzda bulunarak tekrar Kalas tarafına geri çekilmelerini sağlamıştı. Diğer taraftan Vezir Kışlası isimli bölgede, Beşli Ağası olan Çiçeklioğlu isimli yeniçerinin verdiği bilgilerde ise bu bölgedeki ahalinin, Ruslarla birlikte hareket ettiği ve Müslüman ahalinin yerlerini bildirerek, onlara zulmedildiği haberi de ulaşmıştı. Bu haber üzerine bir kısım İbrail askeri, Vezir Kışlası isimli bölgede mevcut bulunan Rus birlikleri üzerine giderek onları geri püskürtmüştü¹⁹²⁴.

1769 yılında Osmanlı ordusunun kışlamak üzere olması sebebiyle, Rus ordusunun İbrail Kalesi'ne saldıracağı ve buradan hareketle Tuna Nehri'nin karşı tarafına geçeceği endişesi oluşmuştu. Bu sebeple ordunun Edirne tarafında kışlaması fikrinden vazgeçilmiş ve Silistre tarafına geçmesine karar verilmişti. Bir kısım topçu birlikleri de İsakçı hattına sevk edilmişti (Kasım 1769). Ancak kısa bir süre sonra, Rusların Kalas Kasabası'ndaki hareketliliği ile ilgili bilgiler, asıl orduya ulaştı. Yeniçeri birlikleri İsakçı tarafına sevk edilerek asıl ordu da kışlamak için Babadağı tarafına geçmek zorunda kaldı¹⁹²⁵. Ancak Ruslar, Tuna hattına düzenleyeceği harekâtlarda, arkalarını sağlama almış durumdaydı¹⁹²⁶. Hotin Kalesi'nin istilasından sonra bu bölgenin ahali, perişan bir halde İbrail tarafına geçmişti. İbrail ahalesinin

¹⁹²³ BOA, TSMA. e 814/53 (23 C 1183/24 Ekim 1769).

¹⁹²⁴ BOA, TSMA. e 490/13 (Gurre-i Ş 1183/30 Ekim 1769).

¹⁹²⁵ Ahmed Câvid, *Müntehebât*, s. 333-334.

¹⁹²⁶ W. R. Morfili, *A History of Russia: From The Birth of Peter The Great to Nicholas II*, James Pott & Co., Newyork 1902, s. 225-226.

bu manzarayı müşahede etmesi, Abdi Paşa'nın ifadesine göre bu durum, onları sebepsiz bir korkuya sevk etmiş ve bu suretle tehlike hattının dışındaki bölgelere geçmek niyetinde olduklarını bildirmişti. Hatta evvela çocuklarının nakli için kayıklar tedarik etmişlerdi. Eflak ve Boğdan reayası da İbrail ahalisinin çekincelerini, Rus saldırılarından korkmaları sebebiyle körüklemekteydi. Kaledeki görevliler, ordunun İsakçı tarafında olduğunu bildirerek ahaliyi teskin etmeye çalışıyordu. Bir yandan da Rakka Valisi Vezir Mehmed Paşa, Kili taraflarından sevk edilmesi beklenen askerlerle birleşerek, 10.000 kadar Osmanlı kuvvetinin İbrail Kalesi'ni muhafazaya görevlendirildiği de ifade ediliyordu. Daha önce Yaş tarafına tayin edilen Abaza Mehmed Paşa, Karaman Beylerbeyi Ali Paşa ve Selanik Mutasarrıfı Mehmed Paşa, maiyetlerindeki askerlerle birlikte Boğdan taraflarına gönderilmişti. Dolayısıyla İbrail Kalesi ve civar bölgelerinin emniyet halinde olduğu ve Rusların kaleyi muhasara edecek bir durumda olmadıkları belirtilmiş, böylelikle İbrail ahalisinin zorda olsa ikna edilerek rahatlamaları sağlanmıştı¹⁹²⁷. Gerçekten de sonraki günlerde, Kalas ve Yaş kasabalarından Rus ordusunu püskürtmek gayesi ile Babadağı, Hırsova, Rusçuk, Niğbolu, Zıştovi, Şumnu, Prevadi, Osmanpazarı, Hacıoğlupazarı ve diğer Tuna sahillerinde eli silah tutan erkeklere silah toplanması talimatı verilmişti. İbrail Muhafızı Abdi Paşa komutasında bir kısım Osmanlı askeri, Kalas tarafına taarruzda bulunarak Rusların bu bölgeden geri çekilmesini sağlamıştı. Bu faaliyetlerinin ardından Abdi Paşa Boğdan Seraskerliği'ne tayin edilmişti (Aralık 1769)¹⁹²⁸.

¹⁹²⁷ BOA, TSMA. e 518/68 (1183 /1769).

¹⁹²⁸ Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, s. 27-28; Kalas Kasabası, Siret Nehri'nin Tuna Nehri'ne karıştığı bir mahalde son derece önemli bir liman bölgesiydi. Bu tarihlerde bölgeyle alakalı bilgiler veren Ahmed Vasıf Efendi, burada üç gün konaklamıştı. Ona göre, İbrail, Kalas ve Maçın; Tuna kenarında üçgen halinde stratejik bir hat oluşturmaktaydı. Kalas: Siret ve Prut nehirleri arasında doğudan batıya uzanan ve güney bölgesi küçük bir nehir ile kuşanmış bataklık ve zor geçilen bir yerleşim yeri idi. Binaları taştan, bir kısmı da ahşap ve sazlıklardan oluşan yapıları ihtiva ediyordu. Karşısında iki tepe üzerinde Galata ve Çataçube (Cetățuia) ismiyle iki büyük kilise olup, kapı ve duvarları ile korunurdu. Bağ ve Bahçeleri ile meşhurdu. İbrail ve Kalas şehirleri arasında Siret Nehri cereyan ederdi. Boğdan taraflarından tertip edilen kereste, Kalas Limanı'na gelerek buradan Karadeniz gemileri ile İstanbul'a gönderilirdi. Bkz. Nevzat Sağlam, *Mehâsinü'l-Âsâr Hakâikü'l-Ahbâr 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, s. 244-245.

1. Kalenin Muhasarası ve Rus Ordusuna Teslimi (1770)

Rus harekâtının komutanlarından Golitsyn, bir süre sonra görevden alınarak yerine General Kont Pyotr Aleksandroviç Rumyantsev getirilmişti. Rumyantsev, savaşın ikinci yılında Rus ordusu adına tekrar taarruza başlamış, Eflak ve Boğdan'da tam bir hâkimiyet sağladıktan sonra, Tuna Nehri'nin sol kıyısındaki Tırnovi, Kulle, İbrail ve İsmail gibi stratejik kalelere yönelmişti (1770)¹⁹²⁹.

İbrail Kalesi, Rus ordusunun temel harekât noktalarından biri olması sebebiyle, imkânlar dâhilinde takviye ve destek görmekteydi. Mayıs ayında kalede sadece yeniçeri ve yamakların sayısı 5.000 kadardı¹⁹³⁰. Ayrıca kale askerlerinin zahire tedariki için de muhtelif gelirlerden ciddi bir bütçe, İbrail Nüzul Eminliği'ne aktarılmıştı.

Tablo 102: İbrail Muhafızı ve Seraskeri Abdi Paşa Zamanında 153 Günlük Tayinat Bedeli(Defterdâr ve Nüzul Emîni Ali Ağa'nın Gider Defteri)¹⁹³¹

Tarih	Guruş
Ekim 1769	10.000
Kasım 1769	20.000
Aralık 1769	50.000
Aralık 1769	75.000
Ocak 1770	50.000
Ocak 1770	24.000
Şubat 1770	15.000
Mart 1770	50.981,5
Haziran 1770	20.000
Toplam	314.981,5

Nüzul Eminliği verilerine göre, kale askerleri ve İbrail Seraskerliği maiyetinin iaşesini sağlamak için, şimdilik problem yaratacak bir durum söz konusu değildi. Asker mevcudunun sayısı arttıkça, etraf bölgelerden tedarik edilecek ürünlerin temininde gecikmeler yaşansa da tayinat işlemleri bir şekilde tanzim ediliyordu. Tayinat, mevacic ve tamirat giderleri, Osmanlı bütçesine oluşturduğu külfet ve tedarik edilen mahsüllerin toplanmasında zorlu savaş koşullarına rağmen

¹⁹²⁹ John P. Ledonne, "Geopolitics, Logistics, and Grain: Russia's Ambitions in the Black Sea Basin, 1737-1834" *The International History Review*, XXVIII. 1: March 2006, s. 7.

¹⁹³⁰ BOA, MAD. d 17384 (Masar 1183/Mayıs 1769) s. 2-82.

¹⁹³¹ BOA, D. BKL. d 32601 (29 C 1183/30 Ekim 1769) s. 12.

üstesinden geliniyordu. Zira bilhassa askerin iâşesi, sefer şartlarında kaledeki savunma psikolojisini etkileyecek özel bir duruma sahipti.

Tablo 103: İbrail Kalesi ve Seraskerliği Tayinatı İçin Tertip Edilen Ürünler (1770)¹⁹³².

	Satın Alınan	Fiyat (akça)	Birim fiyat (akça)
Ağnam (re's)	20.850	4.337.315	208
Dakik (kıyye)	432.830	5.003.226	11,5
Erz (kile)	5.885	2.765.500	470
Revgân-ı sâde (kıyye)	14.770	1.095.225	74
Şa'ir (kile)	10.891	13.777.115	1.265
Kıyâh (araba)	244	58.560	240
Sirke (kıyye)	1.997	43.934	22
Arak (kıyye)	130	30.800	237
Şem-i revgân (kıyye)	326	29.340	90
Kahve (kıyye)	252	90.480	239

Buna rağmen kale içindeki mevcut askerin psikolojisi, dirençli bir müdafaaya uygun ortam ve koşullara sahip değildi. Bir taraftan kaleyi terk etmek üzere firar edenler, diğer taraftan da etraf bölgelerden gelen olumsuz haberler, bu duruma zemin hazırlamaktaydı. Bundan kaynaklanan olumsuz hadiseleri önlemek maksadıyla, Osmanlı yönetimi bir takım tedbirler almıştı. Teke ve İç-il Sancakları Mutasarrıfı olup Hırsova Muhafızı tayin edilen Vezir Abaza Mehmed Paşa, Eflak memleketinin kilidi durumunda olan İbrail Kalesi'ni düşman saldırılarına karşı takviye etmek üzere görevlendirildi. Abaza Mehmet Paşa'ya verilen talimat, mühimmat ve zahire tedariki hususlarından asla taviz verilmemesi ve kale içinde diğer askeri gruplarla ittifak halinde hareket etmesi yönündeydi. Ancak bazı askeri grupların firarına engel olunamadığı ve bir kısmının Hırsova tarafına geçtiği haberleri gelmekteydi. İbrail'i terk eden bu askerlerin hangi sınıftan olursa olsun, yakalanarak zabitleri tarafından cezalarının verilmesi tenbih edilmişti. Ayrıca muhafazada görevli olan hiçbir askerin, kale dışında başka bir mahalle geçmelerine müsaade edilmeyecek, şayet buna teşebbüs eden olursa yakalanıp kaleye gönderilecekti (27 Nisan 1770)¹⁹³³. İbrail Muhafızı ve Boğdan Seraskeri Vezir Abdi Paşa'ya maiyetindeki yeniçeri, cebeci, topçu ve top arabacı askeri, Rumeli Eyaleti'nin askerleri ile birlikte bir an evvel

¹⁹³² BOA, D. BŞM. d 4031 (1183/1769-1770); D. BŞM. d 4077 (1 Za 1183/26 Şubat 1770) s. 2.

¹⁹³³ BOA, A.DVNSMHMH. d 168 hk 985 (Evâil-i C 1184/22 Eylül 170).

İbrail tarafına geçmesi emredilmişti. İsakçı tarafında kâfi miktarda askerin sevk edilmesi talimatı verilmişse de bunlar, henüz kaleye ulaşmamış ve dolayısıyla intikallerinin sağlanması için gerekli olan tertip ve takibin acele olarak yapılması istenmişti.¹⁹³⁴ . Bir müddet sonra, yine Abdi Paşa maiyetindeki Rumeli eyalet askerlerinin bir kısmının vardığı, bir kısmının ise geride kaldığı haberi alınmıştı. Bunların gecikme sebebinin araştırılarak sorumluların cezalandırılması, merkezi yönetim tarafından talep edilmişti. Maçın hattına gelen ve birkaç gün içinde gelmesi beklenen diğer alaybeyi ve komutanlardan yaklaşık 5.000 askerin Abdi Paşa'nın maiyetine girerek, İbrail Kalesi muhafazasında yer alması için acele hareket etmeleri gerekmekteydi (27 Mayıs 1770)¹⁹³⁵ . Bir süre önce Eflak'ta Bükreş Kasabası'nı istila eden Rus ordusu, bu bölgeden hareketle yaklaşık otuz saat mesafede bulunan Boğdan'a sınır olan Fokşan Kasabası'na doğru ilerlemişti. İbrail Muhafızı Vezir Abdi Paşa'ya, bu unsurları tazyik etmesi görevi verilmişti. Paşa, süvari kethudâsı maiyetinde 5.000 kadar askerini, bölgeye göndererek Rus ordusunu takibe almıştı. Ancak Ruslar, Fokşan'da ikamet etmemiş, Boğdan topraklarına geçmişti. Abdi Paşa'nın gönderdiği birlikler, Rusları takiben Fokşan Kasabası içlerine girdiler. Abdi Paşa da maiyetinde bulunan askerlerle İbrail Kalesi'nden hareketle bu bölgeye geçti. Rus ordusunu tekrar takibe almak için kendisine Hassa Silahşoru Gedikli Uzun Abdullah Ağa vasıtasıyla merkezden emir gönderildi. Kırım Hanı'nın Hantepesi isimli bölgeden iki saat yukarı bölgede, Prut Nehri kenarına geçtiği haberi de ulaştı. Bunlar, Dağıstani Ali Paşa ile birleşerek Prut Nehri üzerine köprü inşa etmek için faaliyetlere başladı. Bu iki Osmanlı kuvvetinin Boğdan ve Yaş tarafına geçecekleri haberi Rus ordusuna intikal edince, Prut kenarına gelerek bunların geçişlerine engel olmaya çalıştılar. Yaklaşık on beş gün boyunca iki ordu, top ve humbaralarla muharebe etti (14 Haziran 1770). Diğer yandan Boğdan ahalisinin tavırları da Osmanlı yönetimini rahatsız etmekteydi. Bunlar, Rusların kışkırtmalarına kanarak Osmanlı aleyhinde faaliyette bulunuyordu. Boğdan ahalisinin bu faaliyetlerine engel olmak için Abdi Paşa'ya, Rus tabiiyetine girerek Osmanlı devletine isyan edenlerin tavırlarında ısrar etmeleri durumunda, Ruslardan farksız kabul edileceklerinden, haklarından gelinmesi talimatı verilmiş ve hatta bunun için fetva dahi çıkarılmıştı.

¹⁹³⁴ BOA, A.DVNSMHHM. d 168 hk 801 (1 S 1184/27 Mayıs 1170).

¹⁹³⁵ BOA, A.DVNSMHHM. d 168 hk 807 (3 Ra 1184/10 Haziran 1770).

Dolayısıyla asilerin bu hareketlerinden vazgeçmeleri, Rusların himayesinden çıkarak Abdi Paşa ya da diğer Osmanlı askerlerinin yanlarına iltica etmeleri bildirilmişti. Böylelikle İbrail tarafına gelecek olanların, hiçbir şekilde mallarına ve çocuklarına zarar verilmeyecekti. Ayrıca bunlardan asi olanlarla olmayanların ayırt edilerek, ona göre muamele edilmesi istenmişti (25 Haziran 1770)¹⁹³⁶.

Alâiye Sancağı Mutasarrıfı olup İbrail Kalesi muhafızlarından olan Mehmed Sadık Paşa da kalede mevcut olmak üzere, asıl ordudan lağımçı askerler talep etmişti. Daha önce Bender Kalesi'ne tayin edilen ve bazıları mevcut bazıları na-mevcut olan Yenice, Çirmen, Delvine, Selanik, Yenice-i Vardar, Filibe, Ferecik, Florine, Köprülü, Tırhala, Prevadi, Köstence, Priştine, Niğbolu sancak ve kazalarından, on beş lağımçı askeri tedarik edilerek kaleye gönderilmişti. Bir kısmının da kaleye varmak üzere oldukları bildirilmişti¹⁹³⁷. Diğer taraftan Mehmed Sadık Paşa'ya, firar eden ve bu niyetle hareket edenlerin engellenmesi emredilmişti. Zira Hırsova nâibinden orduya gelen bilgiler, İbrail Kalesi muhafazasında olan serdengeçti, levent ve 2.000 kadar süvari askeri, Hırsova tarafından izinsiz şekilde Eflak tarafına geçmeye çalıştıkları yönündeydi. Bu firari askerlerden 300 kişilik bir mevcut, izinsiz geçiş senetleri tertip ederek kayıklarla Hırsova bölgesinden karşı tarafa geçmek üzereyken yakalanmıştı. İbrail askerinin önemli bir kısmı, muhafaza hizmetinde olması gerekirken, firar ederek kale nizamını bozmaktaydı. Şayet bu gruplar memuriyetlerini yerine getirmezlerse, çevre kazalardan hangi bölgede yakalanırlarsa bahaneleri kabul edilmeksizin katı bir surette cezalandırılmaları emredilmişti (9 Temmuz 1770)¹⁹³⁸. Öte yandan Rumeli Valisi ve Boğdan Seraskeri Abdi Paşa'nın, aldığı görevlere istinaden sahip olduğu kudret ve ehliyetinden dolayı, serhaddin en önemli istihkâmlarından olan İbrail Kalesi'nin de muhafazası konusunda her türlü tedbiri alması isteniyordu. Dolayısıyla tüm Rumeli Eyaleti'nde mevcut alaybeyleri ve askeri taifenin, paşanın maiyetinde olması gerekiyordu. Kısa bir sonra sipahi binbaşlarından Karamollazade, yanında 1.000 askerle Abdi Paşa'nın maiyetine memur edilmişti. Abdi Paşa'dan, askerinin nizamına dikkat ederek, hizmetlerini terk eden ve emre itaat etmeyenleri orduya bildirmesi beklenmekteydi.

¹⁹³⁶ BOA, A.DVNSMHHM. d 168 hk 818 (1 Ra 1184/25 Haziran 1770).

¹⁹³⁷ BOA, A.DVNSMHHM. d 168 hk 909 (15 Ra 1184/9 Temmuz 1770).

¹⁹³⁸ BOA, A.DVNSMHHM. d 168 hk 915 (29 Ra 1184/23 Temmuz 1770).

Memuriyet mahalline geldikten sonra, firar edenler olur ise derhal yakalayarak emsaline ibret olsun diye cezalandırılması talimatı verilmişti¹⁹³⁹. Bu maksatla Rumeli Eyaleti'nde bulunan askeri kadronun ve İbrail yamaklarının, kale muhafazasını terk etmemeleri ve buna asla müsaade edilmemesi kendisine tekrar emredilmişti (20 Eylül 1770)¹⁹⁴⁰.

Tablo 104: İbrail Askerinin Günlük Tayinat Tahsisatları (1770)¹⁹⁴¹

	Toplam gün sayısı	Ekmek (çift)	Et (kıyye)	Şa'ir (kile)	Erz (kıyye)	Sade Yağ (kıyye)
İbrail Seraskeri	154	1500	375	350		
Hidayetullah Paşa (muhafız)	102	120	30	30		
Mehmed Paşa (muhafız)	154	80	20	20		
Ali Paşa (muhafız)	9	250	67,5	67,5		
Abdullah Paşa (muhafız)	145	20	5	5		
Sadık Mehmed Paşa (muhafız)	97	40	10	10		
İsmail Paşa (muhafız)	59	20	4	4		
..Hasan Ağa	25	40	10	10		
Ağa ve Zabıt	11	350	87,5	87,5		
Binbaşı Karaca Ali Ağa	91	1000	250	250	250	62,5
Binbaşı Osman Ağa	56	1000	250	250	250	62,5
Beşyüzbaşı Develizâde Ali Ağa	56	500	125	125	125	31
El-Hac Abdullah Ağa	25	300	75	75	75	18
Beşyüzbaşı Hacı Abdullah Ağa	56	500	125	125	125	31
Beşyüzbaşı Hasan Ağa	56	500	125	125	125	31
Yüzbaşı Hasan Ağa	56	100	25	25	25	6
Süvari Levendleri	37	1300	325	325	325	103,5
Serbevvâbin-i Dergâh-ı Ali El-Hac Mustafa Ağa	34	100	25	25	25	6
Başbuğ Ahmed Ağa	27	44	11	11	11	2
Silahdar	27	433	107,5	108	125	31
Serbölük Halil Ağa	27	44	11	11	11	2
Tüfenkçibaşı İbrahim Ağa	40	210	34	10	34	8
Tüfenkçibaşı Süleyman Ağa	22	210	44	10	34	8
Tüfenkçibaşı Mehmed Ağa	25	210	34	10	34	8
Tüfenkçibaşı Ahmed Ağa	24	210	34	10	34	8
Tüfenkçibaşı Zengi Ahmed Ağa	5	80	13	5	13	3
Cerrah İbrahim Ağa	82	10	2,5	2,5	2,5	0,5
Cerrah El-Hac Hasan Ağa	28	5	1	2	1	?
Nüzul Emîni ¹⁹⁴²	154	40	10	8	5	1
Humbaracı	150	20	5	4		
Lağımcı	147	12	2	2		
Lağım Kazıcı	140	15	2			

¹⁹³⁹ BOA, A.DVNSMHHM. d 168 hk 966 (29 Ca 1184/20 Eylül 1770).

¹⁹⁴⁰ BOA, A.DVNSMHHM. d 168 hk 968 (29 Ca 1184/20 Eylül 1770).

¹⁹⁴¹ BOA, D. BŞM. d 4077 (1 Za 1183/26 Şubat 1770) s. 2-8

¹⁹⁴² Ayrıca 1 kıyye kahve, 1 kıyye şem-i revgân, 1 araba hatab ve bir araba kıyah.

Beşyüzbaşı İsmail Ağa	93	500	250	5		
Beşyüzbaşı Bostanzâde Mehmed Ağa	54	325	162,5	5		
Süvari Serdengeçti	17	1985	396	234		
Hotin Yamakları ve İbrail Dalkılıçları	61	1302				
Diğer Hotin Askerleri	113	975	195	16		

Bir süre önce İbrail muhafazasına tayin edilen Karaman Valisi Vezir Süleyman Paşa'nın görev mahalline geçmesi gecikmiş ve kendisine, acilen bölgeye varması uyarısı yapılmıştı. Süleyman Paşa, bu vazifesinden evvel Niğbolu Muhâfızlığı hizmetinde bulunmuştu. Paşa'nın kendisini ispat etmesi gerekmekte ve kalenin muhafazasına odaklanması istenmekteydi. Aksi takdirde, başarılı olamaz ve görevini layıkıyla icra edemezse, özrünün kabul edilmeyeceği ve cezasının verileceği uyarısı yapılıyordu¹⁹⁴³. Diğer taraftan Süleyman Paşa görev yerine vardığında, İbrail ve civarda bulunan reayanın, savaş şartlarından etkilenmemesi için emniyetli bir şekilde işlerini icra etmelerine yardımcı olacak ve onların çete ve isyancı grupların saldırılarından korunmasını sağlayacak tedbirler alması gerekmekteydi. Zira Ruslarla savaş devam ederken bu gruplar, ahaliye yağma hareketlerinde bulunuyordu. Dolayısıyla bu taarruzların engellenmesi ve aynı zamanda Eflak reayasının dahi, emniyetle meşguliyetlerinin sağlanmasına yönelik tedbirlerin alınarak asayişin sağlanması icap etmekteydi. Ayrıca harp gerekçesiyle muhtelif şekillerde alıkonulan Eflak ve İbrail ahalisinden hiç kimse esir muamelesi görmemesi, mallarına el konulmaması ve tespit edildiğinde bu malların kendilerine derhal iade edilmesi kararlaştırılmıştı (6 Eylül 1770)¹⁹⁴⁴.

Eylül ayının sonlarına doğru, Eflak ve Boğdan memleketlerinin neredeyse tamamı Rusların işgaline uğramıştı. General Kont Panin komutasında büyük bir Rus ordusu, Kalmukya'dan gelen takviye birliklerle birleşerek Bender Kalesi'ni muhasaraya yönelmişlerdi. Bir yandan da Boğdan taraflarında bulunan Kont Remyantsev komutasında diğer bir Rus ordusu, Tuna'nın sol sahilinde ve İsakçı karşısındaki Kartal (Cahoul) havzasına yakın bir bölgede taburlarını kurmuştu. Sadrazam ve Serdâr-ı Ekrem Halil Paşa, evvela Kırım Hanı Kaplan Giray ile Rumeli

¹⁹⁴³BOA, A.DVNSMHMH. d 168 hk. 960 (29 Ca 1184/20 Eylül 1770).

¹⁹⁴⁴ BOA, A.DVNSMHMH. d 168 hk 951 (15 Ca 1184/6 Eylül 1770).

Valisi ve Boğdan Seraskeri Abdi Paşa'nın yardım taleplerine, Yeniçeri Ağası Kapıkıran Mehmed Paşa'yı göndererek karşılık vermişse de bu birlikler, geri dönerek bizzat Serdâr-ı Ekrem komutasında hareket etmenin daha uygun olduğunu bildirmişlerdi. Halil Paşa, Temmuz ayı sonlarında İsakçı üzerinden Kartal taraflarına geçmişti. Rumyantsev komutasındaki Rus ordusu, ön taraftan Serdâr-ı Ekrem'in birlikleri, arka taraftan Kırım Hanı ve diğer Türk-Tatar unsurları ile çember içine alınmıştı. Ancak Osmanlı ordusu, mevcudunun çokluğuna rağmen oldukça nizamsız bir kalabalıktan oluşmaktaydı. Rumyantsev, bulunduğu vaziyetten akıllıca çıkmayı becerebilecek tecrübeye sahip bir komutandı. Nitekim bir kısım Tatar unsurlarına bazı vaatlerde bulunarak kendi tarafına çekmeyi bilmiş, en azından Osmanlı askeri unsurları arasından çekip almıştı. Ayrıca Osmanlı ordusu üzerine topçu taarruzları ile gece baskını yaparak, kendi ordusundan sayıca çok daha fazla olan Osmanlı ordusunu bozguna uğratmış ve birçok mühimmatını da ele geçirmişti. Serdâr-ı Ekrem Halil Paşa, güçlkle Babadağı'na geri çekilmişti. Osmanlıların Kartal Muharebesi'sinde aldığı bu büyük yenilgi, Akkirman, Bender, İsmail, Kili ve İbrail kalelerinin Rus ordusu tarafından istilasına zemin hazırlamıştı. Nitekim Bender Kalesi, Rusların taarruzlarına dayanamayarak onlara teslim olacaktı¹⁹⁴⁵. Boğdan'ın Bender'e yakın sınır bölgesi sakinleri, Ruslara haber göndererek bölgenin muhafazasında hizmet etmekte olan Bender Seraskeri ile Kırım Hanı'nın İsakçı tarafına geçtiği, ahalsinin peyderpey bölgeden uzaklaştığını ve bu suretle istilaya açık halde bulunduğu bilgisini vermişlerdi. Ruslar birkaç defa Bender Kalesi'ne saldırmış ve geri püskürtülmelerine rağmen bu stratejik kale, bir süre sonra Rus ordusuna teslim edilmişti (27 Eylül 1770)¹⁹⁴⁶. Kartal Muharebesi'nde Osmanlı

¹⁹⁴⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s.50;

¹⁹⁴⁶ Cengiz Fedakâr, *Bender Kalesi (1768-1774)*, Kitabevi, İstanbul 2019, s. 56; Kont Panin komutasındaki Rus ordusu, Temmuz ayı sonundan itibaren kaleyi muhasara altına almıştı. Ancak başarı sağlayamıyordu. Muhasara devam ederken, kale içinde veba salgınına rastlandığı bilgileri mevcuttur. Hatta Bender Kalesi'nin muhafazasında önemli katkıları olan Serasker Mehmed Paşa'nın dahi, bahsi geçen salgın yüzünden hayatını kaybettiği iddia edilmektedir. Yaklaşık iki aylık Rus kuşatması, gece yapılan ani bir hücum hareketi ile son bulmuş ve müdafiler, kaleyi teslim etmek zorunda kalmışlardı. Kale içinde mevcut ahali, Rus ordusundaki anlaşmazlıklar sebebiyle telef olmuş, çocuk, kadın ve yaşlı çoğu savunmasız durumda olanlar katledilmişti. Kalabalık şehir nüfusundan bir kısmı da esir alınmıştı. Hammer, bunlar arasında veba salgınına yakalanan Serasker Mehmed Paşa'nın ve birkaç rütbeli askerin olduğunu ifade etmektedir. Ruslar, burada yaklaşık 350 adet muhtelif ağırlık

ordusuna ağır bir darbe vuran Ruslar, bir kısım birliklerini bu bölgede bırakmıştı. Osmanlı ordusunun da Tuna Nehri'nin karşı tarafında önemli bir gücü kalmamıştı. Dağınıklığın farkında olan Rus ordusu, İsmail ve Kili kalelerini tazyik ettikten sonra, İbrail'e yönelmişti. Fokşan Kasabası'ndan hareketle, Siret Nehri'ni geçen önemli bir Rus gücü, Eylül ayının sonlarına doğru İbrail Kalesi'ni muhasara altına almıştı. Süleyman Paşa, kalede mevcut bulunan 6.000 askerle karşılık vermeye çalışmıştı. İsakçı tarafında bulunan Serdâr-ı Ekrem kethudası Seyyid İbrahim Efendi ile müzakere edilerek, kalenin süratle takviyesine karar verildi. Düşman galesi bertaraf oluncaya kadar burada kalınacak ve Tuna Nehri'nin beri yakasından takviyeye devam edilecekti. Bu esnada Silistre Valisi ve İsakçı Seraskeri Dağıstani Ali Paşa komutasında olan bir kısım topçu, cebeci, donanma askeri ile birlikte mühimmat takviyesi, Maçin üzerinden İbrail Kalesi'ne sevk edilmişti. Maçin Muhafızı ve Boğdan Seraskeri Abdi Paşa, İbrail'e gönderilecek yardımların Maçin üzerinden sevk işlemlerinin yapılması konusunda, İbrail muhafızları ile hem fikir olmuştu. Kale çevresinin zayıf halde bulunan mahallerinden gelecek akınlara karşı tedbir alınması da gerekiyordu. Birkaç gün sonra tabyalarda mevcut bulunan büyük ve küçük toplar onarılmış ve İbrail muhafızları, Rus ordusunu tazyik ederek hırpaladıktan sonra, kaleye geri dönmüş ve iç kalede yapılan top atışları ile muhasara kuvvetlerine bir miktar zayıflık vermişti (7 Eylül 1770)¹⁹⁴⁷. Diğer taraftan aynı yılın yaz aylarında, Kapdan-ı Derya Mandalzade Hüsameddin Paşa komutasındaki Osmanlı donanması, Çeşme'de Rus donanması karşısında büyük bir yenilgi almıştı. Çeşme'de kazandıkları zaferle birlikte Ruslar, Çanakkale Boğazı'nın girişine kadar, Ege ve Akdeniz sularında kontrolü ele geçirmiş durumdaydı¹⁹⁴⁸. Rusların bu başarıları, Osmanlı askeri unsurlarını olumsuz etkilemiş, psikolojik üstünlük Rus ordusuna geçmişti. Keza bu yenilgilerin ardından Tuna hattındaki savunma zinciri Rus

ve çaplarda top ele geçirmişti. Buna rağmen Rus ordusu, Bender Kalesi muhasarası sırasında o kadar çok kayıp vermişti ki Ahmed Vâsif Efendi'nin bildirdiğine göre Rus Çariçesi Katerina, General Panin'e; bu kadar çok kaybın şehri ele geçirmeye değmediği şeklinde bir serzenişte bulunmuştu. Esir alınan Bender ahali, Turla Nehri'nden kuzey ve güney bölgelere ve hatta Özi taraflarına kadar gönderilmişti. Bkz. Hammer, *a.g.e.*, C. XVI, s.169.

¹⁹⁴⁷ Muharrem Saffet Çalışkan, (*Vekâyi'nüvis*) *Enveri Sadullah Efendi Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, s. 175.

¹⁹⁴⁸ Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsatü'l İ'tibâr (1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi Tarihçesi)*, s. 77-78.

ordusunun taarruzlarına daha açık hale gelmiş ve kale askerlerinin psikolojik direnci olumsuz etkilenmişti¹⁹⁴⁹.

Ardı ardına gelen istila ve mağlubiyet haberlerinin olumsuz etkileri, İbrail müdafilerine de yansımış ve kalenin düşman muhasarasına karşı verilecek mücadelenin aksamasına sebep olacak gelişmeleri beraberinde getirmişti. Hatta kale askerlerinin bazı davranışları, onların olası bir Rus muhasarasına karşı gösterecekleri dirayetle ilgili Osmanlı merkezi yönetiminin güvensizliğine gerekçe olmuştu. Kaldı ki İbrail Kalesi'nde mevcut askeri birlikler, muhasaraya karşı kaleyi müdafaa etmek konusunda tam bir ittifak halinde değillerdi ve dağınık halde bulunan görevliler sebebiyle, Osmanlı merkezine çok sayıda şikâyet ulaşıyordu. Kalede turnacıbaşı, çorbacı ve çavuşlara, Rus ordusunun Tuna sahillerine büyük bir taarruz yapma amacıyla oldukları bildirilmiş ve bu suretle bölgenin müdafaasına öncelik verilmesi istenmişti. Sahil hattında bulunan bölgelere, asker sevki konusunda sürekli ikaz yapılarak Rumeli'ye yakın bölgelerden, harbe kadir kişilerin toplanıp serhad bölgelerine ulaştırılması emri verilmişti. İbrail Kalesi'nde bulunan her grup askerin de birbirleri ile koordinasyon sağlayarak yek-vücut halinde kaleyi korumaları ve herhangi bir ayrışmaya mahal bırakılmaması gerekliliğine rağmen, muhasara şartlarında bu ittifak bir türlü sağlanamamıştı. Bâb-ı Âli İbrail Kalesi için, *metanetle müdafaa etmek ve olur olmaz şekilde uydurma sözlere aldanılmaması ve devlet lehine hareket etmeleri gerektiğini* belirterek, *kale ile sizi Cenab-ı Allah'a emanet ettik* ifadeleri ile kusursuz bir şekilde savunma yapmalarını talep ediyordu. Zira bazı askeri grupların ağa ve zabitleri, İbrail Nazırı ile birlikte muhafaza hizmetinde bulunmaları gerekirken, geceleri muhtelif yerlerde vakit geçirerek eğlendikleri konuşuluyordu. Osmanlı yönetimi, bunlar için *bu nasıl zabitlik bu nasıl müslümanlıktır? Bir mukabele yok iken böyle hareketler din diyanetten değildir* ifadeleriyle, böyle bir zamanda kalenin muhafazasının ehemmiyetine vurgu yapıyor ve onları idam cezası ile tehdit ediyordu. Durumlarına çeki-düzen vermezlerse akıbetlerinden hiçbir şekilde kurtulamayacaklarını hatırlatarak, askerin düzeninin sağlanmasını istiyordu. Ayrıca muhafaza hizmetinde tek bir askerin dahi hiçbir

¹⁹⁴⁹ Alexander W. Hidden, *The Ottoman Dynasty*, Newyork, 1895, s. 172; W. R. Morfili, *A History of Russia: From The Birth of Peter The Great to Nicholas II*, s. 225-226.

şekilde kale dışına çıkmaması konusunda tekrar tekrar ikaz ve talimatlar veriliyordu¹⁹⁵⁰. Rumeli Vâlisi ve Boğdan Seraskeri Vezîr Abdi Paşa'ya, kalenin muhafazasına memur edilen Vezir Süleyman Paşa'nın görevi için, derhal kaleye gelip askerlerin toplanması emredildi. Dağınık haldeki sipah ve İbrail yamaklarından eli kılıç tutanların da bir an evvel gönderilmesi gerekiyordu. Bir taraftan da Köstence, Mangalya ve Hacıoğlupazarı kazalarından, eli silah tutanlar toplanarak kaleye sevk ediliyordu¹⁹⁵¹. Ayrıca Maçın, Hırsova, Silistre ve yakın bölgelerde bulunan yeniçerlerin, Hırsova tarafından İbrail'e yönlendirilmesi talimatı verilmişti (6 Ekim 1770)¹⁹⁵². Bosna taraflarından toplanan ve İsakçı kışlağında bulunan ordu mevcudundan 3.240 miri piyadenin başbuğları olan Mehmed Bey'in Maçın tarafına gelerek buradan İbrail'e sevk edilmesi sağlanmıştı (20 Ekim 1770)¹⁹⁵³. Yine ordu mevcudundan kaleye muhtelif çeşitlerde mühimmat takviyesi de yapıldı. Kale yönetiminin talebi olan 50 kantar siyah barut, 20 kantar kurşun, 200 adet demir kazma, 200 adet ağaç kürek ve sair muhtelif mühimmat ve cephaneye İbrail'e gönderildi¹⁹⁵⁴. Aynı zamanda Kapıcıbaşı iken mirmiranlık rütbesi verilerek asker başbuğu tayin edilen Seyyid Hasan Paşa'nın, kısa süre içinde Silistre Eyaleti kazalarının ileri gelenleri ile müzakere ederek, 8.000 bin kadar asker toplayıp İbrail'i takviye etmesi de kararlaştırılmıştı¹⁹⁵⁵. Ancak takviye ve tedarikler seri bir şekilde kaleye yönlendirilirken, kale muhafızı Süleyman Paşa'nın hastalandığı haberi

¹⁹⁵⁰ BOA, ADVNSMHHM. d 168 hk 896; (15 C 1184/6 Ekim 1770).

¹⁹⁵¹ BOA, A.DVNSMHHM. d 168 hk 1003 (6 15 C 1184/6 Ekim 1770).

¹⁹⁵² BOA, A.DVNSMHHM. d 168 hk 870 (15 C 1184/6 Ekim 1770).

¹⁹⁵³ BOA, A.DVNSMHHM. d 168 hk 1013 (Evâhir-i C 1184/6 Ekim 1770).

¹⁹⁵⁴ BOA, AE. SMST. III 67/4951 (Selh-i C 1184/20 Ekim 1770); Kısa süre önce kaleye, mülazımları ile birlikte 4 lağımcı askeri gönderilmişti. BOA, AE. SMST. III 76/5623 (21C 1184/12 Ekim 1770); Aynı zamanda 100 kantar barut, 50 kantar kurşun, 3.000 adet çakmak taşı ve sair mühimmat ve cephaneye de yaklaşık bir hafta önce kaleye ulaştırılması sağlanmıştı. Bkz BOA, AE. SMST. III 242/19290 (23 C 1184/14 Ekim 1770); Diğer taraftan kalede mevcut muhtelif çeşit ve çaplarda tamiratına ihtiyaç duyulan top kundaklarının yenilenmesi için de görevlendirmeler yapılmıştı. Topçubaşı vekili ve defterdara verilen talimatta, kalenin top ve havan kundaklarının ve bunların mühimmatlarının, ayrıca talep edilen 45 çapında iki havan ve şahi topların kundaklarının yenilenmesi istenmişti. Bahsi geçen talepler üzerine bu kundak ve muhtelif mühimmatların Köstence iskelesinden İbrail Kalesi'ne ulaştırılması için merkezi yönetim gerekli talimatı vermişti. Bkz. BOA, C. AS 1047/46005 (4 C 1184/25 Eylül 1770).

¹⁹⁵⁵ BOA, A.DVNSMHHM. d 168 hk 1027 (Evâhir-i C 1184/20 Ekim 1770).

İstanbul'a ulaşmış ve müteakiben vefat etmişti¹⁹⁵⁶. Paşa'nın ölüm haberi, kale içindeki kontrol ve nizamın sağlanması için bir süre gizli tutulmuştu. Bu durum, Maçin'de bulunan Abdi Paşa'ya bildirilmişti. Böylesi bir tehdit halinde iken kale idaresinde boşluk yaşanmaması için Özi Valisi Dağıstâni Ali Paşa'nın derhal İbrail tarafına geçmesi talimatı verilmişti. Ancak Dağıstâni Ali Paşa'nın bölgeye ulaşması zaman alacağından, askerinin idaresini ve muhafaza hizmetini tanzim etmek üzere, Maçin tarafında bulunan Mirmiran Mehmed Sadık Paşa, kaleye muhafız olarak tayin edildi. Aslında bu işlem güya Süleyman Paşa iyileşene kadar geçici bir görevlendirme olarak asker ve ahaliye yansıtılmıştı. Mehmed Sadık Paşa'nın tayininden hemen sonra, Avlonya tarafından temin edilen ve Kaplan Paşazâde İbrahim Bey maiyetinde Babadağı kışlağında bulunan 500 kadar askerinin de Maçin üzerinden İbrail Kalesi'ne sevk edilmesi talimatı verilmişti¹⁹⁵⁷.

Kasım ayı başlarında, artık Rus ordusunun İbrail Kalesi'ni üç koldan kuşatma altına aldığı, inşa ettikleri merdivenleri kale duvarlarına yaslayarak içeri girmeye çalıştıkları haberi Osmanlı merkezine ulaştı. Kaleyi takviye için Dağıstani Ali Paşa ve Mirmiran Hasan Paşa, Tuna Nehri'nin karşısına ve İbrail Kalesi'ne sevk edildi. Bu takviyeleri haber alan Rus ordusu, bunların üzerine hücum ederek kale içine girmelerini engellemeye çalıştı. Muhafız Mehmed Sadık Paşa, kale muhafazasında bulunan Mirmiran Abdullah Paşa, Akşehir Sancağı Mutasarrıfı Ahmed Paşa, yeniçeri ağası Süleyman Ağa ve sair ileri gelenler, 1770 yılının 7 Kasım Pazar sabahı kaleyi gezerek, bozulmuş mahallerin yeniden tanzim edilmesi için çalıştılar ve kalenin her bir bölgesinde, muhasara kuvvetlerine karşı muhtelif tedbirler aldılar. Muhafızlar, kalenin tahrip olan bölgelerinin onarımıyla meşgul iken, Enveri'nin ifadesine göre Rus ordusu, inşa ettikleri 400 merdiven ile kaleye taarruz ettiler ve yaklaşık 3.000 askeri ile şaranpolara dâhil olarak kale karargâhını bozmaya muvaffak oldular. Şehrin kuzey bölgesi ve şaranpoler sırt hattında bulunan kale askerleri, çaresizce karşı koymaya çalıştılsa da Rus ordusu, şaranpolara girmeyi başardı. Kalan İbrail askerleri ise iç kaleye çekilerek çevresindeki burçlardan mudafa etmeye devam ettiler. Ruslar, Osmanlı ordusundan kaleye takviye edilecek yardımcı birliklerin geçiş

¹⁹⁵⁶ BOA, D.BŞM. d 12781 (15 B 1184/4 Kasım 1770); AE. SMST. III 7/411 (21 B1184/11 Kasım 1770)

¹⁹⁵⁷ BOA, A.DVNSMHH. d 168 hk 1036 (21 Ekim 1770).

noktalarının kapattığı için, hisarın aşağı tarafında toplandılar. Yine merdivenlerini hisar duvarlarına dikerek kale içine girdiler. Surların sınırında olan İbrail askerleri, her taraftan burayı müdafaa etmeye başladılar. Kale muhafızı Sadık Paşa'nın, bizzat el humbaraları ile Rus askerlerine karşı koyduğu kaydedilmektedir. Çarpışmalar devam ederken bir kısım Rus askeri, tabyalara çıkmaya başladı. Kale muhafızları, bunları geri püskürtse de Ruslar hücumu devam ettirdi. Yaklaşık iki saat süren şiddetli muharebede, Rus kuvvetleri merdivenleri terk ederek metrislerine geri çekilmek zorunda kaldı¹⁹⁵⁸. Müteakiben İbrail müdafileri, kale kapılarından huruç hareketiyle Rus ordusu üzerine hücum etmiş ve yaklaşık beş saat süren bir çatışmaya girmişlerdi. Bu cesareten ve gösterdikleri fedakarlıktan dolayı, kale muhafızı Mehmed Sadık Paşa ve maiyetinde bulunan Karahisar-ı Sahib ve Sultanönü Sancağı Mutasarrıfı Abdullah Paşa, Akşehir Sancağı Mutasarrıfı Ahmed Paşa ve kale içindeki askeri zümre, merkezin takdirini kazanarak ödüllendirildi¹⁹⁵⁹. Osmanlı yönetimine ulaşan bilgilerde, Rus ordusu tam olarak 30 gündür İbrail Kalesi'ni muhasara halindeydi ve ağır top atışları ile devamlı olarak kale surlarını ve şaranpolarını tahrip etmeye çalışıyordu. Buna karşılık, tahrip olan tabya ve bozulan şaranpo mahalleri tamir edilirken, kapanan hendeklerin temizlenmesi için de İbrail askerleri azami gayret gösteriyordu¹⁹⁶⁰. Rusların birçok kez yaptığı taarruzlar, bu süre içinde geri

¹⁹⁵⁸ Muharrem Saffet Çalışkan, (*Vekâyi'nüvis*) *Enveri Sadullah Efendi Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili*, s. 177-178; Ahmed Câvid, *Müntehabât*, s. 361-362.

¹⁹⁵⁹ BOA, A.DVNSMHMH. d 168s. 260 hk 1042 (15 B 1184/4 Kasım 1770).

¹⁹⁶⁰ BOA, A.DVNSMHMH. d 168s. 261 hk 1043 (15 B 1184/4 Kasım 1770); 1770 yılının Mayıs ayında İbrail Kalesi, büyük bir tamirat ve tadilat faaliyetinden geçmişti. Ancak muhasara esnasında cereyan eden hadiselerle göre bu tamirat, Rus muhasarasına karşı tam manasıyla yeterli gelmemişti. Kalenin İstanbul Kapısı'nın sağ tarafında, piyade seğirdimleri yapılmış ve bu bölgeye top bataryaları inşa edilerek siper sepetleri eklenmişti. İstanbul Kapısı, kalenin baş tabyasına yakın bir bölgedeydi ve bu bölgedeki surların mazgalları da tamir edilmiş ve bu hattaki top ve havan döşemeleri de düzenlenmişti. Cebeci Kışlası ve İstanbul Kapısı karşısında bulunan ve bu savaşta Rus muhasara kuvvetlerinin en önemli harekât noktası olan Su Kapısı, büyük bir onarımdan geçirilmiş ve güçlendirilmişti. Yine Baş Tabya'dan Hançerlioğlu Tabyası'na kadar surlarını saran hendekler, büyük ölçüde genişletilmişti. Ayrıca Hançerlioğlu Tabyası'nın siperlikleri ve mazgalları tamir edilmişti. Bu Tabya'dan Öksüz Tabya mahalline kadar olan bölgenin siperlikleri de revize edilmişti. Öksüz Tabya'dan Genç Ağa Tabyası'na kadar piyade seğirdimleri ve bunların mazgallarının büyük bir kısmı da elden geçirilmişti. Baş Tabya'dan Hançerlioğlu Tabyası'na kadar, şaranpoların üst kısımlarına siperler için toprak imla edilmişti. Hançerlioğlu Tabyası'ndan Su Kapısı bölgesine kadar olan hendek alanları genişletilerek piyade seğirdimleri eklenmişti. Yine Su Kapısı yakınında bulunan Tahir Ağa Tabyası'nın siperlik ve mazgalları ile Tuna sahilinde yeni bir şekilde inşa edilen Tabya-i Cedid-i Kebir bölgesinden şaranpolara varıncaya kadar geniş hendekler kazılmıştı. Bu hattan Su Kapısı

püskürtülmüştü. Buna rağmen burç ve duvarlara, merdivenler vasıtasıyla ulaşmaya devam ediyorlar ve İbrail askerlerinin şiddetli direnciyle karşılaşılıyorlardı¹⁹⁶¹. Kale askerinin kusursuz müdafaası, merkezi yönetim tarafından takdire mazhar oluyordu. Gelen bilgiler, Rus muhasara kuvvetlerinin İbrail Kalesi'nin *Su Kapısı* hattını zayıf gördüğünden, ısrarla bu hattan kaleye taarruz etmek istediklerini göstermekteydi¹⁹⁶². Dolayısıyla Rumeli Valisi ve Boğdan Seraskeri Abdi Paşa'nın, İbrail ve Maçın arasındaki adada inşa ettirdiği tabyalara, muhtelif ağırlık ve çaplarda toplar döşenmek suretiyle, özellikle *Su Kapısı* hattının kontrol altına alınması isteniyordu. Ayrıca İbrail tarafından Maçın, Hırsova ve Silistre bölgesine firar etmek isteyen askerlere, şu zamanlarda asla müsaade edilmemesi ve bu tarzda vakalara da kesinlikle engel olunması gerektiği de bildiriliyordu¹⁹⁶³. Birkaç gün sonra kale muhafızlarından Mehmed Sadık Paşa'nın raporlarına göre, her türlü taarruza rağmen, kale etrafında şaranpolara yakın bölgelerde şiddetli çatışmalar yaşanmış ve Ruslar ağır kayıplar vererek geri püskürtülmüştü. İbrail müdafilerinden 150 asker kayıp verilmişti (8 Kasım 1770)¹⁹⁶⁴. Yaklaşık 30 gündür süren bu Rus taarruzlarına karşı büyük bir direnç gösteren İbrail muhafızları, birkaç kez kale içine girmeyi başarmalarına rağmen Rus ordusuna büyük zayıat verdimişlerdi. Hatta kale etrafında inşa ettikleri bazı metrisleri de ele geçirmişlerdi. Muhasaranın en şiddetli zamanlarında Rus komutan, kalenin teslim edilmesini, aksi takdirde geri dönmeyeceklerini ve Bender Kalesi gibi yağma edecekleri tehdidinde bulunuyordu¹⁹⁶⁵.

Başarısız Rus taarruzlarının ardından kale askeri idarecileri, harap olan tahkimatlarla ilgilenirken, asker takviye edilmesi gerektiğini bildirmişlerdi. Bir kısım

civarına kadar olan bölgenin hendekleri, yeni bir şekilde tertip edilmişti. Tuna sahili karşısında Geçit Bölgesi tabir edilen ve ilerde bahsedileceği üzere, Abdi Paşa'nın Rusları bu bölgeden toplarla tazyik ettiği kuvvetli bir tabya inşa edilmişti. Bu tabya etrafına hendekler kazılarak, büyük toplar için döşemeler yapılmıştı. Bkz. BAO. D. BŞM. BNE. d 15974, (21 M 1184/17 Mayıs 1770) s.1-12.

¹⁹⁶¹ BOA, A.DVNSMHHM. d 168s. 261 hk 1044; İbrail Kalesi'ni muhasara eden Rus ordusunun hücumlarının geri püskürtüldüğü, kalenin hendek ve şaranpoları arasında tedbirler alınarak bölgenin güçlendirilmesi hakkında İbrail Kalesi muhafazasında olan askeri erkâna hüküm (4 Kasım 1770)

¹⁹⁶² Nevzat Sağlam, *Mehâsinü'l-Âsâr Hakâikü'l-Ahbâr 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, s. 417-418.

¹⁹⁶³ BOA, A.DVNSMHHM. d 168s. 262 hk 1048 (15 B 1184/4 Kasım 1770).

¹⁹⁶⁴ BOA, TSMA. e 693/23 (19 B 1184/8 Kasım 1770).

¹⁹⁶⁵ Muharrem Saffet Çalışkan, *(Vekâyi'nüvis) Enveri Sadullah Efendi Tarihinin I. Cildi'nin...* s. 170-182.

askerin de Maçın tarafında tutulması ve bu bölgeden İbrail Kalesi'nin güvenliğinin sağlanmasına öncelik verilmesi icap ediyordu. Zira bu bölgeye olası bir düşman müdahalesi, İbrail Kalesi'ne giriş-çıkış hattının kapanmasına sebep olacaktı. Bu suretle Babadağı civarında bulunan bazı askerlerin, Turnacıbaşı marifetiyle Maçın bölgesinde konuşlandırılması kararlaştırıldı (Kasım 1770)¹⁹⁶⁶. Müteakiben Bozok ve Kangırı Sancakları Mutasarrıfı Seyyid Ahmed Paşa, İsakçı tarafından Maçın tarafına memur edildi. Yol esnasında aldığı bilgilere göre, kale içinde ortaya çıkan fikir ayrılıkları sebebiyle askerin bir kısmı firar etmişti. Buna engel olmak ve aynı zamanda Rus kuvvetlerini takip ve tazyik etmek için maiyetinde bulunan 500 kadar askerle birlikte, karşı yakaya geçmesi talimatını almıştı. Bir süre sonra Serdâr-ı Ekrem sıfatıyla sadrazam dahi maiyetindeki askerle birlikte Maçın havzasına geçeceği bildirilmişti¹⁹⁶⁷. Ancak tüm bu takviye birlikleri, uygun zamanda belirlenen bölgeye ulaşamamıştı. İbrail Kalesi'nin büyük bir grup askeri, Rus muhasarasına karşı güçlü bir savunma azmiyle gösterdikleri gayret merkezi yönetim tarafından takdirle karşılanmasına rağmen bunların, kaleyi terk ederek Tuna Nehri'nin beri tarafına geçtikleri haberi de orduya ulaşmıştı. Ordudan gelen talimatta ise şayet kale Rus ordusuna teslim edilirse, *böyle bir harekette bulunan hiç kimsenin padişahın gazabından kurtulamayacağı* tehdidi ile bu firar vakalarının önüne geçilmesi gerektiği ifade edilmişti (22 Kasım 1770)¹⁹⁶⁸. Bu olumsuz gelişmelere rağmen, Sadrazam Kethudası Abdurrezak Efendi ve Maçın Muhafızı Abdi Paşa, İbrail'e takviyeye öncelik vermişlerdi. Örneğin Maçın Kalesi'ne gelir gelmez, buradaki ahalinin korkusunu giderecek önlemler almışlardı. Bölgeye iki saat mesafede olan *Geçit Burnu* isimli mevziden (Tuna Nehri karşısında İbrail tarafında) başka, İbrail'e takviye sağlanabilecek başka bir güzergâh kalmamıştı. Rus ordusu da bu bölgeyi kapatma amacındaydı. Zira kaleyi etraftan görebilecek her mevzide, Rus tabyaları inşa edilmiş ve *Geçit Burnu* haricinde tüm tedarik hatları kapatılmıştı. Dolayısıyla Rus ordusu, Su Kapısı'nın kontrol altına alması ve Maçın'den sağalanacak tavkiye yollarının kesilmesiyle kale askeri ve ahalisinin direncini kırmaya çalışıyordu. Nitekim muhasara esnasında Osmanlı yönetimi, bu bölgelerin dikkatle

¹⁹⁶⁶ BOA, A.DVNSMHHM. d 168 hk 1060 (29 B 1184/20 Kasım 1770).

¹⁹⁶⁷ BOA, A.DVNSMHHM. d 168 hk 1060 (29 B 1184/20 Kasım 1770).

¹⁹⁶⁸ BOA, A.DVNSMHHM. d 168 hk 1067 (3 Ş 1184/22 Kasım 1770).

güçlendirilerek savunulmasını istiyordu. Abdi Paşa, İbrail Kalesi'nin nehre bakan tarafında inşa ettiği tabyalara, Maçın tarafından top ve cephaneler tanzim ederek bu bölgeye sevkini sağlamıştı. Rus ordusu da bahsedilen mevzide inşa edilen tabya ve buraya konulan toplardan, son derece muzdarip olmuş ve bu bölgeyi tahrip etmeye çalışmıştı¹⁹⁶⁹.

İsakçı Seraskeri Dağıstâni Ali Paşa, ordu yönetimi ile istişare ederek İbrail'e derhal takviye gerektiğini bildirmişti. Kale muhafızı Mehmed Sadık Paşa ve askerlerin gelenleriyle yapılan müzakerelerde, Rusların kaleyi tekrar muhasara edecekleri açık olduğundan, onca mücadeleye rağmen tekrar bir savunma konusunda ihtilafa düşülmüştü. Bahsi geçen toplantılarda, muhasaraya karşılık vermek için 12.000 kadar bir asker takviyesine ihtiyaç olduğu, ancak bunun sağlanabilmesinin mümkün olmayacağı da zikredilmişti. Bu miktarda bir mevcudun sevki sağlanamasa da en azından içeride bulunan muhafızların tedarikleri temin edilirse, kalenin müdafaası için bir şans daha olabileceği kanaati de beyan edilmişti. Dolayısıyla Maçın tarafına sevk edilmiş olan paşalar, maiyetleri ile birlikte 22 Kasım 1770 tarihinde takviye için harekete geçmişti. Ancak kalede bulunan askerlerin: *30 günden beri düşmanla savaşırken hendeklerin temizlenmediği, tahrip edilen sur duvarlarının tamir edilmediği, ordudan gelmesi gereken takviyenin ulaşmadığı, tedarik ve ulufelerin ödenmediği* gibi söylemleriyle, kale içinde karmaşa ve huzursuzluk ortaya çıkmıştı. Bir kısmı da firar ederek kaleyi terk etmişti. 21 Kasım'da Rus ordusunun kaleye girdiği haberi gelince, asıl ordunun İsakçı mevkiine geçmesi ertelenmişti. Maçın tarafına gidecek kuvvetlerin gönderilmesine gerek kalmamıştı. Kale askerlerinin iddiaları: *ilk Rus muhasarası püskürtüldüğü zamanlarda, Serdar-ı Ekrem ve ordusu Maçın tarafına geçmiş olsa, kaleye gerekli takviyeler ulaşabilecek, askerler arasında fitne fesat zuhura gelmeyecek ve Rus ordusuna teslim edilmeyeceği* yönündeydi.¹⁹⁷⁰ Hâlbuki muhasara esnasında kalenin en zayıf noktası olan *Su Kapısı* tarafında, İbrail müdafileri Rus kuşatma birliklerine birkaç kez saldırı düzenlemiş ve onları birçok kez geri püskürtmüştü. Kuşatma birlikleri ağır kayıplar vermelerine

¹⁹⁶⁹ Muharrem Saffet Çalışkan, *(Vekâyi'nüvis) Enveri Sadullah Efendi Tarihinin I. Cildi'nin...* s. 184-185.

¹⁹⁷⁰ *Aynı eser*, s. 184-185; Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsatü'l İ'tibâr*, s. 77-78.

rağmen, taarruzu devam ettirmekte ısrar etmişlerdi. Daha fazla dayanamayan İbrail müdafileri, 21 Kasım 1770 tarihinde kaleyi teslim etmek zorunda kalmıştı.

Tuna savunma koridorunda Kili, İsmail ve İbrail ile Turla kıyısında Bender ve Akkirman şehirlerinin ele geçirilmesiyle birlikte, Osmanlılar artık savaşta en stratejik mevzilerini kaybetmiş oluyordu¹⁹⁷¹. Ruslar, İbrail muhasarasından zaferle çıkmalarına rağmen ciddi kayıplar vermişlerdi. Ruslar 500 askerini kaybetmiş ve 1.284 askeri de yaralanmıştı¹⁹⁷². İbrail Kalesi askerleri de önemli kayıplar vermişti. Kaleye muhafız olarak tayin edilen Mirmiran Hidayetullah Paşa, iç kaleye taarruz edildiği sırada, muharebeye bizzat iştirak etmiş ve çok sayıda askerle birlikte hayatını kaybetmişti¹⁹⁷³. Rusların geri püskürtüldüğü son muhasarada Enveri Sadullah Efendi'ye göre, 200 kadar Osmanlı askeri yaralanmıştı¹⁹⁷⁴. Osmanlı arşivlerindeki bilgiler, Enveri'yi desteklese de sadece 250 yaralıdan bahsedilmekte ancak hayatını kaybedenler hakkında bilgi bulunmamaktadır. Buna rağmen son muhasaranın şiddeti, resmi evrakalara yansıyan yaralı listelerinde rahatlıkla müşahede edilebilmektedir¹⁹⁷⁵.

Aralık ayının ortalarında Serdâr-ı Ekrem Halil Paşa, bulunduğu görevden azl edilerek Filibe taraflarına gönderildi. Yerine Mehmed Paşa tayin edilerek Babadağı kışlağına geçmesi talimatı verildi. Kısa bir süre sonra Yergöğü Kalesi'nin de Rus ordusunun istilasına uğradığı haberi geldi. İsakçı tarafında bulunan Dağıstâni Ali Paşa, bu bölgedeki zahire anbarlarında mevcut bulunan mahsül, Babadağı kışlağına sevk etti. Rusların, Tuna Nehri'nin kuzey hattında birçok bölgeyi istila ettiği haberi ulaşıyordu. İsmail ve İbrail etrafında bulunan Rus taburları da nehrin beri tarafına yapılacak bir taarruz harekâtı için tekrar bir hazırlık niyetindeydi. Osmanlı askeri bürokrasisinde, Rusların Babadağı'na iki saat mesafede bulunan Osmanlı ordusuna hücum edeceği kanaati hâkimdi. Sadrazam ve Serdâr-ı Ekrem'in devlet ricali ile yaptığı müzakerelerde, Rus ordusu üzerine bir taarruz harekâtı düzenlenmesi

¹⁹⁷¹ Hammer, *a.g.e.*, C.XVI, s.169.

¹⁹⁷² Şirokorad, *a.g.e.*, s.154.

¹⁹⁷³ BOA, AE. SMST III. 44/3165 (Evâhir-i L 1183/25 Şubat 1770).

¹⁹⁷⁴ Muharrem Saffet Çalışkan, *Enveri Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildinin...* s. 175-176.

¹⁹⁷⁵ BOA, D.BŞM. d 4140, s.2 (24 B 1184/14 Kasım 1770); İbrail muharebesinde yaralanıp Maçın tarafına geçen ve bahşişleri verilen askerlerin defteri.

gerektiği kanaati hâkimdi. Fakat köprü ve geçitlerin düşman unsurları tarafından zapt edilmiş olması sebebiyle, böyle bir harekâta güzergâhın iyi seçilmesi gerektiği konusunda hem fikir görüşler ortaya çıkmıştı¹⁹⁷⁶. Ancak, bu tarihten itibaren Ruslarla yaklaşık üç yıl daha devam eden savaşta, Osmanlı ordusu tarafından yapılacak hiçbir müdahale ile Tuna hattında başarıya zemin hazırlayacak bir koordinasyon ve harekâtla sonuçlanmayacaktı¹⁹⁷⁷. Müteakip zamanlarda Tuna mansabındaki Tolcı ve Maçın kaleleri de Rus ordusu tarafından ele geçirilecekti.¹⁹⁷⁸. 1768-1774 yılları arasında cereyan eden muharebelerin Osmanlılar açısından en kritik dönemleri, savaşın ikinci yılında Kartal Bozgunu ile kara ordusunun; Çeşme bozgunu ile donanmasının ve Tuna hattında stratejik bölgelerin kaybedilmesi¹⁹⁷⁹.

21 Temmuz 1774 tarihinde Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ruslar, ele geçirdiği Osmanlı toprakları ve kalelerini boşaltmayı kabul etmişti. Fakat Kırım, Osmanlı himayesinden çıkarılarak müstakil hale getirilmişti. Sonraki süreçte bu bölgenin Rusya tarafından ilhakına zemin hazırlayacak gelişmeler mevzubahis olmuştu¹⁹⁸⁰. Osmanlılar bir yandan Rusya'nın ilerleyişini durdurmak, bir yandan da Kırım'da ortaya çıkan bu yeni statünün olumsuz sonuçlarını telafi etme gayretine girecekti. 1774 yılı Temmuz ayı başlarında Baş Murahhas Ahmed Resmi Efendi ve sabık Reisülküttap ve İkinci Murahhas İbrahim Efendi, Rus murahhaslarla Silistre'ye dört saat mesafede Küçük Kaynarca denilen bölgede 1768-1774 muharebesini sonlandıran antlaşmayı müzakere etmişlerdi¹⁹⁸¹. Bu antlaşmanın 16. Maddesinde: Eflak, Boğdan ve Bucak bölgeleri, Akkirman, Kili, İsmail, Bender kaleleriyle kasaba ve köyleri, Ruslar tarafından Osmanlılara teslim edilmesi karara bağlandı. Aynı maddenin üçüncü bendinde İbrail ile ilgili bir madde mevcuttu. Buna göre İbrail'de kadimden mevcut olan manastırlara veya herhangi bir şahsa bağlı olup sonradan haksız bir şekilde el

¹⁹⁷⁶ Abdullah Altun, *Said b. Halil İbrahim'in Tarih-i Sefer-i Rusya Adlı Eseri (Transkripsiyon ve Degerlendirme)*, (Yüksek Lisan Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006, s. 46-48.

¹⁹⁷⁷ Virginia Aksan, *The One-Eyed Fighting the Blind: Mobilization, Supply, and Command in the Russo-Turkish War of 1768- 1774*, s. 235-236.

¹⁹⁷⁸ Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsâtü'l-İ'tibar*, s.24.

¹⁹⁷⁹ Virginia Aksan, *a. g. m.*, s. 224-225.

¹⁹⁸⁰ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Medeniyeti ve Tarihi, C. I*, IRCICA, İstanbul 1999, s.63.

¹⁹⁸¹ BOA, TSMA. d 9921 (Evâsıt-ı N 1188/19 Ekim 17745); Kaynarca Antlaşması'nın Türkçe Sureti.

konulan arazi ve emlakın, gerçek sahiplerine teslim ve iade edilmesi karara bağlanmıştı. Antlaşmanın 24. maddesinde ise Tuna Nehri'nin sağ tarafında Osmanlı topraklarında mevcut olan Rus askerleri, imza tarihinden bir ay sonraya kadar nehrin sol kıyısına geçeceklerdi. Bu askerlerin tamamı karşı yakaya geçtikten sonra, Hırsova Kalesi boşaltılarak Osmanlı askerine teslim edilecekti. Ayrıca istila halinde olan Eflak ve Boğdan memleketinden, Yergöğü, İbrail, İsmail, Kili ve Akkirman kalelerinden çekilecek ve işbu iki memleket ve kalelerin tahliyesi üç ay içinde tamamlanacaktı¹⁹⁸².

D. 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları'nda İbrail Kalesi

1768 yılında başlayan ve Osmanlıların Ruslara yenilgisi ile sonuçlanan savaş, Osmanlılara ağır bir yük getiren Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlanmıştı (1774). Antlaşma'nın en önemli maddesi, kuşkusuz Kırım'a bağımsızlık verilmesiydi. Osmanlı yönetimi açısından ağır şartlar içeren böyle bir antlaşmanın kabulü, “*vakte münasib sükût eylemek*”, daha yaygın bir ifadeyle “*gayrı başka çâre yoğ idi*” denilerek tasdik edilmişti. Antlaşmanın kabulünün ardından Osmanlılar, bilhassa Kırım meselesini ihtiva eden maddeleri geçiştirecek ya da sürüncemede bırakacak bir siyaset tarzı benimsemiş ve bu politika, Rusya ile birçok konuda yeni görüşmelere zemin hazırlamıştı. Kırım'ın yeni statüsü, Özi Nehri Boğazı'ndaki kaleler, konsolosluklar, esirlerin mübadelesi meselesi ve deniz ticareti ile ilgili ayrıntılar, görüşmelerin en temel maddelerini oluşturacaktı. Nitekim yapılan müzakereler, bir anlamda Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bir eklentisi sayılabilecek “*Aynalıkavak Tenkihnâmesi*”nin kabulü ile sonuçlanmıştı (1779). Buna göre Osmanlı Devleti, Kırım'ın bağımsızlığını ve Rus yanlısı Şahin Giray'ın hanlığa atanmasını kabul etti¹⁹⁸³. Müteakiben Rusya, Kırım'ı görünür bir şekilde kendi topraklarına

¹⁹⁸² BOA, TSMA. d 9921 s. 4 (Evâsıt-ı N 1188/19 Ekim 17745); Kaynarca Antlaşması'nın Türkçe Sureti 16. Madde 3. Bend; “*Ez-kadim Manasturlarına ve sâir şahsa müte'allik olub ba'dehü bi-gayrı hakk kendülerinden ahz olunup İbrail ve Hotin vesâir yerlerin dairesinde mevcûd bulunan arâzi ve emlak el-ân reya ismiyle tesmiye olunur mersûmuna istirdâd olunalar*”; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l Vukuât*, C. III-IV, (Haz: Neşet Çağatay), TTK, Ankara 1992, s. 79-80; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. IV., TTK, Ankara 1953, s. 128; Osman Köse, *a.g.e*, s.115-117.

¹⁹⁸³ Fikret Sarıcaoğlu, “1774-1789 Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Dış Politikası”, *Türkler*, XII, s. 545.

katmak isteyecek ve bir netice almak için uygun koşulları bekleyecekti¹⁹⁸⁴. Ruslar, bir bir taraftan Gürcistan, Azerbaycan ve Dağıstan bölgelerinde Osmanlıların aleyhine faaliyetlerde bulunuyor, diğer taraftan da Avusturya ile ittifak kurmaya çalışıyordu¹⁹⁸⁵. Kırım Hanlığı'nın ilhakını amaçlayan Çariçe II. Katerina, Kırım Hanı Şahin Giray aleyhine ortaya çıkan bir ayaklanmayı bahane ederek, Potemkin'i görevlendirmiş ve neticede Ruslar Kırım'a girmişlerdi (Haziran 1783) Kırım'ın ilhâkının ardından Rusya, Kırım ve Dağıstan bölgelerindeki yerel yöneticileri ve halkı kendi tarafına meylettirmeye çalışacaktı¹⁹⁸⁶. Kırım Girayzâdeleri ile bölgedeki kabile ileri gelenlerinin Osmanlı merkezine verdiği bilgiler, Rusların Kaynarca Antlaşması ile sınır tayin edilen Kuban Nehri civarına askeri yığınaklar ve istihkâmlar yaptığı yönündeydi. Aslında bu tarz raporlar, 1783 Antlaşması'nı takip eden yıllarda da gündeme gelmişti. Ancak Osmanlılar, muhtemel bir savaşa zemin hazırlayacak girişimlerde bulunmaktan sakınarak ihtiyatlı davranmıştı. Yine de Özi, Bender ve Hotin gibi sınır bölgelerde tedbirler almıştı. Osmanlı Devleti Edirne ile İsakçı arasındaki mevzilerini güçlendirme gayreti içerisindeydi¹⁹⁸⁷. Rusların sınır

¹⁹⁸⁴ Rusya, Kırım'ın istilasına zemin hazırlayacak koşullarını, muhtelif faaliyetlerle destekleyecek bazı girişimlerde bulunuyordu. Kaynarca Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra, Kırım topraklarına Rum ve Slav göçmenleri yerleştirmeye başlamıştı. Bkz. Alan Fisher, *Kırım Tatarları*, Selenge, İstanbul 2009, s. 97.

¹⁹⁸⁵ Ü. Filiz Bayram, *Enveri Tarihi: Üçüncü Cilt (Metin ve Değerlendirme)*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2014, s. 392.393.

¹⁹⁸⁶ Cengiz Fedakar, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s. 40-43. Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Medeniyeti ve Tarihi, C. I*, IRCICA, İstanbul 1999, s. 68; A. Fisher, *a. g. e.*, s.102-103; Sema Işıktan, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi Sırasına ve Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Dağıstan Hanları ile Münasebetleri", *Kafkas Araştırmaları I*, s. 35.

¹⁹⁸⁷ BOA, C.AS 23196 (22 Za 1198/7 Ekim 1784); Osmanlı Devleti, Kaynarca Antlaşması'nın ardından benzer tedbirleri ihtiyatlı bir şekilde alıyordu. Örneğin 1778 yılında, Anadolu Valisi ve İbrail Muhafızı Vezir Seyyid Mehmed Paşa, düşmanın Boğdan memleketine tecavüz kaskında olduğu haberi üzerine, bölgede hazır olması için görevlendirilmişti. Kapudan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, Trabzon ve Erzurum Valisi El-Hac Ali Paşa, asker ve donanma unsurları ile Kırım tarafına yönlendirilmişti. Şayet Rusların önceki savaşta olduğu gibi Boğdan memleketine girerek Yaş Kasabası'na hücum edecekleri aşikâr olursa, bölge askerleri ile irtibat halinde olup tedbir alacaklardı. Tuna sahillerinde ve Balkan hattında güvenliği sağlamak üzere, Rumeli Valisi Vezir Abdullah Paşa da Boğdan Voyvodası Konstantin ile irtibat halinde olacak ve İbrail üzerinden hareket edecekti. Bununla birlikte Boğdan memleketinde ikamet edecek çok sayıda askerin bir karmaşa ve düzensizliğe sebep olacak hareketlerine engel olunacaktı. Bu suretle bahsi geçen Osmanlı birlikleri, Boğdan Voyvodası'nın uygun gördüğü bir mahalde karargâhlarını kuracak ve böylece reayasının zarar görmesinin de önüne geçilecekti. Osmanlı yönetimi, Boğdan memleketini tarif ederken, *Tuna'nın*

bölgelerindeki askeri hareketliliği artınca Osmanlı yönetimi, bu faaliyetlerin yapılan antlaşmalara aykırı olduğunu bildirmiş ve buna karşılık kendi sınırlarında sıkı tedbirler alması gerektiğini de anlamış durumdaydı. Bu suretle Rus faaliyetlerine karşılık, benzer önlemler almak yoluna girmişti¹⁹⁸⁸. Rusların Kırım ve Kafkasya siyaseti ile birlikte, bir yandan da Avusturya ile ittifak halinde hareket etmesi, Osmanlı yönetiminin endişelerini arttırmıştı. Prusya tercümânı ve maslahatgüzârının Bâb-ı Âli'ye sunduğu raporlar, Rus İmparatoriçesi ile Avusturya İmparatoru II. Joseph'in 780 yılından itibaren bir ittifak kurduklarını bildiriyordu. Bir taraftan Kırım ve Özi havzasındaki faaliyetleri ile Rusların gayesi ortaya çıkarken, diğer taraftan Avusturya da Bosna ve Sırbistan topraklarını istila gayesi taşımaktaydı¹⁹⁸⁹. Nitekim Kırım'ın ilhakından kısa bir süre önce, Avusturya ve Rusya ittifakıyla ortaya “*Yunan veya Grek Projesi*” denilen bir tasarı ortaya çıkmıştı (1782). Bu tasarıya göre Avusturya, Tuna hattında stratejik Belgrad, Irşova, Vidin, Niğbolu şehirleri ve Hotin ile Oltu Nehri'nin batı yakasındaki Küçük Eflak¹⁹⁹⁰ bölgesine ve Venediklerin elinde bulunan Dalmaçya'ya hâkim olacaktı. Ruslar ise Özi (Dinyeper), Aksu (Bug) ve Turla (Dinyester) nehirleri arasında kalan bölgelerle, Akdeniz'de bazı adaları alacak, Eflak, Boğdan ve Baserabya bölgesinde de Rusya'ya tabi özerk bir prenslik (Dacia) kurulacak ve nihayet, İstanbul'un merkez kabul edildiği yeni bir

kilidi mesabesinde olduğunu vurgulayarak, stratejik önemine atıf yapıyordu. Zira burada bir düşman saldırısı ve tahakkümü, Osmanlı serhadlerinde verilecek mücadeleyi sekteye uğratacaktı. Rus ordusu ise askerinin tedarik sıkıntılarını, önemli ölçüde bu bölgeden sağlayacaktı. İbrail Kalesi Muhafızı Mehmed Paşa, Boğdan Seraskeri tayin edilinceye kadar, İsmail Seraskeri maiyetindeki askerlerin bu bölgeye geçmesi gerekecekti. Dolayısıyla bölgede alınacak tedbirlerle uygulanan Osmanlı politikası, Rus harekâtının belirleyici olduğu noktalarda yoğunlaşılması yönündeydi. İbrail, bu bağlamda hem Eflak hem de Boğdan memleketi için alınacak tedbirlerde önemli bir harekât noktası olarak addedilmekteydi. Bkz. BOA, A.DVNSMHH. d 177 hk 14 (29 B 1192/23 Ağustos 1778). Kısa bir süre sonra, merkezin talimatı üzerine Rumeli Valisi ve İsmail Seraskeri Vezir Abdullah Paşa'ya, Boğdan'a geçerek voyvodanın tahsis ettiği bölgeye ulaşması emredilmişti. Paşa'nın maiyetinde muhtelif çap ve ağırlıkta 15 top ve mühimmatı ile topçu, cebeci ve top arabacı askerleri ile birlikte idaresinde bulunan orduya uygun şekilde bir nizam verilecekti. Bkz. BOA, A. DVNSMHH. d 177 hk 27 (1 Ş 1192/25 Ağustos 1778).

¹⁹⁸⁸ BOA, HAT 16/727 (Evâhir-i Z 1198 /13 Kasım 1784).

¹⁹⁸⁹ BOA, HAT 18/799 (1197/1782); Zâimzâde Mehmed Sâdık, *Vakâ-yı Hâmidîye*, (Yüksek Lisans Tezi), (Haz: Mustafa Öge), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir 2000, s.10-11.

¹⁹⁹⁰ Kara Eflak ya da Küçük Eflak tabirleri aynı bölgeyi ifade etmek üzere kullanılır. Oltu Nehri'nin batı yakasını oluşturur. Bkz. Mahir Aydın, “Eflak Beyliği”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı XXII, Yıl: 2013, s. 2.

Bizans İmparatorluğu inşa edilerek başına II. Katerina'nın torunu Konstantin getirilecekti¹⁹⁹¹. Osmanlı yönetimi, sınırlardaki hareketlilikten haberdar olmak için Eflak ve Boğdan voyvodalarını, muhtelif casusları ve bu tarihlerde politik ilişkiler kurmak suretiyle Prusya'nın elçilerinden istifade etmekteydi¹⁹⁹². Nitekim 1782 yılında Avusturya imparatorluk ordusunun, Osmanlı Devleti ile olan sınır bölgelerine 80.000 kişilik bir yığınak yaptığını bizzat Eflak Voyvodası ifade ediyordu¹⁹⁹³. Rumeli Valisi Mehmed Paşa ve Belgrad Muhafızı İzzet Mehmed Paşa da bu bilgileri doğruluyor ve buna ek olarak Boğdan sınırlarında Avusturya askerlerinin ihtiyaçları için muhtelif anbarlar inşa ettikleri bilgisini de paylaşıyordu (1783)¹⁹⁹⁴. Benzer faaliyetler, Rusya sınırlarında da cereyan etmekteydi. Ayrıca Leh boyarları, Bender Muhafızı Bekir Paşa'ya, bu iki devletin faaliyetlerinden rahatsız olduklarını ifade ederek Lehistan'ı aralarında paylaşmak niyetinde olduklarını bildiriyorlardı. Diğer taraftan Rusya'nın hudutlarda giriştiği en önemli faaliyetlerin başında, olası bir harekâta ordusunun iâşesini sağlayacak tedbirler geliyordu. Bu suretle sınır kuşağına çok sayıda zahire anbar ve mahzenleri inşa ettiği bildiriliyordu¹⁹⁹⁵.

Bu iki devletin sınırdaki faaliyetlerine bağlı olarak, Osmanlılar henüz yeni bir savaştan çıktığından ihtiyatlı davranmaya çalışsa da duruma kayıtsız kalamayacaktı. Bu sebeple her iki devletle olan hudutlarına, askeri takviyeler yapıyor ve bir yandan da tahkimatlarını güçlendiriyordu. Bu bağlamda Özi, Akkirman, Bender, Kili, İsakçı, Tulça, İbrail, Sofya, Bosna ve Belgrad gibi birçok stratejik mevkiyi tahkim etmeye başlamıştı¹⁹⁹⁶. Kafkasya serhaddinde ise Ferah Ali Paşa'nın gayretleri ile Anapa ve Soğucak kaleleri ile birlikte Kuban Nehri boyunca, Rusların inşa ettikleri tahkimatlara karşılık yeni istihkâmlar inşa etmeye gayretine girmişlerdi¹⁹⁹⁷. Tüm bu gelişmeler, kuşkusuz 1787 yılında yeniden bu devletleri karşı karşıya getirecek bir

¹⁹⁹¹ İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. IV, s. 521; M. Cezar, *a.g.e.*, C. V, s. 2618; A.B. Şirokorad, *a.g.e.*, s.204-205.

¹⁹⁹² BOA, C.HR 20/996 (15 R 1196/18 Mayıs 1783).

¹⁹⁹³ BOA, AE. SABH. I 360/25129 (10 B 1196/21 Temmuz 1782); BOA, HAT 12/446 B (1197/1783).

¹⁹⁹⁴ BOA, HAT 9/323 A (1 L 1197/30 Ağustos 1783); 10/341 B (4 Za 1197/1 Ekim 1783); 9/326 E (1197/1783).

¹⁹⁹⁵ BOA, C.HR. 9006 (15 N 1197/14 Ağustos 1783); C.AS. 80/3788; HAT 12/443 A; HAT 11/353 (21 N 1197/20 Ağustos 1783).

¹⁹⁹⁶ BOA, C.AS 1193/53337 (16 Ağustos 1784) ; HAT 16/728; 13/449; 18/803.

¹⁹⁹⁷ C. Fedakâr, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı*, s. 18-22.

netice yaratmıştı. Nihayet Eflak ve Boğdan topraklarında Rusların kışkırtıcı hareketleri, Kartli-Kahet'te Erekli Han (II. Erekle) meselesi gibi hususların görüşülmesi için Rus Elçisi Bulgakoff çağrılarak, bu devlete bir ultimatom verilmişti. Buna göre Ruslar Yaş, Bükreş ve İskenderiye'deki konsoloslarını geri çekecekti. Rus gemilerinin boğazlarda teftiş edilmesi, Rus şehirlerinde Türk konsolosluklarının tesisi, Rusya'nın Kartli-Kahet'ten çekilmesi gibi Osmanlıların ağır isteklerine karşılık Bulgakoff, bu şartları kendi devletine iletemeyeceğini ifade etmişti. Kısa bir süre sonra, savaş yanlısı Osmanlı sadarazamı Koca Yusuf Paşa ve diğer askeri erkânın telkinleri ile Rusya'ya savaş ilan edildi (Ağustos 1787)¹⁹⁹⁸.

Osmanlıların savaş ilanı, önceki savaşta olduğu gibi zamanlama bakımından taktiksel bir hata olarak görülmekteydi. Zira Ruslar, Osmanlı ordusu sefere çıkana kadar, ordularının tedarik ve teçhizini planlayacak fırsatı bulacaktı. Buna rağmen askeri kadro ve tedarik bakımından Osmanlılar, Ruslara göre daha avantajlı bir konumdaydı. Bilhassa Turla ve Tuna hattındaki Hotin, Bender, İsmail, Yergöğü, Rusçuk, Silistre ve İbrail gibi kaleler iyi tahkim edilmişti¹⁹⁹⁹. Bu nehirlerin kıyısında bulunan kalelerin her biri, gerek lojistik ve gerekse tedarik konusunda stratejik mevkiilerdi. Sefer bütçesinin sebep olduğu mali krizlere rağmen Osmanlılar, değişen ve zorlaşan şartlara bakmaksızın imkânları dâhilinde askeri harcamaları finanse edecek tüm araçları kullanmış ve herhangi bir kısıtlamaya mahal bırakmak istememişti. Merkezi ordunun ocaklı askerleri ile taşralardaki yerli süvari ve piyade unsurlar, sayısal olarak arttırılmış ve sınırlardaki kaleler önemli ölçüde tahkim edilmişti. Tüm bu harcamalar, henüz savaşa başlamadan Osmanlı bütçesinin yaklaşık %70 oranına denk gelmekteydi²⁰⁰⁰. Nitekim Davud Paşa sahrasından hareket ettiği andan (17 Mart 1788) itibaren 26 Şubat 1790 tarihine kadar merkezi orduya ayrılan bütçe, 16.188.366 buçuk guruşluk (32.376 kese) bir yekûna ulaşmıştı²⁰⁰¹. Rusya ise mâli olarak zor bir süreçten geçmesine rağmen, II. Katerina döneminde ekonomik

¹⁹⁹⁸ Enveri Tarihi...a. g. t., s. 392-393; Ahmet Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C. III, İstanbul 1275, s. 407-408.

¹⁹⁹⁹ J.W. Zinkeisen, *a.g.e.*, C. VI, s.435.

²⁰⁰⁰ Fikret Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid: Hatt-ı Hümayunlarına Göre Bir Padişahın Portresi*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 1997, s.133.

²⁰⁰¹ BOA, DBŞM. ORH. d. 16928; BOA, D.BRZ. d 20998.

olarak bir ilerleme sağlamış ve hatta sefer bütçesine finansman sağlamak için Hollandalı bankerleri kullanmıştı²⁰⁰². Çariçe II. Katerina, askeri harcamalar için Henry Hope Bankası'ndan seferin başlaması ile beraber 1793 tarihine gelene kadar, on dokuz kez ve her biri 3 milyon florin değerinde toplamda 57 milyonluk bir borçlanma ile savaşı örgütlemişti²⁰⁰³.

Tablo 105: Savaşın İlk Yıllarında Bazı Hudut Kalelerinin Mevcut Askerleri²⁰⁰⁴

Bender	9.500	Mart 1787
Özi	26.490 ²⁰⁰⁵	Eylül 1787
Ada-yı Kebir	500	Mart 1787
Belgrad ²⁰⁰⁶	5.000	Mart 1787
Vidin ²⁰⁰⁷	2.273	Ocak 1787
Hotin	5.171	Ocak 1788

Savaşın ilanını müteakiben Özi Valisi ve Muhafızı İsmail Paşa, Rusların elinde bulunan Kılburun Kalesi'ne saldırmış, ancak Ruslar, Suvorov komutasındaki birliklerle karşı saldırı yaparak Osmanlı ordusunu bozguna uğratmıştı (Ekim 1787). İsmail Paşa da Özi Valiliği'nden azledilmişti²⁰⁰⁸. Bu sıralarda Avusturya İmparatorluğu'nun harp ilan ettiğini duyurmasıyla Osmanlı Devleti, artık iki cephede savaşmak zorunda kalmıştı. Buna rağmen Avusturya cephesinde hatırı sayılır başarılar elde etmişti²⁰⁰⁹. Osmanlı ordusu, Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Koca Yusuf

²⁰⁰² 1763-1765 yılları arasında Rusya'nın ihracat hacmi 12 milyon Ruble, ithalat hacmi 9,3 milyon Ruble idi. Bu rakamlar 1783-1785 yılları arasındaki bütçede 23,7 milyon Ruble İhracat, 17,9 milyon Ruble ithalat hacmi olarak gösterilmektedir. Bkz. Şirokorad, *a.g.e*, s. 210.

²⁰⁰³ Bkz. Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya*, s.274.

²⁰⁰⁴ BOA, DBŞM. d 5525 s. 3.

²⁰⁰⁵ Özi Kalesi muhafazasında olan askerin 10.000 kişilik bir mevcudu, Donanma-yı Hümâyün kıtalarıydı. Yine hatırı sayılır bir miktar da İsmail ordusundan nakledilmişti.

. Bkz. BOA, DBŞM. d 5525 s.18-19.

²⁰⁰⁶ Belgrad Kalesi'nin mevcudu tam olarak belirli değildir. Defterde, kale muhafazasında görevlendirilen fakat henüz ulaşmayan birliklerin nereden geleceği belirtilmiş, fakat herhangi bir miktar verilmemiştir. Bkz. BOA, DBŞM. d 5525 s.42-43.

²⁰⁰⁷ BOA, D.BKL. d 32656.

²⁰⁰⁸ Enveri Tarihi, *a. g. t.*, s. 318-319.

²⁰⁰⁹ Yaklaşık 200.000 kişilik bir mevcuda sahip olduğu tahmin edilen Avusturya ordusu, birliklerini iki kolorduya ayırmıştı. Kral II. Josef komutasındaki ordu birlikleri Belgrad, Vidin ve Irşova bölgesine ilerleyecek; diğeri ise Prens Koburg komutasında Boğdan ve Baserabya bölgesinden gelebilecek olası Osmanlı taarruzlarını önleyecekti. Aynı zamanda bu birlikler, gerekli görülürse Eflak ve Boğdan bölgelerine harekât düzenleyebilecekti. Harp ilanının ardından Semendre'de Belgrad

Paşa komutasında, Sofya üzerinden Avusturya'ya karşı harekete geçmişti. Rus ordularına karşı oluşturulan diğer cephenin komutası için ise *Moskof Serâskeri* ünvanıyla İsmail Seraskeri Şahin Ali Paşa görevlendirilmişti. Donanma unsurlarının da Cezayirli Gazi Hasan Paşa idaresinde ve İsmail Ordusu ile koordinasyon halinde hareket etmesi kararlaştırılmıştı. Özi, Hotin ve Bender bölgelerinin takviyesi için, ayrıca Kırım hanzâdelerinden Şahbaz Giray Han da Kuban Hanı tayin edilerek Bucak tarafında gönderilmişti²⁰¹⁰. Bu cephede savaşın ilk yılında Rus Generali Potemkin, Yaş tarafındaki diğer Rus birlikleri ile birleşerek Hotin Kalesi'ni ele geçirmişti (Kasım 1788). Böylece Hotin güzergâhı, Rus ve Avusturya müşterek ordularına açılmış olacaktı²⁰¹¹. Cezayirli Gazi Hasan Paşa komutasında Osmanlı Donanması, Rusların Karadeniz'deki hedefleri için önemli bir tehdit unsuruydu. Kuzey Karadeniz kıyısında Aksu (Bug) ve Özi (Dinyeper) nehirlerinin birleşme noktasında bulunan Özi, Rus harekâtının en temel hedeflerinden biriydi. Zira bu stratejik kale, Belgrad'dan başlayıp Tuna ve Karadeniz stratejik hattında kalan son Osmanlı ileri karakolu durumundaydı²⁰¹² ve savaştan kısa süre önce modernize edilmişti²⁰¹³. Muharebelerin ilk zamanlarında Özi, Rus taarruzlarına başarılı bir şekilde karşılık vermişti. Osmanlılar, Özi Kalesi'nin muhafazasına son derece hassas bir şekilde yaklaşıyordu. Öyle ki diğer kalelere kıyasen o derece önem veriyordu ki kalede muhafaza hizmetinde bulunacak askeri, ücretlerinin artırılacağı yönündeki telkinlerle istihdama davet ediyordu. Kalenin tahkim ve teçhiziyle personel sayısındaki mevcuda rağmen Özi Kalesi, Suvorov komutasındaki Rus ordusunun icra

Valisi Ali Paşa, Avusturya ordusunu geri püskürtmüştü. Nitekim Paşa'nın ve Eflak Voyvodası Mavroyani'nin gayretleri ile Avusturya birliklerinin Eflak memleketine girmesi önlenmişti. Bkz. M. Cezar, *a.g.e.*, C. V., s. 2639. Ayrıca Tımişvar Eyalet'inde Muhâdiye Boğazı yakınlarında Avusturya ordusu, Osmanlı askerleri tarafından yenilgiye uğratılmıştı (Ağustos 1788). Müteakiben Kral Josef, komutasındaki ordu ile Belgrad'ı kuşatmış ve bir süre sonra Çerkes Hasan Paşa komutasındaki Osmanlı askerleri, burada anlamlı bir zafer kazanmıştı. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Üstüner, *Yusuf Paşa'nın Sefernâmesi (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Konya 2005, s.89-95.

²⁰¹⁰ Enveri Tarihi...*a. g. t.*, s. 410.

²⁰¹¹ Enveri Tarihi...*a. g. t.*, s. 490; Cengiz Fedakar, "Hotin Kalesi (1787-1792 Osmanlı-Avusturya, Rusya Savaşları'nda)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi Cilt 16. Sayı 3*, Eylül 2019, s. 530.

²⁰¹² V. Aksan, *a.g.e.*, s.173.

²⁰¹³ BOA, D.BŞM. d 5099 (Gâye-i Za 1198/14 Ekim 1784); Yakovaki Efendi, *Katerina Târihi*, (Haz: Mehmet Mercan), Nobel, Ankara 2010, s.181.

ettiği uzun bir muhasaranın ardından zapt edilmişti (1789)²⁰¹⁴. Bu stratejik mevkinin Rusların eline geçmesi: onlara Boğdan, Bucak ve Tuna havzasının önemli üslerine hareket ederken büyük üstünlük sağlayacaktı²⁰¹⁵. Müteakiben Özi ve Hotin kalelerini ele geçirdikten sonra, Boğdan’da Yaş Kasabası, Lehistan ve Hocabey (Odessa) bölgelerindeki Rus ordularının mevcudiyeti, ileri harekâtları itibariyle Osmanlı tedarik noktalarını önemli ölçüde tehdit etmekteydi. Keza sonraki hedeflerinde, Osmanlı başkenti ve ordusunun zahire antreposu konumunda olan en stratejik kaleleri Akkirman, Bender, İbrail, Kili, İsmail, Kalas ve diğer şehirlerine yönelmesi anlamına geliyordu. Bu hattın korunması için Osmanlılar, Kemankeş Mustafa Paşa’nın emreindeki askerlerini Yaş civarındaki Rus karargâhına yöneltmişti. Burada müşterek Rusya ve Avusturya imparatorluk orduları ile Fokşan’da yapılan savaşta, Osmanlı ordusu ağır bir yenilgi almıştı²⁰¹⁶. Paşa ve maiyetinde kalan askerler, Bender ve Akkirman taraflarına geçmek için İbrail’e doğru hareket etmişti (30 Ağustos 1789)²⁰¹⁷. Osmanlı ordusu benzer bir yenilgiyi, Rus ordusuna karşı sayıca fazla olmasına rağmen Buza (Buzau) yakınlarında almıştı. Bu yenilgiyi takip eden zamanlarda Avusturya ordusu Belgrad, Fethülislam, Ada-i Kebir, Vidin, Semendire ve Bükreş’i ele geçirmişti. Rus ordusunun Akkirman Kalesi’ni zapt etmesiyle birlikte, Tuna’nın kuzeyindeki stratejik ve lojistik üstünlük tamamen Rusların eline geçmiş oluyordu. Osmanlı Donanması da Ruslarla giriştiği birkaç muharebede başarısız olmuş ve Karadeniz’deki üstünlüğü Rus donanmasına kaptırmıştı. Böylece Rus ince donanması, Tuna hattındaki kalelere doğru ilerleme fırsatı bulacak ve İsmail şehrinin zaptını kolaylaştıracaktı. Savaşın Osmanlı açısından önemli bir zaferi, Yergöğü civarında Avusturya imparatorluk ordusu ile vuku bulan muharebeydi. Osmanlılar, burada Avusturya ordusunu yenmişti. Diğer taraftan Osmanlıların

²⁰¹⁴ Cengiz Fedakar, “1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi ve Hocabey Muharebeleri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 46, 2015, s. 129.

²⁰¹⁵ Ali Osman Çınar, *Mehmed Emin Edib Efendi’nin Hayatı ve Tarihi...* s. 94-95; BOA, YNÇ 601/60 “her kim palanga-i mezkûre muhâfazasına dühûl iderse ağasına yüz yigirmi akçe astâne-i haseki tekâ’üdlîği virileceği va’ad olındığına binâén...”.

²⁰¹⁶ İ.H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. IV., s. 548-549.

²⁰¹⁷ Cengiz Fedakar, “1787-1792 Osmanlı-Avusturya, Rus Savaşları’nda Bender Kalesi”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s.387-390; Filiz Bayram, *Enveri Târîhi III. Cild (Metin ve Değerlendirme)*, s. 593-595.

Prusya ile ittifakı²⁰¹⁸, Avusturya İmparatorluğu'nu sulh yapmaya zorlayacak koşulları oluşturmuş ve nihayet Osmanlılarla 1791 yılında Zıştovi'de bir antlaşma imzalanayak savaştan çekilmişti. Antlaşma metnine göre Avusturya ordusunun Prens Coburg tarafından idare edilen Eflak bölgesindeki birliklerinden bir miktarını, beldenin nizam ve asayişini sağlanıncaya kadar geçici bir süreyle bırakılmasına rıza gösterilmişti. Ancak İşbu birlikler ya da herhangi bir Avusturya ordusu askeri, hiçbir şekilde Yergöğü ve İbrail kazalarına bağlı köy ve nahiyelere giremeyecekti²⁰¹⁹.

Rus ordusu ise General Potemkin idaresinde Osmanlı ülkesine saldırmaya devam ediyordu. 1790 yılının Ekim ayı sonlarına doğru, yine önemli bir tedarik üssü olan Kili Kalesi'ni ele geçirmişti²⁰²⁰. Bu kalenin istilası ile Osmanlıların Tuna Deltası, Rus taarruzuna daha açık hale gelmiş ve müteakiben Sünne Boğazı, Tolcı, İsakçı ve İsmail²⁰²¹ kaleleri de karadan ve nehirden kuşatılarak ele geçirilmişti (Aralık 1790)²⁰²². Dolayısıyla artık Rus ordusu, Tuna Nehri'nin sağ kıyısına yapacağı harekâtı kolaylaştırmış oluyordu. Nitekim Tuna Deltası'nda önemli lojistik üslerinden Maçın Kalesi, Arslan Paşa komutasında direnmesine rağmen istilaya uğramıştı. Maçın Kalesi'nin Rus ordusu tarafından ele geçirilmesi, nehrin karşı yakasındaki İbrail Kalesi'ne tehdit oluşturan en önemli faktörlerden biriydi. Rusların bölgeyi ele geçirdiği haberi ulaşınca, İbrail ahali korkuya kapılmıştı. Hırsova Kalesi de aynı tehdit altındaydı ve Osmanlı ordusu, Maçın'ın istilasından sonra bu kaleyi, *İbrail Kalesi'nin kilidi* olarak addediyordu. Bu sebeple İbrail Kalesi'nin süratle teçhiz edilerek tedariklerinin sağlanması gerekiyordu. Bu suretle takviye amaçlı olarak Silistre Seraskeri Vezir Ahmed Paşa, Maçın Seraskeri tayin edilerek süratle bu bölgeye gönderilmişti.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda İbrail Kalesi'nin Rus ordusu tarafından muhasarasına zemin hazırlayacak en belirleyici faktörleri, hem ordusunun arkadan

²⁰¹⁸ Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı: Meydana Gelişi, Tahlili, Tatbiki*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984.

²⁰¹⁹ Enveri Tarihi...a. g. t., s. 646-647.

²⁰²⁰ Aynı eser, s. 740-741;

²⁰²¹ Bu kuşatmanın ardından ele geçirilen İsmail Kalesi'nde, Ruslar tarafından asker ve sivil dâhil öldürülen 22.700 kişinin cesedi tespit edilmişti. Rusya'nın kaybı ise 15.000 civarındaydı. Bkz. Feridun Emecen, "İsmail", *DİA*, XXIII, s.83-84, Ankara 2002.

²⁰²² Katerina Tarihi, a.g.y, s.184-185; Şirokorad, a.g.e, s.256.

güvenliğini sağlayacak hem de tedarik hatlarını kontrol eden bölgeleri ele geçirmesiyle doğrudan ilişkiliydi. Bu durumda Rusların İbrail Kalesi'ne muhasara için ordusunu sevk edebilmesi, ilk etapta Boğdan'da Yaş Kasabası'nı ve diğer taraftan Hotin Kalesi'nin ele geçirilmesiyle mümkün olacaktı. Böylece Rus ordularının Eflak ve Tuna hattına doğru rahatça ilerlemeleri sağlanmış olacaktı. Kuşkusuz bu durum, İbrail şehrine yönelen Rus orduları için bağlayıcı bir unsurdur. Zira bunu başaramadığında, kuşatma birliklerinin art bölgeleri ve nehirde muhasarayı destekleyecek donanma unsurlarının tutunması imkânsız hale gelecekti. Örneğin, 1774 Kaynarca Antlaşması'nı takip eden senelerde, Osmanlı ve Rusya devletleri arasında cereyan eden ihtilaflar ve Rusların sınırlardaki askeri faaliyetleri söz konusuysen Osmanlıların aldığı tedbirler, buna örnek teşkil edilebilir. 1778 yılında İbrail Kalesi Muhafızı olan Anadolu Valisi Vezir Seyyid Mehmed Paşa, Rusya'nın Boğdan memleketine taarruz amacıyla olduğu istihbaratı üzerine, bu bölgenin muhafazası için görevlendirilmişti. Osmanlı yönetimi, 1768-1774 savaşlarından edindiği tecrübeye dayanarak, Rusların Boğdan'a girdiklerinde ilk hedeflerinden olan Yaş Kasabası'nı istila etmek için bir faaliyeti aşikâr olursa, bölgedeki askeri kadro ile bu bölgenin takviyesine öncelik verilmesini istemişti. Ayrıca Boğdan memleketi, Tuna hattının kilidi olarak tarif edilmekteydi ve bu suretle İbrail Kalesi, risk altında kalacaktı. Nitekim kale muhafızı Seyyid Mehmed Paşa, tam da bu sebeple görevlendirilmişti²⁰²³. Diğer taraftan kuzey ve kuzeybatıdan Rusların Tuna hattına ilerleyişine engel olacak en stratejik kaleler, Özi, Akkirman, Bender ve Hotin istihkâmlarıydı²⁰²⁴. 1769 yılında Hotin Kalesi'nin işgalinin ardından, Osmanlı askeri idarecileri tarafından Rus ordusunun sonraki hedefinin İbrail Kalesi olduğu kanaati sıkça zikrediliyor ve Tuna hattının düşman harekâtına artık açık hale geldiği bildiriyordu²⁰²⁵. Dolayısıyla 1787-1792 yılları arasında muharebeler devam ederken, İbrail ve Tuna sahilleri için aynı tehdit söz konusuydu. Rus Generali Potemkin, Yaş Kasabası'ndaki diğer kuvvetleri ile birleşerek Hotin'i ele geçirmiş ve bu güzergâh,

²⁰²³ BOA, A.DVNSMHH. d 177 hk 14 Evâhir-i B 1192/23 Ağustos 1778).

²⁰²⁴ John P. Ledonne, "Geopolitics, Logistics, and Grain: Russia's Ambitions in the Black Sea Basin, 1737-1834" *The International History Review*, XXVIII. 1: March 2006., s. 6-7.

²⁰²⁵ Mustafa Kesbi, *İbretnümâ-yı Devlet*, s. 124-125; Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsatü'l İ'tibâr*, s. 77-78.

artık Avusturya ve Rusya müşterek ordularına açık hale gelmişti (Kasım 1788)²⁰²⁶. Ruslar, 1789 yılına kadar icra ettiği askeri harekâtlar neticesinde Özi ve Hotin kalelerini istila etmiş ve böylelikle Boğdan, Baserabya, Bucak ve Tuna havzasına ileri harekâtları için önemli bir avantaj sağlamıştı. Dolayısıyla Rusların Yaş Kasabası, Lehistan ve Hocabey (Odessa) bölgelerindeki mevcudiyeti, Osmanlı tedarik noktalarını önemli ölçüde tehdit ediyordu. Bu tehdidin bertaraf edilmesi için Osmanlı ordusunun Yaş şehri civarındaki Rus ordusuna taarruz harekâtları, Fokşan tarafında Kemankeş Mustafa Paşa'nın ağır bir yenilgisiyle sonuçlanmıştı²⁰²⁷. Bundan güç alan Ruslar, artık İbrail üzerine askerlerini yönlendirecekti. Zira Rus orduları, Yaş'ı ele geçirmesinin ardından, muhtelif zamanlarda birkaç kez İbrail ve civar bölgelere küçük çaplı saldırılarda bulunmuştu. Fakat bu girişimler, 1787-1792 savaşlarında tam bir muhasara niteliğinde olmamıştı. Rusların İsmail Kalesi'ni ilhak etmesinin ardından, Tuna hattındaki askeri harekâtları kolaylaştığı için, müteakiben doğrudan İbrail Kalesi'ne yönelecekleri, Osmanlı askeri idarecileri tarafından biliniyordu²⁰²⁸. Zira bu harekâtı yaklaşık 30.000 kişilik bir askeri mevcuda ulaşan ve ince donanma unsurları ile takviye edilen muhasara kuvvetleri ile yapacaklardı²⁰²⁹. İsmail Kalesi'nin istilasını ile birlikte, Rus katliamlarından kurtulup kaçan bir kısım ahali de bu tarihlerde İbrail'e sığınmak zorunda kalmış²⁰³⁰, ancak güvenliklerinin sağlanması için tedbiren Siret Nehri kenarında bir köye geçici olarak iskân ettirilmişlerdi. Rus orduları, kısa süre içinde Siret Nehri kıyısında ve İbrail'in tam karşısındaki Kalas Kasabası'na dört saat mesafede bulunan Buza (Buzau) civarında mevzilendiler. Osmanlı ordusu, İbrail'in takviye ve tedariklerini hızlandırdı (Ekim 1790)²⁰³¹.

²⁰²⁶ Enveri Tarihi...a. g. t., s. 490; Cengiz Fedakar, "Hotin Kalesi (1787-1792 Osmanlı-Avusturya, Rusya Savaşları'nda)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi Cilt 16. Sayı 3*, Eylül 2019, s. 530.

²⁰²⁷ İ.H. Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV., s. 548-549.

²⁰²⁸ BOA, HAT 32/1539; Potemkin, birliklerini birkaç parçaya bölmüştü. Bunlardan General Saltakov İsakçı, Kamanski'yi ise ince donanma ile Kili üzerine sevk etmişti.

²⁰²⁹ BOA, HAT 212/11502; HAT 33/1602; 200/10241.

²⁰³⁰ BOA, HAT 146/6179 (18 R 1205/25 Aralık 1790).

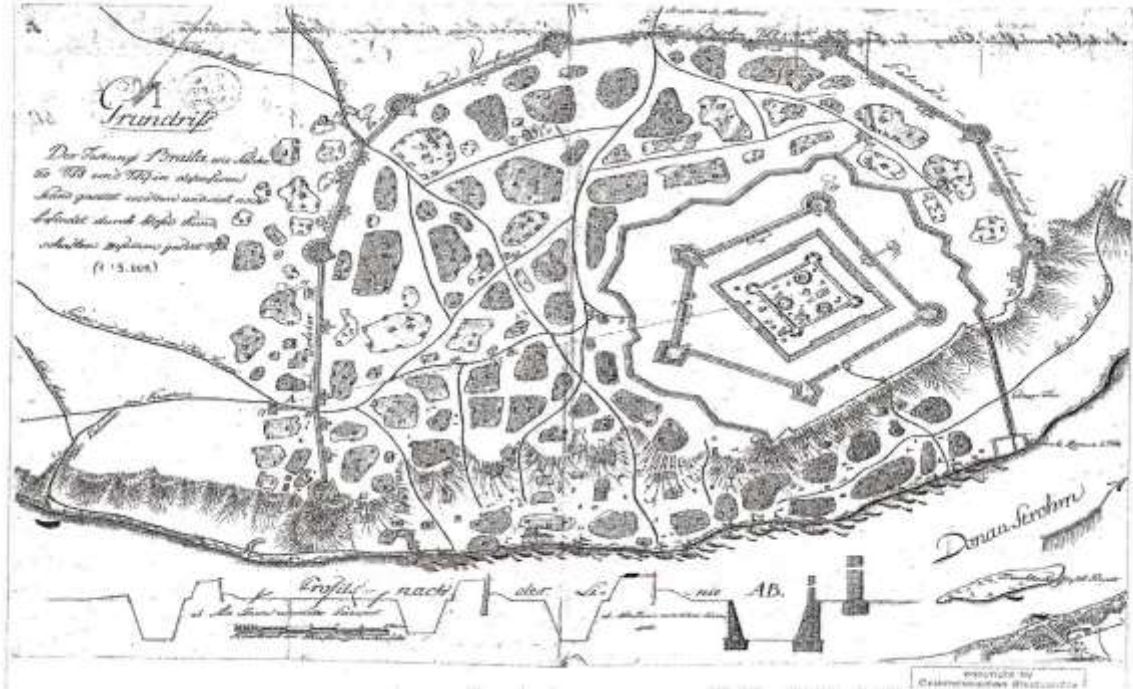
²⁰³¹ BOA, HAT 147/6215 (16 S 1205/25 Ekim 1790); *bu def'a İbrail başbuğu vezir Hacı Abdi Paşa ve muhafızı Mahmud paşa ve ol taraflarda Yeğen Mehmed paşa taraflarından iştirâkenvârid olan kâimede Moskovlunun taburları İbrail'e dört sa'at Buza ve Siret nehirleri müctemi' olduğu mahalde darb-ı hiyâm...*

Söz konusu İbrail Kalesi'nin muhasarası olunca bu ana kadar Osmanlılar, birçok kale ve bölgeyi kaybederek Rus ordularına karşı büyük yenilgiler almıştı. Hâlbuki Küçük Kaynarca Antlaşması'nı takip eden senelerde, yapılan antlaşmaya bağlı olarak Osmanlılara iade edilen Karadeniz kıyıları ve Tuna savunma hattında bulunan müstahkem mevkiilerin tamamı, büyük ölçüde elden geçirilmiş ve istihkâmları güçlendirilmişti. Rus ve Avusturya imparatorluk kuvvetlerinin oluşturacağı tehdide, Özi'den başlayıp Orta Avrupa'nın kilidi sayılan Belgrad'a kadar uzanan kaleler zinciri karşılık verecekti. Bu savunma koridoru dâhilinde bulunan İbrail Kalesi, 1770 tarihinde Rus istilasına uğramış ve Kaynarca Antlaşması ile Osmanlılara iade edilmişti. Kale, müteakiben 1777 ve 1779 yıllarında geniş çaplı bir tamirat faaliyeti ile elden geçirilmiş; fiziki yapısı, tabya ve savunma siperleri, cephanelik ve anbarları büyük ölçüde yenilenmişti²⁰³². 1787 yılında harp ilan edilince, İbrail Kalesi'nde bahsi geçen tamirat ve güçlendirme faaliyetleri artarak devam etmişti. Hatta tamirat ve keşif defterlerinden anlaşıldığına göre, bu tarihe kadar yapılan en geniş çaplı inşa faaliyetleri, 1774-1787 yılları arasındaki döneme tekabül etmişti. Bahsi geçen tarihlerdeki keşif raporlarında, yapılan eklentilerle şehrin etrafını çevreleyen surların tabya sayısı 7'ye yükseltilmişti. Savaş başlarken kale muhafızı Vezir Mahmud Paşa'nın merkeze sunduğu raporlar da bu bilgiyi doğrulamaktadır²⁰³³. Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyün'dan Mehmed Tahir Efendi, 1787-1788 yıllarında yaptığı muâyeneye göre, kalenin Baş Tabyası'ndan Varoş Tabyası'na kadar Tuna sahiline bakan tarafı, şaranpo kazıkları ile güçlendirilmişti.

²⁰³²BAO. D.BŞM. BNE. d 15996, (1190 Z/ Ocak 1777); D.BŞM. BNE. d 16008 (1193 C 27/ 12 Temmuz 1779).

²⁰³³ BOA, C. AS 15894; Mahmud Paşa'nın bildirdiğine göre, her iki tabya arasındaki mesafe yaklaşık 545 metre olmak üzere 6 perdeden oluşmaktaydı ki bu durumda 7 tabya ile dış surların çevrelendiği anlamına geliyordu.

Plan 35: İbrail Kalesi Planı (Vermatti: 1788-1789)²⁰³⁴

Önceki seferde Rus kuşatma unsurlarının en fazla tazyik ettiği bölge olan *Su Kapısı* ve ayrıca *Ordu Kapısı*, taş duvarlarla koruma altına alınmış, tabya ve okçu kuleleri de büyük ölçüde yenilenmişti²⁰³⁵. Hassa mimarlarından El-Hac Ebubekir Ağa tarafından yapılan çalışmalar, İbrail Kalesi'nin 1787 yılında ilan edilen sefere, tam manasıyla hazırlandığı anlamına geliyordu. Zira bu çalışma ile surların önündeki hendeklerin temizlenmesi ve genişletilmesi, 6 büyük tabyanın tamiri ve 1 yeni tabya inşası, her tabyanın top döşemeleri ve kundaklarının yenilenmesi, kapıların etrafının taş duvarlarla güçlendirilmesi ve demir kaplamalarının yapılması, şaranpoların ve köprülerin tamirata tamamlanmıştı²⁰³⁶. Nihayet Avusturya ordusu subaylarından Johan von Vermatti'nin çizdiği İbrail Kalesi planı, 1774-1787 tarihleri arasında hem şehrin hem kale surlarının fiziki değişimini ve ne şekilde güçlendirildiğini kanıtlar nitelikteydi²⁰³⁷.

²⁰³⁴ Ionel Candea, *Braila 1711. Documente Şi Studii*, s. 201.

²⁰³⁵ BOA, DBŞM. BNE. d 16484 (1201/1787).

²⁰³⁶ BOA, C.AS 5323 (17 M 1202/29 Ekim 1787).

²⁰³⁷ İbrail Kalesi'nin tahkimatı ve fiziki yapısı, diğer bölüm ve başlıklarda ayrıca değerlendirildiği için burada tafsilatına girilmemiştir.

Tablo 106: 1787-1792 Sefer Yıllarında İbrail Kalesi'ne Gönderilen Top Çeşitleri ve Adetleri²⁰³⁸

Topun Cinsi	Çap	Karış	Adet
Balyemez	5		100
Havan	9	27	20
Havan	9	15	9
Balyemez	7	16	18
Balyemez	3		5
Balyemez	1,5		10
Havan	7	15	1
Havan	5	16	1
Havan	45		4
Şahi			28
Sür'at Topu			57
Toplam			253

Artan tabya sayısına paralel olarak, kalede mahfuz tutulan top ve mühimmat sayısı da tabiatı itibariyle arttırılmıştı. 1770 yılında Rus ordusunun istilasına uğradığında, kalede mevcut muhtelif çap ve ağırlıklardaki top sayısı 120 civarındaydı²⁰³⁹. 1787 tarihine gelindiğinde ise sadece tamirine ihtiyaç duyulan balyemez ve şahi cinsi topların miktarı 42 idi²⁰⁴⁰ ve 1788 yılında kalede 135 adet havan topu olduğu da tespit edilmişti. Müteakiben kalede mevcut top sayısı, tüm savaş boyunca çoğunluğunu balyemez ve sürat topu olmak üzere toplamda 253 adede ulaşmıştı. Yine 1787-1788 tarihli kayıtlara göre, kaledeki mühimmat anbarlarında 650 kantar siyah barut, 568 adet tüfeng, 4.200 ağaç kürek, 500 kılıç, 5.129 muhtelif humbara ve sair cephe mevcuttu²⁰⁴¹. Bu mevcut, savaşın devam ettiği yıllarda Tophâne-i Âmire, ordu mühimmatı, Silistre, Niş ve İsakçı kaleleri müfredatlarından gönderilmişti.

Savaşın sonuna kadar kalede birden fazla mirmiran ve vezir rütbesindeki idareciler, maiyetlerindeki askerlerle görev yapmıştı. İbrail Muhafızı Vezir Mahmud

²⁰³⁸ BOA, C.AS 843/35994; 1062 (6 L 1203/30 Haziran 1789); 538/22550 (14 M 1203/15 Ekim 1788); 1091/48131 (11 S 1203/7 Mayıs 1789); C.AS. 58/23436 (20 C 1205/18 Mart 1789); 1216/54567; C.AS 111/5005 (27 R 1204/14 Ocak 1790); 41088/8018 (13 S 1203/13 Kasım 1788); 1111/49218 (12 S 1203/12 Kasım 1788).

²⁰³⁹ BOA, DBŞM. TPH. d 18698 (1189/1175-1776).

²⁰⁴⁰ BOA, C.AS 50115 (16 M 1202/28 Ekim 1787).

²⁰⁴¹ BOA, D.BŞM 7014/77 (13 Ş 1202/19 Mayıs 1788); BOA, C. AS 14433 (Gurre-i S 1202/12 Kasım 1787); BOA, C.AS 84/3911 (29 Ra 1205/6 Aralık 1790); C.AS 210/9009 (16 B 1202/22 Nisan 1788).

Paşa, Hotin'in Rus ordusu tarafından istilasının ardından, neredeyse tüm Boğdan'ın da tehdit altında olduğunu bildirmiş ve bu suretle bölgede tam bir kontrol noktası olan İbrail Kalesi'nin takviye edilmesini istemişti. Paşa'nın bu talebi, piyade ve süvari birliklerinden oluşacak 5.000 kişilik bir mevcuttan oluşuyordu (1788)²⁰⁴². Aynı tarihlerde yerli askeri müfredatı ise 395 kişilik bir personelden ibaretti. Ayrıca kalenin hemen karşısındaki adada bulunan Abdi Paşa Tabyası da cebeci ve humbaracı askerleri ile takviye edilmişti²⁰⁴³.

Tablo 107: İbrail Kalesi'ne Sevk Edilen Muhtelif Personel (Ekim 1789)²⁰⁴⁴

Humbaracı	8
Cebeci	200
Serdengeçti	180
Sipahi	250
Topçu	319
Toplam	957

Mahmud Paşa ile maiyetindeki Yeğen Mahmud Paşa, Maçin Muhafızı Arslan Mehmed Paşa ve Mirmiran Gürcü Mehmed Paşa, seferin son yılında vuku bulan muharebede kalede görev yapmaktaydı²⁰⁴⁵. Savaşın daha ilk aylarında, asıl ordu hareket etmeden evvel İbrail'in takviyesine başlanmış ve kaleye 3.781 kişilik bir yeniçeri birliği sevk edilmişti²⁰⁴⁶. Hotin ve Özi kalelerinin istilasını takip eden zamanlarda, hudut bölgelerinde yoğun bir askeri hareketlilik yaşanmıştı. Bu hareketlilik, elbette bu kalelerin tehlike hattına düşmesi ile ilgiliydi. Çoğu zaman takviye edilen birlikler, muhtelif zamanlarda farklı bölgelere yönlendirilmekteydi.

Rusların Kalas Kasabası'nı zapt ettikleri bir dönemde İbrail Kalesi'ndeki personel sayısı, muhafız Mahmud Paşa'nın bildirdiğine göre yeterli değildi²⁰⁴⁷. Dolayısıyla Paşa, olası bir saldırıda kuşatma unsurlarına karşılık verebilecek bir

²⁰⁴² BOA, C.AS 956/41556 (17 S 1203/17 Kasım 1788).

²⁰⁴³ BOA, DBŞM 7074/42 (8 Ra 1203/7 Aralık 1788).

²⁰⁴⁴ BOA, DBŞM 7180/41; C.AS 905/39018; 41490; 48656.

²⁰⁴⁵ BOA, C.AS 629/26572 (22 C 1205/26 Şubat 1791).

²⁰⁴⁶ BOA, C.AS 473/19755 (4 S 1202/28 Kasım 1787).

²⁰⁴⁷ BOA, C. AS 1019/44696 (Evâil-i Ş 1203/27 Nisan 1789).

savunma organizasyonuna sahip olmadığını ifade etmekteydi. Yine de takviye edilen birliklerin odak noktasını, artan tabya sayılarına paralel olarak topçu ve cebeci unsurları gibi teknik kadrolar oluşturmaktaydı. Şehrin kara tarafındaki düzlük alan, süvari askerlerinin faaliyet sahasını genişlettiğinden, doğal olarak bu birliklerin de takviye edilmesine ihtiyaç duyuyordu.

Silistre Kalesi muhafazasında olan İsmail Paşa, bu sebeple İbrail Kalesi'ne yapılacak takviyeler için ikaz edilmekteydi. Zira İbrail, Osmanlı yönetimi ve askeri idarecileri tarafından Tuna havzasının kilidi sayılan en önemli istihkâmlardan biriydi ve İsmail Paşa, İbrail Seraskeri Vezir Abdi Paşa'ya takviye amaçlı 500 kişilik bir birlikle sevk edilmişti (Nisan 1789)²⁰⁴⁸. Ancak kale muhafızı Mahmud Paşa, anlamlı bir savunma yapılabilmesi için 5.000 kadar askerin acilen sevk edilmesine ihtiyaç duyuyordu. Paşa, bu mevcudun gönderilmesi ve iaşelerinin sağlanması koşuluyla, 40.000 kişilik bir Rus muhasara ordusuna dahi karşı koyabileceğini garanti ediyordu. Ayrıca kalenin tahkim ve teçhizatının aksine, gerekli organizasyon sağlanmadığı için asker takviyesinin gecikmesinden şikâyet ediyordu²⁰⁴⁹. Kaleye doğrudan Rus tehdidi aşikâr olunca, nihayet lüzumu miktarda askeri personel sevk edilmişti. Şumnu taraflarından yönlendirilen asıl ordu mevcudundan, Hazergrad, Şumnu, Hacıoğlu Pazarı, Tırnovi, Edirne, Aydos, Gelibolu, Prevadi ve muhtelif yerlerden kaleye 4.000 süvari ve 6.000 kadar piyade olmak suretiyle 10.000 kadar personelden oluşan bir birlik gönderilmesi kararlaştırıldı²⁰⁵⁰. Ancak bir süre sonra bu askerler, Sadarazam'ın Fokşan harekâtına katılacaklardı²⁰⁵¹.

²⁰⁴⁸ BOA, C.HR 65/3066; (Evâil-i Ş 1203/27 Nisan 1789); "İbrail kal'ası Tunanın kilidi mesâbesinde olub düşman-ı din tarafından bir gün hasar vuku'a gelemk lâzım gelür ise Tunanın emniyeti meslub olacağından beher hâl ibrail ve İsakçı kal'alarını takviyesi...". BOA, C.AS 3496.

²⁰⁴⁹ Ahmed Cavid, *Hadikâ-yı Vekâyi*, (Haz: Adnan Baycar), TTK, Ankara 1998, s. 228; *İbrail taraflarına varup, Kili ve İsmail ve İbrail vesâir yerlerin muhafazasına bakasız. Sonra biriniz cevâba kâdir olamazsınız.*" Bkz. Aynı eser, s. 118.

²⁰⁵⁰ BOA, A.MKT. d 1026 s.35; *İbrail cânibinde olan vüzerâ-yı izâma hükm ki, düşmân-ı dinin cum'a gicesi donanmasını berü tarafa sevk idüb asâkir-i mahzûlesini Siret ve Kalas taraflarından imrâr itmekde olduğu vârid ve ordu-yı hümâyundan birkaç çarha toplarıyla on bin nefer süvâri asker İbrâil'e isâl olunması bu def'a bil-iştirâk ...*". BOA, C.AS 5651 (Evâil-i M 1204/27 Eylül 1789); BOA, C. AS 54311 (Evâil-i M 1204/21 Eylül 1789).

²⁰⁵¹ BOA, C.AS 316/13094 (11 M 1204/1 Ekim 1789).

Tablo 108: Şubat 1790- Mart 1791 Arasında İbrail Kalesi Muhafazası İçin Gönderilen Bazı Askerler²⁰⁵²

Zağra-yı Atik	Piyade	40
Boşnak Mustafa Ağa	Süvari	30
Çirmenli Hasan Ağa	Süvari	30
Tekfurdağlı Hacı Abdi Ağa	Süvari	43
İpsalalı Mehmed Ağa	Süvari	42
Ordu-yu Hümâyün	Humbaracı	21
Ordu-yu Hümâyün	Yeniçeri	500
Edirne ve çevresinden	Serdengeçti	161
Aydos	Serdengeçti	125
Toplam		992

İbrail Kalesi'nin Rus ordusu tarafından muhasarasına gelene kadar tüm savaş boyunca, kalede yaklaşık 20.000 kişilik bir askeri kadro görev yapmıştı. Ancak bu kadrolar tüm savaş boyunca daimi olarak ikamet etmemişlerdi. Dolayısıyla askeri personelin mevcudu, tüm savaş boyunca değişkenlik gösteriyordu. Takviye birlikler, diğer kalelerde olduğu gibi tehlikenin geçmesi ya da farklı kalelerdeki ihtiyaçlara göre yönlendiriliyordu. Bazen de zaruret gereği, kaledeki askeri personelin sayısı artış göstermekteydi. Bu bağlamda İbrail Kalesi, bu savaşta hem iklim şartları hem de asıl ordunun harekât noktasında olması sebebiyle garnizon görevi üstlenmişti. Kalede muhafız olarak istihdam edilen personelin dışında, 1789 yılının Ekim ayında yaklaşık 10.000 kişilik merkezi ordu kuvveti, bir süre için İbrail Kalesi'nde konuşlandırılmıştı. Ancak bu miktarda bir askeri mevcudun kale içinde iskân ettirilmesi mümkün değildi. Zira bunların barınması için ihtiyaç duyulan askeri kışlalar, fiziki manada yetersizdi. Muhafız Mahmud Paşa, daha önce kalenin bina işlerinde görev yapan Mimar Hafız İbrahim'e danışarak, konuya ait tespitlerini merkezi yönetime bildirmişti. Mimar'ın tavsiyelerine göre kalenin Baş Tabyası ile Tuna kıyısı arasında, her biri 20 kişilik 500 adet zeminlik inşa edilmesi gerekmekteydi ve bu tavsiye yönetim tarafından karşılık bulmuştu. İstanbul'dan gönderilen başka bir mimar, Hafız İbrahim ile birlikte, bahsi geçen zeminliklerin inşası için görevlendirilmişti. Bunun için, ortalama 600 işçi ve muhtelif ustalar görev yapmıştı. Mevcut zeminliklere, böylelikle 500 adet daha ilave edilmiş oluyordu²⁰⁵³.

²⁰⁵² BOA, C.AS 992/43383;941/ 40836; 97/4402; 356/14734; 62/2944.

²⁰⁵³ BOA, DBŞM 6963/34 (8 Ş 1202/14 Mayıs 1788); BOA, C.AS 51506 (14 M 1204/1 Ekim 1789).

Her bir zeminlik, 20 kişilik bir mevcudun sığabileceği bir şekilde tanzim edilmiş ve bunların her biri müstemilatlı bir yapı olarak ihdas edilmişti²⁰⁵⁴. Barınma yerlerinin fiziki olarak yetersizliğine rağmen, 1787-1792 seferi boyunca her yıl ortalama 15.000 asker, İbrail Kalesi'nde kış aylarını geçirmek üzere konuşlandırılmıştı²⁰⁵⁵.

Kale askerleri ve merkezi ordu birliklerinin günlük tedarikleri de muhafız paşa sorumluluğunda, ancak nüzul eminleri yönetimindeydi. Gerek savaş şartlarının oluşturduğu olumsuz faktörler ve gerekse sayısal olarak mevcudu artan askerlerin tayinatlarında tedarik sıkıntıları söz konusuydu. Yine de ürünler, İbrail iskelesinde demirleyen kapan tüccarlarından, İsakçı-Ruşçuk-Silistre gibi miri anbarlardan ya da miri mübayaalar vasıtasıyla temin edilebiliyordu. Tayinat bedeli olarak ordu hazinesinden nüzul eminine gönderilen meblağ, 1788 Mart ayından 1790 Mayıs ayı gelene kadar ortalama 150.000 guruş civarındaydı ve yaklaşık üç yıllık ordu masrafı içinde (16.188.366,5 guruş) ortalama % 0,9 civarında bir bütçeye karşılık geliyordu²⁰⁵⁶. Temin edilen zahire, kale içinde ya da sahil tarafında bulunan anbar ve mahzenlerde korunuyordu. Gerektiğinde ise kale içinde bulunan hamamlardan ve çok sayıda kurumuş su kuyularından depo olarak istifade ediliyordu²⁰⁵⁷. Tayinat miktarlarının askerlere tahsisinde, öğütme işlemleri için mevcut değirmenler yetersiz kalıyor ve bunun için Eflak ve Tuna civarındaki seyyar değirmenlerden yararlanılıyordu. Ayrıca öğütme işlemlerinin hızlanmasını sağlamak için bu savaş sırasında, İbrail dâhilinde taştan büyük bir değirmen daha inşa edilmişti²⁰⁵⁸.

²⁰⁵⁴ BOA, DBŞM 7178/62 (11 M 1204/1 Ekim 1789); 7182/131 (23 M 1204/13 Ekim 1789); Bu zeminliklerin inşası, 5.000 guruş İbrail Nazırı tarafından ve diğer 5.000 guruşu ise merkezden gönderilmek suretiyle toplamda 10.000 guruşa mal olmuştu.

²⁰⁵⁵ BOA, C.AS 1427 (28 Ca 1204/17 Aralık 1790); C.AS 53425 (28 Ca 1204/13 Şubat 1790).

²⁰⁵⁶ BOA, DBŞM. ORH. d 16928.

²⁰⁵⁷ BOA, C.AS 893/38414 (25 L 1202/29 Temmuz 1788).

²⁰⁵⁸ BOA, C.AS 883/37935 (5 Ra 1206/2 Kasım 1791).

Tablo 109: İbrail Nüzul Eminliğinden Kale Muhafazasında Olanlara Tahsis Edilen Tayinatın Cins ve Miktarları (1788 Haziran – 1790 Temmuz)²⁰⁵⁹

	Ekmek (çift)	Et	Arpa	Pirinç	Yağ	Bulgur
Kale Muhafızı Mahmud Paşa	4.45.140	111.285	94.490	4.320	3.240	8.640
İbrail Başbuğu Vezir Abdi Paşa	88.800	22.200	16.350			
Mirmiran Seyyid Osman Paşa	12.200	3.050	3.050			
Mirmiran Abdullah Paşa	2.100	525	525			
Yeniçeri Ocağı	3.681.594	624165	80.528,5			
Cebeci Ocağı	163.295	27527	2.409,5			
Topçu Ocağı	150.758	24.109	2.359			
Arabacı Ocağı	31.256	5.088,5	825			
Sipah Ocağı	69.150	13.746	13.817,5			
Toplam	4.644.293	831.635,5	214.354,5	4.320	3.240	8.640

1. Rusların Başarısız İbrail Muhasarası

Rus ordusu, İsmail Kalesi'ni istila ettikten sonra Kalas tarafındaki birlikleri ile kontrollü bir şekilde İbrail üzerine hareket etti. Tuna Nehri kıyısında ve İbrail'in tam karşısında bulunan Maçın Kalesi de Rus ordusu tarafından ele geçirilmişti. Böylece kıyı şeridinin en önemli istihkâmlarından olan İbrail Kalesi'nin savunması, daha etkisiz hale getirilerek direnci kırılmış olacaktı (Mayıs 1791). Nihayet Rus muhasara birlikleri, İbrail'e Tuna Nehri üzerinden kapsamlı şekilde bir taarruz harekâtına başladı. Kale muhafızı Mahmud Paşa, bu tarihe kadar firari askerleri toplamış, yeni takviyeler sağlamış ve teçhizat eksiklerini gidermeye çalışmıştı. Mahmud Paşa'nın kale muhafazasına tayin edildiği andan itibaren en büyük şikâyetlerinden bazıları, böylesi stratejik bir kalede mevcut ateşli silahların, bakımsızlıktan ziyan olması ve askerinin disiplinsiz davranışlarıydı. Zira Rus muhasarasından kısa bir süre önce merkeze sunduğu teftiş raporunda, tam da bunları ifade ediyordu. Mahmud Paşa, Rumeli Valiliği ve bölge seraskerliği yapmış güçlü ve dirayetli bir komutan olarak yönetimin takdirini kazanmıştı. Kale içinde 6.000 kadar bir askeri mevcudun, yaklaşık 50.000 kişilik bir muhasara ordusuna karşı koyabileceğini ısrarla zikreden ve buna inanan bir komutandı. Paşa bu durumu,

²⁰⁵⁹ BOA, C.AS 1141/50719 (13 S 1206/12 Ekim 1788).

Allah'ın inayetiyle şu İbrail Kal'asında 6-7 bin asker mevcut oldıkda 40-50 bin düşman askerine mükabele olunmak mümkündür..." şeklinde izah ediyordu²⁰⁶⁰. Ancak Bâb-ı Âli ve askeri erkân, bölgedeki gelişmelerden ve kalelerin ardı ardına düşmesinden sonra, askerin tutarsızlığını göz önünde bulundurarak, İbrail'in de böyle bir muhasaraya direnebileceğine ihtimal dahi vermiyordu. Zira Rus ordularının kuşatma altında tuttuğu kalenin Özi, Hotin ve İsmail gibi güçlü kalelerin ele geçirildiği bir zamanda, İbrail'in muhasaraya dayanabilmesi mümkün görülüyordu. Osmanlı yönetimi, buna gerekçe olarak askerin tutarsız ve disiplinsiz davranışları ve düşman ordularına karşı başarısızlıkla sonuçlanan hadiselerden edindiği tecrübeyle "*işte düşmân-ı din İbrail'i muhâsara eylemiş, elbette bu bozgunluğu ânlar dahi gördüğü gibi kal'ayı virirler bundan sonra hâl ne şekl olur*" şeklinde umutsuz bir bekleyle ifade etmekteydi²⁰⁶¹.

Rus ordusu, İbrail Kalesi'ni muhasara için Siret Nehri kenarındaki Kalas Limanı'na ince donanmasını sevk etmişti. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı cereyan ederken Vezir Abdi Paşa tarafından Maçin ile İbrail arasındaki Selhâne Adası/Kasap Adası'nda inşa edilen Abdi Paşa Tabyası, bu kez 1787-1792 savaşlarında, tam manasıyla Rus ordularının taarruzuna maruz kalmıştı. Kuşatma birlikleri, Rus Komutan Kamensky'in emri ile evvela adadaki bu tabyaya saldırmaya başladı²⁰⁶². Taştan inşa edilen tabya, son derece güçlendirilmiş bir durumdaydı. Ruslar, Kalas'tan ince donanma ile hazırladığı birliklerini buraya yönlendirmişti. Bir müddet cereyan eden çatışmada, tabya kuvvetlerinin birçoğu Ruslar tarafından öldürüldü²⁰⁶³ ve bir kısmı da yaralı şekilde kaçarak kurtuldu (Mayıs 1791)²⁰⁶⁴. Dönemin resmi tarihçilerinden Enveri'nin bildirdiğine göre, bu tabyada konuşlanan 800 kadar Osmanlı askeri, Ruslara karşı büyük bir savunma savaşı vermişlerdi. Ancak yardım ulaşamayınca, Abdi Paşa Tabyası Ruslar tarafından ele geçirilmişti²⁰⁶⁵.

²⁰⁶⁰ BOA, HAT 142/7927.

²⁰⁶¹ BOA, HAT 192/9421.

²⁰⁶² BOA, A. MKT. d 1026 s.7.

²⁰⁶³ *Tarih-i Cevdet*, C. IV, s. 464.

²⁰⁶⁴ BOA, C.AS 792/33580; C.AS 865/37075(11 N 1205/14 Mayıs 1791).

²⁰⁶⁵ Enveri Tarihi...a. g. t., s. 815-817; "*Serdâr-ı ekrem-i müşârün-ileyhin bu vechile hareketi ve İbrail kal'asına Silistre tarafından bu güne takviyet vermesi tedbirleriyle Babadağı tarafından dahi Maçin'e vâfir asker göndermesi a'dâ-yı dînin kemâl-perîşânî vü ızdırâb ile İbrail ve Maçin havâlisinden*

Abdi Paşa Tabyası'nın istilasından sonra Ruslar, İbrail Kalesi'ni süvari ve piyade unsurlarıyla muhasara ederek yoğun bir top ateşine tuttular. Şehrin varoş bölgesine de birkaç kez saldırdılar. Dönemin şahitleri tarafından tutulan günlüklerde, Rus ordusunun Maçın'ı de zapt eden 6.000 kadar askerinin de İbrail muhasarasına doğrudan katıldığı bildirilmektedir²⁰⁶⁶. Ancak müdafî kuvvetler, muhasaraya büyük bir mukavemetle karşılık vererek Rus muhasara kuvvetlerine önemli derecede zayıflık vermişti. Bu direnişten sonra, kuşatmaya çetin bir karşılık verileceğini anlayan Ruslar, kale askerlerinin mukavemetini kırmak için psikolojik baskılara yönelmiş²⁰⁶⁷ ve kaleyi teslim etmeleri için bir mektup göndermişti. Mektupta, Maçın ve Hırşova'nın zapt edildiğini ve bu suretle takviye alamayacaklarını ve dolayısıyla kale askerlerinin daha fazla direnemeyeceğini ifade edilmişti²⁰⁶⁸. Kale teslim edilirse, içerde bulunanların canına ve malına kastedilmeyeceği garantisini de verilmişti.

Hâlbuki Rusların İbrail'i muhasara ettiği sırada, kaleye asker ve zahire takviyesi yapılabilmisti. Osmanlı yönetiminin umutsuz beklentilerine rağmen İbrail Kalesi, civardaki Osmanlı kalelerine göre böyle bir taarruza daha hazır durumdaydı²⁰⁶⁹. Bunu sağlayan en önemli faktörlerden biri, bölgede ileri harekâtlar için tertip edilen *Seraskerlik* ve *Başbuğluk* görevlerinde bulunmuş olan Vezir Abdi Paşa ve İbrail Muhafızı olan Vezir Mahmud Paşa'nın faaliyetleriydi. Henüz muhasara başlamadan önce Abdi Paşa, *İbrail Başbuğu* sıfatıyla bölgede kaleye muhasara tertibatı almadan, Rus birliklerini dağıtmaya çalışıyordu. Muhafız Mahmud Paşa ise bir yandan kalede mevcut durumu tetkik ederek eksikleri gidermeye çalışırken, bir yandan da tahkimatını güçlendiriyordu. Diğer taraftan Maçın'ın Ruslar tarafından zapt edilmesi, aynı anda doğrudan İbrail'in de muhasara

hâsirân ve hâ'inen rû-gerdân ve nehr-i Tuna'ya ubûr ve Kalas tarafına girizân olmalarına illet-i müstakille ve kal'anın halâsına sebebi kavî olmuştur."

²⁰⁶⁶ BOA, TSMA. d 10749; "küffâr-ı haksardan altı bin mikdârı piyâde ve süvârî nehr-i Tuna-i Maçın cânibine mürûr ol-mikdârı dahi taraf-ı âhardan Tolci cânibine ubûr eyleyüb Maçinde olan vüzerâ ve asker tâb-aver olmayub firâr eylemeleriyle Maçine dühû ü karar eyledikleri ve ve Tolciya ubûr eyleyen mehâzil dahi İsakçı ve ol-havâlilere isâl-ı hasar birle Hırşovayı zabt ve târik-i İbraili sedd eyleyüb maâzallahü te'âla kal'a-yı İbraili istila niyet-i fasidesinde oldukları..."; Sema Işıktan, *III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Ruznâme*, TTK, Ankara 1993, s.8.

²⁰⁶⁷ *Tarih-i Cevdet*, C. IV, s.464.

²⁰⁶⁸ BOA, HAT 191/9211; "Moskov Ceneralinin giyâ bizim donamâ-yı hümayunun mağlûb olduğına dâir yazdığı hile-âmiz kâğıdı takdim olındı...".

²⁰⁶⁹ Bkz. BOA, A.MKT. d 1026, s.18.

edilmesi anlamına geliyordu. Maçin'in istilası ile Selhane Adası'ndaki çatışmaların ardından, Serdâr-ı Ekrem ve Sadrazam Koca Yusuf Paşa, İbrail Kalesi'nin kuşatıldığı haberini almıştı. Asıl ordunun Şumnu ve Babadağı'ndan İbrail'e hareket edeceğini duyan Ruslar, endişeye kapılarak muhasarayı kaldırmış ve Kalas tarafına çekilmek zorunda kalmıştı. Zira kale müdafilerinin de kolay kolay teslim olmayacaklarının da farkında olan Rus ordusu, bu suretle ihtiyatlı davranarak geri çekilmişti. Dolayısıyla İbrail Kalesi ve şehri istiladan kurtulmuş oluyordu (Mayıs 1791)²⁰⁷⁰. Böylece 1787-1792 muharebelerinde Özi, Bender, Hotin, İsmail, Kili, Akkırman, İsakçı, Tolcı, Maçin gibi güçlü Osmanlı kaleleri Rus ordularının istilasına uğramasına rağmen, İbrail Kalesi Rus taarruzlarına yenik düşmemişti. Zira hem kalede gerekli tertibatın sağlanması ve muhafızın dirayeti hem de bölgedeki Osmanlı birliklerinin koordineli hareket etmeleri sayesinde, Ruslar muhasaradan başarı elde edememişti. Bu durum, savaşın kaybeden tarafının Osmanlılar olmasına rağmen, İbrail Kalesi ve askerleri için kesin bir zaferi ifade ediyordu²⁰⁷¹.

Buna rağmen savaşın gidişatı Rusların lehine ilerliyordu. Nitekim 1791 yılının yaz aylarına kadar Tuna hattında İbrail hariç olmak üzere birçok kaleyi ele geçirmişlerdi. Fokşan ve Buzau muharebelerinde kazandıkları zaferler, savaşın gidişatını açık hale getirmişti. Zıştovi'de yapılan barış antlaşması ile Avusturya İmparatorluğu'nun savaştan çekilmesi, Osmanlıların Prusya ve İsveç ile ittifak görüşmeleri gibi gelişmeler, yaklaşık dört yıldır kazandığı zaferleri heba edeceği endişesiyle Rusları barış yapmaya meylettirmişti. 1787 yılında savaş başlamadan önce, Rusya ile Avusturya İmparatorluğu'nun ittifakla tahayyül ettikleri düşünceler,

²⁰⁷⁰ Enveri Tarihi, a. g. t., s. 815-817; “*Serdâr-ı ekrem-i müşârün-ileyhin bu vechile hareketi ve İbrail kal'asına Silistre tarafından bu gûne takviyet vermesi tedbirleriyle Babadağı tarafından dahi Maçin'e vâfir asker göndermesi a'dâ-yı dînin kemâl-perişânî vü ızdırâb ile İbrail ve Maçin havâlsinden hâsirân ve hâ'inen rû-gerdân ve nehr-i Tuna'ya ubûr ve Kalas tarafına girizân olmalarına illet-i müstakille ve kal'anın halâsına sebebi kavî olmuştur.*”.

²⁰⁷¹ Prof. Dr. Virgina Aksan, 1791 yılında muhasaraya maruz kalan İbrail Kalesi'nin, Ruslar tarafından zapt edildiğini ifade etmektedir. Bkz. Virgina Aksan, a.g.e, s. 136; Ancak bu bilgi, XVIII. yüzyıl Osmanlı harpleri ile ilgili son derece kıymetli eserinde, muhtemelen sehven yapılmış bir bilgi hatasıdır. Zira bahsini ettiği Rus istilası, aslında Abdi Paşa Tabyası'nın işgal edilmesi ile ilgilidir. Çünkü buradaki mevcut tabya, palanka şeklinde, taştan inşa edilmiş ve harp sırasında içerisinde çok sayıda askeri personelin istihdam edildiği bir tahkimattı. Rus ordusu, bu tabyayı elde etmek için çok fazla zayıat vermişti. Maçin Kalesi'nin istilası ile birlikte, İbrail ile Maçin arasındaki Selhane Adası'nda bulunan bu tabya, Tuna Nehri'nde geçiş kontrolünü sağlıyordu. Aynı zamanda İbrail donanmasının mahfuz tutulduğu bir bölgeydi.

böylelikle istedikleri gibi neticelenmemiştir. Avusturya İmparatorluğu'nun tek kazancı, Irşova'yı topraklarına katması olmuştur. Rusya ile tasarladıkları Grek Projesi fikri çökmüş oluyordu²⁰⁷². Neticede Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında bir antlaşma imzalanması yoluna gidilmiştir. İki devlet arasında yapılan mütarekenin dördüncü maddesi, kısmen İbrail şehrini ilgilendiriyordu²⁰⁷³. Diğer taraftan sınır hattının belirlenmesi için yapılan protokellerde, İbrail şehri ile ilgili esaslar da belirlenecekti. Fakat Osmanlı ve Rusya arasında savaş devam ediyordu. Dolayısıyla İbrail, Eflak arazisi içinde olduğundan, olası bir Rus saldırısına Avusturya kuvvetlerinin de tesir edebileceği kanaati hâkimdi. Ancak Prens Coburg, “*Devlet-i Aliyye bu bâbda emin olsun Moskovlu Eflak arâzisini çığneyip İbrail'e hücum edemez*” şeklinde taahhüt vermişti²⁰⁷⁴. Buna rağmen Osmanlı yönetimi Zıştovi’de yapılan görüşmelerde, Rusya’nın Maçin ve Hırşova civarına yaptığı akınlarla İbrail yolunun da kapanmasını tehlike olarak görüyor ve bu sûretle hudutlarla ilgili bu maddenin derhal işleme tâbi tutulmasını istiyordu²⁰⁷⁵. Antlaşma’nın imzalanmasına ve Avusturya ordusunun bu bölgeden askerini çekmesine ve ele geçirdiği kaleleri terk etmesine rağmen²⁰⁷⁶ Prens Coburg’un taahhüdü, Osmanlılar için etkili olmamıştı. Zira Ruslar, kısa bir süre sonra tekrar Eflak bölgesine ve İbrail’e saldırarak burayı muhasara etmişlerdi.

Rusya ile yapılacak müzakereler için ise Osmanlı ordusunun ileri gelenleri Maçin tarafında toplanmış, savaş ya da barışla ilgili konuları müzakere etmişlerdi. Bâb-ı Âli’de, öncelikli olarak düşmandan intikam alınması ve müteakiben antlaşma için görüşmelere eli güçlü bir şekilde gitmesi kanaati hâkim olmuştu. Çünkü Osmanlı

²⁰⁷² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V., TTK, Ankara 1961, s. 20,

²⁰⁷³ Ahmed Cavid, *Hadikâ-yı Vekâyi*, s.122; “*Prens Koburg tarafından Eflakda ancak nizâm ve asâyiş-i beldenin ibkâsına kâfi olacak mikdâr alıkonula ve gerek işbu alıkonulacak mikdâr ve gerek sâir Nemçe tavâif-i askeriyesi kalil ve kesir her ne ise Kulle ve Yergöğü ve İbrail nâhiyelerine dühül etmeğe ve kezâlik cânib-i Devlet-i Aliyyeden nehr-i Tunanın sol yakasında memleket-i Eflak hudûdında ancak balâda mezkûr Kulle ve Yergöğü ve İbrail kal’alarının (mikdâr-ı kifâye ve mârû’z-zikr İbrail kal’asına) nazaran Rusyalu ile muhârebe henüz bâki olmağdan nâşi i’ mali iktizâ iden vesa’il ve tedâbirin cevâzı mikdârınca muhafaza askeri alıkonulub lâkin işbu alıkonulacak ve muhafaza askerinin ve gerek sâir tavâif-i asker-i Osmaniyenin kalil ve kesir ne ise memleket-i Eflak hudûdına ve Nemçelünün hâla zabtında bulunan sâir nahiyelerinde mürûru câiz görülmeye...*”.

²⁰⁷⁴ *Tarih-i Cevdet*, C. V., s.32-33.

²⁰⁷⁵ BOA, HAT 200/10252; “*Maçin ve Hırşova taraflarında düşman zühûri ve İbrail târikinin insidâdi takribiyle târik-i İbrail tez elden küşâdı tedbiri maddesinin müzâkere ve istişâresi için...*”.

²⁰⁷⁶ BOA, HAT 212/11502.

ordusu, Ruslara karşı belli başlı zaferler elde edemediği sürece, 21 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan Kaynarca Antlaşması'na benzer şekilde ağır sonuçlar doğuracak bir akıbet yaşanabilirdi. Askerin ileri gelenleri, Turla Nehri'nin hudut tayin edilmesi ile Tuna Nehri'nin sınır kabul edilmesi arasında hiçbir fark olmadığı kanaatindeydiler. Dolayısıyla sulh görüşmelerine eli güçlü bir şekilde başlamak için, anlamlı bir zafer kazanmak gerektiğine inanıyorlardı. Merkezden gelecek emre göre, Rus ordusu üzerine hareket edilmesi kararlaştırılmıştı. Zira Tuna hattındaki kalelerin durumu, askeri erkânın mâlumuydu. Tekrar bir harekât yapılması halinde, İbrail'de mevcut kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan ahalinin maruz kalacağı durum da ortadaydı. Şayet bir harekât yapıldığında, buradaki ahaliye bir zarar gelmeyecekse herhangi bir sorun yoktu, ancak gün geçtikçe askerlerin firar ettiği bilgisi de bölge erkânının vâkıf olduğu bir konuydu. Rusların üst üste kazandığı başarılar ve Tuna sahillerinde işgal ettiği kalelerin haberi bu bölgeye ulaşınca, askerin psikolojik olarak etkilendiği ve savunma direncinin kırıldığı da farkındaydılar. Hal böyle iken yapılacak bir harekâta, Siret Nehri etrafında güçlü tabyalar inşa eden ve burada iyi teçhiz edilmiş Rus ordusu üzerine gitmenin riskleri düşünülmüş ve bu bölgede yapılacak bir meydan muharebesinin, Osmanlı ordusu lehine sonuçlanmayacağı kanaati hâsıl olmuştu. Şu halde ordunun, Ruslar üzerine bir adım bile hareket etmesi, evvela İbrail Kalesi ve ardından Tuna hattındaki tüm şehirleri daha fazla riske edeceği, Osmanlı askeri erkânının hem fikir olduğu bir kanaatti²⁰⁷⁷.

Neticede 1791 yılı yaz aylarında Sadrazam Yusuf Paşa tarafından, Kalas'ta bulunan Rus Komutanı Prens Nikolay Repnin'e Ahmed Vâsıf Efendi (Anadolu Muhasebecisi) vasıtasıyla bir mektup gönderilmişti. Mektupta, uzun yıllardır süren savaşın akıbetinin iki taraf açısından meçhul olduğu bildirilmişti. Rusların Boğdan ordusu komutanı General Repnin ise bu mektuba karşılık, mütareke için öne sürdüğü Kaynarca Muahedesi ve müteakiben yapılan antlaşmaların olduğu gibi kabulü, Eflak ve Boğdan memleketlerinin bazı şartlar ile Osmanlı'ya iadesi ve Turla Nehri'nin sınır olarak kabul edilmesi, Osmanlı yönetimi tarafından karşılık bulmuştu. Bunun karşılığında Ruslar, hiçbir surette Tuna ve Siret nehirlerinin karşısına geçemeyecekti. Tuna'nın Karadeniz'e karıştığı boğazdan, Siret Nehri Boğazı'na kadar yukarı

²⁰⁷⁷ Ali Osman Çınar, *Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Tarihi*, s. 242-246.

havzada bulunan Rus orduları, sadece bu bölgelerde serbest şekilde hareket edebilecek ve böylece İbrail'den Karadeniz Boğazı'na kadar nehrin öte tarafına da Osmanlı askerleri geçemeyecekti (Ağustos 1791)²⁰⁷⁸. Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın ve devlet ileri gelenlerinin istişareleri sonucunda, Sultan III. Selim'in herhangi bir zafer elde edilmeden sulhe yanaşmamasına rağmen, mütareke için ilk ciddi teşebbüs Kalas'ta meydana gelmişti²⁰⁷⁹. Her iki devlet arasında sekiz aylık bir mütareke imzalanmıştı²⁰⁸⁰. Bir müddet sonra, Rusların kabul edilen metne aykırı hareket edebilecekleri düşüncesi ile Osmanlılar, ellerinde mevcut kalan kaleleri tahkim etmeye karar vermişti. Bu kanaati haklı çıkaran gelişmeler, yine Kalas taraflarında ortaya çıkmış ve Rusların bu bölgeye sürekli bir şekilde askeri yığınak yaptığı istihbaratı ulaşmıştı²⁰⁸¹. Bu belirsizlik üzerine Osmanlı yönetimi, Rumeli Valisi Mehmed Paşa'nın bir an evvel İbrail Kalesi'nin takviye ve tahkimi için gerekli önlemleri alması talimatı verilmişti²⁰⁸². Diğer yandan Tuna Kapudânı ve Silistre Valisi Ahmed Paşa'ya, 11 Ağustos'ta imzalanan Kalas Mütarekesi şartlarına göre, bahsi geçen sekiz aylık süre içinde karada ve denizde mevcut buldukları arazi ve hudutlarda kalmaları tenbih edilmişti. Herhangi bir şekilde karşı taraf mütareke şartlarını ihlal eden ederse, gerekli önlemlerin alınması ve antlaşma metninin ilk şartının uygulanmadığının muhataplarına hatırlatılması istenmişti²⁰⁸³. Bu gelişmelere rağmen, iki ordu arasında mütarekeyi bozacak gerçekçi bir durum söz konusu olmamıştı. En azından Osmanlı tarafı, mütareke şartlarının tatbik edilmesi konusunda bölgedeki vali ve sancak yöneticilerini defaatle uyarıyordu. Ekim 1791 yılına

²⁰⁷⁸ Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l Âsâr ve Hakâikü'l Ahbâr*, s. XXX; Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Tarihi *a. g. t.*, s. 264-267; Kemal Beydilli, "Yaş Antlaşması", *DİA, XLIII*, İstanbul 2013, s. 343; Zülfiye Koçak, "1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması", *Tarih İncelemeleri Dergisi XXXII/2*, 2017, s. 481; Serhat Kuzucu, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 225-227.

²⁰⁷⁹ İ.H.Uzunçarşılı, *a.g.e*, C. IV., s. 589; Kalas'taki mütarekenin metni için BOA, A.DVNS. NMH. d 9, s. 280-282.

²⁰⁸⁰ BOA, HAT 201/10286 (Evâhir-i Z 1205/29 Ağustos 1791).

²⁰⁸¹ BOA, HAT 30/1407; C.DH 2559 (Evâil-i Ca 1206/6 Ocak 1792).

²⁰⁸² BOA, C.AS 3752(Evâil-i C 1206/26 Ocak 1791).

²⁰⁸³ BOA, ADVNSMHM. d 197 hk 71; Tuna Kapudânı ve Silistre Valisi Ahmed Paşa'ya, Rusya ile imzalanan mütarekenin şartlarına uygun olarak hareket edilmesini, İbrail tarafına geçerek emrindeki ince donanmanın kapudan ve reisler ile diğer askeri birliklere de tenbih edilmesi istenmiş ve hiçbir şekilde Rus askerleri ile olumsuz bir hadise yaşanmasına fırsat verilmemesi tenbih edilmişti. (21 Z 1205/21 Ağustos 1791).

gelindiğinde, artık mevcut durum ve koşulların zorlamasıyla Ruslarla bir sulhün gerektiği kanaati hâkimdi. Bun rağmen Osmanlı tarafı, dağınık halde bulunan Rumeli askerlerini, İbrail Seraskeri ve Rumeli Valisi komutasında toplanması kararlaştırdı ve buradan da kendi görev yerlerine gönderilmesine imkân verilse de²⁰⁸⁴ ihtiyat elden bırakılmadı. Kalede istihdam edilen ve yeni takviyelerle mevcudu arttırılan personel, kale muhafızı Mahmud Paşa tarafından organize edilerek hazır hale getirilecekti²⁰⁸⁵.

Sekiz ay kadar süren görüşmeler, nihayet 10 Ocak 1792 tarihinde imzalanan Yaş Antlaşması ile neticelenmişti²⁰⁸⁶. Buna göre, Osmanlı ve Rusya devletleri arasında daha önce imzalanan Küçük Kaynarca (1774), Aynalıkavak (1779) ve Kırım'ın Rusya'ya ilhâkı ile Kuban Nehri'nin sınır kabul edilmesi hakkında alınan kararlar yürürlükte kalacaktı. Yaş Antlaşması'nın en önemli neticelerinden biri, kuşkusuz Özi Kalesi'nin Ruslara bırakılmasıydı. Aksu (Bug) Nehri ile Turla arasında kalan ve Özi Kırı diye tabir edilen bölge de Ruslara terkediliyordu. İsmail, Bender, Akkirman gibi Rus istilası altındaki kaleler, Osmanlılara iade edildi. Diğer taraftan Kartli-Kahet (Tiflis Hanı) topraklarına herhangi bir müdahale olmayacak, Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki ticaret serbest olacak ve esirlerin mübadelesi sağlanacaktı²⁰⁸⁷.

E. 1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi ve İbrail Kalesi

10 Ocak 1792 tarihinde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Yaş Antlaşması ile Osmanlılar, Özi Kalesi'ni Ruslara bırakmış ve böylece kuzey hattının kontrolünde önemli bir stratejik kayba uğramıştı. Rusya, bu hatta bir adım daha ilerlemiş ve Osmanlı sınır bölgelerinde daha fazla bir tehdit unsuru haline gelmişti. 1792 yılından itibaren, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Balkanlar üzerinde bazı gerginlikler yaşanmaktaysa da herhangi bir çatışma söz konusu olmamıştı. Ancak Avrupa'da değişen siyasi dengeler, bu iki devleti kendi politik hedeflerine ulaşmak

²⁰⁸⁴ BOA, ADVNSMHHM. d 197 hk 87 (Evâhir-i S 1206/28 Ekim 1791).

²⁰⁸⁵ BOA, ADVNSMHHM. d 197 hk 336 21 Ra 1206/(17 Aralık 1791)

²⁰⁸⁶ Nihat Erim antlaşmanın tarihini eski Rus takvimine göre 28 Aralık 1791 olarak vermiştir. Bkz. Nihat Erim, *a.g.e.*, s.187.

²⁰⁸⁷ Yaş antlaşmasının metni için bkz. BOA, TSMA. d 9922/1.

için pozisyon almaya yöneltmişti. Napolyon Bonapart ile Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki çıkarlarının ön plana çıktığı XVIII. yüzyılın sonları, bölgede kendi ekonomik ve politik menfaatlerini ön planda tutmaya çalışan İngiltere ve Rusya'nın da dahli ile Osmanlı ekseninde yeni siyasi gelişmelere yol açmıştı. 1798 yılında Fransa'nın Mısır'ı işgalinin ardından Osmanlı Devleti, Rusya ile bir ittifak antlaşması imzalamıştı. Yaklaşık bir yıl sonra, Fransa'nın yayılmacı politikasına karşı Hindistan'daki ticari kaygıları sebebiyle İngiltere de Osmanlı Devleti ile benzer bir antlaşma yapmış ve bu gelişmeler üzerine Fransa, Mısır'dan çıkmak zorunda kalmıştı²⁰⁸⁸. 1804 yılında başlayan Sırp isyanı, Rusya ve Avusturya'nın dahli ile bir süre sonra uluslararası bir meseleye dönüşmüştü. Bilhassa Rusya'nın Slavları himaye bahanesiyle Sırp isyancılara yardımlarda bulunması, Osmanlılarla ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştı. Aynı tarihlerde Napolyon'un Fransa'da imparatorluğunu ilan etmesi, Avrupa'daki siyasi dengeleri değiştirmiş ve devletler, yeni ittifak arayışlarıyla birbirleri üzerinde nüfuz sağlamaya yönelmişlerdi. Nitekim Osmanlı Devleti, Fransa'yla olan ilişkilerini geliştirme eğilimine girmişti. Bu durum, Fransızlarla savaş halinde olan İngiltere ve yine bu devleti kendi çıkarlarına tehdit gören Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı baskılarına zemin hazırlamış ve 1805 yılında Rusya ile yaklaşık on yıl yürürlükte kalması kararlaştırılan bir ittifak antlaşmasına itmişti. Buna göre Osmanlı Devleti ve Rusya, Karadeniz'de tehdit unsuru oluşturabilecek başka bir devletin askeri gemilerinin girişini yasaklamış ve burada olası bir savaşta ortak hareket etme kararı almışlardı. Rus savaş gemilerinin ise boğazlardan serbestçe geçmesi kolaylaşmıştı. Diğer taraftan Eflak ve Boğdan voyvodalarının seçilmesinde, Rus insiyatifinin ağırlıkta olmasının yolu açılarak azil ve tayin işlemlerinde, onların rızası olmadan kararın yürürlüğe girmeyeceği garanti edilmişti. Fransa ise Yedi Ada Cumhuriyeti (Cezâyir-i Seb'a Müctemiâ) meselesinde, Rusya ile karşı karşıyaydı²⁰⁸⁹. Bir yandan Avrupa'daki koalisyonları kendi lehine değiştirmek isterken, bir yandan da Osmanlıları Rusya'ya karşı kışkırtarak savaşa sürüklemek istiyordu. Bu maksatla Fransa, Osmanlı Devleti ve

²⁰⁸⁸ Enver Ziya Karal, "İngiltere'nin Akdeniz Hâkimiyeti Hakkında Vesikalar (1798 -1805)", *Tarih Vesikaları*, Cilt I, Sayı 2, 1941, s. 128-131.

²⁰⁸⁹ H. Baha Öztunç, *Yedi Ada Cumhuriyeti*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 2007, s. 150-153.

İran hattında Rusya'yı kontrol altında tutarak güneye doğru ilerlemelerinin yolunu kesmeyi hedefliyordu. Bu suretle İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Osmanlı yönetimini kendi kontrolünde tutarak Rusya'ya yakınlaşmasına engel olmaya çalışıyordu. Bu maksatlar Fransa elçisi Sebastiani Eflak, Boğdan, Dalmaçya, Karadağ ve Arnavutluk taraflarında Rus nüfuzunu kırmak gayesi ile Osmanlıları kendi lehine pozisyon almasının uğraşı içerisindeydi²⁰⁹⁰.

Napolyon'un 2 Aralık 1805 tarihindeki Austerlitz muharebesinde Rusya ve Avusturya birliklerine karşı askeri başarısı, Osmanlı Devleti'nin Fransa ile ilişkilerini geliştirmeye yöneltti. Osmanlıların Fransa ile yakınlaşması; Eflak, Boğdan, Yedi Adalar ve Balkan hattında Rusya'nın güneye inmek için kendi menfaatlerine engel olacak tehlikeli bir gelişme anlamına geliyordu. Bu sebeple Osmanlı-Fransız yakınlaşmasının kendisine oluşturacağı olumsuz koşulları düşünen Rusya, Ukrayna'nın güney taraflarında bir orduyu hazır hale getirmişti. Boğdan Voyvodası Maruzi tarafından İbrail Nazırı Ahmed Ağa'ya gönderilen raporlar, Rus ordusunun bu memlekete geçtiğini artık doğrular nitelikteydi. Voyvoda'nın verdiği bilgilerde, Rus tavırlarının dostluk üzere bir halde olmadığı ifade ediliyordu. Ancak Ruslar, bu bölge üzerinden Fransız birliklerine karşı bir harekât tertip ettiklerini bildirerek Osmanlı tarafını şaşırtma gayesi içindeydi. Dolayısıyla voyvoda, Osmanlı serhad bölgelerinin hazırlıksız olduğunu ve kalelerin uygun bir durumda olmadığını ifade ederek gerekli tedbirlerin alınması gerektiğine dair kanaatini bildirmişti. Voyvoda, Nazır Ahmed Ağa ve kendi birlikleri ile beraber, Rusların bulunduğu sınır bölgelere konuşlanmakta fayda görüyor ve bu sayede serhad savunmasının güçlendirileceğini ön görüyordu. Fakat Nazır Ahmed Ağa, Rusların niyetlerinin henüz ne olduğunu bilmediklerinden, bu tarzda bir hareketin Rusya ve Osmanlı arasında bir savaş sebebi sayılabileceği endişesiyle, voyvodanın teklifine temkinli yaklaşıyordu. Bu sebeple Ahmed Ağa durumu merkeze bildirmiş ve gelişmelerin takip edilmesi için kendisine her türlü desteğin verilmesi, bizzat padişah tarafından dile getirilmişti²⁰⁹¹.

²⁰⁹⁰ Fatih Yeşil, *Trajik Zafer, Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz'deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi (1806-1807)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017, s. 36-39.

²⁰⁹¹ BOA, HAT 34/1689 (26 B 1221/24 Eylül 1806).

1806 yılında başlayacak savaşın Rusya için görünürdeki bahanesi, Osmanlı yönetiminin Eflak ve Boğdan'daki Rus yanlısı Romen beylerini azletmesi veya ortadan kaldırılmasıyla bunların yerine Fransa'ya dost voyvodaların tayin edilerek değiştirilmesiydi. Osmanlılar tarafından yapılan bu tek taraflı eylem, Ruslar tarafından 1805 yılında iki devlet arasında yapılan antlaşmaya aykırı görülmüştü. Bu suretle 1806 yılında, General Ivan Mikhelson ve General Kazimir Meyendorff komutasındaki Rus ordusu Turla Nehri boyunca hareket etti ve Romen beyliklerini işgale yöneldi²⁰⁹². Dolayısıyla Ruslar, güya Fransız nüfuzunu kırmaya yönelik olarak Eflak ve Boğdan memleketlerini istilaya başlamış oluyordu.

Rusların Osmanlı ülkesinde giriştiği askeri faaliyetleri, Bab-ı Âli tarafından hiçbir savaş nedeni yokken hayretle karşılanmıştı. Rusya ise başlarda Fransa'ya karşı yapılacak seferin bahanesi ile Osmanlıların kuzeybatı bölgesine girerek Hotin, Akkirman ve Bender kalelerini tehdit etmesi, Osmanlı yönetiminin de artık Rusların maksadının aşikâr olduğunu görerek onların harp ilanına karşılık vermesini gerektirecekti. Ruslar, Eflak ve Boğdan memleketlerini tahakküm altına almak amacıyla hem Turla hem de Tuna nehirleri boyundaki kaleleri zaptetmek üzere, evvela Osmanlıları tazyik etmek ve böylelikle Fransa'nın Rus sınırlarına yönelik faaliyetlerine engel olmak için Mareşal Mikhelson'u görevlendirmişti. Rusya'nın Osmanlılara harp ilan etmesi Napolyon'u, Rusya ve Avusturya devletlerine karşı yürüteceği siyaset bağlamında memnun etmişti. Avusturya ise her ne kadar Fransa'ya karşı bir politikaya meyletse de Rusya'nın Karadeniz ve Balkanlardaki ilerleyişinden rahatsızlık duyuyordu. Mareşal Mikhelson komutasında Rus ordusu, iki kola ayrılarak bir bölümünü Bender ve Hotin kalelerine yönlendirmişti. Rus ordusunun 1806 yılı Kasım ayının sonlarında, Bender şehrine sekiz saat mesafede olan Tombasar'dan Turla Nehri'ni geçeceği haberi, Bender Muhafızı Vezir Hasan Paşa'ya ulaşmıştı. Osmanlı merkezine ulaşan ilk bilgiler, Rus ordusunun 65.000 kişilik mevcudu ile

²⁰⁹² Vladimir Mischevca-Periklis Zavitsanos, *Principele Constantin Ypsilanti*, Civitas, Chişinău 1999, s. 154; Eflak ve Boğdan voyvodaları, 1805 yılındaki Osmanlı-Rus antlaşmasına bağlı olarak değişmişti. Savaşın başlaması ile birlikte, Rusya taraftarı olan ve Sırp isyanlarına destek verdikleri için Fransa elçisi Sebastiani'nin de talebi ile Eflak ve Boğdan voyvodaları Konstantin İpsilanti ve Alexander Mouruzi'nin yerine Alexander Suzzo ve Charles Callimachi'yi atanmıştı. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. V., (Çev: Nilüfer Epçeli), Yeditepe, İstanbul 2009, s. 139-141.

Bender, Hotin ve Moliva (Molova) üzerine üç kola taksim ettiği yönündeydi²⁰⁹³. Bu ilk harekâtta bölgedeki Osmanlı askeri erkânının haberdar olmadığı açıktı. Bu suretle Rus askerinin bölgeye geliş sebebi öğrenilmeden, herhangi bir girişimde bulunmaktan imtina ediyorlardı. Bender'e gün geçtikçe yaklaşımlarına rağmen Ruslar, harekât amaçlarının Napoli'ye hareketle Fransa'ya karşı olduğunu göstermek gayesindeydi. Böylelikle bölgedeki Osmanlı askerini şaşırıtma ve kaleleri herhangi bir takviye almaksızın hareketsiz bırakmış olacaktı. Hatta Rus General'in bu sebeple Bender Kalesi'ne birkaç gün istirahat etmek üzere, kale muhafızı Hasan Paşa'yı yanıltmaya çalıştığı da konuşuluyordu. Hasan Paşa bu teklifi, *böyle bir durum söz konusu olsa, kendisine merkezden bir talimat gelirdi* şeklinde bir karşılık vererek, Rusların söz konusu teklifini reddediyor ve aslında onların amacının ne olduğunu geç de olsa farketmiş oluyordu. Ruslar, Hasan Paşa'ya Bender ve Hotin üzerinden Fransa tarafına geçmek üzere, Osmanlılardan izin aldıklarını içeren bir yazı ibraz etmiş, *biz padişahın emri ile gelip geçeceğiz beyhude vesvese etmesinler* diyerek sözde güvence vermişti. Bu sayede kaleye dışarıdan gelecek yardımların önüne geçmiş ve müteakip harekâtlarını kolaylaştırmıştı. Bender Kalesi etrafında kendi ordularının tertibatını sağlayan Ruslar, muhafız Hasan Paşa'ya bir mektup yazarak karşılık verilmemesi halinde, ahaliye dokunulmayacağı garantisini vererek kalenin teslimini istemişti. En küçük bir karşılığa ise şehirde bulunan herkesin idam edileceği tehdidi de ekleniyordu. Muhafız Hasan Paşa, durumu şehrin ileri gelenleri ve askeri erkân ile müzakere etmiş, ahalinin can ve mal güvenliğinin sağlanması koşuluyla Bender Kalesi'ni savaştan Ruslara teslim etmişti (8 Aralık 1806). Taktiksel olarak Ruslar, Bender Kalesi'ni ele geçirmek için izlediği siyasette amacına ulaşmış oluyordu. Nitekim Hasan Paşa'nın kaleyi teslim etmesindeki bahanesi, Rus ordusuna karşı hazırlıksız yakalanmaları ve ahalinin perişan olabileceği endişesiyle Rus komutanının verdiği garantiye güvenmektir. Ancak Rusya'nın bu manada temel hedefi, Bender Kalesi'nden sonra askerini Tuna hattına sevk etmektir. Verdiği güvenceye rağmen Ruslar, bir yandan da Bender ahali ve askerlerinin serbest bırakarak Osmanlıların serhadlerindeki askerleriyle birleşmesini istemiyordu ve bu maksatla

²⁰⁹³ BOA, HAT 1497/26 (15 N 1221/26 Kasım 1806); Boğdan voyvodası Aleksandr'ın şukkası.

onları, bir süre bu bölgede tutmuştu²⁰⁹⁴. Rus ordusunun diğer kolu, Aralık ayı başlarında Hotin Kalesi üzerine harekete geçmişti. Aynı anda Hotin Kalesi'nin muhasarası, Rusların Bender'de izlediği taktiğe benziyordu. Bölge idarecileri, bu askeri hareketliliğin sebebini tam manasıyla bilmediklerinden, temkinli olunması gerektiğini düşünüyorlardı²⁰⁹⁵. Kale muhafızı Kara Mehmed Paşa Rusların harekâtını tahkik ederken ortaya çıkan durum, Bender Kalesi ile aynı yöntem ve akıbeti ifade etmekteydi. Rusların maksadı anlaşıldığında ise Eflak ve Boğdan voyvodalıklarının seçimi ile ilgili durumun halledildiği ve aslında Rusya'nın böyle bir harekâta bahane üreteceği bir sebep olmadığı için şaşkınlıkla karşılanmıştı. Nitekim Rus tercümanların kendisine verdiği bilgilerde, Fransızlar'ın Lehistan'ın kuzey bölgesine doğru hareket etmeleri haberi üzerine, Rus ordusu onlara karşı yöneleceği şeklinde bir algı ile şaşırtarak kaleyi savunmasız kalmasını sağlamaya çalıştığı anlaşıyordu. Keza kale etrafının çok sayıda Rus birlikleriyle kuşatılması neticesinde, Hotin Kalesi'ne yeteri kadar asker ve tedarik sağlanamamıştı. Dolayısıyla muhafız Kara Mehmed Paşa, Hotin'i Bender kalesi gibi Ruslara teslim etmişti (12 Aralık 1806). Bölge ahalisi ve askerinin de Kalas tarafındaki Osmanlı askeri ile birleşeceği endişesi, Rusların bu grupları bir müddet daha bölgede tutmasına sebep olmuştu²⁰⁹⁶.

Osmanlı merkezine ulaşan raporlara göre, artık Rus ordusu Boğdan memleketine girmişti. İbrail Nazırı Ahmed Ağa, Boğdan Voyvodası Maruzi'nin Fokşan tarafında ikamet etmeye karar verdiğini bildirerek, Rusların bu bölgeye gelişinden Osmanlı yönetiminin haberdar olmadığına vurgu yapıyordu. Buzau ve Rımnik kasabalarının ileri gelenleri ile müzakere eden Ruslar, Eflak ve Boğdan'ın ahali ve ileri gelenlerine, boyar ve metropolitlere, onların yönetimine karışmayacakları ve kendi kendilerini idare suretiyle himaye edilecekleri vaadinde bulunduğu istihbaratı Osmanlı yönetimine geliyordu (7 Aralık 1806)²⁰⁹⁷. Bu manada Romen beyliklerin Ruslar tarafından ele geçirilmesi, onlara çok yönlü stratejik

²⁰⁹⁴ BOA, HAT 150/6306 (25 N 1221/6 Aralık 1806); Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C. VIII., s. 134-135.

²⁰⁹⁵ BOA, HAT 1497/42 (1221/1806); Eflak Voyvodası'nın ârızasında; Hotin ve Bender kaleleri taraflarına Rusların yaptığı askeri tedarikler bildirilmiş ve bunun harpten başka bir maksatla yapılmadığı beyan edilmişti.

²⁰⁹⁶ *Târih-i Cevdet*, C. VIII., s. 135-136; BOA, HAT 144/6001 (9 N 1221/20 Aralık 1806).

²⁰⁹⁷ BOA, HAT 33/1569 (26 N 1221/7 Aralık 1806).

avantaj sağlayacaktı. Evvela tedarik noktasında Eflak ve Boğdan bölgesi, Osmanlı ordusu ve merkezinin zahire deposu durumundaydı. Rusların burada sağlayacağı hâkimiyet, Osmanlı kaleleri ve ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak hususunda telafisi zor bir aksamaya sebep olacaktı. Aynı zamanda bu bölgenin kontrolünde, Rus ordusunun iaşesinin sağlanmasındaki katkısı, önceki seferlerden elde edilen tecrübe ile sabitti²⁰⁹⁸. Osmanlı ülkesinin muhtelif yerlerinden Tuna kıyılarına ve Romen ülkelerine gelen çok sayıda tüccar, İbrail ve Kalas gibi limanlardan, Eflak ve Boğdan'dan gelen tahıl, et, peynir, tereyağı, bal, balmumu, donyağı, pastırma gibi ürünleri uygun fiyattan satın alıyor ve yine bu iskelelerden çeşitli bölgelere ulaştırarak iaşenin sağlanmasında önemli katkı sağlıyorlardı²⁰⁹⁹. Böylelikle Romen beyliklerinin sahip olduğu coğrafyada Rus tahakkümü, bir yandan Fransa tarafından yapılacak olası bir harekâta bölgenin stratejik durumundan istifade etmelerini sağlayacak ve diğer yandan da kendi askerinin tedarikini sağlamakta önemli bir kaynağı kontrol altına almış olacaktı. Bu sayede Tuna Nehri'nin beri yakasına yapacağı hareketlerde de arkasını güvenceye almış sayılacaktı.

1806 yılının sonlarına doğru ardı ardına gelen Hotin, Bender, Akkirman ve Kili kalelerinin istila haberleri, Osmanlıların yakın bölgelerdeki kalelerinin asker, mühimmat ve zahire tedariklerinin sağlanmasına yoğunlaşmalarını gerektirmişti. Bu sebeple, Tuna hattının öte yakasındaki en güçlü istihkâm olan İbrail Kalesi, takviye edilmek üzere maiyetinde birçok Kazak askeri ve muhtelif unsur bulunan Nazır Ahmed Ağa'ya 50.000 guruş bir tahsisat yapılmıştı. Ağa'ya kalenin tahkim edilmesi ve olası bir Rus taarruzuna karşı hazır hale getirilmesi talimatı verilmişti. Çeşitli çaplarda top ve topçu birlikleriyle kale takviye edildi (17 Aralık 1806)²¹⁰⁰. Rus ordusunun Hotin ve Bender kalelerini işgalinin ardından ilk hedeflerinin İbrail Kalesi'ni muhasara etmek olacağı biliniyordu. Eflak ve Boğdan'ın kolayca istilası, Tuna sahillerinin en güçlü istihkâmlarından biri olan İbrail Kalesi'nin ehemmiyetini daha fazla ön plana çıkaracaktı. Bu sebeple Rusların bu bölgeye gelene kadar

²⁰⁹⁸ Gábor Ágoston-Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Facts On File, Newyork 2008, s. 495-496.

²⁰⁹⁹ Bogdan Bucur, *Devălmășia Valahă (1716-1828): O Istorie Anarhică a Spațiului Românesc*, Editura Paralela 45, Pitești 2008, s. 148-149.

²¹⁰⁰ BOA, HAT 267/15540 (6 L1221/17 Aralık 1806).

geçtikleri tüm Osmanlı şehirlerini işgal ederek İbrail'in tedarik hatlarını kesmeye yönelecekleri, İbrail müdafileri tarafından biliniyordu. Bu sıralarda kalenin personel ile birlikte iaşe ve teçhizat durumu, Rus ordusunun taarruzlarına mukabele edecek bir seviyede değildi. Buna rağmen kale yönetimi, olası bir muhasara için gerekli tertibatı sağladıklarını ve hazır halde olduklarını ifade ediyor, bir yandan da süvari ve topçu takviye birliklerinin gönderilmesi çağrısını yapıyordu (18 Aralık 1806)²¹⁰¹.

Rusların Osmanlı ülkesine taarruzu, giderek artmaya başlamıştı. Rus Elçisi'ne durum belirtildiyse de kendisi bu harekâtının mahiyetinden haberdar olmadığını ifade etmişti. Fakat Mareşal Michelson'un Rumeli'de bazı kazaların ileri gelenlerine gönderdiği teklifler, Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa tarafından İstanbul'a rapor edilmişti. 21 Aralık 1806 tarihinde, Hotin ahalisinin kış aylarında yollara düşüp türlü zahmet ve sefalet çekmekte oldukları haberi alınmıştı. Ruslar bu şekilde ahdi bozmuş olmalarına rağmen, Osmanlı merkezi yönetimi henüz harp ilan etmemişti. Osmanlı topraklarında önemli ticari faaliyetleri bulunan İngilizler de Rusya'nın daha fazla nüfuz sahibi olmasını politik olarak desteklememişti. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmaları, mevcut koşullarda çıkarlarına daha uygun olduğu için buna uygun bir siyaset benimsemişti. İstanbul'daki İngiliz elçisi, Rusya'nın harp ilanını engellemek için tüm uğraşlarına rağmen başarılı olamamış ve bir müddet sabreden Osmanlılar, gerekli cevabı Ruslardan alamayınca harp ilanına karşılık vermişti. Bu esnada Osmanlılar, Karadeniz Boğazı'ndaki kaleleri tahkim ve teçhiz etmişti. Daha önce Niş Kalesi Muhafızı olarak Mora Valisi tayin edilen Hurşid Ahmed Paşa, sonradan Sofya Seraskerliği ile Rumeli Eyaleti kendisine tevcih edildi. Vidin ve Niğbolu sancakları Paspandoğlu Osman Paşa'nın ölümünden sonra, hazinedarı olan İdris Paşa'nın tasarrufuna bırakıldı ve bir süre sonra kendisine vezaret rütbesi de verildi²¹⁰².

Savaştan önce Rusya'nın baskısı ile atanan Eflak ve Boğdan voyvodaları, henüz görev yerlerine geçememişlerdi. Harbin başlaması ile birlikte Rus yanlısı voyvodalar azledilerek, Osmanlı yönetimi tarafından yerlerine yeni atamalar yapılmıştı. Tekrar tayin edilen Alexander Maruzi, Fokşan Kasabası'na geldiğinde,

²¹⁰¹ BOA, HAT 150/6310 (7 L 1221/18 Aralık 1806).

²¹⁰² Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C. VIII., s. 140-147.

Rusların Turla Nehri'ni geçtiği haberi ile İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştı. Rusçuk Âyânı ve Tirsiniklizâde'nin vekili olan Alemdar Mustafa, Hotin ve Bender kalelerinin Ruslara teslim edildiği haberini alınca, Romen beyleri İskerlet ve Aleko voyvodaların Rusçuk'ta kalmaları talimatını almıştı. Rusya'nın bu harekâtının Fransa üzerine yapacağı seferle alakalı olmadığı, artık tüm serhad komutanlarına bildirilmişti. Fakat o vakte kadar Rus ordusu, Kili ve Akkirman kalelerini dahi benzer yöntemlerle istila etmiş ve İsmail Kalesi'ne doğru harekete geçmişti (22 Aralık 1806)²¹⁰³. Mareşal Michelson, Hotin ve Bender kalelerinin zaptından sonra İsmail Kalesi'ni istila etmek üzere 30.000 kişilik bir kolorduyu, evvela Yaş Kasabası'nda doğru yönlendirmişti. Alemdar Mustafa Paşa ise Tuna sahillerinin güvenliğini sağlamak üzere bazı tedbirler almış ve Pehlivan İbrahim Ağa'yı (Baba Paşa) İsmail tarafına göndermişti. Ruslar, İsmail Kalesi'ne dört saat mesafede bir yerde durmuş, Hotin ve Bender kalelerinde olduğu gibi kalenin teslimini talep eden bir mektubu, kale yönetimine yollamıştı. Pehlivan İbrahim Ağa'nın teşviki ile kale askeri ve ahali müdafaaya karar vermişti. Pehlivan İbrahim Ağa, Rus ordusunun durumunu tahkik için 600 kadar atlı askeri ile keşfe çıktı. Ancak tahkik bölgesinde Rusların birkaç bin mevcuttan ibaret olduklarını anlayınca, üzerilerine hücum ederek onları geri çekilmeye mecbur etti. Geri bölgelerde çok sayıda Rus taburuna rastladığı için İsmail Kalesi'ne dönmek zorunda kaldı. Bu küçük zafer, bölge askeri ve halkına cesaret vermişti. Bunun üzerine Rus ordusu, İsmail'e geniş bir kuşatma harekâtına başladı. Rusların bu ilk ciddi saldırıları, müdafilerle yedi saatlik bir muharebeye sebep olmuş, Muhafız Kasım Paşa ve Pehlivan İbrahim Ağa'nın gayretleri ile Ruslar geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştı. Bu zaferden sonra Pehlivan İbrahim Ağa, *Üzeyir* ve *Baba Paşa* ismi ile asker ve halk arasında şöhret bulmuş ve bir kahraman olarak anılmaya başlamıştı. Bender ve Hotin kalelerinin istilasının ardından, bu zaferin bilgisi İstanbul'a ulaşınca, Kasım Paşa'ya vezaret rütbesi verildi (Ocak 1807). Pehlivan İbrahim Ağa ise Alemdar Mustafa Paşa'nın adamlarından olması sebebiyle, bizzat onun vasıtası ile taltif edildi. Hotin'in istilasından sonra şehir ahali, bir süre sonra Kalas Kasabası'na gelmişti. Ancak İsmail Kalesi'nde aldıkları

²¹⁰³ BOA, HAT 149/6294-A (11 L 1221/22 Aralık 1806).

yenilginin ardından Rus kumandanları, Bender ve Akkirman ahalisini Hasan Paşa ile birlikte esaretle Rus diyarına göndermişti²¹⁰⁴.

1807 yılına gelene kadar Rus ordusunun İsmail Kalesi'ne başarısız taarruzları, ulaşmak istedikleri askeri hedeflerin gecikmesine sebep olmuş ve bu yılın başlarında, onları yeni harekât planları geliştirmek zorunda bırakmıştı. Ordularının sadece Tuna cephesini kontrol altına almak üzere oluşturduğu süvari ve piyade unsurları, yaklaşık 40.000 kişilik bir mevcuttan oluşuyordu. Yaş, Moghilev, Bender ve Hotin taraflarında beş garnizon daha kurmuşlardı. Rus ordusunun ana unsurları, Miloradovich, Kont Kamesnsky ve Meyendorff komutasındaki üç kolorduya bölünmüştü. 1807 Şubat ayında, harekâtın başlamasından önce Miloradivch'in kolordusu, İalomita Nehri ve Yergögü yolu üzerindeki ön muhafızlarıyla Bükreş'te idi. Kont Kamensky'nin kolordusu, Slabozia'da İbrail ve Silistre'ye doğru yol alan bölgeleri kontrol altına alacaktı. Meyendorff'un kolordusu ise İsmail ve çevresini tutacaktı. Rusya İmparatoru Alexander, Michelson'a Tuna Nehri'nin sol kıyı hattını tutmasını emretti. Napolyon ile olan savaş nedeniyle Boğdan tarafındaki ordusunu güçlendiremedi ve bu suretle Osmanlılara, bir yandan da denizden saldırmaya karar verdi. Koramiral Senyavin'e Karadeniz filosuna hareket emri verirken, Gürcistan'daki birliklerinin başkomutanı Kont Gudovich'e, Asya'daki Osmanlı eyaletlerini işgal etmesi talimatı verdi ve böylelikle Ruslar, 1807 yılındaki askeri harekâtını buna göre şekillendirmiş oldu²¹⁰⁵. Tuna cephesinde Osmanlıların oluşturduğu askerin mevcut sayısı ise 60.000 civarındaydı. Doğu cephesindeki ordu mevcudu ise bu sayıdan daha az bir noktadaydı²¹⁰⁶.

Tuna hattında Rusya için İsmail Kalesi, stratejik bir hedef olarak belirlenmişti. Kale etrafında karargâh kuran yaklaşık 4.000 kişilik bir Rus birliği, Pehlivan İbrahim Ağa tarafından bir kez daha dağıtılarak geri püskürtülmüştü (Şubat 1807). Öte yandan Rusların Tiflis, Ahışa, Çıldır ve Kars taraflarına taarruz edeceği haberleri, Osmanlı merkezine ulaşmıştı. Sabık sadrazam Yusuf Ziya Paşa, Şark

²¹⁰⁴ BOA, HAT 1366/54094 (25 L 1221/5 Ocak 1807); *Târih-i Cevdet*, C. VIII., s. 138-139.

²¹⁰⁵ Alexander Mikhailovsky-Danilevsky, *Russo-Turkish War of 1806-1812*, Volume I, (Trans. and edit. by Alexander Mikaberidze), The Nafziger Collection, Ohio 2002, s. 35-36.

²¹⁰⁶ M. Mert Sunar, "1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi'ni Çalışmaya Bir Girizgâh: Sefer İçin Asker Toplanması", *History Studies*, Vol. X, Issue 3, Nisan 2018, s. 241.

Seraskeri olarak maiyetinde Sivas, Karahisar, Malatya, Çorum ve Musul askeri ile birlikte bölgeye tayin edilmişti. Batıda devam eden Sırp isyanlarının hakkından gelmek üzere Sofya Seraskeri Hurşid Ahmed Paşa, daha önce Rumeli Valisi ve Niş Muhafızı olarak tayin edilmişti. Görevlendirmeler devam ederken Osmanlılar, bir taraftan da Tuna yalılarına asker ve mühimmat sevkiyatı yapmakta, diğer taraftan da Hurşid Paşa'nın maiyetini muhtelif tedariklerle desteklemekteydi. Cevdet Paşa'nın ifadesine göre bu tarihe kadar Rus ordusu, on yedi defa İsmail Kalesi'ne hücum etmişti. Muhafız Gazi Kasım Paşa ile Pehlivan İbrahim Ağa'nın gayretleri ile her defasında Ruslar geri çekilmek zorunda bırakılmıştı. Daha önce Mareşal Michelson, Eflak Voyovdası olan Rus yanlısı İpsilanti Bey ile birlikte Bükreş'e girdiği haberi ulaşmıştı. Nitekim yaklaşık 50.000 kişilik ordusu, Küçük Eflak tarafına doğru yola çıkarak Sırp isyancıları ile birleşmek istiyor ve bu sayede sol yakayı emniyete almak için Tuna kıyısındaki kaleleri ele geçirmek zorunda olduğunu biliyordu. Bu gaye ile Ruslar, Yergöğü (Giurgiu) üzerine bir fırkate sevk ederek kaleyi muhasara altına aldı. Alemdar Mustafa Paşa, maiyetindeki askerlerle Rusçuk'tan geçerek Yergöğü Kalesi'ne iki saat mesafede duran Rus birliklerini geri püskürttü. Ruslar mağlup şekilde Bükreş tarafına çekilmek zorunda kaldı (Nisan 1807)²¹⁰⁷.

İbrail Kalesi ise 1807 yılının bahar aylarına kadar, muhtelif şekillerde takviye ediliyordu. Nazır Ahmed Ağa, maiyetindeki Kazak ve diğer paralı askerlerle, etrafta olan Rus ordusuna yağma harekâtları düzenleyerek kale etrafında mevzilenmelerini geciktirmeye çalışıyordu. Aynı yılın sonbaharına doğru, ordu mevcudundan 1.725 varil siyah barut, 134.129 deste fişeng, yaklaşık 4,9 ton kurşun, 3500 adet muhtelif kazma ve bir o kadar kürek, 570 kılıç ve çeşitli mühimmat kaleye gönderilmişti²¹⁰⁸. Sadece Haziran ayında, kale içinde ve etrafında devriye gezen serasker birlikleri dâhil, İbrail muhafazası için görevlendirilen asker sayısı yaklaşık

²¹⁰⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C. VIII., s. 178-179; Tuna Seraskeri Alemdar Mustafa Paşa'nın bildirdiğine göre, Ruslar külliyetli asker ile Yergöğü ve İsmail kalelerini taarruz halindeydi. Fakat İsmail Kalesi'ne taarruz eden Rusların bozguna uğradığı haberleri alınmıştı. Yergöğü Kalesi'ne yaklaşık iki saat mesafede bulunan diğer Rus birlikleri de bu bölgede metrisler inşa ederek mevzi almışlardı. Mustafa Paşa, maiyetinde çok sayıda askerinin başında bizzat Yergöğü tarafındaki bu Rus birliğinin üzerine hücum etmişti. Hatta Mustafa Paşa'nın geldiği haberi Ruslara ulaşınca, bazı askerleri gecedan firar etmeye başlamıştı. Öyle ki burada mukavemet edecek bir halde olmadıkları için Bükreş'e geri çekildikleri haberi alınmıştı. Bkz. BOA, HAT 149/6283 (18 S 1222/27 Nisan 1807).

²¹⁰⁸ BOA, C. AS 632/26662 (16 N 1222/12 Kasım 1807).

16.000 civarındaydı. Bu askeri personelin 3.000 kadar mevcudunu süvari birlikleri, diğerlerini ise muhtelif piyade unsurları oluşturmaktaydı²¹⁰⁹.

Öte yandan Osmanlı merkezinden Varna'ya ve buradan kara yolu ile İbrail'e takviye edilecek bir kısım mühimmat, İsmail Kalesi'ne gönderilmişti. Ayrıca İbrail Kalesi'nin harap olmuş bölgelerinin tamiri gündeme gelmiş ve bunun için merkezden bir mimar tayin edilmesi kararlaştırılmıştı²¹¹⁰. Gün geçtikçe muhafazada bulunan asker sayıları artmakta, serasker ve başbuğ gibi kale etrafında bulunan unsurlara personel ve tedarik için yoğun şekilde sevkiyat ve maddi kaynak sağlanmaktaydı. Kısa bir süre önce Tuna Başbuğluğu, Rusçuk Ayanı Mustafa Paşa'ya ihale edilmişti. Mustafa Paşa, maiyetindeki birlikleri muhtelif bölgelere taksim ederek Tuna Nehri'nin karşı tarafına yerleştirmişti. Rus ordusunun olası bir harekâtına karşı Mustafa Paşa Niğbolu, Kulle, Yergöğü ve İbrail taraflarını destekleyeceğini garanti etmiş ve gerçekten de Yergöğü Kalesi civarında Rusların geri püskürtülmesine büyük katkı sağlamıştı. Bu arada İbrail Nazırı Ahmed Ağa'ya, maiyetindeki askerlerin ihtiyaçları için nakdi yardım gönderilmişti²¹¹¹. Bir müddet sonra Sivas Valisi Celaleddin Paşa, İbrail Seraskerliği idaresinde iken ordu-yı humayuna geçmiş, ancak bir süre sonra Sivas'a geçmek için izin talebi karşılık bulmuş ve müteakiben Sivas'a doğru hareket etmişti (Kasım 1807)²¹¹².

1807 yılının Nisan ayı ortalarında Tuna Seraskeri Mustafa Paşa'nın bildirdiğine göre Rus ordusu, İsmail ve Yergöğü sahrasında tekrar pozisyon almıştı. Bu durumda İbrail ve İsakçı kaleleri, tehlike hattına girmiş oluyordu. Sabık Van Valisi Abdurrahman Paşa, maiyetindeki birliklerle İbrail Kalesi Muhafızlığı'na tayin edilmiş ve acele olarak görev mahaline gelmesi emredilmişti. Rus ordusu da bir kısım birlikleri vasıtasıyla İbrail etrafını gezerek bölgeyi tahkik etmekteydi. Buna karşılık kalede yeterli sayıda asker bulunmaması sebebiyle, Silistre tarafında Yılıkoğlu ve maiyetindeki birliklerin İbrail'e gönderilmesi talimatı verilmişti²¹¹³. Aynı yılın yaz aylarında Rus ordusu, Slabozia'da ateşkes sonuçlanıncaya kadar

²¹⁰⁹ BOA, C. AS 863/36971 (9 R 1222/16 Haziran 1807).

²¹¹⁰ BOA, C. AS 781/33052 (28 B 1222/1 Ekim 1807).

²¹¹¹ BOA, HAT 152/6411 (5 Za 1221/14 Ocak 1807); 152/6411 (19 Za 1221/28 Ocak 1807).

²¹¹² BOA, HAT 1367/54143 (18 N 1222/19 Kasım 1807).

²¹¹³ BOA, HAT 150/6329 (5 S 1222/14 Nisan 1807).

33.000 kişilik kuvvetiyle Hotin, Bender, Akkirman kaleleri ile Tuna üzerinde bulunan İsmail ve İbrail gibi güçlü kaleler dışında Turla ve Tuna nehirleri arasındaki bölgeyi neredeyse tamamen işgal etmiş durumdaydı. Constantin İpsilanti'nin ihanetine ve Bükreş'te Rus ordusuna tabi olmasına rağmen Boğdan Voyvodası Maruzi, Bab-ı Âli'ye sadık kaldığını beyan ederek, Tuna Nehri'nin beri tarafına çekilmiş ve Rus Generali Miloradocivh komutasındaki kuvveterle çatışmaya girmişti²¹¹⁴.

Tablo 110: İbrail Kalesi Askeri ve Günlük Tayinatları (Haziran 1807)²¹¹⁵.

	Ekmek (çift)	Et (kıyye)	Arpa (kile)	Muhtemel Asker Sayısı
Serasker Mehmed Celaleddin Paşa'nın	6.266	890	1240	6.266
Muhafız Abdurrahman Paşa	900	180	180	900
Yeniçeri	5.128	1.021,5	174	5.128
Yılıkoğlu	1737	476	447	868
Kulkethudası	50	10	5	25
Maçın Ayanı	200	95	40	100
İbrail Nazırı Ahmed Ağa	2.337	830	220	1.168
Toplam				16.618

İki ordu arasında harpler devam ederken, bir yandan da savaşı sonlandırmayı hedefleyen mütareke için görüşmeler yapılıyordu. Müzakere şartları, Rusya'nın teklifine göre Tuna Nehri'nin karşı tarafı Rusya'nın ve beri tarafı ise Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olması yönündeydi. Bu halde Hotin, Bender, Kili, Akkirman ile Eflak ve Boğdan memleketleri, Osmanlı tasarrufundan çıkmış olacaktı. Daha önce 1787-1792 tarihlerinde cereyan eden savaşın ardından Özi havzasının Rusya'ya teslim edilmesi ile birlikte Osmanlılar, kuzey hattında son derece hassas ve stratejik bölgeleri kaybetmiş durumdaydı. Şayet Rusya'nın şimdiki mütareke şartları kabul edilirse, Osmanlı kontrolünde bulunan Tuna Nehri'nin karşı tarafındaki İbrail, Kalas, Yergöğü ve Kulle gibi karada ve nehirde önemli tedarik noktaları da kaybedilmiş olacaktı. Rusların mütareke şartları Osmanlı yönetimi tarafından tartışılırken, mevcut koşullara göre teklif edilen maddelerin kabul edilmesi gerektiğini savunanlar olduğu

²¹¹⁴Vladimir Mischevca-Periklis Zavitsanos, *Principele Constantin Ypsilanti*, Civitas, Chişinău -1999 1760-1816 s. 97.

²¹¹⁵ BOA, C. AS 863/36971 (9 R 1222/16 Haziran 1807).

gibi, karşı çıkanlar da olmuştu (Eylül 1808)²¹¹⁶. Rusya Başvekili Romanzoff, 1808 yılının sonlarına kadar Rus ordusunun istila ettiği tüm bölge ve kalelerin, resmi manada Rusya'ya ait olduğunun artık kabul edilmesini istiyordu. Hotin, Bender, Akkirman, Kili, İbrail, Yergöğü ve Kulle kalelerinin de Rusya'ya terkini ve Fethülislam'dan Krayova'ya; Eflak, Boğdan ve Bucak memleketleri arazasının de Sünne Boğazı'na kadar Osmanlıların tahliye etmesini istiyor ve musalaha akdinin bunun üzerine inşa edileceği şartına bağlıyordu. Bir yıl önceki mütareke görüşmeleri devam ederken Osmanlı bürokrasisi içinde, Rusların bu teklifleri acele ile kabul ettirmek ve oldu-bittiye getirmek istedikleri yönünde bir algı oluşmuştu. Osmanlılar, Tuna Nehri'nin iki ülke arasında tertip edilecek bir sınır hattı benimsenmesinin mümkün olmadığını ifade ederek, bu şartların uygulanmasına direnmekteydi. Osmanlı Murahhası Muhib Efendi'nin tabiriyle bahsi geçen kale ve bölgeler, “*Frengistan'da olsa üç-dört krallık itibar olunur*” bir seviyedeydi. Zira bu arazi üzerindeki sekiz kale, Osmanlı Devleti için Rus ordularına karşı en büyük koruma kalkanı ve Rumeli bölgesinin kilidi olarak addediliyordu. Rusya'nın bu kale ve arazilerde ikamet etmekte olan müslüman ahali meselesini de geçiştirdiğini, bizzat Muhib Efendi ifade etmekteydi. Dolayısıyla bu teklifin kabul edilmesi halinde, Osmanlıların uğrayacağı zararın düşünülerek hareket edilmesi gerektiğini de ekliyordu. Muhib Efendi, 1787-1792 yılları arasındaki savaşın neticesinde imzalanan antlaşmayla, Turla Nehri'nin Rusya ile sınır olarak telakki edilmesinin sebep olduğu olumsuz koşullara dikkat çekmekteydi. Ona göre Rusya, hile ile haksız bir savaş başlatmıştı. Osmanlı arazilerine hücum ederek ansızın Hotin ve Bender kaleleri ile Eflak ve Boğdan arazilerine kolayca girmişti²¹¹⁷. Keza Hotin, Bender, Akkirman, Kili, İsmail, İbrail, Yergöğü ve Kulle kaleleri ile Fethülislam'dan başlayıp Eflak, Boğdan ve Bucak arazilerini, musalahadan önce mütareke şartlarına dâhil etmek isteyen Rus Başvekil Romanzoff, böylelikle Osmanlıların bu arazileri Rusya'ya teslimini kabul ettirmek zorunda bırakmaya çalışıyordu (Aralık 1808)²¹¹⁸.

²¹¹⁶ Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, s. 273.

²¹¹⁷ BOA, HAT 851/38146 (21 L 1223/10 Aralık 1808).

²¹¹⁸ BOA, HAT 851/38150 (21 L 1223/10 Aralık 1808).

1. İbrail Muhasarası ve Kalenin Rus Ordusuna Teslimi

Müzakareler, Rusların aşırı istekleri sebebiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştı. 1809 yılına gelince devam eden savaş, artık İbrail, İsmail ve Yergöğü kalelerini, iki ordu arasında odak noktası haline getirmişti. Bu yılın başlarında Rus ordusunun ana hedefi, İbrail ve Tolcu kalelerini ele geçirmek ve İsmail Kalesi'nin direncini zayıflatarak teslimi zorlamaktı²¹¹⁹. Bu sebeple Rus Feldmareşali Prozorovskiy, Mart ayında İbrâil, İsmâil ve Yergöğü mevkiilerini ele geçirmek için Çar I. Aleksandr'dan izin istemişti. İbrail'in alınması ile birlikte, Yergöğü ve İsmail kaleleri arasında irtibat hattı kesilmiş olacak, böylelikle Tuna Nehri'nde önemli ölçüde kontrol sağlanacaktı²¹²⁰. Rus ordusunun faaliyetleri karşısında İbrail Kalesi, çok sayıda askerle takviye edilmesine rağmen temelde tedarik sıkıntısı çekmekteydi. Kale muhafazasına tayin edilen yeniçeri mevcudunun çokluğu, askerinin günlük ihtiyaçlarının temini ve taksimatında önemli sorunlar meydana getiriyordu. Kalede askeri işeyi sağlamakla görevli olan Nüzul Emîni Seyyid Mehmed Said Efendi, tayinat meselesiyle ilgili karşılaştığı zorluklar sebebiyle, bir bahane ile Maçın tarafına geçmişti. İbrail Nüzul Emînlîği'ne vekâlet eden görevlinin, sadece 22 günlük tayinat tertibatını bile yapmaya kudreti yetmemişti. Günlük tahsisatlarını alamayan askeri gruplar, bu sebeple kale içinde huzursuzluk çıkarmaya başlamıştı. İbrail'deki yeniçeri zabiti Serturnâi Hüseyin Ağa ve diğer askeri grupların ileri gelenleri, durumu tam beş kez merkeze bildirmiş ve uzun süredir bir çözüm bulunamadığını ifade etmişlerdi. Şikâyetlerinde, İbrail Nüzul Emîni olan Seyyid Mehmed Said Efendi'nin bu görevi idarede gayret ve sadakatine inanmalarına rağmen, tayinat miktarının çokluğu sebebiyle üretim, tedarik ve tahsisatta zorluklar yaşandığını ve onun bu işleri yönetmeye iktidarının olmadığını dile getirmişlerdi. Dolayısıyla bu meseleyi yönetebilecek birinin tayin edilmesi gerektiğini bildiriyorlardı. Nitekim bu talep karşılık bulmuş ve Osmanlı yönetiminin talimatıyla Seyyid Mehmed Said Efendi görevden alınmış ve yerine Hotin Defterdarı olan Seyyid Mehmed Efendi tayin edilmişti. Mehmed Said Efendi ise İstanbul'a geçmiş ve yönetime sunduğu

²¹¹⁹ Alexander Mikhailovsky-Danilevsky, *Russo-Turkish War of 1806-1812*, Volume I, (Trans. and edit. by Alexander Mikaberidze), The Nafziger Collection, Ohio 2002, s. 97.

²¹²⁰ Aynı eser, 86-87.

raporlarda, hakkında iddia edilen şikâyetleri reddederek askerin tayinatında bir kusurunun olmadığını ifade etmişti. Said Efendi'ye göre, görevi esnasında 123 günlük tayinatın tahsis edilebilmesi, yüklü miktarda zahire alımını gerektiriyordu. Alımların yapılabilmesi için de nakit paraya ihtiyaç vardı. Ayrıca mahsülün tedarik edilebilmesi için, muhtelif bölgelerde ya da tüccar sefinelerinde mübayaa edilebilecek miktarda zahirenin bulunması lazımdı. Aynı zamanda bu mahsülü tamamen tedarik etmek bile, tek başına yeterli değildi. Güçlü bir organizasyonla ve iş gücüyle, üretimden tüketime kadar çok yönlü bir koordinasyona ihtiyaç duyulmaktaydı. Said Efendi'ye göre, memuriyeti zamanında kendisine *miri hazineden bir akçe verilmediği gibi, bir habbe zahire bile miri mübâyaa tertip edilmemiş*, buna rağmen askerin tayinatı meseleini yönetmeye gayret gösterdiğini ifade etmişti. Ancak kale ileri gelenlerinin düşüncelerine göre, Said Efendi servet sahibi bir insan olmadığından nüzul eminliği hizmetinin ilk zamanlarında görevini lâıkiyle icra etmiş olsa da sonradan bu işin yönetiminde acziyete düştüğü dile getirilmişti. Dolayısıyla mevcut askerin tayinat işlemleri gerçekleştirilememişti. Mehmed Said Efendi bu iddiaları da reddetmiş, miri hazine tarafından İbrail için tertip edilen bütçeden bir akçe bile heba etmediğini savunarak, vazifesini kaidelere uygun bir şekilde icra ettiğini belirtmişti. Yapılan tetkiklerle ortaya çıkan hesapta, 123 günlük olmak üzere sadece 2.250 yeniçeri için tahsis edilmesi gereken 276.750 çift ekmeğin ve ortalama 70.850 kg etin, sadece %10 kadar bir miktarı bile tahsis edilememişti²¹²¹. Elbette bu tarihlerde zahire konusunda ortaya çıkan olumsuz durumun birçok sebebi vardı. Nitekim Eflak ve Boğdan bölgesinden temin edilen hububat ve et, Rus ordusunun bu bölgeyi istilası yüzünden önemli ölçüde kesintiye uğramıştı. İlaveten civar bölgelerden temin edilen mahsüller, muazzam sayıdaki askerin tedariki için anında tertibi yapılabilecek üretim koşullarından yoksundu. Aynı zamanda Tuna hattında ticaret yapan zahire ve hayvan üreticilerinin faaliyetleri de, harp sebebiyle aksamış durumdaydı. Bu suretle askerin tedariki, tek başına nüzul emininin üstesinden gelebileceği ya da aksamalardan sorumlu tutulabileceği bir durum değildi. Benzer olumsuz koşullar, elbette Rus ordusu için de geçerliydi. Tuna hattında kontrolü sağlamak ve Osmanlı ordusuna son darbeyi vurmak için tertip

²¹²¹ BOA, C. AS 586/24662 (7 M 1224/22 Şubat 1809).

ettikleri yaklaşık 80.000 kişilik ordu mevcudunun tedarikinin sadece Eflak ve Boğdan zahiresi ile giderilemeyeceği açıktı. Zira Ruslar da Osmanlılar gibi askerlerinin günlük ihtiyaçlarını sağlamaya çalışırken ortaya çıkan problemleri yönetememişlerdi. Rus ordusu için yerelden tedarik edilen ihtiyaçlar, savaş sebebiyle köylülerin göçlerine ve dolayısıyla tarımsal üretimde ciddi bir düşüşe neden olmuştu²¹²².

Tilsit ve Erfurt'ta yaptığı görüşmelerle Fransız tehlikesini bir süre için ortadan kaldırdığına inanan Rusya, kendi lehine oluşan bu durumdan istifade etmek için, Osmanlılarla Yaş Kasabası'nda başlayan görüşmelerde aşırı isteklerini tekrar etmişlerdi. Bu suretle Rusya, Eflak ve Boğdan'ın tamamını talep ediyordu. Osmanlılar tarafından görüşmelere memur edilen Galib Efendi ve diğer murahhaslar, Rusya'nın gerçekleşmesi mümkün olmayan aşırı talepleri üzerine müzakerelerden çekilmişlerdi. Görüşmeler sonuçsuz kalınca Rus ordusu, Prens Prozorovsky komutasında Nisan 1808'de yeniden askerî harekâta başlamıştı. Prozorovsky, büyük bir taarruz için askeri kuvvetlerini Eflâk ve Boğdan memleketlerinin tamamına yaymış durumdaydı. Müteakip zamanlarda Ruslar, İsmail Kalesi'ne saldırmış ve böylelikle Tuna üzerine yapacakları askeri harekâta daha fazla yoğunlaşmışlardı²¹²³. Prozorovsky'in planına göre, Tuna Nehri kuzeyindeki tüm kaleler alınacak ve müteakiben nehrin karşı tarafına geçilerek Osmanlı ana ordusu imha edilecekti²¹²⁴. 1809 yılının bahar aylarında Silistre Valisi ve Tuna Seraskeri tayin edilen Hüsrev Paşa'nın bildirdiğine göre, Rusya arkasını sağlama olarak İsmail, İbrail ve Yergöğü kaleleri üzerine hücum etmek üzereydi. Dolayısıyla bu kalelerin tedarik ve takviyesi sağlanmalıydı. İyi donatılmış yeniçeri ortaları, Varna iskelesine kayıklarla ve buradan da İsmail ve İbrail'e takviye edilmeli ve kendi maiyeti haricinde, topçu askerlerle birlikte muhtelif mühimmatın sevkiyatı yapılmalıydı (Nisan 1809)²¹²⁵. Aynı tarihlerde Tuna hattının genel durumuyla ilgili daha gerçekçi gözlemleri içeren raporlar da merkeze ulaşıyordu. Reisülküttap Galib Efendi tarafından Hüsrev Paşa'ya

²¹²² Gábor Ágoston-Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, s. 495-496.

²¹²³ Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vakayi'-i Baba Pasa Fi't-Târih*, (Haz: Salih Erol), TTK, Ankara 2013, s. 47.

²¹²⁴ Alexander Mikhailovsky-Danilevsky, *Russo-Turkish War of 1806-1812*, Volume I, s. 86-87.

²¹²⁵ BOA, HAT 1004/42118-A (17 S 1224/3 Nisan 1809).

gönderilen değerlendirme ve tavsiye mektupları, bu anlamda önem arz etmekteydi. Galib Efendi, Silistre bölgesindeki askerlerin zahire ihtiyaçlarına vurgu yapıyor ve tedarikin kesinlikle sağlanması gerektiğini belirtiyordu. İbrail Kalesi'ni muhasara halinde olan Rus ordusunun, yaklaşık 30.000 kişilik bir mevcuttan oluştuğunu ve gece-gündüz durmaksızın kale duvarlarını top atışlarıyla tahrip ettiğini bildirmekteydi. Askerin gıda ihtiyaçlarının karşılanması için Silistre civarından yaklaşık 6 gemilik peksimet İbrail'e gönderilmişti. Ayrıca Silistre ve Rusçuk arasında, Tutrakan karşısında kalan bölge de Rus ordusu tarafından zapt edilmiş ve büyük bir kuvvetle Tuna Nehri'nin beri yakasını süratle bir şekilde tazyik etme amacıyla olduğu da belirtilmişti. Dolayısıyla bölgedeki asker mevcudu artırılmalı ve Hazergrad ve Osmanpazarı tarafından bir miktar takviye birliğin toplanması gerekmektedir. Öte yandan İbrail Kalesi muhafızı Seyyid Abdurrahman Paşa ve Nazır Ahmed Ağa'dan gelen haberlere göre, kale askerinin zahire ihtiyacı hat safhadıydı ve derhal takviye edilmesi gerekiyordu. Bir yandan da Tuna hattının güvenliği için son derece stratejik olan İsmail Kalesi'nin muhafazası için de Pehlivan İbrahim Ağa (Baba Paşa) tekrar görevlendirilmişti. Bu sıralarda Tolcı ve çevresi Pehlivan İbrahim Ağa tarafından muhafaza edildiğinden, onun İsmail tarafına tayin edilmesiyle bu bölgenin korunmasındaki boşluğu kapatmak için, tedbiren Yılıkoğlu tarafından bir kısım asker gönderilmişti (28 Nisan 1809)²¹²⁶.

Takip eden dönemlerde, Osmanlı yönetiminde değişikliğe gidilmiş ve Yusuf Paşa (Halep Valisi sabık sadrazam Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa) sadrazamlık için İstanbul'a gelmişti (24 Nisan 1809). İsmail, Yergöğü ve İbrail kalelerine taarruz eden Rus birliklerine karşı, Serdar-ı Ekrem sıfatıyla Sancağ-ı Şerifi alarak harp bölgesine geçmesi kararlaştırılmıştı. Rus ana ordusu, 1809 yılında Dobruca'yı geçtikten sonra iki kola ayrıldı. Biri Varna tarafına diğeri ise Şumnu'da bulunan ana Osmanlı ordusu üzerine saldırdı. Ancak şiddetli taarruzlarına rağmen, Rus ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Öte yandan Osmanlı donanması, Varna'ya geçerek buradaki Rus birliklerini geri püskürttü. Daha sonra Rusçuk tarafına yönelidi. Yergöğü'nden Bükreş'e doğru yola çıkmaya çalıştığı sırada Rus ordusu, Tuna komutanı Hüsrev Paşa'yı Razvan civarında bozguna uğrattı. Bunun üzerine Ruslar, moral bularak

²¹²⁶ BOA, HAT 983/41654-T (13 Ra 1224/28 Nisan 1809).

ordularını birleştirip Silistre'yi kuşattılar ve bu suretle Bükreş'e çekilmekten vazgeçtiler²¹²⁷. Böylece Osmanlı ordusu, Tuna Nehri'nin beri tarafına püskürtülmüş ve Kont Mihail Kamenski komutasındaki Rus ordusu da Tuna hattına tekrar geçmiş oluyordu²¹²⁸.

Nisan ayının sonlarında İsmail, Yergöğü ve İbrail kaleleri dışında, Eflak ve Boğdan bölgesi ile Turla hattında tam kontrol sağlayan Rus birlikleri, İbrail Kalesi'ne büyük bir tazyik ve taarruz harekâtına başlamıştı. Zahire ve asker tedarik edilmesi için ihtiyaçlarını talep eden kale muhafızı Abdurrahman Paşa, Nazır Ahmed Ağa ile müştereken bir rapor hazılamışlardı. Verdikleri bilgilere göre Rus askerleri, ağır ateşli silahlarını İbrail kazasının bazı bölgelerine yerleştirmişti. Nazır Ahmed Ağa maiyetinde 500 kadar süvari devriye gezerken, Rus ordusunun bir kısmı ile yakın muharebelere girmiş ve kısmen başarı sağlamışlardı. Piyade ve topçu birlikleri ile İbrail yakınındaki geçitten peyderpey geçen Rus birliklerine, bizzat Rusya Feldmareşali Prozorovsky kumanda etmekteydi (29 Nisan 1809). Kale muhafızlarına göre, İbrail'in varoş tarafının arazisi geniş, boş ve düz olması sebebiyle acilen 3.000 kadar süvari ve piyade askere ihtiyaç duyulmaktaydı ve bunların derhal intikal edilmesi gerekiyordu²¹²⁹.

Diğer yandan Prozorovski, yakın bir tarihte Yergöğü Kalesi'ne etkin bir taarruz planıyla saldırmasına rağmen güçlü bir direnişle karşılaşmış ve Rus ordusu mağlup olmuştu. Müteakiben Rus komutan Kont P. İ Bagration, Maçin ve Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü yerde önemli bir mevki olan Köstence'yi zaptetmişti. Prozorovsky ve Kutuzov komutasındaki Rus birlikleri, Mayıs ayına doğru İbrail Kalesi'ne hareket etmiş ve burayı kuşatmışlardı. İbrail kuşatması için Rus ordusu, üç kolordu halinde hareket edecekti. Kamesnky, Essen ve Markov komutasındaki muhasara birlikleri, İbrail etrafında karargâhlarını kurmuşlardı. Bu tarihlerde Tutrukan, Kulle, Niğbolu ve Vidin kalelerinde 10.000, Rus raporlarına göre İbrail Kalesi'nde 12.000, İsmail'de 10.000, Yergöğü ve Rusçuk'ta 10.000, Vidin'e kadar yukarı Tuna'da yayılmış 10.000 kadar devriye birliklerin mevcut olduğu ifade

²¹²⁷ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l Vukuât*, C. III-IV, (Haz: Neşet Çağatay), TTK, Ankara 1992, s. 237-238

²¹²⁸ Virgina H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, s. 282.

²¹²⁹ BOA, HAT 983/41654-A (3 Ra 1223/29 Nisan 1808).

edilmektedir²¹³⁰. Ancak resmi evraklarda kale içinde ve dışında sadece İbrail'i müdafaa eden askeri personelin sayısı, seraskerlik mevcudu ile birlikte yaklaşık 15.000 askerin biraz üzerindeydi. Bu askerlerin ortalama 5.000 kadarı yeniçeri ve büyük kısmı da yerli ve maaşlı askerlerden oluşmaktaydı.

Tablo 111: İbrail Muhafızı Olan Askeri Grupların 137 Günlük Tayinatı (21 Mart 1809)²¹³¹

	Ekmek çift	Et (kıyye)	Şair (kile)	Muhtemel asker sayısı
Yeniçeri	702.536	139.877	23.838	5128
Mehmed Celaleddin Paşa	858.442	145.220	169.880	6265
Kulkethudası Muhyiddin Ağa	7.261	1370	685	53
Yerli yeniçeri	145.357	28.770	8.768	1061
Çete kayığı personeli	12.330		110	90
Abdullah..Paşa	11.4300	24.660	24660	900
Süleyman Ağa	291.536	91.790	118680	2128
Toplam	2.131.762	1.710.115	25.845.860	15.622

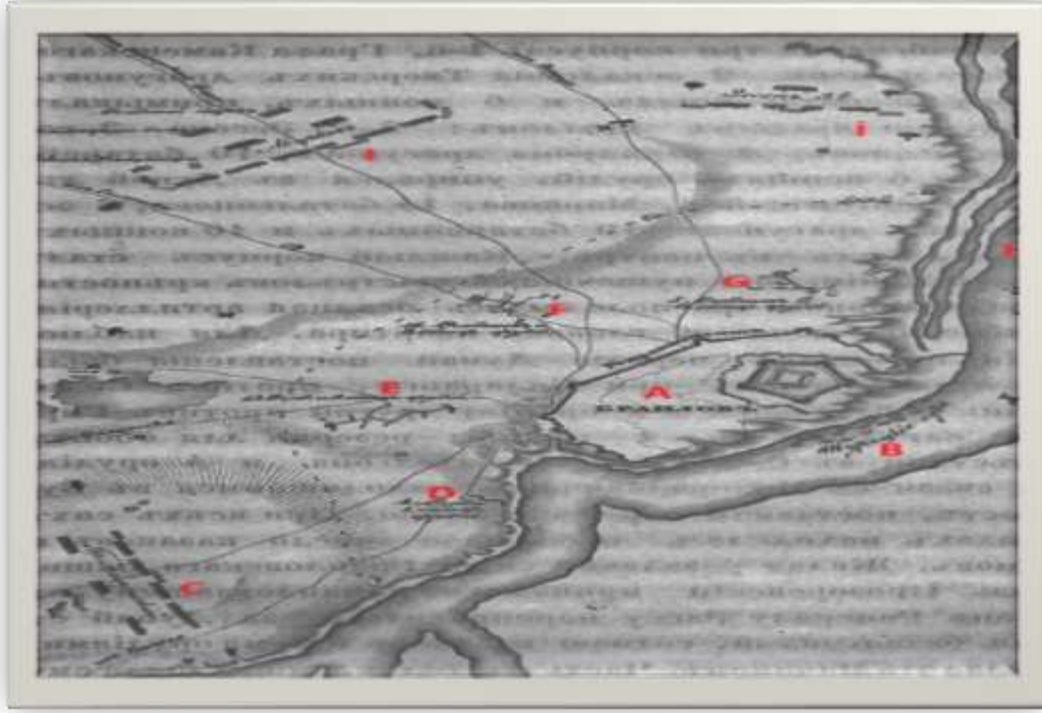
Rusların kaleyi teslim teklifi, müdafiler tarafından reddedilmişti. Rus ordugâhları, birbirleri arasında mobilize olmak üzere muhasara hattında tabyalar inşa etmişti. Kaleden yapılan top atışlarından korunmak için, yaklaşık 750 metrelik bir mesafede ağır ve hafif topçu bataryalarını konuşlandırmıştı. Mayıs ayının 2. günü kaleyi muhasaraya başlamış ve 7-8 saat süren şiddetli çarpışmalar neticesinde Ruslar, 2.229 askerini kaybetmiş ve bir o kadar yaralı ile muhasarayı sonlandırmıştı. Rusların bu taarruz harekâtının başarısızlıkla sonuçlanmasının sebebi, evvela topçu bataryalarının kale surlarına istedikleri tahribatı verememiş olmasıydı. Diğer taraftan taarruz birlikleri de harekâta erken başlamış ve kale topçularının hedefine girerek büyük bir zayıf vermişlerdi²¹³².

²¹³⁰ Alexander Mikhailovsky-Danilevsky, *Russo-Turkish War of 1806-1812*, Vol. I, s. 103-104; Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, s. 281-282.

²¹³¹ BOA, D. BŞM. d 7447 (4 s 1224/21 Mart 1809).

²¹³² Alexander Mikhailovsky-Danilevsky, *Russo-Turkish War of 1806-1812*, Volume I, s. 103-104; Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, , s. 282.

Plan 36: Rus Ordusu'nun İbrail Kalesi'ni Muhasara Planı (1809)²¹³³

Mikhailovsky-Danilevsky'in ifadesine göre tecrübeli bir komutan olmasına rağmen Prozorovsky, taktik ve staretijik manada büyük bir hata yapmıştı. Zira Kutuzov'un, kuşatma kuvvetlerinin sayısının yetersiz olduğu görüşüne aldırış etmemişti. Mayıs ayının başlarında komutayı bizzat devr almıştı. Taarruz için yapılan saldırılar, kötü organize edilmişti. Bu başarısız saldırının ardından bu hatta Prozorovsky'e bağlı birlikler, bir müddet hareketsiz kalmış ve herhangi bir bölgeye saldırı da bulunmamıştı. Ayrıca Ruslar, Tuna Nehri'nin beri tarafına geçemedikleri için Sırpları destekleme planları da aksamıştı²¹³⁴. 1809 yılında başlattıkları Tuna harekâtında planlı bir şekilde ilerlelemelerine rağmen Rus ordusu, kalelerde beklemedikleri bir direnişle karşılaşmıştı. Yergöğü Kalesi muhasarası da Rus

²¹³³ Alexander Mikhailovsky-Danilevsky, *Russo-Turkish War of 1806-1812*, Volume I, s. 101; A: İbrail Kalesi B: Osmanlı Gemileri C: Kont Kamensky Birlikleri D: 4 Kuşatma ve 1 Top Bataryası E: 13 Kuşatma ve 9 Top Bataryası F: 16 Kuşatma ve 9 Top Bataryası G: 5 Kuşatma ve 11 Top Bataryası H: Rus Gemileri I: General Markov İ: General Essen.

²¹³⁴ Alexander Mikaberidze, *"The Lion Of The Russian Army": Life And Military Career Of General Prince Peter Bagration 1765-1812*, Florida State University College Of Arts And Sciences, (the degree of Doctor of Philosophy) 2003, s. 486-487.

ordusunun başarız kuşatma planı neticesinde son bulmuş ve bu yılın kış ayları boyunca, her iki tarafın askeri kuvvetleri hareketsiz kalmıştı. Başarısız İbrail kuşatması da Rus ordusunun idarecileri arasında birbirlerini suçlamalarına sebep olmuştu. Prens Prozorovsky, bu başarızlığın faturasını Kutuzov'a yükleyerek, onu Rus Çarı I. Alexander'a şikâyet etmişti. Kutuzov, Prensın ısrarıyla görevden alınarak, bir süre sonra Litvanya Valisi olarak atanmıştı²¹³⁵.

Osmanlı Sadrazamı da İbrail muhasarası ile ilgili padişaha sunduğu raporda, kalenin Ruslar tarafından kuşatıldığı ancak şiddetli bir direnç gösterdiği belirtiliyordu. Nazır Ahmed Ağa'nın gayretiyle zahire tedarikleri sağlanmış ve askere kifayet edecek bir miktara ulaşmıştı. Öte yandan bu muhasarada yararlılık gösterenlerin başında, dönemin bazı müellifleri tarafından Pehlivan İbrahim Paşa gösterilmekteydi. Zira Pehlivan İbrahim, kaleye yakın bölgelerde Rus ordularına ani baskınlar yapıyor ve onların nizamını bozmaya çalışıyordu. Kale içinde ise İbrail Muhafızı Müftü Paşa (Abdurrahman Paşa) kale kapılarını güçlendirmiş, metris ve hendekleri temizleterek bozulan kale mahallerinin tahkimiyle ilgilenmişti. Kale askerleri arasında bilhassa İsmail Kalesi muhasarasında gösterdiği gayretle büyük şöhret bulan Pehlivan İbrahim Ağa'nın faaliyetleri, Gazzizâde Abdullatif Efendi tarafından etraflıca izah edilmekteydi. İbrail Kalesi'nin bu başarılı savunması, Gazzizâde'nin eserinde bir anlamda tek başına Pehlivan İbrahim Ağa'ya etfedilmekte ve onun, kalenin imdadına yetişmesi meselesi detaylı ancak abartılı bir şekilde anlatılmaktadır. Rus muhasara kuvvetlerinin sayısı, kale muhafızı Abdurrahman Paşa'yı paniğe sevk etmişti. Buna rağmen Nazır Ahmed Ağa'nın kale idaresi ve savunmada büyük gayreti söz konusuydu. Gazzizâde Abdullatif Efendi'nin eserinde, Nazır Ahmed Ağa'nın başarısız Rus muhasarasında gösterdiği yararlılıktan bahsedilmemektedir. Rusların kuşatma ve taarruzlarının bertaraf edilmesi için kale muhafızı, maiyetindeki adamlarını Pehlivan İbrahim'e göndererek yardım etmesi için ricacı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre kaleye tazyik fazla olduğundan, Pehlivan İbrahim yardıma karar vermiş ve maiyetindeki askeri, uygun bir nizama sokarak İbrail tarafına doğru hareket etmiştir. Bir gece vakti askerlerini, ansızın ve parça

²¹³⁵ Ali Gökçen Özdem-İbrahim Yılmazçelik, "1812 Bükreş Antlaşması ve Rusya'nın Balkanlar'a Müdahalesi", *Balkan Tarihi, C. I, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları 1*, 2016, s. 288-289.

parça Rus muhasara birlikleri üzerine göndererek onlara büyük bir zaiyat vermiş ve şaşırtmıştı. Rus birlikleri, Pehlivan İbrahim'in askerlerini yaylın ateşine almıştı. Bu faaliyetler, gerek İbrail askeri ve gerekse ahaliye önemli bir moral sağlamıştı. Tekrar ani bir saldırı ile Rus birliklerine büyük kayıplar vermişti. Yaklaşık 5.000 Rus askeri telef olmuş, 200 kadarı esir alınmış ve diğer Rus birlikleri de geri çekilmek zorunda kalmıştı. Gazzizâde Abdullatif Efendi'nin verdiği bu bilgiler, temelde kale askerlerinin içerde verdiği mücadeleden ziyade, Pehlivan İbrahim Paşa'nın faaliyetlerine odaklanmıştı.²¹³⁶ Her ne kadar Pehlivan İbrahim, Rus ordusuna büyük zaiyat vermiş ve kalenin muhafazasına katkı sağlamışsa da bahsi geçen zafer, tek başına ona etfedilemezdi. Zira İbrail Kalesi'ni muhafaza etmek için birçok farklı askeri grup, yoğun bir faaliyet halindeydi. Tuna Seraskeri Hüsrev Paşa'nın bildirdiğine göre kale, gece gündüz Rus toplarının taarruzu altındaydı ve kale askerleri de kahramanca muharebe etmekteydi. Yergöğü sahili ve civar bölgeler dahi, suikasta uğrayacakları açıktı. Bu sebeple Hüsrev Paşa maiyetindeki birliklerle, Yergöğü Kalesi mukabilinde ve Rusçuk sahrasında, şehrin merkezine yedi saat mesafedeki Turluk/Torluk? isimli bölgeden hareket ederek Tuna hattını kontrol altına alacaktı. Rusçuk sahrasından sahil tarafına geldiğinde, Yergöğü Muhafızı Mirmiran Alaaddin Paşa ve sair askeri erkânla müzakere etmiş, Yergöğü ve civar bölgenin takviyesine öncelik verilmesi kararlaştırılmıştı. Rusya Feldmareşali, büyük bir ordu ile İbrail Kalesi'ni ziyadesiyle tazyik etmiş olduğundan, yardıma muhtac olduğu da açıktı. 30 Nisan 1809 tarihinde Rus ordusu, çok sayıda askerle tekrar İbrail Kalesi'ne hücum etti. Kale içinde müdafaa unsurları, Erzurum sabık müftüsü ve eski Van Muhafızı Seyyid Abdurahman Paşa'nın komutasındaydı. İbrail askerleri, Rus muhasarasına şiddetle karşılık veriyordu. Öyle ki bu tarihteki saldırı sırasında İbrail kadısı da hayatını kaybetmişti. Gelen bilgilere göre, Rus ordusundan birkaçı general olmak üzere çok sayıda kayıp verilmişti²¹³⁷. Ruslar, lağımlar bağlamak suretiyle kale surlarına gedik açmaya çalışmıştı. İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın gayretleriyle topçu ve lağımcı Rus kuvvetlerinin kale duvarlarında açtığı gedikler, sürekli bir çalışmayla

²¹³⁶ Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekâyi'-i Baba Paşa Fi't-Târih*, (Haz: Salih Erol), TTK, Ankara 2013, s. 22-225.

²¹³⁷ Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târihi*, s. 221-223; Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, s. 539-540.

kapatılıyordu. Ayrıca kale muhafızı Abdurrahman Paşa müdafaayı sağlarken Ahmed Ağa, bir yandan da muhtelif vakitlerde kaleden hurûc hareketleriyle Rus muhasara birliklerinin nizamını bozuyordu²¹³⁸. Seyyid Abdurrahman Paşa ve Nazır Ahmed Ağa tarafından gelen bilgilere göre, Mayıs ayının hemen başındaki Salı gecesi, Rus birlikleri art bölgelerinde önlemlerini almış ve sabah saat 7,30'da kaleye saldırmıştı. Kale duvarı önündeki hendeklere merdivenler koyarak yaptıkları taarruzlar, İbrail müdafileri tarafından geri püskürtülüyordu. Bu bölgede bir meydan muharebesi gerçekleşmiş, karşı karşıya gelen iki ordu kılıç kılıca çarpışmış ve Rusların yaklaşık 3.000 askerini kaybettiği, çok sayıda esir alındığı ve perişan halde geriye çekildiği bilgisi ulaşmıştı. İbrail Nazırı Ahmed Ağa, Maçın Âyanı ve Pehlivan İbrahim Paşa'nın raporları, aynı bilgileri tafsilatlı bir şekilde izah etmekteydi. Dolayısıyla Gazzizâde'nin belirttiği rakamlar, İbrail muhasarası özelinde abartılı şekilde verilmişti. Pehlivan İbrahim Ağa, kısa süre sonra Tolcî ve Babadağı muhafazası için görevlendirilmişti (15 Mayıs 1809)²¹³⁹. İbrail Kalesi'ndeki zahire miktarı, daha önce de belirtildiği üzere şimdilik yeterli derecedeydi. Buna rağmen olumsuz bir durumla karşılaşıldığında, zahire ve mühimmat taleplerinin karşılanması için de tedarik hattının açık tutulması gerekiyordu.

Rusların Yergöğü ve İbrail'deki başarısız kuşatmasının ardından, ordusunun az sayıdaki bir birliği de Hırsova taraflarındaydı. Dolayısıyla bir süre sonra Hacıoğlupazarı'na memur edilen Pehlivan İbrahim Ağa bir taraftan ve Balçık tarafına memur edilen Halil Paşa da başka bir taraftan yapacakları taarruz harekâtıyla Hırsova havzasındaki Rus birliğini dağıtarak İbrail yolunun açılması planlanıyordu. Pehlivan İbrahim Ağa, her ne kadar maiyetiyle düşman birliklerini takip etmekteyse de zahire tedariki konusunda yeterli takviyeyi alamıyordu. Bu tarihler, sadece Pehlivan İbrahim Ağa'nın değil, tüm Osmanlı ordusu için de tedarik sıkıntısının yaşandığı bir döneme tekabül etmişti. Zira Sadrâzam'ın bildirdiğine göre, askerin kışlık tayinatı bile ancak üç-beş günde bir kez verilebiliyordu. Pehlivan İbrahim Ağa, kendi maiyetinin bu sıkıntısını gidermek için adamlarını etraf bölgelere keşfe

²¹³⁸ Mütercim Ahmed Âsım Efendî, *Âsım Efendi Tarihi*, (Hazırlayan: Ziya Yılmaz), C. II, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015, s. 1499-1501.

²¹³⁹ BOA, HAT 1001/42025 (30 Ra 1224/15 Mayıs 1809); BOA, C. AS 576/24249 (24 Ra 1224/9 Mayıs 1809).

göndermiş ve bu sırada Hırsova'dan başka bir mahalde düşmana tesadüf etmediklerini bildirmişti. Yine bu civarda yakalanan bir Rus askerinin verdiği bilgilere göre, Rusların Kazak askerlerinin generali ile maiyetinde olanların tamamı, nehrin karşı yakasına geçmişlerdi. Sadece Hırsova taraflarında az sayıda Kazak askeri kalmıştı. Onlar da karşıya geçmek için izin beklemekteydi. Bunların yok edilmesi talimatı, Halil Paşa ve Pehlivan İbrahim Paşa'ya verilmeliydi. Çünkü İbrail yolunun açılması, bu suretle mümkün olacaktı²¹⁴⁰. Diğer yandan her bir bayrağı beşer askerden 60 bayrak olarak, toplam 300 asker de seri şekilde İbrail'e gönderilmesi talimatı verilmiş ve bunların ulufelerinin tahsisatı dahi belirlenmişti. Kale muhafızlarının tazyiki ile çok sayıda askerini kaybeden ve 700 kadarını da esir bırakan Rus ordusu, Siret Nehri tarafına yönelmiş ve bir kısım Osmanlı askeri tarafından takip edilmişti. Yol esnasında küçük çaplı çatışmalar yaşanmış ve Rusların muhtelif çaplardaki top ve havanları ele geçirilmişti. Kalas tarafına ulaşan Rus birliklerinin, bir süre Osmanlı kuvvetleri tarafından muhasara altına alındığı haberi de ulaşmıştı²¹⁴¹. Sonuç olarak İbrail'in bu büyük başarısı, İstanbul'daki muhtelif saraylarda ve Beşiktaş tarafında demirlenen donanma unsurlarında şenlikler düzenlenerek kutlanmıştı (12 Mayıs 1809)²¹⁴².

Reisülküttap Galib Efendi, maiyeti ile beraber Siroz ve oradan Vidin karşısında Kalafat'dan geçerek Bukreş'e gelmişti. Burada Ruslar tarafından tayin edilen murahhaslarla antlaşma şartlarını müzakere etmek için bir toplantı yapılmıştı. İbrail ile birlikte Yergöğü Kalesi'nde de Rus ordularının aynı akıbete uğrayarak toplamda 6.000 kadar askerini kaybettiği bilgisi, bizzat her iki tarafın görevlileri tarafından da dile getirilmişti. Tekrar bir Rus taarruzuna karşı Pehlivan İbrahim Ağa, İbrail Kalesi'ne takviye için görevlendirilmişti. Ancak kendisine padişah tarafından doğrudan bir emir gelmedikçe bu bölgeye geçemeyeceğini ifade etmişse de Galib Efendi'nin telkinleriyle bunu kabul etmişti²¹⁴³. Kısa bir süre sonra sabık sadrazam

²¹⁴⁰ BOA, TSMA. e 436/35.

²¹⁴¹ Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, s. 563.

²¹⁴² BOA, C. AS 154/6781 (2 R 1224/17 Mayıs 1809); BOA, C. AS 93/4613 (Selh-i Ra 1224/12 Mayıs 1809).

²¹⁴³ BOA, HAT 286/17165 (20 B 1224/31 Ağustos 1809); Bu sıralarda Osmanlı ordusu, Tuna yalılarının istihkâmına öncelik vermişti. Ruslar, Tuna hattının her tarafına muhtelif birlikler sevk etmekte ve bir yandan da Sırp isyancılara destek vermekteydi. Ancak Sırp isyancılar, Osmanlıların

Çelebi Mustafa Paşa ve bir kısım mirmiran, maiyetleri ile birlikte takviye için İbrail'e gelmişlerdi (31 Mayıs 1809)²¹⁴⁴. Müzakereleri yürüten murahhaslardan gelen bilgilere göre bu ana kadar İbrail Kalesi, Rus ordusu tarafından üç kez büyük taarruza maruz kalmış ve her defasında kale askeri ve ahalisinin gayretiyle geri püskürtülmüştü²¹⁴⁵. Ayrıca bu muhasara esnasında kale muhafazasında gösterdiği yararlılıktan dolayı, Nazır Ahmed Ağa'nın yeğeni Memiş Ağa, yönetim tarafından ödüllendirilmişti. Zira kale muhasara altındayken, tayinat konusunda huzursuzluk çıkaran askerlerin isyankâr tavırlarına büyük ölçüde engel olmuş ve onları yatıştırmıştı. Bu suretle kendisine kapıcıbaşılık rütbesi verilerek bazı bölgelerin mukataa gelirleri tahsis edilmişti²¹⁴⁶.

Murahhaslardan gelen raporlar Bab-ı Âli'de görüşülmüş ve İbrail, İsmail ve Yergöğü kalelerinin tehdit altında olmaları sebebiyle, takviyelerine azami gayret gösterilmesi kararlaştırılmıştı. Zira Ruslar, Tuna Nehri'nin karşı tarafında yapacakları harekâtı kolaylaştırmak için, tekrar bu bölgelere yönelecekti. Ordu Seraskerliği'nin önerisinde, İstanbul'dan topçu, arabacı ve yeniçerilerin acilen bölgeye sevk edilmesi beyan edilmiş, aynı zamanda Anadolu ve Rumeli'den çok sayıda sergengeçti bayrakları açılması ve taşradan asker ihracına öncelik verilmesi tavsiye edilmişti. Dolayısıyla Rumeli ve Anadolu taraflarından tertip edilecek askerlerin, derhal bölgeye hareket etmeleri talimatı verilmişti. Zahir ve mühimmat konusu ise haliyle en büyük problemlerin başında geliyordu. Tedarik sıkıntısı

tazyiki ile zor durumda kalmıştı. Bir kısım Rus firkatesi, Yergöğü sahiline ulaşmış ve burayı nehirden tazyik etmeye çalışsa da kale muhafızlarının gayretleri ile geri püskürtülmüştü. Bir yandan Rusçuk Âyânı Boşnak Ağa, maiyetindeki askerlerle Yergöğü'ne peyderpey takviye birlikleri göndermişti. Yergöğü'nü kuşatan Rus birlikleri, yaklaşık 15.000 civarında bir mevcuttan ibaret olduğu, Osmanlı merkezine gelen haber arasındaydı. Bkz. BOA, C. AS 851/36426 (25 B 1224/5 Eylül 1809); Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C. IX., s. 136-137; Mütercim Ahmed Âsım Efendî, *Âsım efendi tarihi*, (Haz: Ziya Yılmaz), C. II, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015, s. 1513-1514; Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, s. 541-542.

²¹⁴⁴ Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, s. 557.

²¹⁴⁵ BOA, HAT 1006/42198 (14 R 1224/29 Mayıs 1809); Hatta müdafî birliklere katılan bir kadının, harpte bir Rus generalini öldürdüğü de ifade ediliyordu.

²¹⁴⁶ BOA, HAT 540/26655 (1224/1809).

sebebiyle imkânlar oluştukça, her bir bölgenin ihtiyacı kadar zahire ve mühimmatın dikkatle ulaştırılması da tenbih edilmişti.²¹⁴⁷.

Ossmanlılar, Rusların İbrail Kalesi'nin ulaşım hatlarını kontrol edecek bölgelerdeki faaliyetlerini bilmelerine rağmen, buna karşı anlamlı bir tedbir alamamışlardı. Tuna Nehri'nin karşı tarafından gelebilecek takviye ve tedarik hatlarını kesmek için, Rus birlikleri ciddi önlemler almıştı. Bazı birlikleri de kaleye yapılacak zahire sevkiyatını engellemek üzere, kaza dâhilinde olan bir kısım ekin alanlarını zapt etmişti. Etrafta devriye gezen yaklaşık 10.000 kişilik bir Osmanlı birliği, İbrail Kalesi'ne takviye için belirlenen hatları Rus biliklerinden temizlemeye çalışıyordu. Diğer yandan Maçın, Hırsova, Karasu ve Rusçuk taraflarından kaleye asker sevk ediliyordu²¹⁴⁸. Belirledikleri plan dâhilinde önlemlerini almış olan Rus ordusu, Osmanlı ana ordusu Şumnu sahrasına geçmeden, Kalas Kasabası'nda kurduğu köprü ile nehrin beri tarafına ileri harekâta başlamıştı. Bunun üzerine Anadolu Valisi Osman Paşa, maiyetine verilen bir kısım askerle birlikte bölgeye gönderildi. Ordu Konakçısı İsmail Paşa, Köstence taraflarında bulunan Vezir Ahmed Paşa ve Yılıkzâde Süleyman Ağa maiyetlerindeki askerlerle birlikte, Osman Paşa'nın emrine verilmişlerdi. Diğer yandan Pehlivan İbrahim ve Ordu Çarhacısı Mehmed Paşa, Tutrakan taraflarında Rus birlikleri üzerine yağma harekâtı yapmak üzere görevlendirilmişlerdi. Rusçuk tarafında bulunan Boşnak Ağa ise Yergöğü tarafının muhafazasına tayin edilmişti. Bulunduğu konum itibariyle her bir bölgeye asker gönderilmesi kolay olduğundan, ordunun Şumnu'da beklemesi gerektiği kanaati hâkimdi. Birkaç gün önce İsmail Başbuğu Mustafa Paşa tarafından gelen bilgiler, Rusların İsmail yolunu kestiği ve bir kez daha bu kaleyi muhasara altına aldıkları yönündeydi. Mustafa Paşa, Tuna havzasına tekrar bir harekâta başlayan Rus ordusuna karşı, gerekli tedbirleri aldıklarını savunuyordu (Aralık 1809)²¹⁴⁹. Bir süre sonra Osmanlı ordusu, Rusçuk sahrasından nehrin karşı tarafına geçmek maksadıyla gemiler, asker ve muhtelif çaplardaki ağır toplarla takviye edilmişti. Bu sırada nehrin karşı yakasına geçen Boşnak Ağa, bir miktar süvari ile Yergöğü'ne iki saat mesafede bulunan Dayebağları semtinde, Rus süvari karakoluna tesadüf etmişti. Bu bölgenin

²¹⁴⁷ BOA, HAT 1008/42394 (1224/1809-1810).

²¹⁴⁸ Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, s. 637.

²¹⁴⁹ BOA, TSMA. e 854/62 (9 Za 1124/16 Aralık 1809).

geri hattında Rus takviye birliklerinin geleceği haberi alınınca, Serdar-ı Ekrem dahi karşı tarafa hareket etti ve Osmanlı ordusu, buradaki Rus kuvvetlerine önemli bir zayıf verdi. Müteakiben Ruslar, Dayebağları mevkiinde ordusunu tekrar kurdu. Tutrakan tarafında memur olan Mehmed Paşa, maiyetinde olan Pehlivan İbrahim Ağa ile Rusçuk tarafına gelerek Yergöğü yakasına geçtiler. Ruslar, bu durumu tahkik ederek bu bölgede kalmak istedilerse de geri bölgelere çekilmek durumunda kaldı. Bunun üzerine Yergöğü'nde askerlerin ileri bölgelere sevk edilmesine niyetlenmişken, daha önce zikredildiği üzere Serasker Hüsrev Paşa'nın Razvan'da Ruslarla yapılan muharebede mağlup olduğu haberi ulaşmıştı. Bundan cesaret alan Rus ordusu, Silistre'yi muhasara etmişti. Osmanlı ana ordusu, bu haberi alır almaz Silistre tarafına geçmek üzere Yergöğü Muhafızı Alaaddin Paşa maiyetine bir miktar asker bırakarak, evvela Rusçuk tarafına yöneldi. Pehlivan İbrahim Paşa ile Boşnak Ağa ise Silistre'ye dört saat mesafede olan köydeki Rus karakolunu tazyik ettikten sonra, kaleye bir saat mesafede bulunan Tatarıçe isimli köye vardılar. Sadrazam, ordu birliklerini Rusçuk'ta bırakıp Silistre'ye doğru yola çıktı. Tatarıçe'de Boşnak Ağa ve Pehlivan İbrahim Ağa maiyetlerinin bir saat gerisinde de kendisi, bir ihtiyat ordusu kurdu. Ruslar bu kuvvetli taarruzlar sebebiyle, Köstence ve Mangayla fırkateplerini bu bölgeye doğru çekti ve böylece Silistre'yi muhasara altına alan büyük ordusunu kuvvetlendirmiş oldu²¹⁵⁰. Osmanlı ordusu, bir taraftan da İbrail Kalesi'ne ihtiyaç duyulan takviyeleri yapıyor ve askerlerin huzursuzluklarını giderilmeye çalışıyordu. Nazır Ahmed Ağa maiyetinde, ulufeli olarak istihdam edilen Potkalı Kazakları'nın talep ettikleri ücretleri, mutlaka verilmesi gerekiyordu ki bu Kazak grubundan gerek bu savaşta ve gerekse bölgede muhtelif grupların isyanı sırasında, önemli ölçüde istifade edilmişti. Sadrazam Yusuf Paşa bu askerlerin istihdamları için, İbrail Kalesi'nin muhafazasında yararlılık gösterdiklerini vurgulayarak yaklaşık 100.000 guruşluk bir ödenek ayrılmasını sağlamıştı. Ona göre İbrail'in düşmandan muhafazası için, Potkalı Kazak askerlerinin kalede istihdam edilmesi şarttı (Kasım 1809)²¹⁵¹.

Ekim 1809 tarihinde, Silistre tarafında büyük bir savaş meydana gelmişti. Ruslar, 60.000 kadar askerle Tatarıçe köyünü kuşatmış ve buraya yapılacak tedarik

²¹⁵⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C. IX., s. 164-165.

²¹⁵¹ BOA, HAT 999/41975 (29 N 1224/7 Kasım 1809); HAT 999/41975 (29 N 1224/7 Kasım 1809).

yollarının tamamını da kesmişti. Osmanlı ordusu piyadeleri, metrislerde kalarak Pehlivan İbrahim Ağa, Boşnak Ağa, yeniçeri süvari ve tüfenkçi birlikleri, bir meydan muharebesi için sahralara yayıldılar. Pehlivan İbrahim, büyük bir taarruz harekâtıyla Rus ordusuna saldırdı. Ancak Ruslar, İbrahim Ağa'yı dört koldan kuşatmaya aldı. Kendisini esir alacakları sırada, Tepedelenli Alipaşazâde Muhtar Paşa, 3.000 kadar askeri ile yardıma gelmiş ve böylece Pehlivan Ağa, Ruslara esir olmaktan son anda kurtulmuştu. Rus ordusu, bu muharebede çok sayıda kayıp vermişti. Pehlivan İbrahim Ağa'nın cesareti, asker arasında sürekli bir şekilde konuşulmuş ve Tatarîçe'de gösterdiği yararlılıkta, herkesin takdirini kazanmıştı. Tepedelenli Ali Paşazâde Muhtar Paşa ve Arnavud askerleri de bu sayede nam salmış oluyordu. Bu muharebeden sonra Ruslar, artık Silistre tarafında Osmanlı ordusunun takibi korkusu ile on iki saat mesafedeki bir bölgeye çekilmişti. Müteakiben İsakçı tarafından Eflak yakasına geçmek durumunda kalmıştı. Babadağı, Köstence ve Mangayla taraflarındaki askerini celb ederek Tuna Nehri'nin karşı tarafına çekilmiş oluyordardı. Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa ise hemen Silistre sahrasına gelip ordusunu burada kurdu²¹⁵². Pehlivan İbrahim Ağa (Paşa), artık vezaret rütbesi almış, maiyetine 8.000 kadar asker tayin edilmiş ve tekrar Rus ordusunu takip etmek için görevlendirilmişti. Serdâr-ı Ekrem ise yeniçeri ağası ile 22 Kasım'da Şumnu'ya dönmüştü²¹⁵³. Rusya'nın büyük ordusu yenilerek Tuna Nehri'nin öte yakasına çekilmiş ve karşı yakada yapacakları taarruzdan bir süre için vazgeçmişlerdi. Ancak bir miktar askeri de hala nehrin beri tarafındaydı. Bu sıralarda Hacıoğlupzarı'nda kışlamakta olan Pehlivan İbrahim Paşa, Rusları taciz etmek üzere memur edildi. Bir taraftan Sırp isyancıları bertaraf etmek için görevlendirilen Koşancalı Halil Paşa, bu esnada orduyu humayuna gelmiş ve Balçık muhafazasına tayin edilerek Pehlivan İbrahim Paşa ile birlikte, Rus birlikleri üzerine yapılacak taarruz harekâtı için talimat almıştı. Bir süre sonra İsmail ve İbrail'in tedarik hatlarını tamamen kesmesine paralel olarak bu kalelerin akıbeti, Rusların lehine gelişmeye başladı. Ruslar, bu iki kalenin muhafaza direncini kırarak ele geçirmek ve bu suretle Osmanlı ordusuna karşı psikolojik

²¹⁵² Mütercim Ahmed Âsım Efendî, *Âsım Efendi Tarihi*, s. 1493-1494.

²¹⁵³ Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C. IX., s. 167; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l Vukuât*, C. III-IV, s. 237-238; Vezaret rütbesi alan Pehlivan İbrahim Paşa'ya 2 Aralık'ta Rakka Eyaleti tevcih edilmişti.

üstünlük sağlamak niyetindeydi. Rus ordusu, İsmail Kalesi'ni dört taraftan kuşatarak top atışlarıyla önemli ölçüde tahrip etti. Cevdet Paşa'ya göre kale muhafızı sabık Sadrâzam Mustafa Paşa, kalenin tedarikini ihmal etmişti. Ayrıca Yusuf Ziya Paşa'nın kendisinin yerine sadrazam olarak tayin edilmesinden rahatsızlık duyduğundan, kaleyi müdafaa etmek yerine askerın mücadele şevkini kırmıştı. Bu suretle kale ahali ve ileri gelenlerin ittifakı ile savaşmadan (*vire*) Ruslara teslim etmiş (9 Aralık 1809) ve Hacıoğlupazarı'na gelmişti. Bunun üzerine Mustafa Paşa'nın vezaret rütbesi alındı ve sürgüne gönderilmesi kararlaştırıldıysa da askerın isteği ile bundan vazgeçilerek Sakız Adası Muhafızı olarak tayin edildi²¹⁵⁴. Bu sırada Niğbolu Muhafızı Abbas Paşa, Kulle Kalesi'ni takviye etmek üzere görevlendirilmişti. Rahova ve Belvine'den yaklaşık 2.000 kadar asker buraya getirildi. Ruslar, İsmail Kalesi'ni ele geçirdikten sonra, İbrail üzerine tekrar bir tarruz planı hazırlamıştı. Kaleye zahire ve mühimmat tedarikleri, daha önce Rus ordusunun İbrail ile iletişimi yollarını kesmesi sebebiyle ulaştırılmamıştı. Rus ordusu tekrar kuşatma harekâtına başladığında, kaledeki mevcut zahirenin sadece 40-45 günlük olduğu, bizzat Sadrazam tarafından ifade edilmiş ve tedarik hatlarının kesilmiş olmasından ilgili ihtiyaçlar, nehirden çete kayıkları vasıtasıyla ulaştırılmaya çalışılmıştı (28 Kasım 1809)²¹⁵⁵. Muhafız Vezir Erzurûmi Seyyid Abdurrahman Paşa ile Nazır Ahmed Ağa, tedarik hatlarının kesilmesi sebebiyle kaleyi teslim etmekten başka çareleri kalmamış ve Ruslara teslim etmişlerdi. Ahalinin bir kısmı, Şubat ayında Silistre tarafına geçmişti. Muhafız Abdurrahman Paşa ise Ankara'ya gönderildi. Nazır Ahmed Ağa da önceki hizmetlerinde gösterdiği yararlılıklar sebebiyle, bir süre ordu maiyetinde istihdam edilmek için Şumnu'ya getirtildi. İbrail ahalsinin bir kısmı da Silistre valisinin talimatı ile Hazergrad tarafına yönlendirildi²¹⁵⁶.

Dönemin tasvir edildiği çoğu kaynak ve resmi evraklarda kalenin teslim edilmesinin temel sebebi, evvela zahirenin yeteri bir seviyede olmaması sebebiyle asker tedarikinin sağlanamayacağı kaygısıydı. Diğer yandan İbrail'e ulaşım ve iletişim sağlayacak tüm yolların kapanmış olması, takviye edilecek asker ve

²¹⁵⁴*Târih-i Cevdet*, C. IX., s. 169-170.

²¹⁵⁵Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, s. 708.

²¹⁵⁶Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C. IX., s. 171-172.

malzemeler konusunda müdafilerin beklentilerini yitirmelerine sebep olmuştu²¹⁵⁷. Yine de dönemin kaynaklarında İbrail Kalesi'nin Ruslara teslim edilmesi ile ilgili farklı görüşler ileri sürülüyordu. Cabi Ömer Efendi, İbrail Muhafızı Abdurrahman Paşa'nın binbir gayretle kaleyi müdafaa ettiğini belirtmekteydi. Kale teslim edildikten sonra Konya'ya ikamet etmek üzere gönderilmiş ve kendisine Şebinkarahisar ve Niğde sancakları ilhak edildiği bilgisini paylaşmaktaydı²¹⁵⁸. Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi ise kalenin bin bir güçlkle cansiperane savunulduğunu ve bu sayede birkaç kez Rus ordusunun geri püskürtülmesine rağmen, savaştan önce kaleyi teslim etmesinden dolayı Abdurrahman Paşa'yı suçlamaktaydı²¹⁵⁹. Ona göre Erzurûmî Seyyid Abdurrahman Paşa, İsmail Kalesi'nin istilaya uğramasını müteakiben, aslında Rus ordusunun İbrail üzerine tekrar taarruza başlayacağı haberini almıştı. Paşa, harp ricâlinden değildi ve *Müftü Paşa* ismiyle anılmaktaydı. İlmiye sınıfından geldiğini belirterek ona *müftü bozuntusu kaleyi harp etmeden vire ile teslim etti* şeklinde hakarete varan ithamlarda bulunuyordu²¹⁶⁰. Ahali ile yaptıkları müzakerede, kaleyi teslim için fetva çıkarmaya çalıştığını ve aslında müdafaa niyetinde olmadığını ima ediyordu. Keza böyle bir kararın alınmasına, İbrail Nazırı Ahmed Ağa engel olmuştu. Böylelikle onun itiraz ve müdahalesi, yaklaşık üç ay boyunca Ruslara karşı kale askerinin mücadele etmesini sağlamıştı. Ancak gittikçe artan zahire ve mühimmat ihtiyacının karşılanamaması, askerlerin direncini kırmıştı. Rus General'in birkaç kez mektupla gönderdiği teslim teklifi, kale içinde artık tükenmiş olan ahali ve askerlerin de direnemeyeceği âşikar olduğundan kabul edilmişti. İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın kâtibi de kalenin teslim edilmeden önce, yeteri kadar zahire ve mühimmatın olmadığını doğruluyordu. Ona göre ihtiyaçlar giderilmiş olsaydı, kale bir süre daha direnç gösterebilir ve teslim edilmezdi²¹⁶¹. Bahsi geçen tedarik ve takviye problemlerine Rus ordusunun şiddetli

²¹⁵⁷ Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, s 1493-1494

²¹⁵⁸ Cabi Ömer Efendi, *Cabi Târîhi*, s. 823.

²¹⁵⁹ Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi*, s. 306-308.

²¹⁶⁰ "İbrâ'îl Kal'ası'nda Muhâfiz olan Müftü Paşa denmekle şöhret-nümâ Erzurumî Seyyid 'Abdurrahmân Paşa dahi, ricâl-i harb u darbdan olmayup, ricâl-i 'ilmiyye tarîkinden gelme müftü bozuntusu olmağla, hemân kal'ayı müft ü mecân teslim ile mes'ele-i kerhi ta'mime der-ceng-i evvel imzâ-zed-i fetvâ olup...".

²¹⁶¹ "Eğer mühimmât ve zahiremiz olaydı, yalnız cengden nâşi hasma mecbûr ol- mayup, mukabele vü müdâfa'ada pâ-y-dâr olarak, düşmen altı ay [MÎ 294] cenge ısrâr eylese, kal'a teslimine nâ-câr olmaz

taarruzları eklenince, kalenin tesliminden başka bir seçenek kalmadığı anlaşılıyordu (Aralık 1809)²¹⁶². Aynı ayın sonlarına doğru, Rus General Essen ile İbrail Muhafızı Vezir Abdurrahman Paşa, kalenin teslim edilmesi ile ilgili görüşmelere başlamış ve şartlar kabul edilmişti. Kale içindeki asker ve ahalinin İbrail'den serbest bir şekilde çıkması kararlaştırılmıştı. Rus kaynaklarına göre, kalede muhtelif çap ve büyüklükte yaklaşık 205 top, 1.300 varil barut, 200.000 kurşun ve 40.000'den fazla muhtelif top ve humbara gülleleri mevcuttu²¹⁶³.

Ruslar İbrail'i teslim aldıktan bir müddet sonra, kalenin tahrip olan bölgelerinin tahkimi için çalışmalar başlatmıştı. General Kutuzov (Mihail İllarionoviç), bu suretle yerelden tertip edilecek işçilerle inşaat faaliyetlerini yürütmek niyetindeydi. Bunun için ihtiyaç duyulan tahmini işçi sayısı, yaz boyunca günlük yaklaşık 500 kişi olarak hesaplanmıştı. Kutuzov'un konu ile ilgili mektuplarında, yerel halkın savaştan çektiği sıkıntıların farkında olduğunu ve bunu hafifletmek gayesinde olduğunu ifade ediyordu. Bu sebeple ahali ile birlikte İbrail garnizonundaki ücretli askerlerin de çalıştırılmasına karar vermişti. Dolayısıyla kendi yönetiminden, tamirat işlemleri için gerekli kereste ve sair levazımın gönderilmesini talep etmekteydi (29 Nisan 1811)²¹⁶⁴. Ancak çalışacak yerel unsurların sayısı, hesaplandığı şekilde tertip edilememişti. Kale tamiratının bir an evvel bitmesi gerektiğini ifade ederek işçilerin derhal tedarik edilmesini istemiş ve bu suretle İbrail ahali dışında Eflak ve Boğdan tarafından da temin edilebileceğ talimatını vermişti. Kutuzov, bir yandan ahalinin sıkıntılarını gidermekten bahsederken, diğer taraftan aynı ahalinin kalenin tamiratında çalışmalarının bir zorunluluk olduğunu belirtiyordu. Bu sebeple tamirat işlemlerinin bir an evvel bitirilmesi konusunda

idik" deyü half billâh ey- lemişdir. Lâkin bedel mâ-yetehallel olmadıkça, beden-i hayvânide sebât ü beka hâric-i hitâ-i imkân idüğü cümleye vâzıh bir ma' nâdir". Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, Şânî-zâde Târihi, s. 308.

²¹⁶² Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, s. 715.

²¹⁶³ Alexander Mikhailovsky-Danilevsky, *Russo-Turkish War of 1806-1812*, Volume I, s. 135-136.

²¹⁶⁴ *Călători străini despre Țările Române În Secolul Al XIX-Lea Vol. I (1801-1821)*, volum İngrijit de Georgea Filitti, Beatrice Marinescu-Şerban Radulecu-Zoner-Marian Stroia, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2004, s. 417-418.

ısrarını sürdürmüş ve işlerin halledilmesi için bir görevli tayin edilmesi talimatını da vermişti (Eylül 1811)²¹⁶⁵.

2. Bükreş Antlaşması'na Göre Kalenin Tahliye Meselesi ve Süreci

Aralık ayı ortalarına doğru Osmanlı ordusunun kışlamak üzere Şumnu meştasına girmişti. Babadağı ve Silistre bölgesinde, askerin zahiresi ile ilgili tedariklere azami gayret gösterildi. Nehrin öte yakası istila edildiği için, o bölgeden hububat takviyesi mümkün görünmüyordu. Bu sebeple Şumnu'da kışlayan ordu unsurlarının tayinat tedarikinin problem olacağı açıktı. Rusya'nın Hırsova tarafında bıraktığı bakiye askerlerden Kazak grupları ise henüz tamamen karşı yakaya püskürtülememişti. Osmanlı ordusunun Şumnu tarafından çıkıp başka bir mahalle geçmesi de uygun görülmemiş, Hırsova ve Silistre'nin tehlike hattında olması sebebiyle, bu bölgelere yakın durması gerekli görülmüştü. Pehlivan İbrahim Paşa'nın dahi bu bölgede ikamet ettirilerek Rus ordusu üzerine muhtelif zamanlarda yıpratma harekâtı yapması talimatı verilmişti. Pehlivan İbrahim Paşa, daha önce İsakçı muhafazasında olan Koşancalı Halil Paşa ile birlikte, Rus ordusu üzerine peyderpey akın yapmaya devam ediyordu. Rus ordusu Bükreş tarafında olduğu için yakınlığı sebebiyle bir yandan da Osmanlı ordusu Yergöğü Kalesi'nin tahkim ve takviyesine çalışıyordu²¹⁶⁶. Diğer taraftan İbrail Nazırı Ahmed Ağa, maiyetinde bulunan Potkalı Kazakları ve sekban askerlerle düşman unsurlarına karşı faaliyetlerine devam ediyordu. Ahmed Ağa, İbrail istilasının ardından Şumnu tarafında bulunan ana orduda görevlendirilmişti. Maiyetinde bulunan askerlerin aylıkları için Sadrazam Yusuf Ziya Paşa tarafından yaklaşık 40.000 guruşluk bir tahsisat yapılması kararlaştırılmıştı²¹⁶⁷. Savaş devam ederken, bir yandan da iki taraf arasında sulh görüşmeleri de devam ediyordu. Bükreş tarafında bulunan Rus ordusu komutanlarından Feldmareşal Kamensky'inin İbrail Nazırı Ahmed Ağa'ya gönderdiği mektupta, esirlerle ilgili uygulanacak yöntem bildiriliyordu. Kamensky, Rus imparatoru tarafından askeri komuta etmek üzere görevlendirildiğini

²¹⁶⁵ *Călători străini despre Țările Române În Secolul Al XIX-Lea Vol. I (1801-1821)*, s. 435.

²¹⁶⁶ BOA, TSMA. e 854/62 (9 Za 1124/16 Aralık 1809).

²¹⁶⁷ BOA, HAT 761/35995 (17 M 1225/22 Şubat 1810).

hatırlatarak, daha önce gönderdiği mektuba atıf yapıyor ve esirlerin mübadelesine dair şu an için karar verici bir durumda olmadığını ifade ediyordu. Ona göre münferit olarak esirlerin mübadele edilmesi, önceki savaşlarda hiçbir şekilde uygulanmadığı için, yapılacak sulhdan sonra bunun mümkün olacaktı. Belli ki Rusların işgal ettiği bölgelerde, mevcut Müslüman ahali ile ilgili durumlar gündeme gelmiş ve Kamensky'e bu durum tekrar hatırlatılmıştı. Kamensky, yapılacak antlaşmanın yakın olduğuna inandığını, mübadele işlemlerinin halledilmesini kendisinin de arzu ettiğini ve ancak yapılan teklifin şimdiki durumda gerçekleşmeyeceğini ifade etmekteydi. Bu suretle esirlerle ilgili konunun, doğrudan yapılacak antlaşma ile toptan bir şekilde karşılıklı olarak tatbik edilmesi gerektiğini savunmuştu. Ancak sözde dostluğunun ve iyi niyetinin bir nişanesi olarak, Nazır Ahmed Ağa'nın talep ettiği birkaç adamını göndermeyi kabul etmişti (21 Mart 1810)²¹⁶⁸. Ahmed Ağa ise Kamensky'e gönderdiği cevapta, iki taraf ahalsinin refahı ve asayışı için bir an evvel sulh görüşmelerinin sonuçlanması temennisi bildirmiş ve esarete olan adamlarını gönderdiği için Kamensky'e memnuniyetini ifade etmişti²¹⁶⁹. Müteakip zamanlarda Kamensky tarafından Kapıcıbaşı Mirahor-ı Evvel ünvanı ile Nazır Ahmed Ağa'ya, sulhe dair ağır şartlar içeren bir mektup ulaşmıştı. Buna göre Kamensky, Rus imparatorunun müzakereler için kendisine tam yetki verdiğini ifade ediyor ve bazı şartların evvelden kabul edilmediği sürece, esas sulh görüşmelerinin başlamasının mümkün olmayacağını aktarıyordu. Buna şartlar, Tuna Nehri'nin iki devlet arasında sınır hattı olarak tanımlanması, savaş tazminatının nakden tazmin edilmesi ve Sırp milletine bazı muafiyetler verilmesi gibi esaslar olarak belirlenmiş ve bu şartlar kabul edilmedikçe, Rus imparatorluğu adına müzakere görüşmelerine devam etmenin bir manasının olmayacağı belirtilmişti. Diğer taraftan esirlerin mübadelesi için, yapılacak antlaşmaya bağlı olarak yeni hukuki esaslar belirlenmesi gerektiği de

²¹⁶⁸ BOA, TSMA. e 356/53 (21 Mart 1811); Esirlerle ilgili durum, Kasım 1811 tarihinde Yergöğü'nde akd edilen mütareke senedinde daha da belirginleşmişti. Buna göre muhasara altında bulunan sol yakadaki kaza, kasaba ve kalelerde esir bulunanlardan hasta, yaralı ve yaşlılardan iki bini geçmemek üzere bir kısım esirin Osmanlı tarafına nakledilmesine izin verilmişti. Bkz. M. İlkin Erkutun, *Mevridü'l Uhûd: 1812 Bükreş Andlaşması İle İlgili Galib Paşa Evrâkı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1997, s. XLVIII.

²¹⁶⁹ BOA, TSMA. e 356/50 (7 R 1225/12 Mayıs 1810).

ekliyordu²¹⁷⁰. Sadarazam ve Serdar-ı Ekrem'in padişaha sunduğu raporlarda, Kamensky'nin Nazır Ahmed Ağa'ya gönderdiği mektuba atıf yapılarak, Rusların sulhe istekli olduğunu ve bu suretle antlaşma şartlarının belirlenmesi konusunda teknik çalışmalara başlamak için merkezi yönetimden izin talep edilmişti (21 Eylül 1810)²¹⁷¹.

Osmanlı yönetimi, Ruslarla devam eden savaşın gidişatından ve Sadrâzam Yusuf Ziyaüddin Paşa'nın yönetiminden memnun değildi. İbrail Nazır Ahmed Ağa'nın gerek nazırlık görevinde gerekse bölgede dağlı eşkıyası ve Ruslarla yapılan muharebelerde gösterdiği faaliyetler, merkezi yönetim tarafından takdirle karşılanıyordu. Ancak kendisi henüz vezaret rütbesine bile sahip değildi. Önceki bölümlerde etraflıca değerlendirildiği üzere, muhtemelen bürokraside bir tepkiye gerekçe olmaması için Nazır Ahmed Ağa, hastalığı bahane edilerek İstanbul'a gelmişti. İbrail Nezareti ile ilgili hesaplar görülmekle birlikte, sarayda Sultan II. Mahumud ile görüşmüştü. Bir süre sonra, asker toplamakla görevlendirilerek Edirne'ye geçmesi talimatı verilmişti (6 Nisan 1811)²¹⁷². Gerek İbrail Nazır Ahmed Ağa gerekse Pehlivan İbrahim Paşa (Baba Paşa), Rus ordusuna verdikleri zayıttan dolayı, onların hedefindeydi. Ruslar, bu iki komutanın zayıf hallerini kollayarak uygun bir vakitte haklarından gelmek istiyordu. Bunun farkında olan Osmanlı yönetimi, Mirâhur-ı Evvel Said Efendi vasıtasıyla İbrail Nazır Ahmed Ağa'ya bir talimat göndermişti. Rus ordusu, Ahmed Ağa'nın bölgedeki Osmanlı askeri üzerindeki nüfuzunun da farkındaydı. Ahmed Ağa'ya vezaret rütbesi verilerek bir taltif yapıldığında, Ruslar bunun farkında olacak ve Ağa'nın kuvvetlenmesine mahal vermemek için daha fazla üzerine gidecekti. Bu suretle sadaret makamına tayin edildiği haberi alınırca, çok sayıda asker ile Nazır Ahmed Ağa'ya saldıracak ve bu durumda bölge askerinin nizamı bozulacak ve bu durumda sulhe giderken Osmanlı yönetimi daha fazla zor durumda kalacaktı. Öte yandan sadaret meselesi, Anadolu ve Rumeli'de mevcut bürokrasi arasında gizli tutulmaktaydı. Ahmed Ağa, bir süre sonra Edirne'ye yönlendirilmiş ve müteakiben kendisine vezaret rütbesi ile sadarazamlık

²¹⁷⁰ BOA, TSMA. e 685/16 (3 Mayıs 1810).

²¹⁷¹ BOA, TSMA. e 552/22 (21 Ş 1225/21 Eylül 1810).

²¹⁷² Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, s. 899-900.

makamı verilerek, ordunun başına geçmesi talimatı verilmişti²¹⁷³. Birkaç gün sonra Sadrazam Yusuf Ziyaüddin Paşa, ordudan azledildi. Yerine İbrail Nazırı Ahmed Ağa (Laz Ahmed Paşa) Serdâr-ı Ekrem sıfatıyla ordunun başına geçti ve Yusuf Paşa, Dimetoka'ya gönderildi²¹⁷⁴. Sabık İbrail Nazırı Ahmed Paşa'nın sadrazamlık görevine başlaması ile Rus ordusu, bir süre için Tuna Nehri'nin öte yakasına çekilmişti. Merkezden kendisine gelen talimat, düşman unsurlarına karşı muharebelere odaklanması yönündeydi²¹⁷⁵. Keza sulhe yakın zamanlarda, Osmanlılar yapılacak sulh görüşmelerinde elini güçlü tutmak isityordu (9 Nisan 1811).

Diğer taraftan savaşın sonlarına doğru Pehlivan İbrahim Paşa, Ruslara esir düşmüştü. Bükreş Antlaşması'nı (29 Mayıs 1812) takip eden dönemlerde Osmanlı memleketine dönmüştü²¹⁷⁶. Henüz yol esnasındayken bile, Osmanlı tarafına geçtiğinde hangi vazifelerde bulunması gerektiği tartışılmaktaydı. Nitekim İbrail Kalesi'nin Ruslar'dan tahliyesinin ardından, buraya muhafız olarak tayin edilmesi düşünülmekteydi. Ancak henüz Osmanlı topraklarına ayak basmamıştı. Bu sebeple kalenin tahliye işlemleri için gerekli atamaların yapılması icap etmekteydi. Şayet tahliye işlemlerinin başlamasına kadar Pehlivan İbrahim Paşa dönerse, İbrail'in tahliyesinde görevlendirilmesi söz konusu olacaktı²¹⁷⁷. Keza bu vazifenin verilmesi, Galib Efendi'nin bizzat kendi tavsiyeydi ve tahliye ile birlikte Pehlivan İbrahim Paşa, İbrail Kalesi'nin idaresini de üstlenecekti. Yaklaşık yirmi yıldan beri Rumeli bölgesinde hizmet gören Pehlivan İbrahim Paşa'nın bu göreve tayin edilmesi, Bâb-ı Âli'de görüşüldüyse de kabul görmemiş ve Anadolu'da devlet otoritesinin ve nizamın sağlanması için, uygun bir göreve atanması kanaati hâkim olmuştu²¹⁷⁸.

İbrail Nazırı Ahmed Ağa, sadaretle görevlendirildikten sonra ilk iş olarak Tuna Nehri'nin karşı tarafına geçip Rus ordusuna ağır bir darbe vurmak

²¹⁷³ BOA, HAT 1005/42129 (1226/1811); HAT 1006/42247 (1225/1811).

²¹⁷⁴ İlmihan Sağlamdemir, *Mecmû'a-İ Vekâyi'-i 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı 'Adli*, (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, s. 124.

²¹⁷⁵ BOA, HAT 281/16705 (15 Ra 1226/9 Nisan 1811); Sabık Sadrazam Kör Yusuf Ziyaüddin Paşa yaşlılığı, servet ve ihtişam düşkünlüğü, yeniçerileri şımartması gibi gerekçelerle, görevinde başarısız bulunarak azledilmişti. Bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s.100; Cabi Ömer Efendi, *Câbi Târîhi*; s.984-986.

²¹⁷⁶ Kemal Beydli, "Pehlivan İbrahim Paşa", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2017, s. 222.

²¹⁷⁷ BOA, HAT 979/41587-A (3 L 1227/10 Ekim 1812).

²¹⁷⁸ Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vakayi'-i Baba Pasa Fi't-Târih*, , s. 53.

niyetindeydi. Lakin böyle bir harekât orduyu ikiye böleceğinden, askeri idareciler tarafından uygun görülüyordu. Yapılan uyarılara rağmen Sadrazam Ahmed Paşa, tavsiyeleri dinlemedi²¹⁷⁹. Rusçuk üzerinden hareketle Slabozia semtinden Tuna Nehri'nin karşı tarafına geçti. Görevinin ilk zamanlarında Rus ordusuyla girdiği muharebede bir başarı elde etti ve Rus General Langeron'un bazı girişimlerini engelledi (Eylül 1811). Osmanlı ordusu, artık bu senenin kış aylarını Eflak tarafında geçirmek niyetindeydi. Ancak nehrin sol yakasında Rus ordusu ile girişilecek büyük bir muharebede, yeteri derecede tedarikli değildi. Ekim ayının ortalarında General Markoff komutasındaki Rus birlikleri, Tuna Nehri'nin karşısına geçti. Rusçuk'taki Osmanlı birliklerini bozguna uğrattı. Yergöğü civarında bekleyen Osmanlı birlikleri de gerekli takviyeyi sağlayamadı. Ruslar bir süre sonra Turakan ve Silistre'yi tekrar istila etti ve böylece barışa giden yol, Rusların lehine gelişmeye başladı²¹⁸⁰. Zira Eflak ve Yergöğü civarında aldığı yenilgi sonrasında Laz Ahmed Paşa, barışa meyilli bir görüntü sergilemek durumunda kalmıştı.

Ruslarla imzalanan Bükreş Antlaşması öncesinde Rus General Kamensky tarafından sulh şartlarını belirleyecek teklifler, Osmanlı tarafına daha önce bildirilmişti. Temelde Rusların barış şartları, kesin olarak kabul edilmesini istedikleri birkaç husus üzerine inşa edilmişti. Buna göre ilk olarak Eflak, Boğdan ve Bucak bölgesi Osmanlılar tarafından terk edilecek, Tuna Nehri iki devlet arasında hudut hattı sayılacak ve sol tarafında yaşayan Osmanlı reayası karşı tarafa geçirilecekti. Ayrıca Kartli-Kahet, İmeret, Gürel ve Megrel memleketlerinin Rusya toprağı sayılacağı, Sırlara iç işlerinde serbestiyet verileceği ve son olarak harp tazminatının ödenmesini, Osmanlı Devleti'nin kesin olarak kabul etmesi gerekmekteydi. Bir süre sonra Rusların ilk teklifi biraz daha yumuşatılarak, sözde dostane bir şekilde müzakere edilerek tanzim edilebileceği ifade edilmişti. Öyle anlaşılıyor ki Osmanlılar, Tuna Nehri'nin hudut tayin edilmesi meselesi hariç, ortaya çıkan yeni koşullar sebebiyle herhangi bir zorluk çıkarmak niyetinde değildi. Bahsi geçen

²¹⁷⁹ Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2936-2937.

²¹⁸⁰ Gábor Ágoston-Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, s. 495-496; Josep Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IX, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1992, s. 206-207.

kararlaştırıldı²¹⁸³. Ayrıca bu adalara herhangi bir istihkâm ya da mesken tutulacak bina yapılmayarak boş kalacaktı. İki taraf halklarının geçim kaynağı olan unsurlar (odun kesilmesi, balık avcılığı vs.) için ise geliş-gidiş kolaylığı sağlanması konusunda mutabakata varılmıştı. İsmail ve Kili taraflarına yakın bulunan büyük adaların birer saatlik mesafelerine hudut işaretleri konularak, Eski Kili yerleşim birimi hariç olmak üzere, böylece *gayrimeskun* olması karara bağlanmıştı²¹⁸⁴. Prut Nehri'nin sol yakasında bulunan arazide mevcut kale, kasaba, köy ve cümle mesken gibi yerleşim birimlerini, Osmanlı Devleti Rusya'ya teslim etmiş ve nehrin vasatı, devletlerarasında sınır olarak kabul edilmişti. Müşterek kullanımdaki Kili Boğazı ile Tuna sularında ticaret yapan tüccar gemileri, önceki gibi serbestçe seyr ü sefer yapabilecek, ancak Rus askeri gemileri bu boğazdan sadece Prut Nehri'nin Tuna'ya karıştığı mahalle kadar gelip geçebileceklerdi²¹⁸⁵. Anlaşma metninin 5. Maddesi ise bu bölge dışında kalan Tuna adalarının, Rusya tarafından Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesini şart koşuyordu²¹⁸⁶. Antlaşma metinlerine doğrudan dâhil edilmesine rağmen, öyle anlaşılıyor ki burada mevcut bulunan bazı adaların aidiyeti konusunda ciddi tartışma ve bu tartışmaların neticeye kavuşması için yıllarca süren çalışmalar söz konusu olmuştu²¹⁸⁷.

²¹⁸³BOA, MHD 20 (Osmanlı ve Rusya arasında 17 Ca 1227/16 Mayıs 1812 tarihli antlaşmanın Türkçe sureti, 4. madde): Osmanlı hudutlarında kalan gayrimeskun arazi bi-taraf ya da nâ-meskûn olarak da addedilmiştir. Bkz HAT 999/41943 (15 Za 1227 tarihli Sadrazam Hurşid Paşa'nın tahrirati).

²¹⁸⁴Daha önce bununla ilgili yapılan görüşmelerde, bu durum metnin ilk maddesini oluşturur. Ayrıca İsmail ve Kili kaleleri yıkılacak, bundan sonra Rusya tarafından herhangi bir istihkâm yapılmayacak ve Rusya, yine bu kalelerin yıkımına mübaşeret edecekti. Bkz BOA, MHD 19 s. 1.

²¹⁸⁵BOA, MHD. 20, s. 1.

²¹⁸⁶Antlaşma gereği sonradan yapılacak tahdid işlemlerinin bir an evvel yapılması konusunda, Osmanlı merkezi yönetiminin ciddi baskıları olduğu görülmektedir. Nitekim Bükreş Antlaşması'ndan evvel Rus Generali Kamanski'nin antlaşma için teklif ettiği şartlara da uygunluk göstermektedir. Bu teklife göre ilk olarak Bucak, Boğdan ve Eflak bölgesinin tamamı Rusya idaresinde olacak ve Tuna suyu, iki devlet arasında sınır kabul edilecek, nehrin sol kıyısında bulunan yerleşim birimleri de bu sayede Rusya tasarrufunda kalacaktı. Bunun için bkz. BOA, BOA, HAT 1100/44524; 1010/24209-C; diğer teklif maddeleri için ise bkz BOA, HAT 1175/46438-A.

²¹⁸⁷BOA, HAT 1175/46438-A (20 Ağustos 1817 tarihinde Anadolu sahilinde bulunan Beylerbeyi karyesinde Mükâleme Nazırı El-Hac Halil Efendinin sahilhanesinde akd olunan mükâleme mazbatası). Naklen Levent Düzcü, "Tuna Sınırını Yeni Baştan Düzenlemek/Tahdid-i Hudud: Osmanlı'nın Rusya İle İmtihani", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, Cilt:16, Yıl:16, Sayı: 3, 16: s. 204.

Sabık İbrail Nazırı Sadrazam Laz Ahmed Paşa, Bükreş Antlaşması'ndan bir süre sonra azledilerek Bursa'ya sürgüne gönderildi²¹⁸⁸. Yerine Sofya Seraskeri Hurşid Ahmed Paşa, sadrazam olarak tayin edildi (Eylül 1812)²¹⁸⁹. Hurşid Ahmed Paşa'ya gönderilen yazıda padişah, *Sadrazam Ahmed Paşa her ne kadar cengâver biri olsa da sadaret işlerini görme konusunda liyakatı olmadığı, ordunun nizamına muvaffak olamadığı ve memleket emniyeti dahi boşlukta kalarak üstesinden gelemediği* ifade edilmişti. Ayrıca kendisinin bu hizmetten affını istediği de zikredilmişti. Bu suretle azli icab etmekteydi. Yerine devlet işlerine vakıf ve bunu icraya muktedir bir vezir tayin etmek gerekli olduğu kanaatiyle, Hurşid Ahmed Paşa'nın sadrazam olarak derhal ordunun başına geçmesi emredilmişti²¹⁹⁰.

Bükreş Antlaşması'na (Mayıs 1812) bağlı olarak müteakiben cereyan eden en önemli meselelerden biri de esirlerin mübadelesi ve tahliye meselesi ile ilgili süreçti. Nitekim Haziran 1812 tarihindeki bilgilere göre, Rusya'nın istila ettiği Osmanlı topraklarında askeri kökenli ve sivil yaklaşık 43.000 kadar bir esir mevcudundan bahsedilmekteydi. Bunların sevk ve işleri için hususi memurlar, Osmanlılar tarafından tayin edilmişti. Daha önce Rusya'nın elinde bulunan bir kısım hasta ve yaralı olan esirlerin Rusçuk tarafına sevk edilmesi sağlanmıştı²¹⁹¹. Tahliye konusu ise bir müddet devam eden görüşmeler neticesinde, belirlenecek usül ve esaslara göre bir sonuca bağlanacaktı. İbrail Kalesi'nin tahliyesi ile ilgili olarak da henüz bir çalışma başlamamıştı. Bu manada Bükreş Antlaşması'nın 11. maddesi, söz konusu tahliye işlemleriyle ilgiliydi. Buna göre Ruslar, istila ettiği Osmanlı arazisi ile Eflak ve Boğdan memleketlerini en geç 3 ay içinde terk etmiş olacak ve bu suretle Rumeli ve Anadolu'da antlaşma şartlarına bağlı olarak belirlenen hududun gerisine çekilecekti²¹⁹².

Osmanlılar, Ruslar tarafında tahliye edilecek Eflak'a Behram Paşa'yı, Kulle Kalesi'nden Krayova'ya kadar Çerkes Paşa'nın silahdarı Ali Paşa'yı görevlendirdi. Sadrazam kethudası Galib Efendi'den gelen haberlerde, İbrail ve Tırnovi'nin

²¹⁸⁸ Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2936-2937.

²¹⁸⁹ Kemal Beydilli, "Hurşid Ahmed Paşa", *DİA*, C. XVIII., İstanbul 1988, s. 395.

²¹⁹⁰ BOA, TSMA. e 710/58 (29 Ş 1227/7 Eylül 1812).

²¹⁹¹ BOA, HAT 966/41294-A (25 Ca 1227/6 Haziran 1812).

²¹⁹² BOA, MHD 20 (17 Ca 1227/29 Mayıs 1812); Bükreş Antlaşması'nın Türkçe Sureti.

teslimine ise Hafız Ali Paşa tayin edilmişti. Ancak Hafız Ali Paşa'nın başka bir görevde olması sebebiyle, Bükreş'te bulunan Sadrazam Hazinedârı'nın bu işte görevlendirilmesi tavsiye edilmişti²¹⁹³. Hafız Ali Paşa'nın bir süre sonra, tahliye edilecek arazilerden olan Boğdan memleketinin teslimi için görevlendirildiği bildirilmişti. Ancak hem bu vazifenin hem de İbrail Nezareti'ne tayin edilmesi mevcubah olan Sadaret Hazinedârı'nın, vazifelerini ne vakit icra edebileceği ve tahliye edilecek kalelerin tesliminde hangi şart ve usüllerin tatbik edileceği henüz kesin bir karara bağlanmamıştı. Baş Murahhas Galib Efendi, Hafız Ali Paşa'nın Şumnu tarafına geçerek, buradan İbrail Kalesi'nin tahliye işlemleri için görevlendirilmiş olduğunu ısrarla vurguluyordu. Hafız Ali Paşa İbrail'e varıncaya kadar, Ada-kale taraflarında bulunan Hazinedar Ağa'nın, İbrail Nezareti'ne vekâleten gönderilmesi münasip görülmüştü. Tahliye sürecinin hangi nizamla göre icra edileceği meselesinde ise Galib Efendi, merkezden gelecek emri beklediğini bildirmişti (21 Temmuz 1812)²¹⁹⁴. Ancak müteakip zamanlarda, Galib Efendi'nin raporlarına istinaden Eflak için Behram Paşa'ya tahliyenin koşul ve şartlarını içeren talimatname gönderilmişti. Keza İbrail ve Boğdan'ın tahliyesi için de Sadrazam Hazinedarı memur edilerek, uygulanacak esaslar için gerekli talimatname yazılmıştı (6 Ağustos 1812)²¹⁹⁵. Bununla birlikte Galip Efendi, şimdiki durumda sulhün akıbetinin bir garantisi olmadığına dikkat çekmiş, Anadolu ve Rumeli taraflarında istila edilen mahallerin tahliyesi için, üç aylık bir müddet belirlendiğine atıfla bunun uygulanması konusunda tederrütlerini bildirmişti. Ona göre tahliye tasdiknamelerinin mübadelesi, 12 Eylül 1812 tarihine kadar tertip edilmesi gerekiyordu. Ayrıca Rusya'nın Eflak memleketinde bulunan askerleri, Fransa muharebesinde kullanılabileceği ihtimali üzerine zaten çekilmiş durumdaydı. Sırp bölgesinde olan askeri de bu maksatla geri çekilmiş ve bu iki bölgede Ruslar, sadece kendilerine tabi olan bazı Kazak gruplarını bırakmıştı. Dolayısıyla henüz herhangi bir bölgenin tahliye ve teslimi, bu tarihe kadar tam manasıyla gerçekleşmemişti. Tahliye işlemleri için Bükreş taraflarından gönderilen Rus Generali'nin de bu işlere vakıf olmadığı kanaatiyle söz konusu işlemlerinin gecikebileceği Osmanlı merkezine

²¹⁹³BOA, HAT 985/41730 (27 B 1227/6 Ağustos 1812).

²¹⁹⁴BOA, HAT 1097/44419 (11 B 1227/21 Temmuz 1812).

²¹⁹⁵BOA, HAT 985/41730 (27 B 1227/6 Ağustos 1812).

bildirilmişti. Bahsi geçen Rus komutan, tahliye konusunda her bir madde için kendi yönetiminden haber bekliyor ve bu suretle işlemler uzuyordu. Fakat Rusya'nın iddialarına göre, Yergöğü, Kulle ve Krayova bölgelerinin tahliye işlemi sonlanmak üzereydi ve kesin netice için de kendi yönetimlerinden talimat bekleniyordu. İbrail Kalesi ve Boğdan memleketinin tahliyesi ise henüz gerçekleşmemiş olmakla birlikte, sonuç alınmak üzereydi. Tahliye işleminin hemen ardından, İbrail Kalesi'ne derhal bir vezir tayin edilmesi de icap etmekteydi. Bu suretle Rusya taraflarında esaret üzere bulunan ve Bükreş Antlaşması gereğince serbest bırakılarak bölgeden çıkmak üzere olan Pehlivan İbrahim Paşa'nın, doğrudan İbrail Kalesi'ne gönderilmesi uygun görülmüştü (Eylül 1812)²¹⁹⁶.

Hafız Ali Paşa'nın başka bir görevde olması sebebiyle İbrail'in tahliye işlemleri, Kapıcıbaşılarından Başbakikulu El-Hac Osman Ağa tarafından yönetildi. Osman Ağa'nın merkeze sunduğu bilgilerde, İbrail Kalesi'nin 14 Ekim'de Ruslar'dan teslim alındığı bildiriliyordu. Aynı gün, Kulle Kalesi'nin tahliye işlemi de sona ermişti. İbrail'de bulunan Rus komutan, teslim esnasında antlaşma şartlarına aykırı hareket etmekteydi. Keza Osmanlı tarafına, kale mevcudundan olan tüm top ve mühimmatın eksiksiz olarak iadesi gerekmekteydi. Osman Ağa'ya verilen talimatname gereğince, istila anında kale mevcudundan sayılan askeri malzemelerin, sayım defterlerine uygun olarak teslim alınması isteniyordu. Ancak Rus komutanın, bazı top ve mühimmatların kendi ordusu tarafından önceden tertip edildiğini ifade ederek konuyu geçiştirdiği anlaşıyordu²¹⁹⁷. Buna göre İbrail Kalesi'nde: 7 tabyada ıslah edilmiş 35 top, Tuna kenarında kundaksız 57 büyük top, 22 demir top, kapaklı 20 adet top arabası, 11 obüs top, köhne 53 top arabası, 63 yeni tomar, 33 barut kepçesi, 15 fitil top, 232 humbara, 368 obüs humbarası, 32.778 top güllesi, 542 hazır hartuc, 12.452 misket, 33 barut kepçesi, 15 fitil top, 13.332 top hartuc, 1.300 humbara danesi, 350 toprak lüle, yaklaşık 7,2 ton siyah barut, 49 köhne araba koşumu, 1.726 ağaç kürek, 6.583 kazma, 45 balta, 100 kebir keser, 692 köhne tüfeng, 38 mızrak, 106 hurda kılıç tespit ve teslim edilmişti²¹⁹⁸. Yine teslim alınan ve kaydedilen envanter, Başbakikulu Hacı Osman Ağa ve İbrail kadısı El-Hac Yusuf

²¹⁹⁶ BOA, HAT 1093/44373-A (5 N 1227/12 Eylül 1812).

²¹⁹⁷ BOA, HAT 989/41822-N (8 L 1227/15 Ekim 1812).

²¹⁹⁸ BOA, ADVSNMH. d 10/180 s. 145 hk. 181 (7 L 1227/15 Ekim 1812).

Efendi tarafından Ruslardan teslim alındıktan sonra, yeni tertip defteri ile mühürlenerek kayıtlar merkeze bildirilmişti. Dolayısıyla Mayıs ayı sonlarında imzalanan Bükreş Antlaşması ile tahliye için belirlenen azami üç aylık süre, İbrail Kalesi için yaklaşık bir aylık bir gecikme ile neticelenmiş oluyordu (15 Ekim 1812). Fakat bu gecikme, Bükreş Antlaşması'nı müteakiben iki taraf arasında belirlenecek usul ve esaslar kararlaştırılıp kabul edildikten sonra, hukuki bir zemine oturması karara bağlanmıştı. Bu sebeple İbrail Kalesi'nin Rus ordusundan tahliyesinde, anlamlı bir zaman aşımı söz konusu değildi. Zira Osmanlı Baş Murahhası Galib Efendi tarafından sadarete gönderilen mektupta, tahliye maddesine göre 3 ay süre ile Rusya'nın Osmanlı topraklarını antlaşma metnine uygun olarak teslim etmesi şartına bağlı olarak, 15 Temmuz'dan itibaren 12 Ekim'e kadar tamamlanması kararlaştırıldığı bildirilmişti. Belli ki bu konu ile ilgili Osmanlı ve Rus murahhasları arasında bazı tartışmalar yaşanmışsa da tahliye tarihine uygun olarak İbrail Kalesi Osmanlılara teslim edilmiş oluyordu.

Bâb-ı Âli tarafından diğer bölgelere tayin edilen tahliye memurlarına, görevli oldukları bölgede Rus askerleri çıkmamışsa bile, o mevkiye girmeleri hakkında kesin bir talimat verilmişti. Daha önce Galib Efendi, Behram Paşa ile Kulle'ye memur olan Hafız Ali Paşa'ya ve Adakale Muhafızı Receb Ağa'ya böyle bir talimatname göndermişti. Rus ordusunun tahliye müddeti biter bitmez, Osmanlı memurlarının kararlaştırılan tarihten itibaren sorgusuz sualsiz görevlendirildikleri mahalle girmelerini tenbih edilmişti. Antlaşma şartları gereğince Rusların bu bölgelerde dolaşmasına bile müsaade edilmemesi bildiriliyordu²¹⁹⁹. Kısa süre sonra gelen haberlere göre, Yergöğü Kalesi de Ruslar tarafından tahliye edilerek Behram Paşa'ya teslim edilmişti. Kalenin Budin Tabyası'nda 5, Boğaz Tabyası'nda 3, kale içinde 13, Tuna Tabyası'nda 4, Gümrük Tabyası'nda 5, Ağa Tabyası'nda 5, Kapudan Tabyası'nda 3, Paşa Tabyası'nda 4, Sultan Tabyası'nda 3, Namazgâh Tabyası'nda 5, Çengel Tabyası'nda 2 olmak üzere toplam 52 top ve ayrıca kale içinde muhtelif mühimmatta teslim alınmıştı. (13 Ekim 1812)²²⁰⁰. Bundan 2 gün sonra da Kulle Kalesi tahliye edilmiş ve burada; 36 top, 1 kıyyelik 2.000 ve 2 kıyyelik 620 adet el

²¹⁹⁹ BOA, ADVSNMH. d 10/180 hk. 175 (13 L 1227/20 Ekim 1812).

²²⁰⁰ *Aynı defter*, hk. 177 (5 L 1227/13 Ekim 1812).

humbarası, çapları belirtilmemiş 41 humbara, ağırlığı belirtilmemiş 15.000 el humbarası, 32 humbara kalıbı ve sair mühimmat iade edilmişti²²⁰¹. 23 Ekim'e kadar Osmanlı merkezine ulaşan tüm bilgiler, İbrail, Yergöğü ve Kulle ile Krayova'ya kadar olan tüm Osmanlı arazisinde tahliye işlemleri neredeyse zamanında ve eksiksiz olarak gerçekleştiğini gösteriyordu²²⁰². Sadrazam Hurşid Ahmed Paşa'ya göre, tahliye müddetinin tamamlanması ile ilgili Yergöğü, Kulle ve İbrail kalelerinde olan top ve mühimmat ile diğer harp aletlerinin müfredatı, usulüne göre imzalı ve mühürlü bir şekilde, iki farklı dilde tutulan defterlere kaydedilerek baş muhasebeye gönderilmişti²²⁰³.

Çok geçmeden, tahliyesi tamamlanan İbrail Kalesi'nin idaresi meselesi, Osmanlı merkezinde tartışıldı. İbrail Nezareti'nin sabık Sadrazam Ahmed Paşa'nın mâlikane usulü ile tasarrufunda olması, belli başına bir problem teşkil etmekteydi. Zira artık kalede hem nezaret hem de muhafızlık vazifesinin tek elden icra edilmesi gerektiği kanaati hâkimdi. Çorum Sancağı Mutasarrıfı Serbevâbin Halil Ağa, vezaret rütbesi ile hem İbrail Nezareti Nazırı hem de İbrail Muhafızı olarak görevlendirilmesi kararlaştırıldı²²⁰⁴.

Prut Nehri'nin Osmanlı ve Rusya arasında sınır kabul edilmesi ile Yergöğü, Kulle ve İbrail haricinde, Tuna Nehri'nin öte yakasında mevcut tüm kasaba, köy ve istihkâmlar Rusların idaresi altına girmiş oluyordu. Antlaşma'nın hemen ardından Osmanlılar, Basarebya bölgesinin kaybı ile oluşan savunma boşluğunu telafi etmek gayreti içine girdi. Sadrazam Hurşid Ahmed Paşa'nın raporuna göre, serhadlerin muhafazası için derhal gerekli tedbirler alınmalı ve şimdiden tanzimi yapılmalıydı. Bu suretle Tuna Nehri'nin beri yakasında Dunavis Boğazı'nda Kili Kalesi'ne mukabil yeni bir kale, İsmail Kalesi'ne mukabil Tolcı, Bender Kalesi'ne mukabil İsakçı, Akkirman Kalesi'ne mukabil Maçın, Hotin Kalesi'ne mukabil Hırsova'daki kaleler, yeniden tanzim edilerek tahkimatları güçlendirilmeliydi. Silistre, Rusçuk ve Niğbolu kaleleri ise yeni bir şekilde tertip edilmeli ve tahkimat sayıları artırılmalıydı.

²²⁰¹ *Aynı defter*, hk. 178-179 (7 L 1227/15 Ekim 1812).

²²⁰² BOA, ADVSNMH. d 10/180 hk.174 (16 L 1227/23 Ekim 1812).

²²⁰³ BOA, HAT 1003/42095 (27 L 1227/3 Kasım 1812).

²²⁰⁴ BOA, HAT 307/18127 (21 L 1227/28 Ekim 1812).

Bu bölgede muhtelif gümrük ve vergi gelirlerine sahip olan Tolcu mukataası, daha önce Kili mukataasına bağlı olması sebebiyle, yeniden düzenlenerek bir yönetici tayin edilmeliydi. Nitekim bahsi geçen bölgeler, savaş sırasında ciddi ölçüde hasar gördüğünden yeniden imar ve inşa edilene kadar bölge ahalilerinin bazı vergilerden muaf tutulması gerekecekti²²⁰⁵.

F. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda İbrail Kalesi'nin Son Savunması ve Şehrin Osmanlı İdaresinden Çıkması

1. Savaştan Önce Kalenin Askeri Açından Genel Durumu

1821 yılında Osmanlı ülkesinde meydana gelen Mora İsyanı ile Rumların bağımsızlık iddiası İngiltere, Fransa ve bilhassa Rusya'nın müdahalesi ile bir Avrupa meselesi haline dönüşmüştü. Başlangıçta Mora isyanı ile ortaya çıkan hadiselere tarafsız kalan İngiltere, baskılara dayanamayarak 1823'te Rum asilerini muharib taraf olarak tanıdığını ilan etmişti. Ancak isyanın bastırılmasında görevlendirilen Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın elde ettiği nüfuzdan da rahatsızlık duyuyordu. Osmanlılar, isyanın bastırılmasına yönelik netice almak üzereyken, 1826 yılının Nisan ayında İngiltere ve Rusya, Yunanistan ve adalardaki çatışmaların son bulması bahanesiyle Petersburg Protkolü'nü imzalamışlardı. Buna göre, Osmanlı Devleti'ne sadece vergi vermek suretiyle bağlı kalacak olan Yunanistan'a muhtariyet verilecekti. Osmanlıların da bölgeyi terk etmesi ön görülüyordu. Bâb-ı Âli ise Mora ve Yunanistan'da asilerin bertaraf edilmesi ile ilgili ciddi bir yol kat emişken, protokol çerçevesinde Rusların verdiği notayı müzakere etmeye karar vermişti. Çünkü 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra Osmanlılar, *Asâkir-i Mansûre* adıyla kurduğu yeni ordu, henüz tam anlamıyla tanzim edilememişti. Ayrıca Rusya'nın Avusturya'yı da yanına katarak, bu meseleye herhangi bir şekilde yabancı devletlerin müdahalesine zemin hazırlamak istemiyordu. Dolayısıyla müzakere etmek suretiyle, Rusların verdiği notadaki tekliflerin kolayca halledilebileceğini sanıyordu. Ruslar verdiği notada, Bükreş Antlaşması'nın tam

²²⁰⁵ BOA, HAT 985/41699 (28 Za 1227/3 Aralık 1812).

olarak tatbik edilmediğini bahane ederek Eflak ve Boğdan meselesini de kesin bir çözüme kavuşturmak istemişti. Tüm bunların neticesinde, 1826 yılında Rusya ile Osmanlılar arasında *Akkirman Muahedesi* adı ile bir sözleşme yapılmıştı. Bununla, 1812 yılındaki Bükreş Antlaşması'nın esaslarını tamamen tasdik edilmişti. Akkirman Muhadesin'in 2. maddesi gereği İsmail ve Kili şehirleri önündeki iki büyük ada, tahkim edilmeksizin boş kalacaktı. Eflak ve Boğdan voyvodaları, yerli boyarlardan atanacak ve kendi divanlarında seçilecekti. Bu maddede, 1802 tarihli hatt-ı humâyuna işaret edilerek tayin edilmiş, ancak haklı bir gerekçe olduğunda Osmanlılar bu seçime müdahale edebilecekleri kararlaştırılmıştı. Sırlar için Bükreş Antlaşması'nın 7. maddesinde yazılı olan hükümler teyit edilmişti. Aynı Antlaşma'nın 8. maddesi uygulanacak ve bu suretle Sırlara din ve mezheplerini serbestçe icra etme hakkı tanınacaktı. İktisadi, ticari ve coğrafi vaziyeti itibari ile Rusya, Osmanlı üzerinde nüfuz sahibi olmak istiyordu. Böyle bir nüfuza hâkim olmadıkça, ekonomik menfaatleri ve güney tarafında mevcut hudutlarının emniyetini temin edemeyecekti. Akkirman Muahedesi, bu suretle Rusya için bu nüfuz sahasını kuvvetlendirmişti²²⁰⁶. Ancak Rum isyanı ve Rumlar hakkında neredeyse hiç bir

²²⁰⁶ Baron Von Moltke, *1828 Seferi: Bulgarya ve Rumelide Ruslar*, Çev: Dz. Kay. Ahmed Rasim-Dz Bnb. Muammer, Askeri Matbaa, İstanbul 1932, s. 2-4; Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2902-2905; Akkirman Muahedesi'ne bağlı olarak yeni bir sınır tespit çalışması da ön görülmüştü. Mükâleme mazbatasındaki esaslara göre, bu sınır tespit işleminde İbrail ile birlikte Yergöğü, Kulle civarında ve Olt Nehri'nin öte tarafında Eflak bölgesine bağlı olup bazı kişiler tarafından gasp edildiği iddia edilen emlak ve arazinin sahiplerine verilmesi söz konusuydu. Aslında bu sınır anlaşmazlığı, Ahmed Lütfi Efendi'ye göre 80 veya 100 senelik bir konuydu ve Osmanlılar, bunu problem etmeksizin icabına bakılacağını vurguluyordu. Bkz Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, C. I, (Haz: Ahmet Hezarfen) YKY, İstanbul 1999, s. 50; Aynı antlaşma gereğince, Memleketeyn-i Çift'de bu sınır tespit çalışması için münferiden yazılan senede göre, gasp edildiği iddia edilen bu arazi meselesinde, faillerin kimler olduğu ve hangi bölgelerde vukua geldiğinin araştırılması istenmişti. Bu suretle İbrail ile Eflak arasındaki sınır hattı, muayene ve tahkik edilerek üç ayrı harita ve fermanla tasdik edildiği bildiriliyordu. Buna göre İbrail ahalisi, Eflak arazi dâhilinde *Çifte Tepe* nam mahalde bir çiftlik ve buranın yakınındaki nehir bölgesinde, dört değirmen inşa etmişlerdi. Çiftliğe yakın Karaburun isimli mahallin aşağı bölgesinde, Tatar kabilesinden bir kısım ahali de yerleşmiş ve burayı 20 evden oluşan bir köy haline getirmişlerdi. Fakat zikredilen çiftlik, değirmen ve köyde yaşayan ahalinin muhtelif vergilerini Eflak boyarlarına verdikleri de tespit edilmişti. Bir kısım Eflak ahalisi de Yergöğü sınırlarına tecavüz ederek, daima Osmanlı ahalisi ile bir kavga halindeydi. Hâlbuki Yergöğü ahalisi, aslında Eflak arazinde hiçbir mahalli zapt etmemişlerdi. Bilakis Eflak'a bağlı Dâye Bağları köyü reayası, bu sınır hattında Baraban Gölü'ne kadar üç muhtelif yeri gasp etmiş durumdaydı. Kulle'nin sınır bölgelerinde ise anlaşmazlığın son bulması için, yeni bir hudut tayini karara bağlanmış ve yapılan tetkiklerde, Kulle ahalsinin sınırlara tecavüz eden hiçbir faaliyeti tespit edilememişti. Ancak Eski Kulle ve 4 adet köyün *has karye* addedilen arazisi, Tuna

hükümü olmayan Akkirman Muahedesi, Osmanlılar tarafından Rusların muhtemel isteklerini durduracağı sanılıyordu. 1826 yılına kadar Osmanlı–Mısır orduları Rum isyanını bitirme noktasına gelmiş, asilerin Atina taraflarında kalan son birikintilerinin de yok edileceği sırada, İngiltere ve Rusya arasında imzalanan Petersburg Protokolü, bir süre sonra Fransa tarafından da kabul görmüştü. Bu protokolün geliştirilmesi için bir süre sonra Avusturya ve Prusya'nın mukaddes ittifak şeklinde Londra'da yaptıkları görüşmelerde de pek bir netice alınamıyordu. Ancak Fransa, İngiltere ve Rusya, durumun kesin bir şekilde çözülmesini bahane ederek Osmanlı topraklarında belli bir nüfuz ve imtiyaz elde etmek istiyorlardı. Temelde Akkirman Muâhedesi, Mora meselesinin halledilmesine kifayet etmemişti. Sonraki sene İngiltere, Fransa ve Rusya, Londra'da bir antlaşma imzalamışlarsa da Avrupalı büyük devletler, Rum isyanı ile ilgili olarak tam bir görüş birliğine sahip değillerdi. Yine de Londra Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne isyan halinde olan Moralıların teskin edilmesi ve Bâb-ı Âli ile aralarında arabuluculuk icra etmeyi taahhüt ederek, Osmanlı Devleti üzerine yüklenmeye çalışmışlar ve bu devletin, asileri muhatap olarak kabul etmesini istemişlerdi²²⁰⁷. Osmanlı yönetimi ise Rumları asi ilan ediyordu. Bu suretle Rusya, Fransa ve İngiltere 1827'de Londra'da bir mütabatak imzaladılar. Bâb-ı Âli'ye verdikleri notada, Yunanistan ile ilgili Londra'da alınan kararların uygulanmasını talep ettiler. Osmanlılar ise bunu, iç işlerine bir müdahale olarak addedince, müttefikler planları gereğince Mora ve Mısır arasındaki irtibatı kesmek istediler. Üç devletin donanması, Mora Yarımadası'nı abluka altına aldı. Osmanlı–Mısır donanmaları ise Navarin Limanı ağzını tutmuş ve bu burada müttefik devletlerce tamamen yok edilmişti. Donanması dağılan Osmanlılar, bu üç devleti protesto etmek için tazminat istedi ve elçilerini geri çekerek diplomatik ilişkilerini kesti. Osmanlı donanmasının Navarin hezimetinden sonra Rusya, Yunan bağımsızlık hareketlerini desteklemeye ve bu yolla bölgedeki azınlık halklarının hâmilliğini üstlenmeye çalışarak güneyde nüfuzunu arttırmak niyetindeydi. Osmanlıların içinde bulunduğu zayıf koşulları fırsat bilen Rusya, 1828 yılının ilk aylarında Osmanlı Devleti'ne nota

Nehri'nin taşması ile genellikle sular altında kaldığı da tespit edilmişti. Kulle-i Cedid müstahfızları ise bu eski hudut dâhilinde hayvanlarını otlattıkları da bu bilgilere eklenmişti. Bkz BOA, C.HR 23/1105.

²²⁰⁷ Ahmed Muhtar Paşa, *1244-1245 Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muâhedesi*, C. I, Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği, Ankara 1928; *1244-1245 Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muâhedesi*, C. I, Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği, Ankara 1928, s. 11-14.

verdi. Notada genel olarak Yunanistan ve Rum meselesinin, Rusya'nın taleplerine göre halledilmesi ve Eflak ile Boğdan'ın Rus himayesine verilmesi isteniyordu. Osmanlı Sultanı II. Mahmud bu taleplere, “*vakit kazanmak için imzaladığını*” iddia ettiği Akkirman Muahedesi'ni feshederek karşılık verdi. Aynı yılın Nisan ayında Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Rus Çar'ı I. Nikola, Akkirman Antlaşması'nda Sırbistan ve Romenler (Memleketeyn-i Çifte) için ön görülen maddelerin hiçbirinin tatbik edilmediği, Rusya'nın meşru ve tabi nüfuzunu Osmanlının kabul etmek istemediği, Rus tebaasının son zamanlarda birçok haksız kayıplara uğradığı gibi bahaneleri öne sürüyordu. Rusya Romen prensliklerini işgali hedefliyordu. Londra Protokolü gereğince hareket edilmesini ve bu suretle Mora'nın boşaltılması, Yunanistan kesin sınırlarının belirlenmesi, boğazlarda serbest geçişin sağlanması, Osmanlıların Rus ticaretine zarar verdiği gibi bahane ve söylemlerle, müttefik devletleri de ikna etmeye çalışmış, ancak bunda tam bir netice alamamıştı. Bu suretle, tek başına Osmanlılara savaş ilan etmişti²²⁰⁸. Anadolu ve Rumeli'de Osmanlı topraklarının muhtelif yerlerine girmeye çalışan Rus ordusu, 1828 yılının Temmuz ayı sonlarına doğru, birçok Osmanlı şehrini istila etmişti²²⁰⁹.

1828-1829 yıllarında, Rus ordusunun Rumeli bölgesinde askeri faaliyetlerinin temel hedef noktasını, evvela Eflak ve Boğdan'ı ele geçirmek ve ardından Tuna Nehri'nin beri yakasına geçmek oluşturmaktaydı. Bu sebeple bilhassa İbrail şehrinin zapt edilmesi, nehrin beri yakasına geçmesini sağlayacak en belirleyici unsurdur. Bunu gerçekleştirebilirse Şumnu, Silistre ve Varna civarında kuvvetlerini güçlendirmeye çalışan Osmanlı ordusunu dağıtmayı başarabilecekti. Tuna hattını kontrol etmek için Rusların oluşturduğu askeri birliklerin sayısı, Osmanlı merkezine ulaşan raporlara göre Karadeniz'in güney hattından İbrail, Niğbolu, Vidin ve Hırsova bölgesini ele geçirmek üzere, Eflak ve Boğdan'da bulunan 60.000 civarındaydı²²¹⁰.

Akkirman Sözleşmesi'nin akabinde Osmanlılar, Tuna kıyılarındaki kalelerin tahkimatı için bir dizi önlemler almış ve kalelerin idaresi için yeni atamalar yapmıştı. İbrail Kalesi Muhafızı Vezir İbrahim Paşa, Şumnu tarafında görevlendirilmiş, Maçin

²²⁰⁸ Nicolea Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. V, s. 280-283.

²²⁰⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV., s. 113.

²²¹⁰ BOA, HAT 1066/43719-C (1243/1828).

Muhafızı Mirmiran Süleyman Paşa ise vezaret rütbesi verilerek İbrail Kalesi muhafazasına tayin edilmişti (2 Haziran 1826)²²¹¹. Süleyman Paşa, görevine başlar başlamaz, kale içinde gerekli tedbirleri almış ve özellikle zahire ve mühimmatı dikkatli şekilde hazır duruma getirmeye çalışmıştı²²¹². Süleyman Paşa'nın 26 Eylül 1827 tarihinde merkeze sunduğu raporda, Kırım tarafından Hırsova'ya gelen bazı kişilerden aldığı istihbaratı değerlendirmişti. Buna göre, çeşitli bölgelerde Rus askerlerine tesadüf edildiğini ve ciddi hazırlıklar içinde olduğunu belirtmekteydi²²¹³. Prut Nehri tarafında ticaretle meşgul olan Osman Çavuş isimli kişiden aldığı bilgiyi de merkeze sunmuştu. Bu bilgilerde Rusların sınırlarda asker ve mühimmat sevkini yoğunlaştırdığı ve üç bölge köprüler inşa ettikleri ifade edilmekteydi²²¹⁴.

Söz konusu İbrail Kalesi'nin tahkimatı olunca Osmanlılar, Tuna Nehri'nin öte ve beri yakasının en güçlü istihkâmlarından olması hasebiyle, burada bir dizi tedbirlere başvurmuştu. 1812 Bükreş Antlaşması'nı takip eden yıllarda Tuna kıyısında, İbrail ile birlikte Tolcı, Maçın, İsakçı, Rusçuk, Hırsova, Vidin, Niğbolu ve daha birçok şehrin tahkimatını önemli ölçüde güçlendirilmişti. 1819 yılına gelindiğinde, Mühendishâne hocalarından Seyyid Ömer Efendi'nin resmettiği İbrail Kalesi planına göre: iç kale ve iç kale ile dış surlar arasında kalan bölgede önemli ölçüde bir yenileme yapılmıştı. İç kale içerisine cephaneye, muhtelif mühimmat anbarları, topçu kışlası, zir-i zemin gibi çeşitli binalar eklenmişti. Düz bir zeminde şehrin etrafını çevreleyen surlar, 11 tabyadan oluşuyordu. Surların Tuna Nehri'ne bakan tabyaları ise güçlendirilmiş ve *yalı tabyası* adı bir tahkimat, nehir suyuna yakın bir pozisyon almıştı. Kalenin Tuna Nehri'ne bakan tarafı, Yalı Tabyası hariç taş duvarlardan oluşmuyordu. Şehrin yerleşim yerleri ile nehir suyu arasında, yaklaşık 20-25 metrelik hafif bir yükselti söz konusuydu. Baş tabya ile son tabya arasında, yalı tabyası haricinde bu bölge, dizme şarapolarla güçlendirilmiş setlerden oluşturulmuştu. Tam da bu bölgenin zayıf hatlarını örtmek üzere, şehrin varoşuna tekabül eden yakın şarampo bölgesinde, taş duvarlardan inşa edilen iki tabya daha

²²¹¹ Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, C. I, (Haz: Ahmet Hezarfen) YKY, İstanbul 1999, s. 89.

²²¹² BOA, HAT 1039/43028 (25 L 1241/2 Haziran 1826).

²²¹³ BOA, HAT 1056/43463 (5 Ra 1243/26 Eylül 1827).

²²¹⁴ BOA, HAT 1058/43504 (5 S 1242/8 Eylül 1826); BOA, HAT 1058/43504-C (3 S 1242/6 Eylül 1826).

eklenmişti. Şehri kuşatan çevirme sistemi, simetrik bir yarım daire şeklindeydi. Bölgenin arazi yapısı, inşaatın yapıldığı alan üzerinde daha sade ve daha az eğimli bir fiziki yapıdaydı. İbrail'in surları dışında kalan Tuna hattına ise muhtelif cephane ve mühimmat anbarları da eklenmişti. Hemen karşısındaki Selhane Adası'nda, El-Hac Abdi Paşa Tabyası olarak bilinen tahkimat da takviye edilmiş ve bu ada ile karşı taraf arasındaki bölgeye de yaklaşık 20 gemiden oluşan bir donanma unsuru yerleştirilmişti²²¹⁵. Ocak 1820'de Bina Emni Kâtipzâde Ahmed Ağa marifetiyle, dış cephe duvarlarının seğirdimleri ile surların bazı bölgeleri, Maçın tarafından beyaz taşlar, Karasu tarafından ise kum-kireç tertip edilerek tahkim edilmişti. Topçu bataryalarına ve tüfengçilere mahsus siperler de güçlendirilmişti. Henüz 1823 yılının Eylül ayında İbrail Muhafızı Ebubekir Paşa, Rusya ve Avusturya imparatorlarının Boğdan taraflarında, İngiltere himayesinde bir mülakat tertip ettikleri bilgisini paylaşmıştı. Rusların, Prut Nehri boyunca mevcut askerlerini sürekli olarak değiştirmesi ve sayısını arttırmasının bir gerekçesi olduğundan şüphe ederek, Bâb-ı Âli'ye İbrail Kalesi'nin tahkim edilmesinin elzem olduğunu bildirmişti. Bu sebeple kale içinde mevcut cephane, sığınak, şarampo ve siperlerin inşa edilmiş olmasına rağmen, baştan savma tahkim edildiğinden şikâyet ediyordu. Tabyalar, top mazgalları ve hendekler zamanla bozulmuş durumdaydı. Ebubekir Paşa, İbrail Kalesi'nin Eflak ve Boğdan'a hudut başı olduğundan, olası bir saldırıya karşı hazır halde olması gerektiğini savunuyordu. Ona göre, *eli baltalı 100.000 kişi kaleye saldırırsa bir gecede burayı istila ederler ve bu sebeple 6 aylık zahire ve hiç olmazsa 3.000 kadar askerinin hazır olması ve diğer kalelere göre daha fazla ihtimam gösterilmesi gerektiği* ifade edilmekteydi²²¹⁶. 1824 yılına gelinceye kadar, kalenin muhtelif yerlerindeki tahkimatların tamamı güçlendirilmişti. Ancak baş tabya ile yalı tabyası arasında kalan şarampo bölgesini tanzim etmek için, muhtelif zamanlarda bazı girişimler söz konusu olsa da bu bölgeye taştan bir duvar inşa edilmemişti. Ekim 1824 tarihli bir rapora göre muhafız Ebubekir Paşa ve sonradan İbrahim Paşa zamanında, kalenin bazı mahalleri güçlendirilmişti. Hassa mimarlarından Mustafa

²²¹⁵ BOA, C. AS 52/2405 (N 1234/Haziran 1819).

²²¹⁶ BOA, HAT 1083/44115 (21 M 1239/27 Eylül 1823); HAT 1083/44115-B (21 M 1239/27 Eylül 1823); HAT 1080/44001-A (4 Za 1239/1 Temmuz 1824); HAT 1083/44115-B (21 M 1239/27 Eylül 1823).

Seyyid Efendi, kale duvarları ile ilgili bir keşif yapmış ve bazı bölgelerin tahkimatının elden geçirilmesi gerektiğini bildirmişti²²¹⁷. Tuna boyunda şaranpo alanının taştan bir duvar ile perdelenmesi fikri, fazla masraflı olacağı gerekçesiyle rağbet görmemişti. Fakat zaman geçtikçe kalenin zarar gören tabyaları, tabya siperlikleri, mühimmat anbarları, Yalı tabyasının bazı yerleri önemli ölçüde düzenlenmiş, her tabyanın koltuk cephanelerine ve anbarlarına yenileri eklenmişti²²¹⁸. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından hemen önce, İbrail Muhafızı Vezir Süleyman Paşa, kalenin bazı yerlerinde tekrar bir tamirat yaptırmıştı. Özellikle kale kapıları, onun zamanında Eflak, Boğdan ve Maçin taraflarından getirtilen kerestelerle güçlü bir şekilde yeniden inşa ve tahkim edilmişti²²¹⁹. Mart 1828'de Tuna Nehri'ne bakan ve şaranpoların olduğu bölge de hendeklerle takviye edilerek revize edilmişti²²²⁰.

Dönemin şahitlerinden Baron Von Moltke, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında İbrail Kalesi'ni etraflıca tafsil etmektedir. Ona göre şehrin nüfusu, bu tarihlerde 24.000 civarındaydı. Plato üzerine kurulu şehir, hafif bir meyille kale duvarına inerek yaklaşık 80 adımlık dik ve balçıktan bir duvar teşkil eden sahil kısmında bitiyordu. Sağ taraf sahili, geniş, bataklık ve çayırdan ibaretti ve Tuna sahillerindeki diğer Osmanlı kalelerine göre, her cepheyi kumanda etmiyordu. Son derece etraflı biçimde tahkim edilmiş dokuz adet büyük tabyası vardı. Tabyaların cepheleri, ikişer ya da üçer top bataryalarıyla tahkim edilmişti ve kendine mahsus siperleri, cephe saldırılarına karşı muhafaza merkezi olarak tertiplenmişti. Arazinin tabii seviyesinden yaklaşık yirmi adım yükseklikte olup, ana duvar önünden araziye kumanda ederdi. Kaldı ki bu yönü ile diğer Tuna sahilindeki Osmanlı kalelerinden ayrışıyordu. Tabyalar, çok sayıda ve muhtelif çeşitlerde toparla döşenmişti ve bu savaş esnasında kalede 278 top mevcuttu²²²¹. Moltke'nin ifadesine göre İbrail, Tuna savunma hattının en güçlü tahkimatına sahipti. İngiliz Zabit James Brown da onu tasdik etmektedir. Ona göre; İbrail Kalesi, Silistre dâhil birçok kaleden daha iyi ve

²²¹⁷ BOA, C. AS 193/8305 (22 S 1240/16 Ekim 1824).

²²¹⁸ BOA, C. AS 192/8298 (7 Ra 1240/30 Ekim 1824).

²²¹⁹ BOA, C. AS 368/15239 (23 Ra 1243/14 Ekim 1827).

²²²⁰ BOA, HAT 1049/43256 (27 Ş 1243/14 Mart 1828).

²²²¹ Baron Von Moltke, *1828 Seferi: Bulgarya ve Rumelide Ruslar*, s. 40; Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, s. 362-364.

güçlü bir tahkimattı²²²². David Urquhart ise kaleyi tarif ederken, su yüzeyinden 18-24 metre yükseliğinde olup, güçlü bir savunma sistemine sahip olduğunu belirtiyordu. Kalede 10.000 askerin olduğunu, Maçin tahkimatının da İbrail Kalesi'nin köprübaşı konumunda bulunduğunu ifade ediyordu²²²³. Maçin Kalesi de etekleri dik ve yüksekliği fazla bir alandan Tuna Nehri'ne uzanıyor ve altı tabyası bulunuyordu. İbrail Kalesi'ne yakın ve savunmalarının birbiriyle bağlantılı olan diğer kalelerden Hırsova, Tuna'nın en kolay geçilebilen bir mevkinde ve nehrin karşı tarafını ateş altına alamayacak şekilde tertip edildiği bilinmekteydi. Tolcu Kalesi ise İsmail Kalesi taraflarından gelebilecek Rus taarruzların karşı, köprübaşı vazifesi görmekteydi²²²⁴.

Gerçekten de İbrail Kalesi, bu tarihlerde Tuna hattında bölgenin savunmasını sağlayan en önemli garnizon durumundaydı. Osmanlılar da İbrail Kalesi'nden söz ederken, Moltke ve İngiliz zabitanın tasvir ettiği gibi *A'zâm ve Cesim-i Serhâdât-ı Hâkâniye* ifadesini kullanıyor ve Tuna kıyısında ne derece müstahkem bir yapı olduğunu vurguluyorlardı²²²⁵. Çoğu zaman İbrail muhafızları, kalenin düşman sınırlarının ağzında ve hudut başında olduğu için, tahkim ve teçhiz edilmesine ziyadesiyle ihtimam gösterilmesini hatırlatıyorlardı. 1820 yılından sonra kalenin Tuna sahiline bakan tarafının taş duvarla güçlendirilmesi çoğu kez tartışılmıştı. Hatta kale muhafızlarından Ebubekir Paşa, aslında bir gecede muhasara ve istilaya maruz kalabileceğine dikkat çekerek, bu bölgenin ne derece zayıf olduğunu ifade etmişti²²²⁶. Buna rağmen İbrail Kalesi, Tuna hattında mevcut birçok kaleden daha fazla personel barındırıyor; top, mühimmat ve sair askeri levazımı da diğer kalelere kıyasen daha fazla ikmal ediliyordu.

²²²² Ali Rıza Seyfi, *Bir Millet'in Bir İmparatorlukla Savaşı: İngiliz Zabiti James Brown'un Hatıratından (18281-1829 Türk-Rus Harbi)*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940, s. 60.

²²²³ David Urquhart, *Osmanlı'nın Askeri Gücü*, (Çev: Mehmet Güneş) Kitabevi, İstanbul 2014, s. 57-59.

²²²⁴ Baron Von Moltke, *1828 Seferi: Bulgarya ve Rumelide Ruslar*, s. 35-38.

²²²⁵ BOA, C. AS 192/8298 (7 Ra 1240/30 Ekim 1824).

²²²⁶ BOA, HAT 1083/44115-A (21 M 1239/27 Eylül 1823).

Tablo 112: İbrail ve Aşağı Tuna'da Bazı Kalelerin Yerli Askeri Mevcudu (1826)²²²⁷

Kale	Yerli Neferatı Sayısı
İbrail	1206
Fethülsialm	124
Ada-i kebir	270
Vidin livası kaleleri	922
Niğbolu	209
Silistre	275
Ruşçuk	382
İsakçı	277
Tolcu	263
Yergöğü	630
Maçın	191
Köstence kalesi	138
Varna	272
Hırsova	194

2. Savaşın Başlaması ve Rusya'nın Taarruz Planlarına Karşı Kalenin Tertibatı

1828 yılının Mayıs ayında Rusya ordusu, iki kolordu halinde Prut Nehri'ni geçmeye çalıştı. General Roth idaresinde Bükreş, Rusya Grandükü Michael Pavlovich komutasındaki diğer kolordu da İbrail tarafına yerleşme gayesindeydi. 7 Mayıs 1828 tarihinde Rus birliklerinin Kazak atlıları ve piyade tümenleri, Prut Nehri'ni geçmişlerdi. Rus ordusunun Prut hattını takiben ilerlemesi durumunda, Osmanlı ordusu Dobruca tarafına kadar itilmiş olacaktı. Ancak bu plana göre, bu bölgeye çekilen Osmanlı ordusunun takibi ve kıyı hattındaki Osmanlı kalelerinin işgali de zorlaşacaktı. Dolayısıyla Rusların her harekâtında tecrübe ettikleri gibi, ordusuna ciddi bir savaş bütçesine mal olan İbrail kuşatmasını kolaylaştırmak için, evvela Eflak bölgesinin ele geçirilmesi gerekiyordu²²²⁸. Hâlihazırda Rusya, XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, güney batı istikametinde genişlemiş, kuzey bozkırlarını ele geçirerek Kırım Hanlığı'na son

²²²⁷ BOA, D. BŞM. d 9242 (22 C 1241/1 Şubat 1826).

²²²⁸ Davd Urquhart, *Osmanlı'nın Askeri Gücü*, s. 52-55.

vermiş ve Turla ile Prut nehirleri arasında bir mevkiye yerleşmiş bir vaziyetteydi²²²⁹. Tutrakan taraflarında Osmanlı askerleri tarafından yakalan bir Rus askerinin esir edilmesi, Tuna sahillerinde kontrolü sağlamak için görevlendirilen Rus ordusunun yapılanması hakkında önemli istihbari bilgiler sunmaktaydı. Buna göre, Eflak ve Boğdan'ı istila eden Rus ordusunun bu bölgelerdeki mevcudu, Tuna hattından yapacakları harekâtlar için, yaklaşık 60.000 kişilik bir mevcuttan oluşuyordu. Bunlar, iki kolordu halinde tertip edilmiş 48.000 piyade ve 12.000 süvari Kazak askerlerinden oluşuyordu.

Tablo 113: Tuna Havzasını Kontrol Etmek Üzere Tertip Edilen ve Eflak-Boğdan'da Mevcut Bulunan Rus Birlikleri²²³⁰

İbrail Kalesi'ni muhasara etmek üzere Kalas kasabasından Hırsova'ya kadar yayılan süvari askeri	12.000
Hırsova'dan Niğbolu'ya Tuna'da kontrolü sağlamak için Dunavis/Dunavich Kazak askerleri (süvari)	3.000
Hırsova'dan Niğbolu'ya Tuna'da kontrolü sağlamak için diğer Kazak taifeleri (süvari)	6.000
Niğbolu'dan Krayova'ya faaliyet gösteren Kazak taifesi	3.000
Tuna Nehri'nin beri tarafına geçmek üzere tertip edilen Tolcı ve İsakçı tarafındaki piyâde askeri	24.000
Tuna Nehri'nin beri tarafına geçmek üzere tertip edilen süvârî askeri	4.000
Karadeniz ile güney tarafa Herson (Kherson) nam kasabadan gemilerle göndereceği piyâde	18.000
Toplam	60.000

Tuna hattında Osmanlı stratejisi ise kalelerin tertibatı ile beraber, birbiriyle koordine edilmiş statik savunma hatlarına bağlıydı. Tuna Nehri, karşı yakada İbrail, Yergöğü ve Kulle, beri yakada ise Silistre, Rusçuk, Vidin, Hırsova, Tolcı, Maçin gibi müstahkem kalelerin birbiri ile ilişkili bir savunma anlayışıyla tertip edilmişti. Keza Eflak ve Boğdan eyaletleri ile birlikte İbrail, Vidin ve Şumnu seraskerlikleri, düşman birliklerinin Tuna kıyısındaki olası muhasara planlarını engellemek üzere, evvelden tertip edilecek bir organizasyonla hareket etmek durumundaydı. Ancak Osmanlı tahkimatlarının yeteri derece ikmal edilememesi, bu savaşta da müdafaa birliklerinin

²²²⁹ Viktor Taki, "Moldavia and Wallachia in The Eyes of Russian Observers in The First Half of The Nineteenth Century", *East Central Europe/L'Europe du Centre-Est*, 32, Nos. 1-2 (2005), s. 99.

²²³⁰ BOA, HAT 1066/43719-C (1243/1828).

işini zorlaştıracaktı²²³¹. Nihayet Tolcu Muhafızı İbrahim Paşa, Rusların 6 Mayıs'ta İsmail tarafında demirlenen 35 donanma gemisinin, Kili tarafındaki takviyelerle birlikte İbrail ve Maçin kıyı hattına doğru ilerlemekte olduğunu bildiriyordu²²³².

15 Mayıs 1828 tarihinde Silistre Valisi Ahmed Paşa'nın bildirdiğine göre, Rus piyade ve süvari birlikleri Eflak ve Boğdan memleketlerine girmiş ve bu civarda her mevkiye yayılmış durumdaydı. Bazı bölgelerde bir kısım birlikleri, Osmanlı askeri tarafından püskürtülmüşse de büyük ordusu İbrail sahrasına gelerek taburlarını kurmuştu. Nihayet 19 Mayıs'ta kale muhafızı Süleyman Paşa'nın ifadesine göre, Rus ordusu süvari ve piyade askerleri ile hududu tecavüz ederek yaklaşık üç günde İbrail civarına gelmiş, top menzili ve tabyalarını inşa etmiş ve muhasarada kullanacağı piyade birliklerini de kaleye yakın yerlerde konuşlandırmıştı.

Tablo 114: Çirmen Sancağı'ndan Tertip Edilerek İbrail Kalesi'ne Gönderilen Bir Kısım Asker²²³³

Vize'den Seyyid Emin Ağa başbuğluğu ile gelen piyade ve süvari	49
Edirne'den Halil Ağa başbuğluğu ile gelen piyade ve süvari	114
Kızanlık'dan İbrahim ağa başbuğluğu ile gelen piyade ve süvari	341
Kızılağaç'dan gelen piyade ve süvari	49
Kırkkilise'den gelen piyade ve süvari	247
Pınarhisarı'ndan gelen piyade ve süvari	40
Yanbolu'dan gelen piyade ve süvari	44
Edirne'den Hacı Hüseyin başbuğluğu ile gelen piyade ve süvari	120
Edirne'den Kara Mehmed Ağa başbuğluğu ile gelen piyade ve süvari	126
Hayrabolu'dan gelen piyade ve süvari	139
Saray-ı Vize'den gelen piyade ve süvari	27
Yanbolu'dan gelen piyade ve süvari	79
Zağre-i Cedid'den gelen piyade ve süvari	83
Kızanlık'dan Osman Ağa başbuğluğu ile gelen piyade ve süvari	266
Cisr-i Mustafa Paşa'dan gelen piyade askeri	500
Toplam	2.274

Muhasara esnasında kale askeri personelini motive etmek ve cesaretlendirmek için bahşış namı altında tertip etmek istediği nakit meblağın mevcut olmadığını ifade

²²³¹ Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *A Military History of The Ottomans: From Osman to Atatürk*, s. 136.

²²³² BOA, HAT 1055/43430 (25 L 1243/10 Mayıs 1828).

²²³³ BOA, HAT 1160/45960 (1243/1828).

eden Süleyman Paşa, merkezden bu konuda destek istemişti. Rus imparatoru adına kale muhafızına gönderilen teslim teklifi, ilk etapta Süleyman Paşa tarafından reddedilmişti. Silistre Valisi Ahmed Paşa, emrindeki 865 yedek askeri birlikleri derhal İbrail Kalesi muhafazasına gönderdi. Tolcu tarafında bulunan Kazak askerlerini de İbrail'e yönlendirmiş, kale içindeki zahire ve diğer tedarikler de tertip edilmeye çalışılmıştı. Bir kısım askeri birlikleri de Maçın tarafına ve diğer bir kısmını ise Tuna'nın bu bölgesini güvence altına almak için, Tutrakan tarafına öncü birlik olarak göndermişti. Ordu Seraskeri Hüseyin Paşa ise Tırnovi kazasından tertip edilen yaklaşık 500 kişilik bir birliği de bu bölgeye sevk etmişti²²³⁴.

3. Kalenin Rus Ordusu Tarafından Muhasara Edilmesi ve Teslimi

İbrail Kalesi'nin 18 Mayıs 1828 tarihinde Rus ordusu tarafından tamamen muhasara edildiği haberi merkeze bildirilmişti. Çok sayıda Rus askeri, Çarşamba günü Kalas Kasabası ve Siret Nehri'ne ulaşarak bu hattı kontrol altına almış, Cuma günü ise İbrail taraflarına gelmişti. Kaleden çıkarak huruç yapan İbrail süvari birlikleri, Rus ordusunu kısmen dağıtmışsa da tam bir muvaffakiyet sağlayamamıştı. Muhafız Süleyman Paşa'nın bildirdiğine göre kale, hem nehirden hem de karadan tamamen muhasara edilmiş durumdaydı. Kale askerleri, top ve tüfekçi birlikleri ile Ruslara karşılık veriyordu. Silistre Valisi Ahmed Paşa tarafından gönderilen 1.500 asker ve 800 nefir-i amm, kalenin yerli askeri ve ahalisiyle birlikte, İbrail tahkimatının topraklarla dövülen zayıf bölgelerini tahkim ediyor ve Rus ordusuna karşı mücadele ediyorlardı²²³⁵. Kale personeli için tertip edilen yüklü miktarlardaki zahire, kara tarafından gönderilerek İbrail'e ulaşmış ve Süleyman Paşa tarafından teslim alınmıştı. Rus ordusu ise tabyaların dibinde, lağımlar kazmak suretiyle kaleyi tazyik ediyordu²²³⁶.

Tuna hattını ele geçirmek maksadıyla Eflak ve Boğdan'ı işgal eden Ruslar, İbrail'i de ele geçirerek nehirden karşıya geçerken, ordusunun arka hattını güvence altına almak isityordu. 19 Mayıs 1828 tarihinde Rus sahra ordusu, Prut ve Dobruca

²²³⁴ BOA, HAT 1050/43274 (Gurre-i Za 1243/15 Mayıs 1828).

²²³⁵ BOA, HAT 1049/43257(5 Za 1243/18 Mayıs 1828).

²²³⁶ OA, HAT 521/25492-A (5 Za 1243/19 Mayıs 1828).

tarafına giden yol hattını tamamen kapatmış ve tam manasıyla Tuna kalelerine yönelmişti²²³⁷. Ancak buna rağmen Ruslar, tek başına Osmanlı ordusunun muhtelif unsurları ile mücadele halinde değildi ve ordusunda Mayıs ayında levazım eksikliği baş göstermiş ve veba salgını yüzünden önemli zayıat verilmişti. Bükreş'in kontrol altına alınması ile askerleri için önemli bir tedarik noktasını ele geçirmişlerdi. İbrail Kalesi, nehrin öte tarafında ayakta kalan son Osmanlı kalesiydi. Rusların harekât planı, bölgede ordusunu üç kısma bölerek Vidin-Ruşçuk-Silistre ve Varna ile İstanbul'a yönelecek yolun ana üssünü temsil eden İbrail hattını kontrol altına almaktı²²³⁸. 20 Mayıs'ta Silistre Valisi Ahmed Paşa, Mirmiran Hasan Paşa'yı maiyetindeki 7.000 kişilik kuvvetle İbrail Kalesi'nde görevlendirilmişti²²³⁹.

Rus birlikleri, Osmanlı Tuna hattının diğer stratejik bölgelerine saldırıyordu. Rusçuk Muhafızı Hasan Paşa'ya göre Ruslar, artık etrafa yayılmış ve hudut bölgelerdeki şehir ve kasabalara şiddetli şekilde taarruz halindeydiler. Rusların emrindeki bir kısım asiler ve Kazak taifeleri de bölgedeki kasaba ve köylere yayılarak bölge askerinin ve ahalinin direncini kırmaya çalışıyordu. Ruslar, 22 Mayıs'ta Yergöğü Kalesi civarında güçlü bir tabya inşa etmişlerdi. 1.500 kadar süvari de Yergöğü kuşatmasına katılmıştı. Ruslar bu kaleyi ele geçirdikten sonra, derhal Tuna Nehri'nin karşı tarafına geçmek niyetindeydiler. Rusçuk Muhafızı Hasan Paşa'ya Avusturya'nın Bükreş ve Yaş Konsolosluğu'ndan gelen raporlar, aslında Rusların gayesini bildiren tüm bilgileri doğrular nitelikteydi. Yaklaşık on senedir Tuna ve Karadeniz sahillerine takviye için inşa ettikleri donanma unsurları ile ya bu bölge şehirlerini istila edecek ya da Yaş ve Bükreş şehirlerini ele geçirerek Tuna havzasına kolayca ineceklerdi. Bu suretle konsolos, Rusların Vidin, Rusçuk ve Ada-yı Kebir bölgelerine bir kolordu ile hücum edeceğini bildiriyor ve bölgedeki kalelerin ikmal ve tedarikini tavsiye ediyordu. Ayrıca Kalas Kasabası karşısından Maçin sahrasına giden yolun dikkatlice muhafaza edilmesi gerektiğini bildiriyordu. Keza bu tarihlerde Rusların Eflak havzasından karşı tarafa geçişini sağlayan daha

²²³⁷Stuart Ramsay Tompkins, *Russia Through The Ages: From The Scythians to The Soviets*, London 1940, s. 375.

²²³⁸Virgina H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, s. 362-364.

²²³⁹BOA, HAT 1055/43456 (11 Za 1243/25 Mayıs 1828); HAT 1055/43456-A (7 Za 1243/21 Mayıs 1828).

uygun başka bir yol bulunmuyordu. Maçın tarafına geçen Rus ordusu, Maçın ve Hırsova kalelerini ele geçirerek bu bölgedeki Tuna havzasını emniyet altına alacak ve böylelikle İbrail Kalesi'ni takviye edebilecek her yolu kesmiş olacaktı. Diğer taraftan Hasan Paşa, Yergöğü Kalesi'nin etrafının tamamen kuşatıldığını ve hatta Slabozya/Slabozia köyünün de Ruslar tarafından ele geçirildiğini belirterek burada güçlü bir karakol kurdukları bilgisini de paylaşıyordu²²⁴⁰. Rus ordusunun tazyiki arttıkça, İbrail Kalesi'ne takviye güçlerinin acilen gönderilmesi, daha fazla önem arz ediyordu. Ancak bölgeye gönderilen bazı askeri unsurlar, Rus tarafına yönelme gayretindeydi. Silistre Valisi Ahmed Paşa'nın sadarete gönderdiği raporda, Tolcı tarafındaki Potkalı Kazak askerlerinin İbrail Kalesi'ni takviye etmek üzere gönderildiği, ancak bunların komutanları İbrail Kalesi'ne gitmek yerine, Kalas Kasabası'na geçtiklerini bildirmişti. Buradaki Rus Konsolosluğu vasıtasıyla onlara tabi olan çok sayıda asker, kayıklarla Kili tarafındaki Rus birliklerine katılmıştı. Yaklaşık 500 kişilik bir Kazak grubu da Silistre Valisi Ahmed Paşa'nın maiyetindeydi ve Tolcı Muhafızı İbrahim Paşa'nın uyarılarını dikkate alarak bu birlikler, Ruslara meyledebilecekleri kaygısıyla sefer bölgesinden uzak, geri hizmetlerde kullanılmak üzere Çirmen Mutasarrıfı'na gönderilmişti (26 Mayıs)²²⁴¹. İbrail kuşatmasına katılan Rus ordusu, yaklaşık 50.000 piyade ve süvari birliklerinden oluşuyordu²²⁴². Diğer yandan İsakçı tarafında bulunan eski kale civarından itibaren bir kısım Rus askeri de Tuna Nehri'nin beri tarafına geçmek üzereydi. Şumnu'da bulunan Mirmiran Hasan Paşa, maiyeti ile birlikte bu bölgenin muhafazasına tayin edilmişti. İsakçı Muhafızı Eyüb Paşa ise bu bölgede güçlü bir tabya inşa ederek düşmanın tedarik ve hareket alanını kısıtlamak niyetindeydi. Mirmiran Hasan Paşa, bir süre sonra maiyetindeki 7.000 kişilik bir kuvveti İbrail'e yönlendirmişti. Ruslar ise Tutrakan tarafından gelen haberlere göre, 100 kadar ince donanma gemisi inşa ederek Tuna Deltası havzasına geçmek üzereydi. Donanma unsurlarının Tutrakan'ı geçerek Tuna'ya ulaşması, İbrail ve Maçın bölgesini önemli ölçüde savunmasız bırakacaktı. Tutrakan'daki Osmanlı birlikleri, Rus ilerleyişini durduracak düzeyde asker ve mühimmata sahip değildi. Kıyı tarafına, düşman

²²⁴⁰ BOA, HAT 1051/43283 (11 Za 1243/25 Mayıs 1828).

²²⁴¹ BOA, HAT 1087/44249(12 Za 1243/26 Mayıs 1828).

²²⁴² BOA, HAT 1051/43283 (16 Za 1243/30 Mayıs 1828).

donanmasını önlemek amacıyla bir tabya inşa edilmişse de buradaki mevcut asker sayısı, Rusları püskürtebilecek bir seviyeye ulaşmamıştı. Şumnu taraflarında bulunan Mirmiran Hasan Paşa'nın maiyeti ile Tuna Başbuğu Ahmed Paşa, 15 donanma gemisi ve 800 kadar personelle birlikte İbrail Kalesi'nin müdafaasına tayin edilmiş, ancak İbrail sahiline ulaşmamıştı. Rus ordusu, bu sırada kaleyi muhtelif yerlerinden yoğun top atışları ile tazyike başlamış, hendekler ve lağım yolları kazarak hücum taburlarını hazır hale getirmişti. İbrail Kalesi askerleri de muhtelif vakitlerde kaleden Rus ordusuna saldırılar düzenleyerek onlara zayıat vermeye çalışıyordu. 31 Mayıs'ta Tuna Başbuğu Ahmed Paşa, Silistre Valisi'ne Tuna boyunun Rus donanması tarafından çevrelendiğini ve İbrail Kalesi'nin nehir tarafından da kuşatıldığını bildiriyordu. Bu sebeple Tuna Başbuğu Ahmed Paşa, İbrail ve Maçın arasında kalan Tuna Nehri üzerindeki muhtelif adaların geçit yollarını kullanarak Maçın tarafına ulaşmıştı. Rus donanması 80 kıta dubalarını İbrail'e göndermiş ve nehrin kontrolünü sağlamak üzere İbrail-Maçın arasındaki boğaz (geçit bölgesi) civarında büyük bir tabya inşa etmişti. Bu suretle Ruslar, nehir yolunu bu havzada kontrol altına almış, İbrail ve Maçın tarafına giriş-çıkış yollarını tamamen kapatmıştı. Tuna Başbuğu maiyetindeki donanma unsurları, buna rağmen kaçak yollar tespit ederek bölgeye varmaya çalışıyordu. Diğer yandan Maçın Muhafızı Cafer Paşa'nın bildirdiğine göre, İsmail taraflarından gelen yaklaşık 22 Rus donanma gemisi de bu bölgeye varmak üzereydi. Öte taraftan Yergöğü, Niğbolu ve Yanbolu çevresi de Rus birlikleri tarafından peyderpey kuşatılmıştı²²⁴³. Ordu Seraskeri Hüseyin Paşa, Silistre Valisi Mirmiran Hasan Paşa maiyetindeki askeri kadrodan, bir tabur personelle birlikte bir kısım humbaracı birliğini tekrar İbrail Kalesi'ne takviyeye yöneltti. Rusların kale etrafında ordugâh kurması sebebiyle, bu takviye kuvvetlere süvari topçuları da ilave edildi. Ancak Rusların Tuna Nehri'nin beri yakasına geçeceği haberi gelince, İbrail Kalesi'ne gönderilmesi gereken bu unsurlar, nehrin beri tarafını muhafaza etmek maksadıyla bu bölgede tutulmuştu. Niğbolu ve Kulle taraflarında Osmanlı birlikleri, bu esnada Ruslara karşı giriştikleri küçük çaplı muharebelerde galip gelmişti. Yine de İbrail'in, Tolcî ve İsakçı taraflarının boş kalması sebebiyle, düşman saldırılarına açık halde olduğu vurgulanıyor ve ısrarla takviye edilmesi tenbih ediliyordu. Bu

²²⁴³ BOA, HAT 1050/43274- İ (17 Za 1243/31 Mayıs 1828).

sebeple nehirden ve karadan Serasker Paşa maiyetindeki 9.000 kişilik bir birlik, İbrail ile birlikte Tolcî ve İsakçı kalelerine gönderildi. Buna rağmen İbrail Muhafızı Süleyman Paşa, Serasker birliklerinin kaleye takviye edilmediği gerekçesiyle tedirginliğini sürekli olarak merkeze bildiriyordu²²⁴⁴. Maçın Kalesi Muhafızı Cafer Paşa da Rus ordusunun İbrail Kalesi'ni top ve havanlarla tazyik ederken, bir taraftan da Tuna suyuna yakın bölgelerinde tabyalar inşa ettiğini doğruluyordu. Muhasara ve müdafaa birlikleri, şiddetli şekilde top ve tüfenkle çarpışıyor, İbrail ahali de kale askerine destek vererek onlarla birlikte Rus ordusuna karşılık veriyordu²²⁴⁵. Bunu tasdiken İbrail Kalesi Muhafızı Süleyman Paşa'nın ordu seraskerine bildirdiği bir rapor, kale askeri ve ahalsinin durumuna dair önemli bilgiler sunuyordu. Buna göre Ruslar, Çar'ın kardeşi Mihal (Michael) komutasında çok sayıda askerle İbrail tarafına gelmiş ve sahra bölgesini zapt etmişti. Kaleyi muhasara ile kurşun menzili mesafesinde çok sayıda askerle hücum etmiş ve *Küçük Kapı* mahallindeki tabyaları da harap etmişti. Şehir sakinleri, kadın ve çocukları dâhil sokaklarda feryad ederek büyük bir korkuya düşmüşlerdi. 30 Mayıs Cuma günü Rus donanması da 26 gemi ile kalenin Tuna sahiline yerleşmiş ve böylece ahali üzerindeki korku daha da artmıştı. Dolayısıyla kalenin takviye edilmesi pek mümkün görünmemekteydi. Ancak ahalinin bu şartlara tahammül etmesinin sağlanması icap ediyordu. Bu sebeple çok sayıda asker takviye edilebilirse, endişe içinde bekleyen ahali bir nebze olsa da rahatlamış olacaktı (4 Haziran)²²⁴⁶. Rus ordusu, Aşağı Tuna havzasında taarruzlarına devam ediyor ve Tuna kıyısı boyunca giriştiği saldırılarda, artık İsakçı Kalesi'ne doğru genişlemiş halde bir pozisyon alıyordu. İsakçı Kalesi'nin aşağı bölgesinde, kısa süre önce Osmanlılar iki müstahkem tabya inşa etmişti. Mirmiran Hasan Paşa komutasındaki 6.000 asker, Rus ordusunun tazyikine mukabele etmeye çalıştı. Ruslar, bahsi geçen mevzide ciddi bir mukavemetle karşılaşmalarına rağmen, bu bölgeyi ele geçirmeyi başardı. Süvari ve piyade çok sayıda Osmanlı askeri, Rusların karadan ve nehirden top atışları ile desteklediği taarruzda çok sayıda zayıat vermişti (8 Haziran). İsakçı Kalesi Muhafızı Eyyüb Paşa'nın ordudan talep ettiği yardım çağrılarını karşılık bulsa da bu bölge, askeri manada henüz Rus ordusuna dirayet

²²⁴⁴ BOA, HAT 1026/42759 (21 Za 1243/4 Haziran 1828).

²²⁴⁵ BOA, HAT 1066/43719-A (21 Za 1243/4 Haziran 1828).

²²⁴⁶ BOA, HAT 1088/44267-B (21 Za 1243/4 Haziran 1828).

gösterebilecek kapasiteye sahip değildi. Bu suretle Şumnu'daki Osmanlı ordusu güçlendirilmeye çalışılıyordu. Çirmen Mutasarrıf Esad Paşa, bu suretle Osmanlı ana ordusu maiyetinde olmak üzere bölgeye sevk edildi. Emrindeki birçok askeri zümre ile birlikte hazinedârı olan Kapıcıbaşı Vecihi Ağa, Rumeli Beylerbeyliği pâyesi ile Edirne Kaimakamı tayin edilmişti. Merkezden gelen emre göre, İbrail Kalesi'nin muhafazası için Çirmen Mutasarrıfı Esad Paşa'nın maiyeti ile birlikte buraya takviyesi gerekmekteydi. Artık Rusya'nın Tuna'nın beri yakasını tazyiki, Rusçuk tarafından yaptığı saldırılarla bölgedeki kaleleri ele geçirmesine fırsat yaratıyordu. Bölgedeki Osmanlı kalelerine asker tertip etmek için eli silah tutan herkesin orduya katılması için, defaatle seferberlik çağrıları yapılarak yeni askerlerin tertip edilmesi isteniyordu (9 Temmuz 1828). Vidin tarafından Tuna Nehri'nin kaşı tarafına geçen Vidin Muhafızı İbrahim Paşa'ya göre, Rusların Kalafat nam mahalde büyük bir tabya inşa etmeye çalıştığını ve kısa süre içinde büyük bir mevcutla bu bölgeye ulaşmıştı²²⁴⁷. Kul Kethudası Hasan Paşa, 7.000 kişilik maiyeti ile birlikte Tuna havzasında İsakçı'nın aşağı hattına ulaşmış ve burada Ruslarla yapılan küçük çaplı muharebelerde galip gelmişti. Ancak Rusların buradaki birliklerinin takviye edilmesine şahit olan bir kısım Osmanlı askeri, metrislerinden kaçarak firar etmiş ve bu durum, Hasan Paşa maiyetindeki askerler içinde karmaşaya sebep olmuştu. Tabya cephanelerinden birinin bu hengâmede kaza ile ateşlenmesi, çok sayıda topçu neferinin de hayatına mal olmuştu. Hasan Paşa, artık maiyetinde kalan az sayıdaki askerle birlikte İsakçı Kalesi'ne sığınmış ve kale içindeki askerler tarafından bu hadiseler işitilince, burada görevli bir kısım asker de firar etmişti. İsakçı Kalesi Muhafızı Eyüb Paşa'nın ahali ile yaptığı istişarelerde, Rusların kaleyi teslim teklifi kabul edilmiş ve beş gün sonra İsakçı Kalesi Ruslara teslim edilmişti. Bu kalenin teslimi sırasında cereyan eden hadiseler ordu tarafından işitilince, kaleden firar edilenlerin ve itaatsiz davrananların cezalandırılarak idam edilmeleri talimatı verilmişti. Kısa süre sonra, Rus orduları bir taraftan Tolcı ve bir taraftan da Maçın Kalesi'ni muhasara edecekti. Karasu civarında olan Tuna Başbuğu Ahmed Paşa maiyetindeki yaklaşık 30 Osmanlı donanma gemisi de Ruslar tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Başbuğ, burada Rus ordusu tarafından öldürülmüştü. Bir kısım Osmanlı

²²⁴⁷Ahmet Lütü Efendi, *Vak'anüvis Ahmet Lütü Efendi Tarihi*, C. I, s.218-219.

gemisi de firar etmiş ve böylelikle İbrail ve Maçın kaleleleri için nehirden sağlanacak güvenlik de zaafa uğramıştı. Evvela Maçın Kalesi, hem nehirden hem de karadan muhasara edilmiş ve neticede, kale muhafızı Cafer Paşa tarafından Rus ordusuna teslim edilmişti. İbrail Kalesi ile ilgili 10 Haziran'da Ordu Seraskeri Hüseyin Paşa'ya, bu minvalde bir haber ulaşmıştı. Rusların kaleyi yoğun şekilde tazyikiyle kadın ve çocukların da bulunduğu çok sayıda ahalinin katledildiği, bu suretle kalede hem asker hem de sakini olan ahalinin ızdıraplarının had safhaya ulaştığı bildirilmişti. Dolayısıyla takviye için gelecek askerlerin bir an evvel kaleye ulaşmasını ısrarla talep ediyordu. İsakçı tarafına memur edilen Hasan Paşa'nın maiyetindeki Kocaili Sancağı'ndan 1.000 ve Çirmen Sancağı'ndan da 500 kadar asker tertip edilerek İbrail Kalesi'ne gönderildi²²⁴⁸. Buna rağmen, Süleyman Paşa'nın kaleyi müdafaa etmekte sıkıntı çektiği anlaşılmaktadır. Takviye unsurlarının peyderpey İbrail'e ulaşması dahi, Süleyman Paşa'nın serzenişlerine engel olamamıştı. Hatta bir dönem, Süleyman Paşa'nın ihanet ettiği söylentileri de asker arasında konuşuluyordu. Bu suretle kendisinin başka bir şekilde istihdamı ve İbrail Muhafızlığı'nın da Silistre Valisi Ahmed Paşa'ya tevcih edildiğinden bahsediliyordu. Rusların kaleyi muhasara ettiği andan itibaren, Süleyman Paşa'nın feryad-figan ile birbiri ardına Silistre Valisi Ahmed Paşa'ya gönderdiği mektuplar, belli ki bölge askeri bürokrasisini ciddi ölçüde rahatsız etmişti. Yine muhasaranın ilk zamanlarında kale muhafızlığının Ahmed Paşa'ya verilmesi gündeme gelmesine rağmen, merkezi yönetim tarafından buna gerek duyulmamıştı (11 Haziran)²²⁴⁹.

İbrail muhasarasına katılan Rusların 7. Kolordu komutanı Kont General Michael Paskiyeviç, bir yandan Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yaptıkları antlaşmalara ve ahitnamelere aykırı faaliyetlerde bulunduğunu iddia ederek Osmanlı tarafını suçlarken, bir yandan da İbrail Kalesi'nin teslim edilmesini istiyordu²²⁵⁰. Haziran ayı ortalarına kadar artık Rus ordusu, İbrail Kalesi etrafında muhasaranın yer altı safhasını temsil eden bütün lağım yollarını inşa etmiş ve büyük bir taarruz harekâtına başlamışlardı.

²²⁴⁸ BOA, HAT 1087/44258 (27 Za 1243/10 Haziran 1828).

²²⁴⁹ BOA, HAT 1236/48108 (28 Za 1243/11 Haziran 1828).

²²⁵⁰ BOA, HAT 1050/43274 (14 Haziran 1828).

Tablo 115: Rusların İbrail Muhasarası 11 Mayıs-19 Haziran 1828²²⁵¹

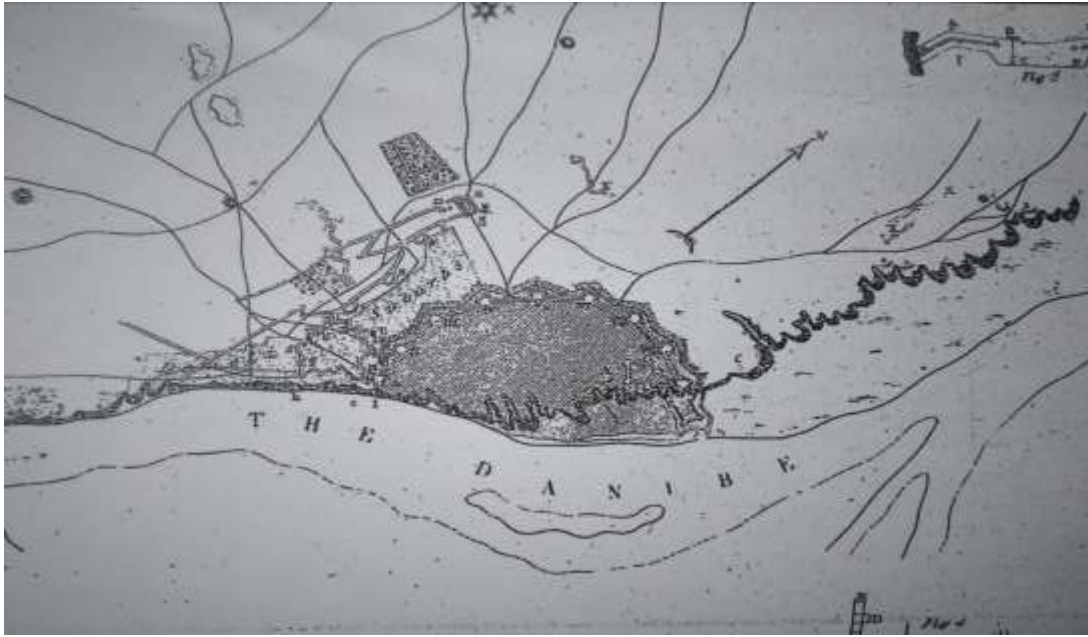
Başkumandan		General Grand-Dük Mihayil Pavloviç (Michael)				
Erkan-ı Harbiye Reisi		General Suhazanet (Suchasaniet)				
İstihkâm askeri kumandanı (Kıtaat-ı Fenniye)		General Jerova (Gerois)				
Mülhak- Erkan		General Truson (Trusson)				
Kolordu	Tümen (Fırkâ)	Tugay (Liva)		Tabur	Süvari Bölüğü	Topçu Bataryaları
7. Kolordu General Vovanof (Voinov)	18. Piyade Tümeni General Volf (<i>Br. Wolf</i>)	1.	Piyade	4		
		2.	Tugayı	4		
		3.	Avcı Tugayı	4		
		18.	Topçu Tugayı			24
	19. Piyade Tümeni General İvanov (<i>İvano</i>)	1.	Piyade	4		
		2.	Tugayı	4		
		3.	Avcı Tugayı	4		
		19.	Topçu Tugayı			24
	“Buğ” Süvâri Fırkası General Raytern (<i>Reitern</i>)	1.	Süvari		10	
		2.	Tugayı		10	
		Don Kazakları Bataryası				12
		İstihkâmcı Tümeni			3	
		Muhasara Kuvvetleri				100
17.000 (asker)	TOPLAM			27	20	160

Rusların 7. Kolordosu'nun istihkâm subayları, top ustaları, bir tabur lağımçı ve mayıncı, iki tabur amele müfrezesiyle birlikte İbrail muhasarasına katılmıştı. Bu kolordu, General Mihayil Pavloviç (Michael) kumandasında 18 bin kişilik bir mevcuttan teşekkül etmişti. Mayıs ortalarına doğru kale, yaklaşık 100 top ile sarılmış durumdaydı. Osmanlıların Tuna gemilerine ve tüm bataryalarına karşılık olarak Ruslar, kale etrafında ve sahil bölgelerde çok sayıda istihkâmlar geliştirmişlerdi. Rus topçu ateşi, Moltke'nin ifadesine göre üç bin metreden fazla tesir edemediğinden, sürekli olarak kaleye daha fazla yaklaşmak zorunda kalıyordu. Moltke'nin ifade ettiği bölge, daha önce zikrettiğimiz şaranpo havzasının Varoş Tabya tarafına tekabül eden kısmıydı ve Osmanlılar bu bölgeyi, iki yeni taş tabya inşa ederek

²²⁵¹ Ahmed Muhtar Paşa, *1244-1245 Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muâhedeşi*, C. I, s. 76; İstila tarihi 23 Haziran olarak gösterilmişse de aslında bu tarih 19 Haziran'dır.

güçlendirmelerine rağmen, belli ki Rus muhasara kuvvetleri tarafından en zayıf bölge addedilerek saldırıya maruz kalmıştı.

Plan 37: Rusların İbrail Muharasası 11 Mayıs-19 Haziran 1828

Fakat yine de Moltke'nin ifadelerine göre Rus ordusu, kalenin 1810 yılındaki çizimleri üzerinden taarruz cephesi oluşturmuştu. Dolayısıyla iyi koordine edilemeyen muhasara pozisyonuna yanlış istihbari bilgiler eklenince Ruslar, doğru bir taarruz biçimi geliştirememişti. Şiddetli top atışlarının tesiri de azdı. 1. Müdafaa hattını, kalenin varoş harabeleri ve bataryalar için çalıdan imal edilen siper sepetleri ile hazırlamaya başlayarak tamamlamışlardı. Bu hat, kalenin istihkâm şevlerinden (*sahra-şevi*) sol tarafa 800-900 ve sağ tarafa 500-600 adım mesafede olup, varoşun harap kısımlarıyla örtülmüş ve mümkün olduğunca uzun ve genişlikleri ise yaklaşık 18 kademden oluşmuş ve nihayet 3.725 amele ile bir gecede meydana getirilmişti. Osmanlılar işte bu hattı yoğun şekilde ateşe tutmuş, ancak anlamlı bir hasar verememişti. Kısa süre sonra Ruslar, lağımçı birliklerinin desteğiyle kale kapısında ve yakınında açtıkları gediklerle kale içi görünmeye başlamıştı. Buna rağmen İbrail askeri, şiddetli top atışlarıyla karşılık veriyordu. Öyle ki bir askere bile, tek bir top atışı isabet edebiliyordu. Kuşatmanın sonlarına doğru, Varoş Tabya'nın hemen

sonrasındaki diğer tabya da ateş altına alındı, ancak bu mevkiideki Rus bataryası, İbrail müdafileri tarafından tespit edildi. Tabyalar hakkında malumatı iyi olmadığından, Rusların bunlara karşı ne tarz tedbirler alınacağı konusunda tereddütleri vardı²²⁵². Ruslar, Baş Tabya ve Varoş Tabya bölgesinde, yaklaşık 40 adımlık bir gedik açtı. Birinci Rus müfrezesi, bu bölgeden kale içine girmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Bu hattın biraz daha yukarı bölgesini, ikinci defa zorlamaya çalıştı. Fakat burada açılan gedik, kale birlikleri tarafından toprakla dolduruldu ve Ruslara karşı ciddi bir mukavemet gösterildi. Baş Tabya'dan top ve humbara atışları ile karşılık vererek Rusların ilk muhasara kuvveti geri püskürtüldü. Bu geri çekilme sırasında, Rus ordusunda, bir general ve çok sayıda rütbeli subayın da aralarında bulunduğu 640 askerini kaybetmiş, 1.340 kadarı ise yaralanmıştı. İbrail Muhafızı Süleyman Paşa, bu ilk muhasarada kaleyi teslim teklifini reddetmişti. Kısa süre sonra Rus ordusu gittikçe ilerlemeye başlamış, İbrail ve Maçın arasında konuşlanmış Osmanlı donanma unsurlarını abluka altına alarak kısa süre içinde dağıtmıştı. Müteakiben Maçın Kalesi'nin de Rus birlikleri tarafından kuşatılması, İbrail Kalesi Muhafızı Süleyman Paşa ve kale ileri gelenleri ile birlikte ahaliyi daha fazla tedirgin etmeye başladı. Rus komutanın ahali ve kale askerlerinin emniyetle Silistre tarafına geçirilmesi koşuluyla kaleyi teslim etmesi teklifini Süleyman Paşa, halkın telef olacağı endişesi ile kabul etmek zorunda kaldı. Teslim şartları, 16 saat süren bir müzakere ile neticelendi. Kalede bulunan askeri personelin çoğu Silistre tarafına çekildi.

Kale içindeki zahire mevcudu yeterli derecedeydi. Avusturya, İngiliz ve Fransız yapımı demir ve tunçtan muhtelif çeşitlerde 300 top, muhtelif çap ve ağırlıklarda havan ve humbaranın sayıları ise son derece fazla durumdaydı. Yine Moltke'nin ifadesi ile kaledeki topçu birlikleri, görevlerini layıkıyla yerine getirmişti. Rus topçu birlikleri ise hem sayısal olarak hem de ateşli silah bakımından İbrail Kalesi topçu birliklerine göre daha aşağı durumdaydı. Muhasara esnasında 40.000 amele, Ruslar tarafından kullanılmıştı. İbrail Kalesi'ni muhasara ettiği andan itibaren Rus ordusu dört general, 118 rütbeli ve 2.250 askerini kaybetmişti. Muhasaranın tüm zamanları

²²⁵² Baron Von Moltke, 1828 Seferi: *Bulgarya ve Rumelide Ruslar*, s. 42-43; Ahmed Muhtar Paşa, *1244-1245 Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muâhedeşi*, C. I, s. 74-76.

için yaralılarla birlikte toplam 4.000 kadar askeri zayi olmuştu. Kalenin istilası, Tuna ve Dobruca hattındaki birçok istihkâmın direncini kırarak ve Rus ordusunun Dobruca havzasını işgalini de kolaylaştıracaktı. Nitekim kısa süre sonra Hırsova, Köstence ve Tolcu Kaleleri de Rus ordusu tarafından ele geçirilmişti²²⁵³. Yaklaşık bir aylık bir kuşatmanın ardından Rusların işgaline uğrayan İbrail Kalesi, Osmanlılar için olduğu kadar Rus birlikleri için de kritik bir konumdaydı ve Rus ordusu, böylelikle Tuna hattında önemli bir hâkimiyet sağlamıştı. Çok gekmeden Şumnu, Varna ve Silistre taraflarında da Rus kuşatması başlamıştı²²⁵⁴. Müteakiben tüm Dobruca havzası Rus orduları tarafından işgal edilmiş ve Tuna Nehri'nin güney tarafındaki Silistre Kalesi' de İbrail ile aynı akıbete uğramıştı²²⁵⁵.

Ordu Seraskeri Hüseyin Paşa'nın muhasara ile merkeze sunduğu rapor, bir anlamda Moltke'nin tafsil ettiği bilgilerle örtüşüyordu. Ona göre, İbrail Kalesi askerleri bu muhasarada envai zaiyat vermiş ve cesaretle mukabele etmişti. Taktik açıdan Rusların tek başına piyade askerleri ile yaptığı taarruzlarla kaleyi istila etmesi mümkün değildi. Bu durumun farkında olan Rus birlikleri, kalenin burçları altından çok sayıda lağımlar kazarak gedik açmayı başarmış ve kale binasını önemli ölçüde tahrip etmişti. Rus ordusu, müdafilerin saldırılara mukabele etmesi pek mümkün görünmediğinden, kale içindeki asker ve ahaliye eman vererek teslim edilmesini istemişti. Muhafız Süleyman Paşa da bu teklifi kabul etmiş, hasta ve yaralılar Silistre tarafına, askerler ise Silistre, Tırnovi, Varna ve Şumnu taraflarına nehir yolu ile dağıtılmıştı. Süleyman Paşa'nın ise Silistre tarafına geçeceği bildirilmişti (19 Haziran Perşembe)²²⁵⁶. Yine Silistre Valisi Ahmed Paşa da bu haberleri tasdik edercesine, İbrail Kalesi askerlerinin cansiperane bir şekilde mukavemet gösterdiğini belirterek, Rusların kalenin üç yerinde lağım bağlamak suretiyle içeri girebildiklerini ifade ediyor ve 19 Haziran günü, kalenin teslim edildiğini bildiriyordu. Ona göre, kale askerleri buna mecbur kalmıştı. Bir gün sonra Ruslar, ahalinin emval ve eşyaları ile birlikte çıkmasına müsaade etmiş ve kalede

²²⁵³ Baron Von Moltke, 1828 Seferi: *Bulgarya ve Rumelide Ruslar*, s. 41-50; Ahmed Muhtar Paşa, *1244-1245 Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muâhedesi*, C. I, s. 77-78.

²²⁵⁴ Alexandru D. Xenopol, *İstoria Romanilor (1822-1848)*, Vol. XI, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti 1930, s. 75.

²²⁵⁵ Gábor Ágoston-Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, s. 496.

²²⁵⁶ BOA, HAT 1092/44309-Ç (15 Z 1243/28 Haziran 1828).

görevli olan Silistre, Tırnovi ve Şumnu askerlerinden oluşan 2.400 asker, kendi bölgelerine dağılmıştı²²⁵⁷. İbrail Kalesi'nin istilasından sonra bölgeden gelen tüm haberler değerlendirilmiş ve Rus ordusunun bütün gücünü Şumnu, Silistre ve Varna üzerine yoğunlaştıracağı kanaati hâkim olmuştu. Bu suretle Şumnu'nun takviyesi için Çirmen Mutasarrıfı Esad Paşa Hırsova taraflarında; Devlet Giray, Mirmiran Ali Paşa ise Pazarcık, Mangalya ve Karasu taraflarında Ruslara mukabele etmek üzere görevlendirilmişlerdi. Artık kalelerin savunulmadan düşmana teslim edilmesi, İbrail Kalesi örneğinde olduğu gibi bir bahane kabul görmüyor ve böyle bir durumda, sorumlu olanların cezasının tertip edilerek idam edilecekleri ifade ediliyordu²²⁵⁸. Kısa bir süre sonra Çirmen Mutasarrıfı Esad Paşa'nın maiyetindeki askerle birlikte Varna taraflarına gitmek için hazır halde beklediği ve buradan Balkanların korunması için Çalıkavak ve Cenge Geçitleri'nde tabyalar inşa ederek muhafaza etmesi istenmişti (28 Haziran)²²⁵⁹. Ancak Esad Paşa, Balkanların beri tarafını muhafazasının daha elzem olduğunu vurgulayarak, Edirne sahrasından topladığı askerlerle nehrin beri tarafını tutmak zorunda kaldığını bildirmişti. Orduya asker toplama işlemini sürdüreceğini de ekleyerek, Rusların Şumnu ve Edirne taraflarına sarkabileceği varsayımıyla, düşmanın önünün kesilmesi gerektiği kanaatindeydi. Esad Paşa, Karadeniz'den Balkan geçitlerine kadar boydan boya bir güvenlik tedbiri alınması ve bu tedbirin ikmal ve iaşesinin sağlanmasını farz olarak görüyordu. Dolayısıyla Esad Paşa'nın Şumnu tarafına geçmektense, toplayacağı aylıklı asker miktarı 15.000 kadar bir mevcuda ulaşınca, peyderpey Şumnu tarafında olan ordu seraskeri Hüseyin Paşa'ya gönderilmesi istenmişti²²⁶⁰. 22 Ağustos 1828'te Çirmen Sancağı Mütesellimi ve Edirne Kaimakamı ve Tuna Nehri'nin beri yakasındaki tüm kazalardan gelen haberlere göre, Tuna boyunda istila edilen İbrail, Maçın, İsakçı, Tolcı, Köstence, Hırsova, Balçık, Kavarna, Mangalya, Hacıoğlupazarı, Kozluca ve tüm Deliorman ve Dobruca ahalsinin ekseri, Edirne tarafına geçmekteydi. Bu ahali içinde eli silah tutan her haneden iki kişiden birinin, zaruri olarak askere alınması

²²⁵⁷ BOA, HAT 1092/44309-B (15 Z 1243/28 Haziran 1828).

²²⁵⁸ BOA, HAT 1238/48161 (17 Z 1243/30 Haziran 1828).

²²⁵⁹ BOA, HAT 1092/44309 (15 Z 1243/28 Haziran 1828).

²²⁶⁰ BOA, HAT 1088/44270 (17 Z 1243/30 Haziran 1828).

talimatı verilmişti²²⁶¹. Alınan tüm önlemlere rağmen Rus ordusu, çok geçmeden Edirne'ye kadar ulaşacaktı.

4. Süleyman Paşa'nın İhaneti Meselesi

İbrail Kalesi'nin Ruslara teslim edilmesinin birkaç temel sebebi vardı. Evvela Maçın Kalesi'nin Ruslar tarafından kuşatması altına alınması, İbrail ahali ve askerinin psikolojik olarak direncini kırmıştı. İbrail ile Maçın arasında bulunan Osmanlı donanmasının dağıtılması ile birlikte, Rus ordusu artık İbrail sahilinde rahatça hareket edebiliyordu. Bu iki gelişme, İbrail ve Tuna havzası için geri dönüşü olmayan sonuçlara sebep olmuştu. Böylelikle İbrail Kalesi muhasara halinde iken Ruslar, hem karadan hem de nehirden gelebilecek saldırıları karşı ordusunu güvence altına almıştı²²⁶². Böylelikle şehrin istilası, gerek merkezde ve gerekse bölgedeki askeri bürokrasi içinde ciddi bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Kalenin askeri manada personeli, zahire ve mühimmatı, diğer kalelerle kıyas edilmeyecek kadar bir mevcudu söz konusuydu. Ancak kalenin Ruslara teslim edilmesine sebep olan unsurlar, Osmanlı yönetimi ve askeri bürokrasi içinde sıkı tartışmalara ve değişik kanaatlere sebep olmuştu. Merkezi yönetim ve bölgedeki askeri erkânın ifadelerine göre İbrail Kalesi, Süleyman Paşa'nın dirayetsizliği sebebiyle Ruslara teslim edilmişti. Süleyman Paşa ise kaleyi teslim etmesine iki gerekçe sunmuştu. Bu gerekçeler, evvela Maçın ve İsakçı kalelerinin Rus ordusu tarafından kuşatılması, diğeri ise İbrail sahiline varan Rus donanmasının buradaki Osmanlı ince donanmasını dağıtmasıydı.

Ancak Süleyman Paşa ile ilgili olarak, istiladan önce bir takım söylentiler dilden dile dolaşıyordu. Henüz 27 Mayıs 1828 tarihinde, Silistre Valisi ve Ordu Seraskeri'nin merkeze sunduğu raporlarda, Kalas Kasabası'na ticaret için giden Selim Ağa isimli bir mülazımın söyledikleri konu edilmişti. Bundan yola çıkarak Süleyman Paşa'nın kethüdası ile ilgili verdiği bilgiler ve Rus ordusunun bölgedeki faaliyetlerinin anlamlandırılması için Selim Ağa İstanbul'a gönderilmişti. Fakat

²²⁶¹ BOA, C. AS 20/894 (Evail-i S 1244/22 Ağustos 1828).

²²⁶² Major Frank S. Russell, *Russian Wars With Turkey*, Henry S. King&Co., London 1877, s. 79.

kendisinin İstanbul'da verdiği bilgiler bazı çelişkiler içermekteydi. Ticaret yapmak için Kalas tarafından bazı tedariklerini satın almak üzere, nehir yolu ile bu kasabaya giderken bir kısım Rus askeri, Selim Ağa'nın bulunduğu gemiyi basmış ve onunla beraber 40 kişiyi esir almıştı. İbrail Kalesi'ne bir-iki saat uzaklıkta olan bir köyde, İbrail Muhafızı Süleyman Paşa'nın silahdarının da Ruslar tarafından yakalandığını duymuştu. Selim Ağa'nın düşman elinden nasıl kurtulduğu sorulduğunda, 50.000 kadar Rus askerinin komutasında İmparator Nikola ve kardeşi Mihail ile birlikte İbrail Kalesi'ni muhasaraya geldiğini ve birkaç kez Selim Ağa'yı çağırıp, bölgenin ahvali hakkında bilgi aldıklarını açıkça ifade ediyordu. Bu suretle aldıkları cevaplara karşılık, Rusların Selim Ağa'ya harçlık vererek salıverildiği ve hatta serbest bırakılan kişiler arasında Süleyman Paşa'nın silahdarının da olduğu belirtilmişti²²⁶³. Bunların serbest bırakılma hadisesi, kuşku uyandıracak derecedeydi. Rus komutanları tarafından aldıkları bilgiye karşılık, ödüllendirilir gibi salıverilmeleri, olayın içinde Osmanlı yönetimin pek de idrak edemediği ya da Ruslar ile alakalı verdiği bilgilerle daha fazla odaklanarak şüphe duymadıkları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan 11 Haziran tarihinde Süleyman Paşa'nın ihaneti meselesi, Ordu Seraskerliği ile Silistre Valiliği arasında cereyan eden yazışmalarda sıkça gündeme gelmişti. Hatta muhasara esnasında kale muhafızlığı görevinden azledilerek, yerine Silistre Valisi Ahmed Paşa'nın tayin edileceği haberleri de dolaşıyordu²²⁶⁴. Hâlbuki askeri erkânın merkeze sunduğu raporlarda, kale askerlerinin muhasara devam ederken cansiperane şekilde mukavemet ettikleri biliniyordu. Silistre Valisi Ahmed Paşa'ya göre İbrail Kalesi askerleri, düşmana gösterdiği mukavemetten ve gayretten dolayı övgüye mazhar oluyordu. Buna rağmen, Rusların kalenin üç yerinde lağım bağlamak suretiyle içeri girebildikleri ve 19 Haziran'da kalenin düşmana teslim edilmesine mecbur kaldıklarını ifade etmişti²²⁶⁵. Bir yandan da metin ve müstahkem bir durumda iken şehri düşmana teslim edilmesinde her kim sorumlu ise yakalanarak idam edilecekleri de konuşuluyordu. Varna Muhafızı Yusuf Paşa, İbrail istilasından sonra düşman ordusunun kendi bölgesine yönelmesi üzerine, muhafız Süleyman Paşa'yı suçlamaya başlamıştı. Yusuf Paşa, gerek asker ve mühimmat ve gerekse zahire konusunda

²²⁶³ BOA, HAT 52/25492 (13 Za 1243/27 Mayıs 1828).

²²⁶⁴ BOA, HAT 1236/48108 (28 Za 1243/11 Haziran 1828).

²²⁶⁵ BOA, HAT 1092/44309-B (15 Z 1243/28 Haziran 1828).

yeterince tedariki mevcut olan İbrail Kalesi'nin düşmana tesliminin, kesinlikle idamla sonuçlanacak bir cezayı gerektirdiği düşüncesindeydi (2 Temmuz 1828)²²⁶⁶. Çünkü Ruslar, burayı ele geçirdikten sonra Tuna hattında önemli bir kontrol sağlamış ve bundan sonraki harekât noktasını Varna ve Şumnu olarak belirlemiştir. İbrail'in istila edildiği haberi Sadrazam Selim Paşa'ya ulaşınca, Süleyman Paşa ve kalenin teslim edilmesinde ihaneti tespit edilecek her kim varsa yakalanması talimatı verilmişti (30 Haziran)²²⁶⁷. Keza işgalden sonra Serasker Hüseyin Paşa ve Silistre Valisi, Çirmen Sancağı'ndan tedarik edilecek askerlerin Esad Paşa tarafından gönderilmesini istemiş ve bu sırada orduya tayin edilen Devlet Giray, maiyetindeki Tatar ve Kazak askerleri ile Hırsova tarafına gönderilmişti. Kalenin işgali, Devlet Giray da dâhil olmak üzere askeri bürokrasi içinde şaşkınlıkla karşılanmıştı. Yusuf Paşa gibi birçok askeri bürokrat, Süleyman Paşa'nın cezalandırılacağını zikrediyordu²²⁶⁸. Ancak ilginç bir şekilde Süleyman Paşa'ya verilen idam cezasının kaldırılması veya geciktirilmesi için bazı askeri erkân, durumu açıklayıcı bilgiler olmaksızın merkeze raporlar sunmaktaydı. Bu şekilde bir müdahaleye rağmen, kaleyi gerçekçi bir şekilde müdafaa etmeden teslim etmesi de eleştiri konusuydu ve bu suretle Süleyman Paşa'nın derhal İstanbul'a gönderilmesi icap ediyordu²²⁶⁹. Kısa bir süre sonra, Süleyman Paşa'nın idam edilmesi meselesi ile ilgili ilginç gelişmeler yaşanmıştı. Ordu Seraskeri Hüseyin Paşa, önceki raporlarını tekzip edercesine Süleyman Paşa hakkındaki idam kararının, bir süre için tehir edilmesi ve İstanbul'a gönderilerek durumun tahkik edileceğini bildirmişti. Ona göre Süleyman Paşa'nın Rusların şiddetli taarruzuna karşılık vermesi, teknik olarak mümkün değildi. Bu sebeple Paşa hakkındaki idam kararına belli ki engel olmaya çalışıyordu²²⁷⁰. Durumun anlaşılması için Süleyman Paşa İstanbul'a gelmiş ve soruşturma için Reisülküttap ile Bostancıbaşı görevlendirilmişti. Bâb-ı Âli, Süleyman Paşa'nın sorgulanmasına ve kalenin Ruslara tesliminde suçu olanların tespit edilmesindeki

²²⁶⁶ BOA, HAT 1092/44309-Ç (15 Z 1243/28 Haziran 1828).

²²⁶⁷ BOA, HAT 1238/48161 (17 Z 1243/30 Haziran 1828).

²²⁶⁸ BOA, HAT 1072/43861(1243/1828-1829).

²²⁶⁹ BOA, HAT 1236/48110 (21 Z 1243/4 Temmuz 1828).

²²⁷⁰ BOA, HAT 1236/48110 (21 Z 1243/4 Temmuz 1828).

ısrarlara razı olmuştu²²⁷¹. Nihayet Bostancıbaşı Ağa nezaretinde sorgulanmak üzere misafir edilen Süleyman Paşa'ya olabildiğince nazik davranılmıştı ²²⁷².

Sorgulamada, İbrail'in diğer Tuna sahil kaleleri ile kıyaslanmayacak kadar önemli bir mevkide olduğu, asker, zahire ve mühimmat konusunda herhangi bir eksiği olmamasına rağmen neden kaleyi Ruslara teslim ettiği sorulduğunda Süleyman Paşa, İsakçı ve Maçın kalelerinin istilasını bahane olarak göstermişti. Ona göre bu kalelerin düşman tarafından ele geçirilmesi, İbrail Kalesi'nin dört bir taraftan kuşatılması ve savunmasız halde kaldığı anlamına geliyordu. Fakat buna rağmen 22 gün boyunca, gece gündüz ahali ile birlikte kaleyi müdafaa ettiklerini savunuyor ve bu esnada çok sayıda asker ve ahaliyi kaybettiklerini ifade ediyordu. İsakçı ve Maçın kalelerinin istilası haberi gelince, kale içinde mevcut kalan asker ve ahali de artık saldırılara karşılık veremeyecek derecede panik ve korkuya kapılmıştı. Bu suretle kaleyi teslim etmekten başka çarem kalmadı, şeklinde bir savunma yapmıştı. Diğer taraftan, önceki tarihlerde yapılan savaşlarda kalenin muhasaralara karşı yapılan müdafaalarını eleştirerek, *daha önce İbrail Kalesi'nin hiçbir zaman onun yaptığı gibi bir savunma yapmadığını* da ekliyordu. Bostancıbaşı ve diğer memurlar, kalenin istihkâmına atıf yaparak, *elbette dayanabilirdiniz, bir müddet daha düşmana karşılık vermeniz gerekmez miydi?* şeklindeki itirazlarına Süleyman Paşa, *şimdiye kadar nice seferlerde buldum, ancak Rus ordusunun hiç bu kadar hücum ve tazyikle geldiğini ne gördüm ne işittim* diyerek, *maiyetindeki askerlerin layık ile karşılık verebilecek halde olmadığını* iddia etmişti. Paşa'yı sorgulayan memurların yaptığı yorumlara göre, kalenin muhafazasında görevli olan askerlerin ileri gelenlerinin, istihkâmın daima kuvvetlenmesi için uğraşmaları gerekirken buna dikkat etmedikleri, aslında kalenin elden çıkmasının değil de personelin gayretsizliğinden dolayı teessüf duydukları belirtiliyordu. Paşa ise bu yoruma cevap vererek, Rusların kaleye lağım bağlamak suretiyle giriştiği saldırılar sırasında, çok fazla zayıat verdiklerini ve ahali ile askerlerin artık dayanamayacak halde acze düştüklerini tekrarlamıştı. Asker ve ahalinin ileri gelenleri ile yaptıkları mülakata göre, bu kararı almakta mecbur olduğunu da eklemişti. Tüm bu iddia ve savunmanın sonucunda, Süleyman Paşa hakkında verilen

²²⁷¹ BOA, HAT 503/24760 (1244/1829).

²²⁷² BOA, HAT 1072/43859 (1243/1828-1829).

idam cezasının icrası için yapılan tahkikattan kesin bir netice çıkmadığı anlaşılıyordu.

Gerçekten de bilhassa Maçın ve İsakçı hattının kapanması ve İbrail Kalesi'ni nehirden savunmak üzere tertip edilen donanma unsurlarının Ruslar tarafından dağıtılması, kale savunma unsurlarını psikolojik olarak olumsuz yönde etkilemişti. Şehrin hemen karşısında bulunan Maçın Kalesi, aynı zamanda İbrail'in güvenliği için de önemli bir askeri üs konumundaydı. Bölgedeki Tuna ince donanması unsurlarının yenilgisi ve Maçın'ın de Ruslar tarafından istilası, İbrail Kalesi'ni hem nehirden hem de karadan tam manasıyla kuşatılmasına sebep olmuştu. Böylelikle Rusya, şiddetli şekilde kaleyi muhasara etmişti. Tüm takviyelere rağmen, muhasaranın ilk anından itibaren kale muhafızı Süleyman Paşa'nın feryatları, ordu ve merkezi yönetim tarafından cesaretsizlik olarak addedilmişti. Süleyman Paşa'nın bu tutumunun, kalede bulunan asker ve ahaliyi de etkileyeceği biliniyordu. Bu suretle İbrail gibi müstahkem bir kalenin müdafaası, böyle bir kale yönetimine bırakılmak istenmiyordu. Her ne kadar uygulanmasa da Silistre Valisi Ahmed Paşa'nın, İbrail Kalesi'ni bu tazyikten kurtarmak için İbrail ve Tuna Seraskeri olarak tayin edilmesi, buna referans teşkil edebilir (11 Haziran 1828). Keza yaklaşık 10 gün sonra, Rusların kara tarafından saldırıları netice vermiş ve İbrail, Rus ordusuna Süleyman Paşa tarafından teslim edilmişti (19 Haziran 1828). Kalenin 1.000 kişilik askeri personeli, Silistre Kalesi muhafazasına ve İbrail ahali de Rusçuk tarafında iskân edilmek üzere gönderildi. Rusların Şumnu ve Varna tarafına hareket ettikleri haberi üzerine, bu bölgeler takviye edildi. İbrail Kalesi'nin eksiksiz bir şekilde teçhiz edildiği, merkezi yönetimin ve askeri erkânın hem fikir olduğu bir kanaatti. Kale askeri personeli muntazam ve içindeki teçhizat mükemmel seviyede iken, ordu ve merkezde *nasıl olurda kale vire ile teslim edilir* şeklinde bir serzenişle, kale muhafızı Süleyman Paşa suçlanıyor, ancak kendisi ile ilgili yapılan tahkikat bir yerde tıkanıyordu. Bir süre merkeze sunulan raporlarda, bu tahkikatın bir neticeye ulaşamadığı ve Rus istilasına dair ayrıntıların yer almadığı bildiriliyordu. Sadece, Rus ordusunun kale hendeklerini lağımlar bağlayarak ziyadesiyle tazyik ettiği ve bu suretle zaruret gereği kalenin teslim edildiği ifade ediliyordu. Bu ayrıntısız bilgilere rağmen İbrail Kalesi'nin düşmesi, Osmanlı yönetimi tarafından hayal kırıklığına sebep olduğu için

Süleyman Paşa'nın idamı ile ilgili karar çıkmıştı (4 Temmuz 1828). Ancak bazı bürokratların girişimi ile kalenin muhasarası sırasında gösterdiği mukavemet ve Süleyman Paşa'nın zaruri olarak kaleyi teslim ettiği şeklindeki nazariyeler, Paşa'yı idamdan son anda kurtarmıştı. Yine de vezaret rütbesi elinden alınmıştı. Müellif Ahmed Lütfi Efendi'ye göre, İstanbul'da ikamet eden bazı Fransız tüccarlarının bile Süleyman Paşa hakkında yapılan tahkikatla ilgili verdiği bilgiler de belli ki dikkate alınmıştı. Galvan nam bezirgânın, İbrail Kalesi'ni neden Ruslara teslim ettin şeklindeki sorusuna, Süleyman Paşa: “*Ben kaleyi beyhûde teslim etmedim. Ruslar 16.000 kadar askerle birlikte iki generalini kaybetti, ancak burç ve tabyaları o kadar hasar gördü ki kalenin müdafaaya gücü kalmadı, hendekleri doldu, humbaralarla ahalinin yarısı telef edildi. Buna rağmen hiçbir zaman böyle bir mukavemete şahit olunmadı. Fakat Rusya, kalenin teslim edilmesi halinde, ahaliye herhangi bir zarar vermeyeceklerini ifade etti, bu suretle ahalinin durumu benim için mücbir bir sebep oldu ve kaleyi Ruslara teslim ettim*” şeklinde cevap verdiğini belirtmekteydi²²⁷³.

Süleyman Paşa'nın sorgulamanın ardından önce Molova ve oradan da Midilli Adası'na sürgüne gönderilmesi kararlaştırıldı. Sultan II. Mahmud ise kalenin bu şekilde teslim edilmesinden duyduğu üzüntüyü ifade ederek, aslında Süleyman Paşa'ya idam cezası vereceğini, ancak bu kararın uygulanması için ihtiyaç duyulan açıklığın hâsıl olmadığından, cezasının yumuşatılarak sürgüne gönderilmesini uygun gördüğünü ifade etmiş, bir bakıma tahkikatın kesin bir kanaate ulaşmasını sağlayacak yeterli delillerin olmadığına vurgu yapmıştı²²⁷⁴. Durum, Midilli Nazırı'na bildirilerek sürgün işlemlerinin başlatılması talimatı verilmiş ve bu bölgenin Nazırı Kapıcıbaşı Mustafa Ağa, gerekli tertibatı aldığını merkeze bildirmişti. 9 Ağustos tarihinde Süleyman Paşa hakkında verilen sürgün cezası için Eski Zağra, Molova ve ardından Midilli iskelesine ulaştığı bildirilmişti. Burada, kendisi ve maiyeti için bir konağa ihtiyaç duyulduğu ve ikametinin bu şekilde sağlanması da talep ediliyordu. Süleyman Paşa, beş yıl kadar Midilli'de sürgünde kalmış ve yine bu adada vefat etmişti²²⁷⁵.

²²⁷³ Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, C. I, s. 220-222.

²²⁷⁴ BOA, HAT 503/24755 (1244/1829).

²²⁷⁵ BOA, AE. SMHD II 117/9868 (28 M 1244/9 Ağustos 1828); Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, C. I, s. 222.

G. Muhasaralarda İbrail Kalesi Müdafaasını Etkileyen Unsurlar: Mukayeseli Bir Askeri Tarih Çalışması

Konu itibari ile bu tez çalışmasının kapsadığı bir yüzyıldan fazla bir zaman diliminin (1711-1829) işlenmesi, kuşkusuz bazı zorluklar oluşturmaktaydı. Ancak bu geniş zaman diliminin incelenmesi, yine de savaş şartlarında Osmanlı kaleleri ile ilgili olarak kolaylıkla müşahede edilebilecek bazı kanaatlerin oluşmasını sağladı. Bu kanaat, değişen ve gelişen şartlar dolayısıyla herhangi bir Osmanlı kalesinin, birden fazla savaşla karşılaştırmalı bir tarih çalışmasına tabi tutulamayacak kadar farklılık göstermesiydi. Zira XVIII. ve XIX. yüzyıl savaşlarının ve döneminin yarattığı koşul ve etmenlerin değişkenliği, buna imkân tanımamaktaydı. Yüzyılın başından itibaren başlayan yeni bir süreç, her bir kalenin bir sonraki savaşa göre, mütemadiyen daha farklı koşul ve imkânlarla sahip olmasına zemin hazırlamıştı. Kale surlarının güçlendirilmesi, tabya eklentileri ile yeniden tahkim edilmesi, askeri personelin mevcudu, kale idarecilerinin taktik ve strateji becerisi, zahire ve cephane tedariki, cephe komutanlıkları ile koordinasyon, asker firarları, ahâlinin hâne göçü, asıl ordunun kapasitesi, mevsim koşulları ve sair birçok faktör, gelişim ve değişim bakımından tüm savaşlarda açık bir şekilde farklılık göstermekteydi. Çoğu kale muhasarasında bahsi geçen unsurların birçoğu, önceki ya da sonraki savaşlarda aynı koşul ve özelliklere hâiz değildi. Ayrıca söz konusu bu faktörler, müdafilerin olduğu kadar kuşatma birliklerinin sahip olduğu taktik bilgi ve beceri, yöntem ve istikrarlı bir muhasara anlayışıyla da ilgiliydi. Muhasara unsurlarının personel mevcudu kadar, onların zahire, mühimmat ve diğer birçok etken aynı durum ve koşullarda onlar için de geçerliydi. Bu durumda bahsi geçen dönemde yapılan savaşlarda, İbrail Kalesi'nin muhasara ve müdafaası, birbirine benzerlik göstermeyen şart ve imkânlar dolayısıyla, mukayese edilemeyecek kadar değişkenliklere sahipti. *Tabiatı itibari ile sadece muhasara ve müdafaa unsurlarının amaçları benzerlik gösterebilirdi.* Aslında söz konusu bu durum, iki farklı Osmanlı kalesinin de karşılaştırmalı olarak ele alınmasına imkân vermeyecek kadar değişken şartlara ve etkenlere de sahipti. Bu manada mukayeseli bir çalışma, sadece savaşın oluşturduğu şartlar ve kalenin dönem

koşulları ile birlikte, teslimini zorunlu kılan gerekçelerin ya da müdafaada sağlanan dirayetin etken faktörleri tetkik edilerek tartışılabilir.

1538 Seferi'ni müteakiben Osmanlı idaresine girdiği tarihten itibaren 1829 yılına kadar İbrail, stratejik konumu itibariyle sürekli olarak savaş hattında kalan ve sıklıkla istila edilen bir şehirdi. Gerek Romen beylerinin kendi arasındaki mücadeleler ve gerekse bu beyliklerin Osmanlı Devleti'ne giriştikleri isyanlarda, İbrail şehri ve burada yaşayan müslim ve gayrimüslim unsurlar genellikle etkilenmişti. Örneğin, 1574 yılında bahsi geçen Eflak ve Boğdan beylerinin birbirleri ile giriştiği savaşta, İbrail şehri büyük ölçüde tahrip edilmişti. Boğdan Voyvodası İoan (Yon/Cumplit/1572-1574) tahtan indirildiğinde, yerine Petru Şchiopul (1574-1577) getirilmişti. Bu iki voyvoda arasındaki mücadeleler sonucunda, Petru yenilerek İbrail şehrine sığınmışti. İoan ise İbrail'e saldırmış ve dört gün boyunca şehirde büyük bir katliam yapmışti²²⁷⁶. 1593-1606 tarihleri arasında cereyan eden Habsburg-Osmanlı savaşlarında, Osmanlı aleyhine faaliyet gösteren Eflak Voyvodası Mihai Viteazul (1593-1601) Habsburglarla ittifak halinde Bender, Akkirman, Kili, Hırsova, Silistre, Rusçuk, Rahova, Yergöğü ve İbrail kalelerini ele geçirmişti. Birçok kaynakta Mihai Viteazul'un İbrail kuşatması sırasında, ahalinin gördüğü eziyet sıkça dile getirilmekteydi. Başarısız ilk kuşatmanın ardından voyvoda, Macar, Erdel ve Eflâk yardımcı kuvvetleri ile birlikte şehri tekrar muhasara altına almış, ahalinin can ve mal güvenliğinin sağlanması koşuluyla kaleyi teslim almışti. Ancak sözünde durmamış ve nehrin karşı tarafına geçmeye çalışan İbrail sakinlerinin bir kısmını

²²⁷⁶Voyvoda İoan, cumplac/korkunç lakabı ile anılmaktaydı. Osmanlılara ödediği vergi miktarının arttırılmasına karşı çıkarak isyan ettiği bilinmektedir. Osmanlıların bu voyvoda yerine tayin ettiği Petru Şchiopul (Aksak) ile mücadele içine girmiş ve Filisce (Tarihi Muntenia/Eflak bölgesinde Karpatların doğu tarafında Ramnicul-Sărat taraflarında bir yerleşim yeri) köyünde onu yenmişti. Petru, İbrail şehrine sığınmışti. İoan, şehri kuşattıysa da alamamış, ancak İbrail'i yakmışti. Osmanlı ordusunun, İoan Voyvoda üzerine hareket ederek yaklaşık 20.000 kişilik bir Boğdan ordusunu yok ettiği iddia edilmektedir. Böylece Petru, voyvodalık görevine devam etmişti. Bkz: Radu Rosetti, *İstoria Artei Militare a Romanilor*, Monitorul Oficial și Împrimeriile Statului Împrimeria Nationala, București 1947, s. 433; Nocola Iorga, *Din Trecutul Istoric Al Oraşului Braila*, Editura Bibliotecii Petre Armentea, Braila 1926, s.24; Gr. G. Tocilescu, *Istoria Romanilor*, Editura librăriei Soceci, Bucuresti 1896, s. 48; George İoan Lahovari- C.I. Bratianu, Grigore G. Tocilescu, *Marele Dicționar Geografic al României: Vol. I*, București, Stab. Grafic j.v. Soceci, București 1898, s. 621.

kılıçtan geçirmiş bir kısmını da esir almıştı (1595)²²⁷⁷. XVII. yüzyıl ortalarında şehir, Romen beyliklerinin nüfuz mücadelelerinde yine istila edilmiş ve yağmalanmıştı. Eflak Prensi Radu Mihnea III.(1658-1659), Boğdan ve Silistre bölgesini ele geçirmek niyetiyle hareket etmiş ve hatta bağımsızlığının sembolü olarak kendi adına sikke bastırmıştı. Hristiyan ittifakını içindeyer arayışında bulunan Mihnea, dönemin Erdel Beyi Rakoçi (1621-1660) ile müştereken Osmanlı ülkesine saldırma cüretinde bulunmuştu. Yergöğü ile birlikte İbrail Kalesi'ni de ele geçirerek yakmıştı. Müteakip

²²⁷⁷ Dönemi tasvir eden Osmanlı müverrihleri, bu istilayı şu şekilde tarif etmektedir: Eflak, Boğdan, Macar, Leh ve Rus birlikleri yaklaşık 100.000 kişilik bir ordu ile Tuna sahillerine saldırmıştı. Bölgede birçok kale ele geçirilmiş ve yağma edilmişti. İbrail Kalesi'ni yaklaşık 20.000 kişiden meydana gelen bir ordu, iki kez muhasara etmişti. Kale muhafızlarının gösterdikleri mukavemete rağmen, top atışları ile kale duvarları dövülmüş ve lağımlar bağlanarak ele geçirilmişti. Ahali, saldırılardan korunmak maksadıyla kale içine sığınmıştı. Kuşatma unsurları tarafından zarar görmemeleri için, Karaçavuş Mehmed Bey ve Mustafa Çavuş isimli kişiler, muhasaraya katılan Macar beyleri ile anlaşarak garanti almışlardı. Şehir sakinleri, bu antlaşmaya göre nehrin karşı tarafına güvenli bir şekilde geçeceklerdi. Ancak Macar beyleri sözlerinde durmamış ve ahalinin birçoğunu katletmişlerdi. Mustafa Çavuş'un gayretleri ile ahalinin ancak bir kısmı, nehrin karşı yakasına geçirilebilmişti. Bkz. Nâima Mustafa Efendi, *Târih-i Nâima*, C. I, (Haz: Mehmet İpşirli), TTK, Ankara 2007, s.87; Selânikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî*, C. II, , (Haz: Mehmet İpşirli), TTK, Ankara 1999. s.481; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, (Haz: Zeynep Aycibin), s. 269; *Topçular Kâtibi Abdülkâdir Efendi Târîhi*, (Haz: Ziya Yılmaz), TTK, Ankara 2003, s. 55-87; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 139; İbrail şehri, ancak birkaç yıl sonra geri alınabilmişti. Selânikî Mustafa Efendi, Erdel ile yapılan antlaşmayı takip eden yıllarda, İbrail ve Yergöğü kalelerinin tahkimi ile ilgili Mahmud Paşa'ya gönderilen emirleri, 1599 tarihi içinde zikretmekteydi. Bkz. *Târih-i Selânikî*, s. 819; N. İorga ise Hurmuzaki'ye atıf yaparak, Koca Sina Paşa'nın Eflak memleketini tahkiminden sonra, Satırcı Mehmed Paşa'nın Eflak Beylerbeyi olarak buraya tayin edilidiğini ve hemen ardından İbrail'in Şaban Paşa tarafından tahkim edilmesinin 1595 yılının yaz aylarında gerçekleştiğini ifade eder. Bkz. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.III, s. 265; Mihai Maxim ise bu tarihin belirsizliğini ifade etmek için 1595-1601 yıllarını işaret eder. Bkz. M. Maxim *Tuna'da Bir Osmanlı Liman Kenti*, s. 176; Birçok Romen tarihçi, 1595 yılda istila edilen İbrail Kalesi ile ilgili benzer bilgiler vermektedir. Nicolae Balcescu, bu tarihlerde İbrail Kalesi'nin kalın bir duvarla tahkim edilmiş bir yapıda olduğunu belirtir. Kale içinde ahali ile birlikte yaklaşık 30.000 kişinin varlığına işaret ederek, bu bilgilerinin Türk kaynaklarında zikredildiğini ifade eder. Kuşatma kuvvetlerinin, kalenin üç yerinden lağımlar bağlayarak surları tahrip ettiğini, Mustafa ve Mehmed Çavuşların ahaliyi korumak için gösterdikleri gayretlere atıf yapar. Ayrıca kalenin Sinan Paşa tarafından 1595 yılının Ağustos ayında geri alındığını iddia ederek, İorga'nın bilgilerini tasdik eder. Bkz. Nicolae Balcescu, *İstoria Românilor Sub Mihaiu-Vodă Viteazul*, Institutul de Arte Grafice și Editură, București 1902, s 58 ve 102. Ayrıca bkz. Radu Rosetti, *İstoria Artei Militare a Romanilor*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului Imprimeria Nationala, București 1947, s. 480-492.

zamanlarda Dobruca bölgesinde Hırsova Kalesi'ne saldırmak istediye de başarı sağlayamamış ve kaçmak durumunda kalmıştı²²⁷⁸.

Söz konusu XVIII. ve XIX. yüzyıl Osmanlı-Rus savaşları olunca İbrail Kalesi, 1736-1739 ve 1787-1792 yılları arasındaki savaşlar hariç olmak üzere 1711, 1768-1774, 1806-1812 ve 1828-1829 tarihlerinde yapılan savaşlarda, Rus ordusunun işgaline mâruz kalmıştı. Ancak bu savaşlar sırasında İbrail'in monografisini tafsil ederken ortaya bir hakikat çıkmaktaydı. İşgal edildiği tüm muhasaralarda İbrail Kalesi, *Rus ordularının kuşatma harekâtı ile yapılan taarruzlarla değil, bu taarruzlar geri püskürtüldükten sonra, kale yönetiminin bazı şartları kabulü neticesinde vire ile teslim* edilmişti. İlginç olan durum ise kale teslim edilmeden önce, neredeyse tüm Rus taarruzları çoğunlukla başarılı bir müfaayla geri püskürtülmüş ve hatta kuşatma birliklerine epeyce zayıat verilmişti. Fakat kalenin teslim edilmesi, muhtelif gerekçeler ihtiva etmekteydi ki bu durum, bir Osmanlı kalesinin muhasara esnasındaki organizasyon, tedarik, yönetim ve motivasyonu ile doğrudan alakalıydı. Kalenin teslim gerekçeleri, kale muhafızlarının ve ileri gelenlerinin kanaatleriyle genellikle müştereken istişare ediliyordu. Şehrin istila edildiği tüm savaşlarda bu gerekçeler; tedarik ve lojistik problemler, bölge asayışı, ahalinin durumu, askeri idarecilerin ve personelin yetenekleri, kalenin tahkimatı, ahali ve askerin firarları ve benzeri durumlar kadar, kuşkusuz Rus muhasara ordularının istikrarlı bir şekilde kuşatmaları sürdürmesiyle ilişkiliydi. Çoğu zaman kale kuvvetlerinden sayıca katbekat fazla olmalarına ve çokça zayıat vermelerine rağmen, 1787-1792 savaşlarındaki performansı hariç Rus ordusu, hiçbir zaman kaleyi muhasara etmekten geri durmamıştı. İbrail Kalesi yöneticilerinin başarılı savunmalarına rağmen, kaleyi teslim etmelerinin sebepleri de zaman ve koşullara göre değişkenlik göstermişti.

Örneğin, 1711 yılındaki Prut Savaşı sırasında İbrail Kalesi, Rus muhasarasına maruz kalmıştı. Şiddetle tazyik edilmesine rağmen, Rus kuşatma birlikleri tarafından bir türlü alınamamış ve müdafilerin direnci kırılmamıştı. Bunun üzerine Ruslar,

²²⁷⁸ İsâ-zâde, *İsâ-zâde Târîhi*, (Haz: Ziya Yılmaz), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996, s.58; Mehmet Ali Ekrem, *Romen Kaynak ve Esrelerinde Türk Tarihi I Kronikler*, TTK, Ankara 1993, s.61; Jorga, *a.g.e.*, C. IV, s.95; Hammer, *a.g.e.*, C. XI, s. 60.

kaleye su sağlayan bağlantı yollarını kesmişti. Muhafız Davud Paşa, susuzluktan direnci kırılan ahalinin ve çaresiz kalan askerin durumlarını müşahede ederek, kaleyi mecburen teslim etmek zorunda kalmıştı²²⁷⁹. Sonraki savaş dönemlerine nazaren tahkimatının yetersizliğine rağmen kale, ilk kuşatma sırasında başarılı bir savunma vermişti. Ancak dönemin kaynaklarına göre Davud Paşa, kale ileri gelenlerinin tüm itirazlarına rağmen stratejik olarak bir planlama hatası yapmıştı. Tavsiyelere göre kadın, çocuk ve yaşlılar güvenli bir bölgeye çekilirse, muhasaradan etkilenmeyecek ve dolayısıyla müdafiler, onların çektikleri zorluğa şahit olmadıkları için daha dirençli bir şekilde karşılık vereceklerdi. Dönemin kaynaklarının ifadelerine göre Davud Paşa, dirayetsiz bir şekilde asker ve ahalinin perişan olacağı kanaatiyle, can ve mal güvenliğinin sağlanmasını şart koşarak, kaleyi Ruslara *vire* ile teslim etme kararı almıştı²²⁸⁰.

1736-1739 yılları arasında cereyan eden savaşta İbrail Kalesi, anlamlı bir tehlide mâruz kalmamıştı. Fakat güçlü bir şekilde tahkim edilmişti. 1768-1774 yılları arasındaki savaşta ise kalenin tüm tahkimatları, bir önceki savaşa göre daha fazla güçlendirilmiş, zahire ve mühimmatı yeterli hale getirilmişti. Müdafiler, şiddetli Rus taarruzlarını birkaç kez geri püskürtmeyi başarmıştı. Hatta başarısız bir kuşatmanın ardından Ruslar, Fokşan'a kadar çekilmek zorunda kalmıştı. Ancak Özi, Hotin, Akkirman ve Bender gibi güçlü Osmanlı kalelerinin istila edildiği haberleri, İbrail Kalesi askerlerinin psikolojik olarak savunma direncini kırmıştı. Osmanlıların bu olumsuz koşulları düzeltmek için tavizsiz faaliyetlerine ve tüm takviyelere rağmen, kale içinde görevli olan çok sayıda asker firar etmişti (Eylül 1770)²²⁸¹. Eflak ve Boğdan'ın Ruslar tarafından tahakküm altına alınması, birbiri ardına gelen istila haberleri ve asıl ordunun aldığı yenilgiler eklenince, kale içindeki askeri gruplar tekrar bir muhasaraya karşılık vermek konusunda ittifak sağlayarak hem fikir olamamıştı. Buna rağmen muhasarada kale muhafızı Mehmed Sadık Paşa'nın büyük gayretleri söz konusuydu. Rus muhasara kuvvetleri, kale askerlerinin tüm olumsuz koşullarına rağmen birçok zayıat vererek geri çekilmek zorunda kalmıştı. Zira kale

²²⁷⁹ Yeniçeri Kâtibi Hasan, *Prut Seferi'ni Beyânımdır*, s. 26-29; Ahmed Câvid, *Müntehebât (Osmanlı-Rus İlişkileri Târîhi)*, s. 218.

²²⁸⁰ Ahmed bin Mahmud, *a.g.m*, s. 399-400.

²²⁸¹ BOA, A.DVNSMHMH. d 168 hk 985; (27 Eylül 1770).

kuvvetlerinin huruç hareketleriyle kuşatma birliklerine yaptığı ani baskınlar, Rusları epeyce zora sokmuştu. Yaklaşık otuz gün süren Rus taaruzları, müdafilerin kusursuz mukavemetiyle sürekli olarak başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Rumeli Valisi ve Boğdan Seraskeri Abdi Paşa, İbrail ile Maçın arasındaki adada güçlü bir tabya inşa ettirmiş ve bu bölgeden Rus muhasarasını bertaraf etmeye çalışmıştı. Ruslar 1711 yılındaki muhasaraya benzer bir şekilde, *Su Kapısı* hattını kesmiş ve ayrıca Maçın tarafından gelebilecek yardımları engellemek için ulaşım ve tedarik hatlarını kontrol altına almıştı. Böylelikle İbrail Kalesi'nin muhasarasına ısrarla devam edebilmişti. Dönemin kaynakları, kale askerlerinin ödeneklerinin tertip edilmemesi, hendeklerin yeterince temizlenmemesi ve asıl ordunun Maçın tarafına zamanında ulaşamaması gibi durumları gerekçe gösteren müdafilerin, kaleyi yine *vire* ile teslim etmek zorunda kaldıklarını bildirmektedir. (Kasım 1770). Fakat asıl gerekçe, stratejik bir planlama olarak ana Osmanlı ordusunun Maçın hattını kontrol altına almakta geç kalmasıydı. Zira bu durum, kale içindeki askerlerin ortak hareket etmelerini engellemişti. Kale askerlerine göre, bahsedilen bölgede Osmanlı ordusu gerekli tertibatı almış olsa, hiçbir şekilde kaleyi Ruslara teslim etmeyeceklerdi²²⁸². Dolayısıyla yaklaşık iki yıl boyunca muhtelif saldırılara dirayetle karşılık veren İbrail, asıl orduyla bölge komutanlıkları arasında koordinasyon sağlayamadığından, ulaşım ve tedarik hatları kesilmiş ve böylece takviye alamamış ve nihayet kale, tekrar Ruslara *vire ile teslim* edilmek zorunda bırakılmıştı.

1806-1812 Osmanlı-Rus savaşlarında ise İbrail Kalesi Muhafızı Seyyid Abdurrahman Paşa, askeri kökenli bir komutan değildi. Buna rağmen İbrail Nazırı ve Eflak Başbuğu sıfatıyla Nazır Ahmed Ağa, bölgeyi bilen ve asker arasında nüfuz sahibi olan bir komutandı. Ruslar, kaleyi her muhasara ettiklerinde çok sayıda askerini kaybetmiş ve birkaç kez geri püskürtülmüştü. Ancak bu başarılı müdafaaya rağmen kale, Muhafız Abdurrahman Paşa tarafından Ruslara teslim edilmişti. İlk muhasaralar sırasında bile Abdurrahman Paşa, mukavemet göstermeden kaleyi teslim etmek gayesinde olsa da Nazır Ahmed Ağa, onu bu kararından vazgeçirmişti. Diğer taraftan kaleyi civar hatlardan muhafaza etmek üzere başbuğ sıfatıyla görevlendirilen

²²⁸² Muharrem Saffet Çalışkan, (*Vekâyi'nüvis*) *Enveri Sadullah Efendi Tarihinin I. Cildi'nin...* s. 184-185; Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsatü'l İ'tibâr*, s. 77-78.

Pehlivan İbrahim Paşa'ya, maiyetindeki asker için uygun tedarik koşulları sağlanamamıştı. Zira yerelde güçlü âyânlar, birbirleriyle koordinasyon konusunda isteksizlerdi. Bu durum, Rusların İbrail etrafındaki tedarik ve ulaşım hatlarının tamamını kontrol altına almasına sebep olmuştu. Nitekim bizzat Sadrâzam Yusuf Ziya Paşa, Rusların bu savaştaki son muhasarasında kaledeki mevcut zahirenin sadece 40-45 günlük olduğunu ifade ediyor ve ulaşım hattı tamamen kesildiğinden nehir yoluyla çete kayıkları kullanılarak yardımlar ulaştırmaya çalıştıklarını belirtiyordu. Ancak Rus ordusu, yine Maçın hattını ve İbrail tedarik güzergâhını tamamen kapatmıştı. Bu suretle kale muhafızının teslimden başka bir seçeneği kalmamış ve yine *vire* ile Ruslara teslim edilmişti (28 Kasım 1809)²²⁸³.

1828-1829 yıllarındaki savaş ise Osmanlı idaresinde İbrail Kalesi'nin Rus ordularına karşı yaptığı son savunma olmuştu. Bu savaşta, Tuna savunma hattının öte yakasında kalan en stratejik kale İbrail'di. Kalenin teslimi, hem askeri bürokrasi hem de merkezi yönetim tarafından büyük bir teessürle karşılanmıştı. Hakkındaki ihanet iddialarına rağmen kale muhafızı Süleyman Paşa, İstanbul'a çağrılarak şehrin neden teslim edildiği konusunda sorguya alınmıştı. Zira icra edilmese de kaleyi *vire* ile teslim ettiği için hakkında idam cezası verilmişti²²⁸⁴. Sorgulamaların Osmanlı evraklarına yansıyan biçimi, son derece ilginç bir diyaloga sahne olmuştu²²⁸⁵. Kale, XIX. yüzyılın başlarından itibaren, daha önce hiç olmadığı kadar güçlendirilmişti. Asker ve mühimmatla birlikte diğer tedariklerinin yeteri derece olduğu konusunda ise kesin bir kanaat hâkimdi. Osmanlı yönetimi, güçlü savunma yapısına rağmen kalenin *vire* ile teslim edilmesine hayalkırıklığı içinde bir türlü anlam veremiyordu. Süleyman Paşa'nın kaleye destek feryatları, tam da bu sebeple anlamsız karşılanıyor ve aslında Paşa'nın savunmada isteksiz olduğu kanaatini doğuruyordu. 22 gün süren muhasarada, İbrail ahali ve askeri büyük bir gayretle muhasaraya direnmişti. Fakat Süleyman Paşa'nın sorgulama sırasında verdiği cevaplarda, kendisinin yönetiminde yapılan savunmanın, İbrail Kalesi tarihinde hiçbir şekilde yapılmadığını iddia ediyordu. Diğer taraftan şiddetli Rus taarruzlarına, maiyetindeki askerin karşılık

²²⁸³ Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, s. 708; Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C. IX., s. 171-172.

²²⁸⁴ BOA, HAT 1072/43861(1243/1828-1829); HAT 1092/44309-Ç (15 Z 1243/28 Haziran 1828).

²²⁸⁵ BOA, HAT 1072/43859 (1243/1828-1829).

verebilecek halde olmadığı, Maçın ve İsakçı kalelerinin ele geçirildikten sonra ulaşım hatlarının kesildiği ve donanmanın Maçın civarındaki yenilgisi gibi gerekçelerle, kaleyi *vire* ile teslim etmek durumunda kaldığını ifade ederek kendisini savunmuştu. Gerçekten de Ruslar, müdafilerin direnciyle bu muhasarada birkaç generali ile birlikte çok sayıda askerini kaybetmişti. Buna rağmen, ısrarlı ve şiddetli bir şekilde taarruzlarına devam etmişti. Ahalinin de feryatları karşısında Süleyman Paşa, kaleyi teslim etmek zorunda kalmıştı²²⁸⁶. Sorgulama da tam manasıyla bir sonuca ulaşılamamış, ancak Paşa'nın idam cezası kaldırılmış ve sürgüne gönderilmişti.

Genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, İbrail Kalesi'nin muhasarada güçlü bir savunma yapabilmesinin koşulları, muhtelif faktörlerin uygun zaman ve koşullarda bir araya gelmesi ile doğrudan ilişkiliydi. Kale yöneticilerinin rütbeleri, onların idare ve organizasyonda bir başarı sağlamalarının teminatı olacağı anlamına gelmiyordu. Kaldı ki idraeciler, uygun taktik ve strateji becerisine sahip olsa bile, savunma birliklerine sağlanacak motivasyon ve direnç, tek başına kale idarecisinin oluşturabileceği bir unsur değildi. Zira askerin günlük ihtiyaçları, maaşları, mühimmat gibi sair askeri tedariklerin sağlanması ve ulaşım hatlarının kontrolü, müdafaanın yöneticisi olarak rütbesi vezir olan bir muhafızın dahi kapasitesini aşan çoklu bir organizasyon bütünlüğüydü. Tüm bu faktörlerin oluşması, kale tedarikini ve muhtelif sevkiyatları sağlayabilecek maddi ve fiziki imkânlarla birlikte kale muhafızlığının, *seraskerlik* ya da *başbuğluk* gibi bölge komutanlıkları ile ana ordu arasında oluşturulan uyum ve koordinasyona bağlıydı. Söz konusu uyum ve koordinasyon, İbrail Kalesi'nin yukarıda zikredilen teslim gerekçelerine fırsat verilmeyen, 1787-1792 savaşları sırasında tam manasıyla sağlanabilmişti. Aslında bu tarihler arasında cereyan eden savaş, Osmanlıların Ruslara karşı büyük bir yenilgisiyle sonuçlanmıştı. Ancak Özi, Bender, Hotin, İsmail ve diğer birçok müstahkem kalenin istilasına rağmen, İbrail Kalesi Rus orduları tarafından ele geçirilememiş ve hatta anlamlı bir şekilde muhasara edilmesine bile fırsat tanınmamıştı. 1787-1792 yılları arasında cereyan eden savaşta İbrail Kalesi'nin müdafaası incelendiğinde, tam da bu noktada kale muhafazasının, sadece surların

²²⁸⁶ BOA, HAT 503/24755 (1244/1829).

içindeki askeri kadrolar ile sınırlı olmadığı ortaya çıkmaktaydı. Kale etrafında konuşlandırılan devriye ve hareketli unsurlar, bölge *seraskerlikleri* ya da *başbuğlar*, kale muhafızlığıyla tam bir bütünlük içinde hareket etmişlerdi. Bu anlamda savaş şartlarında *serasker*, tanımı itibariye ordu komutanı veya başkomutan manasına geldiği bilinmektedir²²⁸⁷. Daha önce etraflıca değerlendirildiği üzere seraskerlik, 1826 yılına gelene kadar, savaşlarda bölge ve cephe komutanlıkları olarak ihdas ediliyordu. Bu manada İbrail Seraskeri, bulunduğu cephenin en yetkili askeri amiriydi. Bölge komutanlığı olarak, tehlike hattında tampon ve öncü kuvvetler şeklinde faaliyetleri cereyan eden hareketli unsurlardı. Kale tehlike hattına girmeden yapılacak savunma, seraskerliğe ya da başbuğluğa bağlı birlikler tarafından doğrudan kaleden değil, civar bölgedeki düşman kuvvetlerine karşı oluşturulan ve gerektiğinde bunlara taarruzlarda bulunan, bir anlamda tampon oluşturan askeri unsurlardı. Bulduğu bölgede askerin nizamı, firarilerin engellenmesi, düşman unsurlarına taarruzu gibi birçok faaliyet, serasker ve başbuğların görev alanına girebilmekteydi. Muhafız paşalar, hiyerarşik olarak seraskere tabiydi. İbrail Kalesi Muhafızı Vezir Mahmud Paşa ve İbrail Başbuğu Vezir Abdi Paşa'nın gayretleriyle, kale ile bölge komutanlığı arasındaki uyum sağlanabilmişti ve bu durum, 1787-1792 yılları arasındaki savaş sırasında kalenin Rus muhasarasının başarısız olmasına sebep olan en büyük etkenlerdendi. Bir yandan da bir dönem Rumeli Valiliği hizmetinde bulunan Mehmed Paşa, bölgeye *serasker* tayin edilerek Rus birlikleri üzerine muhtelif harekâtlarda bulunmuş ve kalenin muhasara edilmesine engel olmaya çalışmıştı²²⁸⁸. Diğer taraftan savaş koşullarının yarattığı olumsuzluklar, bölge asayişinin sağlanması ve ahalinin ziraat ve ticaret gibi faaliyetlerini emniyetli bir şekilde yapmalarına engel oluyordu. İbrail kazasına bağlı yerleşim yerleri ile Eflak bölgesi, savaş şartlarını fırsat bilen bazı haydut ve eşkıya gruplarının çapul ve yağma sahasına dönüşüyordu. Bu grupların etkisini kırmak için uygulanan müşterek faaliyetler, kalede muhafız Mahmud Paşa, kale dışında ise İbrail Başbuğu Abdi Paşa

²²⁸⁷ Mithat Sertorğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, s. 311; Mahmud Şevket Paşa, *a. g. e.*, s. 36; Yüksel Çelik, "Serasker", *DİA*, C. XXXVI., İstanbul 2009, s. 547.

²²⁸⁸ BOA, HAT 147/6215 (16 S 1205/25 Ekim 1790); "bu def'a İbrail Başbuğu Vezir Hacı Abdi Paşa ve Muhafızı Mahmud Paşa ve ol taraflarda Yeğen Mehmed Paşa taraflarından iştirâken vârid olan kâimede Moskvolunun taburları İbrail'e dört sa'at Buza ve Siret nehirleri müctemi' olduğu mahalde darb-ı hiyâm...".

tarafından icra edilyordu. Ayrıca kale askerlerinden bir kısmının, bu tarz faaliyetlerde bulunduğu da anlaşılmış ve bunlar tespit edilerek cezalandırılmış, böylelikle kale askeri arasında disiplin sağlanmaya çalışılmıştı²²⁸⁹. Kale muhafızı ile birlikte serasker ya da başbuğ gibi unsurlar arasında hâsıl olan koordinasyon, olası bir muhasarada kalenin akıbetine doğrudan etki etmekteydi. Bu bağlamda 1787-1792 yılları arasında cereyan eden savaşta İbrail ve civar bölgede faaliyet gösteren komutanların uyumu, İbrail Kalesi özelinde daha fazla bir bütünlük arzeden müşterek tedbirlerin alınmasını sağlamıştı. Bu tedbirler, Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybeden taraf olmasına rağmen İbrail Kalesi'nin Rus istilasına uğramasına engel olmuştu. Zirabu koordinasyon sağlanamadığı takdirde, tedarik ve sevkiyat güzergâhlarının kesilmesine ve bu suretle koşulları müsait olmayan kale müdafilerinin sıkıntılarının artmasına zemin hazırlıyordu. Örneğin 21 Kasım 1770 tarihinden İbrail Kalesi'nin istilasına kadar, İsakçı Seraskeri Dağistani Ali Paşa ve merkezi ordu arasında cereyan eden müzakerelerde bile, kaleye yapılması gereken takviye ile ilgili bir uzlaşma sağlanamamıştı. Kale muhafızı Mehmed Sadık Paşa cesaretli bir komutan olmasına rağmen, kalenin ileri gelenleri ile ihtilafa düşmüştü. Maçın Kalesi'ne yapılması gereken takviye de gecikmiş olduğundan, Rus ordusu ilk fırsatta kaleyi teslim almıştı. Nitekim Osmanlı asıl ordusu Maçın tarafına geldiğinde, iş işten geçmişti. İbrail Kalesi askeri de 1770 istilasının en büyük gerekçesini, işte bu takviyenin yapılamamasına bağlamıştı. Nitekim Maçın hattı ele geçirildiğinde, İbrail tedarikinin sağlanması büyük ölçüde zora giriyordu²²⁹⁰. Yine 1806-1812 savaşının ilk yıllarında Tuna Başbuğluğu, Rusçuk Ayanı Mustafa Paşa'nın sorumluluğuna verilmişti. Paşa, maiyetinde bulunan askerini, uygun zamanda olası bir Rus harekâtına karşı taksim ederek pozisyon aldırılmıştı. Emrindeki askerler tarafından Niğbolu, Kulle, Yergöğü ve İbrail tarafları takviye edilmiş ve Yergöğü Kalesi civarında Rus birliklerinin tazyikini önlemişti (Ocak 1807)²²⁹¹. Aynı tarihlerde Eflak Başbuğu sıfatıyla görev yapan İbrail Nazırı Ahmed Ağa da bölgede bulunan muhtelif

²²⁸⁹ BOA, C.HR 4474 (Evâil-i M 1205/10 Eylül 1790); C.AS 7935 (Evâil-i Z 1204/1 Ağustos 1790).

²²⁹⁰ Muharrem Saffet Çalışkan, (*Vekâyi 'nüvis*) *Enveri Sadullah Efendi Tarihinin I. Cildi'nin...* s. 184-185; Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsatü'l İ'tibâr (1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi Tarihçesi)*, (Haz: Osman Köksal), Gazi Kitabevi, Ankara 2011, s. 77-78.

²²⁹¹ BOA, HAT 152/6411 (5 Za 1221/14 Ocak 1807); 152/6411 (19 Za 1221/28 Ocak 1807).

Rus birliklerine ani saldırılar düzenlemiş²²⁹² ve bu faaliyetler neticesinde, 1806-1812 savaşlarında İbrail'i kuşatan Rus ordusunun birkaç kez geri püskürtülmesi sağlanmıştı²²⁹³. Bu savaşların ilk dönemlerinde, İbrail muhafazası için kale ve civar komutanlıklarının koordnasyonu, bir süre için başarılı bir şekilde yönetilmişti. Ancak savaşın devam eden yıllarında bu uyum, tam anlamıyla sağlanamadığı için kalenin istilası hızlanmıştı. Kale muhafızı Seyyid Abdurrahman Paşa, askeri kökenli bir komutan olmamasına rağmen, İbrail Nazırı ve bir dönem Eflak Başbuğu olan Nazır Ahmed Ağa sayesinde, 1809 yılındaki şiddetli Rus taarruzları birkaç kez geri püskürtülmüştü. Ancak bu başarılı müdafaaya rağmen kale, muhafız Abdurrahman Paşa tarafından teslim edilmişti. İlk muhasaralar sırasında bile kale muhafızı, mukavemet göstermeden kaleyi teslim etmek gayesinde olsa da Nazır Ahmed Ağa, onu bu kararından vazgeçirmişti. Diğer taraftan kaleyi civar bölgelerden muhafaza etmek üzere görevlendirilen Pehlivan İbrahim Paşa, kendi maiyetinin tedariki için merkezi ordu ve bölge komutanlıklarından gerekli yardımları alamamıştı. Zira yerelde güçlü âyanlar, Rus ordusuna karşı kendi menfaatlerinin dışında, farklı komutanların yükselmesini sağlayacak başarılar elde etmemeleri için, birbirleri arasında oluşturulması istenen uyum ve irtibat konusunda isteksizlerdi. Nitekim bu dönem, bu âyanlar arasında nüfuz mücadeleleri geçen bir süreçti. Sonuç olarak bahsi geçen koordinasyon sağlanamadığı ve kaleye gerekli takviyeler yapılamadığı için İbrail Kalesi'nin Rus orduları tarafından istilası kolaylaşmıştı.

Kuşkusuz 1787-1792 savaşlarında İbrail Kalesi'nin başarılı müdafaası, kale ve etrafında şekillenen muhtelif birliklerin uyumu kadar, diğer faktörlerin de eksiksiz bir şekilde icra edildiği bir oganizasyon bütünlüğü sayesinde mümkün olmuştu. Tuna havzasında İbrail sahilinden başlayıp Karadeniz kıyılarına kadar mevcut kalelerin istilaya uğraması, bu hat üzerinde sağlanan ulaşım ve sevkiyatın kısıtlanmasına sebep olmuştu. Nitekim Kili ve Sünne Boğazları'ndan itibaren İbrail'e yapılacak muhtemel bir nakliyat, zaman ve ücret konusunda stratejik bir avantaj sağlamaktaydı. Ayrıca Tuna Deltası'nın hinterlandı, bu bağlamda İbrail Kalesi için hayati öneme sahipti. Diğer taraftan Aşağı Tuna hattının Niğbolu, Kulle, Yergöğü gibi kıyı şeridi, hem

²²⁹² BOA, C. AS 632/26662 (16 N 1222/12 Kasım 1807).

²²⁹³ Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, s. 715.

önemli birer kontrol hem de kıymetli birer tedarik noktalarıydı. Bu bölgelerde herhangi bir kalenin istilasını, gerek İbrail ve gerekse diğer kalelerin tedariklerini olumsuz yönde etkileyen, ulaşım ve iletişimini kilitleyen önemli faktörlerdendi²²⁹⁴. Diğer taraftan zahire, cephane ve asker takviyesi; zaman ve mekâna göre değişkenlik arz eden üretim ve sevkiyatta yaşanan bir takım problemlerden dolayı yapılamıyordu. Sevkiyatlar, iklim koşulları²²⁹⁵ ya da düşman unsurlarının tedarik ve ulaşım noktalarını kesmesi gibi mücbir sebeplerle, ancak şartların el verdiği ölçüde giderilebiliyordu. Keza zamanında yapılamayan müdahaleler, kalenin istilasına zemin hazırlayacak en temel gerekçelerdendi²²⁹⁶. Örneğin, 1806-1812 savaşlarında İbrail Kalesi muhasarası sırasında Tuna Nehri'nin karşı tarafından yapılacak sevkiyatları engellemek için Ruslar, tüm tedarik noktalarını ele geçirmek gayesindeydi. Osmanlı birlikleri ise bu kontrol noktalarını kaybetmemek için yaklaşık 10.000 kişilik bir kuvvet ile devriye gezmekteydi. Diğer taraftan Siret Nehri kenarında bulunan İbrail şehrinin karşı tarafındaki Kalas Kasabası da Ruslar tarafından ele geçirilmişti. Osmanlılar, Ordu Konakçısı İsmail Paşa, Köstence taraflarında Ahmed Paşa ile Yılıkzâde Süleyman Ağa'yı Tutrakan hattını kontrol altına almak için bu bölgelere sevk etmişti. Ancak İsmail yolu kesilmişti. Ayrıca Rusçuk ve Yergöğü hattının bloke edilmemesi için, ciddi bir enerji sarf edilmiş ve İbrail şehrine yakın olan Yergöğü Kalesi, önemli bir tehditten kurtarılmıştı. Zira Dâyebağları denilen bölgede, Rus ordusunun ileri karakolları geri püskürtülmüş ve bir süre için tehdit bertaraf edilmişti (Aralık 1809).

Savaş şartlarının olumsuz koşulları, bu sebebeyle ortaya çıkan bir takım firarları ve hane göçlerini beraberinde getiriyordu. Özellikle askerin bulunduğu hizmetten firar etmesi, müdafaa nizamını ve kale içindeki kadroları psikolojik yönde olumsuz yönde etkiliyordu. Hatta bazı durumlarda askerin bulunduğu bölgeden kaçmasını sağlayan ve rüşvet yoluyla buna müsaade eden görevlilerin olduğu da müşahade edilmekteydi. 1787-1792 savaşları cereyan ederken İbrail Kalesi Muhafızı

²²⁹⁴ BOA, HAT 182/8361; 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya harpleri devam ederken Akkirman, Karaharman, İsmail ve Tolcu gibi yerleşim yerleri Ruslar tarafından ele geçirildiği için İbrail Kalesi'ne yapılacak tedariklerin, henüz istila edilmemiş Hırsova ve Silistre taraflarından sevkiyatın yapılması sağlanmıştı.

²²⁹⁵ BOA, C.AS 7221 (19 Ca 1205/24 Ocak 1791).

²²⁹⁶ *Câbi Târihi*, s. 637; BOA, TSMA. e 854/62 (9 Za 1124/16 Aralık 1809).

Vezir Mahmud Paşa'nın merkeze sunduğu raporda, muhafaza hizmetine memur olan bazı askeri yöneticilerin akçe karşılığında aleni bir şekilde firari askerlere müsaade ettikleri bildirilmişti. Mahmud Paşa'ya kaçak askerler ile ilgili önlem alması ve bu tarz vakaların önüne geçmesi için talimat verilmişti²²⁹⁷. Bu savaşın devam ettiği süre boyunca, İbrail'de muhtelif zamanlarda görevlendirilen yamak, serdengeçti, dalkılıç ve benzeri unsurlardan 2.300 kadar asker, firar etmesine rağmen yakalanarak görev yerlerine gönderilmişti²²⁹⁸. Bunlardan bazıları, birkaç kez aynı teşebbüste bulunmuşsa yakalanmış, ancak bazıları da görevli olduğu birliğin ağa, alemdar vesair zabitleri ile birlikte kaçmışlardı²²⁹⁹. Öte yandan ahalinin bölgeden firarı da hâlihazırda gündelik yaşamı ve bundan sağlanan üretim ve tedariki engellemekteydi. Ayrıca kazada var olan nüfus, aynı zamanda vergi geliri demekti. Bu durumda gelir kaynaklarının askeri harcamalara sağladığı finansman da etkilenmiş oluyordu. Zira kale ve etrafında sakin olan ahalinin tarımsal üretimi, hayvancılık ve ticari faaliyetleri, bir anlamda asker ihtiyaçlarının karşılanması bakımından son derece hassas bir öneme sahipti. Şayet olası bir muhasara vukua gelirse, Osmanlı topraklarının tüm şehirlerinde olduğu gibi İbrail ahalisi de güvenli bölgelere sevk edilirdi. Şayet bu sağlanamazsa, kale içindeki sığınaklarda muhafaza ediliyorlardı. Örneğin, 1711 Prut Seferi sırasında İbrail Kalesi muhasara edildiğinde, kazada ikamet eden yaşlı, çocuk ve kadın gibi savunmasız gruplar, bir süre için şehrin güvenli olan sazlık alanlarına çekilmiş²³⁰⁰ ve bazıları da nehrin karşı tarafına aktarılmıştı. Ancak söz konusu bu tedbir, şehrin tehlike hattına girmesiyle nüfusun korunması ve savunmasız ahalinin muhasaradan etkilenmemesi içindi. Bunun dışında zaruret arz etmedikçe, ahalinin bulunduğu yerleri terk etmesine müsaade edilmezdi. Aslında bu durum, Osmanlı ülkesinde neredeyse her kazada uygulanagelen bir nizamdı ve mücbir bir sebep olmadıkça, herhangi bir kişinin izinsiz farklı bölgelere göç etmesi bu nizamı aykırı olarak görülüyordu²³⁰¹. Dolayısıyla ruhsatsız bir şekilde

²²⁹⁷ BOA, C.AS 3939 (Evâhir-i M 1204/Ekim 1789); *İbrail muhâfızı vezir Mahmud Paşaya hükm ki, İbrail muhâfazasına me'mur asâkirin ba'zularından akçe ahz ile sırren ve alenen firârlarına ruhsat viridiği...*”.

²²⁹⁸ Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşları Sırasında İbrail Kalesi*, s. 106.

²²⁹⁹ BOA, C.BH 7350 (3 N 1205/16 Mayıs 1791).

²³⁰⁰ Ahmed bin Mahmud, *a.g.m.*, s. 399-400.

²³⁰¹ *83 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 9-10.

farklı bölgelere yapılan iskânlar da “*hâne göçü ya da ev göçü*” olarak tanımlanıyor ve bu, kati suretle kaidelere hilafına bir hareket sayılıyordu. 1787-1792 yılları arasında cereyan eden savaşta, İbrail kazasında bu tarz hadiselerin meydana geldiği haberi ulaşınca, Bâb-ı Âli “*Hâne Göçü serhâd-ı İslamiyenin ihtilâlidir*” şeklinde bir anlayışla, bu duruma karşı hususi tedbirler alınması talimatını vermişti²³⁰². Seferin ilk dönemlerinden itibaren, ahalinin gerekmediği sürece kaza dışına çekilmesine müsaade edilmemiş, ancak tehlike anında kontrollü olarak savaş hattının dışında kalan bölgelere ya da kale içindeki sığınaklara yönlendirilerek emniyetleri sağlanmaya çalışılmıştı²³⁰³. Tüm örnekler bir bütün olarak dikkate alındığında, 1787-1792 yılları arasında cereyan eden savaşta İbrail Kalesi’nin organizasyonu, diğer savaş dönemlerine kıyasen daha farklı koşul ve imkânlarla sahipti. Birçok manada sağlanan koordinasyon neticesinde, Rus ordularının muhasara girişimlerine bile fırsat vermemiştir.

Örnekleri veya kısmen tafsilatları verildiği üzere, İbrail Kalesi’nin savaş dönemlerinde muhasara esnasındaki müdafaası, bu suretle birçok farklı etmenin bir arada, uygun zaman ve koşulların oluşması ya da buna gayret gösterilmesi ile mümkün oluyordu. Kalenin müdafaası, tek başına ne askeri yöneticinin taktik ve strateji bilgisiyle, ne de askerin donanımlı olması ile ilgiliydi. İaşe, ikmal, lojistik, ulaşım, haberleşme ve üretimden tüketime çoğu faktör, doğru yöntemle uygulandığında başarı sağlanıyordu.

H. 1829 Edirne Antlaşması’na Göre Aşağı Tuna’da Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Eflak-Boğdan Sınırları ve İbrail

1829 yılının Ağustos ayı sonlarında, Edirne’de sulh görüşmeleri başlamıştı. Rusya tarafından Diebistsch, Osmanlı tarafından Sadık Efendi ve Abdülkadir Bey, müzakereler için görevlendirilmişti. Rus tarafı, Rumeli’deki askerlerin bulunduğu

²³⁰²BOA, C.AS 49443; 46866 (Evâil-i Ş 1203/4 Mayıs 1789); “*İbrail Muhafızına ve Kadısına ve İbrail Yeniçeri zâbituna vesâir zâbitâna hükm ki, ...imdi İbrâil’de kimesnenin hâne göçü ve iyâl ü evlâd nakli husûsına cesâret idenler olur ise bir dürlü ruhsata imkân olunmadığı ve mu’tâd oldıkda ihtilâl-i serhâda müceb olduğu ma’lûminiz oldıkda ber-vech-i meşrûh ...*”.

²³⁰³BOA, DBŞM 6963/34 (8 Ş 1202/14 Mayıs 1788); 6967/121.

mevkiden ileri gitmemeleri için talimat alındığını, ancak Anadolu tarafı ise General Paskievitsc komutasında olduğu için henüz bu bölgeye karışamayacaklarını da ifade etmişti. Antlaşmaya esas olan Rusların teklifi, 21 Ağustos'ta Osmanlı tarafına bildirildi. Buna göre Rusya'nın şartlarına göre, dâhili işlerinde müstakil ancak Osmanlı himayesinde bir Yunanistan'ın tanınması, Rusya'ya ödenecek savaş tazminatı, Akkirman Muahedesi'nin 6. maddesinde yazıldığı üzere 1806-1812 savaşlarında ve 1821 tarihinden sonraki Yunanistan hadiseleri sebebiyle Rus tüccarlarının uğradığı zararların tazmini karşılanacaktı. Bu tazminat ödeninceye kadar, Silistre Kalesi rehin olarak Rusların elinde kalacaktı. İbrail ve Yergöğü kaleleri yıkılarak Eflak arazisine dâhil edilecekti. Anapa, Faş, Ahıska ve Ahilkelek kaleleri ise Rusya'ya bırakılacaktı. Diğer yandan Sırbistan'a ayrılmış olan altı nahiye, Sırp ülkesine dâhil edilecekti. Rusya, Karadeniz ve boğazlarda tam bir ticaret serbestisine nail olacaktı. Osmanlı tarafı ise Meclis-i Şûra'da yapılan görüşmeler gereğince, bu tekliflerin yumuşatılması için bir dizi girişimlerde bulunmak istemişti. Buna göre Mora meselesinin İngiltere, Fransa ve Prusya elçilerinin teklifi gereğince, bu devletlerle görüşülerek neticelendirilmesi ve sulh müzakerelerinden çıkarılması sağlanacaktı. Harp tazminatı da sonradan belirlenmek üzere Rus Çarı'nın insafına havale edilecekti. Rus tüccarının zararları ise sulh yapıp Rus elçi İstanbul'a dönünce tespit edilecekti. Eflak-Boğdan ve Silistre'nin savaş tazminatı tamamıyla ödeninceye kadar rehin olarak Ruslarda kalması, devletlerarası bir emniyetsizliğe sebep olacağı ifade edilerek, bu talebin yumuşatılması sağlanacaktı. Tuna Nehri'nin karşı yakasında olan İbrail ve Yergöğü kalelerinin yıkılarak Eflak arazisine katılması, Rusya'nın Avrupa kıtasından bir karış toprak almayacağına dair savaşın başında ilan ettiği taahhüde aykırı olduğu bildirilerek, bu talebin de gevşetilmesi için girişimlerde bulunulacaktı. Ancak Rusların ısrarı hâsıl olursa, İbrail Kalesi ellerinde olduğu için, henüz istila edilmemiş olan Yergöğü Kalesi'nden en azından vazgeçmeleri konusunda uğraşılacaktı. Anadolu'dan dört kalenin kurtarılması mümkün olmazsa, Anapa ve Ahıska kalelerinden yalnız birinin verilmesi ile diğer üç kalenin Osmanlılarda kalması sağlanacaktı. Sırbistan'daki kalelerin ise Osmanlı tarafında kalmaları sağlanarak sulh maddelerinden istisna tutulmaya çalışılacaktı. Tüm bu teklif ve girişimlerin ardından Osmanlı ve Rusya arasında 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı toprakları, Rus müdahalesine

her yönden açık bir alan haline gelmişti. Hatta Avusurya Başbakanı Metternich, Osmanlı Devleti için “yaşamakta devam etmesi şüpheli hale gelmiştir” ifadesini kullanmıştı²³⁰⁴.

İbrail ve Yergöğü kalelerinin yıkılarak Eflâk arazisine katılmasından vazgeçilmesi hususunda, Osmanlı murahhaslarının bütün gayretlerine rağmen bir sonuç alınmamıştı. Edirne Antlaşması ile Eflak ve Boğdan, hukuki olarak Osmanlıya tabi olmakla beraber, hakikatte Rus koruyuculuğu²³⁰⁵ altına girmişti ve temelde Akkirman Sözleşmesi'nin ana hatları esas alınarak kabul görmüştü. Silistre Kalesi, harp tazminatı ödeninceye kadar Rusların elinde kalmıştı. Eflak ve Boğdan'a tam bir muhtariyet verilmiş oluyor ancak voyvoda seçimi, Rusya'nın izni olmadan feshini mümkün kılmıyordu. Üstelik Rusya, bu iki devletin güvenlik ve refahına kefil olmuştu. Öyle ki Tuna'nın Osmanlı-Eflak arasında sınır olmasıyla ve sol sahilde olan adalarla birlikte İbrail, Yergöğü ve Kulle kaleleri de Eflak arazisine katılmıştı. Bu şekilde Osmanlı-Eflak sınırı, Tuna Nehri üzerinde sabitlenmiş oluyordu²³⁰⁶. Tuna'nın sol kıyısındaki kalelerin yıkılması, gerçekte Eflak ve Boğdan'ın askeri manada terk edilmesi anlamına geliyordu.

Eflak ve Boğdan'ın Edirne antlaşması ile Osmanlı hâkimiyet sahasından çıkması ile çok fazla bir süre geçmeden Romanya Krallığı adı ile birleşerek Osmanlı Devleti'nden tamamen ayrılacaktı²³⁰⁷. Yine de bu antlaşma, Edirne'ye kadar inmesine rağmen Rusların birçok bölgeden çekilmesi ile sonuçlanmıştı. Balkanlar'daki genel görüntünün uluslararası gerekçeleri, Rusya'nın kazanımlarını

²³⁰⁴ Şerafettin Turan, *Edirne Antlaşması*, s. 125-143; Şerafettin Turan, “Edirne Antlaşması”, *DİA*, C. X, İstanbul 1994, s. 442-443.

²³⁰⁵ Viorel Panaite, “Wallachia and Moldavia From the Ottoman Juridical and Political Viewpoint: 1774-1829”, Aynı yazar, *Ottoman Rule and The Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation, Proceedings of an international conference held in Rethymno, Greece*, 2007, s. 26.

²³⁰⁶ Viorel Panaite, *Ottoman Rule And The Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptations*, s. 26; Bazı tarihçiler, Edirne Antlaşması ile İbrail, Yergöğü ve Kulle bölgelerinin zengin ovaları ve ekonomik unsurlarının daha fazla değerlendirilmeye tabi tutularak ticari canlılığının, nüfuzunun ve özellikle tahıl ticaretinin arttığını iddia etmektedir. Bkz. Vlad Georgescu, *The Romaniansa History*, (Translated by Alexandra Bley-Vroman), Ohio State University Press, 1990, s. 122; Gelina Harlaftis, “Black Sea Maritime and Economic History; The integration of the port-cities to the global economy”, *Between grain and oil from the Azov to the Caucasus: the port-cities of the eastern coast of the Black Sea, late 18th – early 20th century, Black Sea History Working Papers, volume 3*, Rethymnon, 2020, s. 8-9.

²³⁰⁷ Şerafettin Turan, *Edirne Antlaşması*, s. 146-147.

geri çekmesine sebep olmuştu. Batı Karadeniz, Edirne ve hatta Anadolu'da Erzurum'a kadar inen Rusya, sadece birkaç araziyi kendi mülküne katmış oluyordu²³⁰⁸. Eflak ve Boğdan memleketlerinin yeni nizamı ile birlikte İbrail, Yergöğü ve Kulle kalelerinin yıkılması meselesi, artık Osmanlı bürokrasisi içinde kabul görür bir hale gelmişti. Ancak bu bölgelerde müslüman ahalinin sahip olduğu mülk arazilerin belirlenerek yaklaşık on sekiz ay içinde yerli ahaliye satışı gündeme gelmişti. Ayrıca memleketeyn nizamı dâhilinde gösterilen *Devlet-i Aliyye'in kendi mülkü olduğu ve daima korunması gerektiği* gibi maddeler, ilgâ edilmişti²³⁰⁹.

Plan 38: 1830 Yılındaki Sınır Protokollerinde Tespit Edilen Yeni Hudutlar²³¹⁰

Askeri manada Tuna Nehri'nin öte yakasında Ruslara karşı duran en müstahkem kale, İbrail Kalesi idi. Bu suretle Ruslar, kalenin yıkılmasına karar vermişti. Rus Yönetimi, Edirne Antlaşması'nın hemen ardından, yaklaşık kırk gün

²³⁰⁸Donald Quataert, *The Ottoman Empire: 1700-1922*, Cambridge, 2005, s. 56.

²³⁰⁹BOA, TSMA. e 29/14 (1245/1830).

²³¹⁰BOA, HRT. h 183.

içinde kalenin yıkılmasını istiyordu. Bu sebeple kontrollü bir plan tanzim etmek ve yıkımın gerçekleşmesi sağlamak için bir komisyon kurmuşlardı. Eflak ve Boğdan Prenslükleri'nin her ikisinin de divan komisyon başkanı olarak Rusya temsilcisi Kont Palin ve 2. Ordu mühendislerinin şefi olan Albay Catal, kalenin durumunu araştırdıktan sonra yıkım planı tertip edilmişti. Buna göre kırk gün sürede yıkılacak kale için 100.000 kişilik bir işçi mevcudu gerekiyordu. İşçi sayısı ve yıkım için bunlara gerekli olan araçların sayısal tespiti, kalenin ne derece müstahkem olduğunu göstermekteydi. İşçi sayısının çokluğu ve İbrail şehrinin nüfusunun azlığı, kalenin yıkımı ile ilgili belli başlı sorunlar yaratıyordu. Buna rağmen çalışabilecek işçi sayısı, günlük olarak ancak 3.000 kişiye ulaşıyordu. Temmuz ayı içerisinde başlayan çalışma, vaat edildiği gibi kırk gün içinde tamamlanamamıştı. Böylece Rusların acele davranmak istemelerine rağmen, bu işlem yavaş ilerlemekteydi. Ayrıca iklim koşulları sebebiyle bir süre daha ertelenecek ve hatta uzun bir zamana yayılacaktı²³¹¹. Edirne Antlaşması gereğince Eflak Komisyon başkanı Barbu Dimitrie Ştirbein'in raporlarında, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yapılan bu antlaşma ile Romen beyliklerinin siyasi ve ekonomik olarak özgürleşmesinde belirleyici bir adım olduğu kabul ediliyordu. Tuna Nehri'nin sol yakasına bağlı olan tüm adalar, bu beyliklerin toprakları arasında gösterilmişti. Tuna Nehri'nin Prut Suyu ile birleştiği yere kadar ana Tuna suyu, Osmanlı ve Romen prenslikleri ile sınır tasavvur edilecekti. Sol yakada olan Osmanlı şehirleri, böylelikle Eflak memleketine iade edilecek ve kıyıda daha önce var olan istihkâmlar, artık hiçbir şekilde inşa edilmeyecekti. Bu yakada bulunan herhangi bir noktada Osmanlı ahalisinden birinin sahip olduğu özel mülklerin, on sekiz ay içinde bölge yerlilerine satılması gerekecekti. Bu suretle Romen komisyon başkanına göre İbrail, Yergöğü ve Kulle ile birlikte sol yakaya tabi olan adalar, gerçek sahiplerine verilmiş olacaktı. Belirlenen süre geçtikten sonra hâlâ sahipsiz araziler tespit edilirse, Romen prensliği bunları kendi bünyesi içinde değerlendirmeye tabi tutarak kendi menfaatleri için kullanabilecekti. Bu durumu belirlemek üzere 10 Mayıs 1829 tarihinde bir komisyon kurulmuştu. Komisyon, Tuna Nehri'nde Prenslük arazisine tekabül eden alanların, adaların ve padişah mülkü sayılan has arazilerin sınırlarını araştırmak ve tespit etmek üzere görevlendirilmişti.

²³¹¹ MH. Popescu, "Dăramărea Cetății Brăila (Text și Documente)", *Analele Brailei, ANUL VI.-Nr. 1*, Braila 1934, s. 21-23.

Yaklaşık iki yıl sonra 1832 Şubat ayı içerisinde hazırlanan geniş bir rapora göre, İbrail, Yergöğü ve Kulle yerleşim yerleri, iskele ve bunlara yakın olan adalar belirlenmişti²³¹².

Edirne Antlaşması'nın 2. maddesi ile Boğdan sınırları, Bükreş ve Akkirman muâhedelerini tasdik ederek pekiştirilmiş ve 1828-1829 savaşından önceki hudut ile sabit tutulmuştu. Bu madde gereğince Rus askerleri, istila ettiği Eflak bölgesi ile Tuna Nehri'nden Karadeniz'e kadar olan Krayova, Dobruca, Silistre, Hırsova, Maçın, İsakçı, Tolcu, Babadağı, Pazarcık, Varna, Prevadi ve sair tüm şehir, belde, köy ve kasabalardan ve Balkanlar bölgesindeki İslimiyye, Yanbolu, Aydos, Karinabad, Mısıvri, Ahyolu, Bergos, Süzebolu, Kırkkilise, Edirne ve çevresinden çekilecekti²³¹³. Antlaşma'nın 3. maddesinde ise Prut Nehri'nin Boğdan topraklarına bağlandığı bölgeden başlayıp, Tuna Nehri'ne karıştığı yere kadar Osmanlı Devleti ve Rusya hudut kabul edilmişti. Bu sınır hattı, Tuna Nehri'nin akışıyla Hızırilyas Boğazı'na varmaktaydı ve bu hat üzerinde Tuna Nehri'nin çeşitli kollarında mevcut olan irili ufaklı tüm ada ve adacıklar, Rusya Devleti tasarrufunda olacaktı. Nehrin sağ kıyı şeridindeki yerleşim birimleri ise eskiden olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde kalacaktı. İşbu sağ tarafa ait kıyı şeridi, Hızırilyas kolunun Sünne kolundan ayrıldığı yerden başlayarak nehrin iki saat mesafesine kadar gayrimeskun kalacak ve hiçbir şekilde imar edilmeyecekti. Rusya tasarrufunda kalan adalarda, karantinalardan başka herhangi bir bina ve istihkâmın ihdas edilmemesi kararlaştırılmıştı. İki devlet tüccarı Tuna Nehri'nde gemilerle ticaret yapabilecekti. Müslüman bayraklı gemiler, Kili ve Sünne boğazlarından serbestiyet üzere hareket edebilecek, Hızırilyas Boğazı ise muahedeyi yapan devletlerin askeri ve tüccar gemilerine müşterek olacaktı. Ancak Rus askeri gemileri, Tuna Nehri'nden yukarı çıkarken, nehrin Prut'a karıştığı bölgeden ileri geçemeyecekti²³¹⁴. Antlaşmanın 10. maddesi, doğrudan Yunanistan'ın bağımsızlığı ve sınır hatlarının belirlenmesi ile ilgiliydi²³¹⁵. 11. madde, Rumeli ve Anadolu'da yapılan hudutlarla alakalıydı. Buna göre, Eflak ve Boğdan memleketleri

²³¹² Ioan C. Filitti, "Organizarea Brăilei sub ocupatia Rusă dela 1828-1834", *Analele Brailei, ANUL II.-Nr. 1*, Braila 1930, s. 4-5.

²³¹³ BOA, TSMA. e 709/66: Edirne Antlaşmasının sureti 2.madde.

²³¹⁴ BOA, TSMA. e 709/66: Edirne Antlaşmasının sureti 3.madde.

²³¹⁵ BOA, TSMA. e 709/66: Edirne Antlaşmasının sureti 10.madde.

ile ilgili olan 3. ve 4., Sırp larla ilgili olan 5. ve 6. maddelerin s ̄ratle icrası i ̇in gerekli olan uygulamalar devletlerarasında icra edilecekti. İ Őbu maddeye uygun olarak yapılan sınır tespitinden sonra, istila altında olan Osmanlı toprakları tahliye edilecekti²³¹⁶. 13. madde ise yapılacak tahliyelerle ilgili n ̄fus m ̄badelesi ve iade s ̄reci ile ilgiliydi. Buna g ̄re, askeri manada faaliyet g ̄stermi Ő ki Őiler affedilecek, bunların emlak ve arazileri on sekiz ay i ̇inde satı Şa sunulacak ve kendilerine herhangi bir taarruzda bulunulmayacaktı²³¹⁷.

Edirne Antla Őması gere ğince Memleketeyn-i ̇ifte (Eflak ve Bo ğdan) ve Osmanlı arasındaki sınır hattı, 2 Eyl ̄l 1830 tarihinde Kalas Kasabası'nda Rus ve Osmanlı memurları tarafından yapılan m ̄zakereler sonucunda tespit edilmi Őti. Esasında Tuna hattının sınır olarak belirlenmesi, iki a Őamadan olu Őuyordu. Bunun ilk a Őaması, Osmanlı ve Eflak sınır ku Şa ğından ba Őlayıp, bir kısım Bo ğdan sınırına yakın ada ile birlikte Prut Nehri'ne kadar geliyordu. Di ğer hudut belirleme i Őlemi ise bu hattan itibaren Tuna Nehri'nin Karadeniz'e d ̄k ̄ld ̄ ğ ̄ yere kadar, esas itibari ile Osmanlı-Rus sınır hattının tespitini i ̇eriyordu. Bu ikinci sınır ̇alı Őması, aslında bu havzada tarihi s ̄re ̇te de ği Ően Osmanlı-Rus sınır hattının, aynı zamanda Osmanlı aleyhine olarak gayrimeskun araziler olarak tespitini de i ̇eriyordu. Buna g ̄re Eflak ve Bo ğdan sınır hattı Tuna Nehri esas alınarak, bu nehrin sol tarafında kalan t ̄m adalar Eflak ve Bo ğdan, sa ğ tarafında kalan adalar da Osmanlı tarafına kalacak Şekilde tespit edilmi Ő oluyordu. Tuna Nehri'nin vasatı, bu nehrin Prut Suyu'na karı Őtı ğı mahalle varıncaya kadar, Eflak-Bo ğdan ve Osmanlı sınır hattı olarak belirlenmi Őti. Sınırname'nin tespiti ve adaların taksim edilmesi i ̇in Osmanlı tarafından Sabık Zimmet Halifesi Mehmed Arif Zeki, Rusya tarafından Feld. Mare Őal Diebistsch, Eflak tarafından Mihal ̄ki-Gika, Bo ğdan tarafından ise Dimitri tayin edilmi Őti. Tuna Nehri'nin sol tarafında Bahne/Bahne taraflarından (Avusturya hudut karakollarının oldu ğ u b ̄lgeden itibaren) ba Őlayarak, Edirne Antla Őması'nın m ̄nferit senetleri gere ğince Prut Nehri'ne kadar gelinmi Őti²³¹⁸. Bu hatta kadar Tuna Nehri'nin sol yakasına tabi olan ve k ̄ ̄ ̄kl ̄ b ̄y ̄kl ̄ tespit i yapılan 88 ada, Eflak

²³¹⁶ BOA, TSMA. e 709/66: Edirne Antla Őmasının sureti 11.madde.

²³¹⁷ BOA, TSMA. e 709/66: Edirne Antla Őmasının sureti 13.madde.

²³¹⁸ BOA, A.DVN. NMH 1/14 (14 Ra 1246/2 Eyl ̄l 1830); "Tuna'nın sol tarafında olan t ̄m adalar Eflak ve bo ğdanın ecza-yı m ̄temmimesinden add oluna...".

arazisine dâhil edildi²³¹⁹. Bahna/Bahne suyundan itibaren Eflak-Osmanlı sınır hattına tekabül eden bölge, Siret Nehri'nin yakınında son buluyordu. Bu bölgede Boğdan'a ait olabilecek herhangi bir ada tespit edilmemişti. Bu bölgeden Prut hattına kadar, yani Boğdan hudut hattını teşkil eden bölgede, yalnız iki ada tespit edilmiş ve bunların sağ kıyı şeridine yakınlığı sebebiyle Osmanlı sınırlarına dâhil edilmişti. Edirne Antlaşması'nın 5. maddesi gereği, Eflak ve Boğdan sınırlarının tespitine dair tertip elden münferit senetler, böylelikle bu hatta kalan adaların taksim edilmesi ve Tuna Nehri'nin vasatı (ortası), sınır telakki edilmek suretiyle belirlenmiş oluyordu. Eflak yakasında kalacak bu sınır bölgelerde, hiçbir şekilde askeri istihkâm inşa edilmeyecekti. Yergöğü Kalesi de yıkılmak üzere Ruslara teslim edilmişti²³²⁰. Avrupa'nın en büyük nehri sayılan Tuna, aynı zamanda nehir ticaretinin temelini teşkil ettiği için Avusturya'yı da ilgilendiriyordu. Bu sebeple Avusturya elçisi tarafından gönderilen mektupta, Tuna Nehri ve buna bağlı kolların çokluğuna atıf yapılarak bu iki devlet arasında yapılacak ticaretin kolaylaştırılması için bazı öneriler sunuluyordu. Bu suretle nehrin akıntısını engelleyen girdaplar bölgesinde, orta ölçekli gemilerin seyrini zorlaştıran faktörlere dikkat çekiliyor ve seyr ü seferi zorlaştıran unsurlar zikrediliyordu. Her iki devletin tebaası için menfaat sağlamak koşuluyla, erzak ve zahirelerin nakli hususu ön planda tutularak geçişin zor olduğu bölgelerin ve özellikle kayalık alanların çözülmesi suretiyle aşılabileceğini ön görüyordu. Osmanlı yönetiminin bu anlamda atacağı her adımı da takdirle karşılayacaklarını ifade ediyordu. Bu kayalık ve girdaplar mevkiinde seyr ü seferi engelleyen temelde üç bölge mevcuttu. Bunların ilki, Sırp memleketi ile Tımişvar Nahiyesi arasında bulunan Moldova Kasabası adı zikredilen bölge idi. Diğerleri Pozec? Adası'nın üst kısmında olan girdaplar bölgesiydi. Son olarak Ada-yı Kebir ile Fethülislam'ın ortasında kalan ve Demirkapı olarak bilinen mevkiden oluşuyordu ki bu bölgede eski bir köprünün kalıntıları, etrafta taş yığıntılarının oluşmasına sebep

²³¹⁹ Tespit edilen ve adı bilinen ada ve adacıklar: Çıplak (Gol Adası), Armud (Doreş), Simiyan (Simyan), Korbaba, Ustrova-mika (Küçük Ada), Ustrova-mare, İzvorile (Küçük Ada), Gırla, Çatani, Kuşoda, Kulle Adası, Kalafat Adası, Kinnab, Akkale, Lom, Linova, Alaman, Kabanca, Draksin, Kum, Beşliköy, Cılay (Iskara), izlaz (Ezlaz), Kurd, Pavli, Borçine, Lota, Deli Mustafa, Batum, Yenikama, Yergöğü birinci ve ikinci adası, Mokoğlu, Dalyan Durağı, Eflamonde, Güzelce, Kanlıboğaz, Tutrakan, Vetrek ile birlikte, isimsiz çok sayıda başka adadan oluşuyordu.

²³²⁰BOA, A. AMD 79/5 (5 Ra 1245/4 Eylül 1829).

olmuştu. Gemilerin bu mahalden gelip geçmesi, ancak su seviyesinin artışı ile mümkün oluyordu. Dolayısıyla Tuna Nehri'nin seyr ü seferde gerçek kıymetine mani olan birikmiş taşlar ve kayaların, ilgili mühendisler vasıtasıyla barutla çözümlenerek nehrin sağladığı ticari menfaatten azami fayda sağlayacağı kanaatini oluşturuyordu. Yıllardan beri Avrupa ve özellikle Tuna etrafında cereyan eden savaşlar, bu bölgedeki böyle bir tanzimin yapılmasına engel teşkil ediyordu. Bu suretle yapılan antlaşmalarla, ticari hakları ön plana çıkararak ve devletlerin menfaatini sağlayacak düzenlemeler yapılmasını tavsiye ediyordu. Avusturya tarafının bu manada Osmanlılardan ricası, şayet uygun görülürse nehir üzerinde seyr ü sefere mani olan bahsi geçen yığıntıların, ya Avusturya ya da Osmanlı mühendisleri tarafından çözülmesi için girişimlerin başlatılmasıydı. Bu sayede Avusturya tarafında bol olan hububat ve hayvanatın, Osmanlı tarafına nakledilmesi kolaylaştırılacaktı. Keza Osmanlı tarafı da Edirne Antlaşması ile Eflak ve Boğdan tarafının Osmanlılara maddi yükümlülüğünü kısıtlaması sebebiyle, buna sıcak bakıyorlardı²³²¹. Fakat bu durum, Tuna Nehri üzerinde cereyan eden seyr ü sefer trafiği ile doğrudan ilgili olduğu için, sonraki süreçte oluşturulan Tuna Komisyonları'na havale edilecekti. Nitekim Tuna Nehri'ndeki ticari faaliyetler, artık tam manasıyla uluslararası bir meseleye dönüşmüş oluyodu.

²³²¹ BOA, A. AMD 79/14 (20 N 1245/15 Mart 1820).

SONUÇ

İbrail Kalesi üzerinden Tuna savunma hattındaki Osmanlı kalelerinin askeri teşkilatlanması ve pratik uygulamalarının anlaşılmasına odaklanan bu çalışma, temelde dört bölümde izah edilmeye çalışılan problemlere cevap bulmaya odaklanmıştır. 1711-1829 yılları arasında, Aşağı Tuna savunma hattının en güçlü istihkâmlarından biri olan İbrail Kalesi, 1828-1829 yıllarındaki savaşta Rus ordusunun işgaline uğramış ve Edirne Antlaşması'na bağlı olarak Osmanlı idaresinden çıkmıştır. Böylelikle, Osmanlıların Tuna üzerindeki mutlak hâkimiyeti sona ermiş ve bu hattın sağladığı stratejik avantajlar da kaybedilmiştir. Zira 1812 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması ile birlikte nehrin öte yakasında sadece Yergöğü, Kulle ve İbrail kaleleri Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Edirne Antlaşması ile nehrin öte yakasında kalan bu son Osmanlı tahkimatları da kaybedilmiştir. Bilhassa İbrail'in elden çıkmasıyla Osmanlılar, Tuna Nehri üzerinde önemli bir limanını ve askeri üssünü kaybetmiş oluyor ve bu suretle güney toprakları da nehrin öte yakasından gelebilecek askeri tehditlere daha açık hale gelmiş oluyordu.

1711-1829 yılları arasında İbrail Kalesi'nin güçlü tahkimat ve teşkilat yapısı, savaşlarda Rus ordusunun büyük bir maliyetle uğraşını gerektiren askeri harekâtlar icra etmesini gerektirmişti. Zira kalenin tahkimatı, Aşağı Tuna'nın en güçlü savunma mimarilerinden biriydi. Kalenin fiziki gelişimini sağlayan inşaat faaliyetleri, bahsi geçen yıllar arasında temelde üç döneme yayılmıştı. Dolayısıyla tahkimatın askeri-mimari yapısı, bu perspektiften dönemlendirilmelidir. İlk dönem faaliyetler, 1775 yılına kadarki yapılandırma çalışmalarıdır. 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile İbrail, Osmanlılara iade edilmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra Rus askeri mühendislerinin çizdiği planlarda kale, sonraki dönemlere göre bir iç kale görüntüsünde, beş tabyadan oluşan güçlü bir tahkimat yapısına sahipti. Kale etrafında şehri çevreleyen surlar ise bu tarihe kadar henüz inşa edilmemişti. İkinci dönem, 1775-1790 yılları arasındaki inşa faaliyetleriydi ki bahsi geçen beş tabya etrafında, şehri kuşatan güçlü bir çevirme sistemi inşa edilmişti. Bu savunma

sisteminin etraf duvarlarına yedi tabya eklenmiş ve şehir merkezi çevrelenmişti. Üçüncü dönemde ise 1812 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması'na bağlı olarak Osmanlılara iade edildiği andan itibaren kale, yeni bir inşa sürecine girmişti. İç kale içinde ve dışındaki yeni yapıların yanında, bunların etrafını çevreleyen hendek hattı da revize edilmişti. Ayrıca 1819 yılına gelene kadar yapılan çalışmalarla iç kale etrafında 1775-1790 yılları arasında inşa edilen çevirme sistemi, yeni eklentilerle genişletilmiş, tabya sayıları arttırılmış ve nihayet sahil bölgesinde, kale surlarına entegre edilen müstakil bir yalı kalesi (ya da tabyası) daha inşa edilmişti. 1819 yılını müteakip zamanlarda tahkimat çalışmaları devam etmişse de bu faaliyetler, sadece inşaatı bakaya kalan yerlerin tamamlanmasından ibaretti. Böylelikle Osmanlı idaresindeyken şehrin temelini teşkil eden askeri-mimari yapılanması da neticelenmiş oluyordu. Bu halde askeri manada yapılan inşa faaliyetleriyle iç kale ve dış duvarlar arasında kalan yerleşim birimleri, bir anlamda mimari açıdan modern İbrail şehrinin temelini oluşturduğu kanaatini hâkim kılmıştır. Nitekim kalenin planlarında şehri kuşatan çevirme sistemi, tam bir yarım daire görünümündeydi. XX. ve XXI. yüzyıl görsel planları ile karşılaştırıldığında, şehrin bu yarım daire etrafında şekillendiği rahatlıkla müşahede edilebilmektedir. Bu suretle Osmanlı idaresinde geçirdiği inşa faaliyetleri, bilhassa şehir merkezinin mimarisine yapısal olarak büyük ölçüde etki ettiği kabul edilmelidir. Yaklaşık 300 yıl boyunca Osmanlı idaresinde kalan İbrail'in yerleşim birimleri, genel olarak kale etrafında teşekkül etmişti. Tabiatı itibariyle bu uzun zaman diliminde oluşan yerleşim alanlarının fiziki yapısı, kolayca şekillenen ya da değişebilen bir dar alan durumunda değildi. Bu bağlamda bir Osmanlı kalesinin tahkimat yapısı askeri-mimariyi etkilediği kadar, şehir mimarisine de doğrudan katkı sağlamaktaydı.

Bu çalışmada İbrail Kalesi'nin askeri teşkilatlanması, Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunan istihkâmların tamamına teşmil edilen bir bütünlükte değerlendirilmeye çalışıldı. Böylelikle kalelerin askeri tertibatı, daha anlamlı ve geniş bir çalışmaya tabi tutuldu. Askeri personelin teşkilat yapısı ile birlikte dikkatle üzerinde durulan bir diğer husus, kalelerin yönetiminde yaşanan değişimlerdi. Bu tez çalışmasında kale idaresiyle ilgili birkaç farklı sonuca ulaşıldı ve bunlar, tamamen birbiriyle bağlantılı olan değişimlerdi. Evvela, kale komutanı olarak bilinen

dizdarların idari yetkilerinin sınırlanması dikkat çekmekteydi. Tez çalışması süresince birinci elden kaynaklara odaklanarak yapılan taramalarda, bilhassa XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kale idaresinde *muhafız paşaların* varlığı söz konusuydu. Bunlar, Osmanlıların kuzey ve batı sınırlarında neredeyse tüm serhad kalelerine idareci olarak tayin edilmişlerdi. Muhafız paşaların her biri, *mirmiran* ya da *vezir* rütbesindeydi. Belli ki Karlofça Antlaşması'nın olumsuz etkileri, Osmanlıları sınırlarda daha ciddi önlemler almaya yöneltmişti. Bu haliyle kalelerdeki idare usulü, hiyerarşik olarak dizdarın üzerinde bulunan muhafız paşaların tayin edilmesine paralel olarak tamamen değişime uğramış oluyordu. XVIII. yüzyıldan başlayarak 1829 yılına gelene kadar İbrail Kalesi'nin idaresi de muhafız paşaların kontrolündeydi. Ancak İbrail özelinde değerlendirildiğinde, başka bir değişim daha tespit edilmişti. Bu değişim, 1812 Bükreş Antlaşması'nı takip eden yıllarda muhafız paşaların yetki alanlarının arttırılması ile ilgiliydi. Zira bu tarihten itibaren kale idaresinde görevlendirilen muhafız paşalar, artık İbrail Nezareti'nin kontrolünü de ele almış ve aynı zamanda nazır unvanını taşımaya başlamışlardı. Böylelikle kale idaresinde *vezir rütbeli muhafız paşaların, aynı zamanda nazır olmasını gerektiren bir kaide ve gelenek* ortaya çıkmıştı. 1812 yılından itibaren 1829'a kadar İbrail Kalesi'nin idaresi, bu yolla sağlanmış oluyordu. Dolayısıyla kale yönetiminde ortaya çıkan değişiklikler de temelde üç dönemde ele alınarak değerlendirilmelidir. İlk dönemde istisnalar hariç tutulursa, XVIII. yüzyıla kadar dizdarlar; ikinci dönemde XVIII. yüzyıldan 1812 yılına gelene kadar muhafız paşalar; üçüncü döneminde ise 1812-1829 yılları arasında ise yine vezir rütbesinde *muhafız-nazırlar* ön plana çıkmıştı. Aslında bu anlamlı değişim, Osmanlıların serhad kalelerinin teşkilatlanmasında statik bir yapılanma benimsemediği ve dönemin koşullarına uygun olarak hareket ettiği kanaatini doğurmaktadır. Osmanlı yönetimi, kalelere yüksek rütbeli idarecileri tayin ederek hem sayıları artan askeri personelin idaresini hem de sınır bölgelerin muhafazasını, daha üst zaviyeden bir yönetim anlayışıyla tatbik etmek istemiştir.

Öte yandan İbrail ve diğer Osmanlı kalelerinde ortaya çıkan en önemli problemler, temelde üç ana unsurdan oluşmaktaydı. Bunlar, aslında herhangi bir Osmanlı kalesinde askeri harcamaların odak noktasını oluşturan faktörlerdi. Buna

göre askerin maaşları (mevâcib), iaşesi ve tahkimatın inşa faaliyetleri, savunma harcamalarında en üst sıradaydı. Bu suretle bu giderlerin yönetimi, kalenin teşkilatlanması bakımından önem arz etmekteydi. Bilhassa XVIII. yüzyıldan itibaren savunma harcamalarına tahsis edilen bütçeler, Osmanlı Mâliyesi'ne büyük ölçüde tesir eden gider kalemleriydi. Nitekim yüzyılın başlarından itibaren inşaat faaliyetlerini organize etmek ve yönetmek üzere bina eminleri, aynı yüzyılın ortalarına doğru ise askerin iaşesini organize etmek için de hususi olarak nüzul eminleri atanıyordu. Zira önceleri vekâleten görevlendirilen nüzul eminleri, bahsi geçen tarihlerden itibaren artık kale-şehirlerde hususi olarak görevlendirilmişti. Bu suretle İbrail Bina Eminliği ve Nüzul Eminliği'ne tahsis edilen bütçeler ve bunların harcama alanları, bu tez çalışmasında etraflı bir değerlendirmeye tabi tutuldu. Ayrıca Osmanlı hazinesinin en büyük gelir kaynaklarından olan mukataaların, İbrail Kalesi'nin savunmasına tesiri tartışıldı. Bilhassa İbrail Nezareti'nin kale savunma harcamalarına finansman olarak etkisi de çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturdu. Çalışmaya konu edilen İbrail Nezareti bütçesi ile kalenin askeri harcamaları kıyaslandığında, resmi evrakların sağladığı ölçüde ortaya iki temel sonuç çıkmıştı. Birincisi; herhangi bir bölgenin mukataa gelirleri, tek başına bulunduğu bölgenin savunma birimlerinin askeri harcamalarını finanse etmiyordu. Yani İbrail Nezareti gelirleri, sadece İbrail Kalesi'nin askeri giderlerine kaynak olarak kullanılmamıştı. Ancak bu kullanım alanı, koşul ve ihtiyaçlara göre değişkenlik gösteriyordu. Nezaret bütçeleri takip edildiğinde, genellikle diğer bölgelerdeki kalelerin askeri harcamalarını finanse ettiği görülüyordu. İbrail Kalesi için tahsis edilen nezaret bütçesi, diğer kalelere kıyasen çok daha az bir meblağa tekabül ediyordu. Elbette bunun en temel sebebi, Osmanlı yönetiminin serhad bölgelerdeki askeri harcamalara anında ve mahallinde kaynak yaratma çabasından kaynaklanıyordu. Bu yolla herhangi bir kalede askerin mevacibi, iaşesi ya da mühimmatın bakım ve nakliye ücretleri, bütçe fazlalığı bulunan mukataa gruplarından, vakit geçirmeksizin tahsisat yapılmasını ve hazineden doğrudan nakdi bir ödemeye ihtiyaç duyulmaması amaçlanıyordu. Diğer önemli bir sonuç ise yine İbrail Nezaret gelirleri ve kalenin askeri giderleri kıyaslandığında, bu iki unsur arasındaki fark muazzam derecedeydi. Zira savunma harcamaları, nezaretin yıllık gelirlerinden katbekat fazlaydı. Hatta nezaret gelirleri, sadece tek bir savunma unsurunun giderlerine bile karşılık

gelemiyordu. Dolayısıyla muhtelif bölgelerin mukataa kaynakları, Eflak ve Boğdan voyvodalıklarının mükellef olduğu vergiler, merkezi hazine, darphane gelirleri ve ordu hazinesi, İbrail Kalesi savunma harcamalarını finanse etmek zorunda kalıyordu. XIX. yüzyıl başlarında İbrail Nezareti'ne nazır olan muhafız paşaların idareyi ele alması, kalenin askeri harcamalarına kaynak yaratmak üzere hızlı ve pratik bir çözüm olarak düşünülmüştü. Başarısı tartışılır bir durum olsa da İbrail Nezareti gelirleri, XIX. yüzyıldan itibaren daha çok İbrail Kalesi askeri giderleri için kullanılmıştı.

Son olarak tahkimat, teşkilat ve savunma giderleri dışında İbrail Kalesi'nin 1711-1829 yılları arasında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşlarındaki monografisi etraflıca incelendi. Böylelikle, askeri organizasyon ve tahkimat yapısının savaşlarda ne derece etkin olduğu ya da alınan tedbirlerin tesir edip etmediği belirgin bir şekilde ortaya çıkmış oluyordu. 1736-1739 ve 1787-1792 yılları arasında cereyan eden savaşlar hariç, 1711, 1768-1774, 1806-1812 ve 1829-1829 yılları arasındaki tüm savaşlarda İbrail Kalesi, Rus ordularının işgaline uğramıştı. Kalenin muhasarası ve istila sebepleri incelenirken, ortaya ilginç bir durum çıkmıştı. Çoğu muhasarada İbrail Kalesi, tahkimat yapısıyla ön plana çıkmıştı ve istihdam edilen personel de kuşatma unsurlarına önemli ölçüde mukavemet göstermişti. Bahsi geçen savaşların tamamında İbrail Kalesi, bir Rus muhasarasının başarılı taarruz harekâtlarıyla değil, kale idarecileri ile yapılan antlaşmalara göre *vire* ile teslim edilmişti. Hâlbuki kaleyi muhasara altına alan Rus askerlerinin taarruz harekâtlarının tamamı, İbrail müdafileri tarafından geri püskürtülmüştü. Dolayısıyla bu durum, tüm eksik yönlerine ve askerlerin uygunsuz davranışlarına rağmen, kalenin tahkimat ve teşkilat yapısının yeterli bir düzeyde olduğunu gösteriyordu. Ancak idarecilerin taktik ve strateji bilgisi, kalenin diğer bölge komutanlıkları ile irtibatı, tedarik ve ulaşım sıkıntısı gibi problemler, kalenin tahkimat ve teşkilatlanmasından bağımsız olarak cereyan etmiş olmasına rağmen, doğrudan kale savunmasına olumsuz yönde etki etmişti. Her bir Rus taarruzu geri püskürtülmesine rağmen, bahsi geçen koşullar gerekçe gösterilmiş ve kalenin savunma unsurlarını müdafaa tertibatı için çaresiz bırakmıştı.

Nihayet tüm bu gerekçe ve koşullar, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşlarında artık İbrail'in Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasına sebep olmuştu. 1538 yılındaki Boğdan Seferi'ni takip eden yıllardan itibaren Osmanlı idaresinde gelişen şehir, bir

süre için Rus ordularının kontrolünde kalmış ve müteakiben Eflak Prenslığı'ne devredilmişti. Edirne Antlaşması'na bağlı olarak 1830 yılında Osmanlı ve Rusya arasında yapılan sınır protokollerinin ardından İbrail Kalesi, Rus askeri idarecileri tarafından yıktırılmıştı.

KAYNAKÇA

1) Başkanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları (BOA)

Ali Emiri Tasnifi :

Ahmed III. (AE. SAMD. III): 201/19421, 111/10903, 111/10903, 208/20119, 204/19667, 73/7372, 46/4555, 50/4988, 98/9652, 46/4555, 73/7372, 79/7937, 116/11386, 46/4555, 63/6324, 47/4660, 65/7668, 111/10903, 63/6324, 117/11555, 198/19162, 141/13680, 51/5102, 63/6287, 63/6322, 63/6324, 94/9296, 101/10046, 115/11288, 139/13501, 202/19559, 195/18889, 173/16872, 141/13680, 129/12702, 99/9829, 195/18889, 47/4645, 105/10423, 2/162, 69/6968, 105/10423,

Abdulhamid I (AE. SABH. I): 67/4692, 59/4144, 58/4128, 31/2332, 361/25215, 344/24031, 342/23867, 31/2332, 361/25215, 139/9376, 109/7457, 355/24853, 291/19569, 313/21097, 360/25129, 361/25215, 168/11276, 25/1972, 150/10146, 172/11506, 178/11841, 146/9889, 149/10092, 344/24022, 178/11841, 178/1841, 293/19651, 293/19655, 344/24011, 344/24018, 344/24031, I 209/13892, 266/17909, 102-6965, 64/4471, 203/13564, 21/1771, 220/14536, 22/1865, 344/24031, 309/20778,

Selim III (AE. SSLM. I II): 128/7784, 128/7784, 128/7784, 298/17391, 21/1212, 358/20546, 374/21361, 39/2272, 39/2273, 39/2274, 21/1212, 267/15451, 193/11643, 22/1251, 144/8718, 21/1212, 21/1212, 21/1239, 267/15439, 305/17813; 141/8515,

Süleyman I (AE. SSLM. I): 3/165

Mustafa III (AE. SMST. III): 302/24158, 2/84, 2/91, 312/25053, 10/816, 10/816, 310/24877, 8/548, 44/3165, 67/4951, 63/6593, 83/6184, 325/26156, 313/25109; 313/25111; 313/25116, 222/17562; 222/17563; 222/17564; 222/17565; 222/17566; 222/17566; 222/17567; 222/17568; 222/17569; 222/17570, 222/20561, 306/24510, 313/25105; 313/25106; 313/25107; 313/25108, 82/059, 83/6184, 303/24223, 266/21296, 2/91, 312/25053, 303/24185, 349/28049, 157/12413, 26/1767,

Mahmud I (AE. SMHD. I): 122/8848, 196/15397, 81/5462, 209/16525, 135/9952, 75/4963, 122/8848, 159/11974, 245/19928, 245/19956, 244/19857, 245/19926, 229/18283, 229/18288, 245/19956, 201/15880, 172/13183, 185/14397, 121/8793, 51/3132, 113/8179, 122/8848, 81/5414,

Mustafa II (AE. SMST II): AE. SMST. II 118/12925, 118/12925, 96/10394, 90/9716, 212/16779, 118/12924, 10/710,

Mahmud II (AE. SMHD. II): 117/9868, 61/4314, 19/1166, 18/1072, 86/6972, 107/9097, 39/2595, 66/4763

Mehmed III (AE. SMMD III): 41/2728, 41/2728

Mustafa IV (AE. SMST IV): 11/850, 8/664, 20/1448

Süleyman I (AE. SSÜL I): 6/360, 19/1912,

Mehmed IV (AE. SMMD IV): 65/7668, 12/1220, 11/1077,

Osman III (AE. SOSM III): 78/5941, 17/1127,

Murad IV (AE. SMRD IV): IV 5/523

Muallim Cevdet Tasnifi

Cevdet Adliye (C. ADL): 62/3716,

Cevdet Askeriyye (C.AS): 261/10880, 71/3331, 32/1450, 32/1470, 784/33188, 918/39684, 1215/54511, 770/32578, 515/21524, 59/2771, 1165/51845, 395/16284, 820/34871, 793/33641, 818/34778, 59/2754, 590/24845, 520/21710, 2405, 861/36881, 1149/51095, 1118/49523, 867/37161, 336/13920, 336/13920, 634/26716, 1161/51693, 118/5288, 119/5325, 119/5323, 953/41408, 504/21052, 1111/49195, 51506, 611/25796, 111/5010, 113/5104, 113/5104, 590/24845, 113/5106, 113/5106, 781/33052, 925/40010, 296/12277, 301/12487, 15/622, 149/6590, 170/7436, 261/10880, 175/7624, 590/24845, 113/5106, 199/8544, 199/8555, 152/6719, 491/20493, 446/18567, 590/24845, 520/21710, 2405, 1177/52423, 221/9399, 46/2123, 1118/49523, 113/5104, 960/41773, 15894, 59/2754, 446/18567, 113/5106, 1177/52423, 152/6719, 261/10880, 854/36534, 515/21524, 356/14735, 210/9009, 142/6267, 854/36534, 246/10343, 364/15099, 193/8305, 368/15239, 914/39463, 938/40678, 241/10175, 858/36706, 356/14735, 2/46, 863/36971, 975/42475, 352/14589, 821/34907, 963/41909, 529/22109, 463/19318, 489/20415, 43/1954, 266/11040, 895/38523, 665/27926, 853/36492, 914/39463, 938/40678, 665/27926, 241/10175, 858/36706, 863/36971, 352/14589, 2/46, 821/34907, 356/14735, 529/22109, 463/19318, 139/6169, 95/4344, 1114/49345, 1117/49481, 1119/49592, 532/22281, 830/35390, 632/26662, 7221, 49443, 46866, 20/894, 192/8298, 192/8298, 368/15239, 193/8305, 52/2405, 851/36426, 154/6781, 576/24249, 632/26662, 586/24662, 863/36971, 781/33052, 863/36971, 51506, 883/37935, 1141/50719, 893/38414, 53425, 992/43383;941/ 40836; 97/4402; 356/14734; 62/2944, 1427, 5651, 54311, 629/26572, 905/39018; 41490; 48656, 473/19755, 1019/44696, 41088/8018, 956/41556, 1216/54567, 111/5005, 1111/49218, 843/35994, 1062, 538/22550, 210/9009, 1091/48131, 58/23436, 50115, 5323, 84/3911, 15894, 80/3788, 1193/53337, 59/2771, 55/2754, 26/1657, 93/4257, 1001/43794, 972/42320, 668/28078, 70/3291, 981/42779, 238/10040, 975/42487, 279/11593, 219/9348, 403/16633, 627/26481, 858/36706, 873/37448, 149/6606, 207/8869, 132/5870, 50/2356, 90/4143, 41556, 665/27926, 49083, 292/12105, 549/23033, 535/22405, 242/10220, 172/7522, 562/23602, 1113/49308, 539/22588, 7/266, 242/10220, 532/22245, 337/13981, 1045/48686, 492/20525, 844/36036, 1196/53464, 889/38302, 1127/50002, 292/12105, 858/36706, 549/23008, 403/16633, 616/25999, 586/24662, 543/22767, 407/16804, 521/21754, 41/1881, 616/25999, 33897, 543/22767, 629/26572, 883/37935, 164/7221, 179/7763, 737/30915, 236/9984, 19418, 7148; 25344, 30428, 35527;41490, 16339, 491/20512, 41/1881, 37935, 42450, 407/16804, 1092/48189, 48189, 46/2123, 854/36534, 113/5106, 862/36914, 515/21524, 46/2123, 46/2123, 854/36534; 118/5288; 113/5106; 908/39193; 113/5104; 854/36534, 1177/52423, 15/622, 149/6590, 113/5106,

113/5104, 811/34473, 632/26662, 5327, 8709, 7935, 627/26481, 149/6606, 34/1557, 873/37448, 505/21087, 1133/50319, 989/43167, 1133/50319, 1133/50319, 989/43167, 700/29368, 420/17421, 1133/50319, 420/17421, 700/29368, 875/37557, 1156-51413, 491/20493, 153/7289, 7148, 25344, 19418, 1385, 24444, 605/25521, 48189, 629/26572, 963/41909, 425/17656, 635/26776, 387/15989, 292/12104, 1003/43907, 1205/53992, 158/6987, 354/14664, 716/30037, 53/2445, 1112/49274, 88/4058, 433/17997, 1218/54629, 761/32124, 881/37843, 770/32553, 541/22676, 529/22091

Cevdet Bahriye (C.BH): 124/6001, 124/6001, 107/5180, 168/7908, 165/7786, 168/7908, 107/5180, 24/1144, 24/1144, 24/1144, 147/7047, 42/1992, 168/7908, 123/5956, 152/7232, 106/5147, 191/8949, 124/6001, 167/7879, 246/11419, 101/4875, 10/461, 106/5119, 227/10552, 107/5184, 119/5753, 126/6111, 27/1300, 33/1561, 186/8750, 165/7786, 9/443, 141/6794, 154/7350, 27/1300, 241/11176, 98/4740, 189/8870, 972/42327, 1165/51858,

Cevdet Hariciye (C.HR): 72/3587, 92/4559, 23/1105, 27/1337, 27/1337, 110/5457, 23/1105, 65/3066, 20/996, 9006, 107/5313, 104/5167, 21/1001, 107/5313, 181/9046, 23/1105, 35/1737, 56/2797, 546/22423, 228/11367, 21/1031, 21/1001, 107/5313, 19/909, 107/5313, 14/651,

Cevdet Dâhiliye (C.DH): 38/1884, 346/17296, 82/4068, 346/17296, 55/2720, 223/11129, 307/15345, 146/7254, 331/16517, 252/12577,

Cevdet Zabtiye (C.ZB): 45/2215, 56/2762,

Cevdet Mâliye (C.ML): 105/4636, 121/5361, 211/8700, 105/4636, 211/8700, 121/5361, 66/3024, 67/3071, 410/16792, 506/20551, 69/3174, 67/3071, 410/16792, 774/32769, 437/18198, 48/2219, 545/22829,

Cevdet Darphâne (C.DRB): 11/546, 11/546, 66/3024,

Cevdet Maârif (C.MF): 180/8987, 180/8987, 153/7646,

Cevdet Eyâlet-i Mümtâze (C.MTZ): 19/922,

Cevdet Nafiâ (C.NF): 48/2397

Hatt-ı Hümâyun Tasnifi (HAT) :

1427/58427, 999/41943, 1100/44524, 1010/24209-C, 1175/46438-A, 1099/44496, 1053/43389, 1097/44424, 1095/44396, 1100/44520, 149/6283, 598/29331, 474/23242, 597/29311-A, 597/29311, 273/16085, 436/22048-D, 1380/54407, 600/29349, 34/1689-A, 985/41699, 596/1232, 599/29333-D, 594/29094, 600/29349, 600/29349, 593/29068, 600/29349, 598/29331, 599/29333-D, 1083/44115, 1083/44115-B, 1209/54199, 643/31543-C, 645/31607, 1546/26, 478/23391, 1260/48753, 497/24390, 1547/9, 1008/42392, 637/31429, 704/33839-A, 1414/57769, 1387/55097, 478/23391, 645/31607, 1546/26, 637/31429, 1547/9,

1260/48753, 1008/42392, 704/33839-A, 497/24390, 482/23625, 476/20331, 750/35411, 664/32292, HAT 478/23391, 851/38146, 495/24285, 503/24755, 1160/45957, 1140/45354, 1154/45792, 1156/45853, 1141/45395, 1140/45945, 957/41038, 1153/45734, 1153/45752, 1150/45680, 1141/45392, 339/19393, 152/6411, 182/8361, 152/6411, 147/6215, 1072/43861, 1072/43859, 503/24755, 1092/44309-Ç, 503/24755, 52/25492, 1236/48108, 1092/44309-B, 1238/48161, 1072/43861, 1236/48110, 503/24760, 1072/43859, 1092/44309, 1088/44270, 1055/43456, 1055/43456-A, 1051/43283, 1087/44249, 1051/43283, 1050/43274- İ, 1026/42759, 1066/43719-A, 1088/44267-B, 1087/44258, 1236/48108, 1050/43274, 1092/44309-Ç, 1092/44309-B, 1238/48161, 1055/43430, 1050/43274, 1160/45960, 1049/43257, 521/25492-A, 1066/43719-C, 1083/44115-A, 1049/43256, 1083/44115, 1083/44115-B, 1083/44115-B, 1080/44001-A, 1058/43504, 1056/43463, 1039/43028, 1066/43719-C, 985/41699, 1003/42095, 307/18127, 1093/44373-A, 989/41822-N, 985/41730, 1097/44419, 985/41730, 966/41294-A, 1100/44524; 1010/24209-C, 1175/46438-A, 1175/46438-A, 1010/42409-C, 979/41587-A, 999/41943, 281/16705, 1005/42129, 1006/42247, 761/35995, 999/41975, 540/26655, 1008/42394, 999/41975, 1006/42198, 286/17165, 1001/42025, 1004/42118-A, 983/41654-T, 983/41654-A, 1367/54143, 150/6329, 152/6411, 152/6411, 851/38150, 851/38146, 149/6283, 1366/54094, 149/6294-A, 150/6310, 267/15540, 33/1569, 144/6001, 1497/42, 150/6306, 1497/26, 34/1689, 201/10286, 30/1407, 212/11502, 200/10252, 191/9211, 142/7927, 192/9421, 147/6215, 33/1602; 200/10241, 146/6179, 212/11502, 32/1539, 12/443 A, 11/353, 9/323 A, 10/341 B, 9/326, 12/446 B, 16/728; 13/449; 18/803, 18/799, 16/727, 537/2452, 985/41699, 1005/42332, 464/18860, 478/23391, 1313/51121, 1260/48753, 724/34467, 718/34250-A, 718/34250, 1338/52220, 718/34250, 718/34250-B, 718/34250, 1364/53928, 1410/57355, 1410/57355, 281/16705, 985/41730, 281/16705, 1006/42247, 1005/42129, 1004/42121, 984/41670, 977/41520, 666/32465, 410/21360, 540/26655, 286/17165, 851/38150, 983/41654-T, 34/1689, 217/11969, 267/15540, 649/31761, 73/3046, 50/2355-A, 50/2355-F, 52/2414, 49/2338, 52/2406, 52/2434, 44/2193, 58/2619-H, 73/3046-A, 44/2193-F, 43/2192-C, 58/2619-C, 44/2193, 73/3042, 43/2192-B, 96/3879-B, 45/2219-A, 1225/47873-A, 851/38146, 56/2580, 62/2735, 62/2722, 220/12219, 1410/57355, 1410/57355, 478/23391, 664/32292, 534/26275, 1338/52220, 718/34250, 718/34250-B, 718/34250, 1410/57355, 1410/57355, 1138/45291, 1141/45390, 1141/45390-A, 1141/45390-B, 182/8361, 1008/42392, 338/19325, 34/1689-A, 147/6215, 152/6411, 152/6411, 1087/44249, 999/41975, 761/35995, 96/3879-B, 478/23391, 1099/44309

Haritalar (Hrt): 37, 182/3, 189, 190, 183

İbnül Emin Tasnifi:

İbnülemin Askeriye (İE. AS): 88/8128, 6/494, 55/4963, 55/4963, 33/2927, 77/6891, 7166, 79/7166, 55/4963, 33/2927, 54/4862, 7/589, 15/1446, 32/2869

İbnülemin Evkâf (İE. EV): 8/895,

İbnülemin Mâliye (İE. ML): 113/10777, 113/10777, 114/10864, 114/10864, 113/10777, 113/10777

İbnülemin Adliye (İE. ADL): 7/463

İbnülemin Ensab (İE. ENB): 5/490

Kamil Kepeci Defterleri (KK. d): 2313, 2324, 32964, 4881, 1320

Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM. d): 1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 16, 18, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 33, 55, 60, 62, 64, 67, 68, 69, 75, 77, 84, 93, 98, 99, 100, 102, 106, 110, 111, 112, 115, 116, 119, 120, 123, 125, 126, 127, 129, 130, 132, 135, 136, 138, 142, 168, 177, 189, 197,

3 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993

5 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1994

83 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 2002

85 Numaralı Mühimme Defteri”, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 2002

E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, (Haz: Halil Sahillioğlu), IRCICA, İstanbul 2002

Mâliyeden Müdevver Defterleri (MAD.d): 141, 4157, 10140, 9899, 3882, 9505, 9505, 3897, 3160, 19369, 3952, 3897, 9505, 3897, 5859, 6939, 6791, 21459, 6574, 6556, 6574, 834, 6950, 5571, 6797, 5769, 6811, 17384, 17431, 809, 21171, 17463, 17483, 17494, 17626, 17549, 2378, 1016, 1940, 2791, 7186, 6560, 6537, 17102, 6338, 6551, 21170, 3882, 9899, 10078, 880, 1743, 1308, 1849, 1643, 10311, 17463, 6797, 6950, 6811, 4305, 17431, 6939, 6556, 17384, 5552, 5571, 5869, 6791, 834, 5769, 8515, 3882, 9899, 3897, 16717, 21170, 3623,

Maliye Dâiresi ve Bağlı Birimlerine Âit Defter ve Evrâklar:

Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Kalemi Defterleri (D.BŞM. d): 1970, 3364, 3043, 8098, 3160, 8039, 9242, 4603, 6364, 1468, 4142, 9242, 7447, 5099, 5525, 4140, 12781, 4077, 1970, 5061, 2330, 8853, 8038, 4130, 4031, 41761, 226

Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Topçubaşı Tophâne-i Âmire Defterleri (D.BŞM. TPH. d): 18698, 18797,

Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Evrâkı (D. BŞM.): 4466/102, 6963/34, 7178/62, 7182/131, 7180/41, 7074/42, 7182/73, 7292/22, 7184/2, 6960/42, 7086/161, 6960/42, 7184/2,

Bâb-ı Defteri Büyük Kale Emîni Defterleri (D. BKL. d): 32424, 32299, 32340, 32293, 32760, 32274, 32390, 32440, 32747, 32760, 32757, 32758, 32759, 32762, 32582, 32721, 32293, 32760, 32761, 32341, 32394, 32377, 32761, 32437, 32964,

32291, 32966, 32235, 32293, 32335, 23357, 32342, 32348, 32666, 32435, 32747, 32314, 32416, 32210, 32227, 32299, 32314, 32322, 32355, 32372, 32373, 32390, 32616, 32649, 32461, 32296, 32640, 32645, 32342, 32409, 32424, 32643, 32664, 32398, 32614, 32593, 32293, 32794, 32341, 32794, 32760, 32342, 32249, 32794, 32654, 32341, 32299, 32326, 32341, 32394, 32377, 32224, 32437, 32616, 32372, 32640, 32299, 32390, 32716, 32761, 32760, 32440, 32727, 32183, 32656, 32600, 32497, 32340, 32341, 32273, 32760, 32758, 32713, 32771, 32697, 32322, 32320,

Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Binâ Eminlği Defterleri (D.BŞM. BNE. d): 15877, 32338, 16025, 15974, 15996, 15998, 16487, 16149, 16487, 16312, 15995, 16252, 16310, 16312, 16484, 16008, 15996, 15974, 2330,

Bâb-ı Defteri Başmukataa Kalemî İbrail Mukataası Defterleri (D. BMK. İBM. d): 22640, 22478, 22480, 22490, 22527, 22527, 22478, 22563,

Bâb-ı Defteri Başmukataa Kalemî İbrail Mukataası (D. BMK. İBM): 18, 19, 20, 21

Bâb-ı Defteri Defterdâr Mektûbi Kalemî Defterleri (D.DMK. d):

Bâb-ı Defteri Haslar Mukâtaası Kalemî Defterleri (D.HSK. d): 24502

Bâb-ı Defteri Mevkûfat Kalemî Defterleri (D.MKF. d): 31414, 29284,

Bâb-ı Defteri Mevkûfat Kalemî Defterleri (D.MKF. NZE. d): 19099, 19023,

Bâb-ı Defteri Yeniçeri Kalemî Defterleri (D.YNÇ. d): 34481, 34481, 34220, 34197

Tapu Tahrir Defterleri (TT. d): 483, 499, 701, 191,

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları (TSMA. e): 693/23, 9922/1, 336/14, 337/13, 338/3, 336/14, 336/6, 723/38, 336/14, 336/6, 777/11, e857/24, 757/46, 709/66, 29/14, 710/58, 356/50, 552/22, 685/16, 356/53, 854/62, 854/62, 693/23, 518/68, 490/13, 872/30, 814/53, 517/51, 883/6, 861/21, 710/68, 673/48, 710/58, 860/59, 356/65, 860/56, 898/37, 685/16, 749/15, 723/64, 356/45, 756/8,

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA. d): 482, 10152, 9631, 3442, 10152, 9922/1, 10749, 9921, 6750, 4203, 10583, 5927, 6317,

Muâhedeler (MHD): 19, 20, 33, 42

Bâb-ı Âsâfi:

Amedi Kalemî (AMD): 79/5, 79/14

Düvel-i Ecnebiye (A.DVN. DVE. d): 903, 77/1,

Mektûbi Kalemî (A.DVN. DVE.d): 1026

Nâme-i Humâyun (A.DVN. NMH.d): 1/14, 9

Plan-Proje-Kroki (PLK. p): 22, 1336, 685, 839, 857, 858, 830, 839, 850, 936, 1336

2) Kaynak Eserler, Tezler ve Araştırma Eserleri

Genel Başvuru Eserleri

1244-1245 Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muâhedesi, C. I, Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği, Ankara 1928

Ahmed Cavid, *Hadikâ-yı Vekâyi*, (Haz: Adnan Baycar), TTK, Ankara 1998

_____”Müntehebât (Osmanlı-Rus İlişkileri Târîhi)”, (Haz: Adnan Baycar), Yeditepe, İstanbul 2004

Ahmed Cevad Paşa, *Tarih-i Askeri-i Osmanî*, İstanbul 1299

Ahmed Muhtar Paşa, *1244-1245 Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muâhedesi*, Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği, Ankara 1928

Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsatü'l İ'tibâr (1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi Tarihçesi)*, (Haz: Osman Köksal), Gazi Kitabevi, Ankara 2011

Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsatü'l-İ'tibar*, (Haz: Osman Köksal), Gazi Kitabevi, Ankara 2011

Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmâni*, (Haz: Recep Toparlı), TDK, Ankara 2000

Ahmet Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, İstanbul 1275

Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, C. I, (Haz: Ahmet Hezarfen) YKY, İstanbul 1999

Alexander Mikhailovsky-Danilevsky, *Russo-Turkish War of 1806-1812*, Volume I, (Trans. and edit. by Alexander Mikaberidze), The Nafziger Collection, Ohio 2002

Ali Rıza Seyfi, *Bir Millet'in Bir İmparatorlukla Savaşı: İngiliz Zabiti James Brown'un Hatıratından (18281-1829 Türk-Rus Harbi)*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940

Anonim Osmanlı Kroniği, (Haz: Necdet Öztürk), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000

- Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, Haz: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 2000
- Âşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Haz: Kemal Yavuz-Yekta Saraç), İstanbul 2003
- Baron Von Moltke, 1828 Seferi: Bulgarya ve Rumelide Ruslar, (Çev: Dz. Kay. Ahmed Rasim-Dz Bnb. Muammer), Askeri Matbaa, İstanbul 1932
- Bayramoğlu Ali Ağa, *Ümmü'l Gazâ*, (Haz: Salim Aydın-Şamil Can), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013
- Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2000
- David Urquhart, *Osmanlı'nın Askeri Gücü*, (Çev: Mehmet Güneş) Kitabevi, İstanbul 2014
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât*, (Haz: Abdülkadir Özcan), TTK, Ankara 2000
- Friedrich Wilhelm Von Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie, avec un Prospectus d'un Atlas Géographique et Militaire*, publics par Monsieur de B***, À Francfort; et Leipsic, 1778
- Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekâyi'-i Baba Paşa Fi't-Târih*, (Haz: Salih Erol), TTK, Ankara 2013
- Hoca Saâdeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, Tabhâne-i Âmire, İstanbul 1862
- İsâ-zâde, *İsâ-zâde Târihi*, (Haz: Ziya Yılmaz), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996
- Karaçelebizâde Abdulaziz Efendi, *Kitab-ı Süleymannâme*, Bulak 1248
- Lütfi Paşa, *Târih-i Âl-i Osman*, Matbaâ-yı Âmire, İstanbul 1341
- Mahmud Râif Efendi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Nizamların Cedveli*, (Çev: Arslan Terzioğlu-Hüsrev Hatemi), Türkiye Turin ve Otomobil Kurumu, İstanbul
- Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, TTK, Ankara 2010
- Matrakçı Nasuh, *Fetihnâm-i Karaboğdan*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan, nr: 1284/2

- Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmâni*, (Haz: Nuri Akbayer-Çev: Seyit Ali Kahraman), C. I, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996
- Miralay Ahmed Muhtar, *Osmanlı Topçuları*, (Haz: Ahmet Köç), İdeal Lültür&Yayıncılık, İstanbul 2013
- Mustafa b. İbrahim, *Fenn-i Humbara*, (Haz: Salim Aydüz-Şamil Çan), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015
- Mustafa Kesbi, *İbretnûmâ-yı Devlet*, (Haz: Ahmet Öğreten), TTK, Ankara 2002
- Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l Vukuât*, (Haz: Neşet Çağatay), TTK, Ankara 1992
- Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, Hazırlayan Ziya Yılmaz, 2 . CİLT, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015
- Nâima Mustafa Efendi, *Târih-i Nâima*, (Haz: Mehmet İpşirli), TTK, Ankara 2007
- Nişancı Mehmed Paşa, *Tarih-i Hadisât*, (Haz: Enver Yaşarbaş), Kamer Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1983
- Oruç Beğ, *Kitâb-ıTevârih-i Âl-i Osman*, (Haz: Necdet Öztürk), Çamlıca, İstanbul 2008
- P.L. İnciciyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", (Çev: H. D. Andreyan), *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi Sayı: II-III*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1974
- Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed, *Es'ad EfendiVak'a-nivîs Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, (Haz: Ziya Yılmaz) Osmanlı Araştırmaları Vakıf, İstanbul
- Selâniki Mustafa Efendi, *Târih-i Selâniki*, (Haz: Mehmet İpşirli), TTK, Ankara 1999
- Seyyid Ali Paşa, *Usûl-ı İstihkâmat-ı Kıla'*, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1259
- Seyyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, *Evliya Çelebi Seyahâtnâmesi*, 3. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000
- Solak-zâde Mehmed Hemdemi, *Solak-zâde Târihi*, (Vahid Çabuk), C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989
- Subhi Mehmed Efendi, "Subhi Târihi (Sami ve Şakir Tarihleri İle Birlikte)", (Hazırlayan: Mesut Aydın), Kitabevi 2008
- Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târihi (1223-1237/1808-1821)*, (Haz: Ziya Yılmaz) C. II, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008

- Şemdanizâde, *Mür'it-Tevârih*, (Haz: Münir Aktepe), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978
- Şemsettin Samî, *Kâmus-ı Türki*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989
- Topçular Kâtibi Abdülkâdir Efendi *Târihi*, (Haz: Ziya Yılmaz), TTK, Ankara 2003
- Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, (Ha: Mertol Tulum), Baha Matbaası, İstanbul 1977
- Yakovaki Efendi, *Katerina Târihi*, (Haz: Mehmet Mercan), Nobel, Ankara 2010
- Yeniçeri Kâtibi Hasan, *Prut Seferi'ni Beyanımdır*, (Haz: Hakan Yıldız), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008
- Zayıf Mustafa b. Musa, *Târih-i Sefer ve Fethi-i Kandiye*, (Haz: Meltem Aydın), Demavend, İstanbul 2015

Tezler

- ALTUN, Abdullah, *Said b. Halil İbrahim'in Tarih-i Sefer-i Rusya Adlı Eseri(Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, (Yüksek Lisan Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006
- ALTUN, Abdullah, *Said b. Halil İbrahim'in Tarih-i Sefer-i Rusya Adlı Eseri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*,(Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006
- ARSLANBOĞA, Kadir, *1589-90 ile 1602-3 Malî Yıllarına Ait Osmanlı Devleti Bütçelerinin Oluşturulması ve İncelenmesi*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2012
- BAŞER, Alper, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, (Doktora Tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Afyonkarahisar 2010.
- BAYRAM, Filiz, *Enveri Târihi III. Cild (Metin ve Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı İstanbul 2014
- ÇALIŞIR, M. Fatih, *War and Peace in The Frontier: Ottoman Rule in The Uyvar Province, 1663-1685*, (Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009

- ÇAN, Şamil, *Ümmü'l-Ğazā" ve Fenn-i Humbara ve Sanāyi'-i Āteş-bâzî (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bursa, 2016
- ÇINAR, Ali Osman, *Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Tarihi*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 1999
- ERKUTUN, M. İlkin, *Mevridü'l Uhûd: 1812 Bükreş Andlaşması İle İlgili Galib Paşa Evrâkı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1997
- ENGİN, Hakan, *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşları Sırasında İbrail Kalesi* (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Edirne 2013
- GEZER, Ömer, *Kale ve nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askeri Gücünün Örutlenmesi (1699-1715)*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2016
- IŞIK, Mustafa, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Hâkimiyetinde Budin*, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Sakarya 2013, s. 20-56; Sadık Müft Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, Kitabevi, İstanbul 2010
- İZGİ, Şuayib, *986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 201-400)*, (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarih bilim Dalı, İstanbul 2006
- KANAT, Vedat, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar"*, (Doktora Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Mersin 2017
- KARAGÖZ, Hakan, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, (Doktora Tezi) Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Tarih Ana Bilim Dalı, Isparta 2008
- KOLÇAK, Özgür, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, (Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2012

- MİKABERİDZE, Alexander, “*The Lion Of The Russian Army*”: *Life And Military Career Of General Prince Peter Bagration 1765-1812*, Florida State University College Of Arts And Sciences, (the degree of Doctor of Philosophy) 2003
- ÖGE, Mustafa, *Vakâ-yı Hâmidiye*, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir 2000
- ÖZTUNÇ, H. Baha, *Yedi Ada Cumhuriyeti*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 2007
- SAĞLAM, Nevzat, *Mehâsinü'l-Âsâr Hakâikü'l-Ahbâr 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, (Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, İstanbul 2014
- SARICAOĞLU, Fikret, *Sultan I. Abdülhamid: Hatt-ı Hümayunlarına Göre Bir Padişahın Portresi*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 1997
- TOPAL, Mehmet, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme, Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*; Haz: Mehmet Topal, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yenicağ Tarihi Bilim dalı, İstanbul 2001
- UYANIK, Feyzullah, *II. Mahmud Dönemi Osmanlı İdaresinde Eflak-Boğdan*, (Doktora Tezi) Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Edirne 2018
- ÜSTÜNER, Ahmet, *Yusuf Paşa'nın Sefernâmesi (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Konya 2005

Basılmış Eserler ve Makaleler

- “Müstahfız”, *DİA, C. XXXII.*,
- “Serdengeçti”, *DİA, C. XXXVI.*, İstanbul 2009
- AFYONCU, Erhan, “Hazine-i Birûn Kâtibi Ahmed bin Mahmud Kimdir?”, *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları), VOL. XXVIII/I*, 2004

- ____ “Mevâcib”, *DİA*, C. XXIX., Ankara 2004
- AGOSTON, Gábor -Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Facts On File, Newyork 2008
- AGOSTON, Gabor, *Osmanlı 'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Haz: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015
- ____ *Savaş ve Serhad*, Timaş Yay., İstanbul 2013
- ____ *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, (Çev: M. Fatih Çalışır), Timaş Yay., İstanbul 2012
- AK, Mahmut, “Tiryaki Hasan Paşa”, *DİA*, C. 41, İstanbul
- AKARCA, Aşkîdil, *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I: Şehir ve Savunması*, TTK, Ankara 1998
- AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009
- ____ *Türkiye'nin İktisâdi ve İctimâi Tarihi*, C. II, Cem Yayınevi, İstanbul 1974
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, FEY Vakfı Yay., İstanbul 1994
- ____ *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukûki Tahlilleri*, C. VII, Osmanlı Tarih Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994
- AKSAN, Virginia H., Virginia H. Aksan, “Osmanlı Bağlamında Savaşçı Nüfusların Seferberliği, 1700-1850)”, *Askerlik İşi: Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-200)*, (Derleyen: Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul 2017
- ____ “The One-Eyed Fighting the Blind: Mobilization, Supply, and Command in the Russo-Turkish War of 1768- 1774” ,*The International History Review*, Vol. 15, No. 2, 1993
- ____ *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri: 1700-1870*,s.78, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010
- ____ “Osmanlı Bağlamında Savaşçı Nüfusların Seferberliği, 1700-185)”, *Askerlik İşi: Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-200)*, (Derleyen: Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul 2017

- ____“Osmanlı Bağlamında Savaşçı Nüfusların Seferberliği, 1700-1850”, *Askerlik İşi: Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-200)*, (Derleyen: Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul 2017
- AKSUN, Ziyatur, *Osmanlı Tarihi*, C.1, Ötüken, İstanbul 1994
- AKTEPE, Münir, “1711 Prut Seferi ile İlgili Bazı Belgeler”, *Tarih Dergisi*, SAYI: XXXIV, 1984
- ____“Baltacı Mehmed Paşa“, *DİA*, C. V., İstanbul 1992
- ALBESCU, İ. Bileţchi, “Origina Brailei”, *Analele Brailei*, ANUL II.- Nr. 3., Braila 1930
- ALTINÖZ, İsmail, *Osmanlı Toplumunda Çingenerler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2005
- ARTİMON, Teodora, “*The Proto-Myth of Stephen the Great Moldovia*”, (Doctoral Dissertation) Mediaval Studies Department, and The Doctoral School of History Central European Univertsy, Budapest 2015
- ASLAN, Seyfullah, “Tuna Donanması’nın Kuruluşu Meselesi”, *Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, (Ed: Muhammed Fatih Çalışır, Suraiya Roschan Faroqhi, Mehmet Şakir Yılmaz.) İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020
- ASLANTAŞ, Selim, “Osmanlı-Rus İlişkilerinden Bir Kesit: 1826 Akkerman Antlaşması’nın Müzakereleri”, *Uluslar arası İlişkiler Konseyi Derneği, Uluslar arası İlişkiler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 36, 2013
- Atlas Istoric Al Oraşelor Din Romania: Braila*, (Coordinatori: Ionel Candea-Dan Dimitru Jakob), Muzeul Brailei & Editura İstros, Braila 2013.
- AYDIN, Mahir, “Eflak Beyliği”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı XXII, Yıl: 2013
- AYNURAL, Salih, “İstanbul Değirmenleri”, *Büyük İstanbul Tarihi (Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla)*, İstanbul 2015, s. 77; *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları: 1740-1840*, İstanbul 2001
- BABİNGER, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul 2002, s.188.; Johan ZİNKEİSEN, Wilhelm, *Osmanlı*

- İmparatorluğu Tarihi*, C.II, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe yayınları, İstanbul 2011
- BAĞIŞ, Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 1998; Halil İnalçık, "İmtiyazat", *DİA*, XXII, İstanbul 2009
- _____*Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 1998
- BALCESCU, Nicolae, *İstoria Românilor Sub Mihaiu-Vodă Viteazul*, Institutul de Arte Grafice și Editură, București 1902
- BÂNCILĂ, Vasîle, "Orașe Dunarene", *Analele Brailei*, ANUL XI., Nr. 2-3, Braila 1939
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Kanunnâme", *İA*, C. VI, , Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977
- _____*XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâi Ekonominin Hukuki ve Mâli Esasları: Kanunlar*, c.1, s.LXXII, Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İçtimâiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001
- _____"Kanunnâme", *İA*, c.6, s.195, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977
- _____*XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâi Ekonominin Hukuki ve Mâli Esasları: Kanunlar*, C.1, Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İçtimâiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001
- _____"XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Bulleten*, XXXIV(136)
- BARKEY, Karen, *Eşkiyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev: Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999
- BELDİCEANU, Nicoalea "İbrail", *Encyclopedie De L'İslam(EI)*, Leiden 1971.
- BEYDİLLİ, Kemal -İlhan Şahin, *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedid'e Dâir Eseri*, TTK, Ankara 2001
- BEYDİLLİ, Kemal, "Pazvandoğlu Osman", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 1998
- _____"Hans Joannes Schiltberger", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009,
- _____"Prut Antlaşması", *DİA*, C. XXXIV., İstanbul 2007
- _____"Tirsiniklioğlu İsmâil Ağa", *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012
- _____"Yaş Antlaşması", *DİA*, C. 43, . s. 347.
- _____"Yaş Antlaşması", *DİA*, XLIII, İstanbul 2013

- ____ "Hurşid Ahmed Paşa", *DİA, C. XVIII.*, İstanbul 1988
- ____ "Hurşid Ahmed Paşa", *DİA, C. XVIII.*, İstanbul 1988
- ____ *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı: Meydana Gelişi, Tahlili, Tatbiki*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984
- ____ *Bir Yeniçerinin Hâtırâtı*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2003
- ____ "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Medeniyeti ve Tarihi, C. I*, IRCICA, İstanbul 1999
- ____ "Pehlivan İbrahim Paşa", *DİA, XXXIV*, İstanbul 2017
- BİLGE, Sadık Müfit, "Osmanlı Macaristan'ında Nehir Ulaşım", *Uluslar arası Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller Sempozyumu*, (Haz: Şakir Batmaz-Özen Tok), Kayseri 2015
- BOGDAN, Ioan, *Docemente Privitoare la Relațiile Țăru Românești cu Brașovul Și cu Țara Ungurească În Sec. XV Și XVI, Volumul I, 1413-1508*, București 1905
- BORAN, Ali, "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", *Osmanlı Ansiklopedisi, C. X*, Yeni Türkiye, Ankara 1999
- BOSTAN, İdris, "Azeb", *DİA, C. IV.*, İstanbul
- BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK, Ankara 2003
- BRÎE, Mircea, *O Istorie Socială A Spatului Românesc: De La Începuturile Statalității Dacice Până la Întrezărirea Modernității*, Editura Universității din Oradea 2005
- CÂNDEA, Ionel, *Braila 1711. Documente Și Studii*, Muzeul Brailei-Editura Istros, Braila 2011
- ____ "Geneza Oraului Medieval Brăila," *Analele Brăilei, new series, vol. I, no. 1*, 1993
- ____ *Vechile planuri ale orașului Brăila (I. Johann von Vermatti, 1790)*, în: İstros XII, Braila 2005
- ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003
- ÇALIŞKAN, Muharrem Saffet, *Enveri Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildinin Metin ve Tahlili*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi

- Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2000
- ÇELİK, Şenol, “Osmanlı Sefer Organizasyonunda Orducu Esnafı ve İstanbul Orducuları”, *Eskiçağ’dan Modern Çağ’a: Ordular*, (Ed: Feridun M. Emecen), Kitabevi, İstanbul 2008
- ÇELİK, Yüksel, “Serasker”, *DİA, C. XXXVI.*, İstanbul 2009
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. III*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972
- DAVİD, Geza, “Kanije”, *DİA, C. XXIV*, İstanbul 1998
- DECEİ, Aurel, “Un Fetih-nâme-i Karaboğdan(1538) de Nasuh Matrakçı”, *Fuad Köprülü Armağanı (Melanges Fuad Köprülü)*, TTK, Ankara 2010
- _____ “Boğdan”, *İA, C.II*, MEB, İstanbul 1979
- DEMİRTAŞ, Funda, *Celazâde Mustafa Çelebi: Tabakatü'l-Memalik ve Derecatü'l-Mesalik*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009
- DRĂGHICESCU MIH., *İstoricul principalelor puncte pe Dunare de la Gura Tisei pana la mare si pe coastele marii de la Varna la Odesa*, Bucuresti, 1943
- DRĂGHICESCU, LT. Colonel Mih., *İstoricul principalelor puncte pe Dunare de la Gura Tisei pana la mare si pe coastele marii de la Varna la Odesa*, Bucuresti, 1943
- DRĂGHICESCU, Mihaela, *İstoricul Principalelor puncte pe Dunăre dela Gura Tisei până la mare și pe coastele mării dela Varna la Odesa*, București 1943
- DUFFY, Christopher, *The Military Experience in the Age of Reason*, Routledge & Kegan Paul London and New York, 1987
- DÜNDAR, Abdulkadir, *Arşivdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2000
- DÜZCÜ, Naklen Levent, “Tuna Sınırını Yeni Baştan Düzenlemek/Tahdid-i Hudud: Osmanlı’nın Rusya İle İmtihani”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:16, Sayı: 3*, 2016

- EKİNCİ, İlhan, *Tuna Nehri'nde Diplomasi Oyunları*, Altınpost Yayıncılık, İstanbul 2014
- EKREM, Mehmet Ali, *Romen Kaynak ve Eserlerinde Tükr Tarihi I: Kronikler*, TTK. Ankara 1993
- EMECEN, Feridun M., *Osmanlıda Klasik Çağında Savaş*, Tımaş Yayınları, İstanbul 2010
- ____ “İsmail”, *DİA*, C. XXIII, İstanbul 2001
- ____ *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Kapı Yayınları, İstanbul 2018
- ____ “Başbâki Kulu”, *DİA*, C. V, İstanbul 1992
- ____ “Yamak”, *DİA*, C. 43., İstanbul 2013
- ____ ”İsmail”, *DİA*, XXIII, Ankara 200
- ENGİN, Hakan, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu (1736-1819)* Muzeul Braila & İstros, Braila, 2012
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan -Meral Bayrak Ferlibaş-Kamil Çolak, *Rusçuk Ayanı: Tirsiniklizâde İsmail Ağa ve Dönemi (1796-1806)*, Yeditepe, İstanbul 2010
- ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. IV., TTK, Ankara 1953
- ERSANAL, Kemal, *Kaleden Yıldız Kale'ye: Lefkoşa ve Mağusa Kuşatmaları Örneğinde Kale Mimarisindeki Değişim*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2019
- ERTAŞ, Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007
- EYİCE, Semavi, “Kale”, *DİA*, C. XXI., İstanbul 2001
- FEDAKAR, Cengiz, *Bender Kalesi (1768-1774)*, Kitabevi, İstanbul 2019.
- ____ “1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi ve Hocabey Muharebeleri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 46, 2015
- ____ “Hotin Kalesi (1787-1792 Osmanlı-Avusturya, Rusya Savaşları'nda)”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi Cilt 16. Sayı 3*, Eylül 2019
- ____ “Kafkasya'da Osmanlı Tahkîmatı: Sohum Kalesi (1723-1729)”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, Yıl/Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı

- ____ “Kulle (Turnu) ve Niğbolu Kalelerinin Tamirat ve Tahkimi İle Bölgeye Yapılan Avusturya Taarruzları (XVIII. yy Son Çeyreği)”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı XXVII, 2019
- ____ ”1787-1792 Osmanlı-Avusturya, Rus Savaşları’nda Bender Kalesi”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013
- ____ 1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılıburun, Özi ve Hocabey Muharebeleri, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 46, Yaz 2015
- ____ *Kafkasya’da İmparatorluklar Savaşı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014
- FİLİTTİ, Ioan C., “Organizarea Brăilei sub ocupatia Rusă dela 1828-1834”, *Analele Brailei, ANUL II.-Nr. 1*, Braila 1930
- FİŞHER, Alan, *Kırım Tatarları*, Selenge, İstanbul 2009,
- GEMİL, Tasin, *Romanians and Ottomans in The XIVth – XVIth Centuries*, Bucharest, 2009
- GENCER, Ali İhsan, “Abdurrahim Muhib Efendi”, *DİA, C. I*, İstanbul 1988
- GENÇ, Mehmed, “Nazır”, *DİA, C. XXXII*, İstanbul 2006
- ____ “Mukataa”, *DİA, C. XXXI*, İstanbul 2020
- GEORGESCU, Vlad, *The Romaniansa History*, (Translated by Alexandra Bley-Vroman), Ohio State University Press, 1990
- GIURESCU, Constantin C., *İstoria Romanilor*, Cugetarea-Georgescu Delafras S. A., Bucureşti
- ____ *İstoria românilor Vol. II: Dela Mircea cel Batrân şi Alexandru cel Bun pâna la Mihai Viteazul*, Bucureşti, Fundația Regală pentru Literatura şi Arta, Bucureşti 1943
- ____ *İstoria Românilor: Din Cele Mai Vechi Timpuri Pâna La Moartea Lui Alexandru cel Bun (1432)*, Fundatia Regala Pentru Literatura şi Arta, Bucureşti 1946
- ____ *İstoria românilor Vol. II: Dela Mircea cel Batrân şi Alexandru cel Bun pâna la Mihai Viteazul*, Bucureşti, Fundația Regală pentru Literatura şi Arta, Bucureşti 1943
- ____ *İstoria Romanilor*, Cugetarea-Georgescu Delafras S. A., Bucureşti
- ____ *İstoricul Oraşului Braila*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti 1968

- GIURESCU, Constantin C., *İstoricul Oraşului Braila*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti 1968
- GOODWIN, Godfrey, *Yeniçeriler*, (Çev: Derin Türkömer) Doğan Kitap, İstanbul 2008
- GÖGER, Veysel, “Askerî Devrim Kuramı ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi Cilt: 22 Sayı:42*, 2017
- GÖKBİLGİN, Tayyib, ”Kanuni Sultan Süleyman’ın Macaristan ve Asupa Siyasetinin Sebep ve Amilleri, Geçirdiği Safhalar”, *Kanuni Armağanı*, TTK, Ankara 1970
- GÖKÇE, Turan, “1699-1700 Tarihli Bosna Vilayet Hududnâmesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı: XVI.*, 2001
- ____ “Vüzerâ Kânunnâmesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XIII, Sayı I*, 1993
- GÖKÇEK, Mehmet Fatih, “1736-1739 Osmanlı-Rusya-Avusturya Savaşında Ruslara Esir Düşen Bir Osmanlı Askeri ve Eseri: Akhisarlı Hacı Nesimoğlu Ahmed Bin Hasan ve Tevârîh-i Âl-i Osmân”, *OTAM, 45 /Bahar*, 2019
- GÖKÇEN, Ali Özdem-İbrahim Yılmazçelik, “1812 Bükreş Antlaşması ve Rusya’nın Balkanlar’a Müdahalesi”, *Balkan Tarihi, C. I, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları 1*, 2016
- GUBOĞLU, Mihail, “Kanuni’nin Boğdan seferi ve Zaferi”, *Belleten, C. L/198*, s. 760, 1987
- ____ ”Fatih’in Ştefan Çel Mare Üzerine İki Boğdan Seferi (1474-1476)”, *Belleten, Sayı:185-188*, TTK, Ankara 1984
- GÜÇER, Lütfi, *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, Sermet Matbaası, İstanbul 1964.
- GÜLDEREN, Yusuf, “Kanuni Sultan Süleyman Devrin (1520-1566) Tuna Nehri ve Kolları Üzerinde Osmanlı Tersaneleri”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No: 1 (Balkanlar’da Türk Mührü)*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1988
- GÜLDEREN, Yusuf, “Kanuni Sultan Süleyman Devrin (1520-1566) Tuna Nehri ve Kolları Üzerinde Osmanlı Tersaneleri”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat*

- Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No: 1 (Balkanlar'da Türk Mührü)*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1988
- GÜLER, Mustafa, "1737 Osmanlı-Rus Savaşında Özi'nin Elden Çıkması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIII, S. I, Temmuz 2008
- ____ "1737 Osmanlı-Rus Savaşında Özi'nin Elden Çıkması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIII, S. I, Temmuz 2008
- GÜNDOĞDU, Hamza, *Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan*, Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, Ankara 2000,
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, MEB, İstanbul 1983
- HALAÇOĞL, Ahmet, "Humbara", *DİA*, C. XVIII., İstanbul 1998
- HAMMER, Josep Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IX, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1992
- HANCİÇ, Adem, "XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilatı Hakkında", *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986
- HARLAFTİS, Gelina, "Black Sea Maritime and Economic History; The İntegration Of the Port-Cities to The Global Economy", *Between grain and oil from the Azov to the Caucasus: the port-cities of the eastern coast of the Black Sea, late 18th–early 20th century*, Black Sea History Working Papers, Volume III, Rethymnon, 2020
- HİDDEN, Alexander W., *The Ottoman Dynasty*, Newyork, 1895
- MORFİLİ, W. R., *A History of RUssia: From The Birth of Peter The Great to Nicholas II*, James Pott & Co., Newyork 1902
- Horia C. Matei, Marcel D. Popa, Nicolaie C. Nicolescu, Ioan Chiper, *Chronrlogical History Of Romania*, Editura Enciclopedica Română, Bükreş 1974
- İŞİK, Mustafa, "XVI. Yüzyılda Akkırman Sancağı", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 18, 2008
- İŞİKTAN, Sema, *III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Ruznâme*, TTK, Ankara 1993
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Başhoca İshak Efendi (Türkiye'de Modern Bilimin Öncüsü)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989
- İNALCIK, Halil, "Cizye", *DİA*, C. VIII, İstanbul, 1993

- ____ *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010
- ____ *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, Eren Yayınları, İstanbul 2000
- ____ *Osmanlı ve Avrupa*, Kronik Yayınları, İstanbul 2017
- ____ "İmtiyazat", *DİA*. XXII, , İstanbul 2009
- İNBAŞI, Mehmet, *Ukrayna'da Osmanlılar: Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004
- IORGA, Nicoela, *Din Trecutul Istoric al Oraşului Braila*, Editura Bibliotecii "Petre Armencea din Braila 1925
- ____ *İstoria Universala sau Istoria Lumii După căderea Imperiului Roman de Apus I. (476-1648)*, Neamul Romanesc Editura, Tipografie; Legatorie de Carti, Bucuresti 1912
- ____ *Studii Istoric Asurpa Chilici şi cetatii-Albe* (Kili ve Akkirman Üzerine Tarihsel Araştırmalar), Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, Bucuresti 1900
- ____ *Istoria Poporului Românesc, Vol. III*, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti 1927
- ____ *İstoria Armatei Romanesti, Vol. I*, Editura Ministeriului de Razboiu, Bucureşti 1929
- ____ *İstoria Poporului Romanesc, Vol. III*, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti 1927
- ____ *İstoria Românilor Prin Călători*, Vol. I, Editura Casa Şcoalelor, Bucureşti 1928
- ____ *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. II, s.108, (Çev: Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009
- ____ *Din Trecutul Istoric Al Oraşului Braila*, Editura Bibliotecii Petre Armencea, Braila 1926
- ____ *Cronicile Turcesti Ca Izvor Pentru Istoria Românilor*, Cvltvra Nationala, Bucureşti 1928
- ____ *Din Trecutul Istoric al Oraşului Braila*, Editura Bibliotecii "Petre Armencea din Braila 1925
- ____ "Când, cum şi de ce s'a luat Braila de Turci?", *Analele Brailei "Revista De Studu Si Cercetari Regionale, ANUL V.-Nr. 1.*, Braila 1933

- ____ Cronicile Turceşti ca izvor pentru Istoria Românilor, *Memorule Sectuunu Istorică Seria III, Tomul IX*, Cvltvra Nationala 1928-29
- ____ *Istoria Românilor Prin Călători*, Vol. I, Editura Casa Şcoalelor, Bucureşti 1928
- ____ *Istoria Uiversala sau Istoria Lumii După căderea Imperiului Roman de Apus I. (476-1648)*, Neamul Romanesc Editura, Tipografie; Legatorie de carti, Bucureşti 1912
- İŞBİLİR, Ömer, “Nüzul”, *DİA, C. XXXIII*, İstanbul 2007
- ____ *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 1996
- JAN.-FEBR. 1929
- KANAT, Vedat, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Topraklarındaki Kazakların (Ağnad, Potkalı) Sosyal Yaşantıları ve Statüleri”, *Social, Mentality and Researcher Thinkers Journal, Vol V/Issue XVI*, February 2019
- ____ Osmanlı- Rus Diplomasisinde Bir Kriz: Ukrayna Kazakları (1768- 1792), *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: XIX*, 2018
- KANTEMİR, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980
- KAPPERT, Petra, *Tabakatü'l-Memalik ve derecatü'l-mesalik: Geschichte Sultan Süleyman Kanunis von 1520 bis 1557*, Wiesbaden: Franz Verlag GMBH, 1981
- KARAL, Enver Ziya, “İngiltere'nin Akdeniz Hâkimiyeti Hakkında Vesikalar (1798 - 1805)”, *Tarih Vesikaları*, Cilt I, Sayı 2, 1941
- KARPAT, Kemal, “Bucak”, *DİA, C. VI.*, İstanbul 1998
- KELE, Hamza, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kânûnnâmesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi, C. XIV/I*, Mart 2006
- KEMAL Kutgun Eyüpgiller-Yeşim Yaşa, *İstanbul Boğazı Kale ve Tabyaları*, Kitabevi, İstanbul 2019
- KESER, Bilge, “Osmanlı Devleti'nde Martolos Teşkilatı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 12*, Erzurum 1999
- KILIÇ, Orhan, “Ocaklık”, *DİA, C. XXXIII.*, İstanbul 2007

- _____ “Teskilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2012
- KILIÇARLAN, Yasemin, “Cebeci”, *DİA, C. VII.*, İstanbul
- KOÇAK, Zülfiye, 1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması, *Tarih İncelemeleri Dergisi XXXII / 2*, 2017
- _____ “1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi XXXII/2*, 2017
- KOPCAN, Vojtech, “Uyvar”, *DİA, C. 42*, İstanbul
- KÖSE, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, TTK, Ankara 2006
- KURAT, Akdes Nimet, *Prut Seferi ve Barışı*, TTK, Ankara 1953
- _____ *Rusya Tarihi*, TTK, Ankara 1999
- _____ ”Hazine-i Birun Kâtibi Ahmed binMahmud’un (1123-1711-Prut) Seferine Ait defteri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, IV/6-7*, 1966
- KURTARAN, Uğur, “Sultan Birinci Mahmud Dönemi Osmanlı-Rus İlişkiler”, *Belleten, 79/285*, 2015
- KUZUCU, Serhat, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013
- KÜÇÜK, Cevdet, “Bina Eminliği”, *DİA, C. VI.* İstanbul 1992
- L. İNCİCİYAN ve H.D. Andreasyan, “ Osmanlı Rumelisinin Tarih ve Coğrafyası”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 4-5*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1976
- LAHOVARİ, George Ioan - C.I. Bratianu, Grigore G. Tocilescu, *Marele Dicționar Geografic al României: Vol. I*, București, Stab. Grafic j.v. Socecü, București 1898
- LAURENTIU, Rădvan, *At Europe’s Borders Medieval Towns in the Romanian Principalities*, Brill, (Translated by Valentin Cîrdei), Leiden-Boston 2010
- LEDONNE, John P., “Geopolitics, Logistics, and Grain: Russia's Ambitions in the Black Sea Basin,1737-1834” *The International History Review, XXVIII. 1:* March 2006

- LEDONNE, John P., "Geopolitics, Logistics, and Grain: Russia's Ambitions in the Black Sea Basin, 1737-1834" *The International History Review*, XXVIII. 1: March 2006
- MAMNESCU, GH. T., "Documente și informații privitoare la Braila", *Analele Brailei, ANUL I. - Nr. 1*, Braila 1936
- ____ "Documente și informații privitoare la Braila", *Analele Brailei, Anul I. - Nr. 1*. JAN.-FEBR. 1929
- MANAFU, Îonel, "Contribuții la Istoria Mitropoliei Proilaviei", *Analele Brailei, ANUL VIII.-Nr. 1*, Braila 1936
- MANAFU, Îonel, "Contribuții la istoria Mitropoliei Proilaviei", *Analele Brailei, ANUL VIII.-Nr. 1*, Braila 1936
- MARÎNESCU GH. T., "Braila Veche: Schită a Evoluției Istorică", *Analele Brailei, ANUL I.-Nr. 4-5-6.*, Braila 1929
- MAXİM, Mihai, "Braila'ya Ait Bilinen İlk Osmanlı Cizye Defteri (1587)", *XII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara 1999
- ____ "Ottoman Documents Concerning The Wallachian Salt in The Ports on The Lower Danube in The Second Half of The Sixteenth Century", *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, C. II, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985
- ____ "İbrail", *DİA*, XXI, İstanbul 2000
- ____ "Tuna'da Bir Osmanlı Liman Kenti: İbrayil", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: XII, İstanbul 1998
- ____ "Braila'ya Ait Bilinen İlk Cizye Defteri", *XII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara 1994
- ____ *Brăila 1711: Noi Documente Otomane, Editura Istros*, Brăila, 2011
- ____ *O Istorie A Relațiilor Romano-Otomane, Cu Documente Noi Din Arhivele Turcești: Vol.I Perioada Clasică (1400-1600)*, Muzeul Brailei-Editura Istros, Braila 2012
- ____ *A Istorie A Relațiilor Româno-Otomane: Cu Documente Noi Din Arhivele Turcești. Vol. I. Perioada clasică (1400-1600)*, Muzeul Brailei & Editura Istros, Braila 2012

- METEȘ, Ștefan, *Relatiile Comerciale ale Terii-Romanești cu Ardealul (pana in veacul al XVIII-lea)*, Topografia lui W. Krafft, Sighișoara (Romanya) 1920
- METEȘ, Ștefan, *Relatiile Comerciale ale Terii-Romanești cu Ardealul (pana in veacul al XVIII-lea)*, Topografia lui W. Krafft, Sighișoara (Romanya) 1920
- MIHĂILESCU, GH., “Așezările Omenesti din Raiaua Brailei, la 1828, În Comparatie Cu Cele Depe Harta Austriacă Dela 1790”, *Analele Brailei "Revista De Studii Și Cercetari Regionale, ANUL V.-Nr. 1.*, Braila 1933
- MIHĂILESCU, MH., “Importanta Comercială a Brăilei dela Întermeiere Până la Căderea Sub Turci și Relatiile ei cu Brașovul (Epoca 1358-1540)” *Analele Brailei, ANUL VII.-Nr. 1*, Braila 1935
- ____ “Importanta Comercială a Brăilei dela Întermeiere Până la Căderea Sub Turci și Relatiile ei cu Brașovul (Epoca 1358-1540)” *Analele Brailei, ANUL VII.-Nr. 1*, Braila 1935
- MÎSCHEVCA, Vladimir -Periklis Zavitsanos, *Principele Constantin Ypsilanti, Civitas, Chișinău* 1999
- MÎSCHEVCA, Vladimir -Periklis Zavitsanos, *Principele Constantin Ypsilanti, Civitas, Chișinău* -1999
- MOLNAR, Monika, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki Sınırlarının Tespiti (1699-1701), *XIII. Türk Tarih Kongresi, C. III, TTK*, Ankara 1999
- MURCESCU, Boğdan, “İsakça”, *DİA, C. XXII*, İstanbul 2000
- MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş: 1500-1700*, (Çev: M. Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul 2007
- NİCOLAESCU, Stoica, *Documente Slavo-Române cu Privire La Relatiile Tarii Românești și Moldovei cu Ardealul in Sec. XV și XVI*, Lito-Tipografia L. Motzatzeanu
- OĞUZOĞLU, Yusuf, “Dizdar”, *DİA, C. IX*. İstanbul 1998
- ORHONLU, Cengiz -Nejat Göyünç, “Has“, *DİA, C. XVI*. İstanbul 1997
- ____ *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, Eren Yayınları, İstanbul 1990
- ____ *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1967
- Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, (Haz:Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen-M. Serdar Bekar-Gülcan Gündüz), C. I., İRCİCA, . İstanbul 2004

- ÖĞRETEN, Ahmet, *Nizâm-ı Cedid'e Dâir Askeri Lâyihalar*, TTK, Ankara 2014
- ÖKSÜZ, Mustafa, *Şem'danizâde Fındıklılı Suleyman Efendi'nin Mur'it-Tevârih Adli Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortacağ Tarihi Programı, İstanbul 2009
- ÖZCAN, Abdulkadir, Karlofça, *DİA, C. XXIV.*, , s. 504.
- ____ “Akıncı”, *DİA, C. II*, İstanbul 1998
- ____ “Çeribaşı”, *DİA, C. VIII*, İstanbul 1993
- ____ “Fârisan”, *DİA, Ek-1*, İstanbul 2020,
- ____ “Gönüllü”, *DİA, C. XXI.*, İstanbul 1998
- ____ “Lağımçı Ocağı”, *DİA, C. XXVII.*, İstanbul
- ____ “Mahmud I”, *DİA, C. XXVII*, İstanbul 1998
- ____ “Sekban”, *DİA, C. XXXVI.*, İstanbul 2009
- ____ “Serhad Kulu”, *DİA, C. XXXVI.*, İstanbul, 1998
- ÖZDEĞER, Hüseyin, “1.Sultan Selim Kanunnâmesi ve Tahlili”, *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, Sayı:1, s.129, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İctimâiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1987
- ÖZDEMİR, Rukiye, “55/1 Numaralı Lehistan Ahidname-İ Hümayun Defterine Göre XVII-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı-Lehistan İlişkileri”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı XXVII*, 202
- ÖZGÜVEN, Burcu, *Osmanlı Macaristanı'nda Kentler ve Kaleler*, Ege Yayınları, İstanbul 2001
- ____ *Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmed Kaleleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997
- ÖZTUNA, Yılmaz ‘*Osmanlı Devleti Tarihi*’, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları
- ÖZÜNLÜ, Emine Erdoğan, “Akıncı Ocağına Dair Önemli Bir Kaynak: 625 Numaralı Akıncı Defteri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Belleten, C. LXXIX-S.* 285, 2015
- ÖZVAR, Erol, “Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları (1509-1788)”, *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler, C. I, (Haz: Mehmet Genç-Erol Özvar)*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006

- ____ *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2003
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014
- ____ *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- PANAİTE, Viorel, "Power Relationships in The Ottoman Empire: Sultans and The Tribute Paying Princes of Wallachia and Moldavia (16th-18th Centuries)", *Rev. Etudes Sud-Est Europ.. XXXVII (n°51-2) XXXVIII (n°51-2)*, Bucarest. 1999-2000
- ____ "Wallachia and Moldavia From the Ottoman Juridical and Political Viewpoint: 1774-1829", *Ottoman Rule and The Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation, Proceedings of an international conference held in Rethymno, Greece*, 2007
- PARKER, Geoffrey, *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, Küre Yayınları, İstanbul 2014
- ____ The "Military Revolution," 1550-2005: From Belfast to Barcelona and The Hague, *The Journal of Military History*, 69, January 2005
- PETRESCU, Nicolae-Comnène, *La Dobrogea (Dobroudja: Essai historique, Économique, Ethnographique et Politique*, Librairie Payot & C-ie, Paris 1918
- POPESCU, Anca, "Întegrarea imperială otomană a teritoriilor din sud- estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV- XVI)", *Academia Română*, 2013
- ____ The Region of Dobrudja under Ottoman Rule, *Encyclopaedia of the Hellenic World, Black Sea*, 2008.
- POPESCU, MH., "Raiaua și Cetatea Brâilei", *Analele Brailei, ANUL I.- Nr. 4-5-6.*, Braila 1929
- ____ "Dăramărea Cetății Brâila (Text și Documente)", *Analele Brailei, ANUL VI.- Nr. 1*, Braila 1934

- PUL, Ayşe, “Yeniçeri Teşkilatına Dair Bir Risale”, *Bellekten*, Cilt: 84/Sayı: 301, Aralık 2020
- QUATAERT, Donald, *The Ottoman Empire: 1700-1922*, Cambridge, 2005
- RADO, Şevket, “Hazine-i Birun Kâtibi Ahmed Bin Mahmud Efendi’nin Prut Seferi’ne Ait Tuttuğu Defterden Koparılan Sahifelerde Neler Vardı?”, *Bellekten*, L/198, Ankara 1987
- RĂDVAN, Laurențiu, Mihai Anatolii Ciobanu, “Noi Planuri ale oraşului și cetății Brăilei”, *Miscellanea Historica et Archaeologica in honorem Professoris Ionel Căndea septuagenarii*, Editura Academiei Române & Muzeul Brăilei „Carol I” Editura Îstros, București-Braila, 2019
- RĂDVAN, Laurentiu, “On the Medieval Urban Economy in Wallachia”, *Analele Stiintifice Ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași Tomul LVI, Stiinte Economice*, 2009
- ROSETTİ, Radu, *İstoria Artei Militare a Romanilor*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului Imprimeria Nationala, București 1947
- RUSSELL, Frank S., *Russian Wars With Turkey*, Henry S. King & Co., London 1877
- SAĞLAMDEMİR, İlmihan, *Mecmû‘a-İ Vekâyi‘-İ ‘Asr-ı Mahmûd Hân-ı ‘Adlî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı
- SARICAOĞLU, Fikret, “1774-1789 Yıllarında Osmanlı Devleti’nin Dış Politikası”, *Türkler*, XII, Ankara 2002
- SAVAŞ, Ali İbrahim, Takrir-i Ahmed Merâmî Efendi (Azak Muhaddid Ahmed Merâmî Efendi’nin 1740/1741 Sınır Tespit Çalışmaları Hakkındaki Raporu) *Belgeler*, Sayı 20, C. XVI, TTK, Ankara 1196
- SERTOĞLU, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara 2011
- _____, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kiitabevi, İstanbul 1986
- SEVİNÇ, Tahir, “18. Yüzyılda Tuna Nehri’nde Ulaşım ve Nakliye Faaliyetleri”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. I, Sakarya Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013
- SUNAR, M. Mert, “1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi’ni Çalışmaya Bir Girizgâh: Sefer İçin Asker Toplanması”, *History Studies*, Vol. X, Issue 3, Nisan 2018

- ŞENYURT, Oya, “III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi XXVIII / 2*, 2013
- ____ “Geç Osmanlı İnşaat Ortamında Binâ Eminliği”, *METU, JFA 2008/2 (25:2)*
- ŞLAPAC, Mariana, “Urban Topography of the Brâila Town in the Light of New Cartographic Sources of the End of the 18th. Century”, *Historia Urbana, TOMUL XXVII*, Editura Acadeiei Române, 2019
- ŞTEFAN Meteş, *Relatiile Comerciale ale Terii-Romaneşti cu Ardealul (pana in veacul al XVIII-lea)*, Topografia lui W. Krafft, Sighişoara (Romanya) 1920
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985
- TAKİ, Viktor, “Moldavia and Wallachia in The Eyes of Russian Observers in The First Half of The Nineteenth Century”, *East Central Europe/L'Europe du Centre-Est*, 32, Nos. 1-2, 2005
- TANYELİ, Uğur, “Türkiye’de Modernleşmenin Unutulmuş Tanıkları: Askeri Mimarlık El Kitapları”, *Mimarlık 95/263*, 2009
- TEODOREANU, Elena “The Lower Danube In Pages Of History and Literature”, *2nd International Conference - Water Resources and Wetlands*. 11-13 September, Tulcea (Romania) 2014
- TOCİLESCU, Gr. G., *Istoria Romanilor*, Editura librăriei Socecui, Bucuresti 1896
- *Marele Dicţionar Geografic al României: Vol. I*, Bucureşti, Stab. Grafic j.v. Socecü, Bucureşti 1898
- TOMPKİNS, Stuart Ramsay, *Russia Through The Ages: From The Scythians to The Soviets*, London 1940
- TOMULEŢ, Valentin, *Basarabia În Epoca Modernă (1812-1918)*, Universitatea De stat Din Moldova Facultatea de Istorie şi Filosofie Catedra Istorie Universal, Chişinău – 2012
- TURAN, Şerafettin, Osmanlı Teşkilatı’nda Hassa Mimarları, Şerafettin, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1*, Ankara 1964
- ULUÇAY, M. Cağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Oğlak Yayınları, Ankara 2011.

- UYAR, Mesut and Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*, Pleager Security International, 2009
- UZUN, Efkan, "Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyan ve Eşkîyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme", *TÜBAR* S.XXV, 2009
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. I-II, TTK, Ankara 1988
- ____ *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, 1988
- ____ *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK, Ankara 1988
- ____ Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul 1942
- ÜSTÜN, Cevat, *1683 Viyana Seferi*, TTK, Ankara 2010
- VEİNSTEİN, Gilles, "Osmanlı Yeniçeriler Üzerine (15-19. Yüzyıllar)", *Askerlik İşi: Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-200)*, (Derleyen: Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul 2017
- ȚVÎRCUN, Victor, *Toma Cantacuzino – ostaş și demnitar. Istoria vieții în scrisori și documente*, Editura Cartdidact, Chișinău 2016
- XENOPOL, Alexandru D., *İstoria Romanilor (1457-1546)*, Vol. IV, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti 1927
- ____ *İstoria Romanilor (1689-1714)*, Vol. VIII, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti 1929
- ____ *İstoria Romanilor (1812-1821)*, Vol.X, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti 1930
- ____ *İstoria Romanilor (1822-1848)*, Vol. XI, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti 1930
- ____ *İstoria Romanilor (1601-1633)*, Vol. I/VI, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti 1928
- ____ *İstoria Romanilor (1457-1546)*, Vol. IV, Editura Cartea Romaneasca, Bucuresti 1927
- YALÇIN, Aydın, *Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı İktisadında Büyüme ve Gerileme Süreci*, s.123, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1979

- YALÇINKAYA, Alaaddin, “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, *Türkler, C. XII*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- YEŞİL, Fatih -Ömer Gezer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda “Sürat” Topçuluğu II (1773-1807): Taktik, Talim, Muharebe Performansı ve Nizâm-ı Cedid”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, LIII*, 2019
- ____ *Trajik Zafer, Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz'deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi (1806-1807)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2017
- YILDIRIM, Filiz, “Osmanlı Devleti’nin Yeraltı Savaşçıları: Lağımcılar” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 29, Sayı: II*, 2019
- ____ *Nazlı Tuna’nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)*, Hiper Yayın, İstanbul 2019
- YURDAYDIN, Hüseyin Gazi, *Matrakçı Nasuh*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi 1963,
- YÜKSEL, Sinan, *Rusya’nın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2011